

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

Sant Adrià de Besòs
Del món rural a l'urbà: indústria i immigració
La formació de la classe obrera
(1900-1939)

Manuel Márquez Berrocal

Tesi doctoral dirigida pel Dr. José Luis Martín Ramos

Programa de doctorat en Història Comparada, Política i Social
Departament d'Història Moderna i Contemporània
Facultat de Filosofia i Lletres
Universitat Autònoma de Barcelona
Bellaterra (Cerdanyola del Vallès)
Setembre de 2018

VOLUM I (TEXT)

Sant Adrià de Besòs
Del món rural a l'urbà: indústria i immigració
La formació de la classe obrera
(1900-1939)

Manuel Márquez Berrocal

Tesi doctoral dirigida pel Dr. José Luis Martín Ramos

Programa de doctorat en Història Comparada, Política i Social
Departament d'Història Moderna i Contemporània
Facultat de Filosofia i Lletres
Universitat Autònoma de Barcelona
Bellaterra (Cerdanyola del Vallès)
Setembre de 2018

VOLUM I (TEXT)

Al meu fill Adrià i a la meva companya Rita
Als meus pares i germans
A l'amiga Isabel Rojas Castroverde (1960-2017)
Al poble treballador de Sant Adrià de Besòs

«La història de totes les societats que han existit fins avui, és la història de les lluites de classes.»

Karl Marx i Friedrich Engels
Manifest comunista

«Totes les activitats humanes han de valorar-se, en darrera instància, pels serveis que rendeixen al conjunt dels homes. D'entre les ciències socials, la història té el privilegi d'ésser la més propera a la vida quotidiana i la sola que abraça tot el que és humà en la seva globalitat. És també aquella que, quan s'ho proposa, té la virtut d'ésser la més intel·ligible per a un major nombre de receptors del seu missatge. Val la pena, en conseqüència, que ens esforcem a recollir de terra aquesta esplèndida eina de coneixement i crítica que se'ns ha confiat, i que ens posem conjuntament a reparar-la i a posar-la a punt per tal de fer front a un futur difícil i incert»

Josep Fontana i Lázaro
La història després de la fi de la història. Barcelona: Eumo, Institut Universitari d'Història
Jaume Vicens Vives. 1992, pàg. 123

«Articular històricament el pasado no significa conocerlo “tal y como verdaderamente ha sido”. Significa adueñarse de un recuerdo tal y como relumbra en el instante de un peligro. Al materialismo histórico le incumbe fijar una imagen del pasado tal y como se le presenta de improviso al sujeto histórico en el instante del peligro. El peligro amenaza tanto al patrimonio de la tradición como a los que lo reciben. En ambos casos es uno y el mismo: prestarse a ser instrumento de la clase dominante. En toda época ha de intentarse arrancar la tradición al respectivo conformismo que está a punto de subyugarla. El Mesías no viene únicamente como redentor; viene como vencedor del Anticristo. El don de encender en lo pasado la chispa de la esperanza sólo es inherente al historiador que está penetrado de lo siguiente: tampoco los muertos estarán seguros ante el enemigo cuando éste venza. Y este enemigo no ha cesado de vencer»

Benjamin, Walter
Tesis de filosofía de la historia. Discursos interrumpidos. Barcelona: Planeta, 1992, Tesis, 6

«El hombre nunca sabe por quien padece y espera. Padece y espera, y trabaja por gentes que nunca conocerá, y que a su vez, padecerán y esperarán y trabajarán para otros que tampoco serán felices, pues el hombre ansía siempre una felicidad situada más allá de la porción que le es otorgada. Pero la grandeza el hombre está precisamente en querer mejorar lo que es. En imponerse tareas. En el reino de los cielos no hay grandeza que conquistar, puesto que allá todo es jerarquía establecida, incógnita despejada, existir sin término, imposibilidad de sacrificio, reposo y deleite. Por ello, agobiado de penas y de tareas, hermosos dentro de su miseria, capaz de amar en medio de las plagas; el hombre sólo puede hallar su grandeza, su máxima medida en el Reino de este mundo»

Carpentier, Alejo
El Reino de este mundo. La Habana: Ed. Arte y Literatura, 1976, pàg. 136

SUMARI

AGRAÏMENTS	5
INTRODUCCIÓ	7
1. Antecedents i justificació de la recerca	7
2. La Història local econòmica i social en l'àmbit local	9
3. Objectius i metodologia	11
4. Estructura del treball	15
I. SANT ADRIÀ DE BESÒS: DEL MÓN RURAL A L' URBÀ, 1900-1939.....	21
INTRODUCCIÓ	21
1. LA POBLACIÓ	26
2. LA CONSTRUCCIÓ DE L'ESPAI URBÀ	48
2.1. La política urbana i la planificació urbanística	48
2.1.1. La planificació local del creixement discrecional al planificat: Joan Maymó i Cabanellas	50
2.2. El procés d'urbanització	74
2.2.1. La transformació del sòl rústic en urbanitzat	74
2.2.2. L'Estat, els agents de la producció de l'espai urbà i les formes d'apropiació de les plusvàlues del sòl	79
2.2.3. La morfologia del creixement urbà adrianenc	129
2.2.3.1. <i>Les infraestructures de comunicació: xarxa viària i ferroviària, tramvia i metro</i>	134
2.2.3.2. <i>L'espai construït: indústria i habitatge</i>	144
2.3. Urbanització i lluita de classes	157
2.3.1. La formació de l'aliança urbanitzadora	157
2.3.2. El trencament: diferències econòmiques i polítiques al si de la classe dominant.....	170
2.3.3. La regulació democràtica del procés urbanitzador: l'aparició de la lògica redistributiva - igualitària	229
II. L'ECONOMIA DE SANT ADRIÀ DE BESÒS: DEL MÓN AGRARI A L'INDUSTRIAL.....	247
1. L'ECONOMIA ESPANYOLA, CATALANA I ADRIANENCA, 1900-1939	247
2. L'ECONOMIA ADRIANENCA DE L'AGRICULTURA A LA INDÚSTRIA, 1900-1939	273
2.1. Les fonts estadístiques per l'anàlisi econòmica del municipi.	273

2.2.	Els mitjans de producció i la força de treball de Sant Adrià: 1900-1940.....	281
2.3.	Les grans etapes de l'economia adrianenca	333
2.3.1.	Una societat "agroexportadora": 1900-1911.....	336
2.3.2.	La transició del món rural agrari a l'industrial urbà: 1912-1923.....	345
2.3.3.	El triomf de la societat industrial: 1924-1936.....	359
2.3.4.	L'economia de guerra: 1936-1939	380

III. VERS UN NOU MÓN: LLUITA DE CLASSES, SOCIETAT, POLÍTICA I CULTURA.....387

INTRODUCCIÓ	387
1. LA FI DE LA MONARQUIA BORBÒNICA: DE LA CRISI DE LA RESTAURACIÓ A LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA, 1900-1930	402
1.1. La metamorfosi d'una societat agro-exportadora, 1900-1913	402
1.1.1. Un món rural idíl·lic?	402
1.1.2. El poder municipal al servei dels propietaris de la terra locals i forans: classe governant i dominant	411
1.2. Indústria i immigració: el motor del canvi social, 1914-1923	426
1.2.1. El take off industrial, urbà i migratori	426
1.2.2. L'assalt al poder municipal dels nouvinguts: un pacte d'interessos mutus ..	430
1.2.3. L'aparició del proletariat adrianenc.....	458
1.3. La transició del món agrari a l'industrial sota la dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930.....	469
1.3.1. La construcció d'una ciutat.....	469
1.3.2. La batalla per l'hegemonia dins la classe dominant durant la Dictadura de Primo de Rivera	477
1.3.3. El naixement de l'esquerra política i social en una societat dominada pel caciquisme	518
2. LA SEGONA REPÚBLICA, 1931-1936.....	540
2.1. La república: una societat urbana, industrial i democràtica en construcció	540
2.2. El naixement de la societat civil republicana	553
2.2.1. L'organització de les classes populars adrianenques: republicanisme i socialisme	554
2.2.2. El moviment obrer i el sindicalisme adrianenc: CNT i UGT	567
2.2.3. Els ateneus populars obrers i socials: cultura, educació i democràcia	581
2.2.4. La dualitat esportiva: esport de masses i minoritaris.....	590
2.2.5. Les organitzacions humanitàries i de solidaritat	593
2.2.6. L'església adrianenca en democràcia, una difícil convivència: integritat, joïcisme i laïcisme	594

2.3.	L'Ajuntament en les mans del poble: els governs republicans-socialistes, 1931-1934	601
2.3.1.	Francesc Micheli i Jové: ERC, la dreta dividida i la difícil governabilitat...	615
2.3.2.	Els fets del 6 d'octubre: destitució i empresonament del govern municipal	626
2.4.	El lerroixisme al poder i la dreta adrianenca: una convivència impossible: 1934-1936	629
2.5.	Front d'Esquerres: el retorn al poder de les classes populars	636
3.	COP D'ESTAT, PODER REVOLUCIONARI I GUERRA CIVIL: LA DESTRUCCIÓ D'UNA IL·LUSIÓ	644
3.1.	Juliol de 1936: cop d'estat i revolució	644
3.2.	La dualitat de poders i la complexa unitat antifeixista	647
3.3.	Els fets de maig i la lluita comuna per defensar la Segona República	656
4.	LA FI D'UN SOMNI: EL TRIOMF MILITAR FEIXISTA, 1936-1939	667
4.1.	El cost humà de la Guerra Civil i la repressió franquista	667
4.2.	L'Ajuntament franquista: els hereus de la vella dreta adrianenca	671
IV.	CONCLUSIONS	677
V.	BIBLIOGRAFIA, FONTS I ABREVIATURES	689
1.	LLIBRES I ARTICLES DE REVISTES	689
2.	ARXIUS	703
3.	PREMSA	703
4.	ABREVIATURES	704
VI.	ÍNDEX DE TAULES, GRÀFICS I IMATGES	705
1.	ÍNDEX DE TAULES	705
2.	ÍNDEX DE GRÀFICS	710
3.	ÍNDEX D'IMATGES	710

AGRAÏMENTS

Els historiadors socials som treballadors que treballem per viure i no per enriquir-nos amb l'esforç aliè. La nostra feina es desenvolupa en arxius, biblioteques i davant dels ordinadors, però quan investiguem, no ho fem per un interès particular, sinó per servei a la majoria social, és a dir, al conjunt dels treballadors, ja que nosaltres expliquem les vostres vides, lluites, patiments, victòries, derrotes i esperances perquè també són les nostres. La funció de l'historiador és la d'apropar la història a la vida real dels homes i les dones, portant el resultat de les nostres investigacions a la gent comú per facilitar l'aparició d'un pensament crític capaç d'animar-los i animar-nos en el coneixement del passat i en la lluita per la justícia social i pel canvi de les estructures econòmiques i socials que encara avui reforcen i mantenen les desigualtats entre els éssers humans.

En aquestes dues dècades d'ingent treball, només l'orientació i l'amistat del Dr. Francesc Bonamusa i Gaspà –el primer director de la tesi doctoral– i del Dr. José Luis Martín Ramos –actual director– han fet possible aquest colossal treball. La col·laboració dels companys del Gabinet de Recerca d'Història Social i Obrera (GRHISO) de la UAB, els Drs. Alejandro Andreassi Cieri i Just Casas Soriano, bons coneixedors de diferents aspectes de la Història de Sant Adrià de Besòs, ha estat molt important. El nostre projecte va ser possible per l'empenta dels alcaldes Antoni Messeguer Mateo, Jose Maria Canga Castaño i Joan Callau i Bartolí –en aquells anys regidor–. La col·laboració trobada, en aquests anys, des del primer moment de la companya Dra. de l'arxiu municipal, Isabel Rojas Castroverde –avui tristament desapareguda–, de l'actual Dir. Pere Guaita Jiménez i de l'arxiver, Albert Martínez Soques, ha estat bàsica i encara ens queda molta feina per fer.

Infinit agraïment als companys/es i amics dels diferents departaments de l'Ajuntament que han demostrat la seva professionalitat. En primer lloc, a F. Javier Gómez –llastimosament desaparegut– i Núria Fernández (Dpt. d'Urbanisme) pels càlculs, plànols i orientacions urbanístiques. A Jesús Jorge (Dpt. d'Estadística), Núria Vilardell (Alcaldia) i a Albert Navarro –juntament amb l'estimat *Javi*– per haver-me portat pel Sant Adrià desconegut i saber fer-me veure que, malgrat els problemes o les mancances, sempre hi ha elements positius i bellesa a qualsevol indret –com els cavalls al barri de La Catalana o la masia de La Mina–, en definitiva, sempre hi ha esperança. De cap manera, vull oblidar les facilitats donades pel Secretari municipal, José Chavarría i pels treballadors de Secretaria, Jutjat de Pau i Registre Civil.

Cal reconèixer la feina desenvolupada per les persones properes com els meus cunyats, Raúl i José Javier González Muñoz, per la seva ajuda en el procés d'informatització i gestió informàtica de les dades; igual que l'ajuda puntual, però absolutament imprescindible, de Marc Ajenjo i Cost, estadístic del Centre d'Estudis Demogràfics de la UAB, i l'amic, Ramon Arribas i Quintana (Demògraf del CED). Tampoc puc oblidar i agrair de manera excepcional l'ajuda dels amics i amigues: Carles López, Marta Clares, Blas Llobregat, Meritxell López, Adrià Márquez, Miguel Gordillo, Pol Torres i Ana Belén Mesa, que en un moment o altre m'han ajudat i encoratjat a finalitzar la feina que han considerat complexa, a voltes inacabable, però sempre interessant i necessària. Vull destacar l'ajuda de l'amiga Elena Giménez Garzó, filòloga catalana i companya de feina a l'ensenyament secundari, que ha revisat la tesi doctoral; i, finalment, a l'amic i camarada l'historiador Francisco Gallardo Zapata per la seva assistència en l'edició i la impressió de la tesi doctoral.

Per últim, i per això més important, cal agrair l'estimació i la paciència de la família i dels amics, nucli dur dels sentiments humans. La paciència i calma de Rita, la meva companya de sempre, qui amb el seu amor i ànims és qui més ha contribuït i contribueix en el desenvolupament dels meus treballs –que també són els seus–, ella ha esdevingut imprescindible en la meva tasca investigadora i vital. Als meus pares, Manuel i Maria –dolorosament desapareguda–, i els meus germans, Maria dels Àngels i David, que m'encoratgen perquè finalitzi definitivament la tasca encomanada pels ciutadans i ciutadanes adrianencs. I al meu fill Adrià, que ha nascut i s'ha fet un home entre llibres i papers de la història del poble, que li ha donat el seu nom.

En definitiva, aquest treball és de tots vosaltres i per a tots vosaltres, desitjo que estigui a l'alçada del que esperàveu i us mereixeu, i moltes, moltíssimes gràcies a tots i totes.

INTRODUCCIÓ

1. Antecedents i justificació de la recerca

La tesi doctoral: *–Sant Adrià de Besòs del món rural a l'urbà. Indústria i immigració: la formació de la classe obrera (1900-1939)–*, estudia el pas del món rural agrari al món urbà industrial i la formació de la classe obrera d'aquest petit municipi del Pla de Barcelona.

El projecte va començar l'any 1995 dins del marc del GRHISO i del Departament d'Història Moderna i Contemporània (Facultat de Lletres) de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). El GRHISO va sorgir després del Col·loqui internacional "Revolució i Socialisme" (UAB-1989), de la mà d'un grup de professors, investigadors i doctorands, el 23 de novembre de 1990. L'autor del present treball va ser un dels fundadors de l'esmentat gabinet, com recull la revista "Annals" (1994), que va servir per presentar el grup de recerca, els treballs realitzats i els projectes d'investigació en marxa.

Un dels primers treballs del grup va ser el realitzat pels historiadors i màsters en Història Moderna i contemporània, Just Casas Soriano i Manuel Márquez Berrocal, titulat "*Història social de Sant Adrià de Besòs. La població: segles XVIII-XX*", publicat per l'editorial *Hacer* (1996). El conveni de col·laboració entre l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs i el gabinet –que va continuar fins l'any 1998– va permetre publicar el meu llibre: *–Història social de Sant Adrià de Besòs. La transformació del territori: la producció de l'espai urbà a Sant Adrià de Besòs, 1900-1940–*, publicat per l'Ajuntament (2001).

Al llarg d'aquests darrers vint anys, he continuat el treball d'investigació sobre Sant Adrià de Besòs i sobre Terrassa. Entre els anys 2005 i 2008 vaig coordinar el projecte: *–Combat per la llibertat. Terrassa, 1939-1979–*, que va comptar amb el suport de l'Ajuntament de la ciutat i del *Memorial Democràtic* (organisme de la Generalitat de Catalunya), del Centre d'Estudis Històrics de Terrassa (CEHT), de l'Institut Ramon Muntaner (IRMU) i de diverses entitats socials i econòmiques de la ciutat. El resultat d'aquest projecte va ser la realització d'una exposició,¹ un conjunt d'entrevistes i la publicació del llibre: *–Combat per la llibertat: memòria de la lluita antifranquista a Terrassa (1939-1979)–*, publicat per l'editorial *Fundació Torre del Palau* (2007). En aquests anys he publicat un bon nombre d'articles a la revista del CEHT, *Terme*, he col·laborat en llibres de Terrassa, i he

¹ L'exposició: *–Combat per la llibertat. Terrassa, 1939-1979–* va rebre el suport de l'Ajuntament de Terrassa, Memorial Democràtic (Generalitat de Catalunya), CEHT i de l'IRMU. [En línia, consultat: 20 d'abril 2016] Disponible a internet a: <http://expoterrassa.irmu.org/index.php?id=7>

realitzat el catàleg de l'exposició sobre el cinquantenari de les riuades de 1962, articles de divulgació històrica local en diferents periòdics de la ciutat i un treball sobre la Segona república a Extremadura.²

La investigació que avui presentem en forma de tesi doctoral ha rebut el suport de l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, dels seus alcaldes, dels diferents departaments (estadística, urbanisme, presidència, jutjats, etc.) i, especialment, de l'*Arxiu Municipal de Sant Adrià de Besòs "Isabel Rojas Castroverde"* i dels seus directors i tècnics. També ha estat bàsic l'acompanyament del Departament d'Història Moderna i Contemporània, en especial dels meus directors de tesi, Francesc Bonamusa i Gaspà i Jose Luis Martín Ramos i de la resta de companys del GRHISO. Evidentment, tota la responsabilitat del que aquí podeu llegir, encerts i errors, només són responsabilitat de l'autor. Les vicissituds dels convenis amb l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, les circumstàncies vitals de l'autor i les tasques desenvolupades com a vicepresident i ara president del CEHT, han significat un perllongament del procés d'investigació, la qual cosa no ha anat en detriment del treball, sinó que simplement ha endarrerit la seva finalització molt més del que hom hagués desitjat.

Però, per què estudiar i analitzar la transformació d'un petit poble del Barcelonès com Sant Adrià de Besòs, situat al costat de la gran Barcelona, al llarg de la primera meitat del segle XX? Com hem dit milers de vegades, perquè no hi ha història gran ni petita, només hi ha Història. La resposta és evident, perquè cal conèixer la Història local i social dels municipis del país per poder escriure una Història de Catalunya que aplegui el màxim nombre d'elements i les relacions entre ells de forma comparada, sense caure en els estudis tradicionals tan sovint només de caire polític. Però, fonamentalment, perquè Sant Adrià de Besòs ens ha permès analitzar els mecanismes econòmics, socials, polítics i culturals que van convertir un petit poble rural i agrari en un nucli urbà i industrial de gran magnitud, gràcies a la industrialització, a la immigració i a la lluita per un nou món endegada per les classes populars adrianenques. En definitiva, el que va succeir al municipi és el que va esdevenir a

². -La repressió franquista al Vallès: Terrassa venjança, mort i resistència (1939-1945)". A: ALAVEDRA BOSCH, Josep et altri. *El Vallès: Segona República, Guerra Civil i Postguerra (1931-1945)*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach, 2017, pàg. 237-276. -Herrera de Alcántara: De la esperança republicana a la negra noche franquista (1931-1936)". *Revista de Estudios Extremeños*, 2015, Tom, XXI, núm. Extraordinari, Extremadura durante la II República (1931-1936) pàg. 501-528. -Pròleg i altres històries" A: DIVERSOS AUTORS. *50 històries de Terrassa. Fets, vivències i documents*. Terrassa: Fundació Torre del Palau, 2015. "Les conseqüències socials de la riuada: el moviment veïnal" A: DIVERSOS AUTORS, *L'aiguat del 1962, 50 anys després*. Terrassa: Fundació Torre del Palau, 2012. pàg. 99-140. -La riuada de 1962. Societat i cultura", *Col·lecció Catàlegs del Museu de Terrassa*, Juny de 2012, núm. 20 Terrassa, pàg. 7- 40.

bona part de Catalunya, amb les seves característiques i particularitats, la qual cosa ens ha permès realitzar el que hom considera fonamental perquè la Història sigui útil: fer història comparada i treure conclusions que serveixin per a l'avenç de la nostra ciència social.

La història adrianenca, fins l'arribada al municipi del GRHISO, havia centrat els seus esforços, lloables, de la mà del cronista Joan Rovira i Costa, en la societat rural i en especial en l'Edat Mitjana i Moderna, només a partir de la democràcia al municipi (1979) comencen a aparèixer a la revista municipal articles monogràfics sobre temes de principis del segle XX. En els últims anys s'han fet petites monografies a partir dels nostres llibres i de les investigacions d'altres excel·lents erudits locals com Manuel Fuentes i Vicent o Pep Martínez i Barceló. El present treball vol omplir els buits historiogràfics locals que tenim sobre la primera meitat del segle XX i continuar en un futur fins l'actualitat.

2. La Història local econòmica i social en l'àmbit local

Aquest treball vol reivindicar el paper fonamental de la Història local econòmica i social. El treball exposa, estudia i analitza els fets particulars de la història de Sant Adrià de Besòs, però sempre tenint present la influència del context general del Pla de Barcelona, Catalunya i Espanya. Fer-ho d'aquesta manera ens ha garantit no caure en la crònica i en localisme que, malgrat aportar-nos coneixements rellevants, no ens permet entendre quin és l'origen més profund dels fets succeïts en el nostre àmbit d'estudi.

Com diu Josep Fontana, cal fer una història: *—Que parli en favor d'una recerca històrica feta des de l'experiència d'un territori conegut i viscut no significa pas que reivindiqui cap mena de localisme. La mena de recerca en què penso ha d'analitzar el que ens és més proper amb una voluntat d'integració. No es tracta de construir la història de Catalunya com un mosaic de peces separades, sinó d'utilitzar l'anàlisi en profunditat del que tenim a la vora i som capaços d'arribar a entendre millor per assolir una visió més completa del nostre marc global.*³ De tota manera, al nostre entendre, aquesta història local comparada no ens permet entendre els fets històrics ocorreguts si no recollim la veu de la majoria social que conforma la vida social del nostre municipi: els treballadors. La nostra anàlisi no ha

³. FONTANA i LÁZARO, Josep. *Història local i història*. Conferència pronunciada el 28 d'abril de 2007, en el seminari: Josep Lladonosa Pujol: Història i història local, en el Centenari del Patronat Municipal de Josep Lladonosa i Pujol, Alguaire (Lleida). [En línia, consultat: 20 d'abril 2016] Disponible a internet a: <http://www.patronatlladonosapujol.cat/centenari/fitxers/fontana.pdf>

deixat de banda el paper exercit per les classes dominants, però concentra el seu esforç en les alternatives plantejades des de les classes populars i treballadores, que en el nostre àmbit d'estudi seran les que construiran la ciutat urbana industrial adriàtica i les que intentaran bastir un nou món en el primer terç del segle XX, i que el veuran destruït l'any 1939 per la força de les armes dels militars colpistes i el feixisme.

El treball recull les dades demogràfiques, econòmiques, socials, i polítiques del municipi; els fets històrics més rellevants de la seva història –les institucions i les organitzacions creades; la lluita per la llibertat, la democràcia i la justícia social; i el resultat del procés endegat– i alhora els anhels, les esperances i els models alternatius que el poble treballador volia bastir. El que hem pretès és fer una història local, econòmica i social comparada, que tingui present a la majoria de la societat i no només a les elits dominants. En paraules de Fontana: *–És per això que hem de fer l'esforç addicional de cultivar la disposició per escoltar aquestes veus que estan al marge de les dominants. Perquè tenen moltes històries que explicar-nos –històries que per la seva complexitat no són compatibles amb el discurs estatal i que són oposades als modes abstractes i simplificadors de la seva historiografia [...] Està clar que aquesta mena de recerques no es poden fer més que a partir d'un estudi que ha de basar-se, necessàriament, en un coneixement aprofundit del marc local.*"⁴

El treball desenvolupat ha estat minuciós i ha utilitzat el mètode comparatiu, la contextualització dels fets locals i particulars des del punt de vista històric, sense rebutjar els elements teòrics de la nostra ciència social, per tal de comprendre els processos socials, emprant un conjunt de mètodes quantitius, amb l'objectiu d'identificar tendències econòmiques, socials, polítiques i culturals que pugin generar nous models explicatius o validar o refutar algunes de les hipòtesis històriques generals existents sobre el període estudiat. Com diu Fontana: *–Un coneixement que haurà de basar-se en un estudi puntual, minuciós i aprofundit de les diverses realitats locals que componen la nostra realitat col·lectiva. Si fer història local, ho he dit altres vegades però ho repetiré perquè segueixo pensant igual, vol dir fer-la des d'un terreny conegut i trepitjat, cal que tota la història que fem sigui el més local possible, perquè només allò que es coneix es pot arribar a entendre, i només a partir d'aquesta comprensió podem arribar a descobrir fins a quin punt els problemes que ens afecten ens són comuns.*"⁵

⁴. *Ibidem*, pàg. 7.

⁵. *Ibidem*, pàg. 8.

L'anàlisi detallada dels processos socials aplicant el mètode comparatiu ens ajuda a ser molt més rigorosos a l'hora de proposar relacions de causalitat entre els fets estudiats i, alhora, a poder valorar la complexitat de les relacions entre factors demogràfics, econòmics, socials, polítics o culturals. Tot això amb l'objectiu fonamental que és conèixer de la forma més fefaent possible la realitat en què vivien els homes i les dones d'un temps que no és el nostre i que van ser els protagonistes de la història: *—Penso que és així, enfangant-nos en la terra on els homes i les dones treballen, fan les seves cases i construeixen els seus somnis, que cal escriure la història: no pas acontentant-nos d'imaginar-los des de la taula de la biblioteca o de l'arxiu.*⁶

En definitiva, la Història, per a nosaltres, és un exercici de confiança tenaç en la gent comuna, és a dir, en el qual tots i totes som. Mirem el passat amb els ulls del present per a projectar-nos cap al futur, i ho fem amb la clara voluntat de contribuir a la conformació d'una consciència col·lectiva que pugui respondre coherentment a les demandes d'una societat que lluita per bastir un món veritablement humà i solidari. Els historiadors i les historiadores, davant un món que se'ns mostra com l'expressió del desordre i la irracionalitat al servei d'una minoria, volem contribuir a construir-ne un de nou, impregnat per l'humanisme i al servei de la majoria. El nostre paper com a partícips de la construcció de la identitat col·lectiva, necessita de la col·laboració i el suport de la societat civil i de les seves institucions públiques i privades. Aquesta proposta de treball només la podem desenvolupar fent una història profundament científica, recolzada en la documentació existent, en els testimonis dels fets i amb un fort contingut crític i reflexiu, sense caure en el cercle viciós i pernicios de les històries oficials, duent a terme una història oberta a diferents línies interpretatives i no teleològica.

3. Objectius i metodologia

Sant Adrià de Besòs, com altres pobles veïns de Barcelona durant el primer terç del segle XX, va passar de ser un municipi rural agrari a un d'industrial i urbà, i analitzar aquest procés de transformació ha estat l'objectiu fonamental de la nostra recerca.

Els factors de llarga durada o determinants geogràfics: el riu Besòs i la mar Mediterrània, han possibilitat la vida des dels temps més remots, en una petita elevació a on estava situat el nucli antic del poble i gràcies a unes terres d'al·luvió que facilitaren l'aparició

⁶. *Ibidem*, pàg. 8.

del conreu d'horta, ens podien permetre entendre la pervivència del sector agrícola durant tot el període estudiat. Conèixer la influència exercida per la ciutat de Barcelona sobre l'evolució del poble al llarg d'aquests anys era un altre dels objectius marcats, mentre el municipi era un petit poble rural, però també quan esdevenia un d'industrial i urbà. Comprendre l'interès de la capital catalana per fer-se amb el marge dret del municipi i la forta oposició a aquest projecte per part de les elits locals, recolzades pels grans propietaris barcelonins que allà tenien els seus negocis –indústries o urbanitzacions–, era fonamental per veure com el municipi estava sota el control d'aquest grup social forà.

El creixement urbà espectacular de la localitat, dissenyat per l'arquitecte municipal, calia concretar-lo per entendre quines eren les motivacions d'aquest i a quin grup o interessos representava, i alhora conèixer quin paper jugava l'Ajuntament en tot el procés d'urbanització. Saber quins eren els propietaris i com convertiren les seves propietats rurals i agràries en terres urbanitzades –habitatges i indústries–, ens podia permetre esbrinar la forma d'apropiació de les plusvàlues urbanes i comparar-les amb altres models establerts pels especialistes en el tema –Harvey o Vilagrasa. Demostrar que el municipi també va ser el resultat de la política urbana i de la planificació urbanística de l'Ajuntament de Barcelona – però també de la Generalitat– era imprescindible per entendre per què els barris del marge dret no s'havien desenvolupat de la mateixa manera que els de l'esquerra.

Estudiar la creació de l'aliança urbanitzadora i dels seus components era també un objectiu imprescindible, no només per analitzar el procés d'urbanització, sinó per poder esbrinar quins van ser els agents de la producció de l'espai urbà i com varen fer servir la planificació urbanística dirigida des de l'Ajuntament, que sempre va controlar, per a obtenir els seus grans beneficis en perjudici dels interessos de les classes populars adrianenques.

L'arribada de la indústria afavorida per factors de localització geogràfica i tècnics, amagava alguna cosa més? Estudiar el sistema impositiu municipal ens podia permetre veure que sí. Però també ens permetia veure com la primera indústria del municipi, la fàbrica Tèxtil Baurier, destacava un home de la seva confiança, el director, en la institució municipal, per tal de controlar-la o com a mínim influir en les seves decisions.

La formació de la classe obrera adrianenca arribada per ocupar els llocs de treball que s'anaven creant o per fixar la seva residència al poble, va jugar un paper subaltern durant tot el procés d'urbanització, calia estudiar-la i conèixer-la per tal de poder explicar per què va ser aquesta la seva actuació. Les brutals condicions de treball i de vida dels treballadors adrianencs i el seu origen immigrant, la seva qualificació professional o grau d'alfabetització,

explicaven el seu comportament polític i associatiu durant el creixement del municipi, igual que el seu baix nivell de compromís associatiu o sindical.

La caiguda de la Dictadura de Primo de Rivera i la proclamació de la Segona República van ser els elements detonants de la lluita de classes al municipi, però calia concretar quines van ser les associacions, els sindicats i els partits que dirigiren a la classe vers el control del poder i com s'exercia aquest i el grau d'acceptació que va tenir, malgrat la forta abstenció abans de l'esclat de la Guerra Civil. El republicanisme federal, l'ERC, la USC –després PSUC– a qui representaven, quin paper van jugar durant els governs municipals republicans i especialment durant el període revolucionari, eren altres elements imprescindible per a conèixer la història del municipi. En definitiva, conèixer com funcionava la societat adrianenca, quin paper jugaven les diferents classes socials i com es desenvolupava la vida real dels homes i les dones del municipi eren el principal objectiu, i crec que l'hem pogut assolir.

Per finalitzar, l'objectiu fonamental del treball és donar a conèixer als adrianencs i adrianenques d'avui les vicissituds dels seus veïns del passat per tal que els pugui ser útil en el present i els garanteixi construir una societat molt millor.

La metodologia emprada per assolir els objectius ha estat la realització d'una exhaustiva anàlisi de les fonts primàries econòmiques, socials, polítiques i culturals de les quals disposaven al municipi i als diferents arxius de tota Catalunya i Espanya –sigui de forma presencial o via telemàtica–, i fer-ho mitjançant la digitalització i el tractament informàtic, de manera que aquestes informacions puguin ser accessibles en un futur proper a l'ASAB, per tal de facilitar la feina als joves i no tan joves historiadors i historiadores adrianencs.

La informatització de les dades ens ha permès l'entrecruament d'aquestes, amb la qual cosa hem pogut saber qui era cadascú al municipi i quines terres, cases, indústries o comerços posseïa, i alhora saber qui eren els desposseïts, els qui res tenien –només la seva capacitat de treball; però també, amb altres dades més subtils dels informes municipals, judicials o policials o de la premsa escrita, ens a permès saber quins càrrecs polítics, econòmics o socials ocupaven i quines idees defensaven. Moltes d'aquestes llistes permetran en un futur aprofundir en aspectes particulars de la història del poble. Milers de noms, de xifres d'impostos, de dimensió de les propietats, llistats d'associacions, sindicats o partits polítics i dels seus socis o afiliats, de la repressió, dels encausats en els judicis sumaríssims, del personal polític adrianenc que va ocupar càrrecs a l'Ajuntament o als jutjats municipals o

populars, resums de totes les actes municipals –1909 i 1914-1940–, dels periòdics locals o dels propietaris de cavalls, cotxes o motos, ens pot donar una idea de la tasca investigadora de les fonts primàries realitzada i de la utilitat futura de totes aquestes informacions. Hem fet investigació bàsica de, pensant en el futur, el que llegireu és l'exploració d'aquestes dades.

La investigació de les fonts primàries ha estat contrastada amb la bibliografia més adient per a cada temàtica tractada –població, economia, societat, política i cultura–, de forma que el treball que presentem ens ha permès establir una metodologia de treball i un model d'anàlisi històrica. Només com a exemple, ja que al treball està molt més detallada la metodologia i l'anàlisi hermenèutica de les fonts, explicarem succintament com s'ha realitzat la informatització i l'exploració de les dades. La població adrianaenca ha estat analitzada amb la informatització dels censos de 1920 –1.073 habitants i 15 variables–, padró de 1928 –4.858 i 16– i cens de 1936 –7.866 i 15⁷ amb un objectiu bàsic: fer una anàlisi més acurada de la immigració que la simplement feta amb el lloc de naixement dels habitants a cada any. Per esbrinar quins eren els immigrants de cada any informatitzat i analitzat, hem seleccionat (mitjançant filtres) les persones que no han nascut a Sant Adrià de Besòs i que portaven en el moment del cens o padró, més de dos anys residint-hi –la informatització del temps de residència es va fer per anys, així si una persona portava menys d'un any residint al municipi se l'ha comptabilitzada amb el valor 0 i si en portava menys de dos amb 1–, per la qual cosa les persones seleccionades portaven al municipi menys de dos anys; així en pogut conèixer quins nens i nenes havien nascuts fora del municipi i anar esbrinant altres aspectes del fet migratori adrianaenc.

Un altre exemple rellevant de la complexitat de l'obtenció de dades, el podem observar en l'estudi de l'anàlisi de l'evolució econòmica de Sant Adrià de Besòs, que s'ha fet mitjançant el buidatge i la informatització dels documents administratius, tributaris, de guies empresarials i de negocis, registre mercantil, etc. –com podeu veure al capítol II–; l'entrecreuant ens ha permès veure la riquesa acumulada en poques mans i les formes d'apropiació de les plusvàlues urbanes, industrials o comercials de la classe dominant local i saber quina relació tenien amb el poder administratiu, entrecreuant les dades de regidors o consellers municipals d'aquests gairebé quaranta anys d'història adrianaenca. Tot això ens ha permès crear una base inicial dels habitants del municipi que apareixien als registres d'unes cinc mil persones. En definitiva, la potència de l'anàlisi informatitzada ha estat fonamental i,

⁷. El programa informàtic utilitzat és el programa d'estadística: SPSS 6.0.1 per a Windows i l'Excel 2010.

juntament amb les fonts primàries i la bibliografia, són la base metodològica d'aquesta tesi doctoral i d'aquest model d'estudi d'un municipi.

4. Estructura del treball

La tesi doctoral està dividida en dos volums, un amb el text de la tesi doctoral i l'altre amb els annexos. El primer consta de tres grans capítols, als quals precedeix aquesta introducció, i finalitza amb les conclusions, l'apartat bibliogràfic i de fonts i els diferents índexs.

El primer capítol del treball, titulat: *Sant Adrià de Besòs: del món rural a l'urbà, 1900-1939*, analitza el pas de la societat rural a la urbana, concentrant l'estudi en dos apartats: el primer, centrat en els factors estructurals que determinaren aquesta transformació, és a dir, la població, la indústria i la immigració, i un segon dedicat al procés de construcció de l'espai urbà adrianenc. El primer apartat: *La població*, consta de tres subapartats –dos d'ells a l'annex, car són un resum d'un anterior treball– que ens permeten conèixer el nombre dels adrianencs des d'un punt de vista de la demografia social, les característiques fonamentals del fet migratori i, per últim, un primer apropament al procés d'industrialització, que en el nostre cas es produirà a partir de la Segona Revolució Industrial (1874-1914).

El segon apartat: *La construcció de l'espai urbà*, està dividit en tres subapartats: el primer –situat a l'annex, per considerar-lo complementari– estudia la política urbana i la planificació urbanística que va afectar i va determinar el procés urbanitzador del municipi; en primer lloc, la planificació feta per l'Ajuntament de Barcelona, sobretot a marge dret del riu Besòs, que va ser annexionat el 1924 (només sobre els papers); en segon lloc, la planificació general realitzada durant la segona República per la Generalitat de Catalunya; i, finalment, la planificació municipal fortament lligada als interessos de la classe dominant adrianenca, organitzada i realitzada tècnicament per l'arquitecte municipal Joan Maymó i Cabanelles. El segon subapartat es centra en com es va desenvolupar el procés d'urbanització mitjançant l'estudi de la transformació del sòl rústic en urbanitzat, quin va ser el paper de l'Estat i dels agents de la producció de l'espai urbà i com es va apropiat de les plusvàlues del sòl generades pel procés; sense oblidar quina va ser la morfologia del creixement urbà adrianenc, en especial les infraestructures de comunicació (xarxa viària i ferroviària, tramvia) i l'espai construït (indústria i habitatge). Per finalitzar, presentem una anàlisi de demografia social dels diferents barris del municipi –a l'annex, per considerar-se complementari–. El tercer

subapartat, i últim, que he titulat: *Urbanització i lluita de classes*, es recull la batalla pel control econòmic i polític del procés d'urbanització; en primer lloc, el de la formació de l'aliança urbanitzadora formada pels propietaris rurals forans, els locals i l'arquitecte municipal, el trencament d'aquesta per les diferències econòmiques i polítiques al si de la classe dominant i, per últim, l'intent de regulació democràtica del procés urbanitzador durant el període de la Segona República amb l'aparició de la lògica redistributiva i igualitària, representada per les forces d'esquerres de l'Ajuntament (ERC) de la localitat, que serà aturada després dels Fets d'Octubre (1934-1936) i que arribarà al seu màxim desenvolupament durant la Guerra civil amb la col·lectivització d'indústries i habitatges.

El capítol dos titulat: *L'economia de Sant Adrià de Besòs: del món agrari a l'industrial (1900-1939)* estarà dividit en tres apartats, el primer: *L'economia Espanyola, catalana i adrianenca, 1909-1939*, és una petita introducció a l'economia espanyola, catalana i adrianenca que pretén situar el creixement econòmic local en el marc general per tal de mostrar les diferències i les similituds dels diferents àmbits i com cadascun d'aquests té un paper definit en la història econòmica del primer terç del segle XX. Catalunya se'ns presenta com la fàbrica d'Espanya, i Sant Adrià de Besòs com una economia dependent de la barcelonina i catalana, dedicada inicialment a la producció tèxtil cotonera i posteriorment a la producció d'energia i on es radicaren indústries modernes i punteres, pròpies de la Segona Revolució Industrial (químiques, electrometal·lúrgies, vidre pla, cartró i discos) i de primer nivell tecnològic, i amb productes exportats a tot l'estat espanyol i a l'estranger.

El segon apartat: *L'economia adrianenca de l'agricultura a la indústria*, analitzarà el pas d'una economia agrària a una d'industrial i estarà dividit en dos subapartats, que analitzaran, d'una banda, els mitjans de producció i la força de treball i, d'altra, les grans etapes de l'economia adrianenca: una societat "agroexportadora": (1900-1911); la transició del món rural agrari a l'industrial urbà (1912-1923); el triomf de la societat industrial (1924-1936) i, per últim, l'economia de guerra (1936-1939).

El tercer apartat: *Les empreses industrials adrianenques, 1912-1939* –situat a l'annex, per considerar-se informació complementària–, estudia les empreses industrials més importants de la localitat –moltes d'elles grans societats anònimes– començant pel sector tèxtil (Hijos y Nietos de Pedro Baurier i Viñas Goig Desperdicios Algodón, SA), el químic (De Miquel y Widmer, SC a la Companyia Química del Besòs, SA; Viuda e Hijos de Pedro Nicolau; Manuel y Ramon Tey, SC i Productes Búfalo, SA), i les grans empreses elèctriques catalanes radicades al municipi (Energia Elèctrica de Catalunya, SA i Catalana de Gas i

Electricitat, SA), per continuar amb l'electrometal·lúrgia (Sociedad General de Electro-Metalurgia, SA), el vidre (Compañía Española para la Fabricación Mecánica del Vidrio, SA) i finalitzar amb el sector del cartró (Viuda de J. Llandrich (Juan Llandrich-fill), i Juan Roqueta Arnella) i els discos (Compañía Fonográfica Hispano-Americana, SA).

El tercer i últim capítol, *Vers un nou món: lluita de classes, societat, política i cultura*, està dedicat a analitzar l'evolució social, política i cultural de la societat adriana, en la seva lluita vers una societat lliure, democràtica i socialment justa. L'estudi recull l'evolució de la formació de la classe obrera, les seves organitzacions (socials, econòmiques, polítiques, sindicals, culturals, etc.), i la seva lluita pels drets socials, laborals, polítics o nacionals i per l'accés al poder municipal (Ajuntament). El capítol està dividit en quatre apartats, el primer: *La fi de la monarquia borbònica: de la crisi de la Restauració a la Dictadura de Primo de Rivera, 1900-1930*, estudia el Sant Adrià de Besòs des de la crisi de la Restauració (1898) a la Dictadura de Primo de Rivera (1930), i està a la vegada dividit en tres subapartats que analitzen respectivament: la societat adriana en l'etapa agroexportadora (1900-1914); l'etapa d'industrialització (1915-1923) i, per últim, la transició del món agrari a l'industrial sota la Dictadura (1924-1930).

En aquests tres subapartats exposem les característiques generals de la societat adriana, mostrant quins són els beneficiaris de la riquesa generada, quina és la classe social dominant, si aquesta presenta diferents faccions, com són les relacions internes en cada etapa, i si aquestes generen diferents organitzacions socials, polítiques o culturals que competeixen per l'accés a les plusvàlues generades en el procés de creixement urbanístic i industrial del municipi i, alhora, al poder municipal. Alhora analitzem les classes populars, en especial la classe treballadora i obrera, explicant quines són les seves organitzacions, les lluites que duen a terme per defensar els seus interessos i drets, com es generen les diferents formes d'entendre la lluita per l'avenç social (lluita sindical, política o cultural), si existeix col·laboració entre les diferents organitzacions i com són les relacions amb les diferents faccions de la classe dominant; sense oblidar com s'afronten totes aquestes accions durant aquest període –inicialment antidemocràtic i finalment dictatorial– que impossibilita l'exercici de les llibertats de tots els drets.

El primer període (1900-1914) es caracteritza per l'hegemonia total dels propietaris rurals locals –amb el suport dels forans–, sobre pagesos i obrers; per tant, tindran el control del poder municipal, el que els permetrà controlar el procés d'urbanització i la primera fase de la industrialització. El segon període (1915-1923) significarà l'assalt al poder d'una facció de

la classe dominant, formada pels nouvinguts (comerciants i tècnics) i els propietaris locals, dedicats a d'urbanització del sòl; aquests són els veritables ideòlegs i forjadors de la societat industrial i urbana adriana. Però aquesta nova societat donarà origen a la conformació del proletariat d'origen immigrant –inicialment català i, posteriorment, valencià, aragonès, murcià i andalús–, que es dedicarà al treball industrial i, en menor mesura, a l'agrícola. Seran aquests homes i dones els que constituïran les primeres organitzacions populars. El tercer període (1923-1930) mostrarà una dura pugna per l'hegemonia dins la classe dominant local en enfrontar-se dues faccions de la classe dominant pel control del poder municipal, ja que aquest garantia el control del procés de construcció de la ciutat capitalista i l'apropiació de les plusvàlues que aquest generava. La batalla tindrà una aparença política, ja que es genera arran de la constitució del nou Ajuntament de la dictadura de Primo de Rivera, però el rerefons és econòmic, entre dues formes d'obtenció de les plusvàlues. La facció dominant, que controlava l'Ajuntament, volia garantir un equilibri entre els qui obtenien les plusvàlues del sòl mitjà de consum privat (habitatges) i els qui ho feien per l'ús del sòl mitjà de producció industrial o agrària, mentre que la facció opositora volia principalment afavorir la construcció (habitatges o equipaments col·lectius); els primers van guanyar el conflicte i van exercir el poder, fins i tot en els primers anys de la Segona República, per la seva experiència municipal i pel domini social que tenien. En aquests anys naixeran les primeres organitzacions de classe i polítiques en la clandestinitat.

El segon apartat d'aquest últim capítol: *La Segona República, 1931-36*, està subdividit en cinc subapartats que analitzen: la nova societat democràtica industrial i urbana en construcció; el naixement de la societat civil republicana; l'accés al poder dels sectors populars i els governs republicans-socialistes (1931-1934) i els fets del 6 d'octubre –amb la destitució i l'empresonament de part del govern municipal; l'interregne lerrouxista o radical cedista (1934-1936), amb l'arribada al poder d'una nova dreta, la del Centre Republicà Radical (lligat al PRR de Lerroux) amb la presència de la classe dominant històrica, que després de la dictadura apareixerà sota el paraigua polític de la Lliga Regionalista (Lliga Catalana) i, finalment, el Front d'Esquerres i el retorn al poder de les classes populars.

El tercer apartat: *Cop d'estat, poder revolucionari i guerra civil: la destrucció d'una il·lusió*, corresponent al període 1936-1939, estudia el cop d'estat militar-feixista, el poder revolucionari, la Guerra Civil i la destrucció de la república democràtica. L'hem subdividit en tres subapartats que analitzen: El cop d'estat i la revolució social; la dualitat de poders (Ajuntament i Comitè Revolucionari) i la complexa unitat antifeixista, i els fets de maig de

1937. En aquests analitzaren la violència revolucionària, el difícil equilibri de la unitat antifeixista, els conflictes dintre del bloc republicà, les col·lectivitzacions i la vida durant la guerra –racionament, bombardejos, refugiats, autodefensa, etc.–.

El quart i últim apartat: *La fi d'un somni: el triomf militar feixista, 1936-1939*, està dedicat a la fi del somni republicà i a la instauració del feixisme a Sant Adrià de Besòs. Aquest s'ha dividit en dos subapartats: un que analitza el cost humà de la Guerra Civil i la repressió franquista, i un segon que analitza l'arribada al poder del nou Ajuntament feixista, format per la dreta adrianenca de tota la vida.

I. SANT ADRIÀ DE BESÒS: DEL MÓN RURAL A L' URBÀ, 1900-1939

INTRODUCCIÓ

Les causes del creixement que podríem anomenar de llarga durada o determinats geogràfics de Sant Adrià de Besòs, han estat: el riu Besòs i la mar Mediterrània. La situació de la localitat en un espai adequat per a la vida humana és evident des dels temps més remots. L'existència del riu i de terres d'al·luvió, arrossegades pel mateix, la mar Mediterrània, la petita elevació on es situà el nucli antic del poble, garantiren el desenvolupament de la vida humana al llarg dels segles. La mar Mediterrània acabarà de donar l'empenta al poble, a la resta de ciutats veïnes –entre elles a Barcelona, –Cap i Casal” de Catalunya–, i a tot el país. El Besòs aportarà beneficis i desgràcies, regant o negant; el mar durà persones d'altres indrets amb noves idees, amb nous sentiments, i donarà aixopluc a les seves ribes i platges a persones sense recursos o amb recursos i ganes de gaudir-ne de la seva benèfica acció.

Tanmateix, els elements naturals o geogràfics, no són suficients per a explicar l'evolució econòmica i social d'un poble o país, l'únic element determinat és la seva població. L'esser humà és capaç d'adaptar-se i desenvolupar la seva existència en les condicions més extremes fent habitables llocs aparentment erms. Així, Catalunya, malgrat no tenir grans recursos naturals, va ser capaç de desenvolupar les forces productives, al llarg dels segles, a nivells similars als dels països del seu entorn.

Sant Adrià de Besòs serà un espai rural fortament condicionat i sotmès pel veïnatge amb Barcelona, ciutat industrial per excel·lència al llarg del segle XIX i principis del XX, d'on arribaran inicialment les energies humanes i econòmiques necessàries per al seu desenvolupament.

Les causes estructurals del creixement del municipi van ser la industrialització i la immigració. A l'inici del segle XX es produirà un fort desenvolupament de l'agricultura i, alhora, la conversió del sòl agrari en industrial per l'arribada de grans empreses, que convertiran Sant Adrià de Besòs en un lloc punter en el desenvolupament industrial del Barcelonès i de Catalunya.

En resum, la urbanització de Sant Adrià de Besòs durant el segle XX es va produir per la confluència d'una sèrie de factors, uns purament geogràfics (Besòs, Mediterrània), i altres de caràcter econòmic (industrialització) o social (immigració).

Si com sabem, la immigració té una relació directa amb la industrialització, aquesta al seu torn, té una forta dependència de la immigració, però també, del desenvolupament econòmic de la capital del Principat. Barcelona i el seu entorn més proper van iniciar un creixement econòmic explosiu des de l'inici de la Primera Guerra Mundial.

L'arribada dels immigrants va posar en marxa la industrialització inicialment plantejada i que la burgesia catalana no podia dur a terme sense més força de treball i alhora cercant unes noves i millors condicions de vida. Però una vegada engegat el procés d'industrialització, el fet és que aquesta població nouvinguda va permetre el desenvolupament econòmic i social del municipi i del país.

Els elements que afavoriren la instal·lació de noves indústries a Sant Adrià de Besòs van ser els següents:

- La proximitat a Barcelona, nucli fonamental del desenvolupament econòmic de Catalunya i d'Espanya.
- La pressió impositiva molt reduïda, a la localitat no s'havien de suportar els arbitres especials de Barcelona.
- El suficient assortiment d'aigua i electricitat. L'emplaçament de les centrals elèctriques lògicament no és casual, sinó que respon a criteris econòmics i tècnics, entre aquests últims, la proximitat al riu i al mar facilità la refrigeració dels sistemes electromecànics de producció d'electricitat.
- La disponibilitat per fer servir el riu o el mar com a col·lector de les aigües residuals.
- Les bones comunicacions per les indústries: tren –algunes tenien connexió directa amb la xarxa ferroviària–, i la carretera Nacional II.⁸

Dominar l'espai físic on es desenvoluparien les activitats humanes va desfermar una lluita d'interessos econòmics entre les elits dominants locals i foranes. Les diferents faccions de la classe dirigent s'enfrontaren durant el període de construcció del municipi per controlar i planificar el procés d'urbanització, ja que això significava extreure més o menys plusvàlues del mateix. La lluita entre els propietaris rurals dedicats a l'agricultura, la burgesia rendista (propietaris del sòl, constructors, immobiliàries, financers, inversors en béns immobles) o la

⁸. La línia de tren que passava per Sant Adrià de Besòs és la primera que va inaugurar-se a Espanya (1848) i enllaçava Barcelona-Mataró; des de principis de segle comunicava amb França. La carretera de comunicació és la Nacional II (N-II), de Madrid a França per La Jonquera.

industrial, per controlar el procés de transformació del sòl recurs/inicial, bàsicament sòl agrari, en espai/mitjà de producció o espai/mitja de consum privat o col·lectiu, va produir-se amb contradiccions conjunturals, que no estructurals, durant tot el procés. Mentrestant les classes populars restaran subjugades o mediatitzades, sense poder defensar de forma efectiva els seus interessos, fins l'adveniment de la Segona República.

La ciutat de Barcelona⁹ va ser el centre d'aquest intent de control del procés d'urbanització dels municipis del seu entorn, en el seu afany expansionista, impulsat per la burgesia industrial amb el projecte de la Gross-Barcelona, va annexionar-se tots els municipis dels seus voltants, entre l'any 1860 i 1933, intentant fer desaparèixer també el municipi de Sant Adrià de Besòs (1929).

Analitzar la producció de l'espai urbà, és a dir, la urbanització del municipi de Sant Adrià de Besòs al llarg del segle XX, significa estudiar l'evolució de la ciutat, dins del model de producció capitalista, atès que és sota aquest, quan la ciutat assoleix el seu màxim desenvolupament. El capitalisme converteix la ciutat en l'element fonamental de l'ordenació territorial i en l'àrea fonamental de la producció, del consum i del poder. La ciutat sota la lògica capitalista organitza tots els fets econòmics i socials.

La ciutat i el seu desenvolupament urbà –el procés d'urbanització– estan sotmesos a les necessitats pròpies de la formació econòmica social existent en cada moment històric de la seva evolució. La morfologia del medi construït i la urbanització són el resultat de les relacions socials de producció dominant, per això, les inversions del capital i l'acció del treball humà tenen com a principi sagrat, garantir la reproducció de les relacions socials de producció que representen els interessos de la classe dominant o hegemònica, en el nostre cas la burgesia.

La ciutat és doncs el producte (mercaderia) del capitalisme: *—No hi ha prou d'admetre la importància que la ciutat ha tingut com a marc de desenvolupament de les relacions socials de producció en el capitalisme, sinó que aquesta s'ha d'estudiar com a un fenomen sotmès a les regles de la producció i de la reproducció del sistema—*.¹⁰

⁹. Evidentment no parlem de la ciutadania de Barcelona, sinó de la seva classe dominant, és a dir, de la posseïdora del mitjans de producció i controladora dels de coacció (forces armades) i dels seus aliats, la tecnoburocràcia (tècnics). Aquests últims eren —i són encara avui—, els col·laboradors imprescindibles de la classe o grup social que podia evitar la crisi del sistema, estabilitzant-lo i garantint la seva reproducció en millors condicions.

¹⁰. VILAGRASA i IBARZ, Joan. *Creixement urbà i agents de la producció de l'espai: el cas de la ciutat de Lleida. 1940-1980*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 1990, pàg. 45.

El desenvolupament del model de producció capitalista va lligat a la industrialització en un sentit ampli: *—entendida, no en el sentido de la preponderancia de la actividad industrial sobre la agrícola, sino como todo un conjunto de transformaciones económicas, sociales y políticas.*”¹¹ Aquestes transformacions pel que fa a l’estructuració de l’espai sota el procés de desenvolupament del capitalisme, han vingut acompanyades per una concentració de la població en unes determinades àrees o el que és el mateix, per una acceleració del procés d’urbanització.

A Sant Adrià de Besòs, el desenvolupament capitalista presenta una relació de dependència total amb la industrialització, la concentració de població i la urbanització; així, com més s’estén el procés d’industrialització, més augmenta la població i la urbanització, i a l’inrevés. L’increment de població alhora fa augmentar la necessitat de béns de consum (materials o de serveis), molts d’ells produïts per la indústria. Les necessitats de la reproducció de la força de treball, és a dir, dels treballadors, necessiten entre d’altres béns els que proporciona la urbanització, puix que, *—Sense una oferta suficient d’allotjament en unes condicions mínimes d’habitabilitat, a la llarga, el procés de desenvolupament econòmic hauria estat frenat per la deficiente reproducció de la força de treball (baixa productivitat) i el subconsum.*”¹² A la localitat, a Catalunya i al conjunt dels països capitalistes del centre, la relació entre desenvolupament capitalista i urbanització és el resultat de la pròpia dinàmica general de la formació social capitalista, i no de les accions individuals d’aquest o aquests capitalistes.

Malgrat tot, la relació entre capitalisme i urbanització és encara difícil d’establir de manera absoluta. De tota manera, la submissió del desenvolupament urbà de la ciutat capitalista a les necessitats del propi sistema es pot veure en els següents aspectes:

A) La ciutat funciona com a capital fix, és a dir: *les inversions de capital i la plasmació de la força de treball en la transformació de l’espai urbà s’orienten cap a facilitar la reproducció dels mitjans de producció i de circulació que assegurin els processos d’acumulació de capital”*.

¹¹. SORRIBES i MONRABAL, Josep. *Desarrollo capitalista y proceso de urbanización en el País Valenciano. 1960-1975*. València: Institut Alfons el Magnànim, 1985, pàg. 15.

¹². TAFUNELL i SAMBOLA, Xavier. *—La construcció: una gran indústria i un gran negoci*”. A: CABANA I VANCELLS, Francesc (coordinador). *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània, s. XX, Indústria, finances i turisme*. Vol. VI. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989, pàg. 213.

B) La ciutat tendeix durant la seva formació a garantir i ampliar els mitjans de consum individuals (habitatge) i col·lectius (infraestructures viàries i urbanes, així com a serveis públics) per facilitar la reproducció de la força de treball.

C) La ciutat és un producte (una mercaderia que pot comprar-se o vendre's) i com a tal està subjecta als processos de producció de béns i d'apropiació de plusvàlues.

La pregunta clau és: Com es materialitza el procés d'acumulació de capital en la producció de l'espai urbà adrianenc? El corol·lari és qui s'apropia i com ho fa. I això és el que intentarem analitzar i explicar en aquest capítol.

El primer terç del segle XX a Espanya es caracteritza pel que fa a la demografia per la transició demogràfica. Aquesta va significar un augment important de la població i de la seva distribució espacial en el conjunt de l'Estat espanyol. Immigració i concentració defineixen aquests anys de la història de Catalunya o Sant Adrià de Besòs; mentre emigració i redistribució regional de la població són les característiques bàsiques d'Espanya.

La immigració fou la responsable d'importants transformacions en la població (rejoventament) i en el poblament (concentració), ja que aquesta prioritzà uns territoris enfront d'altres, tot consolidant el procés d'urbanització, concentrant la població en unes poques ciutats de la xarxa urbana de Catalunya, especialment a Barcelona i les seves rodalies. El creixement demogràfic va comportar alhora un extraordinari desenvolupament urbà amb la construcció d'habitatges, indústries, serveis públics o privats, infraestructures, etc., produint-se la conversió de l'espai recurs/inicial (erms) o espai/mitjà de producció agrícola en espai/mitjà de producció industrial o espai/mitjà de consum col·lectiu o privat.

En resum, el creixement econòmic s'accelerà amb desenvolupament industrial i la urbanització, l'arribada contínua de nous contingents humans va impulsar la construcció de l'espai urbà i de tots els sectors econòmics. Allotjar, ocupar i garantir la reproducció de la força de treball que hi havia o anava arribant al municipi –a més d'assegurar la reproducció de les relacions socials de producció–, va ser la funció primordial de la classe dominant i del poder municipal durant el període 1900-1930. Només durant l'etapa republicana (1931-1939) va poder albirar-se un intent de transformació d'aquestes relacions socials de producció.

La importància del Barcelonès –i de les comarques de l'entorn–, posa de manifest el pes de la indústria com a factor clau en les tendències de poblament del segle XX. La millora de l'agricultura i de les infraestructures –vies de comunicació, canals, pantans, xarxes elèctriques, etc.–, no va aconseguir mantenir a la població catalana a les comarques no industrials. L'avenç de la industrialització al Principat va ser fonamental per atraure nous

contingents humans de tota la geografia de Catalunya i d'Espanya i en menor mesura de l'estranger.

1. LA POBLACIÓ

El creixement demogràfic de Catalunya entre 1900-1940 (1900, 1.996.382 habitants i 1940, 2.890.974) va produir-se a les comarques de Barcelona i sobretot a la seva capital i a les localitats de l'àrea del Besòs i del Llobregat. La nostra àrea d'estudi mostra un elevat grau de coincidència (vegeu: *Taula I*), pel que fa a les tendències generals de Catalunya. Vegem les característiques bàsiques dels tres períodes en què hem dividit l'evolució demogràfica de Sant Adrià de Besòs:

- **1911-1930:** període d'un fort creixement, més gran a les ciutats que partien d'un contingent poblacional més petit (Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià de Besòs) i un de més limitat a les altres dues (Barcelona i Badalona). El creixement va ser degut a la bona conjuntura econòmica produïda per la Primera Guerra Mundial, a la diversificació econòmica que aquesta comportà, i a la necessitat d'allotjar i donar serveis als contingents d'immigrants atrets per aquest desenvolupament industrial. La voluntat de construir una gran Barcelona que tenia la burgesia catalana, com a forma d'augmentar i millorar la seva obtenció de plusvàlues de l'espai recurs/inicial que ella posseïa mitjançant la conversió d'aquest en espai/mitjà de producció o espai/mitjà de consum col·lectiu o privat, les obres públiques del període de la dictadura de Primo de Rivera i l'Exposició Universal de 1929 són també elements que contribuïren al fort creixement econòmic.
- **1930-1936:** període caracteritzat per un alentiment del creixement demogràfic a totes les localitats. Disminució que és conseqüència de la forta crisi econòmica iniciada entre els anys 1931-1932 –amb origen al *crack* del 1929– i de la inestabilitat política i social durant la Segona República.
- **1936-1940:** el període es va caracteritzar per la pèrdua de població i per la destrucció de les forces productives –els mitjans de producció i la força de treball–, a mans dels militars revoltats enfrontats amb l'intent de construcció d'una societat més justa i democràtica per part dels sectors demòcrates, republicans i organitzacions obreres. La derrota de la democràcia inicià un dels períodes més negres de la història de Catalunya i d'Espanya. Totes les localitats veïnes de Sant Adrià de Besòs van perdre el seu dinamisme –que semblava recuperar-se a partir de 1935–, reduint-se notablement la taxa de natalitat,

incrementant-se la mortalitat i disminuint el saldo migratori (per reducció de la immigració i augment de la migració). En resum, va produir-se un brutal retrocés de les condicions de vida i de les activitats econòmiques.

Taula I: Evolució de la població total de fet de Barcelona, Badalona, Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià de Besòs i TCAA (%), 1900-1940.

Anys	Barcelona		Badalona		Santa Coloma de Gramenet		Sant Adrià de Besòs	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
1900	537.354	—	19.240	—	1.510	—	418	—
1910	587.411	0,89	20.957	0,86	1.869	2,15	494	1,68
1920	710.335	1,92	29.361	3,43	2.728	3,85	1.073	8,07
1925	817.859	2,86	34.368	3,20	5.789	16,24	2.919	22,15
1930	1.005.565	4,22	44.291	5,20	12.930	17,43	6.515	17,41
1936	1.062.157	0,92	47.929	1,32	16.670	4,32	8.401	4,32
1940	1.081.175	0,44	48.184	0,13	17.314	0,95	8.342	-0,17

Llegenda: TCAA (%)= Taxa de creixement anual acumulada, en percentatge. Abs. = Xifres absolutes.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE. Per a tots els censos del segle XX: INE. *Poblaciones de hecho y de los municipios españoles, según los censos oficiales de 1900-1981*. Madrid: INE, 1987, pàg. XIII, 61, 69 i 71. Les dades de l'any 1936 són les del Servei Central d'Estadística. *Moviments Demogràfics i de població de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, 1937, Fascicle 3er, pàg. 22. La població de l'any 1925 de Badalona prové de: Gabinet d'Estudi. *Badalona Avui, Padró 86*. Badalona: Ajuntament de Badalona, Àrea de Programació, Població i Estudis, 1987, pàg. 31. I les de Barcelona del: Servei d'Estadística. *Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona, 1987*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1988, pàg. 37-38. Les dades de Santa Coloma de Gramenet corresponen a l'any 1923, segons CARRERES GARCÍA, Montserrat; RUIZ TOSSAS, Helena. *La República i la Guerra Civil a Santa Coloma de Gramenet*. Badalona: Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet i Generalitat de Catalunya, 1986, pàg. 157.

Entre els anys 1900-1936, Sant Adrià de Besòs va incrementar any rere any llur població, i només les pèrdues patides com a conseqüència de la Guerra Civil minvaren el seu creixement. L'evolució del nombre d'habitants de la localitat –i del conjunt de les variables demogràfiques i econòmiques– del període (1910-1936) mostra com un petit municipi agrari esdevé una petita ciutat industrial abans de la Guerra Civil. En xifres absolutes l'augment de població no va ser molt gran (7.686 habitants), si el comparem amb les localitats veïnes: Santa Coloma de Gramenet (prop de 14.000) o Badalona (al voltant dels 17.000), és a dir, que aquestes poblacions veïnes creixen, en xifres absolutes, el doble que Sant Adrià de Besòs en el mateix període de temps. En termes relatius, Sant Adrià de Besòs augmentà el seu pes dins de l'àrea del Besòs; així si l'any 1910 el 2,1% dels habitants de l'àrea vivien a la localitat, l'any 1936 ho feien l'11,5%, mentre Badalona passà de representar el 89,9% al 65,7% i Santa Coloma de Gramenet del 8% al 22,8%. La TCAA (en tant per cent), dels municipis veïns, entre els anys 1910 i 1936, va ser la següent: Barcelona, 1,6; Badalona, 2,3; Santa Coloma de Gramenet, 6,3 i Sant Adrià de Besòs, 8,2.

El creixement de la producció agrària i industrial van fer imprescindible l'augment de la mà d'obra. L'agricultura intensiva d'horta que produïa bàsicament per mercats aliens al

municipi (Barcelona, Badalona, Mataró, etc.) va millorar la seva productivitat durant el primer terç del segle XX, com a resultat d'unes notables innovacions tecnològiques, la mecanització, l'ús d'electrobombes, i dels adobs artificials.

Taula II: Evolució i creixement quinquennal de la població de Sant Adrià de Besòs, 1900-1940.

<i>Anys</i>	<i>Població total de fet</i>	<i>Creixement absolut</i>	<i>Creixement relatiu (%)</i>	<i>TCAA (%)</i>
1900	418	—	—	—
1905	455	37	8,85	1,71
1910	494	39	8,57	1,65
1914	715	221	44,73	9,68
1920	1.073	358	50,06	6,99
1925	2.919	1.846	172,04	22,15
1930	6.515	3.596	123,19	17,41
1936	8.401	1.886	28,94	4,32
1940	8.342	- 59	- 0,7	- 0,17

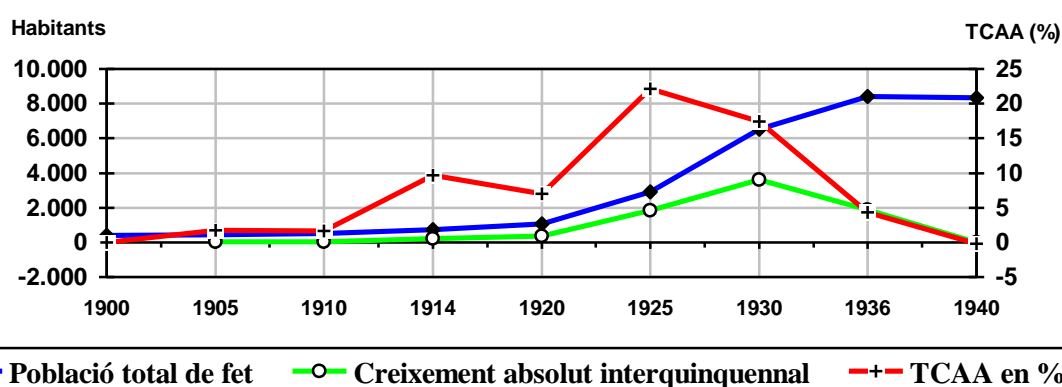
Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE i de l'Arxiu Municipal de Sant Adrià de Besòs "Isabel Rojas Castroverde" (ASAB).

La indústria adrianaenca, va desenvolupar-se a partir de l'esclat de la Primera Guerra Mundial. Aquest esdeveniment obligà al països bel·ligerants a importar moltes mercaderies i als països neutrals –com el nostre– a millorar les seves indústries per poder subministrar aquestes als bel·ligerants, com també a substituir-ne d'altres, que no es podien importar. Així, la indústria tèxtil cotonera, Hijos y Nietos de P. Baurier –originària de Roda de Ter i que va començar a treballar l'any 1912–, ens mostra aquesta creixença, passant de tenir en marxa 85 telers mecànics Jacquard i 40 telers mecànics senzills, a tenir-ne 85 i 212, respectivament –el seu màxim–, l'any 1917.

La diversificació industrial va ser un altre dels elements que va generar nous llocs de treball. Així, ens trobem amb indústries pioneres i capdavanteres i de grans dimensions com: les elèctriques (Cooperativa de Fluido Eléctrico-La Catalana de Electricidad i Energía Eléctrica de Cataluña), químiques (Miquel & Widmer SC), electrometal·lúrgiques (Sociedad General de Electro-Metalurgia. SA), materials de la construcció (Fomento de Obras y Construcciones SA i Servicio de Arenas de Barcelona), fàbriques de vidre (Compañia Española para la Fabricación Mecánica del Vidrio SA), fàbriques de cartró (Viuda de J. Llandrich) i una fàbrica de tractament de fusta (Viuda e Hijos de Pedro Nicolau).

Sant Adrià de Besòs, en poc més de 15 anys (1920-1936), va créixer en xifres absolutes (7.328 habitants) i relatives –la TCAA del quinquenni 1920-25 fou del 22,15% i del 17,41% pel 1925-36–. La industrialització, com hem analitzat, va jugar un paper fonamental, així si a l’any 1920 hi havia a la –Matricula Industrial i de Comercio”, 33 contribuents (20 d’ells industrials), l’any 1936 n’eren ja 363 (40 industrials). Els anys de més fort creixement demogràfic d’aquest període de la història adrianenca van ser: 1927, amb un augment de 1.821 habitants i 1930 amb 1.669.

Gràfic 1: Evolució de la població de Sant Adrià de Besòs, 1900-1936.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE i de l'ASAB.

Malgrat les dificultats d'establir relacions de dependència directa entre els factors demogràfics i econòmics –com dèiem al primer volum de la *Història Social de Sant Adrià de Besòs*–, hom pot veure que aquestes relacions, —. se hacen evidentes si pensamos en el hombre como productor y consumidor. La oferta de mano de obra depende de los efectivos poblacionales, de su composición por edades, de la esperanza de vida, de la composición de los hogares, ...”¹³, i que les relacions entre les variables demogràfiques i la història social són també molt apreciables, així: —Las variables sociales, contribuyen, a su vez, a la explicación de las demográficas: el promedio de edad en el momento de casarse, sufre variaciones según los países, épocas y regiones, y depende de las estructuras sociales y de la mentalidad colectiva; la restricción en el número de nacimientos...”¹⁴. En definitiva, l'obligació de

¹³. SANTANA CARDOSO, Ciro Flamarion; PÉREZ BRIGNOLI, Héctor. *Los métodos de la historia. Introducción a los problemas métodos y técnicas de la historia demográfica, económica y social*. Barcelona: Ed. Crítica, 1984, pàg. 110-111.

¹⁴. *Ibidem*, pàg. 111-112.

l'historiador és analitzar si existeixen aquests vincles d'unió, per tal d'aprofundir en l'explicació dels fets històrics.

L'evolució del moviment natural local i del conjunt de les variables demogràfiques, entre 1900 i 1940, és similar –amb algunes variacions, pel que fa a quantitats, qualitats i temporalització, però no pas a les tendències generals–, a l'evolució de la població catalana.

Taula III: Evolució quinquennal de les taxes de natalitat, mortalitat i de creixement natural de Sant Adrià de Besòs i Catalunya (en %), 1901-1940.

<i>Anys</i>	<i>Sant Adrià de Besòs</i>				<i>Catalunya</i>		
	<i>NAT</i>	<i>MOR</i>	<i>CN</i>	<i>NUP</i>	<i>NAT</i>	<i>MOR</i>	<i>CN</i>
1901-1905	34,66	23,88	10,78	11,96	27,61	23,24	4,37
1906-1910	30,41	21,53	8,88	8,44	26,04	21,93	4,11
1911-1915	27,58	23,11	4,47	9,53	24,21	21,04	3,17
1916-1920	27,46	21,87	5,59	12,10	22,77	22,59	0,18
1921-1925	33,68	17,51	16,17	11,13	23,22	18,31	4,91
1926-1930	35,43	17,09	18,34	15,55	20,36	15,46	4,90
1931-1935	26,81	11,89	14,92	10,22	17,74	14,28	3,46
1936-1940	16,48	12,78	3,70	7,88	13,91	18,02	- 4,11

Llegenda: Taxes Brutes de: MORT = Mortalitat, NAT = Natalitat, CN = Creixement natural i NUP = Nupcialitat.

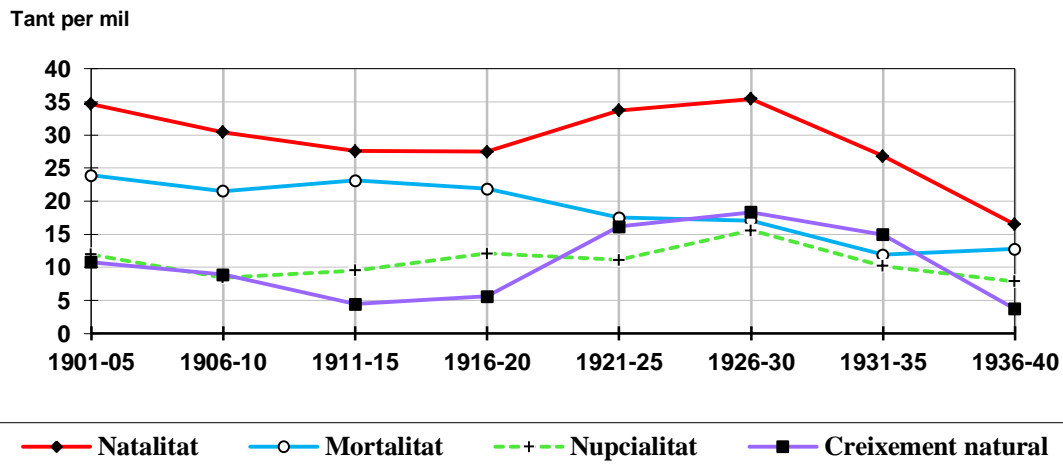
Fons: Elaboració pròpia, per Catalunya, a partir de les dades de: CABRÉ i PLA, Anna; PUJADES i RÚBIES, Isabel. –*La població: immigració i explosió demogràfica*”. A: CABANA I VANCELLS, Francesc (coordinador). *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània, s. XX, Població, agricultura i energia*. Vol. 5. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989, pàg. 83. I per Sant Adrià, a partir de CASAS SORIANO, Just; MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel. *Història social de Sant Adrià de Besòs. La Població: segles XVIII-XX*. Vol. I. Barcelona: Ed. Hacer, 1996. Les taxes són en tant per mil (%).

L'evolució del creixement natural va influir notablement en el procés de transformació del territori, ja que va fer necessari un increment de l'espai destinat a allotjar (habitatges) i servir als infants adrianencs (escoles, espais sanitaris, comerç ...), que augmentaren de forma constant fins la Guerra Civil i incrementaren substancialment el pes del seu grup d'edat (0-14 anys) al 1900 el 30,7% de la població total i al 1936 el 34%–. Analitzem però com va evolucionar i quins factors van intervenir en l'augment de la població infantil. La natalitat a Sant Adrià de Besòs i a Catalunya presenta una reducció entre els anys 1900-1920 – reducció que provocà l'aparició d'un conjunt de llibres i debats–.¹⁵ Aquesta davallada afectà tant a la Catalunya agrària, com a la industrial de Barcelona i les seves rodalies. Per autors com William Leasure, Levi-Bacci o

¹⁵. CABRÉ i PLA, Anna; PUJADES i RÚBIES, Isabel. –*La població: immigració i explosió demogràfica*”. A: CABANA I VANCELLS, Francesc (coordinador). *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània, s. XX, Població, agricultura i energia*. Vol. 5. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989, pàg. 22 i 127.

Joaquín Arango, la disminució neix a l'àrea industrial de Barcelona i més tard es difon per la resta de Catalunya, Espanya i sud d'Europa.

Gràfic 2: Evolució de les taxes de natalitat, mortalitat i creixement natural de Sant Adrià de Besòs, en ‰. 1900-1936

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE i de l'ASAB.

Els immigrants que arribaren a Sant Adrià de Besòs procedents de la resta d'Espanya, al llarg dels anys vint i la primera meitat de la dècada dels trenta –en edat jove i reproductiva-, van fer pujar la taxa de natalitat sobretot durant els anys vint (primer i segon quinquenni). En el quinquenni 1926-1930, la taxa de natalitat fou del 35,4‰, la més gran de tots els quinquennis del segle XX. La crisi econòmica dels anys 1931-1935 influí negativament en la natalitat adrianenca –espectacularment en la població d'origen català-, la qual caurà 8,6 punts, mentre Catalunya només ho feu en un 2,6. La població, que arribà –com veurem quan parlem d'immigració-, va ser un element fonamental en aquest creixement demogràfic.

El període la Guerra Civil i postguerra (1936-40) la natalitat es reduí de manera espectacular a Sant Adrià de Besòs i caigué un 10,3‰ i amb menys força a Catalunya, 3,8. La reducció del nombre de nascuts es produí en els anys 1938 (120) i 1939 (57), quan la sensació de derrota i incertesa vers el futur era més evident. Entre el quinquenni 1931-35 i el 1936-40 es van reduir els naixements en 274, la qual cosa va influir en la reducció del grup d'edats de

joves i va crear un buit demogràfic com podem veure en la piràmide d'edats de l'any 1950.¹⁶

L'evolució de la taxa de natalitat de les ciutats veïnes, pel període 1923-1936, va ser la següent: Barcelona, 18,3‰; Badalona, 25,3; Santa Coloma de Gramenet, 28,0 i Sant Adrià de Besòs, 29,3. Això demostra com l'arribada d'immigrants joves i en edat reproductiva va fer augmentar la natalitat als municipis de l'àrea del Besòs, encara que les seves taxes de nupcialitat siguin baixes (Badalona, 7,5‰, Santa Coloma de Gramenet, 5,4) o altes (Sant Adrià de Besòs, 11,4‰). La taxa de natalitat a l'àrea del Besòs (27,53) és superior al conjunt de Catalunya (19,0‰), a la de la capital (entre un 6,3-10,3‰) i a la d'una població com a Manresa (19‰), que tenia el 1936 el 84,1% dels habitants d'origen català.¹⁷ El dinamisme demogràfic i també socioeconòmic de les poblacions de forta immigració i en procés d'industrialització durant els anys de lluita per un nou món és evident. Així, la ciutat de L'Hospitalet de Llobregat presenta uns ritmes i unes xifres relatives similars en totes les variables lligades al moviment natural de la població. L'Hospitalet inicia la seva arrencada industrial (*take-off*): "... l'any 1915 i té la cúpula en el període 1921-23; n'és el factor clau l'establiment industrial a la ciutat, que ofereix llocs de treball a la població vinguda de fora..."¹⁸, mentre que Sant Adrià de Besòs iniciarà l'arrencada industrialitzadora cinc anys més tard, el 1920. La natalitat creix en augmentar la industrialització i amb l'arribada dels immigrants, així entre l'any 1923-36 tots dos municipis presenten una taxa de natalitat del 29‰. El creixement natural pels quinquennis d'industrialització és idèntic entre ambdues localitats –les xifres per quinquennis i en tant per mil (amb petites variacions decimals) van ser les següents: 1921-25, 16; 1926-30, 18; 1931-35, 14 i 1936-1940, 3–, ja que la major taxa de natalitat de L'Hospitalet de Llobregat és compensada per una major taxa de mortalitat (molt important durant l'epidèmia de grip de 1918).

L'evolució de la nupcialitat, fenomen demogràfic lligat estrictament a la natalitat, segueix la mateixa tendència, ja que tots dos indicadors demogràfics mostren amb claredat l'evolució socioeconòmica de la població. El context econòmic favorable de Sant Adrià de Besòs i Catalunya durant el primer terç del segle XX, lligat en el nostre cas a l'expansió de la agricultura (intensiva i mecanitzada) i al potencial industrial naixent que se sustenta en els

¹⁶. CASAS SORIANO, Just; MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel. *Història social de Sant Adrià de Besòs. La Població: segles XVIII-XX*. Vol. I. Barcelona: Ed. Hacer, 1996, pàg. 92.

¹⁷. COMAS i CLOSAS, Francesc. «La població de Manresa». A: RIU I RIU, Manuel (director). *Història de la ciutat de Manresa. 1900-1950*. Vol 1. Manresa: Caixa de Manresa, 1991, pàg. 104 i 109.

¹⁸. CAMÓS i CABECERÁN, Joan. *L'Hospitalet: la història de tots nosaltres. 1930-1936*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1986, pàg. 129.

Taula IV: Edat mitjana de la nupcialitat i diferència d'edat entre els contraents de la població de Sant Adrià de Besòs i Catalunya, 1900-1940.

Anys	Sant Adrià de Besòs			Catalunya		
	Homes	Dones	Diferència (H – D)	Homes	Dones	Diferència (H – D)
1900	28,5	25,2	3,3	28,0	25,1	2,9
1910	25,3	23,6	1,7	28,3	25,4	2,9
1920	28,0	24,0	4,0	28,3	25,9	2,4
1930	27,3	23,0	4,3	28,0	25,4	2,6
1940	28,5	26,4	2,1	26,1	26,3	-0,2

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE i de l'ASAB.

mercats barcelonins i badalonins i l'arribada de nous contingents d'immigrants, fa que s'incrementessin extraordinàriament les dues variables. Així, entre els anys 1906-1915, quan s'iniciava el *take-off* (arrencada industrialitzadora) de l'economia adriana, la nupcialitat es mantingué més baixa que durant el període de creixement sostingut o d'agricultura intensiva i industrialització (1916-1930), anys en els quals va augmentant, per disminuir de nou en el període d'estancament relatiu (1931-1935). El quinquenni de màxima nupcialitat fou el de 1926-30 (15,5‰), i el de més petita el 1936-40 (7,8‰). Pel que fa al model matrimonial adriana és similar al model matrimonial occidental mediterrani definit per Hajnal.¹⁹

El model es caracteritza per una edat mitjana de la nupcialitat (EMN) jove, –per als homes entre els 25-28,5 i per a les dones entre els 23-26,5– i amb unes diferències d'edat entre els contraents de 1,7 i 4,3 anys–, model similar al de Catalunya pel que fa als límits d'edat de la nupcialitat, però diferent pel que fa a la diferència d'edat dels contraents que és en el cas català més petit (d'uns 2,9 anys). L'elevada diferència d'edat entre els contraents va ser el resultat de la diferent distribució per sexe i edat al llarg dels anys estudiats –deguda a la incorporació d'homes i/o dones immigrants en diferent proporció–, cosa que fa variar la composició d'edat del mercat matrimonial i del diferent comportament nupcial de molts d'aquests immigrants, que normalment es casaven més joves. La industrialització també pot haver influït en la major nupcialitat i en la reducció de la EMN, ja que la possibilitat de crear una estructura familiar o mantenir la creada millorà amb la industrialització i l'aparició de la societat urbana –l'edat mitjana més jove de la nupcialitat de tot el període (1910-40), a Sant

¹⁹. –En un estudio clásico sobre la antigua nupcialidad, J. Hajnal (1974) contrapone el modelo de los países de Europa Occidental, caracterizado por una edad al matrimonio relativamente tardía y una proporción relativamente baja de solteros que no se casan nunca, al modelo de los países de Europa meridional, en que se ve una intensidad más débil del fenómeno y una edad de matrimonio más temprana. La observación de la edad al matrimonio sobre una larga duración hace igualmente una tendencia a la disminución.” TAPINOS, Georges. *Elementos de demografía*. Madrid: Espasa-Calpe, 1988, pàg. 117-118.

Adrià de Besòs es produeix el 1930 (homes, 27,3 i dones, 23)—, aquest fet també es produí probablement al Baix Llobregat, segons afirma Joaquín Recaño.²⁰

En definitiva, el període de màxima natalitat, nupcialitat, i com veurem més endavant fecunditat, es produí a Sant Adrià durant l'època de màxim creixement econòmic del municipi, és a dir, entre els anys 1926 i 1930. Els anys de l'estabilització i de millora de les condicions de vida d'aquesta població creixent van ser els de la Segona República, com demostrarem amb les dades de mortalitat, d'esperança de vida, i les de caràcter socioeconòmic.

La fecunditat (taxa global de fecunditat general) de Sant Adrià de Besòs (nombre de nascuts dividit per les dones entre 15-49 anys, en ‰), ens mostra un increment de la fecunditat general, entre l'any 1920 i el 1928 i una reducció a l'any d'inici de la Guerra Civil²¹, aquesta va ser la seva evolució: 1900, 154,47‰; 1910, 91,74‰; 1920, 104,37‰; 1928, 128,98‰ i 1936, 83,82‰.

La taxa de reproducció d'Espanya és sempre superior a la de Barcelona, però no a la de Sant Adrià de Besòs, que l'any 1928 supera a l'espanyola en un 0,20, i encara menys a la de les adrianenques nascudes fora de Catalunya que sempre presenten una taxa superior a la del conjunt espanyol —si exceptuem l'any 1920, on la meitat de les dones analitzades eren nascudes a Castelló—. Així el 1928 la taxa d'aquest col·lectiu és superior a l'espanyola en un 0,41 i en un 0,21 a la del conjunt de Sant Adrià de Besòs. L'arribada dels immigrants fenomen fonamental per a la història de la localitat i també del país—, és l'explicació d'aquesta variable. La recessió de tipus industrial i econòmic que va patir Catalunya i també Espanya a partir del 1931 va fer caure les taxes a tots dos conjunts geopolítics, però amb més força a la localitat i a Barcelona. Això ens pot ajudar a comprendre com la població s'adapta a les circumstàncies econòmiques i socials del moment històric que viu; és a dir, que a la llarga les pautes demogràfiques de tota la població que viu a Catalunya, sigui quin sigui el seu origen, si no hi ha incorporació de nous contingents humans, mostrarà un comportament reproductiu força similar.

²⁰. RECAÑO i VALVERDE, Joaquim. —Les primeres fases de la transició demogràfica al Baix Llobregat i a L'Hospitalet. 1787-1936—. A: CALVO CALVO, Àngel (coordinador). *El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1995, pàg. 74.

²¹. TAPINOS, Georges. *Elementos de demografía*. Madrid: Espasa-Calpe, 1988, pàg. 127.

Taula V: Taxa de bruta reproducció, 1920-1940.

<i>Taxa de bruta reproducció</i> ²²	1920	1925	1930	1935	1940
Espanya	2,02	1,90	1,77	1,57	1,45
Barcelona	1,22	1,22	1,10	0,90	0,90
Sant Adrià de Besòs	1,51	—	1,97	1,30	—
Adrianenques nascudes fora de Catalunya	1,63	—	2,18	1,63	—

Font: Elaboració pròpia. Les dades de Sant Adrià de Besòs són dels anys 1920, 1928 i 1936. Per Barcelona i Espanya les dades han estat calculades per CABRÉ i PLA, Anna; PUJADES i RÚBIES, Isabel, *op. cit.*, 1989, pàg. 84, Quadre 34

Les diferències dels diferents components del fenomen demogràfic de la fecunditat les hem analitzades considerant l'origen de la mare, fent una distinció entre les dones nascudes a Catalunya i les nascudes a altres llocs (vegeu: *Taula VI*, pàg. 36).

Una anàlisi diacrònica de la fecunditat ens ha permès veure que les dones nascudes a Catalunya mostren un augment en totes les variables entre 1920-1928, exceptuant-ne la Taxa Bruta de Natalitat en tant per mil (‰) i l'edat mitjana a la maternitat (EMM) que disminueixen; i un decreixement entre 1928-1936, exceptuant aquesta vegada l'augment de l'EMM. Les variables de les dones nascudes fora de Catalunya –que anomenarem en aquesta anàlisi –immigrants”, malgrat no ser del tot correcte el terme, ja que immigrants serien totes les persones nascudes fora de Sant Adrià de Besòs–, presenten un augment entre els anys 1920-1928 i una disminució entre aquest últim i 1936, exceptuant en els dos casos la reducció de l'EMM.

Una anàlisi sincrònica de l'any 1920 ens mostra com les diferències entre els dos col·lectius estudiats comencen a ser importants. Així, totes les variables presenten resultats més grans en el cas de les immigrants, principalment pel que fa a la TBN –que és un 12,47‰ més elevada–, i a l'edat mitjana de la maternitat –superior en 1,11 anys–, és a dir, les immigrants tenen fills (com a col·lectiu) en edats superiors a les catalanes. Així, mentre només un 30% d'aquestes tenen fills quan han superat els 34 anys, un 50% de les immigrants sí que en tenen en aquesta franja d'edat.

²². La taxa bruta de reproducció en un moment determinat és igual a multiplicar la suma dels naixements reduïts (o nombre de fills per dona en edat de procrear 15-49 anys, agrupats per períodes quinquennals) per 0,488 (o proporció de femineïtat al naixement). Amb la qual cosa obtenim el nombre de filles per dona en edat reproductiva. Per a més informació veure: *Ibidem*, pàg. 121-127.

Totes les variables de fecunditat del col·lectiu de dones immigrants van augmentar espectacularment entre els anys 1920-1928 –recordem que l’any anterior a l’estudiat 1928, fou l’any de màxim creixement poblacional de tot el període, és a dir, va ser un any d’arribada d’immigrants–, així, si l’any 1920 la TBN era del 38,8% l’any 1928 va ser del 49,7%, un 26,7% superior a la de les catalanes! El nombre de fills per dones (ISF O NF/D) passà de 3,4 a 4,5, la Taxa Bruta de Reproducció, TBR (R_b) ho feu del 1,63 al 2,18, i la de l’EMM va passar dels 31,4 anys a 28,5 reduint-se en 2,9 anys.

Totes les variables de les dones catalanes també van augmentar lleugerament, excepte la TBN que passà del 26,41% de 1920 al 23,03 del 1928, és a dir, va reduir-se encara una mica més, la qual cosa demostra que, malgrat l’arribada dels immigrants, les dones catalanes no canvien les seves pautes reproductives. Això ho podem constatar veient els augments lleugers i pensem que són degudes a l’increment que observem en els matrimonis mixtos. L’ISF O NF/D passà de 3,2 a 3,5; la TBR (R_b) ho feu del 1,56 al 1,70, mentre que l’EMM va passar dels 30,3 al 27,3, reduint-se en 3 anys, xifra idèntica a la de les immigrants.

Durant l’any 1936 canvia substancialment la tendència del primer terç del segle XX. Totes les variables cauen, les dones catalanes redueixen pràcticament a la meitat els resultats de l’any 1928. Les dades més espectaculars són: la del ISF O NF/D que passà a ser de 1,8, és

Taula VI: Evolució de la fecunditat a Sant Adrià de Besòs segons l’origen de les mares, 1920,1928 i 1936.

<i>Fecunditat</i>	<i>1920</i>			<i>1928</i>			<i>1936</i>		
	<i>Cat</i>	<i>Immi</i>	<i>Total</i>	<i>Cat</i>	<i>Immi</i>	<i>Total</i>	<i>Cat</i>	<i>Immi</i>	<i>Total</i>
<i>TBN (n)</i>	26,41	38,88	28,78	23,03	49,76	34,35	11,67	35,77	22,02
<i>TGFG (f)</i>	101,3	112,7	104,0	105,9	148,9	132,31	57,20	104,28	83,48
<i>ICF</i>	3.215,2	3.363,9	3.105,6	3.498,0	4.475,5	4.040,8	1.866,7	3.332,4	2.677,9
<i>ISF-NF/D</i>	3,21	3,36	3,10	3,49	4,47	4,04	1,86	3,33	2,67
<i>TBR (R_b)</i>	1,56	1,63	1,51	1,70	2,18	1,97	0,91	1,63	1,30
<i>EMM</i>	30,26	31,37	30,54	27,32	28,53	28,09	27,53	28,16	27,97

Llegenda: = Cat = Nascuts a Catalunya, Immi = Nascuts fora de Catalunya, TBN (*n*) = Taxa Bruta de Natalitat en %, TGFG (*f*) = Taxa Global de Fecunditat General en %, ICF = Índex Conjuntural de Fecunditat, ISF = Índex Sintètic de Fecunditat o NF/D = Nombre de fill per dona, TBR (R_b) = Taxa Bruta de Reproducció i EMM = Edat Mitjana a la Maternitat.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil de Sant Adrià de Besòs i dels censos de 1920 i 1936 i de la rectificació del Padró de 1928.

a dir, la meitat que en els anys 1920 i 1928; i la TBN que va ser del 11,7%, amb una reducció d’un 11,3%. Les dades de les immigrants també davallen força, malgrat ser encara altes pel que fa a: ISF O NF/D (3,3), TBN (35,77%), TBR (R_b) (1,63; superior a l’espanyola). Les dades mostren com la població catalana redueix la natalitat de forma dràstica entre 1928-

1936; sembla com si la crisi econòmica dels anys trenta (atur), la inestabilitat social i política l'afectés més que a la població immigrant.

Una anàlisi més profunda dels dos comportaments reproductius es pot veure analitzant l'evolució de les taxes de fecunditat per grups d'edat i origen de les mares, així hom pot observar com el col·lectiu d'immigrants presenta al llarg dels tres anys analitzats la màxima fecunditat en el grup d'edat 20-24 anys, mentre que les catalanes només tenen aquest grup com a màxima de fecunditat l'any 1928 (període de major creixement econòmic de la localitat) i la resta d'anys sempre presenten la fecunditat màxima en el grup 25-29. És a dir, les immigrants tenen els fills més joves.

També veiem com els dos col·lectius, davant les perspectives econòmiques de finals del vint i primer quinquenni dels trenta, incrementaren la seva fecunditat, concentrant-la en els grups d'edat centrals: 20-24, 25-29 i 30-34. A partir de 1928 apareixeran per primera vegada els naixements en el grup d'edat de les menors 15-19, la qual cosa suposa també un rejuveniment de l'edat de maternitat. L'augment del nombre de fills (segons, tercers i quarts) de les dones immigrants a partir de 1928 fa que s'incrementi la fecunditat en els grups d'edat superiors als 30 anys.

En resum, a Sant Adrià de Besòs comprovem que hi havia entre 1920-36, dos comportaments reproductius diferents:

A. El català: on el conjunt del fenomen demogràfic de la fecunditat presenta valors més baixos que els de les immigrants. Les adrianenques tenen menys fills que les immigrades (no nascudes a Catalunya), unes TBR (R_b) més baixes i responen als condicionants externs de caràcter socioeconòmic de forma similar a les immigrants, amb dues diferències: d'una banda, en cas de millora d'aquestes condicions externes, augmenten la seva capacitat reproductora (mínimament) i, en cas contrari, la redueixen dràsticament. L'edat mitjana de nupcialitat (EMN) entre 1910-1930 dels catalans (28,2 pels homes i 25,4 les dones) i dels adrianencs (26,9 pels homes i 23,5 les dones), va mantenir-se pràcticament inalterable. Les adrianenques però es casen dos anys més joves que les catalanes en general, la qual cosa significa un increment del seu període de fertilitat, com ho demostra la reducció de la EMM. Les dones catalanes tenen (el 1928) els fills de forma equilibrada entre els 20-39 anys igual que les immigrants, això, però, canviarà substancialment el 1936, moment en què les catalanes els tindran entre els 20-29 i les immigrants ho faran igual que el 1928. La baixa natalitat catalana no va significar una disminució de la població –i no només pel fet migratori–, car es reduí la mortalitat i

s'incrementà l'esperança de vida (d'ambdós sexes reunits), passant dels 41 anys del 1900, als 55,81 del 1940.

B. L'immigrant (nascuts fora de Catalunya): caracteritzat per uns elevats valors en tots els fenòmens relacionats amb fecunditat, altes taxes de natalitat, de TBR (R_b) i un elevat nombre de fills per dones, xifres sempre superiors a les catalanes. La resposta d'aquest contingent a les variacions dels condicionants socioeconòmics és similar a la dels catalans, emperò, en cas de condicionats negatius, la reducció dels valors demogràfics relacionats amb la fecunditat són menors.

L'aproximació entre els dos col·lectius humans –que hom pensa que ha de produir-se, en estar més impregnat pel discurs social de la integració que no del de la diferència–, no es veu corroborat pels estudis recents.²³ En el nostre cas no hi ha aproximació entre ambdós col·lectius, però l'arribada contínua i ininterrompuda de nous contingents d'immigrants amb uns models de fecunditat diferents, pot distorsionar l'anàlisi. Els immigrants (nascuts fora de Catalunya) provenen de zones agràries amb unes taxes de natalitat en el seu lloc d'origen sempre superior a les catalanes, i amb unes taxes de mortalitat infantil (també existents a Sant Adrià de Besòs) elevades que obligaven els progenitors a tenir un nombre més gran de fills per tal de garantir-se una cohort mínima, que ajudés l'economia familiar, fos en les feines agrícoles a les zones rurals o en les industrials (tèxtil) al món urbà.

El lloc d'origen dels habitants de Sant Adrià de Besòs en els anys 1928 i 1936 ens mostra el pes fonamental del col·lectiu d'immigrants en general (44,3% del total de la població i el 43,5 respectivament) i el pes dels nascuts a les províncies de Múrcia i Almeria (aquests representaven sobre el conjunt dels immigrants el 25% i el 10% respectivament l'any 1928 i el 14,1 i el 12,5 l'any 1936). Aquest és un fet important, ja que aquestes dues províncies eren les de l'Estat espanyol amb unes taxes de natalitat més elevades. Múrcia i Almeria presentaven les següents taxes de natalitat respectivament: pel quinquenni 1921-25: 31,1‰ i 34,8‰; i pel 1926-30:

²³. AJENJO i COSP, Marc; TREVIÑO MAURI, Rocio. "Immigració femenina, integració laboral i comportament demogràfic a Catalunya". A: SOLSONA DAIRÓ, Montserrat (directora). *Memòria de Recerca del Centre d'Estudis Demogràfics*. Bellaterra: CED-UAB, desembre 1995, pàg. 50-53. "Del present estudi se'n dedueix una conclusió fonamental que es pot expressar sintèticament amb el refutament del principi que pressuposa que la població migrant pateix un procés d'assimilació de les pautes de comportament social de la societat receptora que l'allunyen cada cop més de les pràctiques de la societat d'origen, o dit d'una altra manera, es rebutja que el procés d'aculturació formi part del propi procés de migració. Això vol dir que pel que fa a la generació femenina objecte d'estudi, la hipòtesi ja clàssica en els estudis demogràfics que suposa que el comportament nupcial i reproductiu de la població migrant es troba a mig camí entre el comportament de la zona d'origen i el de la zona de destinació, ha de ser rebutjada", *Ibidem*, pàg. 50.

30,5% i 32,7%.²⁴ Recordem que les taxes de Sant Adrià de Besòs per aquest mateixos quinquennis va ser respectivament del 33,7% i del 26,81% pel conjunt de la població i del 34,35 per les immigrants el 1928. És a dir, similars a les d'aquestes províncies pel que fa al conjunt de la població i superior a ambdues l'any 1928 –el 1928 Múrcia va tenir una taxa de natalitat del 31,2% i Almeria del 32,6%. Hom pot deduir que les dones immigrades es comportaren com les seves ~~païsan~~ "païsan" no emigrants o, fins i tot, que es reproduïren amb més força. En definitiva, en aquests anys de creixement de Sant Adrià de Besòs l'empenta de les dones immigrants en el terreny reproductiu va ser superior a la de les catalanes i a la de les seves contemporànies de la resta d'Espanya. La percepció social d'aquest fet l'hem poguda corroborar amb les entrevistes fetes a dones catalanes coetànies, que manifestaven tenir aquesta percepció per la seva experiència personal als barris (Sant Joan Baptista) o a les fàbriques com la Baurier.

La conjunció dels factors econòmics, socials i culturals propis de Sant Adrià de Besòs durant la seva industrialització (1914-1936) van conduir a un increment de la procreació. L'abundància de treball assalariat en el sector agrari i/o industrial, la immigració provinent de zones d'elevades pautes reproductives va suposar el manteniment del model reproductiu d'origen. Les dones immigrants provinents d'Andalusia i Múrcia (que representaven el 1928 el 38,7% de les immigrants no nascudes a Catalunya i el 43,3 el 1936), presentaven en el seu lloc d'origen una fecunditat molt elevada –l'ISF de les dones casades el 1922²⁵ en ambdues regions va ser respectivament del 4,08 i del 4,16, mentre que a Catalunya fou del 3,07–. Recordem que l'ISF el 1928 de les dones immigrants no catalanes de Sant Adrià de Besòs fou del 4,04, cosa que demostra, tal i com ja hem dit, que el model reproductiu de les dones immigrants es manté.

El creixement econòmic constant, que no es veié sensiblement aturat fins l'arribada de la Guerra Civil, la reducció progressiva dels nivells d'analfabetisme i alhora la forta secularització de la societat van significar un fort creixement de la fecunditat que només es veié reduïda el 1936 per la conflagració bèl·lica.

Les pautes reproductives adrienenques van ser similars a les de les localitat industrials dels voltants de Barcelona que reberen l'impacte d'una forta immigració de fora de Catalunya – L'Hospitalet de Llobregat el 1930 presenta un ISF del 3,73; que els autors de l'estudi l'expliquen, com nosaltres també hem demostrat, per l'arribada: "[...] d'una immigració jove i

²⁴. CAMÓS i CABECERÁN, Joan, *op. cit.*, 1986, pàg. 135-136.

²⁵. GIL ALONSO, Fernando. –El desfase territorial en el descenso de la fecundidad en España. Estudio retrospectivo a partir del Censo de la población de 1920". A: CABRÉ, Ana (directora). *Memòria d'investigació del Departament de Geografia*. Bellaterra: Departament de Geografia de la UAB, 1997, pàg. 83.

probablement més fecunda”²⁶. La reducció de la fecunditat que observem des de l'últim terç del segle XIX a aquestes localitats es capgirà per l'efecte de la immigració.

Els factors econòmics són fonamentals per entendre l'evolució de la fecunditat, però no són pas els únics, els culturals i ideològics juguen un paper, si es vol, més difícil de quantificar, però igualment transcendental. La pèrdua de control ideològic per part de l'Església sobre un nombre elevat de dones, o la difusió de plantejaments d'autocontrol en la reproducció estan forçament influenciats per les realitats socioeconòmiques. La caiguda de la fecunditat el 1936 a Sant Adrià de Besòs posa en evidència –malgrat les orientacions reaccionaries de l'església catòlica i dels partits conservadors– que les negres perspectives econòmiques i socials que apareixien no eren les més adequades per a la reproducció.

A Sant Adrià de Besòs la millora de les condicions de vida –deixant de banda el fet de parlar de qualitat de vida, terme molt més complex i poc precís– va fer que l'evolució de la mortalitat disminuís, i passés del 23,88 ‰ pel quinquenni 1901-1905, al 11,89‰ pel 1931-1935. El rejoventament de la població pot emascarar aquesta reducció de la mortalitat, però malgrat tot, les xifres són força eloqüents. Així, l'esperança de vida –indicador pur de mortalitat– mostra com aquesta és similar a la del conjunt de Catalunya i superior a la d'Espanya. El perllongament de l'esperança de vida general dels habitants va augmentar en 23,66 anys, així, el 1920 aquesta va ser de 35,52 anys i de 59,18 el 1936.

Pel que fa la mortalitat, aquesta va anar reduint-se al llarg del segle XX, per les accions endegades i que s'estenien a tres àmbits ben definits:

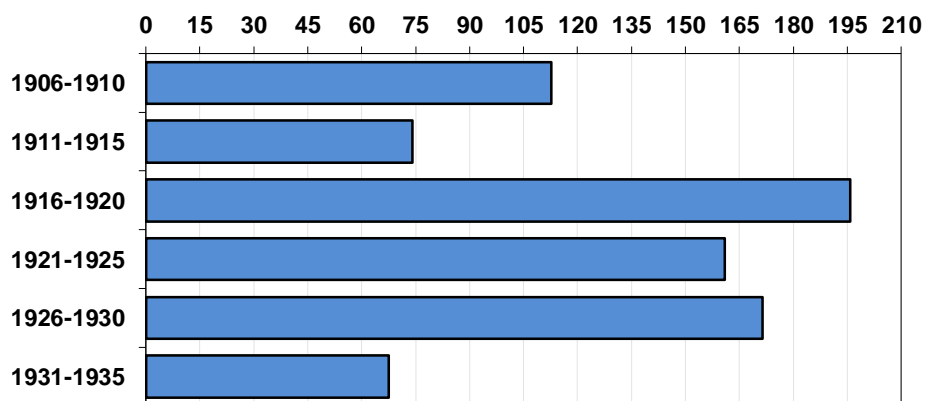
- A. Millores en l'atenció mèdica i assistencial:** el major control sanitari de la població (metges municipals, serveis municipals de salut i hospitals), les accions preventives puntuals (vacunacions), els avenços mèdics (antibiòtics, sulfamides,...) i la millora de l'atenció en el moment del parts (reducció de les morts endògenes) i posteriorment (morts exògenes) va significar una reducció de la mortalitat infantil, i de retruc la mortalitat en general.
- B. Mesures higièniques i sanitàries:** higiene pública (neteja de carrers, recollida d'escombraries, regatge de carrers per evitar la pols) i higiene privada (rentar-se les mans abans de menjar, la neteja personal, etc.).
- C. Millores de les infraestructures urbanes:** la urbanització va facilitar a llarg termini el control i la canalització d'aigües residuals i de les de boca.

²⁶. RECAÑO i VALVERDE, Joaquim, *op. cit.*, 1995, pàg. 69.

D. Millors de les característiques constructives dels habitatges: augment de la superfície dels habitatges i la millora de la ventilació i el confort (instal·lació de safareigs, banys i urinaris, xarxa de clavegueram, aigua corrent, wàter privats, eliminació dels pous negres, control dels productes alimentaris, etc.).

La mortalitat de la localitat comparada amb la de Catalunya presenta algunes variacions: fins l'any 1910 (societat agrària) les taxes són similars (entre el 21,5 i el 23,8‰), en el període d'arrencada de l'agricultura intensiva adrianaenca (1911-1915) la mortalitat de la localitat augmenta (un 2,4‰) mentre la catalana baixa molt poc (0,9). En el quinquenni de la grip de 1918, la mortalitat catalana augmentà un 1,5‰, mentre que l'adrianaenca disminuí un 1,2. Pel període 1921-30, que anomenem **d'economia dual** (agricultura intensiva i industrial), el procés d'industrialització de Sant Adrià de Besòs (l'arrencada s'inicià amb la Primera Guerra Mundial i el creixement sostingut el 1920) fa que, malgrat reduir-se la mortalitat general –respecte al quinquenni 1916-20 en un 4,4‰–, aquesta es mantingui en un 17‰, tot i el notable rejuveniment de la població –el 1920, el 29,6% de la població adrianaenca tenia menys de 15 anys i el 1930 el 34,06, gairebé un 8,5% més gran que la de Catalunya a l'any 1930–. Catalunya entre els anys 1921-35 presenta una reducció contínua de la mortalitat, i se situa en el 14,28‰, mentre que la dels adrianaencs es va reduir el 11,89 pel període republicà. La Guerra Civil va fer augmentar la mortalitat en gairebé un 0,9‰, molt menys que la catalana que ho feu en un 3,75.

Gràfic 3: Evolució de la mortalitat infantil, en ‰. 1906-1935.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil de la localitat.

En el període 1923-36 les taxes de mortalitat de les localitats del Barcelonès van ser les següents: Santa Coloma de Gramenet, 20‰; Badalona i Barcelona, 16; L'Hospitalet, 15,9 i Sant Adrià de Besòs, 13,8. El total de Catalunya va ser del 15,2 i la del Barcelonès del 16.

Durant el període de la industrialització i urbanització de Sant Adrià de Besòs, la mortalitat infantil va augmentar considerablement. Així com més avançava la industrialització més creixia la mortalitat infantil. L'explicació d'aquest fenomen (causa-efecte), com ja hem dit anteriorment, coincideix amb la d'altres autors. Vegem-ne algunes opinions:

Nosaltres dèiem: *—A Sant Adrià la limitada capacitat d'absorció dels immigrants per manca d'habitatges va produir garberament i l'aparició de barraques, etc., la qual cosa produí un lleuger augment de la mortalitat general i més gran de la infantil, taxa aquesta que no es reduirà fins al final del període [ens referíem a l'any 1931-1936].*²⁷

Altres autors han fet referència a aquesta situació: *—Malgrat la forta reducció de la mortalitat infantil que experimentà [la comarca del Baix Llobregat], els nivells que presenten alguns municipis propers a Barcelona, especialment L'Hospitalet, se situaven en el període 1923-1936 per sobre de la mitjana de Catalunya. Dades que permeten pensar que el procés d'industrialització del cinturó industrial de Barcelona i la forta immigració que va rebre accentuaren el procés de degradació ambiental. Aquest comportament, però, només es donà a l'àrea més propera a Barcelona, [...] és evident que els canvis socio-econòmics produïts a L'Hospitalet de la primera dècada del segle XX, amb un empitjorament del medi ambient per la instal·lació de les primeres indústries importants, pogué repercutir negativament en la mortalitat infantil, sobretot si es considera la incorporació de la dona en la indústria local.*²⁸

En definitiva, com diu Ramon Arribas: *—En els primers trenta anys del segle XX, [...] la mortalitat infantil fou la gran responsable de la mortalitat urbana*²⁹.

En el període 1923-36 les taxes de mortalitat infantil de les localitats del Barcelonès van ser les següents: Barcelona, 86,2‰; Badalona, 96,51; Sant Adrià de Besòs, 116,8 i L'Hospitalet de Llobregat, 125,7. A Catalunya, la mortalitat en nens i nenes va ser del 78,7‰ i al Barcelonès del 89,56.

²⁷. MÁRQUEZ i BERROCAL, Manuel. *—Historia social de la població de Sant Adrià de Besòs, durante el siglo XX*. Comunicació en el 2º Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea. Barcelona, junio-julio de 1994, pàg. 9.

²⁸. RECAÑO i VALVERDE, Joaquim, *op. cit.*, 1995, pàg. 58-60.

²⁹. ARRIBAS i QUINTANA, Ramon; FONT i GAROLERA, Jaume. *—Migracions i mobilitat de la població*. A: CASASSAS, Jordi (director). *L'època dels nous moviments socials. 1900-1930*. Vol. 8. [DE RIQUER, Borja. *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*]. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 91.

Durant el període republicà, la mortalitat infantil va reduir-se a Sant Adrià de Besòs de forma molt significativa –en un 100%–, com a conseqüència de la reducció de la mortalitat en els grups dels nens (e_0 i e_{1-4}), per la millora d'atenció mèdica a les mares durant el part i després d'aquest, a més de la millora de les condicions de vida i treball dels obrers. La República reduí la mortalitat infantil gràcies a la creació de l'assegurança obligatòria de maternitat –que garantia a les dones treballadores un repòs de sis setmanes abans del part i sis més després–, a la creació de jardins d'infants i sanatoris finançats pel segell Pro-Infància, a la proliferació de les sortides dels infants en ambients naturals (colònies escolars) i a la presa de banys de mar i sol a les platges, iniciats a la nostra localitat als anys trenta.

Taula VII: Evolució quinquennal de la mortalitat infantil. 1901-1935 (en ‰).

<i>1901-1905</i>	<i>1906-1910</i>	<i>1911-1915</i>	<i>1916-1920</i>	<i>1921-1925</i>	<i>1926-1930</i>	<i>1931-1935</i>
94,59	112,67	74,07	195,87	161,01	171,36	67,46

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil de la localitat. Pel període 1923-1936 la Taxa de Mortalitat Infantil va ser de 116,82‰, segons: Servei Central d'Estadística. Moviments Demogràfics i de població de Catalunya. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, 1937, Fascicle 3er, pàg. 20-21.

L'anàlisi diacrònica de l'esperança de vida (e_0) de la població feta als anys 1920, 1928 i 1936, posa de manifest la millora substancial produïda en aquest espai de temps, fet que no pot amagar però l'empitjorament de les condicions de vida produït durant el procés industrialitzador –detectat també en l'indicador de mortalitat infantil–. El 1928 ens mostra respecte al 1920 una lleugera reducció de l'esperança de vida en el grup dels homes (– 0,61 anys), un petit increment en el de les dones (3,22 anys) i una petita reducció en el total dels dos sexes reunits que podem xifrar en 1,24 anys. L'any 1936 ens mostra el resultat dels canvis socioeconòmics produïts a Sant Adrià durant la Segona República. L'esperança de vida ha augmentat espectacularment i se situa: pels sexes reunits en 59,19 anys; en 55,15 per als homes i en 63,78 per a les dones, essent l'increment respecte el 1928 respectivament de: 24,9, 25,87 i 23,53 anys. L'esperança de vida està lligada al sexe, per la qual cosa sempre la de les dones és superior a la dels homes, si bé amb el pas del temps ambdues s'aproximen i les diferències s'escurcen, com a conseqüència de la incorporació de la dona al món laboral industrial i als costums perniciosos que afectaven en aquells moments històrics, bàsicament als homes (tabaquisme, alcoholisme, etc.).

Les diferències observades en xifres absolutes, per cada any i per al grup (e_0), són les següents: 1920, 7,17; 1928, 11 i 1936, 8,66. Una vegada més apreciem com la industrialització

resultà negativa en el terreny socioeconòmic per als adrianencs durant la seva fase de màxim creixement i de Dictadura (1923-1930). En aquest cas els homes, incorporats massivament al món laboral industrial, van veure reduïdes les seves expectatives de vida en general i pel que fa a les dones, les quals tampoc –tal i com ja hem dit– milloraren gaire en els vuit anys que van des del 1920 al 1928. Una anàlisi, també diacrònica, de l’esperança de vida del grup d’edat (e_{1-4}), ens demostra com aquesta augmenta en tots els anys estudiats de forma espectacular, la qual cosa vol dir que els nens que superaven l’any de vida augmentaven la possibilitat de viure més anys. Les diferències més grans les podem observar en els anys 1920 i 1928, en canvi, l’any 1936 mostra uns resultats similars als de qualsevol altra població moderna.

Taula VIII: Evolució de l’esperança de vida a Sant Adrià de Besòs (per sexes i total) i per grups d’edat, 1900, 1920, 1928 i 1936.

<i>Grups d’edat</i>	<i>1900</i>		<i>1920</i>		<i>1928</i>		<i>1936</i>			
	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
0-1	*	29,86	37,03	35,52	29,25	40,25	34,28	55,12	63,78	59,18
1-4	36,71	51,59	42,29	48,02	54,82	53,76	54,57	56,33	63,56	59,75
5-9	48,67	56,53	48,65	54,13	53,07	53,67	53,65	55,95	62,16	58,92
10-14	44,86	51,53	44,20	49,13	48,07	48,67	48,65	52,57	58,40	55,36
15-19	41,06	46,53	43,78	46,33	43,07	43,67	43,65	47,57	53,40	50,36
20-24	41,77	49,74	43,31	47,96	39,09	39,84	39,74	43,29	49,98	46,49
25-29	37,37	44,74	38,84	42,96	35,10	37,10	36,36	39,00	44,98	41,85
30-34	33,34	39,74	34,17	37,96	30,91	32,84	32,14	35,55	41,10	38,19
35-39	28,34	34,74	29,51	32,96	26,43	29,64	28,26	30,99	36,10	33,44
40-44	24,62	29,74	27,35	29,74	22,54	27,11	24,95	26,39	31,59	28,88
45-49	21,44	24,74	26,70	26,91	18,70	22,11	20,62	22,46	27,11	24,74
50-54	17,30	23,15	22,14	23,92	15,85	18,99	17,69	17,46	23,35	20,24
55-59	14,55	18,15	22,45	21,32	12,57	15,03	14,13	13,43	19,68	16,37
60-64	13,50	17,62	18,04	19,04	10,81	11,95	11,73	10,22	15,45	12,85
65-69	10,28	12,62	13,70	14,04	7,64	7,72	8,03	7,94	11,58	9,81
70-74	7,02	7,62	9,10	9,04	3,54	5,66	5,03	4,55	9,17	6,92
75-79	5,18	10,00	5,97	10,00	4,93	3,50	3,99	1,50	7,87	5,14
> 80	2,22	5,00	1,43	5,00	2,60	2,74	2,67	3,52	5,00	4,63

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil de la localitat i de la informatització dels censos de 1920 i 1936, i del padró de 1928. Les dades de 1900 corresponen al període 1900-1920 i són pels dos sexes reunits. El primer interval d’esperança de vida del 1900 és el d’ e_{0-4} .

Una anàlisi sincrònica de l’esperança de vida mostra com en el 1920 hi ha una fortíssima diferència en el nombre d’anys que hom pot esperar viure, entre el grups d’edat e_0 , e_{1-4} i e_{5-9} , que ens dóna a entendre –com passa amb els càlculs de principis de segle (1900-20)– que durant els primers cinc anys de vida les possibilitats de morir dels infants per tots dos sexes era molt elevada i que, un cop superada aquesta edat (grup e_{1-4}), la possibilitat de viure més anys

augmentava per als homes en 26,6 anys, en 11,6 per a les dones, i els dos sexes reunits de 18,6; alhora que les esperances de vida arribaven respectivament al 56,6; 48,6 i 54,1.

Taula IX: Evolució de l'esperança de vida de Sant Adrià de Besòs, Catalunya i Espanya, 1920, 1928 i 1936.

Anys	Sant Adrià de Besòs			Catalunya			Espanya		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
1920	28,86	37,03	35,52	46,00	48,00	47,00	40,26	42,05	41,15
1930	29,25	40,25	34,28	52,11	55,58	53,82	48,38	51,60	49,97
1940	55,12	63,78	59,18	51,42	60,24	55,81	47,12	53,24	50,10

* Les dades dels anys 1930 i 1940 corresponen a Sant Adrià de Besòs al 1928 i 1936 respectivament.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil de Sant Adrià de Besòs i dels censos de 1920 i 1936 i de la rectificació del Padró de 1928. Les dades de Catalunya i Espanya: CABRÉ, Anna; PUJADES, Isabel, *op. cit.*, 1989, pàg. 85.

A l'any 1928 el fet és similar, però els infants d'ambdós sexes milloren les seves expectatives de vida un cop superat el primer any d'existència. Per altra banda, les esperances de vida màximes assolides per homes dones i sexes reunits són respectivament: 54,8; 53,7 i 54,5.

Al 1936 les diferències són pràcticament inexistents, només es manté un augment d'1 any en l'esperança de vida dels homes (en el grup e_{1-4} , respecte l'anterior e_0), i estable en les dones i en els sexes reunits. La distribució de les defuncions per grup d'edat reforça l'anàlisi feta i ens mostra la reducció dels morts del grup d'edat 0-4 anys i la redistribució d'aquesta pels diferents intervals d'edat a l'any 1936.

Les esperances de vida observades a Sant Adrià de Besòs revelen unes diferències notables amb Catalunya i Espanya (fins al 1930), degut a la distorsió que provoca l'elevada mortalitat infantil que hom pot observar en els quinquennis 1916-20, 1921-25 i 1926-30. Mentre que després del 1930, la caiguda d'aquesta en el quinquenni 1931-35, fa augmentar espectacularment l'esperança de vida de la població fent-la similar a la de Catalunya, i força més elevada que la d'Espanya. La similitud es veu reforçada pel fet que les dades de Catalunya i Espanya corresponen a la primera postguerra (1940), mentre les de Sant Adrià de Besòs són les de l'últim any del període de millora de les condicions de vida dels adrianencs (1931-1936).

Pel que fa a les causes de la mort –vegeu: **Taula XI**, (pàg. 47)–, durant els anys 1900-1930 les malalties infeccioses i parasitàries representaven el 24,1% del total de les morts succeïdes, de la mateixa manera que les de l'aparell circulatori, les de l'aparell respiratori (especialment bronco-pneumònia i pneumònia) eren el 20,3 i les neoplàsies el 4,34, és a dir, augmenten les malalties lligades amb les males condicions de vida.

L'última gran mortalitat del segle XX –deixant de banda la Guerra Civil– fou la pandèmia de grip de 1918. Fou un fet universal que s'inicià a la Xina, s'estengué cap a Filipines, Amèrica del Nord (inicialment a la Costa Est, al final del 1915), per més tard (1916) arribar a Europa i finalment a Espanya (1918). El retorn dels treballadors emigrats a Europa al final del conflicte bèl·lic –segons J. Chabás³⁰ i Mercè Tatjer–, convertí a Catalunya en una àrea de risc i, donada la gravetat que va assolir la malaltia a Espanya, va fer que es conegués immediatament a tot el món com a «grip espanyola». La malaltia s'inicià a Barcelona al mes de setembre i finalitzà a l'any següent, la taxa de mortalitat va passar del 25,97‰ del 1917, al 35,88‰ del 1918 –en

Taula X: Distribució de les defuncions per grups d'edat, en % sobre el total de morts, 1920, 1928 i 1936.

<i>Grups d'edat</i>	<i>1920</i>	<i>1928</i>	<i>1936</i>
0-1	31,82	27,06	11,39
1-4	22,73	9,41	10,13
5-9	0,00	0,00	6,33
10-14	4,55	0,00	0,00
15-19	13,64	2,35	3,80
20-24	0,00	3,53	1,27
25-29	0,00	2,35	6,33
30-34	0,00	4,71	1,27
35-39	4,55	5,88	2,53
40-44	4,55	2,35	5,06
45-49	4,55	5,88	2,53
50-54	4,55	3,53	5,06
55-59	4,55	5,88	6,33
60-64	0,00	3,53	8,86
65-69	0,00	4,71	7,59
70-74	4,55	7,06	11,39
75-79	0,00	4,71	8,86
80 i més	0,00	7,06	1,27
Total	100,00	100,00	100,00

Font: Elaboració pròpia a partir de les taules d'esperança de vida dels anys 1920, 1928 i 1936.

que desde hace unos doce días no ha ocurrido invasión alguna, en cumplimiento a lo ordenado por V.E. paso a cumplimentar la circular inserta en el Boletín Oficial correspondiente al 23 de Octubre último con los siguientes datos:

xifres absolutes s'incrementà el nombre de defuncions en 6.514 persones respecte al 1917–. A Catalunya i a Espanya la taxa de mortalitat del quinquenni 1916-20 augmentà en un 1,5‰ i un 2,4‰ respectivament. A Sant Adrià de Besòs els afectats per la malaltia va ser important en nombres absoluts, ja que es passà de 12 morts l'any 1917 a 28 el 1918, però, segons l'informe sobre la pandèmia a la localitat fet per l'inspector municipal de sanitat el 16 de novembre de 1918, el nombre d'afectats foren vuitanta i les defuncions només dues. Veiem com relata aquest els fets al Governador civil de la província l'evolució de la malaltia al municipi:

Exmo. Sr. Extinguida la epidemia grippal en este término municipal, ya

³⁰. CHABÁS, José. –Algunos recuerdos y enseñanzas de la pandèmia gripal de 1918-19”. *Gaceta Médica Española*. Madrid, 1958. Vol. XXXII, pàg. 111-112.

1. No se puede precisar el nombre del primer atacado de dicha enfermedad ya que los primeros casos se presentaron con tal benignidad que ni siquiera necesitaran de asistencia facultativa y por ello se ignora donde pudieron contagiarse.

2. El número diario de atacados fue de cinco por a seis en el periodo álgido de la enfermedad, disminuyendo luego progresivamente hasta llegar a uno o dos y algunos ninguno.

3. No hubo defunciones diarias tan solo durante la enfermedad fallecieron dos mujeres de 27 años y otra de 53.

4. El número total de atacados fue de ochenta habiendo ocurrido dos defunciones.

Además el número de casos graves complicados fueron ocho de los que seis lo fueron por bronco pneumonías habiendo tenido relación entre si dichas complicaciones.

Que los medios de aislamiento y desinfección puestos en práctica fueron aislamiento de los enfermos en sus propias habitaciones y las desinfecciones de uso corriente aconsejados por la ciencia".³¹

Taula XI: Evolució de les causes de mort de la població de Sant Adrià de Besòs, en percentatges sobre el número total de defuncions. 1871-1930.

<i>Causes de la mort</i>	<i>1871-1899</i>	<i>1900-1930</i>
I. Malalties infeccioses i parasitàries	23,85	24,09
II. Neoplàsies	1,01	4,34
III. Malalties endocrines, nutricionals i metabòliques	7,10	0,23
IV. Malalties de la sang	2,03	0,23
V. Malalties mentals	0,00	0,11
VI. Malalties del sistema nerviós i dels òrgans dels sentits	7,10	8,20
VII. Malalties de l'aparell circulatori	13,19	24,09
VIII. Malalties de l'aparell respiratori	9,64	20,33
IX. Malalties de l'aparell digestiu	11,16	2,40
X. Malalties de l'aparell genitourinari	0,00	2,63
XI. Embaràs, part i puerperi	0,00	0,80
XII. Malalties de la pell i teixits cel·lulars subcutanis	0,00	0,11
XIII. Malalties de l'aparell locomotor i teixit connectiu	0,00	0,00
XIV. Anomalies congènites	0,00	0,11
XV. Morbimortalitat perinatal	0,06	3,65
XVI. Signes, símptomes i estats patològics mal definits	16,24	3,54
XVII. Enverinaments, accidents i lesions per violència	8,62	5,14
Total	100,00	100,00

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil de Sant Adrià de Besòs.

³¹. ASAB (Arxiu Municipal de Sant Adrià de Besòs "Isabel Rojas Castroverde"). Capsa: 493.

L'epidèmia evidencià la insuficiència dels serveis mèdics i sanitaris municipals i les pèssimes condicions de vida dels treballadors i els camperols de Catalunya i d'Espanya, tant en el món rural com en l'urbà. La premsa de l'època vinculada a l'oposició republicana es feu ressò d'aquest fet culpant de la situació a les autoritats.

Un desenvolupant més extens i profund de tots aquests fets demogràfics es poden consultar als dos volums de la Història Social de Sant Adrià de Besòs, que vaig elaborar com a investigador del Gabinet de Recerca d'Història Social i Obrera (GRHISO) de la Universitat Autònoma de Bellaterra (1990-1998).³²

A l'annex es pot consultar un resum del fet migratori i de la societat industrial adrianaenca (les grans indústries), que també serà analitzat en profunditat al segon capítol de la tesi.

2. LA CONSTRUCCIÓ DE L'ESPAI URBÀ

2.1. La política urbana i la planificació urbanística

El que entenem com a política urbana pot tenir dues formes d'interpretació:

1. *“La política urbana respon a les actuacions jurídiques com programàtiques que sorgeixen de la necessitat d'adequació de l'espai urbà a les necessitats econòmiques globals, reals o previstes de qualsevol formació econòmica social, és a dir, de la necessitat d'afavorir l'acumulació a partir de la utilització de l'espai urbà com a suport dels mitjans de producció i circulació i com a mitjà de reproducció de la força de treball”*.³³
2. La política urbana no obeeix a un plantejament teòric aïllat, sinó que està condicionada pels interessos específics de la classe o classes dominants de la formació econòmica social concreta, la qual cosa fa que l'apropiació de plusvàlues estigui en relació amb la lluita de classes i en la força que en cada moment representen els diversos interessos confrontats en la producció de l'espai urbà.

³². Departament d'Història Moderna i Contemporània de la UAB. *Monografia sobre el GRHISO* [En línia. Consultat el 15 de juny de 2015] Disponible a internet: <http://www.uab.cat/web/la-recerca/grhiso-1247206817820.html>. També: MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel. *Història social de la població de Sant Adrià del Besòs: la producció de l'espai urbà a Sant Adrià del Besòs, 1910-1940*. Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 2011.

³³. VILAGRASA i IBARZ, Joan, *op. cit.*, 1990, pàg. 435.

Per aprehendre de forma completa aquesta dualitat present en el que és la política urbana, ens cal veure com aquesta es reflecteix –segons Vilagrasa i Lojkin– en *[...] tres dimensions específiques i necessàries...'*:

1. *–La dimensió planificadora'*, entesa com l'estudi de tots els programes d'urbanització i documents de planejament de les administracions estatals, autonòmiques i/o locals.
2. *"La dimensió operacional"*, entesa com l'anàlisi de les diferències existents entre el planejament teòric i la seva realització pràctica.
3. *–La dimensió urbanística'*, que seria l'avaluació dels efectes definitius de les decisions polítiques urbanes preses.

Una vegada estudiades les diferents dimensions del problema urbà, els projectes i les realitats, hom pot arribar a plantejar com a hipòtesi de treball, que la política urbana és fruit i reflex de l'estructura social existent al municipi a cada moment històric estudiat, i que l'evolució d'aquesta s'ha d'estudiar correlacionada a l'evolució del procés d'acumulació general. I com totes les accions urbanístiques, malgrat algunes contradiccions, sempre van encaminades a garantir el funcionament general del sistema.

En aquest apartat, analitzarem, només, els grans plans urbanístics que han afectat Sant Adrià de Besòs. L'anàlisi tindrà com a nucli definidor el que podem anomenar *història social de l'urbanisme*. Sota aquesta concepció, no només analitzarem les circumstàncies econòmiques que van originar els plans urbanístics (dimensió planificadora) i la seva concreció (dimensió operacional), sinó també com les decisions urbanístiques preses (dimensió urbanística) responen als interessos generals de les classes dominants i com aquestes són les que configuren la realitat urbana que pateix, la majoria de la població, els treballadors.

L'evolució urbanística de Sant Adrià de Besòs, durant el segle XX, és el resultat de l'acció dels homes que detenten el poder municipal a la localitat –poder lligat a les classes dominants– en cada període històric. I de la planificació, també lligada als interessos de les classes dominants, que s'origina en centres de decisió supramunicipals:

- 1905-1929, Ajuntament de Barcelona, exclusivament.
- 1932-1976, Generalitat, Ajuntament de Barcelona, Diputació Provincial de Barcelona i per últim l'Àrea Metropolitana.

Els plans urbanístics que inclouen a Sant Adrià de Besòs a les seves planificacions foren els següents:

- 1854:** *Pla Cerdà.*
- 1905:** *Pla Jauseely.*
- 1917:** *Pla General d'Urbanització de Barcelona o Romeu-Porcel.*
- 1919:** *Croquis de distribució del sistema de parcs de la ciutat de Barcelona.*
- 1932:** *Regional Planning de Nicolau Rubió i Tudurí.*
- 1932:** *Pla Comarcal de Barcelona (derivat de l'anterior).*
- 1934:** *Pla Macià.*
- 1953:** *Plan Comarcal de Ordenación Urbana de Barcelona.*
- 1959:** *Plan Provincial.*
- 1966:** *Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona.*
- 1967:** *Pla de 'La Rivera S.A.'*
- 1971:** *Barcelona, 2000.*
- 1973:** *Plan General de Ordenación Urbana y Territorial de la Comarca de Barcelona.*
- 1976:** *Pla General Metropolità d'Ordenació Urbana de l'Entitat Metropolitana de Barcelona.*

El plans que van determinar la planificació urbana i el creixement del municipi (1954-1934) es poden consultar a l'annex.

2.1.1. La planificació local del creixement discrecional al planificat: Joan Maymó i Cabanellas

La planificació urbana de Sant Adrià de Besòs fins l'any 1914 podem considerar-la com a discrecional, donada la inexistència d'un pla general d'urbanisme. Aquest fet, però, no pot amagar la intervenció de les autoritats locals (inclòs l'arquitecte municipal); en connivència amb la classe hegemònica (local i forana), de la qual ells formaven part, en una planificació simple i raonada, feta seguint les alineacions de les propietats i que transformava el medi rural –espai recurs/inicial (erms, boscos, etc.) en espai/mitjà de producció agrícola, industrial i de consum col·lectiu o privat (infraestructures de comunicació o serveis i habitatges individuals o col·lectius)– en el medi urbà, construït segons els seus interessos de classe i pensant en el futur desenvolupament com a ciutat lligada a la gran Barcelona.

El canvi decisiu, en la política urbana del municipi, es produirà a partir de l'any 1914, quan, Joan Maymó i Cabanellas, sigui nomenat arquitecte municipal. De tota manera, la seva intervenció s'inicià l'any 1905, quan començà a treballar com a professional liberal per l'Ajuntament. Els usos del sòl vindran fixats pels plans urbanístics municipals i els mapes i

plànols, que recolliran en part la planificació dissenyada per les institucions que representen els interessos de les classes dominants catalanes i, en primer lloc, l'Ajuntament de Barcelona. La política urbana que més influirà en la morfologia adrianea i en l'ús del seu espai urbà, serà la proposada pel partit industrial (La Lliga), la de la Gran Barcelona. El municipi no serà més que un espai de reserva de sòl, per a la capital de Catalunya, dedicat a diferents usos segons cada moment històric, com hem analitzat anteriorment, i culminarà amb l'intent d'agregació, tal i com va succeir, amb molts dels municipis veïns. La diferència és que la classe dominant adrianea mai va acceptar-la, tal i com vam destacar, atès que estava acostumada, des de finals del segle XIX (1884), a enfrontar-se als interessos barcelonins per tal de defensar els seus, un bon exemple n'és l'ús, el control i l'aprofitament de l'aigua del riu Besòs.

Joan Maymó, en compliment del seu acord amb l'Ajuntament adrianec, cedirà gratuïtament el pla general d'urbanització del municipi anomenat: *El plano topográfico y el proyecto de ensanche Santa Coloma, Barcelona y el Mar*. L'Ajuntament, en la sessió del Ple del 13 de setembre de 1914,³⁴ va aprovar inicialment el projecte de Plànol General del marge esquerre comprès entre el riu Besòs, el mar i els municipis de Badalona i Santa Coloma de Gramenet, que serà aprovat definitivament, després de l'exposició pública, el 8 de novembre de 1914.³⁵ El mes de març de 1922, l'arquitecte de Sant Adrià de Besòs tindrà elaborat el plànol de urbanització del marge dret del municipi que li va ser encarregat per l'Ajuntament en el seu acord i que va ser aprovat inicialment el 24 de juliol de 1924.³⁶ El plànol general de Sant Adrià de Besòs (marge esquerre i dret) va ser realitzat el mes de juliol de 1934 i serà aprovat inicialment el 5 de setembre de 1934.

Joan Maymó representarà la tecnoburocràcia al servei del poder local, la seva gestió garantirà que els afers urbanístics funcionin segons els interessos de les diferents classes socials o faccions de classe dominants que controlen i gestionen el poder municipal, nacional o estatal. Així, des de l'any 1905 i fins l'arribada de la Segona República, treballarà al servei de nobles i burgesos, que eren grans propietaris rurals (locals i foranis). Durant la dictadura de Primo de Rivera, a més a més, servirà a la burgesia urbanitzadora, industrial i comercial. I continuarà exercint el càrrec durant el període republicà i revolucionari, fins finalitzada la Guerra civil, durant el govern de les classes populars i treballadores.

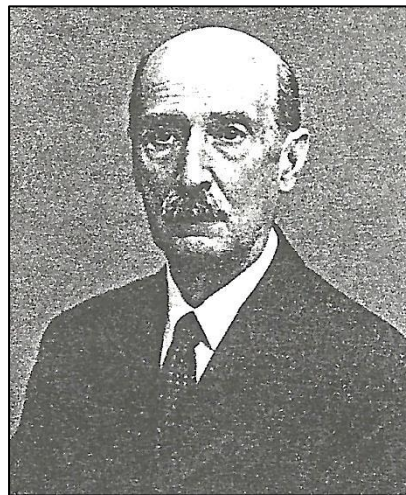
³⁴. ASAB. *Llibre d'Actes del Ple de l'Ajuntament (LAPA)*, 13 setembre 1914, Tom 1, foli 37.

³⁵. ASAB. *LAPA*, 8 novembre 1914, Tom 1, foli 42.

³⁶. ASAB. *LAPA*, 24 juliol 1924, Tom 10, foli 1.

Per comprendre com es desenvolupà el procés d'urbanització i quina és la política urbana a Sant Adrià de Besòs, hem analitzat el paper de les administracions responsables: la central (Estat) i les provincials i autonòmiques (Generalitat, Diputació i Ajuntament de Barcelona). Els plans generals d'urbanisme del municipi elaborats per l'arquitecte Maymó ens mostren com aquests van garantir el desenvolupament urbà seguint els interessos de la classe dominant en cada moment, si bé sotmès a les normatives estatals o autonòmiques, car aquestes són les que asseguren el funcionament general de la formació social hegemònica: el capitalisme, sigui en la seva forma política autoritària i antidemocràtica (1905-1931); republicana democràtica (1931-1936) o socialitzant (1936-1939).

Imatge 1: Joan Maymó i Cabanellas (19 d'Agost de 1936)³⁷

A continuació, farem referència teòrica al paper que juga l'administració local en la planificació urbana. A Sant Adrià de Besòs, la planificació està sotmesa a la intervenció exterior, sobretot barcelonina. El marge d'actuació municipal és considerable, però de cap manera aliè a la planificació supramunicipal, que és la que garanteix l'obtenció de les plusvàlues urbanes, per la inserció de l'espai urbà adrianenc en el conjunt de la comarca i el país. Així és que, des de l'inici del creixement urbà, el municipi està inserit en les vies de comunicació més importants del país, tant per carretera (Nacional II) com per ferrocarril a

³⁷. Fitxa d'afiliació al Sindicat d'Arquitectes de Catalunya (UGT) amb data de 19 de Juliol de 1936. Fons: Sindicat d'Arquitectes de Catalunya, Expedients d'arquitectes, Expedient Maymó, Capsa: 491. La documentació està formada per la documentació administrativa elaborada entre 1936 i 1939.

França (pel que fa a l'ús industrial, la connexió es fa quan s'instal·len les empreses, tal i com passa a tota la comarca i, més tard el de transport de passatgers, l'abaixador –s'inaugura el 1934– i el tramvia. Però no només això, sinó que formaren part del mateix i les activitats que es desenvolupin sobre la localitat seran fonamentals pel desenvolupament de Barcelona o Catalunya, és el cas de les indústries elèctriques, químiques, del vidre o tèxtils. El municipi comptarà, a més a més, amb les connexions corresponents a tots els serveis bàsics (aigua, electricitat, clavegueram, etc.) i de comunicació (telègraf i telèfon). I encara més, s'estudiaran altres propostes, com l'aeroport (instal·lat finalment al Prat) o el tren suburbà.

Com hem explicat, la planificació local està sotmesa a la supramunicipal (estat central o autonòmic) des del punt de vista jurídic, polític i, evidentment econòmic o material. De tota manera, podem corroborar que l'administració local, tal i com diu Vilagrassa, recollint l'opinió de Paolo Sicca: *Parlar de "propietaris del sòl" en un o en altre moment del desenvolupament urbà com a agents principals d'apropiació, no es pot deslligar de les condicions i els estímuls que la corporació local ofereix a cada un d'ells en la seva actuació de producció del medi urbà*".³⁸ En el nostre cas, ells o els seus representants seran els qui gestionin i controlin el poder municipal durant bona part del primer terç del segle XX.

La primera fase planejadora municipal es va caracteritzar, en el nostre cas, per l'alineació dels carrers seguint el traçat dels camins o carreteres històriques del municipi i per la construcció d'una trama urbana que permetés garantir les necessitats bàsiques per a la reproducció de la força de treball i la instal·lació i el desenvolupament dels mitjans de producció. Les formes que adopta aquesta planificació estan en relació directa amb demandades d'ús de l'espai urbà, és a dir, industrials i residencials. De fet, el municipi es planeja, entre 1914-1934, sobre espai/mitjà de producció agrícola o erms (2,5 km², és a dir, el 65% de la superfície del municipi). L'espai urbà es dedicarà essencialment a la construcció d'habitatges per a la mà d'obra immigrant, la qual cosa, com explicarem, fa que els agents lligats a aquesta transformació siguin els constructors de la ciutat i alhora els grans beneficiats pel procés d'urbanització. La lluita entre les diverses faccions d'aquest grup, que formen part de la classe dominant local, explica en bona mesura la morfologia del planejament del municipi.

El creixement urbà del municipi es recolza, com ja s'ha explicat, en dues causes estructurals: la immigració i el creixement econòmic, dins d'una formació social capitalista en

³⁸. VILAGRASSA i IBARZ, Joan, *op. cit.*, 1990, pàg. 68.

creixement i consolidació amb una escassa implantació del capitalisme financer (el finançament de la construcció poc professionalitzada –autoconstrucció, paletes o mestres d'obres– es recolza en l'estalvi familiar, en el pagament fraccionat als propietaris del sòl que venen les parcel·les o els materials de construcció). Els propietaris del sòl i alhora molts d'ells convertits en constructors, venedors i gestors de l'habitatge, en aquesta fase del capitalisme català, seran els qui possibilitaran l'accés del veïns a l'habitatge, i n'obtindran guanys extraordinaris gràcies a la reconversió del sol espai/mitjà de producció agrària en espai/mitjà de consum privat. La intervenció de l'administració donarà suport al procés d'urbanització per regular-lo i alhora afavorir el creixement planificat. A partir del 1925, s'elaboraran les primeres normes de construcció d'habitatges³⁹ i, el 1926, es sol·licitarà un emprèstit de 300.00 ptes,⁴⁰ per a la realització d'un conjunt d'obres (escoles, mercat, pavimentació de carrers, etc.) De tota manera, les despeses de la urbanització bàsica dels carrers (aigua, llum, clavegueram o pous cecs, asfaltat, voreres, etc.) va anar a càrrec dels propis veïns del barris i no dels venedors dels solars o cases; i moltes vegades per la pressió de l'administració local, que veu un perill en aquesta situació, sobretot a partir dels últims anys de la dictadura de Primo de Rivera i durant la Segona República.

Abans d'analitzar la planificació urbana adriana, cal conèixer qui és un dels autors intel·lectual i artífex de la mateixa. Qui va ser Joan Maymó i Cabanellas? Joan Maymó, que va obtenir el títol d'arquitecte el 1897,⁴¹ va pertànyer a la Cambra Mútua Oficial de la Propietat de Barcelona (CMOP) pràcticament des de la seva fundació (1901), i a l'Associació d'Arquitectes de Catalunya (AAC) fins la seva mort. Ingressà a la (CMOP) com a soci numerari a principis del 1903⁴², i fou nomenat vocal de la Junta de la Tercera Secció: d'edificació i higiene, pels mandats: 1907-1908 i 1909-1910.⁴³ Els fets esmentats i un article

³⁹. ASAB. *Llibre d'Actes de la Comissió Permanen (LACPA)*, del 8 de març de 1925, vol. 10, pàg. 33v, 34 i 35.

⁴⁰ ASAB. *LAPA*, 6 maig 1926 i 7 novembre 1926, vol. 10, pàg. 9 i 14 respectivament.

⁴¹. Segons les dades del seu expedient del col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Balears, va obtenir el títol d'arquitecte el 31 de juny de 1897 a Barcelona i consta com a membre de la Associació d'Arquitectes de Catalunya des del 1901. Va viure sempre a la ciutat de Barcelona –fins el 1903 al carrer Mendez Nuñez, 4, 1r 2a i a partir d'aquesta data fins la seva mort a Ronda de Sant Pere, 48 1r.–. Vegeu: AAAC. *Anuari de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya*, any 1900, pàg. 21. Durant tota la seva vida va pertànyer a l'AAAC, com consta als anuaris entre el 1900-1929 i al seu expedient personal.

⁴². Joan Maymó i Cabanellas ingressà en la Cambra Mútua Oficial de la Propietat de Barcelona, entre l'1 de gener de 1903 i el 15 de maig de 1903 com a "soci numerari". RCMP. *Revista de la Cámara Mútua de la Propiedad*, número extraordinari, any I de 15 de maig de 1903, núm. 2, pàg. 37. Cfr. MASSANA I CALVETE, Carme. *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)*. Barcelona: Curial, 1985.

⁴³. Tercera comissió d'edificació i higiene. RCMP, any VI de febrer de 1908, núm. 44, pàg. 226. Les dates de nomenament i cessament (segons els estatuts es sorteaven els vocals que devien cessar en el primer any

publicat a l'anuari de l'AAC en el 1903 plantejant, amb altres arquitectes de l'AAC, un pla d'urbanització dels pobles agregats⁴⁴, ens mostren el seu coneixement dels plans d'urbanització del Pla de Barcelona i la seva implicació des del punt de vista professional i ideològic en aquest procés, molt abans de ser nomenat arquitecte municipal de Sant Adrià de Besòs el 1914. De fet, realitzarà informes tècnics, urbanístics i d'arquitectura oficials per l'Ajuntament des de l'any 1905 –any en què tenim la primera referència de la seva relació administrativa i legal amb l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs–⁴⁵ fins el 1938, any en què per motius de salut va deixar el seu càrrec.

Les empreses industrials i totes les urbanitzacions s'instal·laren a Sant Adrià de Besòs, gràcies als seus informes tècnics d'arquitecte assessor, la qual cosa li dóna uns excel·lents guanys.⁴⁶ La coexistència de la indústria i l'habitatge era una constant a tot el municipi, ara bé, les grans indústries es situaren als dos marges del riu Besòs a la zona costanera, tal i com succeïa a la veïna Badalona.

Maymó va defensar els interessos generals de la propietat, com consta a l'article segon dels estatuts de 1903, on deixava clarament especificat quins eren els objectius de la CMOP i que ell els acceptava en ser membre destacat de la mateixa: *–El objeto de la cámara es el fomento y defensa de los intereses generales de la propiedad inmueble, tanto urbana como rústica, en especial de la del termino de Barcelona, y también en lo menester a la protección y defensa de los intereses particulares de los asociados*". També, l'article 19, explicitava quines eren les condicions que calia reunir per ser acceptat com a soci de la CMOP:

–Apartat 1: Ser espanyol.

Apartat 2: Ser mayor de edad.

d'acompliment dels seus càrrecs en les juntes de secció) van ser per cadascun dels dos períodes les següents: 13-12-1907 i 06-03-1908, (RCMP). Any VI de maig de 1908, núm. 47, pàg. 332. I 07-02-1909 (RMCP, any VII febrer de 1909, núm. 54, pàg. 26.) i 07-01-1910 (RMCP, any VIII, març de 1910, núm. 63, pàg. 297). L'última referència que tenim de Maymó en la C MPU de Barcelona és la seva assistència a l'assemblea general ordinària del 21-12-1912. Publicat el nomenament a *La Vanguardia (LV)*, 17 de gener 1909, pàg. 4. i el 13 gener de 1910, pàg. 3. Els socis numeraris entre el 1906-1915 pagaven una quota anual de 30 pessetes.

⁴⁴. Anuari de l'AHAC de l'any 1903, pàg. 255.

⁴⁵. Hi ha un informe de l'arquitecte municipal (on diu que va ser anomenat per l'Ajuntament el 10 de maig de 1905) en el que es pronunciava favorablement sobre la creació de la Urbanització de José Rodó i Pila (Cases del carburo) el 19 de maig de 1905. ASAB. Capsa: 668.

⁴⁶. En el cas de la Companyia Energia Eléctrica de Catalunya, Maymó, com arquitecte municipal signarà l'aprovació i el cobrament de 5.523'90 pessetes d'import de drets municipals per poder construir la central Tèrmica a 8 de juliol de 1912 feina per la que cobraria 1.104 pessetes com arquitecte assessor. El 8 de maig de 1913 l'EEC serà autoritzada a ampliar la central tèrmica amb un nou edifici i xemeneies per un turbo generador de 20.000 cavalls. Maymó rebrà d'honoraris, 751'5 pessetes i l'Ajuntament, 3757'78. ASAB. *Expedient 12 i Expedient 19*. Capsa: 2.

Apartat 3: Estar en pleno goce de sus derechos Civiles.

*Apartat 4: Ser propietario o dueño directo, mediano o útil, condueño o usufructuario de alguna finca urbana o rústica, o administrador legal de quien se halle comprendido en alguno de los anteriores casos, o gerente, representante o delegado de alguna sociedad o empresa que posea una o más fincas urbanas o rústicas”.*⁴⁷

Ara per ara, el que sabem és que Maymó acomplia l'apartat 4 de l'article 19, ja que sembla que era propietari d'un pis a la Ronda de Sant Pere de Barcelona i d'uns terrenys amb la seva germana a la finca “Los Novalés”. El seu grau d'acord amb les actuacions de la Cambra el desconeixem, però podem pensar que devia ser gran, ja que va pertànyer fins al 1910 a la junta directiva (a les seccions) d'aquesta i va participar a les seves assemblees, almenys fins el 1912.

La seva feina per al CAC va consistir en la planificació de l'enllaç de l'eixample de Barcelona amb els pobles agregats del 1903,⁴⁸ i la seva participació amb la COUPB en el projecte d'Exposició Universal de Barcelona, on va defensar la seva instal·lació al marge dret de Sant Adrià de Besòs (1914-1915). Maymó va ser nomenat, el mes de febrer de 1914, per a la constitució del Comitè de Higiene de l'Exposició Internacional de Agricultura, Vinicultura i Higiene de Tortosa, celebrat entre el juliol i l'octubre del 1914.⁴⁹ A finals de la primera dècada del segle XX realitzarà dos importants treballs com a arquitecte privat. El primer va ser la Casa Vila,⁵⁰ construïda entre 1913-16, d'estil modernista amb influència rococó, destinada a residència i situada a Barcelona, al barri de L'Eixample (C/ Girona, 46). El segon, del 1918, va ser dissenyar l'Hospital i alberg per a pobres de la Vila de Montcada i Reixac,

⁴⁷. RCMP. *Revista de la Cámara Mútua de la Propiedad*, any II, 20 de gener de 1904, núm. 8, pàg. 4

⁴⁸. MAYMÓ i CABANELLAS, Joan. “Juan i altres. Enlace de la Zona de Ensanche con los pueblos agregados”. *Anuari de la Asociación de Arquitectos de Cataluña (1903)*. Barcelona: Imprenta y Litografía Henrych i Cia. (S en Cta), 1903, pàg. 253-265.

⁴⁹. LV, 17 febrer 1914, pàg. 5.

⁵⁰. *Edificació entre mitgeres de planta baixa i quatre plantes pis. La façana és simètrica i s'organitza, en les plantes pis, mitjançant quatre eixos de composició i es corona amb una barana que en el seu tram central adopta la forma d'un frontó sinuós. A la planta baixa, destaquen les tres grans obertures resoltes amb un arc rebaixat. Està ornamentada amb elements de motius vegetals que suporten visualment el gran balcó corregut de la primera planta (corresponent a la planta principal típica de l'arquitectura de l'Eixample) en la qual destaca com a element més important de tota la façana, la gran tribuna central, formada per elements petris i grans finestrals. Els motius vegetals es van repetint en els coronaments de la resta de balcons i a la barana de coronament on destaquen els elements en forma de garlanda i l'escut central. La resta d'elements que conformen la façana són els usuals en la línia rococó inclosa en el Modernisme (tractament pla del parament a partir del qual sobresurten els balcons, baranes de pedra molt treballada al pis principal i de forja a la resta...), del qual un dels més importants representants és l'arquitecte Sagnier. Vegeu la fitxa al Cercador Patrimoni Arquitectònic de l'Ajuntament de Barcelona a Internet (2015) a: http://w10.bcn.cat/APPS/cat_patri/editElement.do?reqCode=inspect&id.identificador=1495&id.districte=02&*

que presenta una façana neoclàssica i és similar als hospitals de l'època. El tercer va ser la construcció d'una altra casa d'estil noucentista sobre la qual es feren reformes i addició l'any 1920, i una modificació de la façana el 1921. La Casa Soler,⁵¹ al barri de Les Corts de Barcelona (Plaça de Pedralbes, 14).

Tanmateix, sembla que a partir dels anys vint, i fins la seva mort, es dedicarà al procés d'urbanització del municipi, realitzant informes que permetien l'aprofitament del sòl com a mitjà de producció industrial i com a mitjà de consum, sigui privat (habitatges) o col·lectiu (infraestructures urbanes), i que servien a l'Ajuntament per controlar, organitzar i obligar a fer les modificacions necessàries per tal de garantir un creixement urbà ordenat segons la planificació urbana feta pel mateix arquitecte.

La seva relació laboral amb el consistori es formalitzarà l'any 1914, després que l'Ajuntament li sol·liciti la seva incorporació a l'equip tècnic municipal com a arquitecte. Aquestes són les condicions sota les quals acceptaria el càrrec i que van ser aprovades:

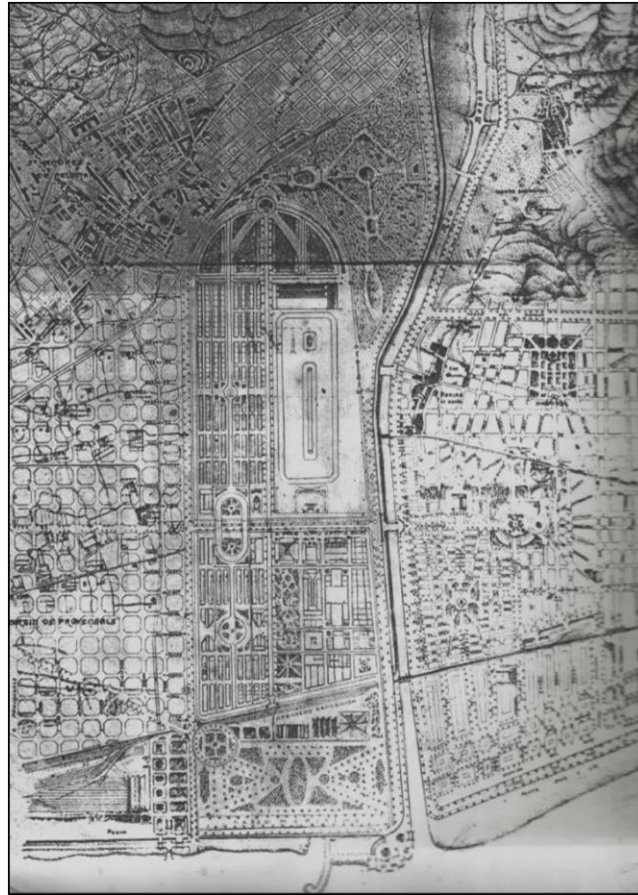
“Ilmo. Sr. Alcalde de San Adrián del Besós.

Don Juan Maymó Cabanellas, arquitecto, vecino de la Ciudad de Barcelona, domiciliado en Ronda de San Pedro N° 48 piso 1°. A.V.S. con el mayor respeto expone:

Que en contestación a la petición que este Ayuntamiento se ha dignado dirigirme, para que concrete, las condiciones bajo las cuales aceptaría el cargo de arquitecto municipal efectivo de San Adrián del Besós y su término; en qué condiciones cedería al Ayuntamiento, el plano topográfico y el proyecto de ensanche, de la porción de este término limitado por el Río Besós, el mar y Badalona: y en qué condiciones se obligaría a completar el plano topográfico del restante término municipal, o sea el comprendido, por el Río Besós, Barcelona y Santa Coloma, para poder completar el proyecto de ensanche de todo este término municipal.

⁵¹. Edifici d'habitatges entre mitgeres, format per quatre plantes pis i coronat per un torreó que correspon al cos central avançat sobre la línia de façana pel qual es produeix l'accés formant un porxo a l'interior. La planta baixa té cinc obertures amb arc de mig punt i flanquejades per columnes amb capitells d'ordre jònic. Les obertures de la resta de la façana són rectangulars, excepte les corresponents a la central de la segona planta (que repeteix l'esquema de la planta baixa), i les de la tercera planta, que segueixen sent amb arc de mig punt, amb la particularitat que en el cos central la successió recorda les galeries del Renaixement italià. Els balcons del primer i del segon pis són de forja. La façana està revestida amb estuc esgrafiat, que reproduïx motius geomètrics i una decoració de medallons i gerros amb flors. La coberta és de teulada formant un potent ràfec. Vegeu la fitxa al Cercador Patrimoni Arquitectònic de l'Ajuntament de Barcelona a Internet (2015) a: http://w10.bcn.cat/APPS/cat_patri/editElement.do?reqCode=inspect&id.identificador=2093&id.districte=04&

Imatge 2: Proposta d'instal·lació de l'Exposició Universal de Barcelona de 1929 al marge dret del riu Besòs.

Ha de manifestar a V.S. que las condiciones bajo las cuales aceptaría el cargo de arquitecto municipal efectivo y cedería al Ayuntamiento el plano topográfico y el proyecto de ensanche, del que es autor el infrascrito obligándose a completarlos para el total término municipal son como siguen:

El Ayuntamiento de San Adrián del Besós contrata con Don Juan Maymó el ejercicio del cargo de arquitecto municipal efectivo, de la población y su término, con el haber del veinte por ciento, sin descuento alguno, sobre todos los arbitrios o impuestos que el Ayuntamiento recaude por los derechos de edificaciones e instalaciones industriales.

Don Juan Maymó, en virtud de la anterior concesión, con la retribución señalada anteriormente y sin la obligación de residir en San Adrián acepta el cargo que el ayuntamiento le confiere de arquitecto municipal, obligándose a desempeñarlo bien y fielmente, cumplimentando todos los informes, consultas y dictámenes que le reclame la Corporación municipal y todo cuanto esté relacionado con el cargo que ejerce y quede dentro de las atribuciones de su profesión.

El Ayuntamiento cuidará de que se le dirijan a su domicilio particular, todos los oficios que se le reclamen servicios con su nombramiento relacionados, los cuales se le mandarán con la antelación debida para que pueda cumplimentarlos con oportunidad.

En atención a que este Ayuntamiento no dispone de fondos, ni es probable que los tenga en lo venidero, para poder sufragar los honorarios que el infrascrito debería percibir por el levantamiento de plano topográfico: y por el proyecto de ensanche y vista, la imperiosa necesidad de contar esta población con un proyecto de ensanche, que le permita su desarrollo, prosperidad y engrandecimiento: Cede el recurrente al Ayuntamiento, sin otra retribución que la que percibe como arquitecto municipal, el plano topográfico y el proyecto de ensanche que tiene ejecutado para la parte de este término o sea el limitado por el Río Besós, el Mar, Badalona y Santa Coloma y a la vez acepta el encargo que este Ayuntamiento le hace de completar el levantamiento y el proyecto de ensanche para la parte que le falta de este término municipal o sea la porción comprendida por el Río Besós, Santa Coloma, Barcelona y el Mar. Cuyos trabajos se estiman en pesetas veinticinco mil, que las percibirá el infrascrito al veinte por ciento que reciba de los arbitrios que satisfagan las edificaciones e instalaciones industriales que se realicen en aquella parte de término municipal o sea el limitado por el Besós, Mar, Barcelona y Santa Coloma.

El Ayuntamiento contrae la obligación de sostener y respetar al infrascrito en el cargo de arquitecto municipal con el haber ya citado, aun después de saldado el complemento del proyecto de ensanche de la parte contigua a Barcelona.

En el caso que el infrascrito falleciere antes de haber recibido la total suma señalada para honorarios de los planos de la porción de término contiguo a Barcelona, percibirán sus herederos el mismo veinte por ciento hasta completar la suma de veinticinco mil pesetas.

Cualesquiera modificación, variación o ampliación que otro facultativo o Corporación municipal se hiciere al proyecto infrascrito, no se anulan ni cancelan los derechos que debe percibir el autor del proyecto, sino que en este caso viene obligado el Ayuntamiento a abonarle los honorarios con estricta sujeción a la tarifa vigente en esta fecha.

Por ello el compareciente a V. S.

Suplica que tenga por presentada esta instancia, detallando las condiciones bajo las cuales aceptaría el cargo de arquitecto municipal efectivo de San Adrián del Besós y cedería a este Ayuntamiento el plano topográfico y el proyecto de ensanche que el infrascrito posee,

completándolo para todo este término municipal mediante el cumplimiento por ambos de las obligaciones que de dicho contrato se derivan.

Dios guarde a V. S. muchos años

Barcelona, veinte de mayo de mil novecientos catorce

Ilmo. Sr. Alcalde de San Adrián del Besós.”⁵²

La vida professional de Maymó es va desenvolupar al municipi, però en esclatar la Guerra Civil, Maymó treballarà, a més a més, per a la UGT: *—Aquest Sindicat d’Arquitectes de Catalunya, designa al company Joan Maymó i Cabanelles per a projectar dirigir les obres que tingui a bé encomanar-li la Federació de la Indústria de l’edificació UGT.*” El document és del 6 de febrer del 1937 i està signat per la Comissió de Control i Repartiment del Treball.⁵³

A l’expedient personal, trobem la fitxa del Sindicat d’Arquitectes de Catalunya (UGT), en ella consta la sol·licitud d’ingrés, amb data de 19 d’agost de 1936 i el seu compromís de: *—defensar els principis socials que aquest Sindicat considera com a essencials*”. El nostre arquitecte vivia a Barcelona (Ronda de Sant Pere, núm. 48, 1), tenia cinc familiars al seu càrrec i només tenia com a mitjà de vida els ingressos d’arquitecte. Les activitats professionals declarades eren:

1. Traçat i reformes de poblacions.
2. Problemes de sanejament.
3. Escoles.
4. Edificis destinats a oficines públiques.
5. Hotels.
6. Cases barates.
7. Fàbriques i tallers.
8. Sitges, dipòsits magatzems i edificis destinats a oficines.
9. Meritacions i mediacions.

Als informes sobre depuracions professionals trobem una carta que el col·legi d’Arquitectes de Catalunya i Balears remet al Director General de Arquitectura, amb els expedients existents al col·legi i els llibres d’actes d’aquesta associació professional datada l’any 1941, on es fa constar el nom dels arquitectes del Sindicat d’Arquitectes de Catalunya

⁵². ASAB. *Instància presentada per Joan Maymó i Cabanellas el 20 de maig de 1914*. Capsa: 1066. reproduïda al ASAB. *LAPA*, 31 maig 1914, Tom 1, folis 24-27. També es pot consultar a l’ASAB. el seu expedient personal a la Unitat d’Instal·lació (UI): 893. Capsa o UI, segons Pere Guaita, Dir. ASAB són indiferent per localitzar els documents citats, car corresponen a dos períodes d’ordenació perfectament controlats.

⁵³. Arxiu Històric del Col·legi Oficial d’Arquitectes de Catalunya (AHCOAC). *Expedient personal, 125, Demarcació de Barcelona*. Capsa: 447.

(Comitè d'enllaç CNT-UGT). Al llistat apareix com a ~~“fallecido”~~.⁵⁴ Per últim, tenim l'expedient municipal i les dades de convocatòria de la plaça (vacant) per la mort de l'arquitecte i és del dia 31 d'octubre de 1941. L'alcalde que signa la convocatòria va ser, Joan Maimó Bruguera i el nou arquitecte, José Pratmasó Parera, excombatent i afiliat FET i de la JONS i veí de Barcelona.⁵⁵

La mort de Joan Maymó es produí l'11 de juny de 1939, i el funeral es va celebrar el dia 30 a Barcelona, a l'església parroquial de San Pere de les Puellas (Capella de las Hermanitas de los Pobres del carrer Casp).⁵⁶

La tasca planificadora de Maymó va consistir a ordenar el creixement d'un municipi en el seu pas del món rural a l'urbà i d'una societat agrària a una d'altra d'industrial, sempre sota l'aixopluc de la legalitat, que garanteix l'equilibri social i les formes d'apropiació capitalistes de les plusvàlues generades per la reconversió i l'ús del sòl i, alhora, assegurant la reproducció de la força de treball.

Per tal d'analitzar la planificació desenvolupada per Maymó, començarem observant el mapa topogràfic i planimètric de 1914 (*Imatge 3*), el primer del qual disposem al segle XX. En aquest podem comprovar que, malgrat la instal·lació de les empreses elèctriques, la tèxtil Baurier i d'altres, és un municipi bàsicament rural i agrícola. Els elements que, des del segle XIX i abans, configuren la fisonomia i les possibilitats de desenvolupament econòmic i urbà de Sant Adrià de Besòs són, d'una banda, el mar i l'aigua del riu Besòs, aquest com a element central del poble, que el divideix en dos marges: el dret (174 Ha) i l'esquerre, (213 ha), a més a més, d'un conjunt de diferents corrents d'aigua que l'encerclen i fan de límit amb els pobles veïns. Al marge dret, trobem un torrent (nord) que fa frontera amb Santa Coloma de Gramenet, el rec de la Verneda (nord-oest) i la sèquia de la Madriguera (sud-oest) que arriba fins al Camp de la Bota i al mar constituint el límit amb Barcelona. Al marge esquerre, hi ha la reguera de La Plana (nord-est) i diverses regueres (nord-sud-est) que arriben al mar limitant amb Badalona. D'altra banda, les dues grans vies de comunicació són: la carretera Nacional II (nord) i el ferrocarril (sud), ambdues connecten Espanya, Barcelona i el poble amb França.

El camins interiors comuniquen el nord i el sud del poble, al marge esquerre: el camí de Can Picard, que arriba fins el mar i, al costat del riu, el camí carreter de la Torrassa o de la

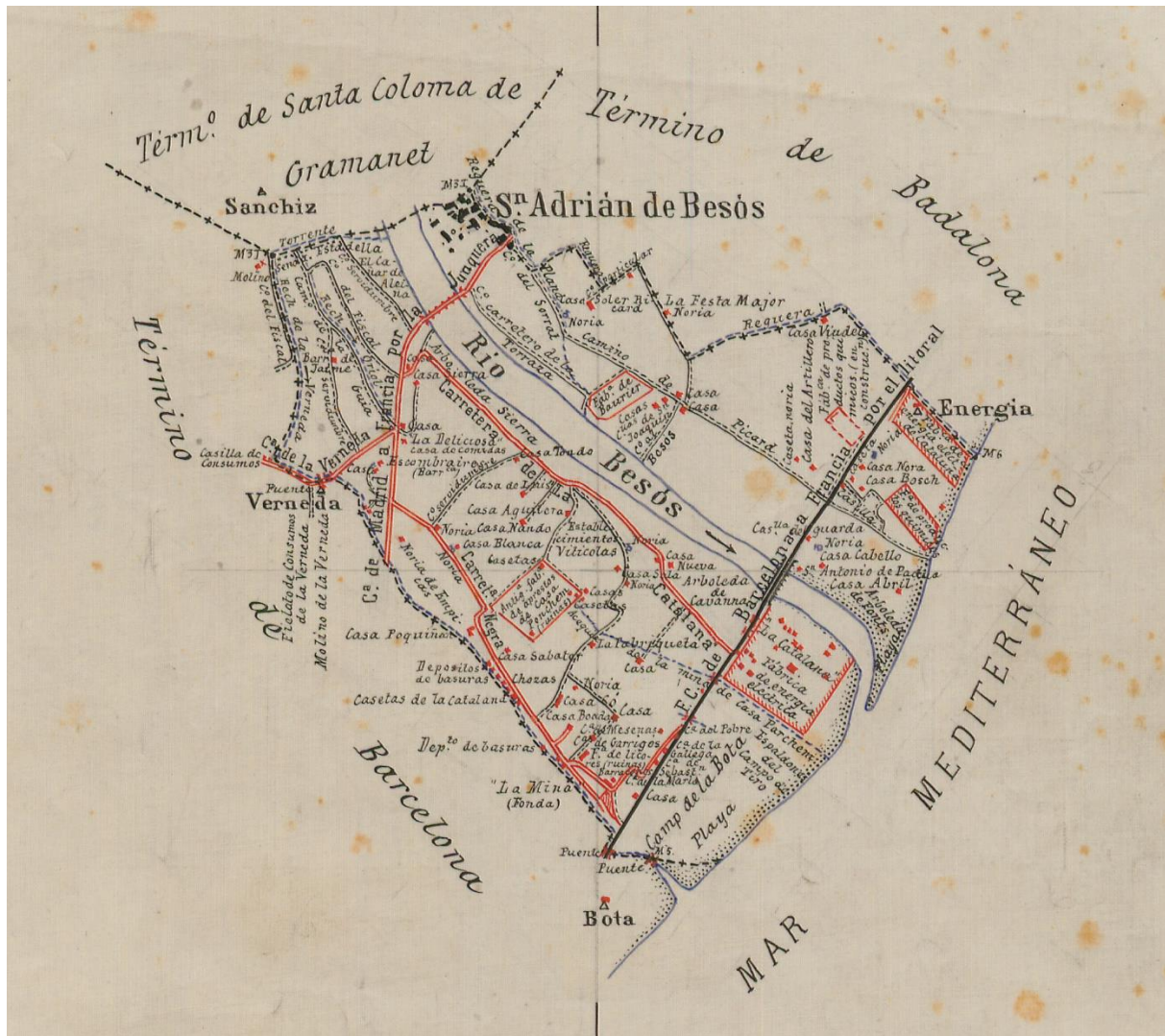
⁵⁴. AHCOAC. *Depuració Professional. Demarcació de Barcelona*. Capsa: 614.

⁵⁵. ASAB. *Providència signada pel secretari i convocada per l'alcalde, Juan Maimó Bruguera del 31 de novembre de 1941*. Capsa: 1066.

⁵⁶. “Secció de necrològiques”. *LV*, 29 juny 1939, pàg. 6.

Baurier, que el comunica amb la fàbrica. Al marge dret, paral·lel al riu, tenim la carretera de La Catalana, que ens porta a la central tèrmica, i la carretera Negra, paral·lela a la sèquia de la Madriguera. Ambdues connecten amb la Nacional II i arriben fins la via del ferrocarril. La part urbanitzada (nucli antic) estava situada al nord del marge esquerre a sobre d'una petita elevació, i per sobre de la N-II. La resta del municipi eren masies aïllades i instal·lacions industrials localitzades per sota de la N-II, en especial al voltant de la via fèrria i entre aquest i el mar als dos marges del municipi. Els camps de conreu ocupen la major part del poble i encara existien les grans arbredes, de Serra –al marge dret, per sota de la N-II, entre la carretera de La Catalana i al costat del riu fins Can Barnola– i la de Fonts –al marge esquerre, al costat del riu per sota de la via del tren i fins la platja– i els canyars al llarg de les ribes i illots del riu.

Imatge 3: Mapa topogràfic i planimètric de Sant Adrià de Besòs, 1914.⁵⁷

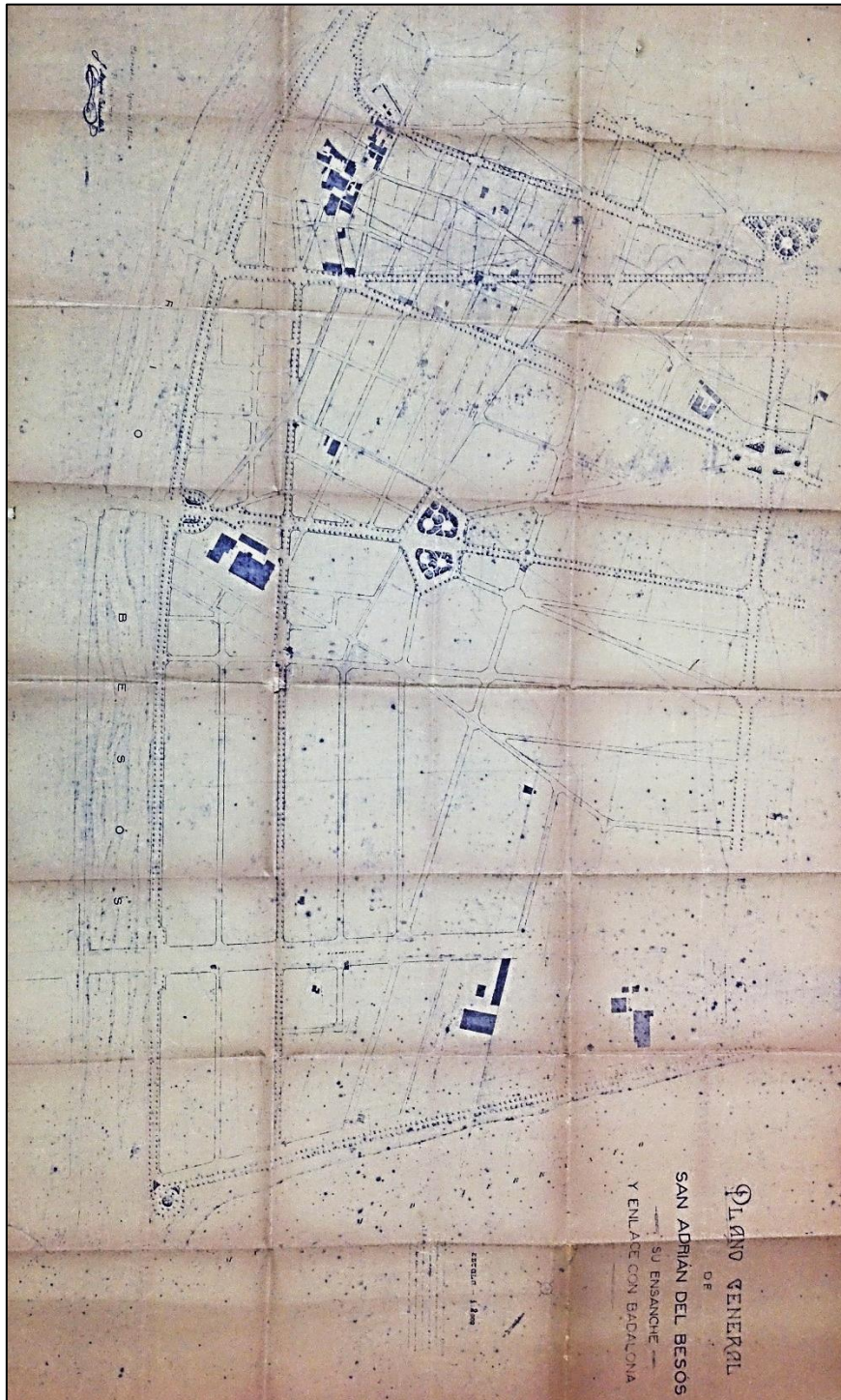

La planificació urbana oficial del segle XX a Sant Adrià de Besòs s'inicià, el 8 de novembre de 1914, quan es va aprovar el *Pla General del marge esquerre*, comprès entre el riu Besòs, el mar i els municipis de Badalona i Santa Coloma de Gramanet, elaborat per Joan Maymó. Aquest primer Pla, mostra ja com el procés de construcció planificada de l'espai urbà adrianenc es fa per l'impuls i sota la direcció dels propietaris del sòl. El més important

⁵⁷. INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO. *Mapa topogràfic de Sant Adrià de Besòs*. Sant Adrià de Besòs. 1:25.000. Instituto Geográfico y Estadístico (Espanya), 1914. Còpia manuscrita d'una de les minuts de més de quatre-cents municipis de Catalunya a escala 1:25 000 corresponents a l'aixecament del Mapa de España 1: 50.000. Les còpies a mà les va encarregar entre 1914 i 1936 el Servei Geogràfic de la Mancomunitat de Catalunya, per a utilitzar-les com a base del Mapa Geogràfic de Catalunya a 1:100 000. La datació d'aquesta còpia podria ser posterior, però anterior al 1920. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya: RM.125760. Accés a internet (2015): <http://cartotecadigital.icc.cat/cdm/singleitem/collection/minutes/id/1473/rec/1>.

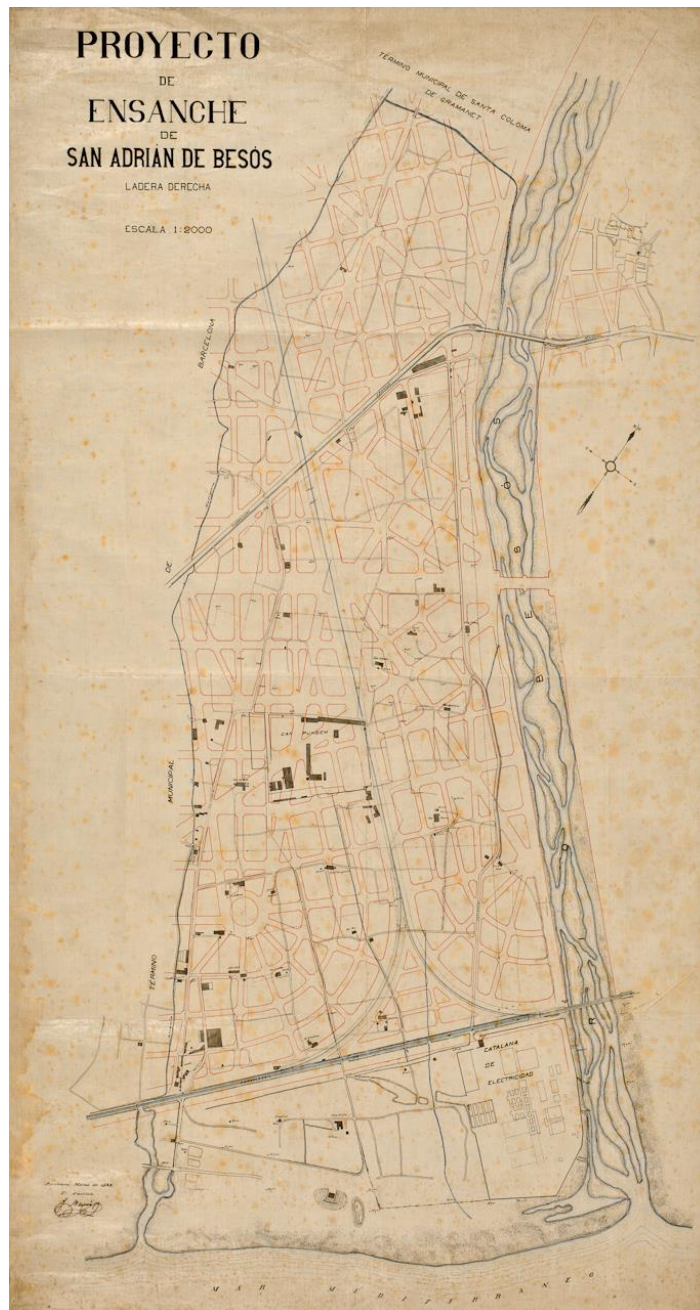
d'aquest marge, Joaquim de Font i Vinyals, va donar origen a la primera gran urbanització adrianenca, la Font i Vinyals (Barri de Sant Joan Baptista), la *Terra Baixa* de Sant Adrià en terminologia dels anys vint i trenta.

Imatge 4: Projecte d'eixample de Sant Adrià de Besòs marge esquerre, 1914.

El segon pla d'urbanització de Maymó, de març de 1922, és el *Plànol d'urbanització del marge dret*, comprés entre el riu Besòs, el mar i els municipis de Barcelona i Santa Coloma de Gramenet, treball que li va encarregar per l'Ajuntament, en l'acord ja esmentat, i que va ser aprovat, inicialment, el 24 de juliol de 1924.⁵⁸

Imatge 5: Projecte de eixample de Sant Adrià de Besòs marge dret, 1924.

⁵⁸. ASAB. LPA, 24 juliol 1924, Tom 10, foli 1.

L'últim pla va ser el *Pla General de Sant Adrià de Besòs* (marge esquerre i dret), que va ser realitzat, el mes de juliol de 1934 i aprovat, inicialment, el 5 de setembre de 1934.⁵⁹

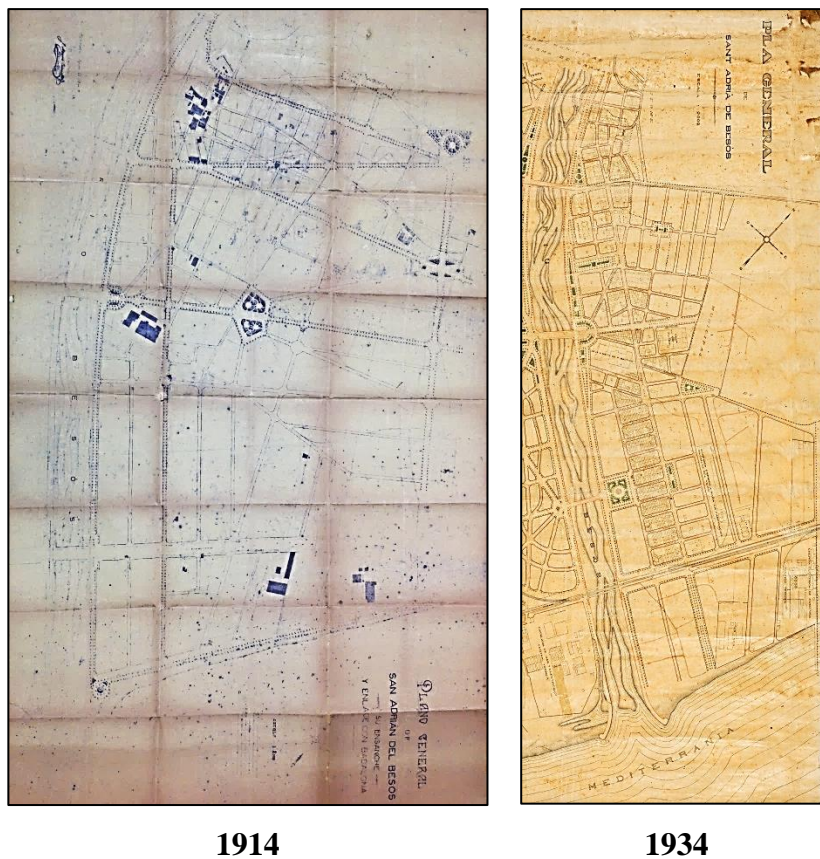
Imatge 6: Pla General de Sant Adrià de Besòs, 1934.

⁵⁹. ASAB. *LAPA*, 5 setembre 1934, Tom 18, foli 39.

La planificació urbana adrianenca, realitzada per Joan Maymó entre 1914 i 1934, presenta un canvi substancial pel que fa al marge esquerre, el primer en ser planificat i urbanitzat: la disposició de les illes i el seva dimensió. Així mateix, la majoria, l'any 1914, són grans, rectangulars i paral·leles al riu, mentre que en el plànol de 1934, són perpendiculars i de tipus Cerdà. De la planificació elaborada a la realitat construïda s'ha produït un canvi relacionat fonamentalment amb l'aprofitament del sòl recurs/inicial en sòl mitjà de consum privat (habitatges) amb l'objectiu d'incrementar el nombre d'habitatges i, en conseqüència, els beneficis del grup urbanitzador.

Imatge 7: Comparació de la planificació del marge de Sant Adrià de Besòs, 1914 i 1934.

La característica general dels dos plànols del marge esquerre (1914-1934) és la trama urbana lineal, inicialment paral·lela al riu Besòs, i limitada per l'existència de quatre grans estructures perpendiculars: dues existents (Carrereta Nacional II i pel tren) i dues previstes per l'urbanisme de Barcelona i comarca (perllongament de la Gran Via i del Passeig Marítim). Finalment, hi ha una reserva de sòl (paral·lela al riu, de nord a sud) que hauria de dedicar-se a

una nova connexió ferroviària amb dos ramals, que connectaria amb la via existent en direcció a Barcelona i a França, també planificades fora de l'àmbit municipal.

Tanmateix, els plànols de Sant Adrià mostren dues formes clarament definides. D'una banda, el marge esquerre (1914), amb una estructura regular i ortogonal en quadrícula o escaquer, que conforma carrers rectilinis que s'encreuen en angle recte originant illes rectangulars o quadrades, que faciliten la parcel·lació, la venda dels terrenys i organitzen la circulació. Aquesta trama urbana, com més tard explicarem, no presenta exactament l'estructura típica de l'eixample de Cerdà, format per illes quadrades (113,33 x 113,33), sinó lleugerament rectangulars amb un xamfrà a cada vèrtex i dividides en parcel·les, edificades a la façana que dóna al carrer i amb un pati interior –o petit hort en molts casos– al darrera, que limita amb el pati de l'altre habitatge. El plànol d'eixample ortogonal, que facilita la connexió de la Nacional-II amb la zona industrial del sud del poble a la llarga dificultarà la circulació, atès que genera un elevat nombre d'interseccions de carrers que alenteixen el trànsit. D'altra banda, el planejament urbanístic del marge esquerre, molt restringit per les vies de comunicació, presentarà una nou disseny, que hom pot relacionar amb la planificació de Cerdà (1854) o dels diferents urbanistes barcelonins –Jaussely (1917), Romeu-Porcel (1919), el croquis de parcs de Barcelona (1932), Rubió i Tudurí (1932) o *Pla Macià* (1934)– però també a una nova visió pròpia típica de les trames urbanes radiocèntriques que faciliten la circulació. Aquestes dues grans places centrals es situen al sud del marge esquerre a cada costat de la futura via fèrria, i d'elles surten dues grans vies que convergiran, amb la futura Gran Via (al nord del marge esquerre) en una gran plaça, mentre que els carrers radials tallen de forma perpendicular els altres disposats en cercles concèntrics. El plànol del marge dret es situa per sobre de l'espai/mitjà de producció agrícola i les pròpies masies que haurien de ser enderrocades posteriorment per garantir el creixement d'aquesta àrea. Cal recordar que només en la part sud es produirà l'ocupació de l'espai del marge esquerre seguint aquest traçat i que tota aquesta zona restarà, sense cap intervenció, seguint les directrius del *Plan Comarcal de Ordenación de Barcelona* (1953), quan el municipi, després de l'agregació a Barcelona i Badalona (1929) tingui reconeixement administratiu però no pas personalitat jurídica.

El creixement urbà, segons la planificació establerta entre 1914 i 1934, segueix el ritme marcat per l'evolució econòmica de la localitat i la comarca, és a dir, impulsada fonamentalment per la industrialització i lògicament per la necessitat de construir l'espai urbà, per acollir a la gran onada migratòria del període atreta pel creixement del propi municipi i

per les grans obres públiques d'infraestructures barcelonines, com el metro de Barcelona o les obres de l'Exposició Universal de Barcelona (1929).

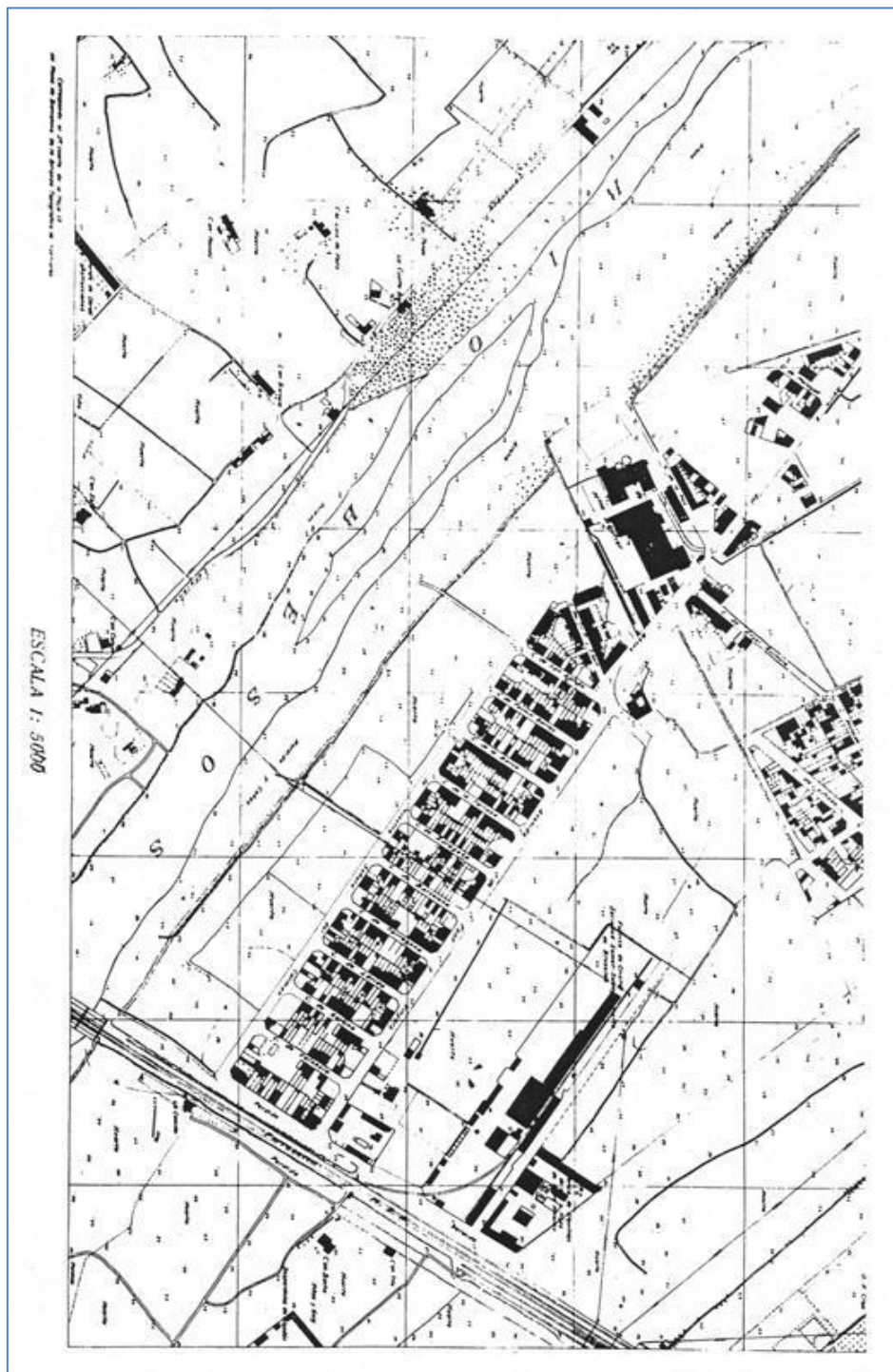
L'anàlisi dels plànols de Barcelona (*Imatge 11*, pàg. 73) i municipals ens mostren, l'any 1900, el pas d'un poble rural amb un hàbitat dispers de masies i terres de conreu a ambdós marges del riu i amb un petit nucli urbà a la part superior del marge esquerre, a un altre notablement urbanitzat al marge esquerre i en molta menor mesura al dret l'any 1939.

La primera gran urbanització adrianenca fou la Font i Vinyals, que presenta una estructura molt interessant, ja que si comparem la planificació urbanística municipal amb els plànols de Barcelona i les poblacions properes de 1916-24 (Dibuixats: 1924-25 i posats al dia: novembre de 1926) de la *Brigada Topogràfica de Ingenieros* de Vicent Martorell i el Plànol de Barcelona de 1930-1940 (en el nostre cas 1931)⁶⁰, podem comprovar un fet essencial, i és que l'arquitecte Maymó planifica el barri dividint les grans illes rectangulars en cinc illes del tipus eixample de Cerdà (113,3m x 113,3m i 1,27 ha) modificades, dividint-les en dues, mitjançant un carrer, la divisió de les quals serà aproximadament de 114m x 122m. La superfície construïda de les dues illes (petites), sense la superfície del carrer (114m x 10m) tenen com les illes Cerdà una superfície de 1,27 ha. Els urbanitzadors, d'aquesta manera, augmenten el nombre d'illes (deu) i de parcel·les edificables, ja que eliminen el pati interior, permetent d'aquesta manera la construcció de dues noves fileres de cases en el nou carrer. Així, si l'illa tradicional, que en el cas adrianenc està lleugerament transformada (114m x 122m) i és vuit metres més ampla, es poden crear a cadascuna un centenar de parcel·les edificables. Les cinc (recordeu transformades en dues dividides per un carrer de 10 m d'amplada) planificades i construïdes són gairebé idèntiques. La primera, situada al sud, limitant amb la via del ferrocarril, incloent el carrer té una dimensió de 124m x 122m, mentre que la resta, construïdes a continuació d'aquestes en direcció nord fins arribar el carrer Doctor Pi i Robert, són de 114m x 121m. La dimensió típica de les parcel·les era de 5 m d'amplada de façana per 33 m de fons, mentre que les dels xamfrans fan entre 10 i 20 m de façana, per

⁶⁰· Els plànols de Barcelona es poden consultar a l'Arxiu Municipal de Barcelona: BRIGADA TOPOGRAFICA DE INGENIEROS DE VICENT MARTORELL. *Plano de Barcelona*. Barcelona.1:5.000. Barcelona: Brigada Topogràfica de Ingenieros de Vicent Martorell, 1920-25; BRIGADA TOPOGRAFICA DE INGENIEROS DE VICENT MARTORELL. *Planos de Barcelona, sus contornos y poblaciones cercanas*. Barcelona. 1:2.000 Barcelona: Brigada Topogràfica de Ingenieros de Vicent Martorell, 1920-24 i SERVICIO TOPOGRÁFICO DEL AYUNTAMIENTO DE BARCELONA. Plànol de Barcelona de 1930-1940. Barcelona: Servicio Topográfico del Ayuntamiento, Reg: 10.214, Fulls 18, 23 i 24.

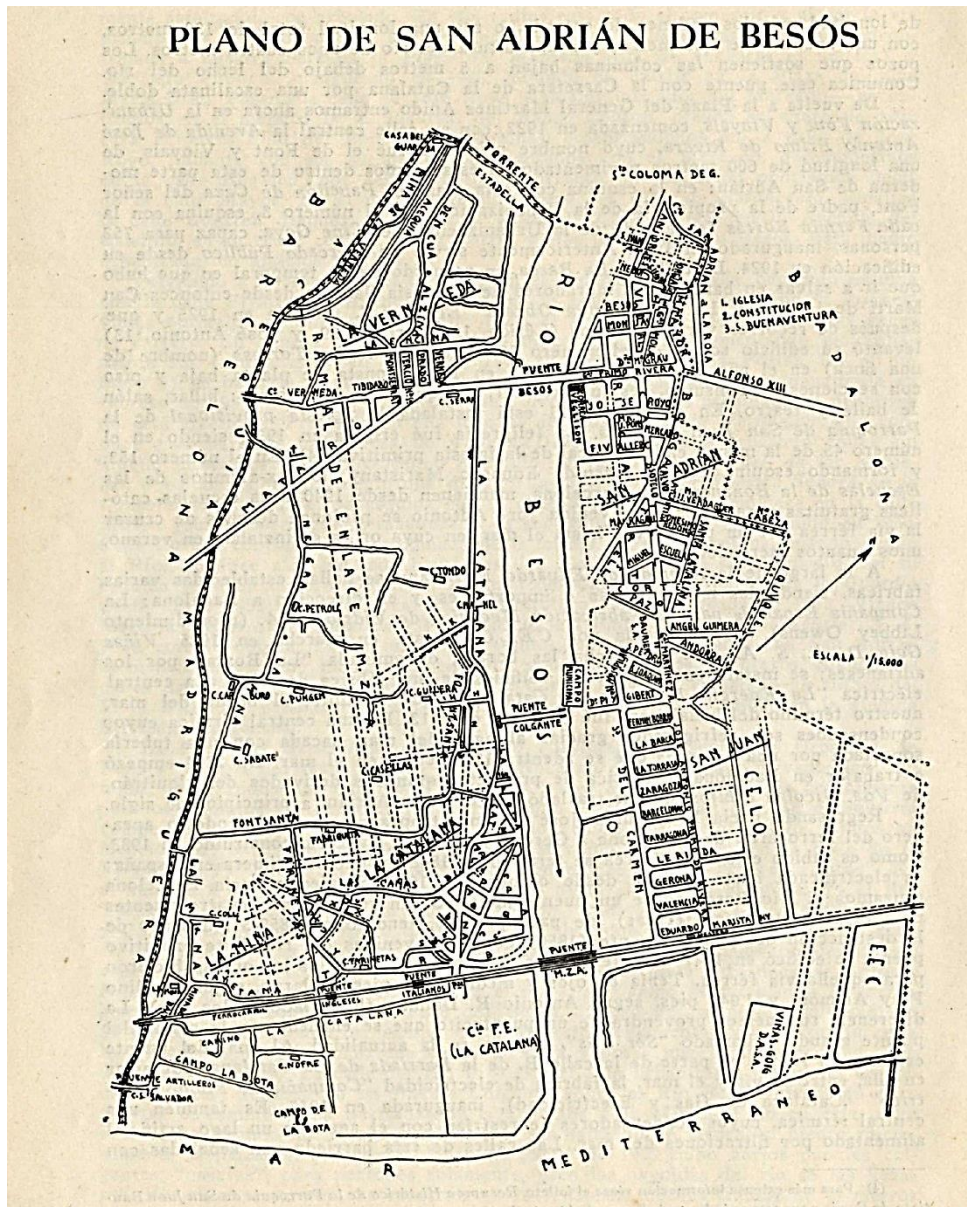
tant, el nombre de cases per filera oscil·lava entre 16 i 21 m, segons fossin el nombre de parcel·les adquirides per construir.⁶¹

Imatge 8: L'espai construït a Sant Adrià de Besòs al marge esquerre, 1926

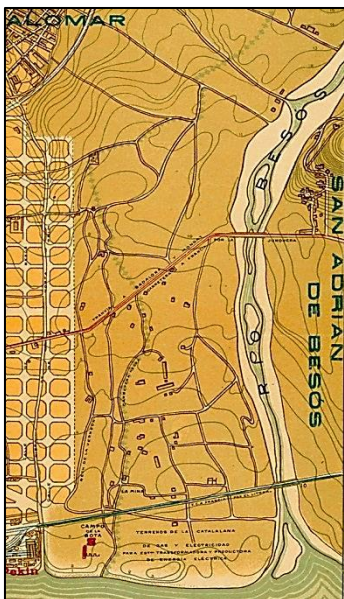
⁶¹. El càlcul es pot fer molt més acurat sobre l'espai real construït o utilitzant una eina informàtica que permet mesurar i calcular superfícies en els plànols de cada municipi. Vegeu: Ministerio de Hacienda y Administraciones Públicas: Consulta de cartografía, datos catastrales y búsqueda de referencia catastral en Internet (2015): <https://www1.sedecatastro.gob.es/OVCFrames.aspx?TIPO=CONSULTA>

Imatge 10: L'espai construït a Sant Adrià de Besòs, 1950.

L'anàlisi dels plànols ens han permès veure com la planificació urbana realitzada per l'arquitecte Joan Maymó va organitzar la transformació del terme municipal al llarg de la primera meitat del segle XX, i va convertir un petit poble rural en un municipi urbanitzat, malgrat les deficiències urbanístiques i de serveis, que concentrava, l'any 1936, la majoria de la població al marge esquerre (71%), i en menor mesura al dret (29%), de la mateixa manera que succeïa amb les instal·lacions industrials i els serveis.

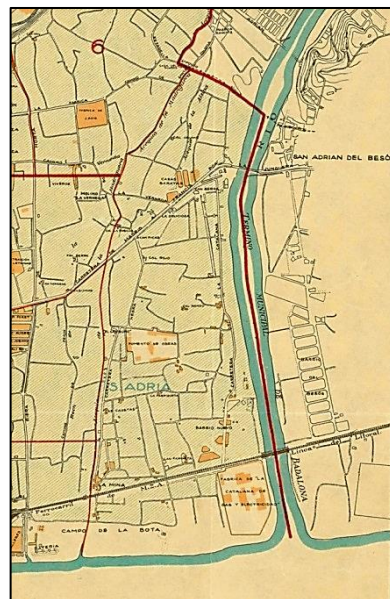
Imatge 11: Evolució urbanística (espai construït) de Sant Adrià segons diversos plànols de Barcelona, 1900-1944.

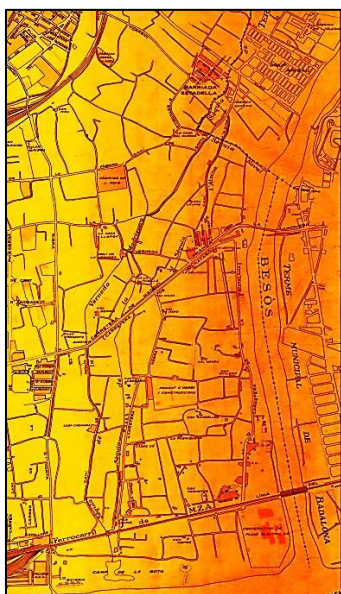
1900

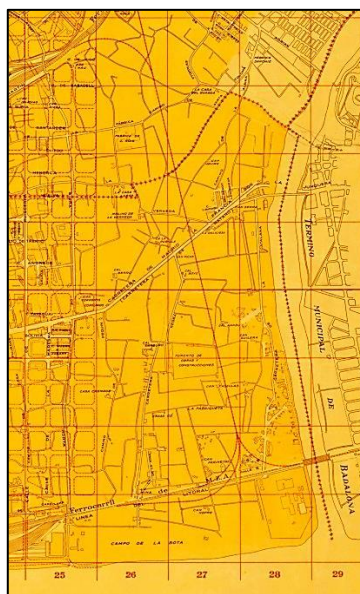
1920

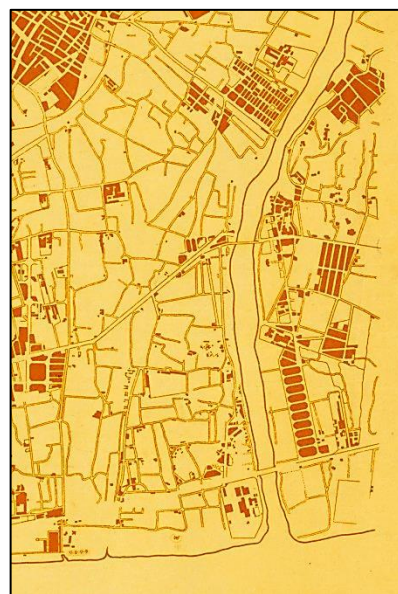
1930

1935

1943

1944

2.2. El procés d'urbanització

2.2.1. La transformació del sòl rústic en urbanitzat

Sant Adrià de Besòs va transformar notablement la seva fisonomia en les quatre primeres dècades del segle XX. Així doncs, si a principis del segle, el 65% del seu sòl era rústic, a finals del 1945 només ho era el 45%, la qual cosa posa de manifest l'increment de l'ús urbà del sòl (habitatges, indústries, infraestructures), però també el manteniment de l'activitat agrària. La total desaparició de l'activat agrària es produirà cap al 1972, any en què el Cens agrari no comptabilitza cap explotació. La crisi econòmica farà, però, que hi hagi una petita revifalla que és la responsable que el 1976 apareguin quinze explotacions que ocupen unes 10 ha (és a dir, un 2,6% del sòl del municipi).

L'ús del sòl presenta una evolució especial, que mostra com aquest ús està en relació directa a l'evolució de l'economia local. Des de principis de segle, la possibilitat d'industrialització de la localitat va significar que durant les seves dues primeres dècades apareguessin els primers compradors de sòl disposats a instal·lar les seves grans indústries al municipi i, evidentment, els primers propietaris disposats a vendre'l. Entre el 1920-36, l'ús del sòl va anar adreçat majoritàriament a la construcció d'habitatges, però sense deixar de tenir una importància vital la radicació de les grans indústries.

L'anàlisi de l'amillament⁶² ens ha permès veure l'ús del sòl en els diferents anys dels quals tenim informació, si bé en alguns casos en no constar-hi aquesta dada, no hem pogut determinar exactament quines eren les terres conreades i quines no, així com tampoc hem pogut saber quina part de cada propietat industrial estava dedicada a la indústria pròpiament dita i quina a altres usos (així, si la CGESA tenia una superfície de 32,9 ha, no hem pogut saber quina part del seu sòl llogava o utilitzava per a conreu, només amb l'apèndix de 1932-33 hem pogut fer algunes deduccions). Gràcies a aquest document, sabem que va ser col·lectivitzada i utilitzada per la Col·lectivitat de Camperols del Pla del Besòs com a horta (15,7 ha) i que la resta era el sòl pròpiament industrial, és a dir, (17,2 ha). D'altra banda, hi ha terres que sabem que es dediquen a la construcció d'urbanitzacions, però determinar

⁶². Els amillaments són una de les fonts fonamentals per estudiar l'estructura de la propietat de la terra. Aquests documents eren elaborats periòdicament pels Ajuntaments per conèixer la riquesa rústica, pecuària i urbana dels contribuents del municipi. Van aparèixer per primera vegada en la reforma tributària de Món (Llei de 23 de maig de 1845). Els amillaments dels quals disposem a Sant Adrià de Besòs (per aquest període estudiat) són els de 1855, 1918 i 1945 (ASAB. Capsa: 269.) i dels apèndixs de 1911, 1914, 1916, 1918 i 1932-33.

exactament les hectàrees és difícil amb la documentació de la qual ara mateix disposem, per la qual cosa hem anat fent aproximacions a l'ús del sòl, que ens porten a considerar que només són terres de conreu les que així vénen clarament definides en els diferents amillaments, amb expressions com: “...*tierra de su propiedad que cultiva por su cuenta...*”, i que la resta, molt probablement mentre no es construïa, era utilitzada per a diferents conreus d'horta.

A tall d'exemple, podem recordar la fotografia del 1934, en la qual podem veure com al costat de l'edifici de Can Freixenet (actual avinguda Catalunya, cantonada carrer Bogatell), com a la plaça Enric Prat (actual plaça de la Vila), hi havia un camp conreat amb productes d'horta d'Oller (l'Escabellat), un dels homes que va formar part dels propietaris del sòl dedicat a l'obtenció de plusvàlues urbanes mitjançant la construcció d'habitatges o urbanitzacions.

L'ús del sòl agrari s'estudiarà més endavant, però podem avançar algunes dades que creiem prou significatives. Els documents de col·lectivització de terres de 1937 ens permeten saber que de les 387 hectàrees del municipi, 200,6 ha (51,8% del total del sòl del municipi) van ser dedicades al conreu (totes les terres col·lectivitzades eren de conreu); que 59,6 ha (15,4%) ho foren a les grans indústries (segons hem pogut deduir de diferents expedients d'obres) i que la resta 96,7 (25,0%) –si exceptuem les del riu: 30,1 ha (7,8%) –, van ser les dedicades a habitatges i infraestructures viàries i de serveis.

En resum, entre el 1900 i el 1939, inici i final del període estudiat en aquest capítol, els propietaris de les terres del municipi (i també del poder local) van anant destruint els boscos que restaven del segle passat, aprofitant les terres ermes per a l'ús industrial i d'habitatges i concentrant les terres de conreu en zones de regadiu.

L'ídil·lic món rural, a finals de 1939, iniciava el seu declivi i donava vida al nou món industrial. Les resistències degudes a les circumstàncies econòmiques de la postguerra van, però, perllongar les formes de vida agrària uns anys més, puix que es va haver de fer de la necessitat virtut. I un cop més, la voluntat dels homes i les dones va servir de poca cosa davant de les circumstàncies econòmiques a què va abocar al país el feixisme, que va condemnar-lo a sobreviure (que ni viure, es podria dir).

Els propietaris del sòl (amillament) van anar incrementant el seu ús per a activitats agràries, i a finals del període no existeixen terrenys de bosc de tall, ni erms, terrenys que el 1855 ocupaven 33,8 ha (22,8 ha terres ermes i 11 de bosc de tall).

Taula XII: El sòl de Sant Adrià de Besòs 1855-1945.

<i>Sòl</i>	<i>1855</i>		<i>1918</i>		<i>1932-33</i>		<i>1937</i>		<i>1945</i>	
	<i>ha</i>	<i>%</i>	<i>ha</i>	<i>%</i>	<i>ha</i>	<i>%</i>	<i>ha</i>	<i>%</i>	<i>ha</i>	<i>%</i>
Amillarat	235,1	60,8	255,6	66,0	270,9	70,0	200,6	51,8	181,4	46,9
No amillarat	121,8	31,5	101,3	26,2	86,0	22,2	156,3	40,4	175,5	45,3
Riu	30,1	7,8	30,1	7,8	30,1	7,8	30,1	7,8	30,1	7,8
Total sòl	387,0	100,0	387,0	100,0	387,0	100,0	387,0	100,0	387,0	100,0

Llegenda: Sòl amillarat = el que consta als diferents amillaraments. No amillarat = resta del sòl, una vegada descomptada la superfície de la llera del riu que hem considerat de 30,1 ha.

Font: Elaboració pròpia a partir dels amillaraments: 1855 i 1918 del fons d'Hisenda (Arxiu de la Corona d'Aragó) Hisenda TER-1, lligall, 1235 i Hisenda TER-1, lligall, 1236. 1933 ASAB. Capsa: 982. 1937, Documents de Propietats col·lectivitzades a Sant Adrià de Besòs, Arxiu Nacional de Catalunya, lligall, 186, núm. 1, documents 65-108. (Generalitat Republicana, microfilms, Arxiu Històric Nacional, Secció Guerra Civil, Inventari 1, Àrea A6A, Accés LG 1931-1939). I 1945 ASAB. Capsa: 269.

La millora de les tècniques de conreu va transformar en terres d'ús agrari 22,2 hectàrees (18,9 de sòl erm i 2,3 de bosc de tall), pràcticament el mateix nombre d'hectàrees (20,6 ha) en què va incrementar-se el sòl que formava l'amillament de 1918. Entre el 1918 i el 1932, l'increment de les terres que formaven l'amillament va tenir lloc a causa de la desaparició pràcticament total de la resta de terres ermes i dels boscos (11,6 ha). Com ja hem dit, entre el 1911 i el 1936, malgrat el fort increment de l'ús industrial del sòl (el 1936 el sòl ocupat per les grans indústries va ser de 59,6 ha), la forta demanda de productes agraris deguda a l'augment de la població (immigració), a la possibilitat de millorar la productivitat de la terra (ús d'adobs, electrobombes, maquinària agrícola i a l'arribada de personal qualificat en feines d'horta –murcians– i a la gran facilitat de comercialització del productes agraris (patates), va determinar un increment de les terres de conreu (sobretot de les de regadiu).

Abans de personalitzar el procés de transformació del sòl, cal veure quines són les formes en què aquest pot utilitzar-se, per garantir el bon funcionament del sistema capitalista, és a dir, per garantir l'obtenció de les plusvàlues dels propietaris i alhora la reproducció de la força de treball. Vegeu el següent resum, que no vol ser exhaustiu:

0. Sòl recurs/inicial	1. Sòl mitjà de producció	1.1. Agrari
		1.2. Industrial
	2. Sòl mitjà de consum	2.1. Privat (habitatges)
		2.2. Col·lectiu (infraestructures)

A Sant Adrià de Besòs, el sòl a principis del segle era utilitzat bàsicament com a mitjà de producció agrària (70% del sòl, aproximadament) i, en menor mesura, com a industrial

(5%), habitatges (5%), infraestructures (10%) i recurs inicial (riu i terres ermes, un 10%). A finals del període (1939) la situació va canviar substancialment, i es va dedicar la major part del sòl a mitjà de producció industrial i de consum.

En aquests quaranta anys, el pas de sòl recurs inicial (0), riu i terres ermes va desaparèixer pràcticament, i el sòl mitjà de producció agrària (1.1) va anar perdent importància, davant del sòl mitjà agrari de producció industrial (1.2) i del sòl mitjà de consum (2), tant en la modalitat de consum privat (2.1.) com en col·lectiu (2.2). És a dir, la major conversió es va produir entre el sòl mitjà de producció agrària i el sòl mitjà de producció industrial i mitjà de consum (privat i col·lectiu). El procés, però, va tenir uns agents, uns actors, aquests homes i dones (en menor mesura) que dirigiren el procés és el que estudiarem ara, primer de forma col·lectiva i després de forma individualitzada.

El sòl de la localitat no va transformar-se tot de forma idèntica: el pas del sòl rústic i conreat a sòl urbà, ens porta a estudiar quines àrees van ser les transformades, que, com hem dit, van ser les situades al voltant dels grans complexos industrials creats a partir de la segona dècada del segle XX.

Les àrees (barris) que primer s'urbanitzaren –és a dir, que utilitzaren el sòl per a la indústria, per a l'habitatge i per a les infraestructures viàries i de serveis– i que creixeren més al llarg dels primers quaranta anys del segle XX, foren les situades als voltants dels grans complexos industrials i dels barris de Sant Joan Baptista, La Mina i La Catalana. El barri que primer s'urbanitzà fou el de Sant Adrià Centre o la zona antiga (origen del municipi), després el seguiren Sant Joan Baptista, La Catalana, La Mina, L'Eixample (barri que forma part de Sant Adrià de Besòs) i, finalment, La Verneda.

A Sant Joan Baptista, el primer nucli urbanitzat (sòl o espai/mitjà de producció industrial i sòl o espai/mitjà de consum privat o col·lectiu) va estar situat al voltant de l'empresa tèxtil Hijos y Nietos de Pedro Baurier, a l'extrem superior del barri i, posteriorment, s'inicià la transformació de l'espai existent entre la zona industrial del litoral –situada a l'extrem del barri de Sant Joan Baptista, al costat del mar i al voltant de la via, fins el terme de Badalona– amb la construcció de la fàbrica de la companyia química Miquel & Widmer SC (1906) i de la central tèrmica EECSA (1912). Totes aquestes indústries feren necessària la construcció d'habitatges com els de la urbanització Font i Vinyals de Carmen de Fonts i Cots. Aquest fet, que es produirà a tota la localitat, ens mostra l'aliança entre els industrials i els urbanitzadors (agents immobiliaris).

A La Catalana, el primer nucli urbà va ser construït a la zona creada a partir de les obres de construcció de la tèrmica de la CGESA (1915), on es van edificar les primeres cases per als treballadors de l'empresa i, posteriorment, la urbanització Barrio Nuevo o Riu (1927-30), d'Anselmo Riu.

La Mina i La Catalana van ser barris que van conservar durant molt de temps terres de conreu i, si bé no van ser els nuclis més densament poblats, sí que van ser dels primers a construir un espai urbanitzat lligat als grans complexos industrials. A La Mina, el 1915 s'instal·là l'empresa d'escombraries de Barcelona FOCSA, i al seu costat i de l'empresa metal·lúrgica SGEMSA (1918) apareixeran les cases del Carburo, urbanització de José Rodó i Pila (1905).

Més tard, es produí la urbanització de Sant Adrià Centre, pel creixement del seu Eixample i l'atapeïment de la zona antiga i, finalment, ho feu el barri de La Verneda, a partir de la urbanització del marquès de Monsolís (1927-30). El resultat del procés fou que gairebé el 50% del municipi (si exceptuem el riu) s'havia transformat en sòl urbà.⁶³

A finals de 1939, només restaven com a terres de conreu, les situades entre els barris de La Mina i La Catalana; una franja al marge esquerre del riu situada entre aquest, la Urbanització Font i Vinyals, la carretera a França i el mar; i, per últim, la majoria de les terres del barri de La Verneda.

El sòl que restà sense urbanitzar ho feu a causa fonamentalment de l'elevada rendibilitat que proporcionava com a terra de regadiu (horta intensiva), o com en el cas del marge dret, per la impossibilitat d'urbanitzar el límit entre els dos barris d'aquest marge (La Mina i La Catalana), ja que era una zona per on havia de passar l'enllaç ferroviari (recollit al *Pla Maymó* de 1922), la qual cosa significava que en un futur (1933) les terres dels voltants serien expropiades per a aquesta infraestructura viària.

La necessitat de garantir el futur del procés d'industrialització va fer imprescindible l'aliança entre els industrials, els constructors i el poder local per bastir tot un conjunt d'infraestructures viàries interiors, mitjans de comunicació (tramvies o autobusos), habitatges i serveis per a la població. Aquest procés, com veurem, no va estar exempt de contradiccions entre els diferents agents, puix que les seves formes d'obtenció de plusvàlues a vegades eren incompatibles i van haver de ser resoltes per la pressió dels poders locals o nacionals, poders

⁶³. El 1937, l'espai urbà representava el 41 % del sòl del municipi i el conreat i el riu el 59 %. L'amillament de 1945 deixa clar que les terres conreades eren 1,81 km², el 46,9 % del terme municipal i entre el 1940 i aquesta data l'activitat urbanitzadora va ser mínima.

que tenien i tenen com a missió garantir la viabilitat general del sistema econòmic i social capitalista en el nostre cas.

En resum, el procés de conversió del sòl rústic en urbanitzat es feu sota la direcció dels grans propietaris del sòl, dels industrials i de les autoritats municipals. D'altra banda, es va crear una aliança d'interessos típica d'una formació social capitalista en creixement establerta entre els qui volen obtenir plusvàlues del sòl per a la conversió de l'espai recurs/inicial, bàsicament dedicat a ser mitjà de producció agrària, en espai/consum individual (habitatge) i els qui volen obtenir les seves plusvàlues per la conversió d'aquest mateix espai en espai/mitjà de producció industrial. Al costat d'això, veiem que l'acció de l'Estat a nivell local a través de l'Ajuntament, va anar dirigida a garantir l'obtenció de les plusvàlues de les dues formes d'utilització del sòl, alhora que assegurava el bon funcionament del sistema a nivell local. Al mateix Ajuntament van estar representades les dues formes d'apropiació de les plusvàlues urbanes.

2.2.2. L'Estat, els agents de la producció de l'espai urbà i les formes d'apropiació de les plusvàlues del sòl

L'acció interventora de l'Estat en la vida social i econòmica al llarg del desenvolupament capitalista, va demostrar la falsedat de la seva no-intervenció en les èpoques inicials del capitalisme i mostra clarament com aquesta funció es va incrementant. Les funcions de l'Estat a les societats capitalistes serien les següents:

1. Redreçar les desigualtats del primer capitalisme per tal de conservar l'ordre social establert.
2. Intentar posar ordre a la irracionalitat del sistema i preveure les crisis d'aquest en el seu creixement monopolístic.⁶⁴

⁶⁴. Segons el nostre parer, el sistema capitalista, malgrat actuï de forma racional per mantenir el seu domini econòmic i social, és en essència irracional, ja que la iniciativa privada, el capital, no es preocupa de les necessitats socials –ni individualment, ni en el seu conjunt–, sinó de les seves. Aquest individualisme ferotge, aquest sistema de màxima llibertat aparent, sense la intervenció de l'Estat, com a garant de l'obtenció de plusvàlues de la classe dominant, esdevindria anàrquic i incapaç de garantir la producció i la distribució de la riquesa. Malgrat, però, la intervenció estatal, encara resta per veure si es podrà aturar la destrucció del medi, el malbaratament de recursos i la cada vegada més injusta distribució de la renda. John Maynard Keynes i altres defensors d'un capitalisme regulat propugnaren, en el primer terç del segle XX, la intervenció estatal per tal de garantir una economia més racional, que solucionés els problemes d'equitat, lentitud, de tendència al desequilibri o a les fluctuacions a què portava el mercat lliure. L'actual capitalisme neoliberal globalitzat sembla, a pesar de les seves afirmacions de modernitat, voler tornar a un vell camí. TORTELLA CASARES, Gabriel. *Introducción*

3. Organitzar la producció de béns públics no rendibles a la iniciativa privada.

Aquestes funcions de l'Estat no estan fora dels conflictes de classe i sempre hi ha certa oposició que retarda la intervenció creixent de l'Estat, fonamentalment quan es limita el dret a la propietat privada o quan les seves accions són contràries a les lleis del mercat. De tota manera, l'Estat és capaç d'analitzar les contradiccions de les classes que li donen suport i – com hem analitzat abans, en estudiar la política urbana i els plans urbanístics– planificar la ciutat capitalista per tal de:

1. Imposar limitacions a la propietat privada: *zoning*, controls fiscals...
2. Intervenir en el mercat de treball mitjançant la regulació dels conflictes capital/treball.
3. Regular el mercat de béns i de consums: control de preus, incentius...
4. Tenir un pes específic, a partir de la decisió política, en la modificació de l'estructura de rendes: programes sobre l'atur, salaris mínims...

L'Estat actua, doncs, donant suport polític al grup social que pot evitar la crisi del sistema, estabilitzant-lo i garantint la seva reproducció en millors condicions. Els agents de producció de l'espai urbà estan mediatitzats per l'Estat. Històricament, el control i la planificació urbanística respon al compromís entre la propietat immobiliària i els interessos generals del sistema. Per a molts autors, l'Estat central té com a funció garantir els interessos generals del sistema, mentre les corporacions locals tenen una doble funció: d'una banda, supeditar-se a l'ordenació jurídica i política de l'Estat central i, d'altra, ser (la corporació municipal) una àrea significativa de la representació de la formació social local i d'especificacions de relació entre les diverses branques de les classes dominants. La combinació entre planejament i inversions reals permet a l'Administració local l'orientació constant del procés d'acumulació derivat de la utilització de l'espai urbà com a objecte directe d'apropiació de plusvàlues.⁶⁵

Pel que fa als agents que intervenen en el procés d'urbanització, cadascun d'ells juga un paper diferent, segons la seva forma d'obtenció de les plusvàlues urbanes, com diu Vilagrasa: *–Per delimitar els agents d'apropiació de les plusvàlues urbanes és útil partir de la tesi de HARVEY (1977) sobre les relacions entre capitalisme i medi construït i de la seva*

a la economía para historiadores. Madrid: Tecnos, 1987, especialment els capítols “El Estado en la economía” pàg. 111-138 i “El equilibrio macroeconómico”, pàg. 165-186.

⁶⁵. L'Administració com a representat –o subordinada– del bloc dominant garanteix els interessos dels agents que s'apropien de l'espai urbà i de l'equilibri entre aquests interessos i les necessitats urbanes de la producció i la reproducció.

distinció entre diversos grups socials segons l'objectiu d'apropiació o d'utilització del medi urbà de cada un; D. Harvey exposa:

«La tesis general que voy a exponer es que la sociedad capitalista necesita crear un paisaje físico –una masa de recursos físicos contruidos por el hombre– a su imagen, adaptado a grandes rasgos a los fines de la producción y reproducción. Pero sostendré también que este proceso de creación de un espacio está lleno de contradicciones y de tensiones, y que en la sociedad capitalista las relaciones entre las clases dan lugar inevitablemente a agudos conflictos entre corrientes encontradas.

«A efectos analíticos supondré que existe una distinción clara entre: 1) una fracción del capital que persigue la apropiación de renta, ya sea directamente (propietarios, inmobiliarias y similares) o indirectamente (intermediarios financieros u otros inversores en bienes inmuebles atraídos por una tasa de rentabilidad); 2) una fracción del capital que busca la realización de beneficios mediante la construcción de nuevos elementos del medio construido (los intereses ligados a la construcción); 3) el capital en general, que ve en el medio construido una colocación para el capital excedente y un conjunto de valores de uso para intensificar la producción y acumulación de capital, y 4) la clase obrera que utiliza el medio construido con fines de consumo y para su propia reproducción.»

Així, D. Harvey, un cop afirmada la necessitat de la producció d'un medi lligat a les necessitats generals del sistema remarca l'existència de processos contradictoris i de tensions entre els diferents interessos del capital, i entre aquests i la classe obrera. Les «contradiccions» i les «tensions» es manifesten entre els representants dels quatre grups que ell estableix i que obeeixen objectius diferents d'apropiació de plusvàlues i d'utilització del medi urbà. Segons aquesta caracterització els agents es poden agrupar segons:

- 1) la seva lògica dominant rendista;*
- 2) la lògica del profit lligat a la producció de béns urbans al mercat;*
- 3) la lògica del benefici lligat a les necessitats del capital «en general»;*
- 4) la lògica redistributiva - igualitària.⁶⁶*

Les estratègies d'aquests grups, a més de considerar els objectius que els orienten, estan fortament mediatitzades per l'actuació de la resta d'agents en joc, i per tant, no es poden deslligar d'un conjunt de processos que delimiten un sistema més general de producció de l'espai urbà: el capitalisme.

⁶⁶. VILAGRASA i IBARZ, Joan, *op. cit.*, 1990, pàg. 58-59.

Aquesta tensió renda/benefici no és sempre demostrable en formacions socials concretes, la majoria de vegades aquests interessos van junts. A Sant Adrià de Besòs, on es va produir una interiorització d'aquesta contradicció, els grans propietaris del sòl, els grans industrials i els constructors van impulsar la urbanització de la localitat conjuntament, les tensions existents van ser suavitzades per l'administració local. Al llarg del procés, la unitat va mantenir-se i només alguns constructors i venedors de material de construcció de Sant Joan Baptista (F. Borrás) van trencar-la, però sense posar en perill el procés urbanitzador. L'oposició del bloc urbanitzador (classe dominant) i l'Ajuntament a l'agregació del municipi a Barcelona i Badalona va ser la prova més evident de la seva unitat en la defensa dels seus diferents interessos. La classe dominant no estava disposada a perdre el control del procés urbanitzador que els garantia la seva capacitat d'incidència en el poder municipal (control de l'espai urbà, pressió impositiva). L'oposició a l'agregació, com resta evident, beneficiava a tot el bloc urbanitzador –menys a Fermin Borrás i els seus, car havien perdut la seva capacitat d'influència política sobre l'Ajuntament. Al setmanari *Tierra Baja* ho explicaven de la següent manera: *—Ara que parlo d'això de l'agregació, no és tard per demés de que jo hi digui també la meva. Que jo, encara que no sigui fabricant com en Lligé [director de l'EECSA], en Baurier i en Viñas [propietari de Viñas i Goig], també tinc la meva opinió; quant menys també tinc dret a opinar i com que hi tinc dret ja em permetran que els digui que ara com ara, com que ja sé que amb l'agregació no m'apujaran els tributs com els ha de passar als fabricants, no he opinat res respecte el particular, perquè res tinc tampoc per perdre. No obstant, ja m'ho rumiaré qualsevol dia i els hi diré el que penso. De moment, l'opinió dels fabricants nomenats la saben vostès: contraris asserim a cap agregació com a bons defensors dels seus interessos.*⁶⁷

En resum, el bloc urbanitzador o aliança urbanitzadora adrianaenca es trencà per la lluita pel control del poder municipal, que és qui garanteix, a uns i no a d'altres, una millor posició per tal d'assolir els seus objectius polítics i econòmics i no pas pels diferents interessos respecte a l'ús del sòl.

La tesi de Harvey –exposada abans– deu ser contrastada amb realitats empíriques, i com deia Manuel Sacristán no es poden confondre en les anàlisis històriques les contradiccions estructurals i les contraposicions que expliciten contradiccions

⁶⁷. —D'ací i d'allà”. *Tierra Baja (TB)*, 8 gener 1927, núm. 2, pàg. 5-6.

estructurals⁶⁸. En el terreny empíric, hem d'analitzar les tipologies dels agents en funció d'uns objectius envers l'espai urbà, que són:

- 1.- D'una banda, el paper que té el sector de l'edificació en el procés general d'acumulació.
- 2.- I, d'altra, és classificar l'actuació i la rellevància històrica dels diferents grups que formen la fracció de capital que persegueix l'apropiació de la renda.

El sector immobiliari a Espanya ha estat important en el conjunt del procés d'acumulació de capital. Els diferents grups o agents d'apropiació de l'espai urbà, des del punt de vista de les estratègies rendistes, han anat evolucionant, és a dir, no són iguals a l'origen del capitalisme com a d'altres fases posteriors. Els interessos dels propietaris del sòl i dels diferents agents de la producció de l'espai construït s'integren plenament dins de la lògica de la ciutat capitalista. Hi ha una evolució paral·lela a la concentració del capital i mitjans de producció, que tendeix a canviar l'estructura de la propietat del sòl i el seu paper en el mercat immobiliari.

Harvey diferencia els agents segons la forma que cadascun té de limitar el valor d'ús i el valor de canvi del producte urbà. Per a ell, la renda urbana té particular importància per als corredors de finques, els propietaris professionalitzats i les institucions financeres. A Sant Adrià de Besòs, al llarg de tot el període –o almenys fins la segona meitat dels anys trenta, amb l'aparició de la Caixa de Pensions i el Banc de Badalona– els interessos d'aquests tres grups són els mateixos. De tota manera, cadascun dels agents té unes funcions determinades, així:

- 1.- **Els corredors:** tenen una actuació especulativa, en el sentit d'obtenir beneficis en les operacions de compra/venda de solars o edificis, o dels percentatges derivats d'assolir aquestes operacions. A Sant Adrià de Besòs, els corredors de finques tenen una forta presència i un dels seus destacats representants va ser Fermín Borrás.
- 2.- **Els propietaris professionals:** obtenen una renda pel lloguer de la propietat urbana. Els millors representants locals serien les famílies Clapés i Soler.

⁶⁸ –Pues la estructura de una formación real es estructura de algo histórico, con elementos de diverso origen, y cuya coherencia no está garantizada. Contraposición es, en cambio, una relación entre elementos de una estructura real. De aquí que lo empíricamente observable, como choque e interacción, sean contraposiciones: las contraposiciones explicitan contradicciones estructurales. Esa explicitación puede requerir su tiempo de desarrollo histórico...” SACRISTÁN, Manuel. –Pròleg”. A: ENGLÉS, Friedrich (autor). *Anti-Düring*. México: Editorial Grijalbo, 1964.

Aquests dos grups socials són econòmicament, per tant, no vitals pel desenvolupament del capitalisme. Són classes no hegemòniques en un capitalisme avançat, la qual cosa no vol dir que no tinguin una força política en determinades esferes del poder, especialment corporacions locals, com va passar al municipi. I la qual cosa no vol dir que no actuïn en altres esferes de la producció de l'espai urbà, com a constructors per exemple, o com a comerciants de béns relacionats amb la construcció.

3.- Les institucions financeres o les seves filials immobiliàries o constructores: obtenen un valor de canvi a partir de la mercantilització d'un bé durador que necessita d'una forta inversió de capital. Les que presten el capital (financeres) obtenen els seus beneficis incrementant els preus, i són les que tenen un fort interès en la determinació dels usos del sòl i, per tant, en els seus preus, l'Estat actua facilitant a aquests grups l'apropiació.

El capital financer –omnipresent a totes les branques de la producció– orienta les polítiques urbanes, mitjançant la integració de l'apropiació rendista dins d'una lògica general d'apropiació de l'espai urbà, que també controla la producció directa i la seva venda al mercat.

Hi ha dues tesis per a explicar l'apropiació de la renda del sòl i les posicions de les diferents faccions de classe dels que s'apropien d'aquestes rendes:

- 1) Existeix una oposició entre la renda del sòl i el capital, és a dir, entre la petita burgesia políticament influent i econòmicament decadent, i la gran burgesia que s'oposa a la parcel·lació del sòl.
- 2) L'altra deixa de banda aquestes contradiccions o la situa en un segon pla, per a considerar la contradicció dins del capital financer entre les tendències –especulatives” i les productives dels monopolis actuals. Però en la situació actual, l'oposició entre capital i renda del sòl ha estat interioritzada per la fusió del monopoli financer i el del sòl. Aquest sembla que és el procés patit durant l'evolució del capitalisme adrianenc. Els sectors tradicionals de la propietat del sòl van disminuir la seva importància i es va incrementar la dels sectors financers.

En el cas adrianenc, les dues tesis sobre l'apropiació de la renda del sòl poden acomplir-se perfectament, i com diu Lojkine, interioritzar les contradiccions progressivament. A Sant Adrià de Besòs, l'arribada de les grans empreses de la mà dels grans propietaris forans condicionà l'acció dels propietaris locals i de l'Ajuntament, segons Vilagrà: “...l'aparició de forces econòmiques extralocals (de les grans companyies estatals i internacionals fins al

mateix Estat) que limiten i condicionen l'actuació dels agents més tradicionals de la propietat del sòl.'⁶⁹

4.- **Els constructors:** tenen com a activitat la creació de valors d'ús per a la societat per tal d'aconseguir valor de canvi per a ells. L'apropiació de les plusvàlues es verifica, en aquest cas, a partir d'un procés productiu i del benefici que s'obté.⁷⁰

Quan el constructor només és constructor, i no és qui posa el producte al mercat, la seva activitat esdevé irrellevant, atès que no pot obtenir benefici per la renda del sòl i només l'obté per la producció del producte primari: l'habitatge. Si, en canvi, s'encarrega de la comercialització o la mercantilització del producte, els seus beneficis són més grans. El constructor-promotor s'ha de considerar llavors un agent lligat a la propietat del sòl, funcions que realitzaren a Sant Adrià de Besòs els Clapés, Soler, Borrás i d'altres.

La integració de la ciutat a la lògica del mode de producció capitalista s'efectua quan la concentració del capital és notable, és a dir, quan el capital financer participa de tot el procés. El capital financer garanteix el capital per a la producció als constructors-promotors, alhora que garanteix el capital per a la compra, als veïns, mitjançant un sistema de crèdit.

La funció del capital financer la van realitzar a Sant Adrià de Besòs els propietaris del sòl i les empreses de materials per a la construcció, atès que amb les seves formes de crèdit feien les funcions dels bancs inexistents al municipi. En aquest moment, el capital financer és un dels agents directes de la producció de l'espai urbà, i deixa al petit constructor per encàrrec en una posició absolutament marginal.

La construcció depèn d'un mercat lligat a la renda del sòl i, tant les dependències externes (sistema de finançament) com les internes (constitució de filials, dependència de la mateixa empresa mare, etc.) fan que Vilagrassa consideri el constructor-promotor i qualsevol de les seves variants (constructors que actuen com a promotors, immobiliàries amb empreses constructores dependents, empreses financeres amb filials, etc.) com a un tipus d'agents rellevants dins dels que es defineixen pel seu interès en l'apropiació de plusvàlues territorials.

L'estudi dels constructors com a agents s'ha de fer mitjançant :

⁶⁹. VILAGRASA i IBARZ, Joan, *op. cit.*, 1990, pàg. 62.

⁷⁰. El benefici serà més gran si es redueix el capital variable (millorant la producció, la industrialització, i la mecanització del procés productiu), i si existeix o es crea un mercat diferencial de l'habitatge o s'aconsegueixen millors preus del sòl o requalificacions. L'Eixample adriànic n'és un bon exemple.

- 1) L'anàlisi del procés històric que va des de la producció per encàrrec fins a la producció d'habitatges per al mercat, pas que es va produir a la localitat entre el 1920-30.
- 2) L'anàlisi històrica de la formació dels constructors-promotors i la seva participació en el procés de producció d'espai urbà:
 - Des de la parcel·lació del sòl a
 - L'edificació i a
 - L'obtenció de valor al mercat.

Cadascun dels grups que s'apropien de plusvàlues territorials té un moment històric de predomini i està relacionat amb el desenvolupament del capitalisme. Així, es produeix el pas de l'apropiació de plusvàlues, de les mans dels propietaris del sòl, al del sector financer i immobiliari capitalitzat. Les persones que realitzaren el pas d'un model a un altre en molts casos van ser les mateixes, car aquestes s'adapten a les noves formes d'apropiació de les plusvàlues urbanes, per tal de no desaparèixer durant el procés, tal i com va passar a la localitat, on la influència política, social i econòmica de les grans famílies relacionades amb la urbanització va continuar durant molts més anys.

Per a molts respondre ara la qüestió –qui va dirigir el procés d'urbanització?–, seria eliminar el suspens. Però hom pensa que l'emocionant no és la resposta que n'obtindriem, sinó més aviat el camí fet per arribar-hi. Encara més quan les respostes sovint no són tan senzilles com hom podria esperar.

La solució a la qüestió pot ser inicialment que els que dirigiren el procés d'urbanització de Sant Adrià de Besòs van ser els propietaris forans i, concretament, els barcelonins. Però quins barcelonins? I podem afirmar que els grans industrials i els propietaris de la terra, però quines persones concretes? I així continuarem fins esmicolar el problema i arribar durant el procés a la veritable resposta que no és una, sinó un conjunt lògic de petites respostes entrelligades per un model analític que pot agradar o no, però que és –o almenys intenta ser –, objectiu i explícit.

Observant les dades de què disposem comprovarem com tots els anys la majoria dels propietaris de sòl rústic o urbà van ser forans –vegeu: *Taula XIII* (pàg. 87) i *Taula XIV* (pàg. 88) –, van ser els que més impostos pagaren, però alhora també van ser els que més beneficis obtingueren amb escriure.

Taula XIII: Evolució de l'impost de contribució rústica (repartiments individuals) de Sant Adrià de Besòs, 1910-1936.

<i>Anys</i>	<i>Veïns</i>			<i>Forasters</i>			<i>Total</i>		
	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>I/C</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>I/C</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>I/C</i>
1910	17	200,04	11,77	32	7.819,43	244,36	49	8.019,47	163,66
1912	17	186,73	10,98	32	7.303,75	228,24	49	7.490,48	152,87
1913	17	192,93	11,35	32	7.538,31	235,57	49	7.731,24	157,78
1915	17	191,11	11,24	33	7.618,94	230,88	50	7.810,05	156,20
1916	17	262,52	15,44	32	7.575,03	236,72	49	7.837,55	159,95
1918	17	262,52	15,44	32	7.575,03	236,72	49	7.837,55	159,95
1919	18	262,25	14,57	31	7.566,85	244,09	49	7.829,10	159,78
1920-21	19	318,79	16,78	34	7.489,61	220,28	53	7.808,40	147,33
1921-22	19	318,84	16,78	35	7.485,55	213,87	54	7.804,39	144,53
1924-25	19	396,87	20,89	35	9.313,08	266,09	54	9.709,95	179,81
1936	19	567,78	29,88	36	12.232,63	339,80	55	12.800,41	232,73

Llegenda: C = Contribuents, impost = ptes. totals dels contribuents de cada grup, i I/C = relació impost nombre de contribuents.

Font: Elaboració pròpia a partir del fons d'Hisenda (Arxiu de la Corona d'Aragó), al costat de cada any podeu veure el número de lligall: 1910, 1.193/44/R, 1912, 1.131/80, 1913, 1.320/14, 1915 1.131/80/R, 1916 1.302/19, 1918, 1.302/20, 1919, 1.207/56/R, 1920-21, 1.202/44/R, 1921-22, 1.302/21, 1924-25, 1.304/8, i 1936, ASAB.

Els contribuents de rústica forans van ser gairebé sempre el doble que els adrianencs, és a dir, la dimensió i la qualitat de les seves propietats era superior a la dels propietaris locals. La seva contribució representa per la Hisenda pública al llarg del anys estudiats sempre més del 95% del total dels diners recaptats al municipi, i només van perdre pes a partir de l'inici del procés d'urbanització –industrialització i construcció de l'espai urbà a partir de la Primera Guerra Mundial (1916)–, sempre de forma gradual i reduïda. Així, si el 1910 l'aportació dels propietaris forans era del 97,5% del total de l'impost, a finals del període (1936) aquesta representava encara el 95,6%. Pel que fa a l'evolució del nombre de propietaris, aquesta va mantenir-se estable en ambdós col·lectius, així doncs, el nombre de propietaris locals eren 17 el 1910 i 19 el 1936, mentre que els forans foren 32 i 36 respectivament, la qual cosa feu que el total de contribuents passés de 49 a 55 entre el 1910 i el 1936.

Taula XIV: Evolució de l'impost de contribució urbana (repartiments individuals) de Sant Adrià de Besòs, 1910-1936.

<i>Anys</i>	<i>Veïns</i>			<i>Forasters</i>			<i>Total</i>		
	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>I/C</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>I/C</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>I/C</i>
1911	18	389,44	21,6	27	1.846,03	68,4	45	2.235,47	49,7
1912	18	380,43	21,1	27	1.803,24	66,8	45	2.183,67	48,5
1913	18	378,05	21,0	27	1.792,00	66,4	45	2.170,05	48,2
1915	—	—	—	—	—	—	104	7.039,86	67,7
1916	—	—	—	—	—	—	104	7.039,86	67,7
1917	44	993,01	22,6	61	6.136,22	100,6	105	7.129,23	67,9
1918	44	993,01	22,6	61	6.136,22	100,6	105	7.129,23	67,9
1919	44	993,01	22,6	61	6.136,22	100,6	105	7.129,23	67,9
1920	48	1.190,74	24,8	61	6.136,22	100,6	109	7.326,22	67,2
1921	49	1.290,77	26,3	61	6.136,22	100,6	110	7.426,99	67,5
1922	52	1.430,81	27,5	62	6.766,07	109,1	114	8.196,88	71,9
1923	52	1.430,81	27,5	62	6.766,07	109,1	114	8.196,88	71,9
1924	68	2.416,73	35,5	75	12.498,39	166,6	143	14.915,12	104,3
1925	68	2.416,73	35,5	75	12.498,39	166,6	143	14.915,12	104,3
1926	112	5.916,12	52,8	143	17.983,54	125,8	255	23.899,66	93,7
1927	112	7.395,15	66,0	143	22.479,43	157,2	255	29.874,58	117,2
1928	—	—	—	—	—	—	1.060	84.577,03	79,8
1930	—	—	—	—	—	—	1.062	85.615,54	80,6
1931	—	—	—	—	—	—	1.103	90.061,51	81,7
1933	—	—	—	—	—	—	1.167	99.877,16	85,6
1934	—	—	—	—	—	—	1.168	99.877,16	85,5

Llegenda: C = Contribuents, impost = ptes. totals dels contribuents de cada grup i I/C = relació impost nombre de contribuents.

Font: Elaboració pròpia a partir del fons de l'ASAB. Capsa: 881.

L'evolució de la contribució urbana (edificis i solars) presenta alguna diferència respecte a la rústica, ja que aquesta reflecteix l'accés a la propietat d'un elevat nombre de ciutadans des del final de la dictadura de Primo de Rivera i durant el període republicà. Com analitzarem més endavant, veurem que hi ha un important accés i no només al barri Sant Adrià Centre sinó als barris d'immigració, com ara Sant Joan Baptista, és a dir, que hi ha un apreciable nombre de treballadors immigrants (catalans o no) que accedeixen a la propietat dels seus habitatges.

La contribució urbana posa de manifest com els propietaris forans van ser majoria fins el 1927 –però amb un volum diferent amb la propietat rústica–, el percentatge d'aportació a l'impost de contribució urbana va passar del 82% de 1911 al 75% de 1927, per perdre pes més tard de forma gradual. De tota manera, la inversió en béns immobles era una pràctica habitual entre els comerciants de la localitat o de localitats veïnes, per la qual cosa encara a finals dels

anys trenta devia existir un bon nombre de propietaris forans. La propietat urbana va ser durant aquests anys un sector on invertir beneficis obtinguts en els negocis del període de la Primera Guerra Mundial, inversions que podien revalorar-se i convertir-se en capital de forma ràpida, per poder donar recolzament a d'altres activitats econòmiques. A Sant Adrià de Besòs, el col·lectiu de forans entre el 1915 i el 1919 va augmentar el seu pes dins dels propietaris de sòl urbà, i passà del 82% de 1913 al 86% del 1915-19.

Continuem donant resposta a la pregunta plantejada en iniciar aquest apartat, fins ara hem pogut demostrar que els propietaris de la terra eren bàsicament forans i que el seu pes dins del sòl mitjà de producció (agrari o industrial) va ser absolut al llarg de mig segle (fins el 1950, podríem afirmar pel que sabem) i que, malgrat perdre pes dins del sòl mitjà de consum, la seva força va ser molt important fins els anys trenta.

A continuació, podem comprovar que dins del col·lectiu de forans, els veïns de Barcelona són la majoria aclaparadora en el sector de propietaris i que, dintre d'aquest col·lectiu de barcelonins, una petita minoria té gairebé la majoria del sòl mitjà de producció de Sant Adrià de Besòs.

Taula XV: Propietaris de la terra segons la seva localitat de residència, 1918, 1932, 1937 i 1945.

<i>Veí de</i>	<i>1918</i>			<i>1932</i>			<i>1937</i>			<i>1945</i>		
	<i>P</i>	<i>R</i>	<i>ha</i>	<i>P</i>	<i>R</i>	<i>Ha</i>	<i>P</i>	<i>R</i>	<i>ha</i>	<i>P</i>	<i>R</i>	<i>ha</i>
Barcelona	21	29.655,00	203,74	29	42.309,3	228,52	21	—	165,29	29	499.558,0	143,31
Badalona	4	2.000,00	15,26	6	4.022,9	20,09	3	—	13,83	5	26.415,0	7,56
Sant Adrià de Besòs	11	3.638,00	34,29	8	4.062,6	19,98	9	—	20,07	17	32.962,0	15,23
Altres	1	120	2,34	1	187,5	2,34	1	—	1,47	5	53.668,0	15,33
Total	37	35.413,00	255,63	44	50.582,3	270,93	34	—	200,67	56	612.603,0	181,43
Barcelona	56,8	83,7	79,7	65,9	83,6	84,3	61,8	—	82,4	51,8	81,5	79,0
Badalona	10,8	5,6	6,0	13,6	8,0	7,4	8,8	—	6,9	8,9	4,3	4,2
Sant Adrià de Besòs	29,7	10,3	13,4	18,2	8,0	7,4	26,5	—	10,0	30,4	5,4	8,4
Altres	2,7	0,3	0,9	2,3	0,4	0,9	2,9	—	0,7	8,9	8,8	8,4
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	—	100,0	100,0	100,0	100,0

Llegenda: P = Propietaris, R = Rendes totals que satisfan i ha = Hectàrees total que posseeixen.

Font: Ídem *Taula XII* (pàg. 76).

En analitzar la distribució de la propietat del sòl dels amillaments per municipis de residència del seus propietaris i segons les seves dimensions, podem observar que va existir a Sant Adrià de Besòs una forta concentració de la propietat del sòl al llarg del període estudiat (1910-1945). Un reduït nombre de persones –sempre barcelonines, exceptuant l'any 1918 en què hi va haver un adrianenc (Antonio Soler Aymerich) –va ser el posseïdor de les grans propietats (sempre de més de 10 ha.), i malgrat que la seva importància va anar decreixent al llarg dels primers quaranta-cinc anys del segle XX, la seva força era encara evident en finalitzar el període. L'evolució d'aquesta reducció va ser la següent: 1918 set persones o empreses posseïren més del 63,1%, el 1933 nou disposaren del 60%, el 1937 sis van ser propietàries del 47,5% i, finalment, el 1945, quatre gaudiren del 40,1%.

També al llarg dels anys, els petits propietaris van anar augmentant, essent sempre el grup més nombrós el dels adrianencs, que mai van ser menys del 50% del conjunt dels petits propietaris (finques més petites de 1,9 ha). Així doncs, els barcelonins, al llarg del període, mantenen a les seves mans més del 79% de les terres mitjà de producció i paguen més del 79% dels impostos totals del municipi per aquest concepte. L'evolució del percentatge de terres a les seves mans, així com el nombre de propietaris, no varia entre els anys vint i els quaranta, el nombre de propietaris va ser en aquest període esmentat de 29 –hi ha una petita diferència en el 1937 (21 propietaris), deguda a que només són terres de conreu les col·lectivitzades–. Aquest fet demostra la continuïtat de la seves propietats alhora que el percentatge de renda satisfeta. L'augment de terres de propietat va produir-se a partir de la Primera Guerra Mundial, així passaren de ser 21 propietaris a ser-ne 29, i de posseir el 79% de les terres el 1918, a tenir-ne el 84% el 1932-33; durant tots aquests anys els barcelonins van ser sempre més del 50% dels propietaris.

En definitiva, al llarg del període, els barcelonins van ser sempre el 50% dels propietaris, van fer-se càrrec del 80% dels impostos i van posseir més del 80% de la terra mitjà de producció. Els propietaris d'altres localitats com Badalona van augmentar les hectàrees que posseïen entre el 1918 i el 1932-33, i van passar de tenir el 6% de les terres a tenir-ne el 7,4, i van anar perdent pes durant els anys trenta i quaranta, fins arribar a només el 4,2%. Els seus percentatges de participació sobre el conjunt dels impostos va ser similar als de la propietat de la terra, i la mitjana de propietaris d'aquesta localitat no va ser mai superior a sis.

El veïns d'altres localitats van tenir un pes molt petit fins els anys quaranta, quan van créixer de forma espectacular, així doncs, si el percentatge de terres que tenien era de menys

de l'1% van passar a posseir el 8,4% i un percentatge d'impost similar. Alguns propietaris adrianencs van vendre les seves propietats a industrials, propietaris de terres de fora de la localitat o a l'Estat (local o nacional), i d'altres les van reconvertir en espai urbà d'ús propi o per llogar (industrial, habitatges), amb un resultat evident entre el 1918 i el 1932 en què van passar de tenir 34,3 ha (11 propietaris) i representar el 13,4% de totes les propietats, a només posseir-ne unes 20 (8 propietaris i un 7,4% de les propietats, per finalitzar els anys quaranta amb només 15 ha i el doble de propietaris (17). La reducció de les dimensions de les propietats resta evident en les dades de les taules següents on podem comprovar que 16 propietaris es reparteixen unes 13 ha (0,8 ha per propietari), l'esmicolament de les propietats dels adrianencs és un fet.

En analitzar les dimensions de les propietats, podem observar que el conjunt dels propietaris barcelonins no va ser un grup homogeni, puix que hi havia un subconjunt molt reduït –mai van superar el nombre de nou, ni el 31% del total dels propietaris barcelonins–, que posseïren més del 71% de les propietats, almenys fins els anys de la República. Les finques de tots aquests grans propietaris tenien més de 10 ha. Però cal destacar que ni tant sols aquest grup era homogeni, ja que dos grans propietaris: Catalana de Gas i Electricitat i la família Font i Vinyals (que representaven 1/3 del grup), posseïren gairebé el 70% del total de les hectàrees de tot el grup de grans propietaris fins el 1932-33 (per afirmar això hem considerat les propietats dels fills de Font i Vinyals com un grup únic l'any 1932-33). Els propietaris d'altres localitats i del municipi mai van posseir durant aquests anys (1918-45) terres de més de 10 ha, ja que sempre les seves finques van ser de petites dimensions. Dintre de cada grup, a més a més, van existir un o dos propietaris, almenys fins el 1937, que tenien més terres que la resta dels seus veïns, així doncs, dins el grup dels badalonins aquests van concentrar més del 50% de la terra i el 45% en els cas dels adrianencs.

Els canvis produïts durant la Segona República en la propietat de la terra podem relacionar-los amb la transformació del sòl rústic en urbanitzat i en la permanència d'un grapat d'homes dedicats a les activitats agrícoles a les seves petites però rendibles terres d'horta de regadiu. Després de la Guerra Civil disminueix la concentració de la propietat de la terra de forma espectacular en el cas dels adrianencs, i en menor mesura en el grup de veïns d'altres municipis i dels badalonins. La distribució dels barcelonins va continuar essent força desigual i encara el 13,7% dels propietaris concentraren més del 50% de la terra (de l'amillament) del seu grup i gairebé el 40% de la del conjunt del municipi.

Taula XVI: Propietaris de la terra segons la seva localitat de residència i la dimensió de les seves propietats, 1918, 1932-33, 1937 i 1945.

	<i>Barcelona</i>		<i>Badalona</i>		<i>Sant Adrià de Besòs</i>			<i>Altres municipis</i>			<i>Total</i>					
	<i>ha</i>	<i>P</i>	<i>Renda</i>	<i>ha</i>	<i>P</i>	<i>Renda</i>	<i>ha</i>	<i>P</i>	<i>Renda</i>	<i>ha</i>	<i>P</i>	<i>Renda</i>	<i>ha</i>			
1918	20 i més	2	11.612	88,74	—	—	—	—	—	—	—	—	2	11.612	88,74	
	10-19,9	4	8.911	61,78	—	—	—	1	654	10,8	—	—	—	5	9.565	72,56
	5-9,9	5	3.168	30,09	1	1.535	9,55	1	1.247	7,5	—	—	—	7	5.950	47,14
	2-4,9	5	5.285	16,38	1	75	4,37	2	482	5,16	1	120	2,34	9	5.962	28,24
	1-1,9	5	679	6,73	2	390	1,35	7	1.255	10,9	—	—	—	14	2.324	18,94
	Total	21	29.655	203,74	4	2.000	15,3	11	3.638	34,3	1	120	2,34	37	35.413	255,63
1932-33	20 i més	2	7.343,1	58,88	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	7.343,1	58,88
	10-19,9	7	19.705,8	103,70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	19.705,8	103,70
	5-9,9	6	9.700,1	37,73	2	2.680,4	15,85	1	1.948,5	7,50	—	—	—	9	14.329,0	61,08
	2-4,9	5	3.100,5	17,07	1	609,4	2,25	1	406,3	3,18	1	187,5	2,34	8	4.303,7	24,84
	1-1,9	9	2.459,8	11,14	3	733,1	1,99	6	1.707,8	9,30	—	—	—	18	4.900,7	22,44
	Total	29	42.309,3	228,52	6	4.022,9	20,09	8	4.062,6	19,98	1	187,5	2,34	44	50.582,3	270,93
1937	10-19,9	6	—	95,36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	95,36
	5-9,9	8	—	57,82	1	—	8,94	1	—	9,30	—	—	—	10	—	76,06
	2-4,9	2	—	5,75	1	—	2,94	1	—	2,94	—	—	—	4	—	11,63
	1-1,9	5	—	6,37	1	—	1,96	7	—	7,83	1	—	1,47	14	—	17,62
	Total	21	—	165,29	3	—	13,83	9	—	20,07	1	—	1,47	34	—	200,67
1945	20 i més	1	93.627,0	24,75	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	93.627,0	24,75
	10-19,9	3	179.220,0	48,09	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	179.220,0	48,09
	5-9,9	4	71.606,0	25,44	—	—	—	—	—	—	1	29.540,0	8,44	5	101.146,0	33,88
	2-4,9	10	121.929,0	34,75	3	23.366,0	6,68	1	4.741,0	2,40	1	11.935,0	3,41	15	161.971,0	47,24
	1-1,9	11	33.176,0	10,28	2	3.049,0	0,89	16	28.221,0	12,83	3	12.193,0	3,48	32	76.639,0	27,48
	Total	29	499.558,0	143,31	5	26.415,0	7,56	17	32.962,0	15,23	5	53.668,0	15,33	56	612.603,0	181,43

<i>VEÍ DE</i>		<i>Barcelona</i>			<i>Badalona</i>			<i>Sant Adrià de Besòs</i>			<i>Altres municipis</i>			<i>Total</i>			
<i>A</i>	<i>ha</i>	<i>P</i>	<i>R</i>	<i>S</i>	<i>P</i>	<i>R</i>	<i>S</i>	<i>P</i>	<i>R</i>	<i>S</i>	<i>P</i>	<i>R</i>	<i>S</i>	<i>P</i>	<i>R</i>	<i>S</i>	
1918	20 i més	9,5	39,2	43,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,4	32,8	34,7	
	10-19,9	19,0	30,0	30,3	0,0	0,0	0,0	9,1	18,0	31,4	0,0	0,0	0,0	13,5	27,0	28,4	
	5-9,9	23,8	10,7	14,8	25,0	76,8	62,6	9,1	34,3	21,9	0,0	0,0	0,0	18,9	16,8	18,4	
	2-4,9	23,8	17,8	8,0	25,0	3,8	28,6	18,2	13,2	15,0	100,0	100,0	100,0	24,3	16,8	11,0	
	1-1,9	23,8	2,3	3,3	50,0	19,5	8,8	63,6	34,5	31,7	0,0	0,0	0,0	37,8	6,6	7,4	
	Total		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1932-33	20 i més	6,9	17,4	25,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,5	14,5	21,7	
	10-19,9	24,1	46,6	45,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	15,9	39,0	38,3	
	5-9,9	20,7	22,9	16,5	33,3	66,6	78,9	12,5	48,0	37,5	0,0	0,0	0,0	20,5	28,3	22,5	
	2-4,9	17,2	7,3	7,5	16,7	15,1	11,2	12,5	10,0	15,9	100,0	100,0	100,0	18,2	8,5	9,2	
	1-1,9	31,0	5,8	4,9	50,0	18,2	9,9	75,0	42,0	46,6	0,0	0,0	0,0	40,9	9,7	8,3	
	Total		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1937	10-19,9	28,6	0,0	57,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	17,6	0,0	47,5	
	5-9,9	38,1	0,0	35,0	33,3	0,0	64,6	11,1	0,0	46,4	0,0	0,0	0,0	29,4	0,0	37,9	
	2-4,9	9,5	0,0	3,5	33,3	0,0	21,2	11,1	0,0	14,6	0,0	0,0	0,0	11,8	0,0	5,8	
	1-1,9	23,8	0,0	3,9	33,3	0,0	14,2	77,8	0,0	39,0	100,0	0,0	100,0	41,2	0,0	8,8	
	Total		100,0	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0
	20 i més	3,4	18,7	17,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,8	15,3	13,6	
1945	10-19,9	10,3	35,9	33,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,4	29,3	26,5	
	5-9,9	13,8	14,3	17,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	20,0	55,0	55,0	8,9	16,5	18,7	
	2-4,9	34,5	24,4	24,2	60,0	88,5	88,3	5,9	14,4	15,8	20,0	22,2	22,2	26,8	26,4	26,0	
	1-1,9	37,9	6,6	7,2	40,0	11,5	11,7	94,1	85,6	84,2	60,0	22,7	22,7	57,1	12,5	15,1	
	Total		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Font: Ídem *Taula XII* (pàg. 76).

L'estudi de la contribució rústica demostra com en el cas anterior, que els grans propietaris del sòl rústic eren veïns de Barcelona. Aquests propietaris, residents a Barcelona entre el 1910-36, van pagar més del 84% dels impostos i van ser més del 47% dels propietaris. El seu pes dins del col·lectiu propietaris va augmentar durant el procés d'industrialització de Sant Adrià de Besòs, és a dir, durant la gran expansió econòmica produïda durant la Primera Guerra Mundial. Així, el 1916 el nombre de propietaris va augmentar en quatre persones i van representar el percentatge més elevat de propietaris barcelonins de la primera meitat del segle XX: 55,1%, alhora que també fou l'any en què els barcelonins pagaren el percentatge d'impost rústic més gran: 89,9%.

Els propietaris adrianencs van ser sempre més del 34% del total i l'augment de propietaris d'aquest col·lectiu es produí, a diferència dels barcelonins, després de la Primera Guerra Mundial (1918), en què representaren el 36,7%, 5 del total dels propietaris rústics. Els altres col·lectius van anar fluctuant, però al final del període van perdre el pes inicial, així mateix, els badalonins que representaven el 14,3% dels contribuents el 1910 només eren el 9,1 el 1936. La mateixa evolució mostraren els veïns d'altres localitats que representaven el 1936 només el 1,8% del total i havien estat el 1910 el 4,1%.

Els grans propietaris –que pagaren més de 600 pessetes anuals–, van ser sempre un grup molt important que va anar guanyant pes pel que fa al volum de diners pagats (amb algunes fluctuacions, sobretot entre 1918-21) i incrementant-ne el nombre. El 1936, el nombre de grans propietaris va ser de vuit persones, mentre que a principis de segle (1910) només en foren tres. La majoria d'ells eren, lògicament, veïns de Barcelona.

Dintre del grup dels barcelonins, sempre el dels grans propietaris (més 600 pessetes anuals d'impost), van representar el 56% del total del seu grup, advertint-se el seu màxim el 1936 amb més del 67,1%. Els adrianencs mai van formar part del grup de propietaris que pagaren un impost superior a 200 pessetes anuals en el període analitzat, és a dir, van ser sempre petits propietaris.

Taula XVII: Contribució rústica dels propietaris segons l'impost que satisfan els propietaris, 1910-1936.

<i>Grups d'impost</i>	<i>1910</i>		<i>1913</i>		<i>1916</i>		<i>1918</i>		<i>1921</i>		<i>1924</i>		<i>1936</i>	
	<i>Impost</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>C</i>
1-49	487,72	28	472,71	29	452,27	26	443,45	26	441,78	26	389,35	23	306,03	19
50-199	1.242,64	12	1.087,31	11	1.268,36	13	1.277,52	13	1.330,08	15	1.926,88	18	2.538,56	22
200-599	2.260,15	6	2.182,99	6	2.173,11	6	2.173,77	6	4.026,90	10	2.939,95	7	2.416,14	6
600 i més	4.034,34	3	3.889,22	3	3.942,19	4	3.942,21	4	2.012,63	3	4.448,95	6	7.539,21	8
Total	8.024,85	49	7.632,23	49	7.835,93	49	7.836,95	49	7.811,39	54	9.705,13	54	12.799,94	55
1-49	6,1	57,1	6,2	59,2	5,8	53,1	5,7	53,1	5,7	48,1	4,0	42,6	2,4	34,5
50-199	15,5	24,5	14,2	22,4	16,2	26,5	16,3	26,5	17,0	27,8	19,9	33,3	19,8	40,0
200-599	28,2	12,2	28,6	12,2	27,7	12,2	27,7	12,2	51,6	18,5	30,3	13,0	18,9	10,9
600 i més	50,3	6,1	51,0	6,1	50,3	8,2	50,3	8,2	25,8	5,6	45,8	11,1	58,9	14,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Llegenda: IMP = Impost que satisfan i C = contribuents.

Font: Ídem *Taula XIII* (pàg.87)

Taula XVIII: Contribució rústica dels propietaris segons la seva localitat de residència i l'impost que satisfan, 1910-1936.

<i>Localitats</i>	<i>1910</i>		<i>1913</i>		<i>1916</i>		<i>1918</i>		<i>1921</i>		<i>1924</i>		<i>1936</i>	
	<i>Impost</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>C</i>	<i>Impost</i>	<i>C</i>
Barcelona	6.755,06	23	6.416,18	23	7.035,30	27	7.008,50	26	6.712,56	28	8.338,34	29	1.1237,91	30
Badalona	1.014,19	7	955,62	7	539,31	4	539,45	4	753,60	6	937,10	5	948,70	5
Sant Adrià de Besòs	200,04	17	192,92	17	234,88	17	262,52	18	318,84	19	396,87	19	567,78	19
Altres	55,56	2	67,51	2	26,44	1	26,48	1	26,39	1	32,82	1	45,55	1
Total	8.024,85	49	7.632,23	49	7.835,93	49	7.836,95	49	7.811,39	54	9.705,13	54	1.2799,94	55
Barcelona	84,2	46,9	84,1	46,9	89,8	55,1	89,4	53,1	85,9	51,9	85,9	53,7	87,8	54,5
Badalona	12,6	14,3	12,5	14,3	6,9	8,2	6,9	8,2	9,6	11,1	9,7	9,3	7,4	9,1
Sant Adrià de Besòs	2,5	34,7	2,5	34,7	3,0	34,7	3,3	36,7	4,1	35,2	4,1	35,2	4,4	34,5
Altres	0,7	4,1	0,9	4,1	0,3	2,0	0,3	2,0	0,3	1,9	0,3	1,9	0,4	1,8
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Llegenda: Impost = Impost que satisfan i C = contribuents.

Font: Ídem *Taula XIII* (pàg.87)

Taula XIX: Contribució rústica dels propietaris segons la seva localitat de residència i l'impost que satisfan, 1910-1936.

<i>A</i>	<i>Localitats/Grups d'impost</i>	<i>1-49</i>	<i>50-199</i>	<i>200-599</i>	<i>600 i més</i>	<i>Total</i>
1910	Sant Adrià de Besòs	70,63	129,41	0	0	200,04
	Barcelona	255,17	869,8	1.595,75	4.034,34	6.755,06
	Badalona	106,36	243,43	664,4	0	1.014,19
	Altres municipis	55,56	0	0	0	55,56
	Total	487,72	1.242,64	2.260,15	4.034,34	8.024,85
1913	Sant Adrià de Besòs	68,15	124,77	0	0	192,92
	Barcelona	257,09	727,41	1.542,46	3.889,22	6.416,18
	Badalona	79,96	235,13	640,53	0	955,62
	Altres municipis	67,51	0	0	0	67,51
	Total	472,71	1.087,31	2.182,99	3.889,22	7.632,23
1916	Sant Adrià de Besòs	112,21	122,67	0	0	234,88
	Barcelona	257,34	1.001,37	1834,4	3.942,19	7035,3
	Badalona	56,28	144,32	338,71	0	539,31
	Altres municipis	26,44	0	0	0	26,44
	Total	452,27	1.268,36	2.173,11	3.942,19	7.835,93
1918	Sant Adrià de Besòs	139,8	122,72	0	0	262,52
	Barcelona	220,87	1.010,45	1.834,97	3.942,21	7008,5
	Badalona	56,3	144,35	338,8	0	539,45
	Altres municipis	26,48	0	0	0	26,48
	Total	443,45	1.277,52	2.173,77	3.942,21	7.836,95
1921	Sant Adrià de Besòs	139,16	179,68	0	0	318,84
	Barcelona	184,98	1.099,81	3.415,14	2.012,63	6712,56
	Badalona	91,25	50,59	611,76	0	753,6
	Altres municipis	26,39	0	0	0	26,39
	Total	441,78	1.330,08	4.026,90	2.012,63	7.811,39
1924	Sant Adrià de Besòs	118,31	278,56	0	0	396,87
	Barcelona	168,47	1.541,67	2.179,25	4.448,95	8338,34
	Badalona	69,75	106,65	760,70	0	937,1
	Altres municipis	32,82	0	0	0	32,82
	Total	389,35	1.926,88	2.939,95	4.448,95	9.705,13
1936	Sant Adrià de Besòs	118,12	449,66	0	0	567,78
	Barcelona	142,36	1.722,85	1.833,49	7.539,21	11.237,91
	Badalona	0	366,05	582,65	0	948,7
	Altres municipis	45,55	0	0	0	45,55
	Total	306,03	2.538,56	2.416,14	7.539,21	12.799,94

<i>A</i>	<i>Localitats/Grups d'impost</i>	<i>1-49</i>	<i>50-199</i>	<i>200-599</i>	<i>600 i més</i>	<i>Total</i>
1910	Sant Adrià de Besòs	0,9	1,6	0,0	0,0	2,5
	Barcelona	3,2	10,8	19,9	50,3	84,2
	Badalona	1,3	3,0	8,3	0,0	12,6
	Altres municipis	0,7	0,0	0,0	0,0	0,7
	Total	6,1	15,5	28,2	50,3	100,0
1913	Sant Adrià de Besòs	0,9	1,6	0,0	0,0	2,5
	Barcelona	3,4	9,5	20,2	51,0	84,1
	Badalona	1,0	3,1	8,4	0,0	12,5
	Altres municipis	0,9	0,0	0,0	0,0	0,9
	Total	6,2	14,2	28,6	51,0	100,0
1916	Sant Adrià de Besòs	1,4	1,6	0,0	0,0	3,0
	Barcelona	3,3	12,8	23,4	50,3	89,8
	Badalona	0,7	1,8	4,3	0,0	6,9
	Altres municipis	0,3	0,0	0,0	0,0	0,3
	Total	5,8	16,2	27,7	50,3	100,0
1918	Sant Adrià de Besòs	1,8	1,6	0,0	0,0	3,3
	Barcelona	2,8	12,9	23,4	50,3	89,4
	Badalona	0,7	1,8	4,3	0,0	6,9
	Altres municipis	0,3	0,0	0,0	0,0	0,3
	Total	5,7	16,3	27,7	50,3	100,0
1921	Sant Adrià de Besòs	1,8	2,3	0,0	0,0	4,1
	Barcelona	2,4	14,1	43,7	25,8	85,9
	Badalona	1,2	0,6	7,8	0,0	9,6
	Altres municipis	0,3	0,0	0,0	0,0	0,3
	Total	5,7	17,0	51,6	25,8	100,0
1924	Sant Adrià de Besòs	1,2	2,9	0,0	0,0	4,1
	Barcelona	1,7	15,9	22,5	45,8	85,9
	Badalona	0,7	1,1	7,8	0,0	9,7
	Altres municipis	0,3	0,0	0,0	0,0	0,3
	Total	4,0	19,9	30,3	45,8	100,0
1936	Sant Adrià de Besòs	0,9	3,5	0,0	0,0	4,4
	Barcelona	1,1	13,5	14,3	58,9	87,8
	Badalona	0,0	2,9	4,6	0,0	7,4
	Altres municipis	0,4	0,0	0,0	0,0	0,4
	Total	2,4	19,8	18,9	58,9	100,0

Font: Ídem *Taula XIII* (pàg.87).

Els propietaris no només van ser majoritàriament barcelonins sinó que, a més a més, van ser grans propietaris. Més del 50,3% del total dels impostos pagats a Sant Adrià de Besòs en el període provenien del grup dels contribuents barcelonins.

L'evolució del seu pes dins del total dels impostos anuals (en tant per cent) va ser la següent: 1910, 50,3%; 1913, 51,0; 1916 i 1918, 50,3; 1921, 25,8, 1924, 45,8 i 1936, 58,9. El pes dels altres contribuents va ser insignificant i concentrat en el grup impositors menors de 200 pessetes anuals.

En definitiva, després d'aquesta anàlisi, resta prou evident que els grans propietaris barcelonins foren els propietaris del sòl, ara ens toca demostrar que també foren ells qui prengueren les decisions a l'hora de transformar el territori. Però abans d'explicitar el procés, caldrà agrupar aquestes persones individuals dintre dels diferents grups d'agents de transformació del sòl i analitzar amb més cura l'evolució dels propietaris del sòl mitja de consum individual (propietat urbana).

A la **Taula XXI** (pàg. 106) podem observar com l'increment de la propietat urbana es va produir a partir de 1927, en concret entre el 1927 i el 1928. Així doncs, el nombre d'edificis o solars va passar de 255 a 1.060, un increment espectacular, que posa de manifest l'aparició en escena de l'espai urbà –és a dir, del medi construït– i de la força del procés d'urbanització lligat a la industrialització i a la immigració.⁷¹

Sant Adrià de Besòs entra a formar part a partir d'aquest any del model de desenvolupament de la ciutat capitalista que s'està desenvolupant a l'àrea metropolitana de Barcelona. La localitat creix, alhora que apareixen de forma clara els agents de la producció del medi urbà, els quals estan disposats a treure les seves plusvàlues utilitzant el sòl com a medi de consum privat, bàsicament per a la producció de l'espai producte-habitatge. Hom entén, igual que molts altres autors, l'aparició del mercat de l'habitatge com a l'ampliació de la mercantilització a esferes no fabrils del capitalisme. L'habitatge, que és l'element fonamental de l'espai urbà (o del sòl mitjà de consum individual), i és una mercaderia de consum individual (familiar) –malgrat ser un bé durable–, que està sotmesa com qualsevol altra mercaderia a les lleis de la producció capitalista.

⁷¹. Segons VILAGRASA i IBARZ, Joan, *op. cit.*, 1990, pàg. 56. "...entenem com a espai urbà el medi construït i com a urbanització la seva expansió".

La inversió en la producció d'aquesta mercaderia serà un dels negocis més importants d'aquests anys, i un dels motors de l'economia local i nacional: *—La indústria de l'edificació ha participat plenament al costat d'altres sectors en el creixement econòmic global en què s'endinsa Catalunya en el nostre segle. Encara més, la construcció ha exercit una influència notable en l'activitat econòmica global. [...] Si afegim la important demanda pel que fa a la resta d'indústries, no seria exagerat de suposar que, històricament, fins una cinquena part de l'economia catalana ha depès de l'edificació d'habitatges.*"⁷²

Taula XX: Evolució dels propietaris d'edificis o solars de Sant Adrià de Besòs segons el nombre que posseeixen, en %. 1915-34.

Anys	1	2	3	4-8	+ de 8	Total
1915	66,1	19,6	5,4	5,4	3,6	100,0
1920	64,5	22,6	4,8	4,8	3,2	100,0
1925	69,9	15,7	4,8	7,2	2,4	100,0
1930	77,6	14,0	3,5	3,5	1,5	100,0
1934	77,0	14,7	3,2	3,8	1,3	100,0

Font: Elaboració pròpia a partir de: ASAB. *—Contribución sobre edificios y solares: lista cobratoria*". 1915, 1920 i 1925. Capsa: 881 i ASAB. *—Padrón de los edificios y solares*". 1930 i 1934. Capsa: 881.

L'origen forà dels propietaris urbans és prou evident fins als anys trenta, però a partir d'aquí es produirà, com hem dit, una expansió de la propietat individual que garantirà encara que de forma molt limitada, la possibilitat d'accés a l'habitatge d'un bon nombre d'assalariats. Alhora també resta prou clara la presència dels propietaris locals en el sector de la propietat immobiliària i el progressiu desplaçament dels propietaris forans. D'altra banda, pel que fa a l'ús del sòl com a mitjà de producció industrial, la contribució urbana dels diferents anys analitzats mostra el pes dels propietaris forans, els quals són al llarg dels anys els més grans contribuents i la majoria. La inversió en la mercaderia habitatge va ser un dels elements fonamentals en la construcció de la nova societat urbana. Així, des de 1915 el nombre de grans propietaris urbans va anar incrementant-se en nombres absoluts,⁷³ malgrat perdre pes en

⁷². TAFUNELL i SAMBOLA, Xavier, *op. cit.*, 1989, pàg. 213.

⁷³. Propietaris segons el nombre d'edificis o solars que posseïen en els anys esmentats.

Anys	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	16	17	34	38	Total
1915	37	11	3		3				1			1							56
1920	40	14	3		3				1			1							62
1925	58	13	4	2	3		1		1			1							83
1930	534	96	24	12	6	2	2	2	4	1			1	1			2	1	688

relatius, degut a que una gran quantitat de persones accediren a la propietat a partir del 1927. Al costat d'aquests grans propietaris, els mitjans (poseïdors de més d'un edifici o solar) segueixen una evolució similar a la d'aquests.

El nombre de propietaris segons el nombre d'edificis o solars –*Taula XX* (pàg. 101) –, va anar augmentant de forma que, si a principis de segle (1915) els propietaris de només un edifici –la majoria dels solars a partir dels anys vint estaven edificats⁷⁴– eren el 66,1% del total, al final del període (1934) eren ja el 77%. L'accés a la propietat la podem xifrar a finals de la dècada al voltant del 50-55%, és a dir, aquest va ser el percentatge de persones sobre el total de la població que vivia a un habitatge de propietat.⁷⁵

El nombre total de propietaris d'un edifici o solar ho era d'un edifici d'una planta, així el 1930 el nombre de propietaris d'un solar o edifici era el 77,6%, i el percentatge d'edificis d'una planta el 74,8%–, la qual cosa posa de manifest l'accés a la propietat urbana d'un bon nombre de treballadors, ja que els barris on més propietaris d'un edifici hi hagué fou en els barris d'immigració i de composició obrera.

El percentatge de propietaris d'un edifici o solar –vegeu: *Taula XXI* (pàg. 106) –va ser sempre superior en els barris d'immigració i d'autoconstrucció com: Sant Joan Baptista, La Mina i La Catalana, ja que l'obtenció de plusvàlues urbanes mitjançant la conversió del sòl mitjà de producció agrícola en mitjà de consum privat, va fer-se mitjançant la parcel·lació i la venda de terrenys i no tant per la construcció d'habitatges per a llogar, com va passar a Sant Adrià Centre o La Verneda (on el Marqués de Monsolís i d'altres inversors van construir cases per llogar). El barri de Sant Adrià Centre va presentar sempre un percentatge de propietaris d'un edifici o solar inferior al dels barris esmentats, però a partir de la construcció del Municipal (9 de setembre de 1928) a l'Eixample, aquest grup de propietaris va anar guanyant pes, i va passar de representar el 60% dels propietaris el 1915 al 73,4% el 1934. I si aquest grup de propietaris van posseir el 1915 el 29% dels edificis del barri, el 1934 disposaren del 40%.

1934	583	111	24	15	7	2	2	3	3	1	2	1	1	1	1	757
------	-----	-----	----	----	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	-----

⁷⁴. El percentatge de solars o edificis, segons la contribució urbana i el nombre d'edificis segons els nomenclàtors mostra que el percentatge de solars edificats va ser del 82,5%.

⁷⁵. El càlcul és aproximat i l'hem fet considerant que els propietaris d'un edifici són famílies de quatre o cinc persones, i que els altres propietaris també viuen almenys en un dels seus edificis. La població que hem considerat és la mitjana d'entre el 1930 i 1936 (7.458 habitants).

En termes quantitius, podem dir que, a partir de la posada en marxa de les grans urbanitzacions adrianenques a partir de 1925: Urbanització Font i Vinyals, Riu i d'altres més petites, en els barris d'immigració el percentatge de propietaris d'un edifici o solar va anar guanyant pes, i oscil·là el nombre de petits propietaris entre el 78-80% al barri de Sant Joan Baptista i entre el 76-91% als de La Mina i La Catalana. El percentatge d'edificis en mans dels petits propietaris va augmentar, i va passar del 35% del 1925 al 60% del 1934 al barri de Sant Joan Baptista i del 55 al 78 en els altres dos en els mateixos anys. Lògicament, aquest fenomen es va veure reflectit en el conjunt del municipi. Així és que, si el 1915 els petits propietaris eren el 66,7% del total i posseïren el 36,5% del total dels edificis o solars, el 1934 les xifres van ser respectivament el 80,4% i el 55,4.

La disminució de la concentració de la propietat urbana la podem veure en l'evolució de la relació entre el nombre de propietaris i el d'edificis, això és, si la relació màxima l'observem als barri de Sant Adrià de Besòs a principis i finals del període (1915, 1:2,0 i 1934 1:1,8), les més petites les observem als barris de la marge dreta i banda de mar: La Catalana i La Mina (1915, 1:1,5 i 1934 1:1,2) i a Sant Joan Baptista (1915, 1:1,8 i 1934 1:1,3). Aquest barri presenta algunes particularitats, ja que el nombre de solars en mans dels grans propietaris va augmentar entre el 1915 i el 1925 –el 1920 la relació propietaris d'edificis o solars va ser 1:2,1 i del 1:2,2 el 1925, la més alta a tot el municipi i en tots els anys estudiats–, i aquests es van vendre posteriorment als immigrants, i es convertiren en un dels negocis més importants de tot el període estudiat.

Si analitzem l'evolució dels mitjans propietaris urbans (propietaris d'entre dos i tres edificis o solars) i dels grans propietaris (posseïdors de quatre o més propietats) per barris, podem observar com aquests –de la mateixa manera que va passar al conjunt de la localitat–, van perdre pes de forma continuada a gairebé tots els barris; i també com aquesta pèrdua d'importància no només va afectar al nombre de propietaris sinó també al nombre de propietats. Aquesta llei general de pèrdua de concentració de la propietat té a cada barri una evolució diferent, que mostra, al nostre entendre, com la propietat urbana va adaptant-se a les diferents conjuntures econòmiques i de construcció del medi urbà.

En conseqüència, al barri de Sant Adrià Centre (Casc antic i Eixample), malgrat va reduir-se el nombre dels mitjans i dels grans propietaris en termes relatius, en absoluts hi van augmentar (com podeu observar a les taules abans esmentades), de tal forma que els grans propietaris van reunir-se bàsicament en aquest barri i en el de La Verneda. Encara en finalitzar el període (1934) el percentatge de propietats en mans dels mitjans i grans

propietaris en aquest barri era del 59,8% –i del 78,8% a La Verneda–, de tota manera menor que el del 1915 (70,9%).

A finals de 1934 podem observar en ambdós barris un equilibri entre els mitjans i grans propietaris pel que fa al percentatge de propietats a les seves mans. El percentatge d'edificis o solars dels mitjans propietaris i grans propietaris el 1934 va ser a Sant Adrià Centre i La Verneda del 22,6 i 32,6 i del 37,1 i 46,2 respectivament. Sant Joan Baptista presenta, d'una banda, un nombre menor de grans i mitjans propietaris alhora que un important desequilibri entre mitjans propietaris (27,2%) i grans propietaris (13,1%), de la mateixa manera que passa als barris de La Mina i La Catalana on, a més de ser molt baixa la presència de mitjans i grans propietaris, aquests són més importants en percentatge (13,4%) que els primers (8,8%).

El propietaris urbans de principis de segle (bàsicament adrianencs i barcelonins) van invertir fortament en propietats urbanes als barris que presentaven més possibilitats d'urbanització, alhora que facilitaven ells mateixos aquest procés mitjançant la participació activa en la construcció del medi urbà. Les diferències que observem en la concentració de la propietat van ser degudes a la inversió realitzada pels mitjans i grans propietaris als diferents barris. Podríem establir una tipologia que expliqués els canvis succeïts a cadascun dels barris estudiats, i és la següent:

- **Sant Adrià Centre**, després d'un increment del percentage d'edificis i solars en mans dels petits i mitjans propietaris (botiguers i inversors forans) i una pèrdua de pes dels grans entre el 1915-20 i 1920-25, observem entre 1925-30, un increment del pes dels grans propietaris i una disminució dels petits i mitjans, deguda a la forta inversió realitzada per aquests –i per alguns mitjans propietaris que passen del grup dels mitjans al de grans, com podem observar a les taules de propietaris urbans (**Taula XXVI** (pàg. 125) –, en el nou Eixample del barri que comença a construir-se al voltant del Mercat Municipal. A partir de 1934, la posterior inversió en el casc antic de petits propietaris (o grans però amb propietats a d'altres barris o ciutats) que volen viure per millorar el seu *estatus* en aquest, i la venda d'edificis i solars a l'Eixample fa que perdin només un 4% de les propietats, però la majoria no ven, ja que obté uns bons guanys pel lloguer dels seus edificis (habitatges) o perquè espera obtenir millors beneficis en el futur. El barri es consolida com el barri dels grans i mitjans propietaris, on els veïns que hi viuen ho fan de lloguer i envoltats per la classe dirigent local. En analitzar els barris, veurem que normalment els llogaters són persones amb una formació bona i amb oficis especialitzats.

- **Sant Joan Baptista**, el 1915 presenta una distribució de la propietat força homogènia entre els tres tipus de propietaris, equilibri que es trencà a partir de 1920 amb l'augment del pes dels grans propietaris (aquests posseïren el 1920 el 52,9% de les propietats del barri). En aquest cas, els inversors són forans i inverteixen per obtenir plusvàlues durant el procés d'urbanització, així, encara el 1925 aquests van posseir el 64,5% dels edificis o solars. L'arribada dels immigrants i la creació de les urbanitzacions (venda dels solars en forma de parcel·les) va traduir-se en un increment espectacular del grup de petits propietaris (1930 van posseir el 60,2% de les propietats) i un increment de la mitjana (27,6%), que es mantindrà fins al 1934. Aquests propietaris mitjans i els grans (Fermin Borrás o Esteban García) van jugar un paper molt important dins de la vida política municipal en el període de la dictadura de Primo de Rivera. El 1934 hi va haver un lleuger increment dels grans propietaris (13,1%), però que no va canviar en res la composició de la propietat. Sant Joan Baptista era ja un barri de petits i mitjans propietaris (aquest també amb propietats de tipus familiar),⁷⁶ format per la classe treballadora amb habitatges de propietat i una mitjana que els lloga els mateixos a treballadors amb poques possibilitats econòmiques.
- **La Verneda** apareix a la renda urbana el 1930 –les demandes de permisos d'obres van començar a partir del 1928–, aquest any el grup majoritari fou el dels petits propietaris, que posseïren el 60,7% dels edificis i solars, mentre els mitjans propietaris només van disposar del 39,3%. L'augment del pes dels grans propietaris es veu clarament el 1934, quan el Marqués de Monsolís (Guillermo de Pajella i Ferrer-Vidal) i de Teresa Bardés i Puntí (amb catorze i deu edificis respectivament) inverteixen en la transformació del sòl rústic (mitjà de producció agrària) en urbà (mitja de consum privat, mercaderia-habitatge). El Marqués de Monsolís va obtenir plusvàlues urbanes mitjançant la construcció i la venda d'habitatges i també pel lloguer d'aquestes i de terrenys per a ús industrial. Els habitants del barri eren classes populars d'origen català majoritàriament.
- **La Mina i La Catalana**, entre el 1915-34, és un barri on el pes dels petits propietaris és el més gran de tots els barris (1934 el 92,7%) i, a més a més, és on més propietats tenen aquests (1934, 77,8%). Entre 1915-25, l'equilibri –sempre favorable als petits propietaris–

⁷⁶. Hem observat als expedients d'obres que alguns pares demanaren permís per a construir dos o més cases de planta baixa, així com també alguns dels mitjans propietaris ho eren de dos solars on finalment es construïren cases per a ells o alguns familiars (pares, fills, germans o avis).

entre petits i mitjans propietaris va ser elevat i només es va veure modificat per l'increment de propietats a mans dels petits i grans propietaris.

Taula XXI: Contribució urbana dels propietaris segons el nombre d'edificis i els barris, 1915-1934.

<i>NE/B</i>	<i>Sant Adrià centre</i>		<i>Sant Joan Baptista</i>		<i>La Verneda</i>		<i>La Mina La Catalana</i>		<i>Total</i>	
	<i>PR</i>	<i>EDI</i>	<i>PR</i>	<i>EDI</i>	<i>PR</i>	<i>EDI</i>	<i>PR</i>	<i>EDI</i>	<i>PR</i>	<i>EDI</i>
1915										
1	16	16	12	12			10	10	38	38
2-3	8	17	4	9			2	4	14	30
4-8	2	10	0	0			1	5	3	15
+ 8	1	12	1	9			0	0	2	21
Total	27	55	17	30			13	19	57	104
P/E		2,0		1,8				1,5		1,8
1920										
1	23	23	6	6			17	17	46	46
2-3	10	23	1	2			7	16	18	41
4-8	1	5	0	0			0	0	1	5
+ 8	1	12	1	9			0	0	2	21
Total	35	63	8	17			24	33	67	113
P/E		1,8		2,1				1,4		1,7
1925										
1	31	31	11	11			23	22	65	64
2-3	12	26	0	0			6	13	18	39
4-8	1	5	2	11			1	5	4	21
+ 8	1	12	1	9			0	0	2	21
Total	45	74	14	31			30	40	89	145
P/E		1,6		2,2				1,3		1,6
1930										
1	110	110	362	362	17	17	115	115	587	587
2-3	29	67	76	166	5	11	7	15	112	248
4-8	9	46	8	38			2	8	19	92
+ 8	4	80	4	35			2	21	10	136
Total	152	303	450	601	22	28	126	159	728	1.063
P/E		2,0		1,3		1,3		1,3		1,5
1934										
1	130	130	366	366	11	11	140	140	647	647
2-3	33	73	76	167	8	17	8	16	125	273
4-8	10	46	12	61	0	0	2	12	24	119
+ 8	4	74	2	19	2	24	1	12	9	129
Total	177	323	456	613	21	52	151	180	805	1.168
P/E		1,8		1,3		2,5		1,2		1,5

NE / B	Sant Adrià centre		Sant Joan Baptista		La Verneda		La Mina La Catalana		Total	
	PR	EDI	PR	EDI	PR	EDI	PR	EDI	PR	EDI
1915										
1	59,3	29,1	70,6	40,0			76,9	52,6	66,7	36,5
2-3	29,6	30,9	23,5	30,0			15,4	21,1	24,5	28,8
4-8	7,4	18,2	0,0	0,0			7,7	26,3	5,3	14,5
9 i més	3,7	21,8	5,9	30,0			0,0	0,0	3,5	20,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0			100,0	100,0	100,0	100,0
T. Abs.	27	55	17	30			13	19	57	104
1920										
1	65,7	36,5	75,0	35,3			70,8	51,5	68,7	40,7
2-3	28,6	36,5	12,5	11,8			29,2	48,5	26,8	36,3
4-8	2,9	7,9	0,0	0,0			0,0	0,0	1,5	4,4
9 i més	2,9	19,0	12,5	52,9			0,0	0,0	3,0	18,6
Total	100,0	100,0	100,0	100,0			100,0	100,0	100,0	100,0
T. Abs.	35	63	8	17			24	33	67	113
1925										
1	68,9	41,9	78,6	35,5			76,7	55,0	73,1	44,1
2-3	26,7	35,1	0,0	0,0			20,0	32,5	20,2	26,9
4-8	2,2	6,8	14,3	35,5			3,3	12,5	4,5	14,5
9 i més	2,2	16,2	7,1	29,0			0,0	0,0	2,2	14,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0			100,0	100,0	100,0	100,0
T. Abs.	45	74	14	31			30	40	89	145
1930										
1	72,4	36,3	80,4	60,2	77,3	60,7	91,3	72,3	80,6	55,2
2-3	19,1	22,1	16,9	27,6	22,7	39,3	5,6	9,4	15,4	23,3
4-8	5,9	15,2	1,8	6,4	0,0	0,0	1,5	5,0	2,6	8,7
9 i més	2,6	26,4	0,9	5,8	0,0	0,0	1,6	13,3	1,4	12,8
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
T. Abs.	130	275	450	601	22	28	126	159	728	1.063
1934										
1	73,4	40,2	80,3	59,7	52,4	21,2	92,7	77,8	80,4	55,4
2-3	18,6	22,6	16,7	27,2	38,1	32,6	5,3	8,8	15,5	23,4
4-8	5,6	14,2	2,6	10,0	0,0	0,0	1,3	6,7	3,0	10,2
9 i més	2,3	22,9	0,4	3,1	9,5	46,2	0,7	6,7	1,1	11,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
T. Abs.	177	323	456	613	21	52	151	180	805	1.168

Llegenda: Barris: 1 = Sant Adrià Centre, 2 = Sant Joan Baptista, 3 = La Verneda, 4-5 = La Mina i La Catalana . PR = Propietaris, EDI = Edificis o solars, NE = Nombre d'edificis o solars per propietari (agrupat segons el nombre de propietats que posseïa) i P/E = Propietaris per edifici o solar.

El nombre de propietaris és superior als esmentats abans, ja que el que hem volgut destacar és la concentració o dispersió de la propietat per barris. Això vol dir que si un propietari tenia edificis o solars a tot el poble, apareixerà comptabilitzat a cada barri en el grup corresponent, segons el nombre d'edificis que posseïa en el mateix.

Font: Elaboració pròpia a partir de: ASAB. *—Contribución sobre edificios y solares: lista cobratoria*”. 1915, 1920 i 1925. Capsa: 881 i ASAB. *—Padrón de los edificios y solares*”. 1930 i 1934. Capsa: 881.

El pes econòmic i polític de la fracció de la classe dominant dedicada a l'obtenció de plusvàlues urbanes per la conversió del sòl rústic (mitjà de producció agrària) en mitjà de consum privat —sigui per la venda de sòl urbanitzable (parcel·les) o en per la producció de la mercaderia habitatge (sigui per vendre o llogar)—, va ser important fins la Segona República;

els noms de les famílies adrianenques com els Clapés, Soler Aimerych, Oller, Borrás, García van ser presents a tots els Ajuntaments i/o cercles de poder econòmic local.

La relació entre poder econòmic i polític supera evidentment el nivell local i com hem afirmat a l'inici d'aquest apartat, la majoria dels propietaris dels sòl eren barcelonins. Aquests grans propietaris van ser els qui dirigiren el procés de transformació de l'ús dels sòl a la localitat. Les diferents formes d'ús del sòl determinaren les diferents formes d'obtenció de les plusvàlues, ara veurem quins van ser els agents i en el següent apartat com funcionaren llurs aliances.

A l'anàlisi hom pot trobar a faltar quin va ser el paper de les classes populars en el procés de transformació de la localitat (entre 1920-31). Podem dir que, com va passar a d'altres períodes històrics al nostre país, els treballadors immigrants (nascuts o no a Catalunya), que eren la majoria de la població a Sant Adrià de Besòs, estaven dedicats a sobreviure i a intentar construir una nova vida a la localitat d'arribada, i no tant a les lluites pels seus drets. Els únics conflictes laborals que es produïren abans de la Segona República van ser a l'empresa electrometal·lúrgica Bausach Molins i Cia. i la química, E. Miquel, el 1919. Després d'aquesta data, la pressió de la dictadura de Primo de Rivera i la situació de la classe obrera immigrant van convertir a Sant Adrià de Besòs en una localitat en calma.

No obstant això, les reivindicacions de tipus urbanístic van ser freqüents, però no dirigides per la classe obrera, sinó pels homes de l'Associació de Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i contorns, lligats a Fermín Borrás i a la UP primer, i més tard al Grupo Alfonso (monàrquics). Les reclamacions giraren al voltant de la deixadesa a què estava sotmès el barri (el més important de la localitat) per part de les autoritats municipals: manca de clavegueram, d'asfaltat del carrer principal i de serveis com l'abaixador del tren (MZA). Les reivindicacions van anar orientades envers la millora de les condicions urbanístiques del barri, per facilitar la venda de les parcel·les i incrementar les despeses en materials de construcció, on Borrás i els seus companys d'associació tenien bona part dels seus interessos.

El paper de la banca local en el procés d'urbanització ens és força desconegut fins al moment, si bé suposem com d'altres autors, que, en aquest primer període d'expansió capitalista, el paper del capital financer va ser reduït, ja que la necessitat de crèdit dels adrianencs va ser assumida pels propietaris del sòl urbà i pels constructors-promotors. És a dir, aquests van assumir la funció que actualment realitza el sector financer (o el immobiliari capitalitzat): la de ser agents directes de la producció de l'espai urbà, aquests mitjançant el crèdit a les immobiliàries (moltes vegades propietat del les entitats financeres) per a la

construcció dels béns immobles i la concessió dels crèdits als compradors d'aquests béns per adquirir-los.

Així doncs, els propietaris del sòl que van actuar com a entitats financeres, obtingueren les seves rendes o plusvàlues urbanes:

1. Per la venda del sòl als industrials per l'ús d'aquest com a mitjà de producció o als constructors.
2. Per la venda de parcel·les als compradors per utilitzar-les com a residència (autoconstrucció o no). La forma de pagament podia ser mitjançant quotes mensuals o pagament total.
3. Per la dedicació del seu sòl a la construcció d'habitatges o altres edificis, per llogar o vendre.

L'arribada d'entitats financeres a la localitat es va produir un any abans de l'inici de la Guerra Civil, és a dir, al final del procés urbanitzador del període que estudiem. La Caixa de Pensions per la Vellesa i d'Estalvi (La Caixa) va instal·lar-se la tardor de l'any 1935 en una petita oficina situada a l'Avinguda Pi i Margall, un dels llocs més centrals de la localitat.⁷⁷ Mentre que el Banc de Badalona ho va fer entre el 1935-36.⁷⁸

Els principals urbanitzadors de la localitat, és a dir, els qui organitzaren el pas del sòl recurs inicial o mitjà de producció agrària a mitjà de producció industrial, foren veïns de la ciutat de Barcelona, lligats a les indústries tradicionals (tèxtil) o les nascudes a l'empara de la Primera Guerra Mundial (químiques, elèctriques, vidre o metal·lúrgiques), juntament amb els grans propietaris barcelonins, alguns d'origen noble. Al costat d'aquests tenim els propietaris locals i els tecnòcrates, dedicats bàsicament a l'ús del sòl com a mitjà de consum privat (mercaderia habitatge).

En el procés de conversió del sòl adrianenc podem distingir tres etapes, caracteritzades cadascuna d'elles per la preeminència d'un tipus d'inversor, d'una forma d'obtenció de plusvàlues urbanes i pel diferent origen dels propietaris:

⁷⁷. ROVIRA COSTA, Joan. *Sant Adrià de Besòs mig segle endarrerera*. Barcelona: La Caixa, 1985. Presentació de l'opuscle de l'exposició amb motiu del 50è Aniversari de "La Caixa" a Sant Adrià de Besòs.

⁷⁸. BAILLY-BAILLIÈRE-RIERA. *Anuario General de España (Bailly-Baillière-Riera)*. Barcelona: Anuarios Bailly-Baillière-Riera, 1934.

- **1903-20:** en aquesta primera etapa les inversions es van fer en sòl industrial i les plusvàlues s'obtingueren en fer-lo servir com a mitjà de producció industrial. Els propietaris venedors i els compradors van ser barcelonins.
- **1921-36:** en aquesta segona etapa la construcció d'habitatges va acumular el gruix de les inversions, i les plusvàlues es van obtenir per la comercialització del sòl (parcel·les) o dels habitatges. Els propietaris venedors van ser propietaris barcelonins i alguns adrianencs, i els compradors foren els grans propietaris residents al municipi o els petits d'origen immigrant.
- **1936-39:** aquesta última etapa va caracteritzar-se per l'arribada al poder de les classes populars i per la col·lectivització de les propietats rurals i urbanes. Les inversions realitzades pel poder local amb el suport de la Generalitat van destinar-se a la millora de les infraestructures com les vies de comunicació dels barris de la localitat (carreteres de La Mina i de La Catalana) i de les condicions de vida de la població.

Les dues primeres etapes els agents de la producció de l'espai urbanitzat són moltes vegades les mateixes persones. La qual cosa demostra que les dues formes d'obtenció de plusvàlues dels qui tenen les dues faccions de la classe dominant no van ser sempre contradictòries i que totes dues foren útils pels interessos dels propietaris segons les conjuntures. A Sant Adrià de Besòs, la interrelació entre les dues formes d'ús de sòl i d'obtenció de plusvàlues van ser una constant al llarg del procés d'urbanització, si bé els propietaris locals van ser qui més beneficis obtingueren a la segona etapa, mitjançant la venda o lloguer de la mercaderia habitatge. Els grans propietaris barcelonins van vendre el sòl a grans industrials de la capital a la primera etapa, i en la segona als constructors o inversors locals, fortament lligats al poder municipal. Aquestes relacions de producció típiques d'una formació social capitalista van ser trastocades per l'intent de socialització del govern revolucionari local i amb el consentiment de la Generalitat –que posteriorment legalitza les accions revolucionàries endegades per les classes populars–.

Un exemple d'aquesta dualitat d'interessos (sòl per facilitar la producció industrial i sòl per habitatges), la podem observar a la família Font i Vinyals, que ven terres als industrials barcelonins i als constructors locals. El pare **Joaquim de Font i Vinyals** qui segons l'amillament de 1918 posseïa 55,8 ha. (el 21,8% del sòl amillarat), era el propietari més important de la localitat des de principis de segle. Entre 1910-18 era el major contribuent de rústica i el segon propietari d'edificis i solar entre 1911-21. Però fou desplaçat d'aquestes

posicions en dividir el seu patrimoni entre llurs fills, per les famílies Bassols, Olcina i Moragas i la CGESA en el sòl rústic. I per les famílies locals Clapes, Soler, Lloberas, Oller Mariné, García i Borrás en la propietat d'edificis i solars (urbana).

Joaquim de Font i Vinyals, va ser el primer propietari que inicià la conversió del sòl mitjà de producció agrària en industrial, quan el 1903, ven 2,2 ha. a l'empresa Hijos y Nietos de Pedro Baurier (industrials tèxtils) i més tard, el 1909, ven 4,4 ha. a Miquel i Widmer SC, alhora que comença a planificar l'obtenció de plusvàlues urbanes mitjançant la conversió del sòl mitjà de producció agrària en sòl mitja de consum privat (mercaderia habitatge). El 1914, com veurem en el següent apartat, serà qui dirigirà la planificació urbanística del poble, juntament amb propietaris locals i l'arquitecte municipal Joan Maymó i Cabanelles (també propietari).

Però, qui era Joaquim de Font i Vinyals? Font i Vinyals va ser un hisendat procurador de finques i advocat (que no exerceix) resident a la ciutat de Barcelona (Regomir, 1 principal)⁷⁹ i espòs de Pilar Cots, pubilla i hereva de Francesc Cots i Argullol, fundador de la Casa de Caritat de Manresa, i néta i hereva de l'industrial manresà Miquel Cots. Com diu Josep Oliveras, referint-se a aquest i al grup que pertanyia diu: *“La característica comuna de tot el grup anterior i pel que fa a la riquesa urbana és que no es dedicaven només a comprar cases o a edificar per obtenir uns guanys, ni tampoc que necessitessin els lloguers per viure de renda. Les cases eren una part d'un patrimoni molt més ampli i diversificat, i les rendes que obtenien dels llogaters complementaven altres rendes de la terra i els beneficis empresarials. Per als industrials posseir cases era ampliar els actius empresarials i això era interessant perquè aquests actius feien la funció d'una garantia real en el cas de demanar un préstec a un altre industrial o hisendat, ja que normalment els préstecs es feien amb garantia hipotecària d'uns béns reals. Aquests industrials també compraven parcel·les de terra perquè sabien que era un bé no fungible que podia vendre's en determinat moment i obtenir liquidesa o bé esperar que la urbanització avancés, i aleshores vendre aquella terra per obtenir una plusvàlua i invertir els diners en altres objectius. En els anys vuitanta es troben alguns d'aquests grans propietaris o els seus hereus que venen terres com Joaquim de Font, vidu ja de Pilar Cots i que devia començar a liquidar el patrimoni manresà...”*⁸⁰

⁷⁹. *Guía General de Cataluña*. Barcelona: Riera, 1896, pàg. 83 i de 1912, pàg. 1321.

⁸⁰. OLIVERAS i SAMITIER, Josep. *La consolidació de la ciutat industrial: Manresa (1871-1900)*. Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1986, pàg. 141-142.

Els seus fills es dedicaren a les mateixes activitats i formaren part dels urbanitzadors de la localitat, especialment la seva filla **Carmen**, que es va casar amb el doctor August Pi i Gibert⁸¹ (copropietari i codirector del primer institut espanyol de mecanoteràpia establert a Barcelona) i propietària dels terrenys de la urbanització Font i Vinyals. Entre el 1920 i el 1937 va convertir en sòl urbà destinat a habitatges, al voltant de 10 ha. Els seus germans **Francisco i Dolors** van mantenir el patrimoni heretat fins el 1936, i el dedicaren a terres de conreu (mitjà de producció agrària), i van vendre algunes petites propietats per ús industrial.

Les famílies Bassols de Cabanes i Vidal Moragas van utilitzar la propietat de forma similar als Font: van vendre terres als industrials barcelonins, van intervenir més discretament en l'ús del sòl com a mitjà de consum privat (mercaderia habitatge) i, també com ells, utilitzaren la terra com a mitjà de producció agrària.

La família Bassols⁸² va estar representada al municipi per **Pilar Bassols de Cabanes**, que va vendre una propietat de 32,9 ha, a la CGESA el 1918, i per la seva germana, **Mercedes (Marquesa de Blondell)**. Ambdues van tenir un paper més discret en el procés urbanitzador, així, Pilar, el 1933, ja no posseïa les 2,3 ha que tenia el 1918, però Mercedes encara, el 1933, posseïa el mateix sòl que el 1918 (19,3 ha). Malgrat això, les dues van formar part del grup d'inversors en sòl urbà, el 1915 posseïen deu edificis o solars, cinc cadascuna, però el 1934 Pilar va vendre o deixar en herència els seus, mentre Mercedes els conservà.

La família Moragas, representada a la localitat per les germanes **Consuelo (I Marquesa de Moragas), Pilar Moragas** i la filla de la primera, **Consuelo Vidal i Moragas (II Marquesa de Moragas)**⁸³ van vendre terres per a la indústria (FOCSA, 4,9 ha i SGEMSA, 1,5 ha), després van mantenir llurs propietats fins el 1937, quan encara posseïen les 26 ha, de les 28 que tenien el 1918, per finalitzar el període (1945) amb només amb 7,8. La diferència, 20,2 ha, que eren gairebé les terres que posseïen les dues germanes el 1937, va ser venuda per la urbanització a propietaris que, ara per ara, desconeixem. Tanmateix, entre 1932-33 i 1937, va produir-se una redistribució de la propietat, així, de les 26 ha que tenien

⁸¹. El doctor August Pi i Gibert va traduir de l'alemany el llibre de HERZ, Max. *Manual de latro-gimnasia (gimnasia medicatriz)*. Barcelona: Herederos de Juan Gili, 1907 (719 pàgines).

⁸². Pilar i Mercedes Bassols de Cabanes apareixen com a propietàries a la *Guía General de Cataluña*. Barcelona: RIERA, *op. cit.* 1896, pàg. 32.

⁸³. FERNÁNDEZ-MOTA DE CIFUENTES, María Teresa. *Relación de títulos nobiliarios vacantes, y principales documentos que contiene cada expediente que, de los mismos, se conserva en el Archivo del Ministerio de Justicia*. Madrid: Ediciones Hidalguía, 1984. pàg. 245-246. Consol Vidal i de Moragas (4 de gener de 1862 - 8 d'octubre de 1948) era filla de Josep Rufino Vidal i Nadal i Maria Consolació Moragas Quintana. Es va casar, el 23 d'abril de 1880 amb Joaquim Jover i Costa (I marquès de Gelida) i propietari de la Naviliera Hijos de Joan Jover Serra.

les germanes Moragas, el 1937, 19,5 eren propietat d'ambdues i 6,5 de la filla de Consuelo (Consuelo Vidal de Moragas), que les havia heretat de la seva mare. El 1945 només posseïa terres a Sant Adrià de Besòs, Consuelo Vidal, mentre que les terres de la seva mare i tieta van ser venudes per a la urbanització.

La forma d'obtenció de plusvàlues del sòl d'aquestes dues famílies van ser l'explotació de les seves terres no urbanitzades mitjançant arrendataris, en el cas de Mercedes Bassols l'arrendatari i representant seu a l'Ajuntament va ser Joan Casas.

Altres persones que van intervenir de forma notable en el procés d'urbanització foren els qui dedicaren bona part del seu sòl a mitjà de consum privat (habitatges), entre ells destaquen especialment els inversors locals i d'una altra manera els forans. Els primers van estar fortament lligats al poder econòmic i polític local, per la qual cosa van dificultar la realització de plusvàlues urbanes (mercaderia habitatge) als forasters. Un cas emblemàtic va ser el de Carmen de Font i Cots i un altre no tan assenyalat, el del Marqués de Monsolís; la primera va tenir problemes amb l'Ajuntament, per la seva aliança amb Fermín Borrás i pels deutes del clavegueram de la seva urbanització, i l'altre per la no aprovació de la seva proposta de portar l'aigua al municipi.

Els propietaris locals van aparèixer amb força entre 1925-36, fase de forta inversió en sòl mitjà de consum (habitatge), desplaçant els propietaris forans d'aquest grup d'obtenció de plusvàlues, i assolint tots sols el poder polític de la localitat.

La classe dominant local estava formada per una burgesia nascuda al municipi o arribada de la resta de la comarca el segle passat, que tenia un origen camperol i ramader. Molts dels propietaris del sòl mitjà de producció agrària o mitjà de consum que tenien càrrecs a l'Ajuntament, eren en els seus orígens agricultors o ramaders, van ser tractants de bestiar (els Soler) i de productes agraris (José Royo Genique, olis vegetals, els Clapés llet) o de productes d'horta per als mercats barcelonins (Juan Casas, Joaquim i Jaume Oller Mariné, Juan Colominas, Juan Bachs, Miguel Tuneu Sagrera, etc.). La conversió de sòl rústic en urbà, com hem demostrat, es produí inicialment de la mà dels propietaris forasters (conversió de sòl mitjà de producció agrària en mitjà de producció industrial) per la venda de sòl a les grans indústries barcelonines, però aquests no van deixar de banda la conversió de sòl mitjà de producció agrària en mitjà de consum individual (mercaderia habitatge). Així, entre 1915-25 les persones que més edificis i solars posseïren foren els propietaris barcelonins: Joaquim de Font i Vinyals, Galenca Hermanos, Mercedes i Pilar Bassols de Cabanes, Andrés Vidal Casanovas, i d'altres. El canvi de tendència, és a dir, l'aparició dels propietaris locals en els

primers llocs de la llista de propietaris d'edificis i solars es produí entre el 1925-36, amb una excepció: José Clapés Clapés, que des del 1915 fins el 1925 va ser el que més solars i edificis va posseir al municipi, va ser ell qui va indicar el camí que calia seguir als propietaris adrianencs si volien obtenir bones plusvàlues en el mercat de l'habitatge.

Evidentment, els propietaris que més impost d'edificis i solars pagaren al municipi foren sempre les empreses industrials més importants: CGESA, EECSA, FOCSA, CELO, HNPB, SGEMSA, VHPN, i els propietaris locals que tenien més nombre d'edificis i solars.

José Clapés Clapés va ser un dels primers i més important propietari d'edificis i solars urbans, mentre que el seu germà, Josep Lluís, va ser l'home de més pes de l'administració local, entre el 1903 i 1936 fou secretari de l'Ajuntament. Els Clapés va ser una de les famílies més poderoses del municipi, car formen part del Ajuntament de Sant Adrià de Besòs des de mitjans del segle XIX. L'avi d'en José i Josep Lluís Clapés Clapés, José Clapés, va ser alcalde entre el 1846-50 i 1854-60, mentre el seu pare ho fou entre el 1866-68 i 1881-93. Les dedicacions dels Clapés van estar sempre lligades a la propietat urbana, però sense deixar mai les seves activitats agrícoles i ramaderes (propietaris de vaques i venda de llet). Pel que fa a la propietat urbana, el 1915, José Clapés Clapés era propietari de 12 edificis o solars, el 1930 de 17 (igual que el 1934). El procés d'urbanització va fer que la inversió en sòl urbà, iniciada mig segle enrere, esclatés de forma rotunda i que molts dels propietaris locals es dediquessin a l'obtenció de plusvàlues urbanes mitjançant la construcció d'habitatges (per llogar o vendre) a les seves terres de conreu.

Taula XXII: Relacions de parentiu d'alguns dels propietaris del sòl de Sant Adrià de Besòs, 1900-1945.

<i>Pares, mares o germans</i>	<i>Fills o néts</i>
Joaquim de Font i Vinyals Pilar Cots	Carmen de Font i Cots (fill: Ricard Pi i Gibert) Dolores de Font i Cots Ana de Font i Cots (filla: Pilar Capella de Font) Francisco de Font i Cots
Consuelo de Moragas Pilar de Moragas (germana)	Consuelo Vidal i Moragas
Andrés Soler Vidal* Antonio Soler Vidal (germà)*	Antonio Soler Aymerich (Fills d'Andrés) Miguel Soler Aymerich Andrés Soler Aymerich
José Oller Mariné Josefa Palou Peral Jaume Oller Mariné (germà)	Andreu Oller Palou Jaume Oller Palou
Paula Planas	José Planas Planas
Pedro Sabadell Martí	Antonio Sabadell Noés
José Garriga Figueres Dolores Sagrera Salva	Miguel Toneu Sagrera (fills d'altre matrimoni) Juan Toneu Sagrera
José Rodó i Pila	Florentina Rodó Caldes de Cruixart
José Clapés Clapés	José Clapés Campeny Juan Clapés Campeny
Fermin Borrás Suñé	Fermín Borrás Dalga
Federico Llobateras	Mercedes Llobateras

Font: Elaboració pròpia a partir de la contribució urbana, rústica, dels amillaraments i dels censos i padrons.

(*) Hereus de Miquel Soler Vilaregut. ACA. Apéndice Amillaramiento de 1916 de SAB, HL-1255/90.

El grup familiar que més propietats urbanes va tenir a Sant Adrià de Besòs durant els creixement urbà (1924-36) van ser els Soler; **Andrés Soler Vidal** (vaquer i tractant de bestiar). El 1925 va construir, segons consta als expedients d'obres de l'Ajuntament, quatre habitatges (C/ Mn. Jacint Verdaguier).⁸⁴ La seva influència en el poder municipal resta evident quan, el 1920, presenta una sol·licitud demanant que es modifiqui el traçat del futur carrer Central, on tenia una finca de *regadio eventual por noria que cultivaba por su cuenta*, ja

⁸⁴. ASAB. *Expedient d'obres de 1925*. Capsa: 10.

que això li significava una pèrdua de 200 m² de terreny (triangle que resultava inutilitzable). L'Ajuntament el 21 de gener del 1921 atindrà la seva demanda i modificarà el traçat.⁸⁵ El seu fill **Andrés Soler Aymerich** (resident a Badalona), va construir, el 1924, un grup de sis cases y el seu germà **Antonio Soler Aymerich** (l'hereu de Can Ricart⁸⁶), vint cases més (deu al carrer de la Paz) i divuit més entre aquesta data i el 1930, la família Soler tenia, el 1930, 85 edificis i solars, i 75, el 1934. Els coneixements que tenim del grup familiar demostren que el propietari de la impremta, Antonio Soler Aymerich (fill d'Andrés Soler Vidal i nebot d'Antonio Soler Vidal), era el veí que tenia més edificis i solars (el 1930, 46 i el 1934, 42). Aquesta afirmació no podem fer-la de forma absoluta, perquè al Padró d'edificis o solars de 1930 i 1936 no consta el segon cognom d'alguns dels propietaris. De tota manera, el 1924 Antonio Soler Aymerich, com hem dit, va demanar permís per construir vint cases, la qual cosa posa contradiu les dades del Padró d'edificis o solars de 1930 i 1936, on consta aquest com a propietari de només vuit. En definitiva, Antonio Soler Vidal no podia ser el propietari dels 38 edificis de 1930, ni dels 34 de 1934, sinó que el propietari va ser el seu nebot, Antonio Soler Aymerich. També tenim algun dubte sobre la identitat de Manuel Soler, però pel que sabem, o bé és un germà d'Andrés Soler Vidal o bé fill Miguel Soler Aymerich. Sigui com sigui, el que resta prou evident és que la família Soler és la que més va invertir i guanyar en la mercaderia habitatge (sigui lloguer o venda). La seva presència en el poder municipal (com a regidor o com a jutge municipal) va garantir-li uns bons coneixements dels procediments legals i unes sòlides amistats; Antonio Soler Aimerych va casar-se amb la filla d'Antonio Rosanas Vinyolas (director de la Baurier i home de confiança dels industrials), personatge que va ser present a l'Ajuntament en càrrecs molt importants (primer regidor i primer Tinent d'alcalde durant gairebé tots els anys que van des de 1914 a 1931).

Tanmateix, Antonio Soler Aymerich va formar part, com a comptador, de la Unió Patriótica d'en Fermín Borrás Suñé (representant de Carmen de Font i Cots, i urbanitzador de la Urbanització Font i Vinyals, al barri de Sant Joan Baptista) fins el 1926, quan va entrar a

⁸⁵. ASAB. *Expedient d'obres de 1920*. Capsa: urbanisme sense classificar.

⁸⁶. Antonio Soler Aymerich, segons un article, no signat i publicat a *Tierra Baja*, era considerat com un dels urbanitzadors i propietaris més importants del poble i un dels prohoms de la classe dominant local (aliança formada pels industrials i els grans propietaris urbans), dedicat a *—engañar legalmente al comprador o compradores que le cayeran a mano [...] que se cree con derecho a pisar leyes y hacer cuanto le viene en gana, envalentonado por su cargo [Jutge municipal]*” i se li atribueix la següent frase per definir la seva posició ideològica: *—individuos como l'hereu de Can Ricart, el autor de la frase San Adrián deben regirlo y administrarlo los ricos y los fabricantes solamente.*” Vegeu l'article titulat: *—Un Aplauso*”. *TB*, 16 juliol 1927, núm. 26, pàg. 4. El seu pare va ser jutge municipal i ell també, fins l'arribada de la República. ASAB. *Jutjat de Pau de Sant Adrià de Besòs*. Capsa: 19.

formar part d'aquesta l'alcalde del municipi José Royo Genique i s'inicien les desavinences que finalitzaran amb la constitució de dues organitzacions de la UP al poble, una presidida per Fermín Borrás, i l'altra per Miguel Bolos Sala. El més de maig de 1927, Antonio Soler va ser expulsat de la Unió de Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals, per ser un dels organitzadors de l'intent de canviar la seva junta, insultar-la i amenaçar-la greument en un acte públic, celebrat a la part de dalt del municipi. Antonio Soler, entre 1926-30, no té cap càrrec a la UP i només es dedica a les seves activitats, i continua com a jutge municipal (fins el 1930), empresari (impremta) i propietari d'habitatges.

Uns altres propietaris locals importants van ser:

- **José Oller Mariné:** tenia el 1930 13 edificis o solars i 12, el 1934; el seu germà Jaume (pagès) va ser regidor de l'Ajuntament entre 1924-31.
- **Fermín Borrás Suñé:** representant de Carmen de Font a la urbanització Font i Vinyals, va construir el 1928 cinc cases de planta baixa i una sala de cinema (segons consta als expedients d'obres municipals), el 1929 un mercat i el 1934 era posseïdor d'11 edificis o solars. El seu desig de convertir-se en màxima figura política del municipi no va reeixir, malgrat ser el president de la UP i malgrat els intents d'aproximació al poder local, la seva voluntat de formar part del consistori mai va fer-se realitat (el seu fill Fermin Borrás Dalgá) sí que arribarà a ser vocal i segon Tinent d'Alcalde, el 1939, amb el primer consistori feixista.
- **Esteban García Massachs:** propietari del restaurant Miramar, membre i vocal de la UP, president d'Unión de Propietarios de la Urbanització Font i Vinyals (1926) posseïa, el 1925, 10 edificis o solars urbans i 12 el 1934, era aliat de Fermín Borrás Suñé i dels urbanitzadors de la part baixa del poble (Sant Joan Baptista).
- **Miguel Tuneu Sagrera:** era fillastre del propietari de sòl rústic, José Garriga Figueres i fill de la propietària urbana Dolores Sagrera Salva, el seu germà, Juan, va ser propietari d'una bodega i sala de "naipes" des del 1924, i ell va dedicar-se a l'agricultura intensiva (patates) a Can Garriga; i va construir, el 1915, tres cases al carrer Major, en finalitzar el 1934 tenia vuit edificis o solars.
- **Juan Oller Bach:** industrial del vi, alcalde entre 1920-24 i regidor entre 1924-31; el 1920 construeix un edifici de tres plantes amb vuit habitatges, el 1925 i el 1930, era propietari de quatre edificis, i de sis el 1934.
- **Juan Casas Carné:** apoderat de Mercedes Bassols i home lligat al poder municipal des de finals del segle passat fins el 1930. Va ser propietari de cinc edificis o solars el 1934.

Pel que fa als propietaris urbans forasters, els més importants van ser:

- **Mercedes de Llobateres Canet:** filla de Federico Llobateres natural de Sarrià, va ser propietària de sòl mitjà de producció agrària (2,3 ha), el 1945, amb la mort del seu pare. Abans, deduïm de les dades dels amillaments, que va heretar del seu pare unes terres en zona urbana, la qual cosa va significar que el 1934 aparegués com a propietària de 16 edificis o solars urbans.
- **Guillermo de Pallejà i Ferrer-Vidal:** Marquès de Monsolís, demana personalment a l'Ajuntament de Sant Adrià (6-10-1925) la modificació del projecte de plànol municipal, eliminant alguns carrers, per tal d'afavorir la construcció d'edificis i evitar la construcció de barraques a la seva propietat. Un cop obtinguda la modificació, s'inicià la construcció d'habitatges i la instal·lació d'indústries –la primera va ser la productora de formigó de José Florensa de Barcelona, el (17-07-1927) –, i els primers habitatges els encarrega al constructor Salvador Pagés Planell de Granollers, mitjançant el seu apoderat, Josep Massip Florensa (a la localitat quan va demanar un permís per fer passar una conducció d'aigua per a les cases barates del polígon Milans de Bosch o Aribau (a Santa Coloma de Gramenet) i la concessió de l'abastament d'aigua potable del municipi (6-11-27) ser per les seves terres, més tard intervé en el barri permetent la construcció de cases barates a d'altres persones dedicades al sector de la construcció. El 1927 inicia els seus tràmits de construcció a Sant Adrià de Besòs al barri per dues vies: una, deixant construir sobre el seus terrenys a canvi d'un lloguer, i l'altra construint el mateix un conjunt de cases barates. El 1934 era propietari de 14 edificis o solars. El 1930 sabem que la seva urbanització estava formada per 56 cases (habitatges) i 61 famílies.⁸⁷
- **Teresa Bardés Puntí:** propietària barcelonina, el 1934 tenia deu edificis o solars, en el cens de 1936 consta com a propietària de cases al carrer Prado al barri de La Verneda.
- **Hijos y Nietos de Pedro Baurier:** industrials d'origen francès residents a Barcelona i provinents de Roda de Ter, on tenien una indústria tèxtil (filatura). Els Baurier van ser els primers a invertir en sòl industrial, alhora que foren els iniciadors del procés d'urbanització, construïren la colònia industrial de la seva fàbrica i declararen el 1924, 1930 i 1934 set edificis o solars, sabem per altres fonts que el 1930 hi havia a la seva colònia 23 habitatges.⁸⁸

⁸⁷. *La Veu de Besós, (LVDB), periòdic del poble*, número extraordinari, any IV, Nadal de 1930, pàg. 13.

⁸⁸. *Ibidem*, pàg. 14.

- **Carmen de Font i Cots:** era una de les hereves dels més grans propietaris del sòl de Sant Adrià de Besòs, i va dedicar bona part de la seva activitat econòmica a l'obtenció de beneficis mitjançant la construcció de la Urbanització Font i Vinyals, de la qual era propietària. El 1930 era propietària de la "torre" més emblemàtica de la localitat, on el seu fill va instal·lar un dispensari mèdic (torre clínica del doctor Ricardo Pi-Gibert), i de 9 edificis o solars.
- **Andrés Soler Aymerich:** hem de considerar-lo, malgrat les circumstàncies familiars, com a propietari forà, car sabem que vivia a Badalona i no hem trobat dades de residència al municipi, a diferència del seu pare, Andrés Soler Vidal, o el seu germà Antonio. Aquest va ser propietari de 9 edificis el 1930 i de 8 el 1934. Les primeres sis cases les construeix el 1924, de la mateixa manera que el seu germà i un any abans que el seu pare.
- **Mercedes Bassols de Cabanes:** la propietària de sòl rústic també va posseir cinc edificis o solars el 1915, 1920, 1925, 1930 i 1934 (la seva germana va ser propietària de cinc edificis el 1915, 1920 i el 1925, que suposem que després va vendre).

Al costat dels propietaris del sòl trobem els constructors i les persones dedicades a la venda de materials per a la construcció, a més a més, de dues persones que podríem considerar corredors de finques o terrenys: Fermín Borrás Suñé i Antonio Soler Aymerich –a l'Anuario General de España (Bailly-Baillière-Riera), apareixen sota l'epígraf, "Terrenos (venta)", aquest grup va actuar pel que fa als paletes com a subsidiari dels propietaris del sòl (grans o petits) i els altres van ser una fracció de la classe dominant molt influent. Aquests personatges seran analitzats en profunditat a l'apartat següent i en el dedicat al sector de la construcció.

Taula XXIII: Els homes de la construcció de Sant Adrià de Besòs, 1910-40

<i>Noms</i>	<i>Paletes</i>	<i>V. sòl</i>	<i>Materials</i>	<i>Contractistes</i>	<i>Ajuntament</i>
Ausach Curto, José	1925-36				R. 1935-36
Ayza Roda, Joaquín	1924-36			1929-35	NO
Blasco Espada, Miguel	1924-30			1929	R. 1925-30
Blasco Tey, Angel	1931-40				NO
Bolos Sala, Miguel			1930-36		R. 1923-24 i 1931-34
Borrás Suñé, Fermín		1929-40	1929-34	1929-40	Alcalde de Barri
Canals, Jaime i Albareda			1925-29		NO
Cazorla, N				1929	NO
Ibáñez Ruiz, Diego			1935		NO
Miguel Parés, Teresa			1929-33		NO
Milla Ribera, Francisco	1925-40			1929	NO
Pitarch Domingo, Heliodor			1934-36		NO (germà sí)
Rasal Gracia, Antonio	1936-40			1929	TA1. 1931-34
Suñé Roca, Jaime	1932-34		1934-40		NO
Soler Aymerich, Antonio		1934-40			R. 1930-31
Triadú Guitart, José	1925-35			1929-35	NO

Llegenda: Paletes = Paletes o mestres paletes, V. Sòl = Venedors de terrenys (propis o aliens), Materials = Venedors de materials per a la construcció, Contractistes = Constructors per compte pròpia, i Ajuntament R = Regidors municipals.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les matricules industrials i de Comerç i de BAILLY-BAILLIÈRE-RIERA. Anuario General de España (Bailly-Baillièrre-Riera). Barcelona: Anuarios Bailly-Baillièrre-Riera, del 1929 fins el 1940.

La relació dels constructors i dels paletes amb el poder local va ser mínima, però no pas la dels corredors de finques, contractistes o venedors de materials de la construcció, la seva intervenció en la vida econòmica i política de la localitat va ser-ho, com veurem més endavant. Els anys que detallem a la taula són els que hem deduït de les fonts, però molts d'ells, alguns anys no van pagar la contribució i, en canvi, apareixen a l'*Anuari General d'Espanya*, per la qual cosa deduïm que, malgrat no pagar, continuen exercint la seva professió.

XXIV: Els vint propietaris de la terra més grans de Sant Adrià de Besòs, 1918, 1932-33, 1937 i 1945.

<i>1918</i>	<i>V</i>	<i>ha</i>	<i>Renda</i>	<i>1932-33</i>	<i>V</i>	<i>ha</i>	<i>Renda</i>
Font i Vinyals, Joaquín de	2	55,82	8.722,0	Catalana de Gas y Electricidad SA	2	32,92	2.890,0
Catalana de Gas y Electricidad SA	2	32,92	2.890,0	Olcina, José Nicolás de	2	25,95	4.453,1
Bassols de Cabanes, Mercedes	2	19,34	1.224,0	Bassols de Cabanes, Mercedes	2	19,34	1.912,5
Moragas, Consuelo	2	16,04	2.220,0	Font i Cots, Francisco de	2	17,85	3.570,3
Olcina, José Nicolás de	2	14,41	2.850,0	Font i Cots, Dolores de	2	16,01	3.478,1
Moragas, Consuelo y Pilar de	2	12,00	2.617,0	Font i Cots, Carmen de	2	14,73	3.356,3
Soler Aimerich, Antonio	3	10,77	654,0	Moragas, Consuelo	2	12,49	2.220,0
Planas, Paula	1	9,55	1.535,0	Moragas, Consuelo y Pilar de	2	12,12	2.617,0
Vidal Casanovas, Andrés	8	7,64	646,0	Capella de Font, Pilar	2	11,17	2.551,6
Barriga Villa, Francisco	2	7,50	1.247,0	Planas Planas, José	1	9,00	2.398,5
Energía Eléctrica de Cataluña	2	5,89	457,0	Riu, Anselmo de	2	8,23	5.315,6
Mayol, Pedro	2	5,88	1.005,0	Barriga Villa, Francisco	3	7,50	1.948,5
Llobateras, Federico de	7	5,63	550,0	Vidal Casanovas, Andrés	8	7,34	1.009,1
Giralt Roig, Pablo	2	5,05	510,0	Renom, Juan	3	6,86	281,9
Miguel y Widmer S. En Comandita	2	4,41	363,0	Energía Eléctrica de Cataluña	2	5,89	714,1
Bruguera, Melchor	2	4,41	710,0	Mayol, Pedro	2	5,88	1.005,0
Arimont, Eulalia	1	4,37	75,0	Llobateras, Federico de	8	5,33	859,4
Renom, Juan	3	2,94	180,0	Maymó Cabanellas, Juan y Carmen	2	5,05	796,9
Hijos y Nietos de P. Baurier	2	2,86	353,0	Bruguera, Melchor	2	4,41	1.109,4
Riera, Geronimo	2	2,45	457,0	Miguel y Widmer S. en Comandita	2	4,41	567,2

<i>1937</i>	<i>V</i>	<i>ha</i>	<i>1945</i>	<i>V</i>	<i>ha</i>	<i>Renda</i>
Moragas, Consuelo i Pilar de	2	19,34	Nuet Doctor Mercedes	2	24,75	93.627,0
Olcina, José Nicolás de	2	18,97	Palleja Ferrer Guillermo de Vidal	2	18,96	72.048,0
Font y Cots, Dolores de	2	16,04	Rocamora Roses Eulalia y otra	2	17,37	65.995,0
Catalana de Gas y Electricidad S.A.	2	15,67	Catalana de Gas y Electricidad S.A.	2	11,76	41.177,0
Vidal Casanovas, Andrés	8	13,22	Font Dolores de Hermanos de.	11	8,44	29.540,0
Riu, Anselmo de	2	12,12	Vidal de Moragas, Consuelo	2	7,81	27.335,0
Font, Ana de	2	9,79	Vidal Casanovas Andrés Hermanos de	2	6,29	22.009,0
Olcina, José Nicolás de	2	9,79	Abadal Ramon-Ignacio i Orriols Nuria	2	6,01	3.596,0
Barriga Villa, Francisco	2	9,30	Mayol Ferrer Pedro Maria	2	5,33	18.666,0
Planas Planas, José	3	8,94	Pujol Guell Ramón	2	4,79	16.781,0
Capella de Font, Pilar	2	8,57	Fomento de Obras y Construcciones S.A.	2	4,54	17.254,0
Bruguera, Melchor	2	6,61	Bruguera Sarriera Maria i Montserrat	2	4,41	15.435,0
Vidal de Moragas, Consuelo	2	6,49	Llopart Vilalta Juan Hermanos de.	2	4,40	15.400,0
Mayol, Pedro	2	5,63	Energía Eléctrica de Cataluña	2	4,27	16.221,0
Barnola Joaquín	2	5,55	Ossorio de Clua Carmen	10	3,41	11.935,0
Font i Cots, Carmen de	2	5,39	Barnola de Bassols Hermanos	2	3,38	11.830,0
Llobateras, Federico de	7	3,55	Barriga Busquets Francisco de A.	1	2,55	8.937,0
Ventura Gausachs, José	1	2,94	Renom Torrens Bartolome	3	2,40	4.741,0
Renom Torrens Bartolome	3	2,94	Llobateras Canet Mercedes	2	2,32	5.104,0
Fomento de Obras y Construcciones S.A.	2	2,20	Viñas Goig S.A.	2	2,23	8.477,0

Llegenda: V: localitat del contribuent i IMP: Impost total que paga per les seves propietats. Veí 1= Sant Adrià de Besòs, 2 = Barcelona, 3 = Badalona, 4 = Santa Coloma de Gramenet, 5 = Sant Andreu del Palomar, 6 = Rubí, 7 = Sarrià, 8 = Sant Martí de Provençals, 9 = Bilbao, 10 = Madrid i 11 = Girona.

Font: Elaboració pròpia a partir dels amillaraments i els seus apèndixs.

Taula XXV: Els vint contribuents de rústica més grans de Sant Adrià de Besòs, 1910-1936.

<i>1910</i>	<i>V</i>	<i>Impost</i>	<i>1913</i>	<i>V</i>	<i>Impost</i>	<i>1918</i>	<i>V</i>	<i>Impost</i>
Font i Vinyals, Joaquin	2	1.969,7	Font i Vinyals, Joaquin	2	1.898,9	Font i Vinyals, Joaquin de	2	1.925,0
Bassols de Cabanes, Pilar	2	1.421,0	Bassols de Cabanes, Pilar	2	1.369,9	Bassols de Cabanes, Pilar	2	750,3
Olcina, José Nicolas de	2	643,6	Olcina, José Nicolas de	2	620,4	Catalana de Gas y Electricidad	2	637,9
Moragas, Consuelo y Pilar de	2	591,0	Moragas, Consuelo i Pilar de	2	569,8	Olcina, José Nicolas de	2	629,1
Moragas, Consuelo de	2	501,4	Moragas, Consuelo de	2	487,4	Moragas, Consuelo i Pilar de	2	577,6
Planas, Paula	3	346,7	Planas, Paula	3	334,2	Moragas, Consuelo de	2	490,0
Barriga Villa, Francisco	3	317,8	Barriga Villa, Francisco	3	306,3	Planas, Paula	3	338,8
Bassols de Cabanes, Mercedes	2	276,4	Bassols de Cabanes, Mercedes	2	266,5	Barriga Villa, Francisco	2	275,3
Mayol, Pedro	2	227,0	Mayol, Pedro	2	218,8	Bassols de Cabanes, Mercedes	2	270,2
Soler Vilaregut, Miguel	3	191,9	Soler Vilaregut, Miguel	3	185,1	Mayol, Pedro	2	221,9
Bruguera, Melchor	2	160,3	Bruguera, Melchor	2	154,6	Bruguera, Melchor	2	156,7
Vidal Casanovas, Andres	2	145,9	Vidal Casanovas, Andres	2	140,7	Soler, Antonio	3	144,4
Llobateras, Federico	7	124,2	Llobateras, Federico	7	119,8	Vidal Casanovas, Andres	8	142,6
Giralt Roig, Pablo	2	115,2	Riera, Geronimo	2	99,5	Llobateras, Federico	7	121,4
Riera, Geronimo	2	103,3	Miguel y Widmer (S. En Cta.)	2	79,0	Giralt Roig, Pablo	2	112,6
Miguel y Widmer (S. En Cta.)	2	82,0	Hijos y Nietos de P. Baurier	2	76,9	Riera, Geronimo	2	100,9
Hijos y Nietos de P. Baurier	2	79,7	Garriga Figueras, José	1	69,5	Energía Eléctrica de Catalunya	2	100,9
Garriga Figueras, José	1	72,1	Casellas Reig, Francisco	2	57,0	Miquel y Widmer (S. En Cta.)	2	80,1
Casellas Reig, Francisco	2	59,2	Oller, Andrés	1	55,3	Hijos y Nietos de P. Baurier	2	77,9
Oller, Andrés	1	57,4	Ventura, Silvestre	3	50,1	Garriga Figueras, José	1	66,7

<i>1921</i>	<i>V</i>	<i>Impost</i>	<i>1924</i>	<i>V</i>	<i>Impost</i>	<i>1936</i>	<i>V</i>	<i>Impost</i>
Bassols de Cabanes, Pilar	2	748,2	Bassols de Cabanes, Pilar	2	930,2	Riu, Anselmo de	2	1.291,3
Catalana de Gas y Electricidad	2	637,8	Catalana de Gas y Electricidad	2	791,2	Catalana de Gas y Electricidad	2	1.097,0
Olcina, José Nicolas de	2	626,7	Olcina, José Nicolas de	2	779,3	Olcina, José Nicolas de	2	1.081,8
Moragas, Consuelo y Pilar de	2	575,5	Moragas, Consuelo y Pilar de	2	714,8	Moragas, Consuelo i Pilar de	2	993,3
Font i Cots, Francisco de	2	502,5	Font i Cots, Francisco de	2	624,8	Font i Cots, Francisco	2	867,2
Font i Cots, Dolores	2	489,5	Font i Cots, Dolores	2	608,7	Font i Cots, Dolores	2	844,9
Font i Cots, Carmen de	2	472,4	Font i Cots, Carmen de	2	587,3	Moragas, Consuelo de	2	743,9
Font i Cots, Ana de	2	453,9	Moragas, Consuelo de	2	535,9	Capella de Font, Pilar	2	619,9
Moragas, Consuelo de	2	431,1	Capella de Font, Pilar	2	446,5	Planas Planas, José	3	582,7
Planas, Paula	3	337,6	Planas, Paula	3	419,7	Barriga Villa, Francisco	2	473,3
Barriga Villa, Francisco	3	274,1	Barriga Villa, Francisco	3	341,0	Barnola de Bassols Hermanos	2	464,6
Bassols de Cabanes, Mercedes	2	269,3	Bassols de Cabanes, Mercedes	2	334,7	Mayol, Pedro	2	381,5
Mayol, Pedro	2	221,0	Mayol, Pedro	2	274,8	Bruguera, Melchor	2	269,0
Bruguera, Melchor	2	156,1	Bruguera, Melchor	2	194,1	Vidal Casanovas, Andrés	2	245,1
Vidal Casanovas, Andrés	2	142,0	Vidal Casanovas, Andrés	2	176,6	Maymo Cabanellas Juan i Carmen	2	193,6
Llobateras, Federico	7	120,9	Llobateras, Federico	7	150,4	Llobateras, Federico	7	192,4
Giralt Roig, Pablo	2	112,2	Berenguer, Luis	2	139,5	Riera, Geronimo	2	173,5
Riera, Geronimo	2	100,5	Energía Eléctrica de Catalunya	2	125,0	Energía Eléctrica de Catalunya	2	173,5
Energía Eléctrica de Catalunya	2	100,5	Riera, Geronimo	2	125,0	Tey Manuel i Ramón	2	163,2
Soler Vidal, Antonio	2	86,7	Font i Cots, Ana de	2	117,6	Ventura Gamasach, José	3	148,0

Llegenda: V: localitat del contribuent i IMP: Impost total que paga per les seves propietats. Veí 1= Sant Adrià de Besòs, 2 = Barcelona, 3 = Badalona, 4 = Santa Coloma de Gramenet, 5 = Sant Andreu del Palomar. 6 = Rubí, 7 = Sarrià, 8 = Sant Martí de Provençals i 9 = Bilbao.

Font: Elaboració pròpia a partir del fons d'Hisenda (Arxiu de la Corona d'Aragó), al costat de cada any podeu veure el número de lligall: 1910, 1.193/44/R, 1916 1.302/19, 1918, 1.302/20, 1920-21, 1.202/44/R, 1924-25, 1.304/8, i 1936, ASAB.

Taula XXVI: Els 20 contribuents d'urbana més grans de Sant Adrià de Besòs, segons impost i nombre d'edificis o solars, 1910-1934.

A) Segons l'impost

<i>1911</i>	<i>V</i>	<i>Impost</i>	<i>1915</i>	<i>E</i>	<i>Impost</i>	<i>1920</i>	<i>E</i>	<i>Impost</i>
Gassols e Hijo Isidro	2	708,39	Energía Eléctrica de Cataluña	1	4.367,9	Energía Eléctrica de Cataluña	2	4.457,3
Galencas, Juan y Hermanos	2	297,48	Hijos y Nietos de Pedro Baurier	1	357,5	Hijos y Nietos de Pedro Baurier	1	357,5
Nebot Canti, Francisco	2	129,54	E. Miguel S. En Cta.	1	357,5	Miquel E.	1	357,5
Bassols de Cabanes, Pilar	2	81,82	Galencas Hermanos	5	274,3	Galencas Hermanos	5	274,3
Font i Vinyals, Joaquim de	2	63,47	Gassol E Hijo Isidro	1	223,4	Fomento Obras Construcciones	1	223,4
Bassols Mateu, Pablo	2	52,03	Casellas Pedro i Jaime	2	202,4	Clapes Clapes Jose	12	165,1
Bassols de Cabanes, Mercedes	2	50,75	Clapes Clapes Jose	12	165,0	Cardoner Riera Dolores	1	89,4
Oller Mariné, Jaime	1	46,82	Bassols de Cabanes Mercedes	5	88,6	Bassols de Cabanes Mercedes	5	88,7
Moragas, Consuelo y Pilar	2	45,28	Bassols de Cabanes Pilar	5	80,0	Bassols de Cabanes Pilar	5	80,0
Causadies Reig, Miquel	1	42,14	Font i Vinyals Joaquin de	9	73,4	Font i Vinyals Joaquin de	9	73,4
Llobateras, Federico	7	40,59	Soler Villarebut Miguel	1	48,0	Oller Bachs Juan	2	63,4
Santras, Magdalena	2	40,58	Bosch Mateu Pablo	1	44,7	Soler Vidal Antonio	1	48,0
Moragas, Consuelo de	2	39,04	Sagrera Salva Dolores	2	43,4	Bosch Mateu Pablo	1	44,7
Mayol, Pedro	2	39,03	Vidal Casanovas Andrés	3	43,3	Vidal Casanovas Andres	3	43,4
Soler Vilaregut, Miguel	3	35,10	Rocamora Pujolà Antonio	2	42,0	Sagrera Salva Dolores	2	43,4
Isern Planas, Antonio	1	30,42	Causadias Reig Miguel	2	41,4	Rocamora Pujola Antonio	2	42,0
Virgili, Antonio	3	27,30	Vidal Moragas Consuelo	2	36,0	Causadias Reig Miquel	2	41,4
Trias Arus, Miguel	2	27,06	Llobateras Nebot Federico	1	34,7	Vidal Moragas Consuelo	2	36,0
Puig Mercader, Eulalia	1	24,97	Mayol Pedro Hereberos	1	33,4	Llobateras de Ribot Federico	1	34,7
Puig Llopart, Joan	1	23,66	Isern Planas Antonio	2	31,7	Ciurana Puig Luis de	1	33,4

<i>1925</i>			<i>1930</i>			<i>1934</i>		
	<i>E</i>	<i>Impost</i>		<i>E</i>	<i>Impost</i>		<i>E</i>	<i>Impost</i>
Energía Eléctrica de Cataluña	2	4.457,3	Catalana de Gas y Electricidad	2	14.114,1	Catalana de Gas Electricidad	2	14.399,4
Catalana de Gas Electricidad	1	3.900,9	Energía Eléctrica Cataluña	2	7.117,6	Energía Eléctrica Cataluña	1	7.175,4
Hijos y Nietos Pedro Baurier	7	1.790,4	Fomento Obras Construc.	1	2.519,4	Fomento Obras Construc.	1	2.570,3
Electrometalúrgica	1	629,9	Cia. Española Fab. Vidrio	1	1.828,7	Cia Española Fab. Vidrio	1	1.865,6
Miquel E.	1	357,5	Caminal Francisco	5	1.637,7	Clapés Clapés José	17	1.738,6
Galencas Hermanos	5	274,3	Hijos y Nietos Pedro Baurier	7	1.505,0	Caminal Francisco	5	1.670,8
Fomento Obras Construcciones	1	223,4	Soler Aymerich Antonio	8	1.390,7	Hijos y Nietos Pedro Baurier	7	1.535,4
Vomini del Carro Jorge	4	208,4	Clapés Clapés José	17	1.317,1	Soler Aymerich Antonio	8	1.418,8
Oller Bachs Juan	4	176,7	Oller Marine José	13	1.209,6	Palleja Guillermo de	14	1.349,5
Clapés Clapés José	12	165,1	Lloberas José	5	1.135,7	Oller Bach Juan	6	1.325,9
Casademunt Bonaventura	1	150,1	Viuda e Hijos Pedro Nicolau	1	1.040,9	Oller Marine Jose	12	1.192,0
Roure Matamala Francisco	2	150,0	Oller Bachs Juan	4	928,0	Viuda e Hijos Pedro Nicolau	1	1.062,0
Salvador Bagan Jose	1	116,7	Valls Palleja Juan	1	907,0	Valls Palleja Juan	1	925,3
Batlle Ferrer Joaquin	1	100,3	Soler Valentin	2	859,8	Sabadell Noes José	4	918,9
Sabadell Pedro y Noes Maria	1	100,3	Sabadell Noes José	3	759,0	Soler Valentin	1	867,5
Gibert Mirabilles Antonio	1	100,0	Electro Metalurgica	1	703,3	Puigdevall Miguel y Modesto	6	743,6
Alguero Enrique	1	90,0	Tey R. y M.	2	683,4	Electrometalúrgica	1	717,5
Cardoner Riera Dolores	1	89,4	Solsona José	1	673,9	Tey R.y M.	2	697,2
Bassols de Cabanas Mercedes	5	88,7	Masvidal Miguel	1	661,3	Solsona José	1	687,6
Puig Llopart Juan	3	83,4	Roig Carreras Vicente	1	661,3	Masvidal Miguel	1	674,7

B) Segons el nombre d'edificis o solars

<i>1911</i>	<i>V</i>	<i>Impost</i>	<i>1915</i>	<i>E</i>	<i>Impost</i>	<i>1920</i>	<i>E</i>	<i>Impost</i>
Gassols e Hijo Isidro	2	708,39	Clapés Clapés José	12	165,0	Clapés Clapés José	12	165,1
Galencas, Juan y Hermanos	2	297,48	Font i Vinyals Joaquin de	9	73,4	Font i Vinyals Joaquin de	9	73,4
Nebot Canti, Francisco	2	129,54	Galencas Hermanos	5	274,3	Galencas Hermanos	5	274,3
Bassols de Cabanes, Pilar	2	81,82	Bassols de Cabanes Mercés	5	88,6	Bassols de Cabanes Mercedes	5	88,7
Font i Vinyals, Joaquim de	2	63,47	Bassols de Cabanes Pilar	5	80,0	Bassols de Cabanes Pilar	5	80,0
Bassols Mateu, Pablo	2	52,03	Vidal Casanovas Andrés	3	43,3	Vidal Casanovas Andres	3	43,4
Bassols de Cabanes, Mercedes	2	50,75	Queraltó Milà Jaime	3	28,4	Queralto Mila Jaime	3	28,4
Oller Mariné, Jaime	1	46,82	Cabot Font Jose	3	26,7	Cabot Font Jose	3	26,7
Moragas, Consuelo i Pilar	2	45,28	Casellas Pedro i Jaime	2	202,4	Energía Eléctrica de Cataluña	2	4.457,3
Causadies Reig, Miquel	1	42,14	Sagrera Salva Dolores	2	43,4	Oller Bachs Juan	2	63,4
Llobateras, Federico	7	40,59	Rocamora Pujolà Antonio	2	42,0	Sagrera Salva Dolores	2	43,4
Santras, Magdalena	2	40,58	Causadies Reig Miguel	2	41,4	Rocamora Pujola Antonio	2	42,0
Moragas, Consuelo de	2	39,04	Vidal Moragas Consuelo	2	36,0	Causadies Reig Miquel	2	41,4
Mayol, Pedro	2	39,03	Isern Planas Antonio	2	31,7	Vidal Moragas Consuelo	2	36,0
Soler Vilaregut, Miguel	3	35,10	Puig Llopart Juan	2	25,0	Obispado de Barcelona	2	33,3
Isern Planas, Antonio	1	30,42	Fuster Serra Juan	2	23,4	Colominas Baratau Maria	2	31,7
Virgili, Antonio	3	27,30	Elena Beatriz Paula	2	21,7	Puig Llopart Juan	2	25,0
Trias Arus, Miguel	2	27,06	Colominas Baratau Gabriel	2	16,7	Fuste Serra i Juan	2	23,4
Puig Mercader, Eulàlia	1	24,97	Colominas Clapes José	2	15,8	Casellas Pedro i Jaime	2	22,5
Puig Llopart, Joan	1	23,66	Energía Eléctrica de Cataluña	1	4.367,9	Colominas Baratau Gabriel	2	21,7

1925	E	Impost	1930	E	Impost	1934	E	Impost
Clapés Clapés Jose	12	165,1	Soler Antonio	38	558,8	Soler Antonio	34	566,0
Font i Vinyals Joaquin de	9	73,4	Clapés Clapés José	17	1.317,1	Clapés Clapés José	17	1.738,6
Hijos y Nietos de Pedro Baurier	7	1.790,4	Llobateras Mercedes	17	15,9	Llobateras Mercedes	16	15,6
Galencas Hermanos	5	274,3	Soler Manuel	14	13,2	Palleja Guillermo de	14	1.349,5
Bassols de Cabanas Mercedes	5	88,7	Oller Marine Jose	13	1.209,6	Oller Marine Jose	12	1.192,0
Bassols de Cabanas Pilar	5	80,1	García Massach Esteban	10	315,5	Soler Manuel	12	11,5
Vomini del Carro Jorge	4	208,4	Soler Aymerich Andres	9	500,8	Borrás Sunó Fermín	11	486,7
Oller Bachs Juan	4	176,7	Roig Salvador	9	366,6	Bardés i Puntí Teresa	10	578,3
Puig Llopart Juan	3	83,4	Font Carmen de	9	119,5	García Massach Esteban	10	321,8
Vidal Casanovas Andres	3	43,4	Soler Andres	9	64,2	Font Carmen de	10	122,9
Queralto Mila Jaime	3	28,4	Soler Aymerich Antonio	8	1.390,7	Soler Aymerich Antonio	8	1.418,8
Cabot Font Jose	3	26,7	Toneu Sagrera Miguel	8	629,8	Toneu Sagrera Miguel	8	642,6
Energía Eléctrica de Cataluña	2	4.457,3	Hijos y Nietos de Pedro Baurier	7	1.505,0	Soler Aymerich Andrés	8	462,7
Roure Matamala Francisco	2	150,1	Bassols de Cabanas Mercedes	7	166,4	Hijos y Nietos Pedro Baurier	7	1.535,4
Sagrera Salva Dolores	2	43,4	Ginesta Miguel	6	236,3	Soler Andrés	7	63,6
Rocamora Pujola Antonio	2	42,0	Canals Jaime	6	40,6	Oller Bach Juan	6	1.325,9
Causadias Reig Miquel	2	41,4	Caminal Francisco	5	1.637,7	Puigdevall Miguel i Modesto	6	743,6
Vidal Moragas Consuelo	2	36,0	Lloberas Jose	5	1.135,7	Caminal Francisco	5	1.670,8
Obispado de Barcelona	2	33,4	Borrás Suñé Fermín	5	473,2	Casas Juan	5	525,7
Colominas Baratau Gabriel	2	21,7	Soler Vidal Andres	5	355,9	Bassols de Cabanas Mercedes	5	411,7

Llegenda: V: localitat del contribuent, E: Número d'edificis o solars i IMP: Impost total que paga per les seves propietats. Veí 1= Sant Adrià de Besòs, 2 = Barcelona, 3 = Badalona, 4 = Santa Coloma de Gramenet, 5 = Sant Andreu del Palomar, 6 = Rubí, 7 = Sarrià, 8 = Sarrià i 9 = Bilbao.

Font: Elaboració pròpia a partir de: ASAB. *Repartimiento de la contribución territorial por riqueza urbana*. Capsa: 871, pel 1911, ASAB. *Contribución sobre edificios y solares: lista cobratoria*. Capsa: 881, pels 1915, 1920 i 1925 i, ASAB. *Padrón de los edificios y solares*. Capsa: 881 pels 1930 i 1934.

2.2.3. La morfologia del creixement urbà adrianenc

El procés creixement urbà, és a dir, la urbanització de Sant Adrià de Besòs, està forçament lligat a la industrialització, i aquesta a la privilegiada situació geogràfica de la localitat. El veïnatge amb Barcelona i Badalona, la bona comunicació amb aquestes ciutats – per carretera, tren o tramvia– i amb la resta de Catalunya i Europa (per via fèrria o marítima) converteixen la localitat a partir de la Primera Guerra Mundial en un nucli urbà que va guanyant pes al llarg del segle XX.

Un altre element, però, que ens explica la morfologia urbana del poble durant els anys 1900-40, és l'ús del sòl, com a recurs inicial, la seva utilització com a mitjà de producció agrària, i l'elevada rendibilitat dels cultius d'horta de regadiu intensiu limità el creixement urbà del municipi, així el 1945 (segons l'amillament) ens trobem amb un 1,8 km² (gairebé el 50% del terme municipal) dedicats a l'agricultura. La conversió del sòl rústic en urbà és un procés forçament lligat als propietaris forans i no tant als interessos agraris dels propietaris agrícoles locals.

Les funcions subalternes de la localitat respecte a Barcelona durant tot el segle XX són evidents, no només sobre el paper (plànols) –com veurem quan analitzem la planificació urbana que la ciutat comtal fa del marge dret del municipi–, sinó també sobre el sòl.⁸⁹ La capital volia apropiarse del marge dret per construir, en aparença, el seu *Hyde Park*, però en realitat el que necessitava per al seu desenvolupament la capital i el capital no era pas un gran parc urbà –com volien els urbanistes (Cerdà o Jaussely) –, sinó sòl per a grans complexos industrials (elèctrics, químics, metal·lúrgics, etc.) i per a habitatges, imprescindibles –sota el

⁸⁹. Les funcions subsidiàries de Sant Adrià de Besòs respecte de Barcelona han estat bàsicament: la de producció d'aliments i energia elèctrica, les de reserva de sòl industrial o urbanitzable (habitatges) i la localització d'indústries o serveis contaminants. Funcions positives o negatives segons els casos.

<i>Període</i>	<i>Funcions subsidiàries de Sant Adrià de Besòs respecte de Barcelona</i>				
	<i>Alimentària</i>	<i>Electricitat</i>	<i>Sòl industrial</i>	<i>Habitatges</i>	<i>Serveis contaminants</i>
1900-1910	X		X	X	
1911-1930	X	X	X	X	X
1931-1950	X	X	X	X	X
1951-1975	X	X	X	X	X
1976-1996		X	X	X	X

seu model de desenvolupament econòmic i social– per garantir el funcionament del sistema i l’obtenció de les seves plusvàlues.⁹⁰

La subsidiarietat adriana va concretar-se en les formes urbanes de creixement. Així, al costat de gairebé totes les indústries –la majoria amb despatx central i direcció a Barcelona– del marge dret (i també de l’esquerre però de forma diferent) van aparèixer el que podem anomenar barris industrials per allotjar les famílies obreres.

Els elements físics del poble, com el riu Besòs, la via fèrria i les grans vies de comunicació (N-II), no els podem considerar com a determinants de l’estructuració morfològica del poble, —*i menys de l’aparició de formes diferenciades del creixement urbà des de la perspectiva social; però, com a formes físiques preexistents a la segregació social urbana, ajuden a entendre-la tal com s’ha conformat a la ciutat de Lleida*”,⁹¹ o la de Sant Adrià de Besòs. El creixement del municipi i la planificació urbana feta s’ha hagut d’adaptar a aquestes barreres naturals o artificials, orientant els espais a ocupar, però de cap manera han determinat ni les formes urbanes, ni el volum d’aquest creixement. La conversió de l’espai, recurs inicial en espai mitjà de consum, ha estat fàcil a tot el municipi degut a la seva orografia, Sant Adrià de Besòs és justament un pla.

Les formes urbanes que aparegueren a Sant Adrià de Besòs entre 1900-40 les hem estudiades a partir de la classificació que va fer el Laboratori d’Urbanisme de l’Escola Tècnica Superior d’Arquitectura de Barcelona⁹² i que s’anomena —*Formes estructurals del creixement urbà, en funció de les operacions materials de construcció de la ciutat*”.

Segons aquesta classificació són tres les operacions materials que componen el procés de construcció urbana: parcel·lació, urbanització i edificació. Com diu Vilagrà: —*La parcel·lació fa referència a la transformació del sòl rústic en urbà, la urbanització a la construcció dels elements físics del consum col·lectiu de la ciutat i l’edificació a la construcció dels edificis. L’anàlisi proposada remarca la seqüència entre els tres components i el seu ordre d’aparició*”.⁹³

⁹⁰. En aquest cas podria ser útil referir-nos al prefaci a la *Contribució a la crítica de l’economia política* de Karl Marx i dir que no és la consciència dels homes la que determina la realitat social, sinó la realitat social la que determina aquesta.

⁹¹. VILAGRASA i IBARZ, Joan, *op. cit.*, 1990, pàg. 150.

⁹². Aquesta classificació està recollida dins del programa de l’assignatura: Urbanística I, publicat en forma de llibre per la Universitat Politècnica de Catalunya. SOLÀ-MORALES I RUBIÓ, Manuel de. *Les formes de creixement urbà*. Barcelona: Edicions UPC, 1993, pàg. 23.

⁹³. VILAGRASA i IBARZ, Joan, *op. cit.*, 1990, pàg. 151.

Altrament, aquesta anàlisi també analitza les formes del creixement urbà posant atenció en qui és qui gestiona i intervé el procés de construcció de cada barri o àrea urbana: paper dels organismes públics, de la iniciativa privada, etc. També es destaca com cadascun dels tres components esmentats determinen l'estructuració futura de cada espai urbà. I finalment, fa una diferenciació entre els processos constructius reconeguts legalment (eixamples, polígons, urbanitzacions legals), i aquells que es fan al marge de la normativa legal (barraquisme, autoconstrucció).

L'ordre (separat o conjunt) o l'absència d'alguna d'aquestes fases en què hem dividit el procés del creixement urbà –parcel·lació (P), urbanització (U) i edificació (E)– determinen les morfologies urbanes:

<i>Morfologies urbanes</i>	<i>Ordre i/o absència dels diferents components</i>
Eixample	P + U + E
Fileres suburbanes	U + P + E
Urbanització marginal	P + E
Barraquisme	E
Polígons	PUE

Sant Adrià de Besòs, a principis de segle, era una petita localitat formada per un nucli habitat, la part antiga, situat en la part superior del poble al voltant de l'església i al costat del riu Besòs –amb una estructura urbana formada per illes desiguals i carrers de certa amplada–, i per un conjunt de masies escampades per la resta del terme municipal dedicat als conreus d'horta i vinya bàsicament.

A partir de la Primera Guerra Mundial, la industrialització i la immigració –causes estructurals del creixement urbà– van fer variar, en un espai de temps molt curt (uns vint anys), la fisonomia urbana de forma radical. El procés d'urbanització generat va configurar la fisonomia bàsica de la localitat, fins deixar-la pràcticament com la trobem ara, a finals del segle XX. En les últimes tres dècades del segle el creixement es produí per la construcció de grans polígons d'habitatges (El Besòs i La Mina) i per la colmatació de l'Eixample (àrea delimitada per la N-II, l'autopista A-19, el riu i el terme municipal de Badalona) i del barri de Sant Joan Baptista.

El procés d'urbanització del municipi durant els primers quaranta anys del segle XX pot semblar anàrquic, però res més lluny de la realitat. Darrere aquest suposat desordre urbanitzador i de la conversió de l'espai recurs/inicial o mitjà de producció agrària, en mitjà de producció industrial o mitjà de consum privat, és a dir, la conversió del sòl rústic en urbà

(industrial o d'habitatge), hi ha un fort control econòmic i polític dels propietaris (forans i locals) i del poder municipal.

La instal·lació d'indústries i el procés d'urbanització a Sant Adrià de Besòs es va fer sota el control directe dels propietaris del sòl, dels industrials i del poder municipal, amb el suport tècnic de l'arquitecte municipal Joan Maymó Cabanellas.

Joan Maymó realitza informes urbanístics i arquitectònics per a l'Ajuntament des de l'any 1905 –any en el qual tenim la primera referència del seu lligam amb l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs–⁹⁴, fins el 1938, any en què, per motius de salut, va deixar el seu càrrec, i mor al final de la Guerra Civil.

El procés d'urbanització de cadascun dels diferents barris que neixen al costat o a prop de les indústries, va fer-se a partir de les urbanitzacions privades legalitzades per l'Ajuntament. Les urbanitzacions presentaven les fases del que anomenen urbanització marginal, és a dir, el propietari demanava la legalització de la seva urbanització, presentant un plànol amb les parcel·les que volia dividir, i un cop legalitzada, les venia de forma individual, deixant el procés d'edificació i d'urbanització bàsica (carrers, clavegueram, voreres, etc.) en mans de cada propietari. Exemples d'aquesta forma constructiva els trobem a les cases del Carburo, o a la urbanització de José Pila Rodó (La Mina), a la urbanització Riu o 'Barrio Nuevo' (La Catalana), a la Urbanització Font i Vinyals, i a Los Novales (Sant Joan Baptista).

El control municipal que exercia l'arquitecte sobre tot el procés urbanitzador era elevat, ja que era ell qui elaborava la majoria dels plànols d'obres, qui els legalitzava i alhora cobrava la seva comissió corresponent (pactada amb l'Ajuntament) per concedir el permís d'obres. Així doncs, Sant Adrià de Besòs va ser el que els grans propietaris forans (barcelonins) i locals van voler, amb l'ajuda tècnica de Joan Maymó Cabanellas, que actuà com arquitecte municipal des del 1905 fins el 1938.

El polígon, una forma de creixement urbà bàsica a Sant Adrià de Besòs al llarg del segle XX, va iniciar-se de la mateixa manera que a la resta del Barcelonès durant els anys vint i trenta. D'aquesta manera, les anomenades cases barates –nascudes a partir de les lleis de cases barates de 1910⁹⁵ i que tingueren la seva màxima presència a partir de la dictadura de

⁹⁴. Hi ha un informe de l'arquitecte municipal –on diu que va ser anomenat per l'Ajuntament el 10 de maig de 1905– en el qual es pronunciava favorablement sobre la creació de la Urbanització de José Rodó Pila (*Cases del carburo*) el 19 de maig de 1905. ASAB. Capsa: 668.

⁹⁵. Per conèixer l'evolució de les lleis de cases barates de forma resumida durant el primer terç del segle vegeu: FERRER I AIXALÀ, Amador. *Els polígons de Barcelona. L'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*. Barcelona: Edicions UPC, 1993, pàg. 51-56.

Primo de Rivera– van començar a construir-se a la localitat a cavall entre els anys vint i trenta a la urbanització del Marquès de Monsolís (La Verneda). En aquest cas, les fases (parcel·lació, urbanització i edificació) es feien conjuntament i sota la direcció del propietari. En diferents barris del poble (Sant Joan Baptista, Sant Adrià, etc.), alguns propietaris, aprofitant les estructures urbanes generades per les urbanitzacions (carrers, il·luminació, clavegueram, etc.), construïren edificis o grups de cases –que tenien un o dos pisos i entre 4 i 20 habitatges– per llogar.

El barraquisme, caracteritzat per l'edificació sense cap tipus de parcel·lació ni urbanització, el podem trobar al Camp de la Bota (La Mina), al final del barri de Sant Joan Baptista, al costat de les vies, i als coberts o a les semibarraques de l'interior de molts patis d'aquest mateix barri, a finals dels anys vint i durant la dècada dels trenta. Aquests fets no són aliens al que passà a la resta de la comarca. Així, el problema de l'habitatge (que analitzarem a continuació), fa que apareguessin formes d'habitació subestàndar, com diu Ferrer Aixalà: *“Les zones més afectades per l'aparició de barraques són la muntanya de Montjuïc, la costa en el sector Taulat i Poble Nou, fins al riu Besòs, i també nombrosos solars buits en les illes de l'Eixample.”*⁹⁶

En definitiva, ens trobem cinc morfologies urbanes ben definides: la part antiga, l'eixample, la urbanització marginal, els polígons o cases barates i el barraquisme.

L'eixample de Sant Adrià de Besòs es formarà a partir de la urbanització que generarà la construcció del nou mercat municipal –inaugurat el 9 de setembre de 1928–, entre els barris de Sant Adrià nucli antic, i el de Sant Joan Baptista a partir del projecte d'eixample de 1914 de Joan Maymó.

L'estructura rural de masies va transformant-se al ritme de la urbanització, així la masia de La Mina va anar creixent a partir de la Primera Guerra Mundial amb l'aparició de fileres suburbanes, ocupades inicialment (1920) per persones que treballaven majoritàriament en feines agrícoles o de serveis (escombriaires de Barcelona que vivien a prop dels locals de l'empresa FOCSA) i, a partir dels anys 1936 en industrials.

⁹⁶. *Ibidem*, pàg. 53.

2.2.3.1. Les infraestructures de comunicació: xarxa viària i ferroviària, tramvia i metro

Les infraestructures de comunicació formen part del que anomenem espai/consum col·lectiu; la seva creació per part de l'Estat central (N-II i el ferrocarril) va ser l'element fonamental per l'embranchida industrialitzadora i lògicament urbanitzadora de Sant Adrià de Besòs. L'acció de l'Ajuntament (representant locals de l'Estat) i de les Diputacions i Generalitat (també els seus representants en els nivells autonòmic i/o provincial) van continuar amb el suport de l'Ajuntament al procés de producció de les infraestructures urbanes, ja que el capital no inverteix (o ho fa mínimament) en l'espai/consum col·lectiu, almenys fins que aquest ús del sòl no els va reportar un benefici (com passa amb les autopistes), o els garanteixi el manteniment de la "pau social". La pressió de les classes populars i dels seus representants a Sant Adrià de Besòs va obligar, en més d'una ocasió, a les dues centrals elèctriques i altres empreses a col·laborar en el manteniment dels carrers que comuniquen la N-II i les seves companyies.

La xarxa de carreteres de Catalunya ha estat fruit de la seva orografia i del desenvolupament dels diferents nuclis urbans i econòmics. Les variacions al llarg dels anys no han estat substancials atès la persistència d'aquests nuclis centrals de població al llarg del temps, —...els trets generals de la xarxa viària catalana que coneixem actualment (amb l'excepció de la xarxa d'autopistes), ja havien quedat configurats l'any 1935 [...] L'any 1935 la xarxa tenia 8.651 km i actualment [1988] en té 10.803⁹⁷, per tant, les millores han estat bàsicament qualitatives.

Taula XXVII: Evolució de la xarxa de carreteres provincials i camins veïnals, 1907-1988, en km.

<i>Àmbits geogràfics</i>	<i>1907</i>		<i>1935</i>		<i>1988</i>	
	<i>Absolut</i>	<i>%</i>	<i>Absolut</i>	<i>%</i>	<i>Absolut</i>	<i>%</i>
Província de Barcelona	499,9	43,3	1.465,0	54,2	1.972,0	42,9
Catalunya	924,8	100,0	3.367,7	100,0	4.591,0	100,0

Fonts: Elaboració pròpia a partir: FONT i GALERA, Jaume. *Infraestructures viàries i organització del territori contribució al coneixement del procés de formació de la xarxa viària de Catalunya*, Tesi Doctoral, (Microforma), Barcelona: Universitat de Barcelona, 1993, pàg. 678 i 705.

⁹⁷. FONT i GALERA, Jaume. *Infraestructures viàries i organització del territori contribució al coneixement del procés de formació de la xarxa viària de Catalunya*, Tesi doctoral, (Microforma), Barcelona: Universitat de Barcelona, 1993, pàg. 717.

La xarxa viària de la comarca del Barcelonès ha vingut determinada pels factors geogràfics: posició central en el conjunt del país, bona comunicació amb l'exterior gràcies al seu port i confluència a la seva plana de dos rius importants: Besòs i Llobregat. Aquests elements orogràfics, juntament amb l'important desenvolupament econòmic que el capitalisme ha produït en aquest espai, han determinat l'esquema radial del sistema viari català. Sant Adrià de Besòs, localitat veïna de "la capital" de Catalunya, no s'ha pogut sotstreure a la seva influència i sempre ha estat un lloc de pas. Tant és així, que a l'actualitat el seu terme municipal està entrecreuat per una xarxa de vies de comunicació impressionant: carreteres, autopistes, rondes, etc. –a més de les vies del ferrocarril–, elements que trencaren la continuïtat urbana del municipi i influïren de forma determinat en el seu desenvolupament. Així, aquestes vies de comunicació facilitaren el procés d'urbanització i modernització social i econòmica del municipi, alhora que trencaven la unitat urbana, i deixaven al municipi dividit en barris aïllats.

Sant Adrià de Besòs esdevé, dintre d'aquest esquema, un lloc de pas natural per accedir al centre neuràlgic de la comarca i del país; la vall del riu Besòs facilita l'accés a la localitat des del nord-est de Catalunya i el pas de Montgat, al límit de la comarca, la connexió amb la costa nord i França.

Les principals vies de comunicació existents durant la primera meitat del segle XX foren:

- **Les vies de comunicació amb l'exterior:**

- Nacional II o carretera de Madrid a França per la Jonquera, també anomenada Barcelona-Mataró, i que comunicava la localitat amb Barcelona i Badalona. Aquesta carretera travessava el riu mitjançant l'únic pont existent a la localitat –si exceptuem el del tren–.
- Carretera de Sant Adrià de Besòs a Granollers que comunicava amb el poble veí de Santa Coloma de Gramenet, al marge esquerre del riu i paral·lel a aquest.
- El camí de La Verneda, al marge dret, que comunicava la N-II amb el molí de la Verneda en el límit entre Barcelona i Sant Adrià de Besòs.

- **Les vies de comunicació interiors:**

- La Carretera Negra, que travessava el marge dret del municipi al llarg del límit amb Barcelona i posava en comunicació la N-II amb La Mina i el Camp de la Bota al marge dret.

- La carretera de la Catalana que comunicava també la N-II amb la central tèrmica, dins del marge dret i paral·lela al riu Besòs.
- L'Avinguda Font i Vinyals –actual Avinguda de la Platja–, que comunicava el nucli històric del municipi i la N-II (al marge esquerre del riu), amb la Urbanització Font i Vinyals i la zona industrial de la platja i voltants.
- Altres camins menys importants, comunicaven les diferents masies, nuclis de cases, camps, indústries i barris entre ells.

L'increment de la població, el creixement industrial i la urbanització, determinaren l'ampliació del sistema viari i la conversió de l'espai recurs/inicial en espai mitja de producció industrial i de consum privat o col·lectiu. En definitiva, l'existència de vies de comunicació garantiren el desenvolupament econòmic i social dels pobles i ciutats que envolten Barcelona, i com millor eren aquestes línies de comunicació millors van ser les possibilitats de desenvolupament. Així, les localitats com Sant Adrià de Besòs, que es troba en una via de circulació principal, van tenir i van aprofitar les seves possibilitats de desenvolupament.

Les vies de comunicació de Catalunya no han variat al llarg dels segles; les ciutats importants esdevindran encara més destacables, per la qual cosa la zona de Barcelona, ja fonamental durant l'època de presència romana, continuarà incrementant el seu poder. Així va passar amb la via que anomenen carretera a França, que en aquella època comunicava Barcelona amb Badalona i passava per Sant Adrià de Besòs, que sempre ha estat lloc de pas. La coincidència de la Via Augusta amb les actuals vies ràpides, autopistes sobretot, mostra com la xarxa viària s'adequa als condicionants geogràfics del territori i demostra com aquestes cerquen els passos naturals (les planes i les valls dels rius) i les zones no inundables. Aquestes circumstàncies faran que moltes vies menin cap a Barcelona a través de les valls dels rius i de les planes del litoral.

Taula XXVIII: Plans de carreteres que afectaren a Sant Adrià de Besòs, 1914-1941.

<i>Anys</i>	<i>Espanya</i>	<i>Catalunya</i>
1914	<i>Cuarto Plan General de Carreteras</i>	
1926	<i>Circuito Nacional de Firmes Especiales</i>	
1930		<i>Pla General de Camins Veïnals i la seva Ordenació de la Diputació de Barcelona</i>
1935		<i>Pla General d'Obres Públiques de la Generalitat</i>
1941	<i>Quinto Plan General de Carreteras</i>	

Font: Elaboració pròpia

La carretera per excel·lència de la nostra localitat, existeix com a tal i té la consideració d'estatal des de principis de segle i el seu funcionament és del tot correcte des de l'any 1848, segons mostra el Pla de la Junta de Carreteres de Catalunya.

El pla de carreteres de la Generalitat de Catalunya de 1935 volia garantir les possibilitats de desenvolupament del conjunt del país i sobretot els municipis més petits i incomunicats. Com podem observar, els metres de camins existents i previstos, en l'apartat de camins locals, haurien augmentat un 132,9% i representarien el 57,1% dels camins locals existents després de l'execució del pla de carreteres. Els metres de camins locals previstos haurien representat el 68,5% de tots els camins planejats.⁹⁸

Taula XXIX: Camins construïts i previstos pel Pla de Carreteres de la Generalitat de Catalunya, 1935 (en metres)

<i>Classe</i>	<i>Construïts</i>		<i>Previstos</i>		<i>Totals</i>	
	<i>Absolut</i>	<i>%</i>	<i>Absolut</i>	<i>%</i>	<i>Absolut</i>	<i>%</i>
Generals	2.627.900	77,9	743.800	22,1	3.371.700	100,0
Comarcals	3.702.419	81,2	855.120	18,8	4.557.539	100,0
Locals	2.611.676	42,9	3.471.708	57,1	6.083.384	100,0
Total	8.941.995	63,8	5.070.628	36,2	14.012.625	100,0

Font: Elaboració pròpia a partir del Pla de Carreteres de 1935.

La Generalitat, en l'esquema de la xarxa de camins general del Pla de Carreteres, havia planificat la construcció d'una autopista que creuava tota la ciutat de Barcelona, Sant Adrià de Besòs i finalitzava més enllà de Badalona, anomenada Via Metropolitana (veritable autopista); així com l'autopista del Vallès, que enllaçaria amb la carretera de Granollers. Els projectes de comunicació de la Generalitat de Catalunya republicana no van reeixir fins l'època de la Dictadura franquista –aquest projecte i altres plànols i estudis– que foren aprofitats per les autoritats de la dictadura, com podem comprovar als plànols rectificats o reciclats que es conserven a l'Arxiu Nacional de Catalunya.⁹⁹

En resum, a partir de 1935, la xarxa viària de Catalunya: “...s'ha configurat a partir de tres vies principals que surten de Barcelona i s'estenen tot al llarg de la línia costanera i cap a Lleida [...] Aquest esquema inicial s'ha anat diversificant i ramificant, però sense

⁹⁸. DIVERSOS AUTORS. *Pla General d'Obres Públiques any 1935*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1982. pàg. 49.

⁹⁹. *Ibidem*, pàg. 55. Al fons de la Generalitat Republicana podem consultar el plànol. ANC. *Esquema de la xarxa dels camins generals del pla de carreteres*. Inventari 1, registre 58, carpeta 2. També en aquest mateix fons podem veure altres plànols, que van ser “reciclats” i aprofitats per les autoritats franquistes.

perdre'n la configuració original [...]. Tipològicament, la xarxa existent pot ser descrita com una malla estructurada uniformement en sentit longitudinal tot al llarg de la línia costanera i, de la qual, de la zona central (àrea de Barcelona i zones limítrofes), en surten tres braços cap a l'interior de potència que va decreixent en anar distanciant-se de l'origen i que formen una xarxa oberta ramificada. Això origina un model territorial de relació radial... ”¹⁰⁰

El 28 d'octubre de 1848 va inaugurar-se la línia de tren més antiga d'Espanya. El traçat d'aquesta primera línia, de 28,6 km de longitud, de via única i d'amplada espanyola (1,667 m), anava de Barcelona a Mataró, passant per Sant Adrià de Besòs i el passadís marítim que s'obre entre la serralada prelitoral i la línia de costa. Els obstacles més importants que la línia havia de superar eren —. *el turó de Montgat (foradat per un túnel) i els ponts que salven el riu Besòs i les rieres del Maresme*”¹⁰¹. Aquesta primera línia mantindrà fins avui el seu recorregut, i significarà per al municipi la possibilitat de desenvolupament, si bé no serà fins l'any 1933 quan s'inauguri l'abaixador.

Aquesta línia formarà part de l'anomenat *“vuit català”*: “...que és la forma que, a grans trets, mostren en un mapa quatre de les línies més principals a Catalunya i que surten de Barcelona per ajuntar-se de dues a dues en estacions de bifurcació.”¹⁰².

—El 1933 es projectà un pla d'enllaços ferroviaris per a Barcelona, que era redactat en els termes següents, per la comissió creada expressament el 25 de març de 1931:

2. Enllaç de la línia de Granollers amb Mataró, en doble triangle, entre Sant Andreu Comtal i Poble Nou.”¹⁰³

Un cop finalitzada la guerra, el pla fou revisat, i el 1944 es promulga el Pla Vigent d'Enllaços Ferroviaris de Barcelona, especificat d'aquesta manera:

“1) Tres estacions terminals de viatgers

[...] b) Barcelona-Terminal (estació de França).

*[...] 5) Enllaç de superfície des de l'estació de Sant Andreu-Comtal a la de Barcelona-Poblenou, tot unint la línia de Mataró amb la de Granollers”.*¹⁰⁴

¹⁰⁰. GENERALITAT DE CATALUNYA. General, *Pla de Carreteres de Catalunya* (1985). Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques-Secretaria, 1987. pàg. 46.

¹⁰¹. UBACH i SOLER, Tomàs M. *El ferrocarril. La xarxa catalana*. Barcelona: Ketres, 1984, pàg. 68.

¹⁰². *Ibidem*, pàg. 70.

¹⁰³. DIVERSOS AUTORS. *Tren i estacions, Exposició al Born i a l'estació de França del 31 de gener a l'1 de març de 1981*. Barcelona: Generalitat de Catalunya-Ajuntament de Barcelona, 1981, pàg. 56

¹⁰⁴. *Ibidem*, pàg. 57

El 1963 fou redactada una Proposta de Modificació al Pla Vigent d'Enllaços Ferroviaris de Barcelona que contenia, en relació amb el de 1944, les modificacions següents: *—a) Supressió de l'Estació de Franca [...] A més suprimia també la línia del Port entre la Porta de la Pau i el Poblenou.*¹⁰⁵

El ferrocarril va contribuir al creixement de la localitat per dues vies: d'una banda, garantint el subministrament de matèries primeres per a les centrals tèrmiques i la indústria del vidre CELO, aquesta última serví també per transportar els seus productes (vidre pla) – totes aquestes indústries tenien vies d'enllaç directe amb la línia principal–; i d'altra banda, la de mitjà de transport de passatgers, funció que va trigar més temps a posar-se en marxa, ja que el baixador no va inaugurar-se fins el 1933. La primera demanda oficial per a la construcció d'un baixador a la part baixa del poble, es va fer per part de l'Ajuntament al Director General dels Ferrocarrils MZA, l'1 de març de 1925, i en la qual l'Ajuntament demana a la societat civil que faci demandes en aquest sentit.

Les necessitats de transport d'aquesta part del poble eren evidents per poder garantir la mobilitat dels treballadors cap a Barcelona i Badalona, on molts treballaven i a l'inrevés (a les empreses locals treballaven veïns d'aquestes ciutats). La demanda també anava adreçada per afavorir el creixement del municipi i sobretot de la Urbanització Font i Vinyals i d'altres del barri de Sant Joan Baptista.

L'última línia que entrà en funcionament al Barcelonès –dins la primera generació de tramvies barcelonins–, fou la línia anomenada: *el vapor del litoral* (Barcelona-Badalona). El seu recorregut era de 9,54 km, i a Sant Adrià de Besòs passava per la carretera nacional de Barcelona a França (N-II), el sistema de tracció des de la capital fins Badalona era la força de vapor i de tracció animal fins al final del seu recorregut. L'empresa que posà en marxa el servei l'any 1884 fou: la *Compañía Anónima de los Tranvías de Vapor de Barcelona y el Litoral*.¹⁰⁶ La societat es constituí l'11 de maig de 1883 amb capital belga i català. El Consell d'Administració de la societat estava format pels dos capitalistes belgues (Jean Ropsy Chaudron Williams i Fernandin Guilloce), els polítics locals (Albert de Quintana, i Antoni Ferratges i Mesa diputats a Corts), i un tècnic amb experiència (Paul Soenen). L'any 1887, la línia estava completa, dotada amb doble via i tracció de vapor al llarg de tot el seu recorregut. Les dificultats tècniques –problemes amb les màquines que van haver de ser reemplaçades per

¹⁰⁵. *Ibidem*, pàg. 58

¹⁰⁶. ALEMANY, Joan; MESTRE, Jesús. *Els transports a l'àrea de Barcelona. Diligències, tramvies, autobusos i metro*. Barcelona: L'Avenç-TMB, 1986, pàg. 37.

cinc de noves, les obres de manteniment a la línia i la renovació dels vehicles– suposaren un endeutament per a la companyia, ja que els ingressos d'exploració no van ser tampoc els que hom podia esperar. Els preus dels bitllets: 35 i 50 cèntims eren encara molt elevats pel poder adquisitiu de les classes populars, per la qual cosa no van utilitzar aquest mitjà de transport amb normalitat. En resum, una vegada finalitzada l'Exposició Universal de l'any 1888 poques companyies presentaven balanços positius; l'exploració d'una sola línia no garantia la viabilitat econòmica en la majoria de casos. Així, davant la iniciativa privada que significava un cert desordre en el servei, l'Ajuntament de Barcelona introduí la idea clara que el servei havia d'estar orientat per una política urbana i de transport definida pel poder local. La seva intervenció anirà adreçada a unificar tècnicament el servei –les diferents amplades de les vies (1m i 1,44) – i les empreses que el donaven. L'electrificació duta a terme a partir de l'any 1901 amb el tramvia d'Horta, significarà la intervenció decidida de l'Ajuntament en la gestió privada del transport per tal de convertir-lo en un servei públic –*bé públic*, diran els tecnòcrates municipals–, fonamental per al desenvolupament de la ciutat.

La unificació de les petites empreses es produirà de forma continuada durant l'última dècada del segle XIX i la primera del nostre segle. Les companyies existents l'any 1904 eren: *Barcelona Tramways Company Limited* (anglesa), *Compañía General de Tranvías* (alemanya), *Tranvía del Tibidabo y ferrocarriles de Cataluña* (català) i *Tramways de San Andrés y Extensiones* (belga). Aquesta última empresa absorbí la *Compañía Anónima de los Tranvías de Vapor de Barcelona y el Litoral* –que era la que donarà servei a Sant Adrià de Besòs a partir del 7 de maig de 1905–. Una vegada electrificada, la companyia serà absorbida el juny de 1911 per la *Tramways de Barcelona SA*, empresa que ja s'havia fet amb el control de totes les companyies de tramvies de Barcelona l'any 1914 –exceptuant-ne els tramvies blaus del Tibidabo–, i el capital de la qual era d'origen belga.

El creixement econòmic i demogràfic del Pla de Barcelona afavorí la millora del servei, atès que l'augment de la longitud de la xarxa –que passa de 25 km l'any 1900 a 125 l'any 1910– facilitava l'accés als tramvies d'un nombre cada vegada major d'usuaris; també l'ús dels remolcs –vagons sense motor– permetia incrementar considerablement el nombre de passatgers amb unes despeses força reduïdes. L'increment dels ingressos d'exploració i la reducció de costos de manteniment i d'exploració produïts per l'electrificació de les línies millorà la rendibilitat de les companyies. L'any 1925, l'empresa *Tramways de Barcelona SA* donava també servei a una nova línia del litoral, que arribava fins al Poble Nou en direcció a

Sant Adrià. En aquests anys les parades de les línies eren fixes, és a dir, no s'aturaven els tramvies a instància dels usuaris com passava fins aleshores.

Durant els anys vint l'aparició dels projectes de construcció d'un metropolità –l'any 1921 es constituí *la Compañia del Ferrocarril Gran Metropolitano de Barcelona S.A*– i l'expansió dels vehicles a motor com els autobusos –l'any 1921 es constituí *la Compañia General de Autobuses*–, faran que les empreses iniciïn una crisi molt greu, que no podrà solucionar-se –malgrat la popularitat del transport i l'ús que en feien les classes populars (el 1905 hi havia una mitjana de 130 passatgers per barceloní i 250 l'any 1923) –, tot i que les esperances posades en l'exposició de 1929 no reeixiren, malgrat l'increment de beneficis obtinguts durant el període de la dictadura de Primo de Rivera.

L'empresa *Tramways de Barcelona S.A* va diversificar llurs interessos participant a les dues companyies de transport que es crearen –la del metropolità i la dels autobusos abans esmentades– per, finalment, el 23 de desembre de 1925, dissoldre's i traspasar tots els seus béns i interessos a l'empresa *Los Tranvías de Barcelona S.A* –controlada pels bancs Societat Anònima Arús-Garí i la Banca Marsans 70% de les accions–. Els beneficis de l'empresa van caure entre el 1924-36, però malgrat això va continuar sent el mitjà de transport públic amb més ingressos d'explotació –i també amb més despeses– i el més utilitzat fins a l'any 1964. La nova empresa, aprofitant la legislació de la dictadura de Primo de Rivera, s'acollí a les disposicions que facilitaven la nacionalització d'empreses de servis públics, que continuaren però sota el control dels mateixos homes.

Els beneficis de la companyia de tramvies van estar sotmesos a les fluctuacions de la demanda. Així, a partir de la crisi de 1929, s'inicià una davallada que no s'aturà fins l'any 1931, any a partir del qual aquesta restarà estable fins l'esclat de la Guerra Civil.

La competència dels autobusos va augmentant a la dècada dels trenta, però sense de cap manera decisiva. La mitjana anual de passatgers entre els anys 1930-35 va ser de 250 milions per any, 50 van viatjar en autobús i 200 en tramvia. La línia d'autobús que comunicava Badalona amb Barcelona feia el mateix recorregut que el tramvia per l'interior de Sant Adrià de Besòs. Aquesta, però, no va ser la primera línia d'autobusos existent a Sant Adrià de Besòs, ja que a principis de segle (1906) es va intentar posar en marxa un servei d'òmnibus entre La Catalana i La Gran Via, que no va reeixir fins als anys vint.

L'any 1936 la línia de Sant Adrià de Besòs, malgrat els intents d'estandardització i homogenització de les línies iniciades per les companyies i els poders públics a principis de

segle, continuava tenint una amplada d'1 metre mentre que d'altres –pràcticament el 50%– la tenien d'1,43 m.

El desbaratament del cop d'estat militar-feixista a Catalunya i l'esclat de la Guerra Civil va significar el pas de la propietat privada a la pública –i/o col·lectiva– i el manteniment absolut, efectiu i ordenat del servei de transports del Pla de Barcelona. La companyia va quedar col·lectivitzada i sota el control dels treballadors (CNT-AIT) i d'un representant de la Generalitat i, el 31 de maig de 1937, passà a anomenar-se *Tranvías de Barcelona Col·lectivizados* i era regida per un comitè format pels representants dels treballadors triats en assemblea i un representat de la Generalitat. Les noves condicions laborals i socials van veure la llum: les dones s'incorporaren al món del tramvia com a conductores per primera vegada en tota la història. Les raons que expliquen aquest fet són dues: d'una banda, la manca d'homes per garantir el servei de tramvies –un miler de treballadors de l'empresa es van incorporar al front de batalla–, i d'una altra, i no menys important, la voluntat del conjunt de les dones de participar de forma decidida en la construcció d'un nou món, sense cap més limitacions que les de qualsevol ésser humà. L'empenta de les joves militants de les organitzacions obreres i feministes impregnà a un bon nombre de dones sense militància i les empentà a participar decididament i de forma natural en totes les activitats socials. La gestió econòmica de l'empresa col·lectivitzada fou l'adequada a les circumstàncies, si bé l'augment de treball a la companyia va fer que l'ambient revolucionari no arribés al conjunt dels treballadors i els comitès es veiessin obligats a sancionar-los per qüestions laborals. Els serveis d'autobusos durant la Guerra Civil no van funcionar, ja que la majoria es destinaren a l'exèrcit republicà. Tramvies i vies patiren els efectes de les bombes de l'aviació feixista i la destrucció dels béns de la companyia fou molt important.

Un cop finalitzada la Guerra Civil amb la victòria franquista sobre els republicans es produí un profund canvi social, econòmic i polític, i com diu Alemany, així ho van entendre els directius de *Tramvías de Barcelona, SA*, –comte de Gamazo, Lluís Figueras-Doti Vals, Jordi Garí Gimeno, Josep Jover Casas, etc.– i a la memòria corresponent al 1939 saludaven al: *“Glorioso Movimiento Nacional, tiene el Consejo por primordial deber, antes de daros cuenta de la marcha y vicisitudes de la empresa, el dedicar un tributo de adhesión y gratitud al Caudillo, bajo cuyo mando y con el esfuerzo abnegado del invicto Ejército Español, se logró el triunfo de la Patria sobre los elementos que amenazaban destruir todas sus energías*

morales y materiales”,¹⁰⁷ tot esperant recuperar les seves propietats i posar en marxa el seu negoci, cosa que van fer mantenint l’estructura empresarial del 1936. La manca de poder adquisitiu dels potencials clients, degut a les cruels condicions de vida que va imposar el règim feixista durant els anys quaranta a les classes populars derrotades, durament reprimides i sotmeses a la fam, que agreujava les possibilitats de refer-se dels desperfectes soferts durant la guerra, va portar a la signatura d’un conveni l’octubre de 1940, en què l’Ajuntament de Barcelona cedia l’explotació de les línies a *Tranvías de Barcelona SA*, a canvi d’un cànon anual del 4% de la recaptació –que substituïa els impostos municipals– i un 1% sobre els beneficis de les línies.

En aquest apartat d’infraestructures de comunicacions, no podiem deixar de parlar del metro (tren suburbà), malgrat que no van arribar a la ciutat fins els primers anys de la dècada dels vuitanta.

El dia 24 de febrer de 1924 el ple de l’Ajuntament es va oposar a la proposta de Marià Rubió i Bellbé –publicada al BOP 12-10-1924– en què aquest sol·licitava la concessió d’una autorització per construir un tren suburbà que: *partiendo de la Plaza de Cataluña de Barcelona y atravesando este término municipal termina en las afueras de Badalona*”.¹⁰⁸ L’oposició va ser deguda a les característiques del projecte, que preveia que el servei seria per la superfície del carrer Cortes (Av. de les Corts Catalanes), per la qual cosa els propietaris locals veien perillar la integritat de les seves propietats (expropiacions) i a la vegada sabien que, com passava a Barcelona, aquest sistema de superfície, semblant al tramvia que travessava el poble, dificultava la circulació de vehicles i de persones. El 4 d’octubre de 1925 la comissió permanent de l’Ajuntament estudia i aprova una nova instància de Marià Rubió i Bellbé que recull les modificacions del projecte inicial i que l’Ajuntament demanava. El projecte que neix a la plaça de Catalunya, en ser aquesta un nus fonamental en el sistema viari del Barcelonès i de Catalunya, continua pel carrer Cortes i les seves prolongacions dins de Sant Adrià de Besòs i Badalona, i com deixa clar l’escrit en el punt quatre: *“Toda la línea era subterránea para evitar peligros y molestias y para permitir la máxima velocidad de los trenes”*¹⁰⁹. L’Ajuntament comunicà el seu acord, com demanava Rubió, al Ministeri de Foment mitjançant el Governador Civil.

¹⁰⁷. *Ibidem*, pàg. 190.

¹⁰⁸. ASAB. *LAPA*, 24 febrer 1924, Tom 9, foli 35.

¹⁰⁹. ASAB. *LACPA*, 4 novembre 1925, Tom 11, foli 10.

L'11 de gener de 1931 la comissió permanent de l'Ajuntament torna a manifestar-se en favor del suburbà fent referència a l'acord fet anteriorment (24-02-24)¹¹⁰. Els ferrocarrils suburbans van arribar el 1932 a Marina a l'est i fins La Torrassa (Hospitalet de Llobregat) a l'oest. Sant Adrià de Besòs no va rebre la visita del metro fins el 1985 amb la construcció del perllongament de la línia 4 fins a Pep Ventura, a Badalona.

2.2.3.2. L'espai construït: indústria i habitatge

La conversió de l'espai/mitjà de producció agrària, en industrial va ser l'element motor del procés d'urbanització, i el que va impulsar alhora la creació de l'espai/consum col·lectiu –infraestructures de comunicació (carreteres, vies, carrers) o de serveis (escoles, hospitals, mercats, parcs,...) –, o individual (habitatges). La conversió de l'espai rural en urbà fou dirigida pels grans propietaris del sòl, els grans industrials tots ells forans, i amb la col·laboració de les autoritats municipals.

Les grans indústries organitzaren el territori adrianenc i ocuparen al final del període entre el 15-20% de la superfície del municipi. A finals de la dècada dels trenta, pràcticament cadascun dels barris de la localitat tenia la seva zona industrial. El barri que presentava la major superfície ocupada per grans indústries era el de La Catalana, que tenia el 32,9% del seu sòl dedicat a ús industrial, seguit de Sant Joan Baptista (16,6), de La Mina (6,6) i de Sant Adrià Centre (4,9). Aquestes xifres no poden amagar però, que més del 55,5% del total del sòl industrial del municipi estava al barri de La Catalana i el 30,9 al de Sant Joan Baptista, barri que era el veritable motor industrial de la localitat, ja que tenia en el seu sòl les indústries que ocupaven a la major part de la mà d'obra industrial –l'any 1923 el nombre de treballadors ocupats en les indústries del barri eren aproximadament uns 400, i 800 el 1942–. El 1923, les grans empreses de La Catalana, La Mina i Sant Adrià Centre donaven feina a uns 160, 50 i 30 treballadors respectivament.

¹¹⁰. ASAB. LACPA, 18 gener 1931, Tom 16, foli 22.

Taula XXX: L'ús del sòl de les grans indústries per barris, 1906-1936.

<i>Barris</i>	<i>Superfície m²</i>				
	<i>Total</i>		<i>Industrial (grans indústries)</i>		
	<i>Absolut</i>	<i>%</i>	<i>Absolut</i>	<i>%</i>	<i>A/B (%)</i>
1. Sant Adrià Centre	389.381	10,1	19.254	3,2	4,9
2. Sant Joan Baptista	1.120.148	28,9	186.285	30,9	16,6
3. La Verneda	393.267	10,2	0	0,0	0,0
4. La Catalana	1.015.478	26,2	334.839	55,5	33,0
5. La Mina	951.725	24,6	62.763	10,4	6,6
Total municipi	3.870.000	100,0	603.141	100,0	15,6

Llegenda: A = Superfície aproximada del barri, B = Sòl d'ús industrial (gran indústries).

Font: Elaboració pròpia a partir de la taula anterior.

Les grans indústries adriänenques es situaren al municipi per diferents motius, com ja s'ha dit a l'inici del capítol, i els fonamentals van ser: la proximitat a Barcelona, nucli fonamental del desenvolupament econòmic de Catalunya i d'Espanya; la pressió impositora molt reduïda (a la localitat no s'havien de suportar els arbitres especials de Barcelona); les bones comunicacions (tren, carretera nacional, tramvies, etc.); el suficient assortiment d'aigua i electricitat; la facilitat per fer servir el riu com a col·lector de les aigües residuals i, per últim, la possibilitat d'accedir a sòl en bones condicions econòmiques i sense gaire problemes per a la urbanització. De l'anàlisi de diferents documents municipals es pot veure l'interès del poder local i del seu arquitecte per industrialitzar el municipi; la creació d'illes industrials tancant o obrint carrers, la reserva de sòl per a la indústria, etc. El mateix arquitecte municipal i la seva germana (Carmen) posseïen una propietat a la finca *Los Novales* que inicialment volien dedicar a la radicació d'una indústria.

Les dues grans indústries elèctriques s'instal·laren a la desembocadura del Besòs, per la proximitat a Barcelona i Badalona, per la facilitat d'utilitzar l'aigua de mar per a la refrigeració de les seves instal·lacions de producció d'electricitat i per la facilitat de fer arribar el carbó a les seves instal·lacions, mitjançant les vies fèrries que entraven a les seves empreses.

Així doncs, l'electrificació del municipi va suposar l'arribada de tot un conjunt d'indústries que utilitzaven com a font d'energia l'electricitat produïda per les dues companyies elèctriques. Així, si abans de l'electrificació la companyia química Miquel y Widmer SC produïa la seva pròpia electricitat, després de l'aparició d'aquestes dues indústries deixa de fer-ho.

Taula XXXI: Les grans empreses adrianenques, 1906-1936.

<i>Anys</i>	<i>Empreses</i>	<i>Barri</i>	<i>Sectors</i>	<i>S. en m²</i>
1906	Miquel y Widmer Societat en Comandita	2	Química	44.069
1912	Energía Eléctrica de Cataluña, SA	2	Elèctric	58.947
1912	Hijos y Nieto de Pedro Baurier	2	Tèxtil	29.209
1913	Viuda de J. Llandrich	1	Cartró	7.954
1915	Catalana de Gas y Electricidad, SA	4	Elèctric	329.239
1915	Fomento de Obras y Construcciones SA	5	Incineradores	49.000
1916	Almacenes de Obras Públicas	4	Construcció	1.400
1916	Servicio de Arenas de Barcelona	4	Construcció	4.200
1917	Viuda e Hijos de Pedro Nicolau	2	Química	8.400
1918	Sociedad General de Electro-Metalúrgia, SA	5	Metal·lúrgica	15.026
1920	M. y R. Tey	2	Química	29.379
1923	Compañía Española Fabricación Mecánica del Vidrio SA	2	Vidre	30.000
1924	Viñas Goig, SA	2	Tèxtil	15.000
1930	Juan Roqueta Arnella	1	Cartró	3.303
1930	Compañía Fonográfica Hispanoamericana, SA.	1	Plàstic	3.779
1936	Productos "Búfalo", SA	1	Química	4.282

Font: Elaboració pròpia a partir de diferents fons de l'ASAB, dels plànols de Sant Adrià de Besòs: plànols de Vicenç Martorell de 1916-24 i dels càlculs del Dept. d'Urbanisme Municipal de Sant Adrià de Besòs.

La SGEMSA, gràcies a les centrals tèrmiques va poder produir acers especials en un forn trifàsic de 750 KVA. La Compañía Española para la Fabricación Mecánica Vidrio SA va fer servir els dos elements tècnics fonamentals per a desenvolupar la seva activitat industrial: l'electricitat i l'accés a la xarxa ferroviària (també posseïa un accés a les seves instal·lacions que permetia l'arribada de les matèries primeres i la seva sortida per a qualsevol lloc d'Espanya o Europa).

Les altres indústries, com les tèxtils (Baurier, Viñas Goig SA), les de producció de cartró (Viuda de J. Llandrich i Joan Roqueta Arnella), les de tractament de la fusta (Viuda e Hijos de Pedro Nicolau), les químiques (Manuel y Ramon Tey) o les de recollida d'escombreries (FOCSA, que tenia un forn crematori de deixalles a La Mina) també aprofitaren per desenvolupar llurs activitats l'energia elèctrica i la proximitat a Barcelona.

La carretera nacional va facilitar també la creació d'indústries lligades al desenvolupament de Barcelona; la FOCSA, quan el 1915 obté la concessió de la neteja viària de Barcelona, s'instal·là al municipi per les bones comunicacions i per les facilitats donades per l'Ajuntament. Els *Almacenes de Obras Públicas* i el *Servicio de Arenas de Barcelona* s'instal·len al costat de la nacional per tal de donar servei a les obres públiques que la ciutat necessitava per desenvolupar l'àrea del Besòs i per mantenir en bon estat les comunicacions amb el nucli industrial naixent i amb Badalona.

Taula XXXII: Els protagonistes del pas del món agrari a l'industrial, 1903-1919.

<i>Any venda</i>	<i>Propietaris venedors</i>	<i>m²</i>	<i>Industrials adquiridors</i>
1903	Joaquín de Font i Vinyals	22.648	Hijos y Nieto de Pedro Baurier
1907	Jaime Bachs	13.206	
1909	Joaquín de Font i Vinyals	44.069	Miquel y Widmer, SC
1914	Dolores Sagraera Salva	1.000	Energía Eléctrica de Cataluña, SA
	Francisco Barriga Villa	19.912	
	Rosa Riera Sarradell	13.813	
	SGIC o CGE *	24.222	
1915	Consuelo/Pilar de Moragas	49.000	Fomento de Obras Construcciones, SA
1915	Pilar Bassols de Cabanes	329.239	Catalana de Gas y Electricidad, SA
1917	Francisco Casellas Reig (pare)	21.621	Establecimientos vitivinícolas Pedro i Jaime Casellas
	Juan Fusté Serra Seguí	5.509	
1917	Francisco de Font y Cots	8.400	Viuda e Hijos de Pedro Nicolau
1918	Consuelo de Vidal y Moragas	15.026	Soc. General Electrometalúrgica, SA
1919	Ana de Font i Cots	29.379	Manuel y Ramon Tey Enrich

Llegenda: SIGC= Sociedad General de Industria y Comercio i CGE= Compagnie Generale d'Electricité.

Font: Elaboració pròpia a partir de l'amillament de 1918 i dels seus apèndixs: 1911 (ACA. HL-1259/37); 1914 (ACA. HL-1253/40); 1916 (ACA. HL-1255/90); 1918 (ACA. HL-1247/51) i 1932-33 (ASAB. Capsa: 982) i diferents expedients d'obres municipals (ASAB).

En definitiva, la proximitat a la ciutat comtal (consumidors) i les facilitats trobades al municipi (tècniques i polítiques) per al desenvolupament de les seves activitats econòmiques feren que Sant Adrià de Besòs es transformés en un nucli industrial i obrer de primera magnitud, farcit d'indústries punteres d'importància nacional (CGESA, EECSA, SGEMSA, CEFMVSA, HNPB o la Compañía Química del Besòs, continuadora de la MWSC), tant per la seva producció altament especialitzada com pel volum de producció i de llocs de treball creats.

El sòl que compraren les grans indústries era propietat, gairebé tot, de barcelonins, per la qual cosa els grans negocis de conversió de l'espai recurs/inicial (o medi de producció agrària) en mitjà de producció industrial es feren als despatxos de Barcelona i no al municipi, puix que propietaris del sòl i compradors tenien fixada la seva residència a la capital de Catalunya. Les grans indústries de la localitat tenen en comú l'absentisme dels seus propietaris, i no només per ser grans indústries d'àmbit nacional, com el cas de les elèctriques, sinó perquè els negocis es feien a la ciutat comtal mentre la producció es feia al municipi.

Els grans propietaris del sòl van vendre les seves terres per a diferents usos, així la família de Font i Vinyals –el pare Joaquín i fills: Francisco, Carmen i Dolors– va aconseguir uns elevats beneficis per la conversió de les seves terres (mitjà de producció agrària) en sòl industrial (mitjà de producció industrial) i sòl urbanitzable (mitjà de consum). L'ús del sòl que va fer la família va anar canviant amb el pas del temps i, si inicialment el pare feia servir les terres per obtenir liquidesa o com a garantia hipotecària per obtenir préstecs (a l'amillament de 1918 consta que conrea la seva terra pel seu compte¹¹¹), la seva filla Carmen va dedicar-se de ple a l'obtenció de plusvàlues mitjançant la creació d'espai urbanitzat, sòl que venia en forma de parcel·les sense la urbanització bàsica.

Abans d'endinsar-nos en l'estudi de l'evolució de l'habitatge, hem de començar fent una anàlisi hermenèutica de les fonts utilitzades, que són les existents i les que fem servir els historiadors: els nomenclàtors, el nombre de cèl·lules dels censos i la contribució urbana.

Les fonts esmentades presenten diferents deficiències:¹¹² els nomenclàtors, que ens informen, entre d'altres qüestions, del nombre d'edificis destinats a habitatges o a altres usos, de les seves alçades i de la distribució per entitats de població dels edificis, així com del nombre de persones que hi viuen, no ens permeten saber el nombre d'habitatges, ni fer un càlcul precís, ja que no coneixem el nombre d'edificis habitats segons el nombre de plantes. A més, per conèixer si el nombre de plantes és realment correcte caldria saber si els agents censals entenien que s'havien de calcular a partir del terra, i no dels baixos.

El nombre de cèl·lules que consten als censos o padrons són lleugerament superiors al nombre real d'habitatges, ja que trobem més d'una cèl·lula a molts habitatges de la localitat i hem d'aplicar un element corrector per tal de fer servir aquesta font amb el conseqüent percentatge d'error, malgrat poder considerar-lo mínimament.

La contribució urbana ens dóna també pistes dels habitatges existents, però limitadament, puix que els solars no edificats i amb tanques també consten en aquests document recaptador, a més de l'ocultació o de l'existència de subhabitatges no declarats.

¹¹¹. (A-21). Parte Llamada Torrasa de su propiedad que cultiva por su cuenta: Regadio eventual (1a 6 mof, 2a 12mof, 3a 26 mof y 3mu); Secano, (1a 4mof, 2a 24mof y 13mu, 3a 15mof), Bosque (1a 3mof, 2a 7mof, 3a 5mof) i Yermo 2a 6mof, 3a 5mof.

¹¹². Vegeu una crítica de les fonts a: CARRERES, Albert et al., *op. cit.*, 1989, pàg. 263-266. I TAFUNELL i SAMBOLA, Xavier, «La construcció: una gran indústria i un gran negoci». A: CABANA I VANCELLS, Francesc (coordinador). *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània, s. XX, Indústria, finances i turisme*. Vol. VI, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989, pàg. 239 (nota 4).

En resum, les fonts durant aquests primers quaranta anys del segle, presenten limitacions, però no tan grans com per a no poder veure quina ha estat la tendència edificatòria del municipi.¹¹³

El creixement de l'edificació a Sant Adrià de Besòs entre 1910-36, ens mostra la força del fet immigratori, i una relació aparentment equilibrada entre oferta i demanda. L'equiparació entre nombre de cèl·lules de censos i padrons i habitatges ens mostra una realitat distorsionada, que amaga la necessitat d'habitatges. Així, analitzant el nombre de persones per edifici, podem veure que hi ha un fort increment d'aquesta relació durant els anys de creixement immigratori (1914-1930). Si a l'any 1910 a cada edifici habitat hi vivien 5,5 persones, el 1920 i 1930 ho feien 7,4.

Si analitzem les cèl·lules dels censos i padrons i les adreces que corresponen a cadascuna d'elles, observem que en un mateix habitatge hi vivien més d'una família, és a dir, alguns habitatges tenien assignada més d'una cèl·lula (família), per la qual cosa la relació nombre de cèl·lules amb nombre d'habitatges no és del tot directa. Això vol dir que el nombre d'habitatges és inferior al de cèl·lules. Malgrat aquesta disparitat, podem concloure afirmant que les xifres d'habitatges que presentem ens mostren la tendència del procés de l'edificació. Així mateix, si fem un càlcul aproximat del nombre d'habitatges existents a partir de l'alçada dels edificis,¹¹⁴ advertim que la tendència a l'increment entre 1920-36 és manté; el nombre de persones per habitatge el 1930 era de 5,1 i de 5,0 el 1936.

La TCAA (%) de la població i dels habitatges (cèl·lules censals i padronals), mostra una forta homogeneïtat, que pot ocultar part de la realitat. El ritme de construcció dels habitatges és sempre més lent que el d'arribada dels immigrants. Durant els anys de fort creixement immigratori (1914-30) la població que arriba, mentre no té la possibilitat de comprar o llogar un habitatge –adequat a les seves necessitats i possibilitats econòmiques–, es

¹¹³. Al següent quadre podeu veure comparades les diferents fonts (Padró d'edifici i solars, Nomenclàtor i censos i padrons de població) que ens proporcionen informació sobre el creixement urbà de la localitat, així com les discrepàncies existents entre ells.

<i>Anys</i>	<i>Edificis i solars (padrons)</i>	<i>Edificis habitats (censos)</i>	<i>Cèl·lules (censos)</i>
1910	45	89	112
1920	109	144	258
1930	1.062	876	1.553
1936	Dades 1934	1.168	1.206
			1.758

¹¹⁴. Hem considerat que cada edifici d'un pis tenia un habitatge, el de dues plantes, dos i els de tres o més, tres (fins 1930) i cinc a partir d'aquesta data. Per últim, hem restat al total obtingut un habitatge per cada edifici no destinat a habitatge.

veu forçada a viure en condicions d'amuntegament: en petites habitacions llogades, compartint pisos amb altres famílies o persones, o en subhabitatges com barraques o coberts – les referències documentals oficials (Ajuntament) i de les persones que van haver de viure-hi són nombroses–, la qual cosa suposa un increment del nombre de persones per habitatge.

Taula XXXIII: Evolució dels habitatges entre els anys 1910-1936.

<i>Anys</i>	<i>1910</i>	<i>1920</i>	<i>1924</i>	<i>1930</i>	<i>1936</i>
Població total de fet	494	1.073	2.852	6.515	8.401
Habitatges	112	258	676	1.553	1.878
Persones per habitatge	4,4	4,1	4,2	4,2	4,5
Creixement dels habitatges en xifres absolutes	15	146	418	877	325
Creixement dels habitants en xifres absolutes	76	579	1.779	3.663	1.886
TCAA dels habitatges en %	1,45	8,70	27,23	14,87	3,22
TCAA de la població total de fet en %	1,68	8,07	27,68	14,76	4,33

Associem el nombre de cèl·lules dels censos o padrons al nombre d'habitatges. L'any 1900 la població total de fet era de 418 habitants i el nombre d'habitatges, 97.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades del censos i nomenclàtors dels anys respectius.

L'arribada de la Segona República, la reducció de la immigració i el relatiu estancament de les activitats econòmiques, a Sant Adrià de Besòs van traduir-se en un lleuger increment de la relació persones/habitatge –la TCAA (%) entre el 1930-36 de la població va ser del 4,3 i la d'habitatges 3,2–. L'inici de la Guerra Civil va agreujar la situació: per la destrucció d'habitatges –pels bombardejos i per la manca de possibilitats de manteniment dels existents–, per l'aturada de la construcció de nous i, a més a més, per l'arribada de refugiats provinents d'altres territoris de l'Estat espanyol. Els veïns de Sant Adrià de Besòs, al llarg dels anys de la República, van començar a tenir garantit un espai vital mínim, que els permeté viure en millors condicions que quan van arribar al municipi. La TCAA (%) entre el 1910 i el 1936 de la població va ser del 11,51 i la dels habitatges del 11,45; la qual cosa determina que al final del 1936 la relació de persones per habitatge fos similar a la de començament del segle (4,5).

Taula XXXIV: Evolució dels edificis a Sant Adrià de Besòs, 1900-1936.

<i>Anys</i>	<i>1900</i>	<i>1910</i>	<i>1920</i>	<i>1930</i>	<i>1936</i>
Població total de fet	418	494	1.073	6.515	8.401
Edificis habitats	85	89	144	876	1.206
Persones per edifici habitat	4,9	5,5	7,4	7,4	6,9
Edificis deshabitats	6	5	—	—	—
Edificis no destinats a habitatges	10	6	33	89	78
Edificis d'un pis	12	14	25	722	904
Edificis de dos pisos	76	75	135	193	226
Edificis de tres i més pisos	13	11	17	50	76
Nombre total d'edificis de pisos	101	100	177	965	1.206
Nombre total d'—albergs i barraques"	—	8	17	20	—
Nombre total d'edificis i —albergs"	101	108	194	985	1.284
TCAA dels edificis dels habitatges en %	—	0,46	4,93	19,79	5,47
TCAA dels edificis d'altres usos en %	—	-4,98	18,59	10,43	-2,17
TCAA de tots els edificis en %	—	0,67	6,03	17,64	4,52
TCAA de la població total de fet en %	—	1,68	8,07	19,77	4,33

Les dades de l'any 1936 provenen d'un informe elaborat per l'Ajuntament i enviat al ministeri de la Governació el 7 de febrer de 1940. El total d'edificis de pisos només fa referència al total dels habitatges (vegeu: *nota al peu 115, pàg. 152*).

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels dades dels Nomenclàtors dels anys respectius.

L'evolució del nombre d'edificis (i també de les cèl·lules censals o padronals) ens permet fer una periodització de l'edificació a Sant Adrià de Besòs durant els primers quaranta anys del segle XX:

- **1900-1914:** el nombre d'edificis construïts va ser mínim i correspon a les necessitats internes de la població, és a dir, a l'augment de població produït pel creixement natural.
- **1915-1930:** és l'època del gran creixement i la podríem dividir en dues fases, la primera, fins al 1920, i la segona, des de la fi d'aquesta fins al 1930. Durant la primera, la TCAA (%) va ser del 4,9 i, durant la segona del 19,8. En ambdues fases el creixement és el resultat del creixement immigratori, si bé durant la segona també hi hagué un petit augment del natural.
- **1931-1936:** en aquesta etapa observem un pèrdua de ritme en l'edificació, la TCAA (%) va ser del 5,5 i suportada en els mateixos elements que l'anterior, però amb un volum d'immigrants inferior i un augment del creixement natural.
- **1936-1940:** Durant els anys que durà la Guerra Civil desapareixerien 36 edificis (25 d'una planta, 8 de dues, 3 de tres), a més a més, de quedar inutilitzats i pendents de

grans reparacions 98 (70 d'una planta, 19 de dues, 7 de tres i 2 de quatre)¹¹⁵. Això deixa prou clar que el nombre de persones per edifici o habitatge augmentaren considerablement i que aquesta situació es perllongà i empitjorà per l'augment de la població fins els anys cinquanta. Un dels primers grups d'habitatges de protecció oficial construïts a Catalunya després de la Guerra Civil, pel Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona, es va edificar el 1952 a La Verneda (entre Barcelona i Sant Adrià de Besòs).

Les TCAA (%) dels edificis destinats a habitatges i els destinats a altres usos creixen de forma desigual. Així, els primers creixen a un ritme similar al llarg de tot el període, però mostren també, durant el període republicà, un menor creixement en la construcció d'edificis que en la població.

Pel que fa als edificis destinats a altres usos, observem –vegeu: *Taula XXXIV* (pàg. 151) – que tenen un ritme anual de creixement molt important durant el procés d'industrialització, entre el 1910-20, la TCAA (%) va ser del 18,6 i entre 1920-30 del 10,4, la qual cosa ens permet veure la relació entre el creixement de l'edificació destinada a usos de caire econòmic i la immigració, que alhora impulsa de nou aquesta economia per la demanda de nous béns i serveis.

Els edificis d'ús industrial i agrari van representar el percentatge més gran d'aquests edificis no destinats a habitatges, ja que el sector serveis o del comerç es desenvolupava en el mateix edifici on residia el propietari –aquest fet el podem corroborar si analitzem les adreces dels comerços i dels seus propietaris, a la contribució industrial i de comerç i/o als permisos d'obres municipals–. Els edificis de tipus industrial representaven el 1936, el 38,5% dels edificis destinats a altres usos, els d'ús agrari o ramader (quadres, estables, corrals, pallers, etc.), el 53,8% i altres edificis (escoles, cinemes, casernes,...), el 7,7%.

L'alçada dels edificis presenta un canvi substancial a partir de 1920. Així, si durant els primers vint anys del segle, els edificis de dues plantes representaven el 75% del total dels edificis de pisos de Sant Adrià de Besòs, de llavors ençà, la relació es va capgirar, i els pisos d'una planta –més fàcils de construir amb l'ajuda d'un paleta o de familiars i veïns, i més econòmics– passaren a ser el 75% del total.

¹¹⁵. ASAB. *Informe de l'Alcalde de Sant Adrià de Besòs, José Royo Genique al 'Ministerio de la Gobernación' (Fiscalía Superior de la Vivienda)*, de 7 de febrer de 1940. Document del qual també provenen les dades d'habitatges existents l'any 1936.

Taula XXXV: Evolució dels habitatges de Sant Adrià de Besòs per barris, 1920-1936.

Barris	1920			1928			1936		
	P	H	P/H	P	H	P/H	P	H	P/H
Sant Adrià Centre	310	72	4,3	1.289	319	4,0	2.211	527	4,2
Sant Joan Baptista	601	144	4,2	2.507	589	4,2	3.382	730	4,6
La Verneda	0	0	0,0	20	4	5,0	372	82	4,5
La Catalana	26	7	3,7	491	120	4,1	963	207	4,6
La Mina	143	35	4,1	509	132	3,9	937	212	4,4
Total	1.080	258	4,2	4.856	1.164	4,2	7.865	1.758	4,5

Llegenda: P = Població total, H = Habitatges i P/H = Persones per habitatge o cèl·lula censal o padronal.

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels censos i padrons informatitzats.

La TCAA (%) dels edificis de dos pisos va ser entre el 1920-30 del 39,9, la més gran de tot el període, igual que la dels edificis de tres o més plantes (11,4). La construcció d'edificis de dues plantes va anar perdent força entre 1920-1936. Així, el 1936, observem que aquests edificis representen el 18,7% del total (un 2% menys que el 1930).

En analitzar el nombre d'habitatges (cèl·lules) i d'edificis de la localitat, hom pot afirmar que l'amuntegament va existir en els períodes de fort creixement immigratori, que l'oferta d'habitatges privats (un bon negoci tant per la venda de sòl, com per la construcció o per al lloguer) va anar solucionant les necessitats de la població amb recursos; i que bona part dels treballadors no van poder accedir fins els anys trenta a habitatges dignes –recordem les barraques i els coberts, el 1920 hi havia 8, 17 el 1920 i 20 el 1930 reconeguts legalment als nomenclàtors–, i a un preu força elevat. I per últim, pel que fa referència a l'índex de relació d'habitants per habitatge i d'habitants per edifici, és evident que va créixer a Sant Adrià de Besòs, com va passar a la ciutat de Barcelona –1920, 5,8 habitants/habitatge i 6,6 el 1930¹¹⁶–, com ho demostra l'aparició de formes d'habitació subestàndard.

L'evolució de l'índex de relació habitants per cèl·lula (habitatges) entre 1920-36 –vegeu: **Taula XXXV**– augmentà a tots els barris, però especialment als barris que iniciaren el seu creixement gràcies a les onades migratòries interiors (Catalunya) o exteriors (Espanya) i que tenien urbanitzacions i indústries en procés de creixement.

¹¹⁶. FERRER I AIXALÀ, Amador, *op. cit.*, 1993, pàg. 53.

Taula XXXVI: Evolució de l'edificació a Sant Adrià de Besòs per barris, 1920 i 1930.

1920	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Sant Adrià Centre	60	7	3	59	5	67	—	67	5,1	305
Sant Joan Baptista	24	9	3	25	5	33	—	33	8,8	213
La Catalana	4	4	—	8	—	8	—	8	8,7	35
La Mina	20	5	14	9	2	25	12	37	11,5	231
Sense determinar	36	8	5	34	5	44	5	49	8,0	289
Total	144	33	25	135	17	177	17	194	7,4	1.073
1930										
Sant Adrià Centre	250	24	147	85	42	274	2	276	9,1	2.288
Sant Joan Baptista	366	47	341	68	4	413	1	414	7,4	2.695
La Verneda	55	1	53	3	—	56	—	56	5,9	327
La Catalana	108	5	98	15	—	113	6	119	5,9	637
La Mina	68	1	55	10	4	69	2	71	5,6	384
Sense determinar	29	11	28	12	—	40	9	49	6,3	184
Total	876	89	722	193	50	965	20	985	7,4	6.515

Llegenda: 1. Edificis habitats, 2. Edificis no destinats a habitatges, 3. Edificis d'un pis, 4. Edificis de dos pisos, 5. Edificis de tres i més pisos, 6. Nombre total d'edificis de pisos, 7. Nombre total d'—albergs, barraques, coves etc.”, 8. Nombre total d'edificis i —albergs”, 9. Persones per edifici habitat, 10. Població total de fet.

* El 1930, Sant Adrià Centre té 6 edificis de quatre pisos i 2 de més de cinc. Als barris de La Mina i Sant Joan Baptista hi ha un edifici de quatre pisos a cadascun d'ells.

Fonts: Pel 1920 i 1930 elaboració pròpia a partir de DIRECCIÓN GENERAL DE ESTADÍSTICA. *Nomenclator de las ciudades, villas, lugares y demás entidades de población de España con referencia al 31 de diciembre de 192.*, Provincia de Barcelona. Madrid: Imprenta de los hijos de M. G. Hernández, 1924, pàg. 32 i DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO, CATASTRAL Y DE ESTADÍSTICA. *Nomenclator de las ciudades, villas, lugares y demás entidades de población de España con referencia al 31 de diciembre de 1930.* Tomo I (provincias de Álava a Cádiz), Madrid: Talleres de la Dirección General del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística, 1924, pàg. 57, respectivament.

La TCAA (%) dels edificis habitats dels barris de Sant Adrià de Besòs entre 1920-1930 va ser la següent: Sant Adrià Centre, 15,3; Sant Joan Baptista, 31,3; La Catalana, 39,0 i La Mina 13,0. Els barris que més van créixer ho van fer per l'acció urbanitzadora dirigida pels agents de la propietat interessats a obtenir plusvàlues de la conversió de sòl rural en urbà i de les inversions en béns immobiliaris (habitatges o edificis de lloguer). Barris com el de la Catalana (urbanització d'Anselmo Rius), Sant Joan Baptista (Urbanització Font i Vinyals) i Sant Adrià Centre (zona antiga i Eixample) van créixer en forma de taca d'oli: els edificis d'un pis constituïren el grup d'edificis més important al final del procés, el mateix que va passar a Santa Coloma de Gramenet —els edificis d'1 pis eren el 1920, 207 i els de dos, 412, mentre que el 1930 van ser respectivament 2.712 i 551. A Badalona, la construcció dels edificis d'un pis també va créixer espectacularment, i passa de 617 a 3.176, i els de dos de 3.686 i 4.465 respectivament entre les mateixes dates, però són els de dos pisos el grup d'edifici més gran, Barcelona tenia el 1920, 12.230 edificis d'un pis i 11.670 de dos, i el 1930 van ser respectivament 16.612 i 15.336, essent però els de més de tres el grup majoritari—. La dècada dels vint va ser la del canvi; Sant Adrià de Besòs va passar de ser un petit municipi agrari (1.073 habitants) a un municipi mitjà d'economia mixta, amb una important indústria

(6.515). En aquests deu anys el nombre d'habitants i d'edificis es multiplica per sis, el creixement d'edificis va ser idèntic al de Santa Coloma de Gramenet –i molt superior al de Badalona i Barcelona–, de tota manera aquesta localitat va multiplicar només per 4,7 la seva població.

Si comparem Sant Adrià de Besòs amb les nostres localitats veïnes, observem que la TCAA (%) dels edificis destinats a habitatges més gran, pel període intercensal 1920-30, presentada per Santa Coloma de Gramenet (19,9) i Sant Adrià de Besòs (19,8), seguides de Badalona (4,6) i Barcelona (2,9); pel període 1930-40, Sant Adrià de Besòs va ser la localitat que més va créixer (2,3), seguida de Santa Coloma de Gramenet (1,5), i Badalona i Barcelona (ambdues amb un 0,7).¹¹⁷

El nombre de plantes per edificis i barris seguí, com era d'esperar, la mateixa tendència que el conjunt del municipi: entre 1920-30 els edificis d'una planta van passar a ser hegemònics en tots els barris, i només perdran pes entre 1930-40. El 1920, els edificis d'un pis representaven el 14,1% del total dels edificis, el 74,8 el 1930 i el 65,3 el 1940; mentre que els de dos pisos van representar sobre el conjunt del municipi en els anys esmentats el 76,3%; el 20,0 i el 26,9.

La Verneda fou el barri que presentà en aquests anys el percentatge més alt d'edificis d'una planta (Urbanització del Marquès de Monsolís), alhora que Sant Adrià de Centre va ser el que el va presentar el més baix. Sant Joan Baptista, La Catalana i La Mina presentaven el 1930 un percentatge d'edificis d'una planta del 80-85%, la raó va ser l'existència de les urbanitzacions privades i l'autoconstrucció.

Sant Joan Baptista va ser el barri que més habitatges d'un pis tenia el 1930 (341), alhora que fou el que presentà una TCAA (%), entre 1920-30, més gran (60,5), seguit del de Sant Adrià Centre amb una del 47,6 i del de La Mina amb una del 14,7 (Sant Adrià de Besòs ho feu amb un 39,9). Pel que fa als edificis de dues plantes, la TCAA (%) més gran la presentà Sant Joan Baptista (10,5), seguit del de La Catalana (6,5), Sant Adrià Centre (3,7) i

¹¹⁷. Evolució dels edificis destinats a habitatges (E), la població total de fet (H) i de la seva relació (H/E), segons els nomenclàtors de cada any:

	<i>Badalona</i>			<i>Barcelona</i>			<i>Sant Adrià de Besòs</i>			<i>Santa Coloma de G.</i>		
	<i>H</i>	<i>E</i>	<i>H/E</i>	<i>H</i>	<i>E</i>	<i>H/E</i>	<i>H</i>	<i>E</i>	<i>H/E</i>	<i>H</i>	<i>E</i>	<i>H/E</i>
1920	29.361	5.081	5,8	710.335	38.610	18,4	1.073	144	7,5	2.728	529	5,2
1930	44.291	7.994	5,5	1.005.563	51.232	19,6	6.515	876	7,4	12.930	3.239	4,0
1940	48.520	8.568	5,7	1.081.175	55.588	19,4	8.576	1.096	7,8	17.235	3.767	4,6

La Mina (1,1), i és el total de Sant Adrià de Besòs (2,7). Els edificis de tres i més pisos presentaren la següent evolució: Sant Joan Baptista (- 2,2), seguit del de La Catalana (0,0), Sant Adrià Centre (23,7) i La Mina (7,2) el total de Sant Adrià de Besòs (11,9). I, per últim, els edificis no destinats presentaren la següent evolució: Sant Adrià Centre (13,1), Sant Joan Baptista (17,9), La Catalana (2,3), La Mina (-14,8) i el municipi (10,4).

Els habitatges construïts per particulars, amb l'ajuda de familiars i amb l'orientació del plànol de l'arquitecte i d'algun paleta, eren cases de planta baixa i amb una superfície que oscil·lava entre els 50 i els 75 m² habitables.

A La Verneda, els habitatges de la urbanització Monsolís eren cases de planta baixa en filera, que tenien 89 m² de superfície construïda (61 m² de zona habitable i 28 m² de pati). A Sant Joan Baptista, les cases eren d'una planta i d'autoconstrucció, amb una superfície d'uns

Taula XXXVII: Evolució dels edificis segons el nombre de plantes i per barris, en tant per cent sobre el total, 1920-1930.

<i>Barris</i>	<i>1920</i>				<i>1930</i>			
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>Total</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>Total</i>
Sant Adrià Centre	4,5	88,1	7,5	100,0	53,6	31,0	15,3	100,0
Sant Joan Baptista	9,1	75,8	15,2	100,0	82,6	16,5	1,0	100,0
La Verneda	—	—	—	—	94,6	5,4	0,0	100,0
La Catalana	0,0	100,0	0,0	100,0	86,7	13,3	0,0	100,0
La Mina	56,0	36,0	8,0	100,0	79,7	14,5	5,8	100,0
Sense determinar	11,4	77,3	11,4	100,0	70,0	30,0	0,0	100,0
Total municipi	14,1	76,3	9,6	100,0	74,8	20,0	5,2	100,0

Llegenda: 1 = Edificis d'un pis, 2 = Edificis de dos pisos i 3= Edificis de tres i més pisos.

Fons: Elaboració pròpia a partir dels Nomenclàtors dels anys corresponents. El 1940 (segons el nomenclàtor) el percentatge del total dels edificis de Sant Adrià de Besòs d'un pis era del 65,3, dels de dos del 26,9 i el dels de tres i més del 7,8.

120 m² de parcel·la, on la superfície habitable oscil·lava entre 50-75 m² i el pati entre els 45-70 m²; als barris de La Catalana i La Mina les dimensions del habitatges no eren gaire diferents.

A Sant Adrià Centre, la variabilitat de les morfologies dels habitatges era més gran, ja que els edificis –com analitzarem en parlar dels agents de la producció de l'espai urbà–, acomplien funcions molt diferents. Així, si al conjunt de la ciutat els edificis de menys de dos plantes, que eren la immensa majoria, es construïren per ser utilitzats com a primera –i única– residència de les classes treballadores, a Sant Adrià Centre, en canvi, força edificis (molts de més de tres i més plantes), a partir de la I^a Guerra Mundial, es dedicaven a habitatges de

lloguer i a activitats comercials i industrials; aquesta mateixa circumstància l'observem a Sant Joan Baptista i La Verneda a partir del 1930.

Els habitatges tenien dues zones clarament definides: la zona habitable i el pati. La zona habitable constava habitualment de dues o tres habitacions (amb una superfície habitable que oscil·lava entre els 7-8 m² les de matrimoni i entre els 4-5 m²), sala d'estar (10-13 m²), menjador (7-12 m²), cuina 7-10 m² i lavabo (1-1,5 m²). Cuina i lavabo, i a vegades rebost, estaven situades al darrera de la casa, al començament del pati. Les referències a les condicions dels habitatges i de vida als diferents barris o urbanitzacions, les farem en el capítol III. Un estudi minuciós sobre la població i el procés d'urbanització del barris de Sant Adrià de Besòs es pot consultar l'annex.

2.3. Urbanització i lluita de classes

2.3.1. La formació de l'aliança urbanitzadora

A Sant Adrià de Besòs les diferents faccions de classe que s'apropriaren de les plusvàlues que generà la conversió del sòl rústic en urbanitzat –propietaris del sòl, dels habitatges i de les indústries– van tenir representants influents a l'Ajuntament des del 1904 fins el 1931, i van comptar amb el suport de l'administració local i de l'arquitecte municipal. La urbanització de Sant Adrià de Besòs va produir-se per l'existència d'aquesta l'aliança.

El paper de l'administració local com a garant en l'obtenció de plusvàlues del sòl, va ser reconegut pels urbanitzadors de forma rotunda, Fermín Borrás Suñé¹¹⁸ diu: *—No quiero que mis palabras se interpreten como fatuidad y pedantería mías y pasaré por alto recordar quien fue el primero que vino a San Adrián para urbanizar y engrandecer este pequeño pueblo, con ésta que sin duda alguna está en la memoria de todos. Pero lo que no puedo*

¹¹⁸. Fermín Borrás Suñé, va néixer el 10 de maig de 1880 a Fabara (Saragossa) i estava casat amb Dolores Dalgà Aris, nascuda el 10 de setembre de 1883 a Barcelona. Va tenir dos fills: Fermín (19 d'agost de 1905) i Dolores (16 de maig de 1915), ambdós nascuts a Badalona –el seu fill, Fermín va arribar a ser Segon Tinent d'alcalde del primer Ajuntament de la Dictadura franquista, curiosament amb José Royo Queraltó (primer Tinent d'Alcalde), fill de l'etern contrincant del seu pare (José Royo Genique)–. Fermín Borrás, que arribà a Sant Adrià de Besòs el 192, ASAB, *Dept. d'Estadística, padró de 1924*, foli 37, full censal, 304, va dedicar-se a múltiples activitats comercials: venedor de materials per a la construcció (representant oficial dels ciments Asland a Sant Adrià de Besòs i Badalona), venedor de finques (al comptat, a terminis o en cens), representant de Carmen de Font i Cots (filla del més gran propietari de sòl del municipi), fabricant de desinfectants, propietari urbà, d'un mercat d'alimentació, d'un cinema, etc. I també a les polítiques: President de la UP, i de la Unió de Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i etern candidat a formar part de l'Ajuntament. Evidentment, pels prohoms de la localitat, la gent de d'alt, era el *—eacique d'aquí baix*” (TB, 14 maig 1927, núm. 18, pàg. 4). Però per més informació, vegeu a l'annex una petita biografia publicada a TB, 7 abril 1927, núm. 13, pàg. 7.

callarme, es que fue el Ayuntamiento presidido por D. Domingo Molins el primero que dio toda clase de facilidades a los urbanizadores que vinieron a engrandecer a San Adrián, siguiéndole en tal sentido, el Ayuntamiento que presidió don Juan Ollé, [Juan Oller Bachs]¹¹⁹ cuyo ayuntamiento fue tantas las facilidades que dio, que llegó incluso a adoptar el acuerdo de condonar los derechos de edificación a todas las viviendas de planta baja que se construían.”¹²⁰

L'acció de l'arquitecte municipal (representant de la tecnocràcia o tecnoburocràcia i alhora propietari d'una urbanització amb la seva germana a la finca Los Novales) va ser també elogiada per Fermín Borrás, al mateix article, dient: *—No sería justo que se olvidara la gestión brillante y desinteresada del Arquitecto Municipal señor Maymó, quien por su parte secundó la obra de los dos Ayuntamientos mencionados, [es refereix als Ajuntaments de 1914-20 i de 1920-24 presidits respectivament, pels esmentats Domingo Molins i Juan Oller] dando también toda clase de facilidades a los que vinimos aquí a engrandecer el pueblo.”*

¹¹⁹. Juan Oller Bachs, va néixer el 6 de gener de 1876 a Santa Coloma de Gramenet i estava casat amb Coloma Casas Carné, nascuda el 22 d'agost de 1879 a Sant Adrià de Besòs. Va residir a Sant Adrià de Besòs des del 1908, quan suposem que es va casar. Les seves activitats econòmiques van girar al voltant de l'agricultura com a comerciant de patates i vi, propietari del cinema Salón Unión i present a la vida política del municipi fins el 1931, també va ser un dels més importants membres del Somaten.

¹²⁰. —Carta abierta. Al cura-párroco de San Adrián Reverendo D. José Pons Rabadà”. *TB*, 26 març 1927, núm. 12, pàg. 3.

Taula XXXVIII: Els homes de l'Ajuntament, 1895-31.

<i>Nom</i>	<i>Activitats</i>	<i>Càrrecs municipals</i>
Bachs Muns, Juan	Agricultor, CR	R4, 1914-1920
Blasco Espada, Miguel	Construcció	RC, 1925-30
Bolós Sala, Miguel	Construcció comerç	R3, 1923-24
Casas Carné, Juan	Agricultor, CR	A, 1895-97 ; R3, 1923-24 i TA2, 1924-25
Casellas Bagudanch, Pedro	Comerciant i PS	RC, 1925-30
Clapés Clapés, José	PUR, Ramader (llet)	A, 1906-13 ; R2, 1914-20 i RC, 1925-31
Clapés Rovira, Agustín	Agricultor, CR	R4, 1923-24
Colominas Casanovas, Juan	Agricultor	RC, 1924-25
Llandrich Cardoner, Juan	Industrial, PUR	RC, 1930-31
Lloberas Oller, Agustín	Comerciant	R4, 1922-24; RC, 1924-15 i TA2, 1925-31
Lloberas Oller, José	Estanc i PUR	RC, 1925-30
Mercader Casanovas, Salvador	Comerciant	R5, 1916-20
Molins Estrany, Domingo	Agricultor (vi)	A, 1897-1905; 1914-20 i 1923-24
Ollé Garriga, Ramon	Agricultor	R2, 1923-24
Oller Bachs, Juan	Industrial (vi) i PUR	A, 1920-23 i 1924 ; i RC, 1924-31
Oller Mariner, Jaume	Agricultor i PS	R4-5, 1920-24 i RC, 1924-31
Ortuño Such, José	SD	R5, 1923-24
Perramont Carreras, Joaquim	SD	RC, 1924-30
Puig Llopart, Juan	Industrial	R3, 1923
Ribas Rius, Andrés	Agricultor	R5, 1914-16
Rosanas Vinyolas, Antonio	Dir. Baurier i Estanc	R3, 1914-20; R1, 1920-24; i TA1, 1924-31
Royo Genique, José	Comerç	R2, 1920-24; RC, 1924; i A, 1924-31
Sabadell Noés, Antonio	Agricultor i PS	RC, 1924-30
Soler Aymerich, Antonio	Impressor, PS i PUR	RC, 1930-31
Soler Vidal, Andrés	Agricultor, PS i PUR	R1, 1914-20, R5 1920-22 i RC, 1930.

Llegenda: PUR = Propietaris urbans. PS = Propietaris del sòl mitjà de producció agrària. CR = Contribuent de rústica. A = Alcalde. R o RC = Regidor o conseller municipal i TA = Tinent d'Alcalde .

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les actes municipals, de *La Veu de Besòs, periòdic del poble, número extraordinari, any IV, Nadal de 1930*, pàg. 15), de les matricules industrials i de Comerç 1910-38, del *BAILLY-BAILLIÈRE-RIERA. Anuario General de España (Bailly-Baillièrre-Riera). Barcelona: Anuarios Bailly-Baillièrre-Riera, dels anys 1929-40, dels amillaraments (i altres documents de recaptació municipal) i del censos i padrons (1920, 1924, 1928 i 1936).*

La classe dominant local, que estava formada pels industrials, els propietaris del sòl (urbans o rústics), els propietaris d'habitatges, els agricultors i els tecnòcrates, residents o no al municipi, tenien a més a més de relacions econòmiques, relacions de parentiu, i no només de tipus paterno-filials –vegeu *Taula XXII* (pàg. 115)–, sinó també de tipus familiar. Així: Antonio Rosanas Vinyolas, director de la fàbrica Baurier era sogre d'Antonio Soler Aymerich, car estava casat amb la seva filla. I Juan Casas Carné, representant de Mercedes Bassols, era cunyat de Juan Oller Bachs.

A la *Taula XXXVIII* (pàg. 159) i la *Taula XXXIX* (pàg. 160) podem observar com els homes de l'Ajuntament (no va haver cap dona amb càrrec municipal fins el 1979) i els

jutges municipals (molts d'ells van tenir càrrecs a l'Ajuntament, fins la Guerra Civil) van participar, de forma directa, en el procés de transformació del sòl mitjà de producció agrària a mitjà de consum individual, principalment els qui van dedicar-se a obtenir plusvàlues durant el procés d'urbanització (creixement del medi construït), és a dir, els propietaris urbans (Andrés Soler Vidal, Antonio Soler Aymerich i José Clapés Clapés), els constructors (Antonio Soler Aymerich i Miguel Blasco Espada), i els venedors de materials per a la construcció (Miguel Bolós Sala), els representants dels propietaris del sòl forans (Juan Casas Carné) o dels cercles industrials i comercials de la localitat o de fora (Antonio Rosanas Vinyolas, els industrials Juan Llandrich Cardoner i Juan Puig Llopart o els comerciants José Royo Genique i Pedro Casellas Bagudanch).

Taula XXXIX: Els jutges i fiscals municipals, 1900-1940.

<i>Nom</i>	<i>Activitats</i>	<i>Càrrecs i Anys</i>
Boix Roca, Ambrosio	Botiga comestibles	Fiscal: 1931-1935
Bolós Sala, Miguel	Construcció comerç	Fiscal: 1939-1940
Bosch Griera, Evelino	SD	Fiscal: 1925-1929
Caballol Ribera, Viriato	Forn de pa	Fiscal: 1935
Casas Carné, Juan	Agricultor, CR	Jutge: 1903- 1920
Colominas Clapés, José	Agricultor	Jutge: 1905
Ibern Jofre, José	Barber	Jutge: 1931-1935; 1936
Isern Planas, Antonio	PUR i CR	Fiscal: 1903
Molins Estrany, Domingo	Agricultor (vi)	Fiscal. 1921-1925
Munya Adroher, José	SD	Jutge Popular: 1937-1938
Poll i Abril, Andres	SD	Jutge: 1899-1903
Rasal Gracia, Antonio	PUR	Procurador Popular: 1936-1938
Royo Queraltó, José	Empresari olis	Jutge: 1935-1936; 1936 Jutge Popular
Serentill Costa, José	Farmacèutic	Jutge: 1930
Soler Aymerich, Antonio	Impressor, PS i PUR	Jutge: 1924-1929 i 1939
Soler Vidal, Andrés	Agricultor, PS i PUR	Jutge: 1920-1924; 1930-1931

Llegenda: PUR = Propietaris urbans. PS = Propietaris del sòl mitjà de producció agrària, CR = Contribuent de rústica.

Fons: Elaboració pròpia a partir dels fons del jutjat Municipal de Sant Adrià de Besòs. Capsa: 19.

En definitiva, la classe dominant local, que com hem esmentat, tenia un origen agrari i ramader, va anar ampliant-se i diversificant-se, incorporant-se a la mateixa els homes dedicats a la construcció del medi urbà, els industrials, els comerciants i tots els que volien treure profit del creixement urbanístic i humà. Els alcaldes, des de finals del segle passat fins l'arribada de la Segona República, van donar suport al procés d'urbanització, car ells eren propietaris del sòl mitjà de producció agrària (susceptible de conversió en urbà amb la

consegüent formació de plusvàlues) o comerciants de productes agraris alimentaris (vi o oli) que podrien ampliar el nombre dels seus futurs clients.

Els diferents sectors implicats en el procés d'urbanització van anar conformant la seva aliança al llarg del temps. Així, el 1905, tenim la primera sol·licitud de permís presentada a l'Ajuntament per construir una urbanització (recordeu que va ser la forma més important de construir el medi urbà adrianenc), la de José Rodó i Pila¹²¹ i la primera actuació de l'arquitecte municipal com a representant de l'Ajuntament, essent l'alcalde Domingo Molins Estrany.¹²²

Entre el 1903 i el 1919, com hem analitzat, s'instal·laren les grans indústries adrianenques, motiu pel qual s'inicià el *take off* econòmic i industrial que tindria el seu màxim desenvolupament entre el 1921-30. La necessitat de sòl mitjà de consum privat (habitatge) i col·lectiu (infraestructures) per garantir el desenvolupament de les grans indústries radicades al municipi, va ser la tasca endegada per tots els Ajuntaments del primer terç del segle XX.

L'Ajuntament va actuar com a jutge i part, facilitant els mitjans públics necessaris per bastir les infraestructures de comunicació¹²³ –fent les demandes necessàries a l'estat,

¹²¹. ASAB. Capsa: 668.

¹²². Domingo Molins Estrany va néixer a Sant Martí de Provençals, el 5 de novembre de 1859 i morí a Sant Adrià de Besòs el 17 de juny de 1928. Estava casat amb Dolores Bofill Lluís, nascuda a Santa Coloma de Gramenet el 17 d'abril de 1855. Va arribar al municipi el 1879 i va ser nomenat alcalde per primera vegada el 1897, càrrec que ocuparia fins el 1920 (amb un interregne, entre 1906-13 quan va ser alcalde José Clapés Clapés). Les seves activitats econòmiques van girar al voltant de l'agricultura i de la fabricació de vi. *La Veu de Besòs, periòdic del poble*, número extraordinari, any IV, Nadal de 1930, pàg. 17, va publicar un recordatori que ens pot servir per veure alguns trets de la seva personalitat i la ideologia paternalista, catòlica i xovinista que tenia el nucli dur del poder local conservador adrianenc, segons aquest setmanari, Domingo Molins: *“Fue hombre bueno de carácter amable, respetuoso con todos y de una humildad envidiable efectos estos por todos reconocidos a pesar de no ser oriundo de San Adrián, se apreciaban sus méritos, pues bastaba tratarlo para quedar prendado de su persona, virtud que le valió que en diferentes épocas le designaran para su Alcalde, ejerciéndolo por espacio de más de 14 años [...] Quedan como recuerdo a la posteridad, las obras marcadamente iniciadoras de enderezar al pueblo a derroteros de progreso: la transformación del pozo de la plaza de Dalt, en fuente por mediación de una bomba volante; trazado y ejecución del plano general de la población, parte izquierda del río; instalación del teléfono público; alumbrado de calles, parte alta, el matadero y lavaderos públicos. Además fue hombre católico, siempre dispuesto a defender sus convicciones religiosas, puesto que uno de los actos más importantes que se registran en su vida cristiana, fue durante la sacrilega semana trágica en el año 1909 que para defender su fe, para salvar los ornamentos y archivo parroquial de su pueblo amado y para defender la santa causa de Dios, escuchando hasta los consejos de personas muy interesadas en él, no le intimidaron a que presentara su pecho a los viles revoltosos y despreciara su vida para entregarla a su divino padre si era necesario, logrando salvar, sino todo, lo más interesante de la parroquia, ocultándolo en su casa particular, sin más defensa que su persona.”*

¹²³. ASAB. LAPA, 26 d'abril 1914, Tom 1, pàg. 17, l'Ajuntament demana les següents infraestructures: Millora de la NII (Carretera Real de Madrid a França) i construcció d'una carretera paral·lela al riu i un pont per comunicar la part baixa de la localitat amb Badalona i Barcelona. I la instal·lació del servei telefònic del qual manca el municipi.

representat per les diputacions provincials o la Mancomunitat de Catalunya,¹²⁴ segons els períodes històrics—, demanant als industrials llur col·laboració quan les possibilitats econòmiques van ser minses —demandes a l’EEC per l’obertura del carrer Eduardo Maristany¹²⁵ o l’Avinguda Font i Vinyals o la carretera de La Catalana a la CGE— o el més habitual, destinant part del pressupost municipal a aquests tipus d’obres públiques. Però, alhora que intervenia per garantir la possibilitat d’obtenció de plusvàlues urbanes als industrials (sòl mitjà de producció industrial) i als propietaris urbans (sòl mitjà de consum individual), les persones que formaren part d’ell en tragueren profit.

L’aliança inicial entre les persones que volien treure profit de l’ús del sòl adrianenc i que tenien diferents formes d’obtenció de plusvàlues de l’espai urbà va fructificar definitivament a partir de 1912. La transformació de Sant Adrià de Besòs, que a principis de segle era una petita localitat dedicada quasi exclusivament a l’agricultura d’horta, amb una estructura urbana limitada al barri de Sant Adrià Centre, que tenia 58 cases i 205 habitants i on la resta del municipi estava format per 168 habitants i 43 cases o masies envoltades per terres de conreu, va produir-se inicialment de la mà de la família Baurier.

El 22 d’agost de 1912 l’empresa Baurier presenta una instància al Governador Civil de la província comunicant: *“Que entre otras fábricas de su propiedad, posee una de tejidos, blanqueo y aprestos, situada en despoblado y en término municipal de San Adrián de Besós [...] trabajando en la actualidad 125 operarios de ambos sexos. No se ocultará al claro criterio de V. E. la conveniencia, ya que no la necesidad de que dichos obrero, habiten en lugares cercanos al sitio en que desarrollan un trabajo cotidiano. Esta alta consideración y el tener en cuenta las enormes distancias que existen desde la fábrica a los poblados más próximos de San Adrián de Besós y Barcelona, al propio tiempo que la carencia en aquellos contornos de fáciles vía de comunicación, son circunstancias que han movido a la suscrita razón social a tomar la determinación de edificar casas de obreros en terreno lindantes con su fábrica. Aunque ajena por completo esta Sociedad Industrial al lucro que pudieran*

¹²⁴. L’acció de l’Ajuntament va anar adreçada a defensar els interessos dels grans propietaris barcelonins, industrials o no. Així, quan el Governador civil va voler perllongar la carretera de Montcada per la localitat veïna de Badalona, l’Ajuntament presidit per Domingo Molins s’hi va oposar, ja que s’havien d’expropiar les terres de Mercedes Bassols (de la qual el seu cunyat, Juan Casas n’era representant) i va demanar que aquesta es fes paral·lela al riu. ASAB. LAPA, 6 setembre 1914, Tom 1, pàg. 43.

¹²⁵. ASAB. LAPA, 2 setembre 1923, Tom 9, foli 11, l’Ajuntament demana a l’EEC si es faria càrrec de la urbanització dels carrers Eduardo Maristany i Font i Vinyals, la resposta la trobem al ASAB..LAPA, 25 novembre 1923, tom 9, foli 24, i en aquesta l’EEC diu que urbanitzarà només el carrer Eduardo Maristany, i invertirà un màxim de 15.000 ptes. I ASAB. LAPA, 2 febrer 1928, Tom 13, foli 21, en la qual l’Ajuntament demana a l’EEC 5.000 ptes. que va comprometre’s a donar per l’obertura del carrer Eduardo Maristany.

*reportarles estas edificaciones, puesto que como queda dicho la llevará a cabo, para beneficio exclusivo de sus obreros que satisfarán muy pequeños alquileres, toda vez que se propone construir las viviendas en condiciones de absoluta salubridad e higiene [...] se cree en el caso esta razón social, para no producir mayor lesión en sus intereses acogerse a los beneficios que concede la ley de 12 de junio de 1912. A este fin y con arreglo al art. 62 del citado Reglamento, acude a V.E. para que designe disponer que se proceda con toda la urgencia posible, a la constitución de la Junta de Fomento y mejora de las habitaciones baratas, en el Municipio de San Adrián de Besós”.*¹²⁶

El 17 de gener de 1913, Pedro Baurier i Caprón, gerent de Baurier, demana a l'alcalde, Josep Clapés Clapés que: “...se sirva gestionar de las autoridades competentes la constitución en este municipio de una Junta de fomento y mejora de las habitaciones baratas”,¹²⁷ cosa que fa l'alcalde, tres dies més tard, insistint al governador civil en les demandes que en aquest sentit estan fent molts industrials del municipi. Els industrials demanen a l'Estat central (representat pel Governador Civil) que la legislació nacional s'apliqui al municipi (afavoridora dels interessos generals del capital), i a l'Ajuntament, com a representant local dels interessos de les classes dominants locals, que faci els tràmits necessaris per aconseguir l'objectiu el més ràpidament possible.

La primera fase de pressió individual va ser substituïda per una col·lectiva, en la qual els urbanitzadors van demanar a l'Estat la creació i millora de les infraestructures (xarxa viària, urbanització bàsica de carrers, proveïment d'electricitat i aigua, comunicació telefònica, etc.), demanda feta pel industrials i propietaris del sòl, per tal de garantir la reproducció de la força de treball en millors condicions, augmentar la seva productivitat i obtenir-ne les plusvàlues urbanes –per l'explotació de la força de treball a les indústries o com a consumidora del medi urbà construït (habitatges)–. En definitiva, el paper de l'administració local de la formació social capitalista adrianenca, amb el suport de la estatal, va ser fonamental en el procés d'apropament dels treballadors als llocs de treball (recordem que molts dels treballadors de les empreses adrianenques van residir abans d'arribar al municipi en les localitats veïnes), ja que, no només van millorar les infraestructures, sinó que donaren totes les facilitats per urbanitzar el municipi i evidentment afavorir els interessos dels propietaris del sòl, a títol d'exemple només ens cal recordar que els habitatges de planta baixa no van pagar drets d'edificació entre

¹²⁶. ASAB. Capsa: 495.

¹²⁷. ASAB. *Expedients d'obres de 1911-1915*. Capsa: 869.

1920-1924 i fins el 1928 a la Urbanització Font i Vinyals, com a compensació per l'aplanament dels carrers i la construcció de les clavegueres.¹²⁸

Invertir en la mercaderia habitatge, com en el cas dels Baurier, els va suposar un doble benefici, ja que van obtenir les plusvàlues de la utilització de l'espai/mitja de producció (fàbrica) i les de l'espai/consum (habitatges de lloguer), i a més a més amb l'ajuda de l'Estat. És a dir, van interioritzar el que hem anomenem contradicció fonamental del sistema capitalista: l'existent entre l'ús del sòl com a mitjà de producció o com a mitjà de consum (contradicció renda/benefici).¹²⁹

L'aliança dels industrials i els propietaris del sòl es consolidarà definitivament el 1914.¹³⁰ El 21 de juny de 1914 s'adreçà a l'Ajuntament una instància, signada pel gran propietari Francisco de Font i Cots (en representació, suposem dels interessos de la família Font i Vinyals) i cinc propietaris més –els industrials: Hijos y Nieto de Pedro Baurier, director de l'Energia Elèctrica; i els propietaris: Mercedes Bassols de Cabanes i Lluís Berenguer, propietaris de la majoria dels terrenys del marge esquerre –la superfície limitada per la carretera de França, el riu Besòs, el mar i el terme municipal de Badalona– on demanen que l'Ajuntament faci les gestions necessàries davant dels petits propietaris per tal d'executar el

¹²⁸. ASAB. LACPA, 1 abril 1928, Tom 13, foli, 26.

¹²⁹. *–Les interaccions contradictòries entre els agents s'han d'estudiar, tal com remarca el mateix D. Harvey, a partir de la contradicció general entre la necessitat del capitalisme d'utilització de l'espai urbà per assegurar les condicions generals de la producció i de l'acumulació, i els interessos particulars de les faccions de classe lligades a l'apropiació de plusvàlues a partir de la seva incidència directa en l'esfera de l'espai urbà, i dels interessos de les classes treballadores dins d'aquest àmbit". El problema és que a l'hora de concretar les «contradiccions» i les «tensions» entre els diversos grups ens podem trobar amb casuístiques absolutament divergents. Així, les contradiccions estructurals (i acceptem com a contradicció genèrica la formulada per D. Harvey i reproduïda al paràgraf anterior) no tenen per què generar mecànicament «contraposicions» permanents en una formació social concreta. La tensió renda/benefici, per exemple, no és permanentment verificable en l'anàlisi de situacions concretes; al contrari, el procés d'acumulació derivat de la consideració de l'espai urbà com a una mercaderia no només pot ser perfectament coherent amb el procés d'acumulació general, sinó també l'element bàsic d'aquest procés. Dues situacions que s'han manifestat com a freqüents en alguns estudis empírics poden il·lustrar l'afirmació anterior. La primera, si fem referència a l'evolució de l'espai urbà als països de capitalisme avançat, reflectiria una progressiva interrelació i fusió entre interessos contraposats explicitada en una unicitat entre propietat del sòl i sector immobiliari, i entre aquest i capital financer amb penetració en les altres branques de la producció. Són casos estudiats a França (TOPALOV, 1974) i a Anglaterra (MASSEY i CATALANO, 1978) i en els quals es posa de manifest que lluny d'existir interessos contraposats entre renda i benefici, els dos components s'integren en una mateixa lògica que permet parlar, amb cert eufemisme, a LOJKINE (1914 b) d'una interiorització de la contradicció", VILAGRASA i IBARZ, Joan, op. cit., 1990, pàg. 59-60.*

¹³⁰. L'aliança entre urbanitzadors i industrials va consolidar-se el 1913? o 1914?, ja que sembla que es parla de dues instàncies a l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, nosaltres ens inclinem a pensar, per tal com es van desenvolupar els fets, que les dues instàncies són la mateixa, i no creiem que es presentés una instància de la importància d'aquesta, el 21 de juny de 1913 i es discutís el 13 de setembre de 1914. De tota manera, l'aliança estava consolidada, suposem, abans, donat l'interès dels aliats i de l'arquitecte municipal (que comprà, juntament amb la seva germana Carmen, el 1902, una finca al municipi a Miguel Bachs Sunyol).

projecte d'urbanització d'aquesta part del municipi, segons el plànol traçat per l'arquitecte Joan Maymó i Cabanellas, alhora que manifestaven la seva disposició a donar gratuïtament els vials que constaven al plànol presentat.

L'Ajuntament en sessió del dia 29 de desembre de 1918 va acordar fer efectiva la donació de l'Avinguda Central, el 17 de gener de 1919 a les deu hores del matí, i comunica aquesta resolució als signants de la instància i als petits propietaris afectats per la mesura. Les persones que van rebre la notificació segons consta al *Llibre de Registre* de sortida de comunicacions, amb data del 7 de gener de 1919, van ser: Mercedes Bassols, Hijos y Nieto de Pedro Baurier, Luis Berenguer, Francisco de Font, Dolores de Font, Ana de Font, Carme de Font i Andrés Soler Vidal. La família Soler, que no formava part del primer grup d'urbanitzadors va ser informada per l'Ajuntament d'aquests fets –que evidentment coneixien–, amb una comunicació dirigida a Andrés Soler Vidal i al seu fill Antonio Soler Aymerich, tal i com consta al *Llibre d'Actes del Ple de l'Ajuntament*.¹³¹

L'autorització per l'expropiació va ser donada pel Govern Civil el 21 d'agost de 1921 i l'expropiació definitiva, així com l'inici de l'execució de les obres, es van fer a partir de l'11 de juliol de 1922, amb la urbanització dels carrers Central (Font i Vinyals) i el d'Eduardo Maristany. Tots els membres del nucli, que hem anomenat urbanitzador, estaven relacionats d'una manera o altra i de forma més o menys directa ab el poder local i especialment amb l'Ajuntament.

L'arquitecte Joan Maymó i Cabanellas va ser l'encarregat de donar coherència a les voluntats dels propietaris i industrials, i realitzà el primer projecte de desenvolupament urbanístic, però no només això, amb aquest plànol del marge esquerre s'assegurà un lloc en el procés d'urbanització i uns bons beneficis.

L'Ajuntament, en sessió de 13 de setembre de 1914, va aprovar inicialment el projecte de Plànol General del marge esquerre comprés entre el riu Besòs, el mar i els municipis de Badalona i Santa Coloma de Gramenet, que serà aprovat definitivament, després de l'exposició pública, el 8 de novembre de 1914. El mes de març de 1922 l'arquitecte de Sant Adrià de Besòs té elaborat el plànol d'urbanització del marge dret del municipi que li va ser encarregat per l'Ajuntament en el seu acord i que va ser aprovat inicialment el 24 de juliol de 1924.¹³² El plànol general de Sant Adrià de Besòs (marge esquerre i dret) va ser realitzat el

¹³¹. ASAB. *LAPA*, 5 gener 1919, Tom 6, foli 2.

¹³². ASAB. *LAPA*, 24 juliol 1924, Tom 10, foli 1.

mes de juliol de 1934 i aprovat inicialment el 5 de setembre de 1934.¹³³ Joan Maymó i Cabanellas, després d'aquestes gestions inicials, va ser nomenat per l'Ajuntament arquitecte municipal el 31 de maig de 1914, segons les condicions que ell mateix va proposar mitjançant una instància. La planificació urbanística i la figura de Joan Maymó ha estat analitzada en profunditat a l'apartat: *2.1.1. La planificació local del creixement discrecional al planificat: Joan Maymó i Cabanellas* (pàg. 50).

L'aliança establerta va significar pels aliats unes possibilitats d'enriquiment extraordinàries, però alhora va significar l'inici de durs enfrontaments entre tots ells, sobretot a partir de l'arribada de Fermín Borrás Suñé, el 1922, quan va ser nomenat apoderat de la Urbanització Font i Vinyals pel seu propietari, Doctor Pi i Gibert, marit de Carmen de Font. El trencament de l'aliança (1925) va significar la pèrdua de pes de la fracció formada pels urbanitzadors de la part de baix i sobretot de Carmen de Font, qui mantindrà forts litigis amb l'Ajuntament.

Però, abans d'endinsar-nos en l'anàlisi de les formes d'obtenció de plusvàlues i en les lluites que va comportar dins la classe dominant local, parlarem de l'espai mitjà de consum col·lectiu, és a dir, de les infraestructures comunes necessàries per al desenvolupament econòmic i urbanístic del municipi –l'electricitat, la urbanització bàsica de carrers (clavegueres, voreres, il·luminació), l'aigua, el telèfon, etc.– i alhora de la forma d'accedir a l'habitatge (espai mitjà de consum privat) dels adrianencs.

Pel que fa a l'electricitat, aquesta va arribar a Sant Adrià de Besòs durant la segona dècada del segle XX de la mà de la Companyia Barcelonesa d'Electricitat (adquirida més tard per l'EEC) que va donar subministrament a diferents finques del poble de fluït elèctric i de força motriu del sector elèctric adrianenc –l'analitzarem a l'apartat de l'electricitat al segon capítol del present treball–.

El 27 gener de 1910¹³⁴ aquesta companyia va demanar autorització per subministrar energia elèctrica al poble, demanda que va ser aprovada per l'Ajuntament (3 de febrer de 1910), sota unes condicions que van ser recollides al corresponent contracte (vegeu annex). El 29 de març de 1913 va ser presentada a l'Ajuntament una nova instància demanant la concessió del servei elèctric, ara per la Companyia Barcelonesa d'Electricitat i l'EEC – després de l'absorció de la primera per part de la segona–, per la qual cosa el consistori va

¹³³. ASAB. LAPA, 5 setembre 1934, Tom 18, foli 39.

¹³⁴. ASAB. Capsa: 669.

modificar les condicions fixades el 1910 (5 d'abril de 1914).¹³⁵ Les noves condicions van ser acceptades per les companyies (11 de maig de 1914) i per l'Ajuntament (17 de maig de 1914). La posada en marxa definitiva del servei deuria produir-se al llarg del 1914, ja que el Ajuntament explicita clarament com vol que es realitzin les obres, a la sessió del dia 14 de juny de 1914.¹³⁶

La urbanització bàsica de la majoria dels carrers va ser molt deficient durant tot el període (1910-40), degut a la forma d'accedir a la propietat dels adrianencs, ja que la majoria de propietaris els venien parcel·les a les seves urbanitzacions, sense urbanitzar. Els propietaris carregaven amb la responsabilitat de la urbanització sobre els compradors, que eren els qui havien de construir les clavegueres, les voreres i aplanar i anivellar els carrers, amb la qual cosa els preus de venda d'aquestes parcel·les eren considerablement més baixos, però com també ho era la qualitat de vida. Molts propietaris, davant de la situació de desgavell i desorganització, van optar per fer pous cecs per abocar les aigües brutes dels seus habitatges, fins que els mateixos urbanitzadors van adonar-se que aquesta situació perjudicava la venda de les seves parcel·les, per les contínues queixes dels compradors i incidia negativament en els futurs compradors. La solució adoptada va ser la d'assumir els propietaris de la urbanització, justament la urbanització bàsica dels carrers, exceptuant la il·luminació i l'asfaltat, que va ser demandada i assumida pel municipi, sense cap cost inicial.

En definitiva, els propietaris del sòl van vendre les parcel·les a un preu competitiu, per posteriorment cobrar el que ells haurien d'haver fet de bon principi –i cobrar lògicament, afegint-ho al preu de la parcel·la–, la qual cosa no hagués estat tan fàcil per l'encariment del preu. D'altra banda, la disponibilitat econòmica dels urbanitzadors potser no va ser tan gran, com per assumir aquests costos. Així, inicialment, les úniques despeses d'aquest van ser mínimes (plànols de parcel·lació, que en el cas de les finques del marge esquerre va ser conjunta), la qual cosa ens porta a pensar que no van voler accedir al crèdit (recordem la mentalitat de la burgesia catalana d'origen agrari,¹³⁷ per a la qual demanar diners era sinònim de ruïna). Aquesta hipòtesi de manca de liquiditat potser va ser certa, car el 1924, la propietària de la Urbanització Font i Vinyals, quatre anys després de començar la venda de

¹³⁵. ASAB. *LAPA*, de 5 abril 1914, Tom 1, folis 13-16.

¹³⁶. ASAB. *LAPA*, de 14 juny 1914, Tom 1, foli. 29.

¹³⁷. CABANA i VANCELLS, Francesc. *La burgesia Catalana. Una aproximació històrica*. Barcelona: Proa, 1996, pàg. 37-39. Inclou alguns refranys catalans referits a l'estalvi i que ens donen una idea de la mentalitat de la burgesia del segle XIX: *Qui no paga al comptat, si bé es mira, paga doblat. Fins la Quaresma és curta per aquell que està endeutat. Qui compra més del que pot, després s'ho ha de vendre tot.*

parcel·les a la seva urbanització, decideix construir la primera gran claveguera, potser després d'acumular els diners necessaris per efectuar l'obra.

La il·luminació dels carrers, un altre element fonamental de la urbanització bàsica, va iniciar-se després de l'acord de l'Ajuntament amb l'EEC, per l'impuls que donaren els propietaris del sòl mitjà de producció agrària, en instal·lar a les seves propietats entre el 1910 i el 1914 electrobombes pel regat de les seves finques.¹³⁸

La il·luminació dels carrers va produir-se lentament a partir del 1914, segons els criteris de l'Ajuntament, que va afavorir unes àrees per sobre d'unes altres. Així, en el primer acord de 1910, i en el segon de 1914, la instal·lació es va fer inicialment a Sant Adrià Centre (segons es diu pel fet de ser la zona urbanitzada), i posteriorment, tal com recull l'acord del 1914 als carrers i camins urbanitzats; el total de llums que s'havien d'instal·lar eren trenta. El 1915 s'instal·laren quatre al barri de La Mina i tres a la Fàbrica Baurier. Finalment, el 23 de gener de 1916 n'hi havia al municipi vint-i-vuit, vint a Sant Adrià Centre, i quatre a La Mina, quatre a la Baurier. A la Urbanització Font i Vinyals s'instal·laren llums per primera vegada el 12 de juliol de 1925, al carrer Font i Vinyals i als que estiguessin aplanats. El 1928 s'instal·laren llums als barris de Sant Joan Baptista i Sant Adrià Centre, i el 1930 dos fanals amb llums del tipus *Novalux* a la carretera NII (400 bugies), a l'Ajuntament dos braços (400 bugies), al carrer major quatre braços (200 bugies) i un fanal a la plaça Maria Grau (1000 bugies). La il·luminació va ser garantida en el termini de 20 anys, per l'Ajuntament i, en no menor mesura, per les fàbriques, la Baurier, el 1924, va cedir els seus llums a l'Ajuntament a canvi que aquest es fes càrrec de les despeses d'electricitat.

El subministrament d'aigua al municipi es va fer fins els anys trenta mitjançant la utilització de pous privats, i no serà fins el 1931 que l'Ajuntament subscriurà un acord amb la *Sociedad General de Aguas de Barcelona*, després d'un primer intent d'obtenir la concessió que va fer Guillermo de Pallejà i Ferrer-Vidal (Marqués de Monsolís), el 6 de novembre de 1927. Després d'aquesta demanda, l'Ajuntament va respondre a l'interessat (20 de novembre de 1927), dient-li que aquesta era una necessitat imperiosa i que si volia aconseguir la concessió havia d'acomplir una sèrie de requisits (que van ser exhaustivament exposats) i que restaven a l'espera de la seva oferta (veure annex).

¹³⁸. Els propietaris que primer demanaren permís per instal·lar electrobombes van ser per orde de demanda i segons consta al ASAB. *LAPA*, Tom 1: tots els germans Fonts i Cots, Jaime Oller Mariné, Luis Barnola i Verdaguer, José Nicolás de Olcina i José Fité Sallent.

El servei telefònic demanat per l'Ajuntament el 1914 a la Diputació de Barcelona, no va arribar al municipi fins el 1928, quan la Companyia Telefònica Nacional instal·là (mitjançant els seus representants) a diferents empreses del municipi el servei, la primera de la qual tenim referències és la SGEMSA (15 de gener de 1928), després de la CELO, Fermín Borrás i a altres usuaris (juliol de 1928). L'Ajuntament, pel que podem deduir dels plànols presentats pels instal·ladors tenia telèfon, però el que no hem pogut determinar és des de quan, l'únic contracte oficial municipal que hem constatat va ser signat el 5 de maig de 1931.

D'altres serveis públics com el cementiri¹³⁹ mai van arribar a fer-se, i els diners concedits per a la seva construcció van anar a parar a les obres del mercat municipal, altre servei, que finalment es va fer per l'acció municipal, després de les propostes de la iniciativa privada, fetes pels dos urbanitzadors adrianencs més importants: Fermín Borrás i Antonio Soler Aymerich.

L'aliança urbanitzadora va permetre que els propietaris del sòl (urbà i rústic) i els grans industrials, amb el suport del poder local, iniciessin les seves activitats en el medi construït a partir del 1920. Així, si fins aquest any el sòl adrianenc va dedicar-se bàsicament a ús industrial i agrari, i en menor mesura, a la construcció d'habitatges –1910, 100 edificis (1900, 100) i 1920, 144–, a partir del 1925 el ritme de construcció del medi urbà esdevindrà impressionant; entre aquest any i el 1936 a la localitat es construïran al voltant mil edificis, i arriba la localitat a tenir-ne, el 1936, 1.206, nombre que no serà superat fins els anys seixanta –1940, 1.096 edificis i 1950 1.093–.

L'arribada de la dictadura de Primo de Rivera, el 1923, alhora que facilità encara més l'acció urbanitzadora, va suposar el trencament de l'aliança. Així, malgrat ser aquesta acollida inicialment de forma positiva per totes i cadascuna de les faccions de la classe dominant local, la diferent visió que aquestes tenien de la mateixa va restar palesa en iniciar-se la lluita pel poder municipal. El camp de batalla dels interessos dels diferents grups o persones que volien

¹³⁹. La construcció del cementiri va ser encarregada per l'Ajuntament al Mossèn José Pons Rabadà, el 6 de juny de 1915 (dotació de 5.000 ptes. i per fer-se abans de tres anys), però aquest el 10 de desembre de 1918 ofereix a l'Ajuntament la realització de l'obra aprovada pel Govern Civil. El 24 de febrer de 1924, l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs adreça una carta al de Badalona demanant-li autorització per construir el cementiri a una finca del barri de Llefia que reunia les condicions (segons la Junta Provincial de Sanidad de 1916), el 17 de maig de 1924. El Govern Civil autoritzà la construcció, en terrenys propietat dels germans Barnola i Bassols, segons consta a ASAB. LAPA, 11 gener 1925, Tom 3, foli 3. Finalment, però, les despeses destinades a la construcció del cementiri van destinar-se a la construcció del nou Mercat i els enterraments continuaren fent-se a Badalona. Vegeu també: ROSSELL i MONTANÉ, Francesc. *op.cit.*, 1931, pàg. 6-7. ASAB. Capsa: 671. En aquest informe consta la no construcció del cementiri i l'existència d'una propietat de Josep Lluís Clapés, secretari de l'Ajuntament de 4.896 m².

obtenir plusvàlues urbanes, com hem demostrat, va ser l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, per la qual cosa dominar aquesta institució significava incidir de forma directa en el procés urbanitzador. Construir infraestructures col·lectives (sòl mitjà de consum col·lectiu), carrers, mercat, escoles o un abaixador del tren significava revalorar el sòl i aquestes decisions no es podien fer sense el concurs del poder local. La lluita pel control de l'Ajuntament no va ser doncs una batalla política, sinó econòmica. Aquestes diferències d'origen econòmic es traduïren, en el terreny polític, en un enfrontament entre els propietaris locals i Carmen de Font i Fermín Borrás (llur apoderat i alhora propietari local).

El cop militar de 1923 va significar un canvi en la composició de l'Ajuntament (2 de octubre de 1923). Els nous regidors eren persones que mai havien exercit càrrecs municipals anteriorment.¹⁴⁰ Així, si en un principi semblava possible la unitat d'acció de tots els interessats en la construcció del medi urbà, la realitat demostrà el contrari. Si bé en un principi la unitat d'acció va significar l'inici de la construcció de les infraestructures urbanes, ara en desenvolupar-se les mateixes s'inicià l'enfrontament directe entre diversos interessos econòmics, que malgrat mantenir els mateixos plantejaments econòmics –en general–, llurs enfrontaments en aquest terreny originaren distintes alternatives polítiques de suport a la dictadura de Primo de Rivera.

2.3.2. El trencament: diferències econòmiques i polítiques al si de la classe dominant

Els enfrontaments, en el si de la classe governant i dominant, s'originaren a partir de l'arribada de Fermín Borrás l'any 1922 i, en el context de la dictadura de Primo de Rivera, quan s'inicia la lluita per controlar una institució fonamental en el procés d'urbanització de la localitat: l'Ajuntament.

El detonant del conflicte va ser l'enfrontament entre l'Ajuntament i Carmen de Font per la construcció del clavegueram de la Urbanització Font i Vinyals, però amagava la lluita del seu apoderat Fermín Borrás per assolir una posició dominant a l'economia, la societat i la política adriana.

¹⁴⁰. Recordem que només Domingo Molins Estrany havia exercit com batlle anteriorment (1897-1906 i 1914-1920). Cap membre del primer Ajuntament de la dictadura de Primo de Rivera tingué cap responsabilitat municipal en el període estudiat, excepte Miguel Bolos Sala, que exercirà com a regidor en els dos Ajuntaments de 1931, abans de la proclamació de la República.

Fermín Borrás, a més a més, de ser un dels homes clau en el procés d'urbanització, com hem explicat anteriorment, també va ser un obrer de la Cros i un sindicalista a Badalona, un corredor d'assegurances, representant i apoderat, un gran propietari, venedor de materials per a la construcció, propietari urbà, venedor de finques, constructor, fabricant de desinfectants, d'un mercat d'alimentació, d'un cinema, president de la UP i d'una associació de propietaris, alcalde de barri, president d'un club de futbol,... i moltes coses més.¹⁴¹

Al començament de l'estiu de 1918, Fermín Borrás va representar a 350 afiliats del sindicat d'oficis diversos de Badalona en el Congrés de Sants, el Primer Congrés de la Confederació Regional del Treball de Catalunya (CNT) celebrat a Barcelona els dies 28, 29, 30 de juny i 1 de juliol de 1918.¹⁴²

Però, què va passar a la vida d'en Borrás, entre el Primer congrés de la CNT i el fundacional de la Federació Local de Societats Obreres de Badalona, celebrat els dies 1, 2 i 3 de novembre i el 28 i 29 de desembre de 1918?

A finals de febrer de 1918 intervé en un míting a la Sala Picarol del SO de Badalona, on parlarà, sembla una ironia, contra l'encariment de les subsistències i dels lloguers.¹⁴³ Ho fa al costat d'altres obrers i sindicalistes, com l'històric líder anarcosindicalista Joan Peiró.

Borrás, abans d'arribar a Sant Adrià de Besòs, vivia a Badalona, treballava a l'empresa química Cros i era el representat de la Caja Nacional de Seguros Sociales, SA radicada a Barcelona (Rambla de los Estudios, 5) i dedicada a la gestió de pensions diàries per pèrdua de treball, per malalties, estalvi de quotes i repartiment de beneficis i que tenia la seva seu a Badalona.¹⁴⁴ Borrás s'anuncià, (per sis pessetes al mes) a partir del 6 d'abril de 1918, al periòdic quinzenal badaloní: *La Colmena Obrera (LCO)*,¹⁴⁵ òrgan de la "Federación Local de

¹⁴¹. Cfr. «Diccionari de Sindicats, Sindicalistes i de la Història del Moviment Obrer de Catalunya (dels orígens fins l'any 1939)» a *Veu Obrera*, 2011. [En línia, consultat: 12 maig 2017] Disponible a internet: <http://www.veuobrera.org/index01.htm> Segons aquest: Borrás, Fermí. Militant de la CNT. Com a representant del Sindicat d'Oficis Diversos de Badalona va assistir al congrés de Sants (Barcelona, juny de 1918). President del Sindicat de Productes Químics de Badalona, en fou expulsat el 1918 i posteriorment es dedicà als negocis de la construcció a Sant Adrià del Besòs. Vegeu també: MARTÍNEZ DE SAS, María Teresa i PAGÈS BLANCH, Pelai. *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Universitat de Barcelona i Abadía de Montserrat, 2000, pàg. 245.

¹⁴². ZAMBRANA, Joan; ALBADALEJO; Jordi. *Inicis d'un sindicalista llibertari: Joan Peiro a Badalona (1905-1920)*. Badalona: Edicions Fet a Ma, 2005, pàg. 138. També a *Veu Obrera*, 2011. [En línia, consultat: 12 maig 2018] Disponible a internet: <http://www.veuobrera.org/00finest/918assis.htm>

¹⁴³. *Ibidem*, pàg. 109.

¹⁴⁴. Al Carrer de la Trilla, Lletra B.

¹⁴⁵. A l'Arxiu Històric de Badalona es poden consultar els exemplars que es conserven i que comencen el 26 de febrer de 1916, i acaben el 27 de desembre de 1919 (no disposem dels de l'any 1915, data del seu inici, ni d'altres números). [En línia, consultat: 23 maig 2018] Disponible a internet: <http://www.cedall.org/Documentacio/Catala/cedall103510104.htm>

Sociedades Obreras de Badalona" (1915-1919), organització que representa Borrás al Congrés de Sants, i que s'integrarà en la Confederació Nacional del Treball (CNT) a finals de 1918, després de l'esmentat primer Congrés Local. Joan Peiró va ser el cap visible del periòdic on escrivia amb el pseudònim de "J. Fuentes".

La fàbrica de productes químics "Can Cros" estava situada a l'extrem sud de Badalona, i limitava amb Sant Adrià de Besòs. Tenia al voltant de 800 obrers, que cobraven unes 2,5 pessetes per 12 hores de treball diàries, i no comptava fins a aquells moments amb una tradició arrelada de lluita obrera entre els seus treballadors, segons ens diuen, Albadelo i Zambrana. El 16 de juliol de 1918, a les deu del matí, els treballadors de la Cros van iniciar un vaga amb les següents reivindicacions:

- *Reconeixement del sindicat.*
- *Reconeixement dels delegats que hi havia a la fàbrica.*
- *Tres torns de 8 hores cada un per als obrers que treballassin als forns i altres aparells, percebent un "jornal" de 6 pessetes diàries.*
- *9 hores de treball per als peons, que cobrarien 5 pessetes diàries.*
- *Substitució del pagament "per dia" pel pagament setmanal.*
- *Pagament de les hores extraordinàries treballades amb un 50% d'augment i diumenges i festius un augment del 100% del sou habitual.*
- *Admissió d'aquells treballadors acomiadats anteriorment.*¹⁴⁶

Per tal d'assolir les reivindicacions obreres, s'iniciaren un seguit d'accions dirigides pel sindicat de la CNT, en les quals va tenir un paper molt especial Fermín Borrás. Els actes de suport i propaganda de la vaga van ser molts. Així, el dissabte 3 d'agost es va celebrar a la Sala Picarol un festival benèfic per ajudar econòmicament els vaguistes que va ser un èxit rotund d'assistència. Però es començava a evidenciar una certa dissensió i desconfiança vers els organitzadors i altres "traïdors"; així, a *La Colmena Obrera (LCO)* es publicà un article titulat: "La huelga de la bastilla Cros: soberbia patronal y pasividad obrera",¹⁴⁷ on l'autor explica, adreçant-se a un suposat socialista, que el sindicat ha donat suport a l'acte, i que no sap el que han fets els radicals. I que ho han fet malgrat la manca de serietat de l'organització obrera. Continua defensant que cal donar a conèixer la vaga més enllà de Badalona, fent

¹⁴⁶. "Acción sindical". *La Colmena Obrera*. Badalona, 27 de juliol de 1918, núm. 70. pàg. 3.

¹⁴⁷. *La Colmena Obrera*. Badalona: 10 d'agost de 1918, núm. 71, pàg. 1.

propaganda entre els treballadors i amb l'objectiu d'informar i guanyar a l'opinió pública, tant a Barcelona, com Catalunya o Espanya. I ja es parla de traïdors i enemics dels treballadors. Les dones dels esquirols surten amb menjar de la fàbrica i passen pel davant de les dones i fills de vaguistes sense que ningú faci res, afegint, potser és part de la política dels companys que porten el conflicte però consideren que: *—Permanecer cruzados de brazos tiene su explicación cuando enfrente no se tienen enemigos, cuando no hay traidores. Pero estos enemigos y estos traidores hoy existen y son un peligro para el pan y la dignidad de los que están en la calle... ”.*

En un article titulat *—Silencio*”, del dia 10 d'agost, es comença a insinuar que hi ha dos traïdors, el Senyor G i el B, que són els qui han convençut al director que: *... el movimiento y el malestar entre los obreros de la fabrica sólo eran 20 revoltosos... ”*,¹⁴⁸ i que un cop acomiadats van continuar la farsa acomiadant fins a 250 treballadors abans de ser declarada la vaga. Com és possible que tot un senyor Gerent i un Director d'una societat anònima hagin estat enganyats per dos incompetents? —es pregunta l'autor—. En el text es fa referència a les jornades de 12 hores diàries i al sou de 2,5 pessetes al dia. En un altre article, se'ns explica com viuen els encarregats i com la Guardia Civil deixa entrar armes a la fàbrica als esquirols i personal de confiança de l'empresa.¹⁴⁹

La Colmena Obrera (LCO) del dia 24 d'agost, en diferents articles i notes, dona tots els detalls del paper jugat per Fermín Borrás en el sindicat i a la vaga de la Cros. Així, podem llegir un article: *—La personalidad de la organización patentizada*”,¹⁵⁰ que ens informa de la reunió celebrada, el 12 d'agost de 1918, per les Juntes i Delegats que composaven la FLSO de Badalona, presidida pel secretari general, Bussot, per tractar exclusivament la vaga de la Cros. La reunió que es va haver de suspendre momentàniament per la manca d'assistència de Fermín Borrás i de Viltró, fins que unes comissions porten, al segon, ja que a Borrás no l'aconsegueixen localitzar. A la reunió, Viltró reconeix que la decisió d'anar a Madrid per resoldre el conflicte de la Cros es va prendre de forma irregular, tal i com havia explicat el seu company de sindicat, Antoja, ja que no havien estat convocats tots els membres de la Junta del SOV. Explicà que les tres-centes pessetes pel viatge les va donar l'empresari Marsans Peix. Joan Peiró censura durament a la comissió pel viatge a Madrid, per haver acceptat els

¹⁴⁸. —Uno mas. —Silencio””. *La Colmena Obrera*. Badalona: 10 d'agost de 1918, núm. 71, pàg. 3.

¹⁴⁹. —AICREB. —Atención!””. *La Colmena Obrera*. Badalona: 10 d'agost de 1918, núm. 71, pàg. 3.

¹⁵⁰. —La personalidad de la organización patentizada”. *La Colmena Obrera*. Badalona: 24 d'agost de 1918, núm. 72, pàg. 1.

diners i per no haver tingut en compte que el sindicat havia arribat a un compromís amb els partits polítics populars, amb els quals aquest senyor té un litigi on es debaten els interessos populars sobre la gestió dels recursos dels pobres del Llegat de Vicente de Roca i Pi.¹⁵¹ També ataca durament a Borrás per no haver assistir a la reunió a la qual estava convocat i es lamenta que Viltró no hagi explicat més clarament tot el que sabia. Perelló, que intervé a continuació, afirmarà que es fa evident per què Borràs no va acceptar el càrrec que se li havia ofert en l'assumpte Roca i Pi. Després de diverses intervencions queda demostrat que el viatge a Madrid va ser un luxe innecessari, que no va servir per res més que per gaudir, que Viltró va anar per, suposadament, vigilar a Borràs, afegint ja que va anar *—convencido de que si allí no se iba hacer nada bueno tampoco se haría nada malo*". El resultat va ser l'obtenció d'una targeta del Subsecretari del Ministeri de la Governació, amb qui es reuniren qui els havia de servir per poder negociar al govern civil de Barcelona amb la casa Cros. El viatge va ser considerat per tots els sindicalistes com a molt sospitós, a més a més, es va desaprovar la reunió amb el dirigent socialista, Largo Caballero. El fet, però, més durament criticat per Peiró i el sindicat, va ser la traïció al Comitè de vaga de la Cros, ja que cap d'ells va ser informat del viatge, ni de com anava la vaga o dels diners recaptats. En definitiva, Fermín va enganyar-los a tots, com ja havia avisat Peiró. Els reunits desaproven l'actitud de la Junta del SOV i aprovaren un seguit de proposicions, que es fan públiques el 16 d'agost. La primera és destituir la Junta del SOV, obligar als membres del comitè de vaga de la Cros a explicar la seva gestió econòmica, triar d'una nova Junta del SOV, fer públic que el sindicat manté els seus compromís amb el Llegat Roca i Pi i per últim: *—Que para demostrar a la opinión pública y al a clase obrera que en el seno de la organización no tienen vida los mangoneadores y vividores, a partir del día 13 de agosto de 1918, queda destituido de todos*

¹⁵¹. La Fundació Llegat Roca i Pi de Badalona va constituir-se a després de la mort de Vicenç Roca i Pi (9 de juliol de 1852, als 71 anys) qui va donar bona part dels seus béns, en testament, davant del notari Manuel Lafont Thomas, el 14 d'octubre de 1842, llegà tots els seus béns a favor ~~de~~ la gent pobre, malalta i desvalguda domiciliada a Badalona. El llegat segons la disposició testamentaria estava gestionat per un patronat, format pel rector de Santa Maria de Badalona com president, el vicari de la parròquia com vicepresident i per un descendent de la família Rosés —amiga de Roca i Pi— com a vocal nat i perpetu. Vicenç Roca i Pi (Baró de Marmellar) va néixer a Barcelona el 17 de juliol de 1780, es dedicava, amb naus pròpies i fletades, al transport de tot tipus de mercaderies. L'any 1837 va anar a viure a Badalona i pel seu esperit caritatiu i catòlic va dedicar els darrers anys de la vida al sosteniment i l'ajut de la gent gran, pobres, marginats o sense recursos econòmics.

*sus cargos, expulsado del Sindicato de oficios varios y del Centro obrero, el individuo «Fermín Borrás Suñe»*¹⁵².

En un altre article, del mateix número de LCO, titulat: «El señor Fermín y sus procedimientos»,¹⁵³ signat per Miguel Perelló, membre del sindicat del vidre, el 19 d'agost, es fa un resum de la vida del nostre prohom adrianenc, bé, en aquells anys badaloní, acusant-lo, a més a més, de traïdor, i de cobrar per solucionar la vaga. L'article comença recordant el gran acte de solidaritat organitzat per recaptar diners pels vaguistes de la Cros i la intervenció, «perorata», d'en Borràs. El tema central és el paper jugat, per aquest, a l'afer del Llegat Roca i Pi. Segons Perelló, en una reunió del sindicat, Borràs va dir que estava mal fet l'arrendament del llegat en favor de Marsans Peix, es va decidir que fossin assessorats pels regidors García i Sió, que ho van fer de la forma adient i s'oferiren per qualsevol informació o aclariment sobre el tema. Més endavant, el nostre sindicat va convocar una nova reunió de Junes i delegats, a més a més de la Federación de Hermanades, i va ser aquí on quedà clara la postura de Borràs: *“Y efectivamente se celebró la reunión y después de esclarecer ciertos conceptos se pasó al nombramiento de una Comisión compuesta de un individuo representante de un sindicato respectivo, de lo cual yo formo parte en representación de la Sociedad de Obreros Vidrieros de Barcelona, y en representación de Oficios Varios se nombró al señor Fermín para que formará parte de esta Comisión organizada en pro de dicho legado, y esta gran lumbrera en asuntos societarios se negó a aceptar el cargo que se le confería, diciendo que él nos podría ser más útil no aceptando el cargo que aceptándolo, toda vez que él nos podría dar más datos de ambas partes por estar más orientado que nosotros referente a este arriendo de lo cual*

¹⁵². *—Seguidamente se pasa a las proposiciones aprobándose por unanimidad las que a continuación expresamos. 1. Inmediata destitución de la junta del sindicato de oficios varios, dejando a cargo del Consejo de la Federación la misión de juzgar a todos y cada uno por sí de los individuos de la citada junta —pues hay que advertir que algunos de ellos no puede ni debe alcanzar responsabilidad alguna— e imponer el oportuno correctivo. 2. Que los individuos que hasta el presente han administrado los intereses de los huelguistas den ante una reunión de juntas y delegados cuenta detallada y con comprobante de todos los ingresos y gastos habidos durante la huelga. 3. Que inmediatamente se convoque al sindicato de oficios varios en pleno, a una asamblea para proceder al nombramiento de una nueva junta directiva y un nuevo comité de huelga. 4. Que se haga público por medio del diario Solidaridad Obrera de Barcelona, y toda la prensa local, que, respecto a los compromisos referentes al asunto Roca y Pi, la Federación Local de Solciedades obreras, sabrá mantenerlos y los mantendrá interin no se le den motivos que aconsejen lo contrario. 5. Que para demostrar a la opinión pública y a la clase obrera que en el seno de la organización no tienen vida los mangoneadores y vividores, a partir del día 13 de agosto de 1918, queda destituido de todos sus cargos, expulsado del Sindicato de oficios varios y del Centro obrero, el individuo «Fermín Borrás Suñe»” A las dos y cuarto de la madrugada se levantó la reunion de la que firmamos la presente acta en badalona a 16 de agosto de 1918. La Federación Local.*

¹⁵³. PERELLÓ, Miguel. «El señor Fermín y sus procedimientos». *La Colmena Obrera*. Badalona: 24 d'agost de 1918, núm. 72, pàg. 3.

después de aducir ciertos argumentos de su repertorio falsario tuvimos la candidez hay que confesarlo de dar crédito a sus falsas palabras, pero que conste que yo le hice la opción sobre este particular, tal vez por conocer demasiado al señor Fermín y sus procedimientos en asuntos societarios y políticos.”

Perelló afirmà que Borràs no va acceptar el càrrec pels interessos que tenia a la vaga de la Cros, i la relació poc clara amb Marsans Peix: *—Al cabo de pocos días en que esto se desarrollaba se declaró la huelga de la casa Cros, y la misma Junta de Oficios Varios con su presidente ‘señor Fermín’ lo puso en conocimiento de la Federación local, y ésta a la mayor brevedad convocó a una reunión de Juntas y Delegados, para tratar el asunto de casa Cros, en dicha reunión el presidente de Oficios Varios nos dio cuenta de la declaración de huelga de esa maldita bastilla y después de algunas preguntas y aclaraciones, ss acordó por unanimidad de toda la organización allí representada, el apoyo moral y material que se requería a los compañeros huelguistas. [...] El fatuo señor Fermín ... fue a buscar artistas [...] precisamente a un señor [...] que muchos pensarán como yo sobre el ‘altruismo’ del señor Marsans Peix, al ceder las artistas de su casa, incluso entregar 300 pesetas para los gastos del local [Picarol]”.*

Però, el viatge a Madrid és el detonant de l’acusació més greu que li fan a Borràs, el fet d’haver estat subornat per solucionar la vaga de la Cros: *—Yo verdaderamente no puedo, mejor dicho, no sé comprender el objeto de este viaje a pesar de las explicaciones que el presidente de Oficios Varios nos dio en la reunión, que por mí no fueron satisfactorias, toda vez que carecían de importancia y no contestaba sobre las preguntas que los compañeros delegados le interrogaban y el hábil señor Fermín buscando siempre la puerta de escape; sí, sí eres muy hábil, pero delante de las personas que te conocen a fondo no pasan desapercibidas. Y ahora pregunto: ¿Es que una entidad que pertenezca a la Federación y la tiene alguna iniciativa en pro de la organización o que afecte a la misma puede obrar por cuenta propia? También creo que no. Yo lo que sé es que cuando se tiene una iniciativa de tanta trascendencia como la de hacer el viaje a Madrid del hombre que va de buena fe lo lleva a la deliberación de todos los sindicatos y más cooperando estos moral y materialmente en bien de la causa. Pero no fue así. ¿Por qué? ¿Qué finalidad llevaba? ¿Será cierto el rumor que circula, que se comprometía a solucionar la huelga mediante la cantidad de veinticinco mil pesetas? ¿Es que había creído ser un dictador de la clase obrera? Yo creo que su mentalidad raya a la idiotez. Y para terminar, una pregunta al señor Fermín Borràs Suñe. ¿Es que se ha creído V. Qué líos y asuntos de una huelga se solucionan en el Ministerio de la*

Gobernación o es un Gobierno Civil, sin antes consultarlo a la Federación local? Yo le advierto que está completamente equivocado.

Aquesta és la hipòtesi que també mantenen Albadejo i Zambrana. Així, diuen que durant la vaga van sorgir: *—problemes d’“honestedat” en el Comitè de Vaga i al Sindicat d’Oficis Diversos que va portar la FL de SO de Badalona a destituir-los el 16 d’agost. El problema va estar originat per un viatge a Madrid d’una part del sindicat d’Oficis Diversos sense consultar la Federació Local i fet al marge de l’opinió dels treballadors de Can Cros. Per aquest assumpte va ser expulsat del sindicat Fermí Borràs Sunyé, qui sembla que va ser el capdavanter d’aquests moviments i que Joan Manent, al seu llibre, va titllar d’haver estat subornat perquè tingués un paper tèrbol”*.¹⁵⁴ Les paraules del sindicalista Joan Manent són molt més explícites i ens expliquen la trajectòria que va dur a Fermín a Sant Adrià de Besòs: *—L’empresa, abans que accedir a les demandes justes i raonables dels obrers, va recórrer a totes les astúcies per tal de fer fracassar aquell moviment de vaga: anar a buscar esquirols per les terres murcianes i andaluses; subornar alguns dirigents del Sindicat Obrer de Productes Químics, per exemple, el seu president Fermí Borràs —el qual, després d’èsser repudiat i expulsat de l’organització obrera confederal badalonina, esdevingué, uns anys més tard, un dels més importants comerciants de ciments i materials per a la construcció de Sant Adrià de Besòs”*.¹⁵⁵

L’ús d’esquirols per part de l’empresa, una política constant d’intimidació que fins i tot va arribar a allotjar dintre de la fàbrica un destacament de la Guàrdia Civil de cavalleria *—per tal de defensar allò que els burgesos denominen “la llibertat de treball”, i que amb situacions de vaga és solament una estratègia més per trencar els “ànims” i la “força” dels treballadors”*,¹⁵⁶ no aconsegueix que els obrers, malgrat les dures circumstàncies que estan passant, caiguin en cap mena de violència.

La premsa conservadora d’àmbit religiós i amb una certa preocupació per la *—qüestió social”* de l’obrerisme, tenia en el setmanari catòlic: *Aubada* (1917-1936), portaveu del Círcol Catòlic de Badalona, un excel·lent representant. Així, només esclatar la vaga de la Cros, deixa clara quina és la seva línia editorial: defensar la moderació de les reivindicacions obreres,

¹⁵⁴. ZAMBRANA, Joan; ALBADALEJO, Jordi, *op. cit.*, 2005, pàg. 123.

¹⁵⁵. MANENT I PESAS, Joan. *Records d’un sindicalista llibertari català (1916-1943)*. París: Edicions catalanes de París, 1976. pàg. 34. Sobre els fets de la Vaga i de l’empresa Cros, vegeu les pàgines 33-46. [En línia, consultat: 23 maig 2018] Disponible a internet: <http://www.cedall.org/Documentacio/e-books/Records%20sindicalista%20llibertari%20catala/Records%20sindicalista%20llibertari.pdf>

¹⁵⁶. ZAMBRANA, Joan; ALBADALEJO, Jordi, *op. cit.*, 2005, pàg. 123.

recolzar la submissió a la voluntat dels patrons i criticar amb duresa al moviment sindical llibertari: *—eal que reflexioni bé si el camí de la coacció, l'amenaça i la violència que s'exerceix contra patrons unes voltes i altres contra treballadors companys seus remisos a seguir la conducta de violències i vagues manades per poders desconeguts, si això pot conduir a la millora del seu estat*". Defensa la conciliació de classes amb la idea que les empreses i patrons, si no obtenen el que volen se'n van a d'altres indrets a trobar-ho: *—Vegi si pot ésser convenient que el capital s'esveri i afartant-se d'explotar indústries i manufactures s'entregui a la renda pública o emigri a l'estranger [...] fugit de tota amenaça i violència.*"¹⁵⁷

Però la vaga, com era d'esperar per l'actitud de la patronal i el govern civil, acabaria malament. Els fets del 26 d'agost de 1918, així ho demostren. Aquests s'iniciaren amb la detenció de dos vaguistes de la Cros i el conserge del local del sindicat. Les protestes contra aquests fets van finalitzar amb una manifestació per evitar que fossin portats Barcelona i una concentració a la plaça de la Vila, davant de l'Ajuntament. Allà, de forma inesperada i sense previ avís, la Guàrdia Civil situada al voltant de la plaça va començar a disparar indiscriminadament. El resultat d'aquesta agressió va ser la mort de quatre treballadors, membres de la Federació Local de Sindicats Obrers de Badalona, així com diversos ferits greus i una cinquantena de ferits lleus. Aquests fets, inacceptables, van tenir un fort ressò en l'àmbit polític i sindical de Catalunya i d'Espanya.¹⁵⁸

Posteriorment, es convocà una vaga general que fou seguida massivament, alhora que s'obrí una subscripció popular en favor de les famílies de les víctimes de la repressió, que l'11 de setembre arribava ja a les 4.805,45 ptes. La premsa sindicalista va protestar per la tergiversació dels fets per part dels mitjans de comunicació *—frailunos*" (*El correo catalán, Las noticias, El día gráfico* o *El Tiempo*), però també reconeixia la tasca feta pels diaris d'esquerres i progressistes (*Solidaridad Obrera, El Diluvio, La publicidad, La lucha, El progreso, El radical* o *Aurora*) (LCO, número, 73 de 7 de setembre de 1918, pàg. 1).

Joan Peiró va tornar urgentment a Badalona d'un viatge organitzat pel sindicat del Vidre, per incorporar-se a *La Colmena Obrera* de la qual era director i va publicar una sèrie d'articles en els quals s'explicava l'autèntica versió dels fets de 26 d'agost. En aquestes versions es parlava d'assassinats i es fustigava d'una manera nítida a la Casa Cros i a la Guàrdia Civil, i se'ls feia responsables dels fets ocorreguts. Així, el dia 5 d'octubre es va

¹⁵⁷. PS. *—De qüestió social*". *Aubada*. Badalona: 20 de juliol de 1918, núm. 31. pàg. 3.

¹⁵⁸. Una detallada exposició dels fets i del ressò nacional dels fets es pot llegir a diferents articles de *La Colmena Obrera*. Badalona: 7 de setembre de 1918, núm. 73.

publicar a la portada, un article titulat (com tots el de la sèrie): *–El asesinato del 26 de agosto. Estado de cosas intolerable*”, i on es podia llegir a un subtítol: *–No son guardias civiles, son chulos de burdel*”. Unes setmanes més tard, el 28 d’octubre de 1918 (segons consta a LCO, número, 79, d’1 de novembre de 1918) va ésser detingut i processat per les autoritats militars per: *–insultos a la fuerza armada*”. No només es van assassinar als treballadors, sinó que s’empresonà a qui gosava denunciar els fets de forma clara, digna i sense por a la repressió. Va quedar en llibertat el 4 de novembre (LCO, número, 80, de 9 de novembre de 1918).

El resultat final de la vaga de la Cros fou la derrota obrera. A la premsa sindicalista (LCO) es parla de reunions, d’obrers que se’n van a treballar a la verema, i de l’acomiadament d’un centenar de treballadors *–seleccionats*” que van ser condemnats al pacte de la fam. L’Ajuntament de Badalona va dimitir en protesta per la repressió. Els autors es passejaven tranquil·lament per la ciutat i els treballadors de la Cros van ser derrotats els anys, 1923 i 1931. No serà fins el 1936 que assoliren un veritable triomf. Una explicació dels fets del 26 d’agost de 1918 a Badalona la podreu trobar a les esmentades memòries de Joan Manent i Pesas.

Fermin Borrás, com tothom, té un passat, en aquest cas lligat a l’inici de les lluites obreres a Badalona i a una traïció als treballadors, segons la versió justificada de la CNT. Un cop expulsat del sindicat, s’anunciarà per última vegada a la LCO, en el número, 76, de 12 d’octubre de 1918. Serà a partir d’aquesta data que iniciarà noves activitats econòmiques que el duran a Sant Adrià de Besòs, l’any 1922.

El primer Ajuntament de la dictadura, constituït el 2 d’octubre de 1923, sota les ordres del Comandant de la caserna de la Guardia Civil de Badalona, suposa un canvi de la composició del poder municipal, ja que en desplaça als sectors industrials-comercials (Antonio Rosanas Vinyolas¹⁵⁹ i José Royo Genique¹⁶⁰) i als prohoms municipals de sempre

¹⁵⁹. Antonio Rosanas Vinyolas va néixer a Roda de Ter, el 8 de novembre de 1872 i estava casat amb Teresa Planas Font, nascuda a Manlleu, el 6 de gener de 1876. El matrimoni va tenir tres fills: Ramon, Maria i Melitón tots ells nascuts a Roda de Ter. Va arribar al municipi el 1911 i entra a formar part de l’Ajuntament el 1914, entre aquest any i el 1923 fou regidor: entre el 1920-23 va ser Regidor Primer i Primer Tinent d’Alcalde entre el 1924-31. Durant el període estudiat va ser director de la fàbrica Baurier i propietari d’una merceria al 1928 –al llibre de *Registre Obligatori de Retiro Obrero* de l’empresa consta com a director general i el seu fill Ramon Rosanas Planas com a director de la Secció de Blanqueig, però no apareix als llibres de Matrícula d’Operaris i als censos de 1924-28 ens apareix com a contramestre–. A l’article titulat: *–Nuestra pretensiones*”. *TB*, 29 de gener de 1927, núm. 4, pàg. 1, podem llegir: *–Por otra parte, hay concejales que también sin sonrojarse, dicen claramente que en el Ayuntamiento no representan otra cosa que los intereses de la casa donde están empleados, cuya representación ostenta desde hace 14 años. [...] Y si aquí hay una fábrica que se enorgullece de tener en el municipio a un representante suyo, con mayor razón, con más derecho podemos reclamarlo nosotros, que no significaría ninguna inmoralidad, ya que nuestros representantes lo serian de una parte del*

l·ligats a la propietat de la terra, sigui pròpia o d'altres (representants dels grans propietaris forans). El temps però de permanència d'aquests en els seus càrrecs va ser mínim (sis mesos), ja que van ser substituïts tots ells el 27 de març de 1924.

La substitució dels prohoms locals (vella oligarquia) per uns de nous no l·ligats a aquest grup i el posterior retorn al poder dels primers, demostra la hipòtesi general de la història de Catalunya,¹⁶¹ que ens diu que la dictadura de Primo de Rivera va voler desplaçar del poder a les velles oligarquies (catalanistes), per imposar-ne unes altres de més dòcils i lleials a la Dictadura i a Espanya, per tal de superar, deien, la corrupció de la Restauració i els mals d'una societat viciada, violenta i a Catalunya a més a més separatista.

La voluntat regeneracionista no va reeixir i la substitució del personal polític anterior (Lliga), el que va generar va ser una societat corrupta on les lluites pel poder van ser contínues, com demostren els cessaments i nomenaments, esdevinguts a Catalunya o a Sant Adrià de Besòs.

Els fets polítics que van succeir a Sant Adrià durant la Dictadura encaixen en l'esquema general de la història de Catalunya, és a dir, corroboren la hipòtesi esmentada, i demostren, a més a més, que aquesta lluita per controlar l'Ajuntament no va ser pas un enfrontament polític sinó econòmic, ja que ambdós grups, malgrat les diferències polítiques,

pueblo y no de unos intereses particulares.” És a dir, Antonio Rosanas era l'home de confiança dels Baurier i el representant dels homes oposats a les pretensions del grup de la Unión Patriótica de la Urbanització Font i Vinyals i aliats de l'Ajuntament de Badalona.

¹⁶⁰. José Royo Genique va néixer a Les Borges Blanques (Lleida), el 25 de gener de 1873 i estava casat amb Rosalia Queraltó Martín, nascuda a Barcelona el 8 de maig de 1882 (morta entre 1924-28). El matrimoni va tenir dos fills nascuts a Sant Adrià de Besòs: José (21 de juliol de 1908) i Pedro (21 de gener de 1911), i amb ells sempre va viure el seu germà Francisco, nascut a Bujaralla (Saragossa) el 3 de desembre de 1863. Va arribar al municipi el 1899 i va formar part de l'Ajuntament entre 1920-36 (Alcalde, 1924-31). La seva activitat econòmica va girar al voltant del comerç a l'engròs d'olis vegetals i tractant de bestiar (juntament amb el seu germà). Políticament va ser membre de la Unión Patriótica, fins la proclamació de República que va ser fundador de la Lliga. Va ser el més destacat representant del sector industrial-comercial, com van demostrar i criticar els redactors de *Tierra Baja*, i el seus mateixos aliats van reconèixer a un article titulat: *—Homenaje a D. José Royo Genique—*. *La Veu de Besòs, periòdic del poble*, número extraordinari, any IV, Nadal de 1930, pàg. 27: *—Iniciado por la Unión patriótica creída de haber llegado el momento oportuno para el efecto de un acto de admiración y respeto al Alcalde, en prueba de asentimiento a las mejoras que van realizándose, preparó hacerle entrega de un bastón de mando con pulo de oro y brillantes y una placa de plata, sufragada por cooperación y concurso de todos los donantes congregados en halagador banquete. Dice la placa: a Don José Royo Genique. Las autoridades, entidades, propietarios y vecinos de San Adrián de Besós por su acertada gestión y constante y eficaz labor en el desempeño del cargo de Alcalde. A. Rosanas, primer teniente; Bonaventura Casademont, por entidades; José Pons Presbítero; Antonio Soler, juez municipal—*. Altres participants que van prendre part en el banquet i van fer ús de la paraula van ser: Manuel Lligué Casas (en representació de les forces vives, i director de l'EEC), i el General Güell (en representació del General Emilio Barrera, Capità General de Catalunya), els discursos van finalitzar amb visques al Rei, a Espanya, al govern i a Sant Adrià de Besòs.

¹⁶¹. CASASSAS i YMBERT, Jordi; ROIG i ROSICH, Josep Maria. *—Sota el signe de la Mancomunitat—*. *Història política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 8 (*L'època dels nous moviments socials 1900-1930*) Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985, pàg. 264-281.

defensaven l'existència de la Dictadura. De tota manera, si bé la Dictadura va desplaçar del poder polític provincial o autonòmic als homes lligats al catalanisme, al municipi aquest fet no es produí.

Els alcaldes que va tenir Sant Adrià de Besòs entre 1914-31, Domingo Molins Estrany (1914-20 i 1923), Juan Oller Bachs (1920-23 i 1924) i José Royo Genique (1924-31) van donar suport a la Mancomunitat de municipis (com a alcaldes o regidors); el primer, que va ser el primer alcalde de la dictadura de Primo de Rivera va donar recolzament a la Mancomunitat i a l'Estatut d'Autonomia integral de Catalunya,¹⁶² mentre que els dos següents ho van fer als acords de les Diputacions Provincials, que demanaven els traspassos de totes les competències d'aquestes a la Mancomunitat de Catalunya.¹⁶³ José Royo Genique, durant el període republicà, serà el màxim representant, primerament del Centre Català i posteriorment de la Lliga de Catalunya al municipi i a l'Ajuntament.

El triomf dels homes més lligats al nou poder sorgit després de la Dictadura sobre la vella oligarquia local –tal i com demanaven els membres de la primera Unión Patriótica presidida per Fermín Borrás, recolzant-se en l'objectiu fonamental manifestat per la dictadura de Primo de Rivera de substituir les velles oligarquies: Per ells l'objectiu del cop d'estat de Primo de Rivera era: “...*derrocar el caciquismo y llevar a los Ayuntamientos, cuna de la plaga caciquil, hombres nuevos con normas nuevas. Esta buena intención del golpe de estado no rezó para San Adrián, que hasta ahora, ha continuado regido por casi los mismos hombres e idénticos procedimientos que antes.*”¹⁶⁴– va ser poc durador i les gestions realitzades per la vella oligarquia local desplaçada del poder, davant dels centres polítics de més alt nivell, van traduir-se amb el seu retorn al govern municipal (el 27 de març de 1924, –per ordre de la superioritat”) i en el posterior cessament del Delegat Governatiu, Juan González Mora (1 de març de 1925), aliat dels homes de Fermín Borrás, un cop José Royo es fa amb l'alcaldia (23 de novembre de 1924).¹⁶⁵

¹⁶². ASAB. *LAPA*, 5 gener 1919, Tom 6, foli 2. L'Estatut d'Autonomia s'aprovà a l'Assemblea General de la Mancomunitat de Catalunya del dia 25 de gener de 1919.

¹⁶³. ASAB. *LAPA*, 4 juny 1920, Tom 7, foli 12.

¹⁶⁴. Vegeu l'article titulat “Nuestras pretensiones”. *TB*, 29 de gener de 1927, núm. 4, pàg. 4.

¹⁶⁵. Els Delegats Governatius instaurats per la dictadura de Primo de Rivera el mes d'octubre de 1923 eren uns funcionaris que tenien com a funció vigilar i controlar de prop la vida social i política local, és a dir, controlar els nous vocals associats (antics regidors) designats per –sorteig” entre els majors contribuents i els representants de les corporacions locals. Les lluites pel control de l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs van estar presidides per la intervenció del delegat Juan González, aliat de Fermín Borrás i de la gent de la UP de Badalona. La seva intervenció a favor d'aquest grup va ser aturada per la superioritat, nomenant un nou consistori (27-3-1924) i, després d'un any a la corda fluixa, amb el seu cessament (1-3-1925). La comunicació del cessament al consistori

La primera derrota política de Fermín Borrás i del grup polític i econòmic que representava va ser la seva destitució de l'Ajuntament de la Dictadura, i el trencament de l'acord sobre el clavegueram de la Urbanització Font i Vinyals. Aquest fet, però, no va allunyar-lo del poder, ja que el nou alcalde, Josep Oller Bachs, va nomenar-lo tres dies després alcalde del barri Urbanització Font i Vinyals, per tal de reforçar la seva posició davant l'empenta del grup de Josep Royo i els Soler i atreure el grup de propietaris forans encapçalats per la família Font i Cots.

La lluita de Fermín Borrás per guanyar pes polític no va aturar-se mai, car sabia que per garantir-se un triomf econòmic havia de tenir capacitat d'incidència en l'Ajuntament, institució bàsica del procés urbanitzador. El seu pes polític va anar engrandint-se alhora que començaren a aparèixer els primers enfrontaments, en el terreny econòmic, amb el poder polític i econòmic establert. El primer detonant del trencament va ser el problema de la urbanització bàsica dels carrers i la discriminació que va patir Carmen de Font per part de l'Ajuntament, en perdre en el seu enfrontament amb l'altre més gran urbanitzador del municipi, Antonio Soler Aymerich qui com ja hem esmentat, va tenir un pes fonamental en l'Ajuntament, i amb el nou home fort del municipi, l'alcalde José Royo Genique.

Així, el 1924, el primer Ajuntament de la dictadura de Primo de Rivera discuteix una instància presentada per Carme de Fonts i Cots –resident a Barcelona, al carrer Casp, 80 principal– el 20 de desembre de 1923, en la qual aquest explica a l'Ajuntament la situació de la seva urbanització (Urbanització Font i Vinyals), dient: *—Que es propietaria de una gran extensión de terreno situado en el término de la jurisdicción de esa Alcaldía el que, para su mayor embellecimiento y favorecer los intereses de la población y contribuir a su engrandecimiento, los divide y enajena formando solares en los que se edifica constituyendo una completa y adecuada urbanización y con la obligación por parte de los adquirentes de construir las necesarias cloacas, aceras y relleno de calle, pero como el plazo que para esto les concede ha transcurrido sin que aquellos hayan cumplido con tal obligación, estimado la que suscribe constituir ello una obra urgente e indispensable, se propone y está decidida a realizarla por su cuenta con una colectora que recoja todas las aguas e inmundicias y la lleve al vertedero donde desemboquen, de una extensión de setecientos cincuenta metros y con los*

va ser recollida a ASAB. LACPA, 1 març 1925, Tom 10, foli 33. Aquesta acta que traspua un elevat grau de cinisme: *—En vista el Ayuntamiento acordó quedar enterado y que costará en acta el sentimiento de la Corporación municipal por el cese de dicho funcionario del que había recibido las muestras de consideración más distinguidas*". La corporació tenia la voluntat de cessar-lo pel seu enfrontament amb l'Ajuntament i el suport a Carmen de Font que aquest va tenir per l'afer de les clavegueres.

gruesos y alturas que de conformidad con el arquitecto municipal se consideren precisos y mediante la condición, como obra particular, de no permitir la entrada de desagiie en dicha colectora mientras no se me abone la parte proporcional de su coste y a este efecto y con esta condición solicito se me conceda la autorización necesaria.”¹⁶⁶ Un cop discutida la mateixa, l’Ajuntament presidit per Domingo Molins Estrany –en una carta enviada a Carmen de Font (26 de febrer de 1924)–¹⁶⁷ va acceptar les seves condicions (24 de febrer de 1924),¹⁶⁸ comunicant-li, segons consta als informes esmentats de l’arquitecte municipal, que l’amplada de la claveguera hauria de ser d’1,20 m, que s’havia de construir al carrer Nuestra Señora del Carmen i que, un cop liquidades les quantitats corresponents a les obres, la claveguera passaria a ser propietat municipal i a fer-se càrrec del seu manteniment i conservació. La supervisió de les obres es deia a l’esmentada carta anirien a càrrec de l’arquitecte municipal: —. *dichas construcciones deberán verificarse bajo la dirección, vigilancia e inspección del Arquitecto municipal.*”

Posteriorment (27 d’abril de 1924)¹⁶⁹, el nou Ajuntament, presidit ara per Joan Oller Bachs i amb la presència de tots els regidors de l’Ajuntament anterior a la dictadura de Primo de Rivera (poder industrial-comercial), diu que l’acord al qual van arribar anteriorment va ser ampliat i reformat, en el sentit que al nostre parer vulnera la comunicació feta per l’alcalde Domingo Molins Estrany, i perjudica els interessos de Carmen de Font, ja que l’obligava a construir, no la claveguera del carrer Carmen, sinó també les de tots els carrers transversals a aquesta al llarg de tota la urbanització. Si bé manté l’acord que cap persona no pugui abocar aigües a cap claveguera si no ha pagat la part proporcional corresponent a la propietària. Però afegeix una clàusula cinquena molt important, ja que dels diners que paguin els propietaris de cases dels carrers transversals de la urbanització, el 50% anirà a parar a la propietària i l’altre a l’Ajuntament, que gastarà un 25% en obres d’higiene, llum i necessitats de la pròpia urbanització. Finalment, la propietat de les clavegueres passarà a ser de l’Ajuntament un cop s’hagin cobrat les despeses totals de les construïdes als carrers transversals i les del carrer

¹⁶⁶. ASAB. *Expedients d’obres de 1923*. Capsa: 3.

¹⁶⁷. *Ibídem*,

¹⁶⁸. ASAB. *LAPA*, 24 febrer 1924, Tom 9, foli 36. Al document només consta que s’accepta la construcció de la claveguera del carrer Carmen i res més: *—Incontinenti de conformidad con los dictámenes del Sr. Arquitecto municipal y de la Comisión de Obras Públicas acordose autorizar a Da. Carmen de Font y Cots para construir una colectora a lo largo de la calle del Carmen de la Urbanización Font de este término.*”

¹⁶⁹. ASAB. *LAPA*, 27 abril 1924, Tom 9, foli 48-49.

Carmen i Eduardo Maristany amb un 6% d'increment anual del total a percebre en aquest últim cas (veure annex).

Aquest fet va significar el trencament entre l'alcalde Josep Oller i Fermín Borrás, a més a més de ser el detonant de l'enfrontament entre aquest i Josep Royo, el veritable home fort del municipi i el veritable opositor als interessos dels urbanitzadors de la part baixa del municipi (Urbanització Font i Vinyals). En definitiva, l'enemic de Fermín Borrás no era pas l'alcalde Juan Oller Bachs, sinó José Royo i els seus aliats a l'ombra: la família Soler i Miquel Bolós, que no trencaran amb Borrás fins el 12 de desembre de 1926. Per aquests, el nouvingut volia arrabassar-los el poder polític i econòmic, és a dir, volia desplaçar a José Royo del poder municipal i sotmetre als Soler i a Bolós als seus projectes econòmics.

Així, el 12 d'octubre de 1924, essent Fermín Borrás alcalde de barri de la Urbanització Font i Vinyals i rodalies (30 de març de 1924 fins 25 de novembre de 1925),¹⁷⁰ va ser l'impulsor fonamental en el procés de constitució de la Unión Patriótica. En aquesta data, a l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs es constitueix el primer comitè interí de la Unión Patriótica a instància del Delegat Governatiu, Juan González Mora (amic de Fermín Borrás), amb l'assistència de tots els regidors municipals, el jutge municipal, el mossèn, el caporal del Somaten i del Mestre Nacional, i amb l'objectiu d'iniciar –per recomanació del Governador Civil de la Província– el procés de constitució de la UP i de fer alguns actes de propaganda, tal i com s'estava fent a tota Espanya amb el suport del govern dictatorial. Un cop finalitzada la reunió, va quedar constituït el primer comitè interí de la UP per les següents persones: Fermín Borrás (alcalde de barri), Miguel Bolós (caporal del Somaten), Antonio Soler Aymerich (Jutge Municipal), Domingo García (Mestre Nacional) i Joaquim Perramont (regidor municipal, que no rubrica l'acta de constitució de la UP). Una vegada constituït el comitè interí de la UP sota les ordres de Fermín Borrás i amb el recolzament del Delegat Governatiu Juan González Mora, José Royo inicià els seus moviments per tal d'aconseguir l'alcaldia, abans que no fos massa tard; així, el 23 d'octubre de 1924, aquest, després de forçar la dimissió de l'alcalde, Josep Oller, assoleix l'alcaldia i el 30 d'octubre de 1924, tres dies malgrat tot, va quedar constituït el comitè definitiu de la UP de la següent manera: Fermín Borrás (president), Miguel Bolós (vicepresident), Domingo García (secretari) i Antonio Soler Aymerich (comptador) i Joaquim Perramont (tresorer i que tampoc rubrica l'acta).

¹⁷⁰. ASAB. LAPA, 30 març 1924, Tom 9, foli 43.

La lluita entre la UP i l'Ajuntament, és a dir, entre Fermín Borrás i José Royo és total. Així, si els interessos d'aquest i de la seva representada són vulnerats pel nou Ajuntament de forma clara i oberta, i a cada acció de la UP respon l'Ajuntament de la dictadura boicotejant els projectes de Borrás. El cessament del Delegat Governatiu, l'1 de març de 1925 (aquest va intentar lliurar-se de la destitució, no assistint a la reunió de la UP del 12 de desembre de 1924, però malgrat tot els homes de l'Ajuntament no li perdonaren els seus moviments al voltant de Borrás) va ser l'inici de la lluita per desfer-se de Fermín Borrás i dels seus aliats en el terreny polític, tant a la UP com a l'Ajuntament.

A pesar d'això, els interessos dels industrials de la zona industrial del marge esquerre del poble al costat del mar, la situada al final de la Urbanització Font i Vinyals, fan que l'Ajuntament demani un abaixador a la companyia de ferrocarrils MZA, per tal de facilitar l'accés a les fàbriques dels obrers que vénen de fora de la localitat (Barcelona o Badalona), com demostren les demandes d'increment del servei de trens i l'adequació de l'horari d'aquests a l'entrada i la sortida de les fàbriques, com més endavant passarà amb el servei d'autobusos del municipi.

L'Ajuntament va demanar el recolzament dels veïns del poble i els va emplaçar perquè fessin arribar cartes al director de la companyia amb la mateixa demanda. La instal·lació de l'abaixador, que no va arribar a construir-se fins el 1933, va revalorar el sòl urbà de la Urbanització Font i Vinyals, donat que millorava la mobilitat de la gent del barri, que podia viure a Sant Adrià de Besòs i treballar a Barcelona (a l'àrea industrial de Sant Martí de Provençals o El poble nou) o Badalona. Tanmateix, els preus més assequibles del sòl al municipi va fer que molts dels treballadors que venien de Barcelona o altres localitats a treballar a la gran àrea industrial adrianaenca i badalonina s'instal·lessin al barri. El procés d'emplaçament de l'abaixador que va perllongar-se durant més de vuit anys, va ser un punt de conflicte constant entre l'Ajuntament i els urbanitzadors del barri de Sant Joan Baptista. Borrás acusà continuadament a l'Ajuntament de no fer res per aconseguir l'abaixador i aquest fet era degut a l'animadversió que la gent de *Dalt* tenia vers els veïns de la *Terra Baixa*.

Un altre conflicte que esclatà, en aquest any 1925, va ser la necessitat de dotar al municipi amb un plaça de mercat, la iniciativa privada va voler fer-se amb la concessió, amb el recolzament de l'Ajuntament. El 21 de juny de 1925 l'Ajuntament rep una comunicació de Antonio Soler Aymerich en la qual ofereix al municipi uns terrenys per a la construcció del futur mercat. Un mes després, el 12 de juliol de 1925, es concedeix a Borrás una plaça de mercat, tal i com aquest havia demanat i segons unes concessions. El fonamental és que

aquest funcionaria mentre no se'n construís un de públic: *—La duración de este contrato será por mientras el Ayuntamiento de este pueblo no posea un mercado propio, que podrá instalar en el sitio que tenga por conveniente, cesando entonces de funcionar el mercado particular y los concesionarios de este tendrán preferente derecho para instalarlas en el del Ayuntamiento*”,¹⁷¹ i que no podria instal·lar-se cap altre mercat a la Urbanització Font i Vinyals.

Aquests fets semblaven reconciliar a Josep Royo i als homes de l'Ajuntament amb Borrás, ahora que van ser l'inici del conflicte amb Antonio Soler Aymerich, ja que tots dos van competir per aconseguir el mercat. La radicació d'un mercat millorava els serveis que es podien oferir als habitants de qualsevol barri i a l'hora de comprar una parcel·la per construir una casa, transports i serveis eren fonamentals pels nous habitants. L'increment del preu del sòl i de la demanda a la urbanització van beneficiar als propietaris del sòl del voltant el mercat (situat a l'avinguda Font i Vinyals, cantonada Fermín Borrás, al barri de Sant Joan Baptista), i als constructors i comerciants de materials relacionats amb l'edificació, un d'ells, si no el cap d'aquest grup era, evidentment, Fermín Borrás.

El 16 d'agost de 1925 l'Ajuntament acordà la concessió als venedors que tenien els seus llocs a l'aire lliure perquè s'instal·lin en un mercat situat a la plaça de la desembocadura dels carrers Església i Andrés Vidal, al barri de Sant Adrià Centre. Borrás presenta una instància en contra d'aquesta instal·lació, el 19 de desembre de 1925, que no va ser discutida pel Ple de l'Ajuntament, fins el 6 de maig de 1926,¹⁷² i on evidentment no li donaren la raó, perquè amb els acords municipals a la mà no la tenia. Malgrat tot, Borrás va interposar amb aquesta data un recurs davant el Tribunal Provincial Contenciós Administratiu, que va fer necessària la intervenció de l'alcalde i l'advocat Josep Maria Mirall i Carbó.¹⁷³

El 30 d'agost de 1925 la UP, que presidia Borrás, decidí: *—... la Presidencia propone, acordándose, que el Comité se ponga al lado del Ayuntamiento, prestándole todo el apoyo necesario en cuantos actos y gestiones administrativas realice y que sean merecedoras de dicho apoyo, pero que en caso contrario, se manifieste el Comité en desacuerdo con el Ayuntamiento, llegando incluso, si las circunstancias lo aconsejaren, a retirarles el apoyo y la confianza que se les ha depositado*”.¹⁷⁴ Aquest perdrà el seu càrrec d'alcalde de barri el 10

¹⁷¹. ASAB. LACPA, 12 juliol 1925, Tom 11, folis 1-2.

¹⁷². ASAB. LAPA, 6 maig 1926, Tom 10, folis 9-10.

¹⁷³. ASAB. LAPA, 1 maig 1927, Tom 10, foli 24.

¹⁷⁴. *—Tribuna libre, Después de la Asamblea*”. TB, 19 febrer 1927, núm. 7, pàg. 2.

de novembre de 1925 (ell diu a les pàgines de Tierra Baja i a una carta enviada a l'Ajuntament el 5 de novembre de 1925, que ja havia dimitit, però a nosaltres no ens consta aquest fet a cap altra font). De tota manera, és possible que presentés la seva dimissió, car a la reunió de la UP Borrás: —. *da cuenta de haber remitido un oficio al Sr. Gobernador, protestando de que en San Adrián, haya unos señores que sin atribución alguna, hayan usurpado el nombre de Unión Patriótica. Dice, además, que el Sr. Gobernador ha contestado el oficio desautorizando a estos señores que intentaron fundar otra Unión Patriótica*".¹⁷⁵

La seva destitució com a alcalde de barri l'allunyà del poder local, i no més manté el poder polític a la UP, organització totalment dependent de F. Borrás. Ell era qui la mantenia econòmicament si s'endarrerien els pagaments de quotes o altres circumstàncies —com resta evident a l'assemblea que va celebrar-se l'1 d'octubre de 1925, quan aquest satisfà la quota provincial de l'organització al Comitè Provincial (40 ptes. de les quotes del mes d'agost i setembre)—. I qui la representava en els actes públics, i no només perquè n'era el president, sinó perquè, a més a més, podia assumir els costos d'aquesta representació. En aquesta última reunió, Borrás decidí anar a Madrid en representació de la UP al banquet de les UUPP d'Espanya per homenatjar al dictador General Miguel de Primo de Rivera (assumint, evidentment, ell el cost del viatge).

Les deficiències de les clavegueres van continuar, així com l'enfrontament entre l'Ajuntament i Fermín Borrás (apoderat de Carmen de Font). Aquest, el 5 de novembre de 1925, va presentar un escrit on diu que la responsabilitat de les clavegueres és de l'arquitecte municipal i de l'Ajuntament, i no pas de Carmen de Font. En tot cas, els propietaris tenen una clàusula a les seves escriptures de propietat, on diu que han de ser ells qui arrengherin el carrer davant de la seva propietat, i que si no ho fan, l'Ajuntament els ho hauria d'exigir. Tanmateix, afegeix, que hi ha molts propietaris que no es connecten a les clavegueres i fan servir els poc higiènics pous cecs, que ell mentre va ser alcalde de barri va denunciar sense èxit davant del consistori.

El nomenament de Antonio Toscas Diarte com a alcalde de barri en substitució de F. Borrás, el 25 de novembre de 1925, suposà l'expulsió de Joaquim Perramont de la UP, el 17 de novembre de 1925, donat que aquest li va donar suport per ser nomenat: —. *el Presidente hace constar su disconformidad con el proceder del individuo del Comité y Concejal Sr. Perramont, quien al presentar el dicente su dimisión de Alcalde de barrio por no estar*

¹⁷⁵. —*Fribuna libre, Después de la Asamblea*". TB, 19 febrer 1927, núm. 7, pàg. 2.

*conforme con determinadas disposiciones de la alcaldía, el Sr. Perramont, en lugar de proponer o defender para Alcalde de barrio a un individuo perteneciente al Partido de Unión Patriótica, propuso el nombramiento de un señor cuya actuación pública y privada ha sido siempre sospechosa y además se ha manifestado siempre enemigo acérrimo de la Unión patriótica. En consecuencia, se acuerda por unanimidad expulsarlo del Comité y nombrar para sustituirlo al Sr. Pedro Feliubadalò”.*¹⁷⁶

Borrás, que s'havia reunit abans de l'assemblea de la UP amb el Delegat Governatiu, va rebre l'ordre de comunicar a l'alcaldia la impossibilitat d'exercir cap càrrec municipal sense ser membre de la UP. Després d'informar a l'Ajuntament, el 26 de gener de 1926, l'alcalde José Royo Genique, continuant amb els equilibris polítics, demanà en aquesta reunió l'ingrés a la UP en el seu nom i de tots els Regidors que encara no l'havien sol·licitat, la seva adhesió és aprovada per unanimitat i se'ls nomena a tots ells socis honoraris de la UP. Tanmateix, s'acordà procedí a elaborar i aprovar el més aviat possible el reglament pel qual ha de regir-se la UP.¹⁷⁷

Les discrepàncies continuaren i, el 4 de febrer de 1926, després de realitzar algunes gestions la Comissió Permanent de l'Ajuntament, aquest decidí comprar un solar per a la construcció d'un mercat municipal. El solar era propietat dels Germans de Barnola i de Bassols, estava situat entre els carrers Lluís Beltran i Bogatell i tenia 68.846 pams (2.753, 8 m²) i es va vendre a 0,70 ptes. / pam (preu inferior al de mercat segons diuen els propietaris i l'Ajuntament), i resultava tenir un valor total de 48.192,20 ptes. Les condicions de pagament eren: *— de cuyo importe total, se satisfarán diez mil pesetas, en el acto de la firma de la escritura y las restantes treinta y ocho mil ciento noventa y dos pesetas, veinte céntimos en cinco anualidades de siete mil seiscientas treinta y ocho pesetas y cuatro céntimos cada una, sin bonificación de interés alguno los Sres. vendedores, pero sí con cargo al Ayuntamiento el pago de los gastos de Notario, papel sellado y demás hasta la inscripción de la escritura o escrituras en el Registro de la Propiedad. Enterados los Sres. Concejales presentes de las anteriores manifestaciones del Sr. Alcalde Presidente, después de amplia deliberación en la*

¹⁷⁶. —Fribuna libre, después de la Asamblea”. *TB*, 3 març 1927, núm. 9, pàg. 5.

¹⁷⁷. L'Ajuntament adrianenc que va ser nomenat, el 27 de març de 1924, d'acord amb l'Estatut municipal, del 4 de març de 1924, va haver d'afiliar-se a la UP per tal de poder continuar en els seus càrrecs. A Sant Adrià de Besòs, la incorporació de la totalitat dels regidors a la UP va trigar més a produir-se a causa del conflicte econòmic i polític que es dirimia al municipi. Cal recordar que l'Estatut municipal preveia l'existència d'un terç de consellers corporatius, designats per les entitats i associacions del municipi mitjançant el sistema de compromissaris. Malgrat tot, mai es celebraren eleccions municipals i els consellers i l'alcalde sempre van ser nomenats pel Governador Civil d'entre els majors contribuents del municipi.

*que intervinieron la mayoría de ellos, abogaron todos a favor de la adquisición del citado terreno en las condiciones expuestas, por crearlas beneficiosas para los intereses de la población, por unanimidad acordose adquirir el referido terreno por el precio, condiciones y forma de pago del valor del mismo antes referidas, y para ello, facultar al Sr. Alcalde Presidente D. José Royo Genique, para que en nombre y representación de este Ayuntamiento proceda desde luego a la adquisición del terreno [...]dándole amplias facultades para formalizar ante Notario correspondiente, la escritura de adquisición necesaria [...] y para que pueda hipotecar el terreno a adquirir en garantía de las cantidades aplazada de pago, así como aceptar todas las demás condiciones que impongan los propietarios vendedores, para el caso de ser agregada esta población a otro municipio.”*¹⁷⁸ La signatura de les escriptures de compra dels terrenys va efectuar-se el 28 de març de 1926,¹⁷⁹ i la liquidació definitiva, l'1 de febrer de 1931.¹⁸⁰

La construcció del nou mercat suposava per Fermin Borrás unes pèrdues considerables i, naturalment, va oposar-se al projecte, iniciant pressions sobre el Delegat Governatiu, la qual cosa obligà aquest a dir, el 14 de febrer de 1926,¹⁸¹ que les seves funcions eren fer acomplir les lleis que afecten a la salubritat, l'ensenyament, el sometens, els interessos sanitaris, la cultura i a mantenir l'ordre públic i no intervenir en els afers polítics del poble. Fermín Borrás s'oposà a l'emprèstit, com a última mesura per aturar la construcció del nou mercat, però això serà més endavant com veurem.

Les noves necessitats del municipi, que va multiplicar per quatre la seva població després de produir-se l'aliança urbanitzadora (1914-25), van fer imprescindible endegar tot un seguit d'obres de millora per poder organitzar el desenvolupament social i econòmic en benefici de la classe dominant. Aquestes mesures van ser justificades per primera vegada per l'Alcalde Royo al Ple de l'Ajuntament, a la sessió de 6 de maig de 1926: *—Acto seguido el presidente puso de manifiesto a la consideración del Ayuntamiento la necesidad imperiosa y urgente, dado el gran desarrollo experimentado en el trabajo industrial y el gran aumento de población habido en el último quinquenio, de verificar varias construcciones y realizar varias obras en las calles de la población acudiendo para ello a un empréstito de trescientas mil pesetas solicitándolo del Banco de Crédito Local de España. Enterados los Sres. presentes se*

¹⁷⁸. ASAB. LAPA, 4 febrer 1926, Tom 10, folis 8-9.

¹⁷⁹. ASAB. LACPA, 28 març 1926, Tom 11, foli 29.

¹⁸⁰. ASAB. LACPA, 1 febrer 1931, Tom 16, foli 26.

¹⁸¹. ASAB. LACPA, 14 febrer 1926, Tom 11, foli 25.

*abrió discusión sobre la proposición de la presidencia y después de amplia deliberación, durante la cual se examinaron y estudiaron los antecedentes del asunto, así como las necesidades de la población y la potencialidad económica de la misma, acordose por unanimidad solicitar del referido Banco el préstamo de trescientas mil pesetas referido y de conseguirse destinarlas a las construcciones y reformas siguientes y confeccionándose para ello a su tiempo el presupuesto correspondiente extraordinario; diez mil pesetas por la construcción de un dispensario municipal; ochenta y cinco mil pesetas por la construcción de un grupo escolar; cincuenta mil pesetas por la construcción de un mercado público; y ciento cincuenta y cinco mil por la pavimentación de la Carretera Central; y que para la pronta realización del préstamo de referencia se acordó autorizar al Sr. Alcalde Presidente para realizar todas cuantas gestiones sean necesarias dándole amplias facultades para firmar los documentos al efecto necesarios”.*¹⁸²

El 3 d'octubre de 1926, l'Alcalde comunicà a la Comissió Permanent que els havia estat concedit l'emprestit sol·licitat, en les condicions següents: l'emprestit es reintegraria en cinquanta anys i amb una anualitat constant de disset mil seixanta-quatre pessetes i quaranta-nou cèntims. Un cop manifestada la impossibilitat d'imposar contribucions especials per part de l'Ajuntament, car es tractava de serveis públics obligatoris, i donada la manca de recursos propis, va acceptar-se per tots anar a la via del crèdit i a l'elaboració d'un pressupost extraordinari. Un cop analitzats els plànols i els pressupostos d'obres presentats per l'arquitecte municipal Maymó va aprovar-se el següent acord: *1) Aprobar los proyectos, con sus documentos complementarios, para la construcción de una plaza Mercado, un Dispensario municipal, un edificio destinado a Escuelas nacionales, y la pavimentación de la carretera y calles de San Luis Beltrán, Plaza de la Unión, y Avenida de Font y Vinyals. 2) Proceder a la confección de un proyecto de presupuesto extraordinario por la cantidad de trescientas mil pesetas importe de las obras y construcciones a que se contrae el extremo anterior. 3) Contratar con el Banco de Crédito Local de España un préstamo por la expresada cantidad de trescientas mil pesetas. 4) Someter los presentes acuerdos a la deliberación y aprobación del Ayuntamiento en Pleno. 5) Autorizar al Sr. Alcalde Presidente para que con la representación legal que ostenta prosiga cuantos trámites sean menester para la contratación de dicho préstamo.*¹⁸³

¹⁸². ASAB. LAPA, 6 maig 1926, Tom 10, foli 9.

¹⁸³. ASAB. LACPA, 3 d'octubre 1926, Tom 11, folis 6-7.

El Ple de l'Ajuntament, el 7 d'octubre de 1926 va aprovar en principi l'acord de la Comissió Permanent (3 d'octubre de 1926), amb algunes modificacions, ara només es parlava de la compra de terrenys per la construcció de l'escola i del material necessari pel dispensari i no de la construcció d'aquests dos edificis. Com podeu veure a l'acord: *—1) Aprobar en principio los proyectos, planos y presupuestos formados por el Arquitecto municipal para la construcción de una plaza Mercado; de la adquisición de terrenos para la construcción de escuelas; otro para l'adquisición del material i instrumental necesario para el funcionamiento de un dispensario y la pavimentación de la calle San Luis Bertrán, plaza de La Unión y Avenida Font y Viñals, cuyos proyectos se expondrán al público por término de diez días, a los efectos de reclamación y transcurrido este plazo se aprobarán definitivamente. 2) Contratar con el Banco de Crédito Local de España un préstamo de trescientas mil pesetas, mediante las condiciones que en su día se estipularán con objeto de cubrir el importe de los mencionados proyectos. 3) Encargar a la Comisión municipal permanente que formule el proyecto de presupuesto extraordinario para la ejecución de las construcciones y obras a que se refiere el precedente extremo y que cuide de llevar a la práctica estos acuerdos. 4) Ratificar la autorización otorgada al Sr. Alcalde Presidente para que con la representación legal que ostenta prosiga cuantos trámites sean menester para la contratación de dicho préstamo.*"¹⁸⁴

Dintre d'aquest procés de millores del municipi, a la sessió de la comissió municipal permanent, del 10 d'octubre de 1926, van concedir-se definitivament al constructor Joaquim Ayza Roda les obres de reforma de la Casa Consistorial i de l'Escola Nacional, obres que va demanar realitzar (segons plec de condicions) i van ser aprovades en subhasta pública, del 28 de setembre d'aquell any. La inauguració de les mateixes va celebrar-se el 19 de març de 1927.

També aquest dia va aprovar-se, en principi, el projecte de pressupost extraordinari – que va exposar-se per un període de vuit dies– per contractar el préstec destinat a la construcció d'un mercat, i ara de nou, d'un edifici per a les Escoles Nacionals i les altres condicions esmentades anteriorment. El 17 d'Octubre de 1926, la comissió municipal permanent va aprovar l'acta de la sessió anterior que per unanimitat, mentre que l'1 de desembre ho va fer l'Ajuntament en Ple, acordant, a més a més, l'aprovació del pressupost

¹⁸⁴. ASAB. LAPA, 7 octubre 1926, Tom 10, foli 14.

extraordinari, i prorrogà per al 1927 el pressupost municipal ordinari i les ordenances en les quals consten els arbitris municipals de l'esmentat pressupost.

Dies després dels fets esmentats, a la reunió de la UP, del 6 de desembre de 1926, amb l'assistència de l'Alcalde José Royo Genique, es produeixen canvis molt importants en la composició de la junta, que són la prova evident del trencament ara ja definitiu del bloc urbanitzador adrianenc. Així, a la nova junta només resten de l'anterior, Fermín Borrás i Pedro Feliubadalò i s'incorporen l'antic contrincant i alcalde de barri Antonio Toscas Diarte (propietari Bar del Centro), Esteban García (president de la Unión de Propietarios de la Urbanització Font i Vinyals i propietari del bar restaurant Miramar), Francesc Pitarch (industrial fuster), Ángel Carra, i Jaume Canals Martí (constructor en ciment armat i venedor de materials per a la construcció pedra artificial i grani). L'altre grup dirigit per Miguel Bolós Sala (comerciant de materials de construcció) va estar format per Antonio Soler Aymerich (urbanitzador) i Domingo García (mestre nacional).

Mentrestant, el 8 de desembre, la comissió municipal permanent va aprovar els acords de les sessions del 3 i 10 d'octubre –recordeu que en aquestes va decidir-se la compra del solar per l'escola i no pas la construcció de la mateixa–, i s'explicita la forma com es duria a terme l'operació financera per assegurar l'execució de les obres un cop aprovada pel Banco de Crédito Local de España. Segons l'alcalde: —. *muchos Ayuntamientos han simultaneado la operación contratando a la vez la ejecución de las obras y el préstamo necesario para el pago de las mismas. Esta operación simultánea, a base de concurso de aportación de fondos y realización de obras, es actualmente realizada por grandes y pequeños municipios, según se ha podido comprobar en distintos números de la Gaceta de Madrid. Esta fórmula que como queda dicho resulta ser práctica y ventajosa ha sido indicada y aprobada por el Banco de Crédito Local de España según carta de 13 de julio último.*”¹⁸⁵ La proposició ratificada va concretar-se en els següents punts: *1) Ratificar la aprobación acordada por esta Comisión y el Pleno municipal de los planos, proyectos y presupuestos del plan de obras de referencia, de los que habiendo sido expuestos al público por medio del correspondiente edicto en el Boletín Oficial de la provincia, no se ha presentado reclamación alguna. 2) Ratificar también el acuerdo de dar por aprobado por el pleno municipal el presupuesto extraordinario a base de la aportación del capital necesario a la realización de las obras de que se trata y exponer este al público a los efectos legales. 3) Que para dar realización a los proyectos del plan de*

¹⁸⁵. ASAB. LACPA, 8 desembre 1926, Tom 12, folis 13-14.

obras mencionadas, se convoquen a concurso de conjunto de aportación de fondos y realización de obras, de que se trata, de acuerdo con el pliego de condiciones que se acordarán, cuyas cláusulas esenciales son las que se leerán a continuación, quedando solamente por determinar de acuerdo con el Banco de Crédito local, las garantías especiales que hay que asignar a dicho Banco, de suerte, que así aprobada esta proposición el mismo adjudicatario sea responsable como contratista, de las obras a ejecutar y al convocar el concurso correspondiente podrán acudir las entidades que lo deseen. 4) Que por el Pleno municipal se faculte a esta Comisión municipal permanente para fijar de acuerdo con el Banco las garantías que este exija para responder de la cantidad prestada así como para hacer oportunamente la correspondiente convocatoria del concurso de conjunto en la Gaceta de Madrid y Boletín Oficial de la Provincia por término de veinte días con forma a las disposiciones vigentes sobre el particular.”¹⁸⁶

L'aprovació definitiva de la proposta va ser aprovada, i com a acord municipal per part del Ple de l'Ajuntament va produir-se el 13 de desembre de 1927.¹⁸⁷

Entre el 6 de desembre de 1926 i l'1 de gener de 1927 va celebrar-se una reunió de la UP, en la qual va destruir-se el poder polític de Fermín Borrás. Aquest va restar com a membre de la nova junta, però sense presidir-la.

Vegeu com ho explica a *Tierra Baja*, setmanari que va crear, l'1 de gener de 1927, per defensar els seus interessos: *—A raíz de la Asamblea celebrada recientemente por la Unión Patriótica de San Adrián, cuyo acto tuvo lugar en el Cine salón Unión y al que asistieron un 75% de individuos que nunca han pertenecido a dicho centro, no ha faltado quien, por conveniencias, se ha dedicado a tergiversar y falsear cuanto en la mencionada Asamblea se hizo público, por lo que me veo precisado a escribir estas líneas, para manifestar lo que sigue, poniendo los puntos sobre las ies: Solo por disciplina y obedeciendo órdenes de la Presidencia, no conteste a V. Señor Royo, cuando me dijo que yo era Presidente, Cajero, Secretario, Vocal, etc., de la Unión y que por tanto todo me lo hacía yo, que componía toda la entidad y que a V. ni como Alcalde ni como Vocal nato, había tenido nunca la delicadeza de invitarle a ninguna reunión. A ello he de replicar: que si adopté la resolución de prescindir en absoluto de V. fue debido a que no se dignó nunca a contestar los oficios y documentos oficiales que le dirigió esta Unión Patriótica, cuyos documentos, desde el*

¹⁸⁶. ASAB. LACPA, 8 desembre 1926, Tom 12, foli 14.

¹⁸⁷. ASAB. LAPA, 13 desembre 1926, Tom 10, foli 16.

número próximo, iré publicando, al igual que publicaré ordenadamente una copia literal de las actas de reunión del Comité. De esta manera, la opinión imparcial y las Autoridades superiores de Unión Patriótica, podrán apreciar con justicia de parte de quien está la razón y quien fue el primero que prescindió de las más elementales reglas de cortesía, delicadeza y caballerosidad, como asimismo se demostrará quienes son los maestros en cambiar de camisa. Sirvan estas cortas líneas de introito a la serie de documentos que haré públicos y empiece V., señor Royo, a pensar por donde deberá salir para no quedar en desairada situación.

Con todo, soy de V. affmo. s. s.

*Fermín Borrás, Presidente de Unión Patriótica. San Adrián, 28 Enero 1927.*¹⁸⁸

El resultat va ser que al municipi, els dos grups abans esmentats, un dirigit per Borrás i l'altre per Miguel Bolós Sala, es disputaren la representació de la Unión Patriótica, que finalment va restar en mans dels segons, mentre que els primers van fundar el Grupo Alfonso (monàrquic radical). Com s'explicà a Tierra Baja: —*¿Quién es el Presidente?. En máquina ya el presente número, hemos recibido para su publicación un comunicado de nuestro estimado amigo D. Fermín Borrás, que no podemos publicar íntegramente por la falta material de tiempo y espacio, pero que en síntesis protesta enérgicamente de que un tal Sr. Bolós, aprovechando la fiesta onomástica de S.M., envió, según nota que publica La Vanguardia,*¹⁸⁹ *de hoy, un telegrama a D. Alfonso, felicitándole por su santo, firmando el telegrama como Presidente de la Unión Patriótica de San Adrián. El Sr. Fermín protesta en su comunicado de que este Bolos se atribuya una presidencia que no tiene, toda vez que el nuevo Comité de U. P. nombrado en la reciente Asamblea, no ha sido aún aprobado por la Junta Provincial del Partido y por tanto, lógicamente, el Comité de hecho y de derecho, no es otro que el que actuaba antes de la Asamblea, cuya presidencia indiscutible radica en D. Fermín Borrás.*

Por otra parte, añade el Sr. Fermín, cuando la Provincial apruebe el nombramiento del nuevo Comité, los individuos del mismo serán los indicados para designar su presidente, cosa ésta que aún no se ha hecho, o por lo menos lo ignora el señor Fermín Borrás, que fue

¹⁸⁸. —*Fribuna libre, después de la Asamblea. Par D. José Royo, Alcalde de San Adrián*". TB, 29 gener 1927, núm. 4, pàg. 2.

¹⁸⁹. LV, edición del sábado, 29 enero 1927, pàg. 27. També resta fora de les activitats públiques Borrás, així: —*En la recepción de Capitanía del domingo, asistieron de ésta el alcalde don José Royo, el primer teniente de alcalde don Antonio Rosanes; el juez don Antonio Soler, el concejal don José Olió y el cabo del Somatén don Miguel Bolos*".

también designado por unanimidad para formar parte del nuevo Comité. Queda complacido el Sr. Fermín Borrás.”¹⁹⁰

La guerra estava pràcticament perduda i el que vingué després només foren els últims intents de aturar el que ja era impossible, el nucli dominant de la situació va ser a partir d’aquest moment José Royo Genique i l’Ajuntament adrianenc, els grans industrials i els propietaris del sòl i els petits urbanitzadors locals subalterns lligats al poder municipal. La hipòtesi que defensaven sobre el paper de l’Administració local com a ens que garanteix el desenvolupament urbà i l’obtenció de plusvàlues al grup que pot garantir l’estabilitat del sistema, en el nostre cas, resta corroborada.

El creixement urbà adrianenc va estar sotmès, d’una banda, als interessos dels agents de la producció de l’espai urbà i, d’altra, a les necessitats globals de formació social capitalista. L’administració local, com a representant local del poder de l’Estat, va veure’s obligada, per evitar el desordre en el procés d’urbanització, a introduir una sèrie de normes – planificació urbana (plànols de 1914, 1924 i 1934), normes per a la construcció d’edificis (de març de 1925)– i a crear uns organismes (les comissions d’urbanisme municipals existents des de principis del segle XX) per tal de regular la –Hiure competència” entre els diferents agents de la producció de l’espai urbà.

Les normes i els organismes creats sota la direcció i els interessos de la classe dominant local, subsidiària de la catalana o l’espanyola, no podien posar en perill l’obtenció de les plusvàlues urbanes, però tampoc el desenvolupament general de la formació social capitalista.

El creixement desordenat que va produir-se a la Urbanització Font i Vinyals, i també a d’altres, no podia consentir-se, ja que tard o d’hora la resposta dels afectats (els habitants d’aquest barri, els treballadors, agents defensors d’una lògica de redistribució igualitària) esclataria. Així, si inicialment el grup de Borrás va poder mediatitzar aquestes protestes pels seus interessos populistes i mitjançant els seus mitjans (premsa, reunions i assemblees de la Unió de Propietaris, etc.), acusant de totes les dificultats de creixement i urbanització del barri a l’Ajuntament i dels enemics de la gent de Baix, a partir del anys trenta això no va ser així, i els homes que més tard formarien part de l’Ajuntament republicà lligats a l’Esquerra Republicana (Joaquim Gonfaus) o a d’altres partits republicans (Antonio Rasal, Pedro Insa)

¹⁹⁰. –Última hora” ¿Quién es el presidente?”. *TB*, 29 gener 1927, núm. 4, pàg. 6.

denunciaren la situació d'insalubritat i de manca d'urbanització del barri, fent responsable de la situació als urbanitzadors i a l'Ajuntament per no fer acomplir les normes urbanístiques.¹⁹¹

L'Ajuntament, per tal de racionalitzar el creixement, va imposar unes normes en el clavegueram o en la construcció d'habitatges, normes que van ser imposades per l'administració local, no de forma absoluta, però sí mínima, com per poder garantir que la força de treball, els homes i les dones de Sant Adrià de Besòs poguessin viure i produir pel bé de la classe dominant.

L'enfrontament entre Borrás i el seu grup de constructors va topar amb els interessos particulars d'altres constructors, però també amb els dels industrials forans –que es regien per una lògica del benefici lligat a les necessitats del capital –en general”)– i de l'administració local.

Els enfrontaments entre les dues faccions de la classe dominant local que fins aquest moment van produir-se en el terreny polític, econòmic i social, van desembocar en l'aparició del dos mitjans de comunicació antagònics, des dels quals s'ofengueren, insultaren, injuriaren i amenaçaren. La lluita pel control de l'opinió pública naixia a Sant Adrià de Besòs l'1 de gener de 1927, de la mà de Fermín Borrás¹⁹² i la seva fracció de la classe dominant quan van crear un setmanari, *Tierra Baja*, per poder expressar els seus punts de vista, un cop marginats del poder polític local. La resposta de l'altra fracció de la classe dominant i en aquest cas, a més a més governant, no va trigar a produir-se i, tres mesos després, el 10 d'abril de 1927, va treure el seu òrgan de premsa setmanal, *La Veu de Besós*.

Els plantejaments de la gent de F. Borrás resten evidents en l'editorial del segon número del seu setmanari: *–Fila, Señores tila. Es lo que más se recomienda para aplacar los nervios. Además, es de un sabor agradable y en invierno, si se toma una taza bien calentita en el momento de acostarse, tiene la virtud de que hace sudar y cura los resfriados. Sigán nuestros consejos los dueños del cotarro municipal y verán como dentro de poco tiempo nos darán las gracias. Ya nos hacemos cargo de la molestia que les produce ese grano que en forma de periódico les ha salido sin saber como; pero, amigos, paciencia y resignación.*

¹⁹¹. ASAB. *Expedients d'obres de 1930-1932*. Capsa: 15.

¹⁹². *–No. El señor Fermín Borrás, es algo nuestro; es más que un compañero y más que un amigo. TIERRA BAJA debe tener para el señor Borrás todas las consideraciones, todos los afectos, todos los cariños que se deben a un padre, porque al señor Borrás débese [sic.] que naciera TIERRA BAJA. La fundación de esta hoja de combate débese al señor Borrás y hasta hace unas semanas fue el alma, el inspirador de la misma, y en la actualidad viene otorgándole todo el apoyo moral y la distingue con aquellos mimos, cuidados y consejos con que un padre trata a un hijo emancipado y respetuoso para su progenitor. –Nuestra adhesión”. TB, 24 setembre 1927, núm. 36, pàg. 1.*

Como decimos en catalán, no todo han de ser «flors i violes» en esta perra vida. De vez en cuando hay que sentir los desagradables efectos de las espinas. Nuestros señores municipales, acostumbrados a regir la cosa pública sin tropiezo alguno; sin que nadie se opusiera para nada a la forma en que hacen mangas y capirotos de los intereses ciudadanos; acostumbrados a que ni un solo vecino dijera oste ni moste a los caprichos de los dueños y señores de la caja comunal, no saben avenirse a que haya ahora un periódico –TIERRA BAJA– que les salga al paso, dispuesto a poner al descubierto el sinnúmero de yerros y abandonos que convierten a San Adrián en uno de los villorrios más desgraciados y dignos de lástima, cuando por su solo esfuerzo podría ser uno de los pequeños pueblos más florecientes y envidiados. Porque es innegable que si la administración de San Adrián hubiese caído en otras manos, sería nuestro pueblo un delicioso jardín en donde no se conocería ni el barro en días de lluvia, ni el polvo en verano, ni la inmundicia todo el año. Pero hemos tenido siempre la desgracia crónica ya de padecer unos Ayuntamientos cuyos componentes hánse sólo preocupado de cosas triviales, dejando que transcurriera el tiempo sin «pena ni gloria» y preocupándose [solamente de sus intereses en lugar de], de armonizar los intereses ciudadanos con los particulares. Pero ello en otros tiempos, podía ser pasable y hasta cierto punto era lógico y natural, teniendo en cuenta que los vecinos de San Adrián podía decirse que formaban una familia. Hoy día ya no es así; en nuestro pueblo existen ya algunos centenares de familias y estas tienen derecho a que los intereses del común sean administrados con mucha cura; mucha escrupulosidad y en beneficio no de unos cuantos, sino de todos, porque todos contribuimos a las cargas municipales. Ahora, señores, las cosas se han modificado de una manera casi absoluta en todas partes y justo es que aquí también experimentemos los efectos de tanta modificación. Desde que se desenvainó la espada, desaparecieron para no volver, aquellas formas de gobierno y administración que había en los pueblos y ciudades de España: aquellos caciquismos; aquellas corruptelas; aquellos favoritismos y compadrazgos, recibieron el pasaporte y no es justo ni estaríamos la altura si aquí aun lo consintiéramos. Hay que seguir la corriente y esta no está para moldes viejos y arcaicos. Por eso nosotros, que queremos ver San Adrián convertido en un pueblo culto y a la altura de las circunstancias, hemos empezado por dar el ejemplo, lanzando a la calle el primer periódico con cara y ojos que ha visto la luz pública en nuestro pueblo. San Adrián podrá no tener Escuelas; ni Dispensario; ni las calles debidamente urbanizadas; ni una plaza mercado decente y propia; ni Cementerio; ni nada de lo que tienen los pueblos medianamente bien administrados, pero en lo sucesivo tendrá un periódico que ya da la sensación de cultura

y desde las columnas del mismo, podremos contribuir al mejoramiento moral y material de la población y sus vecinos. Bien conscientes y percatados de la misión que nos incumbe, sabemos que la Prensa no ha de ser arma de escándalo, sino el medio adecuado para colaborar a las buenas obras y costumbres, ora combatiendo y censurando lo que sea merecedor de ello en todos los órdenes así políticos como sociales y administrativos; ora colaborando en todo aquello que de cerca o de lejos redunde en bien de la colectividad, despertando a la vez el sentimiento cívico y ciudadano de los convecinos. Y todo eso, que es de aplaudir y agradecer, ha tenido la virtud de exasperar a los bien hallados y de hacer salir de quicio a los arrieros que empuñan las riendas del carro municipal, quienes no saben avenirse de que haya quien, como nosotros, se empeñe en hacerlo salir del atasco en que se encuentra. Nuestro primer número, que por parte del público mereció los honores de ser agotado pocas horas después de salir a la calle, fue motivo de grandes comentarios y aspavientos entre unos cuantos señores que se han empeñado en ver en nosotros, a una especie de pieles-rojas, capaces de pasar a cuchillo a todos los que no comulgan con nuestro credo, empeñándose además en hacer creer a los que aún llevan puesta la venda en los ojos, que se ha terminado la paz y la tranquilidad en el pacífico pueblo de San Adrián. Afortunadamente no es así y ya nos encargaremos nosotros y el tiempo de demostrarlo. Lo que será cierto quizá, es que termine esta paz octaviana que han venido hasta ahora disfrutando los privilegiados y caciquillos de nuevo cuño. A estos seguramente se les habrá terminado la tranquilidad que gozaban, suponiendo que esta tranquilidad no se haya visto nunca perturbada por la voz de la conciencia. Pero como estos cuatro señores no son el pueblo sino que el pueblo ha venido siendo para ellos, poco nos importa cortarles la buena digestión con tal de que en lo sucesivo se truequen los papeles y en lugar de ser el pueblo para ellos, sean ellos para el pueblo. Que cada cual cumpla digna y honradamente la misión que tenga señalada y ya verán unos y otros como sabemos portarnos respetuosa y dignamente con todos. Únicamente quien no cumpla su deber o se extralimite, tendrá razón de que se le alteren los nervios si no toma mucha tila o no hace oídos a nuestros consejos.

*Hoy por hoy, no pensamos comernos a las criaturas. Con zurrar la badana a unos cuantos grandullones, nos contentamos.*¹⁹³

Les seves pretensions –com restava evident en un article titulat justament –Nuestras pretensiones”– també estaven relacionades amb el control municipal –per tal de poder incidir

¹⁹³. –Fila , Señores, tila”. TB, 8 gener 1927, núm. 2, pàg. 2-3.

com hem explicat en el procés d'urbanització-, i en un suposat intent de concòrdia: —A raíz del artículo '¡Arriba los corazones!' publicado en nuestro número anterior y en cuyo artículo hacíamos un sincero llamamiento a la concordia, se nos ha insinuado manifestáramos claramente las pretensiones que abrigábamos. A parte que ya lo manifestábamos, no tenemos inconveniente alguno en ser más explícitos y decir más claramente cuales son las pretensiones más primordiales que perseguimos, por entender que se ajustan a toda razón, a toda lógica y a toda justicia. No puede negarse que la Urbanización Font, que esta parte baja de San Adrián, comprende la mitad más o menos del territorio de nuestro pueblo y el número de habitantes que en el mismo radica, es tan numeroso como el de la otra mitad. Innegable es también, que esta parte de la población, está por completo huérfana de una representación proporcional en el Municipio y por tanto es comprensible no se haya nunca levantado en el Ayuntamiento una voz que defienda los intereses de los vecinos que radican en esta Urbanización. Pues bien; sentados estos puntos, que no tienen vuelta de hoja, nuestra primordial pretensión es subsanar el error cometido al hacerse los nombramientos de representantes del pueblo en el Municipio y cuyo error consistió en que no se tuviera en cuenta la parte baja de San Adrián. Creemos que con pocas palabras nos hemos hecho entender perfectamente. Queremos o pretendemos que de los once concejales que componen el Ayuntamiento de San Adrián, haya un número proporcional de vecinos de esta parte baja del pueblo, quienes por residir en la misma, sabrán perfectamente hacerse cargo de las necesidades de que adolece en el orden urbano y por tocarles de cerca procurarán que el Municipio no las tenga completamente abandonadas. [...] no se puede obligar a ningún concejal de los actuales a que dimitan del cargo, aunque sea verdad, si se desea complacernos como sería de justicia, es fácil encontrar una solución, teniendo en cuenta que de entre los concejales, hay quien no se recata de decir que ostenta el cargo por fuerza y sacrificándose y otros que su deber no lo cumplen muy bien, desde el momento que no se avergüenzan de decir que desde que son concejales no han pisado aún los umbrales del Ayuntamiento. Por otra parte, hay concejales [Antonio Rosanas Vinyolas] que también sin sonrojarse, dicen claramente que en el Ayuntamiento no representan otra cosa que los intereses de la casa donde están empleados, cuya representación ostentan desde hace 14 años. [...] Y si en San Adrián hay una fábrica [Baurier] que se enorgullece de tener en el Municipio a un representante suyo [Antonio Rosanas Vinyolas], con mayor razón, con más derecho podemos

reclamarlo nosotros, que no significaría ninguna inmoralidad, ya que nuestros representantes serían una parte del pueblo y no de unos intereses particulares. ”¹⁹⁴

L'administració local mentrestant no aturava la seva maquinària administrativa i iniciava els tràmits definitius per a la concessió de les obres de reforma del municipi, que la fracció de la classe dominant, i alhora governant de Sant Adrià de Besòs, tenia previstes pel seu desenvolupament. El 10 de gener de 1927, el Ple de l'Ajuntament va aprovar les bases per a l'execució de les obres i adquisicions aprovades, en el qual no constava la construcció de l'escola i l'operació financera dissenyada, vegeu el seu contingut: *→) El concurso tiene por objetivo adjudicar la contrata de ejecución de las obras y suministro de fondos que se detallan en la base segunda. Los proyectos han sido aprobados definitivamente por el Ayuntamiento y figuran en el Presupuesto extraordinario sancionado por la Corporación en sesión de primero de Diciembre último.*

2) Los conceptos comprendidos en este concurso son los siguientes:

<i>1. Una plaza mercado</i>	<i>100.863,92</i>
<i>2. Pavimentación de la Carretera</i>	<i>159.494,08</i>
<i>3. Instrumental para Dispensario municipal</i>	<i>9.642,00</i>
<i>4. Fondos a disposición del Ayuntamiento para adquisición de Terreno para escuelas</i>	<i>30.000,00</i>
<i>Total</i>	<i>300.000,00</i>

El presupuesto parcial de cada obra forma parte integrante del respectivo proyecto constituyendo otras tantas partidas del presupuesto extraordinario y la cantidad total que por todos conceptos deberá invertir el adjudicatario no excederá de Trescientas Mil Pesetas. 3) Las obras, provisión del material para Dispensario, aportación de fondos y obligaciones todas, objeto de concurso, se adjudicarán en conjunto, no siendo admisible proposición alguna que no se ajuste a esta condición, y por lo tanto, no lleve aneja la obligación de ejecutar las obras con pago diferido y de suministrar el capital necesario para los fines detallados en la base que antecede. 4) El adjudicatario no podrá en ningún caso emitir bonos, obligaciones o Títulos de clase alguna representativos especialmente de sus créditos contra el Ayuntamiento. 5) Durante el plazo de ejecución de las obras el técnico municipal certificará mensualmente la obra ejecutada y el Ayuntamiento abonará al adjudicatario por trimestres los intereses que correspondan por este concepto y por los fondos suministrados

¹⁹⁴. -Nuestras pretensiones”. TB, 29 gener 1927, núm. 4, pàg. 1.

según base segunda, concepto 4º más la comisión, todo lo cual es objeto de Concurso también. Terminadas las obras y precisada en consecuencia, la cifra total debida por el Ayuntamiento que no podrá exceder de Trescientas Mil Pesetas, fijadas en la base segunda, se establecerá la anualidad que el Ayuntamiento ha de abonar al adjudicatario por trimestres, contando que ha de pagar un interés no mayor 6% y lo que por comisión y gastos resulte del concurso. Se ha de amortizar totalmente la deuda en cincuenta años como máximo, reservándose este Ayuntamiento, el derecho de amortizarla en cualquier momento.

6) Con garantía de la operación y para asegurar el reintegro del capital que invierta el adjudicatario y el pago de sus intereses y de cuanto adeude al mismo, el Ayuntamiento ofrece la general de los intereses del Presupuesto y la especial de imposición sobre carnes y bebidas. 7) Las proposiciones se presentarán en la Secretaria del Ayuntamiento con las formalidades establecidas en el Reglamento de contratación de obras y servicios municipales, aprobado por Real decreto de 2 de Julio de 1924, durante los veinte días hábiles siguientes al que aparezca inserto el anuncio en la Gaceta de Madrid y deberán contener los extremos:

- a. Condiciones con arreglo a las cuales el concursante se obliga a ejecutar las obras a que se refieren las bases primera y segunda.*
- b. El plazo en el cual comenzarán las obras, el máximo en que quedaran terminadas y garantía de ejecución en este plazo que no podrán exceder de los fijados en los pliegos de condiciones.*
- c. Comisión y gastos que, en conjunto, no excederá del uno por ciento y que el Ayuntamiento deberá abonar junto con el interés del adjudicatario.*
- d. Garantías que exige el concursante que pueden ser todas o parte de las ofrecidas en la base sexta, o bien otras, y condiciones a establecer en el contrato con respecto a las mismas y en el caso de incumplimiento.*
- e. Otra condiciones que el concursante estime deban consignarse en la adjudicación del concurso.*

8) A las doce del día siguiente en que expire el plazo de admisión se constituirán en el despacho de la Alcaldía la mesa formada por el Alcalde o Teniente en quien delegue y dos Concejales designados al efecto y a presencia de los concursantes o de su apoderado si asisten al acto y de Notario, quien levantará acta, abrirá los pliegos y hará la adjudicación provisional a favor de la proposición que estime más ventajosa de entre las que ajusten a las presentes bases. 9) El Ayuntamiento Pleno hará la adjudicación definitiva, en plazo que no

excederá de diez días desde la adjudicación provisional y el acuerdo será notificado al adjudicatario en el plazo máximo de otros quince días. 10) Los concursantes deberán constituir para presentar proposición en la Caja General de Depósitos o en la Municipal, un depósito provisional de pesetas quince mil. Adjudicado que sea el concurso se devolverán todos los depósitos provisionales menos el del adjudicatario y este quedará como fianza definitiva hasta que la deuda contraída por el Ayuntamiento llegue a la cifra que dicho depósito abonase, y entonces será devuelta la constituida entendiéndose que la parte suficiente del débito contraído servirá de fianza hasta la recepción definitiva de las obras en cuyo momento será cancelada. 11) El Ayuntamiento queda obligado a consignar en cada uno de los Presupuestos ordinarios de los ejercicios durante los que rija el contrato, y en el lugar correspondiente del de gastos, la cantidad necesaria para pagar los vencimientos que en el año correspondan, según las precedentes bases. 12) El adjudicatario deberá celebrar con los obreros que emplee en las obras un contrato de trabajo y cumplir las prescripciones de la Ley de 14 de Febrero de 1907. 13) En lo no previsto en las precedentes bases se estará a lo dispuesto en el Estatuto municipal y en el Reglamento de contratación de obras y servicios municipales aprobado por Real Decreto de 2 de Julio de 1924 en cuanto sean aplicables a las modalidades y circunstancias de este concurso.”¹⁹⁵

El concurs de concessió d'obres va ser recorregut per Fermín Borrás davant el Ministre de la Governació el 3 de març de 1927. La Comissió Permanent de l'Ajuntament va ser informada el dia sis, quan l'alcalde: “... dio cuenta de haber recibido del Excmo. Sr. Gobernador civil de esta provincia, para ser informado, un recurso suscrito por D. Fermín Borrás, dirigido al Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación solicitando la suspensión con carácter extraordinario de los acuerdos adoptados por esta Corporación municipal sobre contratación de obras y suministros de los fondos necesarios para su realización, y al objeto de dar cumplimiento a lo ordenado por la Superioridad había evacuado dicho informe ordenando al infrascrito Secretario diera lectura del mismo, aprobándolo la Comisión municipal permanente por unanimidad en todas partes”.¹⁹⁶

Abans de la presentació del recurs, *Tierra Baja*, va publicar quatre articles sota l'epígraf “Lo de l'empréstito”, el 19 i 26 de febrer i, el 5 i 12 de març, en els dos primers es

¹⁹⁵. ASAB. LAPA, 10 gener 1927, Tom 10, folis 17-19.

¹⁹⁶. ASAB. LACPA, 6 març 1927, Tom 12, foli 25.

feia referència a una entrevista mantinguda amb l'Alcalde a petició del setmanari, ja que aquest –o millor dit en Fermín Borrás–, estava molt interessat a saber com pensava l'Ajuntament tornar els diners de l'emprèstit i quin seria el gravamen de l'operació pels contribuents. L'Alcalde va respondre al periodista que l'Ajuntament tornaria els diners en un període de cinquanta anys, pagant un interès del 6% i, que com garantia, s'oferia la recaptació sobre begudes i carns. També l'alcalde va dir, segons el diari, que: *—..la operación financiera, no se hará con ninguna entidad bancaria, siendo una empresa constructora la encargada de hacerla, la que a la vez llevará a cabo las obras objeto del empréstito, toda vez que aquí en San Adrián no existe industrial alguno que pueda emprenderse unas obras de la importancia de las que se trata y menos con unas condiciones como las que lo hará la empresa en cuestión.*” La resposta del periodista va ser, en el to populista i radical¹⁹⁷ típic del setmanari: *—Nosotros nos guardaremos muy mucho de asegurar que no existe aquí ningún industrial capaz de realizar las obras en iguales condiciones que la empresa de que nos habló el Sr. Royo, ni si existe algún industrial que pueda encontrar facilidades para hacerlo, pero sí que aseguramos, por lo que nos manifestó el Sr. Alcalde, que no ha habido ningún interés en proteger la industria de San Adrián, ni a los obreros de aquí que están en paro*”.¹⁹⁸

La solució pels homes de Fermín Borrás era que l'emprèstit es realitzés amb un Banc, de manera que l'Ajuntament pogués oferir la realització de les obres a industrials locals (pot ser ell o els seus amics) i que la feina la realitzessin obrers de la localitat. En definitiva, per a ells, l'obra estava concedida a una empresa per endavant i el que s'anava a fer amb el concurs era fer el paperot: *—.. todo ello representa tener ya, por anticipado, una especie de pasteleo mucho más antipático que los derechos de tanteo que tanto se prestan a combinaciones muy discutibles*”.¹⁹⁹

En l'article del dia 26 de febrer es desenvolupen les mateixes idees fent especial atenció a la vulneració de les lleis i l'Estatut municipal, el terreny per al recurs estava preparat. Les crítiques van dirigides contra l'empresa de la qual diu que si només ha de obtenir els beneficis del 6% per les pessetes desembossades en les obres que realitzi i esperar

¹⁹⁷. Alguns dels redactors del diari, així com bona part dels afiliats a la Unió de Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i els seus components, com hem pogut comprovar, per la seva demagògia i llenguatge radical, provenien i finalitzaren la seva vida política als rengles del Partit Radical de Lerroux, com d'altra banda va passar a bona part dels monàrquics en proclamar-se la Segona República (mentre d'altres ho feren a la Lliga Regionalista), però d'això en parlarem al capítol 4: Les organitzacions socials.

¹⁹⁸. —Lo del empréstito I”. *TB*, 19 febrer 1927, núm. 7, pàg. 1.

¹⁹⁹. *Íbidem*, 1-2.

cinquanta anys per cobrar deu haver-hi gat amagat: —.pero ello da pie también a suponer que esta empresa nos gato por liebre y que lo barato nos salga caro”, és a dir, aquesta empresa si veu que no li surten els comptes, malgrat ser ella mateixa la que ha preparat les bases: *—Foda vez que de las explicaciones dadas por el Sr. Alcalde, ya se sabe a quien serán adjudicadas las obras: a la empresa con quien privadamente se ha hecho el pacto y que habrá sido inspiradora de las bases que figuren, cuyas bases se habrá procurado no pueda mejorar nadie más.*” Tot plegat farà que l’Ajuntament, a canvi de les facilitats de pagament que li donarà l’empresa, resti en mans d’aquesta, car un cop guanyat el concurs li podrà exigir modificacions en el benefici propi: *—Esto sin perjuicio de que tal como está planteado el asunto, sea ésta la única empresa que se presente y a última hora, al ver que no tiene competencia, modifique las pretensiones en benéfico propio*”.²⁰⁰ Exactament això va ser el que va succeir com veurem més endavant. L’empresa, un cop feta la concessió, va anar demanant modificacions pel seu benefici. Però l’article, encara va introduir un nou problema, el de l’agregació. Deien que la precipitació de l’Ajuntament era deguda a que donava per perdut el plet de l’agregació i que fet i fet, qui hauria de pagar les millores no seria altre que l’Ajuntament de Badalona.

L’article del 5 de març²⁰¹ diu que amb els diners pressupostats no es poden fer les obres i que ells, bons coneixedors del món de la construcció ho poden demostrar, afegint que segurament el que es farà serà minvar la qualitat per mantenir els beneficis. Tanmateix, s’anuncià la presentació del recurs contra l’emprèstit per part de Fermín Borrás, al qual ells donen tot el seu suport.

La seva posició de defensa dels interessos del municipi era aparent, i en el fons el que els amoïnava era, d’una banda, no poder participar del pastís de la construcció d’aquests nous serveis i, d’altra, veure com la instal·lació d’un nou mercat, un dispensari, una escola al barri de Dalt, fora de la zona d’acció econòmica d’ells ~~—~~homes de Baix”, es traduiria en la pèrdua de les noves plusvàlues urbanes que aquests nous serveis haurien pogut generar en el sòl de la seva propietat o en les parcel·les que ells gestionaven com a agents immobiliaris. L’única veritat era que estaven a punt de perdre una nova batalla de la guerra que tenien entaulada i no pas defensar l’economia municipal o els drets dels veïns de Baix, de Dalt o d’enlloc.

²⁰⁰. —Lo del emprèstito II”. *TB*, 26 febrer 1927, núm. 8, pàg. 1-2.

²⁰¹. —Lo del emprèstito III”. *TB*, 5 març 1927, núm. 9, pàg. 1-2.

L'últim article de la sèrie, del dia 12 de març fa referència a la concessió provisional de les obres (11 de març) i a la impugnació contra el concurs feta per l'Ajuntament de Badalona, recordant als lectors que ells ja ho havien anunciat –cosa gens estranya donades les bones relacions de Borrás amb els homes de la UP i l'Ajuntament de Badalona–. Per finalitzar, donaven tot un seguit de consells sobre com s'hauria d'actuar davant el problema de l'agregació i mostrant-se conciliadors deien: *—Vea el Sr. Royo y los demás componentes de nuestro Ayuntamiento, si les sale a cuenta el desoír nuestras advertencias de los adversarios que como nosotros, han procurado siempre proceder con toda nobleza y sinceridad, a pesar de habérsenos tratado de manera tan desconsiderada como se nos trata*”.²⁰²

El recurs de Fermín Borrás i suposem que el de l'Ajuntament de Badalona van ser acceptats pel Governador civil de la província, qui va comunicar aquesta resolució a l'Ajuntament, el dia 11 de març. De tota manera, el dia 22 del mateix mes va ser invalidada l'esmentada resolució i autoritzada la realització de l'adjudicació definitiva del concurs. L'encàrrec va recaure en el contractista Juan Govern i Gorch, qui es comprometia a realitzar les obres i els subministraments necessaris per la quantitat de 269.842 ptes, i suposem, malgrat no ser clara l'explicació, que també a aportar les trenta mil pessetes per a l'adquisició de terrenys per a l'escola.²⁰³

La concessió s'inicia amb un debat de forma –i podem dir que també de fons–, car a les bases del concurs publicades al BOP (2 de febrer) es fixava que el deute s'hauria d'amortitzar en un període de cinquanta anys i en canvi res no es deia, com reconeix l'Ajuntament, del termini mínim en el qual l'adjudicatari devia consentir que no se li tornessin els diners que, de fet, prestava a l'Ajuntament. La resposta municipal va ser reconèixer l'anomalia, però afegir que el vincle creat entre l'administració (presentadora del concurs) i el l'adjudicatari (que es presentà al mateix), coneixedores ambdues parts d'aquests de l'error, no podia invalidar la concessió. L'Ajuntament afirmà que amb el pressupost extraordinari i la formalització del préstec amb el BCL podrà atendre els pagaments presentats pel constructor un cop finalitzada cadascuna de les obres i subministraments encarregats. L'acord provisional constava de sis punts que deixaven clar que:

²⁰². —Lo del empréstito IV”. *TB*, 12 març 1927, núm. 10, pàg. 1-2.

²⁰³. ASAB. *LAPA*, 31 març 1927, Tom 10, foli 21.

- La concessió definitiva es feia a Juan Govern i Gorch per la quantitat de 269.842 pessetes més 30.000 que posava a disposició de l'Ajuntament per l'adquisició de terrenys per a l'escola.
- L'Ajuntament satisfaria l'import de les obres a mesura que aquestes s'anessin realitzant, sense tenir en compte els terminis fixats pel concursant en el plec que va presentar al concurs. A més a més, l'Ajuntament podia renunciar al subministrament de les trenta mil pessetes esmentades i/o disminuir la quantitat a dedicar a la compra de material per al Dispensari, sense que l'adjudicatari tingués cap dret de reclamació o indemnització.
- L'escriptura es realitzaria davant del notari de Badalona Ramon Torras Clapés i que el representant de l'Ajuntament, en aquest acte, seria l'Alcalde José Royo Genique o en el seu defecte, Antonio Rosanas Vinyolas o Agustín Lloberas Oller –com vegeu, aquests representen als tres poders fonamentals del poble: grans comerciants, industrials i propietaris agrícoles, la fracció de la classe dominant guanyadora i la nova aliança urbanitzadora–.
- L'altre contractista que va optar a la concessió va ser José Altet i Robles, al qui se li va tornar la fiança de 15.000 ptes.
- La comunicació al contractistes Juan Govern i Gorch també contenia que l'Ajuntament es considerava informat de les manifestacions contingudes a la sol·licitud del 18 de març.

Abans de continuar amb l'afer de les obres de millora del poble, farem esment d'un exemple més que no pas corroborar la nostra hipòtesi de treball, que diu que els interessos de la classe dominant són defensats per l'administració local sempre que garanteixin l'estabilitat del sistema, o el que és igual, la classe dominant i el poder local (classe governant) en aquests anys representen i defensen el mateix. Els germans Joaquim, Carme i Concepció Barnola Bassols demanen l'1 de maig de 1927 la modificació del Plànol general del municipi per traslladar uns metres un carrer i suprimir-ne un altre per a la constitució d'una illa industrial, evidentment l'aprovació va ser automàtica, qui va vendre els terrenys per a la construcció del mercat municipal no pot tenir cap dificultat en els seus projectes econòmics.²⁰⁴

²⁰⁴. ASAB. *LAPA*, 1 maig 1927, Tom 10, foli 24.

El 16 d'abril de 1927, el constructor Juan Govern va presentar una instància reconeixen l'acord municipal (31 de març) i demanant que no es fes efectiva la reserva d'anticipació del pagament de les obres, que l'Ajuntament es va reservar, per tal de no veure reduïda en cap quantitat la bonificació, els interessos o cap altre concepte dels que recull l'acord. L'Ajuntament accepta la proposició. Com podem veure, era encertat el que deien els homes de Fermín Borrás, el contractista va anar introduint modificacions per defensar els seus interessos sense que l'Ajuntament pogués evitar-ho. En aquesta mateixa línia, el 14 de desembre, el constructor va demanar: *—...que el abono de las mismas sea por la cantidad de sesenta mil pesetas anuales, pagaderas por trimestres, siempre que en cada uno de ellos haya realizado obras por una cantidad al menos igual a la suma que debe percibir*". L'Ajuntament, malgrat veure que el termini d'execució *—de tan importante mejora*" es perllongava, va acceptar la proposta, ja que: *—...en el caso que no se efectuara la misma aún sería mayor el perjuicio que sufriría el pueblo de san Adrián de Besós y ello tendría forzosamente lugar de no aceptarse la propuesta del Sr. Govern, ya que indudablemente por no poder cumplir el Ayuntamiento hoy por hoy con el pago de la cantidad a que se obligó, al citado contratista, en los plazos que se determinan en el contrato suscrito en once de Abril último, el citado contratista tendría derecho a exigir la rescisión de la contrata, lo que llevaría consigo la necesidad en todo caso de celebrar nueva subasta o concurso, lo cual representa, aparte de una pérdida lamentable de tiempo, el que se tuviese de efectuar gastos de consideración.*"²⁰⁵

L'Ajuntament accepta la proposta del contractista —car no disposava dels diners de l'emprèstit, ja que aquest no va ser aprovat—, però no com a modificació de l'acord, sinó com la suspensió de les clàusules del mateix que feien referència al termini d'acabament de les obres i del pagament de les mateixes, i així ho va recollir en el primer punt l'acord: *—...en su consecuencia se entiende prorrogado el plazo de ejecución de dichas obras al tiempo necesario para realizar las mismas con el pago anual de la cantidad referida, sin que el contratista pueda empezar otras obras de las expresadas en el contrato hasta que las del Mercado queden completamente terminadas.*"²⁰⁶ La corporació insistia, en el punt dos de l'acord, en que si aquesta disposava dels fons necessaris (diners de l'emprèstit) el contractista hauria de fer les totes les obres. Mentre que tornava a fer referència que en cas d'agregació el

²⁰⁵. ASAB. LAPA, 20 desembre 1927, Tom 10, foli 27-29.

²⁰⁶. ASAB. LAPA, 20 desembre 1927, Tom 10, foli 27-29.

contractista podria exigir la rescissió del contracte, així com si l'Ajuntament no fes efectives les quantitats acordades en els terminis decidits.

Al punt quatre, insistia en l'obligació del contractista de proporcionar en el termini de trenta dies, el material del dispensari un cop la Comissió permanent de l'Ajuntament li fes arribar el llistat del mateix, però incloent les despeses d'aquest material en les seixanta mil pessetes que rebria en l'any 1928, a més d'acceptar el subministrament de les trenta mil pessetes per compra de terrenys per a l'escola.

La necessitat de posar ordre en el desori i d'augmentar la recaptació d'impostos va ser un dels objectius bàsics del poder local i de la classe dominant. Així, a partir del 1928, el Ple de l'Ajuntament va decidir que des d'aleshores no es permetria l'inici de la construcció de cap edifici sense el corresponent permís municipal en regla i previ pagament del drets d'edificació, a més a més de donar un termini de trenta dies, a partir de la publicació del Ban, per a la legalització de totes les obres que s'haguessin aixecat sense autorització, podent aquestes legalitzar la seva situació amb la presentació dels plànols i satisfent els drets municipals. Tanmateix, un cop finalitzat aquest termini, es va procedir a sancionar als morosos d'acord amb l'Estatut municipal. Finalment, després de no poques vicissituds, va inaugurar-se, el 9 de setembre de 1928, el mercat municipal, amb la presència d'autoritats locals i provincials.

L'afer però no va finalitzar en aquest moment, car l'Ajuntament no va rebre l'emprestit i lògicament el contractista no va avançar les quantitats necessàries per a la pavimentació de la carretera, ni per a la dotació de material pel dispensari ni els fons per a l'adquisició dels terrenys per a l'escola. El contractista, un cop finalitzat el mercat municipal, no va poder dur a terme cap de les altres obres ni subministraments de materials o fons. Aquest va limitar-se a la construcció del mercat amb la suma de seixanta mil pessetes aprovades en l'acord abans esmentat i que modificava l'inicial. El compromís municipal d'anivellar el sòl de la carretera no es va fer en el termini estipulat i, el 9 de juny de 1929, la comissió permanent de l'Ajuntament va reconèixer la impossibilitat de dur a terme tot el projecte: *—..el adjudicatario se ha limitado a la realización de obras para la construcción de un mercado, no efectuándose lo que ha referencia a la pavimentación de la carretera por haberse procedido a la nivelación de terrenos y no habiendo tenido lugar es suministro para la construcción de las escuelas y material para el dispensario, ya que todo ello gravaba el presupuesto de gastos de dicho adjudicatario, de los cuales no se podía reintegrar, por haber limitado las entregas anuales a la suma referida de sesenta mil pesetas [...] Sigue diciendo el*

*alcalde que una situación de tal naturaleza es por demás anómala, y que procede a su juicio, que se adopte una resolución definitiva sobre el particular, para evitar que el Ayuntamiento tenga que satisfacer cantidades que exceden de sus disponibilidades económicas de momento sin que ello represente rectificación de la indicada escritura, ya que la misma fue adoptada bajo la base de un empréstito que debía hacerlo el Ayuntamiento y que después por razones que no son del caso exponer en este acto ya que las conocen los señores concejales,*²⁰⁷ *no fue posible formalizarse”.*²⁰⁸

L’Ajuntament va acordar desistir de l’adjudicació o realització del subministrament de material pel dispensari i de l’avançament de fons per a la construcció d’una escola –recordeu que l’acord parlava dels terrenys per a una escola, l’administració local de la Dictadura, com podeu observar, sembla tenir problemes de memòria, o pot ser mala fe–, amés a més de comunicar la decisió a Juan Govern, per tal d’intentar arribar a un acord.

El Ple de l’Ajuntament de 22 de juny de 1929 va ratificar l’acord de la comissió permanent, abans esmentat, afegint que la realització de la pavimentació de la carretera es faria amb els mateixos criteris que els utilitzats per a la construcció del mercat. L’inici de l’última fases de pavimentació de la carretera es va realitzar durant l’estiu i la tardor de 1930.

En conclusió, el que denunciaren els homes de *Tierra Baja*: l’ocultació d’informació i l’hermetisme que va envoltar l’actuació municipal de l’Ajuntament de la classe dominant local, no van ser falses acusacions, sinó crítiques encertades, que van ser confirmades posteriorment pel Llicenciat en Administració Pública, Francesc Rossell i Montané: *—Fins al fracàs municipal de l’any 1927, ja que varen projectar un emprèstit que per causes que no consten en cap document no va ésser possible dur a terme el projecte de l’Ajuntament de la Dictadura”.*²⁰⁹ Aquests malgrat no embutxacar-se els diners, no explicaren a les actes i documents municipals totes les seves actuacions i decisions i moltes vegades la redacció de les mateixes pot induir a error, com hem demostrat en aquest afer que analitzem.

Les despeses esmerçades per a la realització de les obres, el 6 juny de 193, van ser 154.612,10 ptes. i encara restaven per pagar i realitzar obres, 105.587,90 ptes. del total de 260.200, que recollia el plec de condicions i la posterior escriptura.²¹⁰

²⁰⁷. No hem trobat cap referència dels motius de denegació de l’emprèstit i, com podreu veure més endavant no hem estat els únics, vegeu: ROSSELL i MONTANÉ, Francesc. *op.cit.*, 1931, pàg. 6-7. ASAB. Capsa: 671.

²⁰⁸. ASAB. *LACPA*, 9 juny 1929, Tom 14, folis 39-40.

²⁰⁹. ROSSELL i MONTANÉ, Francesc. *op.cit.*, 1931, pàg. 6-7. ASAB. Capsa: 671.

²¹⁰. Deixant de banda l’afer i per no entrar en un debat econòmic i/o jurídic, direm per finalitzar, per si algú vol fer un seguiment exhaustiu del tema, que els diners que segons l’informe de Francesc Rossell i Montané falten

Abans de continuar amb l'anàlisi del procés d'urbanització que va dur a terme l'Ajuntament per tal de garantir el desenvolupament de les forces productives i l'obtenció de les seves plusvàlues de la fracció de la classe dominant a la qual representava, cal exposar alguns dels afers que mostren encara més el trencament de l'aliança urbanitzadora.

Analitzar la lluita pel poder polític, com creiem haver demostrat al llarg del nostre treball, ens confirma, un cop més, que el que s'amagava darrera d'aquests enfrontaments no era res més que la lluita per l'obtenció dels beneficis que generava la urbanització del poble, i que, indubtablement, dominar el poder local o d'altres poders superiors de l'Estat era una necessitat bàsica, no podem entendre el procés urbanitzador en formacions socials capitalistes sense la intervenció de l'Estat en els seus diferents nivells.

Fermín Borrás i el seu grup van convertir-se, des de la seva pèrdua del poder a la UP, en la veu crítica del municipi, per la qual cosa van rebre, per part del grup dominant, tot tipus de coaccions i pressions fins arribar a l'agressió: amenaces als anunciants del seu periòdic, intent de destrucció de la Unió de Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals, pèrdua de l'exacció dels impostos de construcció de cases de planta baixa, dificultats per l'acabament del clavegueram, separació de la vida política local de qualsevol membre del grup de Fermín Borrás, agressió al director de *Tierra Baja* i amenaces a Esteban García, president de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals.

Tierra Baja o el que és el mateix, Fermín Borrás, però, no es va aturar i va denunciar i respondre a totes i cadascunes de les agressions o pressions, alhora que continuava criticant les accions municipals. Va demostrar en més d'una ocasió la connivència entre els industrials i el poder local, i l'afavoriment dels interessos d'aquest per part de l'Ajuntament: *—Oiga V. Señor Alcalde: ¿Podría decirnos por qué el peón caminero que paga el municipio, hace ya cuatro o cinco meses que se dedica exclusivamente a la conservación del trozo de carretera que a la energía eléctrica y camino que conduce a la fábrica de los Sres. Viñas y Goig? Creemos, señor alcalde, que el trabajo que viene haciendo el peón de referencia, podría estar repartido con un poquito más de equidad y justicia, ya que todos somos hijos de vecino.*²¹¹ No cal dir, que no per afavorir els interessos de les classes populars, a les quals ell venia els

per gastar s'han calculat deduït de l'acord signat l'11 d'abril de 1927, davant el Notari Ramon Torrès Clapés, les despeses del material del Dispensari, 9.642 ptes, i sense tenir en compte les trenta mil dels terrenys de l'escola, ja que així es va decidir a l'acord de la Comissió permanent de l'Ajuntament, 9 de juny de 1929, i ratificat pel Ple de l'Ajuntament del dia 22 del mateix mes.

²¹¹. —Fodo para unos y nada para otros". *TB*, 12 març 1927, núm. 10, pàg. 4.

terrenys i els materials de construcció i de les quals va obtenir grans beneficis, sinó pel seu interès polític i lucre personal.

Borrás va denunciar que el bloc dominant i governant s'oposava a l'agregació del municipi perquè això suposaria la destrucció del seu poder i la pèrdua dels beneficis que els garantia la seva posició controlant el procés urbanitzador i impositor. I que ell veia, en principi, que a les classes populars aquesta situació ni els perjudicaria, ni els beneficiaria, per la qual cosa la seva posició encara no era clara. Ells sempre van arrogar-se el paper de defensors de les classes populars. Així, en el banquet de desgreuge que va organitzar el director de *Tierra Baja*, Josep Fort, per contrarestar els intents per desprestigiar i/o destruir la Unió de Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals, celebrat a principis del més d'abril de 1927, Fermín Borrás va dir: *—Prosiguió Fermín Borrás su discurso elocuente y de tonos enérgicos, habiendo una minuciosa y detallada historia de su actuación en San Adrián como urbanizador y como hombre público y del calvario que ha venido y viene sufriendo por el delito de ser con todo y su posición económica desahogada, el amigo y amparador de la blusa y alpargata, de cuyo campo —dice— se honra mucho decir que procede.*"²¹²

Fermín Borrás, malgrat perdre la seva força política, no va perdre el seu poder econòmic i, al llarg de tot el 1927, va continuar les seves activitats (venda de parcel·les i materials per a la construcció, construcció d'habitatges, etc.), i n'endega altres de noves, com van ser les esportives, quan va ser nomenat president del Futbol Club Artiguense-Levante. Davant la impossibilitat d'incidir en el conjunt del municipi, va convertir la Urbanització Font i Vinyals i la seva Unió de Propietaris en el seu "petit Ajuntament", construï una escola, i oferí un dispensari mèdic als socis i d'altres serveis d'assessorament.

Borrás s'allunyava cada cop més de la batalla política diària per centrar-se en llurs interessos econòmics. Així, podem considerar el mes d'agost de 1927 el punt d'inflexió d'aquesta batalla política, en deixar de ser *Tierra Baja* l'òrgan de premsa de la Unió de Propietaris i en ser convidat l'Ajuntament, presidit per José Royo Genique a l'acte d'inauguració de les escoles de l'entitat. El 2 de setembre de 1928 va demanar a l'Ajuntament permís per a instal·lar un cinema (Av. Font i Vinyals, 4) i a partir del mes d'octubre va tenir el permís provisional per funcionar.²¹³

²¹². —El banquete-desagravio del sábado". *TB*, 16 abril 1927, núm. 14, pàg. 2.

²¹³. El Govern civil, el 17 de novembre de 1928, va comunicar a l'Ajuntament que el permís provisional concedit (25 d'octubre de 1928) a Fermín Borrás pel funcionament del cinematògraf, s'havia elevat a definitiu, la qual

De tota manera, mai va desistir de participar i influir en la política municipal. D'aquesta manera, el mes de febrer de 1930 va recórrer la llista de regidors: *–Seguidamente dióse lectura a un oficio del Excmo. Sr. Gobernador civil de esta provincia, acompañado de una instancia suscrita por D. Fermín Borrás en queja de haber sido incluido en la lista de mayores contribuyentes para la designación de concejales. En vista examinada dicha lista y apareciendo continuado [sic] en la misma el expresado D. Fermín Borrás con el número 15 de orden y correspondiendo la designación de los seis primeros, procede desestimar la pretensión del Sr. Borrás y en este sentido, se acuerda informar la referida instancia, con devolución de la misma Sr. Gobernador civil de esta provincia.*”²¹⁴

La lluita per participar en el control polític de l'Ajuntament, és a dir, de Sant Adrià de Besòs, i d'aquesta manera influir i/o controlar el procés urbanitzador, que van protagonitzar ambdós grups i que va significar el trencament de l'aliança urbanitzadora, va dificultar el procés general d'obtenció de plusvàlues urbanes i el creixement econòmic i social de la vila. L'endarreriment en el procés d'utilització del sòl com a mitjà de consum col·lectiu, és a dir, el retard de les obres analitzades (urbanització de la carretera i d'altres vies de comunicació, il·luminació, arribada de l'aigua corrent, línies telefòniques, serveis sanitaris i escolars, construcció de l'abaixador i arribada d'autobusos al barris, etc.) va ser degut, en bona mesura, a la incapacitat de posar-se d'acord les dues faccions de la classe dominant.

Les dues faccions de la classe dominant, o més clar els propietaris del sòl i els seus gestors, volien vendre el sòl adrianenc el més aviat possible, i evidentment cadascun els seus, sense pensar en un desenvolupament urbanístic del municipi, ni en les condicions de vida dels seus habitants –no ens cal recordar com van fer-se els barris adrianencs i sobre quines esqueses va recaure el cost del procés i sobre quines els beneficis, ni com van ser les condicions de vida en cases sense clavegueres, aigua corrent o llum–, sinó només en els seus beneficis.

L'acció coordinada entre els grans industrials –o representants a l'Ajuntament (Antonio Rosanas Vinyolas), els grans comerciants i el grup de constructors locals aliats –en arribar a l'Ajuntament i desplaçar als vells propietaris agraris (1924)– va significar introduir un cert ordre en el procés urbanístic i la demostració que es podien obtenir plusvàlues urbanes amb un creixement ordenat i d'una mínima qualitat.

cosa li fou comunicada per l'Ajuntament el 20 de desembre de 1928. ASAB. *Expedients d'obres de 1928*. Capsa: 12.

²¹⁴. ASAB. *LACPA*, 9 març 1930, Tom 15, folis 26-27.

L'acceptació d'aquests plantejaments fou lenta, però inexorable. Cadascun dels agents de la producció del medi construït van anar assimilant aquesta idea a mesura que es veia com el creixement anàrquic (1914-24) dificultava el desenvolupament del sistema d'obtenció de plusvàlues per l'ús del sòl com a mitjà de consum privat (habitatges) o com mitjà de producció industrial.

Els nous establiments industrials necessitaven bones vies de comunicació i unes condicions de vida dels treballadors acceptables per mantenir llur productivitat en nivells competitiu, i evidentment els treballadors cada cop demanaven més i/o exigien aquestes condicions. L'aparició de la *Unió de Propietaris Associació de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals* (1923) o la futura de tot el municipi el *Circulo instructivo de propietarios y vecinos de San Adrián del Besós y sus contornos "La Amistad"* (1927), no va ser casual, ja que el que pretenien els organitzadors (constructors i els seus aliats, principalment comerciants) era controlar justament les demandes dels veïns. La primera, dirigida per Fermín Borrás, optà per l'enfrontament amb l'Ajuntament donats els interessos del seu inspirador i la segona, per la negociació, atès que entre els seus fundadors estava Antonio Soler Aymerich i d'altres constructors i prohoms lligats a Josep Royo i a l'Ajuntament. Les classes populars incidiren en aquestes associacions de forma limitada, uns intentant que aquestes fossin veritables defensores dels veïns com va ser el cas de José Castán Bistuer, president de la primera (fins el 1926) en uns moments de desorganització i lluitador per la creació d'una associació per agrupar a tots els veïns del municipi. Creiem que va ser el primer intent de defensar col·lectivament els interessos dels petits propietaris treballadors davant dels constructors (José Castán, durant la Segona República va ser membre de l'Ateneu Obrero Federal i regidor pel Front Popular). Altres van utilitzar les vies legals per a denunciar la situació dels seus barris, com van fer persones lligades als partits republicans (futurs militants d'ERC) el 1930, criticant als constructors i a l'Ajuntament per la seva deixadesa i aquiescència amb la gent que incompleix les normes urbanístiques.

La intervenció de l'arquitecte (representant de la tecnoburocràcia), que també va obtenir bons beneficis del procés urbanitzador anàrquic (1914-24), va ser decisiva, ja que en aparèixer en escena el grup de José Royo, va donar impuls a la planificació general del municipi i a les normes de construcció d'edificis (1925), reprenent els seus plantejaments de 1914. Pel que fa als constructors locals, com Antonio Soler Aymerich, en veure perduda la batalla de Fermín Borrás pel control de polític, van aliar-se amb el grup dominant, i acceptaren que aquest seria qui dirigiria el procés de creixement econòmic i urbà.

El radicalisme verbal de Fermín Borrás i sobretot de *Tierra Baja* –que ens recorda el llenguatge dels radicals de Lerroux, partit del qual va formar part el seu home de confiança, Esteban García Massachs, el seu germà Manuel, així com altres persones de la seva corda–, va topar amb les posicions moderades i possibilistes dels homes del Sant Adrià de Besòs tradicional i moderadament catalanista. Però aquest, creiem que no va ser el nucli del problema, sinó la defensa de llurs interessos econòmics, com hem dit reiteradament, però, cal remarcar també la incapacitat del grup de la classe dominant dirigit per José Royo d'integrar Fermín Borrás. Hom podria atribuir aquesta dificultat a una qüestió d'animadversió personal –de la qual a vegades parla *Tierra Baja*–²¹⁵ però per nosaltres, deixant de banda aquesta qüestió, el que en realitat amagava el conflicte eren els interessos econòmics de cadascun dels grups en litigi. Pot semblar, però, que els intents de conciliació per part de Borrás van ser molts més, i més clars, que els del grup de Royo, però nosaltres tampoc apostaríem per aquesta realitat, ja que ambdós van saber combinar l'enfrontament i l'acord formal (invitacions mútues a les inauguracions que es feien o altres situacions). En definitiva, hom diria, sense cap desig d'ofendre, que entre bous no hi ha banyades.

L'Ajuntament, malgrat actuar correctament en el tema de la urbanització de la seva barriada, mitjançant la implantació d'elements d'ordenació del procés constructiu –per bé que aquests elements però no van ser introduïts a altres barris del municipi fins més endavant–, en canvi, en l'execució de les obres de millora urbana (utilització del sòl com a mitjà de consum col·lectiu) no va actuar amb equitat, si considerem que hauria pogut distribuir-les entre els urbanitzadors amb els guanys que això hauria produït en els interessos del municipi i dels seus treballadors aturats, com van plantejar la gent de *Tierra Baja* al mateix alcalde en una entrevista sostinguda el febrer de 1927.²¹⁶

La progressiva pressió sobre els homes de *Tierra Baja* va arribar a fer-se insostenible, però malgrat tot, com hem observat a finals del 1928, la virulència de l'enfrontament va anar minvant i Fermín Borrás, durant el període republicà, no va participar de la vida política local, ni tant sols durant el govern municipal feixistitzant (1934-36).

Alguns exemples que il·lustren la violència del conflicte entre l'Ajuntament i el grup de Royo i Borrás es produïren l'any 1927, en aparèixer *Tierra Baja*, el grup dominant no

²¹⁵. —. a nuestro buen deseo de llegar a una concordia y armonía entre todos los vecinos de San Adrián, dejando de lado, olvidando por completo luchas intestinas y personalismos que redundan siempre en perjuicio del bien común. ”. –A Roma por todo”. *TB*, 5 febrer 1927, núm. 5, pàg. 1.

²¹⁶. –Hablemos claro la Unión de Propietarios y el momento actual—. *TB*, 12 març 1927, núm. 10, pàg. 2.

estava acostumat a rebre crítiques, i menys per escrit i a la llum del dia, i a més a més amb l'agressivitat verbal, la sorna, la ironia i el sarcasme que es gastaven aquests nouvinguts. El grup dominant havia fet ballar al poble adrianenc amb els ritmes per ells desitjats, per la qual cosa, trobar-se de sobte amb aquesta oposició de nous tipus, populista, radical, monàrquica, espanyolista i amic dels poders fàctics de Badalona (parlen de Pedro Sabaté, alcalde de Badalona, com d'un amic), els va fer sortir de test: *—Uns senyors acostumats a guanyar sempre i fer les coses a capritxo, no saben avenir-se de que hagi sortit a la llum el nostre periòdic disposat a cantar les veritats a n'el mateix «lucero del alba». Això els ha fet sortir de polleguera, i no contant amb altra arma per a inutilitzar-nos, es dediquen, emparats en els càrrecs que exerceixen, a coaccionar i amenaçar amb el pacte de la fam a n'els nostres anunciants*".²¹⁷

El primer afer que demostra aquesta agressivitat, com hem vist, va produir-se quan, segons *Tierra Baja*, alguns anunciants del setmanari van rebre pressions per part d'algú — l'Ajuntament?— per tal que retiressin els seus anuncis: *—A última hora, al ir a entrar en máquina el presente número, nos enteramos por conducto fidedigno, de determinados trabajos de zapa que vienen realizando ciertos señores cerca de nuestros anunciantes, amenazándoles con el boicot si acaso no retiran el anuncio que insertan en nuestro periódico. El arma que para combatirnos usan, no puede ser ya más ruin y ella sola da la medida exacta de lo que pueden dar de si esos señores que se prestan a esgrimirla. Y como además se ha llegado incluso a amenazar con el pacto de hambre, nosotros llamamos sobre el particular la atención del señor Alcalde, pues estamos seguros que quienes realizan tales trabajos, lo viene haciendo a espaldas del señor Royo, con todo y decirse tales señores, amigos y defensores de nuestra primera autoridad local, a quien entienden defender con tales procedimientos.*

Vea el Sr. Royo, si le conviene e interesa, de enterarse quienes son los que tal labor realizan y cuya labor ya no puede ser más contraproducente para la armonía y concordia que para nuestro pueblo deseamos. De este asunto, aunque nos asquea, nos ocuparemos detenidamente en el número próximo, pero desde luego hemos de anunciar que como somos nosotros de los que no nos duelen prendas, estamos dispuestos a aceptar la batalla que se nos

²¹⁷. —El banquete-desagravio del sábado". *TB*, 16 abril 1927, núm. 14, pàg. 2.

presente, sea en el terreno que fuere. Con aplicar la pena del Tali6n estamos al cabo de la calle y veremos quien vencer6 a quien.”²¹⁸

Els anunciants que van retirar-se despr6s de les pressions van ser: el Caf6 Bar Central de Vicente Roig, la Farm6cia i laboratori Serentill, el constructor d’obres Jaime Su6e i l’anunciant publicitari en cinemes Cristales Victoria. Els nous anunciants van ser majorit6riament gent de Badalona.²¹⁹

Els intents de conciliaci6 del grup de Borr6s no van reeixir: *“Pero entendimos y seguimos entendiendo que San Adri6n, 6vido de bienestar y con deseos de engrandecerse, no puede ni debe ser la v6ctima propiciatoria de una lucha loca y desatentada y por entenderlo as6, por nuestro leal y profundo cari6o a este peque6o pueblo, nos predispon6amos a sacrificar nuestro amor propio, olvidando las burlas de que hemos sido objeto y los perjuicios que conscientemente se nos han acarreado, brindando con sinceridad el ramo de olivo en beneficio de todos.*

A estos buenos deseos, a estas buenas intenciones, se nos ha contestado por quienes m6s deber y obligaci6n ten6an de aceptar la reconciliaci6n y tendernos la mano, con el arma m6s ruin y pre6ada de veneno que pod6a esgrimirse. Al objeto de inutilizarnos, de hacernos enmudecer, se viene coaccionando descaradamente a los anunciantes de este peri6dico, para que retiren el anuncio, si no quieren ser v6ctimas de un boicot. La coacci6n, la amenaza, es propia solamente de almas mezquinas y desp6ticas que en los actuales tiempos no tienen raz6n de existir y menos de desempe6ar cargos p6blicos en que la sensatez y la nobleza debe de inspirar siempre sus actos y resoluciones.

Pero si bien es verdad que tales procedimientos nos asquean, no es menos cierto que ni nos arredran ni nos preocupan, toda vez que con anuncios o sin anuncios, nuestro peri6dico seguir6 public6ndose para llevar a t6rmino el prop6sito que nos anima. Mis6n 6sta que hubi6ramos querido realizar a las buenas y sin estridencia alguna, pero que ante tales procedimientos, la llevaremos a t6rmino como fuere, pese a quien pese y cueste lo que cueste.

²¹⁸. –D’ac6 i d’all6”. TB, 5 febrer 1927, n6m. 5, p6g. 3.

²¹⁹. –Emper6 nosaltres, que no ’ns dolen prendes, hem acceptar la batalla que signifiquen aquestes coaccions, i are com are, les dugues baixes, les hem convertides amb set altes. Total, que contem amb cinc anunciants m6s dels que comptavem. Aix6 vol dir que a n’el pas que an6m, aquestos senyors que creuen fernos la vida impossible, coaccionant a nostres anunciants, no fan altre cosa que fer propaganda positiva a Tierra Baja i per tant, potser els hi resultaria m6s que en lloc de fer retira ens en busquessin I una comissi6 del 20 per cent, sempre la pagari6m”[transcripci6 literal]. –D’ac6 i d’all6”. TB, 5 febrer 1927, n6m. 5, p6g. 3.

Sin nosotros será posible gobernar en San Adrián, pero no lo será si ello se pretende hacerlo contra nosotros.

Amenazas y coacciones no las aceptamos ni las toleramos de nadie, y bien dispuestos estamos a contestar con las mismas armas aunque ello sea con todo el dolor de nuestra alma.

Medite bien nuestra primera autoridad local si una lucha de esta naturaleza, provocada precisamente por quienes se dicen amigos y defensores suyos, puede consentirla y vea si no ha llegado el momento ya de llamar a cuentas a quienes lo vienen comprometiendo, pues no le quepa duda alguna que de cuanto acontezca, a nadie más que al señor Royo habrá que exigir responsabilidades, ya que él, con todo su prestigio, con toda su autoridad, con toda su fuerza moral, es el indicado, es el obligado a detener esta lucha en que ya estamos abocados.

Vea bien el señor Royo si le conviene tener en cuenta nuestras palabras, y procure averiguar quienes son éstos, que llevados no sabemos si de su falta de experiencia o sobra de maldad, nos precipitan a todos a un abismo del que ya veremos como salimos unos y otros.

Ahora más que nunca, Sr. Alcalde, es hora de meditar las cosas y de pensar en nuestro pueblo y sobretodo de demostrar el amor y el cariño que por el mismo se siente.

Por nuestra parte, estamos bien preparados y decididos y como hemos dicho ya, ni nos arredran ni asustan amenazas ni bravuconadas y si hemos de ser más francos, las luchas agitadas y a punta de lanza nos placen.

*¿Se quiere lucha sin cuartel? Pues venga cuanto antes y veremos quien vencerá a quien.*²²⁰

El segon afer o agressió va ser l'intent de trencar la Unió de Propietaris de Urbanització Font i Vinyals que presidia Esteban García Massachs. La junta de la Unió de Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals en un comunicat fet a *Tierra Baja*, diu que els set-cents propietaris que han vingut a viure al barri han contribuït sempre a les càrregues municipals –malgrat ser acusats del contrari per part de la gent de l'Ajuntament–: han satisfet el drets d'edificació, els honoraris de l'arquitecte, la inspecció d'habitatges, els drets de pous, etc. Això no obstant, no els impedeix exigir els seus drets com a contribuents i dir als qui des de dintre de l'associació els acusen d'estar claudicant que l'únic objectiu que persegueixen es: *el desmembramiento de nuestra asociación que cada día esta siendo más potente y más pujante y representa ya una fuerza poderosa que no podrán tener en el olvido nuestras autoridades locales. Por eso nos interesa decir a nuestros amigos y consocios que no se dejen*

²²⁰. –A Roma por todo”. *TB*, 5 de febrer de 1927, núm. 5, pàg. 1.

sorprenderla buena fe por ‘canards’ sin fundamento y sin otro móvil que el de «divide y vencerás».

*Se pretende dividirnos, pero hombres conscientes todos, ahora más que nunca es cuando reclamamos perfecta unión, que a no dudar debe llevarnos pronto a la victoria que en lontananza se divisa.*²²¹

El 17 de febrer de 1927 es va fer una Reunió general –en la qual sembla, que res no es va dir de les crítiques rebudes per l’entitat– i en la qual es va procedir a la substitució del secretari, Suñé, per Juan Montoya. De tota manera, Alcoverro, antic impressor de *Tierra Baja*, va demanar al President de la junta, Esteban García Massachs, per què es va deixar d’imprimir el setmanari a la seva impremta, afegint que ho feia per aclarir els rumors que s’estaven propagant, la resposta va ser que es va trobar un altre impressor amb millors preus.

La situació va anar empitjorant i durant el mes de març i principis d’abril va esclatar definitivament el problema, per la qual cosa la Junta va prendre la iniciativa i va explicar als socis la situació abans d’anar a una assemblea general. Veiem com ho explica la Junta de la Unión de Propietarios: *–En la última reunión de Junta de la «Unión de Propietarios de la Urbanización Font y Vinyals y su radio», nos vimos en el trance doloroso de adoptar desagradables acuerdos de los que se dará cuenta en la próxima reunión general extraordinaria convocada para el miércoles, día 13 del actual. Desagradables por el carácter de los mismos, pero que consideramos eran indispensables para la buena marcha y armonía de nuestra Asociación y en beneficio de los intereses que se nos han encomendado. Fueron los acuerdos, medidas radicales e inaplazables, para demostrar que no somos partidarios de perturbaciones y a la vez para que se convezan los perjudicados por nuestra radical actitud, que no nos amilanan amenazas ni nos asustan bravuconadas. Y nuestra actitud, la motivó un comunicado que recibimos, sin dirección y sin fecha, firmado por once individuos socios da nuestra entidad, los cuales solicitaban de la Junta, se convocara una Reunión general extraordinaria de propietarios SOCIOS Y NO SOCIOS para tratar de la «actuación y orientación de la entidad». La petición, estudiada detenidamente por esta Junta, mereció los honores de adoptar un acuerdo, aunque negativo a lo que se solicitaba, toda vez que esta Junta, amparándose en el Reglamento de la entidad, no consideró ni prudente, ni necesario, convocar a una reunión extraordinaria en que pudieran tomar parte los propietarios NO SOCIOS, a quienes nada debe importarles la actuación ni la orientación de nuestra entidad.*

²²¹. –A nuestros afiliados en particular y al Pueblo en general”. *TB*, 12 feber 1927, núm. 6, pàg. 2-3.

Por otra parte, el número de firmantes de la solicitud era tan reducido, tan exiguo, que de ninguna manera podían ser atendidas las pretensiones manifestadas, máxime si se tiene en cuenta que desde estas mismas páginas, hemos interesado diferentes veces a los socios, la libertad que tienen de acercarse a la Junta para exponerle las dudas que tengan o para aclarar hechos, en la seguridad de que a la Junta no le han de doler nunca prendas para dar amplias y completas explicaciones. En resumen: que esta Junta, por considerar impertinente la solicitud, creyó prudente denegarla y en tal sentido lo comunicó al primero de los firmantes, para que éste a su vez lo comunicara a los demás. Pero los firmantes, parece no se dieron por convencidos y se rebelaron contra la Junta, delegando a uno de ellos para que enviara a la misma en nombre de todos los demás, un comunicado irrespetuoso e impropio, protestando de nuestra denegación y a la vez, anunciando que convocarían al pueblo de San Adrián a un acto público, para exponer en él lo que querían exponer en la reunión extraordinaria que nos solicitaron. Además de esto, y coincidiendo con ello, esta Junta tiene evidentes pruebas de que nuestra negativa dio lugar a que los socios firmantes de la solicitud, se valieran de determinados individuos para proferir amenazas de muerte contra los que componemos esta Junta, aparte de la serie de difamaciones de que se nos ha hecho objeto, acusándonos de ser los culpables de que no se lleven a cabo determinadas mejoras urbanas que hemos sido siempre los más interesados en que se realicen. Todo ello dio más que sobrados motivos para adoptar nuestras radicales medidas y más si se tiene en cuenta que los repetidos firmantes de la solicitud, venían ya hacia días, haciendo trabajos de zapa para proceder a la fundación de otra entidad similar a la nuestra, la que, valiéndose de falsedades, querían robustecer con la savia de nuestros socios, cosa ésta que de ninguna manera podía esta junta consentir ni tolerar y por tanto venía obligada a dar la sensación de autoridad de que está revestida, imponiendo la disciplina a todos aquellos que su único afán era el de una perturbación entre nuestros asociados, para llegar a la conclusión de «a río revuelto ganancia de pescadores». Todo lo expuesto y mucho más que se expondrá en la reunión extraordinaria anunciada, motivó nuestra resolución que esperamos será ratificada por todos los socios, si es que nuestra actuación, llevada a cabo a la luz del día y con el mayor desinterés, como se demostrará, merece la confianza y aprobación de los asociados. Por esto, antes de ir a la reunión anunciada, hemos creído del caso exponer someramente los hechos, para que los socios al acudir a la próxima Asamblea, tengan ya una idea exacta de lo ocurrido, por si alguien ha tenido interés en desvirtuarlos y sorprender la buena fe de nuestros asociados. Y ahora, para terminar, llamamos la atención a las Autoridades respecto

*la denuncia que dejamos formulada de las amenazas de muerte de que hemos sido objeto y vean si ello puede quedar impune, ya que de ocurrir algo desagradable, sabremos exigir las debidas responsabilidades. La Junta.*²²²

Una comissió de socis de Unió de Propietarios va convocar un banquet de desgreuge a la seva Junta, el 9 d'abril, al Restaurant Miramar al preu de tres pessetes per persona, i que segons *Tierra Baja*, va ser un èxit apoteòsic.²²³

L'assemblea que havia de celebrar-se el 13 d'abril, va haver de ser posposada al dia 5 de maig, per un oblit involuntari, el conserge de l'entitat no va presentar davant l'Ajuntament amb la suficient antelació la instància sol·licitant el permís per realitzar-la. En aquesta Assemblea general –que va celebrar-se al Bar Internacional–, es van aprovar els acords de la Junta per unanimitat: *—Vaya a la Junta, asociados, y todo el pueblo, nuestra felicitación.*

Tal como estaba anunciado, a las 9 y media del último jueves, tuvo lugar la reunión a la que asistieron casi la totalidad de asociados y la Junta en pleno, bajo la presidencia de D. Esteban García. Abierto el acto, dióse lectura del acta de la anterior, que por unanimidad se aprueba. Se lee luego el estado de cuentas hasta el día 30 del próximo pasado Abril el que arroja un superávit de 480 ptas., explicando la Presidencia que existe el superávit señalado a pesar de las 75 ptas. con que mensualmente se subvenciona el periódico y que en los cuatro meses de la publicación, importa ya 300 ptas.; además hemos tenido de extraordinario, la subvención dada al Conserje de la entidad Sr. Puigdemont durante su estancia en el hospital por el accidente de que fue objeto, cuya subvención importa 75 ptas.; también como gasto extra, hemos tenido las 30 ptas., dadas al que durante dos meses substituyó al Conserje y por último, se debe tener en cuenta que desde primero de año venimos recaudando de menos 0'50 ptas. mensuales de cada cuota de socio, que representa en junto unas 200 ptas. aproximadamente. Es decir, termina diciendo el Presidente, que durante estos cuatro meses de año, hemos tenido en total un gasto extraordinario de una 600 ptas., que si las sumáramos al superávit rebasaríamos la cantidad de 1000 ptas., cifra que demuestra la marcha económica de nuestra entidad y la actuación administrativa llevada a cabo. Hechas estas manifestaciones de la Presidencia, la Asamblea aprueba por unanimidad el estado de cuentas. Luego el Presidente pasa a dar cuenta del acuerdo adoptado por (a Junta de expulsar a unos socios por considerarlos perturbadores a la buena marcha de la Asociación

²²². —*La Junta de la Unió de Propietarios a sus asociados. Medidas radicales*”. *TB*, 7 abril 1927, núm. 13, pàg. 2-3.

²²³. —*El banquete-desagravio del sábado*”. *TB*, 16 abril 1927, núm. 14, pàg. 1-3.

y con minuciosidad de detalles explica los incidentes habidos y da lectura de los documentos cruzados entre aquellos socios y la Junta (cuyos documentos ya publicamos en estas columnas oportunamente). Ante estos documentos, dice el Presidente, consideró la Junta que la actuación de estos señores era de perturbación y rebeldía y con todo el dolor entendió que no había otro dilema que expulsarlos, toda vez que nos amparaban los Estatutos y así lo hicimos, acuerdo que comunicamos a los interesados, que son los señores Joaquín Alcoverro; José Marfany; Antonio Soler; Ambrosio Boix; José Rovira; Pedro Maña; Francisco Olivé; Marcelino Canal; Antonio Ibáñez; Prudencio Alba y José Carrera. Ahora, termina el Presidente, la Asamblea dirá si da su conformidad a este acuerdo de expulsión. (Un ¡¡Sí!! potente y unánime rubrica el acuerdo de expulsión). Se pasa luego a los asuntos generales y son varios los Asociados que aportan iniciativas entre ellos los señores Viñas y Fermín Borrás, que proponen: el primero, la conveniencia de adquirir terrenos y proceder al levantamiento de un local social; y el segundo la conveniencia de que la Asociación tenga médico que asista a los Asociados gratuitamente y que caso de aceptarse la proposición del Sr. Viñas, se crean unas Escuelas donde puedan recibir buena instrucción los hijos de los asociados. Ambas proposiciones son aceptadas unánimemente por todos los reunidos, los cuales, ante las dificultades económicas que pueden surgir manifiestan su conformidad en el aumento de cuota; otros hay que ofrecen trabajar gratuitamente para levantar el edificio y el Sr. Fermín Borrás ofrece de momento ceder gratis todos los materiales de construcción. Ante tan buenos auspicios y con el mayor entusiasmo, por unanimidad se acuerda: Primero: Ir inmediatamente a la adquisición de terrenos y levantar el edificio social; Segundo: Organizar la fundación de unas Escuelas para que puedan funcionar tan pronto como esté construido el local social; Tercero: Estudiar y ponerlo a la práctica a la mayor brevedad posible, el que la entidad disponga de un médico que asista gratuitamente a los asociados en caso de enfermedad; Cuarto: Estudiar la manera de arbitrar recursos económicos y Quinto: Nombrar una ponencia encargada de llevar a cabo a la mayor brevedad posible todos estos acuerdos, siendo nombrados para formar la mencionada ponencia, los señores Viñas; Fermín Borrás; Francisco Pitarch y Diego Sánchez. Por último se hicieron determinados ruegos a la Junta para que se interese respecto la legalidad de determinados arbitrios impuestos por el Ayuntamiento; como asimismo para la realización de mejoras urbanas y finalmente tratóse respecto el órgano en la Prensa, de la Asociación, prometiéndole la Junta cumplimentar cuantos ruegos se le formularon y dar cuenta de su resultado, levantándose la

reunión a las once y media de la noche, en medio del mayor entusiasmo y buenos deseos de los concurrentes.”²²⁴

Els acords presos a l'assemblea van dotar a la Unión de tot un aparell de control ideològic, que hom pot assimilar a les formes republicanisme radical del lerrouxisme, que li va permetre configurar un nou poder capaç de resistir les escomeses de les autoritats locals o almenys d'esquivar-les.

El tercer exemple de pressió que va rebre la Unión i *Tierra Baja* va ser el de les amenaces de mort –que van començar a aparèixer en esclatar el conflicte per desfer la Unión de Propietaris– i l'agressió física que va patir el redactor en cap de *Tierra Baja*, veiem com va explicar el succés el setmanari: “*El lunes de esta semana, al anochecer, fue inopinado y brutalmente agredido, nuestro querido compañero de Redacción, el redactor jefe de este semanario, a quien no se dio tiempo de repeler el cobarde e inocuo atropello. El hecho, repugnante y sin adecuado calificativo por la forma en que se llevó a cabo, tuvo lugar en la Carretera Central, de aquí San Adrián y poco menos que en despoblado. El autor de la «hazaña» no podía ser otro que ese José Castán, cuyas condiciones chulescas y de matón son de todos sobradamente conocidas. Con Castán iba el conocido contratista de obras José Marfany, quien presenció risueño la agresión y no tan solo nada hizo para evitarla, sino que por los datos recogidos, parece fue el instigador de la misma, aunque lo pongan en duda aquellos que conociendo superficialmente a Marfany, lo conceptúen un hombre serio, ecuánime y enemigo de estridencias. Así habíamos siempre considerado nosotros a Marfany, pero desgraciadamente los hechos nos han demostrado todo lo contrario. Celebramos el descubrimiento. El día anterior, por la mañana, fue groseramente insultado y amenazado de muerte, nuestro buen amigo, el Presidente de la Unión de Propietarios D: Esteban García, por otro individuos llamado José Gil, acompañado de un tal Juan Massagué. Estos dos lamentables hechos, vienen a confirmar los temores que expusimos en nuestro editorial del número 5 correspondiente al día 5 de febrero del que reproducimos el párrafo siguiente: «Medita bien nuestra primera Autoridad local si una lucha de esta naturaleza, provocada precisamente por quienes se dicen amigos y defensores suyos, puede consentirla y vea si no ha Llegado el momento ya de llamar a cuentas a quienes lo vienen comprometiendo, pues no le quepa duda alguna que de cuanto acontezca, a nadie más que al Sr. Royo habrá que exigir*

²²⁴. “La Asamblea del Jueves. Importantes acuerdos. Adquisición de terreno para construir un local social y creación de escuelas.”, *TB*, 7 maig 1927, núm. 17, pàg. 1-2.

*responsabilidades, ya que él con todo su prestigio, con toda su autoridad, con toda su fuerza moral, es el indicado, es el obligado a detener esta lucha en que ya estamos abocados.» Lo ocurrido, la denigrante agresión a nuestro compañero y las amenazas de que se hizo objeto al Presidente de la Unión el día anterior, amén de las coacciones y otros hechos aislados de no tanta trascendencia nos demuestran que las transcritas palabras, dichas a tiempo, todo lo más hicieron encoger de hombros al Sr. Royo en lugar de adoptar aquellas medidas pertinentes para evitar hechos como el reseñado. Las amenazas y provocaciones continuaron, con la intención única de buscar un choque del que siempre habíamos rehuido. Y el no darles gusto, el proseguir serenamente y con alteza de miras nuestro camino, el procurar hacer prevalecer siempre la fuerza de la razón, se han atrevido a la agresión personal, eficaz manera de lograr que nuestra cordura y sensatez se terminara y que las aguas salgan de madre. Con la razón de la fuerza y de la brutalidad han pretendido hacer enmudecer la fuerza de la razón y para ello se valen de entes como el sujeto de Castán, a quien pretenden revestir de inmunidad dándole un cargo de solvencia moral en la Junta de «La Amistad», sin recordar ya las causas que obligaron a semejante individuo traspasar la frontera en cierta ocasión en que desempeñaba la presidencia de una entidad obrera, cuyo cargo había también obtenido en premio a sus chulerías y matonismos. Bien, muy bien. Así las cosas, nosotros no hemos de rehuir ya ninguna clase de lucha, sea ésta de la índole que sea... (CENSURA) Nosotros, al protestar indignados de la agresión de que fue víctima nuestro compañero y amigo, declaramos no estar dispuestos a que la misma quede impune ni a tolerar en lo sucesivo ninguna otra fechoría de tal naturaleza. Que ello lo tengan en cuenta quienes están obligados a velar para que no se perturbe en lo más mínimo la tranquilidad de San Adrián”.*²²⁵

Els agressors del redactor de *Tierra Baja* van ser dues persones expulsades de la Unión: José Marfany (fundador de la societat la “Amistad” i president de la Unió de propietaris de Sant Adrià de Besòs, als anys trenta) i José Castán (anterior president de la Unión de Propietarios de la Urbanització Font i Vinyals) mentre que els que van amenaçar a Esteban García Massachs van ser els militants anarquistes José Gil i Juan Messeguer (sic. Juan Massagué). La foscor d’aquests fets no ens permet entendre correctament els esdeveniments, ja que sembla que hi ha, d’una banda, una coincidència d’interessos entre

²²⁵. Vegeu l’article titulat “Incalificable agresión. ¡¡Protestamos!!”. *Tierra Baja*, 21 de maig de 1927, núm. 19, pàg. 1.

l'Ajuntament i alguns dels homes republicans i, d'altra, una acció, per lliure, però dintre del context de resposta al caciquisme local per part dels anarquistes. L'objectiu d'ambdues accions mostra clarament l'oposició als plantejaments del caciquisme de Fermín Borrás i els seus aliats, per part dels diferents components de la classe obrera adrianenca que, d'altra banda, tenien una forta implantació al barri.

El procés d'urbanització, que no s'aturà pels enfrontaments, va continuar de ferm, malgrat endarrerir-lo, en certa mesura, la manca d'infraestructures o serveis (pensem, que la manca d'aquestes va implicar la pèrdua de plusvàlues urbanes, atès que va dificultar el procés de conversió del sòl recurs/inicial i l'augment del seu preu).

El procés d'urbanització lligat a l'ús del sòl com a mitjà de consum privat (habitatges) va continuar, construint-se, 788 edificis destinats a habitatges i 56 destinats a altres activitats, entre 1920-30, la qual cosa significa que gairebé el 66% dels edificis construïts en els primers quaranta anys del segle XX a Sant Adrià de Besòs ho van ser durant la Dictadura de Primo de Rivera –la població va passar de 2.076 habitants el 1923 a 6.515, el 1930–.

L'ús del sòl com a mitjà de producció industrial va continuar, les grans empreses existents, ampliaren i milloraren les seves instal·lacions i d'altres s'establiren de bell nou (Compañía Española Fabricación Mecánica del Vidrio, Viñas Goig, Joan Roqueta Arnella, Cia. Compañía Fonográfica Hispanoamericana). Les indústries de manufactures van experimentar un fort creixement, i duplicaren la seva presència al municipi entre el 1923 (20) i el 1930 (43).

El sector terciari, que utilitzava el sòl com a mitjà de producció de serveis, pel que fa al comerç i en el mateix període, va multiplicar per deu el nombre de negocis, mentre que la Hostaleria ho feia per cinc.

L'ús del sòl com a mitjà de consum col·lectiu (infraestructures o serveis) tampoc va deixar de créixer gràcies als recursos municipals i privats:

- Recursos municipals: ampliació de l'escorxador municipal, construcció d'un mercat, urbanització bàsica de la carretera N-II al seu pas pel municipi, construcció i manteniment de camins (ctra. La Catalana i La Mina) i carrers (Eduardo Maristany, comunicació amb Badalona), ampliació del carrer Església i Major, escoles municipals, il·luminació de carrers, instal·lació de telèfon (d'ús públic en casos d'urgència), millora dels safareigs públics, instal·lació cambres frigorífiques al mercat, serveis contra incendis, metges municipals, subvenció per a les biblioteques privades (Ateneo Adrianense), creació d'una biblioteca popular circulant...

- Recursos mixtos (propietaris i municipals): construcció de tres quilòmetres de clavegueres, reformes a l'església del poble, ...
- Privats: escoles (Urbanització Font i Vinyals, dos particulars, Germanes de la Consolació, Germans Gabrielistes, parroquials), construcció de voreres o reformes de carrers (Baurier, EECSA), construcció d'un dispensari mèdic (Ricardo Pi-Gibert Font), ateneus o locals d'associacions (Hermandad de San Isidro de socorros mutuos, Centro Mutual glorioso San Isidro labrador, Club deportivo Adrianense, Sociedad coral Euterpense Miramar, Agrupació ciclista Germanor, Unión de Propietarios de la Urbanització Font i Vinyals, Cooperativa Obrera el Besós, Germandat Ateneu Adrianenc, Cercle instructiu "La Amistad", Ateneu Cervantes, Orfeó adrianenc, Unión Patriótica), xarxa de comunicació per tramvies i autobusos amb les seves respectives parades i/o abaixadors, servei de taxis, servei telefònic, cinemes (Recreo i Goya), casetes de banys a la platja, servei de pompes fúnebres (Buenaventura Oliva i Cia.), farmàcia (José Serentill Costa), benzinera (Antonio Rigol),...

Les obres municipals en els últims anys de la dictadura de Primo de Rivera van anar adreçades a la millora de les infraestructures urbanes locals i al recolzament a les que es realitzin per part d'entitats supramunicipals, públiques o privades i facilitin l'accessibilitat al municipi.

Les dues obres municipals més importants d'aquest període van ser la de l'alineació del carrer de l'Església i del carrer Major, la justificació de l'obra va ser la següent: —*Dicha reforma es de urgente realización porque ha de embellecer la vía principal que conduce al edificio de la casa Consistorial*".²²⁶ En el primer cas, els propietaris, José Causadias Sibina i Mercedes Llobateras de Ribot van cedir al municipi 3.750 pam² (150 m²) i 942 pam² (37,7 m²), respectivament. Causadias, per efectuar la cessió, va demanar a l'Ajuntament que sufragués les despeses ocasionades en enderrocar la part de la seva propietat cedida i per tal de garantir la solidesa de l'edifici (obra valorada en 5.000 ptes.) i que havia de realitzar el paleta Lluís Aldebó i Llobateras, només la construcció d'un mur de tanca a la seva propietat.²²⁷ La proposta de Llobateras va restar aprovada el mateix dia de la demanda i la de Causadias, uns dies després, el 22 de juliol de 1929.²²⁸

²²⁶. ASAB. *LAPA*, 30 de gener de 1929, Tom 10, folis 42-44.

²²⁷. ASAB. *LACPA*, 9 de juny de 1929, Tom 14, folis 39-41.

²²⁸. ASAB. *LAPA*, 22 juliol 1929, Tom 10, folis 47.

Pel que fa a l'alineació del carrer Major, les finques número 6 i 8 van ser sotmeses a un expedient d'expropiació forçosa –iniciat el 19 d'agost de 1928–, i van rebre una notificació de l'Ajuntament, el 21 de febrer de 1929, per tal que valoressin les seves propietats, cosa que van fer el 9 de juny de 1929. Josefa Rodés (representant legal de la menor Mercedes Cabot i Rodés) i Francisco Campí van proposar a l'Ajuntament la venda del sòl necessari de les seves finques per 2.636 ptes i 2.000 respectivament. L'Ajuntament va acceptar els preus proposats i va adquirir, sencera, la finca de Campí (núm. 8) i la part necessària de la de Mercedes Cabot (núm. 6).²²⁹

L'afer va ser un mal exemple d'administració municipal, a causa de la posterior venda de la part de la finca no expropiada (117,16 m²) a l'Alcalde José Royo Genique. La part de la finca expropiada tenia una superfície de 54,56 m² i un total de la finca 171,72 m².²³⁰

L'Ajuntament, pel que fa al recolzament a infraestructures de comunicació, va defensar, en primer lloc, la construcció del tren suburbà, de Marià Rubió i Bellbé, i en segon, el 30 de gener de 1929, l'obra de perllongament del carrer Cortes (actual Av. de les Corts Catalanes): *Acto seguido el Sr. Alcalde presidente da cuenta de la proposición aprobada en la Asamblea Consultiva de la Propiedad Urbana de la provincia de Barcelona y por la cual después de hacerse constar la necesidad urgente de la apertura de la calle de Cortes de la ciudad de Barcelona en toda su extensión desde Badalona hasta el río Llobregat y su continuación hasta empalmar en Gavá con la carretera de Valencia, se establece la conveniencia de comenzar dicha obra y terminarla antes de la apertura de la Exposición de Barcelona. Manifiesta el Sr. Alcalde que es indudable que resultaría de alta conveniencia par San Adrián de Besós la comunicación con Barcelona mediante la prolongación de la amplia vía proyectada como es la calle de Cortes; estudiando al propio tiempo que debería hacerse constar el agradecimiento con que el Ayuntamiento de San Adrián de Besós ha de haber visto la adaptación de la proposición referida, habida consideración a los beneficios que de llevarse a cabo lo proyectado, ha de reportar ha esta población. Así mismo ha de hacerse constar que el Ayuntamiento de Badalona se ha adherido a dicha proposición y estimar que este cabildo debería pronunciarse en el mismo sentido. El Ayuntamiento en pleno oído lo expuesto por el Sr. Alcalde adopta el siguiente acuerdo: Atendido que la asamblea consultiva de la Propiedad Urbana de la Provincia de Barcelona acordó declarar la necesidad urgente*

²²⁹. ASAB. LAPA, 22 juliol 1929, Tom 10, folis 47-48.

²³⁰. ROSSELL i MONTANÉ, Francesc. *op.cit.*, 1931, pàg. 7-8. ASAB. Capsa: 671.

de la apertura de la calle de Cortes en toda su extensión desde Badalona al río Llobregat y su continuación hasta empalmar en Gavá con la carretera de Valencia cuya obra debería estar realizada antes de la apertura de la Exposición de Barcelona. Atendido que es indudable que la entrada de la ciudad de Barcelona desde Europa por carretera ha de tener lugar por la citada vía, y ello ha de redundar en el mejor éxito del certamen que se proyecta celebrar facilitándose así mismo los medios de comunicación entre San Adrián de Besós y la metrópoli y se beneficiaran, sin duda los intereses comunales mediante dicha amplísima vía que constituirá el paso forjado para trasladarse a la ciudad condal. Atendido finalmente, que el Ayuntamiento estima que, ante tal proyecto, no puede mostrarse indiferente sino al contrario, debe prestar todo su apoyo para cooperar en la medida de sus fuerzas, a la realización de dicha obra a la mayor brevedad, debiéndose testimoniar la satisfacción con que esta Corporación ha visto la iniciativa de aquella asamblea. Por todas estas consideraciones el Ayuntamiento acuerda adherirse a las conclusiones aprobadas por la Asamblea Consultiva de la Propiedad Urbana de la Provincia de Barcelona que se refieren a la necesidad urgente de la apertura de la calle de Cortes desde Badalona hasta el río Llobregat y su continuación hasta empalmar en Gavá con la carretera de Valencia y como consecuencia de ello resolver: 1º Facultar al Sr. Alcalde para que en representación del Ayuntamiento adopte cuantas medidas estime contundentes para la realización del mismo y efectúe las gestiones necesarias al mismo fin sin limitación alguna. 2ª Declarar desde luego que el Ayuntamiento está en la medida de sus fuerzas a cooperar a dicha obra mediante gestionar la cesión de terrenos necesarios para la construcción de dicha vía ya que el importe de la obra, sin duda alguna la satisface el Estado como formando parte del circuito nacional de carreteras. Y 3º Hacer constar en acta la satisfacción con que el Ayuntamiento ha visto la iniciativa de los Presidentes de las sesiones de urbanización y vías de comunicación de la Asamblea Consultiva de la Propiedad al someter a dicha Asamblea el proyecto referido.”²³¹

En resum, durant el període 1910-30, els beneficiaris de les plusvàlues urbanes van ser els grans industrials, els propietaris forans i locals, els corredors i els constructors, tots els lligats d'una manera o una altra al poder municipal. La conversió de l'espai/mitjà de producció agrària, que és al que es dedicà la major part del sòl adrianenc, en mitjà de producció industrial –que es va fer per l'elevada rendibilitat que s'obtenia d'aquests espais en

²³¹. ASAB. LAPA, 30 gener 1929, Tom 10, folis 42-44.

utilitzant-los, com a suport a la producció de mercaderies i a l'exploració de la força de treball, va beneficiar especialment als grans industrials i propietaris forans o locals.

Mentre que l'ús del sòl com a espai/consum privat (habitatge) sigui per conversió directa –de sòl recurs/inicial, és a dir, sòl no dedicat a cap activitat econòmica (terres ermes)– o indirecta –per la conversió de sòl mitjà de producció agrària o industrial a mitjà de consum privat–, va beneficiar especialment als grans propietaris locals o forans, als corredors de finques, als constructors i als agents immobiliaris dedicats a l'exploració de l'espai construït mitjançant el sistema de lloguer.

Per últim, l'ús del sòl com a espai/consum col·lectiu (infraestructures), va beneficiar a tots els agents de la producció i explotació de l'espai urbà, perquè malgrat no obtenir plusvàlues directes d'aquest ús, sí que les obtingueren durant el procés de conversió –venda de sòl per a la construcció de les infraestructures o serveis (carrers i places, mercat municipal, escoles, etc.)–, i per l'augment de valor del sòl en construir-se al costat de les seves propietats les infraestructures de comunicació o serveis imprescindibles per a les activitats humanes. El pes de la conversió del sol/recurs inicial, mitjà de producció (agrícola o industrial) o mitjà de consum privat, en espai/consum col·lectiu (infraestructures) va recaure sobre l'administració local o estatal, és a dir, sobre el conjunt dels ciutadans. En conclusió, a la formació econòmica i social capitalista adriana, les plusvàlues generades durant el procés d'urbanització van enriquir a un nombre reduït de persones i no van garantir unes condicions de vida dignes per a la immensa majoria de la població. És a dir, els beneficis van ser privats i els esforços col·lectius.

L'Ajuntament adriana durant la Segona República, recolzat per la majoria de la població, va intentar posar fi a aquesta lògica lligada exclusivament als interessos privats i va introduir una lògica redistributiva i igualitària, entre 1931-34 i 1936-39. La voluntat de canvi no va reeixir, la manca de temps i els diferents plantejaments ideològics dels grups socials i polítics que recolzaven la Segona República (sobretot entre les esquerres) va impossibilitar la consecució de l'objectiu, per més escarni, la Guerra Civil provocada pels militars reaccionaris, les forces del feixisme i la dreta van posar punt i final als debats, tornant als grans propietaris i agents de la construcció el poder que van perdre durant l'època democràtica republicana.

2.3.3. La regulació democràtica del procés urbanitzador: l'aparició de la lògica redistributiva - igualitària

La proclamació de la Segona República a Sant Adrià de Besòs va implicar l'intent d'introduir en el procés d'urbanització una nova lògica: la redistributiva – igualitària.²³² Els governs municipals democràtics, de la mà dels partits republicans, socialistes, comunistes i de les organitzacions obreres (CNT i UGT) i populars van intentar afavorir, entre 1931-1939, els interessos de les classes populars i treballadores, mentre van romandre al poder. A grans trets podríem definir tres períodes:

- **Abril 1931 - octubre 1934:** Caracteritzat per la posició hegemònica del republicanisme, representat per ERC (USC) i els partits republicans federalistes (Extrema Esquerra Federal o Partit República Democràtic Federal). L'alcaldia va recaure en Benito Jimeno Pescador (dimiteix el 24 d'octubre de 1931), i després en Francesc Micheli Jové. Durant aquests anys, com analitzarem en el capítol III, les contradiccions en el bloc republicà van haver de permetre la intervenció (22 de febrer de 1932) en la gestió municipal als antics governants, molts d'ells enriquits gràcies al procés d'urbanització. Aquests, amb un discurs tecnocràtic i suposadament aliè a la política, com va dir Josep Royo: *«Venim exclusivament al Consistori a fer administració i no política»*, van tornar a decidir sobre els afers locals, sotmesos al poder republicà, però alhora, ells també dividits pels seus interessos personals i corporatius. Les eleccions de l'1 de febrer de 1934 donaren la victòria de nou a les esquerres (ERC i USC). L'alcalde Micheli va integrar a la minoria a les comissions de govern des de l'inici del mandat. L'acció de govern de tot el període es va fer respectant la propietat privada però subordinant aquesta als interessos col·lectius, tal i com recull la Constitució de 1931.²³³
- **Octubre 1934 - febrer 1936:** Després dels fets del 6 d'octubre de 1934, un cop destituït i empresonat l'alcalde Micheli arriben al poder les forces conservadores i reaccionàries, ara

²³². VILAGRASA i IBARZ, Joan, *op. cit.*, 1990, pàg. 58-59.

²³³. *Constitución de la República Española (1931). Capítulo II: Familia, economía y cultura. Artículo 44. Toda la riqueza del país, sea quien fuere su dueño, está subordinada a los intereses de la economía nacional [...] La propiedad de toda clase de bienes podrá ser objeto de expropiación forzosa por causa de utilidad social mediante adecuada indemnización [...] Con los mismos requisitos la propiedad podrá ser socializada. Los servicios públicos y las explotaciones que afecten al interés común pueden ser nacionalizados en los casos en que la necesidad social así lo exija. El Estado podrá intervenir por ley la explotación y coordinación de industrias y empresas cuando así lo exigieran la racionalización de la producción y los intereses de la economía nacional. En ningún caso se impondrá la pena de confiscación de bienes.*

l·ligades al PRR i no la vella elit política de la Lliga Regionalista (Lliga Catalana a partir de 1933). Un govern que serà qualificat per republicans com a element indesitjable i de la més baixa estofa. Però un cop més, la vella elit política, que dominava els ressorts del poder municipal, també va dificultar l'acció dels radicals lerrouxistes i, com sempre, sota el discurs de ser gestors i no polítics. L'acció municipal es limitarà a una simple gestió administrativa i en benefici dels sectors socials més privilegiats.

- **Febrer 1936 – gener 1939:** Restitució de l'Ajuntament republicà de 1934 i amb el retorn de la presó de l'alcalde, el 17 de febrer de 1936, després del triomf del Front d'Esquerres. La Lliga no torna a participar a l'Ajuntament. Amb l'aixecament militar feixista del 18 de juliol de 1936, es crea un nou poder popular municipal, representat pels partits del Front Popular (ERC i PSUC) i la CNT. La derrota de les forces populars republicanes després de tres anys de Guerra Civil i revolució social posen punt i final a la democràcia al municipi. Durant el període bèl·lic, absolutament excepcional, l'ús de les propietats públiques o privades confiscades, es fa en interès d'una col·lectivitat que viu sotmesa a l'agressió feixista (bombardejos) i la guerra.

L'arribada de la República a Sant Adrià de Besòs va significar la pèrdua relativa del poder polític de la classe dominat local i dels gestors del procés d'urbanització que controlaven l'Ajuntament. Ara, aquesta institució actuarà en favor de les classes populars. Lògicament, sense posar en qüestió el model econòmic dominant, el capitalisme, però amb una política de redistribució de la riquesa que pogués garantir l'equilibri entre els interessos col·lectius i privats.

El primer Ajuntament republicà democràtic (1931-34) centrarà els seus esforços a servir els interessos de la majoria dels ciutadans i posar ordre en una política urbana que va estar centrada al llarg del segle XX i, sobretot durant la dictadura de Primo de Rivera, a garantir els interessos privats d'una minoria i no els col·lectius de la majoria.

Les propostes urbanístiques dels nous governs locals d'esquerres (ERC i l'Extrema Esquerra Federal) entre 1931-1934, es centraren en la urbanització bàsica del municipi, la creació de noves infraestructures de comunicació, la dotació de serveis inexistents o ampliació dels vells (educació, salut, beneficència, seguretat, etc.) i a fer acomplir les lleis a empreses industrials, promotors immobiliaris, constructors i propietaris, en definitiva, a

garantir els drets de la majoria a tenir unes millors condicions de vida des del punt de vista urbanístic, social i cultural.

El conflicte de classes o d'interessos, que es posa de manifest durant el procés de construcció del municipi, havia de ser resolt, d'una banda, per mitjà del paper moderador de l'Ajuntament, com a responsable local de la planificació urbana local i amb la intervenció dels altres poders republicans (Generalitat) i de la societat civil organitzada. Els representants municipals de les forces d'esquerres republicanes, sense experiència anterior en la política de gestió administrativa, intentaren que no fos el mercat el que dirigís el procés, com havia succeït fins al moment, i introduí l'interès col·lectiu i la justícia distributiva. Però el conflicte urbà, com la lluita d'interessos entre el benefici privat i el col·lectiu, mai es va aturar, la qual cosa va generar una planificació urbana complexa i unes relacions polítiques entre els diversos sectors socials i polítics representats a l'Ajuntament canviant. Així, al llarg del primer període municipal republicà (14 d'abril de 1931 fins l'1 de febrer de 1934) es produirà una descomposició de la majoria republicana, que va haver de permetre la incorporació a les comissions municipals dels regidors de la minoria de dretes (22 de febrer de 1932), tots ells amb experiència municipal i responsables de la situació en què es trobava Sant Adrià de Besòs. Però els enfrontaments dins de la minoria conservadora tornarà a mostrar les contradiccions conjunturals, que no estructurals, de la classe dominant local.

Les actuacions dels governs municipals, pel que fa a la planificació urbana, mostren un veritable interès per millorar les condicions de vida dels ciutadans, garantir la urbanització bàsica, fins a aquells anys inexistent o molt precària, a la majoria de barris. Lògicament la planificació urbana no podia ésser complerta sense intervenir en les infraestructures o sistemes de comunicació o sobre l'espai urbà destinat a educació, sanitat, cultura, oci o a les activitats econòmiques (agricultura, indústria i comerç).

La política urbana de l'administració local al llarg de tot el període republicà es concentrà, d'una banda, en els aspectes relacionats amb la urbanització bàsica: electricitat (pública i privada), aigua, clavegueram, pavimentació dels carrers, voreres, il·luminació, vies de comunicació (carreteres, abaixador tren, autobusos, ponts i passarel·les, semàfors, etc.) i, d'altra banda, a garantir la seguretat alimentària amb la millora de les instal·lacions del mercat municipal o l'escorxador, juntament amb la implementació de controls sanitaris sobre els aliments o per la problemàtica generada per la contaminació produïda per les indústries del municipi especialment les tèrmiques. Lligada a la millora de la qualitat de vida, tenim la

dotació d'un dispensari mèdic amb els seus professionals (metge, llevadores, etc.) i la creació d'escoles de primer ensenyament o beques per als alumnes i pels futurs professors.

El llibre d'actes de l'Ajuntament és ple de sol·licituds i aprovacions que recullen aquestes demandes de la població i de les associacions polítiques, socials i culturals del municipi. Així, al costat de peticions vinculades directament al fet urbanístic com: reparacions de carrers, il·luminació, instal·lació de fonts públiques o de construcció o reparació de les passarel·les per travessar el riu, augment dels servei d'autobusos o la construcció d'un abaixador del tren, ens trobem amb l'exigència de millora o ampliació dels serveis sanitaris, educatius, d'atenció als aturats o la construcció d'un cementiri. Posar ordre en aquell desgavell urbanístic i en uns serveis deficitaris, resultat de la connivència, per acció o per omissió de l'administració local de la Restauració i la Dictadura, amb els quals s'enriquieren amb el procés d'urbanització, no va ser fàcil. Al llarg del primer període republicà es generaren forts enfrontaments dins del poder municipal entre els nous gestors republicans i les velles elits quan l'Ajuntament va voler obligar als veïns propietaris, promotors immobiliaris o empreses a acomplir les ordres municipals, ara sí, en benefici de tots els adrianencs.

Les accions de govern en l'àmbit urbanístic i en la vida urbana produïren, com hem dit, forts enfrontaments dins del consistori adrianenc. La vella elit política defensava els interessos de la classe dominant i dels sectors benestants de la societat (industrials, constructors, comerciants, propietaris rurals, etc.) mentre que les forces republicanes assumiren la defensa de les classes populars.

El primer govern d'ERC i els seus aliats republicans (USC i Extrema Esquerra Federal) va desenvolupar una política urbana legalista i redistributiva, és a dir, controlar i gestionar la política urbana mitjançant les lleis republicanes, obligant a tots els ciutadans, i en especial, als sectors socials més poderosos, a acomplir-la. Però, per tal d'assolir alguns dels seus objectius, van necessitar el suport del conjunt de la societat adrianenca i, en especial, de les classes benestants (especialment els industrials), dos exemples són: la lluita contra l'agregació del municipi als de Badalona i Barcelona i la campanya per a la construcció de l'abaixador del tren de la companyia MZA. Aquests fets no ens poden dur a pensar que l'Ajuntament practicava la connivència amb els industrials o comerciants, car sempre els va

fer acomplir les lleis.²³⁴ Els anteriors governs municipals, no democràtics, practicaren de forma sistemàtica la sol·licitud voluntària de donatius, mentre que els republicans seguiren la via legal, i en menor mesura la voluntària. Si bé, la col·laboració de les classes dominants era sempre en defensa dels seus interessos. Així, la seva oposició a l'agregació significava mantenir una pressió impositiva menor i una certa capacitat d'intervenció i control sobre un municipi més petit. Pel que fa a l'abaixador del tren, aquest els garantia un millor sistema de transport i d'accés dels seus treballadors o clients a les fàbriques com també als espais d'esbarjo, localitzats al voltant de les platges del marge dret del riu.

L'Ajuntament republicà, un cop integrada la minoria de dretes (Lliga i altres no afiliats) a les comissions de govern (22 de febrer de 1932), va dur a terme una política de col·laboració, però no pas de submissió política que va comportar enfrontaments entre els regidors republicans i alhora les protestes de l'Ateneo Obrero Federal (finals de 1932), que acusava a l'Ajuntament de mala gestió i de passivitat davant l'incompliment per part de les empreses i dels propietaris de les ordenances municipals.

Si analitzem alguns fets urbanístics, podrem comprendre la situació d'enfrontament entre els components de la majoria del govern municipal i, d'aquesta, amb la minoria de dretes. Uns dels problemes d'urbanització bàsica va ser el tancament i la neteja dels solars, l'obligatorietat de connectar la sortida d'aigües brutes de les cases al sistema general de clavegueres –o en cas d'absència d'aquestes, la construcció de pous negres, impermeables i que poguessin ser netejats– i la pavimentació de carrers i la construcció voreres. El 5 de setembre de 1931, al Ple de l'Ajuntament, el regidor de la majoria, Pedro Insa (soci de la Cooperativa Obrera El Besòs), proposava des de la Comissió d'Obres Públiques, que els propietaris construïssin les voreres de davant de casa seva i que tanquessin els solars dels carrers de la Urbanització Font i Vinyals. Francesc Micheli (ERC) diu que s'ha de donar facilitats als propietaris pobres; Vicente Roig (majoria) diu que és difícil distingir qui és pobre o qui ho és i, que caldria fer-ho a tot el municipi, i respon Micheli que comencin els rics i després ho faran els pobres. Finalment, s'aproven les propostes d'Insa i Micheli. Encara

²³⁴. L'Ajuntament s'enfrontarà legalment a les empreses del municipi en solitari o demanat el suport del Govern Civil, quan les companyies: Energia Elèctrica de Catalunya (EEC) i Viñas Goig, no permetien el lliure a la platja que hi havia davant de les seves propietats que estaven tancades i ocupades amb materials d'obra (Actes del ple del 6 de juny de 1931). També a amb la mateixa empresa, ECC, quan aquesta no vol pagar l'impost sobre la inspecció industrial acordat per l'Ajuntament (Acta del ple de, 3 de gener de 1934). Malgrat perdre el primer judici (5 de setembre de 1934) no vol pagar i, no ho farà, fins al 15 de gener de 1936.

l'any 1938, es recordava que era obligatori fer-ho i s'amenaçava, com sempre, amb sancions econòmiques.

Altres enfrontaments, ara, entre la majoria i la minoria, amagaven sota l'aparença de defensa de la legalitat la vindicació dels interessos privats dels regidors. L'afer de la dimissió del primer alcalde republicà, Benito Jimeno (com analitzarem al capítol III) es va desencadenar per un cúmul d'errades i incomprensions, però alhora també per la situació laboral d'aquest, que generà una confrontació entre ell, que era empleat de la impremta l'Acadèmica, i el regidor, Andrés Soler (minoria). Aquest va demanar, en el ple de l'Ajuntament del 10 d'octubre de 1931, per què es feien els impresos de l'Ajuntament a l'Acadèmica i no a l'única impremta local, la del seu fill, Antonio Soler Aymerich. L'alcalde, Jimeno, li va dir que es fa així per acord de la majoria. Bolós recorda a la majoria que totes les feines s'havien de repartir entre els industrials del poble. Micheli li diu que l'alcalde Jimeno és un industrial del poble, ja que és comissionista i representant de l'impremta l'Acadèmica, aquest el rectifica dient que ell només és un treballador. Llavors, segons Bolós, no se li pot encarregar cap feina. Finalment, es designa una comissió per poder comparar preus i qualitats entre ambdues impremtes. A la sessió plenària del 17 d'octubre de 1931, continua l'afer, ara s'afegeix el debat sobre el transport municipal. Bolós proposa que es reparteixi la feina de transport entre tots els contractistes de transports del poble. Micheli li diu que ell també havia cobrat factures per transports de l'Ajuntament. La resposta de Bolós és que l'alcalde, Jimeno, li ho va demanar (aquest ho va reconèixer). Bolós continua la seva tasca de confrontació amb la majoria, reprenent la qüestió dels impresos de l'Acadèmica, dient que són més cars que els del poble, a la qual cosa respon Jimeno que els de la impremta del poble són pitjors i el seu propietari és un desafecte a la República. L'objectiu de Bolós, i la minoria, és trencar la majoria, per tal de poder assolir de nou el poder, la divisió dins del govern municipal està servida. Micheli diu que la majoria no necessita de la minoria per investigar i castigar algun company que hagi actuat incorrectament, i que no s'esforci el senyor Bolós a trencar la majoria, que aquesta està a l'Ajuntament per defensar la República. Royo diu que ells han vingut a fer administració i no política. Finalment, Bolós afegeix que se'ls ha marginat de la vida política, tot i que ells van oferir-se a col·laborar amb la majoria, malgrat això no se'ls ha convidat a formar part de les comissions. Aquest era l'objectiu fonamental i, com ja hem explicat, el van assolir.

Les eleccions municipals de 1934 donaran de nou la majoria a les esquerres (ERC i USC), i continua com a l'alcalde Francesc Micheli. Ara, la majoria va integrar des de l'inici

del seu mandat, a la minoria a les comissions de govern per tal d'evitar els enfrontaments del mandat anterior.

Les tasques realitzades per aquests dos primers governs republicans, per tal de millorar la vida urbana dels adrianencs van ser moltes –una extensa explicació dels fets es podrà consultar al resum de les actes municipals a l'annex d'aquest treball–. Moltes d'aquestes millores s'efectuaren per les demandes de les diferents associacions, partits, sindicats o empreses del poble i per les propostes i treballs de l'arquitecte municipal, Joan Maymó. A continuació, detallarem les més importants de forma esquemàtica:

1) Urbanització bàsica i planificació urbana

- Construcció, millores i manteniment de carrers.
- Tancament de solars i construcció de voreres.
- Pavimentació de carrers i rec dels mateixos durant l'estiu amb l'ús d'un cotxe bomba.
- Construcció de clavegueres i tancament progressiu de les fosses asèptiques.
- Arribada de l'aigua després d'establir un contracte amb la *Societat d'Aigües de Barcelona*, que serà l'encarregada de subministrar aigua de boca a tot el municipi (1932).
- Construcció de fonts públiques.
- Il·luminació de carrers, que va anar a càrrec de la *Companyia Barcelonesa d'Electricitat* (abans de 1924 ho feia: *Energia Elèctrica de Catalunya*).
- Control sobre l'extracció de sorra i terra del riu i de les platges, car era una forma d'obtenir els ingressos dels quals tan mancat estava l'Ajuntament i que eren fonamentals pel procés de construcció i urbanització de la localitat. La batalla era evitar que ningú pogués extreure sorra sense pagar un impost municipal, fonamentalment empreses i propietaris.
- Aprovació del Plànol General del municipi (escala 1:2000) al 1934.
- Control municipal d'obres públiques i privades (tècnic i fiscal).
- Control de les instal·lacions industrials per part d'un enginyer municipal.

2) Comunicacions i transports

- Construcció, millores i manteniment de carreteres i camins.
- Construcció, millores i manteniment de ponts i passarel·les.
- Millora i ampliació del servei telefònic (CNTE).
- Construcció de l'abaixador del tren de la Cia MZA.
- Creació de diferents línies d'autobusos a l'interior del municipi.

- Millora i regulació de les parades del Tramvia.
- Regulació del trànsit amb l'acció dels guàrdies municipals i la col·locació de plaques de limitació de velocitat (10 Km/h) o de semàfors.
- Municipalització del servei d'autobusos del municipi.
- Defensa dels interessos dels usuaris dels autobusos (comarcals i locals), del tramvia i del tren (preus, horaris, qualitat, parades, etc.).

3) Sanitat i seguretat

- Controls alimentaris sobre els productes comercialitzats.
- Millora i dotació d'un servei veterinari municipal.
- Millora, gestió i manteniment del mercat municipal i l'escorxador.
- Lluita contra la contaminació.
- Creació del servei mèdic bàsic: Dispensari mèdic i dotació de professionals (metges, llevadores, practicants, etc.).
- Col·laboració amb l'Hospital de la Santa Creu.
- Intents de creació d'un cementiri municipal.
- Concessió i instal·lació d'uns de banys a la platja.
- Regulació de l'horari de funcionament de les indústries o de la recollida d'escombraries.
- Regulació de les activitats ramaderes al casc urbà del poble (salubritat).
- Constitució del cos de Bombers.

4) Educació i cultura

- Construcció, millora i manteniment de les escoles de primera ensenyança.
- Dotació de beques i ajuts per a alumnes i professors.
- Compra de material escolar i pedagògic.
- Dotació de mestres per a les escoles.
- Suport i acords amb escoles privades.
- Constitució de la Biblioteca Popular.

5) Atur i beneficència

- Elaboració de plans d'obres públiques per atendre als aturats.
- Ajuda a les persones necessitades i sense recursos.
- Creació d'uns registre municipal d'aturats amb un carnet acreditatiu.

6) Defensa de la integritat i existència del poble

- Lluita contra l'agregació de Sant Adrià de Besòs a Badalona i Barcelona.

L'arribada al govern municipal dels homes del *Centre Republicà Radical de Sant Adrià de Besòs* (lerrouxista) –després dels fets del 6 d'octubre de 1934, i de l'empresonament de l'Alcalde Micheli–, va ser de la mà del Capità de Carabiners (comandant militar de Badalona), Jesús Torralva Rodríguez. Aquest va designar com a alcalde provisional a Manuel Barba Barraceta (Representant de la Unió del Comerç i la Indústria) el 18 d'octubre de 1934, després que els regidors legalment escollits: Comorera (USC), Gonfaus (ERC) i Royo (Lliga) es neguen a nomenar un nou alcalde. El 3 de maig de 1935 va ser escollit alcalde provisional. el president del CRR, Enric Algueró Peris i, nomenats els regidors no electes que constituïren el nou consistori. L'arribada dels lerrouxistes al govern municipal va significar un sotrac per a la vida democràtica adrianenca i una retallada substancial de la política urbana al municipi, que va quedar reduïda a una acció merament administrativa.

Els homes del CRR van tenir a l'Ajuntament, un cop més, la minoria de dretes (Lliga) de la mà de Josep Royo, que va enfrontar-se al nou govern que va actuar de forma arbitrària, mancat d'experiència i d'idees. El govern local va ser poca cosa més que un simple representant del nou poder constituït a Catalunya i a la Generalitat intervinguda, ara encapçalada, per un consell gestor presidit pel radical lerrouxista, Pich i Pon com a governador general, que alhora era alcalde de Barcelona. Així, el 10 de juliol de 1935 el carrer Cortes passarà a nomenar-se: Alejandro Lerroux García (aprovat per unanimitat). La divisió dins de la majoria lerrouxista no va trigar a aparèixer, per les crítiques i les propostes legals de la minoria de la Lliga (Royo) i l'autoritarisme de l'alcalde i els seus homes de confiança –com analitzarem en profunditat en el capítol III–.

La forma de governar dels lerrouxistes i del seu alcalde va ser autoritària, sense respectar els acords de l'Ajuntament, sense presentar pressupostos i utilitzant el seu poder de forma arbitrària, per exemple, no és respectant l'ordre de llista dels obrers aturats per a la feina municipal. O nomenant, sense concurs, com a inspector de serveis municipals (4.000 ptes./any) a Esteve García Massachs (comptador del CRR). La forma d'actuar en la política urbana és idèntica, tal i com va denunciar la minoria des de les primeres setmanes de govern i com podem observar amb la primera decisió urbanística que va prendre el nou consistori (ple del 29 de maig de 1935): la de la col·locació de les voreres al carrer García Hernández, pagant els veïns, i sense donar la possibilitat de fer-ho els mateixos com era habitual, i com va demanar Royo. L'adjudicació de l'obra, que es va fer de forma arbitrària, adduint que no es van presentar propostes alternatives ràpidament, va significar un enfrontament amb la minoria. Així, el 19 de juny de 1935, la minoria de la Lliga formada per Royo, Pitarch, Pons i

Oller proposen que es suspenguin les obres i no es portessin més voravies amb un preu superior al prèviament acordat i que no continuen les obres abans de pagar les factures anteriors –l’Ajuntament no respectava sempre l’ordre presentació de les factures per fer el pagament, segons la minoria, la majoria reconeix que això ha succeït en alguna ocasió (5 de juny de 1935) –, Oliveres (majoria) diu que s’han portat les voreres a aquest preu perquè no es van presentar propostes noves més ràpidament. Tanmateix, però, es va desestimar la proposta de la minoria. De nou, el 26 de juny de 1935, es tornà a insistir en la qüestió, ara la minoria, diu que els veïns estan descontents i que no s’ha presentat ni tan sols projecte, ni subhasta pública de les obres. Aquesta era la forma despòtica d’actuar de les autoritats lerrouxistes. El dia 3 de juliol és nomenat arquitecte auxiliar interí, sense sou, Josep Alemany Llover i una setmana després, l’Arquitecte municipal, Joan Maymó i Cabanelles sol·licita tres mesos de llicència per problemes de salut. L’afer de les voreres²³⁵ serà un enfrontament continu entre les diferents minories (lerrouxista, no adscrits i la Lliga) fins a l’arribada al poder del Front Popular. Així, el 6 de desembre de 1935, Royo pregunta de nou per les voreres i comença una discussió entre Pons (minoria) i la majoria, i s’acusa a aquesta de diversos afers. El dia 20, la majoria proposa la creació d’una comissió per revisar les quotes de col·locació de voreres i terraplenats. Royo no l’accepta, dient que el que s’ha de resoldre és la instància presentada pels propietaris i no revisar res. Oliveras (majoria) diu que els propietaris no demanen cap condonació, però retira la proposta de comissió d’investigació. Finalment, el 3 de gener de 1936 es va constituir una comissió composta per representants de les minories del consistori per revisar les quotes de les voreres. Malgrat la difícil situació econòmica del municipi, l’Ajuntament va condonar l’impost d’edificacions entre l’1 de setembre i el 31 de desembre de 1935, encara en l’últim més del seu mandat ho va fer assenyalant que les obres especificades s’havien iniciat en el període esmentat. L’Ajuntament deixa el seu mandat sense pressupost, ni pròrroga de l’existent, malgrat la sol·licitud verbal feta pel secretari interventor a l’alcalde, amb l’objectiu d’evitar la paralització de la vida econòmica municipal.

El triomf aclaparador del Front d’Esquerres a Sant Adrià (75% dels vots) i Catalunya i, del Front Popular, a Espanya, va permetre el retorn al govern municipal als regidors de l’Ajuntament democràtic del 1934. Ara, sense la presència de la Lliga Catalana, que no va

²³⁵ El pavimentat de les voreres, segons l’acta del ple del 7 d’agost de 1935, s’havia de fer amb panots de 20x20 cm i de tres centímetres de gruix, de ciment pòrtland i amb el dibuix de dues ranures en forma de creu. Els panots s’havien d’assentar sobre una base de formigó, elaborada amb ciment pòrtland i de 6 o 8 cm, segons el trànsit de la vorera.

tornar a participar mai més a la institució. L'alcalde va ser de nou Micheli, del 17 de febrer de 1936 fins la seva dimissió el 20 de maig de 1936, quan va ser substituït, per un altre membre d'ERC, Mateu Viura Vidal, fins l'arribada dels militars i els feixistes, el 27 de gener de 1939. Entre mig va ser Secretari General del Consell Municipal el membre del PSUC, Lluçia García Moriyón, del 12 de novembre fins al 22 de gener de 1937.

La política urbana adrianenca d'abans de la Guerra Civil va consistir a continuar al servei de la majoria i a intentar recuperar el temps perdut durant l'interregne antidemocràtic del govern dels lerrouxista. El nou consistori va començar anul·lant totes les disposicions i nomenaments fets per l'anterior i garantint la millora dels serveis organitzats pels governs republicans. La urbanització bàsica de carrers, la reinstal·lació de fonts públiques, També en l'àmbit de l'ensenyament es va tornar posar en marxa el projecte d'escoles graduades²³⁶ o l'inici del procés de substitució de l'ensenyament de les escoles religioses amb la participació de l'inspector de primer ensenyament (20 de maig de 1936). Un exemple el tenim en la demanen de millores en el servei de trens, l'alcalde en reunió amb Noguers, Dir. Gral. de la Cia. ferrocarrils MZA, acordarà que s'augmentin les parades al municipi, de tres a quatre.

La política urbana posterior al cop d'estat militar feixista va ser la pròpia d'un municipi en guerra, sotmès a l'agressió (bombardejos) i en ple procés de transformació social amb debats i enfrontaments entre els diversos sectors polítics que dominaven l'Ajuntament (ERC, PSUC i CNT). De tota manera les diferents organitzacions republicanes mai oblidaren el que sempre havien defensat, fer un urbanisme i una política urbana al servei del poble. Un cop més, l'agost, s'ordena el tancament de solars, pel perill que això suposa, si no ho faria l'Ajuntament carregant les despeses als propietaris. Les obres d'urbanització bàsica continuaren i algunes d'aquestes es van fer pagar als propietaris, com va ser el cas d'Andreu Soler. També es buscarà a la propietària Dolors de Font, perquè pagui les obres d'alineació i la reforma del carrer 14 d'Abril.

La situació revolucionària va generar una dualitat de poders entre l'Ajuntament republicà que havia estat restituït, després del triomf del front d'esquerres i, la CNT, que va portar a l'ocupació i confiscació de propietats privades. Les fàbriques i terres ocupades van ser col·lectivitzades; els locals, les cases de destacats polítics conservadors o els habitatges

²³⁶. El model de l'escola graduada va suposar un intent de racionalització i d'innovació escolar. Agrupava els alumnes (ambdós sexes) per edats i graus (vuit) en una mateixa escola. Els Ajuntaments republicans adrianencs van reclamar (4 de maig de 1931) i obtenir una escola graduada. La Miquel Servet, el problema va ser la dotació de mestres, que va solucionar la Generalitat.

van ser municipalitzats. Els habitatges confiscats van dependre de la Caixa Immobiliària creada pel poder revolucionari i reconeguda per l'Ajuntament el 1937.

L'alcalde republicà ordena, el 4 de març de 1937, que les persones que vivien a soterranis passessin a viure a llocs airejats i sans. En aquesta mateixa data, quan es va produir el canvi dels noms dels carrers que no s'adequaven al moment revolucionari que s'estava vivint.

La Guerra Civil arribarà al poble de forma evident amb els bombardejos aeris de la població civil, el primer que pateix el Pla de Besòs –i també Badalona, Gramenet de Besòs, Barberà i Sabadell–, es produirà, el dissabte 13 de març, a les nou i catorze minuts del matí, quan dos bombarders *Savoia-Marchetti S.M.* 79 italians, efectuen una ràpida incursió amb bombes de petita grandària. El bombardeig, segons explica *La Vanguardia* consistir en *–El trimotor, continuando carrera inhumana pasó sobre el Pla de Besós donde arrojó unas bombas con el propósito de destruir la central de Energía Eléctrica lo que no consiguió, ni tampoco produjo desgracias personales–*; en tornar de bombardejar les altres localitat, *–Al pasar sobre la central de la Energía Eléctrica, los trimotores lanzaron nuevas bombas, no causando tampoco a éstas desperfecto alguno–*.²³⁷ El president Companys es fa ressò d'aquest primer bombardeig sobre la població catalana: *–Fres aviones han lanzado esta mañana unas bombas sobre Badalona, destruyendo una casa e hiriendo a tres niños. Espero informes más concretos porque posiblemente hay alguna otra víctima. También han bombardeado Adrián de Besós, Gramanet y Sabadell, sin víctimas, a excepción de Gramanet, donde ha habido un herido grave. Nuestros cazas han perseguido la aviación facciosa y la han puesto en fuga.–*²³⁸

Els esforços destinats a solucionar els problemes de comunicació dins de la localitat i, alhora, apaivagar l'atur forçós del ram de la construcció, porta a l'Ajuntament a demanar a la Generalitat el 75% del cost total de les obres projectades per l'Arquitecte municipal per a la reparació de la Ctra. Negra i creació d'un punt d'enllaç (212.702,75 ptes.), el 29 de març de 1937. L'Ajuntament, però, el 28 de juliol decideix demanar a la Conselleria de de Treball de la Generalitat (29 de juliol), que la subvenció atorgada per aquestes obres, pogués dedicar-se a la construcció de quinze *–refugis per a bombardeig–* amb un pressupost de 200.00 ptes. i

²³⁷. *LV*, 14 març 1937, pàg. 2.

²³⁸. *Ibidem*, pàg. 3.

que els plànols d'aquets, un cop elaborats per l'arquitecte municipal, li serien immediatament tramesos,²³⁹ la Generalitat autoritzarà les obres el 18 d'agost de 1937.

La comissió de municipalització de la propietat urbana mostrarà també el seu dinamisme i els debats dins del poder revolucionari, així, el 15 de juliol de 1937, l'Ajuntament va demanar a la CNT i la UGT el nombre d'afiliats que tenen per tal de veure la proporció de cada sindicat a la comissió. La comissió provisional va quedar formada per: Presidència: l'Alcalde; Vocals municipals: 1 d'ERC i 1 del PSUC; Vocals sindicals, 3 de la CNT i 1 de la UGT. L'11 d'agost van ser anomenats els nous membres de la Caixa Immobiliària: Alfred Baltar, Emili Saban, Joan Margalef per la CNT i Ramón Elies i Emili Verdú per la UGT. També, en la mateixa data, l'Ajuntament demana a la Generalitat el 50% de les despeses de la rehabilitació de l'escola Miquel Servet (113.011,5 ptes.).

L'arquitecte municipal, Joan Maymó, el 28 de juliol de 1937, va demanar a l'Ajuntament el pagament de 1.000 ptes. pels treballs fets fins l'actualitat, i que a partir d'aquesta data que se'l faci un empleat municipal fixe amb el sou que correspongui. Després de l'estudi corresponent, la Comissió de Finances, el 18 d'agost, li van assignar un sou anual de 3.000 ptes. a canvi de fer-se càrrec de tots els treballs que l'encarregui l'Ajuntament –en aquesta data, com ja hem explicat, estava afiliat a la UGT–.

La construcció de refugis esdevé una de les tasques primordial pel consistori, així, el 30 de setembre de 1937, l'alcalde recorda a la corporació que és essencial posar en marxa la construcció, per la qual cosa es crea una comissió de refugis formada per: Tomás (CNT), Giménez (UGT), Gonfaus (ERC) i l'arquitecte municipal. Algunes empreses i persones individuals demanen permisos i materials per tal d'iniciar la construcció de refugis. Si bé ja el 20 de novembre de 1936, l'Ajuntament ja va acordar que els soterranis de la Baurier fossin adequats com a refugi antiaeri. De fet l'Ajuntament durant els anys 1937 i 1938 ordenarà que els soterranis de les indústries es preparin per fer aquesta funció i demanarà informació sobre l'acompliment d'aquesta ordre. Així, el 17 març de 1938, tots els grups municipals, degut a l'agressió feixista que pateix el poble proposaran la construcció de refugis, aquests els han de construir les empreses locals que no tinguin ocupació continua aportant elles el material de construcció.

A finals d'octubre del 1937, el 28, l'Ajuntament decideix fixa una aportació veïnal per la construcció de refugis, equivalent al doble de la quota que paguen en concepte de

²³⁹. ASAB. *Instància signada per l'alcalde del Pla de Besòs*, 29 de juliol de 1937.

vigilància nocturna de forma setmanal durant sis mesos i obligar als ciutadans, que no contribueixin amb llur treball personal a la construcció, a contribuir amb 50 ptes. més. El control i gestió d'aquestes mesures recau sobre la comissió de refugis (García, Tomás i Gonfaus). La pressió impositiva també recaurà sobre les organitzacions locals, així, el 14 de juliol de 1938, l'Ajuntament demanarà a la comunitat de camperols, 25.000 ptes. de crèdit per dedicar-les a la construcció de nous refugis.

L'Ajuntament va decidir construïts un conjunt de refugis en diversos indrets del poble: Plaça de l'Església, Polydor (on hi havia una escola i la seu de refugiats) Mercat Municipal i als carrers Lleida, Barcelona, Corts i placeta Macià. Aquest darrer, va estar finalitzat definitivament, l'agost del 1938, per la manca de ciment. El refugi estava fet amb ciment armat, tant els murs com el sostre, aquesta es recolzava sobre una volta catalana feta de maons i coberta de terra fins arribar al nivell del carrer, tenia dues entrades i capacitat per un centenar de persones. Es va construir, amb la cooperació de l'Ajuntament i dels mateixos veïns –el 14 de març de 1938, el conseller Raja va sol·licitar a l'Ajuntament que es pagués l'enterrament d'Esteve Sardà, mort en la construcció d'uns refugis– que es posaven a treballar a les cinc de la tarda, quan els paletes de la brigada municipal plegaven.²⁴⁰

La ubicació dels refugis estava relacionada amb el perill que patia la població del marge esquerre del municipi –la zona més habitada– ja que era en aquesta zona, al costat del mar i de la desembocadura del riu Besòs, on estava situat el nucli industrial adrianenc, el principal objectiu militar, especialment les dues centrals tèrmiques, que proporcionaven electricitat a Barcelona i el seu pla. La baixa precisió dels bombardeigs de l'aviació feixista va afectar a la població adrianenca, en especialment a la del barri de Font i Vinyals (Sant Joan Baptista), situat al costat dels objectius militars, però també, com a conseqüència de l'anomenada, guerra aèria total, que va convertir a la població civil en objectiu militar amb la voluntat de desmoralitzar als combatents i accelerar la rendició.

Sant Adrià de Besòs va patir molts bombardejos, és difícil concretar el nombre exacte, ja que moltes vegades els que patia Barcelona podien incloure, les de les dues centrals tèrmiques situades a ambdós marges de la desembocadura del riu Besòs, pel que fa a central de la Catalana, en el treball sobre el bombardeig de la capital, podem comprovar que va patir

²⁴⁰. VILALTA AREÑAS, Jordi. *El projecte de dinamització del Refugi antiaeri de la placeta Macià (RapM)*. [En línia, Consultat 13 abril 2016]. Disponible a internet: <http://refugi.sant-adria.net/>. També: INIESTA, Jose. *Obres inèdites. La aviación legionaria de las Baleares. Relació de les il·lustracions. Bombardeig de Sant Adrià del Besòs i Badalona (5 juliol 1938) per "Savoia S-79" comandats pel Coronel Rossanico. Vistes aèries i plànols*. Biblioteca del Pavelló de la República. Fons Personal (Infiesta) núm. 17. 2. 32.

vuit bombardejos concentrats en la central tèrmica la majoria.²⁴¹ El més importants van ser durant l'any 1938 (12 i 28 de maig, 18 de juliol, 21 d'octubre i l'1 i 13 de novembre) que van provocar la mort de 39 persones, la destrucció total de 36 edificis i parcial de 98.

La Caixa Immobiliària (CI) estava sota el control de la CNT (tres representants) i la UGT (dos), el cap tècnic, des del 26 d'agost de 1937, era Vicens Martínez Serrat (CNT) amb un salari de 100 ptes./setmana (pagades a parts iguals per l'Ajuntament on era regidor i per la CI). El control de la CNT sobre la CI es mantindrà fins la seva dissolució el novembre de 1938. De tota manera l'Ajuntament tenia capacitat d'influència i control sobre la mateixa, així, el 22 de setembre, desestima la petició de la Caixa Immobiliària referent al pagament de l'aigua dels llogaters de la localitat. O el 27 de gener de 1938, ordena que les despeses originades pels bombardejos sobre les finques urbanes municipalitzades i subjectes de lloguer, vagin a càrrec de la CI; mentre que l'Ajuntament es faria càrrec de totes les finques habitades per propietaris sempre que no estiguin del tot derruïdes i mitjançant la compensació amb un lloguer, fins al total del cost de les obres, acordat amb l'Ajuntament (mitjançant l'informe de l'arquitecte municipal i de la conselleria de foment).

De tota manera els enfrontaments dins de la CI i la seva repercussió en la vida política municipal s'evidenciaren, el 27 d'abril, quan la CNT va demanar la destitució del conseller, Joaquim Gonfaus Comas (ERC), tant de l'Ajuntament com de la CI, per haver-se donat claus als refugiats a cases desocupades de la zona prohibida, la sol·licitud no va ser acceptada. Així, aquest l'11 de maig, al ple de l'Ajuntament, Eduard Rubio Junquera (CNT) insisteix en que es faci una investigació sobre els fets que els portaren a demanar la destitució de Gonfaus, aquests respon que la CI estava realitzant la revisió de les cases deshabitades gradualment i segons les facultats que te conferides. El poder de Gonfaus, que era secretari de la CI i Conseller regidor 1r de l'Ajuntament, es evident però la capacita de control sobre els veïns limitat, el 18 d'agost, informa a l'Ajuntament que els habitants de les cases deshabitades no paguen lloguer i que se'ls ha de pressionar mitjançant les targes de racionament perquè ho facin o lliurin les claus dels immobles. Tots els grups municipals aproven la seva proposta. Cal recordar que els lloguers els cobrava la CI, la qual cosa suposa una doble comptabilitat –i una dualitat de poders, que també es reproduïda en altres casos,

²⁴¹. Les dades esmentades es troben al plànol interactiu on apareix el marge dret de Sant Adrià de Besòs, que en aquella època legalment pertanyia a Barcelona: *Actes commemoratius dels bombardejos a Catalunya (196-1939)*, *Memorial Democràtic*. [En línia, Consultat el 13 abril 2016]. Disponible a internet: <http://barcelonabombardejada.cat/interactiu/>

com els de les colònies escolars– i que feia complicada la gestió financera de l’Ajuntament. En el lloguer s’inclouïa el rebut de l’aigua (5,25 ptes.)

Finalment, el 26 d’octubre, l’Ajuntament (comissió de govern) resta assabentat de l’Ordre del Departament de Finances de la Generalitat de Catalunya, de 19 d’octubre del 1,938.de, en virtut de la qual queda dissolta la Caixa Immobiliària del Pla de Besòs i anomena un comissari de la Conselleria de Finances.

El 5 de novembre de 1938, el president de la CI, Vicens Martínez Serrat (CNT) presenta la liquidació de l’organisme, amb motiu de la dissolució i amb la conformitat del secretari, Joaquim Gonfaus Comas (ERC), al Delegat dels Serveis d’Administració de la Propietat Urbana de la Generalitat, que també signa el rebut de l’original del document.

La liquidació resumeix les vicissituds per les que ha passat la CI durant els seu tretze mesos d’actuació. L’actiu presentat recullia: els diner lliurats a l’Ajuntament, 96.018,90 ptes. en concepte *d’atencions municipals extraordinàries*; els 2.085 rebuts de lloguer pendents de pagament (morosos) per una quantitat de 44.782,85 ptes.; els 518 corrents, per 11.299,85 ptes. i l’efectiu lliurat al Delegat, 750 ptes., el que feia un total de 152.850,40 ptes. El passiu recollia els deutes amb les cooperatives de CNT, Paletes (3.224,84 ptes.), Fusteria (1.466,95) i Pintors (475,55), un total de 5.187,33 ptes; la Cooperativa Obrera de Lampistes i electricistes, 11.214,04 ptes.; per factures presentades per Riegos y Fuerza del Ebro (força i enllumenat), 2.146,45 ptes. i d’Aigües de Barcelona, 6509, 54 ptes.; la Indústria de la Construcció de Badalona (Guixaires), 7.370,55 ptes. i finalment, Timbre de l'Estat per rebuts de lloguers, 3.614,90 ptes el que feia un total del passiu de 36.042,81. El que donava un ròssec de 116.807,79 ptes., sense haver estat quantificat, en el passiu, els imports de la Contribució Urbana per desconèixer la CI la part corresponent a les finques administrades per aquest Organisme. La liquidació recull l’efecte negatiu que sobre la CI ha tingut la guerra (bombardejos): *—l’import d’existència en Caixa que es lliurat al Delegat, es molt reduïda degut a l’elevada quantitat del cost de la conservació de les finques durant els 13 mesos d’actuació de la Caixa Immobiliària, motivat pels continus bombardejos i altres accidents que han fet insuficient la recaptació obtinguda durant aquest període.*”²⁴²

L’Ajuntament republicà durant tota la guerra i, fins l’últim dia de mandat, va intentar mantenir en les millors condicions l’espai urbà del municipi, dedicant els minsos recursos dels que disposava, com hem vist, a la protecció dels seus habitants (refugis) i a donar

²⁴². ASAB. *Liquidació de la Caixa Immobiliària*, 5 de novembre de 1938.

aixopluc als adrianencs i als refugiats (caixa immobiliària) i alhora garantir els subministraments bàsic (aigua i llum), la neteja i arregament de carrers, carreteres, ponts i passarel·les, per intentar defensar una vida col·lectiva digna i cívica en mig de la barbàrie bèl·lica.

L'arribada de les tropes de l'exercit sollevat i dels seus col·laboradors feixistes, el 26 de gener de 1939, significa la implantació de la Dictadura franquista a Sant Adrià de Besòs. El municipi que troben presenta els danys que ells han provocat, segons un informe de l'Ajuntament gestor, de 30 de juliol de 1939, dels 1.179 edificis del municipi, 71 estaven en estar ruïnós, la majoria (43) situats al marge esquerre (el que va patir més bombardejos) i 28 al dret (25 dels quals al barri de La Catalana).²⁴³

²⁴³. ASAB. *Estadística de entidades de población y sus edificaciones*, 30 de juliol de 1939. UI: 1148.

II. L'ECONOMIA DE SANT ADRIÀ DE BESÒS: DEL MÓN AGRARI A L'INDUSTRIAL

1. L'ECONOMIA ESPANYOLA, CATALANA I ADRIANENCA, 1900-1939

La influència dels fets econòmics en la vida social és fonamental, i entendre com aquests han estat un element clau pel desenvolupament de la societat i, en especial, en l'adrianenca és el que pretenem en aquest apartat. L'economia espanyola i, en conseqüència, la catalana i adrianenca han experimentat de la mateixa manera que l'economia mundial, durant la primera meitat del segle XX, un creixement espectacular. És el que s'anomena segona revolució industrial, període que podem situar entre els anys 1870 i 1914. Aquesta revolució socioeconòmica, que es perllongà al llarg de la primera meitat del segle XX, consistí en la utilització de noves fonts d'energia (petroli i electricitat), nous sistemes de transport i comunicació (vehicles amb motor explosió: cotxes, camions, vaixells, avions; telèfon, etc.); en una forta diversificació de la producció (nova siderúrgia, electrometal·lúrgica, química, vidre, alimentària, etc.); en l'aparició de noves formes de control i d'organització del treball (Taylorisme, Fordisme o treball en cadena, etc.); noves formes d'organització del capital (societats anònimes, concentració i fusions d'empreses industrials en forma de *holdings*, *trusts*, càrtels); i l'aparició d'un mercat mundial globalitzat, on les grans potències imperialistes lluitaven pel control dels mercats, tant per adquirir les matèries primeres, com per vendre els productes industrials. És en aquest context econòmic on cal situar l'origen del procés d'industrialització de Sant Adrià de Besòs, evidentment, com a subsidiari de la Gran Barcelona –en especial del barri veí de Sant Martí de Provençals,²⁴⁴ barri industrial de Barcelona per excel·lència, conegut com l'obrador de Catalunya o el Manchester català– i de Catalunya.

Però abans d'endinsar-nos en una modesta anàlisi de l'economia catalana i adrianenca, haurem de fer unes mínimes referències al context europeu i mundial. L'economia europea, seguint els estudis d'Aldcroft i de Madisson, demostra que el continent està dividit, des del punt de vista econòmic, en un centre industrialitzat, situat en la zona nord-occidental (la Gran Bretanya, França, Alemanya i el Benelux), que presenta un elevat nivell de rendes; i en una perifèria sud (Espanya) i nord-oriental (Rússia), on les rendes per càpita representen la meitat

²⁴⁴. Cfr. NADAL, Jordi; TAFUNELL SAMBOLA, Xavier. *Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)*. Barcelona: Columna, 1992.

de les primeres. En resum, en allunyar-nos del centre econòmic d'Europa i del món abans de 1914, les rendes disminueixen²⁴⁵, mentre que la resta del món era una perifèria subdesenvolupada (amb algunes excepcions) i sotmesa als interessos de les potències imperialistes. El desenvolupament capitalista trobarà uns millors espais pel creixement a Amèrica del Nord i Oceania. Després del desastre humà, social, econòmic i polític que va suposar per a Europa la Gran Guerra (1914-1918), els Estats Units ja eren el nou motor econòmic mundial i la gran potència imperial que substituï a la Gran Bretanya (cor de la revolució industrial i del capitalisme financer) i a Europa. Però no van ser només els EEUU els beneficiaris de la guerra, sinó també altres països no bel·ligerants, com és el cas d'Espanya, i fonamentalment Catalunya. Però van ser els Estats Units d'Amèrica qui substituïren a la Gran Bretanya com a creditor i potència mundial. Aleshores eren ells els majors prestadors del món, i la seva economia experimentava un fort creixement, gràcies a la seva capacitat financera, productiva i al control creixent dels mercats mundials. S'obria una nova etapa en la història econòmica, política, social i mundial que encara és vigent en començar el tercer mil·lenni.²⁴⁶

Però, després de la Primera Guerra Mundial, arribaren els feliços anys vint i una nova agudització de les velles contradiccions entre les potències imperialistes i unes economies fortament dependents dels EEUU. El resultat va ser una exacerbació del nacionalisme reaccionari que va donar lloc al naixement del feixisme, del nazisme i del militarisme. Europa va caure en mans de règims autoritaris (com en el cas espanyol, amb Primo de Rivera) i nazifeixistes (Alemanya i Itàlia). Tanmateix, també alhora, van constituir-se organismes de cooperació internacional com la Societat de Nacions (1919), que naixia amb l'objectiu de preservar la pau (sense assolir els seus objectius) i l'Organització Internacional del Treball

²⁴⁵. ALDCROFT, Derek; MOREWOOD, Steven (col·laboració). *Historia de la economía europea, 1914-2000*. Barcelona: Editorial Crítica, 2003. Especialment els tres primers capítols i les pàgines 13-18. Les dades estadístiques sobre el PIB/per càpita (GDP) elaborades per l'economista Angus Maddison (1926-2010) es poden consultar a MADDISON, A. *Statistics on World Population, GDP and Per Capita GDP, 1-2008 AD*. [En línia, consultat: 28 juny 2016] Disponible a internet: <http://www.ggdc.net/maddison/>. Les dades es donen en *International Geary-Khamis dollars* de 1990. El dòlar Geary-Khamis, o dòlar internacional és una unitat hipotètica de divises que té el mateix poder adquisitiu que el dòlar dels EUA tenia en aquell país l'any 1990. S'utilitza per a les comparacions de dades històriques i proporciona una mesura més vàlida per comparar els nivells de vida que els simples valors de canvi. Va ser proposat per Roy C. Geary el 1958 i desenvolupat per Hanna Khamis Salem el 1970 i 1972.

²⁴⁶. Segons els càlculs realitzats a partir de les esmentades dades de Maddison, el PIB per càpita dels EEUU superarà al de la Gran Bretanya per primera vegada el 1903 (que representa el 103 % d'aquesta) i continuarà el seu creixement fins l'any 1929 (125 %). Una dècada després, l'any 1939, la diferència s'anirà eixamplant i no es detindrà (2008, 131).

(1919), que defensava i promovia la millora de les relacions laborals i de les condicions de treball.

Espanya, com a *“latecomer”*, presenta una industrialització tardana, no així Catalunya, com després veurem extensament, i en comparació amb els grans països d'Europa, la Gran Bretanya, França i Alemanya, sempre tindrà una renda més baixa que aquests. Forma part, com ja hem dit, de la variant mediterrània d'industrialització. El que tenen en comú aquests països (Itàlia, Grècia i Portugal) i Espanya és justament pel que destaca Catalunya. Delgado apunta: problemes geogràfics, desigual distribució de la terra, ineficiència productiva, manca de capacitat financera de l'Estat, incompetència per respondre als canvis econòmics i socials, manca de tradició empresarial i manca d'inversió en capital humà, financer i tecnològic. Espanya, només en el període 1913-29 i, en menor mesura, abans de la Guerra Civil, aconseguirà millorar el seu ritme de creixement, que serà superior al de les potències europees. Però, serà un emmirallament i la negra nit de la dictadura feixista el que s'abraonarà sobre l'economia i el poble espanyol. No serà fins temps molt propers el moment en què comenci a tenir uns nivells de renda similars a la mitjana europea, però encara llunyans dels *“first comers”* de la vella Europa.²⁴⁷

L'economia espanyola, tan endarrerida com hem vist, aconseguí millorar en el període d'entreguerres (1914-1935). Així, si comparem el PIB per càpita espanyol amb el d'Europa, podem observar com aquest, malgrat que era encara menor al de la mitjana europea, millorà durant el període 1913-1929, i passarà d'un 80,4% a un 82,9% . Però, es reduirà de nou fins un 73,7% l'any 1933. Malgrat aquestes xifres, que situen encara a Espanya en una posició d'endarreriment respecte al conjunt d'Europa, i en especial de la nord occidental, altres dades com són les de l'IDH²⁴⁸, mostren una millora, ja que entre l'any 1913 i el 1933 passa aquest

²⁴⁷. GARCIA DELGADO, Jose Luis. *“Una versión apreciable de la industrialización europea”*. A: GARCIA DELGADO, Jose Luis; FUSI, Juan Pablo; SANCHEZ RON, Jose Manuel. *España y Europa*. Vol. XI de la *Historia de España*. Barcelona: Crítica, 2007 (a). pàg. 182 i 183.

²⁴⁸. L'Índex de desenvolupament humà (IDH) sorgeix del Programa de les Nacions Unides pel desenvolupament (PNUD) i és l'intent de defugir dels criteris estrictament econòmics (PIB/hab), i avaluar altres aspectes que valorin realment el benestar i la qualitat de vida dels éssers humans. Els tres elements fonamentals analitzats són: la longevitat i la salut (esperança de vida en néixer, els índexs de mortalitat infantil, etc.); l'educació (nivells educatius de la població, taxa d'alfabetització dels adults, etc.) i, per últim, el nivell de vida econòmic de les persones (PIB per càpita). La PNUD publica anualment l'Informe sobre el desenvolupament humà.

del 76,3 al 84,7%.²⁴⁹ De tota manera, les xifres de Maddison, tot i que segueixen la tendència indicada per Comín, mostren uns resultats menors.²⁵⁰

L'economia espanyola, que segueix les pautes i els cicles de l'economia europea des de la crisi finisecular fins la Guerra Civil, presenta quatre fases:²⁵¹ la primera, que va des de la crisi intersecular fins l'esclat de la Primera Guerra Mundial; la segona, de 1914 a 1922; la tercera, la de la dictadura de Primo de Rivera; i la quarta, que aniria des de la proclamació de la Segona República fins l'inici de la Guerra Civil. Comin concreta més els cicles de creixement i d'expansió, però aquests són molt similars als que hem esmentat abans. Primer cicle (1913-1923): expansió, 1913-1920 i estancament, 1921-23. Segon cicle (1924-1936): expansió, 1924-30 i estancament, 1931-34, amb l'inici d'una recuperació truncada per la Guerra Civil a partir de finals de l'any 1934.²⁵²

L'economia espanyola, durant les dues primeres dècades del segle XX, presentarà una millora de l'agricultura, que ja venia anunciant-se des de finals del segle XIX.

Pel que fa al període d'entreguerres, Espanya era un país, com hem vist, endarrerit i amb una elevada dependència de les fluctuacions de la producció agrària i, en conseqüència, el procés industrialitzador es veia endarrerit i sotmès a fluctuacions que impedièn el seu creixement. Però, malgrat tot, el sector agrari va permetre mitigar en bona mesura les crisis industrials, especialment durant la dècada dels anys vint i trenta (grans collites el 1921, 1932 i 1934). La indústria i els serveis, malgrat la situació de l'agricultura, van guanyar pes en aquests anys, especialment durant la Dictadura (1923-1930). De tota manera, la indústria bàsica progressa més que la de béns de consum. El cicle inversor (increment de la demanda implica augment dels beneficis empresarials, i això alhora noves inversions) va funcionar fins el 1930, quan va començar a caure la demanda, entre d'altres motius –com ara la rigidesa de

²⁴⁹. COMÍN, Francisco. "El periodo de entreguerras (1914-1936)". A: COMÍN, Francisco; HERNÁNDEZ y LLOPIS (editors). *Historia Económica de España (siglos X-XX)*. Barcelona: Crítica, 2010, pàg. 286-287.

²⁵⁰. Els càlculs que hem realitzat de percentatge del PIB d'Espanya respecte a la mitjana de l'Europa nord-occidental i respecte al conjunt d'Europa són respectivament: 1900, 58 i 62; 1910, 56 i sense dades; 1913, 56 i 59; 1920, 66 i 70; 1925, 62 i 66; 1929, 62 i 67; 1930, 61 i 65; 1933, 62 i 66; 1935 60 i 64 i el període, 1936-1939, 36 i 41.

²⁵¹. GARCIA DELGADO, Jose Luis. "Modernización ante Europa: el primer tercio del novecientos". A: GARCIA DELGADO, Jose Luis; FUSI, Juan Pablo; SANCHEZ RON, Jose Manuel. *España y Europa*. Vol. XI de la *Historia de España*. Barcelona, Crítica, 2007 (b). pàg. 211.

²⁵². COMÍN, Francisco, *op. cit.*, 2010, pàg. 287.

la seva organització corporativa de la producció– per la manca de confiança dels inversos (un cop cau la Dictadura i arriba la República)²⁵³ i per la crisi internacional (1929).

L'aïllament espanyol, que no va ser tan gran com per a impossibilitar el comerç exterior, va afavorir el creixement econòmic entre els anys 1922-1925. La política proteccionista –moderada, segons sosté Comín– va influir positivament en la reactivació industrial al llarg de la dècada dels vint i, juntament amb la depreciació de la pesseta, també va evitar que el *crack* del 1929 afectés tan durament a la producció com ho va fer amb altres països europeus. La capacitat pressupostària de l'Estat espanyol era petita i la seva possibilitat d'influir en el desenvolupament econòmic limitada, però podia haver estat més intensa, com de fet ho va ser (malgrat no ser molt gran) durant el període de la Segona República.

Comín, analitzant específicament, la gran depressió internacional del 1929 i la Segona República,²⁵⁴ afirma que la recessió econòmica durant aquest període fou similar a la patida pels països europeus, però molt menys profunda i més curta –el 1935 ja havia finalitzat i a Sant Adrià de Besòs, la gran empresa tèxtil Baurier, havia recuperat la seva capacitat productiva el 1934– per tant, no podem parlar de gran depressió en la Espanya dels anys trenta. Els problemes de l'economia espanyola eren conjunturals, la política de reformes republicana va dedicar-se a lluitar contra la depressió conjuntural recorren als instruments tradicionals, aranzelaris i monetaris; sense aplicar polítiques clarament Keynesianes, però si plans d'obres públiques per combatre l'atur obrer, com també es va fer al nostre municipi.

La crisi va ser tant important com els factors interns a l'hora de desencadenar la recessió, així la reducció de les inversions estrangeres, la caiguda de les exportacions i la impossibilitat de reduir les importacions, ara a bons preus, no van poder mitigar-se amb l'augment dels aranzels ni la depreciació de la pesseta. Evidentment l'endarreriment de l'economia espanyola, amb un important sector agrari i una banca molt poc desenvolupada, en comparació amb els països europeus més avançats, va defensar-la del contagi de la crisi molt més que les polítiques proteccionistes. Les bones collites durant la república van evitar la caiguda de la demanda agregada i la crisi de les indústries pesades, que eren un sector petit, no va influir gaire en la reducció del PIB, en conseqüència, tots aquests factors esmentats moderaren la depressió conjuntural. Comín, afirma que les polítiques dels governs republicans

²⁵³. La caiguda dels dipòsits en comptes corrents, el 1931, va ser del 35%, vegeu: GARCIA DELGADO, Jose Luis, *op. cit.*, 2007(b), pàg. 217.

²⁵⁴. Vegeu. COMÍN, Francisco. –La gran depresión internacional y la Segunda República”. A: LLOPÍS, Enric; MALUQUER DE MOTES, Joaquim. *España en crisis. Las principales depresiones económicas, 1848-2032*. Barcelona: Pasado y Presente, 2013, pàg. 133-164 –especialment les conclusions, pàg. 158-161–.

(de centre esquerra i socialdemòcrates) van intentar respectant la legalitat posar en marxa, mesures reformistes estructurals similars a les realitzades a Europa.

En definitiva, Espanya, al llarg d'aquests anys, manifestarà les tensions pròpies d'una societat agrària en procés de canvi, on les classes populars agràries i industrials no veuen resoltes les seves demandes, i on les esperances posades en la República aviat són decebudes. Les necessitats populars eren moltes i la impaciència d'anys de repressió, de misèria i de fortes desigualtats socials portaren una etapa d'elevada conflictivitat als camps i a les fàbriques. La república progressista no va saber o no va poder solucionar-les per la forta oposició de les classes benestants i per manca material de temps. La lentitud i la incapacitat de posar en marxa la reforma agrària és un bon exemple del que diem quan era una reivindicació de llarga durada del proletariat agrari espanyol.

Les classes benestants, en lloc de deambular per les vies democràtiques, opten per la confrontació i la destrucció de la República. Els militars reaccionaris amb un cop d'estat i una llarga guerra civil sagnant, posaran fi al somni democràtic i sumiran a Espanya en la negra nit del feixisme.

L'evolució econòmica de Catalunya, des de finals del segle XIX fins al primer terç del segle XX, representa, dintre de la zona meridional europea i, encara més a Espanya, una excepció, positiva, ja que presenta un PIB per càpita similar al dels EEUU i superior a Europa i a Espanya. I representa, a més a més, l'any 1930, el 21,4% del total espanyol.²⁵⁵

En definitiva, *«el procés d'industrialització iniciat a Catalunya a començament del segle XIX és sens dubte un cas singular i precoç dins d'una societat massivament agrària com l'espanyola (...) Els factors que facilitaren aquest canvi profund: la prosperitat agrària, la mà d'obra barata i les eficaces xarxes comercials serien algunes d'aquestes característiques favorables que acollirien la revolució industrial»*.²⁵⁶ Catalunya esdevindrà la fàbrica d'Espanya i una excepció notable en el panorama econòmic i industrial europeu.

Però encara més, l'any 1930, Catalunya tenia un percentatge de població activa en el sector industrial similar al d'Anglaterra, mentre que Espanya encara era una societat

²⁵⁵. MALUQUER DE MOTES, Jordi. «Cataluña avanzada de la industrialización». A: DD.AA. *Historia económica regional de España, siglos XIX y XX*. Barcelona: Crítica, 2001, pàg. 361-364.

²⁵⁶ MALUQUER DE MOTES, Jordi: «La revolució industrial a Catalunya». *L'Avenç*, juliol-agost de 1984, vol. 73, pàg. 19.

fortament agrària.²⁵⁷ Una altra dada que ens mostra la realitat espanyola és la producció d'electricitat per habitant, el 1934 (que és en realitat un indicador de consum) era en kWh/hab. per Catalunya de 410, al País Basc i a Navarra de 405, a la Gran Bretanya de 445, a Alemanya de 460, a Bèlgica de 490, a França de 365 i a Espanya de 146. Resta evident que Catalunya i el País Basc constituïen al voltant dels anys trenta *“una excepció molt acusada dins d’una societat massivament agrària com l’espanyola. Encara més: La seva excepcionalitat es pot estendre a tota la conca mediterrània amb l’única excepció del “triangle industrial” italià”*.²⁵⁸

L'eix fonamental de l'economia catalana durant el segle XIX fou la industrialització, centrada en els sectors tèxtils i fonamentalment la llana. La manca de recursos naturals va impedir l'aparició d'una indústria pesant que complementés la industrialització. Alhora, va iniciar-se una especialització productiva agrària (vi) i una millora notable de productivitat agrícola. En el període anterior a la Primera Guerra Mundial, el país estava mitjanament industrialitzat i amb un sector agrari força dinàmic, però que encara ocupava una bona part de la mà d'obra disponible. Catalunya era una economia de transformació que necessitava importar primeres matèries industrials i productes alimentaris. La seva producció de productes manufacturats de consum anaven destinats al mercat interior català, mentre que els productes tèxtils, el suro i els productes agraris anaven bàsicament a l'exterior. Les característiques econòmiques i socials de Catalunya a l'inici del segle XX van ser:

- Una conformació de la macrocefàlia barcelonina i d'un fort procés d'urbanització.
- Una població d'origen català majoritàriament, la immigració era de les províncies limítrofes i després de les zones meridionals (Múrcia i Andalusia).
- Una diferenciació social molt acusada.
- Unes condicions de vida i treball molt dures.
- Una mortalitat diferencial per classes.
- La creació d'un moviment obrer de classe molt organitzat: la CNT.

En resum, el període 1914-1936, presenta dos cicles d'expansió i depressió complets similars, però no idèntics, als d'Espanya:

²⁵⁷. La distribució de la població segons els sectors econòmics i en tant per cent, va ser la següent: Catalunya: Primari, 27,6; Secundari, 53,5 i Terciari, 19. Espanya: 48; 34 i 18. França: 35,5; 38,5 i 26,0. La Gran Bretanya: 6; 54 i 39,5.

²⁵⁸. MALUQUER DE MOTES, Jordi, *op. cit.*, 1984, pàg. 20.

1. EXPANSIÓ: 1914-1920, deguda a l'increment de la demanda dels països bel·ligerants durant la Primera Guerra Mundial.
2. DEPRESSIÓ: 1921-1925, després de la crisi d'aquesta demanda a finals de 1920, s'iniciarà una fase depressiva.
3. EXPANSIÓ: 1926-1930, producte d'un revifament de les activitats econòmiques a tots els països occidentals.
4. DEPRESSIÓ: 1931-1936, la crisi de 1929 afecta més tardanament a l'economia catalana, però la va afectar.

Durant aquest període va prevaldre un sistema econòmic capitalista de caire liberal, on l'Estat intervé en l'economia amb una política aranzelària. El creixement va ser moderat i es produí una forta diversificació de l'economia catalana i l'aparició en escena de la mà d'obra immigrada.

La Guerra Civil (1936-1939) va significar obrir les portes a un sistema que podríem considerar de caire socialitzant i autogestionari. Es van trencar els mecanismes més bàsics de funcionament de l'economia capitalista. Però, malgrat la caiguda de l'activitat industrial, donades les dificultats per a obtenir matèries primeres, els treballadors mantingueren les activitats econòmiques gràcies a les col·lectivitzacions de les indústries i els serveis i l'apropiació de la terra per part dels camperols arrendataris. La Generalitat va donar legalitat a les accions i va contribuir a la reorganització de la producció i l'abastiment de la població amb les dificultats pròpies de la guerra.

L'arribada de la dictadura franquista va representar l'aparició d'un estat totalitari i intervencionista, tot mantenint alhora la propietat privada i la forta repressió sobre el moviment obrer; i el resultat de la seva acció va ser un desgavell dels mecanismes econòmics i una reducció notable de la producció i la renda. Com diu Sudrià: “ *La victòria franquista va obrir un dels períodes més negres de l'evolució econòmica catalana. Una política intervencionista i autàrquica, però sobretot injusta i insensata, va abocar a una reculada sense paliaments dels nivells de riquesa col·lectiva* ”.²⁵⁹ Només la nova orientació en política econòmica de mitjans de la dècada dels cinquanta va aconseguir la recuperació dels nivells macroeconòmics de 1936. “ *Vint anys perduts i vint anys de privacions i de misèria per a una bona part de la població catalana* ”.²⁶⁰ Després de l'eliminació física dels governants i dels

²⁵⁹ SUDRIÀ, Carles, *op. cit.*, 1988-1989, pàg. 19.

²⁶⁰. *Ibidem*, pàg. 21

militants demòcrates durant i després de la guerra, aquest va ser un altre dels legats dels colpistes, gairebé vint anys de fam i misèria.

Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi en profunditat de l'economia catalana i adrianea el primer terç del segle XX, que és el que ens ocupa, cal fer esment a l'origen de la realitat industrial i econòmica catalana.

Catalunya, des de la segona dècada del segle XIX, era ja una regió industrial amb un nivell de desenvolupament similar a l'europeu,²⁶¹ on el creixement es va produir sense tenir, com en d'altres casos (Bèlgica, Alemanya o el País Basc), uns importants recursos naturals, aquest motiu: "*fa del desenvolupament català un procés complex, per al qual no serveixen els esquemes explicatius simples*".²⁶² L'existència de recursos no significa una garantia de desenvolupament econòmic. De tota manera, els recursos permeten reduir costos davant els competidors, importar d'altres productes i/o béns d'inversió, i després d'exportar-ne els propis. Així, el desenvolupament inicial es produirà gràcies a l'existència d'una societat de nivells de riquesa petits, però amb una distribució de la renda força igualitària, i a un procés de creixement extensiu, és a dir, un augment sostingut de la producció sense guanys de productivitat en termes de producte per hora treballada (des de finals del segle XVII i les primeres dècades del XIX). L'increment de la productivitat es produí en termes de producte per actiu ocupat en l'agricultura i en termes monetaris. Els canvis en l'agricultura catalana que van generar uns elevats guanys –en el cas de Sant Adrià, amb una agricultura especialitzada d'horta intensiva i amb un mercat imponent com era el de Barcelona, l'enriquiment i l'acumulació van estar garantits durant molts anys– van ser els derivats de la substitució dels conreus cerealístics (extensius i amb poques exigències de treball), per altres de més rendibles i més intensius i amb més necessitat de mà d'obra, com és el cas de la vinya (o els conreus d'horta a Sant Adrià de Besòs).

El creixement de l'economia catalana al llarg del segle XVII-XIX es fonamentarà en dos elements: un intern de Catalunya, la seva vessant interna és el resultat de l'especialització de les comarques litorals catalanes en productes destinats a l'exportació, especialment la vinya. I un altre extern, la demanda d'aiguarent i vi de diferents mercats europeus i americans. Els efectes de l'expansió d'aquesta societat agro-exportadora, ja integrada en

²⁶¹. MALUQUER DE MOTES, Jordi, *op. cit.*, 1984, pàg. 20. Catalunya a l'any 1861 tenia 9.960 CV en força motriu de les màquines de vapor emprades en la indústria i uns 5,8 CV/1.000 hab. En el mateix any França: 191.000 i 5,1; Alemanya: 365.000 i 9,6 i per últim Bèlgica (1860): 98.757 i 20,8.

²⁶². *Ibidem*, pàg. 21.

l'economia atlàntica, beneficià a tota Catalunya. Així, la necessitat de productes alimentaris, deguda a l'especialització i a la millora de la renda dels habitants del litoral, va significar una intensificació de la sortida de mercaderies des de l'interior i l'arribada dels béns monetaris en contrapartida des del litoral. El repartiment igualitari de la renda va determinar “*uns increments de la demanda de productes manufacturats de consum corrent*”.²⁶³

La intensificació en la dedicació dels pagesos al conreu de la terra o al treball com a obrers industrials a temps parcial, va determinar el creixement de l'activitat econòmica, ja que ells no poden dedicar-se a activitats tradicionals com ara la construcció, la fabricació d'eines, de carros, de vestits i/o teixits, la qual cosa va suposar el fet de deixar aquestes activitats en mans d'altres persones.

També, amb l'expansió exterior i interior, es va incrementar la demanda en els sectors lligats al desenvolupament comercial i als transports (vaixells, vehicles terrestres, animals de tir, etc.). L'increment de rendes va contribuir a l'augment de la demanda de béns de consum popular i de la indústria de béns de transport. L'expansió de les activitats industrials més importants es fa gràcies a l'expansió del mercat interior, i una vegada que s'hagi aconseguit produir a preus competitius es començarà a exportar.

Per a poder continuar aquesta expansió industrial es: “*precisava d'un clima favorable a la inversió i d'un nivell d'eficiència suficient (...) [i aquestes] dues condicions depenien de la disponibilitat de capital, mà d'obra barata i xarxes de comercialització adequades*”.²⁶⁴

La prosperitat agrària i de les activitats relacionades amb l'exportació, en el marc d'una societat igualitària, proporcionaren petits excedents per a la inversió, o la base per a obtenir capitals mitjançant el crèdit hipotecari. La indústria que apareix en aquest període necessita de poc capital fix, amb la qual cosa l'estructura “*igualitària*” de l'economia catalana era suficientment forta.

La mà d'obra barata s'obté per dues vies: la primera, per la instal·lació d'indústries al món rural, on el creixement demogràfic i els sistemes de conreu extensiu (poca mà d'obra i treball estacional) garantien remuneracions molt baixes (nul cost d'oportunitat). També la utilització de l'energia hidràulica significava reduir els costos salarials. Aquest procés de localització industrial es va dur a terme gràcies a l'accessibilitat de l'aigua i la seguretat de la seva possessió, i pel fet que per aquesta mena d'indústries les economies d'escala no eren

²⁶³. *Ibidem*, pàg. 23.

²⁶⁴. *Ibidem*, pàg. 24.

gens importants. I la segona, pel creixement de la pròpia indústria, que genera un creixement demogràfic, per la reducció de l'edat per contreure matrimoni i, lògicament, per l'augment del nombre de fills o de la possibilitat de tenir-ne més, cosa que comportà un augment de les taxes de natalitat.

L'establiment dels canals comercials per als productes agraris facilitarà canals per a la distribució de manufactures. Aquests canals (ja siguin oberts per aventurers, per famílies o per empreses) estaven fortament centralitzats a Catalunya i constituïren una forta cohesió interna dintre de cada colònia. La capacitat de control dels catalans sobre les xarxes comercials d'intercanvi a llarga distància van ser immillorables.

En resum, abans de la revolució industrial pròpiament dita, es produí a Catalunya una revolució agrària. Dit d'una altra manera: *"...al segle XVIII va tenir lloc un augment notable de la producció i fins i tot de la productivitat en termes monetaris, motivat per l'especialització vitivinícola, i una elevació de la renda de les zones exportadores i també de les interiors que directament o indirecta participaven de la prosperitat del litoral. En una societat relativament força igualitària, l'augment de la renda significava l'elevació dels nivells de consum de la majoria de la població i a partir d'un cert punt, com ensenya la llei d'Engel,²⁶⁵ un increment més que proporcional de la demanda de béns no estrictament imprescindibles, en particular manufacturats. L'especialització agrícola va crear un mercat per a la indústria i acabà per establir les condicions que li permeteren penetrar en diversos mercats exteriors".²⁶⁶ La capacitat d'estalvi, de treball i/o d'iniciativa són més un símptoma que no pas una causa del desenvolupament.²⁶⁷*

La clau principal del procés d'industrialització català, com demostra Maluquer, és el caràcter relativament igualitari de la distribució de la renda a la societat catalana. A la Baixa Andalusia, amb uns factors impulsors similars, però amb una societat desigual pel que fa a la distribució de la renda, el resultat per al mateix període fou una forta demanda de béns de consum de luxe i un increment de les importacions.

²⁶⁵. La llei d'Ernest Engel (1821–1896) sosté que la proporció de renda que es destina a l'adquisició d'aliments o de primera necessitat (béns d'inferior qualitat) disminueix en augmentar aquesta.

²⁶⁶. MALUQUER DE MOTES, Jordi, *op. cit.*, 1984, pàg. 25.

²⁶⁷. *Ibidem*, pàg. 26: *—Es tractava, per tant, d'un moviment de causació circular mitjançant el qual, segons explicarà Myrdal, un canvi determinat provoca nous canvis complementaris que van dur les variables més significatives del sistema en la mateixa direcció i de manera acumulativa. Així, es produïren gairebé automàticament els efectes de difusió que genera el creixement econòmic realitzat en condicions de baixa productivitat*".

Catalunya, com altres zones, segons W. Arthur Lewis, la indústria no la va crear del no-res, sinó que la va transformar allà on ja existia. Alguns dels elements eren:

- Un alt grau de mobilitat social.
- Un empresariat habituat a invertir i assumir riscos.
- Una mà d'obra especialitzada i qualificada.
- Una agricultura força dinàmica.
- Uns sistemes comercials eficients.

La pèrdua de les colònies americanes, l'expansionisme nord-americà i la capacitat exportadora de la Gran Bretanya barraren el camí a Catalunya, amb un mercat interior molt reduït per permetre un creixement important de l'economia sota les noves pautes tecnològiques de la revolució industrial.

Les sortides d'aquesta situació eren dues: d'una banda abocar-se al mercat interior, i de l'altra el fet d'especialitzar-se en alguns productes que tinguessin sortida en el mercat mundial (el cas de Suïssa), però Catalunya no tenia la independència d'aquest país i, a més a més, *“la seva economia estava subjecta a condicionaments que li eren imposats”*²⁶⁸.

En realitat, l'única opció possible era la primera, el fet d'abocar-se al mercat espanyol. Això va ser efectiu des de les últimes dècades del segle XVIII i les primeres del XIX, amb la introducció de mètodes de producció moderns a l'estil anglès (entre 1833-1840 es van introduir la màquina de vapor i la mecanització d'algunes plantes tèxtils de cotó i llana). La conquesta del mercat interior espanyol va dur-se a terme gràcies a la millora tècnica, el sistema de fàbrica, l'augment de producció i la consegüent reducció de preus, juntament amb la protecció aranzelària i la construcció de la xarxa ferroviària. Els productes catalans (tèxtils) van ser capaços de substituir les artesanies tradicionals locals i de reemplaçar els importats amb articles de poca qualitat però de preus baixos.

Catalunya entre 1857-61, comparada amb la resta de potències industrials europees, pel que fa al sector cotoner, era la que tenia un major nombre de fusos per cada mil habitants, en concret 542, si bé el número total era de 900, molt lluny dels 5.550 de França i dels 2.235 d'Alemanya. La importància del sector cotoner dins de l'economia catalana al llarg del procés d'industrialització va ser un monopoli català respecte a l'espanyol, gràcies a la superioritat en termes de capacitat empresarial i l'especialització i la qualificació de la mà d'obra, a les molt

²⁶⁸. *Ibidem*, pàg. 26.

importants economies externes resultat de la mateixa economia i de les relacions industrials i a una adaptació òptima a la dinàmica d'un mercat pobre i inestable (fortament lligat a la producció agrària) com era l'espanyol.²⁶⁹

Aquesta estructura empresarial explica la supervivència de la indústria, però també la seva manca de capacitat per competir al mercat internacional. Hi ha d'altres iniciatives industrials importants: suro-tapera (Girona), agroalimentàries (farines, pastes, conserves, xocolata, begudes: cervesa, cava, alcohòliques, etc.; sucre i embotits), confecció, mobles, paper, llibres i construcció. Si bé el tèxtil marca la pauta en el procés d'industrialització, el que no queda gens clar és que afavorís i estimulés a d'altres sectors per tal de consolidar i de diversificar el procés d'industrialització català. Així doncs, va ser molt limitat l'efecte d'arrossegament que va tenir el tèxtil sobre indústries annexes, com ara les químiques o les construccions mecàniques.

El segon sector, que marca la pauta de la industrialització a Catalunya: la construcció, va créixer durant el procés d'urbanització (1830-1930), que afavorí l'aparició i creixement d'indústries com les de maons, del vidre, d'elements mecànics i d'enllumenat del gas. I entre 1890-1910 afavorirà el desenvolupament del sector elèctric, del ciment i de construccions mecàniques (ascensors, tramvies, etc.).

En resum, Catalunya manté una posició pionera, capdavantera i hegemònica a nivell espanyol en molts dels sectors esmentats. D'altra banda, la repatriació de capitals dels indians (comerciants que tornaven enriquits d'Amèrica) i l'acumulació a l'agricultura, gràcies a l'expansió de la producció i l'exportació de vins, foren bàsiques per la industrialització catalana, juntament amb les inversions urbanes i d'altres activitats estratègiques (transports, comerç i altres serveis).

De tota manera, aquesta primera fase d'industrialització presentà moltes insuficiències, i durant les últimes dècades del segle XIX presenta taxes de creixement força modestes, com ja hem dit, a causa de les fluctuacions de la demanda del mercat agrícola pobre espanyol i a la concentració del consum a Catalunya, al País Basc i a Madrid (75% de la producció i representaven el 50% de la població). També pel que fa a productes no agrícoles, hi havia una dinàmica diferenciada: d'una banda, les zones industrials urbanes i, de l'altra, les zones agràries i rurals amb nivells de consum "*africans*", cosa que també va succeir a Itàlia.

²⁶⁹. *Ibidem*, pàg. 27.

Però no podem oblidar que Catalunya va concentrar els esforços en indústries que no necessiten molts recursos naturals: les de béns de consum; i els intents de fer rutilar una indústria siderúrgica, que van ser molt primerencs i perseverants, no van reeixir per la manca de ferro i carbó. Aquesta manca de carbó i, per extensió, d'energia fa que durant el període 1841-1935 fos una gran importadora d'energia, amb l'increment de costos que això suposa i de dependència de l'exterior, que arribà a un 70% entre 1845-1905.

L'energia hidràulica va ser poc important, tot i ser tècnicament més senzill el seu aprofitament, com es demostrarà al primer terç del segle XX. Aquesta manca de recursos energètics i les conseqüents diferències de costos respecte a d'altres països, determinaren una manca de competitivitat i una estructura industrial deficient, atomitzada, amb mancances tecnològiques, organitzatives, comercials i financeres d'escala que poguessin augmentar la seva productivitat.

Els costos salarials dels empresaris eren molt elevats, la qual cosa no vol dir que també ho fossin els salaris reals dels obrers, ans al contrari, el poder adquisitiu dels obrers catalans era inferior als dels països industrials del seu entorn. L'explicació rau, d'una banda, en que davant d'uns salaris nominals elevats hi havia un molt més elevat cost de la vida, producte *“del proteccionisme aranzelari que perpetuava una agricultura molt deficient”*. I d'altra, *“en la baixa productivitat del treball.”*²⁷⁰

La indústria metal·lúrgica de transformació i la de construccions mecàniques, que no necessiten molts recursos naturals, sinó una mà d'obra especialitzada i uns bons coneixements científics i tècnics, és un termòmetre de l'evolució de l'expansió industrial. Aquesta indústria podria haver-se inserit amb bons productes en el mercat mundial, però no ho va fer. Va créixer tard (segle XIX) i poc, malgrat l'existència del motor per a fer-ho: el tèxtil.

La raó del relatiu fracàs no s'ha de cercar únicament a Catalunya (durant l'època de la mecanització del tèxtil –segon terç del segle XIX– van néixer un grup de grans indústries ben finançades i mecanitzades, i les escoles d'enginyers), sinó també a la política del govern espanyol, qui amb les franquícies va afavorir la importació de material ferroviari estranger i amb els seus aranzels la importació de maquinària, la qual cosa dificultà en canvi la importació de primeres matèries.

El final del segle XIX es caracteritzarà per la persistència del tèxtil i per unes moderades taxes de creixement. La indústria de construccions mecàniques i elèctriques

²⁷⁰. *Ibidem*, pàg. 27.

guanyarà posicions, i farà reviscolar el sector secundari i l'economia catalana. Això fou possible gràcies a diferents factors: la política aranzelària del govern espanyol (aranzels proteccionistes de 1891 i 1906); la reducció de les importacions (encariment), per la depreciació de la pesseta, l'arrencada de la producció hidroelèctrica, que va permetre flexibilitzar l'estructura industrial i mitigar la dependència energètica exterior (la Gran Guerra significarà el canvi definitiu de forma d'energia, en concret a l'any 1916) i, per últim, l'increment de la renda.

Així, la demanda de manufacturats metàl·lics va ser molt més gran que la demanda de productes de primera necessitat com els comestibles i els tèxtils. La major profunditat del mercat català fa que es sobreposi aquesta indústria a la del País Basc. L'explicació d'aquesta localització de la indústria metal·lúrgica rau en la vella especialització de la indústria catalana i en el sector tèxtil, que fa que les famílies tinguin un elevat nivell d'ingressos (treball de la dona, salaris similars per tots dos sexes i un alt nivell d'ocupació).

Així, la metal·lúrgica de transformació presenta, en les primeres dècades del segle XX, taxes de creixement més grans que la mitjana i assoleix una importància cada cop més gran dins del conjunt de l'estructura industrial. Si bé les velles indústries de construccions mecàniques (grans), que no van poder competir amb l'exterior, no van ser rendibles per la fluctuació de la demanda; les noves, més petites i dedicades a la fabricació de productes de precisió, eines, màquines pel camp o béns de consum com automòbils, màquines de cosir, cuines i/o frigorífics, sí que resultaren rendibles.

Durant el primer terç del segle XX, la indústria siderúrgica no va reeixir per la manca de recursos naturals, tot i que es van fer alguns intents: com els forns Martin-Siemens de laminació de ferro colat importat.

El procés d'industrialització català, segons les teories de Roehl i del model d'endarreriment relatiu de Gerschenkron, es trobaria dintre del grup de les potències més avançades i precoces. L'economia catalana s'ajustaria molt bé a les proposicions d'aquest model:

- “1) Una taxa de creixement moderada que fa possible, malgrat tot, la realització final de la industrialització.*
- 2) Una proporció elevada d'indústries lleugeres de béns de consum respecte al producte industrial total.*
- 3) L'absència de la tendència a la concentració en l'organització industrial.*
- 4) La capacitat d'obtenir tecnologia i capital en gran part d'origen nacional.*

- 5) *El reduït paper de la banca i de l'Estat en el procés d'industrialització.*
- 6) *La manca d'una ideologia industrialista militant.*
- 7) *Una contribució destacada del sector agrícola a la industrialització.*
- 8) *La tendència del nivell de vida material a progressar paral·lelament al creixement econòmic global”.*²⁷¹

En resum, el creixement econòmic modern va començar molt aviat i es va materialitzar, a partir de la introducció del sistema de fàbrica. El creixement fou limitat per la manca de recursos naturals i per les reduïdes dimensions del mercat espanyol i la dinàmica vacil·lant de la renda en el país. L'alternativa exportadora fou limitada perquè la vinculació a Espanya li comportà tot un conjunt de problemes derivats de la ineficiència del sector agrari. La inserció de l'economia de Catalunya a Espanya explica els èxits i els fracassos del procés d'industrialització català.

Sant Adrià de Besòs no és aliè a aquestes circumstàncies i, durant l'edat moderna i contemporània, malgrat que se'ns mostra com una societat profundament agrària, no va ser aliena al fenomen industrialitzador que s'estava produint a Barcelona i, en especial, a Sant Martí de Provençals (municipi agregat a la capital, de la mateixa manera que Gràcia, el 20 de abril de 1897). L'origen de la indústria adriana és antic i lligat al sector tèxtil, en concret a les indianes.²⁷² Així, tenim documentat l'ús de les planes litorals del marge dret del Besòs a l'any 1773, per un fabricant que va ser autoritzat per l'Ajuntament a: *—instalar un “prado para blanquear las indianas y telerias de su fábrica y demás fines y usos que le combengan...” per això utilitzaren les aigües procedents del riu Besòs mitjançant un canal ja existent”.*²⁷³ També, Francisco de Zamora (Villanueva de la Jara, Cuenca, 1757-1812), funcionari judicial, escriptor i viatger espanyol, ens descriu el paisatge adriana i ens parla d'aquesta activitat industrial —. *este trozo de camino hasta el Besós es una de las salidas mas hermosas y divertidas de Barcelona, pues además de hallarse plantadas sus orillas de buenos álamos*

²⁷¹. *Ibidem*, pàg. 34.

²⁷². Les indianes eren teixits de cotó estampats a mà amb un motlle de fusta en el qual hi havia gravat un dibuix i on s'hi posaven els colors. Únicament s'estampava per un costat. La fabricació constava de quatre fases: filatura, tissatge, blanqueig i estampació. La filatura, tissatge i estampació es feia a les fàbriques, mentre que el blanqueig s'havia de fer als prats d'indianes, que eren grans extensions amb aigua abundant i amb prou herba perquè el teixit no s'embrutés.

²⁷³. FUENTES i VICENT, Manuel. *Can Baurier. Memòria industrial de Sant Adrià de Besòs*. Sant Adrià de Besòs: Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 2003, pàg. 7-8. També tenim una altra referència sobre l'existència, entre 1771 i 1808, de quatre prats d'indianes al municipi, segons A. Sanchez ha pogut comprovar utilitzant documentació notarial, NADAL, Jordi; TAFUNELL, Xavier. *San Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona, 1847-1992*. Barcelona: Columna, 1992. pàg. 42.

blancos, y sus terrenos inmediatos bien cultivados, están también sobre sus orillas una hermosa porción de prados de las fábricas de indianas que lo hermosean mucho. Debe notarse que los prados más inmediatos al camino riegan en el verano grandes trozos de él para que no les vaya el polvo a las piezas de lienzo, con lo que dan nuevo mérito a este paseo”. ²⁷⁴ Però serà durant el tercer decenni del segle XIX quan assistirem al primer intent d’industrialització pròpiament adrianenc –i com serà habitual, al llarg de tota la seva història, endegat per un industrial forani–, quan a l’any 1828 es construeixi una quadra de blanqueig i pintat d’indianes a Can Pungem, molt a prop de la carretera de la Mina (camí de les basses canemeres) i que, segons un comunicat de l’Ajuntament de 1869, encara estaven allà instal·lades: “... *no hay fábrica alguna; si solo un prado para blanquear tejidos de algodón con su correspondiente cilindro que va con fuerza de vapor, propio de un negociante de Barcelona y que da ocupación a más de sesenta personas*”. Can Pungem va continuar treballant fins a principis del segle XX. ²⁷⁵

Evidentment, Sant Adrià de Besòs iniciarà el seu procés industrialitzador, com veurem, durant el primer terç del segle XX i comptarà amb la presència d’indústries tèxtils, químiques, metal·lúrgiques, del vidre, de la construcció, etc.

El canvi de segle coincidí amb la pèrdua de les colònies (Cuba, Filipines i Puerto Rico) i l’aparició de noves tecnologies. El primer element significà la fi de la hegemonia del sector cotoner a la indústria catalana, i el segon va atreure capitals i iniciatives empresarials (moltes de fills d’industrials cotoners). Els nous sectors emergents foren les fibres i els ciments artificials, l’electricitat i les màquines elèctriques, entre d’altres. Aquests sectors també van rebre la protecció de l’aranzel de 1906. En definitiva: “*Hasta 1914 la industria catalana fue diversificándose crecientemente, animada, sobre todo, por las intensas inversiones en equipamiento eléctrico y, en menor medida, en material de transporte*”. ²⁷⁶

La Primera Guerra Mundial va ser l’oportunitat d’or per la indústria catalana. Una vegada iniciada l’electrificació entre 1911-1914, la demanda energètica de la indústria fou satisfeta amb les següents conseqüències:

- Un increment de les exportacions a França i d’altres països.

²⁷⁴. ZAMORA, Francisco. *Diario de los viajes hechos en Cataluña (1790)*. Seguit de la resposta del corregiment de Barcelona al seu qüestionari, feta per Josep Albert Navarro-Mas i Marquet. A cura de Ramon Boixareu. Barcelona: Curial, 1973.

²⁷⁵. FUENTES i VICENT, Manuel, *op. cit.*, 2003, pàg. 8-9.

²⁷⁶. CARRERAS, Albert. “Cataluña, primera región industrial de España”. A: DD.AA. *Pautas regionales de la industrialización española*. Barcelona: Ariel, 1990, pàg. 283.

- Una reducció de la importació de productes forans.
- Una molt bona remuneració pels productes catalans, sobretot els llaners.
- Unes pujades salarials entre 1917-1920.
- Unes caigudes del nivell de preus al consum des de 1919, que suposaren un increment dels salaris reals al voltant del 30% en el sector dels transports i de la indústria.
- Unes noves pautes de consum (cotxes, gramòfons, noves fibres artificials, etc.), donada la major riquesa relativa dels catalans.
- L'aparició de noves indústries consumidores intensives d'energia elèctrica.
- El desenvolupament d'indústries de construccions mecàniques.

En resum, per Carreres: *“La capitalización empresarial, la creación de nuevas empresas y la subida de salarios asentaron, en aquellos años, las bases de una prosperidad que no desaparecería hasta la Guerra Civil” (...)* *La diversificación del primer tercio del siglo XX había consistido, principalmente, en el desarrollo de la química, de los transformados metálicos, de las construcciones mecánicas (desde las eléctricas, hasta el material de transporte) y de la construcción, amén de la multiplicación de sectores y especialidades, incluidas las más modernas, que caracterizan una estructura productiva compleja. Hasta mediados de la década de 1970, y con la interrupción de los años de la Guerra Civil y de la Autarquía, ésta ha seguido siendo la tendencia de la industria catalana en los años cincuenta, en los sesenta y en los primeros setenta. La cruz de la diversificación ha sido la larga y penosa reconversión textil.*²⁷⁷

La història de la indústria catalana en el segle XX es pot interpretar en clau de crisi i de reconversió del sector tèxtil (argument obsessiu i recurrent). Les crisis i les recuperacions són les següents:

- 1880: primera crisi de *–sobreproducció*” o *–subconsum*”, es supera gràcies a la captura del mercat colonial antillà.
- 1900-1913: pèrdua del mercat colonial i dificultats de refer l'interior.
- 1914-1918: època d'eufòria, on la indústria més beneficiada fou la llanera.
- 1919-1930: la manca de renovació tecnològica significà tenir, després de la Primera Guerra Mundial, una indústria amb elevats costos i no competitiva. Forta crisi durant

²⁷⁷. CARRERAS, Albert, *op. cit.*, 1990, pàg. 284.

tota la dècada de 1920. L'aparició de les fibres reduirà el consum de productes de cotó.

- 1931-1935: l'augment dels salaris agraris incrementarà la demanda de productes de cotó, la Guerra Civil posa fi a aquesta etapa.

Per tant, l'economia catalana, sobretot durant els anys d'entreguerres (1914-1936), es caracteritzarà per la consolidació del teixit industrial i la diversificació de la producció. Es podrien definir aquests anys com: *“una fase de creixement i diversificació per a l'economia catalana”*.²⁷⁸

Catalunya passa de tenir al 1914, 2,2 milions d'habitants a tenir-ne 3 el 1936, la qual cosa suposa un creixement d'un 30% (1,33% anual), producte en les seves tres quartes parts d'un guany de població immigrada de 570.000 persones.

El creixement econòmic fou encara més ràpid. En altres paraules, la renda va créixer més i, a més a més, millora en un 75% durant el període. De tota manera, el creixement és de tipus mitjà, comparat amb d'altres períodes de creixement de l'economia catalana. Així doncs, seria superior al dels primers anys del segle XX i als de la postguerra, i inferior al període d'industrialització del segon terç del segle XIX i al període 1960-1975.

Destaquen, en aquests anys, un creixement ràpid i una transformació profunda de l'aparell productiu. Els canvis es van fer sentir en la productivitat, en la tecnologia i en la diversificació dels béns produïts. En l'agricultura, cal parlar d'un extraordinari increment de la productivitat, fruit de la mecanització, de la utilització d'adobs artificials i de la dedicació dels pagesos catalans als productes intensius d'alta cotització.

L'electrificació va endegar una mecanització general de tots els processos de transformació. En el cas català, aquesta electrificació va anar aparellada amb una important diversificació de la mateixa producció industrial. Van aparèixer sectors industrials nous: químiques, metal·lúrgia i els materials de construcció. Si bé la indústria catalana per excel·lència: el tèxtil, va anar rebaixant el seu pes dins del conjunt de la indústria, mai va deixar de ser un dels més importants.

El procés de creixement de la població i les polítiques d'obres públiques determinaren un fort creixement del sector de la construcció, que va empènyer a d'altres sectors econòmics. Aquest procés d'urbanització significa un increment dels serveis comercials i públics propis de la ciutat. L'aparició dels automòbils moguts per benzina va revolucionar el món del

²⁷⁸. SUDRIÀ, Carles, *op. cit.*, 1988-1989, pàg. 27.

transport. Les activitats financeres van transformar-se i van perdre protagonisme les entitats autòctones.

En conseqüència, *“l’economia catalana del 1936 era ben diferent de la del 1914. Produïa més, produïa productes i serveis més diversificats, i els produïa amb uns costos menors i amb una tecnologia més avançada”*.²⁷⁹

Els anys anteriors a la Primera Guerra Mundial no havien estat especialment positius per a l’economia catalana. El sector tèxtil, després de les pèrdues colonials, tenia greus problemes de mercat. Un mercat interior poc dinàmic –a causa d’una agricultura endarrerida i unes baixes rendes dels camperols- oferia poques possibilitats de creixement de la demanda i de la indústria catalana.

Malgrat no haver conquerir mercats internacionals, pel fet de tenir uns costos de producció massa elevats, la protecció aranzelària de 1891 i de 1906 va estimular la producció interior d’alguns productes (automòbil, energia elèctrica i/o química), amb la participació de capital estranger.

*En resum: “En conjunt, doncs, l’economia catalana dels primers quinze anys del segle XX apuntava ja algunes de les característiques pròpies de l’evolució posterior, però es desenvolupava lentament com a conseqüència de l’estancament que patia el principal sector productiu. [el tèxtil]”*²⁸⁰

La neutralitat espanyola, una vegada esclatà la Primera Guerra Mundial, va afectar l’economia catalana per la via del comerç exterior. Catalunya en essència era, i és, una economia de transformació de primeres matèries alienes en productes manufacturats. Les alteracions de les relacions comercials exteriors afectà l’economia de forma positiva, i obrí mercats internacionals als productes propis (països bel·ligerants deixen d’exportar i es converteixen molts d’ells en compradors), alhora que eliminava la competència estrangera en el mercat interior (i afavoria el desenvolupament industrial). Tanmateix, també va significar tota una sèrie de dificultats per l’arribada dels subministraments exteriors de primeres matèries i d’aliments (dels països bel·ligerants i d’altres més llunyans). I, lògicament, la disminució de les vendes d’alguns productes d’exportació tradicionals (béns no indispensables, o a països llunyans). *Les conseqüències van ser “un increment substancial de*

²⁷⁹. *Ibidem*, pàg. 28.

²⁸⁰. *Ibidem*, pàg. 30.

l'activitat econòmica, tot i que mal repartida, tant pel que fa als sectors afectats com pel que fa als beneficis obtinguts".²⁸¹

Els factors positius afectaren als sectors més desenvolupats de l'economia catalana i els negatius a alguns sectors exportadors. L'encariment dels aliments i l'augment dels beneficis empresarials van produir un agreujament dels conflictes socials i un repartiment desigual de la renda. No obstant això, van aparèixer i créixer noves activitats industrials: química i metal·lúrgia.

Un element fonamental que cal tenir present quan estudiem el desenvolupament econòmic és el paper que juga l'Estat, en tots els seus nivells, com ja hem demostrat en aquest treball. Pel que fa a l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, aquest va ser clau per garantir el desenvolupament urbà i econòmic en benefici dels grans propietaris i industrials locals i foranis. En el cas de Catalunya, la Mancomunitat de Catalunya –primera experiència de govern moderna, creada el 1914, i que es finançava amb els seus recursos de les quatre diputacions provincials catalanes–,²⁸² va centrar la seva tasca en els aspectes culturals (Xarxa de Biblioteques, Institut d'Estudis Catalans, Biblioteca de Catalunya, l'ensenyament, escoles, Universitat Industrial, beques d'estudi a l'estranger,...), la formació professional i tècnica (Servei Meteorològic de Catalunya), la sanitat i les comunicacions. Sota la direcció de la Lliga Regionalista, presidida per Prat de la Riba, qui aspirava a construir un país modern sota principis conservadors per tal de crear una xarxa de municipis ben comunicats, i on el desenvolupament econòmic servís per crear una classe mitjana catalanista, moderna i moderada. Aquest projecte del catalanisme moderat, reformista i conservador va ser suprimit el 12 de març de 1925 per Primo de Rivera.

Els efectes de la Primera Guerra Mundial van perdurar fins la darrerria del 1920. Després van decaure les exportacions, va finalitzar l'expansió del tèxtil, i la producció va haver de tornar a nivells normals, però superiors als d'abans de la guerra. Les noves indústries van haver de recórrer a la protecció aranzelària, per poder suportar la competència estrangera; l'aranzel del regionalista Francesc Cambó (Ministre d'Hisenda de 1921-1922) anava en aquesta direcció.

²⁸¹. *Ibidem*, pàg. 31.

²⁸². La Mancomunitat de Catalunya, que no era més que una federació de diputacions, va ser aprovada pel govern espanyol amb la Llei Eduardo Dato de 18 de desembre de 1913, i fou la primera vegada en què els catalans pogueren iniciar un tímid autogovern que podríem caracteritzar com a una descentralització administrativa.

Malgrat aquestes mesures, l'any 1920 feren fallida dos dels bancs més importants de Catalunya, i l'any 1921 fos de clara recessió. Aquesta situació no va acabar amb la conflictivitat social, sinó que va significar l'augment de la repressió patronal i estatal i l'aparició, com a resposta, del pistolerisme.

Després del cop d'Estat de General Miguel Primo de Rivera (el 13 de setembre de 1923), s'iniciava un nou període en què l'economia catalana retrobà de nou el seu impuls expansiu. El creixement dels anys vint, no només s'ha de cercar en la política econòmica de la Dictadura. Les grans despeses estatals en obres públiques (preses, carreteres, ferrocarrils, etc.) estimularen la indústria pesada i tota l'economia. Les investigacions recents demostren que la capacitat del pressupost de l'Estat per a influir en el conjunt de l'economia era massa petita, i que cal cercar el creixement en el sector privat.

L'expansió econòmica espanyola i catalana es dona en un context internacional expansiu (increment del comerç exterior). L'increment de la productivitat va produir-se gràcies als beneficis obtinguts durant la Primera Guerra Mundial i a la demanda externa (entre 1922-1931 la producció agrària espanyola augmentà un 25%). L'augment de productivitat agrària beneficià a la indústria catalana, donat que aquests eren els seus clients.

Un altre factor que cal considerar és el fenomen migratori. Així, entre 1916-1920 arribaren 200.000 immigrants, i 320.000 més entre 1921-1930. Això significa l'increment de la demanda d'habitatges (expansió extraordinària del sector de la construcció i dels lligats amb ells, tant del públic com del privat) i de serveis. La millora dels nivells de renda, a tot l'Estat, empenyé el consum cap a productes amb més valor afegit (electrodomèstics i automòbils, per exemple). La demanda per a la construcció es concentrava en la indústria pesada (ciment, siderúrgia).

Si a aquest fenomen li afegim l'increment de la demanda de productes d'exportació (taps de suro, fruita seca), i comprovem que la producció de la majoria d'adobs que transformaven l'agricultura espanyola es feien a Catalunya, ens adonarem que la importància del desenvolupament econòmic d'aquest període es centra en nous sectors menors i no en el tèxtil.

L'expansió descrita va arribar fins els anys 1931-1932. Després es produir una reculada sostinguda, que s'explica per la proclamació de la Segona República (importants sortides de capital) i la crisi econòmica internacional (caiguda de la borsa de Nova York a finals de 1929, i esfondrament del comerç internacional l'any 1930).

Malgrat l'expansió del període de la Dictadura, els sectors bàsics de l'economia catalana eren encara els de béns de consum. L'increment dels salaris reals que la República va afavorir i les excel·lents collites van significar un bon nivell de demanda de teixits i d'altres productes de consum, que compensaven en certa mesura la davallada de la metal·lúrgia, de la indústria dels materials de construcció i dels sectors exportadors. L'any 1935 ja s'havien recuperat els nivells de renda i de producció dels anys anteriors. *“En definitiva, el període que va del 1914 al 1936 va caracteritzar-se per una profunda variabilitat, amb fases de forta expansió i fases d'estancament (...). El resultat fou un progressiu alliberament de la dependència tèxtil, una millora general de la productivitat i, en darrer terme, la conformació d'una economia moderna no gaire diferent de la pròpia dels països veïns”*.²⁸³

Pel que fa a les tendències a llarg termini, un resum molt encertat de la realitat econòmica catalana i espanyola, ens el dona Carreres²⁸⁴. Així, si analitzem el període que va des de 1817 fins a 1936, es poden distingir tres etapes:

- 1817-1860: creixement de les entrades de cotó en floca, fort creixement de la producció industrial catalana i condicionament del desenvolupament del producte industrial per la forta presència de la indústria cotonera.
- 1861-1900: Forta presència de la indústria cotonera: cotó i indústria són sinònims en Catalunya.
- 1900-1935: Decreixement del pes de la indústria cotonera i increment de les altres, sobretot després de la Primera Guerra Mundial, època que s'iniciarà la definitiva diversificació de la indústria catalana.

En aquest mateix període, la indústria espanyola pateix un procés diferent, l'índex de producció catalana creix més ràpidament que l'espanyol (2,9% enfront un 2,2%) entre 1861-1880-90; més tard el creixement és similar entre 1880/1890-1914, per créixer més Catalunya entre 1914-1920; després del 1920 Espanya té una economia més dinàmica, això és: *“De 1922 a 1935 la industria catalana tiene un crecimiento más regular, inmune a los estímulos expansivos, pero también a los recesivos”*.²⁸⁵

Hi ha tres episodis especials en el procés general i de llarg termini en el creixement i de l'economia catalana:

²⁸³. SUDRIÀ, Carles, *op. cit.*, 1988-1989, pàg. 34.

²⁸⁴. CARRERAS, Albert, *op. cit.*, 1990, pàg. 276-279.

²⁸⁵. *Ibidem*, pàg. 278.

- La crisi de la dècada de 1860, que correspon a la “fama del cotó” (1861) i al “crac” borsari i financer de 1866, tant decisiu per la indústria catalana. La recuperació es produirà entre 1869-1971.
- L’expansió de la Primera Guerra Mundial va ser un període molt expansiu durant el qual les indústries catalanes, sobretot tèxtils, van poder exportar a bons preus als països aliats i a l’Àfrica i a Amèrica. Si bé el creixement no s’aturà mai, no es va tornar a creixements anteriors a la guerra.
- La crisi de la Dictadura es va produir en el context de la crisi de la dècada de 1920, donat que només reflecteix el fort creixement de l’economia espanyola, no compartit per la catalana, ja que aquest creixement es produirà en les indústries i/o sectors productors de béns de capital, radicats majoritàriament fora de Catalunya.

L’estat, durant la Dictadura de Primo de Rivera, va jugar un important paper com a regulador de les relacions socials de producció, però no pas com a generador de la demanda total. De tota manera, les administracions públiques en els seus diferents àmbits van jugar un important paper com a demandants de productes i serveis, que afavoriren el creixement econòmic. La demanda privada, provinent de les economies domèstiques i de les empreses, va representar més del 80% de la demanda total dels anys del període, mentre que el 20% de demanda de les institucions públiques es reparteix segons la importància de cadascuna d’elles. Podem avaluar l’aportació de cada institució, segons la despesa per habitant que efectuava, així per l’any 1925 les despeses foren les següents: 155 ptes./hab. l’Estat, 27 ptes./hab. els Ajuntaments catalans (exclòs el de Barcelona, que gastava 100 ptes./hab.), i només 11 ptes./hab. les diputacions.²⁸⁶

L’Estat era, doncs, era l’administració que més demanda generava, i això només va canviar amb el govern autònom a partir del 1934. Ens manquen dades sobre la distribució territorial de les despeses estatals però, pel que fa als ingressos, podem dir que la participació catalana passà d’un 15,6% l’any 1907 a un 18,4% l’any 1930. Sudrià parla de la marginació de Catalunya i de la manca de despeses estatals, fora dels serveis centrals, i insisteix, però, que les despeses en certs productes, sempre es feien a Catalunya (uniformes militars).

Les activitats econòmiques a Espanya van augmentar notablement en el primer terç del segle XX. Aquest fet es pot constatar quan observem l’increment de les inversions de les

²⁸⁶. SUDRIÀ, Carles, *op. cit.*, 1988-1989, pàg. 41.

despeses estatals en carreteres, ferrocarrils, escoles, etc. En esclatar la Guerra Civil, el pes de les despeses totals de l'Estat dins de la renda nacional era del 13,5%, mentre que en els anys 1909-1913 no arribava al 7,7%. Les fases foren les següents, pel que fa a la política financera:

- 1914-1926: Inici del canvi d'orientació en la política financera (es produí immediatament després de la Primera Guerra Mundial), i afectà en les mateixes proporcions a les despeses de consum i/o corrents i a les d'inversions.
- 1927-1929: El directori civil va incrementar encara més les inversions, que el militar, sobretot pel que fa a carreteres i regatges.
- 1930-1935: Els govern republicans continuaren la mateixa política d'increment de les inversions, si bé van canviar l'objectiu, i es centraren en les escoles i la sanitat.

Les inversions estatals durant el període anaven destinades a obres d'infraestructures que beneficiaven la indústria pesant, més que no pas a la lleugera, pròpia de Catalunya. A Catalunya això la va beneficiar, donat que durant aquests anys s'inicià l'expansió de les empreses destinades a la fabricació de màquines pesades i de béns d'inversió, com ara el ciment i els engranatges d'acer.

En resum, l'Estat no és qui determina l'evolució general de l'economia durant els anys estudiats, donat el seu poc pes relatiu dins de l'economia. L'acció dels diferents governs va influir en l'economia per mitjà de les seves opcions polítiques, és a dir, en el seu paper de regulador de les relacions socials de producció, i no tant per la seva activitat econòmica directa i serà el sector privat qui determinarà les grans tendències de l'economia espanyola entre 1914-1936.

El segon nivell de l'administració pública, pel que fa al volum de diners gastats, corresponia als Ajuntaments. El més actiu de Catalunya fou el de Barcelona. El constant increment de despeses de l'Ajuntament de Barcelona, s'inicia amb l'exposició de 1888. La cobertura d'aquestes despeses es feia amb l'emissió de deute públic. El partits republicans veien en la ciutat un element determinant de l'expansió econòmica del país. Així, des de l'arribada al poder d'aquestes forces, s'inicia un procés d'elaboració i aprovació d'un nou pla d'enllaços urbans (Pla Jaussely) que completarà l'antic Pla Cerdà, la qual cosa s'esdevingué entre 1905 i 1907.

Els plans es posaren en pràctica mitjançant el conveni entre el Banc Hispano-Colonial i el Consistori, fruit d'aquest acord s'aprova la construcció de la Via Laietana al 1907.

L'expansió econòmica generada per la Primera Guerra Mundial impulsà al municipi a engegar noves operacions de gran abast, com la prolongació del carrer Balmes, de la Travessera, i de la Diagonal, i sobretot l'exposició universal de 1929. Aquest increment de l'activitat urbanística va portar al municipi a una situació econòmica molt delicada als anys trenta, ja que no s'incrementaren els ingressos i el deute municipal es multiplicà.

Així doncs, l'Ajuntament de Barcelona, amb les seves obres públiques, va ajudar al creixement de l'economia catalana d'entreguerres. *"Els altres Ajuntaments catalans van tenir una actuació menys espectacular"*.²⁸⁷ No fou aquest el cas de Sant Adrià de Besòs, on l'increment de les partides pressupostàries destinades per l'Ajuntament a obres públiques augmentaren de forma extraordinària, i donaren un forta empenta al creixement del sector de la construcció, sobretot en els anys de la dictadura de Primo de Ribera, amb l'emprèstit de 300.000 pessetes l'any 1927.²⁸⁸ Així, les despeses municipals cauen entre 1914 i 1924, justament quan es van construir les xarxes de clavegueram i d'aigua corrent. Pel que fa a les diputacions, aquestes van funcionar independentment des del punt de vista econòmic entre 1914-1920 i 1925-1931. En els altres períodes van funcionar depenent de la Mancomunitat i de la Generalitat respectivament. Les quatre diputacions catalanes l'any 1914 gastaren 10 milions de ptes. i 28,5 entre 1925-26. La política expansiva de la Mancomunitat fou fonamental, igual que la de la Generalitat, que va pressupostar 60 milions l'any 1932, quan aquesta prorrogà el pressupost de les quatre diputacions. L'increment de despeses es feu gràcies a l'emissió de deute. L'evolució en milions fou la següent: 1914, 15; 1920, 50 i 1925, 40 (dels quals només 30 foren coberts). Els ingressos es destinaren a obres d'infraestructures (camins i carreteres, ferrocarrils, sanejament i aigua, i serveis d'educació i sanitat). Aquestes inversions fetes per la Mancomunitat tingueren un efecte multiplicador en l'àmbit econòmic i social, i contribuïren a millorar la formació tècnica de la població catalana.

La Generalitat, una vegada aprovat l'Estatut del 9 de setembre de 1932, comença a administrar els serveis estatals transferits, però sense una fórmula financera definida. Així doncs, l'endeutament fou la solució presa, la qual cosa significà el primer obstacle per una plena efectivitat econòmica. Les dificultats del règim financer s'agregaren amb el govern Alejandro Lerroux (setembre de 1933), qui només va permetre obtenir els costos mínims dels serveis traspassats i cobrar alguns impostos. El primer pressupost de la Generalitat es va

²⁸⁷. *Ibidem*, pàg. 45.

²⁸⁸. En el període 1910-1914: 1.830,0 pessetes enfront de les 371.884,1 dels anys 1925-1929. Pressupostos municipals de Sant Adrià de Besòs dels anys corresponents.

formular el segon semestre de 1934, però amb els fets d'octubre tot es va ensorrar. El Front Popular retornà l'efectivitat a l'Estatut d'Autonomia, però l'esclat de la guerra impedí de nou la consolidació del sistema financer.

En resum, la Generalitat actuà sobre l'economia entre l'abril de 1931 i l'abril de 1933, i entre l'abril de 1933 i el juliol de 1936. Les característiques de la gestió econòmica foren: la pròrroga de pressupostos i l'increment de l'endeutament. Totes aquestes dificultats i la insignificança dels pressupostos (més petits que els de l'Ajuntament de Barcelona) van significar una reduïda capacitat d'actuació, i centraren les seves actuacions en els camps del manteniment de l'aparell burocràtic, en les infraestructures (carreteres), en l'ensenyament i en l'assistència sanitària.

2. L'ECONOMIA ADRIANENCA DE L'AGRICULTURA A LA INDÚSTRIA, 1900-1939

2.1. Les fonts estadístiques per l'anàlisi econòmica del municipi.

L'anàlisi de l'evolució econòmica de Sant Adrià de Besòs s'ha fet mitjançant el buidatge i la informatització dels documents administratius i tributaris següents: *Matrículas de la Contribución industrial y de comercio*, de la localitat de l'any 1910 fins al 1938; *Censos y Padrones* d'habitants dels anys 1896-1938 (en especial, amb la informatització dels anys 1920, 1928 i 1936); *Anuario General de España*, publicat a Barcelona per Bailly-Baillière i Riera reunidos SA²⁸⁹; *Repartimiento de la contribución por la riqueza urbana*; *Contribución*

²⁸⁹. BAILLY-BAILLIÈRE-RIERA. *Anuario General de España (Bailly-Baillière-Riera)*. Barcelona: Anuarios Bailly-Baillière-Riera, del 1912 fins el 1940. Aquest anuari va començar a publicar-se l'any 1879 a Madrid pel seu fundador d'origen francès, Charles Françoise J.B Bailly-Baillière, i a partir de 1912, a Barcelona, on els seus fills s'associaren amb Riera (que ja en publicava un des del 1896, el famós: *Anuari Riera*, primer d'àmbit català i després espanyol, el qual es continuarà publicant fins l'any 1970). L'anuari és una font que ens permet conèixer (tal i com hem pogut comprovar) tot un conjunt d'informacions sobre Qui és qui? a cada localitat, ja que ens informa sobre les dades municipals bàsiques i sobres els oficis i les persones que els ocupen. Suposen una "foto fixa" de la situació socioeconòmica de cada localitat en un any determinat. Les informacions eren obtingudes per un conjunt de corresponsals que coneixien perfectament el territori i d'un nivell de qualificació notable: mestres, notaris, secretaris d'Ajuntament, metges, directors de periòdics, etc. Les dades de cada localitat començaven pel nom del municipi, el nombre d'habitants, les activitats econòmiques bàsiques i les vies de comunicació. Posteriorment, presentaven les dades de les institucions oficials (alcalde, secretari, jutge, mossèn, mestre, etc). I a partir d'aquí, ordenats alfabèticament, els establiments comercials, negocis, professions, propietaris agrícoles, associacions, etc. ALÍA MIRANDA, Francisco et al., del Grupo de Estudios de Asociacionismo y Sociabilidad. *España en sociedad: las asociaciones a finales del siglo XIX*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla la Mancha, 1998. I en especial, l'apartat titulat: *El anuario Bailly-Baillière*, pàg. 21-27. Un element fonamental de la modernització del país i de la localitat és l'ús de la publicitat, aquest fet es va desencadenar bàsicament durant

sobre edificios y solares; Contribución territorial rústica y pecuaria; Amillaramientos; Recuentos de la ganadería existente; Impuesto de patente nacional de circulación de automóviles (Padrón o matrícula de automóviles de lujo o de turismo); Registre Mercantil de Barcelona (RMB), i amb informacions diverses de caire econòmic, provinents de l'ASAB i d'altres arxius i fonts que s'aniran detallant al llarg del treball.

Una font bàsica per l'estudi de l'evolució econòmica, des del punt de vista industrial i de serveis del municipi, ha estat l'impost de la Contribució Industrial i de Comerç (CIC). Aquesta font estadística administrativa i fiscal es posa en marxa arrel de la reforma fiscal del ministre d'Hisenda, el liberal moderat Alejandro Mon.²⁹⁰ Anomenada, inicialment, *Contribución de subsidio de la industria y comercio*, va ser aprovada per llei el 23 de maig de 1845. Concebuda inicialment com un impost real, general, ordinari i directe, s'aplicava: *—Por el mero ejercicio de cualquier industria, comercio, profesión, arte, oficio o fabricación—*. Segons consta, a la base primera del reglament de 1906: *—Estarán sujetos a la contribución industrial todos los individuos y personas jurídicas, así españoles como extranjeros, que ejerzan industria, profesión, incluso arte o profesión por cuenta propia o en comisión—*.²⁹¹ La realitat era que, com el mateix legislador reconeixia, la justícia i l'equitat de la tributació era difícil i complicada. Així doncs, en la pràctica aquesta es limitava a gravar la capacitat productiva de les empreses industrials i els establiments comercials, la capacitat productiva dels quals era calculada a partir d'uns toscos indicadors: en el cas de les indústries, per exemple, a partir del nombre i dels tipus dels forns i artefactes mecànics que posseïen. Les diferents tarifes, les classes i els epígrafs eren extensos, enfarfegadors i complicats, per la qual cosa van ser revisats de forma periòdica.

La reglamentació que afecta al període estudiat en el nostre cas (1910-1939) queda inicialment recollida en la RO de 13 de juliol de 1906.²⁹² En aquesta apareix la divisió de les tarifes a satisfer pels contribuents. Són cinc tarifes, però a la localitat només tenim referències

el primer terç del segle XX i els Anuaris, com el Baylle-Baillière-Riera, en són un bon exemple. FERNÁNDEZ POYATOS, Mª Dolores, *—Las primeras agencias españolas de publicidad: 1912-1934—*. *Cuestiones Publicitarias*. 2010, Vol. I, núm. 15, pàg. 52-71.

²⁹⁰. El debat sobre l'origen i la importància d'aquesta reforma fiscal de la Hisenda espanyola i de la Contribució industrial, que perdurarà amb les corresponents modificacions fins el segle XX, el podem seguir a: LUXÁN MELÉNDEZ, Santiago; BERGASA PERDOMO, Óscar. *—La Hacienda del Estado liberal—*. A: GONZÁLEZ ENCISO, Agustín; MATÉS BARCO, Juan Manuel (coordinadors). *Historia económica de España*. Barcelona: Editorial Ariel, 2007. pàg. 379-412.

²⁹¹. VILLA Y LINDEMÁN, Diego. *La Contribución Industrial y de Comercio. Reglamento y tarifas*. (nuevamente publicadas por RO de 13 de julio de 1906 y ampliados y corregidos los epígrafes desde 26 de mayo de 1896). Madrid: Imprenta de la Revista de legislación, 1907. pàg. 14 i 33.

²⁹². *Ibidem*

d'ús de les quatre primeres. Aquestes són: la primera, dedicada a les activitats comercials i mercantils (11 classes i els seus corresponents epígrafs); la segona, feia referència a contractistes, arrendataris, agents, emmagatzemadors, corredors, consignataris, especuladors, cases de salut i manicomis, escoles, editors, teatres, circs, balls, concerts, curses de braus, frontons, etc. (amb un total de 136 epígrafs); la tercera, dedicada a totes les indústries (421 epígrafs); la quarta, dedicada a professions i oficis (11 epígrafs), i la cinquena o de patents, era una amalgama d'empreses, indústries, comerciants o venedors, oficis i espectacles itinerants molt diversos (constava de dues seccions, la primera amb tres classes i la segona amb una).

A partir de la llei d'utilitats, *Ley reguladora de la Contribución de utilidades en España*, de 27 de març de 1900 –que no s'estendrà pel que fa referència a la tarifa tres, fins a l'1 de gener 1908 tal i com consta al seu reglament de 3 d'agost de 1907–²⁹³ significarà un gran canvi, ja que desapareixeran de les matrícules de la CIC les societats anònimes i en comandita industrials que tributaran segons aquesta nova llei, per la qual cosa les grans empreses i els altres negocis existents als municipis no constaran en aquesta font. De tota manera, en el nostre cas, no seran moltes les empreses i disposem d'informacions addicionals per tal de completar la realitat econòmica de la localitat.

Al llarg dels anys es produïren diferents correccions, pel que fa a les divisions i a les subdivisions de les tarifes que eren en els anys estudiats quatre. Així, el reial decret de l'11 de maig de 1926²⁹⁴ recollirà la següent divisió, ara ja només amb quatre tarifes: la primera, que comprenia el comerç en general i se subdividia en tres seccion: a) comerç subjecte a bases fixes de població, b) comerç subjecte a bases especials, i c) petit comerç i indústria i comerç, i indústria en ambulància); la segona, afectava a les professions amb o sense títol facultatiu i algunes indústries especials, com ara establiments d'ensenyament, espectacles públics, transports o balnearis; la tercera es reservava per a la indústria fabril o manufacturera; i la quarta, dedicada a les arts i oficis.

Tanmateix, cal ser prudent sempre en la utilització d'aquesta font fonamental, car qualsevol font fiscal sempre ha de ser considerada sospitosa en un determinat grau, i aquest

²⁹³. *Gaceta de Madrid*, de 9 de agosto de 1907, núm. 221, pàg. 566 i 567. [En línia, consultat el 5 de febrer de 2016] Disponible a internet: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1907/221/A00566-00567.pdf>

²⁹⁴ PELLICO LATORRE, Francisco. *Contribución industrial de comercio y profesiones: Real decreto de 11 de mayo de 1926. Tarifas y Nomenclátor con arreglo a las RO de 22 mayo, 30 julio y 10 diciembre de 1926*. Madrid: Gongora, 1932. pàg. 28.

també variarà al llarg del temps, segons la perícia i la capacitat tècnica dels responsables d'elaborar les matrícules, així com el control democràtic sobre els organismes, en aquest cas l'Ajuntament i la hisenda pública, encarregats de la seva gestió. No serà el mateix el control municipal durant el període de la Restauració i de la dictadura de Primo de Rivera que en el període dels Ajuntaments republicans populars (1931-1933 i 1936-1939). A Sant Adrià de Besòs però, la forta divisió en el si de la classe dominant, des de l'inici del creixement industrial explosiu (1922-23), ens fa pensar en les dificultats per modificar les classificacions tarifàries o les quantitats a pagar. Com ja hem explicat, les dues faccions de la classe dominant no tindran cap problema a utilitzar totes les vies legals (judicial, política, periodística, etc.), socials (influències en els grups dominants forans o locals; o subalterns) o, fins i tot, violentes (agressions a redactors de diaris), per tal de defensar llurs interessos i llur posició.

El debat historiogràfic sobre la utilització de la CIC i de les matrícules (que són els documents que nosaltres hem utilitzat) per l'estudi de l'economia va ser iniciat per Jordi Nadal amb la publicació, el 1987, de: "La industria fabril española en 1900. Una aproximación", i continuant amb el seu llibre de 1992, sobre el barri de Sant Martí de Provençals, veí de Sant Adrià de Besòs, escrit amb Xavier Tafunell.²⁹⁵ A l'apartat metodològic, podem llegir un interessant resum sobre l'evolució històrica i la utilitat metodològica d'aquest tribut. La conclusió que podem extreure és que l'ocultació o l'elusió fiscal podria tenir una entitat apreciable, la qual cosa no la invalida com a font. El problema més gran de la font és, com ja hem analitzat, l'entrada en vigor de la llei d'utilitats. En conseqüència, són molts els historiadors que han utilitzat aquesta font en els seus estudis, la qual cosa ens pot permetre fer comparacions amb d'altres localitats.²⁹⁶

²⁹⁵. Cfr. NADAL, Jordi; TAFUNELL, Xavier. *op. cit.*, 1992.

²⁹⁶. *La estadística de la CIC presenta algunos problemas de utilización, que en parte se deben al hecho de proceder la información de las propias corporaciones de los interesados. Probablemente se confiaba en que tales interesados se vigilarían unos a otros a la hora de repartir el cupo global fijado en los presupuestos. En la práctica, si no había organizaciones en algunos sectores, si las existentes no encuadraban a todo el mundo, si no eran perfectamente transparentes y democráticas, o, simplemente, si denunciando a un defraudador el buen contribuyente no obtenía un beneficio que estimase suficiente, en cualquiera de estos casos la vigilancia mutua sería más o menos ineficaz: de hecho, parece que la estadística de la CIC no era exhaustiva. A pesar de ello, el estudio de esta fuente, iniciado y preconizado desde hace algunos años por Jordi Nadal, se ha demostrado capaz de mejorar la imagen que teníamos sobre la industria española del siglo XIX, proporcionando, al menos, cifras mínimas para muchos sectores y lugares a propósito de los cuales no existían cifras en absoluto. Un problema diferente reside en que, desde comienzos del siglo XX, quedaron exceptuadas de este impuesto las empresas constituidas como sociedades por acciones. Tales sociedades, en efecto, tributaban por otro concepto —el impuesto de utilidades—, y aunque también hay fuentes impresas para su estudio, la soldadura de unos y otros datos no se efectúa con facilidad.* COLL, Sebastián; FORTEA, José Ignacio. —Guía de fuentes cuantitativas

Una altra font d'informació ens la proporcionen les dades de població recollides en els censos i altres documents, els quals ens permeten analitzar les característiques de la força de treball del municipi i la relació entre l'augment d'aquesta, com a conseqüència de la immigració, i el creixement industrial adrianenc. També disposem de les dades empresarials de l'ASAB i del Registre Mercantil de Barcelona (RMB), la qual cosa ens permet analitzar les formes jurídiques de les empreses, l'evolució de la propietat i dels propietaris, els reglaments de treball i, en algun cas, els treballadors d'algunes empreses (Baurier).

Per l'estudi dels mitjans de producció agrària bàsica: el sòl, des del punt de vista de la seva classificació per categories i usos i pels seus propietaris, hem fet servir les dades fiscals que ens proporciona la *Contribución territorial rústica y pecuaria*, els *Amillaramientos* i els *Recuentos de la ganadería existente*. Alejandro Mon i Ramón Santillán, en la llei de pressupostos del 23 de maig de 1845, inicien el pas del sistema tributari tradicional al modern. Es va crear un impost sobre *los bienes inmuebles, cultivo y ganadería*, que donaria pas a l'impost de la *Contribución territorial rústica y pecuària*, i l'any 1883, en la llei de pressupostos del mes d'agost, a la separació de la *Contribución rústica de la urbana*. L'impost era fixat per l'estat, que establia un sistema de contribució sobre la propietat on es combinava una distribució de *cupo* amb una recaptació de quota. El repartiment el feia el Ministeri d'Hisenda per províncies, d'acord amb les Diputacions, i aquesta amb els municipis, que mitjançant comissions de repartiment distribuïen el cupo municipal i la quota que havia d'aplicar-se al líquid imposable de cada propietari per tal d'assolir l'assignat al municipi. Aquest repartiment es feia de forma solidària entre tots els contribuents, la qual cosa significava que si algú no pagava ho havien de fer tots els altres.

El coneixement real sobre les propietats i els seus usos es feia mitjançant l'amillament, document que es basava en la declaració jurada dels propietaris. En definitiva, era un catàleg literal dels béns i de les rendes dels contribuents, i la seva elaboració es basava en les cèdules de declaració de la riquesa, que elaboraven els contribuents.²⁹⁷

La informació que obtenim dels amillaments és de caràcter general, sobre tota la localitat i des d'un punt de vista territorial: dimensió del conjunt de les terres de

para la historia económica de España. Vol. I, Recursos y sectores productivos". *Estudios de Historia Económica*. Madrid: Banco de España - Servicio de Estudios, 1995, núm. 32. pàg. 147.

²⁹⁷. *Las declaraciones de los propietarios ordenadas alfabéticamente y la Cartilla Evaluatòria constituïen el Padrón General de Riqueza de cada poble, que molt aviat passa a denominar-se Amillaramiento*" SEGURA i MAS, Antoni. "Els amillaments: una font per a l'anàlisi de la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX". *Estudis d'història agrària*, 1990, núm. 8, pàg. 238.

l'amillament, del seu ús (regadiu, secà, erms o boscos) i de la seva qualitat (classificada en quatre categories) en el cas de Sant Adrià de Besòs; però també de caràcter individual, com ara les dades personals dels propietaris (nom i cognoms, veí o foraster, lloc de residència) i de les seves propietats (qualitat, classe de terra, extensió de les parcel·les, localització, etc.), pel nostre estudi disposem dels amillaments o revisions dels anys: 1855, 1906, 1918, 1932-33, 1937 i 1945.²⁹⁸

L'administració, per tal d'evitar el frau fiscal, perill que es corria en deixar en mans dels contribuents i l'administració local (controlada per la classe dominant local, propietaris i polítics), va intentar establir un cadastre gestionat per l'administració, on els inspectors i els tècnics públics poguessin comprovar sobre el terreny l'ús i la qualitat del sòl i els rendiments obtinguts. Durant tot el període estudiat (1855-1945), no es va crear aquest sistema de càlcul de la riquesa i dels usos del sòl.²⁹⁹

La qüestió que se'ns planteja és: per què no es va establir un sistema de control més precís i exhaustiu a Espanya? Malgrat les queixes dels contribuents pel repartiment i el coneixement que tenia l'administració del frau, s'acceptava l'impost com a un mal menor, i s'afirmava que si bé les xifres no eren les correctes, sí molt aproximades a les reals. Que el cadastre no es posés en marxa no va ser causat perquè: *—los grandes propietarios, que se resistieron al catastro para eludir el impuesto, y en los gobiernos, sobre todo los conservadores, que conservadores que actuaron a su dictado: la responsabilidad está en la oligarquía dominante. Esa resistencia, es indudable, se dio*”, sinó més aviat perquè: *—El atraso estadístico es un síntoma del —más general— atraso económico. La falta de catastro es también una de las expresiones de ese atraso.*” I, per últim, la desconfiança estructural de

²⁹⁸. Nosaltres vam seguir el consell d'Antoni Segura: *—La correspondència entre els dos primers períodes (1850-59 —a la pràctica, 1850-55— i 1860-66) i l'abundància legislativa de disposicions que acompanyi l'establiment dels amillaments després de la reforma de Mon del 1845 és clara. Caldria una anàlisi més detallada per als períodes del segle XX (1915-20 —la majoria del 1918—, 1921-30 i 1941-51 —en realitat, n'hi ha molt pocs de posteriors al 1945—, ja que a partir de 1906, i fins el 1913, a d'altres regions de l'estat s'estava confeccionant 'l'Avance catastral'*”.

²⁹⁹. *—Espanya entre 1845 y 1900, es decir, de la estadística creada para gestionar la Contribución de inmuebles, cultivo y ganadería (Contribución territorial), implantada en 1845. Durante el siglo XIX aquí no se hizo un catastro con finalidad fiscal. En consecuencia, la gestión de la citada Contribución se apoyó en un sustitutivo del mismo, los amillamientos. Estos amillamientos eran una deficiente estadística fiscal basada en la declaración de los contribuyentes, realizada en los Ayuntamientos, con escaso o deficiente control por parte de la Administración central. Estos inventarios de la propiedad eran similares a los que utilizaron aquellas naciones donde no hubo Catastro. Los contemporáneos los calificaron como estadística descriptiva o administrativa, un término que acabó haciendo oficial la Dirección General de Contribuciones en 1855.*” VALLEJO POUSADA, Rafael. *—La Estadística territorial española desde 1845 a 1900. ¿Por qué no se hizo un Catastro en el siglo XIX?*”. *Revista CT/Catastro*, Abril 2010, núm. 68, pàg. 81-82. [En línia: consultat en 2015]. Disponible a internet: http://www.catastro.minhap.gob.es/esp/ct_catastro.asp

totes les classes (rics i pobres) sobre l'acció de l'Estat i la Hisenda, *—Del Estado sólo perciben las cargas. Estamos ante un terreno abonado para la desconfianza, sobre todo cuando estas cargas son crecientes y erosionan las rentas o, más aún, empeoran las de por sí difíciles condiciones de vida, como constatamos en la segunda mitad del siglo XIX. El crecimiento de la Contribución territorial y la alta presión fiscal sobre la agricultura fueron motivos fundamentales para el fracaso de la renovación general de los amillaramientos durante el último tercio de aquel siglo.*”³⁰⁰

Sobre els amillaraments i sobre la seva utilitat estadística, com explica Rafael Vallejo, hi ha dues postures extremes: *—Una es la fiscalista: su tesis fundamental se resume en que los amillaramientos no son fiables para conocer la propiedad y los usos del suelo en la España del siglo XIX. Esta postura peca de un exceso: la generalización sin matices, pese a reconocer en algunos casos la diversidad territorial. Estamos ante una perspectiva que conduce a la esterilidad historiográfica. Por dos razones. La primera es que entra en contradicción con determinadas realidades locales: las obvia o simplemente no las explica. La segunda es que lleva implícita la negación de la validez de documentados trabajos que prueban la oportunidad del empleo de los amillaramientos. La otra postura extrema, denominémosla sectorial, es la que aboga por la validez de los amillaramientos y adopta sus datos con pocas reservas. Las conjeturas a esta postura son varias. Una de ellas es que, a pesar del rigor analítico, las y los historiadores tendemos a identificarnos con las fuentes y a validar los resultados que de ellas se desprenden. Otra es que el recurso a las mismas por una amplia comunidad investigadora acaba legitimando el uso y difuminando sus imperfecciones. De las prevenciones se puede pasar, sin solución de continuidad, a la tolerancia acrítica de sus defectos. Existen indicios para sostener que esto es lo que ha sucedido en algunos trabajos con base en los amillaramientos. Este abuso de la fuente tiene lógicas consecuencias para la consistencia de la investigación y, lo más importante, para su credibilidad, por lo que estos estudios corren un riesgo: envejecer pronto.*”³⁰¹

Finalment, a finals de segle (1893-95), s'inicià un procés de creació de registres fiscals i d'un pla cadastral del Ministeri d'Hisenda. *—Los ensayos realizados por este procedimiento llevaron a la implantación, en 1900, del Catastro por Masas de Cultivo y Clases de Terreno. El levantamiento catastral incluía la formación de un plano agronómico-cadastral de cada*

³⁰⁰. *Ibidem*, pàg. 106-109.

³⁰¹ VALLEJO POUSADA, Rafael. *—Los amillaramientos como fuente estadística: una visión crítica desde la contribución territorial*”. *Historia agraria: Revista de agricultura e historia rural*, 2000, núm. 20, pàg. 119.

*término municipal. En el citado plano se reflejaban los aprovechamientos agrícolas, clasificados según las calidades de los terrenos. Esta vez el catastro iba a tener un carácter fiscal. Tras las mediciones topográficas se establecían unas cartillas evaluatorias y registros fiscales de la propiedad rústica y pecuaria. Los trabajos de evaluación corrían a cargo de los ingenieros agrónomos y peritos del Ministerio de Hacienda. El levantamiento planimétrico seguía siendo competencia del Instituto Geográfico. El 1906 se aprobó la “Ley del Catastro. Desde el punto de vista fiscal, la principal novedad de la ley de 1906 consistía en la sustitución del sistema de derrama por cupos por el de cuota directa”.*³⁰² Però la reforma de la dictadura de Primo de Rivera va paralitzar les tasques cadastrals que s’estaven desenvolupant (1906), i va iniciar un ambiciós projecte que per molts historiadors era simplement una forma d’aturar el cadastre: *—El levantamiento parcelario debía realizarse a escala 1:2.000, fijándose por medios topográficos los lindes de las parcelas y las líneas separadoras de cultivos. Se regresaba así, en cierto modo, al planteamiento del catastro efectuado por Francisco Coello en la década de 1860. Y al igual que aquel ambicioso plan, la precisión del levantamiento catastral ordenado por Primo de Rivera ha resultado sospechosa para los historiadores. Juan Pro lo expresa del siguiente modo: ‘La exactitud que se pretendía dar al catastro era una protección contra el éxito del mismo: su levantamiento quedaba convertido en una tarea tan lenta y costosa, que ponía a los propietarios fuera del alcance del tributo por muchos años’*³⁰³. La Segona República va fer el que va poder, és a dir, intentar finalitzar el cadastre (mitjançant l’avançament cadastral), però el que és més important, a través de la introducció de la fotogrametria (Llei de 6 d’agost de 1932) per tal de poder elaborar el cadastre parcel·lari. La Direcció General d’Aeronàutica feia la fotografia aèria, l’Institut Geogràfic realitzava els treballs topogràfics de recolzament i la transformació de les fotografies en plànols (escala 1:2.500 ó 1:5.000), perquè finalment els tècnics del Ministeri de Hisenda fessin els croquis parcel·laris de l’avenç cadastral. La Guerra Civil va posar fi a l’experiència, i no serà fins el 1970, a finals de la dictadura franquista, que es finalitzarà el cadastre a Espanya.

En definitiva, aquests documents de caràcter fiscal permeten apropar-nos de forma força correcta, no exacta i infal·lible —car l’ocultació sempre és possible—, a l’evolució de l’ús del sòl, a la qualitat —en menor mesura, a la classificació per categories dels mateixos— i al

³⁰² URTEAGA, Luis. —*Dos décadas de investigación sobre historia de la cartografía catastral en España (1988-2008)*”. *Revista CT/Catastro*, agost 2008, núm. 63, pàg. 21.

³⁰³. *Ibidem*, pàg. 21.

coneixement dels propietaris. Antoni Segura, el 1990, deia: *—és evident que una de les documentacions més idònies, si més no perquè permeten una aproximació global a nivell municipal, són els amillaments de la segona meitat del segle XIX i la primera meitat de l'actual.*”³⁰⁴

L'ocultació de la informació —absoluta (el fet de declarar menys terres de les que hom posseeix) o relativa (el fet de declarar classes i qualitats de terres inferiors a les que realment es posseïen)— a la Contribució Rústica a Sant Adrià de Besòs, va ser limitada per l'obligació de fer públics els repartiments i, més encara, a un municipi on, durant els anys d'industrialització (1914-1931), es va viure una forta confrontació entre les diverses faccions de la classe dominant i, a partir de 1931, entre aquestes i les forces republicanes i revolucionàries.

En tot cas, l'estudi d'aquesta font local s'ha de complementar i confrontar amb altres dades municipals (padrons municipal, censos, etc.) o externes (com ara els registres d'hipoteques i de la propietat, protocols notariaus, etc.), per tal de pal·liar en la mesura que sigui possible les ocultacions contingudes en aquesta font d'origen fiscal.

2.2. Els mitjans de producció i la força de treball de Sant Adrià: 1900-1940.

Abans d'endinsar-nos en l'estudi dels mitjans de producció, però sense repetir de nou els factors de localització industrials històrics —analitzats al Capítol I—, caldria complementar aquests amb algunes circumstàncies lligades directament a les característiques de les indústries adrianenques.

Un dels factors que va afavorir l'emplaçament de les empreses al municipi va ser la laxitud de les autoritats municipals vers els projectes industrials que volien dur-se a terme al municipi. Així doncs, algunes de les empreses iniciaven les seves activitats, malgrat no acomplir les normes —no de Sant Adrià de Besòs, que no en tenia, sinó de Barcelona, que eren a les que remetia l'administració local i, en el seu nom, l'arquitecte municipal—. El municipi no tindrà un enginyer interí fins el juny de 1932, quan va ser anomenat Rafael Campalans Puig —després d'haver-se ofert a l'Ajuntament per desenvolupar aquesta tasca—, amb la

³⁰⁴. SEGURA I MAS, Antoni, *op. cit.*, 1990, pàg. 235.

retribució dels drets que abans percebia l'arquitecte municipal per instal·lacions industrials i de maquinària.³⁰⁵

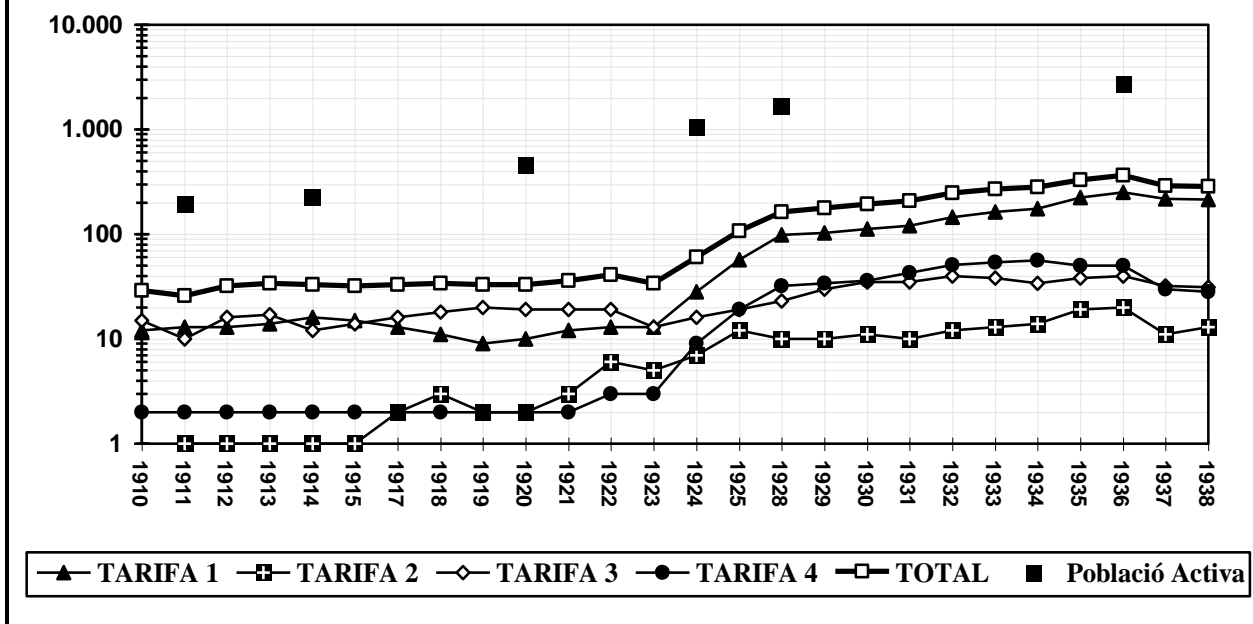
Això coincideix amb el que afirma Mercè Tatjer –que ha estudiat exhaustivament els factors de la localització industrial a Barcelona i el seu pla– i no només per finals del segle XIX sinó durant les primeres dècades del segle XX, almenys a Sant Adrià de Besòs: *–En aquestes àrees, les condicions d'instal·lació foren encara més laxes, i per tant les empreses industrials gaudiren d'àmplies facilitats d'instal·lació, ja que només depenien de la normativa municipal, alhora que comptaven amb grans espais lliures d'ús agrícola; al mateix temps, cal tenir en compte, com hem assenyalat abans, que la tradició preindustrial, tan característica d'aquests espais del Pla de Barcelona d'ençà del segle XVIII (els prats d'indianes, les bòbiles, els corders o els petits establiments de productes químics), serví de base a algunes de les noves instal·lacions productives.*³⁰⁶ Aquesta permissivitat va permetre la instal·lació d'indústries del sector químic dedicades a la destil·lació del quitrà i d'altres productes altament volàtils, explosius i letals (benzol), que eren especialment perillosos pels veïns dels voltants i pels treballadors. De fet, la indústria M. y R. Tey (1922-1933), que s'instal·la al poble, va patir un incendi l'any 1909 que va provocar la destrucció de la seva impressionat fàbrica de Badalona. Una altra fàbrica dedicada a les mateixes activitats, però molt més important, va ser la de VHPN, també arribada de Badalona el 1917, i que va treballar fins després de la Guerra Civil. Una altra de les fàbriques que s'hi va instal·lar fou la de Miquel y Widmer, SC (1906-1923), situada al costat del mar, que ocasionava contaminació i molèsties als veïns i fou anomenada popularment com *–la fàbrica de la pudor*”, perquè escampava els seus vapors i gasos fètidis per tota la urbanització de Font i Vinyals . A la mateixa urbanització, però per sobre de la via del tren, al costat de l'última illa trobem M. y R. Tey, i dues illes més enllà la VHPN. Les centrals tèrmiques, situades a ambdós marges del riu, per sota de les vies i al costat del mar, també causaren molèsties i generaren protestes al municipi, en especial, la Cooperativa del Fluid Elèctric, que l'any 1931 i 1932 llençava fums, cendres i carbonissa, la qual cosa perjudicava els veïns i els camps de conreu del Districte Segon.³⁰⁷

³⁰⁵. ASAB. *LAPA*, 26 juny 1932, foli, 36.

³⁰⁶. TATJER i MIR, Mercè. *–Eixamplament de l'espai industrial (1875-1897)–*. *Barcelona quaderns d'història*. 2010, núm. 16, pàg. 203.

³⁰⁷. ASAB. *LAPA*, 31 novembre 1931 i 14 març 1932.

Gràfic 4: Evolució del nombre d'actius i dels contribuents de les quatre tarifes de la Matricula Industrial i de Comerç de Sant Adrià de Besòs, 1910-1938.

Un altre factor de localització va ser el rebuig veïnal davant aquestes situacions. A Sant Adrià de Besòs, aquestes protestes van aparèixer més tard, poc abans de la proclamació de la Segona República i, especialment, durant aquesta. La docilitat de la població adrianaenca no seria l'explicació, sinó més aviat la dificultat d'organitzar-se que tenia una població d'origen immigrant obrera que estava construint la seva vida, moltes vegades simplement en forma d'habitatge. Així ho recull Tatjer, per Barcelona: *«D'altra banda, no hem d'obviar que aviat sorgiren conflictes amb el veïnat, tant per la instal·lació il·legal de generadors de vapor com per la potència de les calderes o per la insalubritat i perillositat d'algunes fàbriques. Tenim constància clara d'alguns d'aquests conflictes –sempre controlats pels tècnics i enginyers municipals– que es produïren més sovint en aquella part de l'Eixample, com la de Sant Antoni, on aviat s'edificaren habitatges per a treballadors. Dos exemples il·lustren el conflicte. Un és el de la fàbrica de greixos Mata Balanzó i Cia. del c. Viladomat, núm. 43 que, a més d'instal·lar il·legalment un generador de vapor, abocava a la claveguera substàncies tòxiques i pestilents, situació que provocà les queixes dels veïns, que manifestaren que aquesta fàbrica podria impedir els progressos de la urbanització i perjudicar la propietat existent, a més de ser causa d'insalubritat per al força proper mercat de Sant Antoni.»*³⁰⁸

³⁰⁸. TATJER I MIR, Mercè, *op. cit.*, 2010, pàg. 216.

En resum, i seguint de nou a Tatjer: *—A finals del segle XIX, l'eixamplament de l'espai industrial assentaria les bases de Barcelona com una gran fàbrica, una ciutat industrial en la qual gairebé cap indret, cap manifestació social, econòmica, científica, artística i cultural, per activa o per passiva, restaria al marge de l'activitat fabril. Per tant, la Barcelona Gran s'havia configurat com un gran districte industrial polinuclear que havia establert una connexió en xarxa entre els diferents barris fabrils que la formaven. Aquesta connexió existia, també, amb la resta de nuclis industrials del Baix Llobregat (L'Hospitalet, Esplugues, Cornellà) i de la resta del Barcelonès (Sant Adrià, i en especial Badalona on, per exemple, l'empresa Cros se n'anà el 1878), en els quals ben aviat s'hi van instal·lar fàbriques procedents de Barcelona.*"³⁰⁹

En definitiva, el primer terç del segle XX significarà per Sant Adrià de Besòs el seu naixement, car les noves indústries —generades per la Segona Revolució Industrial i que cercaven una localització on poder desenvolupar les seves activitats sense cap tipus d'interferències— van convertir el municipi en un lloc d'atracció industrial de primer nivell: *—Hay que tener en cuenta que en el primer tercio de siglo XX se inicia un nuevo e importante cambio espacial de la industria barcelonesa. Se trata del incipiente desarrollo de la segunda corona industrial de la región, que se conforma a partir de núcleos inmediatos (Sant Adrià, Hospitalet,) o próximos (Montcada, Cornellà, Badalona, Sant Boi, Sant Feliu de Llobregat), que en muchos casos— como el de Hospitalet, Badalona o Cornellà— contaban desde el siglo XIX con una cierta actividad y tradición fabril. Infraestructuras e industrias procedentes de Barcelona, así como otras de nuevo cuño empresarial y productivo (Uralita en Montcada, CELO, la fábrica de vidrio plano de la Compañia Española Libbey Owens y una central térmica en Sant Adrià, o la fábrica Siemens en Cornellà, entre otras) configurarán un nuevo espacio fabril que servirá de punto de partida para la gran expansión metropolitana de la industria a partir de la década de 1960.*"³¹⁰

³⁰⁹. *Íbidem*, pàg. 232.

³¹⁰. TATJER, Mercedes. —La industria en Barcelona (1832-1992). Factores de localización y cambio en las áreas fabriles: del centro histórico a la región metropolitana". *Scripta Nova* (revista electrònica) de la Universidad de Barcelona. Vol. X, núm. 218 (46), 1 de agosto de 2006. [En línia, consultat: 23 maig 2016] Disponible a internet: <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-218-46.htm>

Taula XL: Evolució del nombre de contribuents (persones o empreses) de les quatre tarifes de la Matricula Industrial i de Comerç de Sant Adrià de Besòs, 1910-1938.

Anys	Tarifa 1		Tarifa 2		Tarifa 3		Tarifa 4		Total	
	N.	Quota	N.	Quota	N.	Quota	N.	Quota	N.	Quota
1910	12	SD	0	SD	4	SD	1	SD	17	SD
1911	14	1.206,67	1	71,19	5	1.984,10	2	39,87	22	3.301,83
1912	13	1.654,94	1	71,19	5	4.735,11	2	39,87	21	6.501,11
1913	14	2.214,72	1	71,19	5	7.424,57	2	39,87	22	9.750,35
1914	16	2.820,07	1	71,19	4	8.255,59	2	39,87	23	11.186,72
1915	15	2.408,36	1	71,19	4	8.813,72	2	39,87	22	11.333,14
1916	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD
1917	13	2.021,09	1	270,52	4	10.708,91	2	39,87	20	13.040,39
1918	12	1.438,51	2	418,59	7	11.047,97	2	39,87	23	12.944,94
1919	10	855,94	3	504,03	8	13.996,04	2	39,87	23	15.395,88
1920	11	1.415,74	2	504,03	7	13.748,20	2	39,87	22	15.707,84
1921	13	3.027,36	3	969,60	7	20.772,28	2	59,81	25	24.829,05
1922	14	2.290,19	5	1.375,39	9	20.692,45	3	89,70	31	24.447,73
1923	14	2.820,00	3	1.362,83	7	18.306,64	3	107,63	27	22.597,10
1924	27	4.809,61	5	2.106,33	7	21.070,64	9	702,79	48	28.689,37
1925	57	7.988,85	10	2.365,58	9	21.142,78	18	1.335,78	94	32.832,99
1926	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD
1927	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD
1928	98	20.972,85	10	956,35	13	27.239,39	32	2.547,45	153	51.716,04
1929	97	18.777,51	9	1.017,33	20	28.788,91	34	2.514,17	160	51.097,92
1930	108	18.708,23	11	1.155,92	23	29.670,24	36	2.397,24	178	51.931,63
1931	115	19.283,42	9	989,60	23	30.415,70	44	3.082,47	191	53.771,19
1932	138	25.620,21	12	1.413,73	25	31.772,69	51	3.354,12	226	62.160,75
1933	151	31.093,53	13	2.179,18	24	36.496,57	54	3.958,66	242	73.727,94
1934	166	38.349,71	14	2.334,60	23	31.388,54	56	5.103,23	259	77.176,08
1935	202	68.286,82	16	3.581,19	26	32.556,40	50	5.632,83	294	110.057,24
1936	224	63.092,13	17	3.111,73	26	32.273,05	51	5.626,49	318	104.103,40
1937	221	58.078,66	13	2.109,39	23	31.698,92	31	3.050,79	288	94.937,76
1938	197	43.339,03	13	2.109,36	19	27.435,77	26	2.965,67	255	75.849,83
1939	205	SD	13	SD	18	SD	31	SD	267	77.209,03

Llegenda: Tarifes: 1. Comerç; 2. Professions liberals; 3. Indústria fabril; 4. Oficis i artesans. N.: Nombre de contribuents. Quota: quantitats satisfetes pel conjunt dels contribuents i en pessetes de l'època. SD: sense dades.

Font: Elaboració pròpia a partir de les Matricules Industrials i de Comerç dels anys corresponents.

L'evolució de les quatre tarifes del CIC ens permeten descobrir com Sant Adrià de Besòs va passar de ser un poble eminentment rural i agrari a un d'urbà i industrial. El 1911, el nombre de contribuents (persones o empreses) va ser de 22 i la quota satisfeta de 3.301,83 ptes. L'any 1935, justament abans de la Guerra Civil, els contribuents eren 294 (el 1936, 318, però la quota satisfeta menor) i la quota satisfeta de 110.057,24 ptes.

En 25 anys, la transformació que es va produir al municipi va ser extraordinària, des del punt de vista econòmic, poblacional –així, es passà de 494 habitants el 1910 a 8.401 el 1936 i de 195 actius a 2.749 respectivament– i, lògicament, també des de l'urbà, social, polític i cultural.

L'evolució general, i de cadascuna de les tarifes, demostra com el creixement del nombre de contribuents es manté estable durant la segona dècada del segle XX, malgrat la Gran Guerra que, si bé va significar l'augment de feina a les fàbriques del municipi, no va traduir-se en un major nombre de comerciants (mitjana 14), professionals liberals (2) o artesans (2), i sí, en canvi, en el nombre de contribuents industrials de la CIC, que es van multiplicar per dos (1910,4 i 1919,8), de la mateixa manera que el nombre d'actius, que va passar de 195 a 452. La crisi postbèlica, que afectà a l'economia espanyola i catalana entre 1921-24, va tenir una escassa repercussió en el nostre cas. Així doncs, l'any 1924, totes les tarifes del CIC es multipliquen per dos i més una altra vegada l'any següent (1925), i un cop més l'any 1930; la població activa el 1924 era de 1.037 persones i 1.646 el 1928. La crisi provocada pel Crack de 1929 va ser imperceptible a Sant Adrià de Besòs, que continua el seu creixement econòmic, sense aturador, i torna un cop més a duplicar el nombre de contribuents de gairebé totes les tarifes, entre el 1930 i el 1936. El nombre de contribuents totals passà de 178 a 318; el de comerciants de 108 a 224; el de professionals liberals d'11 a 17; el d'artesans de 36 a 51 i el d'industrials de 20 a 26. Només la Guerra Civil aturarà el procés de creixement econòmic, social i cultural del municipi, la recaptació quedarà reduïda a una xifra de 77.209,03 ptes., gairebé idèntica a la de 1934.

Taula XLI: Evolució de la TCAA (%) dels contribuents (persones o empreses) i de les quotes de la CIC de Sant Adrià de Besòs: 1911-1938.

<i>Anys</i>	<i>Tarifa 1</i>		<i>Tarifa 2</i>		<i>Tarifa 3</i>		<i>Tarifa 4</i>		<i>Total</i>	
	<i>Contr.</i>	<i>Quota</i>	<i>Contr.</i>	<i>Quota</i>	<i>Contr.</i>	<i>Quota</i>	<i>Contr.</i>	<i>Quota</i>	<i>Contr.</i>	<i>Quota</i>
1915*	1,74	18,86	0,00	0,00	-5,43	45,18	0,00	0,00	0,00	36,11
1920	-6,01	-10,08	14,87	47,91	11,84	9,30	0,00	0,00	0,00	6,75
1925	38,96	41,35	37,97	36,24	5,15	8,99	55,18	101,84	33,70	15,89
1930	13,63	18,55	1,92	-13,34	20,64	7,01	14,87	12,41	13,62	9,60
1936	12,93	22,46	7,52	17,94	2,06	1,41	5,98	15,28	10,15	12,29
1938	-6,22	-17,12	-12,55	-17,67	-14,51	-7,80	-28,60	-27,40	-10,45	-14,64

Llegenda: Tarifes: 1. Comerç; 2. Professions liberals; 3. Indústria fabril; 4. Oficis i artesans. **Contr.:** Contribuents. **Font:** Elaboració pròpia a partir de les Matricules Industrials i de Comerç dels anys corresponents. L'any 1911, 1915 i 1920 van ser 22 el nombre de contribuents. (*): La TCAA (%) de 1915 és respecte l'any 1911.

La **Taula XLI**, resum de l'evolució de la TCAA (%) del nombre de contribuents i de la quota satisfeta de la CIC, mostra que els grans moments del creixement econòmic adrianenc van ser entre: 1911-15, 1920-25 i 1930-36 i, en menor mesura, entre 1915-20 i 1925-30, i que la recessió es va produir durant la guerra, 1936-39. Els cicles econòmics adrianencs presenten una dinàmica econòmica peculiar, ja que el gran creixement es va

produir abans de començar al conjunt de Catalunya i va continuar després, aprofitant l'empenta del país, però amb menys força. La creació d'una ciutat industrial i la radicació de grans empreses estava per sobre de les conjuntures i del curt termini, corresponia més a una planificació estratègica global; la Baurier, les centrals tèrmiques, la CELO o la Sociedad General de Electro-metalúrgica, es van construir pensant en el futur econòmic i industrial de Catalunya i d'Espanya de forma estructural. L'arribada dels immigrants va permetre i afavorir, alhora, la creació de més empreses i negocis, tal com demostren les dades del CIC. La inversió en el procés d'urbanització del municipi, amb la construcció com a motor econòmic, o l'establiment de serveis (comerç, educació, salut, etc.) va garantir la possibilitat de fer negocis –grans o petits–, que alguns aprofitaren per enriquir-se sense escrúpols i d'altres per viure servint als ciutadans.

Taula XLII: Classificació de les activitats econòmiques dels contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i % segons el CNAE-93. 1910-1938.

A) 1910-1930

<i>Activitats econòmiques</i>	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1928	1929	1930
Agricultura (A)																		
Indústria manufacturera (D)	17	12	18	19	17	17	20	22	24	22	23	22	20	19	27	33	40	43
Electricitat, gas i aigua (E)	1	1	1	1				2	2	2	2	2	2					
Construcció (F)														3	6	8	6	7
Comerç (G)	5	8	6	8	9	9	7	10	9	10	12	15	14	27	47	89	95	108
Hostaleria (H)	6	6	6	6	7	6	6	6	5	5	5	5	5	7	20	25	24	25
Transport, emmagatzematge i comunicacions (I)												3	3	3	4	2	1	1
Sanitàries, veterinàries i d'assistència social (N)																2	2	3
Serveis oficials, públics i personals (O)														1	3	5	9	8
Total general	29	27	31	34	33	32	33	40	40	39	42	47	44	60	107	164	177	195
Agricultura (A)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Indústria manufacturera (D)	58,6	44,4	58,1	55,9	51,5	53,1	60,6	55,0	60,0	56,4	54,8	46,8	45,5	31,7	25,2	20,1	22,6	22,1
Electricitat, gas i aigua (E)	3,4	3,7	3,2	2,9	0,0	0,0	0,0	5,0	5,0	5,1	4,8	4,3	4,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Construcció (F)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,0	5,6	4,9	3,4	3,6
Comerç (G)	17,2	29,6	19,4	23,5	27,3	28,1	21,2	25,0	22,5	25,6	28,6	31,9	31,8	45,0	43,9	54,3	53,7	55,4
Hostaleria (H)	20,7	22,2	19,4	17,6	21,2	18,8	18,2	15,0	12,5	12,8	11,9	10,6	11,4	11,7	18,7	15,2	13,6	12,8
Transport, emmagatzematge i comunicacions (I)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	6,4	6,8	5,0	3,7	1,2	0,6	0,5
Sanitàries, veterinàries i d'assistència social (N)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2	1,1	1,5
Serveis oficials, públics i personals (O)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	2,8	3,0	5,1	4,1
Total general	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

B) 1931-1938

<i>Activitats econòmiques</i>	<i>1931</i>	<i>1932</i>	<i>1933</i>	<i>1934</i>	<i>1935</i>	<i>1936</i>	<i>1937</i>	<i>1938</i>
Agricultura (A)					15	16	16	
Indústria manufacturera (D)	44	49	49	46	49	53	45	43
Electricitat, gas i aigua (E)								
Construcció (F)	9	14	13	13	9	13		
Comerç (G)	114	137	150	162	193	213	214	189
Hostaleria (H)	25	30	37	38	46	48	43	40
Transport, emmagatzematge i comunicacions (I)	2	2	2	1	1	1	1	1
Sanitàries, veterinàries i d'assistència social (N)	3	5	5	5	5	5	5	5
Serveis oficials, públics i personals (O)	11	12	13	15	13	14	9	8
Total general	208	249	269	280	331	363	333	286
Agricultura (A)	0,0	0,0	0,0	0,0	4,5	4,4	4,8	0,0
Indústria manufacturera (D)	21,2	19,7	18,2	16,4	14,8	14,6	13,5	15,0
Electricitat, gas i aigua (E)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Construcció (F)	4,3	5,6	4,8	4,6	2,7	3,6	0,0	0,0
Comerç (G)	54,8	55,0	55,8	57,9	58,3	58,7	64,3	66,1
Hostaleria (H)	12,0	12,0	13,8	13,6	13,9	13,2	12,9	14,0
Transport, emmagatzematge i comunicacions (I)	1,0	0,8	0,7	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3
Sanitàries, veterinàries i d'assistència social (N)	1,4	2,0	1,9	1,8	1,5	1,4	1,5	1,7
Serveis oficials, públics i personals (O)	5,3	4,8	4,8	5,4	3,9	3,9	2,7	2,8
Total general	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Taula XLIII: Classificació de les activitats econòmiques dels contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i % segons el CNAE-93 / Divisions. 1910-1938.

A) 1910-1930 en xifres absolutes

<i>Divisions</i>	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1928	1929	1930
Indústria alimentària (15)														1	1	2	3	3
Indústria tèxtil (17)	4		3	4	4	4	7	7	7	7	8	7	7	7	8	7	7	7
Indústria del cuir (19)															1	2	3	2
Indústria fustera i de l'espart (20)														1	3	2	2	7
Indústria del paper (21)						1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Edició i arts gràfiques (22)																1	1	1
Indústria química (24)	11	9	12	12	11	10	10	12	14	12	12	12	10	7	8	8	11	11
Fabricació de productes minerals (26)															1	3	4	3
Fabricació de productes metàl·lics (28)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	6	7	7
Fabricació de material de transport (35)	1	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Reciclatge (37)																		
Producció elèctrica, gas i aigua (40)	1	1	1	1				2	2	2	2	2	2					
Construcció (45)														3	6	8	6	7
Manteniment i venda de vehicles i benzina (50)														1	1	2	1	1
Comerç a l'engròs (51)	1	1	2	3	4	4	3	5	4	5	5	5	5	5	6	12	12	10
Comerç al detall (52)	4	7	4	5	5	5	4	5	5	5	7	10	9	21	40	75	82	97
Hotelera (55)	6	6	6	6	7	6	6	6	5	5	5	5	5	7	20	25	24	25
Transport terrestre (60)												3	3	3	4	2	1	1
Agències de transport i viatge (63)																		
Activitats sanitàries, veterinàries i socials (85)																2	2	3
Activitats personals (93)														1	3	5	9	8
Total general	29	27	31	34	33	32	33	40	40	39	42	47	44	60	107	164	177	195

B) 1910-1930 en xifres relatives (%)

<i>Divisions</i>	<i>1910</i>	<i>1911</i>	<i>1912</i>	<i>1913</i>	<i>1914</i>	<i>1915</i>	<i>1917</i>	<i>1918</i>	<i>1919</i>	<i>1920</i>	<i>1921</i>	<i>1922</i>	<i>1923</i>	<i>1924</i>	<i>1925</i>	<i>1928</i>	<i>1929</i>	<i>1930</i>
Indústria alimentària (15)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	0,9	1,2	1,7	1,5
Indústria tèxtil (17)	13,8	0,0	9,7	11,8	12,1	12,5	21,2	17,5	17,5	17,9	19,0	14,9	15,9	11,7	7,5	4,3	4,0	3,6
Indústria del cuir (19)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	1,2	1,7	1,0
Indústria fustera i de l'espart (20)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	2,8	1,2	1,1	3,6
Indústria del paper (21)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,1	3,0	2,5	2,5	2,6	2,4	2,1	2,3	1,7	0,9	0,6	0,6	0,5
Edició i arts gràfiques (22)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,6	0,5
Indústria química (24)	37,9	33,3	38,7	35,3	33,3	31,3	30,3	30,0	35,0	30,8	28,6	25,5	22,7	11,7	7,5	4,9	6,2	5,6
Fabricació de productes minerals (26)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	1,8	2,3	1,5
Fabricació de productes metàl·lics (28)	3,4	3,7	3,2	2,9	3,0	3,1	3,0	2,5	2,5	2,6	2,4	2,1	2,3	1,7	2,8	3,7	4,0	3,6
Fabricació de material de transport (35)	3,4	7,4	6,5	5,9	3,0	3,1	3,0	2,5	2,5	2,6	2,4	2,1	2,3	1,7	0,9	0,6	0,6	0,5
Reciclatge (37)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Producció elèctrica, gas i aigua (40)	3,4	3,7	3,2	2,9	0,0	0,0	0,0	5,0	5,0	5,1	4,8	4,3	4,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Construcció (45)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,0	5,6	4,9	3,4	3,6
Manteniment i venda de vehicles i benzina (50)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	0,9	1,2	0,6	0,5
Comerç a l'engròs (51)	3,4	3,7	6,5	8,8	12,1	12,5	9,1	12,5	10,0	12,8	11,9	10,6	11,4	8,3	5,6	7,3	6,8	5,1
Comerç al detall (52)	13,8	25,9	12,9	14,7	15,2	15,6	12,1	12,5	12,5	12,8	16,7	21,3	20,5	35,0	37,4	45,7	46,3	49,7
Hotelera (55)	20,7	22,2	19,4	17,6	21,2	18,8	18,2	15,0	12,5	12,8	11,9	10,6	11,4	11,7	18,7	15,2	13,6	12,8
Transport terrestre (60)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	6,4	6,8	5,0	3,7	1,2	0,6	0,5
Agències de transport i viatge (63)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Activitats sanitàries, veterinàries i socials (85)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2	1,1	1,5
Activitats personals (93)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	2,8	3,0	5,1	4,1
Total general	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A) 1931-1938 en xifres absolutes.

<i>Divisions</i>	<i>1931</i>	<i>1932</i>	<i>1933</i>	<i>1934</i>	<i>1935</i>	<i>1936</i>	<i>1937</i>	<i>1938</i>
Agricultura i ramaderia (1)					15	16	16	
Indústria alimentària (15)	3	3	3	3	3	2	3	2
Indústria tèxtil (17)	7	8	8	8	8	8	8	8
Indústria del cuir (19)	2	2	2	2	1	1	1	1
Indústria fustera i de l'esparg (20)	6	8	9	6	6	6	4	3
Indústria del paper (21)	1	2	2	2	2	2	2	2
Edició i arts gràfiques (22)	2	3	3	3	4	4	3	3
Indústria química (24)	11	11	9	7	7	7	8	8
Fabricació de productes minerals no metàl·lics (26)	3	3	3	3	4	6	2	2
Fabricació de productes metàl·lics (28)	8	8	9	10	11	14	11	11
Fabricació de material de transport (35)	1	1	1	1	2	2	2	2
Reciclatge (37)				1	1	1	1	1
Producció d'energia elèctrica, gas i aigua (40)								
Construcció (45)	9	14	13	13	9	13		
Venda i manteniment de vehicles i venda de combustibles (50)	2	2	3	3	4	3	1	1
Comerç a l'engròs (51)	11	19	18	22	31	28	22	17
Comerç al detall (52)	101	116	129	137	158	182	191	171
Hotelera (55)	25	30	37	38	46	48	43	40
Transport terrestre (60)	1	1	1	1				
Agències de transport i viatge (63)	1	1	1		1	1	1	1
Activitats sanitàries, veterinàries i serveis socials (85)	3	5	5	5	5	5	5	5
Activitats personals (93)	11	12	13	15	13	14	9	8
Total general	208	249	269	280	331	363	333	286

B) 1931-1938 en xifres relatives (%)

<i>Divisions</i>	<i>1931</i>	<i>1932</i>	<i>1933</i>	<i>1934</i>	<i>1935</i>	<i>1936</i>	<i>1937</i>	<i>1938</i>
Agricultura i ramaderia (1)	0,0	0,0	0,0	0,0	4,5	4,4	4,8	0,0
Indústria alimentària (15)	1,4	1,2	1,1	1,1	0,9	0,6	0,9	0,7
Indústria tèxtil (17)	3,4	3,2	3,0	2,9	2,4	2,2	2,4	2,8
Indústria del cuir (19)	1,0	0,8	0,7	0,7	0,3	0,3	0,3	0,3
Indústria fustera i de l'espart (20)	2,9	3,2	3,3	2,1	1,8	1,7	1,2	1,0
Indústria del paper (21)	0,5	0,8	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,7
Edició i arts gràfiques (22)	1,0	1,2	1,1	1,1	1,2	1,1	0,9	1,0
Indústria química (24)	5,3	4,4	3,3	2,5	2,1	1,9	2,4	2,8
Fabricació de productes minerals no metàl·lics (26)	1,4	1,2	1,1	1,1	1,2	1,7	0,6	0,7
Fabricació de productes metàl·lics (28)	3,8	3,2	3,3	3,6	3,3	3,9	3,3	3,8
Fabricació de material de transport (35)	0,5	0,4	0,4	0,4	0,6	0,6	0,6	0,7
Reciclatge (37)	0,0	0,0	0,0	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3
Producció d'energia elèctrica, gas i aigua (40)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Construcció (45)	4,3	5,6	4,8	4,6	2,7	3,6	0,0	0,0
Venda i manteniment de vehicles i venda de combustibles (50)	1,0	0,8	1,1	1,1	1,2	0,8	0,3	0,3
Comerç a l'engròs (51)	5,3	7,6	6,7	7,9	9,4	7,7	6,6	5,9
Comerç al detall (52)	48,6	46,6	48,0	48,9	47,7	50,1	57,4	59,8
Hotelera (55)	12,0	12,0	13,8	13,6	13,9	13,2	12,9	14,0
Transport terrestre (60)	0,5	0,4	0,4	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Agències de transport i viatge (63)	0,5	0,4	0,4	0,0	0,3	0,3	0,3	0,3
Activitats sanitàries, veterinàries i serveis socials (85)	1,4	2,0	1,9	1,8	1,5	1,4	1,5	1,7
Activitats personals (93)	5,3	4,8	4,8	5,4	3,9	3,9	2,7	2,8
Total general	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Les taules anteriors, de classificació de les activitats econòmiques dels contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en tant per cent (%) segons el CNAE-93/Divisions pel 1910-1938, són el resultat de classificar les matrícules de la CIC de Sant Adrià de Besòs, mitjançant el sistema de classificació nacional d'activitats econòmiques, CNAE-93, que era el que utilitzava l'Institut Nacional de Estadística, des de l'any 1993. Aquest sistema dividia les activitats econòmiques en cinc nivells del més general al més concret: 1: Seccions (alfabètic, 17 epígrafs) i subseccions (alfabètic, 31); 2: Divisions (numèric, 60); 3: Grups (numèric, 222); 4: Classes (numèric, 503) i 5: Subclasses (numèric, 765).³¹¹ A l'actualitat, aquest sistema se ha recodificat i s'ha creat el CNAE-2009,³¹² però per al que a nosaltres ens interessa, no cal fer una requalificació de les dades, nosaltres només hem fet la classificació segons els nivells: Seccions i Divisions.³¹³

Abans d'analitzar les dades de la **Taula XLII**, que ens classifica les activitats econòmiques del CIC segons les "Seccions", cal recordar que una empresa o particular declara per cadascuna de les activitats que desenvolupa i que aquestes poden correspondre a diferents tarifes o sectors econòmics. Tanmateix, no totes les activitats econòmiques estan aquí recollides a la CIC, ja que algunes empreses tributaven per l'impost d'utilitats. Així en el període 1910-1938, observem com les empreses industrials manufactureres van perdre pes i passen de representar, el 1910, el 58,6% sobre el conjunt de l'impost al 14,8% el 1935. Aquest procés de terciarització de la societat (analitzat en el capítol I) resta evident quan: les activitats de comerç passaren en el mateix període (1910-35) del 17,2% al 58,3 (encara molt més el 1938, 66,15); les activitats d'hostaleria van perdre pes (20,7% al 13,9%), malgrat aquestes van augmentar-ne el nombre de contribuents de 6 a 46; els serveis personals, sanitaris, veterinaris i d'assistència social, malgrat aquests van augmentar d'1 contribuent a 18 i van perdre pes relatiu. Finalment, el sector de la construcció va passar de 3 contribuents l'any 1922 a 13 el 1934 i 1936, i van mantenir el seu pes relatiu al voltant de 4%. A l'epígraf d'agricultura s'inclouen els posseïdors de vaqueries amb el nombre de vaques lleteres que posseïen quinze contribuents entre 1935-37.

La classificació de les activitats a la **Taula XLIII**, segons les divisions del CNAE-93, ens permet fer una anàlisi més acurada de cada sector. Pel que fa a la indústria, el sector més important pel nombre d'establiments va ser el químic, amb una mitjana de 12 contribuents i

³¹¹. BOE, núm. 306, 22 de desembre de 1992, pp: 43.350-43.366.

³¹². BOE, núm. 102, 28 abril 2007, pàg. 18.572-18.593.

³¹³. A l'annex del present treball es pot consultar el sistema de classificació complet.

amb un pes que oscil·la entre el 37,9% del 1910 i el 2,8% de 1938; el tèxtil que ho va fer entre el 13,8 i el 2,8 (amb una mitjana de 8 contribuents); el sector metal·lúrgic que passa de 2 el 1910 a 22 el 1936, i suposa el subsector de fabricació de productes metàl·lics el 70% del sector. La indústria alimentària va estar constituïda per tres contribuents, que mai van representar més del 1,5% del total.

Pel que fa al comerç, que va ser el que reunia el major nombre de contribuents, com ja hem vist, es dividia en dos subsectors: el de comerç al detall, que era el més important, ja que significava el 13,8% dels contribuents el 1910 i el 59,8% el 1936, que passa de 4 contribuents a 171 (191 el 1938); i el comerç a l'engròs, molt més reduït i que representava el 3,45 el 1910 i el 7,7 el 1936, i passa d'un contribuent a 28.

La societat adrianenca es va anar terciaritzant, tant pel que fa al nombre contribuents (establiments), com pel que fa al nombre de treballadors ocupats en aquest sector. Però és, durant tot el període estudiat, una societat profundament industrial. El 1900, el sector primari ocupava al 69,1% de la població, mentre que el 1936 només ho feia amb l'11,6%; el secundari que començarà amb un 4% finalitzarà amb un 59,1% i el terciari passa del 26,9 al 29,3, sempre amb fortes oscil·lacions.

Per finalitzar aquesta anàlisi de conjunt, podem observar que a la **Taula XLIV** la localització de les activitats industrials i de comerç es va anar desplaçant vers els nous barris i guanya pes el del Sant Joan Baptiste, però mai van superar al de Sant Adrià Centre, que aplegava pràcticament dos terços de les activitats, bàsicament de comerç, ja que les industrials es concentraven al primer que hem esmentat. La resta de barris amb una trama urbana poc desenvolupada, que va millorar al llarg del temps i especialment durant la República, tampoc disposaven d'activitats comercials o de serveis; i les industrials, que en tenien, generaren molèsties, com és el cas de la tèrmica *Català de Gas, Fomento de Obras y Construciones* (recollida d'escombraries de Barcelona), situats als barris de La mina i La Catalana.

Taula XLIV: Els contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs per barris, 1910-38.

Anys	Barris													
	1		2		3		4		5		SD		Total	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
1910	11	37,9	9	31,0		0,0		0,0	1	3,4	8	27,6	29	100,0
1911	15	55,6	8	29,6		0,0		0,0	1	3,7	3	11,1	27	100,0
1912	17	54,8	10	32,3		0,0		0,0	1	3,2	3	9,7	31	100,0
1913	18	52,9	11	32,4		0,0		0,0	2	5,9	3	8,8	34	100,0
1914	17	51,5	10	30,3		0,0		0,0	2	6,1	4	12,1	33	100,0
1915	17	53,1	10	31,3		0,0		0,0	2	6,3	3	9,4	32	100,0
1917	11	33,3	17	51,5		0,0		0,0	2	6,1	3	9,1	33	100,0
1918	16	40,0	18	45,0		0,0	1	2,5	2	5,0	3	7,5	40	100,0
1919	16	40,0	18	45,0		0,0	1	2,5	2	5,0	3	7,5	40	100,0
1920	22	56,4	11	28,2		0,0	1	2,6	2	5,1	3	7,7	39	100,0
1921	25	59,5	11	26,2		0,0	1	2,4	2	4,8	3	7,1	42	100,0
1922	30	63,8	7	14,9		0,0	1	2,1	2	4,3	7	14,9	47	100,0
1923	29	65,9	5	11,4		0,0	1	2,3	2	4,5	7	15,9	44	100,0
1924	42	70,0	11	18,3		0,0		0,0	3	5,0	4	6,7	60	100,0
1925	68	63,6	31	29,0		0,0		0,0	2	1,9	6	5,6	107	100,0
1928	89	54,3	58	35,4	1	0,6		0,0	4	2,4	12	7,3	164	100,0
1929	96	54,2	61	34,5	3	1,7	4	2,3	4	2,3	9	5,1	177	100,0
1930	111	56,9	63	32,3	3	1,5	5	2,6	5	2,6	8	4,1	195	100,0
1931	125	60,1	64	30,8	4	1,9	5	2,4	5	2,4	5	2,4	208	100,0
1932	149	59,8	73	29,3	6	2,4	10	4,0	5	2,0	6	2,4	249	100,0
1933	169	62,8	77	28,6	2	0,7	9	3,3	5	1,9	7	2,6	269	100,0
1934	176	62,9	80	28,6	3	1,1	9	3,2	6	2,1	6	2,1	280	100,0
1935	208	62,8	94	28,4	4	1,2	9	2,7	10	3,0	6	1,8	331	100,0
1936	237	65,3	91	25,1	7	1,9	10	2,8	11	3,0	7	1,9	363	100,0
1937	223	67,0	68	20,4	5	1,5	15	4,5	16	4,8	6	1,8	333	100,0
1938	192	67,1	57	19,9	6	2,1	10	3,5	14	4,9	7	2,4	286	100,0

Llegenda: 1: Sant Adrià-Centre, 2. Sant Joan Baptista; 3: La Verneda; 4: La Catalana i 5: La Mina.

Per analitzar l'evolució econòmica de Sant Adrià de Besòs, ens calen, a més a més de les dades que ens aporta la matrícula industrial, les de les empreses (petites, mitjanes i grans)³¹⁴ radicades al municipi i que tributaven com a societats anònimes o per l'impost d'utilitats. La **Taula XLV** recull el nombre d'obres i el valor de la producció, que generaren a les empreses industrials més importants del municipi, l'any 1923; la **Taula XLVI** de l'any 1942 inclou, a més a més, del nombre d'obres, la superfície útil que ocupaven. Aquest element ens permet afirmar, com ja hem explicat i demostrat al Capítol I, que el municipi va generar al llarg dels anys, els llocs de treball necessaris pels adrianencs i per a persones

³¹⁴. La classificació d'empreses segons el nombre de treballadors és la següent: Empreses artesanals o familiars (1-5 treballadors); Empreses petites (6-50); mitjanes (51-250) i grans (més de 250).

d'altres municipis; la qüestió sobre en quines condicions laborals i socials ho es va fer, l'abordarem més endavant.

Les empreses industrials que s'instal·laren al municipi entre 1912 i 1936, corresponen a les pròpies de la Segona Revolució Industrial: elèctriques, químiques, electrometal·lúrgiques, fabricació de vidre, cartró i plàstic, i les clàssiques, com les tèxtils de cotó, o la metal·lúrgia. Als següents apartats d'aquest capítol analitzarem els diferents períodes econòmics del municipi i les empreses més importants. Aquestes empreses generaren, durant aquest període, suficients llocs de treball per a la mà d'obra adrianaenca i dels veïns.

Taula XLV: Les indústries més importants de Sant Adrià de Besòs, 1923

<i>Activitat</i>	<i>Indústries</i>	<i>N.</i>	<i>Obrers</i>	<i>Producció</i>
Teixits de cotó	Hijos y Nietos de Pedro Baurier	1	190	4,0
Paratges i tints	SD	1	25	1,0
Electricitat	Energía Eléctrica de Cataluña, SA	1	26	30,0
Electricitat	Catalana de Gas i Electricitat, SA	1	157	
Fàbrica d'acers	Sociedad General de Electro-Metalúrgia, SA	1	42	0,6
Foneries	SD	1	8	0,2
Aigua Oxigenada	SD	1	6	0,2
Olis i sals	Compañía Química del Besòs, SA	1	152	3,3
Cartró	Juan Llandrich	1	7	0,2
Total		9	613	39,5

Llegenda: La producció és en milions de pessetes. Les dues empreses elèctriques van produir, conjuntament, 30 milions de ptes. **Fonts:** Informe de l'alcaldia de Sant Adrià de Besòs, fet per sol·licitud del representant militar de la *'Comisión de Movilización de Industrias Civiles de la 4ª Región'* del Ministerio de la Guerra, el dia 25 d'agost de 1923. ASAB. UI: 671.

En els anys de l'arrencada industrial adrianaenca, 1923-1930, els obrers es concentren en les indústries químiques, tèxtils i elèctriques. La major empresa serà la tèxtil cotonera, *Hijos y Nietos de Pedro Baurier*, amb 190 obrers, seguida de l'elèctrica *Catalana de Gas i Electricitat, SA* (157), de la *Compañía Química del Besòs* (152) i de la fàbrica d'acers, *Sociedad General de Electrometalúrgica* (42). La mitjana d'obers per empresa era de 68, només hi havia dues empreses mitjanes, la majoria tenien entre 25 i 50 treballadors, és a dir, eren petites empreses d'origen familiar i de gestió patriarcal.

Entre 1923-1936 s'instal·laren les empreses: *Compañía Española Fabricación Mecánica del Vidrio SA* (1923), *Viñas Goig, SA* (1924), *Juan Roqueta Arnella* (1929), *Compañía Fonográfica Hispanoamericana, SA*. 1930 i *Productos "Búfalo"* (1936). El nombre de treballadors en aquests anys és molt similar a les xifres de la **Taula XLVI** i el

fenomen de canvi que observem en el 1942, i que ara analitzarem, es produeix en aquestes dates.

Durant la Guerra Civil, les empreses més importants van ser col·lectivitzades i reduïren considerablement la producció per manca de matèries primeres i per les circumstàncies generades pel conflicte bèl·lic (pèrdua de mà d'obra qualificada, bombardejos de barris obrers, d'instal·lacions o d'infraestructures –especialment al costat del mar als marges dret i esquerre del riu– on estaven situades les indústries elèctriques o la CELO).

Un cop finalitzada la Guerra Civil, la represa va ser lenta, les empreses estaven en perfectes condicions per poder reiniciar la producció, car les instal·lacions no van patir danys i els obrers les conservaren en perfecte estat. La represa de l'activitat econòmica es va veure dificultada per un deficient subministrament d'energia, la manca de matèries primeres de maquinàries o capitals, resultat de la política autàrquica dels governs feixistes durant el primer Franquisme, la qual cosa va fer que els nivells de producció industrial no es tornessin a recuperar fins els anys cinquanta.

Les dades de 1942 ens mostren una localitat que ha començat a recuperar l'activitat industrial –totes les empreses que apareixen a la **Taula XLIV** es van fundar abans de la Guerra Civil–, ara les més importants són mitjanes i grans (sis), la resta oscil·len entre les 10 i 40 treballadors i totes elles ocupen a un major nombre d'obrers (1.105 en total).

Taula XLVI: Les indústries de Sant Adrià de Besòs, 1942.

<i>Nom indústries</i>	<i>Activitat</i>	<i>Obrers</i>	<i>SO m²</i>
Productos Búfalo, SA	Químiques (pell i cuir)	40	1.500
Juan LLandrich Cardoner	Fàbrica de cartró	10	400
Juan Roqueta Arnella	Fàbrica de cartró	10	3.303
Viuda e Hijo de Pedro Nicolau	Destil·lació de quitrà	32	8.500
Sociedad General de Electro-Metalurgia, SA	Fabricació d'acer	179	9.335
Cooperativa Fluido Eléctrico, SA	Producció d'electricitat	75	4.408
Compañía Española Fabricación Mecanica Vidrio	Fabricació vidre pla	309	100.000
Energía Eléctrica de Cataluña, SA	Producció d'electricitat	70	30.000
Industrial Baurier SA	Teixits de cotó	230	29.269
Viñas Goig (DASA)	Deixalles de cotó	150	15.000
Total		1.105	201.715

Llegenda: SO: Superfície ocupada. **Fonts:** Informe de l'alcaldia de Sant Adrià de Besòs, fet per sol·licitud del representant de la Comissió de Defensa Passiva. ASAB. *Correspondència*, 1942.

Aquestes dades d'ocupació reflecteixen un augment de l'activitat, i que aquest va succeir abans de la guerra, ja que totes aquestes empreses es van fundar abans d'aquesta i el nombre de treballadors industrials ja el 1934, segons un cens que va fer la Generalitat de

Catalunya, era de 925 (70 agricultors i 15 pescadors)³¹⁵ i de 1.227 el 1936, segons el cens informatitzat de 1936. La gran companyia adrianenca, abans i després de la Guerra Civil, va ser la fàbrica de vidre pla, la *Compañía Española Fabricación Mecánica Vidrio* (CELO), seguida de la tèxtil cotonera, *Industrial Baurier*, de la *Sociedad General de Electrometalúrgica, SA* i la tèxtil cotonera, *Viñas Goig, SA*. Les dues companyies elèctriques: *Cooperativa Fluido Eléctrico, SA* i *Energía Eléctrica de Cataluña, SA*, continuaven sent les sucursals locals de les dues empreses més grans de Catalunya.

Els sectors que aplegaven més treballadors, a les empreses més importants, a l'inici de la industrialització (radicació industrial), com podem veure a la **Taula XLVII**, i com ja hem explicat en analitzar la CIC, van ser el tèxtil, seguit de l'elèctric i del químic. Un cop consolidat el procés d'industrialització, el sector tèxtil continua sent el més important, però ara amb una poderosa indústria del vidre i un sector de la electrometal·lúrgia que supera a l'elèctric i el químic, fet que ja va succeir abans de 1936.

Taula XLVII: Obrers i valor de la producció de les grans indústries de Sant Adrià de Besòs per sectors i en %. 1923 i 1942.

<i>Sectors</i>	<i>1923</i>				<i>1942</i>			
	<i>Producció</i>	<i>%</i>	<i>Obrers</i>	<i>Ptes./obrer</i>	<i>%</i>	<i>Obrers</i>	<i>%</i>	
Tèxtil	5	12,66	215	23.255,8	35,07	380	34,39	
Electricitat	30	75,95	183	163.934,4	29,85	145	13,12	
Químiques	3,5	8,86	158	22.151,9	25,77	72	6,52	
Metall	0,8	2,02	50	16.000,0	8,16	179	16,20	
Paper	0,2	0,51	7	28.571,4	1,14	20	1,81	
Vidre	0,0	0,00	0	0,0	0,00	309	27,96	
Total general	39,5	100,00	613	64.437,2	100,00	1.105	100,00	

Font: Ibídem Taula XLV Taula XLVI.

Pel que fa a la producció industrial (en milions de pessetes) del 1923, el sector amb un valor més alt de producció va ser l'elèctric amb 30 milions, seguit del tèxtil (5), el químic (3,5), el metall, 0,8 i el paperer (0,2). Però, aquestes xifres absolutes, no podem amagar una realitat, el valor de la producció per treballador, així el sector elèctric és en el que presenta una major productivitat, 163.934 ptes./obrer, seguit del paperer (28.571), tèxtil (23.256) i el químic (22.152).

³¹⁵. ASAB. *Cens de societats Cooperatives i Mutualistes de Catalunya, 1934, Generalitat de Catalunya Dept. D'economia i Agricultura, Secció de Cooperació*. 1934

Les indústries més importants –n'hem considerat disset en total– les trobem situades al marge esquerre del riu (dotze), en concret al barri de Sant Joan Baptista (7) i al de Sant Adrià Centre (5). Aquestes empreses representen tots els sectors econòmics i la seva localització és al costat del riu, del mar i del ferrocarril. Al marge dret trobem cinc empreses, tres a La Catalana i dues a La Mina; dues són de la construcció i les altres elèctriques, metal·lúrgiques i d'escombraries (incineradora).

Taula XLVIII: Les empreses adrianenques més importants, per any i barris: 1900-1936.

<i>Anys</i>	<i>Empreses</i>	<i>Barri</i>	<i>Marge</i>	<i>Sectors</i>
1906	Miquel y Widmer, SC	2	E	Químic
1912	Energía Eléctrica de Cataluña, SA	2	E	Elèctric
1912	Hijos y Nieto de Pedro Baurier	2	E	Tèxtil
1913	Viuda de J. Llandrich / Juan Llandrich (fill)	1	E	Cartró
1915	Catalana de Gas i Electricidad, SA	4	D	Elèctric
1915	Fomento de Obras y Construcciones, SA	5	D	Incineradores
1916	Almacenes de Obras Públicas	4	D	Construcció
1916	Servicio de Arenas de Barcelona	4	D	Construcció
1917	Viuda e Hijos de Pedro Nicolau	2	E	Química
1918	Sociedad General de Electro-Metalurgia, SA	5	D	Metal·lúrgia
1920	M y R. Tey / Manuel Tey	2	E	Químic
1922	Compañía Química del Besòs (CQB)	1	E	Químic
1923	Compañía Española Fabricación Mecánica del Vidrio SA	2	E	Vidre
1924	Viñas Goig, SA	2	E	Tèxtil
1930	Juan Roqueta Arnella	1	E	Cartró
1930	Compañía Fonográfica Hispanoamericana, SA.	1	E	Plàstic
1936	Productos –Búfalo”, SA	1	E	Químic

Llegenda: 1: Sant Adrià-Centre; 2: Sant Joan Baptista; 3: La Verneda; 4: La Catalana i 5: La Mina. Marge del riu: dret i esquerre. **Font:** Elaboració pròpia a partir de diferents fons de l'ASAB, de plànols de Sant Adrià de Besòs i dels de Vicenç Martorell de 1916-24.

L'agricultura va ser fonamental al llarg de la història del municipi per a la subsistència dels seus habitants (consum local) i per garantir-ne el creixement econòmic (exportació). Des del segle XIX, tots els viatgers van lloar la qualitat de les seves terres i la riquesa que aportava el riu Besòs. La guia comercial Riera, en la presentació de –*San Adrián de Besós*” dels anys 1896 i 1897, diu que el municipi: “*Está situado junto al mar, en la margen izquierda del Besos. Se riega su término con las aguas de este río, y gracias a un excelente cultivo produce hortalizas, legumbres y frutos...[especialmente fresas.]*” A partir de 1898 afegirà especialment maduixes, i així continuarà fins 1935. Les dades de producció agrícola municipal de 1927 res diuen de la suposada producció de maduixes.

La **Taula LXIX**, ens ofereix una visió del sector primari adrianenc, que ens permet conèixer que es produïa i consumia al municipi, l'any 1927 i alhora veure com encara era una

font d'ocupació important (1930, 39,4% de la població activa i el 11,6% el 1936) i de generació de beneficis. Les dades corresponen a una informació estadística oficial municipal que s'adreçava a la Junta Provincial de Abastos de Barcelona, que recollia aquestes informacions per tal de regular els preus dels aliments de primera necessitat o de consum indispensable, limitant o restringint la seva circulació i intervenir fàbriques, magatzems i dipòsits si alteraven els preus. Aquest fet, ens pot fer pensar en la correcció i fiabilitat de dades, però, desconeixem la forma exacte de recollida i elaboració. L'anàlisi de les mateixes mostren una producció que en alguns casos ens pot semblar correcte, com en el cas de les patates, ja que sabem que entre un anys del període 1932-35, la producció va ser de 2.980.800 Kg, gairebé el doble de l'any 1927, igual que ho era la població adrianenca (1927, 4.836 i 1936, 8.401); però, en altres ens semblen molt baixes –només tres-cents quilos d'ous–. El més sorprenent són els baixos nivells de consum de la població, que si bé, es immigrada amb pocs recursos econòmics i dedicada a la construcció dels seus habitatges, les dades de Sant Adrià de Besòs són molt inferiors a Barcelona i Espanya. Pel que fa als preus, desconeixem si són al detall o a l'engròs, per això hem afegit aquests a la taula, els preus al detall de Espanya i Barcelona ciutat, nosaltres pensem que són al detall –malgrat que en el cas de l'oli d'oliva, cigrons i sucre les diferències són molt considerables–, ja que els preus dels productes de primera necessitats sempre han estat més baixos al municipi, com demostren les dades de 1919-1920

A principis del segle XX, les fruites, les verdures i els llegums eren comercialitzats a Barcelona. Al matí, els productes frescos d'alta qualitat eren transportats en carros als mercats de la capital, com el del Born. Francesc Carreras, diu: *«Lo poble de Sant Adrià és en terra plana, a l'esquerre del riu Besòs y no gayre lluny del mar. Te 58 cases y 205 habitants de fet y 198 de dret. Los demes fins a 394, viuen en 43 caeses escampades pel terme.[...] La il·luminació es elèctrica. [...] Los séus habitants se dedican exclusivament a l'agricultura, conresant una bona part d'horta, que regan ab la aygua del riu, y produheix hortalisses, llegums y fruytes y sobre tot, maduxes, que tenen molta sortida als propers mercats de Barcelona i Badalona»*³¹⁶

³¹⁶. CARRERAS CANDI, Francesc. *Geografia General de Catalunya*. Barcelona: Ed. Albert Martí, 1916, pàg. 72.

La qualitat de les terres i l'aigua són l'element essencial en la producció agrícola i alhora són els mitjans de producció bàsics i, a ambdós, al llarg del temps, se n'aniran afegint d'altres com: adobs, eines cada cop més eficients, màquines o noves tècniques de conreu.

La terra de Sant Adrià de Besòs es trobava en mans de pocs propietaris, la majoria forans –com ja hem analitzat (Capítol I) i hi profunditzarem més endavant– burgesos i nobles, que les explotaren mitjançant masovers o empleats, les urbanitzaren o les vengueren a industrials també forans.

La classificació del sòl del municipi (387 ha), segons els amillaraments –**Taula XLIX**–, ens permet veure com les terres de regadiu van guanyant pes al llarg d'un segle (1855-1945), especialment a partir del segle XX. L'any 1906 representaven el 42,6% de les terres (97,3 ha) i el 100% el 1945 (181 ha), mentre que el 1918 i el 1932-33 representaven 62,3% (137,7 ha) i 70,1% (109,1 ha) respectivament. La conversió de les terres de secà en regadiu i la desaparició de les terres ermes i boscos són el resultat del procés d'urbanització i d'industrialització del municipi. Al final del procés, el 1945, al municipi només hi ha terres dedicades a l'agricultura de regadiu (181 ha) o urbanitzades (206 ha) dedicades a habitatge, al comerç, a la indústria o infraestructures de comunicació. Entre 1906 i 1932-33 desapareixerà el bosc adrianenc (salzeredes), l'extensió inicial del qual era de 10,9 ha (ja des de 1855) i de només 0,2 ha en finalitzar el període. El mateix procés van patir les terres ermes, que passaren de 18,3 ha el 1906 a 2,2 ha el 1932-33, fins la seva desaparició el 1945.

Taula XLIX: Classificació del sòl de Sant Adrià de Besòs segons els amillaraments, 1855, 1906, 1918, 1932-33 i 1945.

<i>Ús del sòl</i>	<i>1855</i>		<i>1906</i>		<i>1918</i>		<i>1932-33</i>		<i>1945</i>	
	<i>S/ha</i>	<i>%</i>	<i>S/ha</i>	<i>%</i>	<i>S/ha</i>	<i>%</i>	<i>S/ha</i>	<i>%</i>	<i>S/ha</i>	<i>%</i>
Regadiu	112,6	47,9	97,3	42,6	137,7	62,3	109,1	70,1	181,4	100,0
Secà	88,8	37,8	101,8	44,6	68,1	30,8	44,0	28,3	0,0	0,0
Bosc	10,9	4,6	10,9	4,8	7,6	3,4	0,2	0,2	0,0	0,0
Erms	22,8	9,7	18,3	8,0	7,6	3,4	2,2	1,4	0,0	0,0
Total	235,1	100,0	228,3	100,0	*221,0	100,0	*155,6	100,0	181,4	100,0

Font: Elaboració pròpia a partir dels amillaraments de 1855, 1906, 1918 i dels seus apèndixs: 1911 (ACA. HL-1259/37), 1914 (ACA. HL-1253/40), 1916 (ACA. HL-1255/90), 1918 (ACA. HL-1247/51), de 1932-33 i diferents expedients d'obres municipals (ASAB) i de 1945 (ASAB. Capsa: 269). (*) A l'any 1918 hi ha 34,6 ha sense classificar (el 13,5% del sòl amillarat) i 115,3 ha (el 42,6% del sòl) el 1932-33.

La industrialització i la immigració van fer desaparèixer les terres, poc o gens productives (secà, erms i boscos) des del punt de vista econòmic, i convertiren part de les terres de l'amillarament (228,3 ha el 1906) en espai urbanitzat (46,9 ha), però alhora van fer augmentar, gairebé el doble, les de regadiu, de les 97,3 ha del 1906 a les 181,4 el 1945.

Pel que fa a les qualitats del sòl i a la classificació per categories, el propietari en connivència amb l'administració local i amb l'acord –o el silenci– de la resta de propietaris tenia la possibilitat d'ocultar la qualitat (regadiu, secà, etc.), o la classificació per categories (de primera a quarta) per tal de pagar menys impostos però, és clar, això significava que els altres propietaris, com ja hem explicat, ho havien de fer per ells, car el municipi tenia assignat un *cupo* i una quota que entre tots havien de satisfer a l'Estat. Per la qual cosa, l'ocultació al segle XX si hi va existir va ser molt petita. Les dades de la **Taula LV** mostren la continuïtat de les dimensions de les terres en anys amb diferents formes d'estat (monarquia, república o dictadura) i amb diferents governs.

Taula L: Classificació del sòl de Sant Adrià de Besòs segons les categories dels amillaments, 1855, 1906, 1918, 1932-33 i 1945.

<i>Conreus</i>	<i>Categories</i>	<i>1855</i>		<i>1906</i>		<i>1918</i>		<i>1932-33</i>		<i>1945</i>	
		<i>S/ha</i>	<i>%</i>	<i>S/ha</i>	<i>%</i>	<i>S/ha</i>	<i>%</i>	<i>S/ha</i>	<i>%</i>	<i>S/ha</i>	<i>%</i>
Regadiu	1	22,8	9,7	22,2	9,7	22,3	8,7	9,8	3,6	74,3	41,0
	2	36,4	15,5	21,7	9,5	23,3	9,1	15,3	5,6	86,7	47,8
	3	53,4	22,7	53,4	23,4	32,9	12,9	17,7	6,5	20,0	11,0
	SC	0,0	0,0	0,0	0,0	59,3	23,2	66,3	24,5	0,4	0,2
Secà	1	15,0	6,4	29,6	12,9	11,0	4,3	7,2	2,7	0,0	0,0
	2	47,6	20,2	46,1	20,2	34,0	13,3	17,5	6,5	0,0	0,0
	3	26,3	11,2	26,2	11,5	11,7	4,6	4,6	1,7	0,0	0,0
	SC	0,0	0,0	0,0	0,0	11,4	4,5	14,7	5,4	0,0	0,0
Bosc	1	2,3	1,0	2,3	1,0	1,5	0,6	0,1	0,0	0,0	0,0
	2	4,7	2,0	4,7	2,0	3,5	1,4	0,1	0,0	0,0	0,0
	3	4,0	1,7	3,9	1,7	2,5	1,0	0,1	0,0	0,0	0,0
	SC	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Erms	1	1,7	0,7	1,5	0,6	0,3	0,1	0,3	0,1	0,0	0,0
	2	6,8	2,9	7,1	3,1	4,1	1,6	1,1	0,4	0,0	0,0
	3	14,3	6,1	9,8	4,3	3,2	1,3	0,8	0,3	0,0	0,0
	SC	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
SD		0,0	0,0	0,0	34,6	13,5	115,3	42,6	0,0	0,0	
Total		235,1	100,0	228,3	100,0	255,6	100,0	270,9	100,0	181,4	100,0

Font: : Ibídem Taula XLIX

L'evolució del tipus de terres de conreu mostra l'impacte de la industrialització i del fet migratori; l'augment de població va comportar la conversió de l'espai recurs/inicial (erms i boscos) o espai/mitjà de producció agrícola en espai/mitjà de producció industrial o espai/mitjà de consum col·lectiu o privat, és a dir, l'ampliació de l'espai urbà construït (habitatges, serveis públics, infraestructures, etc.) i la reducció de l'espai agrícola, justament quan les necessitats de recursos alimentaris creixien al poble i a tot el Pla de Barcelona.

La classificació de les terres de regadiu, que entre 1855 i 1932-33 representaven un terç de les terres del municipi, en aquests anys mostra una continuïtat pel que fa a la primera categoria (sobretot entre 1855-1918), i una progressiva reducció de les altres (2a, 3a i Sense Classificar) en els anys 1918 i 1932-33, quan al voltant del 23-24% de tota la terra del municipi era catalogada en el repartiment com “de regadiu sense classificar” (SC). Pel que fa a les terres de secà, sempre molt menys quantitat que les de regadiu, les de 2a categoria van ser les més nombroses, ja que representaven el 20% de les terres del municipi fins 1932-33. I, com en el cas anterior, també va produir-se una reducció de les categories 2a i 3a i l’aparició, en els anys 1919 i 1932-33, de la categoria de SC.

En definitiva, entre 1855 i 1945 observem una contínua reducció de les terres de secà de totes les categories i un augment de les de regadiu, alhora que tenim tot un conjunt de terres sense classificar, ni per tipus de conreu ni per categoria per l’any 1918, i molt especialment pel 1932-33 (el 42,6% de totes les terres del municipi).

El mercat del sòl va determinar l’ús de l’espai recurs/inicial. Així, els forasters van vendre les terres a les grans empreses o les dedicaren a la construcció de la ciutat (com alguns propietaris locals), però també molts van dedicar-hi una bona proporció de terra a l’agricultura intensiva (gairebé la meitat de tot el terme municipal), donada l’elevada rendibilitat d’aquesta activitat. Només a tall d’exemple, el valor de les patates produïdes a Sant Adrià de Besòs l’any 1927 (1.400 tones a preu de mercat 0,27 ptes./Kg) va ser de 378.000 ptes., és a dir, més que el pressupost municipal del mateix any, que fou de 300.000 ptes.

Els propietaris del sòl de Sant Adrià de Besòs són, segons les dades dels amillaments, majoritàriament barcelonins; el 1918 representen el 56,8% dels propietaris, acumulen el 83,7% de la renda i el 79,7% del sòl, mentre que els adrianencs són el 29,7% i acumulen el 10,3% de la renda i el 13,4% de la superfície. Entre 1937 i 1945, els adrianencs augmenten la seva importància pel que fa a nombre de propietaris i passen del 26,5% al 30,4% respectivament, però en redueixen la superfície de les propietats i la renda satisfeta. Al llarg de tot el període, més del 90% de la terra adrianenca va estar en mans de forasters i van ser ells els que van satisfer més del 90% de les rendes.

Taula LI: Propietaris del sòl de Sant Adrià de Besòs segons el lloc de residència: 1918, 1932-33 i 1945.

<i>Municipi</i>	<i>1918</i>			<i>1932-33</i>			<i>1937</i>		<i>1945</i>		
	<i>P</i>	<i>R</i>	<i>S/ha</i>	<i>P</i>	<i>R</i>	<i>S/ha</i>	<i>P</i>	<i>S/ha</i>	<i>P</i>	<i>R</i>	<i>S/ha</i>
Barcelona	21	29.655	203,74	29	42.309	228,52	21	165,29	29	499.558	143,31
Badalona	4	2.000	15,26	6	4.023	20,09	3	13,83	5	26.415	7,56
Sant Adrià	11	3.638	34,29	8	4.063	19,98	9	20,07	17	32.962	15,23
Altres	1	120	2,34	1	188	2,34	1	1,47	5	53.668	15,33
Total	37	35.413	255,63	44	50.582	270,93	34	200,67	56	612.603	181,43
Barcelona	56,8	83,7	79,7	65,9	83,6	84,3	61,8	82,4	51,8	81,5	79,0
Badalona	10,8	5,6	6,0	13,6	8,0	7,4	8,8	6,9	8,9	4,3	4,2
Sant Adrià	29,7	10,3	13,4	18,2	8,0	7,4	26,5	10,0	30,4	5,4	8,4
Altres	2,7	0,3	0,9	2,3	0,4	0,9	2,9	0,7	8,9	8,8	8,4
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Llegenda: P: Propietaris; R; Renda en ptes., i S/ha: superfície en hectàrees de sòl.

Font: Ibídem **Taula XLIX.**

Les grans propietats adriàtiques (en un context urbà) estaven en mans de propietaris forans i fonamentalment barcelonins, però, a més a més, concentrades en poques mans i en forma de grans propietats (de 10 ha fins a 20 ha o més). Així, el 1918, el 28,5% dels propietaris de Barcelona (sis) posseïen el 73,9% de la terra en mans de barcelonins, però el 58,9% de tota la terra del municipi, i només eren 16,2% del total dels propietaris de la terra de Sant Adrià de Besòs. La tendència s'anirà consolidant i ampliant, l'any 1932-33 el 60,2% de la terra del municipi –de l'amillament– serà del 20,4% dels propietaris (nou), i el 1945 el fet es va accentuar, el 7,1% dels propietaris (quatre) tenien el 40,1% del sòl, si bé es va reduir la superfície de les propietats al llarg del període.

Taula LII: Propietaris del sòl de Sant Adrià de Besòs segons el lloc de residència i les dimensions de les propietats: 1918, 1932-33 i 1945.

A: Xifres absolutes

Any	G/S/ha	Barcelona		Badalona		Sant Adrià				Altres		T	Total	Total		
		P	R	S/ha	P	R	ha	P	R	ha	P				R	ha
1918	20 i+	2	11.612	88,74									2	11.612	88,744	
	10-19,9	4	8.911	61,79				1	654	10,8			5	9.565	72,56	
	5-9,9	5	3.168	30,1	1	1.535	9,55	1	1.247	7,5			7	5.950	47,142	
	2-4,9	5	5.285	16,38	1	75	4,37	2	482	5,16	1	120	2,34	9	5.962	28,245
	1-1,9	5	679	6,733	2	390	1,35	7	1.255	10,9				14	2.324	18,944
	Total	21	29.655	203,7	4	2.000	15,3	11	3.638	34,3	1	120	2,34	37	35.413	255,63
1932-33	20 i+	2	7.343,1	58,88									2	7.343,1	58,88	
	10-19,9	7	19.705,8	103,70									7	19.705,8	103,70	
	5-9,9	6	9.700,1	37,73	2	2.680,4	15,85	1	1.948,5	7,50			9	14.329,0	61,08	
	2-4,9	5	3.100,5	17,07	1	609,4	2,25	1	406,3	3,18	1	187,5	2,34	8	4.303,7	24,84
	1-1,9	9	2.459,8	11,14	3	733,1	1,99	6	1.707,8	9,30				18	4.900,7	22,44
	Total	29	42.309,3	228,52	6	4.022,9	20,09	8	4.062,6	19,98	1	187,5	2,34	44	50.582,3	270,93
1937	20 i+															
	10-19,9	6		95,36										6	95,36	
	5-9,9	8		57,82	1		8,94	1		9,30			10	76,06		
	2-4,9	2		5,75	1		2,94	1		2,94			4	11,63		
	1-1,9	5		6,37	1		1,96	7		7,83	1	1,47	14	17,62		
	Total	21		165,29	3		13,83	9		20,07	1		1,47	34	200,67	
1945	20 i+	1	93.627,0	24,75									1	93.627,0	24,75	
	10-19,9	3	179.220,0	48,09									3	179.220,0	48,09	
	5-9,9	4	71.606,0	25,44							1	29.540,0	8,44	5	101.146,0	33,88
	2-4,9	10	121.929,0	34,75	3	23.366,0	6,68	1	4.741,0	2,40	1	11.935,0	3,41	15	161.971,0	47,24
	1-1,9	11	33.176,0	10,28	2	3.049,0	0,89	16	28.221,0	12,83	3	12.193,0	3,48	32	76.639,0	27,48
	Total	29	499.558,0	143,31	5	26.415,0	7,56	17	32.962,0	15,23	5	53.668,0	15,33	56	612.603,0	181,43

A: Xifres relatives

Any	G/S/ha	Barcelona			Badalona			Sant Adrià			Altres			Total P	Total R	Total ha
		P	R	S/ha	P	R	ha	P	R	ha	P	R	ha			
1918	20 i+	9,5	39,2	43,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,4	32,8	34,7
	10-19,9	19,0	30,0	30,3	0,0	0,0	0,0	9,1	18,0	31,4	0,0	0,0	0,0	13,5	27,0	28,4
	5-9,9	23,8	10,7	14,8	25,0	76,8	62,6	9,1	34,3	21,9	0,0	0,0	0,0	18,9	16,8	18,4
	2-4,9	23,8	17,8	8,0	25,0	3,8	28,6	18,2	13,2	15,0	100,0	100,0	100,0	24,3	16,8	11,0
	1-1,9	23,8	2,3	3,3	50,0	19,5	8,8	63,6	34,5	31,7	0,0	0,0	0,0	37,8	6,6	7,4
	Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1932-33	20 i+	6,9	17,4	25,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,5	14,5	21,7
	10-19,9	24,1	46,6	45,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	15,9	39,0	38,3
	5-9,9	20,7	22,9	16,5	33,3	66,6	78,9	12,5	48,0	37,5	0,0	0,0	0,0	20,5	28,3	22,5
	2-4,9	17,2	7,3	7,5	16,7	15,1	11,2	12,5	10,0	15,9	100,0	100,0	100,0	18,2	8,5	9,2
	1-1,9	31,0	5,8	4,9	50,0	18,2	9,9	75,0	42,0	46,6	0,0	0,0	0,0	40,9	9,7	8,3
	Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1937	20 i+	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	10-19,9	28,6	0,0	57,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	17,6	0,0	47,5
	5-9,9	38,1	0,0	35,0	33,3	0,0	64,6	11,1	0,0	46,4	0,0	0,0	0,0	29,4	0,0	37,9
	2-4,9	9,5	0,0	3,5	33,3	0,0	21,2	11,1	0,0	14,6	0,0	0,0	0,0	11,8	0,0	5,8
	1-1,9	23,8	0,0	3,9	33,3	0,0	14,2	77,8	0,0	39,0	100,0	0,0	100,0	41,2	0,0	8,8
	Total	100,0	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0
1945	20 i+	3,4	18,7	17,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,8	15,3	13,6
	10-19,9	10,3	35,9	33,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,4	29,3	26,5
	5-9,9	13,8	14,3	17,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	20,0	55,0	55,0	8,9	16,5	18,7
	2-4,9	34,5	24,4	24,2	60,0	88,5	88,3	5,9	14,4	15,8	20,0	22,2	22,2	26,8	26,4	26,0
	1-1,9	37,9	6,6	7,2	40,0	11,5	11,7	94,1	85,6	84,2	60,0	22,7	22,7	57,1	12,5	15,1
	Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Llegenda: P: Propietaris; R; Renda en ptes., i S/ha: superfície en hectàrees de sòl
Font: Ibídem **Taula XLIX.**

Els propietaris adrianencs es concentraven en els grups més petits (entre 1 i 9,9 ha), si bé la majoria eren propietaris de terres de menys de 2 ha, fet que es consolida amb el pas del temps, el 1918 el 31,7%; el 1932-33 el 42,0; el 1937 el 39,0% i el 1945 el 84% (setze persones posseïen 12,8 ha, un veritable minifundi, però força rendible).

L'estudi de les dimensions de les propietats ens mostra com aquestes van reduint-se de forma molt gradual. Entre 1918 i 1937 la seva superfície estava al voltant de les 6 ha, i no serà fins 1945 que es reduiran a la meitat (3,2 ha). La moda i la mediana mostren encara millor aquest fet, però sense amagar la gran oscil·lació entre els dos extrems del recorregut, és a dir, entre les grans propietats i les més petites. Malgrat tot, la terra va estar concentrada en poques mans. El 1945 quatre propietaris tenien el 41,1% de la terra del municipi i 32 només el 15,1%. El propietari més gran de Sant Adrià de Besòs de tots els temps va ser Joaquim de Font i Vinyal, amb unes propietats de 55,3 ha l'any 1918, que es convertirien en l'espai urbanitzat més important des de tots els punts de vista del poble.

Taula LIII: Dimensió de les propietats de Sant Adrià de Besòs en ha, 1918-45.

<i>Resum estadístic</i>	<i>1918</i>	<i>1933</i>	<i>1937</i>	<i>1945</i>
Mitjana de les propietats (ha)	6,91	6,16	5,90	3,24
Error típic	1,73	1,09	0,96	0,64
Mediana	2,86	2,82	3,24	1,46
Moda	1,22	1,47	0,98	0,25
Desviació típica	10,53	7,20	5,62	4,78
Variància	110,81	51,81	31,60	22,84
Curtosi	13,39	4,21	0,12	9,38
Asimetria	3,40	2,00	1,07	2,95
Recorregut	55,27	32,92	18,85	24,71
Mínim	0,55	0,00	0,49	0,04
Màxim	55,82	32,92	19,34	24,75
Suma de les propietats (ha)	255,63	270,93	200,67	181,43
Nombre de propietaris	37	44	34	56
Nivell de confiança (0,95)	3,39	2,13	1,89	1,25

Font: *Ibidem* Taula XLIX

L'anàlisi dels propietaris del sòl i de la Contribució de Rústica l'hem feta en el capítol anterior, per la qual cosa aquí només oferim el nom de tots els propietaris i les propietàries del sòl, amb la dimensió de les seves propietats i els impostos que van haver de satisfer a l'Estat en els anys estudiats. Conèixer qui són els propietaris del sòl, les indústries i els comerços és fonamental per entendre l'evolució econòmica, social, política i cultural del municipi, car ells van ser sempre els que conformaran la classe dominant local –i la governant durant tota la

història del municipi, si exceptuem el període de la Guerra Civil–, com ja hem fet en estudiar el pas de Sant Adrià de Besòs del món rural a l'urbà, com ho estem fent ara en explicar el trànsit del món agrari a l'industrial, i com farem finalment, al Capítol III, quan analitzem la lluita de les classes populars per bastir un món lliure i veritablement democràtic.

Taula LIV: Evolució de la cabanya ramadera de Sant Adrià de Besòs, 1911-1939.

<i>Tipus de bestiar</i>	<i>1906</i>	<i>1911</i>	<i>1923</i>	<i>1927</i>	<i>1937 (F)</i>	<i>1937 (O)</i>	<i>1939</i>
Cavalls	12	12	12	16	13	7	8
Mules	1	1	1	5	0	0	0
Ases	0	0	0	2	0	0	0
Vaques de llet *	0	0	0	125	209	148	109

Font: Elaboració pròpia a partir de 1911 i 1923: Relación del resultado del recuento de la ganaderia existente en el termino municipal (ACA. *Hacienda Legajos*. 1087/189); 1927, dades de l'informe d'estadística agrícola i ramadera de 1927, enviat per l'Ajuntament a la Junta Provincial d'Abastos de Barcelona, ASAB. –Informe resum de l'amillament municipal de 1906 adreçat al Servicio Agronómico Nacional (Barcelona)”. *Correspondència*, 1906. Capsa: 490. ASAB. *Acta número 2 de la Comisión de Recuperación Agrícola de San Adrián de Besos*, 1937 (febrer i octubre) i 1939. Capsa: 490. (*) Segons la matrícula de la CIC, hi havien 217 vaques de llet, el 1935; 222, el 1936 i 179 el 1937.

La ramaderia adrianenca, segons les dades que coneixem –unes d'origen fiscal, altres de caire estadístic i algunes profundament polítiques (Comissions de Recuperació Agrícola franquistes)–, mostra un escàs pes dels animals de tir (cavalls, mules i asses), que mai van superar els 23 exemplars (una mitjana de 12 cavalls), i que estava bàsicament dedicat al transport dels productes agrícoles vers els mercats locals o barcelonins o als mitjans de transport (tren, tramvia o camions). El gran negoci ramader adrianenc va concentrar-se en el camp de la producció de llet, així l'any 1927 va produir 319.375 litres de llet, 150.200 pel consum local i 169.175 per vendre a un preu de 0,70 ptes./l., la qual cosa va generar uns ingressos bruts de 2.235.625 ptes. El consum de llet per habitant (4.836) i any va ser de 31.1 litres, a Barcelona província; l'any 1933, el consum era de 55 litres a la capital 78 litres i 23 litres a la província, sense la capital; a Europa, el 1930, les dades eren molt més elevades: Londres, 139 l/p/any; París 72-90 i Berlín 90-130.³¹⁷ El comerç de la carn, en mans de tractants de bestiar i carnisers locals, va ser molt important, si bé en desconeixem les xifres, sí que tenim una aproximació per l'any 1927, la producció de cansalada va ser de 5.000 Kg., 2.000 per consum local i 3.000 per exportació, a un preu de 2,25 ptes./Kg., va produir-hi un ingrés d'11.250 ptes.

³¹⁷. PUJOL ANDREU, Josep; NICOLAU NOS, Roser; HERNÁNDEZ ADELL, Ismael. –El consumo de leche fresca en Cataluña entre mediados del siglo XIX y 1935: la difusión de un nuevo alimento”. *Historia Agraria*, agosto 2007, núm. 42, pàg. 305-307.

L'agricultura i la ramaderia adrianenca van ser un negoci molt rendible, com ja hem explicat, per la qualitat de les terres i les aigües, però fonamentalment per la proximitat d'un mercat en creixement i amb una demanda inesgotable: la ciutat de Barcelona. Aquest fet va condicionar la vida adrianenca i la pervivència del sector primari al llarg de la primera meitat del segle XX.

Taula LV: Els propietaris de la terra de Sant Adrià de Besòs, segons els amillaraments 1918, 1932-33, 1937 i 1945.

<i>Propietaris</i>	1918		1932-33		1937	1945	
	<i>R</i>	<i>S/ha</i>	<i>R</i>	<i>S/ha</i>	<i>S/ha</i>	<i>R</i>	<i>S/ha</i>
Abadal Ramon-Ignacio i Orriols Núria						3.596	6,01
Aguilera Casas, Jose Hermanos de						5.670	1,62
Aguilera Casas, Jose	120	2,34	187,5	2,34	1,47		
Arimont, Eulàlia	75	4,37	117,2	0,52			
Baliarde Grau, Raimunda						3.360	0,96
Barnola de Bassols, Hermanos						11.830	3,38
Barnola, Joaquim					5,55		
Barriga Busquets, Francisco de A.						8.937	2,55
Barriga Villa, Francisco	1.247	7,50	1.948,5	7,50	9,30		
Bassols de Cabanes, Mercedes	1.224	19,34	1.912,5	19,34			
Bassols de Cabanes, Pilar	3.402	2,26					
Batista, Engracia	207	1,47					
Boada Noes, Antonio	88	1,22	137,5	1,22	1,22	2.684	1,22
Bruguera Sarriera, Maria i Montserrat						15.435	4,41
Bruguera, Melchor	710	4,41	1.109,4	4,41	6,61		
Capella de Font, Pilar			2.551,6	11,17	8,57	1.575	0,45
Casellas Bagudanch						2.894	1,32
Casellas Perpinya, Jaime						539	0,25
Casellas, Pedro y Jaime	302	2,22	471,8	2,22	1,96		
Catalana de Gas y Electricidad	2.890	32,92	2.890,0	32,92	15,67	41.177	11,76
Clapes Company, Juan						2.596	1,18
Colominas Sitja, Francisca						2.142	0,61
Colominas Sitja, Josefa						2.142	0,61
Colominas Sitja, Rosa						2.142	0,61
Energia Eléctrica de Cataluña	457	5,89	714,1	5,89		16.221	4,27
Feliu Molins, Gabriel	130	1,71	203,1	1,71			
Feliu Pla, Coloma						3.770	1,71
Fomento de Obras y Construcciones					2,20	17.254	4,54
Font Dolores de Hermanos de.						29.540	8,44
Font y Cots, Ana de					9,79		
Font y Cots, Carmen de			3.356,3	14,73	5,39		
Font y Cots, Dolores de			3.478,1	16,01	16,04		
Font y Cots, Francisco de			3.570,3	17,85			
Font y Vinyals, Joaquim de	8.722	55,82					
Fortuny, Carlos de	90	0,86	140,6	0,86			
Fusté Vallés, Francisco			67,5	0,37			
Garriga Figuera, Jose	302	1,96	471,8	1,96			
Garrós Lladó, Juan	165	1,47	257,8	1,47			
Garrós Palau Andres, Hermanos de.						3.212	1,46

<i>Propietaris</i>	1918		1932-33		1937	1945	
	R	S/ha	R	S/ha	S/ha	R	S/ha
Garrós Palu, Andreu					1,47		
Giralt Roig, Pablo	510	5,05					
Hijos y Nietos de P. Baurier	353	2,86	238,0	3,59			
Llina Canals, Sebastian						2.895	1,32
Llobateras Canet, Mercedes						5.104	2,32
Llobateras, Federico de	550	5,63	859,4	5,33	3,55		
Llopart Vilalta, Juan Hermanos de						15.400	4,40
Maresma Fluvai, Juan						4.270	1,22
Maymó Cabanellas, Juan i Carmen			796,9	5,05			
Maymó Maria i Vila Carmen						7.727	2,21
Mayol Ferrer, Pedro Maria						18.666	5,33
Mayol, Pedro	1.005	5,88	1.005,0	5,88	5,63		
Miquel y Widmer SC	363	4,41	567,2	4,41			
Monteys Capdevila, Andrés						3.863	1,76
Moragas, Consuelo	2.220	16,04	2.220,0	12,49			
Moragas, Consuelo i Pilar de	2.617	12,00	2.617,0	12,12	19,34		
Nomeu Sala, Bautista						539	0,25
Nuet Doctor, Mercedes						93.627	24,75
Olcina, José Nicolas de	2.850	14,41	4.453,1	25,95	28,77		
Oliver Puig, Cristina					1,96	7.265	2,08
Oller Mariné, Jaime					0,98	1.078	0,49
Oller Mariné, Jose					0,98	2.156	0,98
Oller Palau, Andrés	254	1,96	396,9	1,96		980	0,45
Ossorio de Clua, Carmen						11.935	3,41
Palleja Ferrer, Guillermo de Vidal						72.048	18,96
Planas Buera, Francisco de A						2.961	0,85
Planas Planas, José			2.398,5	9,00	8,94		
Planas, Paula	1.535	9,55					
Pujol Güell, Ramon						16.781	4,79
Renom Torrens, Bartolomé					2,94	4.741	2,40
Renom, Juan	180	2,94	281,9	6,86			
Riera Modolell, Jose						7.700	2,20
Riera, Gerónimo	457	2,45	714,1	2,45			
Riu, Anselmo de			5.315,6	8,23	12,12		
Rocamora Roses Eulàlia i Otra						65.995	17,37
Rodo Caldes de Cuxart, Florentina						5.582	1,47
Rodo Y Pila, Jose	172	1,47	268,8	1,47			
Sabadell Marti, Pedro	88	1,22	137,5	1,22			
Sabadell Noes, Antonio					1,22	2.420	1,10
Sacristán Tarazon, Filomena						550	0,25
Sambro Descarrega, Jose						539	0,25
Santalo Artes, Miguel			323,5	0,98	0,98	2.905	0,83
Serra Tuneu, Joaquina						704	0,32
Sitja Oliva, Rosa	162	1,56	253,1	1,56	1,96		
Sociedad General Electro-Metalurgia			406,3	1,50		3.132	0,82
Soler Aymerich, Andrés			281,5	0,00		88	0,04
Soler Aymerich, Antonio	654	10,77	406,3	3,18		88	0,04
Soler Domènec, Jose Maria						2.640	1,20
Soler Vidal, Andrés	196	1,47	306,3	1,47	1,47		
Soler Vidal, Antonio			334,4	1,47			
Soms Vila, Enriqueta						3.723	1,06
Tey Enrich, Manuel					0,98		

<i>Propietaris</i>	1918		1932-33		1937	1945	
	R	S/ha	R	S/ha	S/ha	R	S/ha
Tey Enrich, Manuel y Ramon			671,9	1,47			
Tuneu, Joan					0,49		
Ventura Gausachs, Jose	160	0,80	609,4	2,25	2,94	7.164	2,05
Ventura, Silvestre	230	0,55					
Vidal Casanovas, Andrés Hermanos						22.009	6,29
Vidal Casanovas, Andrés	646	7,64	1.009,1	7,34	13,22		
Vidal de Moragas, Consuelo					6,49	27.335	7,81
Viñas Goig, SA					0,49	8.477	2,23
Virgili X, Antonio						2.800	0,80
Virgili, Antonio	80	1,22	125,0	1,22			
Total General	35.413	255,63	50.582,3	270,93	200,67	612.603	181,43

Llegenda: P: Propietaris; R: Renda en ptes., i S/ha: superfície en hectàrees de sòl.

Font: Ibídem **Taula XLIX**

Taula LVI: El propietaris de Sant Adrià de Besòs, segons la quota de la Contribució Rústica: 1910-1936.

<i>Contribuents</i>	1910	1913	1916	1918	1921	1924	1936
Font i Vinyals, Joaquin de	1.969,7	1.898,9	1.924,6	1.925,0	0,0	0,0	0,0
Bassols de Cabanes, Pilar	1.421,0	1.369,9	751,0	750,3	748,2	930,2	0,0
Olcina, Jose Nicolas de	643,6	620,4	628,9	629,1	626,7	779,3	1.081,8
Moragas, Consuelo i Pilar de	591,0	569,8	577,5	577,6	575,5	714,8	993,3
Moragas, Consuelo de	501,4	487,4	489,9	490,0	431,1	535,9	743,9
Planas, Paula	346,7	334,2	338,7	338,8	337,6	419,7	0,0
Barriga Villa, Francisco	317,8	306,3	275,2	275,3	274,1	341,0	473,3
Bassols de Cabanes, Mercedes	276,4	266,5	270,1	270,2	269,3	334,7	0,0
Mayol, Pedro	227,0	218,8	221,8	221,9	221,0	274,8	381,5
Soler Vilaregut, Miguel	191,9	185,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Bruguera, Melchor	160,3	154,6	156,7	156,7	156,1	194,1	269,0
Vidal Casanovas, Andres	145,9	140,7	142,6	142,6	142,0	176,6	245,1
Llobateras, Federico	124,2	119,8	121,4	121,4	120,9	150,4	192,4
Giralt Roig, Pablo	115,2	11,0	112,5	112,6	112,2	0,0	0,0
Riera, Gerónimo	103,3	99,5	100,8	100,9	100,5	125,0	173,5
Miquel y Widmer (S. En Cta.)	82,0	79,0	80,1	80,1	79,8	99,3	137,8
Hijos y Nietos de Pedro Baurier	79,7	76,9	77,9	77,9	77,6	96,5	134,0
Garriga Figueras, Jose	72,1	69,5	66,6	66,7	66,4	82,5	114,6
Casellas Reig, Francisco	59,2	57,0	57,8	66,7	0,0	0,0	0,0
Oller, Andrés	57,4	55,3	56,0	56,1	56,1	69,3	96,4
Ventura, Silvestre	51,5	50,1	50,8	50,8	0,0	0,0	0,0
Batista, Engracia	46,7	45,1	45,7	45,7	0,0	0,0	0,0
Renom, Juan	40,7	39,2	39,7	39,7	39,6	49,2	68,5
Rodo y Pila, Jose	38,8	37,5	38,0	38,0	37,8	47,0	65,3
Arimont, Eulalia	37,3	16,3	16,6	16,6	16,5	20,5	28,5
Sagrasta, Ventallo	37,3	35,9	36,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Sitja Oliva, Rosa	36,6	35,3	35,8	35,8	35,6	44,3	61,5
Feliu Molins, Gabriel	29,4	28,3	28,7	28,7	28,6	35,5	49,4
SG de Industria y Comercio	28,5	41,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ventura Gausachs, Jose	28,5	24,4	35,3	35,3	35,2	106,7	148,0
Canadell Antonio	28,0	27,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Aguilera Casas, Jose	27,1	26,1	26,4	26,5	26,4	32,8	45,6

Fortuny, Carlos de	20,3	19,6	19,9	19,9	19,8	19,8	34,2
Boada, Antonio	19,9	19,2	19,4	19,4	19,4	24,1	33,4
Sabadell Marti, Pedro	19,9	19,2	19,4	19,4	19,4	24,1	33,4
Virgili, Antonio	18,1	17,4	17,7	17,7	17,6	21,9	30,4
Fuste, Serra Juan	10,8	10,4	10,6	1,7	1,7	2,2	0,0
Isern Planas, Antonio	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	2,1	2,9
Sibina Buhigas, Juan	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	2,1	0,0
Sole Heredero, Jose	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	2,1	2,9
Bachs, Juan	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	2,1	2,9
Batllo Fita, Jaime	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	2,1	2,9
Casas Cuirpar, Juan	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	2,1	0,0
Castañe Maria, Ana	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	2,1	2,9
Causadies Reig, Miguel	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	2,1	5,8
Clapes Feliubadalo, Juan	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	2,1	0,0
Colominas Baratau, Gabriel	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	2,1	2,9
Colominas Clapes, Jose	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	2,1	2,9
Soler Vidal, Andres	1,7	1,6	44,9	44,9	44,5	55,7	77,3
Barnola de Bassols Hermanos	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	464,6
Berenguer, Luis	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	139,5	0,0
Capella de Font, Pilar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	446,5	619,9
Casas Carne, José	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,9
Casellas, Pedro y Jaime	0,0	0,0	0,0	0,0	66,4	82,5	114,6
Catalana de Gas y Electricidad	0,0	0,0	637,7	637,9	637,8	791,2	1.097,0
Clapes Clapes, José	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,9
Energia Eléctrica de Catalunya	0,0	0,0	100,8	100,9	100,5	125,0	173,5
Font i Cots, Carmen de	0,0	0,0	0,0	0,0	472,4	587,3	136,3
Font i Cots, Francisco de	0,0	0,0	0,0	0,0	502,5	624,8	867,2
Font i Cots, Ana de	0,0	0,0	0,0	0,0	453,9	117,6	0,0
Font i Cots, Dolores de	0,0	0,0	0,0	0,0	489,5	608,7	844,9
Fuste Valles, Francisco	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	19,3
Gamasach Suñol, Madrona	0,0	0,0	0,0	0,0	50,6	0,0	0,0
Garros Llado, Juan	0,0	0,0	0,0	36,4	36,3	45,2	62,6
Maymó Cabanellas, Juan i Carmen	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	193,6
Planas Planas, José	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	582,7
Riu. Anselmo de	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1.291,3
Santalo Matas, Miguel	0,0	0,0	0,0	0,0	45,5	56,6	78,6
Sociedad General Electrometalúrgica	0,0	0,0	0,0	0,0	57,2	71,1	98,7
Soler Aymerich, Antonio	0,0	0,0	0,0	0,0	57,2	71,1	98,7
Soler Aymerich, Andrés	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	68,3
Soler Vidal, Antonio	0,0	0,0	144,3	144,4	86,7	107,6	81,2
Tey Manuel i Ramón	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	163,2
Total general	8.024,9	7.632,2	7.835,9	7.837,0	7.811,4	9.705,1	12.799,9

La força de treball de Sant Adrià de Besòs, en el seu conjunt i, en especial, en el col·lectiu d'immigrants, ha estat analitzada en profunditat al Capítol I, per la qual cosa aquí només farem esment a la qualificació del conjunt de la població relacionant-la amb el temps de residència, l'edat, l'origen (autonomies) i els sectors econòmics. A l'anàlisi l'hem fet considerat rellevants els valors que apleguen més nombre de casos, ja que deduir el nivell de qualificació d'una autonomia amb només tres persones no és el mateix que fer-ho amb un

contingent d'un centenar. Tampoc podem oblidar que els llocs de treball creats al municipi són de baixa qualificació (peonatge) i que són, alhora, els que declaren en les censos i padrons els habitants, la qual cosa no permet conèixer en profunditat quin era el nivell professional real que tenia la classe treballadora adrianenca.

La qualificació de la població activa –persones que declaren als censos o padrons, un ofici o una categoria professional qualificada– segons la **Taula LVII**, mostra com aquesta millora en augmentar el temps de residència, en el cens de 1920, en especial, en el col·lectiu d'homes. Les dones més qualificades i en major nombre, les trobem amb temps de residència d'1-10 anys i és juntament amb la instal·lació de la indústria tèxtil Baurier (1912). Cal, però, recordar que en els censos i padrons no sempre es declaren les activitats econòmiques femenines, és a dir, hi ha un cert grau d'ocultació, com han demostrat en diferents estudis, Carles Enrech: *— i ha portat a la conclusió que abans del 1930 era molt habitual l'ocultació o el subregistre de l'activitat femenina al sector tèxtil, mitjançant la declaració professional de 'sus labores' o conceptes similars al cens de població.*³¹⁸ i com podem constatar nosaltres pel cas adrianenc en analitzar les dades de les treballadores de l'empresa tèxtil Baurier, l'única de la qual disposem de dades de personal. Així, l'any 1921 a l'empresa treballaven 98 dones, i el mateix s'esdevé amb la resta d'anys analitzats (1928, 92 i 118; 1936, 115 i 315 respectivament). Només aquestes xifres farien augmentar les taxes brutes d'activitat (TBA) o l'índex relatiu d'activitat (IRA) en tots els anys estudiats, i ens permetrien afirmar el que ja sabem per la història oral, que és que la majoria de dones treballaven, car aquesta era l'única forma de garantir la subsistència de la família.

L'any 1928, els homes en conjunt són majoritàriament no qualificats, 70,3%, justament a l'inrevés que l'any 1920. Els més qualificats són els residents del grup de 16 anys o més, aquest fet és el resultat de l'augment del treball de peonatges industrials a la construcció o al camp. Les dones, en canvi, mostren uns percentatges de qualificació molt superiors en el seu conjunt als dels homes en tots els grups, malgrat no ser tan gran com l'any 1920. Les dones no qualificades van ser el 41,5%, quan, el 1920 només eren el 9,7%. Ara les menys qualificades són les que porten més temps residint al municipi (grups d'entre 11 i 16 anys o més) per la incorporació al treball durant el procés de ràpida industrialització.

³¹⁸. ENRECH, Carles. «Treball femení i estratègies familiars davant el mercat laboral a Terrassa. Una investigació en perspectiva comparada (1920-1936)». *Terme*, 2009, núm. 24, pàg. 155-174.

Taula LVII: Nivell de qualificació de la població activa de Sant Adrià de Besòs segons el temps de residència agrupat: 1920, 1928 i 1936.

<i>Anys residència</i>	<i>Absolut</i>						<i>Percentatge</i>					
	<i>Homes</i>			<i>Dones</i>			<i>Homes</i>			<i>Dones</i>		
<i>1920</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>
0-1	35	27	62	2	10	12	56,5	43,5	100,0	16,7	83,3	100,0
2-5	33	43	76	2	12	14	43,4	56,6	100,0	14,3	85,7	100,0
6-10	20	71	91	1	30	31	22,0	78,0	100,0	3,2	96,8	100,0
11-15	6	29	35	0	2	2	17,1	82,9	100,0	0,0	100,0	100,0
16 i +	13	103	116	1	2	3	11,2	88,8	100,0	33,3	66,7	100,0
Total	107	273	380	6	56	62	28,2	71,8	100,0	9,7	90,3	100,0
1928												
0-1	294	93	387	11	20	31	76,0	24,0	100,0	35,5	64,5	100,0
2-5	543	211	754	16	23	39	72,0	28,0	100,0	41,0	59,0	100,0
6-10	111	39	150	3	14	17	74,0	26,0	100,0	17,6	82,4	100,0
11-15	43	24	67	8	6	14	64,2	35,8	100,0	57,1	42,9	100,0
16 i +	73	82	155	11	6	17	47,1	52,9	100,0	64,7	35,3	100,0
Total	1.064	449	1.513	49	69	118	70,3	29,7	100,0	41,5	58,5	100,0
1936												
0-1	185	185	370	31	22	53	50,0	50,0	100,0	58,5	41,5	100,0
2-5	296	272	568	46	35	81	52,1	47,9	100,0	56,8	43,2	100,0
6-10	372	251	623	44	34	78	59,7	40,3	100,0	56,4	43,6	100,0
11-15	305	227	532	41	34	75	57,3	42,7	100,0	54,7	45,3	100,0
16 i +	100	143	243	9	25	34	41,2	58,8	100,0	26,5	73,5	100,0
Total	1.258	1.078	2.336	171	150	321	53,9	46,1	100,0	53,3	46,7	100,0

Font: Informatització dels censos de 1920 i 1936 i del padró de 1928.

L'any 1936 presentava un equilibri entre qualificats i no qualificats i entre dones i homes, per tots els grups de residència. La majoria dels homes eren no qualificats (53,9%) de la mateixa manera que les dones, 53,3%. Com gairebé sempre, amb el pas del temps de residència millora la qualificació.

En definitiva, la qualificació de la població en els anys estudiats va millorar amb el pas del temps, especialment entre l'any 1928 i el 1936, com podem observar, any rere any, el grup dels qualificats d'un any, al següent estudiat augmenta, així, el grup d'homes amb 0-1 any de residència de l'any 1928, que formaria part del grup de 6-10 anys del 1936, va passar d'un 24% a un 40%. Les dones en canvi empitjoren, l'explicació podria estar en el fet usual que les dones s'incorporen al món del treball joves (sense qualificació) i que moltes d'elles, com hem pogut observar, l'abandonen un cop es casen.

Taula LVIII: Nivell de qualificació de la població activa de Sant Adrià de Besòs, segons els grups d'edat: 1920, 1928 i 1936.

1920	Absolut						Percentatge					
	Homes			Dones			Homes			Dones		
Grups d'Edat	No	Si	Total	No	Si	Total	No	Si	Total	No	Si	Total
< 15	6	13	19	0	1	1	31,6	68,4	100,0	0,0	100,0	100,0
15-39	73	161	234	4	46	50	31,2	68,8	100,0	8,0	92,0	100,0
40-64	28	87	115	2	10	12	24,3	75,7	100,0	16,7	83,3	100,0
65 i +	0	9	9	0	0	0	0,0	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Total general	107	270	377	6	57	63	28,4	71,6	100,0	9,5	90,5	100,0
1928												
< 15	29	3	32	2	2	4	90,6	9,4	100,0	50,0	50,0	100,0
15-39	709	259	968	32	35	67	73,2	26,8	100,0	47,8	52,2	100,0
40-64	297	166	463	11	27	38	64,1	35,9	100,0	28,9	71,1	100,0
65 i +	27	15	42	1	1	2	64,3	35,7	100,0	50,0	50,0	100,0
Total general	1.062	443	1.505	46	65	111	70,6	29,4	100,0	41,4	58,6	100,0
1936												
< 15	26	4	30	14	1	15	86,7	13,3	100,0	93,3	6,7	100,0
15-39	810	656	1.466	133	121	254	55,3	44,7	100,0	52,4	47,6	100,0
40-64	405	423	828	23	31	54	48,9	51,1	100,0	42,6	57,4	100,0
65 i +	32	30	62	2	1	3	51,6	48,4	100,0	66,7	33,3	100,0
Total general	1.273	1.113	2.386	172	154	326	53,4	46,6	100,0	52,8	47,2	100,0

Font: Informatització dels censos de 1920 i 1936 i del padró de 1928.

L'edat dels treballadors ens mostra com els més grans tenen una millor qualificació ja que els joves en incorporar-se al món del treball ho fan amb un nivell de formació cultural bàsica – “las cuatro reglas”– i com aprenents, la formació es fa dins de l'empresa i treballant, no serà fins més endavant que apareixeran les escoles professionals accessibles a una minoria. Un fet important és la manca de mobilitat professional dins de les empreses en general, que com veurem, presenten un treball repetitiu, estandarditzat i molt dur i amb unes tecnologies que fan de la mà d'obra un engranatge més de la maquinària i de la cadena de producció; aquest fet genera un percentatge de qualificació similar de tots els empleats d'entre 15 i 64 anys, si bé amb una lleugera millora amb el pas del temps. En alguns sectors com el químic, elèctric o metal·lúrgic, la qualificació general millora però l'especialització queda reduïda a alguns treballadors formats a les empreses i als tècnics contractats. L'equilibri entre el percentatge de qualificats i no qualificats és molt gran l'any 1936 degut a la millora de la formació i als canvis tecnològics produïts en moltes empreses.

La relació entre la qualificació i l'origen de la població activa ens mostra com a cada onada migratòria li correspon un nivell de qualificació, així, el 1920, la majoria de la classe treballadora, homes i dones, presenten un bon nivell de qualificació (homes, 78% i dones, 90,5%) i en especialment catalans, valencians i aragonesos. El 1928, en el període de major creixement migratori, la qualificació general empitjorà, ara els homes qualificats són el 29,8%, mentre que les dones només el 58,1%; els originaris de l'Espanya meridional (Murcia, Castella - La Manxa, Andalusia, Extremadura) presenten nivells de qualificació més baixos que catalans, aragonesos o valencians. El 1936 observem una certa millora de la qualificació amb un equilibri entre ambdós grups (homes qualificats, 46,5% i no, 53,5%; dones, 52,8% i 47,2% respectivament); els originaris de les comunitats autònomes meridionals, especialment murcians, andalusos, extremenys o castellans i, ara també valencians, continuen tenint un nivell de qualificació més baix que els originaris de Catalunya, Aragó o de l'estranger.

Taula LIX: Nivell de qualificació de la població activa de Sant Adrià de Besòs, segons les autonomies: 1920, 1928 i 1936.

<i>1920</i>	<i>Absolut</i>						<i>Percentatge</i>					
	<i>Homes</i>			<i>Dones</i>			<i>Homes</i>			<i>Dones</i>		
	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>
<i>Autonomia</i>												
Catalunya	70	231	301	4	45	49	23,3	76,7	100,0	8,2	91,8	100,0
València	18	27	45	1	10	11	40,0	60,0	100,0	9,1	90,9	100,0
Aragó	3	6	9	0	1	1	33,3	66,7	100,0	0,0	100,0	100,0
Castella - La Manxa	6	1	7	0	0	0	85,7	14,3	100,0	0,0	0,0	0,0
Andalusia	1	1	2	0	0	0	50,0	50,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Madrid	1	3	4	0	0	0	25,0	75,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Castella i Lleó	2	0	2	0	0	0	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Navarra	2	0	2	0	0	0	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Canàries	2	0	2	0	1	1	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0	100,0
Estranger	2	4	6	0	0	0	33,3	66,7	100,0	0,0	0,0	0,0
Total general	107	273	380	6	57	63	28,2	71,8	100,0	9,5	90,5	100,0

<i>1928</i>	<i>Absolut</i>						<i>Percentatge</i>					
	<i>Homes</i>			<i>Dones</i>			<i>Homes</i>			<i>Dones</i>		
	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>
<i>Autonomia</i>												
Catalunya	439	279	718	31	48	79	61,1	38,9	100,0	39,2	60,8	100,0
València	166	53	219	2	4	6	75,8	24,2	100,0	33,3	66,7	100,0
Aragó	63	38	101	2	4	6	62,4	37,6	100,0	33,3	66,7	100,0
Castella - La Manxa	59	4	63	1	0	1	93,7	6,3	100,0	100,0	0,0	100,0
Andalusia	84	14	98	6	8	14	85,7	14,3	100,0	42,9	57,1	100,0
Madrid	9	2	11	2	0	2	81,8	18,2	100,0	100,0	0,0	100,0
Múrcia	181	28	209	4	1	5	86,6	13,4	100,0	80,0	20,0	100,0
Extremadura	6	0	6	0	0	0	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Castella i Lleó	20	2	22	1	0	1	90,9	9,1	100,0	100,0	0,0	100,0
Galícia	2	1	3	0	0	0	66,7	33,3	100,0	0,0	0,0	0,0
Astúries	7	3	10	0	0	0	70,0	30,0	100,0	0,0	0,0	0,0
País Basc	1	0	1	0	0	0	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Navarra	3	1	4	0	0	0	75,0	25,0	100,0	0,0	0,0	0,0
La Rioja	3	1	4	0	0	0	75,0	25,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Balears	3	5	8	0	0	0	37,5	62,5	100,0	0,0	0,0	0,0
Estranger	15	19	34	0	3	3	44,1	55,9	100,0	0,0	100,0	100,0
Total general	1.061	450	1.511	49	68	117	70,2	29,8	100,0	41,9	58,1	100,0

<i>1936</i>	<i>Absolut</i>						<i>Percentatge</i>					
	<i>Homes</i>			<i>Dones</i>			<i>Homes</i>			<i>Dones</i>		
	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>	<i>No</i>	<i>Si</i>	<i>Total</i>
<i>Autonomia</i>												
Catalunya	408	628	1.036	74	92	166	39,4	60,6	100,0	44,6	55,4	100,0
València	194	95	289	17	13	30	67,1	32,9	100,0	56,7	43,3	100,0
Aragó	57	69	126	6	7	13	45,2	54,8	100,0	46,2	53,8	100,0
Castella - La Manxa	53	30	83	1	1	2	63,9	36,1	100,0	50,0	50,0	100,0
Andalusia	163	92	255	20	12	32	63,9	36,1	100,0	62,5	37,5	100,0
Madrid	9	7	16	1	2	3	56,3	43,8	100,0	33,3	66,7	100,0
Múrcia	295	100	395	30	15	45	74,7	25,3	100,0	66,7	33,3	100,0
Extremadura	9	6	15	3	0	3	60,0	40,0	100,0	100,0	0,0	100,0
Castella i Lleó	23	22	45	7	2	9	51,1	48,9	100,0	77,8	22,2	100,0
Galícia	12	4	16	2	0	2	75,0	25,0	100,0	100,0	0,0	100,0
Astúries	12	2	14	2	0	2	85,7	14,3	100,0	100,0	0,0	100,0
País Basc	2	3	5		0		40,0	60,0	100,0	0,0	0,0	0,0
Navarra	2	4	6	2	0	2	33,3	66,7	100,0	100,0	0,0	100,0
La Rioja	2	3	5		2	2	40,0	60,0	100,0	0,0	100,0	100,0
Balears	6	5	11		2	2	54,5	45,5	100,0	0,0	100,0	100,0
Ceuta i Melilla	1	0	1	1	0	1	100,0	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0
Estranger	18	31	49	4	4	8	36,7	63,3	100,0	50,0	50,0	100,0
Total general	1.266	1.101	2.367	170	152	322	53,5	46,5	100,0	52,8	47,2	100,0

Font: Informatització dels censos de 1920 i 1936 i del padró de 1928.

Les dades de l'evolució de la població activa per sectors i subsectors de la **Taula LX** mostren que Sant Adrià de Besòs, durant el període 1914-1936, es converteix en un municipi industrial en poc més de vint anys, com ja hem analitzat, de forma molt minuciosa, en anteriors treballs.³¹⁹ La característica fonamental de l'activitat economia del municipi és la forta reducció del sector primari que va significar un augment espectacular del secundari i alhora una gran estabilitat en el terciari. Així, a l'any 1936, de cada deu persones, una treballava al primari, sis al secundari i tres al terciari; mentre que l'any 1920 eren cinc, dos i tres respectivament (1900: set, una i dues). Una altra característica essencial de la societat adrianenca es la masculinització del treball assalariat, el percentatge de dones que consten com actives és molt petit i ens mostra com la societat adrianenca esdevé fabril i masculina, empenyant a la dona a l'esfera domèstica i familiar.

L'anàlisi sectorial ens mostra com el subsector agrari perd pes de forma accelerada, no tan per la reducció d'efectius, que augmenta, sinó percentual – de tota manera, les dades del 1928, per problemes d'assignació i sotmesos a una rectificació aproximada hauria de ser molt superior, ja que una part dels classificats com a jornalers ho són del camp i no de la indústria–, així malgrat augmentar el nombre de treballadors el col·lectiu per pes amb el pas del temps. La presència de les dones es testimonial, però com saben aquestes també treballaven al camp, malgrat no constar als censos i padrons, car es considerava que la seva feina era de suport, quan en realitat participaven de les tasques del camp com els seus marits si eren petits propietaris o arrendataris.

El subsector de les indústries fabrils és fonamentalment masculí i aplega gairebé la meitat dels homes actius a partir dels anys vint, la qual cosa mostra el paper central de la fàbrica en la societat adrianenca, incloses les dones, que tenen una forta presència a les fàbriques, en concret a les tèxtils, on són majoria, com a l'empresa Baurier, on desenvolupen feines qualificades (teixidores), que juntament amb els subsector dels serveis oficials, públics i personals, apleguen el 60% (1920) i del 80% (1928-1936) de les dones actives del municipi.

El subsector de la construcció augmenta en relació a les necessitats de construcció de l'espai urbà adrianenc, tant pel que fa a les obres d'infraestructures, indústries i essencialment l'habitatge. El nombre d'efectius passa dels 22 del 1920 als 165 de 1936, mantenint-se força

³¹⁹. CASAS SORIANO, Just; MÁRQUEZ BERROCAL, *op. cit.*, 1996. MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel. –La transformació del territori: La producció de l'espai urbà a Sant Adrià de Besòs, 1910-40". *Història Social de Sant Adrià de Besòs*. Vol. III. Barcelona: Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 2011, pàg. 112.152.

estable el percentatge que oscil·la entre el 5-7% de la població activa; les dones tenen una presència ínfima al sector.

Taula LX: Distribució de la població activa per sectors i subsectors econòmics de Sant Adrià de Besòs: 1920, 1928 i 1936.

<i>Sectors econòmics</i>	<i>1920</i>			<i>1928*</i>			<i>1936</i>		
	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>
1. Agricultura, ramaderia	188	4	192	76	7	83	282	6	288
2. Mines i pedreres	2	0	2	3	0	3	7	1	8
3. Indústries fabrils	39	19	58	1.114	64	1.178	1.055	204	1.259
4. Construcció	22	1	23	111	2	113	165	0	165
5. Electricitat, gas, aigua	3	0	3	0	0	0	80	1	81
6. Comerç	43	1	44	78	9	87	223	31	254
7. Transports	12	0	12	11	0	11	203	2	205
8. Serveis oficials, públics	46	19	65	87	32	119	209	78	287
9. Altres activitats	35	17	52	48	2	50	20	6	26
Total població activa	390	61	451	1.528	116	1.644	2.244	329	2.573
Total població	558	521	1.079	2.470	2.366	4.836	3.943	3.905	7.848
Sector Primari	190	4	194	79	7	86	289	7	296
Sector Secundari	64	20	84	1.225	66	1.291	1.300	205	1.505
Sector Terciari	101	20	121	176	41	217	635	111	746
Total Sectors	355	44	399	1.480	114	1.594	2.224	323	2.547

<i>Sectors econòmics</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>
1. Agricultura, ramaderia	48,2	6,6	42,6	5,0	6,0	5,0	12,6	1,8	11,2
2. Mines i pedreres	0,5	0,0	0,4	0,2	0,0	0,2	0,3	0,3	0,3
3. Indústries fabrils	10,0	31,1	12,9	72,9	55,2	71,7	47,0	62,0	48,9
4. Construcció	5,6	1,6	5,1	7,3	1,7	6,9	7,4	0,0	6,4
5. Electricitat, gas, aigua	0,8	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	3,6	0,3	3,1
6. Comerç	11,0	1,6	9,8	5,1	7,8	5,3	9,9	9,4	9,9
7. Transports	3,1	0,0	2,7	0,7	0,0	0,7	9,0	0,6	8,0
8. Serveis oficials, públics	11,8	31,1	14,4	5,7	27,6	7,2	9,3	23,7	11,2
9. Altres activitats	9,0	27,9	11,5	3,1	1,7	3,0	0,9	1,8	1,0
Total població activa	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Sector Primari	53,5	9,1	48,6	5,3	6,1	5,4	13,0	2,2	11,6
Sector Secundari	18,0	45,5	21,1	82,8	57,9	81,0	58,5	63,5	59,1
Sector Terciari	28,5	45,5	30,3	11,9	36,0	13,6	28,6	34,4	29,3
Total Sectors	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Llegenda: 1. Agricultura, ramaderia i pesca, 2. Mines i pedreres, 3. Indústries fabrils, 4. Construcció, 5. Electricitat, gas, aigua i serveis sanitaris, 6. Comerç, 7. Transports, emmagatzematge i comunicacions, 8. Serveis oficials, públics i personals i 9. Activitats professionals mal especificades. (*) Les dades de l'any 1928 estan en cursiva perquè condirem que sobrevaloren el sector secundari. **Font:** Informatització dels censos de 1920 i 1936 i del padró de 1928.

Els anys trenta suposen la irrupció dels subsectors de: l'electricitat, gas i aigua, que apareixerà, al cens de 1936 amb 81 persones que representaven el 3,1% dels actius; el comerç

augmentarà en xifres absolutes al llarg de tot el període, especialment el 1936 (287 persones i un 9,9%), mantenint un percentatge d'actius al voltant de 10%; i finalment els transports que només tindran un pes absolut i percentual considerable, el 1936 (205 persones i 8%). En tots aquests subsectors les dones van tenir una presència merament testimonial.

Les següents taules que analitzarem ens presenten la població activa per sectors econòmics segons el temps de residència, el grup d'edat i l'origen. El temps de residència ens mostra que la població quan arriba al municipi o fa per incorporar-se als sectors on hi ha més oferta de treball en cada període, així, a l'any 1920 ho farà als sectors terciari (22,1%), primari (16%) i secundari (11,9%); mentre que a l'any 1928, ho fa al secundari (26,4%), terciari (23,8%) i primari (15%) i, finalment a l'any 1936 al tres sectors de forma equilibrada (14-20%). La distribució de la població en el sector primari mostra com entre 1920-1928 es concentra majoritàriament en el grup, de 16 i més anys de residència, i en menor mesura en els de 6-15 anys; mentre que el 1936 està distribuïda de forma uniforme en tots els grups.

El sector secundari concentra els seus efectius entre els treballadors que van arribar al municipi entre l'any 1910 i 1920 i especialment a partir de 1910-14 i el 1923-26, és a dir, entre l'inici de la industrialització i el moment en que totes les grans empreses ja s'han instal·lat a Sant Adrià de Besòs (48,85% i 50,9% respectivament). L'any 1920, les persones que portaven onze o més anys residint al municipi, representen uns percentatges mínims de població, ja que són els anys en que el municipi és bàsicament agrari i pràcticament no rep immigrants. El 1928, el 41% de tots els treballadors del municipi, que arribaren entre l'any 1923-28, treballen al secundari i el 21,5% del que ho van fer entre 1919-20, és a dir, la població activa industrial arribada entre 1923-28 reuneix a dos de cada tres treballadors adrianencs. El conjunt dels treballadors industrials representen el 81% de la població, com ja hem explicat aquestes xifres del padró de 1928 sobrevaloren el nombre d'actius industrials, però de tota manera la tendència és clara, la immensa majoria de la població que arriba durant la industrialització ho fa per treballar en el sector secundari. L'any 1936 treballen en el sector secundari, el 59,4% de la població activa del municipi, els efectius es concentren entre el dos i quinze anys de residència. es a dir, són treballadors que arribaren al poble entre 1921-1934. Les dones segueixen pautes similars en tots els anys estudiats –les xifres no són prou significatives, ja que tenim pocs casos, sobretot en 1920 i 1928– també s'incorporen majoritàriament al secundari i en grups de residència semblants; l'any 1936, 201 dones treballen al secundari, mentre que només 107 ho fan al terciari.

Taula LXI: Sectors econòmics de la població activa de Sant Adrià de Besòs, segons el temps de residència, agrupat en xifres absolutes i percentatges: 1920, 1928 i 1936.

<i>Anys de residència</i>	<i>Primari</i>			<i>Secundari</i>			<i>Terciari</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
1920									
0-1	31	0	31	9	1	10	19	8	27
2-5	35	2	37	16	6	22	17	4	21
6-10	30	2	32	29	12	41	26	6	32
11-15	18	0	18	3	0	3	13	2	15
16 i +	76	0	76	7	1	8	26	1	27
Total general	190	4	194	64	20	84	101	21	122
0-1	16,3	0,0	16,0	14,1	5,0	11,9	18,8	38,1	22,1
2-5	18,4	50,0	19,1	25,0	30,0	26,2	16,8	19,0	17,2
6-10	15,8	50,0	16,5	45,3	60,0	48,8	25,7	28,6	26,2
11-15	9,5	0,0	9,3	4,7	0,0	3,6	12,9	9,5	12,3
16 i +	40,0	0,0	39,2	10,9	5,0	9,5	25,7	4,8	22,1
Total general	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1928									
0-1	13	0	13	325	14	339	34	17	51
2-5	20	2	22	635	17	652	72	17	89
6-10	7	1	8	120	10	130	21	6	27
11-15	3	1	4	46	13	59	16	1	17
16 i +	36	3	39	90	12	102	29	1	30
Total general	79	7	86	1.216	66	1.282	172	42	214
0-1	16,5	0,0	15,1	26,7	21,2	26,4	19,8	40,5	23,8
2-5	25,3	28,6	25,6	52,2	25,8	50,9	41,9	40,5	41,6
6-10	8,9	14,3	9,3	9,9	15,2	10,1	12,2	14,3	12,6
11-15	3,8	14,3	4,7	3,8	19,7	4,6	9,3	2,4	7,9
16 i +	45,6	42,9	45,3	7,4	18,2	8,0	16,9	2,4	14,0
Total general	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1936									
0-1	43	1	44	186	27	213	117	24	141
2-5	57	3	60	286	36	322	190	37	227
6-10	70	1	71	367	61	428	127	19	146
11-15	45	0	45	322	53	375	118	19	137
16 i +	70	2	72	113	24	137	59	8	67
Total general	285	7	292	1.274	201	1.475	611	107	718
0-1	15,1	14,3	15,1	14,6	13,4	14,4	19,1	22,4	19,6
2-5	20,0	42,9	20,5	22,4	17,9	21,8	31,1	34,6	31,6
6-10	24,6	14,3	24,3	28,8	30,3	29,0	20,8	17,8	20,3
11-15	15,8	0,0	15,4	25,3	26,4	25,4	19,3	17,8	19,1
16 i +	24,6	28,6	24,7	8,9	11,9	9,3	9,7	7,5	9,3
Total general	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Font: Informatització dels censos de 1920 i 1936 i del padró de 1928.

El sector terciari coincideix amb el secundari en aplegar el major nombre de persones actives entre les arribades al municipi entre l'any 1910-14, 1923-26 i 1931-34 la relació entre

l'augment de la població i l'increment del sector terciari és clara; el 1936, de cada deu persones, tres treballen al terciari, sis al secundari i una a l'agricultura.

Taula LXII: Distribució de la població activa per sectors econòmics de Sant Adrià de Besòs, segons el grup d'edat: 1920, 1928 i 1936.

<i>1920</i>	<i>Primari</i>			<i>Secundari</i>			<i>Terciari</i>			<i>Total</i>		
<i>Grup d'edat</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>
< 15	11	0	11	4	0	4	6	0	6	21	0	21
15-39	112	3	115	46	19	65	62	15	77	220	37	257
40-64	62	1	63	14	1	15	29	6	35	105	8	113
65 i +	4	0	4	0	0	0	2	0	2	6	0	6
Total	189	4	193	64	20	84	99	21	120	352	45	397
< 15	5,8	0,0	5,7	6,3	0,0	4,8	6,1	0,0	5,0	6,0	0,0	5,3
15-39	59,3	75,0	59,6	71,9	95,0	77,4	62,6	71,4	64,2	62,5	82,2	64,7
40-64	32,8	25,0	32,6	21,9	5,0	17,9	29,3	28,6	29,2	29,8	17,8	28,5
65 i +	2,1	0,0	2,1	0,0	0,0	0,0	2,0	0,0	1,7	1,7	0,0	1,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1928												
< 15	0	1	1	36	5	41	1	1	2	37	7	44
15-39	39	3	42	806	42	848	95	21	116	940	66	1.006
40-64	32	3	35	344	17	363	75	18	93	451	38	491
65 i +	5	0	5	35	1	36	2	1	3	42	2	44
Total	76	7	83	1.221	65	1.288	173	41	214	1.470	113	1.585
< 15	0,0	14,3	1,2	2,9	7,7	3,2	0,6	2,4	0,9	2,5	6,2	2,8
15-39	51,3	42,9	50,6	66,0	64,6	65,8	54,9	51,2	54,2	63,9	58,4	63,5
40-64	42,1	42,9	42,2	28,2	26,2	28,2	43,4	43,9	43,5	30,7	33,6	31,0
65 i +	6,6	0,0	6,0	2,9	1,5	2,8	1,2	2,4	1,4	2,9	1,8	2,8
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1936												
< 15	2	0	2	15	6	21	8	9	17	25	15	40
15-39	172	5	177	808	176	984	382	71	453	1.362	252	1.614
40-64	96	1	97	461	23	484	230	30	260	787	54	841
65 i +	17	1	18	15	0	15	15	1	16	47	2	49
Total	287	7	294	1.299	205	1.504	635	111	746	2.221	323	2.544
< 15	0,7	0,0	0,7	1,2	2,9	1,4	1,3	8,1	2,3	1,1	4,6	1,6
15-39	59,9	71,4	60,2	62,2	85,9	65,4	60,2	64,0	60,7	61,3	78,0	63,4
40-64	33,4	14,3	33,0	35,5	11,2	32,2	36,2	27,0	34,9	35,4	16,7	33,1
65 i +	5,9	14,3	6,1	1,2	0,0	1,0	2,4	0,9	2,1	2,1	0,6	1,9
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Font: Informatització dels censos de 1920 i 1936 i del padró de 1928.

La distribució de la població activa per grups d'edat i sectors econòmics ens mostra en tots els anys analitzats una forta concentració d'aquesta i per ambdós sexes, en els grups d'edat de major activat (15-64) i especialment concentrades a la primera etapa productiva (15-39). També podem veure una progressiva reducció del grup de menors de quinze, que passen de ser el 5,3% l'any 1920 al 2,8% el 1928 i l'1,8% el 1936. La població de Sant Adrià de Besòs és una població molt jove, filla de la immigració i, formada per famílies extenses amb la presència de familiars del matrimoni que venen per motius laborals.

El grup d'edat (15-39), aplega entre els anys 1920 i 1936 gairebé dos terços de la població activa de tots els sectors mentre que el de (40-64) ho fa amb gairebé un terç. El sector que reuneix la majoria dels treballadors és el secundari i ho fa en el grup de la primera edat productiva (15-39). Les dones treballadores mostren com l'activitat femenina està relacionada amb l'estat civil i la tutela dels fills en tots els sectors econòmics i anys; el nombre de dones que treballen amb més de 40 anys és mínim, així, en 1920 les dones d'entre 15 i 39 anys representaven el 82,25% de les dones actives mentre que les de 40-64 només el 17,8%, l'evolució posterior va ser semblant el 1936 va ser respectivament el 78% i 16,7%; només la gran etapa industrial de l'any 1928 fa variar les xifres així les xifres van ser del 58,5% i el 33,6%. Per últim les persones de més de 64 anys que treballen són un nombre exigü i passen del 2,9% del 1928 a les 1,9% del 1936.

La distribució de la població activa dels sectors econòmics i segons l'origen de la població demostra, com en els casos anteriors, el fort impacte de la immigració, per tal d'analitzar la importància que representen els treballadors (homes i dones) de cada autonomia i sector econòmic sobre el conjunt de la població activa hem elaborat la **Taula LXIII** i el **Gràfic** ; i per conèixer el pes de cada autonomia per sexes i sobre el seu sector hem elaborat la **Taula LXIV**.

L'anàlisi de la població activa segons l'origen de la població i sobre el total d'aquestes s'ha fet dels anys 1920 i 1936, per tal de recollir tot el procés d'industrialització i l'inici de la terciarització de la societat adriana. El primer fet que podem destacar és la pèrdua del grup dels nascuts a Catalunya, així, si el 1920, representaven el 78,3% dels treballadors del municipi, el 1936 ja eren el 47%. cal tenir present, a més a més, que molts dels treballadors d'aquest anys són nascuts a Catalunya i fills d'immigrants. Els treballadors catalans seran el grup majoritari en el sector primari sempre, malgrat la reducció gegantina que pateix el sector, el 1920 eren el 39,5% i el 1936 el 6,6%. Al sector secundari i terciari van ser també el grup majoritari el 1920 amb un 19% i un 19,8% respectivament i un 25,1% i un 15,3% el 1936,

com podem veure van guanyar pes en el sector industrial (6%) i el van perdre en el comercial (-4,5%). Pel que fa al pes, dins del sector econòmic, els catalans representaren el 1920 i el 1928 el 80% del treballadors agrícoles i el 56,8% el 1936. L'agricultura va continuar en mans dels nascuts a Catalunya però amb la participació de valencians el 1920 i d'aquest i els murcians i andalusos el 1928 i 1936.

Els dos grans grups d'immigrants, pel que fa la població activa, van ser entre 1920-1936, el valencians i murcians, els primers en arribar al poble van ser el valencians, que representaven el 13,3% del total de la població activa del municipi l'any 1920 i el 11,7% el 1936, mentre que els murcians, que arribaren més tard, representaven el 0,8% i el 14,6% respectivament.

Els valencians, l'any 1920 eren el segon grup més important del sector primari (4,8% sobre el total de la població i el 10% sobre el sector) i igualment el 1936 (2% i 17,3% respectivament). En el sector secundari eren el segon grup, el 1920 (1,55) i el tercer, el 1936 (25) sobre el total de la població activa; i sobre el total del sector, els segons el 1920 (9,8%) i 1928 (15%) i els tercers, el 1936 (11,6%) per sota dels murcians (18,2%). En el terciari, eren el segon grup sobre el total de la població activa, el 1920 (7%) i el 1936 (2,8%) i, els segons, sobre el sector, el 1920 (23%) i 1928 (10,6%) i, tercers, el 1936 (9,5%) per sota del murcians (9,8%).

Els murcians, l'any 1920 tenen poca importància en tots els sectors econòmics i, no serà fins el 1936, quan assoliran el segon lloc en el municipi tant el sector secundari (10,8%) com en el terciari (2,9) i el tercer en el primari (1%) sobre el conjunt de la població activa.

Els andalusos, que van arribat més tard que els aragonesos al municipi, seran el quart grup més important de la població activa total, el 1928 (7%) i 1936 (10%) mentre que aquest eren els cinquens (5,2%). Ambdós grups intercanviaren les posicions l'any 1928, ja que el 1920 el aragonesos representaven el 2,5% de la població activa total i els andalusos només el 0,3%. Ambdós grups, el 1936, treballaren majoritàriament en el sector secundari i en menor mesura en el terciari, en el 1920 ho van fer en el primari.

Els originaris de les dues castells junts representarien un pes similar als andalusos sobre el conjunt de la població activa el 1936 (5,2%) i superior en el 1920 –inclús per sobre del murcians–, els castells manxecs (3,1%) eren una mica més nombrosos que els castells lleonesos (2,1%).

La resta de grups són molt pocs significatius, només el d'estrangers va augmentar entre l'any 1920 (1,5%) i el 1936 (2,2%) i com la resta de grups treballaven en el secundari i terciari.

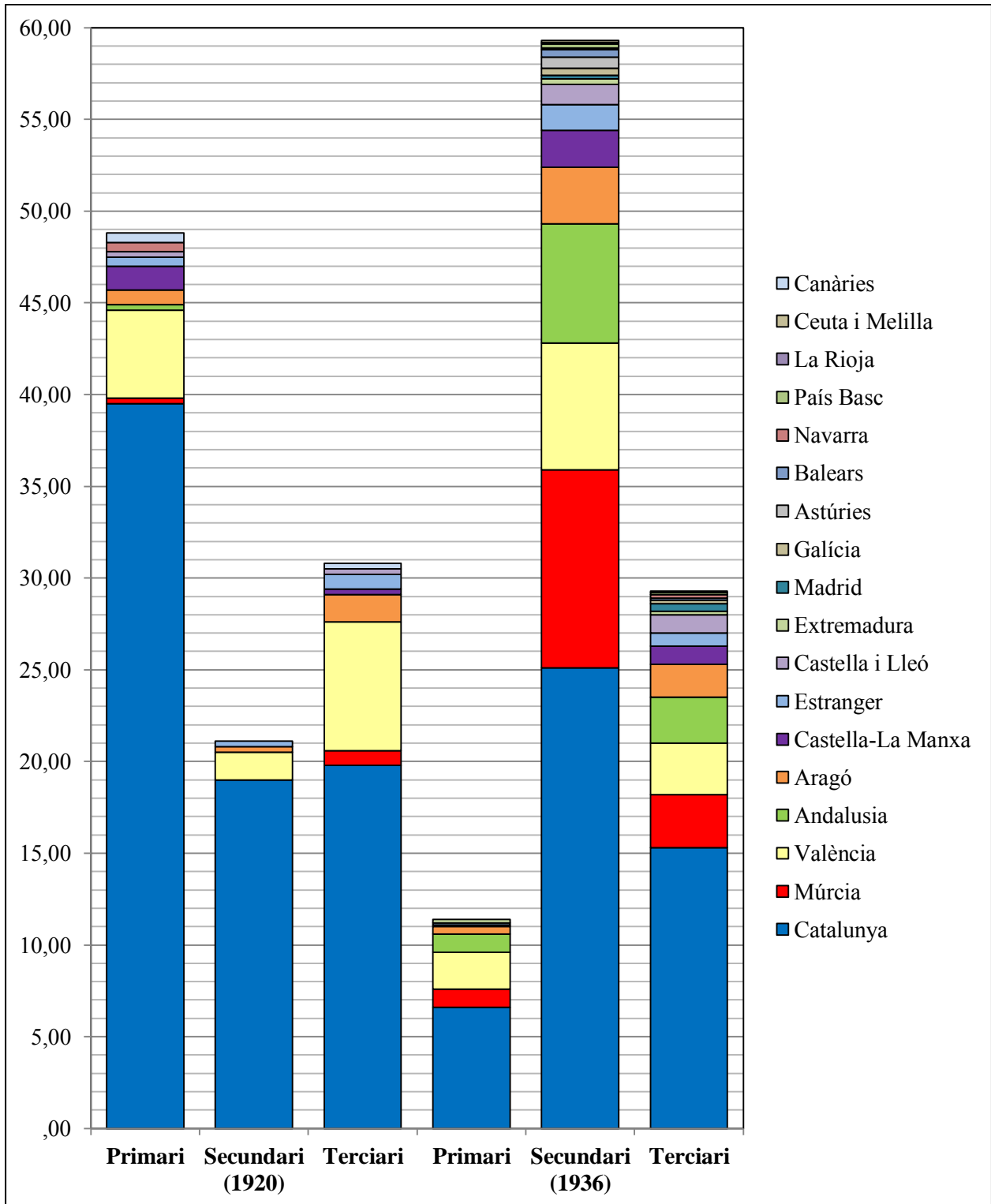
En resum, la població activa adriana serà, durant el període d'estudi, fonamentalment d'origen català, al voltant del 50%, que anirà rebent les diverses onades migratòries de les terres meridionals d'Espanya i, per aquest ordre d'arribada: valencians, aragonesos, castellans, murcians i andalusos que constituïran el gruix de la població. La població serà eminentment industrial, en menor mesura dedicada als serveis i mínimament al sector primari. La composició obrera industrial de Sant Adrià de Besòs serà determinada en la conformació de la societat adriana, però el procés d'arribada esglaiat farà que no prengui consciència de si mateixa fins als anys trenta, com veurem al capítol III, en estudiar els moviments socials, polítics, sindicals, o culturals.

Taula LXIII: Distribució de la població activa per sectors econòmics de Sant Adrià de Besòs, segons l'autonomia d'origen i sobre el total de la població activa (%): 1920 i 1936.

<i>Autonomies</i>	<i>1920</i>				<i>1936</i>			
	<i>Primari</i>	<i>Secundari</i>	<i>Terciari</i>	<i>Total</i>	<i>Primari</i>	<i>Secundari</i>	<i>Terciari</i>	<i>Total</i>
Catalunya	39,5	19,0	19,8	78,3	6,6	25,1	15,3	47,0
Múrcia	0,3	0,0	0,8	1,0	1,0	10,8	2,9	14,6
València	4,8	1,5	7,0	13,3	2,0	6,9	2,8	11,7
Andalusia	0,3	0,0	0,0	0,3	1,0	6,5	2,5	10,0
Aragó	0,8	0,3	1,5	2,5	0,4	3,1	1,8	5,2
Castella-La Manxa	1,3	0,0	0,3	1,5	0,1	2,0	1,0	3,1
Estranger	0,5	0,3	0,8	1,5	0,1	1,4	0,7	2,2
Castella i Lleó	0,3	0,0	0,3	0,5	0,0	1,1	1,0	2,1
Extremadura	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,3	0,2	0,7
Madrid	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,4	0,6
Galícia	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,2	0,6
Astúries	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	0,6
Balears	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,1	0,5
Navarra	0,5	0,0	0,0	0,5	0,0	0,1	0,2	0,3
País Basc	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1	0,3
La Rioja	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,3
Ceuta i Melilla	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1
Canàries	0,5	0,0	0,3	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0
Total	48,5	21,0	30,5	100,0	11,7	59,2	29,2	100,0
Total Absolut	194	84	122	400	294	1.491	735	2.520

Font: Informatització dels censos de 1920 i 1936 i del padró de 1928.

Gràfic 5: Distribució de la població activa per sectors econòmics de Sant Adrià de Besòs, segons l'autonomia d'origen i sobre el total de la població activa (%): 1920 i 1936.

Taula LXIV: Distribució de la població activa per sectors econòmics de Sant Adrià de Besòs, segons l'autonomia d'origen: 1920, 1928 i 1936.

<i>1920</i>	<i>Primari</i>			<i>Secundari</i>			<i>Terciari</i>			<i>Total</i>		
	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>
<i>Autonomies</i>												
Catalunya	154	4	158	57	19	76	69	10	79	280	33	313
València	19	0	19	5	1	6	19	9	28	43	10	53
Aragó	3	0	3	1	0	1	5	1	6	9	1	10
Castella-La Manxa	5	0	5	0	0	0	1	0	1	6	0	6
Andalusia	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Múrcia	1	0	1	0	0	0	3	0	3	4	0	4
Castella i Lleó	1	0	1	0	0	0	1	0	1	2	0	2
Navarra	2	0	2	0	0	0	0	0	0	2	0	2
Canàries	2	0	2	0	0	0	0	1	1	2	1	3
Estranger	2	0	2	1	0	1	3	0	3	6	0	6
Total	190	4	194	64	20	84	101	21	122	355	45	400
Catalunya	81,1	100,0	81,4	89,1	95,0	90,5	68,3	47,6	64,8	78,9	73,3	78,3
València	10,0	0,0	9,8	7,8	5,0	7,1	18,8	42,9	23,0	12,1	22,2	13,3
Aragó	1,6	0,0	1,5	1,6	0,0	1,2	5,0	4,8	4,9	2,5	2,2	2,5
Castella-La Manxa	2,6	0,0	2,6	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,8	1,7	0,0	1,5
Andalusia	0,5	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3
Múrcia	0,5	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	3,0	0,0	2,5	1,1	0,0	1,0
Castella i Lleó	0,5	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,8	0,6	0,0	0,5
Navarra	1,1	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	0,5
Canàries	1,1	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,8	0,8	0,6	2,2	0,8
Estranger	1,1	0,0	1,0	1,6	0,0	1,2	3,0	0,0	2,5	1,7	0,0	1,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

<i>1928</i>	<i>Primari</i>			<i>Secundari</i>			<i>Terciari</i>			<i>Total</i>		
<i>GE</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>
Catalunya	61	7	68	523	46	571	108	25	133	692	78	772
València	8	0	8	188	4	192	21	2	23	217	6	223
Aragó	1	0	1	83	2	85	14	4	18	98	6	104
Castella-La Manxa	0	0	0	58	1	59	4	0	4	62	1	63
Andalusia	0	0	0	91	7	98	6	7	13	97	14	111
Madrid	0	0	0	7	1	8	1	0	1	8	1	9
Múrcia	5	0	5	184	3	187	12	1	13	201	4	205
Extremadura	0	0	0	6	0	6	0	0	0	6	0	6
Castella i Lleó	0	0	0	21	1	22	1	0	1	22	1	23
Galícia	0	0	0	3	0	3	0	0	0	3	0	3
Astúries	1	0	1	9	0	9	0	0	0	10	0	10
País Basc	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1
Navarra	0	0	0	3	0	3	1	0	1	4	0	4
La Rioja	0	0	0	4	0	4	0	0	0	4	0	4
Balears	1	0	1	5	0	5	2	0	2	8	0	8
Estranger	0	0	0	26	0	26	5	3	8	31	3	34
Total	77	7	84	1.212	65	1.279	175	42	217	1.464	114	1.580
Catalunya	79,2	100,0	81,0	43,2	70,8	44,6	61,7	59,5	61,3	47,3	68,4	48,9
València	10,4	0,0	9,5	15,5	6,2	15,0	12,0	4,8	10,6	14,8	5,3	14,1
Aragó	1,3	0,0	1,2	6,8	3,1	6,6	8,0	9,5	8,3	6,7	5,3	6,6
Castella-La Manxa	0,0	0,0	0,0	4,8	1,5	4,6	2,3	0,0	1,8	4,2	0,9	4,0
Andalusia	0,0	0,0	0,0	7,5	10,8	7,7	3,4	16,7	6,0	6,6	12,3	7,0
Madrid	0,0	0,0	0,0	0,6	1,5	0,6	0,6	0,0	0,5	0,5	0,9	0,6
Múrcia	6,5	0,0	6,0	15,2	4,6	14,6	6,9	2,4	6,0	13,7	3,5	13,0
Extremadura	0,0	0,0	0,0	0,5	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,4
Castella i Lleó	0,0	0,0	0,0	1,7	1,5	1,7	0,6	0,0	0,5	1,5	0,9	1,5
Galícia	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2
Astúries	1,3	0,0	1,2	0,7	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,6
País Basc	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1
Navarra	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2	0,6	0,0	0,5	0,3	0,0	0,3
La Rioja	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3
Balears	1,3	0,0	1,2	0,4	0,0	0,4	1,1	0,0	0,9	0,5	0,0	0,5
Estranger	0,0	0,0	0,0	2,1	0,0	2,0	2,9	7,1	3,7	2,1	2,6	2,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

<i>1936</i>	<i>Primari</i>			<i>Secundari</i>			<i>Terciari</i>			<i>Total</i>		
	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>
<i>GE</i>												
Catalunya	163	4	167	532	100	632	325	60	385	1.020	164	1.184
València	51	0	51	152	21	173	61	9	70	264	30	294
Aragó	9	1	10	72	5	77	38	7	45	119	13	132
Castella-La Manxa	3	0	3	48	2	50	26	0	26	77	2	79
Andalusia	26	0	26	139	25	164	56	7	63	221	32	253
Madrid	0	0	0	4	2	6	9	0	9	13	2	15
Múrcia	24	1	25	238	34	272	65	7	72	327	42	369
Extremadura	4	0	4	5	3	8	5	0	5	14	3	17
Castella i Lleó	1	0	1	27	1	28	18	7	25	46	8	54
Galícia	0	1	1	9	0	9	4	1	5	13	2	15
Astúries	0	0	0	13	2	15	1	0	1	14	2	16
País Basc	0	0	0	4	1	5	1	1	2	5	2	7
Navarra	1	0	1	2	0	2	3	2	5	6	2	8
La Rioja	1	0	1	2	1	3	2	1	3	5	2	7
Balears	1	0	1	9	1	10	1	1	2	11	2	13
Ceuta i Melilla	0	0	0	1	1	2	0	0	0	1	1	2
Estranger	3	0	3	32	3	35	12	5	17	47	8	55
Total	287	7	294	1.289	202	1.491	627	108	735	2.203	317	2.520
Catalunya	56,8	57,1	56,8	41,3	49,5	42,4	51,8	55,6	52,4	46,3	51,7	47,0
València	17,8	0,0	17,3	11,8	10,4	11,6	9,7	8,3	9,5	12,0	9,5	11,7
Aragó	3,1	14,3	3,4	5,6	2,5	5,2	6,1	6,5	6,1	5,4	4,1	5,2
Castella-La Manxa	1,0	0,0	1,0	3,7	1,0	3,4	4,1	0,0	3,5	3,5	0,6	3,1
Andalusia	9,1	0,0	8,8	10,8	12,4	11,0	8,9	6,5	8,6	10,0	10,1	10,0
Madrid	0,0	0,0	0,0	0,3	1,0	0,4	1,4	0,0	1,2	0,6	0,6	0,6
Múrcia	8,4	14,3	8,5	18,5	16,8	18,2	10,4	6,5	9,8	14,8	13,2	14,6
Extremadura	1,4	0,0	1,4	0,4	1,5	0,5	0,8	0,0	0,7	0,6	0,9	0,7
Castella i Lleó	0,3	0,0	0,3	2,1	0,5	1,9	2,9	6,5	3,4	2,1	2,5	2,1
Galícia	0,0	14,3	0,3	0,7	0,0	0,6	0,6	0,9	0,7	0,6	0,6	0,6
Astúries	0,0	0,0	0,0	1,0	1,0	1,0	0,2	0,0	0,1	0,6	0,6	0,6
País Basc	0,0	0,0	0,0	0,3	0,5	0,3	0,2	0,9	0,3	0,2	0,6	0,3
Navarra	0,3	0,0	0,3	0,2	0,0	0,1	0,5	1,9	0,7	0,3	0,6	0,3
La Rioja	0,3	0,0	0,3	0,2	0,5	0,2	0,3	0,9	0,4	0,2	0,6	0,3
Balears	0,3	0,0	0,3	0,7	0,5	0,7	0,2	0,9	0,3	0,5	0,6	0,5
Ceuta i Melilla	0,0	0,0	0,0	0,1	0,5	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,1
Estranger	1,0	0,0	1,0	2,5	1,5	2,3	1,9	4,6	2,3	2,1	2,5	2,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Font: Informatització dels censos de 1920 i 1936 i del padró de 1928.

2.3. Les grans etapes de l'economia adrianenca

Les transformacions demogràfiques, socials, econòmiques, polítiques i culturals que tenen lloc a Sant Adrià de Besòs, en aquestes quatre dècades del segle XX, són formidables i sense parangó a tota la seva història. Són els anys del pas de la societat agrària i rural a la urbana i industrial, transició que posarà de relleu la capacitat d'adaptació, no sense dificultats, d'una petita comunitat de pagesos, que vivia des de feia gairebé mil anys al costat de la capital del Principat, la gran Barcelona, dedicada fonamentalment a l'agricultura i la ramaderia. L'arribada de nous contingents humans de tot Catalunya i de les zones meridionals d'Espanya, durant el segle XX, cridats per aquest canvi de cicle econòmic, influiran, alhora, en el creixement que ja s'estava produint, aprofundint encara molt més els canvis socioeconòmics endegats.

Sant Adrià de Besòs seguirà de forma decidida, a l'inici del segle XX, el rumb que portava Catalunya i Barcelona –i que ella també va encetar sense gaire èxit al segle XVIII-XIX–, és a dir, el de la industrialització, i es convertirà també aquesta en: *“La principal diferencia de la economía catalana respecto a las de su entorno geográfico y político reside, sin ningún género de dudas, en la precocidad de su industrialización. La precocidad y perseverancia han tejido una economía radicalmente industrial y han afectado, en su esencia, a toda la sociedad.”*³²⁰

Les etapes de l'evolució econòmica de Sant Adrià de Besòs, durant el segle XX, coincideixen amb les catalanes, però amb una clara diferència, el municipi començarà la seva incorporació al món industrial a partir del 1912 i, ja des d'aquests anys, de forma ininterrompuda fins la Guerra Civil, final del període estudiat. Però no serà fins l'any 1928, quan el sector secundari o industrial sigui el que més persones ocupi (44,4%), mentre que a Catalunya aquest va ser el majoritari l'any 1920 (42,3%). El municipi arribarà a convertir-se en una societat industrial una mica més tard que el conjunt de Catalunya, però ho farà de manera més profunda (1936, el 59,1% dels actius treballa a la indústria i a Catalunya el 43,6%) de la mateixa manera que l'àrea metropolitana de Barcelona. Les etapes o els períodes històrics que hem considerat per l'economia adrianenca són els següents:

- 1) **Una societat agroexportadora: 1900-1911.** L'economia adrianenca és netament agroexportadora, però amb l'aparició o persistència d'una incipient indústria lligada a

³²⁰. CARRERAS, Albert, *op. cit.*, 1990, pàg. 259.

l'agricultura intensiva i l'antic sector tèxtil del blanqueig i l'estampat de cotó. Així doncs, el 1906 s'instal·là una important indústria química, Miquel y Widmer, Societat en Comandita, que oferia entre d'altres productes fertilitzants per l'agricultura –segons consta en la Matrícula Industrial i de Comerç del 1911–³²¹, o el cas de l'industrial Francisco Casellas Roig, qui fabricava verdet cristal·litzat, que s'utilitzava com a blanquejant a la fàbrica d'estampats i blanqueig de fibres tèxtils, de Guasch Isidro e Hijo fins el 1910, any del seu tancament. La matrícula industrial només recull l'any 1911 22 contribuents: 14 comerciants, 5 industrials, 2 artesans i un professional liberal, que era el tractant de fertilitzants per a l'agricultura Enrique Miquel.

- 2) **La transició del món rural agrari a l'industrial urbà: 1912-1923.** Aquests anys són l'etapa del anomenat *take off*, és a dir, l'arrencada de la veritable industrialització adriana, i es produeix en plena Segona Revolució Industrial, quan s'instal·len les indústries més importants del municipi, i algunes d'elles de Catalunya i d'Espanya, i que coincideix amb la gran demanda de productes industrials que es va produir durant la Primera Guerra Mundial. Pel que fa a l'evolució del total de contribuents de la Contribució d'Indústria i Comerç (CIC), observem una estabilitat entre 1912-1923, el nombre oscil·la entre 22 i 27, i són la indústria i els professionals liberals els que la fan créixer, ja que passen respectivament de: 5 a 9 i de 1 a 5, però el que realment significà un canvi substancial va ser l'aparició de les empreses industrials que comprenien tots els sectors industrials, des del tradicional tèxtil cotoner (1912, Hijos y Nieto de Pedro Baurier i el 1924, Viñas Goig, SA), fins als emergents com el químic (1917, Viuda e Hijos de Pedro Nicolau; 1920-21, M. R. Tey i el 1922, Compañía Química del Besòs), elèctric (1912, Energía Eléctrica de Cataluña i 1915, Catalana de Gas y Electricidad, SA), metal·lúrgic (1918, Sociedad General Electrometalúrgica, SA), o l'empresa més important d'Espanya en la fabricació de vidre pla (1923, Compañía Española Fabricación Mecánica del Vidrio SA), cartró (1913, Viuda de J. Llandrich), construcció (1916, Almacenes de Obras Públicas i el Servicio de Arenas de Barcelona) i incineradores (1915, Fomento de Obras y Construcciones SA). Podem observar en aquesta etapa de creixement industrial i urbà uns anys d'un cert estancament, que s'inicien el 1920 i es perllonguen fins el 1925, amb un any especialment dur, el 1923.

³²¹. Totes les contribucions de 1910 a 1939 han estat informatitzades i es poden consultar les còpies a l'ASAB. en el fons donat a l'arxiu per l'autor.

De tota manera, aquests fets no poden amagar que ens trobem en una societat dual industrial i agroexportadora; l'any 1914, el 68,3% de la població treballava al sector primari (155 persones), el 48,5% (219) el 1920 i 56,6% (556) el 1924. El sector industrial va passar d'ocupar el 15% (34) el 1914 al 30,4% (315) el 1924.

- 3) **El triomf de la societat industrial: 1924-1936.** La societat adrienenca, l'any 1928, estava ocupada majoritàriament a la indústria, en concret el 44,4% de la població activa (731 persones) i, el 1936, el 59,1% (1.625); però el que és més important, quan va esclatar la Guerra Civil, s'iniciava la terciarització de l'economia, gairebé un de cada tres adriencs ja treballava al sector terciari i, només, un 11,6% al primari. L'any 1934 per primera vegada els impostos satisfets pels 166 comerciants (38.394,71 ptes.) superava als dels 23 industrials (31.388,54 ptes.) i, a partir d'aquest any, el comerç va pagar gairebé el doble que els industrials. L'evolució del nombre de contribuents de la CIC mostra també aquest fet, el 1924 es va multiplicar per dos el nombre de contribuents del 1923, i passa de 27 a 48 i, a 94, l'any 1925. No disposem de les dades de 1926 i 1927, però podem observar com l'any 1928 el creixement continua, ara són 153 contribuents, i 160 l'any 1929, malgrat la crisi econòmica mundial, a Sant Adrià s'instal·larà una nova fàbrica de cartró (1930, Juan Roqueta Arnella) i una altra de fabricació de discos de plàstic (1930, *Compañía Fonográfica Hispano-americana, SA*) i, abans de la Guerra Civil, una de productes químics de neteja per sabates (1936, *Productos "Búfalo", SA*). L'any 1936 el nombre de tributaris de la CIC va ser de 318, dels quals 224 eren comerços, 51 artesans, 26 industrials i 13 professionals liberals.
- 4) **Economia de guerra: 1936-1939.** La Guerra Civil va aturar el creixement econòmic adrienc i va sotmetre a la població a unes condicions de vida inhumanes. Però malgrat tot, les activitats econòmiques no es van detenir i les empreses, ara en mans dels treballadors, és a dir, col·lectivitzades, van continuar produint i treballant. Encara l'any 1938 hi havia 255 contribuents de la CIC i 267 el 1939. Les activitats econòmiques es concentraren en donar recolzament als combatents i a les classes populars, sobreviure i guanyar la guerra van ser els objectius fonamentals de les institucions republicanes (locals, autonòmiques i estatals) i de les organitzacions populars i revolucionàries, i tots els mitjans no van ser suficients per assolir-los. Malgrat tot, quan va finalitzar la guerra, les indústries i les empreses estaven en condicions de produir, els treballadors no van destruir els mitjans de producció que havien estat seus durant el període revolucionari.

2.3.1. Una societat "agroexportadora": 1900-1911

La història de Sant Adrià de Besòs durant el primer terç del segle XX transcorrerà sota la influència del riu Besòs i de la ciutat de Barcelona. L'aigua del riu serà fonamental pel desenvolupament agrari i industrial, ja que permetrà als adrianencs viure i desenvolupar una agricultura, que podríem denominar d'exportació interior (Barcelona) i exterior (estranger), alhora que va afavorir la instal·lació d'indústries que feien servir tant l'aigua (riu o mar) o les terres i les sorres del riu (construcció). L'arribada de la segona revolució industrial es pot observar en el sistema d'il·luminació pública del municipi, que va començar sent de petroli el 1898 i va passar a elèctric el 1910. La proximitat a Barcelona ha estat essencial en tot el procés de creixement econòmic, social, polític i cultural adrianenc; el fet de ser veïns de la capital de Catalunya va significar que el creixement econòmic agrari, i la posterior industrialització, poguessin materialitzar-se en un espai de temps molt curt.

La població adrianenca l'any 1900 era de 418 habitants (261 homes i 202 dones) i de 494 al 1910 (260 homes i 234 dones). En el període 1900-1910, el creixement intercensal de la TCAA de la població adrianenca (1,68%) va gairebé duplicar el de Barcelona, Badalona i Espanya, i va triplicar el de Catalunya, però va ser inferior al de Santa Coloma de Gramenet (2,15). Tot això amb una elevada natalitat (32,5‰) i una moderada mortalitat (22,7‰), la qual cosa va produir un elevat creixement vegetatiu (9,8‰) i una alta nupcialitat (10,2‰). Catalunya presentava una natalitat inferior a l'adrianenca (26,8‰), una mortalitat similar (22,6‰), i la meitat del creixement vegetatiu (4,3‰). Espanya, amb una natalitat (34,32‰) superior i una mortalitat (25,11‰) similar, produí un creixement vegetatiu gairebé idèntic (9,2‰). La mortalitat infantil de Sant Adrià (103,6‰) és inferior a l'espanyola (162,5‰) però, al contrari que aquesta, sofreix importants fluctuacions en el primer terç del segle XX.

El creixement de la població adrianenca (1901-1910) es produeix gràcies al creixement natural, el qual representa un 71,9% del creixement total. La població nascuda en llocs de parla catalana és el 91,2% de la total, mentre que els immigrants (no nascuts a Sant Adrià) representen el 57,2% de la mateixa. L'origen d'aquests, en els anys 1900 i 1910 respectivament i en percentatge sobre el total de la població, era el següent: barcelonins, 41,0 i 34,4; de la resta de Catalunya, 9,5 i 11,5; castellanencs 1,2 i 6,6 (valencians en total 1,4 i 7,5) i aragonesos 3,6 i 2,2.

La distribució dels efectius per edats és similar entre Catalunya i Sant Adrià, mentre que Espanya presenta un 3% més de joves, un 1% més d'ancians i, lògicament, un 4% menys

d'adults. De finals del segle XIX al 1920, l'esperança de vida per als sexes reunits i pel contingent de zero a quatre anys millora en 5 anys, i passa de 33,10 anys a 36,71. L'elevada mortalitat en l'interval de 0 a 4 anys fa que els nens que el superin augmentin la seva esperança de vida en 12 anys, en el període 1900-1920.

La taxa bruta d'activitat de Sant Adrià, que coincideix amb la d'Espanya, va ser d'un 40,6% i un 40,4% respectivament. La població activa adrianenca s'ocupà majoritàriament en el sector primari (76,1%), com també va ocórrer a Espanya i, en molta menor mesura, a Catalunya, però en uns percentatges molt superiors en ambdós casos, i mostraren un dèbil sector secundari i terciari. Cal, però, observar que les dades dels censos i padrons no recullen correctament l'ocupació dels habitants fins els anys vint; en el cens de 1910 el nombre de persones que es declararen jornaleres van ser 97 –sense especificar si del camp o de la indústria–, la qual cosa suposaria, tenint en compte que sabem que hi havia una empresa el 1906 amb 60 empleats, que dos terços dels habitants declarats com a jornalers i assignats al sector primari treballaven al secundari, i ens mostren Sant Adrià de Besòs com una localitat molt més industrial del que suposàvem amb un 32,8% d'ocupats al secundari (64 persones) i un 50,2% al primari (98) i 17% al terciari (33).

L'alfabetització de la població va millorar entre 1900 i 1910, amb una caiguda de 5,8 punts el percentatge d'analfabets majors de 10, i se situa en el 30,0%. Les dones analfabetes van ser el 50,7%, el 1910 i, el 39,7, el 1920, mentre que els homes aquest any eren menys, el 20,9%.

En resum, Sant Adrià se'ns presenta com una petita població dedicada a les activitats agrícoles, proveïdora de Barcelona, i amb una població reduïda, d'origen català i en menor mesura receptora d'immigrants de províncies limítrofes, que creix econòmicament i demogràficament, gràcies a la seva potencialitat interna i a la comercialització dels seus productes agraris i industrials.

La primera etapa econòmica del segle XX adrianenc és la continuació de la primera dècada del segle XIX i va transcórrer entre els anys 1900 i 1911. L'agricultura serà la principal activitat dels habitants, d'una banda, amb el correu de cereals i vinya a les terres de secà, i de productes d'horta a les de regadiu. L'horta adrianenca era una explotació de caràcter intensiu en mà d'obra i oberta a les millores tècniques i productives que s'anaven descobrint i desenvolupant; el seu creixement va ser possible, inicialment, gràcies a la qualitat de les seves terres, a la primerenca regulació de l'ús de l'aigua i a l'ús d'adobs. La seves terres es dedicaran

a la producció d'hortalisses (escaroles), llegums, tubèrculs (patates) i fruites (maduixes), per als mercats barceloní i badaloní.

Les activitats agrícoles es desenvoluparen durant aquests anys –segons les dades de l'amillament del 1906–, sobre unes 200 ha, de les 387 ha que formaven el municipi; unes 97,3 ha eren terres de conreus de regadiu, 101,8 ha de secà, mentre que el bosc ocupava 10,9 ha i les terres ermes eren 18,3 ha. Les de regadiu representaven el 48,8% del total i les de secà el 51,2%. El 54,9% de les terres de regadiu (53,4 ha) eren de tercera categoria i la resta a parts iguals de primera i segona, mentre que el 74,3% de les de secà (75,7 ha) eren de primera i segona.

Les terres de bona qualitat, i que proporcionaven uns bons rendiments, van millorar la seva productivitat, empentades per l'augment de la demanda i l'elevada rendibilitat dels productes conreats. Els grans propietaris del sòl agrícola, des de finals del segle XIX, inicien un procés de transformacions essencials; en primer lloc, la regulació de l'ús de l'aigua, quan l'any 1884 van crear la Comunitat de Regants i distribució i aprofitament de les aigües de la Mina i Sèquia de Santa Coloma de Gramenet, Sant Adrià de Besòs i Badalona;³²² i de forma gradual iniciaren el procés de mecanització del camp, l'ús de productes químics per a l'agricultura i la utilització d'una mà d'obra intensiva. El 1909, una de les propietàries més riques de Sant Adrià de Besòs, Consuelo Vidal de Moragas, que posseïa 28 ha al poble, va demanar, mitjançant el seu representant Julian Estragués, autorització a l'Ajuntament per substituir la força animal i treure aigua d'un pou de la seva propietat, *Manso Sabatés*, per ~~un~~ *electromotor y bomba*” de cinc cavalls.³²³

³²². *Ordenanzas para la administración y gobierno de la comunidad de regantes y distribución aprovechamiento de las aguas de la minas y acequia de Santa Coloma de Gramenet, San Adrián de Besós y Badalona, aprobadas por Real Orden de 25 junio de 1884*, Barcelona: Ramírez y Cia, 1885. 25pàg. Biblioteca de Catalunya. Dipòsit General: 35-8-C 11/7.

³²³. ASAB. *Carta de 14 de setembre de 1909*. Capsa: 668.

La defensa de l'aigua, com a element indispensable per a l'agricultura adriana, com hem esmentat, va iniciar-se de forma contundent i decidida a partir 1884, quan els Ajuntaments de Sant Martí de Provençals, Badalona, San Andreu del Palomar, Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià de Besòs, representats pels seus alcaldes i secretaris –en el nostre cas per l'alcalde Josep Clapés i el secretari José González– van presentar un recurs al Ministro de Fomento d'Espanya, contra la concessió d'aigües subterrànies del Besòs, a la *Compañía de Aguas de Barcelona* –i entre cometes– *–Sociedad Anónima Belga*”, signat el 27 d'octubre de 1884, per la comissió facultativa representant dels Ajuntaments implicats formada per: Luís Mariano Vidal, Gonzalo Moragas, Buenaventura Grases i Pedro Falqués. Un estudi molt complert, on es poden veure els càlculs de pluviometria, cabals, aprofitament de les aigües, propostes alternatives, etc.³²⁴ Però aquest, només va ser un episodi de la batalla de l'aigua, que va tornar a revifar-se amb un fort enfrontament amb Barcelona, quan aquesta, per tal d'assegurar l'abastiment de la metròpoli, va encarregar diversos projectes d'aprofitament de les conques del Besòs i del Llobregat. Els propietaris rurals afectats, un cop més, s'organitzaren i utilitzaren els Ajuntaments, cambres o noves organitzacions creades per defensar llurs interessos; el 1910 es fundà la Junta de Defensa de les Aigües dels rius Mogent, Congost i Besòs. L'objectiu fou *–oposar-se a un projecte promogut per Gonzalo de Rivas que oferia l'aportació de 140.000 metres cúbics d'aigua a Barcelona. Aquesta aigua s'obtidria de 38 propietats situades als marges dels rius Mogent, Congost, riera de Vilamajor i Besos*”. Aquest projecte afectava a propietats de Sant Adrià de Besòs i altres municipis en un total de 216 ha.³²⁵ El gran propietari Joaquim de Barnola i Bassols, –vegeu la **Taula LV**– va tenir un paper destacat en l'associació, va ser secretari de la junta, des del juny del 1911, com a advocat i gran propietari de terres a Sant Adrià de Besos o Martorell: *–L'any 1925 també va rebre en herència la Torre d'En Bassols, una finca de més de 70 ha a Martorell, que era “la*

³²⁴. MARIANO VIDAL, Luís; MORAGAS, Gonzalo; GRASES, Buenaventura; FALQUÉS, Pedro. *Recurso elevado al Excmo. Sr. Ministro de Fomento por los ayuntamientos de San Martín de Provensals, Badalona, San Andrés de Palomar, Santa Coloma de Gramenet y San Adrián de Besós en contra de la concesión de aguas subterráneas de Besós a la Compañía de aguas de Barcelona “Sociedad Anónima Belga” y Dictamen emitido por la comisión facultativa nombrada por los citados ayuntamientos a propósito de los perjuicios que traería la concesión antes dicha*. Barcelona: Sucesores de N. Ramírez y Cia, 1885. [En línia, consultat en 2015]. Disponible a internet: <http://biblioteca.icc.cat/pdfetc/ctcip4916.pdf>

³²⁵. PLANAS MARESMA, Jordi. *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: Els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*. Tesi doctoral, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2003. pàg. 648-649. [En línia, consultat en 2015]. Disponible a internet: <http://hdl.handle.net/10803/4055>

pairalia més important d'aquell veral del Baix Llobregat".³²⁶ Posteriorment, va incorporar-se com a membre de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) l'any 1918, a la mort del seu pare, Lluís de Barnola, qui va entrar a la junta directiva (1936).³²⁷

El naixement de l'agricultura intensiva dedicada al mercat s'havia produït i no tindria aturador durant tota la primera meitat del segle XX. No tenim dades de producció agrícola fins 1927, en analitzar-les veurem l'elevada rendibilitat agrícola del municipi. Tenim, però, constància de producció de vi al municipi, vins joves o de l'any "*eosecheros*", el 1897 el productor i comercialitzador va ser Ramon Isern i, a partir de 1901 fins 1935, Juan Casas Domingo Molins (des de 1908 fins 1935).

Les activitats de caire agrícola o ramader, lligades al camp, van ser diverses, estaven relacionades no tant amb la producció, sinó bàsicament amb la comercialització de diferents productes de primera necessitat, cereals, olis, patates, llet, carns, etc. Un comerciant destacat del sector va ser Domingo Lloveras, qui va dedicar-se a la comercialització de cereals (1896-1898), posteriorment de patates (1897-1912), un dels productes més importants i rendibles del municipi i, alhora, també va regentar una casa de menjars (1896-1912).

La comercialització d'olis (al detall i a l'engròs) va ser una activitat controlada des de 1897 pels germans Royo Genique, especialment José, des de l'any 1910; personatge fonamental en la història del municipi durant el segle XX. La seva activitat va continuar més enllà del període estudiat (1965). En aquest període, només van tenir certa competència de Ramón Balius (1902-1905) i de Lluís Ciurana (1912-1917). Aquests també van ser tractants de cavalls (1918-23).

Pel que fa a la ramaderia, les dades fiscals només recullen l'existència de 12 cavalls i una mula, en els anys 1906 i 1911. Res sabem de la resta de bestiar ni de les vaques de llet, que no apareixeran a les dades oficials fins 1927, amb un total de 125 (**Taula LIV**). El nombre de vaqueries el coneixem pels anuaris Riera.³²⁸ L'any 1896 hi havia la de Miquel

³²⁶. CAMPS I ARBOIX, Joaquim de. *Les cases pairals catalanes*. Barcelona: Ed. Destino, 1965, pàg. 207.

³²⁷. PLANAS MARESMÀ, Jordi, *op. Cit.*, 2003, nota al peu, pàg. 64 i pàg. 655 i 884.

³²⁸. Les dades dels anys 1896-1912 provenen de l'*Anuario-Riera: Guia General de Cataluña*, que va començar a publicar-se a Barcelona, el 1896, sota la direcció de Eduardo Riera Solanich, propietari també del Centro de Propaganda Mercantil. Les dades anuals corresponents a Sant Adrià de Besòs són: 1896, pàg. 477; 1897, pàg. 471-472; 1898, 525; 1901, 702; 1902, 766; 1903, pàg. 782-783; 1904, T.1, pàg. 1022; 1905, T.1, pàg. 1062, 1908, T.1, pàg.1151; 1910, T.1, pàg. 1172; 1911, T.1, pàg. 1157 i 1912, T.1, pàg. 1815. Es poden trobar algunes a l' Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional de España. [En línia, consultat: 23 maig 2018] Disponible a internet: <http://hemerotecadigital.bne.es/details.vm?q=id:0004936878&lang=ca>

Soler, l'any 1901 s'incorporen a la producció lletera Joan Fusté i Joan Clapes, tots ells van continuar l'activitat fins 1911. El 1912, ja només consta Jaime Tondó.

El bestiar dedicat a l'alimentació va ser majoritàriament d'origen forà, l'escorxador municipal de Sant Adrià de Besòs en realitzava el sacrifici i l'espejament, i part de la comercialització de la carn, la cansalada i de la resta dels productes obtinguts. Aquesta activitat la realitzaren els tractants de bestiar, els carnissers i els cansaladers. Els germans Mariano i Ramon Aragall Planas eren carnissers des de finals dels segle XIX (1896) i tractants de bestiar (carns) des de 1902. No van tenir mai competència en el mercat de la compra i comercialització de bestiar, ni ells, ni els seus hereus. Ramón va continuar exercint ambdós oficis fins 1911, després el va substituir la seva vídua, fins 1915. Mariano va continuar amb les dues activitats fins 1930. La venda de cansalada, un element important de l'alimentació de l'època, va estar en mans de Salvador Asperó Flaujat (1896-1930), i de Salvador Bachs (1901-1908) i José Ortuño (1910-12).

La indústria, malgrat tenir una importància quantitativa mínima, no va ser aliena al desenvolupament econòmic d'aquests anys, car va ser fonamental des del punt de vista qualitatiu, ja que va estar fortament lligada, d'una banda, a les activitats agrícoles del municipi i, d'altra banda, a les industrials tèxtils de tot el Pla de Barcelona.

Al 1896 ens trobem amb dues indústries familiars, lligades al món rural i agrari, d'una banda, el ferrer, Juan Puig Llopart, que ho serà fins al 1933 i, de l'altra, al seu germà, Isaac Puig Llopart, constructor de carros, entre l'any 1897 i 1928.

Pedro Casellas Bagudanch es va dedicar, entre 1911 i 1915, a la fabricació i venda de maquinària agrícola, de productes químics (verdet cristal·litzat), i de drogues a l'engròs (1928-1938). El seu pare, Francisco Caselles Roig, que es dedicava a l'agricultura, a la venda de ceps de vinya americana –resistent a la fil·loxera–, des de l'any 1901 i a la fabricació de verdet cristal·litzat (1910), els va vendre 2,5 ha a ell, al seu germà Jaime i a l'empresa d'aquest darrer: *–Establecimientos vitivinícolas Casellas*".

El primer industrial tèxtil dedicat a la fabricació de tints, al tintat i als acabats tèxtils (blanqueig i aprestos) va ser Francisco de Parella, successor de Serra i Farreras, (1896-1902). L'any 1903 desenvoluparà aquesta tasca *José Brugaroles, SC*, fins el 1907-1908; i Isidro Gassol e Hijo, entre 1906 –quan tenia seixanta treballadors–,³²⁹ i fins el 1912 (segons Anuari Riera). El 1910 apareix a la declaració de la CIC una fàbrica d'estampats, tintoreria, blanqueig

³²⁹. LV, 5 maig 1906, pàg. 3.

i 15 màquines (el nom serà *Isidre Guasch e Hijo*); i el 14 d'octubre de 1910 sortia un anunci a la premsa informant que es venia una fàbrica a Can Punjem, amb 5 calderes de bullir de 60 a 100 CV, amb 6 calandres, per a cilindrar teixits, i amb paper i altres màquines per a blanqueig, tint, aprest i estampats.³³⁰ Després d'aquesta data no tenim cap referència oficial d'aquest tipus d'indústria (exceptuant la Baurier). L'empresari Isidro Gassol tenia bones relacions amb l'exèrcit. Així, el 14 de març de 1911, acompanya al governador militar de Barcelona, Luis Mackenna, a visitar el municipi, acompanyat per diversos caps militars, a veure si aquest reunia les condicions adients per ser utilitzat com a camp d'instrucció i de tir.³³¹ El 15 de març de 1912 es fan aquestes pràctiques al Camp de la Bota.³³²

El 1906 s'instal·larà *Miquel y Widmer, SC*, una indústria química que fabricarà alguns dels productes imprescindibles per al blanqueig. Demanen el permís d'obres a l'Ajuntament per instal·lar-se a la Torrassa –al costat de la via del tren, al marge esquerre, a una propietat de Joaquim de Font i Vinyals de 4,4 ha–, a la futura àrea industrial per excel·lència del poble. Els seus gerents i fundadors eren Benno Widmer i Miquel Enrique, els qui en la sol·licitud explicaven que volien construir diversos edificis per elaborar productes químics (àcids: sulfúric, clorhídric, nítric i derivats; lleixius líquids i en pols; sals i cristalls de sosa, etc.) destinats a la tintoreria, aprestos, les arts, etc.³³³ L'empresa, abans de l'electrificació del municipi, produïa la seva pròpia electricitat (1911-1913). L'empresa tindrà continuïtat, segons es pot comprovar a les matrícules industrials, fins 1921, si bé hi ha una petita empresa de Miquel Enrique, dedicada a la fabricació de lleixiu, que tancarà l'any 1922. Desconeixem l'evolució de la propietat jurídica de l'empresa, però l'any 1914, el nom que consta, en una carta del 8 de juliol a la Junta de Reformes Socials, és el de E. Miquel SC. Les especialitats que fabricaven el 1914 eren moltes i dedicades a molts camps: blanqueigs, fotografia, metal·listeria, tintorereries, adobar cuir; a fàbriques de sucre, cautxú i ceràmica; a laboratoris de farmàcia, agricultura, neteja de la llar i per la indústria i la ciència en general. La fàbrica treballava contínuament, no tancava mai per qüestions tècniques, calia mantenir els forns sempre en marxa per evitar avaries o trencaments.³³⁴

³³⁰. LV, 5 maig 1906, pàg. 3-4.

³³¹. LV, 14 març 1911, pàg. 4.

³³². LV, 12 març 1912, pàg. 4.

³³³. ASAB. *Fons 101: Obres i urbanisme*. UI: 1 (abans C. 668). També inclou els plànols i les característiques tècniques que eren de les més modernes.

³³⁴. ASAB. *Correspondència General*. UI: 496.

El 1908 s'instal·la la fàbrica d'*EM Fabre, Societat en Comandita*, però no per accions, i fabricarà vernissos i posteriorment, des de 1910 a 1914, sabons amb un caldera de 500 litres.

La producció de licors (anís) va estar present al municipi des de l'any 1902 fins 1913, amb Pablo Bosch, desconeixem la relació de parentiu amb l'empresa *Anís del Mono* de Badalona.

La construcció, com hem analitzat al Capítol I, mostra que el canvi que havia de patir el municipi encara no havia començat. Així, entre començament del segle XX (1900) i el 1910 es va passar de 85 a 89 edificis habitats i de 101 a 108 edificis i albergs, amb l'aparició, per primera vegada, de vuit barraques. És a dir, l'activitat del sector de la construcció va ser escassa, en cap font hem trobat persones del municipi dedicades professionalment a tasques relacionades amb el sector.

El comerç i l'hoteleria adrianencs, si ens atenim a les dades de la CIC, eren força petits, només representaven, el 1911, el 28,5% del total de l'impost (3301,8 ptes.) i el 22,5% el 1912. Tanmateix, dels dotze contribuents només un, José Royo, dedicat a la venda d'oli a l'engròs i originari de les Borges Blanques (Lleida), pagava el 60% del total de l'impost del comerç (Tarifa 1) l'any 1911 i el 76,6% el 1912, amb la incorporació d'un altre venedor d'oli Lluís Ciurana. Però, la realitat del sector era una altra, i el que hom pot deduir, si comparem les dades fiscals i les dels anuaris Riera on apareixen anunciats els diferents establiments del sector (comerços al detall o l'engròs, serveis d'hoteleria, escoles, estancs, professionals liberals, etc.) del municipi en els anys 1910, 1911 i 1912, és que el nombre de contribuents de CIC és molt menor que el dels publicitats, és a dir, que molts d'ells no pagaven cap mena d'arbitri o impost, potser, per estar exempts o per frau.

El sector dels serveis es dividia en: comerç, hoteleria, ensenyament, serveis personals i públics, etc.; el subsector més important era el del comerç d'aliments i, dintre d'aquest, segons la CIC i a efectes fiscals, el de la venda d'olis a l'engròs, activitat anunciada i declarada. Aquesta suposava més de la meitat de tot l'ingrés de la CIC del sector serveis i el 17% del total general municipal; com ja hem explicat, eren els germans Royo, Luis Ciurana i Ramon Balius els empresaris més destacats. Altres negocis del comerç d'aliments van ser els dels carnisers Aragall, el cansalader Salvador Asperó –que s'anunciaven a l'anuari Riera i pagaven els seus impostos– i el venedor de patates, Domingo Lloveras, que no apareix a la

CIC. Un altre establiment d'alimentació, propi del període estudiat, era la "abacería"³³⁵ o adrogueria. En aquesta botiga es venien al detall *especies i altres articles de consum corrent, amb exclusió generalment del pa, la carn, el peix, les verdures i el vi*", la qual cosa ens permet explicar que cal veure la legislació per tal de concretar què és el que vol dir el terme i quins productes o activitats es desenvolupaven en qualsevol establiment. La més important va ser la de Salvador Bachs Viltró (1896-1912), va tenir certa competència de Maria Heredero (1897-1898) i de José Ortuño (1904-1924), l'únic que consta com a contribuent de la CIC.

Un subsector molt important era el de l'hoteleria format per: "Bodegones",³³⁶ que eren una mena de botigues on s'oferien als clients menjars casolans; tavernes; cases de menjars i restaurants. Molts d'ells localitzats a la carretera NII, o als despoblats del marge dret. Els patrons dels *Bodegons* constaven a la CIC i s'anunciaven a l'anuari Riera, els més importants van ser: Juan Comellas des de 1896 i la seva vídua a partir de 1897 fins 1911; i Josefa Iglesias (1896-1911) i Pedro Marcús (1901-1912). Altres foren: Eusebio Payerols (1896-1897), Domingo Lloveras (1896), José Samon (1903-1905), Joaquima Trias (1908-1912), Juan Fusté (1904-1912) i Salvador Casanovas (1908-1912). Les tavernes podien ser de venda de vins, com la de Ramón Isern (1896-1898) o com la de la vídua de José Reverter (1910-1917) –que estava situada fora del casc urbà en despoblat i que podia vendre a més a més aiguardents compostos i licors dintre i fora de l'establiment. El restaurant només va funcionar entre els anys 1896 i 1989 i el propietari va ser Eusebio Payerols. Les cases de menjar, que eren restaurants populars però de més categoria que los "Bodegones", van ser tres: la més antiga Domingo Lloveras (1896-1912), i després les de Josefa Iglesias (1901-1912) i Pedro Marcús (1901-1912), cap d'ells apareixen com a contribuents per aquestes activitats a la CIC.

Pel que fa als serveis personals, una barberia, que no consta a la CIC però que va funcionar, va ser la de Jaume Soler Perejoan, qui també era mestre (1897-1912) i la de José

³³⁵ Les "Abacerías" eren "Tiendas de abacería en que se venden al por menor garbanzos, arroz, judías y otras legumbres; aceite, jabón, sal y vinagre; pastas para sopa, azúcar, chocolate, bacalao, tocino y embutidos ordinarios y especias en cortas porciones". Vegeu: Tarifa 1, Secció I, Classe XI, Epígraf, 5. de la CIC. La informatització de totes les matricules industrials i de Comerç de Sant Adrià de Besòs s'ha fet utilitzant com a referència el llibre que recull les lleis de la CIC: PELLICO LATORRE, Francisco. *Contribución industrial, de comercio y profesiones. Real Decreto de 11 de mayo de 1926. Tarifas y nomenclátor con arreglo a las Reales ordenes de 22 Mayo, 30 Julio y 10 Diciembre de 1926, seguidas de todas las disposiciones posteriores y coeficiente sobre el volumen de ventas*. Madrid: Góngora, 1932.

³³⁶ Els "Bodegones" formaven part de la Tarifa I, Secció I, Classe XII, Epígraf 1, qualsevol altre nom com "cases de menjar" significava pagar més, ja que era considerat un establiment de major categoria. (pàg.110). PELLICO LATORRE, Francisco, *op. cit.*, 1932, pàg. 110.

Estapé Bofill (1901-1908) i Joan Colominas (1910-1912). La concessió de l'estanc va ser de Juan Sibina (1896-98) i de José Causadies (1901-1912).

Les activitats de caire educatiu privat van començar amb les Germanes Dominiques de l'Anunciata –que arribaren l'any 1889–, quan un cop construït el convent, el 1892, instal·laren una escola per noies que funcionà fins 1909. Després de la Setmana Tràgica, marxaren del municipi, i no serà fins l'any 1912 quan les monges de *Nuestra Señora de la Consolación* recuperin el convent i l'activitat educativa fins el 1936, quan les escoles foren destruïdes. L'escola municipal per ambdós sexes, amb el mestre Jaume Soler Perajuan, funciona entre 1897-1912.

2.3.2. La transició del món rural agrari a l'industrial urbà: 1912-1923.

Les transformacions que van tenir lloc a Sant Adrià entre 1912 i 1923 són formidables i sense parangó en tota la seva història. La industrialització, que va arrencar a partir del 1912, va significar la pèrdua de pes de l'agricultura agroexportadora, però conservà durant tot el període un gran pes dins de l'economia i, l'aparició de tot un conjunt de sectors industrials intrínsecament lligats a la Segona Revolució Industrial. El municipi se'ns presentava com a una societat dual: agrària i industrial, que començava a desconnectar-se del passat per vincular-se al futur de modernitat que representava la ciutat de Barcelona. L'economia catalana divideix el període 1914-1925 en dos subperíodes: un de creixement (1914-1920) i un de depressió (1921-25), nosaltres no ho hem fet perquè el creixement ha estat sostingut i constant en ambdós períodes, i perquè la sortida de la crisi va produir-se el 1924.

Les indústries més importants del municipi, de Catalunya i Espanya, s'establiran abans de 1923 –en concret 13 de les 17 considerades–. Les raons van ser: les característiques geogràfiques del territori (aigua de riu i de mar), les bones comunicacions (N-II i ferrocarril), el veïnatge amb Barcelona i, encara, quelcom molt més important, el control gairebé absolut de l'espai urbà i del sistema impositiu municipal.

Els interessos dels industrials –com hem explicat al capítol I i hi insistirem al III–, van estar perfectament representats al consistori, i és justament entre 1912 i 1924 quan es va produir el pas dels Ajuntaments dominats pels propietaris locals de l'espai agrícola als dels industrials i urbanitzadors. José Royo Genique va ser l'industrial polític que millor representà els nous interessos i el canvi d'època; va ser regidor des de 1920 fins 1936 i, alcalde entre el 1924 i 1930.

L'electrificació, gràcies a la instal·lació de dues centrals tèrmiques, va significar la reducció de la factura energètica, la deslocalització industrial, la mecanització dels processos productius, la diversificació industrial i un creixement econòmic colossal i, encara més, amb la conjuntura econòmica de la Primera Guerra Mundial, que va suposar l'increment de les exportacions i la substitució d'importacions.³³⁷

L'agricultura va assolir una notable innovació tecnològica (mecanització, ús de electro-bombes, adobs artificials, etc.), amb la qual cosa es va produir l'increment de la producció, i alhora la reducció de la força de treball necessària en el sector i la millora de la productivitat.

La indústria es va diversificar amb la instal·lació a la localitat d'empreses capdavanteres pròpies de la Segona revolució industrial: elèctriques, químiques, electro-metal·lúrgiques, materials de construcció, vidre, cartró, plàstic, etc. Tanmateix, s'hi instal·laren noves indústries del tradicional sector tèxtil cotoner, molt més modernes i productives, que aprofitaren l'electricitat, l'aigua, les vies de comunicació i la proximitat al port Barcelona.

La industrialització va necessitar una quantitat ingent de força de treball, la qual cosa va engegar un seguit de processos i mecanismes per a l'atracció de nova població, el més important d'ells l'habitatge, que es convertiria en un dels motors de l'economia adriana, sobretot a partir del 1924, quan tota la indústria adriana estigui en marxa, i produirà a bon ritme i demandarà nova mà d'obra. La construcció de nous habitatges i edificis industrials, per a allotjar i emprar aquesta primera ona immigratòria, afegirà encara més dinamisme a l'economia adriana.

La urbanització del municipi, que va ser planificada per l'arquitecte Joan Maymó – primer el marge esquerre (1914) i, posteriorment, el dret (1924)– va garantir una transició ordenada del món rural a l'urbà, lògicament sota els criteris del mercat i en benefici d'una minoria, però amb unes pautes tècniques ajustades a la legislació i en certa manera amb la voluntat d'aconseguir una qualitat de vida digna pels veïns.

La població adriana, en aquesta etapa econòmica, va passar dels 418 habitants del 1910 als 2.076 del 1923. El creixement de la població, entre l'any 1920-1924, segons la TCAA (%) va ser del 27'7% i ha estat el més gran de tota la història de Sant Adrià de Besòs.

³³⁷. MALUQUER DE MOTES I BERNET, Jordi. *Història econòmica de Catalunya: segles XIX i XX*. Barcelona: Proa, 1998, pàg. 100-101.

Els habitants, l'any 1910, eren 494; 715, el 1914; 1.073, el 1920 i 2.852 el 1924. El nombre d'edificis habitats va passar dels 89 de 1910, als 144 de 1920, i els habitatges dels 258 de 1910 als 676 del 1924, amb una TCAA (%) del 27,2%, un creixement espectacular –gairebé idèntic al d'habitatges– que va canviar la fisonomia del municipi. La limitada capacitat d'absorció dels immigrants per manca d'habitatges va generar situacions d'amuntegament, l'increment del nombre de barraques (disset el 1920) i el manteniment de la mortalitat general estancada, entre 1921-30 en el 17,1‰, i un lleuger augment de la infantil, la qual no es reduirà fins als anys 1931-35.

El creixement dels municipis de l'entorn, entre 1910-1925, va ser molt gran, però en xifres relatives (TCAA en %) Sant Adrià de Besòs va ser espectacular, el més gran de tots (22,1%), seguit de Santa Coloma de Gramenet (16,2) i, després molt més lluny, Badalona (3,2) i Barcelona (2,9). El creixement natural de la població, entre 1910-1925, va ser del 8,7‰, aquest augment impressionant es va produir com a resultat d'una elevada natalitat (29,6‰) i d'una forta reducció de la mortalitat (20,8‰), que fou especialment visible en el quinquenni 1921-25, amb un creixement natural de 16,2‰ una natalitat del 33,7‰ i una mortalitat del 17,5‰, més baixa que la de Catalunya (18,3‰).

La mortalitat infantil a Sant Adrià va augmentar entre 1901-15 (74,07‰) i el 1921-25 (161,01‰), i molt especialment durant el període 1916-20, durant la grip del 1918 (195,87‰). Entre 1920-1928 l'esperança de vida va empitjorar i va ser respectivament de 35,52 anys i 34,28 per als sexes reunits; mentre que pel contingent de zero a quatre anys millora en 6,5 anys, i passa de 48,02 anys a 54,57, és a dir, si es supera l'interval (0 a 4 anys) l'esperança de vida augmentava en 12,5 anys, en el període 1900-1920 i en 20,3 entre 1920-1928; la mortalitat infantil és la responsable de l'increment de la mortalitat urbana i de la reducció de l'esperança de vida.

El creixement natural (1921-25) del municipi era molt més semblant a l'espanyol (9,7‰) que al català (4,9‰) i, com ja hem analitzat, també pel que fa al comportament reproductiu; els adrianencs, en conjunt, presenten models reproductius similars als de les zones agràries de les regions meridionals d'Espanya, lloc d'origen dels immigrants atrets al poble pel creixement econòmic i les possibilitats de millora de les perspectives vitals. La taxa bruta de reproducció del 1920 va ser de l'1,51 per les dones nascudes al municipi, de l'1,63 per les nascudes fora i del 1,97 i 2,18 pel 1930, respectivament. Mentre que a Espanya va ser del 2,02 i 1,77 i a Catalunya, pel 1922: 1,37 i 1,22 pel 1930.

La distribució de la població per edat mostra un rejueniment de la societat adrianenca entre el 1910 i el 1924, especialment a partir del 1920. Els joves en aquests anys van representar el 30,3%, els adults el 66,4% i els vells 3,3, mentre que a Catalunya foren respectivament: 26,0; 67,7 i 6,3. La diferència amb Catalunya, el 1930, en el grup de joves es va duplicar. Si el 1920 eren gairebé quatre punts percentuals més, el 1930 van ser-ne vuit; aquesta diferència es repartia entre el col·lectiu d'adults (68,3%) i vells (6%) a favor de Catalunya; Sant Adrià de Besòs tenia la meitat de vells que Catalunya (2,78%) i menys d'adults (63,5% enfront dels 68,3% del país).

El creixement de la població adrianenca (1911-1925), a diferència del període anterior, es produeix per l'arribada dels immigrants, que representen un 91,4% del creixement total i només un 8,6% el creixement natural. El saldo migratori del municipi en aquesta etapa va ser de 2.230 persones. El quinquenni 1921-25 va ser el de màxim creixement de la població total (1.837) i de saldo migratori (1.667) de tot el període. La població nascuda a llocs de parla catalana el 1920 va ser del 90,5% i el 65,9% el 1928 –si considerem els nascuts a Sant Adrià de Besòs 28,2% i 13,6% respectivament catalanoparlants–, mentre que els immigrants (no nascuts a Sant Adrià) representen el 71,8% i 86,4. Els immigrants, com en el període anterior (1900-1911), provenen d'un cicle migratori que normalment s'iniciava a la ciutat de Barcelona o a les localitats de l'entorn. El lloc origen d'aquests, entre 1920-1928, respectivament, i en percentatge sobre el total de la població, va ser el següent: de Barcelona, 42,9 i 32,1; la resta de Catalunya, 9,8 i 10,1; Múrcia, 0,7 i 11,3; Almeria, 0,1 i 4,1 (Andalusia en total, 0,6 i 6); Castelló, 6,8 i 5,8 (València en total 9,5 i 10,1); Aragó 2,1 i 5,9 i estrangers, 2,2 i 2,3.

La taxa bruta d'activitat de Sant Adrià, entre 1910 i 1920, va augmentar, i passa d'un 39,5% a un 41,9% –l'índex relatiu d'activitat d'un 61,1% a un 63,0%–, i això sense comptabilitzar l'ocultació de les dones actives als documents oficials, que farien que aquestes taxes fossin més altes. De tota manera, el fenomen que observem és que tots els homes en edat de treballar ho fan, i més enllà de l'edat dels 65 anys l'IRA dels homes va ser el 1920 de 105,7 i del 97,8 el 1928. A la societat adrianenca, comencen a veure com augmenta gradualment el nombre de persones dependents, d'estudiants, de gent gran o de malalts.

La població activa adrianenca, des de l'any 1914, va començar un procés de concentració en el sector secundari, molt més clar el 1920 i definitiu el 1924. El 1914, dels 209 homes que declaren una activitat, 71 són llauradors i 75 jornalers (no sabem si del camp o de la indústria), però sí que hi havia empreses suficients que ocupaven molt més de 75 treballadors. En definitiva, tenim present que molts dels obrers no vindran a viure al municipi

fins que puguin adquirir una parcel·la i construir-se una casa de planta baixa, el que sí que podem afirmar és que el nombre de treballadors del sector secundari és molt més elevat del que hem calculat, al Capítol I, si seguim les xifres oficials (censos i padrons). El 1920 són 89 els jornalers, i 390 el total d'homes ocupats i el 1924, 191 i 987 respectivament.³³⁸ L'any 1924 és el moment en què es va trencar l'equilibri entre el sector primari i secundari a favor d'aquest darrer. Sabem que el 1923 hi havia 613 industrials al municipi –vegeu **Taula XLV**–, i les dades oficials en recullen només 315, pel que sabem del lloc de residència dels treballadors de la Baurier (1921 i 1938, el 76% viuen al municipi), restaria evident que no poden ser només 315 el nombre de persones del sector secundari, per la qual cosa deduïm que el 1923 el municipi s'ha convertit en una societat eminentment industrial. Les dades del primari es situen al final del període per sota del 50%, i les del terciari semblen estar lligades a l'evolució general del país sotmès a la influència de la Gran Guerra. Així, entre el 1914 i el 1920 passa del 16,7% al 30,5, i l'any 1924 torna una altra vegada al 16,5.

L'alfabetització de la població va tornar a millorar entre el 1910 i el 1920, i de nou, amb una caiguda de 5,8 punts, el percentatge d'analfabets se situa en el 25,8%. Un cop més, resta evident que els immigrants d'origen meridional van alentir el procés d'alfabetització dels adrianencs.³³⁹

En resum, Sant Adrià de Besòs se'ns presenta com una població dual (agrària i industrial) en transformació, amb un important sector agrícola que perd ocupació i pes dins l'economia, per l'arribada d'un grup de grans empreses, filles de la Segona Revolució Industrial, on l'electricitat modificarà tots els processos productius. La localitat continuarà la seva funció de proveïdora d'aliments agraris i ramaders per a Barcelona, i a partir d'ara, també d'energia i de productes industrials. Els immigrants, majoritàriament de parla catalana i de províncies limítrofes, perdran pes per la incorporació al municipi de persones vingudes de l'Espanya meridional (Múrcia i Almeria). Immigració i industrialització posaran en marxa la urbanització del municipi, que creixerà per acollir els nous contingents humans i gràcies a l'empenta que aquests donaran al municipi des del punt de vista econòmic, social, polític i cultural.

L'anàlisi de l'evolució econòmica del municipi la farem fonamentalment amb les dades proporcionades per la CIC i altres fonts que s'esmentaran al llarg de l'exposició. Les

³³⁸. CASAS SORIANO, Just; MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel, *op. cit.*, 1996. pàg. 172, 180 i 184.

³³⁹. MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel, *op. cit.*, 2001, pàg. 112-152

dades de les grans empreses industrials adrianenques, que no apareixen en la CIC, malgrat tot les podem trobar alguns anys (1918-1923), esmentades a les llistes de la matrícula de la CIC i, indicant, que tributen per l'impost d'utilitats. L'estudi inclou una reclassificació dels contribuents –com hem explicat, utilitzant els sectors, nivells i divisions del CNAE-93–, el que ens permet desglossar les dades generals i anar perfilant el tipus d'activitat econòmica s'està desenvolupant en cada any i, finalment mitjançant les llistes de contribuents saber quina és l'empresa o persona que la desenvolupa. Així, a tall d'exemple, podem observar que l'any 1911, la quota de la CIC que va satisfer el sector industrial va ser de 2.178,92 ptes. corrents, és a dir, el 66% de la total; el 64,2% del nivell, en concret el corresponent a les indústries manufactureres (21.120,5 ptes.) i el 58,3% de les divisions que corresponia a les indústries químiques (1924,9 ptes.), finalment d'aquesta quota (1.924,9 ptes.), l'empresa *Miquel i Wiedmar, SCta.* representava el 94,4% i la *Fabre E.M., SCta.*, el 6,6%.³⁴⁰

L'anàlisi de l'evolució de les dades de la quota de la CIC –com també les d'ocupació de la població– en permet afirmar que transició del món rural agrari a l'industrial urbà s'inicia al llarg de la segona dècada del segle XX, en aquest període el sector industrial esdevé el més important del municipi, així, entre, el 1912-1914, la quota satisfeta pel sector va ser d'un 76%, mentre, que durant la primera Guerra Mundial, aquesta oscil·la entre el 18,7% i el 93,5% per finalitzar, el 1923 amb un 84,3%. Durant el període estudiat (1911-1923) el total de quota industrial va ser del 84,6% (144.676,5 ptes.) i la del comerç del 15,4% (26.359,6 ptes.).

La classificació per nivells ens mostra, que entre el 1911-1923, el més importants va ser el de les empreses industrials (84,5%) i, en menor mesura, el comerç (14%), que davant de l'empenta industrial va perdre pes relatiu en la quota, però no pas, en el nombre de contribuents que també augmentaren, malgrat fer-ho molt lleugerament. Les altres activitats van ser la hostaleria (0,9%) que va anar perdent pes relatiu, passant del 4,1% del 1911 al 0,8% del 1923; els transports (0,5%), que van aparèixer a partir del 1922 i l'energia, que va desaparèixer de la quota el 1913. (0,1%).

La classificació per divisions i ordenat per importància, va ser el següent..

1. La indústria tèxtil, que apareixerà al municipi, el 1912, de la mà de l'empresa tèxtil cotonera, *Hijos y Nietos de Pedro Baurier*, aportarà durant tot el període, el 46,2% del total de la CIC del municipi (79.465,7 ptes.), essent la primera contribuent.

³⁴⁰. Aquesta concreció tant detallada (nivell, divisió i contribuent) es pot fer amb l'ajuda de les taules cercant la quantitat satisfeta a cascuna i cada any. Nosaltres només destacarem les més importants per la seva quantia.

2. La química, un sector que ja existia des de finals del segle XIX, era el 32,4% (55.338,8 ptes.) i les empreses més grans eren *Miquel i Wiedmar, S.Cta.* (17,8% de la CIC total del poble) i la *Viuda e Hijos de Pedro Nicolau*, dedicada a la fabricació de quitrà i el creosotatge de fusta per la construcció (que contribuirà a la CIC a partir de 1919 i que va representar el 9,4%).
3. El comerç a l'engròs amb un 9,7% (16.668,2 ptes.), on el contribuent que satisfarà gairebé la meitat de l'impost va ser José Royo Genique –alcalde (1924-1931) i home fort de la política local fins el 1936– i el seu germà que es dedicaven a la venda d'oli a l'engròs; que representaven era el 7,3% del municipi.
4. La indústria paperera (cartró), que apareixerà el 1915 representava amb un 5,5% (9.162,2 ptes.) del total de la CIC i l'única empresa era *Vuida de Juan Llandrich* dedicada la fabricació de cartró.
5. El comerç al detall representava amb un 4,2% (7.243,9 ptes.) i estava format per un conjunt d'empreses familiars (catorze de mitjana anual pel període) com: *Manuel Ibern* (alcohols), els *Aragall* (carnissers), *Salvador Asperò* (cansalader), Pedro Casellas (maquinaria agrícola) i una societat anònima, *La Adrianense, SA* (comestibles, bar i benzinera).
6. L'hostaleria amb un 0,9% (1.606 ptes.) estava format per un conjunt de petits negocis familiars (cinc de mitjana) bàsicament tabernes i bodegons i un cafè econòmic el de cooperativa, *El porvenir adrianense*, que va pagar l'impost entre 1915-1918.

Sant Adrià de Besòs, en aquest anys, ha esdevingut una petita ciutat industrial –totes les grans empreses, filles de la Segona Revolució industrial han arribat al municipi i han creant 613 lloc de treball ocupats per adrianencs i forans–, que manté però, una important activitat agrària, concentrada en l'horta de regadiu –el 1918 eren 173 ha que representaven el 35% de la superfície del poble i el 62,3% de les terres de conreu– i en menor mesura en la de secà (68,1 ha i el 30,8%). Al llarg del període la variació, que no ha estat important, ha significat un petita reducció de les terres de regadiu i seca, però incrementant la seva importància les primeres, per la reducció dels boscos i erms i per el creixement espectacular de l'espai urbà. El sector terciari, format per negocis de caire familiar va intentar donar servei a una població en creixement, iniciarà una forta expansió a partir del 1923 (1924, 27 establiments i 57 el 1924).

En resum, la població adrianenca, fonamentalment obrera i filla de la immigració estarà dedicada, aquest anys, fonamentalment a treballar perquè les famílies extenses, pròpies del municipi, poguessin sobreviure i, alhora arrelar-se al poble, construint les seves llars o

intentant aplegar els recursos econòmics necessaris per tal de poder fer-ho. Aquest fet limitarà extraordinàriament la possibilitat de dedicar temps a la creació d'Associados destinada a la defensa dels seus interessos i en conseqüència es trobaran sotmesos als cacics locals, com exposarem en el capítol III.

Taula LXV: Quotes satisfetes pels contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs per Sectors, nivells i divisions segons el CNAE-93, en pessetes corrents i en xifres absolutes i relatives: 1911-23.

A) Xifres absolutes

<i>SECTORS</i>	<i>1911</i>	<i>1912</i>	<i>1913</i>	<i>1914</i>	<i>1915</i>	<i>1917</i>	<i>1918</i>	<i>1919</i>	<i>1920</i>	<i>1921</i>	<i>1922</i>	<i>1923</i>	<i>Total general</i>
Indústria	2.178,2	4.846,2	7.535,6	8.366,7	8.924,8	11.019,3	11.358,4	14.391,9	14.144,0	21.579,6	21.286,2	19.045,8	144.676,5
Serveis	1.123,6	1.654,9	2.214,7	2.820,1	2.408,4	2.021,1	1.586,6	1.004,0	1.563,8	3.249,5	3.161,6	3.551,3	26.359,6
NIVELLS													
D	2.120,5	4.788,5	7.478,0	8.366,7	8.924,8	11.019,3	11.358,4	14.391,9	14.144,0	21.579,6	21.286,2	19.045,8	144.503,5
G	986,9	1.518,3	2.078,0	2.637,8	2.271,7	1.884,4	1.472,7	912,9	1.472,7	3.112,8	2.651,1	2.912,7	23.912,0
H	136,7	136,7	136,7	182,2	136,7	136,7	113,9	91,1	91,1	136,7	136,7	170,8	1.606,0
I	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	373,8	467,8	841,5
E	57,7	57,7	57,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	173,0
DIVISIONS													
17		1.843,8	4.498,3	4.498,3	4.498,3	7.110,9	7.170,9	7.170,9	7.070,9	10.970,0	10.756,5	13.396,3	78.985,2
24	1.924,9	2.749,1	2.784,1	3.828,5	3.745,5	2.908,4	3.187,4	6.220,9	6.073,1	9.109,6	9.029,7	3.777,5	55.338,8
51	559,8	1.119,6	1.679,4	2.239,2	1.873,0	1.679,4	1.267,7	707,9	1.267,7	1.901,5	1.096,0	1.277,3	16.668,2
21	0,0	0,0	0,0	0,0	641,2	960,1	960,1	960,1	960,1	1.440,2	1.440,2	1.800,2	9.162,2
52	427,2	398,7	398,7	398,7	398,7	205,0	205,0	205,0	205,0	1.211,3	1.555,2	1.635,4	7.243,9
55	136,7	136,7	136,7	182,2	136,7	136,7	113,9	91,1	91,1	136,7	136,7	170,8	1.606,0
60	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	373,8	467,8	841,5
35	175,7	175,7	175,7	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	29,9	29,9	35,9	742,2
28	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	29,9	29,9	35,9	275,2
40	57,7	57,7	57,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	173,0
Total general	3.301,8	6.501,1	9.750,4	11.186,7	11.333,1	13.040,4	12.944,9	15.395,9	15.707,8	24.829,1	24.447,7	22.597,1	171.036,1

B) Xifres relatives (%)

<i>SECTOR</i>	<i>1911</i>	<i>1912</i>	<i>1913</i>	<i>1914</i>	<i>1915</i>	<i>1917</i>	<i>1918</i>	<i>1919</i>	<i>1920</i>	<i>1921</i>	<i>1922</i>	<i>1923</i>	<i>Total general</i>
Indústria	66,0	74,5	77,3	74,8	78,7	84,5	87,7	93,5	90,0	86,9	87,1	84,3	84,6
Serveis	34,0	25,5	22,7	25,2	21,3	15,5	12,3	6,5	10,0	13,1	12,9	15,7	15,4
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
NIVELLS													
D	64,2	73,7	76,7	74,8	78,7	84,5	87,7	93,5	90,0	86,9	87,1	84,3	84,5
G	29,9	23,4	21,3	23,6	20,0	14,5	11,4	5,9	9,4	12,5	10,8	12,9	14,0
H	4,1	2,1	1,4	1,6	1,2	1,0	0,9	0,6	0,6	0,6	0,6	0,8	0,9
I	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	2,1	0,5
E	1,7	0,9	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
DIVISIONS													
17	0,0	28,4	46,1	40,2	39,7	54,5	55,4	46,6	45,0	44,2	44,0	59,3	46,2
24	58,3	42,3	28,6	34,2	33,0	22,3	24,6	40,4	38,7	36,7	36,9	16,7	32,4
51	17,0	17,2	17,2	20,0	16,5	12,9	9,8	4,6	8,1	7,7	4,5	5,7	9,7
21	0,0	0,0	0,0	0,0	5,7	7,4	7,4	6,2	6,1	5,8	5,9	8,0	5,4
52	12,9	6,1	4,1	3,6	3,5	1,6	1,6	1,3	1,3	4,9	6,4	7,2	4,2
55	4,1	2,1	1,4	1,6	1,2	1,0	0,9	0,6	0,6	0,6	0,6	0,8	0,9
60	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	2,1	0,5
35	5,3	2,7	1,8	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,4
28	0,6	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
40	1,7	0,9	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Total general	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Llegenda: Nivells: D: Indústria manufacturera; G: Comerç; reparació de vehicles de motor, motocicletes i ciclomotors i articles personals i d'ús domèstic; H: Hostaleria; I: Transport, emmagatzematge i comunicacions; E: Producció i distribució d'energia elèctrica, gas i aigua. Divisions: 17: Indústria tèxtil; 24: Indústria química; 21: Indústria del paper; 28: Fabricació de productes metàl·lics, excepte maquinària i equip; 35: Fabricació d'un altre material de transport; 40: Producció i distribució d'energia elèctrica, gas, vapor i aigua calenta; 51: Comerç a l'engròs i intermediaris del comerç, excepte de vehicles de motor i motocicletes; 52: Comerç al detall, excepte el comerç de vehicles de motor, motocicletes i ciclomotors; reparació d'efectes personals i estris domèstics; 55: Hostaleria i 60: Transport terrestre; transport per canonades.

Font: Elaboració pròpia a partir de les Matricules de Contribució Industrial i de Comerç de Sant Adrià de Besòs dels anys respectius. Els contribuents poden satisfer quantitats en diferents tarifes, classes, seccions o epígrafs. La classificació està feta segons el CNAE-93.

Taula LXVI: Contribuents i quotes satisfetes de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en pessetes corrents: 1912-1923.

<i>Contribuents</i>	<i>1912</i>	<i>1913</i>	<i>1914</i>	<i>1915</i>	<i>1917</i>	<i>1918</i>	<i>1919</i>	<i>1920</i>	<i>1921</i>	<i>1922</i>	<i>1923</i>	<i>Total</i>
Hijos y Nietos de Pedro Baurier	1.843,82	4.498,25	4.498,25	4.498,25	7.110,94	7.170,94	7.170,94	7.070,94	10.970,03	10.970,04	13.663,29	79.465,69
Miquel y Wiedmar (S. En Cta.)	2.554,28	2.589,30	3.659,11	3.659,11	2.778,81	2.778,81	3.319,73	3.301,45	4.952,14	249,16		29.841,90
Viuda e Hijos de Pedro Nicolau							2.492,58	2.492,58	3.738,83	3.738,83	3.299,23	15.762,05
Juan Llandrich (Viuda De)				641,18	960,12	960,12	960,12	960,12	1.440,17	1.440,17	1.800,22	9.162,22
Royo Jose y Hermano			559,79	559,79	559,79	559,79	559,79	559,79	839,69			4.198,43
Compañía Química del Besòs										4.065,01		4.065,01
Royo Genique Jose	559,79	559,79								839,68	1.049,61	3.008,87
Ciurana Luis De	559,79	559,79	559,79	559,79	559,79							2.798,95
Perez Estape Jose		559,79	559,79	559,79	559,79	559,79						2.798,95
Ibern Sogas Manuel									839,69	839,69	1.049,60	2.728,98
Casellas Perpiña Jaime						279,06	279,06	279,06	418,60	418,60	478,26	2.152,64
Cairo Codina Pedro								559,80	839,68			1.399,48
Casellas Bagudanch Pedro	280,00	280,01	280,01	280,01								1.120,03
Sole Peremateu Jose						148,07	148,08	148,08	222,11	222,11	227,64	1.116,09
Aspero Flaujat Salvador	85,43	85,43	85,43	85,43	85,43	85,43	85,43	85,43	128,14	128,14	160,18	1.099,90
Aragall Planas Mariano	45,56	45,56	45,56	45,56	45,56	45,56	45,56	45,56	68,35	68,35	85,43	586,61
Puig Llopart Isaac	175,66	175,66	19,93	19,93	19,93	19,93	19,93	19,93	29,90	29,90	35,87	566,57
Antran Lacambra Jose			559,79									559,79
Tey M. Y R.										558,13		558,13
Fabre E.M. (S. En Cta.)	166,11	166,11	83,05									415,27
Aragall Josa Pedro					45,56	45,56	45,56	45,56	68,34	68,34	85,43	404,35
Pascual R. M.					129,56	129,56	129,56					388,68
Ortuño Such Jose	28,48	28,48	28,48	28,48	28,48	28,48	28,48	28,48	42,72	42,72	53,39	366,67
Gibert Mirabilles Antonio										160,18	200,83	361,01
Miro March Catalina	22,78	22,78	22,78	22,78	22,78	22,78	22,78	22,78	34,17	34,17	42,71	293,29
Mercader Casanovas Salvador	22,78	22,78	22,78	22,78	22,78	22,78	22,78	22,78	34,17	34,17	42,71	293,29
Puig Llopart Juan	19,94	19,94	19,94	19,94	19,94	19,94	19,94	19,94	29,91	29,90	35,88	255,21
Antran Vinardell Fernando										245,61		245,61
Casademont Roderja Buenaventura										98,25	121,31	219,56
Oller Bachs Juan									64,07	64,07	80,09	208,23
Mas Sarda Juan					22,78	22,78	22,78	22,78	34,17	34,17	42,71	202,17

<i>Contribuents</i>	<i>1912</i>	<i>1913</i>	<i>1914</i>	<i>1915</i>	<i>1917</i>	<i>1918</i>	<i>1919</i>	<i>1920</i>	<i>1921</i>	<i>1922</i>	<i>1923</i>	<i>Total</i>
Oller Colominas Francisca					22,78	22,78	22,78	22,78	34,17	34,17	42,71	202,17
Botey Candelich Francisco				193,64								193,64
Aragall Planas Ramon (Viuda De)		45,56	45,56	45,56								136,68
Reverter Jose (Viuda De)	22,78	22,78	22,78	22,78	22,79							113,91
Fuste Serra Juan	22,79	22,78	22,78	22,78								91,13
Oller Colominas Francisco	22,78	22,78	22,78	22,78								91,12
Trias Iglesias Joaquina	22,78	22,78	22,78									68,34
El Porvenir Adrianense Cooperativa				22,78	22,78	22,78						68,34
Cabus Isern Rosendo			45,56									45,56
Anglada Canals Ramon										34,17		34,17
Catalana de Gas y electricidad						NT						
La Adrianesa						NT						
Energia Eléctrica de Cataluña						NT						

Llegenda: Les empreses del final del llistat, amb la nota NT, apareixen a la Matrícula de la CIC, l'any 1918, i s'indica que no tributen perquè ho fan pel règim d'utilitats.

Font: Elaboració pròpia a partir de les Matricules de Contribució Industrial i de Comerç de Sant Adrià de Besòs dels anys respectius.

Taula LXVII: Contribuents i quotes satisfetes de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en %: 1912-1923.

<i>Contribuents</i>	<i>1912</i>	<i>1913</i>	<i>1914</i>	<i>1915</i>	<i>1917</i>	<i>1918</i>	<i>1919</i>	<i>1920</i>	<i>1921</i>	<i>1922</i>	<i>1923</i>	<i>Total</i>
Hijos Y Nietos De Pedro Baurier	28,36	46,13	40,21	39,69	54,53	55,40	46,58	45,02	44,18	44,87	60,46	47,38
Miquel Y Wiedmar (S. En Cta.)	39,29	26,56	32,71	32,29	21,31	21,47	21,56	21,02	19,94	1,02		17,79
Viuda E Hijos De Pedro Nicolau							16,19	15,87	15,06	15,29	14,60	9,40
Juan Llandrich (Viuda De)				5,66	7,36	7,42	6,24	6,11	5,80	5,89	7,97	5,46
Royo Jose Y Hermano			5,00	4,94	4,29	4,32	3,64	3,56	3,38			2,50
Compañía Química Del Besos										16,63		2,42
Royo Genique Jose	8,61	5,74								3,43	4,64	1,79
Ciurana Luis De	8,61	5,74	5,00	4,94	4,29							1,67
Perez Estape Jose		5,74	5,00	4,94	4,29	4,32						1,67
Ibern Sogas Manuel									3,38	3,43	4,64	1,63
Casellas Perpiña Jaime						2,16	1,81	1,78	1,69	1,71	2,12	1,28
Cairo Codina Pedro								3,56	3,38			0,83
Casellas Bagudanch Pedro	4,31	2,87	2,50	2,47								0,67
Sole Peremateu Jose						1,14	0,96	0,94	0,89	0,91	1,01	0,67
Aspero Flaujat Salvador	1,31	0,88	0,76	0,75	0,66	0,66	0,55	0,54	0,52	0,52	0,71	0,66
Aragall Planas Mariano	0,70	0,47	0,41	0,40	0,35	0,35	0,30	0,29	0,28	0,28	0,38	0,35
Puig Llopart Isaac	2,70	1,80	0,18	0,18	0,15	0,15	0,13	0,13	0,12	0,12	0,16	0,34
Antran Lacambra Jose			5,00									0,33
Tey M. Y R.										2,28		0,33
Fabre E.M. (S. En Cta.)	2,56	1,70	0,74									0,25
Aragall Josa Pedro					0,35	0,35	0,30	0,29	0,28	0,28	0,38	0,24
Pascual R. M.					0,99	1,00	0,84					0,23
Ortuño Such Jose	0,44	0,29	0,25	0,25	0,22	0,22	0,18	0,18	0,17	0,17	0,24	0,22
Gibert Mirabilles Antonio										0,66	0,89	0,22
Miro March Catalina	0,35	0,23	0,20	0,20	0,17	0,18	0,15	0,15	0,14	0,14	0,19	0,17
Mercader Casanovas Salvador	0,35	0,23	0,20	0,20	0,17	0,18	0,15	0,15	0,14	0,14	0,19	0,17
Puig Llopart Juan	0,31	0,20	0,18	0,18	0,15	0,15	0,13	0,13	0,12	0,12	0,16	0,15
Antran Vinardell Fernando										1,00		0,15
Casademont Roderja Buenaventura										0,40	0,54	0,13
Oller Bachs Juan									0,26	0,26	0,35	0,12
Mas Sarda Juan					0,17	0,18	0,15	0,15	0,14	0,14	0,19	0,12

Oller Colominas Francisca					0,17	0,18	0,15	0,15	0,14	0,14	0,19	0,12
Botey Candelich Francisco				1,71								0,12
Aragall Planas Ramon (Viuda De)	0,70	0,47	0,41	0,40								0,11
Reverter Jose (Viuda De)	0,35	0,23	0,20	0,20	0,17							0,07
Fuste Serra Juan	0,35	0,23	0,20	0,20								0,05
Oller Colominas Francisco	0,35	0,23	0,20	0,20								0,05
Trias Iglesias Joaquina	0,35	0,23	0,20									0,04
El Porvenir Adrianense Cooperativa				0,20	0,17	0,18						0,04
Cabus Isern Rosendo			0,41									0,03
Anglada Canals Ramon									0,14			0,02
La Catalana De Gas Y Electricidad												
La Adrianesa S. A.												
Energia Eléctrica De Cataluña												
Total General	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

2.3.3. El triomf de la societat industrial: 1924-1936.

Sant Adrià de Besòs, en arribar la dictadura de Primo de Rivera, era un municipi eminentment industrial que començava la seva conversió en urbà. En aquesta etapa de creixement poblacional espectacular, la construcció de la ciutat anirà lligada directament a la industrialització i al fet migratori. Serà en aquests anys quan s'assoliran els màxims creixements de població, en xifres absolutes, de tota la primera meitat del segle XX. Construir l'espai urbà necessari que hi havia al final del període, per instal·lar les indústries (59,6 ha) i per allotjar i donar serveis a la població (96,7 ha) va generar un volum d'activitat econòmica extraordinari, no només en el sector de la construcció i els associats a ells sinó en el del comerç i els serveis, imprescindible per assortir les demandes de la població. Però el poble (387 ha) encara dedicarà la major part de les seves terres als conreus propis de l'agricultura intensiva d'horta (206 ha) que abastiran els adrianencs i a part dels barcelonins. En conseqüència, un nou sector econòmic apareix, el terciari, fonamentalment lligat al comerç al detall i en menor mesura a les professions liberals i artesanals.

Com en el període anterior, l'economia catalana, entre 1926-1936, presenta dos cicles: un d'expansiu (1926-1930) i un altre de depressiu (1931-1936); un cop més la localitat torna a presentar un creixement continu i sostingut, però que es contreu durant les fases depressives. En analitzar l'evolució de la població, podem observar com es va produir una disminució en el ritme de creixement, justament en el cicle d'expansió (1925-30), i un creixement més dèbil, però encara important en el depressiu (1931-36); el mateix fet es pot observar en algunes variables econòmiques, com les contingudes en la CIC, o les dades com el nombre de treballadors o telers, de l'emblemàtica empresa Baurier.

El nombre habitants de Sant Adrià de Besòs, el 1925, va ser de 2.919 (1.440 homes i 1.412 dones); el 1930, 6.515 (3.030 i 3.214) i el 1936, 8.401 (4.225 i 4.176) respectivament. El creixement de la població (TCAA en %) en aquesta etapa econòmica tindrà dos cicles de creixement ben diferenciats: un primer (1925-1930), que presenta un creixement impressionant (17,4%), i un segon (1930-1936), més moderat (4,3%) en ambdós casos; les xifres són el doble que les de Barcelona i Badalona, i gairebé idèntiques a les Santa Coloma de Gramenet.

El creixement de la població, en xifres absolutes, durant els dos cicles va ser de: 3.596 i 1.886 habitants respectivament. En conseqüència, el nombre d'habitatges, necessaris per allotjar als nouvinguts, entre el 1924 i el 1928 es va multiplicar per més de dos, i passaren

dels 676 als 1.553, i finalitzà el segon cicle, el 1936, amb 1.878. Pel que fa al nombre d'edificis d'habitatges, entre el 1920 (144) i el 1930 (876) es van multiplicar per 6, i finalitzà el 1936 amb 1.206. El nombre de persones per habitatge va anar augmentant al llarg de la primera meitat del segle XX, però va oscil·lar entre el 4,4 i 4,5 en els anys 1910 i 1936, i el 4,1 i 4,2 en el 1920, 1924 i 1930. L'any 1936 van desaparèixer les 20 barraques del padró d'edificis i solars de 1930. Els edificis de tres i més plantes, pròpies d'una petita ciutat, augmentaren dels 17 del 1920, als 50 del 1930 i als 76 del 1936. I els de planta baixa, els més habituals de l'època, també; el 1920 n'hi havia 25, 722 el 1930 i 904 el 1936. Però no només augmentaren els habitatges, sinó també els edificis destinats a altres activitats econòmiques, administratives, socials o culturals, que passaren dels 33 del 1929, els 89 del 1930 i els 78 del 1936. Construir més d'un miler d'habitatges en setze anys va impulsar fortament l'activitat econòmica i, com hem analitzat, la lluita pel control del procés d'urbanització i de l'obtenció dels beneficis que generava. Amb aquestes dades resta evident que l'espectacular creixement econòmic adrianenc es produeix durant el primer interregne dictatorial de l'Espanya del segle XX, (Dictadura de Primo de Ribera i Berenguer) i, en menor mesura, durant el període de la Segona República.

El creixement natural de la població, entre 1926-1930, va ser del 18,3%, aquest augment impressionant es produí com a resultat d'una elevada natalitat (35,4 %) i d'una forta reducció de la mortalitat (17,1%); el segon període 1931-1936 va experimentar un lleuger retrocés, amb un creixement natural del 14,9%, una natalitat del 26,8% i una mortalitat del 11,9% –més baixa que la de Catalunya (14,3%), que només va créixer un 3,5% – i tot gràcies a la reducció de la natalitat i de la mortalitat.

La reducció de la mortalitat general està fortament relacionada, en el període republicà (1931-1935), amb la disminució de la mortalitat infantil, que va passar del 171,4%, del quinquenni anterior, al 67,5% d'aquest. Entre 1928-1936, l'esperança de vida va augmentar espectacularment, el 1936 era de 59,2 anys (55,1 pels homes i 63,8 per les dones), havia augmentat gairebé en 25 anys, i era molt superior a la catalana (55,8) i a l'espanyola (50,1) del 1940.

El creixement natural del municipi (18,3%) durant el quinquenni 1926-30 va ser molt superior a l'espanyol (10,7%), i encara molt més gran que el català (4,9%). I, malgrat la reducció (14,9%) en el període el republicà (1931-1936), les diferències amb Espanya (17,68%) i Catalunya (3,5%) conserven la mateixa tendència del quinquenni anterior. Entre l'any 1928 i el 1936, el comportament reproductiu dels adrianencs canvia, la taxa global de

reproducció va passar del 128,9‰ al 83,8‰; la taxa bruta de reproducció de l'1,97 a l'1,30 i el nombre de filles per dona dels 3,1 del 1920 als 4 del 1928 i als 2,7 del 1936. Les dones a Espanya presentaven, el 1935, una TBR de l'1,45 superior a l'adrianenca, ja que el 1930 va ser de l'1,77. Les dones adrianenques, en conjunt, havien reduït el nombre de fills per dona, i les nascudes a Catalunya recuperaren el model reproductiu català, però amb fecunditats més altes, ja que passaren de tenir 3,2 fills el 1920 a tenir-ne 3,5 el 1928 i finalment, 1,9 el 1936.

La distribució de la població per edats mostra un petit rejueniment de la societat adrianenca entre 1930 i 1936 (33,7% al 34,1%), i alhora un lleuger increment del grup de vells (2,8% i 3,2%), xifres molt diferents a les de Catalunya, on els joves van ser, entre el 1930 i 1940, el 27,7 i el 22,8; els adults el 68,3% i 69,8, i els vells el 6% i el 7,4 respectivament.

El creixement de la població adrianenca, des del 1923 al 1936, mostra la importància del creixement natural en el creixement total de la població, que en el quinquenni (1926-30) va significar el 12,6% i, en el següent, el 33,1%; no serà fins el període 1951-55 que la població torni a créixer, gràcies a la immigració, fins als nivells de 1928. De tota manera, el municipi creix encara, fonamentalment, de forma relativa quantitativa per la immigració: en 1926-30, un 87,4% i 66,9 en 1931-36 –el saldo migratori per cada cicle va ser de 3.059 i 1.119 habitants.

La població nascuda en llocs de parla catalana, el 1928, va ser el 65,9% i el 64,8% el 1936 –si considerem catalanoparlants els nascuts a Sant Adrià de Besòs el 13,6% i el 16,9% respectivament–, mentre que els immigrants (no nascuts a Sant Adrià) representen el 34,1% i 35,2. Els immigrants, molts d'ells residents a Barcelona o l'entorn, adquiriran al municipi un habitatge en els barris en construcció, com la Urbanització Font i Vinyals (barri San Joan Baptista). El lloc d'origen dels adrianencs el 1936 va ser molt similar al 1928 respectivament, i en percentatge sobre el total de la població va ser el següent: Barcelona, 30,8; la resta de Catalunya, 8,3; Múrcia, 12,4; Almeria, 5,4 (Andalusia en total, 8,5); Castelló, 4,6 (València en total 8,3); Aragó 4,6 i estrangers, 2,0. Els immigrants d'origen meridional (Andalusia i Múrcia) són els qui més van augmentar, però també van aparèixer, per primera vegada, contingents d'immigrants de les dues Castelles (1,7%) i d'Extremadura i Galícia (0,5 i 0,7 respectivament), mentre que la resta de Catalunya (sense Barcelona) i les regions veïnes (País Valencià i Aragó) van disminuir la seva importància.

La taxa bruta d'activitat de Sant Adrià, entre 1924 i 1936, va disminuir, i passà d'un 36,4% a un 32,7%, i se situa l'índex relatiu d'activitat el 1928 en el 57,3% i el 1936 en el

52,5%. Els homes en edat laboral, el 1928, treballen pràcticament tots (97,8%), en canvi, el 1936, no; hi ha un 9,5% que no ho fa, i la taxa d'atur adrianaenca, el 1936, va ser del 6,6% –la de era Catalunya del 6,2%.

La població activa va augmentar en 1.646 persones, entre el 1924 i el 1928, i en 2.749 en arribar a l'any 1936. Les dades del 1928 i 1936 són més acurades i ens mostren com el municipi ha esdevingut un municipi industrial i urbà, just abans de la Guerra Civil el 59,1% eren treballadors industrials i el 29,3 del sector serveis. El 1936, el 88,4% de la població es concentrava en el sector secundari o terciari, un fenomen propi de les noves ciutats urbanes i amb un nombre serveis, sobretot de comerços, molt gran. La societat de consum al municipi i a Catalunya va començar per l'alimentació i l'habitatge. El 1936, el 49,5%, la majoria dels obrers, treballen a les indústries fabrils (1.227 persones); el 10,7% a l'agricultura, ramaderia i pesca (261); el 10,6% als serveis personals públics o privats (264); el 9,9% al comerç (247), el 8,1% als transports (202) i el 6,5 a la construcció (161).³⁴¹

L'alfabetització de la població va empitjorar entre 1920 i 1928, i passa del 25,8% al 27,9% per l'arribada dels immigrants, però sobretot per les elevades taxes d'analfabetisme de les dones, el 1928 (17,4 punts de diferència amb els homes). El 1936 es va reduir el percentatge d'analfabets, i se situa en el 25,0% (16, 1% els homes i 33,9% les dones). Un cop més resta evident que els immigrants d'origen meridional van alentir el procés d'alfabetització dels adrianaencs.³⁴²

L'evolució econòmica del municipi, segons les dades de la CIC, continua el seu creixement expansiu, la indústria continuarà essent el sector fonamental, però a partir del 1931, iniciarà un creixement espectacular el del comerç i tots el sector terciari, que el 1936 va ocupar a 805 persones, iniciant-se la terciarització de la societat adrianaenca; la qual cosa no pot amagar el paper central de la indústria, en aquest anys (1924-36), ja tindrem totes les indústries que contribueixen per l'impost d'utilitats instal·lades al municipi i donant feina a prop de mil persones, l'any 1936 el sector secundari ocupà a 1.625 persones.

Les dades de la **Taula LXX** ens mostren el procés de terciarització de la societat adrianaenca, entre 1924-36, el 49,3% de la quota total de la CIC correspon al comerç (343.930,6 ptes.) i el 49,1% a la indústria (342.193,3 ptes.) –un 1,6% que correspon a la producció i venda de llet de vaca (1935-36)–. Els contribuents del sector del comerç van

³⁴¹. CASAS SORIANO, Just; MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel, *op. cit.*, 1986, pàg. 172 i 190-199.

³⁴². MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel, *op. cit.*, 2001, pàg. 112-152.

passar, dels 27 de 1924 als 224 de 1936; i el gran creixement es produirà durant el període republicà (amb la incorporació de 113 contribuents més, el 1931 hi havien 108). El comerç va guanyar pes relatiu a la CIC, entre el 1924-28, després, amb la crisi del 1929, el perdrà i el tronarà a recuperar durant el període republicà fins esdevenir el més majoritari entre 1934-1936. el perdrà enfront de la indústria que serà el sector majoritari fins el 1936.

La classificació per nivells ens mostra com les empreses industrial, que van satisfer, entre el 1924-1936, el 47,5% de l'impost de la CIC (331.270,2 ptes.) va perdrer pes, des de l'any 1934, davant l'empenta del comerç, que representarà el 41,5% (289.483,2 ptes.). Les altres activitats van ser la hostaleria (5,4%) que va anar guanyant pes relatiu, passant de l'1% del 1924 al 5,4% del 1936; la producció i venda de llet que va esdevenir un sector important (1,6%) quan va emergir a la CIC (1935); la construcció (1,5%) que surt per primera vegada a la CIC (1924) i per últim, sorgirà el sector serveis a les persones (1,4%) i el serveis sanitaris i veterinaris (0,6%).

La classificació per divisions, ordenat segons la importància sobre el total de la diviso i per tot el període, mostra la situació següent:

1. La indústria tèxtil, representada, en solitari a la CIC, per l'empresa, *Hijos y Nietos de Pedro Baurier*, aportarà durant tot el període, el 25,3% del total de la CIC del municipi (176.652,6 ptes.) mostrarà la pèrdua de pes respecte al període anterior (46,2%), encara que continuarà essent la primera contribuent del municipi. L'altre gran empresa era *Viñas Goig Desperdicios Algodón Sociedad Anónima* (1924), que finalitzarà el període amb més de 150 treballadors (Baurier amb 230).
2. El comerç al detall (326 contribuents) amb un 23,5% (163.737,5 ptes.) fa evident el protagonisme dels comerciants es fa evident, com veurem, en analitzar la seva capacitat de pressió sobre els Ajuntaments antidemocràtics o els enfrontaments amb els republicans. Al costat del petit comerç, emergiran negocis més grans com, *La Adrianesa, SA* de Lluís Mari Cargol, que ara començarà a pagar la CIC (1928), malgrat ser una societat anònima (desconeixem si també paga l'impost d'utilitats) i representarà el 2,6% de la CIC del municipi (15.784,9 ptes.) essent la cinquena contribuent.
3. El comerç a l'engròs (58 contribuents) amb el 17,1% (119.118,9 ptes.) i que tindrà de nou com a home més important a *José Royo Genique* (venda d'oli a l'engròs) que era el quart contribuent del municipi (2,4% i 16.879,6 ptes.). El següents per ordre van ser Pedro Casellas Bagudanch (13.612 ptes.) dedicat a la venda de drogues a l'engròs a Establiments Casellas;

Manuel Mercadal Payri (10.210,8 ptes.) I José Schilt Batlle (7.485,9 ptes.) dedicats a la ferreteria a l'engròs; Cecilia Ramos De Ferreira venedora de teixits a l'engròs (4.385,4 ptes.)

L'any 1925, en una declaració jurada presentada per José Royo al Delegat Governatiu (**Taula LXVIII**) declarava les existències del seu negoci, en cinc mesos (agost-desembre) va vendre 19.173 Kg d'oli i 93.119 Kg. d'oli corrent i encara li quedaven en existències, 21.159 Kg del primer i 10.875 Kg del segon, més 3.900 Kg d'oli de pinyolada.³⁴³ El preu de l'oli d'oliva a l'engròs a Sant Adrià de Besòs, el 1927 era de 1,96 ptes./Kg per tant, en cinc mesos, si considerem el preu mitjà dels dos tipus d'oli (fi i corrent) es pagava a aquest preu, va obtenir per la venda, 220.092,3 ptes. i, encara tenia existències, al finalitzat l'any, per un valor de 62.786,6 ptes. (més el 3.900 Kg de pinyolada que era més barat i no hem calculat) el que feia un volum de negoci de 282.878,9 ptes. brutes, en conseqüència, el volum de negoci anual podria ser de 678.909,4 ptes. Finalmen, si el preu de venda a Barcelona (1927) era de 2,63 ptes./Kg (no gaire diferent a si considerent El següents per ordre van ser Pedro Casellas Bagudanch (13.612 ptes.) dedicat a la venda de drogues a l'engròs a Establiments Casellas; Manuel Mercadal Payri (10.210,8 Ptes.) i José Schilt Batlle (7.485,9 ptes.) dedicats a la ferreteria a l'engròs; Cecilia Ramos de Ferreira, venedora de teixits a l'engròs (4.385,4 ptes.)

Taula LXVIII: Comerç d'oli a l'engròs de Jose Royo Genique el 1925

<i>Mesos</i>	<i>Concepte</i>	<i>Oli fi</i>	<i>Oli corrent</i>	<i>Oli de pinyolada</i>	<i>Total</i>
Agost	Entrades	20.388	37.893	39.000	97.281
	Sortides	4.250	21.373	0	25.623
	Existències	16.138	16.520	3.900	36.558
Setembre	Entrades	16.138	32.984	3.900	53.022
	Sortides	4.329	18.183	0	22.512
	Existències	11.809	14.801	3.900	30.510
Octubre	Entrades	14.222	40.386	3.900	58.508
	Sortides	3.598	18.625	0	22.223
	Existències	10.624	21.761	3.900	36.285
Novembre	Entrades	14.599	39.784	3.900	58.283
	Sortides	2.990	17.512	0	20.502
	Existències	11.609	22.272	3.900	37.781
Desembre	Entrades	25.163	28.301	3.900	57.364
	Sortides	4.006	17.426	0	21.432
	Existències	21.159	10.875	3.900	35.934
Total	Vendes	19.173	93.119		

Font: Elaboració pròpia a partir de la font esmentada. Considerem que les sortides són vendes.

³⁴³. ASAB. *Declaracions jurades de Jose Royo*. Agost, setembre, octubre, novembre i desembre de 1925. Capsa: 1300.

4. La indústria química (11 contribuents) amb un 11,60% (80.889,9 ptes.) va perdre pes dins de l'economia adrianenc, passant del 25,5% de 1923 al 5,25% de 1936) estava representada per l'empresa, *Viuda e Hijos De Pedro Nicolau* la més important i va apagar, durant el període el 75,9% de total d'aquesta divisió i per un conjunt de petites empreses familiars. Sis dedicades a la producció de lleixiu, i quatre dedicades respectivament a la fabricació de desinfectants i creosota (propietat de per Fermin Borràs), verdet cristal·litzat (pigment), de quitrà (Manuel Tey) i vernís.

5. L'hoteleria (77 contribuents) amb el 5,38% (37.544 ptes.) va créixer extraordinàriament a partir del 1925 i estava composta per: Seixanta-cinc bars, tabernes i bodegues, la més important, la de Mateu Viura Vidal (Alcalde, 1936-1939, d'ERC); sis fondes, de sisena categoria, que s'instal·len a partir del 1929, les més importants van ser, per aquest ordre, les de: Joan Matacas Coll, Feliciano Huguet, Antonio Rigol Estruch –propietari de benzina, garatge, ferraller, fonda i taula de cartes (5.653,1 ptes.)– i Esteban García Massachs; quatre restaurants; les casetes de bany de Ramon Poch, que va ser el que més va pagar de la CIC del grup d'hoteleria i finalment un contribuent tenia només permís per una taula de cartes, si bé, onze dels anteriors negocis també tenien taules de cartes i vuit taules de billar, que s'instal·len el 1935-1936.

6. La indústria paperera del cartró representava el 1,9% (34.685,2 ptes.) del total de la CIC, ara tindrem dues empreses. la més antiga, *Vuida de Juan Llandrich* (1915), regentada pel seu fill Joan Roqueta (1924) i la nova de *Juan Roqueta Arnella*, que apareix a la CIC el 1932 i que pagarà un impost de la CIC lleugerament inferior a l'anterior. La primera va pagar de CIC, 23.750,4 ptes. i la segona 10.934,8 ptes. en tot el període (1924-36).

7. La indústria de productes alimentosos i begudes (3 contribuents) amb el 1,7% (11.699,9 ptes.) estava formada per la fàbrica de xocolata de *Francisco Castella Sicart*, instal·lada el 1929 i que pagava 5.409 ptes.; la de vinagre de *Ramon Masana Benet* (4.724,5 ptes.) i la de gasoses d'*Antonio Campillo Vicente* (1.566,3 ptes.) instal·lades el 1924.

8. La producció i venda de llet (17 contribuents) amb un 1,6% (11.140,1 ptes.) apareix per primera a la CIC el 1935-1936, de tota manera, el 1927, hi havien al municipi, com hem vist, 125 vaques; 217, el 1935; 222, el 1936 i 179 el 1937, segon la matricula de de la CIC.

9. La construcció (27 contribuents) amb un 1,6% (10.923,7 ptes.) eren fonamentalment paletes i mestres; contractistes, pintors i guixares i instal·lador de la llum (aquest sector s'analitzarà més endavant).

10. Activitats diverses de serveis personals (29 contribuents) amb un 1,4% (9.455,5 ptes.), la majoria eren perruqueries i barbers vint homes i tres dones (*Guadalupe Zarzoso Izquierdo, Manuela Blazquez Català i Margarita Blangy*, dos perfumistes, un fotògraf i les pompes fúnebres de *Esteban Esclusa Puiggros*, el negoci més important (2.052,4 ptes.).

11. Les arts gràfiques (3 contribuents) amb un 1,45 (7.032,9 ptes.), l'impremta més important va ser la d'*Antonio Soler Aymerich* (6.337,6 ptes.) membre d'unes de les famílies més poderoses i implicat en la vida política de la ciutat (Jutge municipal, regidor el 1930).

La **Taula LXIX**, ens ofereix una visió del sector primari adrianenc, que ens permet conèixer que es produïa i consumia al municipi, l'any 1927 i alhora veure com encara era una font d'ocupació important (1930, 39,4% de la població activa i el 11,6% el 1936) i de generació de beneficis. Les dades corresponen a una informació estadística oficial municipal que s'adreçava a la *Junta Provincial de Abastos de Barcelona*, que recollia aquestes informacions per tal de regular els preus dels aliments de primera necessitat o de consum indispensable, limitant o restringint la seva circulació i intervenir fàbriques, magatzems i dipòsits si alteraven els preus. Aquest fet, ens pot fer pensar en la correcció i fiabilitat de dades, però, desconeixem la forma exacte de recollida i elaboració. L'anàlisi de les mateixes mostren una producció que en alguns casos ens pot semblar correcte, com en el cas de les patates, ja que sabem que entre un anys del període 1932-35, la producció va ser de 2.980.800 Kg, gairebé el doble de l'any 1927, igual que ho era la població adrianenca (1927, 4.836 i 1936, 8.401); però, en altres ens semblen molt baixes –només tres-cents quilos d'ous–. El més sorprenent són els baixos nivells de consum de la població, que si bé, es immigrada amb pocs recursos econòmics i dedicada a la construcció dels seus habitatges, les dades de Sant Adrià de Besòs són molt inferiors a Barcelona i Espanya. Pel que fa als preus, desconeixem si són al detall o a l'engròs, per això hem afegit aquests a la taula, els preus al detall de Espanya i Barcelona ciutat, nosaltres pensem que són al detall –malgrat que en el cas de l'oli d'oliva, cigrons i sucre les diferències són molt considerables–, ja que els preus dels productes de primera necessitats sempre han estat més baixos al municipi, com demostren les dades de 1919-1920.³⁴⁴

³⁴⁴. INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES. –Coste de la Vida del Obrero”. *Información semestral acerca del precio de los artículos de primera necesidad*, octubre de 1919 a marzo de 1920, ASAB. Capsa: 671.

Taula LXIX: Producció, consum i preus a l'engròs al sector primari a Sant Adrià de Besòs, 1927.

Articles o productes	Producció	Consum	Consum per càpita		Exportació Importació	P. Detall (ptes./Kg)		P. Engròs (ptes./Kg) ESP
			Kg/any	g/dia		BCN	SAB	
Albercocs	0	140	0,03	0,08	- 140			
Albergínies	1.000	600	0,12	0,34	400			
Arròs	0	45.000	9,31	25,49	- 45.000	1,00	0,75	0,84
Bacallà (sec)	0	9.500	1,96	5,38	- 9.500	2,04	2,20	1,50
Bròquils	15.000	4.000	0,83	2,27	11.000			
Cansalada	5.000	2.000	0,41	1,13	3.000	3,00	2,25	1,37
Carbó de coc	0	30.000	6,20	17,00	- 30.000		0,90	1,07
Carbó mineral	0	5.000	1,03	2,83	- 5.000		0,80	0,71
Carbó vegetal	0	500.000	103,39	283,26	- 500.000	0,27	0,27	
Carxofes	100	100	0,02	0,06	0			
Cigrons	0	500	0,10	0,28	- 500	1,46	0,75	1,15
Cireres	0	100	0,02	0,06	- 100			
Coliflor	12.000	4.000	0,83	2,27	8.000			
Cols comunes	6.000	2.000	0,41	1,13	4.000			
Enciams	40.000	15.000	3,10	8,50	25.000			
Espinacs	100	100	0,02	0,06	0			
Farina de blat	0	1.000	0,21	0,57	- 1.000			0,64
Llet	319.375	150.200	31,06	85,09	169.175	0,74	0,70	0,65
Maduixes	0	150	0,03	0,08	- 150			
Melons	0	1.500	0,31	0,85	- 1.500			
Mongeta (B)	2.200	7.200	1,49	4,08	- 5.000	1,24	1,00	0,95
Mongeta (R)	100	200	0,04	0,11	- 100		0,70	
Mongeta (T)	800	300	0,06	0,17	500		1,25	
Oli d'oliva	0	90.000	18,61	50,99	- 90.000	2,63	1,96	2,71
Ous	300	2.000	0,41	1,13	- 1.700	*3,44	2,75	*2,51
Pa	475.000	475.000	98,22	269,10	0	0,70	0,70	
Pastanagues	5.000	1.500	0,31	0,85	3.500			
Patates	1.400.000	200.000	41,36	113,31	1.200.000	0,35	0,27	0,30
Pebrots	1.000	500	0,10	0,28	500			
Peres	0	600	0,12	0,34	- 600			
Plàtans	0	8.000	1,65	4,53	- 8.000			
Pomes	0	600	0,12	0,34	- 600			
Préssecs	0	800	0,17	0,45	- 800			
Raves petits	8.000	2.000	0,41	1,13	6.000			
Sucre	0	11.000	2,27	6,23	- 11.000	1,64	2,20	1,49
Taronges	0	4.200	0,87	2,38	- 4.200			
Tomàquets	10.000	4.000	0,83	2,27	6.000			

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'informe *d'estadística agrícola i ganadera de 1927*, enviat per l'Ajuntament a la *Junta Provincial de Abastos de Barcelona*, ASAB. Els habitants de Sant Adrià de Besòs el 1927 eren 4.836. El preu a l'engròs per a Espanya: INE. *Historia, Fondo documental, Anuarios Estadísticos*. 1927. pàg. 288-291 [En línia, consultat el 5 de maig 2016] Disponible a internet: <http://www.ine.es/inebaseweb/treeNavigation.do?tn=77811>; CARRERAS Albert; Xavier TAFUNELL (coordinadors). *Estadísticas históricas de España siglos XIX-XX*. Vol. I. 2n ed. Bilbao: Fundación BBVA, 2005. pàg. 337. I el preu al detall de BCN (Barcelona): Anuario Estadístico de España (1927). Precios de algunos artículos de consumo en la plaza de Barcelona (1927), pàg. 490. (*) El preu correspon a 100 ous, si considerem, que cadascun pesa 60 grams a Sant Adrià de Besòs es consumeixen 33.333 ous (6,89 ous per persona i any). CUSSÓ, Xavier; GARRABOU, Ramon. «La transició nutricional a la Catalunya contemporània: una primera aproximació». *Recerques*, 2003-2004, núm. 47-48, pàg. 76.

La producció del municipi es concentrava en: patates (1.400.000 Kg), pa (475.000 kg), llet (319.375 l), enciams (40.000 kg), bròquils (15.000 kg), coliflors (12.000 kg), tomàquets (10.000 kg), raves petits (8.000 kg), cols comunes (6.000 kg), cansalada (5.000 kg), pastanagues (5.000 kg), mongeta blanca, (2.200 kg), albergínies (1.000 kg), pebrots (1.000 kg), mongetes tendres (800 kg), ous (300 kg), carxofes, (100 kg), espinacs (100 kg) i mongeta roja, 100 kg.

Les exportacions eren: Patates (1.200.000 Kg), Llet(169.175 l), Enciams (25.000 Kg), Bròquils (11.000 Kg), Coliflor (8.000 Kg), Tomàquets (6.000 Kg), Raves petits (6.000 Kg), Cols comunes (4.000 Kg), Pastanagues (3.500 Kg), Cansalada (3.000 Kg), Pebrots (500 Kg) i Mongetes tendres (500 Kg).

Les importacions van ser: Oli d'oliva (90.000 Kg), Arròs (45.000 Kg), Sucre (11.000 Kg), Bacallà sec (9.500 Kg), Plàtans (8.000 Kg), Mongeta blanca (5.000 Kg), Taronges (4.200 Kg), Ous (1.700 Kg), Melons(1.500 Kg), Farina de blat (1.000 Kg), Préssecs (800 Kg), Peres (600 kg), Pomes (600 Kg), Cigrons (500 Kg), Maduixes (150Kg), Albergocs (140 Kg), Mongeta roja (100 Kg) i Cireres (100 Kg). També s'importaven com a productes energètics per escalfar o cuinar: carbó vegetal (500.000 Kg), carbó de coc (30.000 Kg) i carbó mineral (5.000 Kg); el més utilitzat era el primer que tenia un preu de 0,27 ptes./ Kg i després amb molta diferència el de coc (0,90 ptes./Kg) i el mineral (0,80 ptes./Kg)

El consum (Kg/per habitant) va ser el següent: pa, 98,22; patates, 41,36; llet, 31,06; oli d'oliva, 18,61; arròs, 9,31; enciams, 3,1; sucre, 2,27; bacallà (sec), 1,96; plàtans, 1,65; mongeta (blanca), 1,49; taronges, 0,87; bròquils, coliflor i tomaques, 0,83; cansalada, cols, ous i raves petits, 0,41; melons i pastanagues, 0,31; farina de blat, 0,21; Préssecs 0,17; albergínies, peres i pomes, 0,12; cigrons i pebrots, 0,1; pebrots, 0,1; mongeta (tendre), 0,06; mongeta (roja), 0,04; albergocs i maduixes, 0,03 i carxofes, cireres i espinacs, 0,02. Aquestes dades mostren un consum d'aliments molt baix i presenta una forta discrepància amb les dades de Barcelona³⁴⁵ i Espanya³⁴⁶, així, si el consum (Kg/per habitant/any) de pa a Sant Adrià de Besòs (1927) va ser 98,22 a Barcelona (1916) fou de 131.10; patates, 41,36 i 46.87 respectivament; llet de 31,06 i 52.00 –78.21 a Espanya (1927)–; oli d'oliva, 18,61 i 8.14 – 26.77 a Espanya (1927)–; arròs, 9,31 i 7.43; sucre, 2,27 i 10.00 – 10.13 a Espanya (1927);

³⁴⁵. MALUQUER DE MOTES, J. (2006). –La paradisiaca estabilidad de la anteguerra. Elaboración de un Índice de Precios de Consumo de España, 1830-1936”. *Revista de Historia Económica*, 2006, vol. XXIV, núm. 2, pàg. 353.

³⁴⁶. –Consumo aproximado de algunos artículos 1926-1927”. *Anuario Estadístico de España*, 1928. [En línia, consultat el 5 de maig 2016] Disponible a internet: <http://www.ine.es/inebaseweb/treeNavigation.do?tn=81945>

bacallà (sec), 1,96 i 8.49 –3.45 a Espanya (1927); ous, 0,41 i 7.10 –10.61 a Espanya (1927) i cigrons, 0,1 i 7.23. Cal destacar que la producció agrària del municipi podia garantir nivells de consum similars als de Barcelona o Espanya, però aquesta s'adreça als mercats de la capital on els preus de venda, com hem vist, són més alts.

Un anàlisi molt més detallat de l'economia adrianenca es pot fer continuant l'explotació de les dades de les matricules de la CIC i de l'*Anuario General de España (Bailly-Baillièrre-Riera)*, que hem informatitzat, però depassaria el present projecte. De tota manera les dades d'aquesta última font es poden veure a l'annex (1929, 1936 i 1940) i, una anàlisi inicial, ens permet observar que el nombre d'empresaris (petits o grans empreses) que s'anuncien van ser respectivament de 268, 271 i 280.

Sant Adrià de Besòs és una ciutat industrial urbanitzada, on milers de persones, arribades de tot arreu, van tenir l'oportunitat de millorar les seves condicions de vida i treball. El municipi amb les mancances pròpies d'una ciutat de creixement explosiu i especulatiu, va desenvolupar les energies necessàries per intentar pal·liar-les, tal i com van fer els ciutadans i les autoritats republicanes que el representaven. Els adrianencs es van dedicar majoritàriament al treball industrial i als serveis. El sector agrícola, encara econòmicament molt rendible però minoritari, donava pas definitivament a la gran indústria, la construcció i els serveis (comerç), per a una població que s'havia triplicat en dotze anys. La immigració, la indústria i una societat de classes desigual i fragmentada van convertir el poble en un espai de debat i confrontació, entre una vella elit dominant al servei dels poderosos i uns sectors populars, cada volta més organitzats, que assoliran el poder per la via democràtica amb l'objectiu de bastir un nou món al servei de la majoria. El projecte democràtic i popular finalment van ser derrotat per l'acció del militars revoltats i de les velles elits dominants, però després d'oferir una dura resistència durant la terrible i injusta Guerra Civil.

Taula LXX: Quotes satisfetes pels contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs per Sectors, nivells i divisions segons el CNAE-93, en pessetes corrents i en xifres absolutes i relatives (%): 1924-1936.

<i>SECTOR</i>	<i>1924</i>	<i>1925</i>	<i>1928</i>	<i>1929</i>	<i>1930</i>	<i>1931</i>	<i>1932</i>	<i>1933</i>	<i>1934</i>	<i>1935</i>	<i>1936</i>	<i>Total</i>
Indústria	21.962,4	22.987,0	29.117,9	30.457,7	30.767,9	31.624,3	33.283,5	38.282,5	33.575,2	34.768,9	35.366,7	342.193,9
Comerç	6.727,0	9.846,0	22.598,1	20.640,3	21.163,7	22.146,9	28.877,3	35.445,5	43.600,9	69.781,8	63.103,2	343.930,6
Ramaderia*										5.506,6	5.633,5	11.140,1
NIVELL												
D	21.752,2	22.464,2	28.253,0	29.803,4	30.130,4	30.920,2	32.113,6	37.064,3	32.065,3	33.379,5	33.323,9	331.270,2
G	5.924,9	7.570,3	19.291,1	17.039,5	17.771,3	18.607,1	24.591,8	29.510,7	36.210,2	59.805,8	53.160,6	289.483,2
H	299,0	1.615,1	2.450,4	2.262,0	2.201,0	2.206,5	2.505,9	4.180,7	5.157,6	7.669,9	6.995,9	37.544,0
A	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5.506,6	5.633,5	11.140,1
F	210,2	522,8	864,9	654,2	637,6	704,1	1.169,8	1.218,1	1.509,9	1.389,4	2.042,8	10.923,7
O	35,9	107,6	221,8	992,4	745,2	848,2	909,2	1.110,2	1.522,5	1.160,9	1.801,7	9.455,5
N	0,0	0,0	202,4	202,4	302,2	302,2	379,8	434,6	545,6	748,6	748,6	3.866,1
I	467,2	552,9	432,4	144,1	144,1	182,9	490,6	209,4	164,9	396,5	396,5	3.581,7
Total general	28.689,4	32.833,0	51.716,0	51.097,9	51.931,6	53.771,2	62.160,8	73.727,9	77.176,1	110.057,2	104.103,4	697.264,6
Xifres relatives (%)												
SECTOR												
Indústria	76,55	70,01	56,30	59,61	59,25	58,81	53,54	51,92	43,50	31,59	33,97	49,08
Comerç	23,45	29,99	43,70	40,39	40,75	41,19	46,46	48,08	56,50	63,40	60,62	49,33
Ramaderia*	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	5,00	5,41	1,60
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
NIVELLS												
D	75,82	68,42	54,63	58,33	58,02	57,50	51,66	50,27	41,55	30,33	32,01	47,51
G	20,65	23,06	37,30	33,35	34,22	34,60	39,56	40,03	46,92	54,34	51,07	41,52
H	1,04	4,92	4,74	4,43	4,24	4,10	4,03	5,67	6,68	6,97	6,72	5,38
A	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	5,00	5,41	1,60
F	0,73	1,59	1,67	1,28	1,23	1,31	1,88	1,65	1,96	1,26	1,96	1,57
O	0,13	0,33	0,43	1,94	1,43	1,58	1,46	1,51	1,97	1,05	1,73	1,36
N	0,00	0,00	0,39	0,40	0,58	0,56	0,61	0,59	0,71	0,68	0,72	0,55
I	1,63	1,68	0,84	0,28	0,28	0,34	0,79	0,28	0,21	0,36	0,38	0,51
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

A) Xifres absolutes

DIVISIONS	1924	1925	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	Total General
17	13.551,3	13.818,2	15.725,6	15.725,6	15.725,6	15.725,6	13.754,7	20.192,5	17.388,9	17.388,9	17.388,9	176.385,6
52	2.811,0	4.568,8	11.274,5	9.654,9	11.661,8	10.823,3	12.106,7	15.446,1	19.261,4	31.422,7	34.706,4	163.737,5
51	2.740,2	2.627,8	7.368,0	7.251,5	5.976,4	7.517,7	12.218,9	13.170,1	15.929,8	27.063,5	17.325,0	119.188,9
24	5.894,4	5.700,7	8.229,6	8.910,2	9.108,2	9.501,7	10.032,6	7.223,5	5.463,0	5.363,0	5.463,0	80.889,8
55	299,0	1.615,1	2.450,4	2.262,0	2.201,0	2.206,5	2.505,9	4.180,7	5.157,6	7.669,9	6.995,9	37.544,0
21	1.800,2	1.800,2	2.103,9	2.104,0	2.104,0	2.104,0	4.207,9	4.815,1	4.548,7	4.548,7	4.548,7	34.685,2
15	398,7	398,7	629,2	1.259,9	1.259,9	1.259,9	1.259,9	1.441,7	1.441,7	1.441,7	908,8	11.699,9
1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5.506,6	5.633,5	11.140,1
45	210,2	522,8	864,9	654,2	637,6	704,1	1.169,8	1.218,1	1.509,9	1.389,4	2.042,8	10.923,7
93	35,9	107,6	221,8	992,4	745,2	848,2	909,2	1.110,2	1.522,5	1.160,9	1.801,7	9.455,5
26	0,0	239,8	601,5	820,5	546,1	693,0	693,0	793,0	532,9	888,2	1.294,2	7.102,1
22	0,0	0,0	457,4	249,5	249,5	499,0	914,8	1.046,8	1.046,8	1.284,7	1.284,7	7.032,9
50	373,8	373,8	648,7	133,1	133,1	266,1	266,1	894,5	1.019,1	1.319,6	1.129,2	6.556,9
28	35,9	321,6	266,1	310,5	310,5	354,8	354,8	475,8	789,8	1.049,9	1.277,7	5.547,3
20	35,9	97,9	90,1	229,4	677,1	632,7	746,4	904,8	604,5	671,7	671,7	5.362,0
85	0,0	0,0	202,4	202,4	302,2	302,2	379,8	434,6	545,6	748,6	748,6	3.866,1
60	467,2	552,9	432,4	144,1	144,1	144,1	144,1	164,9	164,9	0,0	0,0	2.359,0
35	35,9	35,9	44,4	44,4	44,4	44,4	44,4	50,8	63,4	595,4	338,9	1.342,0
63	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	38,8	346,5	44,4	0,0	396,5	396,5	1.222,7
19	0,0	51,3	105,3	149,7	105,3	105,3	105,3	120,5	164,9	126,9	126,9	1.161,5
37	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	20,6	20,6	20,6	61,9
Total general	28.689,4	32.833,0	51.716,0	51.097,9	51.931,6	53.771,2	62.160,8	73.727,9	77.176,1	110.057,2	104.103,4	697.264,6

B) Xifres relatives (%)

<i>DIVISIONS</i>	<i>1924</i>	<i>1925</i>	<i>1928</i>	<i>1929</i>	<i>1930</i>	<i>1931</i>	<i>1932</i>	<i>1933</i>	<i>1934</i>	<i>1935</i>	<i>1936</i>	<i>Total</i>
17	47,23	42,09	30,41	30,78	30,28	29,25	22,13	27,39	22,53	15,80	16,70	25,30
52	9,80	13,92	21,80	18,89	22,46	20,13	19,48	20,95	24,96	28,55	33,34	23,48
51	9,55	8,00	14,25	14,19	11,51	13,98	19,66	17,86	20,64	24,59	16,64	17,09
24	20,55	17,36	15,91	17,44	17,54	17,67	16,14	9,80	7,08	4,87	5,25	11,60
55	1,04	4,92	4,74	4,43	4,24	4,10	4,03	5,67	6,68	6,97	6,72	5,38
21	6,27	5,48	4,07	4,12	4,05	3,91	6,77	6,53	5,89	4,13	4,37	4,97
15	1,39	1,21	1,22	2,47	2,43	2,34	2,03	1,96	1,87	1,31	0,87	1,68
1	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	5,00	5,41	1,60
45	0,73	1,59	1,67	1,28	1,23	1,31	1,88	1,65	1,96	1,26	1,96	1,57
93	0,13	0,33	0,43	1,94	1,43	1,58	1,46	1,51	1,97	1,05	1,73	1,36
26	0,00	0,73	1,16	1,61	1,05	1,29	1,11	1,08	0,69	0,81	1,24	1,02
22	0,00	0,00	0,88	0,49	0,48	0,93	1,47	1,42	1,36	1,17	1,23	1,01
50	1,30	1,14	1,25	0,26	0,26	0,49	0,43	1,21	1,32	1,20	1,08	0,94
28	0,13	0,98	0,51	0,61	0,60	0,66	0,57	0,65	1,02	0,95	1,23	0,80
20	0,13	0,30	0,17	0,45	1,30	1,18	1,20	1,23	0,78	0,61	0,65	0,77
85	0,00	0,00	0,39	0,40	0,58	0,56	0,61	0,59	0,71	0,68	0,72	0,55
60	1,63	1,68	0,84	0,28	0,28	0,27	0,23	0,22	0,21	0,00	0,00	0,34
35	0,13	0,11	0,09	0,09	0,09	0,08	0,07	0,07	0,08	0,54	0,33	0,19
63	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,07	0,56	0,06	0,00	0,36	0,38	0,18
19	0,00	0,16	0,20	0,29	0,20	0,20	0,17	0,16	0,21	0,12	0,12	0,17
37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,02	0,02	0,01
Total general	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Llegenda: Nivells: D: Indústria manufacturera; G: Comerç; reparació de vehicles de motor, motocicletes i ciclomotors i articles personals i d'ús domèstic; H: Hostaleria; A: Agricultura, caça i silvicultura; O: Altres activitats socials i de serveis prestats a la comunitat; serveis personals; F: Construcció, N: Activitats sanitàries i veterinàries; assistència social i I: Transport, emmagatzematge i comunicacions, distribució d'energia elèctrica, gas i aigua. Divisions: 1: Agricultura, ramaderia, caça i activitats de serveis relacionats amb les mateixes; 15: Indústria de productes alimentosos i begudes; 17: Indústria tèxtil; 19: Preparació, adobat i acabat del cuir; fabricació d'articles de marroquineria i viatge; articles de guarnicioneria, talabardera i sabateria; 20: Indústria de la fusta i del suro, excepte mobles; cistelleria i esparteria; 21: Indústria del paper; 22: Edició, arts gràfiques i reproducció de suports gravats; 24: Indústria química; 26: Fabricació d'altres productes minerals no metàl·lics; 28: Fabricació de productes metàl·lics, excepte maquinària i equip; 35: Fabricació d'un altre material de transport; 37: Reciclatge; 45: Construcció; 50: Venda, manteniment i reparació de vehicles de motor, motocicletes i ciclomotors; venda al detall de combustible per als vehicles de motor, 51: Comerç a l'engròs i intermediaris del comerç, excepte de vehicles de motor i motocicletes; 52: Comerç al detall, excepte el comerç de vehicles de motor i motocicletes i ciclomotors; reparació d'efectes personals i estris domèstics; 55: Hostaleria; 60. Transport terrestre; transport per canonades; 63: Activitats annexes als transports; activitats d'agències de viatges; 85: Activitats sanitàries i veterinàries; serveis socials i 93 Activitats diverses de serveis personals. (*) Vaques lleteres dedicades a la producció i venda de llet. **Font:** Ídem **Taula LXV**.

Taula LXXI: Els cent primers contribuents i quotes satisfetes de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en pessetes corrents: 1924-1936.

<i>Propietaris o empreses</i>	<i>1924</i>	<i>1925</i>	<i>1928</i>	<i>1929</i>	<i>1930</i>	<i>1931</i>	<i>1932</i>	<i>1933</i>	<i>1934</i>	<i>1935</i>	<i>1936</i>	<i>Total</i>
Hijos Y Nietos De Pedro Baurier	13.818,2	13.818,2	15.725,6	15.725,6	15.725,6	15.725,6	13.754,7	20.192,5	17.388,9	17.388,9	17.388,9	176.652,6
Viuda E Hijos De Pedro Nicolau	4.673,5	4.479,7	6.940,6	6.742,5	6.940,5	6.940,5	7.371,5	4.923,8	4.114,9	4.114,9	4.114,9	61.357,4
Llandrich Juan		1.800,2	2.103,9	2.104,0	2.104,0	2.104,0	2.104,0	2.407,6	2.407,6	2.407,6	2.407,6	21.950,2
Royo Genique Jose	1.049,9	1.167,1	1.369,4	1.369,4	1.369,4	1.369,4	1.369,4	1.567,0	1.896,9	2.176,0	2.176,0	16.879,6
La Adrianesa S. A.			1.585,6	1.585,6	1.585,6	1.585,6	1.585,6	1.814,4	2.144,3	2.588,4	1.310,0	15.784,9
Casellas Bagudanch Pedro			1.225,2	1.225,2	1.225,2	1.225,2	1.225,2	1.402,0	1.731,9	2.176,0	2.176,0	13.612,0
Roqueta Arnella Juan							2.104,0	2.407,6	2.141,1	2.141,1	2.141,1	10.934,8
Mercadal Payri Manuel				1.225,2	1.225,2	1.225,2	1.225,2	1.402,0	1.731,9	2.176,0		10.210,8
Schilt Batlle Jose								1.402,0	1.731,9	2.176,0	2.176,0	7.485,9
Tarres Puigdellivol Amadeo				615,4	615,4	615,4	615,4	704,2	831,1	1.072,1	1.389,3	6.458,3
Tey Manuel	697,7	697,7	831,6	831,6	831,6	731,6	831,6	951,6				6.404,9
Soler Aymerich Antonio				249,5	249,5	499,0	914,8	1.046,8	1.046,8	1.284,7	1.046,8	6.337,6
Castella Sicart Francisco				630,6	630,6	630,6	630,6	721,6	721,6	912,0	912,0	5.789,7
Navarro Segura Jose	320,4	363,1	426,9	426,9	426,9	426,9	426,9	488,5	590,0	710,5	1.141,9	5.748,8
Ramos De Ferreira Cecilia						1.225,2	1.225,2	1.402,0	532,9	640,7	640,7	5.666,8
Rigol Estruch Antonio			44,4	277,2	277,2	449,1	756,8	513,9	562,3	1.164,1	1.608,2	5.653,1
Nubiola Jacinto								1.402,0	1.731,9	2.176,0		5.309,9
Subirana Pregonal Juan			515,6	515,6		515,6	515,6	590,0	710,5	1.186,3	640,7	5.190,0
Marques Batllevell Angel				515,6	515,6	515,6	515,6	590,0	710,5	824,7	824,7	5.012,3
Masana Benet Ramon	398,7	398,7	465,7	465,7	465,7	465,7	465,7	532,9	532,9	532,9		4.724,5
Janer Sitjas Rosendo										2.176,0	2.176,0	4.352,0
Casademont Roderja Buenaventura	274,4	274,4	341,8	341,0	341,0	341,0	341,0	390,2	415,5	523,4	708,9	4.292,4
Aragall Elena Salvador		42,7	49,9	49,9	49,9	399,2	399,2	672,5	875,5	456,8	647,1	3.642,5
Ibern Sogas Manuel	1.049,6	1.049,6	1.225,2									3.324,4
Alfonso Bertran Ramon		249,9	277,2	277,2	277,2	277,2	485,1	317,2	317,2	317,2	317,2	3.112,6
Colominas Costa Valentin			232,8	232,8	232,9	232,9	232,9	266,5	361,6	475,8	710,5	2.978,6
Pitarch Domingo Francisco				229,4	273,7	273,7	343,0	392,5	408,2	424,3	424,3	2.769,1
Poch Ramon								913,5	913,5	913,5		2.740,6
Domeque Calasanz Juan		85,4	99,8	99,8	99,8	99,8	426,9	488,5	590,0	710,5		2.700,5
Riba Bartroli Amadeo							293,8	380,6	520,2	742,3	742,2	2.679,2
Trullenque Alfaro Pascual				360,4	360,4	360,4	360,4	412,4	412,4	412,4		2.678,5

<i>Propietaris o empreses</i>	<i>1924</i>	<i>1925</i>	<i>1928</i>	<i>1929</i>	<i>1930</i>	<i>1931</i>	<i>1932</i>	<i>1933</i>	<i>1934</i>	<i>1935</i>	<i>1936</i>	<i>Total</i>
Hernandez Garcia Julian			360,4	360,4	360,4	360,4	360,4	412,4	412,4			2.626,5
Sarra De Goñi Ramon			1.225,2	1.225,2								2.450,4
Esclusa Puiggros Esteban				388,1	388,1	388,1	388,1	444,1	444,1			2.440,5
Aragall Josa Pedro	85,4	85,4	99,8	149,7	149,7	149,7	149,7	171,3	374,3	456,8	545,6	2.417,4
Campillo Vicente Antonio			163,5	163,5	163,6	163,6	263,3	301,3	333,1	377,5	377,5	2.306,9
Pascual Torres Marcelino			293,8	293,8	293,8	293,8	293,8	336,2	475,8			2.281,2
Navarro Segura Francisco				83,2	166,3	166,3	166,3	190,3	241,1	520,2	710,5	2.244,2
Rull Barcelo Jose Maria							426,9	488,5	590,0	710,5		2.215,9
Soles Ballell Tomas				188,5	188,5	188,5	188,5	215,7	241,1	361,6	609,0	2.181,4
Mercader Olvi Antonio										2.176,0		2.176,0
Muller Waldemar											2.176,0	2.176,0
Macia Martinez Teodomiro										2.176,0		2.176,0
Oliveras Farell Pedro								590,0	710,5	824,7		2.125,2
Planas Miguel Juan							360,4	412,4	412,4	412,4	412,4	2.009,8
Serrat Maria		239,8	282,7	282,7	282,8	282,8	282,7	323,5				1.977,1
Barrera Coronas Agustin				146,9	146,9		293,8	336,2	336,2	336,2	336,2	1.932,6
Viluvi Herrero Agustin							515,6	590,0		824,7		1.930,3
Pons Rovira Amadeo	80,1	80,1	94,2	94,3	94,3	94,3	94,3	107,9	139,6	520,2	520,2	1.919,3
Cooperativa Obrera "El Besos"							188,5	215,7	241,1	551,9	678,8	1.876,0
Serentill Costa Jose			163,6	163,6	163,6	163,6	163,6	187,2	209,4	329,9	329,9	1.874,0
Puigdevall Vila Francisco							343,7	343,7	393,3	393,3	393,3	1.867,5
Poch Jou Eduardo			44,4	44,4	188,5	188,5	188,5	215,7	241,1	361,6	361,6	1.834,2
Bernans Giribet Ataulfo							232,9	266,5	361,6	475,8	475,8	1.812,5
Juan Llandrich (Viuda De)	1.800,2											1.800,2
Arajol Casals Jacinto		114,8	138,6	138,6	138,6	138,6	99,8	114,2	190,3	361,6	361,6	1.796,7
Soles Pedret Jose							1.785,2					1.785,2
Palau Pellicer Bartolome				66,5	66,5	66,5	66,5	291,8	329,9	488,5	361,6	1.737,9
Matacas Coll Juan		85,4	99,8	99,8	99,8	99,8	99,8	114,2	145,9	444,1	444,1	1.732,6
Gou Miro Ramon					40,2			180,8	180,8	656,6	656,6	1.715,0
Folguera Colominas Pedro					99,8	99,8	99,8	114,2	145,9	571,0	571,0	1.701,4
Barba Barraceta Manuel								266,5	361,6	475,8	564,6	1.668,5
Gibert Mirabilles Antonio	574,0	574,3	515,6									1.663,9
Maranges Blesa Pedro	85,4	85,4	99,8	99,8	99,8	99,8	99,8	114,2	145,9	361,6	361,6	1.653,1

<i>Propietaris o empreses</i>	<i>1924</i>	<i>1925</i>	<i>1928</i>	<i>1929</i>	<i>1930</i>	<i>1931</i>	<i>1932</i>	<i>1933</i>	<i>1934</i>	<i>1935</i>	<i>1936</i>	<i>Total</i>
Copo De Grau Eugenio										824,7	824,7	1.649,4
Vila Castellvi Juan			99,8	99,8	99,8	99,8	99,8	190,3	234,7	317,2	380,6	1.621,8
Borras Suñe Fermin				158,0	158,0	651,4	651,4					1.618,8
Ayza Roda Joaquin	87,1	87,1	105,3	105,3	105,3	105,3	105,3	234,7	285,5	190,3	190,3	1.601,8
Lloberas Oller Agustin		69,4	83,2	83,2	83,2	83,2	83,2	95,2	120,5	158,6	710,5	1.570,0
Oliva Roig Buenaventura			274,4	390,9	116,4	116,4	116,4	133,2	133,2	133,2	133,2	1.547,5
Viura Vidal Mateo				99,8	194,0	194,0	194,0	222,0	285,5	260,1	88,8	1.538,3
Company Susana (Viuda De Clapes)										761,3	761,3	1.522,6
Coupet Grau Salvador										761,3	761,3	1.522,6
Vives Bella Jaime							266,1	304,5	418,7	158,6	361,6	1.509,5
Huguet Feliciano					138,6	138,6	138,6	158,6	190,3	361,6	361,6	1.487,9
Treig Lozano Jose				99,8	99,8	99,8	99,8	114,2	145,3	361,6	456,8	1.477,0
Nolla Vila Modesto					403,3	359,0	359,0	315,6				1.436,9
Diaz Ibañez Raimundo					66,5	66,5	66,5	76,1	88,8	532,9	532,9	1.430,3
Duran Iglesias Maria	93,4	93,4	110,9	110,9	158,0	158,0	158,0	180,8	180,8	180,8		1.425,0
Oriol Escoda Joaquin										710,5	710,5	1.421,1
Boix Roca Ambrosio		85,4	99,8	99,8	99,8	99,8	99,8	114,2	145,9	190,3	380,6	1.415,4
Planellas Ubach Jaime		69,4	66,5	66,5	66,5	66,5	66,5	76,1	88,8	406,0	406,0	1.379,0
Roig Carreras Vicente	80,1	109,5	293,8	293,8	293,8	293,8						1.364,9
Gol Rodon Antonio			83,2	83,2	83,2	83,2	83,2	95,2	120,5	361,6	361,6	1.354,7
Olba Lahoz Francisco					183,0	183,0	183,0	209,4	234,7	342,6		1.335,5
Ibañez Armengol Antonio		80,1	133,1	133,1	133,1	133,1	133,1	107,9	139,6	171,3	171,3	1.335,4
Serrat Blanch Joaquin			66,5	66,5	66,5	66,5	66,5	76,1	88,8	406,0	406,0	1.309,6
Gallifa Creus Juan				149,7	83,2	83,2	83,2	95,2	120,5	678,8		1.293,7
Andujar Olivares Antonio								304,5	418,7	520,2	50,2	1.293,6
Ginesta Bote Marcelino							38,8	44,4	44,4	488,5	615,4	1.231,5
Sitges Jaufret Luis				44,4	44,4	44,4	44,4	50,8	63,4	595,4	338,9	1.225,9
Planella Alba Juan			1.225,2									1.225,2
Bertran Rovira Feliciano							1.225,2					1.225,2
Toscas Ricart Antonio		85,4	99,8	99,8	99,8	99,8	99,8	114,2	145,9	190,3	190,3	1.225,1
Bielsa Tomas Enrique								76,1	88,8	488,5	520,2	1.173,7
Surra De Goñi Ramon									374,3	374,3	374,3	1.122,9
Renom Torrents Bartolome			66,5	66,5	66,5	66,5	66,5	76,1	88,8	126,9	456,8	1.081,3

<i>Propietaris o empreses</i>	<i>1924</i>	<i>1925</i>	<i>1928</i>	<i>1929</i>	<i>1930</i>	<i>1931</i>	<i>1932</i>	<i>1933</i>	<i>1934</i>	<i>1935</i>	<i>1936</i>	<i>Total</i>
Maña Davi Francisco				360,4	360,4	360,4						1.081,1
Internacional Petroleos Derivados			360,4	360,4	360,4							1.081,1
Sentis Vilanova Jose	1.049,6											1.049,6

Taula LXXII: Els cent primers contribuents i quotes satisfetes de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en % sobre el total del municipi i any: 1924-1936.

<i>Propietaris o empreses</i>	<i>1924</i>	<i>1925</i>	<i>1928</i>	<i>1929</i>	<i>1930</i>	<i>1931</i>	<i>1932</i>	<i>1933</i>	<i>1934</i>	<i>1935</i>	<i>1936</i>	<i>Total</i>
Hijos Y Nietos De Pedro Baurier	48,17	42,09	30,41	30,78	30,28	29,25	22,13	27,39	22,53	15,80	16,70	25,34
Viuda E Hijos De Pedro Nicolau	16,29	13,64	13,42	13,20	13,36	12,91	11,86	6,68	5,33	3,74	3,95	8,80
Llandrich Juan		5,48	4,07	4,12	4,05	3,91	3,38	3,27	3,12	2,19	2,31	3,15
Royo Genique Jose	3,66	3,55	2,65	2,68	2,64	2,55	2,20	2,13	2,46	1,98	2,09	2,42
La Adrianesa S. A.			3,07	3,10	3,05	2,95	2,55	2,46	2,78	2,35	1,26	2,26
Casellas Bagudanch Pedro			2,37	2,40	2,36	2,28	1,97	1,90	2,24	1,98	2,09	1,95
Roqueta Arnella Juan							3,38	3,27	2,77	1,95	2,06	1,57
Mercadal Payri Manuel				2,40	2,36	2,28	1,97	1,90	2,24	1,98		1,46
Schilt Batlle Jose								1,90	2,24	1,98	2,09	1,07
Tarres Puigdel·livol Amadeo				1,20	1,19	1,14	0,99	0,96	1,08	0,97	1,33	0,93
Tey Manuel	2,43	2,12	1,61	1,63	1,60	1,36	1,34	1,29				0,92
Soler Aymerich Antonio				0,49	0,48	0,93	1,47	1,42	1,36	1,17	1,01	0,91
Castella Sicart Francisco				1,23	1,21	1,17	1,01	0,98	0,94	0,83	0,88	0,83
Navarro Segura Jose	1,12	1,11	0,83	0,84	0,82	0,79	0,69	0,66	0,76	0,65	1,10	0,82
Ramos De Ferreira Cecilia						2,28	1,97	1,90	0,69	0,58	0,62	0,81
Rigol Estruch Antonio			0,09	0,54	0,53	0,84	1,22	0,70	0,73	1,06	1,54	0,81
Nubiola Jacinto								1,90	2,24	1,98		0,76
Subirana Pregonal Juan			1,00	1,01		0,96	0,83	0,80	0,92	1,08	0,62	0,74
Marques Batlle·vell Angel				1,01	0,99	0,96	0,83	0,80	0,92	0,75	0,79	0,72
Masana Benet Ramon	1,39	1,21	0,90	0,91	0,90	0,87	0,75	0,72	0,69	0,48		0,68
Janer Sitjas Rosendo										1,98	2,09	0,62
Casademont Roderja Buenaventura	0,96	0,84	0,66	0,67	0,66	0,63	0,55	0,53	0,54	0,48	0,68	0,62
Aragall Elena Salvador		0,13	0,10	0,10	0,10	0,74	0,64	0,91	1,13	0,42	0,62	0,52

Ibern Sogas Manuel	3,66	3,20	2,37									0,48
Alfonso Bertran Ramon		0,76	0,54	0,54	0,53	0,52	0,78	0,43	0,41	0,29	0,30	0,45
Colominas Costa Valentin			0,45	0,46	0,45	0,43	0,37	0,36	0,47	0,43	0,68	0,43
Pitarch Domingo Francisco				0,45	0,53	0,51	0,55	0,53	0,53	0,39	0,41	0,40
Poch Ramon								1,24	1,18	0,83		0,39
Domeque Calasanz Juan		0,26	0,19	0,20	0,19	0,19	0,69	0,66	0,76	0,65		0,39
Riba Bartroli Amadeo							0,47	0,52	0,67	0,67	0,71	0,38
Trullenque Alfaro Pascual				0,71	0,69	0,67	0,58	0,56	0,53	0,37		0,38
Hernandez Garcia Julian			0,70	0,71	0,69	0,67	0,58	0,56	0,53			0,38
Sarra De Goñi Ramon			2,37	2,40								0,35
Esclusa Puiggros Esteban				0,76	0,75	0,72	0,62	0,60	0,58			0,35
Aragall Josa Pedro	0,30	0,26	0,19	0,29	0,29	0,28	0,24	0,23	0,48	0,42	0,52	0,35
Campillo Vicente Antonio			0,32	0,32	0,31	0,30	0,42	0,41	0,43	0,34	0,36	0,33
Pascual Torres Marcelino			0,57	0,58	0,57	0,55	0,47	0,46	0,62			0,33
Navarro Segura Francisco				0,16	0,32	0,31	0,27	0,26	0,31	0,47	0,68	0,32
Rull Barcelo Jose Maria							0,69	0,66	0,76	0,65		0,32
Soles Ballell Tomas				0,37	0,36	0,35	0,30	0,29	0,31	0,33	0,59	0,31
Mercader Olvi Antonio										1,98		0,31
Muller Waldemar											2,09	0,31
Macia Martinez Teodomiro										1,98		0,31
Oliveras Farell Pedro								0,80	0,92	0,75		0,30
Planas Miguel Juan							0,58	0,56	0,53	0,37	0,40	0,29
Serrat Maria		0,73	0,55	0,55	0,54	0,53	0,45	0,44				0,28
Barrera Coronas Agustin				0,29	0,28		0,47	0,46	0,44	0,31	0,32	0,28
Viluvi Herrero Agustin							0,83	0,80		0,75		0,28
Pons Rovira Amadeo	0,28	0,24	0,18	0,18	0,18	0,18	0,15	0,15	0,18	0,47	0,50	0,28
Cooperativa Obrera "El Besos"							0,30	0,29	0,31	0,50	0,65	0,27
Serentill Costa Jose			0,32	0,32	0,31	0,30	0,26	0,25	0,27	0,30	0,32	0,27
Puigdevall Vila Francisco						0,64	0,55	0,53	0,51	0,36		0,27
Poch Jou Eduardo			0,09	0,09	0,36	0,35	0,30	0,29	0,31	0,33	0,35	0,26
Bernans Giribet Ataulfo							0,37	0,36	0,47	0,43	0,46	0,26
Juan Llandrich (Viuda De)	6,27											0,26
Arajol Casals Jacinto		0,35	0,27	0,27	0,27	0,26	0,16	0,15	0,25	0,33	0,35	0,26
Soles Pedret Jose							2,87					0,26

Palau Pellicer Bartolomé				0,13	0,13	0,12	0,11	0,40	0,43	0,44	0,35	0,25
Matacas Coll Juan	0,26	0,19		0,20	0,19	0,19	0,16	0,15	0,19	0,40	0,43	0,25
Gou Miro Ramon					0,08			0,25	0,23	0,60	0,63	0,25
Folguera Colominas Pedro					0,19	0,19	0,16	0,15	0,19	0,52	0,55	0,24
Barba Barraceta Manuel								0,36	0,47	0,43	0,54	0,24
Gibert Mirabilles Antonio	2,00	1,75	1,00									0,24
Maranges Blesa Pedro	0,30	0,26	0,19	0,20	0,19	0,19	0,16	0,15	0,19	0,33	0,35	0,24
Copo De Grau Eugenio										0,75	0,79	0,24
Vila Castellvi Juan			0,19	0,20	0,19	0,19	0,16	0,26	0,30	0,29	0,37	0,23
Borras Suñe Fermin				0,31	0,30	1,21	1,05					0,23
Ayza Roda Joaquin	0,30	0,27	0,20	0,21	0,20	0,20	0,17	0,32	0,37	0,17	0,18	0,23
Lloberas Oller Agustin		0,21	0,16	0,16	0,16	0,15	0,13	0,13	0,16	0,14	0,68	0,23
Oliva Roig Buenaventura			0,53	0,76	0,22	0,22	0,19	0,18	0,17	0,12	0,13	0,22
Viura Vidal Mateo				0,20	0,37	0,36	0,31	0,30	0,37	0,24	0,09	0,22
Company Susana (Viuda De Clapes)										0,69	0,73	0,22
Coupet Grau Salvador										0,69	0,73	0,22
Vives Bella Jaime							0,43	0,41	0,54	0,14	0,35	0,22
Huguet Feliciano					0,27	0,26	0,22	0,22	0,25	0,33	0,35	0,21
Treig Lozano Jose				0,20	0,19	0,19	0,16	0,15	0,19	0,33	0,44	0,21
Nolla Vila Modesto					0,78	0,67	0,58	0,43				0,21
Diaz Ibañez Raimundo					0,13	0,12	0,11	0,10	0,12	0,48	0,51	0,21
Duran Iglesias Maria	0,33	0,28	0,21	0,22	0,30	0,29	0,25	0,25	0,23	0,16		0,20
Oriol Escoda Joaquin										0,65	0,68	0,20
Boix Roca Ambrosio		0,26	0,19	0,20	0,19	0,19	0,16	0,15	0,19	0,17	0,37	0,20
Planellas Ubach Jaime		0,21	0,13	0,13	0,13	0,12	0,11	0,10	0,12	0,37	0,39	0,20
Roig Carreras Vicente	0,28	0,33	0,57	0,58	0,57	0,55						0,20
Gol Rodon Antonio			0,16	0,16	0,16	0,15	0,13	0,13	0,16	0,33	0,35	0,19
Olba Lahoz Francisco					0,35	0,34	0,29	0,28	0,30	0,31		0,19
Ibañez Armengol Antonio		0,24	0,26	0,26	0,26	0,25	0,21	0,15	0,18	0,16	0,16	0,19
Serrat Blanch Joaquin			0,13	0,13	0,13	0,12	0,11	0,10	0,12	0,37	0,39	0,19
Gallifa Creus Juan				0,29	0,16	0,15	0,13	0,13	0,16	0,62		0,19
Andujar Olivares Antonio								0,41	0,54	0,47	0,05	0,19
Ginesta Bote Marcelino							0,06	0,06	0,06	0,44	0,59	0,18
Sitges Jaufret Luis				0,09	0,09	0,08	0,07	0,07	0,08	0,54	0,33	0,18

Planella Alba Juan			2,37									0,18
Bertran Rovira Feliciano							1,97					0,18
Toscas Ricart Antonio	0,26		0,19	0,20	0,19	0,19	0,16	0,15	0,19	0,17	0,18	0,18
Bielsa Tomas Enrique								0,10	0,12	0,44	0,50	0,17
Surra De Goñi Ramon									0,48	0,34	0,36	0,16
Renom Torrents Bartolomé			0,13	0,13	0,13	0,12	0,11	0,10	0,12	0,12	0,44	0,16
Maña Davi Francisco				0,71	0,69	0,67						0,16
Internacional De Petroleos Y Derivados			0,70	0,71	0,69							0,16
Sentis Vilanova Jose	3,66											0,15
Total sobre el total del municipi	91,38	80,32	77,75	84,26	81,87	84,01	83,98	83,49	77,72	73,80	66,49	78,55

2.3.4. L'economia de guerra: 1936-1939

El cop d'estat militar del 18 de juliol de 1936 contra la Segona República va intentar destruir l'esperança democràtica i de progrés social a tot Espanya. A Catalunya, l'acció popular dels homes i de les dones dels sindicats i les forces d'esquerreres els va derrotar i obrí pas a una nova legalitat republicana i revolucionària, que posa en mans de la majoria dels ciutadans tots els ressorts del poder econòmic i polític. Els treballadors ocuparen les fàbriques i els centres de treball i els col·lectivitzaren i la Generalitat de Catalunya, el més d'octubre, va legalitzar les accions revolucionàries o simplement de sobrevivència, introduint mecanisme de control i suport; el país es posa a treballar per derrotar a la reacció, i Sant Adrià de Besòs també.

La Guerra Civil va portar restriccions, misèria, destrucció i mort a la ciutat. La població, al llarg de la guerra, va anar augmentant amb l'arribada de refugiats d'altres indrets de Catalunya (Lleida i Tarragona) i d'Espanya. L'any 1936 hi havia 8.401 habitants; el 1938, 8.504 i l'últim recompte del 1939 de 9.068 (4.556 homes i 4.512 dones). Entre el 1936 i el 1938 la població creix en 103 (64 homes i 39 dones), i el 1939 hi havia 564 persones més (267 homes i 297 dones). De tota manera, en document, del 20 juny de 1938, sobre racionament signat per l'alcalde, Mateu Viura, informant de repartiment del racionament per a 10.483 habitants, ja que, a més a més dels refugiats i ha havien forces militars estacionades a la platja a les bateries antiaèries. La població entre 1939 i 1940 va reduir-se en 726 persones (645 homes, 81 dones), una pèrdua considerable de població, i la majoria van tornar al seu lloc d'origen, però una important qualitat va haver de fugir i exiliar-se per tal d'evitar la brutal repressió del nou règim franquista.

La TCAA (%) va caure del 4,32 del quinquenni (1930-36) al -0,17 del (1936-40), va ser l'únic municipi de l'entorn que va perdre població. Santa Coloma de Gramenet va créixer un 0,95; Barcelona, 0,44 i Badalona un 0,13; mentre que Catalunya la va superar amb una reducció del creixement natural del -4,1‰, i Espanya va tenir un augment del 3,7‰. La recuperació de la població durant la postguerra, en canvi, va ser més lenta a Espanya que a Catalunya o Sant Adrià; en l'última dècada del període (1940-1950), la TCAA (%) de la població va ser la següent: Espanya, 0,78; Catalunya, 1,15; Sant Adrià 2,06.

La Guerra Civil va significar uns canvis transcendentals en el moviment natural de la població, i es produí una reducció dels naixements, que passen de 553 en el quinquenni (1931-35) a 158 en el (1936-40); i, lògicament, també de la taxa de natalitat, que va passar del

26,8‰ al 16,5‰. Deu punts! Mentre la mortalitat, malgrat el rejueniment de la població, va passar, respectivament, de l'11,7‰ al 12,8‰. Tot això va tenir com a conseqüència una reducció dràstica del creixement durant la Guerra Civil, que va ser del 3,7‰. Les dades absolutes de naixement dels anys 1936, 1937, 1938 i 1939, que van ser, respectivament: 186, 175, 120 i 52, mostren aquesta dràstica reducció; mentre que el nombre de morts va presentar la següent evolució i pels mateixos anys: 79, 86, 118 i 169. La taxa de mortalitat del 1939 fou del 19,3‰. Tal i com hem explicat, durant tota la dècada dels anys trenta, la població adriana era molt jove, un de cada tres habitants tenia menys de 15 anys, i gairebé dos, entre 15 i 65, només un 3,5% de la població en tenia més de 64. A Catalunya, el 1940 només el 22,8% de la població era jove, mentre que a Sant Adrià de Besòs eren 34%, i a Espanya el 30,6.

La població del municipi entre 1936-40 experimenta una pèrdua (59 persones), car el creixement migratori és negatiu, marxen del municipi més persones que no pas hi arriben (217), mentre que el creixement natural va ser molt petit (158). En el quinquenni següent (1941-45), el creixement de la ciutat serà gairebé en parts iguals, producte de la força interna (creixement natural) i de l'externa (saldo migratori).

L'economia de Sant Adrià de Besòs i Catalunya van experimentar uns canvis revolucionari en les relacions de producció con a conseqüència de la revolució social desencadenada pel cop d'estat. Les grans empreses foren ocupades pels seus treballadors i col·lectivitzades, els gremis de flequers, vaquers, llauradors, barbers, paletes o cinematògrafs convertits en cooperatives o agrupacions industrials –com va passar amb el flequers–, amb la participació dels treballador dirigits per la CNT. A moltes empreses el tècnics i petits propietaris continuaren treballant incorporats a la nova dinàmica revolucionaria, que serà legalitzada per la Generalitat, el 24 d'octubre de 1936, mitjançant el *Decret de Col·lectivitzacions i Control Obrer*. Alguns treballadors de serveis, com barbers i perruques, van sortir de l'agrupació i s'instal·laren com a treballadors individuals (març de 1938).

Les grans indústries, com les elèctriques, quedaren sota el control del *Serveis Elèctrics Unificats de Catalunya* i les tèxtils van dependre del *Consell de Control i d'Economia de la Indústria Tèxtil i els seus derivats de Badalona i zones contigües*; mentre que la SGEMSA va ser col·lectivitzada i, l'any 1938, intervinguda per la Generalitat, el director n'era José Bartomeu Granell, el seu fundador. La CELO va ser col·lectivitzada però no agrupada i gual que la VHPN, que va ser gestionada per un Consell d'Empresa (format per obrers i tècnics) i no va ser legalitzada per la Generalitat, fins el gener de 1938. La producció d'aquestes

empreses –com analitzarem a l'apartat 3 d'aquets capítol–, va disminuir en alguns casos a la meitat o, del tot, per manca de matèries primeres.

Els grans sector de l'economia, segons la quota de la CIC, no van alterar la tendència iniciada l'any 1934: pèrdua de pes de la indústria i increment del sector comercial en especial el comerç al detall. L'any 1938, l'últim any amb dades fiables, el comerç representava el 63,1% del total de la CIC municipal (28.011,3 ptes.) i la indústria el 36,9% (47.838,5 ptes.), mentre que el venedors de llet de vaca van desaparèixer de la matrícula de la CIC, el 1937, quan declaraven posseir 112 vaques i pagaven, 5.303,6 ptes. de la CIC.

La guerra va significar la reducció de les quotes de la CIC i del nombre de contribuents; el sector del comerç, el 1936 tenia 224 contribuents (63.103,2 ptes.), mentre que el 1938 eren 197 (47.838,5 ptes.) el que significava una reducció de 27 contribuents i de 15.264,7 ptes. de la quota de la CIC. Pel sector industrial les dades van ser respectivament: 77 (35.366,7 ptes.), 45 (28.011,3 ptes.) i 32 (7.355,4 ptes.).

La classificació per nivell i divisions dona un resultat molt similar al de l'any 1936, com veiem a la **Taula LXXIII**, amb la desaparició de la construcció privada, un lleuger increment del comerç al detall de la indústria tèxtil, paperera, química, alimentaria, fabricació de productes de cuir i hostaleria i una disminució del comerç a l'engròs, la reparació, venda i manteniment i reparació de vehicles i de combustibles, la industria de la fusta

Els noms dels grans contribuents, que no van variar substancialment respecte de l'any 1936, apareixen a la llista de la matrícula de la CIC, però ara sota el control dels treballadors. Així, les dues fàbriques de cartró: Juan Llandrich i Casa Roqueta estaven controlades per la CNT i CNT i UGT respectivament.

En definitiva, l'economia adrianenca va reduir la seva activitat, durant la guerra, però fonamentalment a partir del 1938, malgrat no les dades de la CIC, ja que la contribució no va variar i si la producció de les empreses entre un 75-50%.

Aquesta situació econòmica va comportar un fort patiment a la població, però encara estava per arribar la repressió, la depuració i la submissió absoluta del vençuts per part dels militars colpistes, que va anar més enllà de la cronologia de la guerra. El triomf franquista va suposar l'aplicació d'un política econòmica intervencionista i autàrquica nefasta, que va portar a l'economia espanyola, catalana, i adrianenca a un dels períodes més negres de la seva història, i alhora a una reculada brutal dels nivells de vida aconseguits abans de la guerra. Aquests, com és conegut, no es van recuperar fins a mitjans de la dècada dels cinquanta.

Taula LXXIII: Quotes satisfetes pels contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs per sectors, nivells i divisions, segons el CNAE-93, en pessetes corrents i en xifres absolutes i relatives: 1936-1938.

<i>SECTOR</i>	<i>1936</i>	<i>1937</i>	<i>1938</i>	<i>Total</i>	<i>1936</i>	<i>1937</i>	<i>1938</i>	<i>Total</i>
Indústria	35.366,7	31.804,5	28.011,3	95.182,6	33,97	33,50	36,93	34,63
Comerç	63.103,2	57.829,6	47.838,5	168.771,3	60,62	60,91	63,07	61,40
AR	5.633,5	5.303,6		10.937,1	5,41	5,59	0,00	3,98
Total					100,00	100,00	100,00	100,00
NIVELLS								
D	33.323,9	31.804,5	28.011,3	93.139,8	32,01	33,50	36,93	33,88
G	53.160,6	49.413,5	39.773,7	142.347,8	51,07	52,05	52,44	51,78
H	6.995,9	6.072,0	5.803,2	18.871,1	6,72	6,40	7,65	6,86
A	5.633,5	5.303,6		10.937,1	5,41	5,59	0,00	3,98
O	1.801,7	1.199,0	1.116,5	4.117,2	1,73	1,26	1,47	1,50
F	2.042,8			2.042,8	1,96	0,00	0,00	0,74
N	748,6	748,6	748,6	2.245,8	0,72	0,79	0,99	0,82
I	396,5	396,5	396,5	1.189,5	0,38	0,42	0,52	0,43
Total					100,00	100,00	100,00	100,00
DIVISIONS								
52	34.706,4	35.723,2	32.427,3	102.856,8	33,34	37,63	42,75	37,42
17	17.388,9	17.388,9	14.201,1	48.978,9	16,70	18,32	18,72	17,82
51	17.325,0	13.538,1	7.194,1	38.057,2	16,64	14,26	9,48	13,84
55	6.995,9	6.072,0	5.803,2	18.871,1	6,72	6,40	7,65	6,86
24	5.463,0	4.984,0	4.984,0	15.431,1	5,25	5,25	6,57	5,61
21	4.548,7	4.548,7	4.548,7	13.646,0	4,37	4,79	6,00	4,96
1	5.633,5	5.303,6		10.937,1	5,41	5,59	0,00	3,98
93	1.801,7	1.199,0	1.116,5	4.117,2	1,73	1,26	1,47	1,50
22	1.284,7	1.046,8	1.046,8	3.378,2	1,23	1,10	1,38	1,23
15	908,8	1.441,7	908,8	3.259,2	0,87	1,52	1,20	1,19
85	748,6	748,6	748,6	2.245,8	0,72	0,79	0,99	0,82
26	1.294,2	469,5	469,5	2.233,1	1,24	0,49	0,62	0,81
45	2.042,8			2.042,8	1,96	0,00	0,00	0,74
20	671,7	506,7	424,3	1.602,6	0,65	0,53	0,56	0,58
50	1.129,2	152,3	152,3	1.433,8	1,08	0,16	0,20	0,52
63	396,5	396,5	396,5	1.189,5	0,38	0,42	0,52	0,43
35	338,9	338,9	338,9	1.016,8	0,33	0,36	0,45	0,37
19	126,9	126,9	126,9	380,6	0,12	0,13	0,17	0,14
37	20,6	20,6	20,6	61,9	0,02	0,02	0,03	0,02
Total General	104.103,4	94.937,8	75.849,8	274.891,0	100,00	100,00	100,00	100,00

Llegenda: Nivells: D: Indústria manufacturera; G: Comerç; reparació de vehicles de motor, motocicletes, ciclomotors i articles personals i d'ús domèstic; H: Hostaleria; A: Agricultura, caça i silvicultura; O: Altres activitats socials i de serveis prestats a la comunitat; serveis personals; F: Construcció, N: Activitats sanitàries i veterinàries; assistència social i I: Transport, emmagatzematge i comunicacions. Distribució d'energia elèctrica, gas i aigua. Divisions: 1: Agricultura, ramaderia, caça i activitats de serveis relacionats amb les mateixes; 15: Indústria de productes alimentosos i begudes; 17: Indústria tèxtil; 19: Preparació, adobat i acabat del cuir; fabricació d'articles de marroquineria i viatge; articles de guarnicioneria, talabardera i sabateria; 20: Indústria de la fusta i del suro, excepte mobles; cistelleria i esparteria; 21: Indústria del paper; 22: Edició, arts gràfiques i reproducció de suports gravats; 24: Indústria química; 26: Fabricació d'altres productes minerals no metàl·lics; 28: Fabricació de productes metàl·lics, excepte maquinària i equip; 35: Fabricació d'un altre material de transport; 37: Reciclatge; 45: Construcció; 50: Venda, manteniment i reparació de vehicles de motor, motocicletes i ciclomotors; venda al detall de combustible per als vehicles de motor, 51: Comerç a l'engròs i intermediaris del comerç, excepte de vehicles de motor i motocicletes; 52: Comerç al detall, excepte el comerç de vehicles de motor i motocicletes i ciclomotors; reparació d'efectes personals i estris domèstics; 55: Hostaleria; 63: Activitats annexes als transports; activitats d'agències de viatges; 85: Activitats sanitàries i veterinàries; serveis socials i 93 Activitats diverses de serveis personals.

Taula LXXIV: Els cent primers contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en pessetes corrents i en % sobre el total del municipi: 1936-1938.

<i>Propietaris o empreses</i>	<i>1936</i>		<i>1937</i>		<i>1938</i>		<i>Total</i>
	<i>Ptes.</i>	<i>%</i>	<i>Ptes.</i>	<i>%</i>	<i>Ptes.</i>	<i>%</i>	
Hijos y Nietos de Pedro Baurier	17.388,92	6,33	17.388,92	6,33	14.201,06	5,17	48.978,90
Viuda e Hijos de Pedro Nicolau	4.114,91	1,50	3.220,39	1,17	3.220,39	1,17	10.555,69
Llandrich Juan	2.407,55	0,88	2.407,55	0,88	2.407,55	0,88	7.222,65
Royo Genique Jose	2.175,99	0,79	2.175,99	0,79	2.175,99	0,79	6.527,97
Janer Sitjas Rosendo	2.175,99	0,79	2.175,99	0,79	2.175,99	0,79	6.527,97
Roqueta Arnella Juan	2.141,10	0,78	2.141,10	0,78	2.141,10	0,78	6.423,30
Casellas Bagudanch Pedro	2.175,99	0,79	3.000,71	1,09	824,72	0,30	6.001,42
Schilt Batlle Jose	2.175,99	0,79	2.175,99	0,79		0,00	4.351,98
Tarres Puigdellivol Amadeo	1.389,34	0,51	1.389,34	0,51	1.389,34	0,51	4.168,02
La Adrianesa S. A.	1.310,04	0,48	961,12	0,35	961,12	0,35	3.232,28
Soler Aymerich Antonio	1.046,76	0,38	1.046,76	0,38	1.046,76	0,38	3.140,28
Castella Sicart Francisco	911,95	0,33	911,95	0,33	911,95	0,33	2.735,85
Rigol Estruch Antonio	1.608,21	0,59	478,97	0,17	478,97	0,17	2.566,15
Navarro Segura Jose	1.141,92	0,42	710,53	0,26	710,53	0,26	2.562,98
Copo De Grau Eugenio	824,72	0,30	824,72	0,30	824,72	0,30	2.474,16
Muller Waldemar	2.175,99	0,79		0,00		0,00	2.175,99
Subirana Pregonal Juan	640,74	0,23	640,74	0,23	640,74	0,23	1.922,22
Ramos De Ferreira Cecilia	640,74	0,23	640,74	0,23	640,74	0,23	1.922,22
Riba Bartroli Amadeo	742,24	0,27	570,96	0,21	570,96	0,21	1.884,16
Soles Ballell Tomas	609,02	0,22	609,03	0,22	609,02	0,22	1.827,07
Colominas Costa Valentin	710,53	0,26	900,85	0,33	190,32	0,07	1.801,70
Lloberas Oller Agustin	710,53	0,26	900,85	0,33	190,32	0,07	1.801,70
Tarragon Herrero Fernando	570,96	0,21	570,96	0,21	570,96	0,21	1.712,88
Aragall Elena Salvador	647,09	0,24	647,08	0,24	367,96	0,13	1.662,13
Aragall Josa Pedro	545,60	0,20	545,56	0,20	545,60	0,20	1.636,76
Pons Rovira Amadeo	520,21	0,19	520,21	0,19	520,21	0,19	1.560,63
Bielsa Tomas Enrique	520,21	0,19	520,21	0,19	520,21	0,19	1.560,63
Vives Cinca Luisa	520,21	0,19	520,21	0,19	520,21	0,19	1.560,63
Olba Mongay Prudencio	520,21	0,19	520,21	0,19	520,21	0,19	1.560,63
Colet Tort Pablo	520,21	0,19	520,21	0,19	520,21	0,19	1.560,63
Navarro Segura Francisco	710,53	0,26	361,61	0,13	361,61	0,13	1.433,75
Bernans Giribet Ataulfo	475,80	0,17	475,80	0,17	475,80	0,17	1.427,40
Garriga Marti Eduardo		0,00	710,53	0,26	710,53	0,26	1.421,06
Treig Lozano Jose	456,77	0,17	456,77	0,17	456,77	0,17	1.370,31
Folguera Colominas Pedro	570,96	0,21	761,28	0,28		0,00	1.332,24
Planas Miguel Juan	412,36	0,15	412,36	0,15	412,36	0,15	1.237,08
Hernandez Garcia Jose	412,36	0,15	412,36	0,15	412,36	0,15	1.237,08
Ponce Garrido Virgilio	412,36	0,15	412,36	0,15	412,36	0,15	1.237,08
Marques Batllell Angel	824,72	0,30	203,01	0,07	203,01	0,07	1.230,74
Diaz Ibañez Raimundo	532,90	0,19	532,90	0,19	126,88	0,05	1.192,68
Noguer Ferrer Miguel	380,64	0,14	380,64	0,14	380,64	0,14	1.141,92
Campillo Vicente Antonio	377,47	0,14	377,47	0,14	377,47	0,14	1.132,41
Alseda Fornells Jaime	190,32	0,07	723,22	0,26	190,32	0,07	1.103,86
Andujar Olivares Antonio	50,21	0,02	520,21	0,19	520,21	0,19	1.090,63
Cerda Navarro Amador	361,61	0,13	361,61	0,13	361,61	0,13	1.084,83
Arias Millan Justa	361,61	0,13	361,61	0,13	361,61	0,13	1.084,83
Poch Jou Eduardo	361,61	0,13	361,61	0,13	361,61	0,13	1.084,83
Ripoll Pi Concepcion	361,61	0,13	361,61	0,13	361,61	0,13	1.084,83
Juan Giralt Eduardo	361,61	0,13	361,61	0,13	361,61	0,13	1.084,83

<i>Propietaris o empreses</i>	<i>1936</i>		<i>1937</i>		<i>1938</i>		<i>Total</i>
	<i>Ptes.</i>	<i>%</i>	<i>Ptes.</i>	<i>%</i>	<i>Ptes.</i>	<i>%</i>	
Palau Pellicer Bartolome	361,61	0,13	361,61	0,13	361,61	0,13	1.084,83
Bonet Zaragoza Jose Maria	361,61	0,13	361,61	0,13	361,61	0,13	1.084,83
Vives Cinca Rosa	361,61	0,13	361,61	0,13	361,61	0,13	1.084,83
Maranges Blesa Pedro	361,61	0,13	361,61	0,13	361,61	0,13	1.084,83
Matacas Coll Juan	444,08	0,16	317,20	0,12	317,20	0,12	1.078,48
Banus Fabregas Maria			520,21	0,19	520,21	0,19	1.040,42
Sitges Jaufret Luis	338,92	0,12	338,92	0,12	338,92	0,12	1.016,76
Perramon Carreras Joaquin	507,52	0,18	507,52	0,18			1.015,04
Ortiz Martinez Fernando	336,23	0,12	336,23	0,12	336,23	0,12	1.008,69
Arajol Casals Jacinto	361,61	0,13	317,20	0,12	317,20	0,12	996,01
Huguet Feliciano	361,60	0,13	317,20	0,12	317,20	0,12	996,00
Serentill Costa Jose	329,89	0,12	329,89	0,12	329,89	0,12	989,67
Vila Castellvi Juan	380,64	0,14	380,64	0,14	190,32	0,07	951,60
Alfonso Bertran Ramon	317,20	0,12	317,20	0,12	317,20	0,12	951,60
Rosell Prats Jaime	406,02	0,15	406,02	0,15	126,88	0,05	938,92
Serrat Blanch Joaquin	406,02	0,15	406,02	0,15	126,88	0,05	938,92
Planellas Ubach Jaime	406,02	0,15	406,02	0,15	126,88	0,05	938,92
Renom Torrents Bartolome	456,77	0,17	355,26	0,13	126,88	0,05	938,91
Barba Barraceta Manuel	564,61	0,21	177,64	0,06	177,62	0,06	919,87
Clapes Campeny Juan	126,88	0,05	634,40	0,23	126,88	0,05	888,16
Perramon Carreras Martin	431,39	0,16	431,39	0,16			862,78
Taller Confederat N° 1			424,25	0,15	424,25	0,15	848,50
Coupet Molins Josefina			837,41	0,30			837,41
Roca Baro Pedro	355,26	0,13	355,26	0,13	126,88	0,05	837,40
Rosa Blanch Juan			824,72	0,30			824,72
Roca Blanch Juan					824,72	0,30	824,72
Coupet Grau Salvador	761,28	0,28					761,28
Boix Roca Ambrosio	380,64	0,14	190,32	0,07	190,32	0,07	761,28
Porta Bragulat Alejo	380,64	0,14	380,64	0,14			761,28
Company Susana (Viuda De Clapes)	761,28	0,28					761,28
Industria Flequera Socializada			361,60	0,13	361,62	0,13	723,22
Gol Rodon Antonio	361,61	0,13	361,61	0,13			723,22
Ibañez Armengol Antonio	171,28	0,06	361,61	0,13	190,32	0,07	723,21
Oriol Escoda Joaquin	710,53	0,26					710,53
Casademont Roderja Buenaventura	708,94	0,26					708,94
Escorza Rossi Juana	158,60	0,06	348,92	0,13	190,32	0,07	697,84
Pedros Llobera Ramon	279,14	0,10	279,14	0,10	126,88	0,05	685,16
Camps Torra Agustin	279,14	0,10	279,14	0,10	126,88	0,05	685,16
Montori Orrus Herminia	361,61	0,13	158,60	0,06	158,60	0,06	678,81
Cooperativa Obrera "El Besos"	678,81	0,25					678,81
Fontcuberta Junquera Antonio	329,89	0,12	329,89	0,12			659,78
Gou Miro Ramon	656,60	0,24					656,60
Vidal Vilardell Jose	180,80	0,07	126,88	0,05	342,58	0,12	650,26
Loren Herrero Jose	126,88	0,05	317,20	0,12	190,32	0,07	634,40
Guasch Valls Rosa	126,88	0,05	317,20	0,12	190,32	0,07	634,40
Parcerisas Subirana Luis			317,20	0,12	317,20	0,12	634,40
Ginesta Bote Marcelino	615,37	0,22					615,37
SUOV Peluqueria			329,88	0,12	247,41	0,09	577,29
Valero Ventura Jose	190,32	0,07	190,32	0,07	190,32	0,07	570,96
Puigdevall Vila Miguel Y Modesto	190,32	0,07	190,32	0,07	190,32	0,07	570,96
Buque Pera Miguel	190,32	0,07	190,32	0,07	190,32	0,07	570,96

A l'annex es pot consultar l'estudi detallat sobre les grans empreses industrials adrianenques: (1912-1939): tèxtil –Hijos y Nietos de Pedro Baurier i Viñas Goig Desperdicios Algodón, SA–; químiques –De Miquel y Widmer, SC a la Companyia Química del Besòs, SA, Viuda e Hijos de Pedro Nicolau i Productes Búfalo, SA–; les elèctriques –Energia Elèctrica de Catalunya, SA i Catalana de Gas i Electricitat, SA–; construcció; l'electrometal·lúrgia –Sociedad General Electro Metalurgia SA–; Vidre –Compañía Española para la Fabricación Mecánica del Vidrio, SA–; cartró i els discos –Viuda de J. Llandrich (Juan Llandrich-fill), Juan Roqueta Arnella i Compañía Fonográfica Hispano-americana, SA.–

III. VERS UN NOU MÓN: LLUITA DE CLASSES, SOCIETAT, POLÍTICA I CULTURA

INTRODUCCIÓ

El procés de formació i consolidació de l'estructura de classes a Sant Adrià de Besòs, al llarg del primer terç del segle XX, com hem vist, està íntimament relacionat amb dos elements cabdals: la indústria i la immigració.

El pas del món rural a l'urbà tindrà com a resultat l'aparició de la ciutat industrial, que anirà conformant l'espai físic on es desenvoluparan les activitats econòmiques, socials, polítiques i culturals dels ciutadans, però no ho farà de forma neutra, sinó com a resultat de l'enfrontament entre els diversos sectors socials que obtenen els seus beneficis de l'ús de l'espai urbà. La lluita pel control del desenvolupament urbà serà un element de confrontació entre les diverses classes socials al llarg de tot el procés d'urbanització, car controlar-lo significava per la classe dominant apropiar-se de totes les plusvàlues urbanes i alhora la capacitat d'organitzar l'espai urbà segons els seus interessos materials i ideològics.

La ciutat-fàbrica capitalista adrianaenca permetrà la concentració màxima del poder i el domini ideològic de tota la societat per part de la minoria dominant. Una doble opressió queia sobre el poble treballador: l'explotació econòmica capitalista i la subjugació política. La lluita per un nou món passava per canviar aquesta situació.

La formació de la classe obrera es produirà quan Sant Adrià de Besòs està en plena Segona Revolució Industrial, que és, com diuen els historiadors de l'economia i la tecnologia, la que més ha influït en la vida social i econòmica dels éssers humans. La classe obrera adrianaenca es constitueix lentament, entre fàbriques que produeixen electricitat, productes químics, colorants, fertilitzants, cartró, vidre, metall o aparells fonogràfics, elements tots ells fonamentals per a la vida urbana industrial moderna de principis del segle XX i dels nostres dies.³⁴⁷

Com a conseqüència d'aquest procés d'industrialització accelerat i de l'arribada d'immigrants es produirà la segregació espacial dels diferents grups socials, és a dir, la seva distribució en l'espai urbà, la qual cosa demostra i visualitza la segregació social i el conflicte

³⁴⁷. DOMÈNECH, Antonio. «Pròleg». A: THOMPSON, E. P. *La formación de la clase obrera en Inglaterra*. Madrid: Capitán Swing, 2012, pàg. 18 (nota al peu núm. 13).

de classes en la societat urbana capitalista adrianenca. Com hem demostrat, els barris obrers van tenir un desenvolupament urbà deficient, lligat als interessos dels urbanitzadors i no pas dels veïns. No només des del punt de vista individual, com la qualitat dels habitatges, sinó en el col·lectiu, és a dir, en la urbanització bàsica dels carrers, en la dotació de serveis comercials, educatius, sanitaris o culturals. La dualitat centre-perifèria és evident pel que fa als elements materials i humans.

En el cas adrianenc, com a altres ciutats industrials de l'àrea del Barcelona, aquesta dualitat generarà, juntament amb les dures condicions de vida i el treball industrial deshumanitzat, alienant i mal remunerat, una conflictivitat social creixent.

La lluita pels drets laborals, socials i nacionals anirà conformant uns models socials alternatius, que arribaran al poder durant el període republicà i la Guerra Civil. El republicanisme (federal d'esquerres o lerrouxista), el socialisme (USC) i l'anarcosindicalisme (CNT) seran les ideologies que donaran cos a les diferents alternatives sindicals o polítiques a Sant Adrià de Besòs. El nacionalisme català d'esquerres tindrà un paper hegemònic en el terreny polític, les dues forces que el representaren van ser ERC i la USC, fins l'esclat de la Guerra Civil, quan irrompran de forma decidida en tots els òrgans de poder local, les forces socialistes (PSUC) i anarcosindicalistes (CNT i FAI).

Explicar la formació de la classe obrera, de les seves organitzacions, així com el paper jugat en la lluita per la construcció d'un nou món, enfrontant-se a la classe dominant, és part de l'objectiu d'aquest capítol. Cal, però, analitzar la classe dominant i el seu paper durant la lluita de classes, per tal de comprendre els fets històrics esdevinguts i la substitució d'una per l'altra.

L'heterogeneïtat de la classe obrera adrianenca és deguda a l'origen geogràfic, cultural, econòmic i social divers dels seus components. Aquesta composició anirà variant de forma quantitativa i qualitativa, i en relació a la demanda de mà d'obra industrial o de serveis del municipi durant el seu procés de creixement. Al llarg de tot el període l'origen dels adrianencs serà majoritàriament català i, bàsicament, barceloní i adrianenc; valencians, murcians i andalusos seran els grups majoritaris dins dels nascuts fora de Catalunya –per una anàlisi profunda de la qüestió vegeu capítol I, apartat 1, Indústria i Immigració–.

Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi concreta de la formació de la classe obrera adrianenca, caldrà explicitar, sense entrar en un estudi profund dels conceptes com: classe,

consciència de classe, ideologia o lluita de classes –fonamentals per a la comprensió dels esdeveniments històrics–, el marc teòric d’anàlisi que farem servir al llarg del treball.

Entenem la formació de la classe obrera com un fenomen històric, és a dir, com el resultat d’un conjunt divers de factors que varien al llarg del temps. En conseqüència, només podrem definir i conèixer la seva formació durant un període determinat i a partir de la seva lluita pels seus interessos, que són antagònics als de la classe burgesa dominant. La classe obrera és una realitat dinàmica, que només té existència històrica a partir del moment en què les experiències vitals comunes els porten a lluitar pels seus interessos. El simple fet d’ocupar un lloc determinat en les relacions socials de producció no comporta l’aparició de la classe ni de la seva voluntat de lluita, per això cal que prengui consciència d’ocupar-lo i de comprendre alhora el caràcter subaltern de la seva posició. La presa de consciència, el que Marx definia com a *–elasse per a ella mateixa–*, no es produeix de forma mecànica: *–La dominació del capital ha creat en aquesta massa una situació comuna, interessos comuns. De manera que aquesta massa és ja una classe enfront del capital, però no pas encara per ella mateixa. En la lluita, de la qual sols hem assenyalat algunes fases, aquesta massa es reuneix, es constitueix en classe per ella mateixa. Els interessos que defensa esdevenen interessos de classe. Però la lluita de classe contra classe és una lluita política.*”³⁴⁸

L’ historiador britànic Thompson encara concreta més el concepte de classe, que per a ell és una relació social i no pas un simple grup humà: *–Si detenemos la historia en un punto determinado, entonces no hay clases, sino simplemente una multitud de individuos con una multitud de experiencias. Pero si observamos a esos hombres a lo largo de un período suficiente de cambio social, observaremos pautas en sus relaciones, sus ideas y sus instituciones. La clase la definen los hombres mientras viven su propia historia, y al fin y al cabo ésta es su única definición.*”³⁴⁹

El moviment associatiu és fill d’unes determinades relacions de producció –és a dir, de relacions tècniques més relacions socials–, a les quals l’ésser humà va adaptant-se i alhora combatent. D’aquesta adaptació i d’aquest combat civil sorgeix el moviment associatiu, que agrupa els éssers humans al voltant d’estructures formals d’adscripció més o menys lliure i voluntària per tal d’obtenir la satisfacció de les seves necessitats, interessos i/o drets.

³⁴⁸. MARX, Karl: *–La metafísica de l’economia política (Les vagues i les coalicions dels obrers)*” A: *La misèria de la filosofia* [En línia, consultat: 22 juny 2016] Disponible a internet: <https://www.marxists.org/catala/marx/1847/miseria/cap2-5.htm>

³⁴⁹. THOMPSON, E. P. *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, Crítica, Barcelona, 1989, pàg. XV.

L'home que forma part del món material, sigui quina sigui la formació social i econòmica en què visqui, té com a característiques essencials del seu ésser el fet d'estar dotat de capacitats naturals d'acció (pot produir), de necessitat (té gana, set); i, a la vegada, és també un ésser natural pels altres éssers (pot ser vist, escoltat, tocat...). En definitiva, és subjecte i objecte alhora. Però el que és més important és que té la capacitat de no repetir les pautes establertes, de relacionar-se dialècticament amb la natura, és a dir, canviar el fet d'adaptar-se a ella o canviar-la en la mesura de les seves possibilitats, essent conscient d'aquest procés. L'home té consciència d'ell mateix i intenta humanitzar el món perquè sigui un reflex de la seva voluntat individual i/o col·lectiva.

Les relacions amb la natura i amb els altres homes –l'home treballa amb altres, compra, ven, coopera...–, donen lloc a unes determinades relacions tècniques de producció – amb els mitjans materials que tenen determinen com han de treballar, com transformaran la naturalesa dels objectes materials–; a unes relacions socials de producció –com es relacionaran els homes per produir, és a dir, quina posició tindrà cadascun d'ells en el procés productiu, com es dividiran les diferents tasques a realitzar per transformar la matèria i produir objectes o serveis útils als homes– i, en definitiva, a unes estructures que organitzen la societat: les classes socials. Les diferents visions del món (ideologia) que aquestes classes socials tenen estan en relació amb les seves posicions de classe dins de la formació social i econòmica a la qual pertanyen. La seva posició de classe els porta a enfrontar-se pacíficament o violentament segons la situació. L'enfrontament ideològic pacífic va suposar l'aparició d'organitzacions socials destinades a la defensa dels interessos materials, a l'afirmació democràtica o a la defensa dels interessos polítics de classe.

La situació d'actuació pacífica en el nostre cas va produir-se durant dos períodes, el primer que va des de la setmana tràgica (1909) a la fi del sistema de la restauració (1917) i des d'aquest any fins la instauració de la Dictadura de Primo de Rivera, i el segon durant la curta primavera democràtica de la Segona República (1931-36), ja que la Guerra Civil va ser l'enfrontament ideològic més important que s'ha produït al municipi al llarg de tota la seva història.

A Sant Adrià de Besòs, la relació entre els homes i la natura no ha estat diferent a la produïda a d'altres indrets. Així, si l'home per poder objectivar-se ha de treballar i d'aquesta manera manifestar el seu propi ser, només els agricultors adrianencs propietaris del sòl que conreaven podien observar el fruit del seu esforç i alhora manifestar el seu propi ser. La resta

d'assalariats, jornalers agrícoles o treballadors industrials o dels serveis només podien vendre la seva força de treball a canvi d'un salari que els era imprescindible per viure. Però qui ven el seu treball es ven a ell mateix, car ven (aliena) part de la seva essència, així el treball que hauria d'ésser la manifestació del seu ser, en la formació social capitalista adrianenca, és una acció alienant que el subjuga. L'home, després d'una llarga jornada laboral en els sectors industrials adrianencs especialment durs (tèxtil, químic, metal·lúrgic, vidrier, elèctric,...), s'acaba sentint com un instrument més de la fàbrica (objecte) i sentint la matèria (l'objecte de treball) que manipula com una cosa aliena a la seva realitat i alhora semblant a ell. L'home deixa de ser subjecte per a convertir-se en objecte, en mercaderia que es compra i es ven i on el seu valor d'ús (pel que serveix), es transmuta en valor de canvi (el valor de l'objecte existeix perquè es pot canviar per d'altres, sobretot diners).

L'alienació a Sant Adrià no només va existir en aquests anys estudiats (o ara) en el terreny econòmic o del treball, on els propietaris dels mitjans de producció arrabassen a l'home la seva essència humana, com hem explicat, sinó també en el terreny religiós. L'església catòlica –primera força ideològica organitzada i més antiga de la localitat–, va orientar als adrianencs vers l'acceptació del *statu quo*, a més a més de col·laborar de forma directa durant tot el període amb els poders econòmics i polítics locals existents, declarant-se des de bon principi contrària a la jove República social i democràtica de treballadors que va instaurar-se per voluntat popular al Pla de Besòs. L'alienació, que també va ser política i social, va fer que uns homes gaudissin de tot el poder econòmic o polític i altres no; casualment, exceptuant el període de la Guerra Civil, l'Estat i l'economia sempre van estar al costat dels posseïdors del mitjans de producció.

Els adrianencs, però, van generar respostes a aquesta situació i en els moments de llibertat democràtica –en menor mesura en els d'il·legalitat– van generar suficients associacions de caire polític, sindical i social d'esquerres i progressistes, com per a fer-se amb el poder i iniciar la lluita per un nou món. Les fases per les quals va passar el moviment associatiu adrianenc, així doncs, les hem de cercar en els anys de llibertat per les raons esmentades, però també perquè durant el primer terç del segle Sant Adrià era una societat en formació en tots els sentits, tant materials (urbanització) com ideològics (diferents experiències socials i polítiques ajudaren als adrianencs a trencar amb formes d'organització polítiques i socials alienants). Tanmateix, s'ha d'entendre que en els homes i dones que venien a construir una nova vida, fins que no aconseguiren uns mínims vitals, la seva lluita per la supervivència i per tirar endavant els fills va ser la seva màxima preocupació. Només en

algunes ocasions, quan les condicions materials van ser suficientment injustes –més que dures– van respondre col·lectivament a les agressions patides. La industrialització del municipi i el creixement econòmic seran el motor dels canvis i de la conflictivitat política i social a Sant Adrià de Besòs.

Després d'aquesta exposició mínima sobre el model històric i filosòfic en que hom creu que es generà el moviment associatiu, cal puntualitzar alguns conceptes per evitar que es puguin considerar massa dogmàtics o elementals. L'evolució política d'alguns dels dirigents de les associacions obreres adrianenques posa de manifest com les classes socials i les posicions ideològiques de les persones que les dirigeixen van evolucionant al llarg de la lluita de classes –hem constatat la presència d'afiliats i/o dirigents obrers a les juntes de les organitzacions republicanes interclassistes, que més tard van ser els organitzadors del moviment socialista i anarquista a la localitat–, la qual cosa demostra com la presa de consciència s'està elaborant durant la lluita ideològica.

En definitiva, l'aparició de les organitzacions de classes no és anterior a les societats dominades per aquestes classes, les classes van definint-se i organitzant-se en la lluita per l'hegemonia dins la societat. La «classe en si», objectiva, és a dir, la formada pels treballadors no posseïdors dels mitjans de producció i sotmesos a l'explotació dels propietaris agrícoles o industrials va anar generant-se al llarg d'aquesta lluita i al ritme de les seves necessitats i amb l'augment de consciència de la seva situació. La «classe per a si» neix en un procés històric determinat per la seva situació objectiva d'explotació, però també, com diu E. P. Thompson³⁵⁰, com a resultat de l'experiència i de la participació activa i conscientment d'aquesta en la seva formació. Aquest plantejament no deixa de banda que, malgrat les lluites

³⁵⁰. La concepció que té Thompson sobre la formació de la classe obrera, el podeu consultar al prefaci del seu clàssic: THOMPSON, E. P. *Op. cit.*, 1989, pàg. XIII-XV. *“Y la clase cobra existencia cuando algunos hombres, de resultados de sus experiencias comunes (heredadas o compartidas), sienten y articulan la identidad de sus intereses a la vez comunes a ellos mismos y frente a otros hombres cuyos intereses son distintos (y habitualmente opuestos a los suyos). La experiencia de clase está ampliamente determinada por las relaciones de producción en las que los hombres nacen, o en las que entran de manera involuntaria. La conciencia de clase es la forma en que se expresan estas experiencias en términos culturales: encarnadas en tradiciones, sistemas de valores, ideas y formas institucionales. Si bien la experiencia aparece como algo determinado, la conciencia de clase no lo está. Podemos ver una cierta lógica en las respuestas de grupos laborales similares que tienen experiencias similares, pero no podemos formular ninguna ley. La conciencia de clase surge del mismo modo en distintos momentos y lugares, pero nunca surge exactamente de la misma forma [...]. El problema es, por supuesto, cómo este individuo llegó a tener este «papel social», y cómo la organización social determinada (con sus derechos de propiedad y su estructura de autoridad) llegó a existir. Y estos son problemas históricos. Si detenemos la historia en un punto determinado, entonces no hay clases sino simplemente una multitud de individuos con una multitud de experiencias. Pero si observamos a esos hombres a lo largo de un período suficiente de cambio social, observaremos pautas en sus relaciones, sus ideas y sus instituciones. La clase la definen los hombres mientras viven su propia historia y, al fin y al cabo, esta es su única definición.*”

silencioses o contundents pels drets socials i polítics dels treballadors (agraris o industrials), generen experiències útils per a les generacions futures, i tanmateix també mostra com no és or tot el que llueix, sinó que també han existit formes d'acomodament o acceptació de la classe obrera a l'ordre social establert.

En definitiva, cal valorar, com dèiem a la introducció, que el que sustenta el quadre de la història és l'estructura econòmica, però sabem que aquesta no és l'element determinant absolut, sinó un dels elements més importants, però no el definitiu. Les paraules de William H. Sewell, Jr. crec que ens poden servir com a colofó: *—De lo que se trata es de posibilitar la escritura de historias de la clase obrera más complejas y satisfactorias, historias que abracen la visión que Thompson nos ofrece de la experiencia, la diacronía y la acción en el proceso histórico, pero que desarrollen la experiencia diacrónica en una dialéctica constante y abierta con las estructuras sincrónicas de determinación. Pues no podemos decir que conocemos dichas estructuras si en nuestros escritos concretos no somos capaces de enseñar cómo éstas modelan las acciones reales, vividas por los sujetos históricos en el transcurso del tiempo, y cómo són modeladas recíprocamente por ellas*".³⁵¹ En definitiva, com diu Julián Casanova referint-se a George Rudé, Thompson, Hill, Hilton, Hobsbawm, Samuel, Stedman Jones, i d'altres és que tots ells comparteixen: *—un tipo de marxismo flexible, humano y libre*".³⁵²

El moviment associatiu adrianenc va estar sotmès a les lleis emanades de la Constitució de 1876 (art. 13), article que no va fer-se efectiu fins aprovar-se la llei del 30 de juny de 1887, la qual que va ser respectada per la República i l'Estatut de Catalunya, i va ser reformada per la Dictadura Franquista amb el decret de 1941, el qual va limitar el dret d'associació, ja que qualsevol societat per funcionar necessitava l'aprovació governativa explícita. Durant la foscor del franquisme les associacions van quedar reduïdes a la mínima expressió per la repressió i les traves burocràtiques.

Per tal d'analitzar les fases del moviment associatiu adrianenc, relacionarem els càlculs de la *ràtio* que s'anomena *Oportunitat associativa cultural (OAC)*³⁵³, que ens mostra

³⁵¹. SEWELL, William H. Jr. —Cómo se forman las clases: reflexiones críticas en torno a la teoría de E. P. Thompson sobre la formación de la clase obrera”, *Historia Social*, núm. 18. 1994, pàg. 100.

³⁵². CASANOVA, Julián. *La historia social y los historiadores*. Barcelona: Crítica, 1991, pàg. 99.

³⁵³. Segons, SOLÀ GUSSINYER., Pere. *Història de l'associacionisme català contemporani. Barcelona i les comarques de la seva demarcació 1874-1966*. Barcelona: Generalitat de Catalunya i Dept. de Justícia, 1993, pàg. 21-22. L'OAC és: *El càlcul de l'oportunitat associativa-cultural es fa dividint la població pel nivell associatiu-cultural. Per la població, es fa la mitjana del nombre d'habitants entre dos censos. El nivell associatiu-cultural*

l'oportunitat associativa de cada habitant o, el que és el mateix, el nombre de persones per entitat que hi ha en un moment determinat, les dades concretes de les associacions i les etapes econòmiques i polítiques per les quals va passar el municipi. Si observem les dades de Sant Adrià de Besòs, podem entendre per què parlem del ric moviment associatiu adrianenc. No només ho fem per la gran quantitat d'entitats, molt més grans que la de localitats dels voltants –segons les xifres que dona Pere Solà, molt limitades pel període republicà (com ell mateix reconeix)³⁵⁴ i que caldria aprofundir-hi–, sinó també per l'abundant tipologia, és a dir, per la seva diversitat i qualitat, pocs aspectes de l'activitat social del municipi van restar fora de l'activitat associativa.

Taula LXXV: Evolució de l'associacionisme i de l'oportunitat associativa cultural (OAC) de les localitats de la comarca i de la província, 1900-1939

	1900-09		1910-19		1920-29		1930-39	
	Entitats	OAC	Entitats	OAC	Entitats	OAC	Entitats	OAC
Badalona	87	192,5	82	255,7	98	313,1	86	448,5
Barcelona	2.116	221,0	2.027	267,0	2.264	316,0	2.143	406,0
Sant Adrià de Besòs	–	–	7	93,3	9	351,3	20	309,0
Sant Adrià (càlculs propis)	1	456,0	8	97,9	15	216,7	53	115,9
Santa Coloma de Gramenet	5	281,6	7	273,6	24	271,8	22	572,9
Província (sense Barcelona)	1.330	326,0	1.731	286,0	1.774	336,0	1.456	469,0

Llegenda: Entitats = Nombre d'associacions creades entre l'any esmentat i l'any següent (dècada). Els càlculs propis s'han fet amb totes les entitats que hem pogut conèixer i amb les que continuaven existint a cada període. Podeu observar que falten alguns partits polítics, la qual cosa es deu a la manca d'informació, però ens sembla que funcionaven com a aparells polítics i/o administratius, exceptuant les organitzacions juvenils que sí que han estat esmentades. Les organitzacions creades durant cadascuna de les dècades estudiades van ser, segons les nostres dades: 1, 8, 12 i 47. I les que funcionaren: 1, 8, 15 i 53.

Font: Elaboració pròpia a partir de: SOLÀ GUSSINYER, Pere, *Op. cit.*, 1993, pàg. 226, 43, 238, 240 i 23 respectivament (segons l'ordre d'aparició a la taula). Les dades de Sant Adrià de Besòs càlculs propis a partir de diferents fonts municipals.

Segons totes aquestes dades esmentades, podem dividir l'evolució del moviment associatiu, entre els anys 1900-1939 en quatre etapes (1900-1913, 1914-1920, 1921-1930 i 1931-1939):

Primera etapa (1900-1913): Tenim un poble agrari i amb un nivell associatiu gairebé nul i lligat a només una ordre de tipus monàstic, ja que l'associació de tipus recreativa creada en 1886, sembla que va desaparèixer el 1890. El món rural adrianenc girava al voltant de

s'obté per cada dècada afegint a les entitats inscrites durant la dècada aquelles entitats de dècades anteriors de les quals ens consta l'existència en la dècada a considerar.

³⁵⁴. *–En relació amb aquest indicador que, és el nombre d'habitants per associació, tinguem en compte que les xifres que oferim són teòriques. No ens cansarem mai de repetir que els estudis localitzats permetran ulteriors aprofundiments?.* *Ibidem*, pàg. 23.

l'església catòlica i de la taverna de la vídua de Josep Reverter als afores del poble. L'OAC d'aquest període és del 456 persones per entitat activa i és el més elevat de tota la comarca i de la província, la qual cosa suposa menys possibilitats associatives.

Taula LXXVI: Evolució de l'associacionisme adrianenc segons la seva tipologia, 1900-1939

<i>Tipus</i>	<i>1900-9</i>		<i>1910-19</i>		<i>1920-29</i>		<i>1930-39</i>		<i>Total</i>	
	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>
Armada							1	2,2	1	1,5
Col·lectivització							1	2,2	1	1,5
Cooperativa			3	37,5	2	16,7	1	2,2	6	9,0
Cultural					3	25,0	5	10,9	8	11,9
Cultural Esportiva							1	2,2	1	1,5
Defensa Interessos							1	2,2	1	1,5
Econòmica							1	2,2	1	1,5
Esportiva			2	25,0			5	10,9	7	10,4
Folklòrica							1	2,2	1	1,5
Monàstica	1	100,0						0,0	1	1,5
Musical / Coral			1	12,5	1	8,3	1	2,2	3	4,5
Pedagògica							1	2,2	1	1,5
Política					2	16,7	12	26,1	14	20,9
Propietaris					1	8,3	1	2,2	2	3,0
Recreativa					2	16,7	3	6,5	5	7,5
Religiosa							1	2,2	1	1,5
Sindical					1	8,3	5	10,9	6	9,0
Socors Mutus			2	25,0			4	8,7	6	9,0
Taurina							1	2,2	1	1,5
Total general	1	100,0	8	100,0	12	100,0	46	100,0	67	100,0

* Podeu observar que en la dècada dels anys trenta apareix una societat menys (Germandat Popular Adrianenca) que a la resta de taules, donat que no ha estat possible la seva catalogació. Hi ha dues associacions sense comptabilitzar, una del segle XIX i l'altra per manca d'informació per a la seva classificació.

Font: Elaboració pròpia a partir: ASAB, Sol·licituds d'autorització per desenvolupar diferents activitats les associacions adrianenques, anys 1900-39. I diferents documents municipals com els *Llibres d'Actes de l'Ajuntament*, premsa (*La Veu de Besòs* o *Tierra Baja*) i del Registre d'associacions i expedients de l'Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona (AHGCB). Aquestes fonts són les que hem fet servir per a totes les taules relacionades amb el moviment associatiu de Sant Adrià de Besòs.

Segona etapa (1914-1919): El municipi, que continua essent agrari, va iniciar el *take off* industrial; la societat adrianenca presenta un fort creixement associatiu, en concret l'OAC ens mostra com és el període estudiat amb més possibilitats associatives, el nombre de persones per societat va ser d'unes 98 persones, xifra superior a la mitjana de la província, de la capital i de la resta de localitats de la comarca, que es mantenen en xifres lleugerament inferiors al període anterior (OAC, 1910-1919: 256-286). El 37,5% de les associacions eren cooperatives (dues de lliure adscripció i una d'empresa, en concret de la Baurier), el 25% eren de socors mutus i lligades als propietaris agrícoles (Montepío del Glorioso San Isidro Labrador). Els dos clubs de futbol que es creen representen el 25% de les associacions i la Coral Cant i Treball també està lligada a l'empresa Baurier. Les associacions d'aquest període corresponen a l'aparició en escena d'una reduïda classe obrera que intenta solucionar els seus problemes d'abastament i sociabilitat mitjançant la creació de cooperatives de consum i de l'acció de la classe dirigent local que mitjançant les seves associacions va pretendre, d'una banda, solucionar els seus problemes econòmics i agrícoles i de l'altra controlar el temps lliure del treballador agrícola o indústria mitjançant les activitats esportives (futbol) o musicals. Els espais, però, de sociabilitat que van guanyar terreny van ser les tavernes, cafès i bars; de tota manera, la cooperativa *El Porvenir Adrianense* va tenir un cafè econòmic fins el 1918, la qual cosa suposa que els homes de la classe dominant anirien al cafè bar de Lluís Mari Cargol (La Adrianense, SA, fundat el 1918).

Tercera etapa (1921-1930): El municipi ja era una societat dual agrària i industrial, caracteritzada pel fort creixement de la població i de la classe obrera adrianenca i per la repressió de Dictadura de Primo de Rivera, que va il·legalitzar algunes associacions (Coral Cant i Treball), i alhora va obstaculitzar-ne la creació de noves, permetent només l'aparició de les que ella podia controlar o creia controlar. Així, la creació de la Cooperativa Obrera de Consumo –*El Besòs*” nascuda el 1925 va ser permesa, suposem, per les bones relacions de José Castán Bistuer (futur regidor del Front d'Esquerres, en representació de l'Ateneo Obrero Federal) amb els homes del poder local tradicional. L'OAC va empitjorar notablement, essent de tot el període estudiat, si exceptuem el 1900-1909, el pitjor amb un OAC de 216,7, però de tota manera molt inferior a la mitjana de la província, capital i a la resta de localitats de la comarca, amb una OAC que oscil·lava entre el 271 de Santa Coloma de Gramenet i, el 313 i 316, de Badalona i Barcelona. Les associacions existents foren (en percentatges sobre el total) les següents: cooperatives (2), 16,7%; culturals (3), 25,0%; musical / coral (1), 8,3%; polítiques (2), 16,7%; propietaris (1), 8,3%; recreatives (2), 16,7% i sindicals (1), 8,3%. De

les dues cooperatives, una és de consum i de lliure adscripció i l'altra és la secció d'esbarjo de la cooperativa de la fàbrica Baurier. De les de caire cultural, una és una mútua escolar privada, l'altra l'Ateneu Cervantes, dirigit pel que podem anomenar nucli dur del socialisme adrianenc (família Martínez Ros), i la tercera l'Ateneu Adrianense (considerat d'esbarjo o recreativa segons algunes fonts, però que nosaltres hem considerat cultural, pel tipus d'activitats que realitza). L'associació de propietaris que es creà era l'Associació de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals, que va aparèixer lligada a l'urbanitzador d'aquest barri Fermín Borrás i a la UP. Les recreatives van ser dues. D'una banda, *La Amistad*, que si bé va néixer com una associació d'esbarjo, aviat va convertir-se en una organització veïnal contraposada als interessos de l'esmentada anteriorment i formada després del trencament d'aquesta. El seu màxim representant va ser l'altre gran urbanitzador del municipi, Andrés Soler Aymerich, representant per antonomàsia del poder adrianenc de sempre, durant la seva formació van ser freqüents els enfrontaments tant en els seus òrgans de premsa com entre persones (fets en els quals participaren el constructor Josep Marfany, Josep Castán, José Gil i Juan Messeguer). L'altra societat recreativa va ser una societat coral que no sabem si va acollir a membres de la prohibida societat Cant i Treball. Els dos clubs de futbol que es creen representen el 25% de les associacions i la Coral Cant i Treball, també lligada a l'empresa Baurier. Les associacions d'aquest període corresponen a l'aparició en escena d'una reduïda classe obrera que intenta solucionar els seus problemes d'abastament i sociabilitat mitjançant la creació de cooperatives de consum i de l'acció de la classe dirigent local que mitjançant les seves associacions va pretendre, d'una banda, solucionar els seus problemes econòmics i agrícoles, i de l'altra controlar el temps lliure dels treballadors agrícoles o industrials mitjançant les activitats esportives (futbol) o musicals. Els espais, però, de sociabilitat que van guanyar terreny van ser les tavernes, cafès i bars, de tota manera la cooperativa *El Porvenir Adrianense* va tenir un cafè econòmic fins el 1918, la qual cosa suposa que els homes de la classe dominat anirien al cafè bar de Lluís Mari Cargol (La Adrianense, SA, fundat el 1918).

Quarta etapa (1931-1939): El municipi rural i agrari ha esdevingut urbà i industrial, amb un espectacular creixement demogràfic, econòmic, social, polític i cultural, l'eclosió associativa de l'etapa republicana no tindrà parangó amb altres períodes i serà molt superior a la de les ciutats de la comarca i de la província. La llibertat d'associació republicana permetrà l'aparició d'una realitat esclafada pel poder local i estatal. L'OAC adrianenca serà excepcionalment gran, la nostra recerca ens ha permès estudiar 47 associacions (27 més de les

considerades per les fonts oficials i les correccions fetes per Pere Solà), el que ens dóna una ràtio de 115,9. Evidentment, els estudis locals permetrien reduir aquestes diferències, però fins i tot amb les xifres oficials és Sant Adrià de Besòs el municipi amb una major oportunitat associativa de tota la comarca que oscil·la entre 406 de Barcelona i el 573 de Santa Coloma de Gramenet. Les associacions creades, a diferència de l'etapa anterior, quan estaven prohibides, van ser de caire polític (vuit noves organitzacions), sindical i socors mutus (set noves). Les associacions (en percentatges sobre el total) van ser les següents: polítiques (12), 26,1%; sindicals (5), culturals (5) i esportives (5) amb un 11% cadascuna d'elles; socors mutus (4), 8,7% i recreatives (3), 6,5%. Aquestes dades ens mostra una societat adrianenca democràtica avançada i compromesa amb la lluita pels seus interessos polítics, socials i laborals i, on les activitats de caire cultural, recreatiu i esportiu, comencen a guanyar pes en una societat que millora les seves condicions de vida. La majoria de les associacions adrianenques, que naixeran amb la república, seran prohibides i els seus dirigents i membres empresonats després de finalitzada la Guerra Civil. Sant Adrià de Besòs, a partir de 1939, tornarà a caure en una altra negra nit, la dictadura franquista. La primera associació que es crearà, el 10 de novembre de 1939, serà la Comunitat de Regants del Pla del Besòs, per garantir la producció agrícola en un moment de fam, misèria i estraperlo.

Taula LXXVII: L'associacionisme a Sant Adrià de Besòs, 1886-1939

<i>Associació</i>	<i>Tipus</i>	<i>Constitució</i>	<i>Última ref.</i>	<i>Registre</i>
La Recreativa Adrianense	Recreativa	19-2-1886	16-11-1890	704 (654)
Hermanas Terciarias Dominicanas de la Anunciata	Monàstica	10-6-1902	?	3.472
El Porvenir Adrianense	Cooperativa	14-2-1914	14-03-1916	7.788
Montepío de SM Bajo Advocación Glorioso S. Isidro Labrador	Socors Mutus	12-5-1914	01-02-1917	7.864
El Despertador	Cooperativa	9-3-1916	9-6-1919	8.534
La Reguladora	Cooperativa	14-6-1916	16-6-1916	8.645
Montepío –El Glorioso San Isidro Labrador”	Socors Mutus	9-2-1917	?	8.914
C.D. Adrianense	Esportiva	1-5-1917	8-05-1923	11.538
Agrupació Coral –Cant i Treball”	Musical / Coral	9-6-1919	20-06-1929	9.759
Club Esportiu Adrianense –Foot-Ball”	Esportiva	1-8-1919		9.845
Mutualidad Escolar –Adrianense”	Cultural	27-2-1920	?	10.058
Cooperativa La Reguladora (secció d'esbarjo) Casa Baurier	Cooperativa	19-8-1924	19-8-1924	
Unión Patriótica	Política	12-10-1924	1930	
Unión de Propietarios de la Urbanización Font i Vinyals	Propietaris	2-7-1925	15-12-1934	12.372
El Besòs (Cooperativa Obrera de Consumo)	Cooperativa	30-1-1926	11-3-1938	12.568
Ateneo Adrianense	Recreativa	26-4-1926	29-04-1943	12.632
Sindicato de Empleados y Obreros de la CGESA, S. San Adrián	Sindical	20-5-1926	1926	12.750
Societat Recreativa –La Amistad”	Recreativa	15-7-1926		12.804
La Amistad. Círculo Instructivo de propietarios y vecinos de SA	Recreativa	13-5-1927	27-12-1935	13.087
Grupo Alfonso	Política	23-11-1927	23-11-1927	
Ateneo Cervantes	Cultural	30-4-1929	24-10-1930	13.801
Sociedad Coral Euterpense (Miramar)	Musical / Coral	15-11-1929	3-11-1930	14.038
Agrupació Sardanista Sant Adrià	Folklòrica	19-2-1930	12-5-1930	

<i>Associació</i>	<i>Tipus</i>	<i>Constitució</i>	<i>Última ref.</i>	<i>Registre</i>
Agrupació Ciclista Germanor	Esportiva	12-4-1930		14.183
Orfeo Adrianenc	Musical / Coral	8-7-1930	1930	14.367
Círculo Obrero Republicano de San Adrián	Política	14-11-1930	10-4-1931	14.575
Partido Republicano Radical Socialista	Política	31-05-1931		
Centre Republicà d'Esquerres de Sant Adrià de Besòs (ERC)	Política	14-7-1931	12-12-1938	16.391
Ateneo Obrero de Extrema Izquierda Federal	Cultural	15-11-1931	15-11-1932	
Centre Republicà Federal Adrianenc	Política	23-11-1931	11-2-1936	
Peña Ciclista "La Mina"	Esportiva	2-12-1931	31-8-1932	
Centre Català (Centre Republicà de Dretes)	Política	28-12-1931	7-7-1934	
Entitat de Socors Mutus del ram de la Rajoleria	Socors Mutus	2-1-1932	2-1-1932	
Unión del Comercio e Indústria (UCI)	Econòmica	24-5-1932		15.524
Ateneo Cultural Social	Cultural	21-7-1932	27-5-1936	
Foot-ball Club adrianenc	Esportiva	27-7-1932		15.821
Societat Recreativa "La Beneficència"	Recreativa	4-2-1933	4-2-1933	
Cooperativa "La Catalana"	Cooperativa	26-5-1933	5-1-1934	
Reconquesta, Grup Actiu de la FJCC (Agrupació 138)	Religiosa	26-8-1933	10-7-1936	16.433
Mútua Escolar Verdaguer	Cultural	15-9-1933		16.477
Sociedad Recreativa "El Grano de Arena"	Recreativa	6-3-1934	1942	16.780
Unió Socialista de Catalunya	Política	3-7-1934	12-5-1936	16.944
Ateneo Obrero Federal	Cultural	19-7-1934	30-5-1936	16.964
Unió de Propietaris de Sant Adrià de Besòs	Propietaris	31-8-1934	1943	17.016
Sociedad de Obreros y Empleados de la CELO	Socors Mutus	18-7-1935	20-6-1936	
Peña Taurina "La Afición"	Taurina	21-3-1935	1935	17.268
Penya Adrianenca de Cultura i Esports	Cultural Esportiva	5-9-1935	24-4-1936	17.279

<i>Associació</i>	<i>Tipus</i>	<i>Constitució</i>	<i>Última ref.</i>	<i>Registre</i>
Agrupación de Acción Ciudadana Armada de San Adrián	Armada	11-10-1935	11-10-1935	
Asociación de Padres de Familia	Pedagògica	8-11-1935	1935	17.322
Centro Republicano Radical del Pla de Besòs	Política	17-1-1936	1936	17.375
Conferación Nacional del Trabajo (CNT)	Sindical	10-3-1936	24-9-1938	
Comité de Obreros de Viñas i Goig	Sindical	10-4-1936	10-4-1936	
Centro de Estudios Psicológicos de San Adrián de Besòs	Cultural	15-5-1936	1936	17.505
Peña Agrupación Ciclista Adrianense	Esportiva	23-5-1936	1936	17.518
Unió General de Treballadors (UGT)	Sindical	01-01-1936	24-6-1936	
Partit Socialista Unificat (PSU)	Política	23-07-1936		
Soc. Colombicultura de Palomas Buches –Els Blaus del Besòs”	Esportiva	1-4-1937	1937	17.620
Colectividad de Campesinós	Col·lectivització	15-4-1937	10-1-1939	
Agrupació Anarquista del Pla de Besòs (FAI)	Política	23-12-37	1937	17.686
Sindicat Agrícola del Pla de Besòs	Sindical	3-3-1938	3-3-1938	
Creu Roja	Solidaritat	12-05-1938		
Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya (JSU)	Política	19-8-1938	19-8-1938	
Unió de Dones de Catalunya del Pla de Besòs	Política	26-8-1938	26-8-1938	
Socors Roig Internacional, SC	Solidaritat	24-10-1938	24-10-1938	
Peña Dandy/Fayol	Recreativa	01-01-1930		
Joventuts Llibertàries (JJLL)	Política	27-10-1938	27-10-1938	
Sindicat de Funcionaris Municipals	Sindical	12-12-1938	12-12-1938	
Germandat Popular Adrianenca	Solidaritat	2-9-1939	10-1-1939	
Comunitat de Regants del Pla del Besòs	Defensa Interessos	10-11-1939	1939	17.740

Font: Ídem taula anterior.

1. LA FI DE LA MONARQUIA BORBÒNICA: DE LA CRISI DE LA RESTAURACIÓ A LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA, 1900-1930

1.1. La metamorfosi d'una societat agro-exportadora, 1900-1913

1.1.1. Un món rural idíl·lic?

La societat adrianenca de principis del segle XX era una societat agrària tradicional on convivien el nou món industrial que naixia i l'agrari que creixia, gràcies a la renovació tecnològica, a l'aigua del riu Besòs i de les sèquies (Madriguera) i a les possibilitats de comercialització que ofería el mercat barceloní, necessitat de productes frescos d'horta.

El pas de l'agricultura d'autoconsum a la de mercat es produeix, en aquests anys, per l'empenta dels grans propietaris (Joaquim Barnola Bassols) i de la pagesia local; serà el moment de la mercantilització de l'agricultura i de la definitiva penetració del capitalisme en el fructífer i ric camp adrianenc. Així, els pagesos esdevenen agricultors comerciants que produeixen allò que el mercat demana i que la terra fèrtil pot produir; l'autoconsum que es mantindrà en les masies del poble, donarà pas a la consolidació del comerç i a la diversificació del sector, la ramaderia dedicada a la producció de llet (Clapés), i el comerç de carn (Aragall i Asperó), d'oli (Royo i Ciurana) o de cereals (Molins).

El desenvolupament agrari facilitarà la creació i millora de les activitats artesanals com la dels ferrers (Juan Puig) i el naixement de petits industrials, com els constructors de carros (Isaac Puig) o de maquinària agrícola (Pedro Casellas) o la fabricació de productes químics pel camp i el comerç de ceps de vinya (Francisco Caselles). No obstant això, cal recordar que el caire industrial del municipi, basat en la indústria tradicional catalana, el tèxtil, ja estava present al poble des del segle XVIII (fàbrica d'indianes) i va reprendre l'activitat a partir de 1828 amb els estampats (Can Punjem) que continuarà fins el 1910 (Guasch), però no serà l'única, en tindrem una altra dedicada al tintat i als acabats tèxtils (Gassol) i, finalment, una gran indústria química de productes pel blanqueig de teixits i altres usos (Miquel i Widmer). Però l'element que canviarà la dinàmica del poble serà l'arribada, el 1912, de l'empresa tèxtil cotonera Baurier, que tindrà una implicació fonamental en la vida política i social del municipi en la figura del seu director (Rosanas). En el mateix any, la imatge de la indústria moderna es farà present amb la construcció de les xemeneies de la tèrmica de l'Energia Elèctrica de Catalunya. El 1914 s'establirà la primera fàbrica de cartró (Llandrich).

La societat rural i agrària adrianenca no era aliena al conflicte social, va conèixer les primeres accions de protesta obreres i la repressió del segle XX, el 5 de gener de 1902, quan es va celebrar un míting, al costat del riu, amb 1.500 obrers en vaga i la posterior repressió de la Guàrdia Civil, que a cavall i cops de sabre i trets a l'aire la va dissoldre amb la detenció de 48 treballadors a qui va portar a Barcelona per les vies del tren. L'aixecament popular contra les quintes del 1909, la setmana tràgica o les vagues del 2 al 8 d'agost de 1913 de l'Art Fabril Tèxtil afectà a 2.600 treballadors de Badalona, 125 de Sant Adrià de Besòs i 22.154 a Barcelona. I el conflicte del 22 i 24 d'octubre de 1913, de la fàbrica de productes químics E. Miquel, que després d'una vaga demanaren al Govern Civil la readmissió dels companys acomiadats.³⁵⁵ En definitiva, la dualitat entre el món agrari i l'industrial i els conflictes que generava la nova societat emergent va ser una realitat amb la qual varen conviure, des de finals del segle XIX i principis del XX, els adrianencs.

Els pagesos milloraren les seves condicions de vida i s'allunyaren de la fam, i malgrat aquests fets, veien en el món industrial i urbà una font inesgotable de prosperitat. Els carros sortien de matí cap a Barcelona per alimentar a la població obrera que augmentava espectacularment, com ho feia la producció agrària –la producció de patates que s'exportaran, via Mataró, a partir dels anys vint i trenta n'és un bon exemple–, a Sant Adrià de Besòs, i a molts pobles del litoral català o propers als grans nuclis urbans.³⁵⁶

La imatge idíl·lica d'un municipi de pagesos dedicats al conreu i amb una vida lligada als costums i tradicions aïllada del món, no es correspon amb la realitat; la proximitat a Barcelona i Badalona, la millora de les vies de comunicació (carretera nacional, ferrocarril o tramvies) i el contacte amb la realitat econòmica i social de la capital havien d'influir en la societat adrianenca i així va succeir, donant origen a un nou grup social burgès (comercial i industrial) que serà qui transformi el municipi, tingui l'hegemonia social i domini l'Ajuntament.

L'Església catòlica al món rural regia la vida social dels pobles, marcava el calendari de festes (Nadal, Pasqües, Corpus, etc.), l'eucaristia dominical (comunió) era punt de trobada dels parroquians, igual que les celebracions dels sagraments (baptisme, comunió, confirmació,

³⁵⁵. LV, 22 octubre 1913, pàg. 2 i també, 24 octubre 1913, pàg. 4.

³⁵⁶. MAYAYO I ARTAL, Andreu; POMES I VIVES, Jordi Pomes. «Les contradiccions del món rural». A: RIQUER I PERMANYER, Borja (Director). *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. L'època dels nous moviments socials 1900-1930*. Vol. 8. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1995. pàg. 102-107.

matrimoni o enterrament) i la laïcitat era mínima en el societat adrianenca; el control de la fe, la moral i de la forma de viure venia determinada per l'aparell ideològic eclesiàstic que va generar dinàmiques pròpies de caire associatiu i cultural. L'aliança de l'Església amb la classe dominant i governant local és un element fonamental per entendre societat adrianenca del període i del primer terç del segle XX. El model social paternalista i patriarcal defensat per l'església catòlica coincideix amb el dels prohoms del poble, no hi ha cap acte social o polític institucional que no inclogui una cerimònia religiosa o una benedicció. Ambdós sectors intenten mantenir allunyats del conflicte social els habitants del poble i l'església, encara més després dels fets del 1909.

La Setmana Tràgica de 1909 (26 de juliol al 2 d'agost) va arribar a Sant Adrià de Besòs, a les sis de tarda del 28 de juliol, quan un grup d'unes divuit o vint persones, algunes armades amb revòlvers, es va presentar al poble per convocar una vaga general³⁵⁷ i va treure i amuntegar el mobiliari de l'església parroquial al porxo –altres fonts parlen del carrer o la plaça– i li van calar foc,³⁵⁸ causant uns danys valorats en unes cinc mil pessetes.³⁵⁹

Els revoltats, segons les fonts oficials, van arribar des de Barcelona –altres fonts parlen de reunions a la plaça, on també estava situat l'Ajuntament i esmenten la creació d'una junta revolucionària que va organitzar assemblees a la plaça per subvertir el poder municipal,³⁶⁰ fet que podria tenir certa relació per l'acció atribuïda a Domingo Molins Estrany, un dels prohoms del poble i alcalde (1897-1905, 1914-1920 i 1923). Molins, un home catòlic i disposat a defensar les seves conviccions religioses, va enfrontar-se als revoltats, ocultant a casa seva *–lo más interesante de la parroquia*”,³⁶¹ això ens fa pensar que no va ser el mateix dia de l'assalt, sinó en algun moment anterior; el que ens porta a considerar que la situació al poble. Va ser alguna cosa més que simplement l'atac a l'església parroquial o la por a la revolta a la capital. L'animadversió a l'Església, com a símbol de la

³⁵⁷. Arxiu General Militar de Segòvia (AGMS), *Expedient del Judici Sumaríssim contra Antonio Malet Pujol*. 1909. Caja: 3383, Exp.: 26845, pàg. 5 i 8.

³⁵⁸. *–Existía también un pequeño porche cubierto que corría paralelamente de la puerta de la iglesia a la entrada de la Casa Rectoral. En la parte superior tenía una balaustrada que encajaba con las habitaciones de dicha casa, sirviendo a modo de balcón. Desapareció este porche, meses después de la llamada “Semana Trágica” de 1909, pues debajo de él fueron quemados los altares, sillas y todo cuanto había de combustible dentro de la Iglesia.*” ROVIRA COSTA, Joan. *Monografía Histórica de San Adrián De Besòs*. Sant Adrià de Besòs: original, 1944. pàg. 13. [En línia, consultat: 26 maig 2016] Disponible a internet: <http://www.barnabitas.org/HISTORIA%20PARROQUIA%20SAN%20ADRIAN.doc>

³⁵⁹. Segons declaració de José Clapés Lluís. AGMS, Caja: 3383, Exp. 26845, pàg. 8.

³⁶⁰. Ajuntament de Barcelona. *Setmana Tràgica. Cent anys després (1909-2009)* Dossier: Conseqüències sociopolítiques, pàg. 116. <http://bcn.cat/setmanatragica/materials/consequencies.pdf>

³⁶¹. LVDB, Número Extraordinari, Nadal de 1930, pàg. 17.

reacció, estava molt arrelada a la cultura catalana de les classes populars, tant com la desafecció a la política i a l'Estat. Després de la Setmana Tràgica, va quedar segellada l'aliança entre la classe dominant local, que controlava tots els ressorts del poder municipal i l'Ajuntament i, l'Església catòlica, representada per Josep Pons i Rabadà, des de 1905 –quan va ser nomenat capella de la parròquia del poble– fins la seva mort, el 1931.

L'Ajuntament es va reunir l'1 d'agost de 1909, i no va fer cap esment dels fets succeïts uns dies abans, no serà fins el 8 d'agost de 1909, un cop reprimida la revolta, que l'alcalde president, José Clapés Clapés, que era la tercera generació d'una nissaga d'alcaldes i prohoms municipals –nét de José Clapés (alcalde: 1846-1845 i 1854-1861) i fill de Joan Clapés (alcalde: 1866-1868 i 1881-1893)–, demani al ple del consistori l'aprovació d'una proposició de rebuig dels fets del juliol de 1909: *–Hacer pública este ayuntamiento su más enérgica protesta e indignación por las horrores, violencias y desmanes desarrollados en Barcelona y otras poblaciones y que en menor escala han afligido también a los habitantes de este pueblo durante la última semana del próximo pasado mes de julio con motivo del saqueo e incendio de varios objetos e imágenes de la Iglesia parroquial de este pueblo. Execrar y lamentar tanto por lo reprobable de los medios usados como por la finalidad del movimiento, contrario a la libertad y al orden. Hacer votos para el restablecimiento de la paz en los espíritus por el libre derecho al Trabajo y por la restauración de los bienes materiales recientemente atropellados y destruidos por verdaderos enemigos de toda civilización y progreso.*³⁶²

L'acusat d'instigar i comandar la revolta a Sant Adrià de Besòs va ser Antonio Malet Pujol, que havia nascut a Barcelona (1879), veí del poble (carretera Negra) de trenta anys, solter i d'ofici carreter i alfabetitzat, tenia pare i germans,³⁶³ s'havia criat en un orfenat³⁶⁴ i era: *—de estatura mediana, ojos negros, pelo negro, cejas al pelo, barba poblada, completamente afeitada, enjuto de carnes, de rostro estrecho y alargado, viste traje azul de obrero.*³⁶⁵ Considerat un delinqüent, segons les fonts oficials, perquè havia estat processat

³⁶². ASAB. LAPA, 8 agost 1909, foli 26.

³⁶³. Antonio Malet: "un individuo de treinta años, «soltero, oficio carretero, habitante al ser detenido en San Adrián del Besos. Tiene padre y hermanos...". Fundación Antonio Maura (Madrid), Semana Trágica, leg. 151. Carta de 29 d'agost de 1909 Governador a Ministre de Governació. SOLÀ GUSSINYER, Pere. "Los preparativos rituales de la condena a muerte de Ferrer i Guàrdia en 1909". A: OLIVER OLMO, Pedro (coord.); URDA LOZANO, Jesús Carlos (coord.). *La prisión y las instituciones punitivas en la investigación histórica*. Cuenca: Universidad de Castilla-La Mancha, 2014, pàg. 291.

³⁶⁴. VOLTES BOU, Pedro. *La Semana Trágica*, Madrid: Espasa Calpe, 1995, pàg. 161.

³⁶⁵. AGMS, Caja: 3383, Exp. 26845, pàg. 7.

per deserció de l'exèrcit i condemnat a dos anys de presó, que va complir a la presó militar de Maó; també fou condemnat a sis mesos de presó major, per un robatori.³⁶⁶

No coneixem si tenia afiliació política, segons algunes fonts era republicà radical (lerrouxista), ho ignorem, però, ens consta com a afiliat al Centro Republicano Radical de Sant Adrià de Besòs, l'any 1933, Lluís Malet Rey, de quaranta-dos anys i comerciant.

La detenció de Malet es va produir gràcies a les declaracions dels veïns del poble: Josep Lluís Clapés (secretari municipal), Jaume Solé (mestre) i José Royo (comerciant),³⁶⁷ va ingressar a la presó, el 4 d'agost de 1909, i el dia 9 començava el procediment judicial. El jutge instructor va ser el capità de Regiment Alcántara, Santiago Albert i Lopez i, en la primera declaració, Malet afirmava que s'assabenta dels fets mitjançant uns nois, quan estava a la taverna *Las Delicias*, i va reconèixer ser propietari d'una escopeta de caça, però nega haver participat en els fets que se li imputen, segons l'informe pericial –elaborat per l'exèrcit– sobre l'escopeta, aquesta no havia estat disparada des del 26 de juliol.

Josep Lluís Clapés va declarar que Malet estava essent jutjat per robatori des de l'any anterior, i aquest, que va presenciar com era ell qui donava les ordres al grup incendiari, que no es va disparar cap arma i que els fets estaven relacionats, com van manifestar els revoltats, amb la protesta contra la guerra al Marroc. Jaime Soler va dir que va ajudar a apagar el foc i que els incendiaris no van preguntar si dins de l'església o la casa parroquial hi havia alguna persona. Finalment, José Royo va declarar el mateix, afegint que va veure sortir de l'església a Malet amb un gran martell amb el qual es van causar els danys a l'interior (pica baptismal). José Pons (capellà) va declarar que no va presenciar els esdeveniments perquè havia sortit del poble de matí, mentre que la seva mare i la criada ho van fer un quart d'hora abans dels fets.

Les sentències estaven dictades, al poder li calia evidenciar la força i la contundència de l'Estat i donar una lliçó als revoltats presents i futurs, així constava a la sentència definitiva: *—nadie puede dudar que los daños producidos moral y materialmente al Estado a los particulares y aun al servicio por la rebelión militar de Cataluña, són de tal gravedad y trascendencia en todos los órdenes de la vida que obligan a una severa y enérgica*

³⁶⁶. AGMS, *Judici Sumaríssim, op. cit.*, 1909, pàg. 18. Altres fonts: GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo. *La razón de la fuerza: orden público, subversión y violencia política en la España de la Restauración (1875-1917)*. Madrid: Editorial CSIC, 1998, pàg. 438. I la font original és la mateixa que cita: SOLÀ GUSSINYER, Pere, *op. cit.*, 2014, pàg. 291.

³⁶⁷. Aquests testimonis van reconèixer a Antonio Malet com a cap del grup, alhora que responsabilitzaren també dels actes a José Solé Pons *—eagamantas—*, domiciliat en la carretera de Mataró en el *—ventorro, titulado Nuevo Paralelo—*. AGMS, Caja: 3383, Exp. 26845, pàg. 5.

repressión”.³⁶⁸ El 10 d’agost estaven preparats els informes del jutge i fiscal, triat el tribunal i el defensor³⁶⁹ i feta la lectura de càrrecs per part del jutge. Malet va rebutjar l’acusació, va dir que els dies dels fets estava treballant per a Salvador Mestre –el moliner” i que aquest ho podia corroborar, i va demanar un acarament amb els testimonis; el jutge ho va acceptar i realitzar el dia del judici, els testimonis van confirmar les declaracions fetes.³⁷⁰

Finalment, la Llei de jurisdiccions va portar l’11 d’agost, a Malet, un civil, davant d’un tribunal militar a un consell de guerra sumaríssim sota l’acusació de rebel·lió militar. El fiscal demanava la pena de mort –segons l’art. 237, paràgraf segon, del Codi de Justícia Militar– mentre que el defensor afirmava que només podria aplicar-se el paràgraf tercer, ja que la partida no estava organitzada militarment i que la indemnització pels danys havia de ser proporcional al nombre de participants (15 o 20). La sentència, signada per Joaquim Ramos (president) i la resta de membres del jurat, condemnava a Antonio Malet per un delictes de rebel·lió militar (art. 238, núm. 2) amb l’agreujant de mala conducta anterior (art. 173) a reclusió perpètua i al pagament de cinc mil pessetes al capellà de Sant Adrià de Besòs pels danys ocasionats a l’església. L’assessor, Juan Comin, va ser implacable amb Malet, el considerà cap del grup incendiari i membre de la rebel·lió general: *–la partida procedía del núcleo de la rebeldía [...] Se adhirió a ella ejecutando el acto más característico de la misma, que es el de incendiar un edificio y objetos destinados al culto religioso”*, per la qual cosa va demanar la pena de mort, segons els articles 238 núm. 2 i el 173.³⁷¹

El jutge instructor, Santiago Albert, va lliurar la causa a la secció de Justícia de la Capitania General (Barcelona) i l’Auditor de Guerra de la Regió Militar, Ramón Pastor, en el seu informe afirmava que Malet era el cap del grup d’incendiàries i formava part de la revolta revolucionària que s’estava produint a Barcelona, d’on venia ell i el grup que comandava; que no va col·laborar durant el sumari i que va confessar la seva participació quan va declarar que el cap no era ell sinó una altra persona. Es poden aplicar a aquests actes, l’article 238 (núm. 1 i 2) i el 173, però mentre el Consell considera que la pena ha d’ésser de empresonament perpetu, l’Auditor considera que ha de ser de mort, car no s’observa cap atenuant sinó agreujant; segons aquest el Consell ha optat per la perpètua, influenciat perquè altres fets

³⁶⁸. *Ibidem*, pàg. 35.

³⁶⁹. President: Joaquim Ramos Manotas; Vocals: Aniceto García Rodríguez, Eduardo Lagunilla Solórzano, Luciano Garriga del Villar, Leopoldo de la Torre Calavera. José Roca Navarro i Eduardo Mendoza García; Fiscals. Luis Alonso i Tobar; Defensor: Pedro Romero de Val; Assessor: Juan Comín i Angulo. *Ibidem*, pàg. 26.

³⁷⁰. *Ibidem*, pàg. 15-25.

³⁷¹. *Ibidem*, pàg. 26-31.

similars han estat castigats de forma més lleu. L'Auditor volia la pena de mort i afirmava *—los tribunales están obligados a castigar los delitos que encuentren probados, sin establecer comparaciones con otros que no están sometidos a su fallo.*” I defensava que s'apliquessin els articles 237 (núm. 3), 238 (núm. 1) i 173. Per afirmar: *—El Consejo de Guerra ha incurrido en un error de derecho en la calificación del delito y en la pena aplicable. [...] Denegar su aprobación al fallo y elevar los autos al Consejo Supremo de Guerra y Marina para la resolución que estime en justicia.*”³⁷²

El 12 d'agost es va enviar el sumari a l'Auditor de Brigada, Vicente Fàbregas i Pellón, Relator del CSGM, que informava de la resolució presa, el dia 26 d'agost de 1909, per la *—Sala de Vacaciones de agosto de 1909. Presidente: Suárez Valdez [...] se revoca la sentencia del Consejo de Guerra [...] se condena al procesado Antonio Malet Pujol [...] a la pena de muerte [...] y a pagar a los perjudicados cinco mil pesetas.*”³⁷³ I per l'aplicació dels articles 238, 172, 188 del Codi de Justícia Militar, a més a més es procedia a informar al govern i al ministre de la Guerra (carta de 26 d'agost), aquest signa l'*—enterado*” i el 27 a les dotze de la nit en el Castell de Montjuic li comuniquen a Malet la sentència i es fan tots els preparatius per l'afusellament pel dia 28 a les vuit del matí.

Antonio Malet, a les cinc i cinc de la matinada, quan estava en *—capella*” va demanar al jutge instructor fer una ampliació de la seva declaració. En aquesta afirmà que ell només va voler impedir que els revoltats cremessin l'interior de l'església i els objectes de culte *—como lo había pedido el pueblo*” i inculpar en els fets a tota una sèrie de persones: *—Pascualet y otro apodado el 'Chato', ambos de Badalona; el hijo del 'Cagamantas' que reside en el 'Petit Paralelo' [...] Delfín Mercader de San Adrián de Besós y un jorobado que no sabe cómo se llama a más de otros que tampoco conoce. Que el maestro de escuela de San Adrián es el que se apropió del dinero de la Caja de Almas, Caja que habían sacado a la calle los revoltosos [...] Delfín Mercader fue detenido con el declarante por un capitán de Caballería y que en los calabozos de la Casa de la Vila de Badalona vino la mujer de Delfín llorando y que aquel fue entonces puesto en libertad a sus instancias por un teniente de Caballería*”. La declaració van signar-la Antonio Malet; el jutge, Santiago Albert i el secretari de tot el procés, Ramon Remolar.³⁷⁴

³⁷². *Ibidem*, pàg. 32-36.

³⁷³. *Ibidem*, pàg. 41-43.

³⁷⁴. *Ibidem*, pàg. 50.

La premsa conservadora atribuïa a Malet la responsabilitat directa dels fets de Sant Adrià de Besòs afirmant fins i tot que s'havia cremat l'església i que l'acusat havia disparat contra la força pública. Recollia la notícia del judici militar sumaríssim i pel delictes de rebel·lió militar, del matí de l'11 d'agost, a la caserna de les *Atarazanas*.³⁷⁵ O que el 24 d'agost encara estava pendent de la decisió del Tribunal Suprem³⁷⁶ i, finalment, que el 28 d'agost a les vuit i cinc del matí, va ser afusellat al fossar de la bateria de Santa Amàlia del Castell de Montjuïc.³⁷⁷

El Ministeri de governació, sota la presidència de Juan de la Cierva i Peñafiel, va informar del processament de 1.725 persones pel delictes de rebel·lió armada, disset van ser condemnades a mort, i finalment cinc van ser executades.³⁷⁸ Tots els afusellaments van realitzar-se al fossat del castell de Montjuïc, entre el 13 d'agost i el 13 d'octubre de 1909.

La vida plàcida i idíl·lica d'un poble rural i agrari situat entre la metròpoli barcelonina i la ciutat de Badalona era en realitat una quimera. La societat adrianenca no estava al marge de la realitat catalana, i igual que aquesta era un espai de confrontació d'interessos, de lluita de classes i de valors, entre els qui arribaven, sense res, atrets per la societat industrial en creixement i els qui hi vivien, propietaris o arrendataris dedicats a l'agricultura. Eren mentalitats molt diferents, una arrelada a la terra, conservadora, catòlica i submissa amb els poderosos de la monarquia, l'exèrcit o l'Església. I l'altra, com veurem ara, progressista,

³⁷⁵. LV, 12 Agost 1909, pàg. 2. *–Consejo de guerra. Ayer mañana en el cuartel de Atarazanas se celebró un Consejo de guerra, por procedimiento sumarísimo, que vio y falló la causa instruida contra un paisano de San Adrián de Besos, acusado del delito de rebelión.*

³⁷⁶. ABC, 24 agosto 1929, pàg. 16.

³⁷⁷ *–A las ocho de ayer mañana [28], en el foso de la batería de Santa Amalia del castillo de Montjuich, fue pasado por las armas, por un piquete del regimiento infantería de Vergara, el reo Antonio Malet Pujol, condenado a muerte por haber capitaneado a los revoltosos que en San Adrián del Besos incendiaron la Iglesia parroquial de aquel pueblo, entregándose a otros excesos. El reo que se hallaba anoche en el cuartel de Atarazanas, fue trasladado a las once con otros presos a Montjuich y una hora más tarde el juez instructor le leyó la sentencia, que firmó. Después fue puesto en capilla, auxiliándole el capellán de la fortaleza y los hermanos de la Paz y Caridad, que fueron avisados a la una y que no abandonaron al reo hasta el último trance. A las siete de la mañana oyó misa que celebró el citado capellán, siendo trasladado luego al foso, en cuyas inmediaciones se hallaban formados un piquete de Vergara y fuerzas del regimiento de Alcántara, de cazadores de caballería de igual nombre, de la comandancia de artillería y del cuarto mixto de ingenieros al mando del general Mora. La sentencia se cumplió a las ocho y cinco minutos.*" DEP. LV, 29 Agosto 1909, pàg. 3.

³⁷⁸. *–Según datos facilitados por la Cierva, los 216 Consejos de Guerra ordinarios instruidos en dos semanas y los cinco juicios sumarísimos que se desarrollaron del 1-VIII-1909 al 19-V-1910 se desglosaron en 739 causas con 1.725 procesados. Las vistas arrojaron como balance 98 multas, 584 absoluciones, 214 rebeldías. 110 inhibiciones y 31 pendientes de fallo, además de 40 destierros de extranjeros (de 25 franceses, cinco italianos, dos portugueses y ocho sudamericanos), 67 destierros de españoles fuera de Barcelona, 68 cambios forzosos de domicilio (en su mayoría de anarquistas), 85 arrestos, 39 penas de prisión correccional, 13 de prisión mayor, 16 de reclusión temporal, 59 condenas a cadena perpetua y 17 sentencias a muerte, de las que se ejecutaron cinco a partir del 13-VIII-1909.*" GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, *op. cit.*, 1998, pàg. 438.

republicana, anticlerical, combativa, però que en augmentar-ne el seu nombre, serà subjugada pel caciquisme local durant el primer quart del segle XX.

La població adrianenca, a partir del 1887, amb la instal·lació d'una escola sostinguda pel comú, va millorar substancialment el seu grau d'alfabetització, però deixant de banda a les dones; així, el 1893, el 79% eren analfabets, mentre que només ho era el 39,8% dels homes; el 1900, els homes havien arribat al tercer llindar d'alfabetització (77% d'alfabetitzats) i les dones no (49,3% d'alfabetitzades). La situació va millorar el 1910 amb uns percentatges d'analfabetisme del 20,9% en els homes i un 39,7 en les dones.³⁷⁹

L'associacionisme al municipi en aquest període va ser molt i de caire religiós, la primera associació va ser la de les *Hermanas Terciarias Dominicadas de la Anunciata*, una ordre monàstica que va instal·lar-se al municipi el 1892, per dedicar-se a activitats educatives –va ser reconeguda legalment pel govern civil el 10 de juny de 1902–, la segona associació creada va ser la cooperativa *El Porvenir Adrianense*, el 1914 i va desaparèixer el 1916.³⁸⁰ El 21 de febrer de 1915, va enviar els seus estatuts i llista de socis al govern civil de Barcelona, signats com a president per Joan Puignaró.³⁸¹

La primera associació de defensa dels interessos dels propietaris agrícoles adrianencs va ser el *Montepío de Socorros Mutuos bajo la advocación del Glorioso San Isidro Labrador*, constituïda el 22 d'abril de 1914, que a partir del 9 de febrer de 1917, va esdevenir la *Hermandad del Glorioso San Isidro Labrador*, aquestes associacions comptaven amb el suport municipal i cada any feien la seva reunió general a la Casa Consistorial. L'origen de la mateixa, segons Joan Rovira, va ser l'any 1869 quan Joan Isern i altres veïns sol·liciten a la superioritat que s'aprovin els estatuts d'una societat anomenada Germandat de Sant Isidre, domiciliada a la plaça del rei o de Dalt.³⁸²

³⁷⁹. MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel, *op. cit.*, 2001. pàg. 116-117.

³⁸⁰. Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona (AHGCB). Registre d'associacions. Reg: 7.778, Vol. 4, pàg. 247.

³⁸¹. ROVIRA I COSTA, Joan. –El cooperativisme a Sant Adrià”. *Viure Sant Adrià*, novembre 1987, núm. 69, pàg. 10-11.

³⁸². *Íbidem*, pàg. 11.

1.1.2. El poder municipal al servei dels propietaris de la terra locals i forans: classe governant i dominant

Catalunya, entre el 1898 i l'inici de la Primera Guerra Mundial, va començar un període de canvis demogràfics, econòmics, socials, polítics i culturals que la transformaren profundament. Un augment de població producte de l'empenta interna i en menor mesura de la immigració; un augment de la producció i de la productivitat en tots els sectors econòmics, especialment en l'industrial, que es diversifica i creix espectacularment, i es converteix en el motor de canvi de la societat catalana i en element d'atracció de nova població, tant del món rural català com de les regions properes, i genera l'aparició d'una societat capitalista fortament dual, on la burgesia i el proletariat començaran a desenvolupar-se establint una lluita aferrissada per la defensa dels seus interessos. L'empresariat millorarà i reforçarà les seves estructures organitzatives i el proletariat s'organitzarà al voltant d'un sindicalisme de classe combatiu, dispostat per a la lluita i orientat pels postulats anarcosindicalistes (CNT, 1910). El poder polític català de la Restauració, que restava sotmès al torn dinàstic entre liberals i conservadors, serà derrotat pel catalanisme representant de la burgesia industrial reformista (La Lliga, 1901) i pel republicanisme, un moviment molt divers i en el qual destacarà el corrent lerrouxista (Partit Republicà Radical, 1908) i en els federalistes (UFNR, 1910).

A Sant Adrià de Besòs, els canvis polítics i socials que experimenta Catalunya arriben de manera més lenta i, sobretot a partir del 1914, la societat adrianaenca se'ns presenta sotmesa a una minoria que controla el poder, però que no pot evitar els esclats de rebel·lia ni la lluita dels treballadors pels seus drets.

La classe dominant tindrà el control del municipi i de l'Ajuntament, que era la institució jurídica i administrativa, lligada directament, de forma jerarquitzada i subordinada, a l'Estat que representava al municipi, la qual cosa els va garantir el domini econòmic, social i polític del poble. Aquest grup social dominant estava constituït pels propietaris de la terra locals i forans –que eren la majoria i alguns d'ells nobles–, juntament amb la nova classe emergent: els comerciants i industrials nous, molts d'ells a finals del segle XIX. El control del poder permetia al grup dominant i alhora, en el nostre cas, governant, la utilització del poder

institucional de l'Ajuntament per assolir els seus interessos i no els del conjunt dels governats.³⁸³

L'alcalde tenia una doble funció, d'una banda, representava a l'Estat i, d'altra, era el responsable executiu que havia de garantir l'ordre públic i una sèrie de funcions administratives, sempre sota les ordres i direcció del governador civil. L'Ajuntament, segons la Llei municipal del 2 d'octubre de 1877,³⁸⁴ –que era la que va regir l'Ajuntament fins l'aprovació de l'Estatut municipal de 1924–,³⁸⁵ estava organitzat administrativament per: l'Ajuntament, compost de regidors i dividits en tres categories (alcaldes, tinents i regidors), i una Junta Municipal. Aquesta tenia com a funcions l'aprovació dels pressupostos de despeses i d'ingressos, l'establiment i la creació d'arbitris, i la censura i la revisió dels comptes municipals, i estava composta pels regidors de l'Ajuntament i una assemblea de vocals associats –en un nombre igual al de regidors municipals– designats d'entre els contribuents del municipi designats per sorteig.³⁸⁶ Les lleis que van regular les eleccions dels càrrecs municipals, en el període que estem analitzant, van ser la Llei electoral del 26 de juny del 1890, quan va implantar-se el vot universal masculí pels majors de 25 anys, la Llei electoral del 8 d'agost de 1907, i les Lleis municipals de 1877 i 1907.

A la Llei municipal de 1877, com a les anteriors, el que determinava si hom podia ser candidat a regidor era el criteri econòmic i de residència, en el nostre cas, mentre el municipi va tenir menys de 400 habitants, van poder ser elegits regidors tots els electors, i només ho podien ser els veïns, caps de família, amb casa oberta, amb més de dos anys de residència al municipi i que paguessin alguna contribució.³⁸⁷ L'elecció de l'alcalde la feien els regidors escollits i, tant uns com altres, podien ser cessats pel Governador civil; cal destacar que la nova Llei electoral de 1907, pel que fa als electors, era idèntica a l'anterior, l'únic canvi era

³⁸³. TUÑÓN DE LARA, Manuel. *Historia y realidad del poder (el poder y las élites en el primer tercio de la España del sigloXX)*. Madrid: Edicusa, 1967, pàg. 7-20. MIRALLES, Ricardo; DE LA GRANJA, José Luis. «Poder y élites en la obra de Manuel Tuñón de Lara». *Historia Social*, 1994, núm. 20, pàg. 115-133. L'article recull l'entrevista de l'autor Tuñón, on exposa la visió del poder i les elits a la Història d'Espanya.

³⁸⁴. *Gaceta de Madrid*, 4 d'octubre de 1877, núm. 227, pàg. 39-48. [En línia, consultat: 22 juny 2016] Disponible a internet: www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1877/277/A00039-00046.pdf *Ley municipal vigente de 2 de Octubre de 1877 comentada y anotada... por Luis Zalcano antes Freixa y Zalcano*, Madrid: Carrión Hermanos impressores, 1899. [En línia, consultat: 22 juny 2016] Disponible a internet: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000065601&page=1>

³⁸⁵ *Gaceta de Madrid*, 6 de març de 1924, núm. 99, pàg. 1223-1302. [En línia, consultat: 22 juny 2016] Disponible a internet: www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1924/069/A01218-01302.pdf

³⁸⁶. Vegeu: Lleis Municipals de 1877, articles: 29-33 i 40, també el capítol III de la secció II.

³⁸⁷. *Ibidem*, art. 40 i 41. També: MARTÍNEZ MARÍN, Antonio. *La representatividad municipal española: historia legislativa y régimen vigente*. Múrcia: EDITUM, 1989, pàg. 71 i 69-93.

que no calia ser cap de família, sinó només major de 25 anys; per la qual cosa als elegibles com a regidors, l'article 4, els permetia ser-ho: *— todos los españoles varones de estado seglar, mayores de veinticinco años, que gocen todos los derechos Civiles*”, sempre que reunissin les condicions ja esmentades en la llei municipal de 1877. El que és més important és que a Sant Adrià de Besòs s'aplicava, sistemàticament, l'article 29 de la Llei electoral de 1907, que permetia l'elecció directa dels candidats. També va guanyar importància el jutge municipal en la formació de la *Junta Municipal del censo*, ja que aquest és el que la presideix —si no hi ha Junta Local de Reformes Socials—, però, a més a més, formen part d'aquesta, el regidor amb més vots (mai l'alcalde), els dos majors contribuents per sorteig i els presidents dels gremis industrials del municipi.

L'Ajuntament, segons la Llei municipal de 1877, tenia com a funcions: *— 1. Apertura y alineación de calles y plazas y de toda clase de vías de comunicación. 2. Empedrado, alumbrado y alcantarillado clase de vías de comunicación. 2. Empedrado, alumbrado y alcantarillado. 3. Surtido de aguas. 4. Paseos y arbolados. 5. Establecimientos balnearios, lavaderos, casas de mercado y mataderos. 6. Ferias y mercados. 7. Instituciones de instrucción y servicios sanitarios. 8. Edificios municipales, y en general todo género de obras públicas necesarias para el cumplimiento de los servicios, con sujeción a la legislación especial de obras públicas. 9. Vigilancia y guardería. [...] 2°. Policía urbana y rural, o sea cuanto tenga relación con el buen orden y vigilancia de los servicios municipales establecido; cuidado de la vía pública en general, y limpieza, higiene y salubridad del pueblo. [...] 3°. Administración municipal, que comprende el aprovechamiento, cuidado y conservación de todas las fincas, bienes y derechos pertenecientes al Municipio y establecimientos que de él dependan, y la determinación, repartimiento, recaudación, inversión y cuenta de todos los arbitrios ó impuestos necesarios para la realización de los Servicios municipales.* Altres atribucions fonamentals (art. 75) eren: la formació de les Ordenances municipals de policia urbana i rural, el nomenament d'empleats i agents —els de vigilància armats eren nomenats o separats del servei exclusivament per l'alcalde—, establiment de prestacions personals i l'associació amb altres Ajuntaments.³⁸⁸

En resum, les elits locals van governar i decidir sobre el desenvolupament del municipi sense cap entrebanc, entre el 1900 i 1923 i, encara més durant la Dictadura de Primo

³⁸⁸. Lleis Municipals de 1877, capítol III: *De las atribuciones de los Ayuntamientos*.

de Rivera (1923-1931); si bé, durant aquests anys es van produir forts enfrontaments pel lideratge dins del bloc de poder, alhora que es creaven les primeres organitzacions obreres de caire polític i cultural.

El llistat d'elegibles com a regidors, que es feia segons els impostos que paguen, coincideix al municipi amb el d'electors, com hem explicat, el que ens permet conèixer qui era cadascú i qui manava al poble. El 1909, el nombre contribuents amb dret a vot eren divuit, el primer de la llista era José Royo Genique (337 ptes.), igual que ho va ser el 1914, quan eren vint-i-dos a llista. La resta de contribuents, el 1909, eren els propietaris, industrials i comerciants residents al poble, el segon Andrés Oller Colominas (58,6 ptes.), el tercer, Miquel Causadies Reig (32 ptes.), mentre que Domingo Molins Estrany era el quinze (14,45 ptes.), el dos següents, Andrés Soler Vidal i Juan Bachs Muns, ambdós amb 1,44 ptes. Sant Adrià de Besòs entre el 1900-1914 va tenir sis regidors, que eren els que corresponien a un poble amb menys de 500 residents, aquests van ser els homes que dirigiren el pas del món rural a l'urbà i obriren el camí a la industrialització.

Taula LXXVIII: Els Ajuntaments de Sant Adrià de Besòs, 1904-1914.

1903- 1905	1906-09
Alcalde: Domingo Molins Estrany	Alcalde: José Clapés Clapés
Regidor 1r: Miguel Clapés Feliubadaló	Regidor: Ramón Oller Garriga
Regidor 2n: José Clapés Clapés (dipositari)	Regidor: José Perramón Berenguer
Regidor 3r: Ramón Oller Garriga (síndic)	Regidor: José Colominas Clapés
Regidor 4t: Luis Rodón Torrens	Regidor: Agustín Clapés Rovira
Regidor 5è: José Perramón Berenguer	Regidor: Luis Rodón Torrens
1-07-1909 / 31-12-1913	1-1-1914
Alcalde: José Clapés Clapés	Alcalde: Domingo Molins Estrany
Regidor 1r: Ramón Oller Garriga	Regidor 1r: Andrés Soler Vidal
Regidor 2n: Juan Bachs Muns (síndic)	Regidor 2n: José Clapés Clapés (dipositari)
Regidor 3r: José Colominas Clapés (dipositari)	Regidor 3r: Antonio Rosanas Vinyolas (síndic)
Regidor 4r: Agustín Clapés Rovira	Regidor 4t: Juan Bachs Muns
Regidor 5è: Andrés Ribas Rius	Regidor 5è: Andrés Ribas Rius

Font: Elaboració pròpia a partir de les actes municipals de Sant Adrià de Besòs dels anys corresponents i altres documents municipals. Tots els regidors són pagesos, els dos alcaldes propietaris i comerciants, igual que Andrés Soler. Antonio Rosana era el director de la fàbrica Baurier.

D'aquest període només disposem de les actes de l'any 1909 i del 1914, però hem pogut elaborar un llistat dels alcaldes i càrrecs municipals a partir d'altres fonts. El prohom més important del municipi, entre 1897 i 1923, va ser Domingo Molins Estrany, pagès, propietari, i comerciant de cereals, nascut a Barcelona (6 novembre 1857) i mort a Sant Adrià de Besòs (17 de juny 1928), casat amb Dolors Bofill Lluís (Santa Coloma de Gramenet el 5 de maig de 1858) i ambdós havien arribat al poble el 1879 i sabien llegir i escriure.³⁸⁹ Molins, va ser alcalde (1897-1905, 1914-1920 i 1923) i fou qui va iniciar la transformació del municipi, propiciant el pas del món rural a l'urbà; durant el seu mandat es va convertir el pou de Dalt en una font (mitjançant una bomba de volant), va ser responsable de l'execució del plànol general del municipi marge esquerre del poble, de la il·luminació dels carrers de la part alta (primer amb petroli i després amb llum elèctric) i de la instal·lació de l'escorxador i dels safareigs públics.

Domingo Molins va compartir el poder municipal (1897-1914) amb José Clapés Clapés (1906-1913), membre de la nissaga dels Clapés, que controlaven el poder municipal des de 1846. Les relacions familiars de l'elit municipal³⁹⁰ els permetien controlar l'accés al nucli del poder a l'Ajuntament (alcaldia, regidoria 1a, secretaria o fiscalia municipal, entre d'altres). Molins era cunyat de Miguel Clapés (regidor 1r) i aquest oncle de Josep Lluís Clapés –que va accedir al càrrec de secretari municipal, el 4 de maig de 1898, i l'exercí fins la jubilació, el 12 de juliol de 1933–,³⁹¹ que a la vegada era cosí germà de José Clapés Clapés (alcalde).

Un altre espai de poder eren els càrrecs del jutjat municipal, que els van exercir, entre 1900-1905: Andrés Poll (jutge), José Causadies Sibina (fiscal) i José Lluís Clapés (secretari, 1900-1902) i Juan Freixa Cuchi (secretari, 1902-1905), els dos primers eren cunyats; entre 1906-1913: Juan Casas Carné (jutge), Antonio Isern (fiscal) i José Lluís Clapés (secretari). Finalment, el poder eclesiàstic, sota el control del rector, Miguel Albanell, constructor de la nova església parroquial (1877-1905) i, de 1905 a 1931, per José Pons i Rabadà, fundador de l'Hospital de l'Esperit Sant.

³⁸⁹. ASAB, *Padró de 1900*, UI: 295. Núm. Ordre, 2. (Carrer San Isidre, 2)

³⁹⁰. Domingo Molins Estrany estava casat amb Dolors Bofill Lluís; Miguel Clapés Feliubadaló casat amb Eulàlia Bofill Lluís (fills José i Pedro); José Clapés Clapés era fill de Juan Clapés Feliubadaló i de Rosa Clapés Riera (germans: Juan, Pedro i Teresa). José Luis Clapés fill de Filomena Clapés Riera estava casat amb Paula Causadies Sibina; José Causadies Sibina germà de Miquel Causadies Sibina era fill de Miquel Causadies Reig. ASAB, *Padrons de 1900 i 1905*. UI: 295-296.

³⁹¹. ASAB, *Expedient de Josep Lluís Clapés*, UI: 892, Exp. 10.

El poder municipal adrianenc, abans de 1914, com veiem, va tenir un caràcter endogàmic, i resta en poques persones relacionades familiarment –l'alcalde, Molins era cunyat del regidor, Miquel Clapés (les dones eren germanes amb els cognoms Clapés Lluís i aquest oncle de l'alcalde, José Clapés Clapés–. Els canvis d'alcalde, en aquesta època, no significaven, en aparença, el resultat de debats ideològics o de forma de gestionar el poder municipal, sinó més aviat, una mena de torn establert i acceptat pels membres del bloc de poder; de tota manera, que alguns homes, com José Royo, un dels primers contribuents i elegible des de principis de segle, no tingués cap càrrec, significava que per tal d'accedir al poder calia, a més a més de recursos econòmics, respectar el torn i esperar el moment, per a fer-ho calia participar en les comissions que l'Ajuntament creava, per exemple, de caire econòmic (1910).

Els regidors del període eren pagesos amb bones rendes, alguns d'ells tenien criats, tots estaven alfabetitzats i tots adrianencs- menys els alcaldes que eren forasters; els alcaldes eren propietaris i comerciants, serà a partir del 1914 quan es produirà el gran canvi en la composició social dels regidors municipals, amb l'arribada dels comerciants, els urbanitzadors i els homes de la indústria (Antonio Rosanas Vinyolas).

Taula LXXIX: Distribució dels escons a les eleccions generals a Catalunya, 1901-1923

<i>Grups</i>	<i>1901</i>	<i>1903</i>	<i>1905</i>	<i>1907</i>	<i>1910</i>	<i>1914</i>	<i>1916</i>	<i>1918</i>	<i>1919</i>	<i>1920</i>	<i>1923</i>
Monàrquics dinàstics (total)	33	25	26	3	16	17	19	9	13	16	12
Regionalistes	6	5	7	16	9	12	13	21	16	17	21
Tradicionalistes	1			6	2	1	1	2	2	1	1
Republicans (total) *	4	14	11	19	17	10	9	10	11	9	8
Reformistes						4	2	2	2	1	2

Font: Elaboració pròpia a partir de BALCELLS, Albert; CULLA, Joan B.; MIR, Conxita. *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923. Relació dels resultats electorals de 1869 a 1899*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 1982, pàg. 375. (*) Republicans radicals (PRR): 1910 (5); 1914 (1); 1916 (2); 1918 (0 i 1 socialista); 1919 (3) i 1920 (3 i 2 PRC).

L'afiliació política dels regidors adrianencs no la coneixem, però sí els resultats de les eleccions generals a Corts, la qual cosa ens mostra l'ambient polític del poble, ja que sabem de la implicació del municipi en la vida econòmica i política de la província de Barcelona, sobretot en aquests anys a nivell institucional. L'Ajuntament tindrà un caire profundament conservador lligat a personatges de la noblesa, que tenen propietats al municipi i regidors que defensaran els seus interessos, car seran responsables de la gestió de les terres que aquests posseeixen, tanmateix però també tindrem un nucli d'industrials, comerciants i tècnics fortament relacionats amb els cercles econòmics de la burgesia industrial catalana, que seran els qui es faran amb el control del

municipi a partir del 1914. Els primers defensaran plantejaments conservadors dels partits dinàstics i carlins i, els altres, el catalanisme emergent, com veurem més endavant, però sense trencar mai el bloc de poder, que nosaltres hem descrit com: *l'aliança urbanitzadora*. Les primeres eleccions a Corts que es celebraren a Sant Adrià de Besòs el segle XX (19 de maig de 1901) van ser impugnades per Albert Rusiñol i Prats, de la Lliga Regionalista, i Alejandro Lerroux García (Unión Republicana) pel fet d'aparèixer a les actes més vots que electors, res de nou, en el sistema fraudulent de la Restauració: *—Distrito de San Adrián del Besòs. El señor Duran protesta del acta por aparecer en ella más votos que electores figuran en el censo de aquella población. Los señores Rusiñol y Lerroux protestan de lo mismo...*³⁹²

Suposem que els beneficiaris d'aquest frau serien els partits dinàstics (liberal-conservador) i que els responsables municipals de les eleccions podrien ser-ne els autors. Les eleccions a Catalunya les van guanyar els partits dinàstics, però no pas a Barcelona (on estava inclòs el districte de Sant Adrià de Besòs), on el triomf va correspondre als regionalistes —el que va ajudar al sorgiment de Lliga Regionalista— i als republicans, Alejandro Lerroux i Francesc Pi i Margall.

Les eleccions a Corts, de 26 Abril de 1903, van tenir una elevada participació, a Barcelona (46,6%)³⁹³ i encara molt més al poble (95,4%), on van votar 84 electors, dels 88 amb dret a vot —homes, majors de 25 anys i amb dos anys de residència al municipi—,³⁹⁴ i van mostrar una societat electoralment molt dividida i decantada vers l'esquerra i una dreta fraccionada entre carlins i lligaires. Els candidats dels partits més votats van ser: Coalició republicana (80), carlins (61), regionalistes (39), socialistes (28) i Unión Republicana (15).³⁹⁵

Els resultats tenen relació amb la política endegada per la Lliga que cercava el vot dels elements més catòlics i conservadors del país, així la seva aliança electoral amb els carlins, considerats *«elements d'ordre», oposats a qualsevol canvi que posés en perill l'estructura social*³⁹⁶ i amb el trencament de l'aliança en aquestes eleccions, ja que: *—Els carlins preparen, amb l'excusa que s'han vist forcats a trencar amb els regionalistes a causa del triomf de les idees «radicals» dins d'aquest partit, una llista representativa dels interessos catòlics, que en la seva*

³⁹². LV, 24 Mayo 1901, pàg. 5.

³⁹³. La participació electoral de tot el cicle electoral (1901-1923) per províncies i Barcelona a: BALCELLS, Albert; CULLA, Joan B.; MIR, Conxita. *op. cit.*, 1982, pàg. 379.

³⁹⁴. ASAB, *Cens electoral de 1903*. UI: 1077. El nombre d'electors, el 1903 (14 de juliol de 1903) era de 98.

³⁹⁵. *Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona* de 1903. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1905, pàg. 131. [En línia, consultat: 20 juny 2016] Disponible a internet: <http://mdc2.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/estadistbcn/id/1834/rec/2>

opinió, la Lliga ha deixat abandonats.”³⁹⁶ La realitat era que els carlins, qui també defensaven el regionalisme autonomista,³⁹⁷ pensaven que serien engolits pels lligaires, perdent militants i vots; entre els seus candidats destaquen dirigents catòlics i grans hisendats.

A Sant Adrià, el triomf va correspondre als candidats republicans federalistes del Partit Republicà Únic (Joan Sol i Ortega, Joan Salas Antón i Odón de Buen), seguits pels carlins (Juan Vázquez de Mella) que van superar a la Lliga (Albert Rusiñol i Ll. Doménech i Montaner) la gran derrotada a Barcelona; un important nombre de vots pels socialistes (Pablo Iglesias i Verdes Montenegro), i per acabar amb uns resultats molt reduïts de la Unión Republicana, que va guanyar a Barcelona amb dos reconeguts candidats: Nicolás Salmerón i Alejandro Lerroux.

Els resultats de 1903 ens mostren un poble amb una forta dualitat; d’una banda, una dreta molt conservadora de caire catòlic que fluctua entre la Lliga i els carlins, però que defensa un tímid catalanisme monàrquic catòlic i conservador; i una esquerra on el republicanisme federalista –que es mantindrà fins l’arribada de Segona República–, competeix amb el lerrouxisme per aquest espai i, finalment la presència d’alguns elements de caire socialista; al poble, la USC que tindrà una gran importància durant la república i a la guerra (dins del PSUC).

Un fet que demostrà la força d’aquest republicanisme a principis del segle al municipi i la seva relació amb el moviment obrer, el trobem en un míting de *—Los obreros ladrilleros celebraron ayer tarde un mitin en el Centro de Fraternidad Republicana. El objeto de la reunión era formar una federación del oficio. Como delegado de la autoridad asistió el cabo de policía señor Carné. Los discursos pronunciados se encaminaron a unir los ánimos y las voluntades de los obreros pertenecientes al expresado oficio de ladrilleros para formar una sola sociedad. Para llevar a cabo los trabajos conducentes al objeto indicado, se nombró una comisión compuesta de socios de cada uno de los sindicatos de San Adrián, Horta, Badalona, San Gervasio, Gracia y Sants. Se acordó también pedir la supresión del trabajo a destajo y el establecimiento del jornal fijo. Al terminar el mitin los obreros se disolvieron ordenadamente. A la salida del local se habían colocado bandejas para recaudar fondos destinados a aliviar la situación precaria de un compañero anciano.*”³⁹⁸

³⁹⁶. BALCELLS, Albert; CULLA, Joan B.; MIR, Conxita. *op.cit.*, 1982, pàg. 63-65

³⁹⁷. *Ibidem*. pàg. 72. El carlins estaven disposats a demostrar que *—en la capital del Principado catalán se levanta firme y constante la bandera de la España católica, que es la de la Patria y la de la Monarquía legítima*”.

³⁹⁸. LV, 6 maig 1903, pàg. 2.

A Sant Adrià de Besòs, el 1903, dels 98 electors del municipi, 54 vivien en el cas urbà (64%); 74 estaven alfabetitzats (75,5%); 40 pagesos (40,8%), 23 jornalers (23,5%), mentre que propietaris només n'eren 6 (6,1%); el sector primari va aplegar al 56% dels electors, el terciari (20%), el secundari (7%) –tenim un 17% de jornalers sense classificar–. El 24,5% dels electors eren analfabets amb una edat mitjana de 46,4 anys –41,3 la dels alfabetitzats– i concentrats entre els 30 i 49 anys, bàsicament treballadors del sector primari (14 i 58,3%); per professions el grup més nombrós d'analfabets era el dels jornalers (37,5%), pagesos (29,2%), pescadors (12,1%) i colons (8,35) i el 79,2%, i viuen fora del cas urbà (despoblats). El votant típic, el 1903, era un pagès o jornalero que sabia llegir i escriure, d'entre 25-45 anys i que vivia al cas urbà.

Els resultats electorals i la composició social dels electors demostra que hi ha una realitat política molt diversa, sense representació en l'àmbit municipal, subjugada per la legislació i pel sistema de cacics propi de la Restauració, que només permetia ser regidors als homes amb més poder econòmic. Els sectors populars participaven de la política, almenys electoralment, però sense cap estructura organitzativa, i el seu vot s'adreçava a l'esquerra federal i els socialistes, més a l'esquerra que Barcelona, on la Unión Republicana obtenia cinc vegades més vots que federals i socialistes junts. La derrota de la Lliga al poble o Barcelona recull també els efectes de la vaga de 1902, on la dreta regionalista va mostrar el seu caire profundament conservador i burgès, cosa que van aprofitar les forces republicanes, especialment les lerrouxistes.

No disposem de les dades d'eleccions del 10 de setembre de 1905, però un cop més les actes municipals de Sant Adrià no van arribar a la sessió de proclamació de resultats a Barcelona: *—Faltan todavía las actas correspondientes a catorce secciones de la capital, las cuatro de Sarria y la de San Adrián del Besos, actas que pueden alterar el resultado de la elección en el sentido de que triunfe alguno de los candidatos de la Lliga Regionalista, el señor Pella y Porgas o el señor Cambó, mediante el sacrificio de una de las entidades económicas, probablemente el señor Girona, y en el de que aparezcan los señores Lerroux y Junoy, que hasta ahora van a la zaga en la candidatura republicana, después del jefe del partido, señor Salmerón. Ignoramos lo que habrá de cierto en el asunto, pero la verdad es que la tardanza inexplicable en la presentación de las actas que faltan se atribuye por algunos, que tal vez pequen de excesivamente maliciosos, a manejos que constituirían un agravio a la sinceridad electoral, agravio tanto más manifiesto cuanto se trata de dos partidos que la han inscrito como uno de los*

principios fundamentales e intangibles de sus respectivos programas.”³⁹⁹ De tota manera, disposem de les dades de les eleccions provincials del 12 de març del 1905, la participació va ser ínfima (20%) i el triomf va recaure sobre el candidat monàrquic però amb un fort equilibri entre lligaires i republicans lerrouxistes. Els resultats foren (vots): Republicans (Jesús Calvo, 18; Juan Pujol, 15 i Ambrosio Carbonell, 13); Lliga (Enric Prat de la Riba, 22; Aniceto Noguera, 15 i Buenaventura Plaja, 13) i el monàrquic, Luís Ferrer Bárbara, 23.⁴⁰⁰

En les eleccions generals a Corts del 21 d'abril de 1907, a Sant Adrià de Besòs la participació va ser més baixa que el 1903 (56%) i alhora que a Barcelona (59,9%); els candidats de la Solidaritat Catalana les van guanyar de forma rotunda, amb 52 vots cadascun, els candidats republicans de la llista van ser: Nicolás Salmerón Alonso i Emili Junoy i Gelabert; i els de la Lliga Regionalista: Francesc Cambó i Batlle, Ildefons Sunyol i Casanovas, i Francesc Puig i Cadafalch. Els grans derrotats van ser els antisolidaris lerrouxistes, amb només 4 vots: Alejandro Lerroux García, Nicolás Estévez Murphy, Juan Sol Ortega i José Maria Serracera i Costa. J. A. Mir i Miró.⁴⁰¹

La Solidaritat Catalana fou una aliança de les forces regionalistes, republicanes nacionalistes, federals i carlines, creada després de les agressions patides pels periòdics catalanistes a mans de l'exèrcit (1905) i de l'aprovació de la Llei de Jurisdiccions (1906), que convertia qualsevol crítica a la pàtria o l'exèrcit en un delictes que era jutjat pels tribunals militars. L'aliança solidària no comptava amb el suport del moviment obrer ni del republicanisme lerrouxista. El programa electoral (Tívoli, 14 d'abril de 1907) es centrava bàsicament en la derogació de la llei de Jurisdiccions i en unes reivindicacions descentralitzadores; la pervivència de l'aliança va ser curta, les diferències d'interessos entre els diferents grups polítics i socials que li donaren suport la feia inviable. A Sant Adrià de Besòs la participació va reduir-se, respecte el 1903, un 30%, l'abstenció podem pressuposar que venia dels votants republicans federals (molt a l'esquerra) i dels socialistes.

El 1908 es van celebrar eleccions parcials, de quatre diputats a Corts per la circumscripció de Barcelona, de la qual formava part Sant Adrià de Besòs, el triomf a la capital li va correspondre als lerrouxistes i els derrotats van ser els regionalistes, just a l'inrevés del poble,

³⁹⁹ LV, 12 setembre 1905, pàg. 2.

⁴⁰⁰ LV, 13 març 1905, pàg. 2.

⁴⁰¹ *Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona* de 1907. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1909, pàg. 204. [En línia, consultat: 20 juny 2016] Disponible a internet: <http://mdc2.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/estadistbcn/id/7618/rec/6>

on els candidats de solidaris: Ramón Albo i Martí, Jaume Cruells i Sallarés i Francesc Sunyer i Capdevila van guanyar amb 47 vots cadascun (Francesc Layret, no va obtenir-ne cap) i els radicals lerrouxistes: Alejandro Lerroux García, Hermenegildo Giner de los Ríos i Juan Sol i Ortega només 4; cap altre candidat va aconseguir cap vot.⁴⁰² El poble es mantenia en una baixa participació, només van votar 51 persones, menys del 50% del cens, igual que a Barcelona, on ho va fer el 53%. Així doncs, es mantenia la tendència a l'abstenció, iniciada el 1900, dels votants republicans federals i d'esquerres adrianencs que no anaven a votar i encara menys als lerrouxistes.

L'1 de juliol de 1909, l'Ajuntament- en mans de José Clapés Clapés- va triar nous regidors i va crear quatre comissions presidides per ell: 1. Pressupostos: Ramón Oller Garriga i José Colominas Clapés; 2. Obres públiques: Juan Bachs Muns i Agustín Clapés Rovira; 3. Amillaraments: Ramon Oller Garriga i Andres Riba Rius; 4. Primera Ensenyança: Ramon Oller Garriga i José Colominas Clapés; alcaldes de barri Joaquin Queralt Fiblà (Marge esquerre del riu) i Adrián Causadias Sibina (Marge dret).

Les eleccions a Corts del 8 de maig de 1910 es convocaven després de la derrota de la Solidaritat Catalana, en les eleccions parcials del 1908 i, en les municipals del 2 maig de 1909, quan la coalició s'havia dissolt i els components es van presentar per separat, essent derrotats pels republicans radicals del PRR. És, en aquest moment, quan apareixerien amb força, quatre tendències ideològiques i electorals molt clares: els radicals lerrouxistes, la dreta regionalista, l'esquerra republicana catalanista i la dreta conservadora (monàrquics, catòlics i carlins). La Setmana Tràgica va ser la demostració definitiva de les diferències insalvables que hi havia entre els components de la coalició solidària i de la seva viabilitat, la Lliga va fer costat al govern espanyol, als militars i a la dura repressió contra els revoltats. Així doncs, a les eleccions de 1910, la Lliga va ser completament derrotada a Barcelona pels republicans lerrouxistes i en menor mesura pels republicans federals catalanistes (UFNR),⁴⁰³ mentre que la coalició de dretes va tenir uns resultats insignificants.

A Sant Adrià de Besòs, el 1910, va augmentar el nombre de votants que van ser 81, és a dir, un 65,3% del cens –124 homes majors de 25 anys, segons l'article 1 de la Llei electoral

⁴⁰². Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona de 1908. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1910, pàg. 142. [En línia, consultat: 20 juny 2016] Disponible a internet: <http://mdc2.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/estadistbcn/id/3073/rec/1>

⁴⁰³. El 24 d'abril del 1910 es produeix la unificació del Centre Nacionalista Republicà, Unión Republicana i el Partit Federal per crear la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR).

de 1907–i a Barcelona també (58%). El poble tornava a la dreta extrema, així la coalició monàrquica de dretes fou la guanyadora, amb 49 vots per a cada candidat: Joaquim de Sentmenat Patino (Marqués de Sentmenat), Magí Sandiumenge Navarro, Marià Fortuny Portell, Benito de Pomés de Pomar i Eusebi Díaz González; la segona força, fou amb 20 vots, el PRR: Hermenegildo Giner de los Ríos, Joan Sol i Ortega, Alejandro Lerroux, Toribio Sánchez i Emiliano Iglesias; la tercera, amb 12, la Lliga Regionalista: Francesc Cambó, Ramón d'Abadal, J. Puig i Cadafalch, Narcís Verdaguer i Callís i Carles de Camps i Olzinelles (Marquès de Camps); i, finalment, la UFNR va ser la gran derrotada i no va treure cap vot.⁴⁰⁴ El lerrouxisme comença a esdevenir un punt de referència republicana al municipi, multiplicant per cinc els seus votants, el republicanisme federal catalanista no aconsegueix mobilitzar l'electorat adrianenc com havia fet anys enrere. Finalment, la Lliga mostra que a la seva dreta hi ha un bon nombre d'electors, que en certes circumstàncies, com els terribles fets de la Setmana Tràgica adrianenca, l'abandonen per anar a aixoplugar-se a la dreta reaccionària, monàrquica, catòlica i carlista.

Sant Adrià de Besòs, malgrat l'aparent tranquil·litat, es va veure involucrada entre el 2 i 8 d'agost de 1913 en la gran vaga de l'Art Fabril i Tèxtil (28 de juliol-15 de setembre de 1913), que afectà a una mitjana de treballadors de 22.154 a Barcelona, 2.600 a Badalona i 125 al municipi⁴⁰⁵ –segons Enrech, les autoritats van reconèixer una participació de 27-28 mil persones, però la realitat és que van ser prop de 40 mil els vaguistes implicats–. Les reivindicacions d'aquesta vaga eren: reducció de jornada a 9 hores diàries i 5 hores el dissabte (50h/setmana); augment salarial, d'un 40% en el preu fet i un 25% en el jornal per la reducció de jornada; compliments de la llei de treball nocturn i reconeixement de les societats obreres. Però la vaga no va ser un simple conflicte d'ofici, sinó que es corresponia al descontentament de la dona obrera del tèxtil cotoner (teixidores) de Barcelona i del Pla, que treballava més intensament i més hores (11h/dia), i es feia càrrec de les feines domèstiques, era la doble jornada de la dona obrera, mentre que molts homes treballaven entre 8 i 10 hores. El conflicte va arribar a Sant Adrià de Besòs a l'empresa Baurier, però desconeixem l'aplicació dels acords –en general, a la capital i al Pla es van acceptar–, que consistiren en una jornada

⁴⁰⁴. *Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona* de 1910. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1912, pàg. 220. [En línia, consultat: 20 juny 2016] Disponible a internet: <http://mdc2.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/estadistbcn/id/4355/rec/9>

⁴⁰⁵. Informació completa a: *LV*, 2 agost 1913, pàg. 3; 5 agost, pàg. 4; 6 agost, pàg. 3; 7 agost, pàg. 4 i 8 agost, pàg. 3.

laboral de 60 hores i en un augment proporcional a la reducció horària (entre un 3-10%). El conflicte va ser capitalitzat per un sindicat anarcosindicalista de l'Art Fabril i Tèxtil, «La Constància», que va passar de 2.000 afiliats a 18.000 al llarg del conflicte, la immensa majoria dones.⁴⁰⁶ La presència de qualsevol organització obrera organitzada de caire anarcosindicalista o similars al municipi en aquestes dates era inexistent, però desconeixem com es produeix la coordinació de les vaguistes o adrianenques amb les altres localitats com Badalona, o Barcelona, ja que la vaga, al poble, es va perllongar durant una setmana.

Poc mesos després, a l'octubre, es va iniciar un nou conflicte laboral a l'empresa del sector químic, Miquel y Widmer, SC –analitzat al capítol II, apartat 3.2.1–, el que mostrava l'existència de la lluita obrera per millorar les dures condicions de treball imposades per les empreses, i alhora evidenciava com començava l'organització capil·lar d'un moviment que mostraria més endavant tota la força d'un potent organisme. L'any 1914, els poderosos es preparen pel combat, els industrials mitjançant un dels seus tècnics entrarà a formar part del consistori i donaran les dues batalles per la supervivència, la del populisme i la religió per guanyar-se a la part dòcil del poble i la de la repressió pels irreductibles.

L'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, el 1914, va ser escollit, segons els articles 52 i 53 de la Llei Municipal de 1877 i, pel famós article 29,⁴⁰⁷ de la Llei electoral de 1907, que permetia l'elecció directa dels candidats i la pràctica del caciquisme, si bé, cal insistir que no calia aquest article per poder exercitar-la, el caciquisme i el frau generalitzat asseguraven el triomf electoral dels candidats de les elits dominants en tots els processos electorals i, encara més, en l'àmbit municipal, on quan se'ls feia fora democràticament, tornaven a apropar-se al poder mitjançant les Juntes de reformes socials o municipals.

El nou Ajuntament de 1914 va iniciar el canvi en la composició social dels regidors i càrrecs municipals, fenomen que es consolidarà durant la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). Els homes que constituïren els primers Ajuntaments del segle XX eren majoritàriament propietaris locals (pagesos i comerciants), foren els qui amb la nova elit emergent de comerciants, constructors, industrials i tècnics posaren les bases per la

⁴⁰⁶. ENRECH MOLINA, Carles. Indústria i ofici: conflicte social i jerarquies obreres a la Catalunya Tèxtil (1881-1923). Barcelona: UAB-SP, 2005, pàg. 295

⁴⁰⁷. *Gaceta de Madrid*, 10 d'agost de 1907, núm. 222, pàg. 584-592. –Art. 29. *En los distritos donde no resultaren proclamados candidatos en mayor número de los llamados a ser elegidos, la proclamación de candidatos equivale a su elección y les releva de la necesidad de someterse a ella.* ASAB. LAPA, Tom. 1, 1914, foli: 1.

construcció d'un poble urbà i industrial i que veuran en la transformació de l'espai urbà, en l'arribada de la indústria i la immigració una possibilitat de desenvolupament econòmic privat i col·lectiu i d'augment del seu poder.

Els pressupostos municipals passaren de les 5.054,83 ptes. del 1908 a les 9.304 ptes. del 1914, augmenten en sis anys en 4.249,17 ptes., mentre que l'augment de la població va estar al voltant de les dues-centes persones. L'augment es va produir per l'increment dels ingressos per impostos, que es duplicaren, i van passar de les 2.840 ptes. del 1910 a les 5.615 ptes. i significaven el 60,4% dels ingressos. El pressupost per càpita va disminuir, passant de les 14,17 ptes. de l'any 1910 a les 13,01 el 1914. Les despeses van concentrar-se en la partida de l'Ajuntament (administració) i en la de càrregues, al voltant del 35%, fins el 1914, any en que es reduïren al 29,7% i el 32,6% respectivament. Les altres partides mostren una gran estabilitat fins el 1914, i són molt petites en aspectes com instrucció pública o beneficència, i ambdues juntes eren inferiors a la de policia urbana i rural. La partida d'obres públiques era insignificant igual que la d'obres de noves construccions. El 1914 s'inicia el canvi en la distribució, i augmenta la partida de policia urbana i rural a 1.185 ptes. (12,7%) i apareixen per primera vegada pressupostades les noves construccions i un petit augment de les obres públiques. En definitiva, entre 1910-14, dos terços del pressupost anava a l'Ajuntament i a les càrregues, i només un terç a les altres partides; un 6,1% a beneficència i només un 2,6% a instrucció pública, mentre que a seguretat anava gairebé un 10%.

Taula LXXX: Pressupostos municipals de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en percentatges, 1910-1914

<i>Ingressos</i>	<i>1910</i>		<i>1911</i>		<i>1912</i>		<i>1913</i>		<i>1914</i>		<i>1910-14</i>	
	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>
Propis	3,78	0,1	3,78	0,1	3,78	0,1	3,78	0,1	3,78	0,0	18,9	0,1
Boscós		0,0		0,0		0,0		0,0		0,0	0,0	0,0
Impostos	2.840,00	40,6	2.970,00	46,5	2.765,00	38,0	3.665,00	53,6	5.615,00	60,4	17.855,0	48,5
Beneficència		0,0		0,0		0,0		0,0		0,0	0,0	0,0
Instrucció pública		0,0		0,0		0,0		0,0		0,0	0,0	0,0
Correcció pública		0,0		0,0		0,0		0,0		0,0	0,0	0,0
Extraordinaris		0,0	100,00	1,6	75,00	1,0	75,00	1,1	75,00	0,8	325,0	0,9
Resultes		0,0		0,0		0,0		0,0		0,0	0,0	0,0
Recursos legals per cobrir dèficits	4.156,22	59,4	3.310,22	51,9	4.436,22	60,9	3.096,22	45,3	3.610,22	38,8	18.609,1	50,6
Reintegraments		0,0		0,0		0,0		0,0		0,0	0,0	0,0
Total	7.000,00	100,0	6.384,00	100,0	7.280,00	100,0	6.840,00	100,0	9.304,00	100,0	36.808,0	100,0
<i>Despeses</i>												
Despeses de l'Ajuntament	2.260,00	32,3	2.260,00	35,4	2.585,00	35,5	2.440,00	35,7	2.595,00	27,9	12.140,0	33,0
Polícia de seguretat		0,0	60,00	0,9	60,00	0,8	75,00	1,1	75,00	0,8	270,0	0,7
Polícia urbana i rural	585,00	8,4	585,00	9,2	645,00	8,9	620,00	9,1	1.185,00	12,7	3.620,0	9,8
Instrucció pública	200,00	2,9	100,00	1,6	400,00	5,5	150,00	2,2	100,00	1,1	950,0	2,6
Beneficència	465,00	6,6	425,00	6,7	515,00	7,1	410,00	6,0	440,00	4,7	2.255,0	6,1
Obres públiques	600,00	8,6	220,00	3,4	260,00	3,6	200,00	2,9	550,00	5,9	1.830,0	5,0
Correcció pública	340,00	4,9	340,00	5,3	315,00	4,3	290,00	4,2	400,00	4,3	1.685,0	4,6
Boscós	40,00	0,6	40,00	0,6	40,00	0,5	40,00	0,6	40,00	0,4	200,0	0,5
Càrregues	2.455,00	35,1	2.279,00	35,7	2.394,00	32,9	2.540,00	37,1	3.034,58	32,6	12.702,6	34,5
Obres de nova construcció		0,0		0,0		0,0		0,0	809,42	8,7	809,4	2,2
Imprevistos	55,00	0,8	75,00	1,2	66,00	0,9	75,00	1,1	75,00	0,8	346,0	0,9
Resultes		0,0		0,0		0,0		0,0		0,0	0,0	0,0
Total	7.000,00	100,0	6.384,00	100,0	7.280,00	100,0	6.840,00	100,0	9.304,00	100,0	36.808,0	100,0

Font: ASAB, Pressupostos municipals dels anys corresponents: 1910-1914, Capsa: 758. L'any 1908 els ingressos van ser de 5.357,29 ptes. i les despeses de 5.054,83 la qual cosa dona un balanç positiu de 302,46 ptes. Els pressupostos municipals s'elaboraren segons la Llei Municipal de 2 d'octubre de 1877, vigent fins l'aparició del Reglament de la Hisenda Municipal de 23 d'agost de 1924, basada en l'Estatut Municipal de 8 de març de 1924, vigent fins 1958.

1.2. Indústria i immigració: el motor del canvi social, 1914-1923

1.2.1. El take off industrial, urbà i migratori

Sant Adrià de Besòs iniciarà la fase d'arrencada industrial a partir del 1914, i serà a finals de 1923 quan totes les grans indústries del període estudiat (1900-1940), estaran instal·lades al municipi. Les grans empreses industrials seran filles de la Segona Revolució industrial, innovadores i tecnològicament capdavanteres en els sectors de l'electricitat, la química, el vidre, el tèxtil o la metal·lúrgia. Empreses reconegudes per la qualitat dels seus productes en els mercats català i espanyol, cosa que els va permetre créixer i tenir una llarga i fructífera existència; pràcticament totes continuaven actives l'any 1942. La indústria va ser el motor de creixement demogràfic i urbà, va ocupar a 613 treballadors el 1923, si bé no tots vivien al municipi, per la qual cosa la xifra d'adrianencs va ser de 315, si bé l'ocultació del treball femení ens podria donar xifres més elevades. L'increment de la població activa, que va generar la nova economia adrianenca, fou espectacular i passa de les 227 persones del 1914 a les 1.037 del 1924; la classe treballadora immigrada va arribar a Sant Adrià atreta pels llocs de treball que generava el municipi i tota l'àrea del Pla de Barcelona. La població activa immigrant era majoritàriament originària de l'espai cultural català l'any 1914 (93,8%), i en menor mesura el 1924 (68,2%), quan va començar a perdre pes en benefici dels nous immigrants: murcians (11,7%), aragonesos (7,3%), d'Almeria (3,8%) i de la resta d'Andalusia (1,3%). L'any 1924 serà el del canvi en l'origen de la població activa, el 7,6% eren adrianencs i el 29,1% de la resta de la província de Barcelona, mentre que en el 1914 ho eren el 25,9% i 46,7% respectivament. La població treballadora adrianenca serà d'origen meridional, de fora del municipi i de la província de Barcelona; el cicle migratori ja no passa necessàriament per la capital o rodalies, com podem observar en analitzar els llocs de naixement dels fills dels nuclis familiars de les cèl·lules padronals.⁴⁰⁸

En definitiva, entre el 1914-1923, se'ns presenta una classe treballadora forana (no nascuda al poble), majoritàriament de l'àrea cultural catalana, però en descens, davant l'empenta de la d'origen meridional i, que degut a la seva diversitat i a la lluita per assolir unes mínimes condicions materials de vida, es veurà sotmesa al caciquisme.

⁴⁰⁸. Una anàlisi completa sobre el moviment migratori i de l'activitat de la població adrianenca: MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel, *op. cit.*, 2001. pàg. 47-112.

Com hem vist, durant la fase anterior, d'economia agro-exportadora, el poder municipal estava controlat pels propietaris de la terra adrianencs, que van començar a crear les condicions necessàries per a afavorir la localització industrial, entre elles i, fonamentalment, l'organització i la reconversió de l'espai recurs/inicial (erms) o espai/mitjà de producció agrícola en espai/mitjà de producció industrial o espai/mitjà de consum col·lectiu o privat. L'element clau que garantirà l'èxit del procés serà, d'una banda, el pla general d'urbanització del marge esquerre del municipi i d'altra, les relacions tècniques, econòmiques i polítiques de l'arquitecte municipal, Joan Maymó, i dels grans propietaris de la terra forans amb els cercles de poder del país. Aquests dos elements, juntament amb una fiscalitat més baixa i el control de l'administració local (Ajuntament), van permetre l'arribada de les grans indústries i aquestes van atraure una població obrera, inicialment del camp català, però també de Barcelona o les ciutats del pla, població que per tal d'evitar els desplaçaments necessitava adquirir els terrenys per a la construcció dels habitatges.

Els grans propietaris, mitjançant representants, van iniciar la venda del sòl, seguint les pautes marcades per pla d'ordenació municipal establert, així com més anava la indústria, més ho feia la immigració, la urbanització, el comerç i l'economia adrianenca. Lògicament, les plusvàlues generades pel procés d'urbanització del municipi i dels diferents usos del sòl, van permetre un fort enriquiment de totes les faccions de la classe dominant (propietaris, constructors, industrials, comerciants, etc.), alhora que els va garantir l'hegemonia social, política i cultural sobre la societat adrianenca.

Els habitatges construïts entre 1910 i 1924 van ser de 560, una xifra espectacular, i encara no havia arribat el gran *boom* immobiliari de les urbanitzacions adrianenques (Font i Vinyals, Riu o Monsolis); els comerços eren 57, el 1925, quan el 1914 només n'hi havia 16; els artesans eren 18 (només dos el 1914). En resum, s'estava conformant una nova societat urbana industrial sobre les esquenes d'una d'agrària rural i on els grups socials dominants intentaven controlar el procés, no només des del punt de vista econòmic, que ja ho feien, sinó també social i polític.

La millora de la qualificació professional dels treballadors s'aturarà al final del període (1924) amb l'arribada dels nous contingents humans, de la mateixa manera ho farà l'alfabetització; de tota manera, aquesta millorarà molt respecte al 1910, quan la taxa d'analfabetisme total es va situar en el 30%, mentre que el 1920 va ser del 25,8% i del 27,9% el 1928 –dones: 39,7%; 35,2% i 27,9% respectivament–, les taxes de la població activa i total

pel 1920 van ser idèntiques en els homes (17%); 4,1 punts inferiors en les dones (31,4%), i gairebé 10 punts més en la total (18,7%).

El món associatiu tindrà un fort creixement, d'una banda, per l'increment de població, que va passar dels 715 habitants del 1914 als 2.076 del 1923 i, d'altra, per l'aparició en escena de la classe treballadora amb un important contingent que situem al voltant del miler de persones. Les associacions que van fundar-se entre els anys 1916 i 1920, eren de caire econòmic, cultural i recreatiu. Les cooperatives van ser dues, una obrera anomenada, *El Despertador*, creada el 9 de març de 1916, que creiem continuadora d'*El Porvenir Adrianense*, ja que va desaparèixer el mateix mes en què apareixia la primera; i l'altra, *La Reguladora*, dependent de l'empresa tèxtil Baurier, que va constituir-se el 14 de juny de 1916, a les instal·lacions de la fàbrica Baurier, on el 19 d'agost de 1924 existia la Secció d'Esbarjo, presidida per Evelio Bosch Grieria⁴⁰⁹ i el secretari Ramon Rosanas Planas,⁴¹⁰ destacats empleats de la casa: el primer, cap dels mecànics i el segon del quan era director. L'origen de la cooperativa Baurier, com era anomenada popularment, el podem cercar en la necessitat d'abastament que tenien els empleats que vivien en la colònia industrial de l'empresa, en un barri i un poble on s'estava conformant el sector del comerç al detall; però també en la forma típica del sistema de producció, control i explotació de les colònies fabrils. Els salaris obtinguts pels treballadors i dedicats a l'adquisició dels productes de la cooperativa, segurament a preus més baixos que al poble, retornaven al circuit econòmic generat per l'empresa; construint un model tancat en l'aspecte econòmic i també en el social.

El paternalisme empresarial dels Baurier comportava submissió i, en conseqüència, limitació de drets, però oferia, a canvi, unes millors condicions de vida, evidentment sempre supeditades a l'acompliment de les normes laborals i les pautes morals fixades pels propietaris i els caps de la fàbrica. Els Baurier portaven l'experiència de les colònies tèxtils de Roda de Ter, per la qual cosa van construir habitatges per als treballadors que venien de la seva fàbrica de Salou (Masies de Roda). El 1915 a la colònia Baurier hi havia 7 cases i hi vivien 49 persones en edat laboral (més de 14 anys); el 1920: 14 i 59 i, el 1933: 16 i 82 respectivament. Els obrers residents a la colònia tenien, com explica, Manuel Fuentes: *—al seu abast un petit hort de regadiu (més o menys gran, segons la categoria professional, però la superfície més majoritària era de 5x25 metres) que permetia als treballadors de la fàbrica abastir-se de*

⁴⁰⁹. ASAB, *Padró de 1928*, UI: 297, Registre, 346.

⁴¹⁰. ASAB, *Padró de 1928*, UI: 297, Registre, 333.

verdures i fruites de temporada: tomàquets, mongetes, albergínies, carbassons, i també melons i maduixes. Aquest rebost natural es completava amb un galliner que hi havia al final dels horts, on es criaven gallines, conills, coloms i altres aus de corral, a més d'una bona provisió d'ous." ⁴¹¹

Els propietaris —anomenats *«monsieur»* pel seu origen francès—, i la seva família vivien a Barcelona; tot i que exercien un control sobre els treballadors de la colònia, així, les seves dones controlaven les condicions de les llars, les famílies i les dones de la colònia, i les visitaven quan donaven a llum, i els portaven teles i altres regals. L'educació dels fills estava a càrrec de les monges de la Consolació. En definitiva, la colònia respirava un model de vida patriarcal, tradicional, conservador, alienant, tancat i subordinat. Així, el 9 de juny de 1919, neix a la fàbrica l'Agrupació Coral "Cant i treball", ⁴¹² que restarà activa fins el 20 de juny de 1929, cor que imitava els populars i progressistes cors de Clavé.

La societat adrianenca continuava el seu procés de modernització, com ho demostra l'aparició de l'esport de masses per antonomàsia: el futbol. El primer club que va fundar-se a Sant Adrià de Besòs va ser el Club Deportivo Adrianense, i ho va fer l'1 d'abril de 1917, —*amb el seu mallot morat, era des de l'any 1923 el representant del poble en les competicions esportives, primer com a club amateur, i després en la categoria regional; l'únic inconvenient que ha tingut en tots aquest anys és l'aconseguir un terreny apte per a convertir-lo en camp d'esport...*” ⁴¹³

Taula LXXXI: Junta fundadora del “Foot-Ball” Club Adrianenc (11 de maig de 1932)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom i cognoms</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat</i>
President	Aniset Serra Guinjaume	Andreu Vidal, 21 1r 1a		
Vicepresident	Santiago Pujol Sais	Bogatell, 3 1r	Barber	32
Secretari	Buenaventura Jofre Pau	Plaça mercat, 1 1r	Jornaler	23
Vicesecretari	Francisco Martínez Franco	República, 9	Llauner	57
Tresorer	Cinto Aragall Casals	Pi i Margall, 15 bar	Comerç	42
Comptador	Salvador Rubio Ibáñez	Pi i Margall, 15 1r 1a	Rellotger	30
Vocal 1r	José Fayol Casanovas	Andreu Vidal, 21 1r 1a	Bescuiter	35
Vocal 2n	Juan Ventura Carné	Benito Pérez Galdos, 16	Jornaler	35

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona (AHGCB). *Registre d'associacions*. Reg: 9.845, Vol. 5, pàg. 74. ASAB. Cens electoral de 1933, UI: 1077.

⁴¹¹. FUENTES I VICENT, Manuel, *op. cit.*, 2003, pàg. 35-37.

⁴¹². AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 9.759, Vol. 5, pàg. 61.

⁴¹³. ROVIRA COSTA, Joan. *op. cit.*, 1985, sn.

El segon club va ser el Club Esportiu Adrianense –Foot-Ball”, fundat l’1 d’agost de 1919, que suposem va convertir-se en el –Foot-Ball” Club Adrianenc i tornat a fundar l’1 de maig de 1932. El president de la Comissió Organitzadora va ser Aniset Serra Barceló –primer president del Centre Republicà Federal Adrianenc adherit a ERC (1931-32)–, la primera junta va constituir-se l’11 de maig de 1932. El local social de l’entitat era un bar, situat al carrer Pi i Margall, 15; també lloc de reunió de la Penya Fayol. Els membres de la junta, tots homes, estaven alfabetitzats i treballaven al sector del comerç amb una mitjana d’edat de 37 anys. Per últim, en l’àmbit educatiu, el 27 de febrer de 1920, es va fundar la Mutualidad escolar "Adrianense".

1.2.2. L’assalt al poder municipal dels nouvinguts: un pacte d’interessos mutus

La Gran Guerra (1914-1918) va significar per a Catalunya i Sant Adrià de Besòs, com ja hem vist, un fort creixement econòmic –gràcies a la neutralitat d’Espanya i els efectes de la segona revolució industrial– que va empenyar la urbanització del territori i una forta immigració vers les àrees industrials de Barcelona i el seu pla. El desenllaç de la Primera Guerra Mundial va comportar, d’una banda, l’aparició del primer estat proletari del món, arrel de la Revolució Russa (1917) i, d’altra, un nou ordre mundial, sota el domini dels Estats Units d’Amèrica, que va permetre l’aparició de tot un seguit de nacions a Europa (1919). Aquests tres fets van influir de manera transcendent en la realitat espanyola i especialment en la catalana i adrianenca. Serà en aquest context, en què la crisi del sistema de la Restauració es mostrarà amb tota la seva virulència; entre el 1916 i el 1923 tots els intents reformistes, efectuats des de dalt pels partits dinàstics, el conservador dirigit per Antonio Maura i el progressista per José Canalejas, van ser incapaços d’assolir el suport de les anomenades classes neutres (majories silencioses o classes mitjanes urbanes) i encara menys dels treballadors, sobretot a Catalunya i especialment als districtes electorals industrials i obrers, malgrat les reformes socials iniciades. La burgesia catalanista, tot i la creació de la Mancomunitat de Catalunya (1914) i altres concessions de caire econòmic, tindrà una relació conflictiva amb els partits dinàstics, de col·laboració i/o enfrontament, depenent dels esdeveniments polítics –Assemblea de Parlamentaris (1917), participació als governs d’Espanya (1917, 1918, 1921 i 1922), campanya per l’autonomia (1918-1919)– i

fonamentalment laborals –la vaga de 1917 i de la Canadenca (1919)– i socials del període – crisi del 1917 i pistolisme (1917-1923)–.

Sant Adrià de Besòs, el 1914, va esdevenir una societat urbana i de masses sotmesa a la influència de Barcelona i Badalona, on el món rural agrari convivia amb l'urbà industrial i comercial. El centre del poder local –representat per l'Ajuntament–, es desplaçava del grup dels propietaris rurals al dels urbanitzadors (industrials, comerciants, constructors i tècnics). Així, trobem per primera vegada amb càrrecs municipals, constructors o propietaris d'habitatges, com Andrés Soler Vidal (Regidor 1r) i més tard, Josep Clapés Clapés, l'home de la indústria Baurier, Antonio Rosanas Vinyolas (Regidor 3r i síndic) o l'alcalde Joan Oller Bachs (comerciant de patates i de vi i propietari d'un cinema), recolzats pel nou arquitecte municipal, Joan Maymó. Aquests grups socials de la classe dominant local, aliats dels grans propietaris forans mantindran la seva influència durant tot el procés de construcció de la ciutat industrial, i s'incorporen al poder municipal entre el 1916-1931. L'home fort de la ciutat, José Royo Genique, comerciant d'olis, serà per primera vegada regidor 3r i síndic entre el 1920-1922, durant l'alcaldia de Juan Oller Bachs i no durant les alcaldies de Domingo Molins Estrany.

Una anàlisi completa i profunda de la construcció de la ciutat industrial capitalista sota l'hegemonia social, política i cultural del grup dominant i governant local, el qual hem anomenat "urbanitzador" (industrials, comerciants, constructors i propietaris d'habitatges) entre 1900 i 1931, es pot veure a l'apartat 2.3 "Urbanització i lluita de classes" del capítol I, per la qual cosa aquí, analitzarem fonamentalment el poder local (Ajuntament i jutjat), el comportament electoral dels adrianencs a les diferents eleccions (municipals, provincials i estatals), el moviment associatiu (organitzacions sindicals, polítiques, culturals, etc.) i el paper d'altres institucions com l'església o les forces de seguretat.

La formació social adrianaenca reuneix en el poder municipal els interessos de les diverses faccions de la classe dominant, i mostra el procés de substitució d'unes faccions per altres, així com els moments de forta confrontació entre aquests per assolir els interessos individuals de la facció davant dels col·lectius de la classe dominant. El fet d'aprofitar l'ús de l'espai urbà del municipi en benefici d'una determinada classe social significava assolir el poder polític, econòmic, social, cultural i institucional i això s'havia de fer amb el suport de les diverses faccions que conformaven aquesta classe dominant. Durant el període 1900-1931 el poder institucional estarà en mans de la burgesia local i les diverses faccions dels

propietaris rurals i urbans, inclosos els d'origen noble, mitjançant els seus representants. Només en proclamar-se la Segona República podran emergir els interessos populars representats per les diverses faccions de les classes treballadores (empleats públics o privats, obrers, petits comerciants, artesans, etc.). Prendre l'Ajuntament –institució fonamental que controla la creació, la gestió de l'espai urbà i del creixement econòmic– va ser uns dels motors de la lluita de classe a Sant Adrià de Besòs.

Taula LXXXII: Cicle electoral de la Restauració a Sant Adrià de Besòs (votants): 1903-1920

<i>Partits</i>	<i>1903</i>	<i>1907</i>	<i>1908</i>	<i>1910</i>	<i>1914</i>	<i>1916</i>	<i>1918</i>	<i>1919</i>	<i>1920</i>
Monàrquics / UMN	–	–	–	49	–	–	–	29	28
Carlins	61	52	47	–	–	–	109	93	69
Lliga	39			12	44	69			
Republicans Federalistes	80			–	8	4	–	–	–
Republicans Lerrouxistes	15	4	4	20	16	9	8	24	0
PSOE	28	–	–	–	0	–		2	–
Votants	84	56	51	81	68	82	117	131	97
Votació mitjana	84	56	51	81	67	81	116	102	60
Total Electors	88	98	102	124	200	220	240	260	277
Participació Sant Adrià (%)	95,4	56,0	50,0	65,3	33,7	37,1	48,4	44,2	28,3
Participació Barcelona (%)	45,6	59,9	53,0	58,8	43,2	37,3	43,4	49,9	29,5

Font: Elaboració pròpia a partir de les fonts esmentades al text i notes al peu. Dates eleccions legislatives: 19/5/1909 i 19/9/1905 (Sense dades, suposen el triomf dels partits dinàstics), 23/4/1903, 21/4/1907, 8/5/1908, 8/5/1910, 8/3/1914, 9/4/1916, 24/2/1918, 1/6/1919 i 13/12/1920. Unió Monàrquica Nacional (UMN) 1919 i 1920. Coalició de la Solidaritat Catalana (SC), 1907 i 1908. La Votació Mitjana és una dada oficial. La dada de votants és en la majoria de casos la suma dels vots i coincideix amb la votació mitjana gairebé sempre. El càlcul de participació s'ha fet amb la mitjana dels votants i de la votació mitjana. Els càlculs en cursiva són dades aproximades. Les dades de participació són de Barcelona i de BALCELLS, Albert i altres, *op. cit.*, 1982, pàg. 76, 141, 179, 206, 229, 239, 296, i 326 dels anys esmentats a la taula; les dades per províncies (pàg. 379). I també amb el percentatge de cada partit a Barcelona a BALCELLS, Albert. *Història del nacionalisme català: Dels orígens al nostre temps*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992. pàg. 101.

L'anàlisi del cicle electoral adrianenc, de les eleccions generals a corts espanyoles, durant la Restauració (1901-1923) ens mostra l'evolució ideològica del vot al municipi, sobretot de l'elit social i política, car la participació dels sectors populars va anar disminuint progressivament. Així, si el 1903 va votar el 95,4% dels electors, el 1920 només ho va fer un 28,3%. A cada nova elecció, malgrat l'increment constant de la població treballadora, el vot es decanta més cap a forces de dretes: carlins, Lliga Regionalista, monàrquics o la UMN, i amb el pas dels anys, la Lliga, aliada amb els carlins, consolidarà la seva força al municipi on només els monàrquics antiregionalistes de la UMN van limitar lleugerament els seus triomfs. Les forces republicanes federalistes, lerrouxistes i PSOE només van guanyar les eleccions el 1903, l'any 1907 amb la creació de la Solidaritat Catalana es produeix la desaparició electoral

d'aquestes forces, només els lerrouxistes mantindran una mínima representació durant tot el cicle.

A les eleccions legislatives del 8 de març 1914, a Sant Adrià de Besòs tenien dret a vot uns dos-cent homes, majors de 25 anys, i el van exercir 68, la qual cosa va representar només un 33,7% de l'electorat a Barcelona del 43%; en ambdós casos l'abstenció va augmentar. La força guanyadora va ser la Lliga Regionalista amb 44 vots (P. Rahola i Molinas, A. Rusiñol i Prats, L. Ferrer-Vidal i Soler, J. Garriga i Massó, tots 44 vots i C. de Camps i Olzinelles, 43. Seguida a molta distància per la coalició republicana, fruit del pacte de Sant Gervasi (5 de febrer de 1914) signat entre el PRR i la UFNR que va significar la desfeta d'aquest últim, els vots del candidat van ser setze. (H. Giner de los Ríos, P. Coromines i Montanya, S. Estapé i Pagés, A. Lerroux García i E. Iglesias Ambrosio). Una tercera candidatura unipersonal va ser la del metge Jaume Queraltó i Ros, anomenada Renovació Republicana, que aplega al seu voltant dissidents de tots els corrents republicans (federal, nacionalistes, radicals, progressistes, sindicalistes, etc.), que va obtenir vuit vots. Finalment, el PSOE amb Pablo Iglesias i A. Fabra i Ribas no va obtenir cap vot.⁴¹⁴ L'escassa participació electoral mostra com la dreta regionalista, en no tenir cap partit opositor en el seu espai electoral –com va passar el 1910, quan competia amb la coalició monàrquica de dretes (recordem que molts dels gran propietaris forans del municipi eren nobles)– va poder guanyar les eleccions, només la coalició republicana lerrouxista va presentar una mínima oposició.

Aquest canvi de color polític, que ara es desplaçava vers la Lliga, començava a concretar-se en l'Ajuntament, de tota manera el que es pot observar és com la classe dominant i governant local va decantant-se cap a la Lliga cercant l'aixopluc sota les sigles dels partits emergents i adaptant-se als canvis polítics per tal d'assegurar-se el control del poder i la defensa dels interessos de classe. La Lliga, que és vista com a una opció conservadora, catòlica i defensora de l'ordre social, anirà substituint al vell caciquisme monàrquic conservador i carlí, el canvi de tendència es produirà, com a molts pobles de Catalunya, a partir de la creació de la Solidaritat Catalana. Les classes populars i els obrers, després de la vaga metal·lúrgica de desembre de 1901 i de la vaga general del febrer del 1902, malgrat la derrota –demanaven la jornada de nou hores i el dret de vaga– van demostrar una clara

⁴¹⁴. Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona de 1914. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1916, pàg. 246. [En línia, consultat: 20 juny 2016] Disponible a internet: <http://mdc2.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/estadistbcn/id/16153/rec/13>

voluntat de lluita i de solidaritat; mentre la patronal, un cop més, va optar per la intransigència i el suport a la repressió. Els obrers cercaren l'alternativa no en el sindicat socialista de la UGT, que no va donar a suport a les vagues, sinó en el lerrouxisme. A Sant Adrià de Besòs, el procés va ser més lent, així el 1903 la gran força republicana és federalista i el lerrouxisme serà majoritari entre el 1910 i 1919.

Per primera vegada, la Lliga guanyarà les eleccions a Catalunya, amb dotze diputats – mai més les perdre durant tota la Restauració –, la qual cosa la convertirà en una força de govern, políticament més moderna que els partits dinàstics, però molt similar a aquests en els plantejaments ideològics; era un partit no rupturista, amb poder econòmic i social, capacitat de negociació i d'influència, sobretot a la ciutat de Barcelona, algunes grans ciutats i al conjunt de la província. Malgrat el creixement, encara entre el 1901-1923, el percentatge de diputats monàrquics a les províncies catalanes era molt important: Barcelona (38,4%), Girona (38%), Tarragona (56,8%) i Lleida (53%).⁴¹⁵

Les eleccions a Corts del 9 d'abril de 1916 mostren un lleuger increment de la participació a Sant Adrià de Besòs (37%) i una reducció a Barcelona (37,3%). El triomf absolut al poble va ser per la Lliga, representada per C. de Camps i Olzinelles, L. Ferrer-Vidal i Soler, M. Morera i Galicia, A. Albafull i Vidal i A. Rusiñol i Prats amb seixanta-nou vots; seguida molt de lluny per la Coalició Republicana de D. Millán i Albiac, H. Giner de los Ríos, A. Lerroux García i P. Coromines i Montanya amb 8 i E. Iglesias Ambrosio, amb nou i, finalment, el Bloc Republicà Autonomista amb J. Brossa i Roger, J. Queraltó i Ros, G. Alomar i Vilallonga, F. Layret i Foix i A. Samblancat Salanova, tots amb quatre vots.⁴¹⁶ Els monàrquics liberals o els carlins no van obtenir representació al municipi. Les dues coalicions republicanes estaven formades la primera pel Partit Radical (Lerroux, Giner i Iglesias), les restes de la Unió Federal i el nacionalista Pere Coromines (UFNR), i la segona pel BRA, una coalició republicana situada més a l'esquerra que l'anterior, formada amb dissidents de la vella llista de Renovació Republicana, com el doctor Queraltó i quatre candidats reconeguts esquerrans i antilerrouxistes (Alomar, Layret, Samblancat i Jaume Brossa).

⁴¹⁵. BALCELLS, Albert, *op. cit.*, 1992, pàg. 95. També: MIR I CURCÓ, Conxita; REIG I ARMERO, Ramir; SAGNES, Jean. –El vell i el nou de la política”. A: CASASSAS, Jordi (director). Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans: L'època dels nous moviments socials, 1900-1930. Vol. 8. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995. pàg. 230.

⁴¹⁶. Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona de 1916. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1918, pàg. 139. [En línia, consultat: 20 juny 2016] Disponible a internet: <http://mdc2.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/estadistbcn/id/12785/rec/15>

A Catalunya es va produir un fort equilibri entre els monàrquics liberals i la Lliga, ambdós obtindran 13 diputats a Corts. Serà el moment del canvi de política de la Lliga, el març, Enric Prat de la Riba publicarà: *–Per Catalunya i l'Espanya gran*”, i inicia la nova línia política de la burgesia regionalista catalana, consistent en una intervenció decidida en la política espanyola. Si, des de l'abril de 1914, amb la constitució de la Mancomunitat de Catalunya, s'estava construint la *–Catalunya endins*” ara es tractava de fer la *–Catalunya enfora*” de la mà de Francesc Cambó que *–esperava regenerar Espanya a través del capitalisme*”.⁴¹⁷ Aquest tenia interessos econòmics a molts indrets, també a Sant Adrià de Besòs, on era conseller de la Catalana de Gas i Electricitat, SA i fundador i accionista preferent de la important empresa adrianenca: *Compañía Española para la Fabricación Mecánica del Vidrio, SA*, on el seu soci, Joan Lligé i Pagès, també cofundador i gerent de la mateixa i membre de la Lliga Regionalista (diputat en 1918 i 1919 per Granollers) estava molt present en la vida pública del municipi, ja des de principis dels anys vint i especialment durant la Dictadura de Primo de Rivera, per tal d'influir en els Ajuntaments adrianencs. Entre el 1914-1919 serà quan el lerrouxisme mostrarà les seves dues cares, una radical, la de la vella guàrdia i una altra moderada, disposada a l'entesa amb la burgesia regionalista, cosa que els farà perdre vots, com veurem a continuació. Un exemple que afecta a Sant Adrià de Besòs és l'acord entre Pich i Pon i Cambó, que planejaven situar en el parc del Besòs o en Montjuïc, una *Exposició d'Indústries Elèctriques* (1917) i que, finalment, es va celebrar l'any 1929 a Montjuïc –com ja hem explicat al Capítol I–, mentre tant: *–Lerroux cobrava de La Canadencia perquè dificultés l'acció del sindicalisme cenetista*”.⁴¹⁸ El republicanisme lerrouxista tornava als seus orígens, servir als interessos del sistema i als propis.

Les eleccions del 24 de febrer de 1918 mostren un augment de la participació, tant al municipi (48,4%), com a la ciutat de Barcelona (43,2%) i alhora, a partir d'aquesta data i fins 1923, sempre estarà per sota del 50%. El triomf a Catalunya serà per a la Lliga Regionalista, aliada amb els carlins, que obtindran 20 diputats, el millor resultat de tota la seva història. És un moment d'eufòria regionalista, aquests defensaran l'Espanya de les regions: *–Espanya gran*”, el 5 i 19 de juliol de 1917, la Lliga i Cambó –que serà el nou líder, després de la mort de Prat de la Riba, l'agost de 1917–, aconsegueixen agrupar a l'oposició política catalana i a bona part de l'espanyola a l'Assemblea de Parlamentaris, que planteja la reobertura de les

⁴¹⁷. EHRLICH, Charles E. *Lliga Regionalista. Lliga Catalana 1901-1936*. Barcelona: Alpha, 2004. pàg. 253.

⁴¹⁸. DE RIQUER I PERMANYER, Borja. *–El Lerrouxisme*”. A: CASASSAS I YMBERT, Jordi (director, Vol. 8). *op. cit.*, 1995. pàg. 326-237.

corts, el dret d'autonomia per Catalunya i altres regions i unes corts constituents. Però, el 19 de juliol apareix la pressió del moviment obrer que havia vist com els beneficis de la Gran Guerra no van servir per millorar les seves condicions de vida i es llençaren a una vaga general revolucionària conjunta entre la CNT i la UGT (iniciada entre juliol i desembre de 1916), fortament reprimida pels militars. Les Juntas Militars de Defensa, nascudes a Barcelona el juny de 1917 com una organització corporativa en defensa dels drets dels militars, van reprimir de forma especialment virulenta els vaguistes catalans. En resum, els militars i la Lliga, davant l'empenta de la classe obrera, van posar-se al costat del govern i van deixar de banda les seves reivindicacions. Les dues grans organitzacions obreres, UGT i CNT, van trencar el pacte de col·laboració, les línies tàctiques i estratègiques eren molts diferents. L'1 de novembre de 1917 la Lliga opta per participar en el govern de García Prieto amb dos ministres regionalistes, consumant la traïció a l'Assemblea de Parlamentaris, segons republicans i regionalistes d'esquerres, que els acusaren d'aliar-se i subordinar-se a l'oligarquia espanyola. Aquesta primera participació obrirà pas a la segona, el 21 de març de 1918, quan la Lliga, ara amb el govern d'Antonio Maura i després del gran triomf a les eleccions de 1918 a Catalunya, torna a participar amb dos ministres, Joan Ventosa i un altre, el mateix Francesc Cambó (ministre de Foment). Al novembre cau el govern, i amb ell les esperances d'influir a Madrid de la Lliga, que no va aconseguir cap dret polític o millora econòmica per Catalunya.

A Sant Adrià de Besòs la Coalició de dretes (Lliga i carlins) estava representada per F. Cambó i Batlle, A. Rusiñol i Prats ambdós amb 108, P. Rahola i Molins amb 110 i, M. Morera i Galicia i N. Batlle i Baró ambdós amb 109. La Coalició d'esquerres sumava al PPR i al PSOE, amb un nombre de vots minúscul: A. Lerroux García (6), H. Giner de los Ríos (7), F. Largo Caballero (7), M. Domingo i Sanjuan i J. Pich i Pon ambdós amb 8.⁴¹⁹ Un fet significatiu, i que tindrà transcendència posteriorment, és que els dos diputats que corresponien a la minoria a la circumscripció de Barcelona foren pel socialista Largo Caballero i pel republicà Marcel·lí Domingo, mentre que els tres radicals (Lerroux, Giner i Pich) es van quedar sense acta, les properes eleccions es presentaran sols, preferien la derrota a fer diputats a aliats aliens al radicalisme.

⁴¹⁹. BOP de Barcelona (Extraordinario), 1 març 1918. Cita per CULLA... pàg. 476.

L'1 de juny de 1919 es celebren noves eleccions generals, amb un descens de la participació al municipi (39,2%) i un augment a Barcelona (49,9%). A Catalunya les eleccions les guanyarà, per un estret marge, la Lliga amb 14 diputats, davant dels 12 de la Unió Monàrquica Nacional (UMN). La Lliga, després d'intentar aconseguir l'autonomia prenent part a Madrid, influenciada per la nova realitat internacional marcada, d'una banda, per la Revolució Russa i, d'altra, pel final de la Gran Guerra amb l'aparició de noves nacions –amb el suport de la política dels catorze punts del president nord-americà Woodrow Wilson (gener de 1918)–, inicià a finals de 1918 la campanya per l'autonomia integral, de la mateixa manera que ho va fer al Parlament espanyol, Marcel·lí Domingo i altres diputats republicans d'esquerres del nou PRC i amb el suport del PRR i del PSOE. La Lliga va intentar controlar el moviment i unificar postures, però el Parlament espanyol es mostrà hostil a les propostes catalanes. Els parlamentaris catalans deixen la cambra (12 de desembre 1918), i amb la Mancomunitat redacten un projecte d'estatut (26 de novembre de 1918), que va ser aprovat amb un gran suport polític i social el 26 de gener de 1919 i, que es confrontarà amb un altre de descentralització administrativa extremadament limitat i esquifit, elaborat per una comissió extraparlamentària (sense diputats catalans), creada per Romanones. Al mes de gener es va crear la primera organització independentista, la Federació Democràtica Nacionalista dirigida per Francesc Macià i, al febrer, la Unión Monárquica Nacional, presidida pel cacic terrassenc Alfons Sala i Argemí que va néixer amb l'objectiu de combatre la subversió obrera i nacionalista, segons diu el manifest fundacional de març de 1919, *–En un momento de efusiva y generosa idealidad, hombres de diversas, y aún encontradas procedencias*” que constitueixen no un partit unificat, sinó una confederació de grups i entitats, cadascun amb independència organitzativa i ideològica; *—que asuma como única y exclusiva aspiración la defensa de estos tres grandes principios, que forman la base secular de la nación española: Monarquía, Unidad política y Orden social.*”⁴²⁰ Aquestes dues forces seran els nous competidors de la Lliga, que comptarà amb el suport de la Federació Monàrquica Autonomista, que va ser fundada el mes de març de 1919 pels monàrquics catalans. Els parlamentaris catalans tornen al Congrés el 28 de gener, s'inicia el debat sobre l'autonomia de Catalunya, i s'aprova el projecte del govern sense cap possibilitat de discutir el de la Mancomunitat; el 18 de febrer els parlamentaris catalans demanen la celebració d'un

⁴²⁰. ANDRADE, Benito Mariano. *Castilla ante el separatismo catalán*. Madrid: Editorial Reus, 1921, pàg. 78-82. [En línia, consultat: 2 febrer 2016] Disponible a internet: <https://bibliotecadigital.jcyl.es/es/consulta/registro.cmd?id=1205>

referèndum a Catalunya per l'autonomia, Romanones s'hi nega i el 27 de febrer tanca les corts. El 5 de febrer havia esclatat la vaga de La Canadenca, s'iniciava com un conflicte sectorial a l'empresa, Riegos y Fuerzas del Ebro,⁴²¹ i finalitzarà el 17 de març, aquesta va mostrar la força de la solidaritat obrera i de la CNT, que va sortir de la mateixa amb 427.000 afiliats a Catalunya –quan, el 1918, només en tenia 74.000–. La Lliga, l'exèrcit i la patronal no van acceptar la derrota que suposava l'alliberament dels presoners, l'augment de salari i la jornada de vuit hores. Un cop més, la Lliga triarà la defensa dels interessos de classe i no els regionals, fent costat al govern central, a la patronal, a les forces de l'ordre i a l'exèrcit. La vaga comportarà les dimissions del governador civil Carles Montanyès (simpaties catalanistes), del cap policial Gerardo Doval, i del cap del govern Romanones. S'iniciarà, ara de forma decidida, un procés de repressió sistemàtica del moviment obrer i en especial de la CNT, per part de les autoritats policials (tortures, empresonaments, assassinats, etc.), la patronal (lock-out, pistolers a sou, suport al sometent, etc.), el Sindicat Lliure (atac a militants i pistolerisme); la resposta serà contundent per part d'alguns militants anarquistes, que respondran amb les mateixes armes que els repressors, i desencadenarà una autèntica guerra social, coneguda com a pistolerisme, la qual cosa farà retrocedir l'afiliació a la CNT.

A Sant Adrià de Besòs es va tornar a repetir el triomf electoral de la coalició de la Lliga i els carlins, ara però, amb menys vots: N. Batlle i Baró (90), F. Cambó i Batlle (93), P. Rahola i Molinas (81), M. Morera i Galicia (90) i A. Rusiñol i Prats (68). Mentre que la sorpresa la donava la nova formació: la Unión Monárquica Nacional, amb M. Girona i Vidal, R. Bosch i Alsina, G. Marfà i Clivillés, M. Menacho Peirón tots amb dos vots i M. Rius i Rius amb 29. Els radicals lerrouxistes es presentaven amb la Coalició Republicana, separats dels socialistes del PSOE, i obtenien uns resultats molt minsos: A. Lerroux García (7), H. Giner de los Ríos (5), G. Alomar i Vilallonga (5), J. Puig d'Aspre (24) i M. de Unamuno i Jugo (5). El PSOE, amb A. Fabra i Ribas i M. Serra i Moret que només van obtenir dos vots.⁴²²

Finalment, les últimes eleccions generals de les quals coneixem els resultats per Sant Adrià de Besòs són del 13 de desembre de 1920, aquestes presenten la participació electoral més baixa de tot el cicle de la Restauració a Sant Adrià de Besòs (28,3%), igual que a Barcelona (29%). En una situació de violència o de guerra de classes, les eleccions

⁴²¹. Filial de la Barcelona Traction Light and Power, coneguda popularment com «La Canadenca», ja que va ser fundada per Fred Stark Pearson, el 12 de setembre de 1911 a Toronto (Canadà). La vaga va tenir una segona part entre el 24 i el 14 d'abril, en no alliberar els militars els obrers detinguts.

⁴²² «La Veu de Catalunya», 2 maig 1919. I CULLA pàg. 479.

esdevenien un element intranscendent. Catalunya es presenta polaritzada entre la Lliga, que les guanya amb 14 diputats, seguida de la UMN amb 13. La patronal i la Lliga demanaran més mà dura i, abans de les eleccions al novembre, serà anomenat governador civil de Barcelona, el general Severiano Martínez Anido i assistit pel cap superior de policia, que també és general, Miguel Arlegui i Bayones, ambdós uns militars cruels partidaris de la violència política d'estat i de l'aplicació sistemàtica de la llei de fugues, i restaran en els càrrecs fins al maig de 1922. El desenllaç final d'aquesta política antiobrera, antirepublicana i anticatalanista finalitzarà amb el cop d'estat del 13 de setembre de 1923 a Barcelona per part del general Miguel Primo de Rivera i Orbaneja. Els militars, que van deixar d'intervenir en la política durant bona part de la Restauració a canvi de certs privilegis, des del 1917 van començar a fer-ho i com sempre amb el suport de la monarquia, la burgesia, l'oligarquia i els terratinents. Al municipi, el guanyador és la coalició de la Lliga i carlins amb els següents vots cadascun dels candidats: F. Cambó i Batlle (62), M. Morera i Galicia (56), P. Rahola i Molinas (53), A. Rusiñol i Prats (52) i N. Batlle i Baró (69). El segon partit serà la UMN amb els següents candidats i resultats: J. Cussó Maurell (28), B. de Pomes i de Pomar (1), E. Ragull Alabau (1), A. Martínez Vargas (28) i P. Saenz de Bares cap. El PRR amb A. Lerroux García i E. Iglesias no van obtenir cap vot.⁴²³

L'anàlisi dels resultats de les eleccions legislatives ens mostren a grans trets l'evolució política de Sant Adrià de Besòs, Barcelona capital i Catalunya fins el 1923. Un fet cabdal, durant tot el període estudiat i en tots els àmbits territorials analitzats, serà que el sistema polític electoral va deixar fora a la immensa majoria de la població, més de la meitat de la masculina i a tota la femenina, que no tenia dret a vot. Els canvis en l'orientació del vot de les elits polítiques locals es veuen reflectits en la composició dels Ajuntaments adrianencs, triats de forma antidemocràtica i on el poder oscil·la de forma similar a com ho fa la capital i el país.

El canvi de la composició de l'elit política conservadora que controla el consistori adrianenc, iniciada el 1914, es consolida al llarg de tot el període i arriba fins la proclamació de la Segona República, com ja hem explicat. Darrera d'aquesta nova elit estaven els industrials i fonamentalment els Baurier, de la mà del director de la fàbrica Antonio Rosanas. Un cas similar, salvant totes les distàncies, és el de Barakaldo a Biscaia, estudiat per

⁴²³. «La Veu de Catalunya», 21 desembre 1920 i CULLA... pàg. 481.

Francisco Canales,⁴²⁴ on la intervenció de la burgesia industrial –nova classe dominant– en el canvi de la composició de la classe governant va ser també fonamental. Si a Sant Adrià de Besòs van ser els empresaris tèxtils, Baurier, allà ho foren els Ybarra, amb l'empresa –Altos Hornos de Vizcaya” –fundada el 29 d'abril de 1902 a Bilbao per Tomás de Zubiría Ybarra, –*El súbito cambio económico y social del último cuarto de siglo desequilibró el poder local tradicional en Barakaldo. El liderazgo de las fuerzas vivas tradicionales, fundamentalmente propietarios agrícolas, se fue viendo progresivamente amenazado por el poder de las nuevas empresas que dominaban la economía local. Entre ellas destacaba de manera espectacular Altos Hornos de Bilbao, que empleaba al 18 por 100 de la población total en 1891 y al 14 por 100 en 1901, antes de su fusión en 1902 con la Vizcaya y la Iberia para dar lugar al gigante Altos Hornos de Vizcaya. De ahí que Altos Hornos no fuese una más de las industrias de la localidad, sino la fábrica. Altos Hornos habían determinado, como se indicó, la formación social y física del Barakaldo de final de siglo. Además, sus propietarios no eran accionistas lejanos que se conformaban con ver satisfechos sus intereses económicos, sino piezas centrales de la nueva burguesía vizcaína, cuya voluntad de intervención política era firme*”.⁴²⁵

Els Ajuntaments adrianencs, fins la dictadura de Primo de Rivera, van ser triats sempre per l'article 29, és a dir, sense la participació popular, el poder va restar en mans de la classe dominant local fins l'arribada de la República. El període 1914-1923, que hem considerat un pacte d'interessos mutus, no pot amagar, però, com el procés de substitució d'unes elits per unes altres va generar friccions en el poder municipal, així les forces monàrquiques reaccionàries que derrotaren el 1910 a l'aliança lligaire-carlina, només van retrocedir a partir de 1914, quan la Lliga aconseguí fer-se amb el control electoral del municipi, primer en solitari i, a partir del 1918, de nou en aliança amb els carlins; només tindrà una petita oposició electoral en els votants monàrquics de la UMN, en 1919 i 1920. El catalanisme adrianenc, que serà profundament moderat, monàrquic i conservador, compartirà el poder amb altres forces monàrquiques com els carlins, la qual cosa no els va impedir donar

⁴²⁴. CANALES SERRANO, Antonio Francisco. *Derecha y poder local en el siglo XX: evolución ideológica y práctica política de la derecha en Vilanova i la Geltrú (Barcelona) y Barakaldo (Vizcaya) 1898-1979*. Tesis doctoral. Cerdanyola del Vallès, UAB, 2002. [En línia, consultat: 2 febrer 2017] Disponible a internet: <http://www.tdx.cat/handle/10803/4789;jsessionid=2FA043029B8C1DBC0C084222EF459129.tdx1>

⁴²⁵. CANALES SERRANO, Antonio Francisco. *Las otras derechas. Derechas y poder local en Cataluña y el País Vasco en el siglo XX*. Madrid: Marcial Pons, 2006, pàg. 38.

suport i cercar la col·laboració de la Mancomunitat de Catalunya des del seu origen (1914,⁴²⁶ 1919,⁴²⁷ i 1920⁴²⁸) des de l'Ajuntament. El gener de 1919, l'Ajuntament fa explícita la defensa dels postulats del Consell Permanent de la Mancomunitat de Catalunya, quan accepta la invitació d'aquest a participar en la reunió general de municipis catalans per tal de fer efectiva l'autonomia de Catalunya; la persona en què es delegà la representació municipal fou el secretari Josep Lluís Clapés, *...con amplias facultades para intervenir en sus deliberaciones o acuerdos.*⁴²⁹

Els dos alcaldes artífexs de la transició del món rural a l'urbà, Domingo Molins i Joan Oller pertanyien a cultures polítiques diferents per edat i per ideologia, el primer representava el passat del municipi, sempre al servei del poder establert i dels propietaris locals i forans (alguns d'ells nobles), alhora que intentava adaptar-se a les noves conjuntures econòmiques i polítiques, mantenint els interessos de la vella elit i donant, de forma limitada, pas a la nova burgesia local emergent, bàsicament nouvinguda (industrials com el Baurier, Celo o Viñas Goig) però també amb certes arrels al municipi (propietaris del sòl i d'immobles). Amb ell, accedirà al poder municipal, Antonio Rosanas, que formarà part de tots els Ajuntaments d'en Molins, a partir del 1914, menys en el del cop d'estat d'en Primo de Rivera, quan tornaran al poder, però per poc temps, les velles elits locals més reaccionàries, entre elles i, com a primer tinent d'Alcalde, Miguel Bolós Sala, membre destacat i cap del sometent adrianenc —el 1919 era sots-caporal del districte i caporal el 1921 i 1928—,⁴³⁰ que ho era per haver donat suport la seva milícia al cop d'Estat.

⁴²⁶. ASAB. LAPA, 26 abril 1914. Sol·licitut a la Mancomunitat de vies de comunicació pel poble.

⁴²⁷. ASAB. LAPA, 5 gener 1919. Suport a la Mancomunitat.

⁴²⁸. ASAB. LAPA, 4 juny 1920. "*Acto seguido por unanimidad acordó el Ayuntamiento adherirse a los acuerdos tomados por las Diputaciones de Cataluña para que sean traspasados los servicios a la Mancomunidad de Cataluña que se comunique este acuerdo al Excmº Sr. Presidente de esta entidad i telegráfico al Presidente del Consejo de Ministros*". Foli 12.

⁴²⁹. ASAB. LAPA, 5 gener 1919.

⁴³⁰. Vegeu les dates dels nomenaments en els càrrecs fets pel capità general: LV, 13 març 1919, pàg. 6.; 11 desembre 1921, pàg. 9 i 31 agost 1928, pàg. 15.

Taula LXXXIII: Els Ajuntaments de Sant Adrià de Besòs, 1916-1923

1-1-1916	1-4-1920
Alcalde: Domingo Molins Estrany	Alcalde: Juan Oller Bachs
Regidor 1r: Andrés Soler Vidal	Regidor 1r: Antonio Rosanas Vinyolas
Regidor 2n: José Clapés Clapés (dipositari)	Regidor 2n: José Royo Genique (síndic)
Regidor 3r: Antonio Rosanas Vinyolas (síndic)	Regidor 3r: José Clapés Clapés (dipositari)
Regidor 4t: Juan Bachs Muns	Regidor 4t: Jaime Oller Mariné
Regidor 5è: Salvador Mercader Casanovas	Regidor 5è: Andrés Soler Vidal
1-4-1922	2-10-1923
Alcalde: Juan Oller Bachs	Alcalde: Domingo Molins Estrany
Regidor 1r: Antonio Rosanas Vinyolas	Regidor 1r: Miguel Bolós Sala
Regidor 2n: José Royo Genique (síndic)	Regidor 2n: Ramon Ollé Garriga (síndic)
Regidor 3r: Juan Casas Carné (dipositari)	Regidor 3r: Juan Puig Llopart (dipositari)
Regidor 4t: Agustín Lloberas Oller	Regidor 4t: Agustín Clapés Rovira
Regidor 5è: Jaime Oller Mariné	Regidor 5è: José Ortuño Such

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Llibres d'Actes del Ple de l'Ajuntament de 1914-23.

La substitució de Molins es va produir l'1 de abril de 1920; el nou alcalde va ser Juan Oller Bachs, qui obrirà la porta de l'Ajuntament, per primera vegada, a José Royo Genique (cap visible de la Lliga al municipi). Juan Oller era la nova burgesia comerciant i propietària de bens immobles, però alhora reaccionària, era membre del sometent i caporal del districte el 1921.⁴³¹ Aquesta milícia armada, molt arrelada a la Catalunya rural, que també ho estava a Sant Adrià de Besòs, va actuar amb duresa contra els obrers durant tot el primer terç del segle XX, fins la seva dissolució decretada per la república, especialment en els conflictes laborals del 1902, en els socials del 1909 o en el cicle vaguístic de 1916-1919. Era una força paramilitar, que actuava al servei, i sota les ordres de les forces de seguretat de l'estat, normalment, però no sempre, –van participar en enfrontaments i assassinats de dirigents sindicals pel seu compte, en el que podríem considerar l'avantsala o un episodi més del pistolisme–, estava composta al municipi per carlins, propietaris agrícoles i del sòl, comerciants, petita burgesia i alguns càrrecs municipals; els comandaments eren figures destacades del municipi i, a Barcelona no faltaven els burgesos, inclosos els grans, i entre ells membres destacats de la Lliga, com el mateix Cambó.⁴³² El 22 de gener del 1919 es va crear

⁴³¹. LV, 11 desembre 1921, pàg. 9.

⁴³². GONZÁLEZ CALLEJA Eduardo; DEL REY REGUILLO, Fernando. *La defensa armada contra la revolució, una historia de las guardias cívicas en la España del siglo XX*. Madrid: Consejo Superior de

el Sometent de Barcelona i el seu reglament: *Instrucciones y reglamentaciones para el somatén de Barcelona*, els sometents van començar a rebre instrucció militar,⁴³³ i serà a partir d'aquest moment que va esdevenir una força contrarevolucionària al servei del poder i especialment del dictador, a partir de 1923 i fins el 1930.⁴³⁴ El 25 de març del 1919 uns 8.000 sometents ocupen els carrers de Barcelona amb l'objectiu d'aturar les accions dels vaguistes de La Canadenca, vaga que també va tenir els seus efectes a Sant Adrià de Besòs; els obrers de la tèrmica de la ECCSA van estar en vaga del 2 al 21 de març de 1919. En aquestes dates és quan es crea una nova estructura jeràrquica de comandament, en el cas de Sant Adrià de Besòs el màxim responsable era el caporal i en cas d'absència l'exercia el sots-caporal.

La por de la classe dominant adrianenca, davant d'una nova societat urbana i industrial que no controlaven i que els havia portat la revolta obrera al poble, cada vegada que aquesta esclatava a Barcelona (1902, 1909, 1917 i 1919) va forçar la unitat de totes les seves faccions i el suport gairebé incondicional a la dictadura de Primo de Rivera. El poder local va optar per la força com a element de control social, polític o laboral, aquest fet resta prou evident quan l'Ajuntament i la classe dominant van retre homenatge a l'alcalde Joan Oller, organitzant tot un cerimonial, el setembre de 1923, paramilitar, on el sometent local, del que era sots-caporal, es posava a les seves ordres per tal de garantir el control del municipi. El sometent, com va dir Marcel·li Domingo, era: *—la fusión en clase social de la Unión Monárquica y de la Lliga regionalista.*⁴³⁵ Això és el que succeirà a Sant Adrià de Besòs, però amb certs matisos, així, els Ajuntaments del conservador i ultracatòlic Domingo Molins (1914-1920) estaran compostats per vells propietaris agrícoles esdevinguts urbanitzadors, per tècnics representants dels industrials i comerciants agrícoles; en canvi, els de Joan Oller (1 d'abril de 1920 fins el 2 d'octubre de 1923) van ser majoritàriament comerciants (oli, vi i gra), urbanitzadors, tècnics i industrials. Els Ajuntaments adrianencs fins l'agost de 1924 tenien sis regidors, després en tindran major nombre, entre nou i onze, segons el nombre d'habitants, que sempre va anar augmentant.

Les Comissions de govern municipals eren quatre: la primera la de pressupostos, arbitris, repartiments, comptes; la segona la de beneficència, Obres públiques i municipals,

Investigaciones Científicas (CSIC), 1995. pàg. 79 i nota, 21. Cambó: *—para que no hubiese duda alguna sobre cual era nuestra actitud, yo cogí una mañana el fusil del Somatén y me pasee por algunas calles de Barcelona*".

⁴³³. GONZÁLEZ CALLEJA Eduardo; DEL REY REGUILLO, Fernando, *op. cit.*, 1995. pàg. 76 i 77.

⁴³⁴ EALHAM, Chris. *La lucha por Barcelona: clase, cultura y conflicto, 1898-1937*. Barcelona: Alianza Editorial, 2005. Militarismo espacial y estrategia de control social anteriores a la Segunda República, pàg. 53-67.

⁴³⁵. GONZÁLEZ CALLEJA Eduardo; DEL REY REGUILLO, Fernando, *op. cit.*, 1995. pàg. 95.

polícia urbana i rural, espectacles públics; la tercera la Pericial de la Junta d'Amillaments, consums i repartiments de les esmentades branques i classes, i la quarta la Junta local de Primera ensenyança. Entre el 1914 i el 1922, les tres primeres eren presidides per l'alcalde, i la quarta, dedicada a l'ensenyament, per Antonio Rosanas Vinyolas, director de la Baurier. Abans de l'arribada de la fàbrica la presidia el mateix alcalde de 1909.⁴³⁶

El pes de cada comissió de l'Ajuntament restava evident si observem quins eren els seus components, alhora que permetia observar la importància d'aquest dins de l'administració local, com ja hem esmentat anteriorment, l'alcalde era l'home fort en aquest model municipal, presidia totes les comissions i al seu costat sempre trobem els homes de confiança. La comissió més important era la de pressupostos, que decidia la distribució de la despesa i d'on arribaria l'ingrés; els regidors més importants, pel que representaven, Antonio Rosanas (Baurier) i José Royo Genique, membres de l'aliança urbanitzadora, no arribaran a aquesta comissió fins el 1920 i 1922 respectivament. José Royo formarà part de la comissió d'amillaments i consums, perquè li interessava pels seus negocis (venda d'oli) i Antonio Rosanas, de la d'obres públiques, des de l'arribada a l'Ajuntament 1914 fins 1920.

Els alcaldes de barri van ser exèrcits per Joaquin Queralt Fiblà (Marge esquerre del riu) des del 1909 fins al 1920 i per Adrián Causadias Sibina (Marge dret) del 1909 fins el 1930.

⁴³⁶. ASAB. *LAPA*, 4 juliol 1909, foli: 23.

Taula LXXXIV: Comissions de l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 1914-1922

<i>Data</i>	<i>Pressupostos (1)</i>	<i>Obres públiques (2)</i>	<i>Amillaraments (3)</i>	<i>Primera Ensenyança (4)</i>	<i>Alcaldes de barri</i>
4-12-1914	Domingo Molins Estrany Andrés Soler Vidal José Clapés Clapés	Domingo Molins Estrany Antonio Rosanas Vinyolas Andrés Ribas Rius	Domingo Molins Estrany Juan Bachs Muns José Clapés Clapés	Antonio Rosanas Vinyolas José Corominas Andrés Soler Vidal	Joaquin Queralt Fiblà (E) Adrián Causadias Sibina (D)
9-01-1916	Domingo Molins Estrany Andrés Soler Vidal José Clapés Clapés	Domingo Molins Estrany Antonio Rosanas Vinyolas Andrés Ribas Rius	Domingo Molins Estrany Juan Bachs Muns José Clapés Clapés	Antonio Rosanas Vinyolas José Corominas Andrés Soler Vidal	Joaquin Queralt Fiblà (E) Adrián Causadias Sibina (D)
6-01-1918	Domingo Molins Estrany Andrés Soler Vidal José Clapés Clapés	Domingo Molins Estrany Antonio Rosanas Vinyolas Andrés Ribas Rius	Domingo Molins Estrany Juan Bachs Muns José Clapés Clapés	Antonio Rosanas Vinyolas José Corominas Andrés Soler Vidal	Joaquin Queralt Fiblà (E) Adrián Causadias Sibina (D)
4-04-1920	Juan Oller Bachs José Clapés Clapés Antonio Rosanas Vinyolas	Juan Oller Bachs José Royo Genique Jaime Oller Mariner	Juan Oller Bachs José Royo Genique Jaime Oller Mariner	Antonio Rosanas Vinyolas José Royo Genique	Joaquin Queralt Fiblà (E) Adrián Causadias Sibina (D)
1-04-1922	Juan Oller Bachs Antonio Rosanas Vinyolas José Royo Genique	Juan Oller Bachs Juan Casas Carné Jaime Oller Mariné	Juan Oller Bachs José Royo Genique Juan Casas Carné	Antonio Rosanas Vinyolas Agustín Lloberas Oller	Juan Bachs Muns (E) Adrián Causadias Sibina (D)

Llegenda: 1= Pressupostos, arbitris, repartiments, comptes; 2 = Beneficència, Obres públiques i municipals, policia urbana i rural, espectacles públics; 3 = Pericial de la Junta d'Amillaraments, consums i repartiments de les esmentades branques i classes i 4 = Junta local de Primera ensenyança. E = marge esquerre del poble i D = marge dret.

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels Llibres d'Actes del Ple de l'Ajuntament de 1914-22.

Els grans temes que van ocupar a l'Ajuntament adrianenc en el període 1900-1931 van ser, com hem estudiat en els capítols anteriors, la construcció d'una ciutat capitalista des del punt de vista urbanístic i econòmic, per assegurar un creixement organitzat i en ordre, des del punt de vista de la classe dominant, que els permetés l'obtenció de les diferents plusvàlues generades en la transformació urbana o en la producció (agrària, industrial o comercial) als qui dirigien el procés a Sant Adrià de Besòs. El que va permetre que s'assolissin aquests objectius, en el primer terç del segle XX, va ser el fort control social i polític que exercien les elits locals sobre els treballadors, la immensa majoria immigrants sense cap altre recurs que les seves mans o la intel·ligència per llogar. El sistema de cacics propi de la Restauració va impedir que l'accés a l'Ajuntament fos impossible i que les lluites laborals fossin molt limitades a grans empreses, moltes d'elles amb treballadors provinents de Barcelona.

El control social sobre la població va ser molt gran, encara més després dels fets de 1909, al poble tothom es coneixia i als barris de nova creació a partir del 1923, apareixeran només formes de control social de caire populista lligades a gent de la Unió Patriòtica i molts d'ells propers al PRR de Lerroux. Tothom devia diners o un favor als cacics del barri, el qui estava pagant un terreny o el qui havia comprat material de la construcció, o qui havia estat recomanat per treballar a la Baurier o indústries similars. Trencar amb aquesta estructura de dominació i crear vincles de solidaritat i lluita amb persones de diferents indrets o llengües no va ser fàcil, però la CNT, clandestina i embrionària a Sant Adrià de Besòs i lligada a la de Badalona, ho farà entre els treballadors i, en menor mesura, l'ERC o el republicanisme federal d'extrema esquerra i el lerrouxisme.

L'objectiu fonamental dels immigrants, en arribar al municipi, era aconseguir una casa (habitació) i un treball per alimentar i aixoplugar les seves famílies, per la qual cosa la lluita pels drets laborals (salari, jornades, assegurances, jubilació, sindicació, vaga, etc.), socials (habitatge, sanitat, educació, seguretat, etc.), aniria guanyant força, mentre que la lluita pels drets polítics (dret a vot, a ser candidat o a crear partits) o el dret a associar-se esdevindrà una pràctica més tardana, que no il·lusionarà a la majoria fins l'arribada de la república.

Abans d'endinsar-nos en els conflictes socials, laborals i en les condicions de vida, anteriors a la dictadura de Primo de Rivera, exposarem els problemes en què centrarem l'activitat municipal, d'una banda la qüestió territorial i l'ensenyament i d'altra la seguretat.

La qüestió territorial al municipi de Sant Adrià de Besòs va ser un tema recurrent des del punt de vista polític, però també bàsic per a la construcció de la identitat adrianenca durant

els governs conservadors i, especialment, durant la dictadura de Primo de Rivera. El creixement econòmic, urbà i humà de la ciutat de Barcelona queda prou clar a partir de la segona meitat del segle XIX: *—Abans que l'agregació aparegués com a cosa efectiva, els habitants del Pla respiraven prou la superioritat de Barcelona i el seu expansionisme, especialment a partir de 1859 i l'enderroc de les muralles, la qual cosa incitava a la col·laboració.*” Una vegada iniciat aquest procés, els municipis veïns inicien la defensa dels seus interessos, que veuen amenaçats per la gran Barcelona. L'any 1870 s'agrupen per primera vegada per defensar-se, el 14 de desembre de 1874, l'alcalde de la capital, Rius i Tauler, va presentar una moció per iniciar els tràmits de fusió de tots els municipis del Pla, entre ells Sant Adrià de Besòs.⁴³⁷ El 6 d'agost de 1876, els municipis del Pla, s'oposen de manera explícita a la demanda feta pel governador, informant-lo que no volien agregar-se a la capital, a l'octubre de 1881, durant una altra onada annexionista de Barcelona torna a recuperar-se la unitat a l'oposició dels municipis del Pla. El resultat va ser una derrota. L'any 1897 es produeix la primera onada agregacionista i Les Corts, Gràcia, Sant Andreu del Palomar, Sant Gervasi de Cassoles i Sant Martí de Provençals, Sants són annexionats per Barcelona, i uns anys després, al 1904, el municipi d'Horta.

L'expansió econòmica, que es produeix des de l'inici de la Primera Guerra Mundial, significa per Barcelona engegar de nou l'activitat agregacionista, amb l'annexió l'any 1921 del municipi de Sarrià. L'últim intent expansionista es produirà l'any 1929, amb l'annexió, mai posada en pràctica, de Sant Adrià de Besòs.

La primera referència contra l'annexionisme expansionista barceloní que hom coneix a Sant Adrià de Besòs és de l'any 1914. És una carta del *—Gobierno Civil de la Provincia de Barcelona—*, en concret de la Secretaria General (número 1.230) en la qual es diu: que l'ofici rebut de l'alcaldia adrianenca —presidida per Domingo Molins—, que manifesta la seva oposició a l'ampliació del municipi de Barcelona fins al riu Besòs, es trasllada a la Corporació Municipal de Barcelona. Ara, el 17 novembre de 1916, de nou l'Ajuntament de Barcelona inicia un expedient d'agregació *—de la parte del término municipal de San Adrián de Besos, situado en la ladera derecha del Besos—*⁴³⁸ i, encara més, el 13 d'abril de 1917, es fa extensiva a la determinació de límits entre els municipis de San Adrián de Besòs, Santa Coloma de

⁴³⁷. GRAU, Ramón; NADAL, Margarida. *La unificació municipal del Pla de Barcelona, 1874-1897*. Barcelona: Proa, 1997, pàg. 149.

⁴³⁸. LV, 17 novembre 1916, pàg. 2.

Gramenet, Montcada i Cerdanyola. Finalment, el 17 d'abril del 1917, es van prendre mesures: *—Ayer mañana, el teniente de alcalde señor Cararach y los concejales señores Burrull y Mauri, delegados al efecto por el Ayuntamiento procedieron al reconocimiento de la línea divisoria de los términos municipales de Barcelona y San Adrián de Besós. Asistieron además los arquitectos señores Plantada y Maymó en representación de los municipios de Barcelona y San Adrián, respectivamente, el oficial de la sección de Fomento de esta ciudad señor Ribes y el alcalde [Domingo Molins] y el secretario de aquel pueblo.*⁴³⁹

De nou, el 15 d'abril de 1923, farà la primera referència a l'agregació i l'alcalde Juan Oller, quan explica al ple que s'assabenta pels diaris de la capital que l'Ajuntament ha pres l'acord de sol·licitar al govern l'agregació de la part del poble des del límit amb Barcelona fins al riu Besòs. Per unanimitat, tots els regidors, acorden protestar de tot acord adoptat en aquest sentit per l'Ajuntament de la capital, per la qual cosa comuniquen la decisió al Governador civil de la província perquè li ho comuniqui a l'Ajuntament de Barcelona. Posteriorment, el 23 d'abril de 1923, l'alcalde constitucional de Sant Adrià de Besòs, Joan Oller, torna a manifestar a l'Ajuntament de Barcelona (per carta), l'oposició de la corporació municipal adrianaenca a qualsevol intent annexionista per part de la capital. I li comunica que en la reunió ordinària de l'Ajuntament, de 15 d'abril de 1923, es va decidir *—por unanimidad protestar de todo acuerdo que haya tomado o intente tomar al indicado fin la Corporación de su digna presidencia y al propio tiempo rogarle se sirva enterar a este Ayuntamiento de cualquier resolución que adopte o haya adoptado el de esa ciudad referente al asunto de que se trata, al objeto de que, por el de mi presidencia, como parte perjudicada puedan utilizarse los recursos legales necesarios contra la pretensión de esa Corporación.*⁴⁴⁰

En resum, la lluita contra l'agregació iniciava el seu camí i els factors de llarg abast, que impulsaran aquesta lluita, tindran una doble vessant; d'una banda, la voluntat de la població adrianaenca d'existir i mantenir una identitat pròpia, fet que va ser utilitzat pels Ajuntaments conservadors com a forma de cohesió social, però que també va mostrar l'enfrontament de les diverses faccions de la classe dominant, especialment, entre el populista, Fermín Borràs —cacic del nou Sant Adrià de Besòs— i la gent de la Lliga, encapçalada per José Royo, o els monàrquics conservadors, que es consideraven hereus de les essències

⁴³⁹. LV, 17 abril 1917, pàg. 3.

⁴⁴⁰. ASAB. LPA, 15 abril 1923, foli: 1. La carta i la resolució són lleugerament diferents.

adrianenques. D'altra banda, el fet que hom considera fonamental és que l'agregació posaria en perill els interessos dels grans contribuents del municipi, dels industrials, dels comerciants i dels urbanitzadors, qui amb tota seguretat patirien un increment en la quantia dels seus impostos i perdrien la possibilitat del control polític, administratiu i econòmic que atorgava el poder municipal (impostos, normes en tots els aspectes de la construcció de la ciutat, contribucions, etc.) i, encara més en el nostre cas, d'un espai força valuós, que permetia a qui el controlava obtenir les corresponents plusvàlues, gràcies a la contínua expansió industrial i urbana barcelonina. El moment de l'agregació es produeix quan el desenvolupament industrial adrianenc està en el seu punt més àlgid, l'any 1929.

Pel que fa a l'ensenyament, que havia d'ésser una preocupació fonamental de les autoritats municipals, car una societat industrial moderna necessitava un nivell de formació mínima si volia millorar la seva competitivitat i augmentar la seva productivitat, a tots els Ajuntaments del període 1914-1923, el responsable de la comissió d'ensenyament va ser Antoni Rosanas Vinyoles, director de la Baurier. El nombre de nens sense escolaritzar el 1920 va ser del 23%, el 50% de les nenes i el 34,2% d'ambdós sexes, però les xifres empitjoraren encara més durant la Dictadura de Primo de Rivera, com veurem més endavant. Al municipi tenim constància de l'existència de dues escoles, una municipal amb mestres nacionals, empleats públics, que funcionava des del 1910 (Joaquim Soler Perajuan i Domingo García Pérez) i una altra religiosa, la de les Religioses de Nostra Senyora de la Consolació, instal·lada el 1912 i tancada el 1936, dirigida per les Germanes de la Consolació. El pressupost municipal reflecteix una disminució dels recursos destinats a la instrucció pública en percentatges sobre el conjunt del pressupost (1915: 5,2% i 1923: 2,2%) i un augment significatiu (1915: 450 ptes. i 1923: 860 ptes.) però insuficient per a les necessitats del municipi i d'una població que començava a créixer –la població s'havia multiplicat per quatre (1915: 715 habitants i 2.852 el 1924)–, per la qual cosa era fàcil preveure les necessitats futures de formació. Les despeses de l'Ajuntament (administració i personal) es van multiplicar per quatre, van passar de les 2.862 del 1914 (33,1% del total del pressupost) a les 27.891 del 1924 (40,6%). L'Ajuntament començava a ser un ens administratiu i burocràtic de certa importància, el pressupost total es va multiplicar per vuit i va passar de les 8.637 ptes. del 1915 a les 68.733 del 1924.

El pressupost del primer any de la dictadura de 1924/25 mostra un profund canvi respecte als anteriors, d'una banda, un fort increment del total respecte a l'any anterior, d'un 79,7% i 30.483 ptes. corrents, que vindran de l'aportació dels recursos legals per cobrir el

dèficit (50.718 ptes.) i de resultes (10.000 ptes.). I a més a més es produirà una forta reducció en la recaptació d'impostos, de gairebé un terç, mentre que les despeses aniran a parar al funcionament de l'Ajuntament i a les obres públiques.

Taula LXXXV: Pressupostos municipals de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en percentatges, 1915-1924

<i>Ingressos</i>	<i>1915</i>	<i>1916</i>	<i>1917</i>	<i>1918</i>	<i>1919-20</i>	<i>1920-21</i>	<i>1921-22</i>	<i>1922-23</i>	<i>1923-24</i>	<i>1924-25</i>	<i>1915-1924</i>
Propis	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	37,8
Boscós											0,0
Impostos	5.042,0	4.985,0	5.456,0	6.220,0	4.070,0	6.270,0	6.270,0	17.925,0	21.460,0	7.765,0	85.463,0
Beneficència											0,0
Instrucció pública											0,0
Correcció pública											0,0
Extraordinaris		250,0	250,0	250,0	250,0	250,0	250,0	250,0	3.250,0	246,2	5.246,2
Resultes										10.000,0	10.000,0
Recursos legals per cobrir dèficits	3.591,2	3.547,2	3.797,2	3.817,2	7.376,2	7.744,2	7.744,2	12.771,3	13.536,2	50.718,0	114.643,1
Reintegraments											0,0
Total	8.637,0	8.786,0	9.507,0	10.291,0	11.700,0	14.268,0	14.268,0	30.950,1	38.250,0	68.733,0	215.390,1
<i>Despeses</i>											
Despeses de l'Ajuntament	2.862,0	2.827,0	2.902,0	3.227,0	3.475,0	5.003,0	5.003,0	8.900,0	11.460,0	27.891,0	73.550,0
Policia de seguretat	75,0	75,0	75,0	75,0	75,0		75,0	2.125,0	3.100,0	3.350,0	9.025,0
Policia urbana i rural	880,0	905,0	905,0	920,0	920,0	1.330,0	1.330,0	3.065,0	2.445,0	5.905,0	18.605,0
Instrucció pública	450,0	450,0	600,0	528,0	528,0	539,0	539,0	960,0	860,0	1.630,0	7.084,0
Beneficència	450,0	350,0	350,0	425,0	425,0	425,0	425,0	500,0	665,0	1.225,0	5.240,0
Obres públiques	350,0	250,0	300,0	450,0	1.450,0	1.550,0	1.550,0	8.350,0	12.500,0	18.000,0	44.750,0
Correcció pública	320,0	450,0	530,0	600,0	600,0	650,0	650,0	750,0	775,0	975,0	6.300,0
Boscós	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	40,0	400,0
Càrregues	2.834,0	3.187,0	3.729,0	3.921,9	4.082,0	4.626,0	4.551,0	5.760,0	6.050,0	9.217,0	47.957,9
Obres de nova construcció	500,0	176,0									676,0
Imprevistos	76,0	76,0	76,0	104,1	105,0	105,0	105,0	500,0	355,0	500,0	2.002,1
Resultes											0,0
Total	8.637,0	8.786,0	9.507,0	10.291,0	11.700,0	14.268,0	14.268,0	30.950,0	38.250,0	68.733,0	215.390,0

<i>Ingressos</i>	<i>1915</i>	<i>1916</i>	<i>1917</i>	<i>1918</i>	<i>1919-20</i>	<i>1920-21</i>	<i>1921-22</i>	<i>1922-23</i>	<i>1923-24</i>	<i>1924-25</i>	<i>1915-1923</i>
Propis	0,04	0,04	0,04	0,04	0,03	0,03	0,03	0,01	0,01	0,01	0,02
Boscós	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Impostos	58,38	56,74	57,39	60,44	34,79	43,94	43,94	57,92	56,10	11,30	39,68
Beneficència	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Instrucció pública	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Correcció pública	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Extraordinaris	0,00	2,85	2,63	2,43	2,14	1,75	1,75	0,81	8,50	0,36	2,44
Resultes	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	14,55	4,64
Recursos legals per cobrir dèficits	41,58	40,37	39,94	37,09	63,04	54,28	54,28	41,26	35,39	73,79	53,23
Reintegraments	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
<i>Despeses</i>											
Despeses de l'Ajuntament	33,14	32,18	30,52	31,36	29,70	35,06	35,06	28,76	29,96	40,58	34,15
Polícia de seguretat	0,87	0,85	0,79	0,73	0,64	0,00	0,53	6,87	8,10	4,87	4,19
Polícia urbana i rural	10,19	10,30	9,52	8,94	7,86	9,32	9,32	9,90	6,39	8,59	8,64
Instrucció pública	5,21	5,12	6,31	5,13	4,51	3,78	3,78	3,10	2,25	2,37	3,29
Beneficència	5,21	3,98	3,68	4,13	3,63	2,98	2,98	1,62	1,74	1,78	2,43
Obres públiques	4,05	2,85	3,16	4,37	12,39	10,86	10,86	26,98	32,68	26,19	20,78
Correcció pública	3,70	5,12	5,57	5,83	5,13	4,56	4,56	2,42	2,03	1,42	2,92
Boscós	0,46	0,46	0,42	0,39	0,34	0,28	0,28	0,13	0,10	0,06	0,19
Càrregues	32,81	36,27	39,22	38,11	34,89	32,42	31,90	18,61	15,82	13,41	22,27
Obres de nova construcció	5,79	2,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,31
Imprevistos	0,88	0,87	0,80	1,01	0,90	0,74	0,74	1,62	0,93	0,73	0,93
Resultes	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Font: ASAB, Pressupostos municipals dels anys corresponents: 1914-1915, Capsa: 758; 1916-1917, Capsa: 759; 1918-1919/20, Capsa: 760; 1920/21-1922/23, Capsa: 761 i 1923/24-1924/25, Capsa: 762. Els pressupostos municipals s'elaboraren segons la Llei Municipal de 2 d'octubre de 1877, vigent fins l'aparició del Reglament de la Hisenda Municipal de 23 d'agost de 1924, basada en l'Estatut Municipal de 8 de març de 1924, vigent fins 1958.

El paper de l'església al municipi continuava essent molt destacat, els actes religiosos més destacats rebien suport econòmic de l'Ajuntament, la corporació municipal participava als actes religiosos tradicionals (Nadal, Setmana Santa o la processó del Corpus Cristi), i a les festes del poble, inclosa la festa major, sempre hi havia un ofici religiós. El protagonisme de l'església i de mossèn Josep Pons Rabadà era evident, formava part del llistat de compromissaris per a l'elecció de senadors, entre el 1914 i el 1922, controlava part de l'educació dels infants, intervenia en afers de caire social, en definitiva, existeix una forta simbiosi entre poder polític i religiós.

Els llibres d'actes són plens de referències de suport a aquestes activitats i en especial a una pròpia del període, com serà la d'intentar construir un cementiri pel poble –el que mai ha tingut Sant Adrià de Besòs–. El 6 de juny de 1915, l'Ajuntament va donar 5.000 ptes. a Pons, per a la construcció d'un cementiri, amb la condició que aquest es fes abans de tres anys. Es va sol·licitar el permís al govern civil, per tal de construir-lo a Badalona, al barri d'Artigues, fortament vinculat al municipi i a l'església adrianenca.⁴⁴¹ El 10 de desembre de 1918, proposa a l'Ajuntament que el cementiri autoritzat pel Govern civil sigui municipal.

L'obra cabdal de la vida de Josep Pons Rabadà va ser l'Hospital de l'Esperit Sant (HES), que va fundar juntament amb el doctor Jordi Anguera i Caylà –metge cristià (el 1905 president de l'Associació de Catòlics) i catalanista (1906 emmandrí efectiu del Congrés Internacional de la Llengua Catalana)– per atendre els malalts tuberculosos.⁴⁴² L'HES va iniciar el seu camí el 1916 quan el rector del poble, juntament amb Jordi Anguera, *“...concibieron la idea de fundar un sanatorio para atender a enfermos tuberculosos, con la ayuda de donativos de personas particulares y la participación caritativa de un colectivo de mujeres de la alta sociedad barcelonesa. El recinto benéfico de iniciativa particular se ubicó en una antigua masía del siglo XV conocida con el nombre de Torre Roja o Torroja, situada en la cima de Puigfred. La inauguración del centro tuvo lugar el 23 de abril de 1917 y poco antes se había creado La Junta de Señoras de la Asociación del Espíritu Santo constituida por 15 señoras procedentes de clases sociales altas que, entre otras funciones, se encargaban de hacer difusión de la obra, contactar con personas y entidades capaces de colaborar con el Sanatorio y recaudar dinero; era un órgano de gestión y captación económica.”* Com

⁴⁴¹. LV, 3 agost 1915, pàg. 3.

⁴⁴². CALBET I CAMARASA, Josep M.; MONTAÑA I BUCHACA, Daniel. *Metges i farmacèutics catalanistes (1880-1906)*. Barcelona: Cossetània Edicions, 2001, pàg. 24.

veiem, el funcionament de l'HES estava fortament lligat a la caritat i atenia a persones pobres, inicialment dones tuberculosos en estat terminal de la malaltia, i tenia com a objectiu, més que la qüestió sanitària: *—dar asistencia médica a los moribundos que tenía escasas probabilidades terapéuticas, pero permitía asegurar la confesión de la persona antes de su muerte[...]. Los Estatutos de la Asociación del Espíritu Santo, con fecha de 20 abril de 1917, consideraban que la principal finalidad de la Asociación era asegurar la práctica cristiana por medio del auxilio espiritual, moral y material de los tuberculosos pobres y abandonados que eran despedidos de otros hospitales por la progresión de su enfermedad y que se veían, en muchas ocasiones, desamparados incluso por sus familias a causa del temor a ser contagiados*".

Entre els anys 1920-1930, l'Associació va disposar dels mitjans necessaris per funcionar, era un exemple de la caritat cristiana, que permetia a l'església i a les seves patrocinadors, fer-ne un ús social i polític de les necessitats d'atenció mèdica de la població pobre, desatesa, per part del poder del qual l'església i elles eren participants. Els malalts van estar atesos per diverses congregacions de monges: Hijas de la Caridad o Hermanas de San Vicente de Paúl (1917-1925; 1929-1936 i 1939-1945) i las Hermanas de Nuestra Señora de la Consolación (1925-1929), aquestes últimes tenien una escola a Sant Adrià de Besòs. La forma de rebre suport es va fer amb el favor reial: *—Una de las formas mediante la cual se hacía difusión de la obra era a través de un permiso real que para entonces la Reina Victoria Eugenia de Battenger, consorte de Alfonso XIII, concedía con la finalidad de poder pedir limosna en nombre de la familia real. También se recolectaba dinero a través de entidades oficiales como por ejemplo Radio Asociación de Cataluña, movimientos solidarios como La Germanor de maig constituida por funcionarios empleados de la Compañía Trasmediterránea, paradas del Mercado de Gracia, entre otros, o a través de la obtención de acciones como el caso de la Compañía de Energía Eléctrica que permitía el juego bursátil.*"⁴⁴³. La relació entre la monarquia i l'elit governant, inclosa la catalanista (Lliga), en

⁴⁴³. GALBANY ESTRAGUÉS, Paola. *Evolución de los cuidados enfermeros en el Hospital de l'Esperit Sant de Santa Coloma de Gramenet 1917-2010*. Tesi Doctoral, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2011, pàg. 5. [En línia, consultat: 1 febrer 2017] Disponible a internet: www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/2906/02.RVM_PARTE_I.pdf

el període 1917-1930, serà molt important, la reina visitarà el poble als anys 1925 i 1927⁴⁴⁴, sempre en relació amb la seva presidència del patronat de l'HES.

L'especial de Nadal de la *La Veu de Besòs* del 1930, document recopilatori i propagandístic, dels trenta anys de governs monàrquics i conservadors adrianencs, li dedica una nota de lloança, com a totes les persones més influents del municipi: *—El tercer a qui hem d'eludir és l'actual Rector D. Josep Pons. Tot quant puguem dir nosaltres d'aquest boníssim senyor, no seria res davant les demostracions que el poble prepara testimoniar pel que admira i aquest testimoni vol exterioritzar-lo dedicant-li un expressiu homenatge en compliment de les bodes de plata en la regència d'aquesta parròquia. Davant d'una tant refinada modèstia en què va revestit l'actual rector, ens concentrarem a apuntar d'ésser ell el promotor de bona part de les escoles del poble, i en ésser l'ànima constructora de l'hospital d'incurables que fan honra el poble de Sant Adrià.*"⁴⁴⁵

En aquests anys de forta conflictivitat social, 1917-1923, les forces vives del municipi reforcen les mesures de seguretat, al costat del sometent, l'Ajuntament de Molins, el 29 d'agost de 1915, comunica al president de la Diputació de Barcelona, el suport als mossos d'esquadra, a la seva existència i es compromet al seu manteniment. El 25 de març de 1922 l'Ajuntament va anomenar un sereno i el 27 d'agost de 1922, l'alcalde Oller, va demanar la instal·lació d'una caserna dels mossos d'esquadra amb el suport dels empresaris de la Baurier i d'altres. Els mossos començaren els seus serveis al municipi el mes de novembre de 1922, i el dia 5 l'Ajuntament manifesta la seva felicitació al comandant pel nomenament d'aquesta parella i pels seus serveis.⁴⁴⁶

La conseqüència final de tot aquest procés de violència patronal i resposta obrera, d'acció i reacció, la podem observar en l'homenatge que va rebre l'alcalde Joan Oller la festa major del 9 de setembre de 1923, uns dies abans del cop d'estat de Primo de Rivera a Barcelona, on havia d'assistir el comandant general de Sometents, el general de brigada, Plácido Pereyra per passar revista al sometent adrianenc.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴. A l'entrada del poble s'instal·la un arc que deia: *—San Adrián de Besos a Sus Majestades. 1927*" y en los árboles, postes y balcones, se veía profusión de banderas. Doña Victoria fue muy aplaudida y vitoreada." LV, 1 novembre 1927, pàg. 9.

⁴⁴⁵. LVDB, Número Extraordinari, Nadal de 1930, pàg. 30.

⁴⁴⁶. ASAB. LAPA, 29 agost 1915, folis: 25-26; 25 març 1922, foli: 29; 27 d'agost de 1922, foli: 47 i 5 novembre 1922, foli: 36.

⁴⁴⁷ LV, 9 setembre 1923, pàg. 9.

L'homenatge va ser una mostra de poder de l'elit dominant adrianea i alhora de força, car es va consagrar la primera bandera del sometent de Sant Adrià de Besòs, del qual l'alcalde era sots-caporal. *—El Batlle del poble, obre les portes de la seva modesta vivenda i comencen a comparèixer individus afectes a la seva personalitat i altres ostentosos d'algún càrrec [...] és al carrer al precís moment que's presenta un nou arribat; are un amic, are un graduat de l'exèrcit, are un familiar, are...; l'animació és pels de fora al carrer, la mateixa que'ls de dintre sa casa. Els músics, encaixonats en un auto d'indústria, són transportats a l'altra part del Besòs a buscar l'airosa bandera pel Sometent de Sant Adrià”.*

L'homenatge va ser doble, com explica el cronista, car *—el Sometent armat de Sant Adrià no tenia bandera; pot-ser la seva modèstia i el seu refinat companyeris-me no'ls ha fet pensar mai amb tal companya, quant de sobte l'Ajuntament l'obsequia revestint-lo del deure sagrat d'ésser ell el braç de l'ordre. Sant Adrià creix... Sant Adrià ja no és aquell llogaret minúscul de pessebre, on s'hi veien quatre pellers arrambats a una o altra era; tot pagesia. Avui s'exièn amb afilerades cases, vivendes modestes, però de vistoses ànsies en ésser pràctiques en el bon viure. Així com l'Ajuntament ha revestit d'autoritat el Sometent enjoiant-lo amb una galant bandera: així el Sometent armat de Sant Adrià ha volgut exterioritzar el seu zel d'obediència al qui presideix l'honorable Ajuntament, refermant la seva excelsa autoritat regalant-li un nou bastó de mando. Aquest bastó és una joia costejada per subscripció popular i el Sometent, com a proba i respecte, en espera que les ordres que puntualitzin aquesta vara siguin del valor i encertades com la vara representa. [...] El Batlle corra a fer-si amic, el més amic, posant-se a la dreta i a la dreta també una dama galant, de míg temps, és la padrina... i aixís els demás van afilerant-se, el Sometent com una riuada tota grisa, segueix. Anem, amic llegidor, anem a l'església.”*

L'aliança entre església i poder es fa evident en el discurs en català del rector Pons i en la seva defensa de l'ordre establert, sense cap possibilitat de canvi, els qui ho fan són considerats gent anormal (eixelebrat): *“Han acabat el oficiaris i sacerdots, després de beneir la bandera es retiren; un senyor predicador ens recorda deures molt dignes i molt sants; ens parla en català del lema distintiu del Sometent «Pau! Pau! i sempre Pau!»: Però de pau ni ha de dugues maneres, la pau fictícia i la pau verdadera; la fictícia es la pau que els homes es veuen obligats a imposar als atolondrats amb càstics i privacions; la verdadera és aquella que presidida per un amor verdader i acompanyada per un respecte alentador, s'entra per les cases i acaricia els homes, apaibegant l'esperit, fruïnt la tranquil·litat.”*

La bandera dels sometents que recull el batlle Joan Oller, com a padrí, porta i recull tots els atributs de la dreta catalana: “...*la dama la besa i li clava una llassada en record de la Verge de Montserrat, el sacerdot la purifica embaumant-la de perfums... Els oprimits cors dels presents aletegen francs i com un vol de coloms que’s llença al espai dibuixant rodones, així el poble s’ha estès per la plaça, sense retirar els ulls de la bandera. [...] ¡Has vist apreciable llegidor, la engalanada bandera amb l’emblema de Catalunya, amb la imatge de la Montserratina en el bell mig d’ella, i més en avall, en un minúscul medallonet l’efigie de Sant Adrià amb la palma a una mà i un rusc d’abelles a l’altre? ¡Quin emblema més escaient! Així és el nostre Batlle homenatjat, així és en Joan Oller, la modèstia personificada en home; la modèstia en acció; la modèstia en abundància. La modèstia brota de la seva persona sense mica d’esforç i quant un s’atura a parlar amb ell se sent acariciat per una naturalesa d’afecte que li entra i el fa ésser més espiritual. Si la modèstia en els antics era mesura, compartiment de fer i de dir, avui modèstia és un prisme d’un sens fi de caires i de colors, molt difícil de trobar-se entre els homes amb tota sa complexitat. Com que aquest prisme és l’ideari del humanisme i la seva llum principal la modèstia, és per això que el nostre homenatjat ens entra dintre del cor i el prenem per exemple.*”⁴⁴⁸

El poble podria semblar que vivia en una situació de tranquil·litat, que la baixa participació electoral o el baix nivell associatiu del primer quart del segle XX, eren el símptoma d’una societat adormida, sense capacitat de resposta, ni de lluita social, però aquest homenatge a l’alcalde, que en realitat ho era al sometent; juntament amb la presència dels mossos d’esquadra al poble o la de la Guàrdia Civil de Badalona i la policia de Barcelona al municipi o a les grans empreses adrianenques, mostrava la importància que li donaven les autoritats locals a la seguretat i al conflicte social desfermat.

Un cop més, com en el 1909, Sant Adrià de Besòs no va viure al marge del conflicte social ni de la lluita de classe, ni de la violència desfermada durant els pistoleries, que afectaven profundament a Barcelona i en menor mesura a la província i Catalunya, un cop més el municipi no havia pogut escapar-se dels enfrontaments entre treballadors i patrons amb el suport dels sindicats lliures. Així, el 5 de juliol de 1922, es va produir un atemptat contra Vicente Torres Martínez, de 32 anys, obrer de la fàbrica –*Vídua de Pedro Nicolau*– i

⁴⁴⁸. LVDB, Número Extraordinari, Nadal de 1930, pàg. 19-21 i 23.

membre del Sindicat Lliure,⁴⁴⁹ que va rebre un tret de gravetat, per part d'una persona que anava amb vuit o deu més i, que el va agafar dient-li: *—que te mato*”; i que, segons alguns testimonis, també va disparar contra altres obrers que l'acompanyaven. L'11 de juliol, la guàrdia civil va detenir a Joaquín Gabarró Artero, acusat de ser el responsable de l'atemptat contra Vicente Torres.⁴⁵⁰

1.2.3. L'aparició del proletariat adrianenc

El moviment obrer adrianenc té les seves primeres accions el 1913, quan realitza les dues primeres vagues de les quals tenim constància —que han estat analitzades al inici d'aquest capítol i al capítol II— una al sector químic, per millora de les condicions de treball (seguretat) i, una altra al tèxtil, per millora de les condicions de treball (jornada laboral), salarials i de drets sindicals.

El primer gran cicle vaguístic, com succeeix a tota Catalunya, el trobem en el context de la Primera Guerra Mundial, entre el 1915 i el 1919. El 20 de febrer de 1915 es va dur a terme una vaga de solidaritat, de 12 descarregadors de carbó, a l'empresa Energia Elèctrica de Catalunya, en solidaritat amb un company acomiadat.⁴⁵¹ No tenim referències de vagues o conflictes locals entre el 1916 i 1917, però la conjuntura, com hem vist, era pròpia d'un país en fallida, que cercava vies de recomposició econòmica, social i política; la manca de recursos públics de l'estat per solucionar el dèficit, malgrat la brutal diferència entre els beneficis del capital i les rendes del treball, no va ser possible per l'oposició frontal de la burgesia industrial i comercial a qualsevol increment d'impostos. La llei d'Alba, de juliol de 1916,

⁴⁴⁹. *—A última, hora, de ayer tarde ocurrió un atentado al parecer de carácter social. A las seis y cuarto, al salir de una fábrica del término de San Adrián del Besos, propiedad del señor Nicolau, el obrero de la misma Vicente Torres Martínez, de 32 años, fue agredido por un grupo de ocho o diez individuos, que le hicieron varios disparos de arma de fuego causándole una herida en el costado derecho, con orificio de salida por el izquierdo, Los agresores huyeron y el herido, después de ser auxiliado por un médico de Badalona fue traslado en un automóvil al Hospital Clínico. Se dijo que el agredido pertenece al Sindicato Libre*”. LV, 6 juliol 1922, pàg. 20. També l'ABC, 7 juliol 1922, pàg. 16, diu que era afiliat al Sindicat Lliure.

⁴⁵⁰. LV, 11 juliol 1922, pàg. 8. *—Detención. Ha sido detenido por la Guàrdia civil y puesto a disposición del juzgado de la Concepción, Joaquín Gabarro Artero, por creerse que formaba parte del grupo de individuos que agredió a tiros a varios obreros de la fábrica de la viuda de Pedro Nicolau, en San Adrián de Besos. El obrero Vicente Tomás Martínez, que resultó herido, continúa en el Hospital Clínico, algo mejorado dentro de la gravedad de las heridas que sufrió. La agresión se realizó el sábado último a la salida de los obreros de la fábrica. Un individuo que iba con otros ocho o diez cogió al obrero Vicente Tomás y diciéndole «que te mato» le disparó un tiro hiriéndole. Los agresores se dispersaron haciendo al mismo tiempo varios disparos.*”

⁴⁵¹. LV, 21 febrer 1915, pàg. 4.

destinada a gravar els beneficis extraordinaris obtinguts de la guerra, porta a la unitat d'acció de la patronal espanyola i fa evident la crisi existent dins del bloc dominant entre les diferents faccions de la burgesia espanyola evidentment ben representada per Cambó, un dels portants d'aquesta nova facció de l'alta burgesia industrial i dels negocis, que intentava fer-se amb el poder.⁴⁵²

Els treballadors, des del 1915, anaven perdent poder adquisitiu; però no serà fins el 1916 que els preus de les subsistències i l'encariment del cost de la vida van esdevenir elements de preocupació, debat i lluita, tant a la UGT, com a la CNT. Finalment, el 17 de juliol de 1916, els màxims dirigents dels dos sindicats, signen a Saragossa un pacte de col·laboració per preparar les mobilitzacions en favor de l'abaratiment del cost de la vida i contra l'estancament salarial. El 18 de desembre es va celebrar una vaga general conjunta de vint-quatre hores, contra l'augment del cost de la vida, que fou pacífica i un èxit de participació.

El conflicte social anava pujant d'intensitat, davant la nul·la resposta de l'estat i els patrons a les justes demandes populars; el cost de la vida, el 1917 va augmentar a Barcelona, el 39% respecte al 1914 –un 68%, el 1918–, segons l'IRS i pels càlculs de Maluquer, fets amb índex de preus ponderat, els augments van ser del 22,7% i 37,2% respectivament, però respecte l'any 1913–,⁴⁵³ mentre que els salaris nominals ho feien un 16%⁴⁵⁴ –si bé els salaris reals, lògicament, baixaven, per l'augment dels preus– i els beneficis empresarials es duplicaren, segons Tuñón de Lara.⁴⁵⁵ De tota manera els: *—Aumentos significativos de los*

⁴⁵². GARCÍA DELGADO, José Luis; SÁNCHEZ, JIMÉNEZ, José; TUÑÓN DE LARA, Manuel. *—Los comienzos del siglo XX: la población, la economía, la sociedad (1898-1931)*” A: JOVER ZAMORA, José María. *Historia de España*. Vol. 37. Madrid: Espasa-Calpe, 1984, pàg. 568-570 i especialment l'apartat: Estructuras sociales (1898-1931), de Manuel Tuñón de Lara.

⁴⁵³. CARRERAS, Albert; TAFUNELL, Xavier (coordinadors). *Estadísticas históricas de España siglos XIX-XX*. Vol. I. 2n ed. Bilbao: Fundación BBVA, 2005. pàg. 1289 (quadre). Les dades del nou IPC calculades per Maluquer, ens donen un increment del 31,58% pel 1917 i del 56,08% pel 1918 respecte al 1913. MALUQUER DE MOTES, J. *—La paradisiaca estabilidad de la anteguerra. Elaboración de un Índice de Precios de Consumo de España, 1830-1936*”, *Revista de Historia Económica*, 2006, vol. XXIV, núm. 2, Annex. Quadre B.

⁴⁵⁴. Els càlculs que hem fet, segons les dades del salari mitjà agrícola masculí i l'industrial ens donen un increment del salari nominal, entre el 1914 i el 1917, del 14,84%. GARCÍA DELGADO, José Luis; SÁNCHEZ, JIMÉNEZ, José; TUÑÓN DE LARA, Manuel, *op. cit.*, 1984, pàg. 1219 i 1224.

⁴⁵⁵. GARCÍA DELGADO, José Luis; SÁNCHEZ, JIMÉNEZ, José; TUÑÓN DE LARA, Manuel, *op. cit.*, 1984, pàg. 572-573. Els salaris reals, 1914-1935 (1913 = 100) –segons *Íbidem*, pàg. 1.179– van disminuir en un 5% el 1917 i en un 13% el 1918. Els beneficis empresarials de les principals societats d'Espanya (84) van augmentar un 51,4% el 1917 i un 68,7% respecte el 1913, segons: MALUQUER DE MOTES I BERNET, Jordi *—La crisis colonial en la guerra Europea: veinte años de economía española*”. A: NADAL LORENZO, Jordi; SUDRIÀ Carles; CARRERAS, Albert (compiladors). *La economía española en el siglo XX: una perspectiva histórica*. Barcelona: Ariel, 1987, pàg. 97.

salarios reales sólo se produjeron en España de forma general entre 1917 y 1923 y después de 1930, bajo condiciones de enorme excepcionalidad.”⁴⁵⁶ En ambdós períodes, es produiran grans mobilitzacions de la classe treballadora, una forta conflictivitat social i unes greus crisis polítiques que portaren al canvi de règim, primer una dictadura, i després una república democràtica.

Així, el 13 d’agost de 1917 es torna a convocar una nova vaga general conjunta, CNT-UGT, que va paraitzar totes les àeries industrials d’Espanya i, en especial Barcelona, on l’exèrcit va disparar contra els obrers, provocant 37 morts i centenars de ferits. La burgesia va entendre que les diferències conjunturals entre les diverses faccions de la classe dominant no podien posar en perill el control del poder per part del bloc hegemònic; davant l’empenta de les classes populars i les seves organitzacions apostaren per la dictadura de Primo de Rivera, que garantia l’hegemonia del bloc a l’aparell de l’estat i l’oligarquia agrària que exercien un fort control sobre ell. El món rural necessitava una profunda reforma agrària, per donar sortida a les masses jornaleres i pageses de l’espanya meridional, aquesta era negada per l’oligarquia terratinent, que considerava que cedir davant aquesta empenta posaria en perill tot el sistema econòmic, social i polític que els permetia controlar el poder; aquest fet pot ajudar-nos a entendre el cop d’estat franquista, igual que el cicle vaguístic 1917-1923, el cop primoriverista.

A Sant Adrià de Besòs no tenim constància de conflictes durant entre el 1916 i 1917; la conflictivitat arrenca de nou al municipi, el 23 d’agost de 1918, quan el Sindicat de paletes, va decidir estendre la vaga de l’Hotel Ritz, a totes les obres del contractista Miró i Trepai; a l’obra de la Catalana del Gas i Electricitat es van produir alguns incidents, en altres, un centenar de treballadors es van presentar a les obres per treballar però no van poder fer-ho per estar tancades.⁴⁵⁷

L’any 1919 comença de nou amb una vaga de solidaritat, el 4 gener, al taller d’electromecànica adrianenc Bausachs, Molins i Cia. després que el propietari acomiadés a alguns treballadors, els obrers demanaven la readmissió i la jornada de 8 hores.⁴⁵⁸ El 2 de març, els obrers d’EEC van fer vaga en solidaritat amb els obrers de La Canadenc, la seva fàbrica va continuar treballant amb personal tècnic de l’exèrcit i l’armada, aquesta continuava

⁴⁵⁶. *Íbidem*, pàg. 1161.

⁴⁵⁷. *LV*, 24 agost 1918, pàg. 2.

⁴⁵⁸. *Solidaridad Obrera*, 3 gener 1932, pàg. 6.

el 21 de març. Justament, el dia 24, els obrers de la fàbrica de productes químics E. Miquel SCta. van iniciar també una vaga per l'acomiadament de treballadors i per ordre del Sindicat.⁴⁵⁹ La presència d'afiliats al sindicat anarcosindicalista, CNT, podria ser incipient, petita i més o menys clandestina, però existia –com hem explicat, el 1919, no hi havia al poble cap organització, ni sindical, ni patronal–. Novament, els obrers químics d'E. Miquel, SCta., el 29 de setembre, comencen una nova vaga per l'acomiadament d'uns companys i en demanda de la reducció de jornada laboral –que era de 60 hores setmanals inclòs el diumenge–. El patró al·legava qüestions tècniques i econòmiques, per no acceptar les propostes obreres i el RD del ministeri de la governació de 21 d'agost de 1919, i ho comunicava a la *Junta Local de Reformas Sociales de Sant Adrià de Besòs*.⁴⁶⁰ De nou, no coneixem cap conflicte laboral fins el 15 juny de 1923, quan en un comunicat del sindicat d'empleats i obrers de la Catalana de Gas i Electricitat, demanen als obrers que no acceptin l'increment de sou que vol fer efectiu l'empresa, per no respectar l'acordat amb els treballadors i planteja la possibilitat de fer vaga. Però, el primer comunicat del sindicat és contestat, com indica, *La Vanguardia*, per alguns empleats de l'empresa, que demanen que es rectifiqui la informació, en el sentit que ells no estan d'acord amb la convocatòria de vaga i exposen la situació: —. *nos escriben varios empleados de la Compañía., rogándonos que rectifiquemos la noticia que dicen que «en el ánimo de los sindicados, que lo han sido la mayoría por amenaza y coacción, no cabe lo que dice dicho suelto y nos opondremos a ello por todos los medios a nuestro alcance. Las bases a que se refieren, fueron aprobadas por menos de cien socios de los 700 de que se compone el Sindicato, no habiendo prestado su apoyo la mayoría por haber declarado la gerencia, por conducto de la dirección que el personal quedaba aumentado de sueldo desde el día 1 del corriente y que la Dirección creía haberlo hecho a satisfacción de toctos los empleados». También nos dicen que los obreros de la Catalana de gas y electricidad (sección térmica de San Adrián del Besos), de acuerdo con los obreros de las demás subcentrales protestan asimismo del propósito de ir al paro.»*⁴⁶¹ Aquest comunicat mostra l'arribada al municipi dels plantejaments dels sindicats lliures, de fet, el 20 de maig de 1926, es crearà la secció del *Sindicato de Empleados y Obreros de la CGESA de Sant Adrià de Besòs*, en plena dictadura.

⁴⁵⁹. ANDREASSI CIERI, Alejandro. *Libertad también se escribe en minúscula: anarcosindicalismo en Sant Adrià de Besòs (1925-1939)*, Barcelona: Hacer, 1996, pàg. 34.

⁴⁶⁰. ASAB. *Certificado de la JLRS de San Adrián del Besós de la empresa E. Miquel*, 29 setembre 1919. UI: 496.

⁴⁶¹. LV, 15 juny 1923, pàg. 5.

El primer gran cicle vaguístic adrianenc podem considerar que comença el 1913 i finalitza el 1923 –amb una amenaça de vaga de la qual desconeixem el resultat–, recull un total de nou vagues: 1913, dues, una del sector químic (66 vaguistes) i de solidaritat amb obrers acomiadats i una altra del tèxtil (123 vaguistes) per drets laborals; 1915, una, de sector elèctric (12 vaguistes) per solidaritat amb acomiadats; 1918, una, del sector de la construcció, drets laborals; 1919, quatre, del sector del metall (15 vaguistes) per solidaritat amb acomiadats, del sector elèctric, solidaritat amb la vaga de La Canadenc, dues vagues en la mateixa empresa del sector químic (66 vaguistes) una de solidaritat i una altra, a més a més, de drets laborals i finalment el 1923, una en el sector elèctric pels drets laborals.

Les vagues del municipi recullen dos dels aspectes fonamentals de les reivindicacions obreres del període, d'una banda, els drets laborals, que inclouen en tots els casos augments salarials i en menor mesura reducció de jornada laboral –o un cas de drets sindicals i un altre de condicions materials de treball–, el que demostra, com ja hem vist en analitzar els reglaments de treball de les empreses (capítol II), les dures condicions en què treballaven els obrers industrials adrianencs i, resultant, en el sector químic, punta de llança de la lluita laboral a Sant Adrià de Besòs, essent en aquests anys l'empresa E. Miquel SCta. la capdavantera. I, d'altra banda, les vagues de solidaritat, gairebé sempre són amb companys de feina acomiadats o, com en l'any 1919, amb els obrers en vaga de La Canadenc.

Els motius de les vagues del període 1914-1923, segons les nostres dades, mostren la gran importància de la solidaritat obrera, el 57,1% dels conflictes laborals ho són per aquest motiu, mentre que a Catalunya, segons Josep Lluís Martín Ramos,⁴⁶² ho són només el 20%. Pel que fa a la lluita salarial, al municipi representarà el 28,6% dels conflictes i a Catalunya el 42,5%, i finalment un 14,3% recull les dues reivindicacions. A Espanya, segons Álvaro Soto, pel període 1905-1923, el 35,6% de les vagues ho són per motius salarials i el 21,6% per solidaritat, essent els dos motius principals de mobilització.⁴⁶³ Com ha estudiat Alejandro Andreassi, i hem pogut corroborar nosaltres en estudiar els reglaments de treball de diferents empreses del municipi, malgrat les dures condicions de treball, les injustes actituds empresarials i les humiliacions constants, la resposta obrera no va ser l'esperada per la CNT, i

⁴⁶². MARTÍN RAMOS, José Luis. –Guerra i conflictivitat social”. A: SERRALLONGA URQUIDI, Joan; MARTÍN RAMOS, José Luis. *Condicions materials i resposta obrera a la Catalunya contemporània*. Sant Quirze de Besora: Gombau de Besora, 1992, pàg. 210-211.

⁴⁶³. SOTO CARMONA, Álvaro. *El trabajo industrial en la España contemporánea*. Barcelona: Anthropos, 1989, pàg. 451.

l'afiliació sindical al municipi va ser molt petita, com ho reflectia la premsa obrera (*La Colmena Obrera*).⁴⁶⁴

Una possible explicació la podem trobar en el cost de la vida –preus de les subsidències bàsiques o dels articles de primera necessitat– que, durant aquests anys a Sant Adrià de Besòs, els coneixem gràcies a la Junta Local de Reformes Socials (JLRS), per l'últim i el primer trimestre dels anys 1919 i 1920 respectivament. Així, els preus de les subsidències bàsiques al municipi són totes inferiors a les de Barcelona, exceptuant la carn de be i vaca, que és lleugerament superior i el lloguer d'una habitació que és el 33% més car que a la capital, mentre que la resta de productes mostren uns preus força més baixos que a la capital o a Espanya. En els productes bàsics, com el pa, el preu del quilo a Barcelona era el doble (116,6%) que al municipi, les patates el triple (210%), l'oli el 60%, l'arròs i el bacallà el 50%, el peix fresc el 66,6% i els cigrons el 20%, mentre que la llet tenia el mateix preu 0,70 ptes./l. L'energia, com el llum elèctric i el petroli eren el doble de cars que a la capital, malgrat tenir les dues centrals tèrmiques al municipi.

Desconeixem la qualitat de les dades, però sí que sabem, que la Junta Local de Reformes Socials mai decidia res de forma improvisada i que, en cas de dubtes, cercava informació dels municipis veïns o de les mateixes autoritats, com va fer al llarg del 1919, quan es van produir els conflictes laborals més importants de tota la seva història. La JLRS estava formada per Domingo Molins Estrany com a president i pels vocals: José Pons Rabadà (capellà), Ibo Julià, José Royo Genique, Ramon Oller i Armengol Bachs. Aquestes dades mostren que, malgrat patir uns nivells salarials baixos però similars als de Barcelona o d'Espanya, en tenir uns preus més reduïts, els salaris reals eren més alts, la qual cosa podia permetre un nivell de vida més acceptable, el que va limitar el moviment vaguístic adrianenc en els anys més durs de la crisi social i de confrontació obrera (1916-1919), i van esclatar només al final del període, i en part amb vagues de solidaritat i no tant salarials en l'empresa de productes químics E. Miquel Scta., on les condicions de treball eren extremes.

⁴⁶⁴. ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 35.

Taula LXXXVI: Cost de la vida d'un obrer. Preus al detall dels articles de primera necessitat a Sant Adrià de Besòs, Barcelona i Espanya octubre 1919/març 1920. (ptes. corrents)

Articles	Sant Adrià de Besòs	Barcelona	Diferència BCN/SAB	Espanya	
				Pobles	Capitals
Oli (L)	1,25	2,00	0,75	2,29	2,12
Arròs (Kg)	0,60	0,90	0,30	1,04	1,00
Sucre (Kg)	0,50	2,40	1,90	2,99	2,66
Bacallà (Kg)	2,50	3,75	1,25	3,06	3,26
Cafè (Kg)	1,50			–	*8,50
Carbó vegetal (arrova: 11,5Kg)	0,35	0,27	-0,08		*0,30Kg
Carn de Be (Kg)	4,80	4,67	-0,13	3,20	3,30
Carn de vaca (Kg)	6,00	5,40	-0,60	3,47	3,59
Cigrons (Kg)	1,25	1,50	0,25	1,45	1,51
Habitació (lloguer anual)	360,00	240,00	-120,00		
Farina (arrova: 11,5Kg)	0,16				
Hortalissa major consum (Kg)	0,20				
Ous (dotzena)	1,60	4,00	2,40	2,24	2,53
Sabó (Kg)	0,30	1,00	0,70		
Mongeta blanca (Kg)	0,50	1,25	0,75		*1,10
Llet (L)	0,70	0,70	0,00	0,55	0,60
Llum Elèctric (al mes)	3,00	6,00	3,00		*0,60
Pa (Kg)	0,30	0,65	0,35	0,70	0,67
Patates (Kg)	0,10	0,31	0,21	0,40	0,34
Peix fresc (Kg)	1,20	2,00	0,80		*4,10
Petroli (L)	0,70	1,65	0,95		*1,75
Vi (L)	0,30	0,50	0,20	0,64	0,60

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades enviades per l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs en el document: Instituto de Reformas Sociales, *Coste de la Vida del Obrero. Información semestral acerca del precio de los artículos de primera necesidad, octubre de 1919 a marzo de 1920*, ASAB, Capsa 671. Per Barcelona elaboració a partir d' ESCUDÉ BARTOLÍ, Manuel (cap de negociat de l'Institut d'Estadística i Política Social de la ciutat de Barcelona). *Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona (1918-1919-1920)*, Barcelona, Ed. Albert Martín, 1923, pàg. 670-671; 678 (preu habitació), 679 (il·luminació) i 675 (mongeta blanca i peix fresc) amb tres dades pel 1919. [En línia, consultat: 3 març 2017] Disponible a internet: <http://mdc2.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/estadistbcn/id/14204/rec/56>

Preus d'Espanya al detall: *Anuario Estadístico de España* (1920). Coste de la vida del obrero. Precios de artículos de consumo de primera necesidad de los pueblos (de octubre de 1919 a marzo de 1920). pàg. 320-321.

(*) *Anuario Estadístico de España* (1919). *Precios de algunos artículos de consumo en la plaza de Barcelona durante los años 1914 y 1919* (deseembre, 1919), pàg. 362-363.

Els salaris nominals o jornals diaris –que coneixem a partir de les dades de les actes municipals, i que fan referència a les dades del JLRS–, van tenir una evolució positiva, entre el 1914-1923, i un estancament entre el 1921-1927. Així, el 1914, el jornal d'un peó de neteja era de 3,50 ptes./dia, mentre que a Espanya, al camp, el salari nominal masculí màxim i mitjà, oscil·lava entre 2,73 i 2,57 i a la indústria entre 5,05 i 3,14. El 1919, el jornal mínim fou de 4,50 ptes./dia i, del 1921 al 1927, el jornal mitjà era de 8 ptes./dia. A Espanya, els salaris nominals masculins del 1919 van ser: en l'agricultura el màxim de 5,10 ptes./dia, el jornal mig ponderat de 4,70 i el mínim de 3,45; a la indústria, el màxim va ser de 6,53 i el mitjà de

4,79.⁴⁶⁵ No disposem de suficients dades per poder establir un marc comparatiu prou sòlid, però el que sí que observem és que el salari mitjà a Sant Adrià de Besòs, el 1914, era superior al del sector agrari i, més gran que el més baix a l'industrial a Espanya; el 1919 el mínim adrianenc era inferior a l'agrari i l'industrial a Espanya.

El jornal mitjà adrianenc, del 1921 al 1927, va ser de 8 ptes./dia, segons l'Ajuntament (JLRS) i el 1929, un bracer del camp cobrava 7 ptes./dia. Les dades de l'empresa del sector químic E. Miquel SCta., ens mostra, el 1922, un nivell salarial similar a les empreses de les ciutats de l'entorn; un jornal freqüent de 7,50 ptes./dia i un màxim de 12 ptes./dia pels homes i, de 2,50 ptes./dia per les dones. A l'empresa del metall, Bausachs, Molins i Cia, el jornal freqüent i màxim pels homes, l'any 1922, va ser respectivament de 8,50 ptes./dia i 9 ptes./dia, mentre que les dones tenien un salari freqüent de 4,50 ptes./dia.⁴⁶⁶ A Espanya, el 1922, el salari nominal masculí en el sector agrari era de 6,45, el mínim, 4,34 i el mitjà de 5,95; a la indústria el màxim fou de 7,77 i el mitjà de 6,56.⁴⁶⁷ Els nivells salarials adrianencs són superiors als d'Espanya; la millora es produeix durant les lluites socials dels anys, 1917-1923, s'estabilitzen entre el 1923-1928 i cauen el 1929. Si considerem que el nivell de preus era més baix que a la capital, la classe obrera adrianenca presenta unes dures condicions de vida però lleugerament millors a les de Barcelona.

La jornada laboral a Espanya va passar de les 60 hores setmanals del 1914 (la que feien el 64,3% dels treballadors), a les 48 h/set. del 1920 i 1925 (que feien el 81,7% i el 89,65 respectivament).⁴⁶⁸ A Sant Adrià de Besòs, la jornada laboral en el sector industrial químic, entre el 1910-1919, era de 60 h/set. i, de 48 h/set. a partir de l'any 1922.

El sector tèxtil, des del 1913, treballava 60 hores setmanals, de tota manera la forta demanda de productes del sector per a la Gran Guerra va fer que el nombre d'hores fos més elevat i no va ser fins després del 1919 (RD del 3 d'abril de 1919) que va implantar-se progressivament la jornada de 48 hores. Posteriorment, en aquest sector, els treballadors es van negar a treballar hores extres, mentre no estigués garantit el treball anual ordinari.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵. CARRERAS Albert; TAFUNELL, Xavier (coordinadors), *op. cit.*, 2005. pàg. 1219, 1221 i 1224.

⁴⁶⁶. *Boletín del IRS*, Tom, XIX, vol, I, juliol-desembre de 1922, pàg. 352-355 i 360-361.

⁴⁶⁷. CARRERAS, Albert; TAFUNELL, Xavier (coordinadors), *op. cit.*, 2005. pàg. 1219, 1221 i 1224.

⁴⁶⁸. SOTO CARMONA, Álvaro, *op. cit.*, 1989, pàg. 613.

⁴⁶⁹. LLONCH CASANOVAS, Montserrat. «Jornada, salarios y costes labores en el sector textil catalán (1891-1936)». *Revista de Historia Industrial*, 2004, núm. 26, pàg. 117. «Es ilustrativo que en 1922, cuando se plantea por parte del Arte Fabril el tema de las horas extras, los obreros declaren su negativa a trabajar horas

El nombre de dies de treball (laborables) a Barcelona, el 1917, era de 244 –la mitjana de dies no laborables era de 96 –62 dies de festes religioses, 3 de malalties, 18 de crisis de treball i 13 d'imprevistos–⁴⁷⁰ i, en el 1919, oscil·laven entre 240 i 270 dies.⁴⁷¹ Per Enrech i Oyón, la jornada anual, en aquestes dates, era de 49 setmanes de 6 dies.⁴⁷²

El cost de la vida obrera anual a Barcelona, el 1919, el quantificava el negociat d'estadística de l'Ajuntament de Barcelona, dirigit per Manuel Escudé, en el cas de l'alimentació pràctica per un solter en 912,50 ptes./dia. (2,50 ptes./dia) i per una parella amb dos fills, en 1.642,50 ptes./dia (4,50 ptes./dia).⁴⁷³ El que fa referència al cost general de la vida anual d'una família obrera amb dos fills pel 1919, seria de 3.443,00 ptes. El que inclouria (entre parèntesi el percentatge que representa del total del pressupost familiar): 2.559,60 ptes. d'alimentació (74%), 240 ptes. per l'habitació (7%), 226 ptes. de vestimenta (7%), 208 ptes. d'altres despeses socials (6%), 80 ptes. de combustible (2%), 72 ptes. d'il·luminació (2%), 37,2 ptes. parament de la llar (1%) i 19 ptes. d'utensilis. El cost mensual era de 286,91 ptes., el setmanal de 65,94 ptes. Les dades pel 1914 i 1917, van ser respectivament de 2.098,75 ptes. i 2.941,00 ptes.⁴⁷⁴

Els càlculs del pressupost familiar de la classe obrera de Barcelona fet per Enrech –utilitzant les mateixes dades que hem fet servir nosaltres pel que fa a les despeses i fent servir els sous de L'Espanya Industrial– mostren com el 1914, malgrat treballar marit i muller una jornada completa sis hores al dia durant 49 setmanes, presenta un dèficit, percentual, del 13,42% i del 21,7% el 1917. Les dades del 1919 són d'equilibri positiu entre ingressos i despeses (1,29%), i només el 1920 tindrà un fort superàvit del 32,93%.⁴⁷⁵ És a dir, que les famílies amb dos o més fills, ni treballant pare i mare, podien assolir el mínim necessari per a una vida digna; de tota manera, Oyón, considera elevats els pressupostos familiars calculats

extraordinarias mientras el patrón no asegurase el trabajo a lo largo del año” Mataró (28/02/1922), núm. 434, pàg. 3.

⁴⁷⁰. ESCUDÉ BARTOLÍ, Manuel (cap de negociat de l'Institut d'Estadística i Política Social de la ciutat de Barcelona). *Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona (1917)*. Barcelona, Ed. Albert Martín, 1921, pàg. 552-553. [En línia, consultat: 3 març 2017] Disponible a internet: <http://mdc2.cbuc.cat/cdm/compoundobject/collection/estadistbcn/id/14819/rec/16> i també a: <https://bcnroc.Ajuntament.barcelona.cat/jspui/bitstream/11703/97077/1/20032.pdf>

⁴⁷¹. SOTO CARMONA, Álvaro, *op. cit.*, 1989, pàg. 608.

⁴⁷². ENRECH MOLINA, Carles, *op. cit.*, 2005, pàg. 318 i OYÓN, José Luis. *La quiebra de la ciudad popular: espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*. Barcelona: Serbal, 2008, pàg. 80.

⁴⁷³. ESCUDÉ BARTOLÍ, Manuel, *op. cit.*, 1923, pàg. 674.

⁴⁷⁴. *Ibidem*, pàg. 679.

⁴⁷⁵. ENRECH MOLINA, Carles, *op. cit.*, 2005, pàg. 318.

per Escudé, —...en el Anuario Estadístico de Barcelona parecen algo segados al alza, pero en cualquier caso són indicativos de la dificultad de llegar a final de mes de la mayor parte del mundo obrero barcelonés.”⁴⁷⁶ Per a garantir l'equilibri del pressupost d'una família obrera a Barcelona, el 1914 calia un ingrés setmanal de 82,8 ptes. i, de 78,9 ptes., el 1920, considerant 49 setmanes de sis dies de treball a l'any. Els càlculs del pressupost familiar pel 1919 a Sant Adrià de Besòs i amb els preus analitzats, podríem estimar que eren una mitjana del 41-50% més barats que a Barcelona—, però sense considerar l'habitatge, que supera al preu del de la capital en 120 ptes./any, amb la qual cosa l'aparent avantatge per obrers adrianencs desapareixeria.

L'ingrés anual del 1914 d'un matrimoni adrianenc seria de 1.670,9 ptes. (34,1ptes./set.), considerant el marit peó agrari (1.029 ptes.) i la dona filadora (641,9 ptes.). Si acceptem el pressupost anual d'Escudé per al matrimoni i dos fills (2.099 ptes./anys) ens trobem amb un dèficit del 25,6%. Desconeixem el preu de l'habitatge i els preus de les subsistències, per la qual cosa no podem assegurar quin és el pressupost real, però en tot cas, la tendència seria similar a la que els historiadors esmentats han calculat. La qüestió del preu de l'habitatge és fruit de la forta demanda de la perifèria urbana de Barcelona, la pressió demogràfica que incidirà sobre la manca d'habitatges es produirà a partir dels anys vint;⁴⁷⁷ el 1914, les persones per edifici eren 5,5 i el 1920, 7,4 —xifra molt superior a Badalona (5,8) i Santa Coloma de Gramenet (5,2)— i que es mantindrà malgrat l'espectacular creixement urbanístic fins el 1930.⁴⁷⁸

El càlcul pel 1922 el podem fer a partir dels salaris dels treballadors d'E. Miquel SCta.; Bausachs, Molins i Cia. i el jornal mig de l'any 1922 de la JLRS. La mitjana dels salaris nominals que coneixem van ser de 8 ptes./dia pels homes i de 3,5 ptes./dia per les dones. Els ingressos anuals mitjans d'una família obrera adrianenca (home i dona) serien de 3.381 ptes. (homes, 2.352 i dona 1.029 ptes.), a l'empresa química E. Miquel de 3.528 ptes. (amb un màxim 4.851 ptes./dia). El pressupost anual per una família obrera, pel que fa a les despeses, va ser respectivament, a Barcelona, (en pessetes corrents): 1920, 3.869,28; 1924,

⁴⁷⁶. OYÓN, José Luis, *op. cit.*, 2008, pàg. 79.

⁴⁷⁷. L'urbanitzador, Fermín Borrás, referint-se a l'any 1922, parlava de l'escassetat d'habitatges al municipi, de l'elevat preu i la disputa social que generava la situació. BORRÁS SUÑÉ, Fermín. *Memoria de la obra social y política realizada en San Adrián del Besós, por el ciudadano y vecino Fermín Borrás Suñé, durante los años 1922 al 1926*. Badalona: Impremta M. Comajuncosa, 1926, pàg. 9.

⁴⁷⁸. MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel, *op. cit.*, 2001. pàg. 178 i 182. II'apartat 4: L'habitatge, pàg.176-184.

3.797,52; 1927, 3.580,68 i 1928, 3.564,84.⁴⁷⁹ En conseqüència, la millora dels ingressos i la reducció de les despeses va significar una lleugera millora de les condicions de vida en el cas adrianenc; el balanç del 1922 surt favorable –considerant una mitjana d'ingressos de 3.920 ptes. i unes despeses de 3.833,4 ptes. (mitjana entre el 1920 i 1924)– en un 2,2%.

Si haguessin considerat el salari anual dels homes adrianencs, pel 1920, de 2.352 ptes. –8 ptes./dia per 6 dies i 49 setmanes, com que estem fent tots els càlculs– i el de les dones, com a treballadores del sector tèxtil del 1920 –Enrech (1.832,6 ptes./any) o Montse López (1.586,13 ptes./any)–⁴⁸⁰ els resultats, pel 1920, serien més favorables i tindriem un ingrés anual familiar d'entre 3.938,13 i 4.184,6 ptes. i un superàvit d'entre l'1,75 i el 8,15%. Els càlculs d'Enrech amb les seves dades salarials, de La España Industrial, però amb les despeses del servei d'estadística de l'Ajuntament de Barcelona del 1920 (elaborades el 1929), serien del 18,28% i no del 32,93%.

De tota manera, és evident, que amb la manca de dades i la disparitat d'aquestes, l'exposat és una primera aproximació a una realitat complexa que requereix de més fonts d'informació si volem generar un model explicatiu més sòlid. Ara bé, el que resta evident és que la millora salarial al municipi ha estat lenta, però constant, al llarg del període 1914-1923; que els preus eren significativament més baixos que a la capital i que haurien pogut garantir l'equilibri del pressupost familiar, però que l'elevat preu de l'habitatge ho va fer impossible i com a conseqüència, la millora de les condicions de vida dels adrianencs es va veure limitada –el 1920, hi havia al municipi disset barraques–, però alhora va servir per obrir una nova etapa de la Història del municipi, com veurem al següent apartat.

⁴⁷⁹. Estadística. Anexo a la Gaceta Municipal de Barcelona (diciembre 1928), Barcelona. Ajuntament, 1929, pàg. 49. [En línia, consultat: 5 març 2017] Disponible a internet: http://cbab.bcn.cat/uhtbin/cgiisirs/Iws57zc5qL/BG/275810407/520/EST_15506 també a: <https://bcnroc.Ajuntament.barcelona.cat/jspui/bitstream/11703/94457/1/15506.pdf>

⁴⁸⁰. LLONCH CASANOVAS, Montserrat, *op. cit.* 2004, pàg.137.

1.3. La transició del món agrari a l'industrial sota la dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930

1.3.1. La construcció d'una ciutat

Sant Adrià de Besòs, l'any 1923, era una ciutat industrial en expansió, totes les grans indústries del municipi, el 1930, ja s'havien instal·lat i s'iniciava un forta demanda de mà d'obra i en conseqüència un gran creixement migratori. La situació, però, era insostenible, els treballadors cercaven habitatges el més a prop possible de les fàbriques, ja que el tramvia, que funcionava des de finals del segle XIX –analitzat al capítol I, apartat: Les infraestructures de comunicació: xarxa viària i ferroviària, tramvia i metro– els deixaven a la carretera a França per la Jonquera (N-II), lluny de l'àrea industrial adrienenca, situada al costat del mar als dos marges del riu Besòs, i realitzaven després el desplaçament a peu, que encara era una de les formes clàssiques de transport a Barcelona i a les perifèries urbanes,⁴⁸¹ i en concret a Sant Adrià de Besòs.⁴⁸² El desembre de 1922 s'inaugurà una línia d'autobusos que unia Hospitalet de Llobregat i Sant Adrià de Besòs, que travessava tota Barcelona, però continuava tenint parada a la part alta del poble, i que s'aturava en qualsevol lloc que sol·licitessin els passatgers.⁴⁸³ El setembre 1923 hi havia una línia d'auto-òmnibus d'Anselmo Riu Fontanillas entre Sant Adrià de Besòs i Santa Coloma de Gramenet (per donar comunicació a la urbanització que s'estava creant al municipi). El març de 1925, l'Ajuntament demana per primera vegada la construcció d'un baixador a la part baixa del poble, però aquest no arribarà fins el 8 d'octubre de 1933, malgrat les demandes d'empreses, d'urbanitzadors i de

⁴⁸¹. Els obrers pocs qualificats o amb baixos salaris (fonamentalment dones) tendien, com explica Oyón, a viure en els barris on estava situada la fàbrica o als més propers a aquesta i fer els desplaçaments a peu. L'accés al tramvia corresponia a treballadors més qualificats. OYÓN, José Luis, *op. cit.*, 2008, pàg. 266-275.

⁴⁸². *—Es cierto que existieron barriadas suburbanas en Sant Adrià y Badalona o en Sant Martí, relativamente próximas a las nuevas industrias. Pero aunque la fábrica o el taller se encontrasen a distancias relativamente cercanas la inexistencia de transporte obligaba con frecuencia a un cierto desplazamiento caminando. Cuando el transporte existía y era conveniente su uso para acceder al trabajo en lugares todavía más lejanos, las altas tarifas lo convertían a veces en prohibitivo.* OYÓN, José Luis; GALLARDO ROMERO, Juan José. *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona (1918-1939)*. Barcelona: Carena, 2004, pàg. 11.

⁴⁸³. LV, 22 desembre 1922, pàg. 9: *—Ayer se inauguró oficialmente el servicio público de autobuses de San Adrián de Besos a Hospitalet, establecido en combinación con lo sociedad. «Los Tranvías de Barcelona», y que está destinado a favorecer extraordinariamente los intereses de los habitantes del sector que atraviesa en su recorrido, facilitando las comunicaciones entre las dos poblaciones vecinas y de cada una de ellas con Barcelona. El servicio comenzará a las seis de la mañana y terminará a las diez de la noche, y arranca de Hospitalet, de donde saldrá un vehículo cada veinte minutos, parando en cualquier punto del recorrido en que lo soliciten los pasajeros.*»

l'administració. Els primers transports interiors es faran a partir de maig 1926, entre la carretera de Mataró (centre de comunicacions del poble) i la platja, però només per a la temporada de banys. A partir de maig de 1931 hi haurà un servei d'autobusos a l'interior del municipi.

La mobilitat i la manca d'accés als mitjans de transport de bona part de la població obrera de baixa qualificació va afavorir la demanda d'habitatges, que va sorgir en forma d'urbanitzacions d'iniciativa privada, a l'àrea propera a les àrees industrials del municipi, als dos marges del riu; la més important, la Font i Vinyals, al marge esquerre i la Catalana al dret.

El preu d'un solar de 4.500 pam² per construir, l'any 1922, era 1.800 ptes. a 0,40 ptes./pam² (Barcelona, 1m² = 26,468 pam², segons el Col·legi d'Arquitectes de Catalunya) i s'anunciava situat a cinc minuts de la parada del tramvia, vista panoràmica i lliures de plusvàlues i d'arbitris a la Urbanització Font i Vinyals.⁴⁸⁴ El preu del solar estàndard per a una família obrera adrianenca del 1922, era el salari de mig any i el d'una casa construïda el de dos anys i mig. Una casa construïda de planta baixa, botiga, habitatge i pati, l'any 1925, es venia per 12.000 ptes. (C/ Tarragona, UFiV).⁴⁸⁵ Entre el 1922 i el 1924, es van vendre a la UFiV 600 parcel·les, que el 1928 s'havien convertit en 598 habitatges construïts –gairebé la meitat dels del municipi (1.164)–. Els preus el 1928 augmentaren, i un solar de 6.500 pam² (6x45 metres) amb parets, aigua i llum es venia a 1 pta./pam², és a dir, per 6.500 ptes. (segons aquestes dades 1m² = 24,074 pm²).⁴⁸⁶

L'accés a l'habitatge per part dels obrers era una realitat a Sant Adrià de Besòs, el 1920 teníem 62 propietaris, que posseïen 113 edificis o solars, i 40 propietaris (64,5%) tenien un sol edifici o solar; el 1925 les dades van ser respectivament: 83, 113 i 58 (69,9%), el 1930: 688, 1.063 i 534 (77,6%) i el 1934: 757, 1.168 i 583 (77,1%).⁴⁸⁷

L'esforç familiar per pagar el solar i construir l'habitatge va ser considerable, car sempre el pressupost de la família obrera, com hem vist anteriorment, tancava amb dèficit i encara més amb famílies, com les adrianenques, que el 1920 tenien una mitjana de tres fills i, de quatre, el 1928. La gran etapa de compra de solars es produirà entre el 1922-1924, però la

⁴⁸⁴. LV, 24 agost 1922, pàg. 19.

⁴⁸⁵. LV, 9 juny 1925, pàg. 27.

⁴⁸⁶. LV, 3 febrer 1927, pàg. 22.

⁴⁸⁷. ASAB, *Contribución sobre edificios y solares: lista cobratoria (1915, 1920 i 1925)*, Caixa: 881. *Ídem*, *Padrón de los edificios y solares (1930 i 1934)*, Caixa: 881.

de construcció dels habitatges s'estendrà durant tota la dictadura, en especial entre el 1925 i 1930, coincidint amb l'etapa de creixement econòmic que finalitza amb la crisi del 1929.

El resultat del creixement industrial i de la necessitat d'habitatge va significar un fort increment de la població, que va passar dels 2.076 habitants del 1923, als 6.515 del 1930; i del nombre d'habitatges, dels 676 als 1.553 en aquests mateixos anys.

Aquesta conjuntura de manca d'habitatges i de lloguer elevats, comparats amb els de l'entorn, va permetre a Fermín Borrás crear el seu imperi, donar justificació ideològica al cop d'estat de Primo de Rivera i intentar la seva carrera política: *—En 1922, cuando más agudizada, terrible y mortífera era la lucha de clases; cuando el comunismo con toda su crudeza amenazaba con el caos social, entré como apoderado del Dr. Pi y Gibert en sus propiedades de San Adrián. En aquel entonces, el pueblo mencionado, tenía un censo de población reducidísimo y solamente estaba edificado en la parte alta de la Carretera Real. La escasez de viviendas y el coste elevadísimo de las mismas, era sin duda alguna uno de los problemas que más agudizaron aquella sangrienta lucha de triste y penoso recuerdo; lucha que en Badalona, la ciudad vecina, se había ya manifestado, ensangrentando sus calles en diversas ocasiones.*⁴⁸⁸

La indústria va esdevenir el sector econòmic més important i l'element d'atracció de la població immigrada, així si el 1924 el nombre d'adrianencs ocupats en el sector va ser de 315, el 1928 eren 731, més del doble i només en quatre anys. La població activa en els mateixos anys va passar de 1.037 persones a 1.646. La classe treballadora immigrada va arribar al municipi des de diferents indrets d'Espanya, però molts ho feien des de Barcelona capital, de les poblacions veïnes o de l'àrea del Pla, atrets pels llocs de feina i per l'accés a l'habitatge.

La població adrianenca, el 1920, era majoritàriament originària de l'espai cultural català (90,5%) mentre que el 1928 i 1936 ho eren el 65,9% i el 64,9% respectivament (comptabilitzant els adrianencs, molts d'ells fills de persones d'altres espais culturals). Si analitzem només els immigrants —els nascuts fora de Catalunya—, el 1928, eren majoritàriament valencians (23,6%) i murcians (20,6%), seguits dels andalusos (16,9%), aragonesos (12,9%), castellans (9,1), estrangers (5,1%) i la resta d'Espanya (11,8%). La població adrianenca serà molt més meridional que l'etapa anterior (1914-1923), perd pes el col·lectiu dels adrianencs i dels nascuts a la província de Barcelona. La immigració tindrà un

⁴⁸⁸. BORRÁS SUÑÉ, Fermín, *op. cit.*, 1926, pàg. 9.

marcat caràcter familiar (86,7%), els nuclis familiars més habituals estaven formats, el 1928, per matrimonis joves (23,4%), amb un (22,5%), dos (16,3%) o tres fills (11,2%).⁴⁸⁹

En definitiva, entre el 1924-1930, la classe treballadora adrianea era més forastera que durant el període anterior; els nascuts al poble i a la província de Barcelona van perdre importància, mentre que es van establir els originaris de la resta de Catalunya i del País Valencià, i augmentaren extraordinàriament murcians, andalusos, aragonesos i els de la resta d'Espanya. De tota manera, al final del període i fins la Guerra Civil, de cada tres persones del municipi dues eren de l'àrea cultural catalana.

La forta industrialització i la política urbanística iniciada pels governs municipals des de l'inici del període anterior (1914), i que tindrà la seva eclosió i els efectes més visibles en els últims anys d'aquest (1920-1923), portaran durant aquest (1924-1930) a un creixement espectacular durant tota la dictadura. Aquest fenomen històric, no és exclusiu del nostre municipi, sinó que és similar al que va succeir a tot el Pla, que Oyón anomena *“la segona perifèria”*: *“Desde el final del periodo de bonanza económica de la Primera Guerra, un explosivo movimiento de construcción urbana comenzó a cambiar la fisonomía de la periferia de Barcelona y sus municipios limítrofes. La cronología del surgimiento de todos estos barrios, tanto los barceloneses como los de los citados municipios, es común. Brotan acabada ya la Guerra, con máximos desarrollos a mitad de los años veinte y una relativa desaceleración en los treinta. Las curvas de permisos de obras lo permiten atestiguar. [...] El proceso de construcción va generar un paisaje urbano, del cual Sant Adrià de Besòs recull els dos models que analitza Oyón, d'una banda, el més habitual, el de les promocions individuals, que generaven com, en part, en el cas de La Catalana: *“Las parcelaciones periféricas fueron por lo que parece el reino de la promoción edificatoria diminuta. Se trataba de iniciativas para construir una sola vivienda o como máximo dos”*. En canvi, en el nostre cas les promocions, que Oyón considera, com excepcionals, no ho so pas, sinó tot el contrari, l'exemple més emblemàtic el tenint a la UFIV, on a més a més, la gent era propietària de la seva llar. *“Las promociones de más viviendas fueron poco habituales y extremadamente excepcionales las masivas. El paisaje resultante era por lo general el de casetas bajas, interrumpidas aquí y allá por pequeñas casas de pisos y alguna torreña con jardín. La caseta de bajos y el pasaje fueron los elementos de composición urbana hegemónicos de toda la segunda periferia, un**

⁴⁸⁹. MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel, *op. cit.*, 2001. pàg. 65.

*paisaje radicalmente distinto del Ensanche y por supuesto bien diferente del de los barrios populares de los antiguos núcleos del Llano, caracterizados por una mayor densidad y unas formas edificatorias distintas. La vivienda de dimensiones mínimas fue la norma. Lo mismo puede decirse de la presencia de barracas y otras formas de infravivienda. Sorprende también la alta tasa de hacinamiento y la presencia de la propiedad”.*⁴⁹⁰

El creixement urbà empenyat per la necessitat d'habitatge que generava la societat industrial adrianenca va acompanyat d'un creixement espectacular dels comerços, si en el 1924 hi havia 27 contribuents, el 1930, ja n'eren 108, mentre que els professionals liberals van ser 5 i 11 i els artesans, 7 i 23 respectivament pels mateixos anys. El sector donava feina al voltant de 166 persones, el 1924 i a 267, el 1928. En resum, el municipi era una petita ciutat industrial que encara conservava un sector primari important, especialitzat i molt productiu, on treballaven un de cada tres treballadors.

La millora de la qualificació professional dels treballadors s'aturarà al final del període (1924), les dades de qualificació de la població de l'any 1938, són les pitjors de tot el període (1920-1936): el 67,6% dels treballadors adrianencs eren no qualificats (el 69,7% dels homes i el 40,9% de les dones), es dedicaven a feines de peonatge en forma de treball repetitiu i sobretot lligat a la força i a la resistència física, només més endavant milloraran en aparèixer noves formes de treball més intensiu i qualificat (petits tallers, noves indústries, etc.) que extensiu (construcció, agricultura, etc.). Les dones treballadores presentaren nivells de qualificació superiors als dels homes (les dones qualificades, en percentatges, eren el doble que els homes). Les dues onades migratòries (1921-25 i 1926-30) van fer que, l'any 1928, el nivell de qualificació de la població baixés substancialment al municipi i es consolidés definitivament la segregació social, el que hem anomenat la realitat centre-perifèria. Els barris perifèrics tenien un 74% de la seva població no qualificada, mentre que el centre només en tenia el 53%. L'analfabetisme també va empitjorar entre el 1921 i 1928, més en els homes que en les dones, i situant les taxes en el 36,7% i en els homes en el 19,3%, de tota manera continuava essent més gran el nombre de dones analfabetes, sobretot entre les dones treballadores i dels barris obrers, en una societat que dedicava pocs recursos o sense recursos, patriarcal i sotmesa a la cultura religiosa que allunyava a les dones de l'escola i la cultura.

⁴⁹⁰. OYÓN, José Luis; GALLARDO ROMERO, Juan José, *op. cit.*, 2004, pàg. 9-10.

El creixement urbanístic del municipi sota el capitalisme donarà origen a la segregació social per barris, és a dir, els nous adrianencs aniran a viure al barri on puguin pagar el lloguer o tinguin facilitats per a construir-se un habitatge. Així, podem establir una clara diferència entre el centre i la perifèria de Sant Adrià de Besòs, el primer el nucli antic i històric del poble, que s'aplegava al costat de la carretera Real (NII), va ser Sant Adrià Centre, on vivia la classe dominant i governant, amb els nivells de renda, qualificació i poder més grans del municipi i dedicada a les activitats industrials i terciàries (comerç i serveis), amb una població immigrada originària de Catalunya. L'altre gran barri adrianenc va ser Sant Joan Baptista, fill de la urbanització més important del municipi, la de Font i Vinyals, i que va reunir a la nova classe treballadora d'origen immigrant –el 1928, la meitat era d'origen català i l'altra del conjunt d'Espanya– que va accedir a la propietat de l'habitatge amb molt esforç i sotmesa al caciquisme de l'home fort del barri Fermín Borrás. A Sant Adrià de Besòs es consoliden tres tipus de barris: industrials, Sant Joan Baptista i La Catalana; industrials i de serveis, Sant Adrià Centre i per últim industrials i agraris, Verneda i La Mina.

Sant Adrià de Besòs, al final del període, quan havia aconseguit consolidar-se com a una petita ciutat industrial, va estar a punt de desaparèixer, repartida entre Barcelona i Badalona. El creixement constant de totes les variables econòmiques, inclosos els pressupostos municipals, així ho demostren, com podem observar en l'evolució quinquennal del mateix: 1910-14, 36.808,0 ptes.; 1915-1919, 48.921 ptes.; 1920-1924, 166.472,0 ptes. i 1925-1929, 1.040.457,9 ptes., és a dir, en tres quinquennis es va multiplicar per vint-i-vuit el pressupost quinquennal municipal. L'Ajuntament, el 22 de desembre de 1929, decideix prorrogar, per a l'any 1930, el pressupost de 1929 (3119.875,24 ptes.), per no deixar l'Ajuntament desatès davant la imminent execució de l'agregació.⁴⁹¹

La ciutat de Barcelona, com havia fet amb totes les ciutats del seu voltant, en el seu afany expansionista, també intentà engolir-se la petita localitat de Sant Adrià de Besòs⁴⁹², així, el dijous 14 de març de 1929, el "*Boletín Oficial de la Província de Barcelona*", publicava un Reial Decret de 5 de març de 1929, pel qual s'aprovava l'agregació de Sant Adrià de Besòs a les ciutats veïnes de Badalona i Barcelona. Aquest decret posava fi a anys de lluites dels adrianencs per a conservar la seva identitat, la derrota de l'any 1929 no podia presagiar el triomf de l'any 1955.

⁴⁹¹. ASAB. *LACPA*. Tom: 15, foli: 16.

⁴⁹². Sant Adrià tenia l'any 1929 tenia 4.846 de fet i 6.515 l'any 1930.

El Ministre de la Governació, Severiano Martínez, va exposar al rei Alfonso XIII els expedients incoats pels Ajuntaments de Badalona i Barcelona, en els quals aquestes ciutats, aprofitant respectivament els articles 19 i 20 de l' "*Estatuto Municipal*", van demanar l'agregació de cadascuna de les dues parts, en què el municipi de Sant Adrià quedava dividit pel riu Besòs. Així Badalona demanava el marge esquerre del municipi i Barcelona el dret. El rei aprovà els expedients i l'adjunt "*proyecto de Decreto-ley*".⁴⁹³

El creixement econòmic, urbà i humà de la ciutat de Barcelona queda prou clar a partir de la segona meitat del segle XIX: "*Abans que l'agregació aparegués com a cosa efectiva, els habitants del Pla respiraven prou la superioritat de Barcelona i el seu expansionisme, especialment a partir de 1859 i l'enderroc de les muralles la qual cosa incitava a la col·laboració*"⁴⁹⁴, una vegada iniciat aquest procés, els municipis veïns de Barcelona inicien la defensa de llurs interessos –a l'any 1870 s'agrupen per primera vegada per defensar-se, s'oposen de manera explícita a la demanda feta pel governador el 6 d'agost de 1876, informant-lo que ells no volien agregar-se a la capital, a l'octubre de 1881 una altra onada annexionista de Barcelona impulsà la unió dels municipis del Pla, i d'altres, però el resultat és evidentment negatiu i l'any 1897 es produeix la primera onada agregacionista i: Les Corts, Gràcia, Sant Andreu del Palomar, Sant Gervasi de Cassoles, Sant Martí de Provençals i Sants són annexionats per Barcelona, i uns anys després al 1904 el municipi d'Horta.

El procés d'expansió econòmica que es produeix des de l'inici de la Primera Guerra Mundial, significa per Barcelona engegar de nou l'activitat agregacionista, i s'annexiona, l'any 1921, el municipi de Sarrià. L'últim intent expansionista es produirà a l'any 1929, amb l'annexió, mai executada, de Sant Adrià de Besòs.⁴⁹⁵

La primera referència contra l'annexionisme expansionista barceloní que hom coneix a Sant Adrià de Besòs és de l'any 1914. És una carta del "*Gobierno Civil de la Provincia de Barcelona*", en concret de la Secretaria General (número 1.230), en la qual es diu: que l'ofici

⁴⁹³. El "*Real decreto-Ley*" publicat el dijous 14 de març de 1929 al "*Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*" (número 65) es pot veure a l'annex del present treball. Real decreto-ley accediendo a la agregación al término municipal de Barcelona del terreno de San Adrián de Besós, que se indica, e igualmente a la agregación al término municipal de Badalona de la zona de San Adrián, que se menciona. *Gaceta de Madrid* núm. 65, de 6 de març d 1929, pàg. 1731. [En línia, consultat: 12 març 2017] Disponible a internet: <http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1929/065/A01731-01731.pdf>

⁴⁹⁴. CARRERES I VERDAGUER, Carles. "*Les Agregacions Municipals de 1897 a Barcelona, el cas de Sants, i Carreres Candi*", A: AA.VV. *El Pla de Barcelona i la seva història. Actes del I Congrés d'història del Pla de Barcelona, celebrat a l'Institut Municipal d'Història els dies 12 i 13 de novembre de 1982*. Barcelona: Edicions de la Magrana-Institut Municipal d'Història de l'Ajuntament de Barcelona, 1984. pàg. 470.

⁴⁹⁵. Les posicions anti-agregacionistes, dels municipis del Pla, de tota manera, no van impedir a Sarrià annexionar-se al municipi de Vallvidrera (1892) o a una part de Santa Creu d'Olorda (1916).

rebut de l'alcaldia adrianenca, manifestant la seva oposició a l'ampliació del municipi de Barcelona fins al riu Besòs, es trasllada a la Corporació Municipal de Barcelona.

Posteriorment, el 23 d'Abril de 1923, l'alcalde constitucional de Sant Adrià de Besòs torna a manifestar a l'Ajuntament de Barcelona (per carta), l'oposició de la corporació municipal adrianenca a qualsevol intent annexionista per part de la capital. Aquest li comunica que en la reunió ordinària de l'Ajuntament, de 15 d'Abril de 1923, es va decidir *“por unanimidad protestar de todo acuerdo que haya tomado o intente tomar al indicado fin la Corporación de su digna presidencia y al propio tiempo rogarle se sirva enterar a este Ayuntamiento de cualquier resolución que adopte o haya adoptado el de esa ciudad referente al asunto de que se trata al objeto de que por el de mi presidencia como parte perjudicada puedan utilizarse los recursos legales necesarios contra la pretensión de esa Corporación.”*⁴⁹⁶

En resum, la lluita contra l'agregació inicià el seu camí, i els factors que al llarg dels anys impulsaran la continuació de la mateixa, tenen una doble vessant: d'una banda, la voluntat de bona part de la població adrianenca d'existir com a entitat individual i, d'altra, els interessos molt més importants, dels grans contribuents del municipi que amb tota seguretat patirien un increment en la quantia dels seus impostos i perdrien la possibilitat de control polític-administratiu, d'un espai força valuós per a la contínua expansió industrial i urbana barcelonina, fins i tot, Francesc Cambó, lligat com hem vist a les empreses la Catalana de Gas i a la CELO, també s'oposava a l'agregació pels interessos econòmics, que estaven per sobre dels polítics.⁴⁹⁷

El decret d'agregació es va produir quan el desenvolupament industrial adrianenc es trobava en el seu punt més àlgid. Però la batalla era antiga i l'afany expansionista de la gran Barcelona va iniciar-se l'1 de gener de 1904: *“Dícese que en una de las primeras sesiones que celebre el nuevo Ayuntamiento, se presentará una proposición encaminada a gestionar la agregación a Barcelona de los términos de Sarria, Hospitalet y San Adrián de Besos.”*⁴⁹⁸

L'agregació no va efectuar-se, però aquest tema, com veurem al següent apartat, va esdevenir un element clau de la política populista de les diferents faccions de la dreta adrianenca

⁴⁹⁶. ASAB. Carta de l'Alcaldia Constitucional de Sant Adrià de Besòs del 23 d'Abril de 1923.

⁴⁹⁷. *“Les úniques agregacions que es plantegen en aquell [1914-1918] ... tenen un fonament purament tècnic: agregar els fragments de la riba dreta del Besòs a Santa Coloma i Sant Adrià per completar el cinturó urbà o incorporar Pedralbes per fer-hi el parc aristocràtic volgut per Cambó. El mateix Cambó, gran impulsor de la central tèrmica al Besòs, és adversari a l'agregació plena de Sant Adrià, que hauria impedit plantar-hi aquest equipament. L'espai urbà real és l'espai del negoci, però se li nega la condició d'espai polític.”* DDAA (Debat). *—A propòsit de les agregacions municipals de 1897”*. *BHQ (Barcelona Quaderns d'Història)*, 2010, núm. 16, pàg. 295-296.

⁴⁹⁸. *LV*, 1 gener 1904, pàg. 3.

en el poder durant la Dictadura de Primo de Rivera, la qüestió va quedar tancada amb l'arribada la Segona República i el sentiment de pertinença a Sant Adrià de Besòs va convertir-se en un element inqüestionable i assumit pel conjunt de la societat adrianenca, que desmuntava el discurs localista i reaccionari, i en creava un de nou, de comunitat en marxa, inserida en el conjunt de la comarca i del país.

1.3.2. La batalla per l'hegemonia dins la classe dominant durant la Dictadura de Primo de Rivera

La Dictadura de Primo de Rivera va néixer com a conseqüència de diversos factors interrelacionats, que podríem resumir: en una crisi general del règim de la Restauració, en la progressiva intervenció de l'exèrcit en la vida política i social del país, i en el deteriorament de l'ordre públic, sobretot a Barcelona. El detonant va ser l'assumpte de les responsabilitats pel desastre d'Annual (expedient o informe Picasso),⁴⁹⁹ que va enfrontar als militars africanistes⁵⁰⁰ i, posteriorment, a l'exèrcit amb els polítics dinàstics liberals (dividits) i el Parlament; quan el segon Comitè d'investigació parlamentària va plantejar lliurar el seu informe a les corts, el dia 18 de setembre de 1923, es va produir el cop d'estat, i: *«Como era de temer, al día siguiente del pronunciamiento de Primo de Rivera, los archivos de la Comisión fueron incautados por los militares.»*⁵⁰¹ La intervenció militar en política va ser constant des de la crisi del 1898, especialment a Catalunya (1905, 1917, 1919), i res estrany a la realitat de l'Europa d'entreguerres, on les dictadures militars, moltes d'elles amb el suport de les seves monarquies, van intentar aturar els processos de modernització democràtica o revolucionària que emergiren després de la Revolució Russa de 1917.⁵⁰²

⁴⁹⁹. FONTANA LÁZARO, Josep. *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya*. Barcelona: EUMO, 2014, pàg. 329 i 330-334. GABRIEL SIRVENT, Pere. «Sociedad, gobierno y política (1902-1931)». A: BAHAMONDE MAGRO, Ángel (Coordinador). *Historia de España siglo XX, 1875-1939*. Madrid: Càtedra, 2017, pàg. 440 i 439-481. (Dictadura).

⁵⁰⁰. Sobre l'origen dels militars africanistes: RECIO GARCÍA, Maria Àngels. *D'una guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: de Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesis doctoral, Palma (Illes Balears): Universitat de les Illes Balears, 2016. [En línia, consultat: 3 juny 2017] Disponible a internet: http://asehismi.es/catalogo/docs/20160127204452_Tesis_Maria_Angeles_Recio.pdf

⁵⁰¹. GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo. *La España de Primo de Rivera: la modernización autoritaria 1923-1930*. Barcelona: Alianza Editorial, 2005, pàg. 34 i 31-34 (un excel·lent resum dels fets).

⁵⁰². ANDRADE BLANCO, Juan; HERNÁNDEZ SÁNCHEZ, Fernando (Editors). *1917. La Revolución rusa cien años después*. Madrid: Akal, 2017. pàg. 183-391. Aquestes pàgines recullen la influència de la Revolució Russa al món i a Espanya sobre les forces republicanes, el moviment obrer i les esquerres.

Les característiques comunes d'aquests règims autoritaris van ser: la visió negativa de la política com a element de desunió nacional, la creació de moviments polítics oberts i de caràcter nacionalista, la conversió de l'acció política en una qüestió de gestió tècnica i administrativa, que s'imposava des de dalt de forma autoritària i que es legitimava per la seva capacitat d'eliminar els conflictes socials i garantir un cert benestar social. La realitat s'imposava i la participació de la societat civil era més evident i necessària amb el pas del temps. Com explica González Calleja, el règim de Primo de Rivera, passà d'un règim militar guardià, a un de governant, a partir de 1925; és a dir, si durant la primera etapa, es volia posar fre al canvi polític i restablir l'ordre públic, després l'objectiu va ser realitzar un canvi polític que pogués garantir la modernització i el desenvolupament econòmic, reorganitzant des de dalt els centres de poder i fer-ho amb un moviment polític, la UP, que permetia una ordenada participació política en forma corporativa.⁵⁰³

La Dictadura primoriverista també tenia com a objectiu la derrota del moviment obrer i la implantació d'un sistema corporatiu de relacions laborals que pretenia atraure a les classes mitjanes industrials i als patrons per tal d'evitar veïtats revolucionàries. La UGT va participar d'aquests organismes, el que va permetre que de la mateixa manera que la Lliga fossin organitzacions consentides pel règim, el que en certa manera l'apropava als règims feixistes com l'italià.

La Lliga i els seus prohoms –que estaven assabentats del futur cop d'estat, des de juliol de 1923– després de la seva participació als governs espanyols, i per por al conflicte social obert en el període 1917-1923, també eren partidaris del *«irujano de hierro»* del qual va parla Joaquim Costa. El rei Alfons XIII tampoc era aliè a aquesta situació i el seu intervencionisme polític, anomenat el *«borboneo»* en els ambients polítics de la Restauració, també afavorí la solució militar. L'agitació nacionalista, sobretot a Catalunya, iniciada amb la campanya a favor de l'Estatut Català i amb la crítica a l'ambigüitat o doble llenguatge de Cambó, va permetre l'aparició de grups catalanistes dissidents –Federació Democràtica Nacionalista (1919), Estat Català (1922) o Acció Catalana (1922) i el seu èxit electoral–, i la creació de la Triple Aliança (Acció catalana, PNB i galleguistes), va influir en el suport a la sortida autoritària dels militars de Barcelona, que consideraven aquestes accions com a un pacte antiespanyol.

⁵⁰³. GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, *op. cit.*, 2005, pàg. 21.

Les reformes del sistema de la Restauració, des de dalt, iniciades per Maura i Sánchez Guerra amb el suport de la Lliga i Cambó, van fracassar degut a diverses qüestions, entre elles, el tema de les responsabilitats, com també les reformes liberals de García Prieto, des de dins, que malgrat les contínues claudicacions i canvis, suposaven un moderat intent democratitzador – la llei agrària; la reforma fiscal i els impostos de guerra; la legalització de totes les organitzacions obreres i defensa de la mediació i la intervenció obrera en els beneficis empresarials, la revisió de la qüestió religiosa, la reforma electoral, el canvi de política respecte a Catalunya i el Marroc, etc.– no van ser acceptades pels poders fàctics (Exèrcit, Església, Corona i burgesia industrial), ni pels partits conservadors del sistema, ni pels d'oposició progressistes.

La situació política i social a la primavera de 1923, va posar en marxa tres conjures militars, la primera la reformista populista, impulsada pels juntistes de Barcelona, formada per un grup d'oficials, gens afectes a la monarquia i que volien substituir a la vella oligarquia per una aliança entre les classes mitjanes i socialistes moderades, recuperant l'esperit reformador de l'estiu de 1917. D'altra banda, l'altre grup de conspiradors, eren els generals africanistes de l'anomenat "*Quadrilàter*" (Berenguer, Cavalcanti, Saro i Dabán) destinats a Madrid; que pretenien solucionar la divisió de l'exèrcit, la guerra del Marroc, el restabliment de l'ordre públic i el fet de combatre el separatisme, mitjançant un cop d'estat tou amb l'establiment d'un govern fort dirigit per un general i amb el suport de la Corona i dels militars. Per últim, el grup bonapartista, dirigit pel general Aguilera, favorable a castigar els responsables dels desastres de la guerra del Marroc i crític amb el rei, va rebre un cert suport dels intel·lectuals, de l'opinió pública i d'alguns militars de les juntes.

Totes les conspiracions fracassaren i, entre mig dels conspiradors, va aparèixer la figura de Primo de Rivera amb el suport de Martínez Anido, ambdós actors fonamentals en la repressió dels conflictes obrers i socials a Barcelona i Catalunya. La seva actitud autoritària va portar-los a rebre el suport dels militars barcelonins i de les forces vives de la ciutat, entre elles els homes de la Lliga. Primo de Rivera va anar eliminant adversaris (Franciso Aguilera) i sumant adhesions a la seva proposta (els militars africanistes dels quadrilàters i els militars de les juntes). El govern de García Prieto no va poder aturar el cop i, el rei, finalment, va acceptar la situació, que ell mateix havia anat promovent, amb els seus discursos i

converses.⁵⁰⁴ Primo va assolir el poder i, no va voler cap acord amb els partits, com semblava que li demanava Alfons XIII, ni amb el Directori interí format pel quadrilàter. Va formar un govern de generals, un per cada arma i per cada regió militar, per tal de garantir-se el suport de tot l'exèrcit i, alhora, cometre els poders polítics a la seva voluntat; la incapacitat d'aquest i del govern, la indiferència de l'opinió pública, el silenci aprovatori dels partits dinàstics conservadors (inclosa la Lliga) i el suport del monarca, garantiren l'èxit del cop d'Estat.⁵⁰⁵

La Dictadura de Primo de Rivera va ser el punt d'inflexió de la política adrianenca. El poder municipal d'un poble petit, que havia estat en mans dels vells propietaris agraris locals i forasters –sempre subsidiaris dels grans propietaris forans, molts d'ells nobles o ennoblits–, va passar al grup dels urbanitzadors, la burgesia industrial i comercial emergent (propera a la Lliga), als monàrquics i als tradicionalistes, que havien començat a substituir el vell ordre dinàstic dels propietaris rurals, que ja no podien adaptar-se al canvi, per formació, capacitat o edat i que van haver d'enfrontar-se a una doble crisi. D'una banda, a una crisi de règim, que va suposar passar de la Restauració, que era una falsa democràcia censatària, restringida i corrupta, a una dictadura militar, dirigida pel General Primo de Rivera i que comptava amb el suport del monarca Alfons XIII; i, d'altra banda, a una forta crisi dins del bloc de poder, entre un nou urbanitzador, els primers urbanitzadors i la vella elit que semblava recuperar-se després del cop d'estat. El nou urbanitzador, Fermín Borràs, com ja hem explicat i analitzat, volia esdevenir l'home clau de la política local, amb mètodes populistes –similars al lerrouxisme, del qual alguns dels seus homes de confiança formaven part–, creant una associació de propietaris, una escola, celebrant mítings, fundant periòdics (*Tierra Baja*), creant un club de futbol, un cinema i la Unión Patriótica, el partit de la Dictadura, a Sant Adrià de Besòs, per utilitzar-lo com a plataforma política i intentar accedir al poder local (Ajuntament), que era des d'on es dirigia el procés d'urbanització del poble.

⁵⁰⁴. Sobre el paper d'Alfons XIII, en el cop d'estat: MORENO LUZÓN, Javier. –Alfonso XIII, 1902-1931” A: VILLARES, Ramón; MORENO LUZÓN, Javier. *Restauración y Dictadura*. Barcelona: Crítica, Marcial Pons, 2009, pàg. 499-501. Per tot el període, pàg. 307-555. Dins de: FONTANA, Josep; VILLARES, Ramón (Directors) *Historia de España*. (Vol. 7).

⁵⁰⁵. GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, *op. cit.*, 2005. pàg. 17-50. BEN-AMI, Shlomo. *El cirujano de hierro. La Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*. Barcelona: RBA, 2012, pàg. 61-91. TUÑÓN DE LARA, Manuel. *Historia de España*. 9, *La crisis del Estado: dictadura, república, guerra (1923-1939)*. Historia de España. Vol. 9. Barcelona: Labor, 1989, pàg. 29-42. SECO SERRANO, Carlos; TUSELL, Javier; JOVER ZAMORA, José María. *La España de Alfonso XIII: el estado y la política (1902-1931). Del plano inclinado hacia la dictadura al final de la monarquía: 1922-1931*. Historia de España. Vol. 38. Madrid: Espasa-Calpe, 1995, pàg. 345.

La Unión Patriótica adrianaenca, creada el 12 de novembre del 1924, –com hem analitzat en profunditat en el capítol I–, va ser l'eina que va intentar utilitzar una part de la fracció de la classe dominant local (urbanitzadora), dedicada només a la construcció de la ciutat (venda de terrenys, materials de construcció, construcció d'habitatges per venda o lloguer, etc.), i dirigida per Fermín Borrás per intentar substituir en el poder local als homes del vell ordre, els propietaris rurals, i alhora desplaçar a l'altra fracció de la classe (també urbanitzadora) dedicada a activitats comercials i industrials. Aquest grup estava representat per Juan Oller, que havia començat el procés de substitució de la vella classe dominant i, que igual que aquesta, cercava un equilibri entre els interessos de totes les faccions de la classe dominant adrianaenca.

L'inici de la dictadura va suposar un petit sotrac, com va ser retorn a l'alcaldia del vell grup dinàstic catòlic, tradicionalista i moderadament regionalista, representat per Domingo Molins, durant uns sis mesos (177 dies), fins retornar de nou al cicle, iniciat el 1920, quan Joan Oller, del bloc industrial urbanitzador, va recuperar l'alcaldia, però només durant uns set mesos (210 dies), per donar pas definitiu a un altre, al polític local per excel·lència, a José Royo Genique, que no deixarà el càrrec d'alcalde fins l'arribada de la Segona República i l'Ajuntament, com a cap visible de l'oposició, fins el 1936.

En aquest període, es va consolidar el model polític adrianaenc que, com hem esmentat, va consistir en la integració de totes les faccions de la classe dominant i governant en el terreny polític (carlins, monàrquics i lligaires) i en l'econòmic, cercant l'equilibri entre les diferents formes d'obtenció de les plusvàlues generades en l'espai urbà. Aquesta unitat tenia com a objectiu garantir el control del poder municipal als grups conservadors locals, per tal de fer front a les amenaces interiors, representades pels interessos de les classes treballadores i pels nous actors econòmics i polítics, que cercaven controlar o integrar-se en els nuclis de poder del municipi, com Borrás. L'equilibri no va ser gens fàcil durant el règim dictatorial i, la intervenció exterior mitjançant el delegat governatiu (Juan González Mora) i el governador civil van influir en l'enfrontament polític i econòmic adrianaenc. En aquest apartat, analitzarem l'aspecte polític institucional, ja que tots els altres aspectes els hem analitzat en profunditat en el capítol I (*El trencament: diferències econòmiques i polítiques al si de la classe dominant*).

La figura de José Royo Genique és cabdal, a partir de 1920, quan esdevé regidor monàrquic conservador –proper al Centre Català i a la Lliga Regionalista–, decisiva durant tota la dictadura –quan serà alcalde (1924-1931)– i fonamental durant el primer Ajuntament

republicà, on serà cap de l'oposició municipal, primer amb el Centre Català (Centre Republicà de Dretes) i després amb la Lliga. En aquest període, només Fermín Borràs i el caporal del sometent, Miguel Bolós Sala –que va formar part del primer Ajuntament municipal imposat per la Dictadura de Primo de Rivera–, intentaren un assalt al poder local utilitzant la UP, la ruptura entre ambdós i l'apropament de Bolós a Royo serà ferm, fins els primers mesos de govern de la segona república, quan el primer s'enfrontarà durament a Royo, fonamentalment per disputes d'interessos econòmics –Bolós era comerciant de materials de construcció i transportista–, però embolcallats amb qüestions polítiques, ja que Royo representava a la Lliga i Bolós era més proper a plantejaments molts més reaccionaris i monàrquics com a cap del Sometent.

El 1923, el poble de Sant Adrià de Besòs continuava el seu procés de creixement econòmic i urbà de forma explosiva, en un context de conflictivitat social i d'afiliació sindical mínima i, lògicament, clandestina. Malgrat les dures condicions de treball, com explica un obrer de l'empresa Energia Elèctrica de Catalunya, en *La Colmena Obrera*, una publicació periòdica de la Federació Local de Societats Obreres de Badalona (CNT): *–Es escandaloso y denigrante lo que sucede en esta fábrica con los directores de la misma y con algunos obreros [...] resulta pues que en esta fábrica principian a las 8 de la mañana y si hacen un o dos minutos tarde les hacen perder el jornal, como sea que hay una ley en esta casa que hay que cumplir imperativamente, el que, de no cumplirla, es despedido, y si la cumple, también lo es, de todas maneras es despedido [...] ¡y a la calle! [...] y todo esto pasa porque los obreros no saben hacerse valer sus derechos como hombres y como obreros; puesto que el director a veces insulta al personal diciendo palabras que serían propias de hombres degenerados. Este director también sabe que estos obreros cansados ya de tanta esclavitud han llegado a comprender que el sindicato era la única arma para combatir la burguesía y van asociándose poco a poco.*⁵⁰⁶ I que també analitza Andreassi, ni les dures condicions laborals van afavorir l'afiliació sindical a Sant Adrià de Besòs i sí, en canvi, a Badalona o a Santa Coloma de Gramenet. En definitiva, l'hegemonia de la burgesia industrial i comercial,

⁵⁰⁶. UN OBRERO. –Lo que pasa en Energía Eléctrica de Cataluña”. *La Colmena Obrera*, 14 de febrero de 1919, núm. 91, pàg. 4. Aquesta publicació està digitalitzada pels anys: 1916-1919 i 1931 i 1932. [En línia, consultat: 4 maig 2017] Disponible a internet: <http://www.cedall.org/Documentacio/Catala/cedall103501104.htm>

juntament amb els propietaris de la terra (locals i forans), van poder actuar amb total impunitat, fins l'arribada de la Segona república.⁵⁰⁷

La subordinació de la classe treballadora tampoc serà aliena ni a les polítiques populistes de les dretes locals, com les de José Royo o de Fermín Borrás, i encara menys a la força i importància del sometent adrianenc, i el paper que jugarà al municipi; el paper que va jugar queda prou clar quan, el 9 setembre de 1923, pocs dies abans del cop d'Estat, va rebre la visita i revista del comandant general de Sometents, Gral. de brigada Plácido Pereyra. Desconeixem què va dir Pereyra al cap local de sometent, Miguel Bolós Sala, però la implicació d'aquest i el sometent en la conjura militar és evident, només cal recordar la defensa que farà de l'organització paramilitar catalana Primo de Rivera quan, a l'estiu de 1923, es va plantejar, per part dels sectors liberals, la seva possible dissolució. I no només això, sinó que el mateix dia 13 de setembre, iniciat el cop militar, el sometent es posarà immediatament a les ordres de Primo de Rivera; per això, no resulta estrany que en el primer Ajuntament de la Dictadura a Sant Adrià de Besòs, el Regidor primer fos Miguel Bolós.⁵⁰⁸

Mentrestant, els dies 16, 23 i 30 de setembre de 1923, el Ple de l'Ajuntament no fa cap esment al cop d'Estat i només es fan pagaments a diverses persones, entitats i associacions. Sembla que hi ha una situació expectant en l'administració local, que serà resolta el 2 d'octubre, quan es va presentar a l'alcaldia el comandant de la Guàrdia Civil de Badalona, el sergent Domingo Bejiga Carafeto,⁵⁰⁹ a les dues de la tarda per exigir a l'alcalde la convocatòria d'una sessió extraordinària de tota la junta municipal, per les deu i sis minuts de la nit.

La sessió va obrir-la, a l'hora establerta, l'alcalde Joan Oller Bachs, que va donar lectura de l'acta anterior i aquesta va ser aprovada; posteriorment, el comandant va lliurar-li un ofici amb el RD de 30 de setembre de 1923, pel qual quedava destituït dels seus càrrecs, ell i tots els regidors, i aquests van abandonar el local sense cap protesta. El comandant, que es fa càrrec de la presidència interinament, va ordenar la fixació del ban als llocs habituals i

⁵⁰⁷. *—No vuelven a encontrarse otras manifestaciones huelguísticas hasta la instauración de la II República, y el carácter todavía embrionario del tejido industrial adrianense...*” ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 35-36.

⁵⁰⁸. Vegeu un excel·lent anàlisi a: GONZÁLEZ CALLEJA Eduardo; DEL REY REGUILLO, Fernando. *—La forja del Gran Somaten español y la caída del sistema constitucional*”. A: GONZÁLEZ CALLEJA Eduardo; DEL REY REGUILLO, Fernando, *op. cit.*, 1995, pàg. 143-164.

⁵⁰⁹. FERRET I PUJOL, Josep. *El Prat i la Guàrdia Civil (1863-1936)*. El Prat de Llobregat: Rúbrica Editorial, 2014, pàg. 66.

seguidament va convidar a entrar a la sala de plens als vocals associats, i van quedar aquests constituïts com a nou Ajuntament i amb l'obligació de triar entre ells un nou alcalde i la resta de càrrecs del consistori, mitjançant votació secreta. L'Ajuntament va quedar format pels regidors: 1r: Miguel Bolós Sala, 2n: Ramon Ollé Garriga (síndic), 3r: Juan Puig Llopart (dipositari), 4t: Agustín Clapés Rovira i 5è: José Ortuño Such.

Després de suspendre la sessió, durant cinc minuts, s'inicià de nou el nomenament com a alcalde de Domingo Molins Estrany, que va rebre del comandant les insígnies del càrrec i va prendre la presidència de la sessió. Posteriorment van ser escollits els nous regidors que, com l'alcalde, van rebre cinc vots a favor i un en blanc (el de cadascun d'ells) i els nous vocals associats (sis), que havien de substituir als anteriors, mitjançant una insaculació (elecció per atzar), per la secció primera: José Clapés Clapés i Jaime Oller Mariné; per la segona: José Royo Genique i Salvador Mercader Casanovas, per la tercera: Antonio Sabadell Noes i Adrián Causadias Sibina. El nou alcalde, l'anterior, el comandant, el secretari i el dipositari van efectuar l'arqueig de la caixa de caudals (2.941,08 ptes.), i es van fer càrrec el nou alcalde de la clau primera i el dipositari de la segona i el secretari de la tercera. Immediatament el secretari per ordre del comandant va procedir a recollir tots els llibres de comptabilitat i documents de l'Ajuntament sortint, empaquetant-los, lligant-los, lacrant-los i segellant-los i van quedar sota la seva custòdia i responsabilitat fins que la superioritat decideís el seu destí.

La substitució del personal polític municipal de la Restauració, per les juntes de vocals associats, triats entre els majors contribuents dels municipis, estretament vinculats al poder polític local, va reforçar encara més el sistema caciquil, que suposadament la dictadura volia destruir. La política local adrianenca va viure un fort enfrontament entre els postulats de les dretes monàrquiques, unitaristes, uniformadores i contràries a les idees del catalanisme i les dretes monàrquiques catòliques i moderadament catalanistes o regionalistes, que van aconseguir el control de l'Ajuntament i de la UP; el que va permetre el creixement durant la dictadura dels partits catalanistes d'esquerres i republicans, ja que aquests representaven la llibertat enfront de la dictadura i la diversitat enfront de l'homogeneïtzació autoritària.

La dictadura va actuar de forma similar a les poblacions veïnes de Badalona i Santa Coloma de Gramenet, totes tres compartien el mateix Delegat governatiu, el comandant Juan González Mora, que va intervenir en la política local de forma molt intensa en els tres municipis. L'actuació política va suposar un intent de control polític i de coordinació

d'activitats de l'àrea del Besòs –introducció a activitats comunes de festeig, de promoció econòmica o culturals, com la Festa d'Arbre, coordinació del transport, situació laboral dels treballadors a l'any 1924 i polítiques de control dels empresaris, repressió de les associacions dissidents, etc.–.⁵¹⁰ La seva intervenció va durar fins que va ser cessat, l'1 de març del 1925,⁵¹¹ per pressions de diversos estaments, entre ells els monàrquics catalanistes adrianencs, en la seva batalla contra Borrás, del qual era aliat. L'agraïment per la feina desenvolupada es va concretar quan va ser anomenat, el maig de 1926, regidor de l'Ajuntament de Mataró⁵¹² – mentre estava en situació militar de disponible voluntari–,⁵¹³ i secretari de la UP mataronina.⁵¹⁴ Estava relacionat amb la Unió Monàrquica Nacional i va rebre diverses condecoracions i reconeixements.⁵¹⁵

Els canvis experimentats en la representació institucional adrianenca són el resultat de diverses dinàmiques polítiques, d'una banda, l'enfrontament i l'acord entre la vella elit local, representada per Domingo Molins i, la nova, dirigida per Joan Oller Bach, que donarà pas a

⁵¹⁰. –*Santa Coloma de Gramanet. El delegado gubernativo, comandante don Juan González Mora, ha practicado inspecciones a determinadas entidades, estudiando problemas que podrán repercutir en el desarrollo floreciente de la localidad, así como también al esclarecimiento de hechos que se han denunciado, relacionados con el Ayuntamiento. [...] Interesándose el señor González Mora para la instauración de la culta Fiesta del Árbol Frutal en Badalona y en San Adrián del Besos, ha solicitado audiencia al fundador de la de Santa Coloma don Juan Salvatella, al alcalde de Badalona y al maestro de Adrián señor García.*” LV, 28 febrer 1924, pàg. 16. També: –*Delegación Gubernativa de Badalona. Juan González Mora, Comandante de Infantería y Delegado gubernativo de esta ciudad. Hago saber. Que habiendo sido dispuesto por la Superioridad la remisión quincenal de un estado del número de los obreros locales que están en paro forzoso o trabajan jornada reducida, comparando estos con los obreros que trabajaban antes de iniciarse la crisis y los que actualmente están empleados en cada establecimiento industrial, ordeno a todos los fabricantes, industriales y comerciantes que se hallen en el caso de tener algún obrero en paro o bien que trabaje jornada reducida, se personen desde luego, caso de no haberlo ya verificado, en el Negociado de Estadística de este Ayuntamiento, donde, por delegación expresa de mi Autoridad, se les harán las pertinentes interrogaciones y les dictarán las normas a seguir; previniendo que el incumplimiento exacto y preciso de esta orden será castigado con las sanciones que están dentro mis atribuciones imponer. Además, ordeno también a los fabricantes, industriales y comerciantes remitan asimismo a dicho negociado de Estadística, antes del día 5 de cada mes, relación nominal de las altas y bajas de obreros producidas en sus fábricas o talleres durante el respectivo mes anterior. Los necesarios impresos se facilitarán en el propio Negociado. Badalona, 24 marzo de 1924. El Delegado gubernativo, Juan González*”. AVBADA (setmanari catòlic de Badalona), 29 març 1924, núm. 323, pàg. 7.

⁵¹¹. –*Hemos recibido [Redacció de La Vanguardia] un atento besalamano del ex delegado gubernativo de Badalona, don Juan González Mora, quien al cesar en el cargo expresa su agradecimiento a cuantos, y especialmente a la prensa, le han facilitado su misión para todo lo de interés para aquella Ciudad.*” LV, 1 març 1925, pàg. 10.

⁵¹². LV, 13 maig 1926, pàg. 22.

⁵¹³. Disponible voluntari (5 abril 1926), *Diario Oficial del Ministerio de Guerra*, 6 abril 1926, núm.75, pàg. 37.

⁵¹⁴. LV, 26 desembre 1926 pàg. 21.

⁵¹⁵ –*En el Gobierno civil facilitaron ayer la siguiente nota: «Ha sido concedida Medalla del Homenaje a S. M., creada por real decreto de 14 de julio de 1925, a los señores [...] Juan González Mora*” LV, 25 juliol 1925. pàg. 10. El Premi d'efectivitat, LV, 1 setembre 1928, pàg. 7. Va ascendir a Tinent coronel, el 14 de novembre de 1929 i va ser –*Director de la Escuela Militar del Tiro Nacional de España (Representación de Mataró) don Juan González Mora, Teniente coronel retirado*” LV, 5 març 1933, pàg. 34. Va ser depurat sense responsabilitat a l'Auditoria de Guerra de la 4 Regió Militar de Barcelona el 1939, LV, 23 juny 1939, pàg. 8.

l'emergent populista, encapçalada per José Royo –ambdues enfrontades, durant la Dictadura– i, amb una altra fracció de la classe dominant, també de caire populista i amb certs lligams amb el lerrouxisme que dirigia Fermín Borràs. L'ús polític que faran, aquestes faccions de la classe dominant, dels nous prohoms del règim de Barcelona, Catalunya i Espanya, en suport de les seves aspiracions personals és una dinàmica general durant tota la dictadura. D'altra banda, tampoc podem obviar les interferències dels Ajuntaments de Barcelona i Badalona, en defensa dels seus interessos econòmics, ni la connivència dels industrials i propietaris locals adrianencs, en aspectes urbanístics com ara el perllongament del Carrer de les Corts Catalanes que afavorien el procés d'urbanització i de creixement comercial del municipi que ells controlaven en benefici propi.⁵¹⁶ L'agregació de Sant Adrià de Besòs a Barcelona apareixia lligada a molts interessos, i entre aquests, també el de l'extracció de sorra –una activitat que generava bons ingressos a l'Ajuntament i, que va ser un tema de debat al ple de l'Ajuntament durant la primera meitat del segle XX–, com demostra l'aprovació d'una proposició en aquest sentit per part de l'Ajuntament barceloní, en la sessió ordinària, del 4 d'abril de 1923.⁵¹⁷

Aquests elements i d'altres, analitzats anteriorment, van actuar com a generadors d'un potent localisme, caracteritzat per un discurs, que es pretenia apolític i tècnic administratiu, que va ser utilitzat per la dreta local, com element de cohesió i legitimació del seu poder. Això restarà evident durant l'activitat política de José Royo, en la lluita contra l'agregació, durant la Dictadura i en el període republicà, quan va defensar la seva actitud durant el règim de Primo de Rivera i en el nou període republicà: *«Yo y mis compañeros de minoría hemos venido, solo y exclusivamente al Consistorio, a hacer administración y no política.»*⁵¹⁸

El naixement de la societat de masses i el populisme va aparèixer a Sant Adrià de Besòs durant la Dictadura de Primo de Rivera, quan es va produir l'esclat de les associacions

⁵¹⁶. *«Ha tenido efecto en la Cámara Oficial de la Propiedad Urbana una reunión, presidida por don Antonio Prim y don José Martí y Campmany, de industriales y propietarios de San Adrián de Besos, que han querido ofrecer su apoyo para la rápida prolongación de la calle de Cortes hasta Badalona. Después de un estudio del proyecto, formulado en la parte que afecta al término municipal de San Adrián de Besos, y de hacer constar el agradecimiento de los reunidos a los concursos ofrecidos, acordose aceptar la invitación de elementos de Badalona para celebrar, en la vecina ciudad, la próxima reunión, a la que concurrirán las autoridades y fuerzas vivas, para dar impulso a mejora tan importante.»* LV, 21 junio 1923, pàg. 7.

⁵¹⁷ *«Otra de los señores Maynés, Cararach y Naves: Para que se acuerde solicitar del gobierno que, previa la formación del oportuno expediente, se sirva decretar la agregación, a este término municipal de la parte del de San Adrián de Besos comprendida entre dicho río y el actual linde de Barcelona, teniendo en cuenta que el linde natural de este término municipal por la parte Norte es el río Besós, linde a que sólo en parte alcanza hoy, por interponerse entre dicho río y el término de Barcelona una parte del término de San Adrián y que por otra parte la agregación a que se hace referencia, facilitaría en gran manera la solución del problema de extracción de arenas de las playas de esta ciudad. (Las anteriores proposiciones són aprobadas.)»* LV, 5 abril 1923, pàg. 8.

⁵¹⁸. ASAB. LAPA, 17 octubre 1931, Tom 12, foli 99.

recreatives, esportives i culturals, lligades a les dues faccions de la classe dominant (Royo i Borrás), que s'enfrontaven pel control del procés d'urbanització i pel poder polític municipal. Aquestes organitzacions, aparentment alienes a l'acció política, volien representar a tot el poble, entenent com a tal a totes les classes socials sense fer-ne cap distinció (interclassistes); en el cas del grup d'en Borrás, exclouran del terme poble, als que ells anomenen «els homes de l'Ajuntament»: «els cacics d'allà dalt»; al que respondran aquests, anomenant-lo «el cacic d'allà baix.»⁵¹⁹

Ambdós grups intentaran utilitzar l'església (que jugarà un paper fonamentalment al costat dels de dalt), l'ensenyament (on els col·legis de l'església, els públics o els privats, lligats o no a les associacions creades, serveixen als interessos d'una o altra fracció), l'esport (futbol i ciclisme), la cultura popular (sardanes, caramelles, cant coral, etc.), per aconseguir els seus objectius. El que es viu al municipi durant la Dictadura, és una batalla pel control de la societat civil, amb un clar objectiu, aturar al contrincant polític i econòmic i, alhora, mantenir al conjunt dels treballadors, aliens al conflicte social i sotmesos als dos models de caciquisme.

La premsa va jugar un paper fonamental en la batalla ideològica adrianenca, ja que mostra la divisió política i social del municipi i la lluita aferrissada pel control de l'opinió pública. La població, que estava alfabetitzada en el 80% (les dones un 65%),⁵²⁰ va poder accedir a la premsa local naixent⁵²¹ i a altres mitjans forans; serà justament aquest accés a la

⁵¹⁹. Fermín Borrás, respon a, La Veu de Besòs a «Carta abierta». *TB*, 14 maig 1927, núm. 18, pàg. 4.

⁵²⁰. MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel. *Història social de la població de Sant Adrià del Besòs: la producció de l'espai urbà a Sant Adrià del Besòs, 1910-1940*. Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 2011. pàg. 112-152. Estudi sobre el procés d'alfabetització de la població adrianenca.

⁵²¹. *Tierra Baja* (1 gener 1927 - 1 desembre 1927), setmanari (0,15 cts. diari i 0,50 cts. després 0,25 cts. i 1 pta.) imprès a Badalona (Impremta Comajuncosa) tenia, entre 12 i 16 pàgines, els seus directors van ser José Fort i Joaquín Estrany i estava escrit bàsicament en castellà. Va publicar un número extraordinari dedicat a Fermín Borrás «el fabricante de pueblos» (24 de setembre de 1927, núm., 36). El subtítol va ser *Órgano de la Asociación de Propietarios y defensor de los intereses morales y materiales de San Adrián*; el mes d'abril va canviar el subtítol per: *Órgano de la Asociación de Propietarios de la Urbanización Font y sus contornos*; al maig següent, després de *Font*, *diu de San Adrián y sus contornos* i, finalment, al setembre, *Semanario Independiente*. La Unió de Propietarios suprimeix el seu òrgan de premsa «creado para la lucha y el combate, debido a haber conseguido su objetivo: un centro de enseñanza». L'últim número va ser el 43.

La Veu de Besòs (10 d'abril de 1927 - 1 de juliol de 1936), periodicitat decennal i després quinzenal (0,10 cts. i 0,15 cts. o quota anual de 5 ptes.; els exemplars extraordinaris de 0,30 cts a 1 pta.) imprès a Sant Adrià de Besòs (Impremta Montserrat d'Andrés Soler) tenia 8 pàgines i els extraordinaris fins 36 pàgines, el director va ser Juan Humbert «el de la barbata» i estava escrit en català (bàsicament en castellà fins el 1930). Va publicar diverses vegades articles lloant la figura de José Royo (29 de setembre de 1928, núm. 31) o un especial dedicat a tots els alcaldes del poble (Nadal de 1930). El subtítol, sempre en català, era *Periòdic defensor dels interessos locals i integritat de Sant Adrià i llur Parròquia*. Representava al Sant Adrià antic, tradicional, enfrontat amb les noves urbanitzacions, com la Font i Vinyals o la Riu (en la Catalana). El juliol de 1927 va aparèixer un suplement satíric, anomenat *El mosquito*. L'últim número de *La Veu de Besòs* fou el 192.

cultura dels nous adrianencs, bàsicament classes treballadores de la indústria, el que permetrà, entre altres elements, l'arribada de la Segona República.

Taula LXXXVII: La transició de l'alfabetització a Sant Adrià de Besòs, 1900-1936 (en %).

Anys	Analfabets			Alfabetitzats				Diferencial sexes		
	Homes	Dones	Total	RH	Homes	RD	Dones		RT	Total
1900	23,0	50,7	35,8	3r.	77,0	2n.	49,3	2n.	64,2	27,7
1910	20,9	39,7	30,0	3r.	79,1	2n.	60,3	3r.	70,0	18,8
1920	17,0	35,2	25,8	3r.	83,0	2n.	64,8	3r.	74,2	18,2
1928	19,3	36,7	27,9	3r.	80,7	2n.	63,3	3r.	72,1	17,4
1936	16,1	33,9	25,0	3r.	83,9	2n.	66,1	3r.	75,0	17,8
1950	4,3	13,2	9,8	3r.	97,5	3r.	86,8	3r.	90,2	10,7

Llegenda: RD = Rang o llinar de les dones, RH dels homes i RT del total d'ambdós sexes. El diferencial sexes, es la diferència entre la taxa d'alfabetització d'homes i dones (també en %). Els llinars o rangs d'alfabetització són els següents: Primer llinar: <30-40 %, Segon llinar: 40-70 % i Tercer llinar: >70 %. Ombrejat, el moment d'arribada al tercer llinar. Les edats considerades per calcular les taxes d'analfabetisme o alfabetització, han estat de persones de 10 i més anys.

Font: Elaboració pròpia a partir de: MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel, *op. cit.*, 2011, pàg. 117.

L'1 de gener de 1927 va aparèixer el primer setmanari adrianenc, *Tierra Baja. Órgano de la Asociación de Propietarios y defensor de los intereses morales y materiales de San Adrián*, defensors dels interessos de Fermín Borrás, proper al populisme lerrouxista i escrit en castellà (bàsicament) i català; poc mesos després, el 10 d'abril, ho farà *La Veu de Besòs. Periòdic del poble defensor dels seus interessos i integritat de Sant Adrià i llur parròquia*. L'objectiu era clar neutralitzar les informacions de l'altre mitjà i difondre'n les pròpies, l'enfrontament entre ambdós grups es trasllada del terreny polític, social o econòmic, al de la batalla pel control de l'opinió pública, però amb un desavantatge, que la censura l'exercia l'alcalde José Royo –home homenatge per *La Veu de Besòs*, com ho era, Fermín Borrás per *Tierra Baja*–, com explica Lluís Costa: “*En una época que la prensa era casi el único medio de comunicación de masas, Primo de Rivera interpreta su función como un verdadero cuarto poder. El militar había interiorizado la idea según la cual la información periodística juega un papel clave en la estructuración de la percepción ciudadana y en la formación de la opinión pública. [...] Primo de Rivera interpretó la función de la prensa como un verdadero cuarto poder. Su primer objetivo era controlarla a través de la censura. [...] La censura fue la protagonista estelar del régimen de Primo de Rivera. No podríamos entender el funcionamiento de la Dictadura sin conocer el lamentable peso específico que dispone, en esta época, la censura. [...] en julio de 1925 se anunciaba que en los pueblos los delegados gubernativos no debían intervenir en la censura y, en cambio, había que entregar los*

*originales al alcalde.*⁵²² A Sant Adrià de Besòs, l'alcalde, la va exercir de manera contundent, des del moment de la seva aparició, el que denunciava, en to irònic, *Tierra Baja*: "Nuestro Sr. Alcalde, encargado de hacer que doña Anastasia pase el lápiz rojo por las páginas de este periódico, no podemos negar que hasta el presente ha venido ejerciendo su delicada misión con el mayor celo y exquisita benevolencia, por lo que le estamos muy agradecidos. Pero... –ese pero nos revienta– nosotros quisiéramos aún agradecerle mucho más al Sr. Censor y con todos los respetos le rogaríamos procurara que para censuramos el periódico, no necesitara tantas horas. Creemos que las páginas de nuestro periódico, con un par de horas hay tiempo sobrado para leerlas y censurarlas. Y pedimos esto, Sr. Censor, porque el tardar más en ejercer la censura, nos irroga a nosotros y a la imprenta serios contratiempos y perjuicios, toda vez que el impresor cuando lleva las pruebas a la Censura es en el preciso momento de entrar en máquina el número.

Como se comprenderá ello no puede ser antes, porque tratándose de un semanario, no vamos a empezar escribirlo a principios de semana, sinó que es necesario hacerlo a última hora para recoger y comentar lo más sobresaliente y de actualidad que haya acontecido en el transcurso de los últimos siete días. A última hora le conviene al impresor empezar a componer el número, para no exponerse, de confeccionarlo antes, que una vez todo compuesto y compaginado, surgiera algún asunto que por su importancia y trascendencia tuviera que ser comentado. En todas partes Sr. Alcalde los encargados de ejercer la Censura, dan a la Prensa toda clase de facilidades y cuando les llevan las galeradas, siempre que sea dentro las horas de oficina, suspenden el trabajo que les ocupa, para censurarlas en el acto.

*Y esto o cosa parecida quisiéramos nosotros del Sr. Royo, siempre que recibiera las pruebas de nuestro periódico antes de las siete de la noche. Porque esto de tener que aguardar al siguiente día, parece sea hecho con deseos de obstaculizar nuestra labor, cosa que desde luego, nosotros ni lo suponemos siquiera. Creemos, Sr. Alcalde, que por una sola vez a la semana que hace de censor, no es pedirle mucho el que nos atienda en lo que respetuosamente le pedimos.*⁵²³

Les formes d'actuar del populisme adrianenc seran molt variades, però un element comú va ser la creació d'associacions per donar serveis i espais de sociabilitat als socis

⁵²². COSTA FERNÁNDEZ, Luis, "Comunicación y propaganda durante la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)". *Historia y Comunicación Social*. Vol. 18. N° Especial Diciembre, 2013, vol. 18. pàg. 386-389.

⁵²³. "Con todo el respeto", *TB*, 5 febrer 1927, núm. 5, pàg. 2.

(escola, economat, metge, espectacles, balls, conferències, etc.), és a dir, afavorir una participació activa, però fortament controlada, en la vida social, un element inexistent en els anys anteriors, quan la dreta exercia un poder omnímode i no necessitava d'aquestes activitats per controlar el poder i dominar a la població. El sotmetiment de la classe treballadora, adrianenca, en general es va assolir gràcies al règim dictatorial, en caure aquest (1930), podem observar l'aparició pública d'algunes organitzacions obreres, com el *Círculo Obrero Republicano de San Adrián*, que s'havia mogut, com totes les altres, en la clandestinitat. El republicanisme catalanista i el federal tindran un fort component progressista, ja que, ni el regionalisme moderat de l'alcalde de la Dictadura, Royo, ni el populisme lerrouxista i *petista* de Borrás, van aconseguir mobilitzar pels seus interessos a les classes populars adrianenques, ans al contrari, aquestes, sota la direcció de les organitzacions republicanes i obreres durant tot el període dictatorial, van anar augmentant la seva influència, defensant el bé comú, i no el privat d'una minoria, com feien les classes dominants. Així, per exemple, a les eleccions legislatives del 28 de juny de 1931, van assolir un èxit electoral espectacular aplegant el 82% dels vots (ERC: 62,5% i EEF: 21%) mentre que la dreta (Lliga Regionalista) només obtindrà el 6,7%, i no recuperarà certa influència fins el 1932 (eleccions autonòmiques) quan arriba al seu sostre electoral (30,1%) en el qual es mantindrà amb poques variacions, fins l'arribada de la dictadura franquista.

A Sant Adrià de Besòs, la Lliga que guanyava totes les eleccions legislatives al municipi, des del 1914 (també el 1907) en solitari i, des de 1918, en coalició amb els carlins, no va tenir representació formal a l'Ajuntament, fins l'arribada de la República, en la persona de José Royo, primer amb el Centre Català i després amb una candidatura Republicana Administrativa (Lliga Catalanista). De tota manera, el 20 de juny de 1934, en el ple de l'Ajuntament va dir: *—No pertanyo a la disciplina de cap partit polític i que la nostra és una candidatura administrativa.*” Un cop més, el cacic local més poderós des dels anys vint, que s'havia declarat republicà (de forma interessada), va optar per aixoplugar-se sota els rengles de la Lliga, sense aconseguir unificar les diverses faccions de la dreta; el lerrouxisme, després dels fets d'octubre del 1934, arribarà a l'Ajuntament, deixant-lo en minoria i en un segon pla, desplaçant-los del poder, alhora que intentaven construir un projecte polític propi. El cop d'estat serà l'element que torni a unificar de nou a totes les dretes adrianenques, ara sota un règim polític feixista, del qual, el seu fill formarà part com a regidor del primer Ajuntament franquista de la localitat (comissió gestora). Aquests fets mostren la debilitat del catalanisme conservador en el municipi i la seva incapacitat per dirigir al conjunt de les dretes i crear un

model social propi, –cosa que sí que anava assolint el catalanisme d’esquerres (ERC)– per la qual cosa els homes de dreta adrianenca, de la Lliga o propers, van tornar a supeditar-se a la dreta emergent, el nou partit del règim, la FET-JONS, del qual José Royo serà militant.

En l’anàlisi del cas adrianenc, hem comprovat el que diu Canales, quan defensa que: *–A grandes rasgos, la Lliga no introdujo modificaciones significativas en los hábitos y comportamientos de la representación a Cortes en la Cataluña interior. Sin embargo, sí que el catalanismo implicó notables cambios modernizadores en los escenarios urbanos de las ciudades medias catalanas. La actuación política local del catalanismo subraya su estrecha dependencia de la oposición derecha-izquierda y su papel de vertebrador y moderno movilizador de las derechas.*” I també hem tingut present l’anàlisi del paper de la dreta adrianenca i de la Lliga, que coincideix amb la seva tesi: *–No abundan las historias locales que hayan encarado el análisis de la vida política municipal al margen del tradicional esquema tripartito de dinásticos reaccionarios, catalanistas centristas o democratizantes e izquierda. Al proceder de esta manera, la mayoría de los estudios acaban por ilustrar con casuística local lo que ya se venía afirmando para el ámbito general en lugar de dotar de una significación propia al objeto de estudio. Así se pasan por alto fenómenos fundamentales de la vida política local catalana de la primera década del siglo como el hecho de que el catalanismo rehabilitase políticamente a una pléyade de sectores reaccionarios como los católicos integristas, los carlistas y los Comités de Defensa Social y que estas incorporaciones se hicieran a través de unas coaliciones animadas por un encendido localismo. La incorporación a estas coaliciones de carlistas, integristas u otros grupos de la ultraderecha aparece en muchos estudios locales como algo circunstancial y anecdótico que no cuestiona la caracterización democrática o, como mínimo, centrista liberal del catalanismo local. En todo caso, estas coaliciones constituyen un síntoma de su debilidad.*”⁵²⁴

Els dos enemics de la dreta adrianenca, propera a la Lliga, que van ser, d’una banda, la minoritària dreta monàrquica espanyola (UMN) i, de l’altra, el republicanisme (bàsicament lerrouxista, des del 1903), mai la van derrotar en cap confrontació electoral. En canvi, en altres municipis de Catalunya, el localisme i el populisme de dretes va tenir altres solucions menys favorables per a la Lliga, la representada pel *–terrassaquisme*”, que va ser utilitzat i

⁵²⁴. CANALES SERRANO, Antonio Francisco, *op.cit.*, 2006, pàg. 65. O al llibre: *Ídem, op.cit.*, 2006, pàg. 77-78.

aprofitat fonamentalment pel Salisme (UMN). Aquest va guanyar sempre les eleccions a corts, entre el 1901 i 1920 (excepte 1907) i les municipals, els anys 1909, 1913, 1915 i 1920; fins l'any 1922, quan comença el seu declivi en l'àmbit municipal i, en el 1923, en l'espanyol. En canvi, a Sabadell, la Lliga, que va guanyar les eleccions municipals el 1913 i amb la seva coalició de dretes els anys 1915, 1917 i 1922, mai va derrotar ni a republicans, ni a monàrquics entre el 1900 i el 1923, en les eleccions legislatives espanyoles exceptuant el 1918.⁵²⁵

El catolicisme local, dirigit pel capellà Josep Pons Rabadà, estava també lligat al regionalisme i a la defensa del localisme adrianenc –per exemple, en la lluita contra l'agregació del municipi, de la mà de Marià Grau, membre de la junta de l'Hospital del Sant Esperit, fundat pel capellà–, però defensor de la monarquia i dels interessos de la classe dominant adrianenca. A totes les activitats municipals, incloses les polítiques, la presència del capellà i de les celebracions religioses van ser un element fonamental en el procés de legitimació del règim de Primo de Rivera o, si més no, del seu manteniment. L'església adrianenca va rebre el suport econòmic de l'Ajuntament per les seves activitats o projectes, sigui l'escola, l'Hospital o la construcció del cementiri. Aquest suport va produir-se arreu i era la sistemàtica de la Dictadura,⁵²⁶ en el nostre cas, el caire moderadament regionalista del grup que controlava el poder, igual que del capellà, no va suposar grans problemes, només el dia del Corpus de juny de 1926, un petit incident desvela una realitat coneguda, el catalanisme de l'elit local. L'alcalde, José Royo, explica al Governador Civil de Barcelona,⁵²⁷ que amb motiu de la celebració del dia del Corpus, en un carrer transversal a l'Ajuntament –no davant–, es va situar un altar on es va col·locar un escut de flors amb les quatre barres, *–queriendo representar con él, el escudo de Cataluña; que esta alcaldía no autorizó la colocación de tal escudo, si bien la toleró al enterarse de ello, por entender que su exhibición no constituía un hecho punible, sin otra finalidad que ser un adorno más en el altar de referencia, sin ánimo por parte de los vecinos de aquella calle de ofender los sentimientos patrios que todos ellos sienten en grado sumo*". Royo exposa que l'escut va ser elaborat per dues joves germanes del mateix carrer, que tenien com objectiu construir amb flors l'escut del CD Adrianense, del que eren *–fervorosas amantes*" i que van deixar l'escut sense finalitzar i només amb les quatre

⁵²⁵. BENAUL I BERENGUER, Josep Maria. –Dues ciutats i dues polítiques. Sabadell i Terrassa, 1900-1923". *Terme*, novembre de 1988, núm. 3. Sobre el salisme: PUY I JUANICO, Josep. *Alfons Sala i Argemí, industrial i polític, 1863-1945*. Terrassa, Arxiu Tobella, 1983.

⁵²⁶. CANALES SERRANO, Antonio Francisco, *op.cit.*, 2006, pàg. 65.

⁵²⁷. ASAB. *Carta de José Royo al Gobernador civil de Barcelona*, 11 juny 1926.

barres. La significació donada al fet per un transeünt foraster, no es correspon amb la realitat, ja que no hi havia cap intenció antipatriòtica que si hagués existit l'alcaldia disposada sempre a acomplir els seus deures no ho hauria permès. Durant totes les festes majors i actes públics de rellevància els balls de sardanes subvencionats i autoritzats per l'Ajuntament de Royo, mai van deixar de fer-se (1926-1930).⁵²⁸ Però fins i tot, el 2 de setembre de 1928, en un míting de la UP, en el qual participaven les autoritats locals, *—A más de ensalzar las cualidades del régimen actual, los oradores agudizaron la nota grata al auditorio, ensalzando las hazañas históricamente catalanas. Las epopeyas de nuestros antepasados fueron descritas y encumbradas vibrantemente, arrebatando los ánimos allí presentes para sentirse catalanes dentro de la unida patriótica.*⁵²⁹ Tanmateix, el 29 d'abril de 1924, el Delegat governatiu, va ordenar a l'alcalde que tots els programes de festes de les entitats estiguessin escrits en castellà i català donant sempre preeminència al primer; la permissivitat fou la línia d'actuació al municipi.

A Catalunya, la Dictadura i el seu partit no van assolir grans èxits polítics, així, en el cas de Vilanova, durant tota la dictadura, la inestabilitat política fou una constant i, l'enfrontament entre els homes de la UP, promocionats per l'estat, bàsicament els sectors dinàstics, sempre toparen amb una forta oposició de la dreta catòlica catalanista tradicional. A Sant Adrià de Besòs, la batalla pel control del poder i de la UP, com hem vist, la va guanyar la dreta monàrquica moderadament catalanista, que havia aconseguit aplegar al seu voltant a tota la classe dominant local i les diferents famílies polítiques des dels catòlics conservadors fins els carlins. La UP es va posar en marxa, al municipi, seguint les directrius oficials, amb el suport del delegat governatiu, i aconseguí: *— la reunión de las personalidades más sobresalientes, más dignas y más capacitadas de la población y teniendo buena cuenta de que en esa reunión estén igualmente representados todas las clases y fuerzas sociales que signifiquen los intereses, tanto espirituales como materiales, de la colectividad.*⁵³⁰ El resultat però, va ser una forta confortació dins de les elits econòmiques dominants que cercaren, com hem explicat, mecanismes de control social, propis de la societat de masses. Els Ajuntaments de la dictadura van dedicar un gran esforç a les activitats públiques: festes, commemoracions, homenatges —rei, reina, president del govern, alcalde, al Sometent, etc.—, visita d'autoritats,

⁵²⁸. ASAB. LACPA, 30 setembre 1928, Tom. 14, foli: 6.

⁵²⁹. LVDB, 29 desembre 1933. pàg. 1.

⁵³⁰. GONZÁLEZ CALBET, María Teresa. *La Dictadura de Primo de Rivera: el Directorio militar*. Madrid: Cátedra, 1987, pàg. 130-141.

inauguracions –Mercat municipal, nou Ajuntament, escoles, etc.–, desfilades, mítings, etc., era la seva forma de mobilitzar al públic, era un règim en acció publicitària contínua. A Sant Adrià de Besòs, els alcaldes de la dictadura, Molins, Oller i Royo, van ser recordats, i els dos últims homenatjats, durant la festa major del mes de setembre de 1923 i 1928,⁵³¹ Josep Queralt, referint-se a Badalona diu: *–En tota la mascarada de festes i homenatges mutus que s’han prodigat al llarg dels anys, sobresurt un que constitueix una tasca ominosa: em refereixo al que es feia tributar a ell mateix l’home que fou alcalde de la dictadura [Pere Sabaté] ...aquest fet evidencia un grau de supèrbia superlatiu...”*.⁵³² El mateix va succeir al municipi tan lligat a Badalona. Els Ajuntaments van esdevenir, en aparença, un simple òrgan administratiu i corretja de transmissió de les ordres del règim, desposseïts de tota ideologia partidista, però la realitat era que servien els interessos de la classe dominant local i del conservadorisme patriòtic, catòlic i monàrquic de sempre, no obeir aquestes directrius era motiu de cessament immediat per part dels governadors civils.

Els canvis de la composició dels Ajuntaments de la dictadura – com ja hem analitzat –, mostra clarament els dos grups que es disputen el poder municipal i com els regidors d’uns i altres són incompatibles, amb una excepció, Antonio Rosanas, l’home de l’empresa Baurier, que va arribar a l’Ajuntament de la mà de Domingo Molins i que va continuar sempre com a primer tinent d’Alcalde, fins la proclamació de la Segona República, després amb Juan Oller i, per últim, amb José Royo, amb una excepció, l’Ajuntament del cop d’estat del 2 d’octubre de 1923, imposat per la dictadura, on semblava que el vell nucli dirigent adrianenc tornava a recuperar el poder enfront del modernitzador que l’havia substituït (1920) dirigit per Joan Oller. Serà Royo qui, després d’un any de l’inici de la dictadura, dirigirà els canvis que el municipi necessitava; l’alcalde, començarà el seu mandat el 23 d’octubre de 1924, en l’època del gran creixement demogràfic, econòmic i industrial adrianenc, fet que va obligar al municipi a dotar-se de les infraestructures urbanes i de serveis bàsics –escoles, assistència sanitària,⁵³³ mercat municipal, cementiri, transports, etc.–, per garantir l’ordre social i el

⁵³¹. LVDB, Número extraordinari, any IV, Nadal de 1930.

⁵³². CUYÀS I TOLOSA, Josep Maria. *Història de Badalona*. Vol. VII, Badalona: Duran, 1982, pàg. 303.

⁵³³. El 21 d’octubre de 1925, s’instal·la una consulta mèdica del Dr. Ricardo Pí Gibert a la Urbanización Font i Vinyals el 10 de desembre de 1925, José Serentill Costa és autoritzat a obrir una farmàcia al municipi (S. Lluís Beltrán, 123). El 5 de desembre de 1926 són nomenats metges auxiliars del municipi sense sou: Ibó Julià i Prats, Ramon Balius Sabata i Luis Armengol Romea. ASAB, LACPA, 5 desembre, 1926, Tom. 12, foli: 13. A partir de l’agost de 1927, l’associació de caritat *Cruz Azul* ofereix els seus serveis personals i sanitaris al municipi al dispensari: primer Ctra. 25 i des del 19 de gener de 1929 al carrer Angel Guimerà, 6 (o Gral. Primo de Rivera).

desenvolupament econòmic de la nova societat urbana adrianenca, aquesta serà la tasca fonamental dels Ajuntaments de la dictadura juntament amb la lluita contra l'agregació.

Taula LXXXVIII: Els Ajuntaments adrianencs de la Dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930

2-10-1923	27-3-1924
Alcalde: Domingo Molins Estrany Regidor 1r: Miguel Bolós Sala Regidor 2n: Ramon Ollé Garriga (síndic) Regidor 3r: Juan Puig Llopart (dipositari) Regidor 4t: Agustín Clapés Rovira Regidor 5è: José Ortuño Such	Alcalde: Juan Oller Bachs Regidor 1r: Antonio Rosanas Vinyolas Regidor 2n: José Royo Genique (síndic) Regidor 3r: Juan Casas Carné (dipositari) Regidor 4t: Agustín Lloberas Oller Regidor 5è: Jaime Oller Mariné
8-4-1924	23-10-1924
Alcalde: Juan Oller Bachs Tinent d'alcalde 1r: Antonio Rosanas Vinyolas Tinent d'alcalde 2n: Juan Casas Carné Suplent Tnt. Alc. 1r: Jaume Oller Mariné Suplent Tnt. Alc. 2n: Agustín Lloberas Oller Regidor: José Royo Genique Regidor: Juan Colominas Casanovas Regidor: Antonio Sabadell Noes Regidor: Joaquim Perramont Carreras	Alcalde: José Royo Genique Tinent d'alcalde 1r: Antonio Rosanas Vinyolas Tinent d'alcalde 2n: Juan Casas Carné Suplent Tnt. Alc. 1r: Jaime Oller Mariné Suplent Tnt. Alc. 2n: Agustín Lloberas Oller Regidor: Juan Oller Bachs Regidor: Juan Colominas Casanovas Regidor: Antonio Sabadell Noes Regidor: Joaquim Perramont Carreras
10-10-1925	26-2-1930
Alcalde: José Royo Genique Tinent d'alcalde 1r: Antonio Rosanas Vinyolas Tinent d'alcalde 2n: Agustín Lloberas Oller Suplent Tnt. Alc. 1r: Jaume Oller Mariné Suplent Tnt. Alc. 2n: Pedro Casellas Bagudanch Regidor: Juan Oller Bachs Regidor: Antonio Sabadell Noes Regidor: Joaquim Perramont Carreras Regidor: Miguel Blasco Espada	Alcalde: José Royo Genique Tinent d'alcalde 1r: Antonio Rosanas Vinyolas Tinent d'alcalde 2n: Agustín Lloberas Oller Regidor: Antonio Soler Aymerich Regidor: José Clapés Clapés Regidor: Juan Llandrich Cardoner Regidor: José Lloberas Oller Regidor: Juan Oller Bachs Regidor: Juan Casas Carné Regidor: Jaime Oller Mariné Regidor: Andrés Soler Vidal

Font: Elaboració pròpia a partir dels Llibres d'Actes del Ple de l'Ajuntament i de la Comissió Permanent de 1923-1930.
Notes: Juan Oller Bachs dimiteix el 23 d'octubre de 1924. Els regidors Juan Casas Carné i Juan Colominas Casanovas, el 30 de juny de 1925 i són substituïts per Pedro Casellas Bagudanch i Miguel Blasco Espada, segons ordre del governador civil, del 10 d'octubre de 1925.

Els grans projectes municipals de la dictadura (Bachs i Royo) –com hem analitzat en profunditat– van ser: el cementiri, el mercat, l'instrumental pel dispensari municipal, un solar per a escoles nacionals i la pavimentació dels carrers més importants del poble. Una part d'aquests projectes es va voler finançar amb un emprèstic de 300.000 ptes. del Banc Local de Crèdit, en un pressupost especial (1927); en no arribar aquest, l'Ajuntament de Royo, que estava en un moment de màxima transcendència i confrontació política –lluita contra

l'agregació i pugna pel control de l'opinió pública i del poder municipal amb Borrás–, va decidir iniciar les obres del mercat, amb el contractista Joan Govern Gorch (plànols Maymó), malgrat no disposar dels recursos financers. La solució adoptada va ser que el contractista fes cada any obres pel valor, com a mínim, de 60.000 ptes., fins arribar a la cancel·lació del deute, establert en 260.200 ptes. (afegint les obres de pavimentació de la carretera), i prioritzan la finalització del mercat, que va inaugurar-se el 9 de setembre de 1928. En finalitzar la dictadura, encara restaven per pagar 105.587,90 ptes., la política d'obres públiques del govern Royo es va haver de pagar i, finalitzar en part, durant la Segona República.⁵³⁴ El primer projecte municipal (1924-1925), que va ser la construcció del cementiri municipal, als barris badalonins de Llefia –en uns terrenys cedits, gratuïtament, pels germans Barnola i Bassols, va fracassar, per l'oposició dels veïns de Llefia i Artigues i la suposada i imminent agregació;⁵³⁵ els diners destinats a aquesta infraestructura –que mai ha tingut Sant Adrià de Besòs– passaren al segon gran projecte municipal, el mercat municipal.⁵³⁶

El creixement del municipi comportava la reforma de les escoles públiques i de l'Ajuntament; el 30 de setembre de 1926, l'adjudicació va ser concedida a Juan Ayza –per 9.785 ptes., malgrat van ser pressupostades en 12.627,15 ptes.–,⁵³⁷ l'aprovació del pressupost el 19 d'octubre de 1926 permetrà realitzar les obres i inaugurar-les el 19 de març de 1927, juntament amb l'Ajuntament i celebrar la diada del llibre i l'ocell. A l'acte de propaganda patriòtica i d'autobombo, com tots els de la Dictadura i com era de costum, es va celebrar una missa i es van beneir les instal·lacions escolars i administratives. *La Vanguardia* com sempre feia la crònica: *«Varios alumnos con discursos y poesías admirablemente recitadas y muy apropiadas a la fiesta, cantaron las glorias de España, ofreciendo a continuación un artístico pergamino al alcalde don José Royo, en homenaje de gratitud y cariño por sus desvelos por la enseñanza, cultura y prosperidad de San Adrián. Hablaron el reverendo don José Pons y el señor delegado, asociándose al acto y felicitando al alcalde por su laboriosidad.»*⁵³⁸ A l'acte van participar al costat de Royo, el delegat governatiu, Jorge Villamide i Andrés Martínez

⁵³⁴. ROSSELL i MONTANÉ, Francesc. *op.cit.*, 1931, pàg. 5-6. ASAB. Capsa: 671.

⁵³⁵. *LV*, 3 gener 1925, pàg. 8, 30 juny 1925, pàg. 12 i 3 juliol 1925, pàg. 6. Curiosament, els veïns dels barris d'Artigues, Llefia i l'Infern, el 1926, van demanar l'agregació al municipi de Sant Adrià de Besòs. ASAB, *LACPA*, 18 abril 1926, Tom. 11, foli, 31.

⁵³⁶. ASAB, *LACPA*, 20 desembre 1925, Tom. 11, foli, 18 i 19.

⁵³⁷. *LV*, 30 setembre 1926, pàg. 21.

⁵³⁸. *LV*, 26 març 1927, pàg. 23.

Vareas (Rector Universitat de Barcelona i anticatalanista). Després, les autoritats van anar a visitar l'Hospital del Espíritu Santo on van intervenir Carmen Grau –senyora de Husmann i presidenta del patronat del sanatori per a tuberculosos–, i el rector del municipi, Josep Pons. L'acte va finalitzar, com era habitual, amb un banquet a l'Ateneo Adrianense, associació que s'encarregava de les festes majors i de tots els actes de la classe governant adrianenca.

La lluita pel control del comerç al detall centralitzat en un mercat de queviures, va enfrontar a les diferents faccions de la classe dominant local: Soler Aymerich, Fermím Borrás i Royo, entre 1925-1928.⁵³⁹ La inauguració del mercat va suposar un gran acte d'homenatge a l'alcalde Royo, qui des de l'Ajuntament l'organitzava, malgrat que després apareixia a la premsa com liderat per la UP de Sant Adrià de Besòs. Les cròniques les podem llegir a la premsa del seu grup, *La Veu de Besòs* –ara ja l'única existent al poble– i, com sempre, a *La Vanguardia*, on s'anunciava l'esdeveniment i es feia la crònica de l'acte.⁵⁴⁰

José Royo es defensava, en un contrainforme de juliol de 1931, dient que l'autor de l'informe sobre la seva gestió durant la dictadura, oblidava que justament es: *...tractava d'un règim Dictadura, en el que no eren lliures els administradors, de poguer refusar determinats gastos, i es lamentable que el capítol de despeses especials, al consignar aquest particular, no fes present també que, la principal quantitat gastada ho ha sigut per defensar la Vila de*

⁵³⁹. ASAB. *LAPA i LACPA* de 1923-1930. Antonio Soler Aymerich ofereix els seus terrenys per a la construcció del mercat municipal. (21 juny 1925; foli: 47.); concessió a Borrás d'una plaça de mercat (12-07-25; foli:); reclamació de Borrás el 19 de desembre de 1925, contra l'acord de l'Ajuntament de 16-08-25 sobre la instal·lació d'un mercat públic a l'entrada dels carrers de l'Església i Andrés Vidal (2 maig 1926; foli: 37). Inici de les obres per part de Juan Govern i Goch (*LV*, 1 juny 1927, pàg. 17), el contractista sol·licita una certificació (30 octubre 1927; foli: 5); les obres avancen, malgrat no haver estat concedit l'emprèstit (*LV*, 29 abril 1928, pàg. 27). La plaça de mercat estava finalitzada i elaborat els llistats dels usuaris i condicions d'ús a l'agost de 1928 (*LAPA*, 26 agost 1928, Tom: 10, folis: 35-37), el sou del mosso de mercat contractat –Josep Oller Clapés– era de 2.920 ptes./any (*LACPA*, 19 agost, 1928, foli: 50). L'organització de la inauguració comença el mes de juliol, (*LACPA*, 08-07-28) i queda tancada el 19 d'agost, amb la data d'inauguració (9 de setembre de 1928) i la llista de convidats: Capità Gral. de la Regió Militar, Governador civil, President de la Diputació, President de la Junta Provincial de la UP, Delegat governatiu de Sant Adrià de Besòs i totes les autoritats i entitats locals. (*LACPA*, 19-08-28;). Les millores del mercat continuaren amb la instal·lació d'unes cambres frigorífiques al mercat, les primeres del poble (*LACPA*, 20-12-28; foli: 15), malgrat algunes deficiències –quan plou entra aigua i fa malbé els productes– segons denunciaven els comerciants (*LACPA*, 29 gener 1931, foli: 26). Finalment els terrenys del mercat són liquidats als propietaris, Barnola Bassols (*LACPA*, 01-02-31; foli:).

⁵⁴⁰. *Los festejos organizados para el domingo por la Unión Patriótica són los siguientes: A las once, inauguración y bendición de la nueva plaza mercado y descubrimiento de una lápida conmemorativa del acto. A las doce, descubrimiento de la lápida que da el nombre de Avenida del General Primo de Rivera, a la calle carretera de Mataró; plaza del General Martínez Anido a la hoy plaza de plazuela que forman las calles de la Iglesia y Andrés Vidal. A la una, homenaje y banquete que con la unánime adhesión de todas las entidades y fuerzas vivas, dedica San Adrián a su digno e ilustre señor alcalde, don José Royo Genique, siéndole ofrecido un precioso bastón de mando de oro y brillantes y una placa de plata cincelada en recuerdo del homenaje. Han prometido su asistencia las autoridades superiores de la provincia. C.”* *LV*, 6 setembre 1928, pàg. 22. La crònica detallada a *LV*, 11 setembre 1928, pàg. 9.

San Adrià continués siguent un poble lliure i evitar l'agregació que sols qui ha portat les gestions, sap lo que va costar de aconseguir en aquelles dades en que no imperava certament un respecte absolut a la llei, quant es volia afavorí a les grans poblacions."⁵⁴¹

La realitat era que les accions de govern durant tota la dictadura estaven carregades d'un fort component conservador, propi dels homes que dirigien el municipi des de començament de segle XX i que sempre votaren a l'aliança carlina-lligaire, que es feren amb el poder durant el primoriverisme i que durant tota la república representaren a la Lliga Regionalista/Catalana, i des del 1924, sempre capitanejats per Royo. La política es va caracteritzar pel suport al monarca, a les autoritats del règim, al Sometent, a l'església, als grans propietaris forans (alguns nobles), als industrials (petita empresa o societats anònimes) i comerciants; en definitiva, a la classe dominant adrianenca, a la burgesia (gran o petita) i a la noblesa. L'oposició a l'agregació no era res més que la defensa dels interessos d'aquests grups que sabien perfectament que controlar l'Ajuntament els permetia organitzar l'espai urbà en benefici propi i sense cap interferència aliena.

El relat de l'acte de homenatge, que es va fer tributar l'alcalde Royo –com els que es feia tributar l'alcalde veí de Badalona, Pere Sabaté– tenia com a objectiu afalagar a les autoritats del règim, en especial a la monarquia espanyola, al rei Alfons XIII i a la reina Victòria Eugènia de Battenberg –que va visitar diverses vegades l'Hospital del Espiritu Santo.⁵⁴² Els generals del règim –Primo de Rivera, Martínez Anido, Milans del Bosch o Emilio Barrera–, també van rebre el reconeixement de les autoritats adrianenques, amb noms de carrers o actes homenatges. Cal però esmentar la diferència entre ambdós alcaldes, si bé Pere Sabaté i José Royo van realitzar tot un seguit d'obres públiques, utilitzant la fórmula de l'emprèstit, que van deixar endeutats ambdós Ajuntaments; en el cas adrianenc, les obres eren necessàries, el deute assumible i un pagament en terminis organitzat; no així va ser en el cas de Badalona. Així, l'alcalde Sabaté fou substituït després de diferents actes de protestes, al gener de 1926, mentre que Royo, en canvi, va consolidar la seva posició –després de la caiguda de la dictadura (28 de gener de 1930) i l'arribada del govern Berenguer– i serà ell qui

⁵⁴¹. Hem conservat el text original de l'autor. ASAB. *Algunes observacions sobre consideracions consignades en el treball de Francesc Rossell i Montané (Informe de la gestió administrativa dels Ajuntaments de la dictadura en la vila de Sant Adrià de Besòs) elaborat per José Royo Genique*. Juliol 1931, pàg. 6. ASAB. Capsa: 671.

⁵⁴². LV, 2 juny 1925, pàg. 9. i 2 novembre 1927, pàg. 24. L'Ajuntament, en una mostra d'adulació va comprar i instal·lar en el saló de sessions de l'Ajuntament, ~~un~~ Hermoso tapiz en que se ve pintado al óleo nuestra bella soberana doña Victoria Eugenia." LV, 1 juny 1927, pàg. 17.

prepari les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931.

L'alcalde va saber aplegar a les classes dominants conservadores i a les classes populars tradicionals adrianenques, moderadament catalanistes, catòliques i monàrquiques, i alhora, mantenir sota control a les classes populars i treballadores i a les organitzacions republicanes i obreres, existents, i que començaven a emergir a partir del 1930.⁵⁴³ Royo va crear un veritable grup de suport polític cohesionat, organitzat i amb una important capacitat de mobilització popular; l'ordre, la monarquia, la religió i, sobretot, les obres públiques, les inauguracions, els homenatges i la festa major,⁵⁴⁴ juntament amb l'apel·lació al sentiment adrianenc, que va cristal·litzar en la lluita contra l'agregació, van ser els elements fonamentals de la seva política. La lluita contra l'agregació li va permetre la creació d'un moviment d'elits i, alhora popular, de suport a l'Ajuntament conservador de la dictadura, que ell dirigia i va donar-li el prestigi d'excel·lent gestor administratiu i d'home de ciutat, per sobre dels contrincants polítics com Borrás.

Els dos grans actes d'afirmació del poder de l'alcalde Royo van ser: l'acte col·lectiu de defensa del futur independent de Sant Adrià de Besòs de gener de 1927 i l'acte d'homenatge que li van oferir —o que es va fer donar—, durant la festa major de setembre de 1928. L'agregació fou el tema recurrent durant tota la dictadura, les pressions de Barcelona contínues,⁵⁴⁵ sobretot a partir del 23 d'octubre de 1924, quan dimiteix l'alcalde, Juan Oller Bach, per motius de salut, i és substituït per José Royo. Serà aquest últim qui traurà una forta rendibilitat política a la qüestió. L'alcalde Royo inicia la creació del seu grup de suport, començant per les elits econòmiques i socials, així, el 15 de setembre de 1925, reuneix als principals veïns i propietaris de Sant Adrià, per enviar un telegrama al *—Excmo. Sr. Subsecretario Encargado del Despacho del Ministro de la Gobernación—* per comunicar-li la total oposició del consistori i dels veïns a qualsevol intent agregacionista. La resta de l'any es fan diferents accions, la primera, l'elaboració per part del consistori d'un recurs contra

⁵⁴³. Durant la dictadura, el moviment obrer adrianenc, com explica Andreassi, es va mantenir en la clandestinitat, a l'expectativa i aixoplugat per organitzacions legals, que mostraran la seva força a partir del 1930 i 1931. ANDREASSI CIERI, Alejandro. *—Cooperativismo: el repliegue durante la Dictadura—* A: ANDREASSI, Alejandro, *op. cit.*, 1996, pàg. 39-49.

⁵⁴⁴. Inauguració de fàbriques com la CELO, amb la presència de les autoritats provincials, locals i el conseller delegat i gerent, Joan Lligué Casas. *LV*, 31 octubre 1925, pàg. 7. Homenatge a un personatge històric com va ser José Anselm Clavé, posant el seu nom a un carrer del municipi. *LV*, 7 setembre de 1926.

⁵⁴⁵. A Barcelona l'interessava l'agregació, entre d'altres qüestions, per poder controlar l'extracció de sorres de Sant Adrià de Besòs per les obres públiques de la ciutat. *LV*, 5 abril 1923, pàg. 8. El 26 maig 1924, l'Ajuntament de Barcelona envia al Consell de Ministres una proposta d'agregació de Sant Adrià de Besòs.

l'agregació (27 de setembre) i després diverses al ministeri de governació (1925-1926).

El clima polític del moment era d'enfrontament obert entre l'Ajuntament i Borrás – partidari de l'agregació, per la seva relació amb Badalona–, el que portava a Royo, al juny de 1926, a preparar la mobilització de les associacions properes i d'un gran acte públic, primer des de l'Ajuntament, i després amb les *“fuerzas vivas”* adrianenques organitzades en diverses associacions, contra l'agregació parcial que promovien de forma decidida Badalona i Barcelona. Les entitats controlades per Royo comencen a treballar el 20 de juny de 1926, l'Ateneo Adrianense i el Club Esportiu Adrianense, presidits per Juan Solanas Macias i Francisco Abril Lloberas, respectivament, van celebrar assemblees generals contra l'agregació.⁵⁴⁶ Un més després es van reunir a l'Ateneo Adrianense les *“directivas de todas las entidades de la población para tratar de la organización de los actos de protesta contra la agregación de ésta a Barcelona ni a Badalona; en principio acordaron dirigir un telegrama en tal sentido al ministro de la Gobernación y convocar en breve una gran asamblea para tomar acuerdos con el voto unánime de toda la población.”*⁵⁴⁷

L'Ajuntament de Barcelona i Badalona, malgrat aquestes accions de protesta, prepara l'agregació, la resposta més important del municipi es farà el 7 de gener de 1927 quan, segons *La Vanguardia*, a la Sala Unión va reunir-se *“...el pueblo en masa, como lo ha hecho siempre, luchará para que San Adrián continúe independiente y así malograr los planes de los colosos vecinos que parece tienen el propósito de no sujetarse a lo que el Estatuto Municipal y Reglamentos indican”* per dir, com recull, el titular del periòdic: *“San Adrián del besos el vecindario no quiere la agregación a Barcelona”*. Royo va capitalitzar l'acte, exposant les gestions realitzades pel consistori i l'Ajuntament que presidia, però, donant en primer lloc la paraula a l'exalcalde i ara regidor, Juan Oller, qui va elogiar la tasca del seu successor: *“...quien se refirió a la época de su mandato, en que el pueblo no era lo floreciente de ahora, pero hizo constar su buena administración...”*. La intervenció de Royo va concentrar-se en exhibir la tasca desenvolupada durant el seu mandat, recordant que va començar el 21 d'octubre de 1924, quan a la caixa municipal hi havia 12.075 ptes. i cap deute, i ara ja tenien 40.000 ptes. Per finalitzar, va explicar els tràmits i gestions administratives endegades contra l'agregació, entre elles l'enviament de telegrams de protesta al president del Consell i ministre de la Governació, on li comuniquen *“... el deseo y aspiración de todo el pueblo que*

⁵⁴⁶. LV, 20 juny 1926, pàg. 14.

⁵⁴⁷. LV, 18 juliol 1926, pàg. 17.

es de seguir viviendo independiente y, por lo tanto, próspero.” Finalment, va demanar el suport de les forces vives i, a tot el poble, per continuar lluitant unides fins la victòria, a l’acte estaven presents els presidents de totes les associacions del poble, els industrials més destacats i que exercien una forta influència en el municipi –Baurier, Lligé i Viñas–, a més a més dels tècnics municipals, l’arquitecte, Juan Maymó o el metge, Ibó Julià. Les formes del populisme plebiscitari resten evidents quan, abans de finalitzar el seu parlament, Royo “...*leyó varios documentos referentes a este asunto y al final preguntó a los presentes si eran partidarios de agregarse, contestando unánimemente con un «NO» rotundo.*”

El que exposava el corresponsal en aquest o altres articles, i que es pot resseguir a tota la documentació municipal, era una lloança a l’obra de govern de l’Ajuntament de la dictadura,⁵⁴⁸ i que Royo utilitzaria com la seva carta de presentació per al futur i que, com veurem en analitzar el període republicà, farà servir quan representava a la dreta regionalista, en la seva pugna amb el republicanisme adrianenc d’esquerres.

La lluita contra l’agregació continuarà, amb diferents enfrontaments amb els Ajuntaments veïns, visites i reunions amb al prohoms del règim (capità general Emilio Barrera) a Barcelona o a Madrid (1927), amb la utilització de la figura de Maria Grau de Hausmann⁵⁴⁹, per fer de mitjancera amb el Ministre de la Governació (6 de maig de 1927),⁵⁵⁰ i on podem observar la relació entre l’agregació i l’emprèstit, l’aprovació d’aquest era en certa mesura la garantia per guanyar-se el suport popular que necessitava l’Ajuntament per defensar el seu poder polític al municipi.

L’any 1927 continua amb actes de suport a l’alcalde i d’oposició a l’agregació, la importància del litigi creix; les propostes urbanístiques, fiscals i les accions de pressió dels

⁵⁴⁸. *–Se han realizado –continuó diciendo– las siguientes obras y mejoras: Matadero público, con todos los adelantos modernos; pavimentación de la carretera Real; reforma casi total de la Casa Consistorial y Escuela nacional, y otras de menor importancia. Se ha hecho un empréstito (de 300.000 pesetas con el Banco de Crédito Local para empezar las obras en febrero próximo del hormigonado de la carretera que parte de la Real hasta el mar y así convertido en hermoso paseo, un mercado público, con todos los adelantos e higiene, y adquisición del terreno para las Escuelas nacionales de niños y niñas; un Dispensario municipal, con sus aparatos y elementos modernos.*” LV, 7 gener 1927, pàg. 19.

⁵⁴⁹. L’Ajuntament va dedicar a Maria Grau de Hausmann, una plaça, inaugurada per ella i l’alcalde, el dia 9 de setembre de 1928. LV, 11 setembre 1928, pàg. 9.

⁵⁵⁰. La carta de l’alcalde a Maria Grau en contenia una altra per al ministre, que mostrava quin era l’objectiu de tota l’actuació: *–Se trata de hacer llegar a manos del Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación, la carta que le incluyo adjunto, y por la cual ruego al referido Sr. tenga la amabilidad de resolver a la mayor brevedad el expediente relativo a la agregación que del término municipal de San Adrián de Besos solicitan separadamente los Ayuntamientos de Badalona y Barcelona*” i a més a més: *“...que fallado aquel expediente no nos ponga obstáculo el Banco de Crédito Local de España, para la formalización del préstamo que nos concedió hace algunos meses, formalización que supongo yo, no se debe haber llevado a cabo, por la causa indicada de encontrarse pendiente el expediente de agregación repetido*”. ASAB. Correspondència general. UI: 504.

alcaldes dels veïns i de les entitats econòmiques de les ciutats agregacionistes arriben al ministre i al cap de govern. Fins i tot, a l'abril, el setmanari satíric i republicà, *L'Esquella de la Torratxa* intervé afirmant que era Badalona qui volia quedar-se amb Sant Adrià de Besòs i no Barcelona.⁵⁵¹ Les forces vives del poble, reorganitzades ara en el *“Círculo Instructivo de propietarios y vecinos de Sant Adrià de Besòs. La Amistad”* i amb el control de la UP intervenir en l'afer atorgant-se la representació de tot el municipi, encara més quan el 8 de setembre, per carta l'advocat Miguel Colom Cardany, que era l'assessor de l'Ajuntament –des del 13 de juny de 1926–, en la reunió de la comissió permanent per a defensar els interessos municipals a Madrid, va explicar les poques possibilitats que tenien de guanyar en el conflicte i que la resolució estava pendent del que decidís el Consell de Ministres per mitjà d'un Reial Decret: *“...reitero la información que llega hasta mí, según la cual emitidos todos los informes que el Reglamento exige, en el caso de agregación a municipios mayores de 100.000 habitantes, el expediente solo espera el R.D. que le ponga término, a propuesta del Ministro de la Gobernación y por acuerdo del Consejo.”* i alhora, la seva por al resultat final: *“Temo, fundamentalmente temo que en el horizonte se dibujen signos inquietadores para la integral existencia de ese Municipio”*. Calia reaccionar i el 4 de novembre de 1927, una comissió de l'Ajuntament i de les forces vives adrianenques va visitar al dictador Primo de Rivera a Madrid.⁵⁵² Les tensions s'acumulaven igual que els interessos dels diversos actors; l'alcalde de Badalona, Pere Sabaté, amic de Borràs i partidari, com aquest, de l'agregació,⁵⁵³ mantenia unes tenses relacions amb l'administració adrianenca; així, el 27 de novembre, va demanar a la premsa que, per evitar que li sigui atribuïda cap informació sobre l'agregació, com la publicada a *El Diluvio*, i per *“evitar malas interpretaciones, en lo sucesivo las noticias que facilite esta Alcaldía a los señores corresponsales de los periódicos serán dadas por medio de notas escritas.”*⁵⁵⁴

⁵⁵¹. *“Barcelona i Badalona voten quedar-se, partit, el poble de Sant Adrià de Besòs. Visca la vida autònoma! I encara, l'Ajuntament de Badalona fa veure que es vol partir amb Barcelona el dit poble, però per sota mà procura quedar-se'l tot ell.”* *L'Esquella de la Torratxa*, 22 abril 1927, núm. 2496, pàg. 274.

⁵⁵². *LV*, 4 novembre 1927, pàg. 6.

⁵⁵³. *“De l'informe de responsabilitats, Full sisè, cinquena part. V. La Unió Patriòtica”.* *LVDB*, 4 febrer 1933, pàg. 4. Segons Royo i *“la gent de dalt”*, Fermín Borràs, va crear la UP per poder accedir a l'Ajuntament i facilitar l'agregació de Sant Adrià de Besòs a Badalona. Pere Sabaté, amic seu, va ser qui va influir sobre el governador civil, utilitzant la creada UP per demanar que els seus components fossin escollits constituint un nou Ajuntament en substitució del de Royo. Els projectes van ser derrotats, i es va crear una veritable UP de tots i no de Borràs, *“qu'era un agressiu instrument separatista, en què hi dominaven les envicions agregacionistes de l'Alcalde de Badalona”*.

⁵⁵⁴. *LV*, 27 novembre 1927, pàg. 8

El 1928 va ser l'any de consolidació de Royo com a gestor del poder municipal, controlava les diferents faccions de la dreta, tenia el suport incondicional de l'església, havia arraconat a l'altre populista Borràs i participava de tots els esdeveniments de suport, homenatge o reconeixement públic del règim dictatorial i de la monarquia –telegrames, recepcions, dinars, desfilades, etc.–, sempre acompanyat dels líders municipals, homes forts de la política i l'economia local. Només un exemple: *—Con motivo del acto de afirmación patriótica celebrado en el teatro Olimpia de la capital, fueron muchos los afiliados a Unión Patriótica que asistieron, de esta población. La parte oficial estaba representada por el alcalde señor Royo; jefe local de Unión Patriótica y concejal, señor Casellas; secretario del Ayuntamiento y juzgado, señor Lluís y el juez municipal suplente y cabo local del somatén señor Bolos, quienes asistieron asimismo al banquete celebrado en el hotel Ritz en honor del jefe del Gobierno.*”⁵⁵⁵

L'homenatge a l'alcalde, la festa major de 1928⁵⁵⁶ va ser la culminació de tot aquest procés, Royo va esdevenir definitivament l'home fort de la política local. El mes de novembre de 1928, es congreguen a la porta de la UP de Sant Adrià de Besòs, totes les forces que donaven suport a la dictadura per homenatjar al vicepresident del consell de ministres i home

⁵⁵⁵. LV, 20 març 1928, pàg. 34.

⁵⁵⁶. LV, 11 setembre 1928, pàg. 9; LVDB, 29 setembre, 1928, pàg. 4-5 i LVDB, Núm. Extra, any IV, Nadal de 1930, pàg. 27-28, que resumeix l'homenatge així: *—General Don Ildefonso Güell en representación del Capitán General y su ayudante Don Mario Giménez; el delegado gubernativo señor Martí en representación del Gobernador civil; el coronel Osorio del cuerpo de Somatenes y su ayudante, capitán D. Joaquín Esteller; el teniente de mozos de escuadra Don Cristóbal Muñoz, en representación del comandante de dicho cuerpo, Sr. Oller.*” *A los acordes de las cornetas y tambores, batían el paso los individuos de la Cruz Azul seguidos de los niños, luego las autoridades y comisionados en compactos grupos, se dirigieron al edificio destinado a mercado público para inaugurarlo. Llegados a este, el que despejaron previamente de público, el secretario del Ayuntamiento Sr. José Lluís, leyó una extensa relación de los acontecimientos acaecidos durante el proyecto y ejecución de las obras del mercado carretera y escuelas, dando una clara idea de las muchas dificultades que se han tenido de vencer, pero que con tenacidad y perseverancia se había alcanzado levanta parte del edificio para mercado, de que el pueblo estaba desposeído. Seguidamente el reverendísimo rector mosén Josep, después de sus oraciones bendijo las mesas al acorde de la marcha real. Al salir del mercado, se descubrió una lápida conmemorativa del acto, fijada en el testero de la puerta principal, dándose los vivas y aplausos consiguientes del público. Iniciado por la Unión Patriótica creída de haber llegado el momento oportuno para, el efecto de un acto de admiración y respeto al Alcalde, en prueba de asentimiento a las obras y mejoras que van realizándose, preparó hacerle entrega de un bastón de mando con puño de oro y brillantes y una placa de plata, sufragada por cooperación y concurso de todos los donantes congregados en halagador banquete. Dice la placa: a Don José Royo Genique. Las autoridades, entidades, propietarios y vecinos de San Adrián de Besos por su acertada gestión y constante y eficaz labor en el desempeño del cargo de Alcalde. A. Rosanas, primer teniente; Buenaventura Casademont, por entidades; José Pons Presbítero; Antonio Soler, juez municipal. La entrega fue efectuada en presencia de más de 200 comensales, entre ellos muchas señoras. [...] Levantándose de pie el letrado Sr. Manuel Ligué Casas, en representación de las fuerzas vivas [...] Entre aplausos, el General Güell hizo entrega al Alcalde del bastón y la placa [...] El Alcalde Sr. José Royo, agradeció infinitamente el homenaje que se le tributaba diciendo que toda su actuación estaba aderezada en cumplimiento del deber de su cargo. Entre aplausos se dieron vivas al Rey, a España, al gobierno y a San Adrián”.*

de confiança del dictador, Severiano Martínez Anido: *—Buena prueba del respeto y admiración que sintió ésta población por el ministro don Severiano Martínez Anido, tuvo lugar el Domingo último al paso del general con dirección a Badalona. Para saludar a Su Excelencia se congregaron en el local de Unión Patriótica y se situaron en la acera del mismo, la Corporación municipal, presidida por el digno alcalde don José Royo, y acompañado por el secretario don José Lluís, juez municipal y párroco don José Pons, cabo de somatén don Miguel Bolós, fiscal don Eveliό Griera y más de ciento cincuenta afiliados a cuyo frente se puso el comité de Unión Patriótica señores Casademont, Ballará, Sabadell y Pedra. El estandarte de Unión Patriótica que por vez primera lucia en acto oficial, daba hermosa nota de color, como asimismo se destacaba la bandera nacional.*⁵⁵⁷

L'any 1929 començava un cop més, amb la participació de l'elit local en l'homenatge al monarca, el dia de la seva onomàstica (23 de gener) a Barcelona. De res va servir l'adulació o el sotmetiment; el 9 de febrer de 1929 arriba un telegrama del Govern Civil de la Província de Barcelona a l'Ajuntament amb el següent text: *—El Vicepresidente del Gobierno «Ministro de Gobernación: Severiano Martínez Anido» me ruega transmita reconocimiento del mismo por adhesión y protesta*". El 5 de març de 1929, Martínez Anido signava el reial decret llei d'agregació del municipi de Sant Adrià de Besòs al de Barcelona i Badalona, en un termini de cinc anys.⁵⁵⁸ *La Vanguardia* recollia el fet que havia seguit amb interès en tots aquests anys, en dos articles, el dia 7 de març, *La agregación de San Adrián de Besos a Barcelona y Badalona*, on es feia ressò de l'article primer del reial decret i ho expressava amb aquesta curiosa frase: *—La «Gaceta» de ayer publica una real orden disponiendo la agregación de San Adrián de Besos a Badalona y Barcelona, cuestión de que se venía hablando hace bastante tiempo y que, al fin, ha sido resuelta satisfactoriamente.*⁵⁵⁹ "Satisfactòriament",

⁵⁵⁷. LV, 29 novembre 1928, pàg. 29.

⁵⁵⁸. *—Artículo 1º Se accede a la agregación al término municipal de Barcelona del terreno del de San Adrián de Besós, comprendido entre el confín con del de la capital y el eje del río Besós, e igualmente se accede a la agregación al término municipal de Badalona de la zona del de San Adrián, comprendida a lo largo de la margen izquierda del río Besós desde su linde con el término de Santa Coloma de Gramanet hasta el mar y desde la línea divisoria con Badalona a hasta el eje del mencionado río, verificándose los deslindes con arreglo a lo dispuesto en los artículos 27, 28 y 29 del Reglamento sobre poblaciones y términos municipales.*" ESPAÑA, *—Real Decreto-Ley núm., 741, de 5 de marzo de 1929*", *Gaceta de Madrid*, (6 de març de 1929), núm. 65, pàg. 1731.

⁵⁵⁹. LV, 7 març 1929, pàg. 8. També a la secció telegràfica *—Firma del rey*" LV, 7 març 1929, pàg. 21.

per a qui?, la posició del mitjà barceloní era clarament favorable als interessos de la capital i Badalona i no pas del adrianencs.⁵⁶⁰

L'Ajuntament reacciona acceptant la normativa que s'havia d'aplicar, però malgrat tot sense presses, després de dues cartes (26 de març i 15 d'abril) i un telegrama (22 d'abril) adreçat a l'alcalde, per l'—*Administración de Rentas Públicas de la Provincia de Barcelona*” (Delegat d'Hisenda), perquè l'Ajuntament anomenés un representant a la Comissió d'Hisenda —creada segons art. 4. del R.D. d'agregació—, José Royo serà nomenat. El mateix dia (22 d'abril) Hisenda li comunica que la seva instància demanant la modificació dels cinc anys per fer efectiva l'agregació, enviada al Ministre d'Hisenda, ha estat desestimada. Finalment, el 25 d'octubre de 1929, en sessió ordinària del Ple de l'Ajuntament, l'Alcalde informa que en la seva funció de representant de l'Ajuntament en la Comissió d'Aggregació: “... *había llegado a un acuerdo con los representantes de dichos municipios y había firmado en representación de este las oportunas actas comprensivas de las condiciones que los habitantes de este término en un plazo no mayor de cinco años se igualen económicamente en derechos y obligaciones con los que tengan los del término municipal a que sean agregados según preceptúa dicho Real Decreto.*” Els regidors van aprovar per unanimitat les accions realitzades per l'Alcalde —*en pro de los vecinos de Sant Adrián*”.

Després de la dimissió del dictador, l'Ajuntament torna reclamar la suspensió del RD d'agregació, el 27 de febrer de 1930, per carta i un cop constituïdes les tres comissions (Foment, Governació i Hisenda) per les quals ha de funcionar l'Ajuntament, segons el decret agregació la corporació decideix: —*Inmediatamente y por unanimidad fue acordado dirigirse al Excmo. Sr. Presidente del Consejo de Ministros y Ministro de la Gobernación, recurriendo contra el R. D. de 5 de Marzo de 1929 que dispuso la agregación de este municipio a los de Badalona i Barcelona.*”

La carta (instància) del 2 de març de 1930 de l'alcalde Royo al President del Consell de Ministres, on li comunica l'acord del Ple de l'Ajuntament (27-02-1930) és un excel·lent

⁵⁶⁰. L'Ajuntament de Barcelona, el 12 de març de 1929, va enviar un telegrama agraint la decisió presa: —*al presidente del Consejo de ministros, ministro de la Gobernación y director general de Administración Local*” LV. 13 de març 1929, pàg. 9. Pedro Sabaté, alcalde de Badalona, el 20 de març de 1929, adreça una carta a Royo, manifestant la seva: “... *satisfacción vivísima en que, ante los hechos que han provocado el reciente R. D. de agregación...*”, i posant a disposició dels adrianencs els serveis implantats a la seva localitat dient: “*Uno de ellos es, seguramente, el que se realiza en la Casa Amparo y Obra-Pía Roca y Pí, donde hallan asilo los pobres...*”. La resposta de Royo (21 i 31 de març de 1929) fou agrair la seva gentilesa i comunicar que a la localitat no hi ha cap pobre. Finalment, el 14 de març de 1929, el —*Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*”, publica el Real Decret, de 5 de març de 1929, pel qual s'aprovava l'agregació de Sant Adrià de Besòs a les ciutats veïnes de Badalona i Barcelona.

resum de la voluntat de Sant Adrià de Besòs d'existir com a municipi: *—Aquellos ayuntamientos pretenden repartirse, equitativamente para ellos este término municipal, adjudicándose proporcionalmente todos sus vecinos, todos los bienes del Municipio, todos sus intereses, todo su patrimonio histórico y espiritual, como si aquí nada propio, peculiar i característico hubiese existido.*” Insisteix en els arguments anti-agregacionistes —separació de les cases de les tres localitats: *—Separa los términos municipales una basta extensión de terreno*”, manca de serveis comuns entre elles— i en altres nous: inexistència de cementiri per culpa de Badalona: *—Si se alega que San Adrián de Besós carece de cementerio y utiliza el de Badalona, debe oponerse que éste es de uso inmemorial, y que tantas cuantas veces el Ayuntamiento de la Presidencia del infrascrito ha proyectado construir una necrópolis para sus vecinos, se ha encontrado frente a frente del Ayuntamiento de Badalona, el cual invocando supuestos derechos y fantásticas conveniencias sanitarias, ha impedido que el expresado servicio pudiera prestarse dentro del término municipal de San Adrián de Besós.*”, i desenvolupament independent de tots els sectors econòmics (agrícola, industrial, comercial i dels transports): *”La pujanza industrial y agrícola de San Adrián de Besós nada debe a las ciudades vecinas...”*⁵⁶¹

Les reclamacions als Ministres de la Governació o d'Hisenda no van cessar fins l'arribada de la Segona República i, un cop proclamada aquesta, Royo demanarà que es creï una comissió contra l'agregació, i així es farà (25 d'abril de 1931), però sense la seva participació. El viatge, del 2 de juliol de 1931, de la comissió municipal republicana —Benito, Rasal i Micheli— a Madrid, per sol·licitar l'anul·lació del RD d'agregació, finalitzarà el 20 del mateix mes, quan Eduardo Barriobero —Diputat del PRDF i advocat de la CNT—⁵⁶² informi a l'Ajuntament de la suspensió del reial decret.

La gestió municipal durant la dictadura estava en mans del bloc o aliança urbanitzadora —constructors, industrials, comerciants, propietaris locals i pagesos amb terra—, dirigida per l'alcalde Royo —comerciant d'olis a l'engròs— i els cinc tinent d'alcalde i homes forts del municipi: el Regidor 1r o Tinent d'alcalde 1r, Antonio Rosanas —director de la Baurier i propietari d'un estanc—, Agustín Lloberas —comerciant de l'engròs i al detall de grans, adobs i farratges i amb la participació de l'alcalde i després regidor Juan Oller —

⁵⁶¹. ASAB. *Correspondència general*, 2 de març de 1930, UI: 497.

⁵⁶². MARTÍNEZ DE SAS, María Teresa i PAGÈS I BLANCH, Pelai (coordinadors), *op. cit.*, 2000, pàg. 183-184.

fàbricant de vins–, Jaume Oller –pagès amb terres i urbanitzador–. No podem oblidar a Juan Casas Carné, representant dels Bassols –grans propietaris de terra forans i propietaris urbans–. Entre 1925 i 1930, l’Ajuntament incorporarà a industrials com Pedro Casellas, Juan Llandrich, Antonio Soler, o a constructors com Miguel Blasco. Tots ells eren persones alfabetitzades, d’entre 45 i 61 anys, residents al centre del poble i al marge esquerre del Besòs, els que continuaren en política, durant la república, ho van fer en l’entorn de la Lliga Regionalista.

Les comissions de govern de l’Ajuntament, amb diferents noms segons l’any, van ser: Pressupostos (Hisenda), Obres públiques (Foment), Amillaraments, Governació, Primera Ensenyança i els Alcaldes de barri (marge dret i esquerre del Besòs), estaven sempre presidides per l’alcalde i formaven part d’elles els homes forts de l’Ajuntament. Les més importants, Hisenda (Pressupostos) o Foment (Obres públiques), estaven en mans dels homes més influents i de més poder. Royo va presidir les comissions durant tota la dictadura, esdevenint el veritable gestor de la vida municipal i l’expert en la governació de la ciutat.

Taula LXXXIX: Comissions de l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 1923-30

<i>Dates</i>	<i>Pressupostos (1)</i>	<i>Obres públiques (2)</i>	<i>Amillaraments (3)</i>	<i>Primera Ensenyança (4)</i>	<i>Alcaldes de barri</i>
7-10-1923	Domingo Molins Estrany Miquel Bolos Sala Ramon Oller Garriga	Domingo Molins Estrany Juan Puig Llopart Ramon Oller Garriga	Domingo Molins Estrany Agustín Clapés Rovira José Ortuño Such	Domingo Molins Estrany Miquel Bolos Sala José Ortuño Such	Juan Bachs Muns (E) Adrián Causadias Sibina (D)
30-03-1924	Juan Oller Bachs Antonio Rosanas Vinyolas José Royo Genique	Juan Oller Bachs Juan Casas Carné Jaime Oller Mariné	Juan Oller Bachs José Royo Genique Juan Casas Carné	Juan Oller Bachs Antonio Rosanas Vinyolas Agustín Lloberas Oller	Fermín Borrás Sunyé (E) Adrián Causadias Sibina (D)
	<i>Hisenda</i>	<i>Governació</i>	<i>Foment</i>	<i>Primera Ensenyança</i>	<i>Alcaldes de barri</i>
8-04-1924	Antonio Rosanas Vinyolas José Royo Genique.	Juan Casas Carné Jaime Oller Mariné	Agustín Lloberas Oller Juan Colominas Casanovas	José Royo Genique Antonio Sabadell Noés	Fermín Borrás Sunyé (E) Adrián Causadias Sibina (D)
23-10-1924	José Royo Genique Antonio Rosanas Vinyolas Juan Oller Bachs	José Royo Genique Juan Casas Carné Jaime Oller Mariné.	José Royo Genique Agustín Lloberas Oller Juan Colominas Casanovas	Antonio Sabadell Noés Juan Oller Bachs	
27-01-1930	José Royo Genique José Clapés Clapés José Lloberas Oller	José Royo Genique Juan Casas Carné Jaime Oller Mariné.	José Royo Genique Juan Llandrich Cardoner Juan Oller Bachs.		Antonio Toscas Diarte (E) * Adrián Causadias Sibina (D)

Llegenda: 1= Pressupostos, arbitris, repartiments, comptes; 2 = Beneficència, Obres públiques i municipals, policia urbana i rural, espectacles públics; 3 = Pericial de la Junta d'Amillaraments, consums i repartiments de les esmentades branques i classes i 4 = Junta local de Primera ensenyança. E = marge esquerre del poble i D = marge dret.

* Antonio Toscas Diarte va ser nomenat alcalde del barri Urbanització Font i Vinyals el 25-10-1925.

La Comissió d'escorxador (8-04-1924) estava formada per Antonio Sabadell Noés i Joaquin Perramont Carreras.

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels *Llibres d'Actes del Ple de l'Ajuntament* i de la Comissió Permanent de 1923-1930.

L'evolució del pressupost municipal ens mostra el creixement econòmic del municipi durant la dictadura i, lògicament, la importància de controlar l'ens municipal; així, si el 1923-24 aquest va ser de 38.250 ptes., el del 1931 fou de 346.489,44 ptes., nou vegades més gran, mentre que la "pressió fiscal municipal" no arriba a triplicar-se, per l'augment espectacular de la població, el 1923, va ser de 18,42 ptes./veí i de 53,18 ptes. a l'inici de 1931. La majoria dels ingressos del municipi (1925-1930) provenen dels impostos indirectes (gairebé el 90%), drets i taxes, quotes, recàrrecs i participacions en tributs nacionals i imposició municipal (Societats anònimes); mentre que les despeses van anar a les Obres públiques (38,5%), Policia Urbana i Rural (10,5%), Instrucció Pública (9,5%) i Personal (9%), mentre que a Salubritat, Beneficència i Assistència Social, es va dedicar un 8,4%.

Els prohoms de la dictadura es van dedicar a la urbanització del municipi per tal de garantir els seus interessos i el futur creixement que és el que els permetria continuar utilitzant l'espai urbà en benefici propi. De tota manera, la gestió realitzada per l'Ajuntament de Royo, va ser fiscalitzada i sotmesa a estudi d'un especialista, per encàrrec de l'Ajuntament republicà. En aquest es demostra que fins l'any 1927, any de màxima confrontació entre les dues faccions de la classe dominant, l'Ajuntament ha estat governat amb cura i sense la presència de "la mà graponera" i que després d'aquests anys malgrat el fracàs de l'imprèstít, va poder reorganitzar el pressupost i gràcies als ingressos extraordinaris provinents dels impostos de les empreses i particulars va aconseguir tirar endavant "sense sacrificar, ostensiblement, els interessos dels veïns. Això no vol dir que les coses hagin estat ven fetes amb la cura necessària." Com diu l'informe, la gestió va ser feta amb cura, però vorejant la llei per donar la sensació que han dirigit l'Ajuntament "persones degudament capacitades en afers municipals."⁵⁶³

Tanmateix, l'informe mostrava com la gestió municipal de Royo tenia diferents deficiències; d'una banda, les lligades al suport de les activitats de l'església catòlica (subvencions); el pagament de la decoració del saló de sessions per part d'en Lligué, gerent de la CELO i home molt influent en la vida municipal; la no celebració de subhastes, obligatòries segons la llei, per a realitzar obres, adquirir bens o contractar serveis de poca envergadura,

⁵⁶³. ROSSELL i MONTANÉ, Francesc. *op.cit.*, 1931, pàg. 1. ASAB. Capsa: 671.

que necessitava el municipi⁵⁶⁴ i, d'altra, l'afer de l'alineació i l'ampliació del carrer Major, que finalitza, amb l'adquisició de part de la finca, no expropiada per l'Ajuntament, per l'alcalde Royo.⁵⁶⁵ I, finalment, les despeses especials o extraordinàries, relacionades amb les activitats pròpies de l'Ajuntament, bàsicament viatges, inauguracions i homenatges a autoritats. L'informe conclouia valorant positivament l'organització municipal, si bé considerava negativament l'elevat nombre de treballs extraordinaris que es feien, i que no feien els funcionaris, segons Rossell, per la quantitat de feina que generava el jutjat municipal, també presidit pel secretari de la corporació. Aquestes feines externes suposaven una forta despesa que anava a parar a l'advocat, Josep Almirall Carbó (3.000 ptes./any) amb qui caldria rescindir el contracte i nomenar un jutge municipal, diferent del secretari. El sistema tributari adrianenc, que es recolzava en la pressió fiscal, bàsicament sobre les classes benestants, segons Rossell, permetia l'augment dels ingressos en cas de necessitat, donat que a Sant Adrià de Besòs, a diferència de Barcelona o Badalona, no es pagaven diferents impostos i arbitris – que, en cas d'agregació, serien obligatoris, com el d'inquilinat, de canals, de cases sense wàter, etc.–, el que podria traduir-se en la millora dels serveis municipals.

La dictadura, mitjançant la propaganda, volia guanyar-se el suport de l'opinió pública i en especial dels estudiants universitaris, aquesta era la funció de la *“Junta de Propaganda Patriótica y Ciudadana”* creada per Primo de Rivera.⁵⁶⁶ Sant Adrià de Besòs no va restar al marge d'aquesta acció propagandística i, el 1929, un llibre provincial recollirà de forma detallada els avenços del municipi durant el règim –educació, higiene i sanitat, obres públiques i situació econòmica–,⁵⁶⁷ uns canvis producte del creixement econòmic i no de l'acció política del règim.⁵⁶⁸ Uns càlculs econòmics que, en el cas dels pressupostos adrianencs pel 1927, mostraven un superàvit de 26.243,44 ptes., i que no eren reals –com hem vist amb el tema de l'emprèstit, que mai va arribar, que el llibre propagandístic contemplava com a segur i que genera un dèficit financer que arriba fins la república– i, si així hagués estat

⁵⁶⁴. *Ibidem*, pàg. 8-10. Despeses sense subhasta: reforma de la casa de la Vila (1924-25: 4.000 ptes.); reforma escorxadador (1924-25: 7.673,8 ptes.); camió per regar els carrers (15 maig 1926: 9010,55 ptes.); adquisició de material contra incendis, inclòs un camió (13 juliol 1930: 40.000 ptes.) .

⁵⁶⁵. ASAB. LACPA, 9 de juny de 1929, pàg. 39-41. Aprovació de la resolució de l'ampliació carrer Major.

⁵⁶⁶. CAUDET, Francisco. *Las cenizas del Fénix. La cultura española en los años 30*. Madrid: Ed. de la Torre, 1993, pàg.120.

⁵⁶⁷. *El avance de la provincia de Barcelona en el último quinquenio. 13 de septiembre de 1923 a igual fecha de 1928*. Barcelona: Imprenta de la casa provincial de la Caridad, 1929, pàg. 25-246 i 360. L'Ajuntament el va adquirir (15 ptes). LACPA, 29 desembre 1929, pàg. 17.

⁵⁶⁸. *En definitiva, Primo de Rivera impulsó «una política económica a la defensiva», caracterizada por el amplio intervencionismo, el alto grado de ineficacia. el aumento del grado de concentración económica y la proliferación de prácticas monopolística»* GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo. *op. cit.*, 2005, pàg. 257-258.

seria inacceptable donada la situació del poble en tots els àmbits –escola, sanitat, carrers, il·luminació, etc.–; els Ajuntaments de la dictadura van saber aprofitar pels seu interessos econòmics i propagandístics, les obres realitzades en un poble amb molts recursos (radicació industrial elevada) i amb una baixa pressió fiscal sobre les rendes mitjanes i altes. En definitiva, l’aliança urbanitzadora adrianenca havia viscut i sobreviscut a la dictadura només sotmesa a les lluites internes i gens a la lluita de les classes populars, encara dedicades a sobreviure i a instal·lar-se al municipi.

La caiguda de la dictadura primoriverista (27 de gener de 1930)⁵⁶⁹ va convertir l’any 1930 en un any de transició, que va permetre que afloressin les forces socials, polítiques, culturals i sindicals, que estaven treballant en la clandestinitat, per tal d’assolir un nou règim de llibertats; el règim va permetre que les primeres associacions culturals i polítiques republicanes d’esquerres fossin legalitzades. Així, a Sant Adrià es va legalitzar el Círculo Obrero Republicano (republicans, socialistes i anarcosindicalistes) o, a Santa Coloma, la Casa del Pueblo (CNT). Els partits i sindicats prohibits tornaren a l’activitat –la CNT a l’abril de 1930–, mentre que el de la dictadura, la Unión Patriótica, es va dissoldre a Sant Adrià. L’11 de març –Antonio Rosanas (tresorer) informava que la liquidació era de 666,50 ptes.–, i a Badalona el 24 d’abril.⁵⁷⁰ L’Ajuntament, el 20 de febrer, rep l’ordre –RD 15 de febrer de 1930– de dissoldre la corporació, fet que aprofita Royo per agrair el suport dels regidors i aquest per fer constar a l’acta del ple, que: *no les ha guiado otra preocupación que la prosperidad y el engrandecimiento de la población*”. El nou Ajuntament es constituirà el 25 de febrer, quan Royo és escollit de nou alcalde –nou vots a favor i dos en blanc– i el dia 2 de març, quan es tria la nova corporació; on s’incorporen una generació de polítics més joves i nascuts a Barcelona, nous industrials, com Antonio Soler (propietari impremta, 30 anys) i Juan Llandrich (fàbrica de cartró, 31 anys), la resta són tots els regidors, de més de 50 anys, industrials, pagesos, propietaris de terres o comerciants de productes d’origen agropecuari, que havien format part del poder municipal, des del 1914, al costat dels alcaldes de l’aliança urbanitzadora, Joan Oller i José Royo.

⁵⁶⁹. GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo. *op. cit.*, 2005, pàg. 378. El rei i els militars són els qui forcen la dimissió de Primo de Rivera, que no tindrà ni la defensa de la UP (p. 373-379). El dictador morirà a Paris, el 16 de març de 1930.

⁵⁷⁰. La UP mai va ser un partit, en el sentit modern, ni important numèricament, ni Espanya –1,32 milions d’afiliats, el 1927 i 60 mil, el 1929– i, encara menys a Catalunya –14 mil, el 1929 però a les xifres oficials deien 60 mil!– segons GABRIEL SIRVENT, Pere. *op. cit.*, 2017, pàg. 462. L’abril de 1930, en l’Assemblea Nacional de la UP, un cop perduda la seva oficialitat, la majoria de províncies demanen la dissolució. *Ibidem*, pàg. 198.

Taula XC: Pressupostos municipals de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en percentatges, 1925-1930

<i>Ingressos</i>	1925-26	1926-27	1927	1928	1929	1930	1925-30
Rendes	3,78	3,78		1.340,24	1.503,78	1.503,78	4.355,36
Eventualitats i extraordinaris			300.000,00	500,00	1.000,00	1.000,00	302.500,00
Contribucions especials				20.000,00	24.656,46	24.656,46	69.312,92
Drets i taxes	22.810,00	41.348,02		80.815,00	105.615,00	105.615,00	356.203,02
Quotes, recàrrecs i participacions en tributs nacionals	18.450,00	21.450,00		47.600,00	46.100,00	46.100,00	179.700,00
Imposició municipal	47.646,82	55.200,00		63.200,00	140.500,00	140.500,00	447.046,82
Multes	15,00	100,00		100,00	500,00	500,00	1.215,00
Total	88.925,60	118.101,80	300.000,00	213.555,24	319.875,24	319.875,24	1.360.333,12
<i>Despeses</i>							
Obligacions generals	7.840,60	18.316,80		23.405,24	22.425,24	22.425,24	94.413,12
Representació municipal	700,00	1.250,00		5.300,00	5.700,00	5.700,00	18.650,00
Vigilància i seguretat	800,00	1.300,00	100.863,92	8.140,00	9.180,00	9.180,00	129.463,92
Polícia Urbana i Rural	9.085,00	11.585,00		27.310,00	47.270,00	47.270,00	142.520,00
Recaptació	1.000,00	1.000,00		1.000,00	1.000,00	1.000,00	5.000,00
Personal i material d'oficines	20.130,00	25.380,00		25.380,00	26.330,00	26.330,00	123.550,00
Salubritat i Higiene	17.500,00	13.600,00		14.500,00	15.500,00	15.500,00	76.600,00
Beneficència	1.950,00	6.250,00	9.642,00	1.000,00	7.300,00	7.300,00	33.442,00
Assistència Social				2.780,00	1.000,00	1.000,00	4.780,00
Instrucció Pública	1.930,00	2.230,00	30.000,00	85.100,00	4.680,00	4.680,00	128.620,00
Obres Públiques	25.450,00	33.950,00	159.494,08	540,00	152.450,00	152.450,00	524.334,08
Boscós	440,00	440,00		2.500,00	540,00	540,00	4.460,00
Foment dels interessos comunals	1.400,00	1.800,00			23.500,00	23.500,00	50.200,00
Imprevistos	700,00	1.000,00		3.000,00	3.000,00	3.000,00	10.700,00
Total	88.925,60	118.101,80	300.000,00	213.555,24	319.875,24	319.875,24	1.360.333,12

Ingressos	1925-26	1926-27	1927	1928	1929	1930	1925-30
Rendes	0,00	0,00	0,00	0,63	0,47	0,47	0,32
Eventualitats i extraordinaris	0,00	0,00	100,00	0,23	0,31	0,31	22,24
Contribucions especials	0,00	0,00	0,00	9,37	7,71	7,71	5,10
Drets i taxes	25,65	35,01	0,00	37,84	33,02	33,02	26,18
Quotes, recàrrecs i participacions en tributs nacionals	20,75	18,16	0,00	22,29	14,41	14,41	13,21
Imposició municipal	53,58	46,74	0,00	29,59	43,92	43,92	32,86
Multes	0,02	0,08	0,00	0,05	0,16	0,16	0,09
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Despeses							
Obligacions generals	8,82	15,51	0,00	10,96	7,01	7,01	6,94
Representació municipal	0,79	1,06	0,00	2,48	1,78	1,78	1,37
Vigilància i seguretat	0,90	1,10	33,62	3,81	2,87	2,87	9,52
Polícia Urbana i Rural	10,22	9,81	0,00	12,79	14,78	14,78	10,48
Recaptació	1,12	0,85	0,00	0,47	0,31	0,31	0,37
Personal i material d'oficines	22,64	21,49	0,00	11,88	8,23	8,23	9,08
Salubritat i Higiene	19,68	11,52	0,00	6,79	4,85	4,85	5,63
Beneficència	2,19	5,29	3,21	0,47	2,28	2,28	2,46
Assistència Social	0,00	0,00	0,00	1,30	0,31	0,31	0,35
Instrucció Pública	2,17	1,89	10,00	39,85	1,46	1,46	9,46
Obres Públiques	28,62	28,75	53,16	0,25	47,66	47,66	38,54
Boscós	0,49	0,37	0,00	1,17	0,17	0,17	0,33
Foment dels interessos comunals	1,57	1,52	0,00	0,00	7,35	7,35	3,69
Imprevistos	0,79	0,85	0,00	1,40	0,94	0,94	0,79
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Font: ASAB, Pressupostos municipals dels anys corresponents: 1925/26-1926/27, 1927, 1928 i 1929 Capsa: 762. El pressupost de 1930 és el mateix del 1929, es prorroga per no deixar l'Ajuntament desatès donada la imminència de l'agregació. LACPA, 22 de desembre de 1929, pàg. 16. Els pressupostos municipals s'elaboraren segons la Llei Municipal de 2 d'octubre de 1877, vigent fins l'aparició del Reglament de la Hisenda Municipal de 23 d'agost de 1924, basada en l'Estatut Municipal de 8 de març de 1924, vigent fins 1958. S'han eliminat els següents conceptes o epígrafs del pressupost per no generar cap ingrés ni depeses. D'ingressos: Aprofitaments de Bens Comuns, Subvencions, Serveis municipalitzats, Arbitris amb fins no fiscals Mancomunitats, Entitats Menors, Agrupació Forçosa del Municipi i Resultes. I del de despeses: Serveis municipalitzats, Mancomunitats, Entitats Menors, Agrupació Forçosa del Municipi i Resultes.

La dictadura finalitzarà de nou amb un enfrontament entre Royo i Borràs, quan aquest últim va recórrer, el 9 de març de 1930, el llistat de contribuents;⁵⁷¹ però també amb una campanya de propaganda subvencionada per l'Ajuntament –29 de juny, subvenció a l'Ateneo Adrianense (250 ptes.) per la constitució d'una biblioteca a la seva seu; 20 de juliol, adquisició d'equips contra incendis; 3 d'agost, millora de la Il·luminació i compra del camió; 30 de setembre, subvenció (75 ptes.) a *La Veu de Besòs* pel número especial de Festa Major i 22 de març de 1931, constitució de la Biblioteca Popular circulant, etc.–, de tota manera l'oposició treballava per evitar el triomf electoral de la dreta adrianenca.

La primera gran reivindicació unitària del moviment associatiu adrianenc es va produir l'11 de novembre de 1930, davant d'un increment de l'impost de cèdules personals; aquestes adreçant-se a l'alcalde parlaven en nom del poble: *–El clamor unánime de nuestros conciudadanos...*”, aquí podem observar que participen totes, les dues veïnals o de propietaris properes a les dretes i enfrontades històricament (La Amistad i la Font i Vinyals) i les dues progressistes o obreres (Ateneo Cervantes i la Cooperativa Obrera el Besòs).⁵⁷²

La situació d'aparent tranquil·litat amagava una forta tensió, el dia 7 de juliol 1930, es va produir un incendi a la indústria Viñas Goig *–La borra*”, la guàrdia civil i els carabiners que prestaven servei a Sant Adrià van escoltar sobre les onze de la nit uns trets procedents de la fàbrica, finalment el greu incendi, segons la premsa, va ser fortuït.⁵⁷³

Les forces obreres sortien de la clandestinitat, i ho feien de manera unitària, convocats per l'Ateneu Cervantes, esdevenint la primera manifestació de força d'una poderosa organització obrera, la CNT –encara lligada a Badalona–; el diumenge 28 de setembre, a les onze del matí, es va celebrar un míting en favor dels presos i desterrats a l'estranger; la concurrència va ser extraordinària, i es va omplir el cinema Recreo –900 localitats– amb la participació d'*–el pueblo en masa*”. L'acte el va presidir Álvaro Bérnabeu (CNT de Badalona) i hi van intervenir: Llibert Estartús i Vila (PCC i BOC), Francesc Casas Sala (republicà IR), Abel Velilla Sarasola (republicà federal), José Mías (estudiant) i pel Comité propresos, Adrián Jiménez.⁵⁷⁴ *“Todos los oradores abogaron por la libertad de los presos, y como*

⁵⁷¹. El recurs davant del Governador Civil no és aprovat, ja que només formaven part del consistori els sis primers contribuents i ell té el número quinze. *LACPA*, 9 març 1930, pàg. 26-27.

⁵⁷². ASAB. *Correspondència general*, UI: 497.

⁵⁷³. *LV*, 8 juliol 1930, pàg. 29.

⁵⁷⁴. MARTÍNEZ DE SAS, María Teresa i PAGÈS I BLANCH, Pelai (coordinadors). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona i Abadia de Montserrat, 2000, pàg. 204, 356, 357, 514 i 1416.

medio de su pronta liberación hacer la CNT sea fuerte [...] Se demostró con pruebas la inocencia de José Arnau, Guiot, Climent y Escartín". Les conclusions de l'acte varen ser aprovades per unanimitat *—con un sí unánime*", i enviades juntament amb un telegrama al govern.⁵⁷⁵

El republicanisme, l'altra gran força social i política adrianenca, també s'organitzarà i, el dia 7 d'octubre, el Círculo Obrero *—entnem que és el ~~R~~Republicano*", malgrat que aquest es va fundar legalment, el 14 de novembre; la qual cosa no és gens estranya, ja que el Governador Civil va publicar una circular recordant a moltes associacions que han de fer els tràmits correctament per poder ser legalitzades, el que demostra el volum i la voluntat associativa de la Catalunya de 1930—,⁵⁷⁶ participarà a Barcelona, amb vint-i-dos cercles més de la capital i província, en un acte de suport al Pacte de Sant Sebastià *—signat el 17 d'agost de 1930, per les forces republicanes per tal de coordinar la lluita per enderrocar la monarquia i instaurar la República i al qual s'uniran a l'octubre el PSOE i la UGT—*. Els republicans, com els anarcosindicalistes, tampoc s'oblidaren dels presos i, en aquesta reunió, es va acordar celebrar el *—Día del preso*", amb divuit mítings, el mateix dia, a les seus de les entitats signants del manifest.⁵⁷⁷

La dreta adrianenca, un cop més, va mostrar la força com a poder establert, mitjançant l'homenatge al capellà de Sant Adrià per excel·lència, el prevere, Josep Pons Rabada, que celebrava les bodes d'argent, no amb el sacerdoci, sinó amb els seus feligresos adriencs, als quals acompanyava, orientava i influïa políticament des de feia vint-i-cinc anys. L'Ajuntament de José Royo, les autoritats eclesiàstiques i del règim, juntament amb les forces vives de la dreta econòmica, social i política i armada (el sometent) tornaven a demostrar el poder, la influència social i de convocatòria dels monàrquics conservadors al carrer. El 28 de desembre de 1930 van realitzar un seguit d'actes en honor al rector Josep Pons:⁵⁷⁸ al matí, un ofici

⁵⁷⁵. *—Excelentísimo señor presidente Consejo de ministros, Madrid. Pueblo San Adrián del Besòs en masa asiste a imponente mitin propresos políticos y sociales y exige la libertad inmediata de ellos, como también exige el retorno del local del «Centre de Dependents» a sus verdaderos dueños y protesta enérgicamente de las detenciones gubernativas.*" LV, 30 setembre 1930, pàg. 8. *Solidaritat Obrera*, 30 setembre, 1930.

⁵⁷⁶. *—Ley de asociaciones*". LV, 30 setembre 1930, pàg. 8.

⁵⁷⁷. *—...estudiar la situación política actual y defender el pacto de San Sebastián, sin otra autoridad superior que la de aquellos Hombres que asumieron la responsabilidad de la causa republicana en este momento supremo. Esta organización, que no es un partido, estará al margen de toda actuación electoral. Actuará a base de un pacto transitorio y con una sola finalidad: laborar por la libertad y por la solidaridad y confraternidad de todos los republicanos de Cataluña y de España.*" LV, 8 octubre 1930, pàg. 7-8.

⁵⁷⁸. Josep Pons va morir el 29 d'abril de 1931 (61 anys). El sepeli es va fer el dissabte 2 de maig a les deu del matí, a l'església parroquial de Sant Adrià de Besòs. El 17 de maig de 1931 fou anomenat ecònom del poble el reverend, José Blanch i Blanch. LV, 29 abril 1931, p, 10 i LV, 1 maig 1931, pàg. 12.

religiós, presidit pel Bisbe de Barcelona, Manuel Irurita; per continuar amb la inauguració de les obres de l'interior de l'església; a la tarda, al col·legi dels Germans Gabrielistes, es va fer una vetllada literària i musical, amb l'Orfeó Adrianenc i diferents activitats dels alumnes (cant, teatre, poesia, etc.). Finalment, l'Ajuntament, després de l'últim ofici, va oferir una audició de sardanes que va omplir la plaça de la Constitució.⁵⁷⁹

La dictadura finalitzava el 1930, després de diversos intents, tots ells fracassats, d'enderrocar-la per la via insurreccional –acció anarquista a Vera de Bidasoa (5-6 de novembre de 1924), Sanjunada (24 de juny del 1926), Macià a Prats de Molló (novembre de 1926) i Sánchez Guerra (29 de gener de 1929)– però, com diu Ucelay da Cal, el balanç d'aquestes conspiracions (1924-1929) va ser positiu i, en essència psicològic, va permetre la col·laboració entre republicans i cenetistes, el que va generar protagonismes heroics, –com el mite de l'avi Macià, del qual parla González Calleja⁵⁸⁰ i alhora afavorir l'agitació republicana entre el 1930-1931. Però l'any 1930, acabava amb el fracàs de la insurrecció republicana de Jaca (12 de desembre) i l'afusellament dels seus protagonistes, els capitans, Fermín Galán i García Hernández (14 d'abril), després d'un judici sumaríssim –a Sant Adrià els dedicaren dos carrers–, la indignació va recórrer tota la península. Com havia dit un mes abans, Ortega y Gasset (15 de novembre de 1930), al diari El Sol: *Delenda est Monarchia*, i aquest i altres intel·lectuals van fundar el moviment polític republicà *Agrupación al Servicio de la República* (10 de febrer de 1931).

Les polítiques d'aliances van ser una constant abans de la república; així, l'Aliança Republicana (11 de febrer de 1926), que va permetre la unitat del republicanisme espanyol i català (PRR, PRC, PRF i el GAR), va donar pas, el 1930, a un nou procés de confluència del republicanisme català –Comitè d'Enllaç dels Partits Republicans (1930) i Manifest d'Intel·ligència Republicana (2 de maig del 1930)– que finalitzarà a la Conferència d'Esquerres (17-19 de març de 1931) on representants d'Estat Català, Partit Republicà Català, del grup de L'Opinió i altres republicans d'agrupacions independents locals i comarcals, van fundar Esquerra Republicana de Catalunya (16.000 afiliats). Els postulats catalanistes,

⁵⁷⁹. –*Gracias a él han germinado y están en espléndido funcionamiento obras de caridad tan grandes como el Hospital del Espíritu Santo, para tuberculosos, hombres y mujeres; por su iniciativa y celo han sido fundadas en la población y están en funcionamiento cuatro escuelas, entre ellas la del Sagrado Corazón, inaugurada el año pasado, y durante este tiempo ha visto crecer de tal modo su parroquia, que de poco más de un millar de feligreses, ha pasado a la cifra de 14.000 que como mínimo tiene actualmente, y sin ayuda de coadjutores ha podido llenar todas las necesidades espirituales de su feligresía a costa de un Trabajo abrumador.*” LV, 1 novembre 1930, pàg. 14. Una crònica extensa dels actes a LV, 30 desembre 1930, pàg. 13.

⁵⁸⁰. GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, *op. cit.*, 2005, pàg. 357.

federal, republicans, democràtics, defensors dels interessos de les classes populars (treballadors i pagesos), però també interclassistes, juntament amb la figura heroica i emblemàtica de Macià, el convertiren en el partit hegemònic a Catalunya i Sant Adrià de Besòs.⁵⁸¹

Al costat d'aquesta força i, en aliança amb ella, fins a la Guerra Civil tindrem la USC – fundada el 1923–, que va poder créixer i consolidar-se donada l'exigua militància socialista – el 1929, el PSOE tenia a Catalunya 235 militants, l'1,8% del total d'Espanya– i pel desprestigi i la perdua de militants de la UGT, donada la seva col·laboració amb la dictadura (comitès paritaris).⁵⁸² Els militants més destacats de la USC de Sant Adrià arriben al poble el 1926, i la seva participació en el govern local els va permetre jugar un paper institucional molt important durant la república i la Guerra Civil, ara ja com a PSU.

L'any 1931 començava amb la caiguda de Berenguer (14 de febrer) i l'arribada al govern de Juan Bautista Aznar Cabañas –govern del qual formava part la Lliga–, qui convocarà unes eleccions municipals pel 12 d'abril, que es van convertir en un plebiscit, Monarquia o República? A Sant Adrià de Besòs es van presentar tres llistes electorals: una coalició republicana catalanista amb ERC (Francesc Micheli), la USC (Celestí Martínez Ros) i un republicà (Benito Jimeno), que guanyaran les eleccions; una regionalista conservadora i una de republicans federalistes. El programa de les forces republicanes era la proclamació immediata de la república, l'amnistia dels presos, la millora de les condicions de vida i treball de les classes populars i per l'àmbit local la reorganització dels serveis municipals, la política de millores urbanes i, evidentment, l'aturada de l'agregació a Barcelona i a Badalona.

⁵⁸¹. –*Este ambicioso proyecto, al vez desgarbado y atractivo, confuso i atrevido, que podia recoger simpatias en los ambitos sociales mas distantes, es lo que en otro lugar he llamado populismo*”. UCELAY DA CAL, Enric. –*Las raíces del 14 de Abril en Cataluña*”. *Historia contemporánea*, 1988, núm. 1, pàg. 84-86.

⁵⁸². MARTÍN RAMOS, José Luis. –*Entre la realidad y la quimera. El solipsismo socialista*”. A: MORENTE VALERO Francisco; POMÉS I VIVES Jordi; PUIGSECH FARRÀS Josep (coordinadors). *La rabia y la ideapolítica e identidad en la España republicana (1931-1936)*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2017, pàg. 71 i 72.

1.3.3. El naixement de l'esquerra política i social en una societat dominada pel caciquisme

La primera associació que es va constituir Sant Adrià de Besòs, en el període 1924-1930, va ser la Unión Patriótica, el partit del dictador (1924) que posteriorment, degut als enfrontaments interns, va donar origen al Grup Alfonso; només la caiguda de Primo de Rivera, l'any 1930, va permetre l'aparició de la primera organització política del municipi, el *Círculo Obrero Republicano de San Adrián*. Les associacions recreatives van ser tres; les musicals, dues; una folklòrica i una altra cultural; també podríem considerar recreativa la secció d'esbarjo de la Cooperativa "La Reguladora" (Baurier). Mentre que les polítiques van ser tres; la sindical, una i per últim una cooperativa. De cada tres associacions creades (1924-1930), dues tenien un caràcter lúdic i una polític, cooperatiu o sindical.

La Unión Patriótica, creada el 12 de novembre del 1924, –com hem analitzat en profunditat en el capítol I–, va ser l'eina utilitzada per una facció de la classe dominant local (urbanitzadora), dedicada, fonamentalment, a la construcció de la ciutat (venda de terrenys, materials de construcció, construcció d'habitatges per venda o lloguer, etc.) i dirigida per Fermín Borrás, per intentar substituir, en el poder local, als homes del vell ordre representats per la classe dominant dels propietaris rurals i forans, i a la nova facció de classe comercial i industrial que cercava, com l'anterior, un equilibri entre els interessos de totes les faccions de la classe dominant local.⁵⁸³ La batalla per substituir el vell ordre es va donar a l'interior de la UP, sota l'impuls del delegat governatiu, González Mora. El primer comitè interí de la UP va reunir a una part de la classe governant i dominant local: regidors, jutge municipal, mossèn, mestre nacional i caporal del sometent, quedant constituïda per: Fermín Borrás, President (Alcalde de Barri, Urbanització Font i Vinyals i rodalies); Miguel Bolós, Vicepresident (Caporal Sometent i regidor); Antonio Soler, Comptador (Jutge Municipal); Domingo García, Secretari (Mestre nacional) i Joaquim Perramón (regidor) –aquest no va rubricar l'acta de la reunió–.⁵⁸⁴

Fermín Borrás, per defensar els seus interessos i augmentar la seva influència i contactes, va anar a Madrid –pagant ell el viatge per no tenir fons propis la UP– a l'homenatge que les UUPP d'Espanya oferiran als reis d'Espanya (1924) i l'any següent

⁵⁸³. *TB*, 5 febrer 1927, núm. 5, pàg. 4.

⁵⁸⁴. *TB*, 12 febrer 1927, núm. 6, pàg. 4.

tornarà a anar-hi, en nom de la UP de Sant Adrià de Besòs, al banquet que les UUPP d'Espanya van oferir a Miguel Primo de Rivera. La UP, sota el seu control, va decidir donar suport a les accions de l'Ajuntament si ho considerava correcte, la qual cosa va significar l'inici de la batalla pel control de l'organització. L'agost de 1925, Borrás explica al comitè de la UP que ha adreçat una carta al Governador Civil, protestant per la usurpació del nom del partit un grup d'individus i que els ha desautoritzat per fundar una nova UP al municipi. En aquell moment, la quota anual pels membres era de tres ptes., i a més a més, per a sostenir al Comitè Provincial (mesos agost i setembre), Borrás va pagar 40 ptes.⁵⁸⁵

El 25 de novembre de 1925, Borrás va ser destituït com a alcalde de barri de la Urbanització Font i Vinyals i rodalies, i es va trencar així definitivament la seva aliança amb els homes de l'Ajuntament, que inicien la lluita pel control de la UP, dirigits per l'alcalde, José Royo.⁵⁸⁶ Poc abans, s'havia produït l'expulsió, del comitè i de la UP, del regidor Perramón per recolzar el nomenament pel càrrec d'alcalde de barri a una persona que no era membre de la UP i enemiga d'aquesta –va ser substituït per Pedro Feliubadalò Cuixart (Vigilant, 41 anys)–. Les crítiques sobre la marginació que patien els veïns de la UFiV –s'havia creat el mes de juliol del mateix any, una associació de propietaris–, es van fer arribar a l'alcalde; aquestes es concretaren en el mal estat de les escoles, com exposava el mestre Domingo García i en la manca d'urbanització i neteja, així com en la poca vigilància diürna i nocturna del barri, segons Antonio Soler.⁵⁸⁷

El control de la UP encara estava en mans d'en Borrás, el 26 de gener de 1926, de l'alcalde José Royo i de tots els regidors, que no ho eren abans, i que ingressen al partit i són considerats socis d'honor. Es va elaborar el reglament de la UP de Sant Adrià de Besòs, acceptant ara quotes de socis protectors i organitzant el cobrament de les quotes pendents. El nou comitè estava format per: President: Fermín Borrás; Vicepresident: Miguel Bolós; Secretari: Domingo García; Comptador: Antonio Soler i Vocal: Pedro Feliubadalò.⁵⁸⁸

A finals d'any, el 6 de desembre de 1926, es va celebrar una reunió, a la qual assisteix l'alcalde José Royo i en què es van produir canvis en la composició del comitè –ja que rubriquen persones noves sense expressió dels seus càrrecs, exceptuant el de president–. Els signants són els següents: President: Fermín Borrás; Pedro Feliubadalò; Esteban García

⁵⁸⁵. *TB*, 19 febrer 1927, núm. 7, pàg. 2.

⁵⁸⁶. *TB*, 26 febrer 1927, núm. 8, pàg. 2.

⁵⁸⁷. *TB*, 5 març 1927, núm. 9, pàg. 5.

⁵⁸⁸. *TB*, 12 març 1927, núm. 10, pàg. 3.

(propietari restaurant Miramar i president de la UPUFiV); Francisco Pitarch (Industrial fuster); Ángel Carra Antonio Toscas (propietari Bar del Centro) i Jaime Canals.⁵⁸⁹

La batalla pel control del partit arribava al final l'1 de gener de 1927, a l'Assemblea de la UP Fermín Borrás perd la presidència –segons ell explica, van assistir un 75% de persones que mai havien estat membres del partit. L'alcalde, José Royo Genique, va acusar a Fermín Borrás de ser president, caixer, secretari, vocal i tot, Borràs es va defensar, dient, que si la UP va prescindir de l'alcalde va ser perquè aquest mai va contestar els oficis i documents del partit i pels continus canvis de jaqueta de l'alcalde. El nou president va ser el cap del sometent, Miguel Bolós, que s'atribueix, segons Fermín Borrás, la presidència de la UP sense que ni ell, ni el nou comitè hagin estat encara nomenats oficialment pel Governador Civil i sense que consti que ell també va ser escollit per unanimitat membre del nou comitè.⁵⁹⁰ Les activitats de Borrás van continuar i, el més de maig de 1927, dirigeix un telegrama de felicitació i adhesió a D. Alfonso XIII per la celebració de les seves bodes d'argent com a rei d'Espanya, en nom de la UP i, encara, com a president de la mateixa.⁵⁹¹ L'any 1927 va rebre la Medalla commemorativa de la constància del Sometent de Sant Adrià juntament amb Juan Aséns Muntané.⁵⁹² El febrer de 1928, el nou president era Pedro Casellas Bagudanch (que va dimitir el mes de setembre de 1928, per problemes de salut) i el secretari José Pedra. El 2 de setembre de 1928 es va celebrar un míting patriòtic de la UP i diversos actes d'homenatge a les autoritats del poble, on participaren els responsables de les diverses associacions lligades a l'alcalde i a la facció política que representava. L'última referència que tenim de la UP és de l'any 1930.

La segona associació adrianenca del període va ser “La Unión de Propietarios de la Urbanización Font i Vinyals”, que va constituir-se legalment el 2 de juliol de 1925, amb el suport de Fermín Borràs –Seu social al carrer Fermín Borràs, 38 bxs.–.⁵⁹³ De tota manera, l'origen del moviment veïnal (propietaris) de la Urbanització Font i Vinyals, que va començar a construir-se a partir del 1922, el podem situar el 1923, quan es va posar en marxa una associació de propietaris. El 13 de juny de 1924, Juan Viñas va demanar permís per a celebrar una reunió de l'associació de propietaris del barri al bar Internacional, situat a l'Avinguda

⁵⁸⁹. *TB*, 18 març 1927, núm. 11, pàg. 4.

⁵⁹⁰. *TB*, 29 gener 1927, núm. 4, pàg. 2 i 6.

⁵⁹¹. *TB*, 21 maig 1927, núm. 19, pàg. 5.

⁵⁹². *LV*, 29 juliol 1927, pàg. 4.

⁵⁹³. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 12.372, Vol. 6, pàg. 227.

Font i Vinyals cantonada Tarragona, per renovar el càrrec de president i nomenar un nou vocal. El mes de juny de 1925, en una convocatòria pública que es distribuí pel barri, José Castán Bistuer, veí del mateix i membre de la comissió organitzadora, convidava a tots els propietaris de la Urbanització Font i Vinyals a assistir a una reunió –que va celebrar-se el dia 21– a l’Escola Nacional, instal·lada a la Casa Consistorial. Les raons de la convocatòria segons consta a la comunicació eren les següents: *–Cree la Comisión organizadora de esta colectividad, que delante del estado de confusión y ambigüedad que impera en esta urbanización, no dejará de asistir a esta asamblea, ni uno de los propietarios que integran la barriada Font y Viñals. Para buscar la fórmula de cortar este estado de confusión y ambigüedad, la comisión cree que no hay otro medio que ir a la constitución de dicha Unión de Propietarios de la Urbanización Font y Viñals”*.⁵⁹⁴

El resultat de la reunió va ser que Castán, un republicà d’esquerres (federal), va ser elegit president i que, el 8 d’agost de 1925, va demanar permís per celebrar una reunió general extraordinària a l’antic bar *–La Petita”*, situat a l’avinguda Font i Vinyals cantonada carrer Torrasa. Els assumptes a tractar, eren entre d’altres escollir alguns membres de la junta i donar comptes de la gestió realitzada per aquesta. El 2 d’abril de 1926, Castán, sent encara president de l’associació, demana permís per fer una reunió al cinema Unión, del carrer Luis Beltrán cantonada Ctra. Mataró amb un ordre del dia prou especial. En aquesta assemblea es proposarà la discussió de la creació d’una associació de propietaris de tot el terme municipal, l’elecció d’una taula de discussió i una comissió per a la redacció dels estatuts de la nova societat, a més a més de tractar la problemàtica de les agregacions a Badalona i dels seus inconvenients. El dia 9 de maig va celebrar-se una reunió de l’associació, ara de nou al Bar internacional, per donar comptes el president, Castán i la seva junta de les gestions realitzades per la junta referents a l’intent de cobrament dels arbitris sobre edificacions de planta baixa (que, com s’ha explicat, no van pagar-se fins el 1928). Després d’aquesta reunió suposem que va iniciar-se el declivi de Castán, ja que la propera reunió la demana el vice-president, Juan Viñas. En aquesta reunió, que va celebrar-se el 3 de juny de 1926, es va tornar a parlar de l’arbitri sobre edificacions i de l’elecció d’un nou president, sigui per la dimissió d’aquest o per la seva destitució. En definitiva, el 13 de juny de 1926, va restar constituïda la nova junta, sense José Castán Bistuer. El nou home fort de l’Associació era Esteban García Massachs,

⁵⁹⁴. ASAB. *Comunicat de la Comissió organitzadora de la Unió de Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals de Sant Adrià de Besòs, juny de 1925.*

propietari del bar Miramar, redactor i tresorer de *Tierra Baja* i aliat de Fermín Borrás –a la junta hi havia altres dos propietaris de bars, Antonio Toscas bar del Centro (Plça. Unió) i Isidro Izquierdo del bar Internacional– que serà president fins el 14 de febrer del 1930. Aquesta junta de 1926 ens permet entendre com la classe treballadora adrianaenca participava en les estructures associatives controlades per la classe dominant, però no com a espectadors, sinó com actors fonamentals, defensant els seus interessos dins d'aquestes, com única forma de poder fer-ho. Aquest era el cas de Rull (USC i Ateneo Obrero Federal), Torner (UGT) i Suñé (PRR).

Taula XCI: Junta de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi (13 de juny de 1926)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alf.</i>
President	Esteban García Masach	Font i Vinyals, 127 bxs.	Jornaler	34 Sí
Vicepresident	Juan Viñas Mula	Eduard Maristany, 4	Jornaler	36 Sí
Secretari	Jaime Suñé Roca	Carmen, 152	Paleta autònom	24 Sí
Vicesecretari	Pedro Sala	Fermín Borrás, 7		
Comptador	Argelio Tinout	Girona, 7		
Tresorer	Antonio Toscas Diars	Sant Joaquim, 1 bxs.	Industrial	73 Sí
Vocal 1r	Antonio Torner Jove	Eduard Maristany, 6	Fuster	39 Sí
Vocal 2n	Isidro Izquierdo	Font i Vinyals	Propietari bar	
Vocal 3r	Josep Pagès Ferrer	València, 19	Jornaler	61 Sí
Vocal 4r	Mariano Rull Masdeu	Saragossa, soterrani	Jornaler	24 Sí

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'AHGCB. Registre d'associacions. Reg: 12.372, Vol. 6, pàg. 227. ASAB. Cens electoral de 1933, UI: 1077.

L'associació, a partir del 1926, tindrà com a mitjà d'expressió el setmanari *Tierra Baja* i estarà directament lligada als interessos de Borràs, des d'on controlarà el barri –el més important del municipi–, i la utilitzarà per defensar els seus interessos i combatre el poder municipal –com hem explicat al capítol primer–, amb un discurs carregat de paternalisme, d'home fort, fet a si mateix i, de defensor dels desvalguts propietaris, –la gent treballadora”. Així, en la pugna política local, mostraran l'agregació a Badalona, com a favorable per als veïns del barri: "*No soñemos despiertos y pensemos con la cabeza. El pleito, tarde o temprano, se resolverá de acuerdo con los deseos de Badalona y resulta insensato oponerse. Lo más prudente, lo más cuerdo, lo más ventajoso, sería entrar en una inteligencia, ir de acuerdo con Badalona, única manera de que la vecina ciudad a cambio de la agregación hiciera determinadas concesiones.*"⁵⁹⁵ Tanmateix, eren contraris a l'emprèstit, volien que les obres es

⁵⁹⁵. *TB*, 12 març 1927, núm. 10, pàg. 2.

realitzessin amb diners de l'Ajuntament i per lots, per tal d'afavorir a les empreses locals i no a grans empreses forànies, car això no comportaria cap benefici al poble, ni a l'elevat nombre d'aturats que hi havia a la localitat.

Aquestes posicions polítiques de la junta portaren a l'associació a una forta crisi, quan onze persones demanaren la celebració d'una assemblea general extraordinària, per tal de canviar l'orientació de la junta i alhora sol·licitaren que poguessin participar-hi socis i veïns de la urbanització. La junta no va cedir i els opositors van fer un comunicat i un acte públic, on els van acusar d'estar impossibilitant la millora urbana de la urbanització. La junta va acusar d'amenaques de mort als opositors, i l'alcalde Royo, a qui titlla de rei *—de AS [sic] i del Billar*", de ser l'home de palla dels aduldors i dels veritables amos del regne, als quals és incapaç de controlar i a qui tard o d'hora els amateurs faran fora.⁵⁹⁶ La Junta, presidida per Esteban García, va adoptar respecte als socis que havien demanat la reunió extraordinària una *"actitud enérgica y radical aunque dolorosa, de la que se dará cuenta en la próxima asamblea extraordinaria, en la que se espera asistirán todos los asociados, quienes con la nobleza indispensable dirán si aprueban o censuran lo por nosotros resuelto, para así poder dignamente continuar al frente de la asociación o bien dejar el lugar que ocupamos a otros que tengan mejor fortuna en el desempeño del cometido, ya que sin jactancia alguna puedo decir que no habrá más i mejor voluntad"*.⁵⁹⁷ Com ja hem explicat, els socis eren un centenar i l'associació tenia un superàvit de 480 ptes., la solució presa a l'assemblea va ser expulsar els associats *"perturbadores a la buena marcha de la Asociación"* : Joaquim Alcoverro, José Marfany, Antonio Soler, Ambrosio Boix, José Rovira, Pedro Maña, Francisco Olivé, Marcelino Canal, Antonio Ibáñez, Prudencio Alba i José Carrera.⁵⁹⁸

El juliol de 1930, després dels canvis de facció política dels membres de la associació, que anaven deixant aïllat a Borràs, durant els últims anys de la dictadura, l'associació apareix totalment renovada, amb un canvi de dirigents; el president ara era Juan Montoya, que havia estat secretari, al maig de 1927, i apareixen homes de pes dins del socialisme adrianenc com Celestino Martínez Ros (USC i PSU) o de la dreta regionalista com Francisco Pitarch (Lliga), ambdós futurs regidors municipals.

⁵⁹⁶. La Junta de la Unión de Propietarios a sus asociados. Medidas radicales. *TB*, 7 abril 1927, núm. 13, pàg. 2.

⁵⁹⁷. *TB*, 16 abril 1927, núm. 14, pàg. 2-3.

⁵⁹⁸. "La asamblea del jueves". *TB*, 7 mayo 1927, núm. 17, pàg. 2-3.

Taula XCII: Junta de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi (16 de juliol de 1930)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alf.</i>
President	Juan Montoya Soler	Font i Vinyals, 41	Paleta	31/Sí
Vicepresident	Juan Viñas Mula	Font i Vinyals, 88	Fuster	40/Sí
Secretari	Diego Puente Noguera	Sant Joaquim, 6	Jornaler	48/Sí
Vicesecretari	Faustino Caballero Rimeño	Torrassa, 14	Paleta	25/Sí
Comptador	Juan Espín Sánchez	Font i Vinyals, 27	Jornaler	36/Sí
Tresorer	Celestino Martínez Ros	Torrassa, 16	Jornaler	32/Sí
Vocal 1r	Diego Sánchez	Sant Joaquim, 3		
Vocal 2n	Francisco Pitarch Domingo	Font i Vinyals, 27	Propietari fusteria	36/Sí
Vocal 3r	Antonio Canovas Pintado	Carmen, 113	Ferrer	36/Sí
Vocal 4r	Pedro Rodríguez Juárez	Ctra. Catalana, 36	Jornaler	34/No

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'AHGCB. Registre d'associacions. Reg: 12.372, Vol. 6, pàg. 227. ASAB. Cens electoral de 1933, UI: 1077.

Els treballadors adrianencs, sota la dictadura, van reorganitzar-se, posant en marxa nous espais de solidaritat i sociabilitat, –com ja havien fet entre el 1914-1916, amb *–El porvenir adrianense*– de forma clandestina pel que fa a les organitzacions polítiques i sindicals, però no pas en les de caire veïnal o cooperatiu, ja que en elles podem trobar persones lligades al republicanisme, socialisme o moviment anarcosindicalista. El 17 de gener de 1925, es va crear La Cooperativa Obrera de consumo *–El Besòs*”,⁵⁹⁹ amb l’aportació econòmica de llurs fundadors, *–que hi aporten llurs estalvis*”, segons Rovira.⁶⁰⁰ La persona que va demanar la legalització de l’associació va ser el primer president, José Mir Miró, fuster de professió. El primer local estava al carrer Barcelona, 31 baixos, a la Urbanització Font i Vinyals, nucli del moviment obrer adrianenc.

La funció social del cooperativisme, com va analitzar Andreassi, fou un tema de debat dins de l’anarcosindicalisme, mentre la CNT, al congrés de Saragossa de 1923, encara continuava rebutjant-lo per allunyar als treballadors de la lluita social. Joan Peiró a la dècada dels vint i, abans, ja parlava de la qüestió a Badalona –on va conèixer i conviure amb el cacic del barri on es fundà la cooperativa, Fermín Borrás–, de la importància dels organismes de base múltiple i, entre ells, les cooperatives o les associacions de veïns i/o propietaris, que servien per a defensar els interessos obrers i el que s’havia conquerit gràcies a la lluita.

L’objectiu era clar, augmentar la influència de l’anarcosindicalisme sobre els treballadors, en un moment de repressió o de retrocés, però també en el futur, convertint les

⁵⁹⁹. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 12.568, Vol. 6, pàg. 316

⁶⁰⁰. ROVIRA I COSTA, Joan, *op. cit.*, 1987, pàg. 10.

cooperatives en una escola d'autogestió, de formació cultural i de combat contra l'explotació. Oferir productes o serveis als associats a preus baixos, sense especulació, mostrava la capacitat d'organització dels obrers i, alhora, el caràcter injust i explotador del capitalisme, que jugava amb els preus en benefici d'una minoria. Però no només era Joan Peiró, també a "Solidaritat Obrera", en el moment en què predominaven els plantejaments de la FAI (1932), trobem articles en defensa del cooperativisme català i de la pràctica i experiència dels seus militants en aquestes organitzacions de base; per ells era una espai d'unitat obrera contra l'especulació capitalista i de defensa del conjunt de la classe treballadora. Però encara més, Francisco Campos, dirigent de la CNT de Badalona, atribuirà al cooperativisme, en plena Guerra Civil, un paper fonamental en l'abolició del capitalisme, i defensa la liquidació del comerç privat i l'acció conjunta de sindicats i cooperatives per tal de garantir els subministres a la població de forma justa i sense especulació.⁶⁰¹

Taula XCIII: Junta fundadora de la Cooperativa Obrera de consumo "El Besòs" (17 de gener de 1925)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alf.</i>
President	José Mir Miró	Tarragona, 32	Fuster	37/Sí
Vicepresident	Pedro Soler Núñez	Saragossa, 38	Port-landista	38
Secretari	José Muriente Cardona	Barcelona, 35	Paleta	34/Sí
Vicesecretari	Francisco Chica Jiménez	Barcelona, 9	Boter	45/Sí
íTresorer	Àngel Gil Gascó	Lleida, 22	Port-landista	36/Sí
Comptador	Olegario Royo Malleu	Barcelona, 37	Jornaler	39/Sí
Vocal 1r	Gregorio Martínez Ortuño	Torrassa, 29	Jornaler	46
Vocal 2n	Antonio Rodríguez Martínez	Torrassa, 35	Jornaler	32/Sí
Vocal 3r	José Hurieta	Barcelona, 85	Jornaler	32

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'AHGCB. Registre d'associacions. Reg: 12.568, Vol. 6, pàg. 316. ASAB. Cens electoral de 1933, UI: 1077.

Després de gairebé un any de vida, i sense tenir un local fix, la cooperativa de consum, el 16 de desembre de 1925, celebra una assemblea general, presidida per José Mir, durant la qual es va produir un petit incident, quan Juan Rubio López va demanar que es donés de baixa al company que ostentava el número tres per incompareixença als serveis de "la casa", la qual cosa provoca un petit aldarull, el president crida a l'ordre a Rubio i li demana que s'abstingui d'intervenir fins que no sigui tractada aquesta qüestió, el company número tres va abandonar l'assemblea. Posteriorment, es va triar la nova junta, en la qual només van continuar dues

⁶⁰¹. ANDREASSI CIERI, Alejandro, *op. cit.*, 1996, pàg. 39-44.

persones de la primera (J. Muriente i A. Gil), a continuació es van aprovar per unanimitat els estatuts per al règim interior de la cooperativa, un cop llegits dues vegades.

Taula XCIV: Junta de la Cooperativa Obrera de Consumo “El Besòs” (16 de desembre de 1925)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alf</i>
President	José Muriente Cardona	Barcelona, 85	Paleta	34 Sí
Vicepresident	Manuel Mas Redón			
Secretari	Francisco Barreto López		Peó	35 Sí
Vicesecretari	Salvador Traver			
Tresorer	José Mas Redón	Torrassa, 7	Jornaler	50
Comptador	Juan Rubio López			
Vocal 1r	Pedro Tolón			
Vocal 2n	Salvador Ferrer Perelló	Girona, 29	Metal·lurgic	24 Sí
Vocal 3r	Àngel Gil Gascó	Lleida, 22	Port-landista	36

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'AHGCB. Registre d'associacions. Reg: 12.568, Vol. 6, pàg. 316. ASAB. Cens electoral de 1933, UI: 1077.

Els estatuts de la societat, que constaven de sis capítols amb 48 articles, tenien com a principals objectius: assortir als socis de tots els queviures i articles de consum habitual amb pes, mesura i cabuda justa (art. 1.a); realitzar totes les activitats de socors mutus per a millorar les condicions de vida dels associats (art. 1.b); estimular els coneixements econòmics, l'estalvi pel seu propi consum i el consum en general (art. 1.c); afavorir l'associacionisme cooperatiu i la seva federació (art. 1.d) i elaborar tots els productes, si els fons ho permetien, de l'apartat (a) (art. 1.e). Resta evident l'afany d'autoaprovisionament, de formació econòmica, de defensa de l'estalvi, de l'ajuda mútua i d'associació solidària amb altres cooperatives. Els estatuts refermen el caràcter apolític i no confessional i fonamentalment econòmic de la cooperativa (art. 2), alhora que limiten l'entrada de nous socis a la decisió de la Junta General ordinària.

El capítol II parlava dels recursos que l'entitat tenia per tal d'assolir els seus objectius; cada soci havia d'aportar 500 ptes. que es podien pagar íntegrament o amb aportacions de 50 cèntims setmanals, els beneficis generats per la cooperativa (semestralment) per cada soci, havien de deixar-se en el fons social fins a completar el capital (art. 5); també s'admetien les aportacions en bens (productes, mobles, estris, etc.) i que, després de ser valorats, passaven a constar en la llibreta de soci. Si es volia també es podien fer donacions (art. 6). Per tal de garantir el funcionament, cada any es fixaven, si hi havia superàvit, els percentatges, que havien de deixar-se per a constituir el capital col·lectiu de reserva; de tota manera,

s'asseguraven uns percentatges fixos, del 2,5% per amortització del mobiliari, un 5% per calamitats i els ingressos generats per les entrades o sortides de socis (art. 7).

El capítol III, dedicat a l'admissió de socis, a banda de demanar-ho per escrit aportant les seves dades personals (art. 8), limitava l'accés als homes majors de 29 anys i caps de família; i imposva com a condicions: viure a Sant Adrià de Besòs, tenir bona conducta i el que és més important, no ser propietari de cap establiment comercial dedicat a la venda d'articles similars als de la cooperativa; no haver estat expulsat d'altra societat anàloga i acceptar els estatuts de l'entitat (art. 9). El futur soci havia d'estar avalat per dos socis, i la junta podia demanar informes de bona conducta (art. 10); una altra condició era el fet de satisfer una quantitat inicial de 25 ptes. (en un termini de tres mesos) per poder gaudir dels drets de soci (art. 11), l'admissió definitiva depenia de la junta general (art. 12).

El capítol IV feia referència als drets i deures dels socis, el primer satisfer les quotes, desenvolupar correctament les tasques que la societat li encarregué, i vetllar pel bon nom i el progrés de la cooperativa respectant totes les seves normes i acords (art. 13). Un element important era l'obligació de consumir i assortir-se dels productes de la cooperativa, en cas de no fer-ho podia ser, primer amonestat i, si reincidia, expulsat (art. 14) igual que els que generessin disturbis o s'embriaguesin (art. 16). Els socis tenen l'obligació de denunciar qualsevol fet punible, o indicatiu de frau a la junta, si no podien ser sancionats com a encobridors o còmplices (art. 18 i 19). La retirada de fons dels socis, que depenia de l'aprovació de la junta directiva, quedava limitada per tal de garantir el futur de la societat, les excepcions ens mostren algunes característiques socials de l'època, així, es podien retirar els fons, per tal de lliurar del servei d'armes (servei militar) a fills, germans o néts i, lògicament, la mort o deixar la localitat (art. 20) o per problemes familiars greus, o crisi de treball continuada (art. 21). Els socis en aquests casos podien retornar a la societat però amb l'obligació de reintegrar gradualment el fons, a raó d'una pesseta a la setmana, fins rescabalar el descobert (art. 22); també podien ingressar al fons de la societat més del que corresponia segons els estatuts o qualsevol quantitat (art. 24). Els socis podien convocar una assemblea general extraordinària, demanant-la per escrit i amb la signatura dels dos terços de la resta de socis (art. 26).

Un element molt important, que ens mostra el caire conservador de la societat patriarcal de l'època, fins i tot entre les organitzacions socials de caire progressista, era la impossibilitat de ser sòcies de les dones de forma individual, només podien ser-ho en el cas de la mort del marit i si no es tornaven a casar, sempre fent constar: "Vídua de (nom del soci de referència)" i si el soci mort tenia un fill de més de setze anys, aquest devia acomplir els

deures de soci, però, no sense ser-ho de forma definitiva, fins als vint; en cas de ser una *–hembra*”, podia continuar essent sòcia, sense l’obligació de prestar serveis, però sense veu ni vot, ni ser nomenada per cap càrrec de la societat (art. 27).

El capítol V ens informa de la junta fundacional i del règim d’administració de la societat que és similar a les de l’època. La junta directiva estava formada pel president, tresorer, comptador i secretari, hi havia també una comissió d’abastiment formada per dos socis i depenent de la junta (art. 29); amb l’increment de socis, s’augmentaran el nombre de càrrecs als de vicepresident, vicesecretari i dos vocals (art. 30). Com ha explicat Andreassi, desconeixem el nombre de socis, però l’increment d’aquests és evident, ja que els membres de les juntes de 1925 eren nou i al 1930 onze; així, els vint-i-set socis inicials es van convertir, el 1930, en uns seixanta. Tots els càrrecs eren obligatoris i sense remuneració i suposaven un compromís molt destacat amb la cooperativa, ja que els exigia un esforç complementari a les activitats laborals i familiars (art. 39) i un fort compromís en cas de pèrdues, ja que aquestes havien de repercutir sobre els socis (art. 46). L’últim capítol, el VI, tracta de la dissolució i liquidació de la societat i és similar al de qualsevol societat.

El balanç de l’any 1925 presenta un resultat positiu de 5.903, 93 ptes. a repartir entre els vint-i-set socis (218,66 ptes./soci), aquests ingressos, que es repartien semestralment, passaven a les cartilles de cada soci, a la seva propietat o als fons de la cooperativa, segons la situació de cadascun d’ells (recordem que calia satisfer una quantitat com a soci en ingressar a la societat). Els diners que s’havien estalviat els socis per comprar de forma col·lectiva a l’engròs i no al detall, no eren el resultat d’aplicar preus de venda més baixos a la botiga de la cooperativa i competir amb el comerç minorista local, sinó de l’acumulació produïda en cada semestre, d’aquesta manera s’evitava l’enfrontament amb els botiguers adrianencs. Tampoc la moneda que utilitzaven els socis en les seves transaccions internes era la pesseta, sinó una moneda pròpia fraccionada (5 i 10, cèntims i d’1 i 5 pessetes) amb un valor equivalent.

El capital social, el 1925, era de 1.335 ptes. i el fons de reserva de 375 ptes.; les entrades, 9.619,60 ptes. i les sortides, 3.059,72 ptes. La cooperativa es va aprovisionar els fons socials amb 655,99 ptes. (10% de l’ingrés, la resta va anar a mans dels socis).

El 4 d’agost de 1926, el president va ser Juan Izquierdo Osete i la seu social estava al carrer de la Torrassa, 31 bxs., el 8 de desembre de 1926, al carrer Font i Vinyals, 11; on va restar fins que anaren al nou i definitiu local, setembre de 1929, que estava al carrer Font i Vinyals. 33 (García Hernández), xamfrà amb carrer Torrassa, 2. La petició de permís d’obra es va fer el 6 de gener de 1928, però no serà fins a mitjans de l’any 1929 quan estarà construït

l'edifici de planta baixa, pis i soterrani. El nou local: —. . comptava amb soterrani, que servia de magatzem, uns bxs. amb tenda on es venien tota mena d'articles de menjar, beure i neteja; barberia, cafè-bar i sales de billars; i el pis, una àmplia saleta on se celebraven tota mena de festes, teatre, balls i exposicions. També per a ús dels socis en les seves transaccions o compres encunya monedes de cinc i deu cèntims i d'una i cinc pessetes, ... ”.⁶⁰²

El 21 de març de 1927 el president era de nou José Muriente Cardona; el 16 de desembre de 1927; José Mas Redon, i també el 19 de gener de 1929. El 17 de febrer de 1929, es va constituir una nova junta, formada per: President, Antonio Rasal Gracia; Vicesecretari, José Romero; Tresorer, Joaquim Gonfaus Comas i Comptador, Enrique Rico. Rasal fou president fins el 20 de juny de 1930, quan es va triar una nova junta. En aquesta trobem homes de la CNT, com Manuel Pamplona (Secretari) i Román Lantaron (Tresorer),⁶⁰³ o de la USC com Celestino Martínez Ros (Comptador).

Taula XCV: Junta de la Cooperativa Obrera de Consumo “El Besòs” (20 de juny de 1930)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alf.</i>
President	José Mas Redón	Torrassa, 7	Jornaler	50/Sí
Vicepresident	Salvador Ferrer	Girona, 29		
Secretari	Manuel Pamplona Sancho *	Lleida, 11	Peó	31/Sí
Vicesecretari	Faustino Caballero	Torrassa, 14		
Tresorer	Román Lantarón	Saragossa, 16	Vidrier	30
Comptador	Celestino Martínez	Torrassa, 16	Jornaler	32/Sí
Vice-comptador	Daniel Sainz Fernández	Torrassa, 11-13	Jornaler	38/Sí
Vocal 1r	Juan Izquierdo Osete	Torrassa, 40	Mosaista	41/Sí
Vocal 2n	Ángel Gimeno	Carmen, 5		
Vocal 3r	Felipe Barreto	Carmen, 63		
Vocal 4r	Manuel Pastor	Vifredo, 842		

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'AHGCB. Registre d'associacions. Reg: 12.568, Vol. 6, pàg. 316; ASAB. Cens electoral de 1933, UI: 1077; Biografies adrianencs (annex) i ASAB. Censos i Padrons (1928-1936). UI: 297 i 332-344 respectivament. (*) El 31 de desembre de 1930, el secretari, M. Pamplona va ser substituït per Andrés Martínez Ros.

La cooperativa no vivia aliena al món cooperatiu català, ja que formava part de la federació de Cooperatives de Catalunya, així, el 12 d'octubre del 1930, a dos quarts de cinc de la tarda, es va celebrar una conferència de cultura cooperativista a càrrec de: Leonor Vinyesta,

⁶⁰². ROVIRA I COSTA, Joan, *op. cit.*, 1987, pàg. 10-11.

⁶⁰³. Ramón Lantarón, (Santander, 1900). Membre de la CNT del vidre, fundador del Círculo Republicano Obrero (1930) i membre de l'Ateneo Obrero Federal.

Ramón Casas Sala i José Durán Guardia, secretari de la Federación de Cooperativas de Cataluña.⁶⁰⁴

El Nadal de 1930, la cooperativa tenia 61 socis, un local propi de planta baixa, pis i soterrani, que va començar a construir a principis de l'any 1929 –al xamfrà entre els carrers Torrassa i Font i Vinyals– valorat en 40.000 ptes., i el volum de gestió de queviures i d'altres matèries de consum és d'un valor de 20.000 ptes.⁶⁰⁵ El suport a la Segona República i les demandes a les noves autoritats van començar només proclamar-se aquesta, quan el president Mas i, el ara secretari Celestino Martínez, sol·liciten al Ministre de Treball d'Espanya, per telegrama, la promulgació de la llei de cooperatives.⁶⁰⁶ L'orientació política d'esquerres de la cooperativa era evident, així, el 1931, es va celebrar la: —. *Fiesta del primero de mayo, ha organizado una velada familiar para hoy jueves, a las nueve y media de la noche, en la que harán uso de la palabra, tratando temas obreristas y cooperativos, los señores Juan Coloma i Lluís Ardiaca de la FCC.*⁶⁰⁷ El més d'agost de 1931, la cooperativa, davant de la situació d'atur de molts veïns i de les dificultats que això comportava, es va oferir a l'Ajuntament per a subministrar arròs a preu de cost pels pobres de la localitat pel dia de la Festa Major i aquest ho va acceptar. El 5 d'octubre de 1934, el president era Pedro Insa Alcaine, natural de Sástago (Saragossa) de 47 anys, alfabetitzat, fuster i regidor republicà (Extrema Esquerra Federal) amb responsabilitats, fins les eleccions de 1934. L'orientació d'esquerres i d'organisme de base múltiple era evident, al costat dels treballadors associats on observem la presència d'elements destacats del republicanisme, socialisme i anarcosindicalisme adrianenc treballant de forma conjunta per millorar les condicions de vida de les classes treballadores. El 23 de març de 1935 es va crear la secció d'escacs de la cooperativa, la qual cosa mostra que les activitats culturals mai havien estat absents. Finalment, el 4 de maig de 1936, el secretari va ser Andrés García. Les persones que van dirigir la cooperativa van plantejar-se a principis de l'any 1936 la fusió amb la cooperativa badalonina «La Moral», el que demostra la relació de l'obrerisme d'ambdues localitats, però també, amb la voluntat d'unitat del cooperativisme barceloní i català, les circumstàncies històriques foren les que portaren a la unificació, així. —*El 9 d'agost de 1936, 48 cooperatives de Barcelona, Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià del Besos, acordaren la fusió, que es concretà el 6 de setembre. D'aquesta manera,*

⁶⁰⁴. LV, 10 octubre 1930, pàg. 9.

⁶⁰⁵. LVDB, Número Extraordinari, Nadal de 1930, pàg. 33.

⁶⁰⁶. LV, 22 abril 1931, pàg. 7.

⁶⁰⁷. LV, 30 abril 1931, pàg. 8.

nasqué la Unió de Cooperadors de Barcelona (UCB), amb l'objectiu de no només salvar la vida de les entitats, sinó també mirar d'encarrilar el procés revolucionari."⁶⁰⁸

El creixement econòmic i la confrontació política municipal portava a la creació d'entitats que intentaven defensar diferents valors; així, el 4 d'abril de 1926, es va fundar l'«Ateneo Adrianense»,⁶⁰⁹ segons *La Veu de Besós* existia, des de l'any 1924, una associació recreativa i cultural –situada a Carretera, 14, 1a– que juntament amb el «Club Deportivo Adrianense», van participar de forma intensa i decidida al costat del govern municipal de Royo, en contra de l'agregació del municipi, animant a la resta d'associacions del poble a sumar-s'hi. Però amb una visió cultural i política determinada, el 9 juliol de 1926, es va celebrar una conferència amb Amador Revilla titulada: «Un poble petit» en contra de l'agregació.⁶¹⁰ L'ateneu, que estava presidit per Juan Solanas Macias, va significar l'arribada de la cultura ateneïsta a Sant Adrià, l'objectiu era la difusió de la cultura i la ciència, agrupant al voltant d'aquesta a les famílies i les diferents cultures polítiques del municipi, des del catalanisme al republicanisme –a la Lliga, José Sabater i a ERC, Francesc Abril–. Així ho explicava el corresponsal de *La Vanguardia*: «Siendo en gran número los socios que, acompañados de sus respectivas familias, acuden a oír con sumo agrado e interés la disertación de los distinguidos conferenciantes, la junta directiva de esta entidad, en reciente reunión, acordó que cada semana tuviese en su local social algún acto o fiesta de carácter cultural. Es digno de elogio y de dar a la publicidad estos propósitos, pues merced a ello San Adrián no vivirá como hasta ahora una vida de quietud absoluta, no percatándose del continuo esfuerzo que todos los pueblos hacen para mejorar sus costumbres e inteligencia, y, por tanto, su manera de ser. Corresponsal.»⁶¹¹

L'ateneu serà el responsable de l'organització de la Festa Major del poble i de l'envelat durant el mandat de Royo i amb el suport econòmic de l'Ajuntament, que celebra des dels clàssics partits de futbol, passant per les ballades de sardanes, balls de saló, teatre, festival escolar, recital de poesia, jocs infantils o homenatges a personatges com Anselm

⁶⁰⁸. DALMAU TORVÀ, Marc. *Un barri fet a cops de cooperació. El cooperativisme obrer al Poblenou*. Barcelona: La Ciutat Invisible Edicions, 2015, pàg. 94.

⁶⁰⁹. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 12.632, Vol. 6, pàg. 334. L'associació, el 9 de maig de 1931 canviarà el seu nom al *Centro Republicano Federal Adrianense*, el 1939 recuperarà l'antic i el 29 d'abril de 1943 va ser desautoritzat el seu funcionament.

⁶¹⁰. *LV*, 9 juliol 1926, pàg. 13.

⁶¹¹. *LV*, 12 agost 1926, pàg. 22. La primera conferència de caràcter cultural i científic es va fer el divendres 5 d'agost de 1926, «... de la serie que se propone desarrollar sobre «Astronomía general», don Bernardo Bonet. Con gran elocuente desarrolló el tema «Ríos y gases atmosféricos», siendo muy aplaudido...».

Clavé.⁶¹² Amador Revilla, bibliotecari de l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona, home destacat del moviment cultural i del cooperativisme català, qui era conegut a l'època com a publicista, va tornar a fer una conferència el mes d'octubre, ara sobre *–La labor del Ateneo*". El teatre tampoc resta al marge de l'acció cultural, així, es van celebrar, l'any de la seva fundació i a càrrec de l'agrupació Artística del mateix, dues comèdies còmiques en català: *–El tresor*" i *–El beneit del cabàs*" d'en Frederic Soler- *–Serafi Pitarra*"; tot això ens mostra l'ambient cultural i polític que es movia darrere de l'aparent tranquil·litat d'un poble en creixement econòmic, industrial i cultural. La voluntat de participar en la millora de la cultura dels socis de l'ateneu i dels veïns en general, va portar-los a obrir una escola nocturna –de set a nou– de primeres lletres, per nens i nenes, dirigida pel mestre Domingo García, el mes de novembre de 1926.⁶¹³

La nova junta directiva de l'Ateneu Adrianense, constituïda el 29 gener de 1927, estava formada pel president Juan Solanas; vicepresident, Severo Lluís; Secretari, Miguel Jurado –el 21 d'octubre de 1928 va deixar el càrrec en anar-se'n a viure a Sarrià–; Comptador, Francisco Martínez; Tresorer, José Milla i vocals, Juan Puigneró i Francisco Abril i José Sabater.⁶¹⁴ L'Ateneu Adrianense va consolidar-se, i l'any 1929 iniciarà les obres de construcció de la seva seu – 27 de gener de 1929, les obres van ser adjudicades a Francisco Milla–, la gent que estava darrere de l'obra eren els socis del centre "*...ya que la mayoría de sus Componentes són personas de arraigo y posición...*". El juny de 1930 inicien la constitució d'una biblioteca, amb una subvenció municipal de 250 ptes.; aquell any era president, l'industrial del cartró i membre de la Lliga, Joan Llandrich Cardoner i pertanyien a la junta, Andreu Molins, Joan Socanas i Salvador Arneca.

Els propietaris del Sant Adrià de Besòs històric van organitzar-se després dels nouvinguts, i el 15 de juliol de 1926 es va fundar l'associació recreativa *–La Amistad*", el constructor Josep Marfany en va ser el seu primer president –la seu social va emplaçar-se al carrer Àngel Guimerà, 1–.⁶¹⁵ Més tard, el 28 d'abril de 1927, es produeix una nova fundació, ara el nou president era un dels grans urbanitzadors, Antonio Soler Aymerich –l'hereu de Can Ricart–, l'associació que volia representar al conjunt del municipi, participava de les

⁶¹². La Festa Major del 1926 fou espectacular i va durar del 7 al 12 de setembre. LV, 7 setembre 1926, pàg. 21. Com l'any 1927 i 1928, en aquest darrer any, l'ateneu va rebre, el 30 de setembre, 250 ptes. de subvenció.

⁶¹³. LV, 29 octubre 1926, pàg. 13. També vegeu l'obra: DALMAU TORVÀ, Marc. *op. cit.*, 2015, diverses pàgines.

⁶¹⁴. LV, 29 gener 1927, pàg. 27.

⁶¹⁵. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 12.568. Vol. 7. pàg. 36.

polítiques de l'Ajuntament d'en Royo –l'1 maig 1927, va enviar un telegrama contra l'agregació, ara ja com a «La Amistad», Círculo de Propietarios y Vecinos de Sant Adrià de Besòs–⁶¹⁶ nom que prendrà el 13 de maig de 1927. Els canvis són deguts a l'enfrontament amb el grup de Borrás, que perdrà el control de la UP l'1 de gener de 1927. L'associació tindrà com òrgan de premsa *La Veu de Besòs*, i venia, segons deien: *—sin carácter alguno político, solamente a coadyuvar y defender los intereses morales y materiales de San Adrián*”.⁶¹⁷ Tota la campanya municipal del 1927-1929 contra l'agregació, la van fer coordinadament amb l'Ateneu adrianenc, per això es va parlar a la premsa d'una possible unificació, *—podrían hacer una entidad fuerte con local propio, amante del progreso de la población y baluarte firme para defender su integridad.*”⁶¹⁸

La col·laboració amb la festa major –amb subvenció municipal–, serà una de les activitats anuals de l'associació (ball a l'envelat). El 14 de gener de 1928, l'assemblea general triarà una nova junta directiva: president, Antonio Miró Morera; vicepresident, Joaquín Ayza; secretari, Vicente Castaño; vicesecretari, Martín Mundo; tresorer, Jaime Bailará; comptador, Antonio Soler i vocals, José Maná, Juan Toneu i Ramón Solé.⁶¹⁹ Eren els homes de l'aliança urbanitzadora, que controlava el poder a Sant Adrià i que va convertir «La Amistad» en el seu espai de sociabilitat, i que representava, com deia *Tierra Baja* a la gent de dalt, és a dir, com deia el capellà Fernando Llanés Gutiérrez *—que en cierta forma representaba el San Adrián antiguo, el tradicional, contra las nuevas urbanizaciones...*”.⁶²⁰ «La Amistad» tenia els recursos financers per a construir un edifici social –el 8 d'abril de 1928 obtenen el permís per a la construcció d'un edifici de planta baixa, al carrer Luis Beltrán–; les obres ja estaven en marxa, i el 22 de juliol va ser inaugurat amb la presència de les autoritats socials, polítiques i eclesiàstiques locals i de Barcelona, juntament amb els representants de les càmeres de la propietat de Barcelona i Badalona; els discursos de la celebració, que van durar tot el dia, van ser en defensa de la propietat i la cultura física i moral.⁶²¹ L'entitat creixia i, el gener de 1930, quan estava presidida per Josep Maria Rull Barceló i tenia 200 socis, encetava i finalitzava les

⁶¹⁶. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 13.087. Vol. 7. pàg. 139.

⁶¹⁷. *LV*, 1 juny 1927, pàg. 17.

⁶¹⁸. *LV*, 24 juliol 1927, pàg. 28.

⁶¹⁹. *LV*, 8 febrer 1928 pàg. 27.

⁶²⁰. Vegeu l'opuscle del pare: LLANÉS GUTIÉRREZ, Fernando, *La prensa adrianesa*, Impremta Comajuncosa, Badalona, 24 de juny de 1968. ASAB. Capsa. 1125.

⁶²¹. *LV*, 28 juliol 1928, pàg. 17.

obres del teatre de l'associació –entre el març i setembre de 1931– sota la presidència de Pedro Oliveros i s'inaugurava el dia de la festa major del poble.⁶²²

El Grupo Alfonso va constituir-se com a conseqüència de la crisi de la Unión Patriótica i després de l'enfrontament entre Fermín Borrás Suñé i les autoritats municipals que, com sabem, va significar la pèrdua de poder polític del urbanitzador de la part baixa. El caràcter monàrquic de l'associació de propietaris de l'Urbanització Font i Vinyals, la seva relació directa amb la UP i la voluntat política de Fermín Borrás van portar a la majoria dels associats a inscriure's en aquesta nova organització política.

El seu llenguatge ranci, monàrquic, reaccionari i espanyolista, no podia amagar el que era la seva voluntat d'incidir en els òrgans de poder que dirigien el procés urbanitzador al municipi; de tota manera, el futur polític de l'organització tenia els dies comptats i la seva presència en la vida política local va ser minsa i lligada als avatars del seu fundador. L'acte d'inauguració va celebrar-se el 27 de novembre de 1927, al seu local social (carrer Saragossa, 4-6), i va comptar amb el suport de destacats membres de la Unió de Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i dels alumnes de la seva escola. Segons deia la revista *Tierra Baja*, *—Fue en verdad un acto brillante y confortador, en el que se pusieron de relieve los sentimientos patrios que se albergan en el vecino y pequeño pueblo que supo demostrar su amor a España y su cariño para su Rey. Sobre todo, resultó más que simpático, conmovedor, aquel desfile de 150 alumnos de las Escuelas de la Unión de Propietarios rodeando la enseña roja y gualda y vitorearon a España y a nuestro Augusto Soberano... De aquellos pequeñuelos que al enterarse se inauguraba en San Adrián una entidad cuyo lema es amar a la Patria y a su Rey por encima de todas las cosas, quisieron asociarse a la fiesta, para demostrar que sus infantiles y vírgenes almas, conocían ya la senda que debían de seguir en lo sucesivo, para ser útiles a España y a la Sociedad*".⁶²³

A l'acte inaugural van assistir el Comitè Central en ple del Grup Alfonso de Barcelona, presidit per César Gimeno⁶²⁴ i el Secretari general del grup, José Marsans i representants de les delegacions del Clot i Sant Andreu. El president de la Delegació local Fermín Borrás Suñé i la junta de la delegació de Sant Adrià de Besòs van signar i jurar: *—.inquebrantable fidelidad y adhesión a la Augusta persona de D. Alfonso XIII, quedando*

⁶²². LV, 9 setembre 1931, pàg. 7.

⁶²³. —El Grupo Alfonso Inaugura su primera Delegación”, TB, 3 desembre 1927, núm. 45, pàg. 4.

⁶²⁴. —El Grupo Alfonso, espanyolista. monárquico y afín a Milans de Bosch, estaba presidido por el capitán Cesar Gimeno”, GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo. *El máuser y el sufragio: orden público, subversión y violencia política en la crisis de la Restauración (1917-1931)*. Madrid: CSIC, 1999, pàg. 596.

ya desde aquel momento, inaugurada oficialmente la novel entidad Alfonsina”. Després de prendre la paraula els delegats de Sant Andreu i el Clot, va prendre la paraula el vicepresident de Sant Adrià de Besòs, Esteban García Masachs, amic i company de les activitats polítiques d’en Borrás, que més endavant va ser membre de la junta del Círculo Republicano Radical. L’acte va finalitzar amb la intervenció de César Gimeno amb: “...un elocuente discurso resumen de cuanto allí se había dicho, explicando con todo detalle lo que representaba el Grupo Alfonso y el porqué se había fundado”. Les manifestacions monàrquiques finalitzaren “...antes de disolverse los reunidos, se les obsequió con pastas y champaña mientras ‘el Quinteto Llivi’ ejecutaba diversas piezas de su escogido repertorio, terminando con la Marcha Real, que fue ovacionada, finalizando el acto en medio del mayor entusiasmo”. La utilització dels infants de l’escola va ser una part important de l’acte, car a aquests se’ls va fer desfilat amb la bandera espanyola al capdavant i proferir crits de visques al rei i a Espanya. La relació demostrada entre Borrás i Pedro Sabaté, alcalde de Badalona, el gener de 1928 en participar al banquet organitzat per la UP de Badalona, en honor a l’onomàstica del rei Alfons XIII, a la taula de la presidència, qui en la seva intervenció va fer constar que: “... la presencia en el acto de todo el comité del grupo que preside, pues entiende que entre monárquicos no puede haber discrepancias de ninguna índole y menos en actos de la importancia y significación del que se celebra. Brinda por la grandeza y prosperidad de España y de nuestro augusto soberano y termina haciendo presente la identificación del Grupo Alfonso con la política de regeneración patria que lleva a cabo el general don Miguel Primo de Rivera.”⁶²⁵

L’Ateneu Cervantes, una associació cultural i en menor mesura mutual, fundada el 30 de maig de 1929, – seu social a l’Av. Font i Vinyals, 47 i Saragossa, 10–, portava des del mes d’abril funcionant, presidida pel mestre Joaquin Tirado Climent i el secretari era Andrés Martínez Ros. El dia 5 de maig es va celebrar la conferència inaugural a càrrec de l’escriptora Regina Opiso de Llorens, sobre la dona en l’obra de Cervantes.⁶²⁶ El 31 de maig, en una Junta general extraordinària, es debat si les dones poden ser sòcies numeràries de l’entitat. L’ateneu realitzava classes de Gramàtica, Geografia i Balls; el 28 i 30 setembre, els socis van representar dues obres teatrals; el mes de novembre si s’ha de continuar amb l’activitat mutualista –realitzada mitjançant un societat de socors mutus (–Montepio”)– es decideix la

⁶²⁵. Crònica de l’acte a: LV, 26 gener 1928, pàg. 13.

⁶²⁶. LV, 3 maig 1929, pàg. 7.

supressió dels socors de malalties; la quota mensual era de menys de 2,50 ptes. L'11 d'abril de 1930, Celestino Martínez Ros, secretari de l'ateneu, va organitzar una conferència amb Joaquin Aroca sobre el concepte de pàtria; el 24 de juliol, el nou president era Andrés Martínez Ros. Finalment, el 13 de setembre, Antonio Martínez va parlar sobre cultura i llibertat. Un cop més, observem la convivència orgànica entre elements del socialisme adrianenc, com la família Martínez Ros i de la CNT –José Messeguer Marcos i José Vera Lardin–, però tots ells també participaven a altres associacions obreres, com la cooperativa El Besòs –formant part de les juntes o com a socis– i a unes altres més interclassistes, com la Unió de Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals. La penetració dins del teixit associatiu de la USC, CNT i del republicanisme era evident, la caiguda de la dictadura obria les expectatives a les forces de progrés al municipi, i no desaprofitarien l'ocasió.

La primera organització política d'esquerres adrianenca va ser el Círculo Obrero Republicano de Sant Adrià de Besòs, que va constituir-se l'11 de novembre de 1930, sota els principis de llibertat, república i democràcia; defensors de l'acció pacífica i legal i contraris a qualsevol tendència política partidista. Abans de celebrar-se la primera Junta General van reunir-se els ciutadans: Pedro Cervelló, Manuel Mas, Asensio Muñoz, Celestino Martínez, Antonio Arjó, Àngel Gil, Antonio Messeguer, Ramon Martínez i Roman Lantarón. En la reunió celebrada, el 14 de novembre de 1930, va elegir-se la primera junta interina, que va restar formada per Antonio Messeguer Marcos (president), Lorenzo Martín Zarzoso (secretari), Pedro Cervelló (comptador) i Asensio Muñoz (tresorer), amb seu al carrer de la Torrassa, 14 – que passa dies després al carrer Saragossa, 2-4, seu de l'Ateneu Cervantes–.

Els estatuts mostren l'orientació republicana i la voluntat de lluitar per la república amb un fort component social i unitari: art. 1: *–se crea una sociedad política de carácter puramente republicano*”; art. 1, apartat A: *–suma a los ciudadanos que quieren ser gobernados por instituciones republicanas*”; apartat B: *–sin exclusivismos ni tendencias o partidismos determinados*”; apartat C: *–aprovechar todos los medios de educación e ilustración para estos fines*”; apartat D: *–Practicar... actos benéficos mutualistas de solidaridad social... cooperativismo con tal de favorecer a las clases necesitadas y el pueblo en general*”; apartat E: *–Los componentes... se abstendrán de todo acto o propaganda que directa o indirectamente pueda ser perturbador a la fraternidad de la familia republicana, puesto que para que sea efectivo el espíritu fraternal que impera en el «Círculo» ha de procurarse unir i no dividir.*” Els socis havien de ser majors de 18 anys i pagar una quota d'1 pta./mes –els protectors, 5 ptes./mes– (art. 2); els socis fundadors constituïen el consell de

govern (art. 4), la direcció de l'associació era potestat de la junta (art. 6/7), i l'òrgan de decisió col·lectiva era l'Assemblea General (capítol IV), però pel funcionament pràctic es varen crear quatre comissions: cultura, mutualisme, beneficència i cooperativisme (art. 8).⁶²⁷

Els fundadors de l'associació pertanyien a la CNT –Messeguer, Lantaron, Martínez i Mas–, al socialisme local (USC) –Martínez Ros i Comorera–, al republicanisme –Arjó (EEF i PRR)– i alhora, a les altres organitzacions obreres del municipi. Aquestes persones amb nivells de qualificació intermedis conformaran el socialisme i el republicanisme local, i amb l'ERC constituïran el nucli dirigent de les classes populars i treballadores adrianenques, representant el poder social, sindical, polític, institucional i cultural republicà al municipi.

Taula XCVI: Junta del Círculo Obrero Republicano (12 de febrer de 1931)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alf</i>
President	Pedro Cervelló Guasch	García Hernández, 63	Mestre	39/Sí
Vicepresident	Celestino Martínez Ros	Ricart, 8 bxs.	Vidrier (CELO)	33/Sí
Secretari	Lorenzo Martín Zarzoso	Font i Vinyals, 59	Barber/Practicant	47/Sí
Vicesecretari	Diego Geréz Cazorla	Font i Vinyals, 37-39	Escrivent	16/Sí
Tresorer	José Tunen			
Comptador	Guillem Comorera Rosinés	Saragossa, 7 bxs.	Fuster	39/Sí
Vocal 1r	Ramon Martínez Abad			
Vocal 2n	Roman Lantarón	Font i Vinyals, 59	Tallador vidre	47/Sí
Vocal 3r	Antonio Messeguer Marcos	Plaça Macià, 8 bxs.	Impressor	28/Sí

La fraternitat entre els diversos components del cercle –republicans, socialistes i anarcosindicalistes–, mostra com els enfrontaments més ideològics dels dirigents nacionals afectaven en molta menor mesura als dirigents locals i encara molt menys als afiliats o simpatitzants d'aquestes organitzacions. L'objectiu comú i fonamental era derrotar la dictadura i establir un règim republicà, i en això estaven d'acord tots els components de l'entitat i la majoria de les classes populars i treballadores adrianenques, com demostren els resultats electorals. El «Círculo», com explica Andreassi: «Combina así elementos procedentes tanto del ideario libertario como del republicano. No existe aparentemente contradicción para los miembros del grupo entre su profesión de fe republicana y su declarado apartidismo. Posiblemente ello deriva de su concepción de la república, no desde la perspectiva de la reorganización del estado, sino de la necesidad de instauración de un

⁶²⁷. AHGCB. *Registre d'associacions, 1930*. Reg: 14.575, Vol. 8, pàg. 79.

régimen social radicalmente alternativo en el que no tenga lugar la opresión política y la represión, más que económica, que encarna la monarquía...” .⁶²⁸

El 14 de novembre de 1931, l'Ateneu Cervantes es fusionarà amb el Círculo Obrero Republicano de Sant Adrià per constituir l'associació Ateneo Obrero de Extrema Izquierda Federal, la república portarà la divisió electoral del republicanisme adrianenc.

Les activitats musicals i folklòriques al municipi es van concentrar en les corals i colles sardanistes. La Sociedad Coral Euterpense (Miramar) va ser la primera a constituir-se, el 15 de novembre de 1929, amb seu a l'Av. Font i Vinyals, 127 Bar. Manuel Escobar Pérez, jornaler de 50 anys, era el secretari el 1930 i vivia a l'avinguda Font i Vinyals, 121. La segona fou l'Orfeó Adrianenc, fundada el 8 de juny de 1930 amb seu al carrer Major, 1; el 17 de juny va celebrar la primera reunió general ordinària on s'escollí la primera junta directiva que desconeixem, el secretari va ser Josep Causadias Farriols.

L'agrupació Sardanista de Sant Adrià naixerà el 19 de febrer de 1930, seu social Sant Lluís Beltran, 107. Des del 1926 tenim referències d'audicions i sempre amb el suport municipals i des del 1927 es celebraven àudios de sardanes a la carretera amb molta participació de veïns del Sant Adrià més tradicional. El president de l'entitat (12 de maig de 1930) era Francesc Caminal i el local de reunió era el Barc Central –Av. Primo de Ribera, 4–.

Una altra faceta de la nova societat de l'oci serà l'aparició de les penyes recreatives dedicades als balls en general (dissabtes i diumenges) o a les festes com les de carnestoltes o de quintos; la primera va ser Penya Dandy, situada al carrer Maristany, 40 –Bar Bonavista de Joan Matacàs. A finals de 1930 es celebraven balls dissabtes i diumenges, concursos d'orquestrines i comptava amb 75 socis, *–amb una gran concurrència del sexe dèbil*”⁶²⁹. El 15 de gener de 1931 es va triar la seva junta directiva formada per: president, Julio Mata; vicepresident, Marcelino Salvador; comptador, Juan March; tresorer, José Matacàs; secretari, Rafael González; vicesecretari, Amadeo Jorba; vocals, José Salvador, Antonio Camacho, Abdón Benora i Agustín Clariso.⁶³⁰

La societat de la dictadura tindrà en l'esport el gran espectacle de masses, el futbol serà l'activitat esportiva per excel·lència però, a Sant Adrià, el ciclisme serà la segona. Així, el 12 d'abril de 1930, es fundarà l'entitat Agrupació Ciclista Germanor –seu al carrer General

⁶²⁸. ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 45.

⁶²⁹. LVDB, Nadal de 1930, pàg. 34.

⁶³⁰. LV, 15 gener 1931, pàg. 30.

Primo de Rivera–, sembla que ja existia des de 1929, sota la presidència de Pedro Ventura i amb la seva seu al bar Can Joan, propietat del futur alcalde, Mateu Viuya (ERC) –Pi i Margall, 10–. El 1930 estava situada a La Adrianense i entre 1934 i 1935 fou secretari Pere Manera Rigas i president Marçal Massó, el 1936. La manca de recursos era una constant, *–Es sabido de sobras que todas las entidades o casi todas las entidades ciclistas viven muy apuradamente [...] Los componentes de la Agrupación Ciclista Germanor para poder crear la entidad, con solo el anhelo de fomentar el ciclismo en todos sus aspectos, hemos estado recaudando o contribuyendo con 0'30 ptas. cada semana por espacio de diez meses.*”⁶³¹ segons l'agrupació, que només es solucionava i parcialment amb el suport municipal, sobretot, per les carreres de la festa major.

⁶³¹. LV, 23 febrer 1930, pàg. 19.

2. LA SEGONA REPÚBLICA, 1931-1936

2.1. La república: una societat urbana, industrial i democràtica en construcció

Sant Adrià de Besòs, durant la segona República, esdevindrà un municipi industrial i urbà, on es produirà l'eclosió d'una societat democràtica, després d'haver estat sotmesa, des de l'exterior, a la dictadura de Primo de Rivera, i a l'interior, al domini d'un caciquisme dual: el representat per la dreta tradicional de caire regionalista, que detentava el poder municipal i estava localitzat a l'antic nucli urbà adrianenc i, d'altra, al nou populisme reaccionari de caràcter lerrouxista, concentrat als barris perifèrics de nova construcció (1920-1931), en especial a la urbanització Font i Vinyals. La proclamació de la Segona República comportarà la reaparició de les organitzacions polítiques i sindicals prohibides durant la dictadura, i la derrota de la dreta regionalista, que mai més tornarà al poder municipal, malgrat mantenir certa influència després dels fets del 6 d'octubre i fins el triomf del Front d'esquerres (1934-1936), durant el govern municipal radical lerrouxista.

Sant Adrià de Besòs serà molt més que una ciutat dormitori, depenent de la gran metròpoli barcelonina, on els obrers anaven només a construir, comprar o llogar un habitatge aprofitant les condicions més favorables que el municipi oferia, sinó que era una ciutat industrial, que podia donar feina, el 1936, a gairebé tres de cada quatre veïns.⁶³² Durant el període republicà es construïran a Sant Adrià de Besòs aproximadament uns 241 edificis i 325 habitatges, i va augmentar el nombre de persones per habitatge de les 4,2 del 1930 a les 4,5 del 1936.

La població adrianenca creixerà moderadament, i passa dels 6.515 habitants del 1930 als 8.401 del 1936 –i pels efectes de la Guerra Civil als 9.068–, les taxes del moviment natural, malgrat caure, encara van ser molt elevades; així, entre el 1931-1936, la natalitat fou del 26,8‰ i la mortalitat del 11,9‰; i se situa el creixement encara en un espectacular 14,9‰. L'any 1936 observem una caiguda impressionant de la fecunditat –índex sintètic de fecunditat–, dels 4 fills per dona de l'any 1928 passem als 2,6; mentre que les dones nascudes a Catalunya van passar de 3,5 a 1,9 i les nascudes fora de 4,5 a 3,3. L'esperança de vida dels adrianencs va millor durant la república, si el 1928 aquesta era de 34,3 anys el 1936 fou de

⁶³². MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel, *op. cit.*, 2011, pàg. 81.

59,2 –la mortalitat infantil entre el 1926-28 fou del 171,4‰ i el 1931-1935 del 67,5‰– les dones, el 1936, podien esperar viure 63,8 anys i els homes 55,1.

Els habitants del municipi, el 1936, gairebé dos de cada tres (65,1%) eren nascuts a terres de parla catalana, mentre que els immigrants, foren majoritàriament murcians (12,4%), andalusos (8,5%) –dels quals, els d'Almeria eren el 5,4‰–, aragonesos (4,6%), castellans (3,5%), estrangers (2%) i la resta de diferents regions d'Espanya (3,9%); a més a més, les població immigrada es concentrava majoritàriament en el grup d'edat de 15-39 anys –primera etapa productiva–, en un 44,6%, mentre que la nascuda al municipi, ho feia en un 40,2%, la diferències no foren gaire importants, i a més a més, cal tenir present que molts dels nens nascuts a Sant Adrià, són fills de les parelles immigrants, el que distorsiona els càlculs percentuals. La població adrianenca, abans de la Guerra Civil, era fonamentalment jove, el 34,1% era menor de 15 anys –mentre a Catalunya només ho era el 22,8‰– i el 66,6% tenia menys de 35 anys.

Les grans empreses que es varen instal·lar al municipi durant la dictadura, el 1936, donaven feia a més d'un miler de treballadors, gairebé la meitat de la població activa total, que era de 2.479 persones. El sector secundari era el majoritari, i aplegava al 59,2% de la població, mentre que el primari havia quedat reduït a un escàs 11% i el terciari al 28,7%; el subsector que més feina proporcionava era el de les indústries fabrils (49,5%), seguit de l'agrícola (10,7%) i dels serveis oficials públics i personals (10,6%). Les dones treballadores, gairebé dues de cada tres, es concentraven en el sector fabril (tèxtil), en els serveis oficials públics (22,25) i el comerç (9,6%). Pel que fa als aturats també es concentraven en el sector fabril (35,9%) i del comerç (28,2%); l'atur global, segons el Cens de 1936, va ser del 6,6% – 7,1% pels homes i 3,5% per les dones–. Els treballadors eren jornalers no qualificats en un 56,8% i només hi havia un 2,4% de tècnics mitjos i superiors; les dones eren lleugerament més qualificades. La taxa d'analfabetisme era del 16,1% en el cas dels homes i del 33,9% en el de les dones, la global era del 25%.

La societat republicana adrianenca estava formada per una població molt jove, on la immensa majoria dels obrers eren els homes, dedicats de forma generalitzada a treballs de caire industrial i amb un baix grau d'analfabetisme; mentre eren una minoria les dones que tenien treballs remunerats –i moltes vegades no reconeguts legalment–, aquestes es dedicaven a les tasques domèstiques i a la cura dels fills –la mitjana de fills per dona era de tres o quatre–, a més a més, presentaven un grau d'analfabetisme molt elevat. La presència de les

dones en la vida pública i associativa serà molt petita, insignificant, la societat adrianenca era profundament patriarcal i conservadora, no serà fins l'arribada de la guerra que les dones començaran a sortir de la marginació a la qual la societat les tenia sotmeses.

L'associacionisme adrianenc va fer eclosió durant la república –inclòs el període de la Guerra Civil–, es varen crear quaranta associacions, mentre que durant el primer terç del segle XX, només se'n varen crear vint-i-sis. Les organitzacions que funcionaren durant la dictadura van ser quinze i durant la república gairebé cinquanta-dues. La vitalitat desfermada, la joventut de la població i les il·lusions posades en el canvi que prometia el règim republicà va empènyer a centenars de persones a implicar-se en la vida associativa adrianenca, com mai havia succeït al municipi, amb només una absència destacada, la de les dones, no pas com a participants en les activitats, que també, sinó en els càrrecs de responsabilitat i de direcció de les associacions on eren una minoria absoluta. La tercera part de les associacions creades eren de caràcter polític o sindical; les polítiques representaven la quarta part de les associacions adrianenques, igual que les culturals i esportives. La majoria de les organitzacions eren d'orientació popular i d'esquerres, tant les de caràcter polític, sindical o de socors mutus, com les culturals i algunes de les econòmiques com les cooperatives.

La proclamació de la Segona República a Sant Adrià de Besòs va significar l'arribada al poder municipal de les forces republicanes d'esquerres, que havien viscut subjugades –durant tot el període de formació de la classe obrera adrianenca (1914-1930), en el qual havia crescut en quantitat i qualitat–, pels propietaris rurals locals i forans i pels industrials i comerciants. Un proletariat que havia viscut dedicat a assolir els elements necessaris per poder sobreviure (feina, habitatge, menjar, vestimenta, etc.) i que, ara, l'any 1930, iniciava la lluita per viure i fer-ho amb dignitat i, alhora, bastir un nou món on la sanitat, l'ensenyament, la cultura o els drets socials, democràtics i nacionals esdevinguessin elements imprescindibles per a garantir una existència plena, millor per ells, per les seves famílies i pel conjunt de la societat adrianenca, catalana i espanyola.

La República a Sant Adrià de Besòs, Catalunya i Espanya naixia gràcies a l'impuls de les classes urbanes i populars (obriers industrials, treballadors de diferents sectors, jornaleros del camp, petits comerciants o artesans) i l'anomenada –elasse mitjana” (intel·lectuals, professionals liberals, funcionaris, militars, docents, comerciants, industrials o empleats). El procés de canvi el podem considerar revolucionari, com deia Julio Arostegi i analitza

González Calleja i altres,⁶³³ car no va ser una concessió del règim de la Restauració de 1875, sinó la seva derrota, iniciada amb la profunda crisi social i política del 1917, que la Dictadura de Primo de Rivera només va poder postergar.

Alfons XIII i la monarquia van ser derrotats, malgrat tots els intents de sobreviure a la Dictadura; la dimissió de Primo de Rivera, el 28 de gener de 1930, va donar pas a un altre general, Dámaso Berenguer, qui va ser incapaç de consolidar el règim, i va dimitir el 14 de febrer de 1931. El nou president de govern, l'almirall Juan Bautista Aznar-Cabanas, va constituir, el 18 de febrer, l'últim govern de la monarquia, que, com en el de març de 1918, estava format per totes les faccions monàrquiques, des dels liberals i conservadors fins a la Lliga Regionalista; aquest va ser l'encarregat de convocar un cicle electoral complet (municipals, provincials, diputats i senadors). L'objectiu era assegurar la pervivència de la monarquia; el rei i els seus homes van fer tots els moviments possibles, sense renunciar si calia a l'ús de la força fins a l'últim moment (13 d'abril), quan ja les forces republicanes havien guanyat les eleccions municipals a la majoria de capitals de províncies, i a les grans ciutats del país estaven disposats a proclamar la Llei Marcial, però l'oposició de Sanjurjo i Berenguer va evitar aquesta solució per manca de suport de bona part de la Guàrdia Civil i de l'Exèrcit. Encara, el 14 d'abril, el rei va mostrar sorpresa davant la manca de reacció del govern davant de l'acció revolucionària que s'estava duent a terme. La proposta d'Estat de Guerra de Romanones i de La Cierva no va reeixir, els carrers estaven presos per milers de persones i encara més davant del Palau Reial, finalment el rei fugia durant la tarda i matinada del 15 d'abril a Cartagena i sortia d'Espanya.⁶³⁴

Les forces conservadores de Sant Adrià de Besòs, que van dirigir i controlar la societat durant la Restauració (1875-1931), van fer-ho aplegant a totes les forces monàrquiques, des dels vells reaccionaris dels partits dinàstics o els carlins fins els catalanistes moderats de la Lliga Regionalista, partit que va donar la cohesió necessària al grup, esdevenint representant, organitzador, controlador i dirigent del poder polític municipal. Aquestes forces, que no estaven disposades a acceptar que la Segona República fes trontollar el vell ordre social i polític, la van combatre de forma constant al llarg de tot el període republicà, però ho faran amb un discurs tecnocràtic i aparentment apolític, de servei al poble, similar al que havien fet

⁶³³. GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo; COBO ROMERO, Francisco; MARTÍNEZ RUS, Ana; SÁNCHEZ PÉREZ, Francisco. *La Segunda República española*. Barcelona: Pasado & Presente, 2015. pàg. 31-60. Un llibre imprescindible per a comprendre un període excepcional de la Història d'Espanya (1931-1936).

⁶³⁴. *Ibidem*, pàg. 54-60.

servir per desfer-se del sector populista, que se'ls va enfrontar els primers anys de la dictadura de la mà de Fermí Borràs i de la primera Unió Patriòtica.⁶³⁵

Taula XCVII: Cicle electoral de la Segona República a Sant Adrià de Besòs: 1931-1936

<i>Eleccions</i>	<i>Constituents</i> 28/6/31	<i>Autonòmiques</i> 20/11/32	<i>Legislatives</i> 19/11/33		<i>Municipals</i> 14/01/34		<i>Legislatives</i> 16/02/36	
Partits	%	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
ERC/USC//FE	62,5	47,0	630	40,4	838	43,24	1.764	74,3
Lliga/CC//FCO	6,7	30,1	451	28,9	542	27,97	611	25,7
EEF/PDRF/CRF	21,0	13,1			325	16,77		
PRR/UR	8,6	5,9	136	8,7	233	12,02		
Abstenció			1.634	51,2	2.028	51,10	1.757	42,5
Votants	(*) 1.586		1.560	48,8	1.938	48,90	2.375	57,5
Total electors	(*) 1.500		3.194	100,0	3.966	100,00	4.132	100,0

Fonts: VILANOVA RIBAS, Mercedes. *Atlas Electoral de la Segona República a Catalunya. Circumscripcions, comarques i municipis*. Vol. I. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2005, pàg. 119, 122 i 123. *La Veu de Besòs*, d'1 de desembre de 1933. La Lliga va presentar-se a la província de Barcelona sota la denominació de *Defensa Ciutadana*. «Fenim ja escollit el nou Ajuntament», *La Veu de Besòs*, 30 gener 1934. núm. 144, pàg. 2-3. També, ASAB, *Eleccions*, UI: 1243. La Lliga va presentar-se a la província de Barcelona sota la denominació de *Candidatura Republicana Administrativa*. *La Veu de Besòs*, 28 febrer 1936. (*) La dades són de vots emesos i no de votants i el total d'electors és un càlcul aproximat. El 1934, les dades del PRR/UR, són les de la coalició Unió Republicana i corresponen al «*Partido Radical*» de Lerroux; la participació va ser del 70% (LV, 18 enero 1934, p 21). Les dades de Sant Adrià de 1936 pel que fa la participació, segons Vilanova, van ser del 62,5%.

El cicle electoral republicà marca la dinàmica política de la Segona República i amb el triomf republicà socialista del 1931 s'inicià la construcció de la democràcia republicana, només interrompuda per l'arribada al poder, el 1933, de la dreta lerrouxista, amb el suport de la CEDA, el que es va traduir en l'aturada del procés de reformes progressistes i, en el cas català i adrianenc, en la dissolució del Parlament català i de l'Ajuntament i l'empresonament de part dels membres del govern català i municipal i, finalment, el triomf del Front Popular, el 1936, tornarà a donar una nova oportunitat a les forces d'esquerra i republicanes. Les eleccions que obren el pas a la república són les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, que esdevenen un veritable plebiscit, els partits republicans adrianencs –igual que va succeir a la majoria de les principals ciutats d'Espanya i de Catalunya–, guanyaren de forma aclaparadora els comicis al municipi, dels dotze regidors que composaven el consistori, set van ser republicans, de diferents tendències –ERC (la majoria) i federals– i la resta, cinc, formaven part de la vella oligarquia, que havia governat el municipi des de 1914, relacionada amb la Lliga Regionalista.

⁶³⁵. MARTÍNEZ I BARCELÓ, Pep. *L'ajuntament Republicà i el seus alcaldes. Sant Adrià de Besòs*. Sant Adrià de Besòs: Ajuntament de Sant Adrià de Besòs. 2006. Un excel·lent treball d'aproximació a la qüestió.

La Segona república a Sant Adrià de Besòs es caracteritzarà, des del punt de vista electoral, d'una banda, per una participació baixa –malgrat tot, sempre propera al 50% i en els moments claus superior al 60%– i d'altra, pel triomf de les forces d'esqueres reformistes; la coalició d'ERC amb la USC mai va ser derrotada, malgrat els daltabaixos, va passar del 62,5% de les eleccions constituents del 1931, al 40,4% de les legislatives del 1933, i millora lleugerament a les municipals de 1934 (43,2%), amb un triomf aclaparador (74,3%), similar a les eleccions de la proclamació de la república, el 1936, quan era la formació que liderava la coalició del Front d'Esqueres. En aquestes darreres eleccions, per primera vegada, ERC no sentirà la pressió constant, exercida durant tota la república pel republicanisme federal –fos el de l'EEF o del PRF–, quan aquestes forces aplegaven entre el 13-21% del vots. Els radicals lerrouxistes del PRR van ser sempre una minoria que oscil·lava entre el 6-12%, segons el tipus d'eleccions, i que obtenia uns millors resultats a municipals i legislatives, en especial als barris de Sant Adrià centre (zona de l'Eixample), Sant Joan Baptista i La Catalana. La Lliga, el partit conservador català per excel·lència, aconseguirà aplegar el vot de tota la dreta adrianenca –com ja havia fet des de 1918–, es converteix en la segona força al municipi, la minoria majoritària, obté en totes les eleccions entre el 25-30% dels vots –amb l'excepció de l'hecatombe de les eleccions constituents (6,7%)–,⁶³⁶ millora els resultats a les autonòmiques i manté aquest percentatge fins al final de la democràcia republicana. Aquest fet s'insereix en el model electoral català, que converteix a la Lliga a tot el territori en la segona força electoral, amb una excepció, a les eleccions legislatives del 1933, quan va guanyar a Lleida, a Tarragona i a la ciutat de Barcelona.⁶³⁷

La participació electoral a Sant Adrià, durant el cicle republicà, igual que a Barcelona (ciutat i província) o Catalunya,⁶³⁸ va iniciar-se el 1931, amb una important mobilització del vot popular, desconeixem les xifres exactes pel municipi, tant de les eleccions municipals (12 d'abril) com de les constituents (28 de juny) si bé, de les primeres sabem el nombre de vots dels candidats republicans i conservadors, els més votats de cada partit van obtenir 303 i 227

⁶³⁶. La Lliga va obtenir resultats semblants a la comarca del Barcelonès, 9%; en canvi, a Barcelona el 16,45% i un 20% a la província de Barcelona. VILANOVA RIBAS, Mercedes. *Atles Electoral de la Segona República a Catalunya. Circumscripcions, comarques i municipis*. Vol. I. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2005, pàg. 37.

⁶³⁷. VILANOVA RIBAS, Mercedes, *op. cit.*, 2005 (Vol. I), pàg. 117-118.

⁶³⁸. Participació a les eleccions constituents de 1931: Barcelona (ciutat), 61,4%; Barcelona (Província), 66,5% i Catalunya (67,7%). VILANOVA RIBAS, Mercedes, *op. cit.*, 2005 (Vol. I), pàg. 31.

respectivament.⁶³⁹ De les últimes, coneixem el nombre total de vots a les diferents candidatures (1.586),⁶⁴⁰ i malgrat ignorar el nombre de votants o el percentatge de participació, el que resta evident és que la xifra de vots va ser molt considerable i, si la participació mitjana a les ciutats veïnes va ser del 63,4%, al municipi podria estar a prop del 65-70% o més –el nombre d'electors estava al voltant dels 1.500–.

El tipus d'eleccions determina en certa mesura la participació electoral, així les més concorregudes van ser les municipals, seguides de les legislatives i, per últim, les autonòmiques, si bé un cop més, en el nostre cas, desconeixem les xifres, però sabem que el nombre de votants va baixar als diferents àmbits administratius de Catalunya i que és evident aquesta fluctuació del vot.⁶⁴¹ La participació, a les úniques eleccions autonòmiques catalanes (1932), va estar al voltant de 60% a la província de Barcelona i a Catalunya –encara molt més elevada a les altres tres províncies més rurals i agràries, de fet com a totes les eleccions– només Barcelona i la seva àrea d'influència presentava nivells de participació més baixos, la composició obrera és l'únic element que va determinar la reducció del vot, en aquest i els altres comicis.

Les eleccions legislatives de 1933, la primera vegada en què van poder votar les dones, mostren un augment de vot respecte a les autonòmiques i les situa en el nostre àmbit – Barcelona (ciutat i província) i Catalunya–, entre el 60-65% de participació –molt més alta a la Catalunya rural– i, com demostra el treball de Vilanova, les dones i els homes van tenir una orientació del vot similar en tots els partits, així, en els municipis on va guanyar l'esquerra, el 1932, ho va tornar a fer, el 1933 i a l'inrevés.⁶⁴² El vot de les dones va estar tan manipulat –si

⁶³⁹. AHGCB. *Governació, Administració local, Fons antic, regidors Ajuntament de Sant Adrià de Besòs de l'Ajuntament constituït el 21 d'abril de 1931*. Caixa, 277.

⁶⁴⁰. Les eleccions durant el període republicà es van celebrar segons la Llei electoral de 8 d'agost de 1907, reformada pel Decret de 8 maig de 1931 –*Gaceta de Madrid* (10 Mayo 1931), núm. 130, pàg. 639-641–, el que va significar un avanç democràtic notable: limitava les circumscripcions (art. 7); la forma d'escrutini suprimia l'antidemocràtic article 29 (art. 6); reduïa l'edat dels votants (només homes), de 25 a 23 anys (art. 2); per ser diputat calia obtenir el major nombre de vots i, que, com a mínim, fossin el 20% del total dels emesos, sinó calia una segona volta (art. 11) i mantenia la resta de la llei amb llistes obertes (*panachage*), el que significava que els electors podien votar a més d'un candidat de llistes diferents. La nova reforma electoral, del 27 de juliol de 1933, va declarar vigent la Llei de 1907 i les reformes del 1931, amb les modificacions de circumscripcions i un nou procediment d'escrutini, per ser diputat s'havien d'obtenir el 40% dels vots i sinó calia anar a una segona volta, que es guanyava per majoria simple, i per primera vegada en la història d'Espanya es va autoritzar el vot de les dones. Badalona, Sant Adrià de Besòs i Santa Coloma de Gramenet formaven la circumscripció de Barcelona-ciutat.

⁶⁴¹. Barcelona (ciutat): autonòmiques (1932), 53,4%; legislatives (1933), 60,2% i legislatives (1936), 64,7%. Per la província de Barcelona, les dades van ser respectivament: 59,6%; 65,6% i 73,8% i per Catalunya: 59,7%; 62,75 i 71,3%. VILANOVA RIBAS, Mercedes, *op. cit.*, 2005 (Vol. I), pàg. 31.

⁶⁴². VILANOVA RIBAS, Mercedes, *op. cit.*, 2005 (Vol. I), pàg. 47.

ho estava–, com els dels homes; el vot progressista de les dones venia condicionat per la lluita o els interessos de classes o no tant pel sexe.

La pèrdua de vots de les esquerres, també a Sant Adrià de Besòs, cal cercar-la, no en el vot femení, sinó en les polítiques dels governs republicans reformistes i en la decepció que varen patir molts treballadors amb la regeneració democràtica i econòmica que no arribava, ni es concretava amb el ritme que ells creien necessari, el que va generar un cicle d'agitació social, del qual era partidari una part del moviment anarquista, però que va sorgir com a resposta a la dura repressió patida pels treballadors entre el 1931 i 1933, a tota Espanya i a Catalunya –insurrecció a l'Alt Llobregat i el Cardener (1932), durament reprimida (tres-centes detencions i cinc deportacions a més del tancament de «Solidaritat Obrera»–; en la divisió de les esquerres catalanes, entre ERC i la Coalició d'esquerres (PNRE i AC), la qual cosa els va perjudicar, degut al sistema electoral vigent (*panachage*); la crida a l'abstenció per part del moviment anarquista (CNT i FAI) també va jugar un cert paper, que hom pot considerar limitat però existent.

La Lliga va guanyar a Barcelona –36,5% i ERC un 36,4%–, i va perdre a la província –Defensa Ciutadana (Lliga i altres), 44,5 i ERC un 48,4%– i guanya a Catalunya (Lliga 22 escons i ERC 17). Al municipi, ERC, malgrat perdre 6,6 punts percentuals, va guanyar les eleccions amb un 40,4% dels vots, mentre que la Lliga va perdre 1,2 i va obtenir-ne un 28,9%.

La participació a les municipals del 1934 va ser gairebé idèntica a les legislatives del 1933 –una dècima més– amb 48,9%; ERC va guanyar amb un 43,2% per davant de la Lliga amb un 27,9% i amb una forta competència de la Candidatura Republicana Federal (PRF), que va obtenir un 16,8% dels vots, i de la Unió Republicana amb un 12%.

Les eleccions legislatives del 14 de febrer de 1936 van assolir un nivell de participació al voltant del 72% a Espanya i a Catalunya –xifres lleugerament superiors a les eleccions legislatives de 1931 (70%)– els resultats mostren els electors agrupats entorn a dos projectes polítics clarament definits, el del Front d'Esquerres, capitanejat per ERC –a Espanya anomenat Front Popular, liderat per IR i PSOE– i el de la dreta, el Front Català d'Ordre, encapçalat per La Lliga Catalanista; mentre el primer representava la defensa de la república i la democràcia, el segon aplegava totes les forces reaccionàries, conservadores i monàrquiques. A Sant Adrià de Besòs, amb la participació electoral més gran de tot el període republicà amb un 57,5% – segons Vilanova: 62,5%– ,el triomf electoral del Front d'Esquerres va ser aclaparador, un 74,3% enfront d'un 35,8% del Front Català d'Ordre. A les províncies,

la participació va ser molt elevada, entre el 72-74%, mentre que a Barcelona ciutat, la participació, tot i ser menor (64,2%), també va superar la de les primeres legislatives.

El poder municipal republicà adrianenc va passar per tres fases diferents, la primera (1931-1934) i la segona (1936-1939) sempre dirigida per alcaldes d'ERC amb la col·laboració de la USC, en el primer cas i, en el segon amb el suport del PSU i CNT, malgrat els forts debats i desavinences. La primera fase comença amb el triomf republicà en les eleccions municipals de 1931, que van permetre constituir un govern municipal dirigit per ERC i la USC i, presidit per l'alcalde Benito Giménez Pescador (ERC), que va finalitzar amb la seva dimissió i l'arribada al poder (31 d'octubre de 1931) de Francesc Micheli Jové (ERC), qui amb diferents remodelacions del govern municipal, va continuar exercint el càrrec fins els fets del 6 d'octubre de 1934, quan va ser destituït i empresonat. La segona començarà amb un govern municipal provisional (18 d'octubre de 1934), presidit per l'alcalde gestor, Manuel Barba Barraceta, substituït posteriorment (3 de maig de 1935) pel govern dels lerroquistes i cedistes adrianencs, encapçalats per Enric Algueró Peris. La tercera s'inicià després de la victòria del Front Popular o Front d'Esquerres, quan surten de la presó els polítics i es restableix el govern municipal anterior, retornant a l'alcaldia Francesc Micheli, qui dimitirà i serà substituït (20 de maig de 1936) per Mateu Viura Vidal (ERC), alcalde fins la derrota republicana a mans militars colpistes, el 26 de gener de 1936. Entre el 12 de novembre de 1936 i el 22 de febrer de 1937, l'Ajuntament estarà presidit per un "Secretari General", Lluçia García Moriyón (PSU).

L'evolució dels pressupostos municipals, que mostren un increment respecte als de la dictadura (1931: 346.489,4 ptes.), tendiran a reduir-se, i s'estabilitzen al voltant de les 300.000 ptes. fins que, el 1936, tornin a augmentar, i arriba a 351.827 ptes. En tot el període republicà només es va elaborar tres pressupostos en condicions de normalitat, els de 1932, 1933, 1936 i el 1939. La resta d'anys, uns per la dissolució de l'Ajuntament (1934 i 1935) i els altres per la guerra (1937 i 1938), no van poder realitzar-se adequadament i són simplement pròrrogues dels anteriors, com durant l'Ajuntament gestor lerroquista, o parcials com els de la guerra. Els ingressos del període 1931-1939 continuaven concentrats, bàsicament, en els epígrafs de drets i taxes (37-46%); les quotes, recàrrecs i participacions en tributs nacionals (17% fins la guerra, que cau al 3-5%) i la imposició municipal (31-33%). L'Ajuntament republicà va augmentar la pressió fiscal sobre les classes mitjanes (comerciants de carns i vins), i en menor mesura sobre les populars, ja que alguns dels impostos que es van plantejar, no es van fer efectius per la mala situació econòmica de la població (atur).

Les despeses es concentraven en les obres públiques (21-25% fins la guerra, que cauen al 5%); les de policia urbana, que eren serveis municipals (enllumenat, mercats, escorxadors, etc., que oscil·laven entre el 12 i el 18%); el personal municipal (10-17%, que són més baixes durant la guerra); les d'instrucció pública, molt importants durant la república (11-14% i més petites durant la guerra d'un 5%); les de beneficència (8-15%), finalment la vigilància i seguretat (municipals) i la salubritat i higiene (aigua potable o neteja) representaven al voltant del 7% cada epígraf.

Taula XCVIII: Pressupostos municipals de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en percentatges, 1931-1939

<i>Ingressos</i>	1932	1933	1934	1935	1937	1938	1939	1931-1939
Rendes	3,8	3,8	3,8	3,8				15,1
Subvencions							36.000,0	36.000,0
Serveis municipalitzats					52.500,0	52.500,0	36.000,0	141.000,0
Eventualitats i extraordinaris	1.000,0	1.000,0	1.000,0	1.000,0	6.000,0	6.000,0	269.600,0	285.600,0
Contribucions especials	14.195,2	34.111,2	34.111,2	34.111,2				116.528,9
Drets i taxes	142.597,0	111.885,0	111.885,0	111.885,0	109.400,0	109.400,0	200.600,0	1.013.967,0
Quotes, recàrrecs i participacions en tributs nacionals	53.500,0	52.500,0	52.500,0	52.500,0	9.000,0	9.000,0	32.400,0	309.900,0
Imposició municipal	95.500,0	100.000,0	100.000,0	100.000,0	84.000,0	84.000,0	40.000,0	748.500,0
Multes	1.000,0	500,0	500,0	500,0			1.000,0	3.500,0
Total	307.796,0	300.000,0	300.000,0	300.000,0	260.900,0	260.900,0	615.600,0	3.043.512,4
<i>Despeses</i>								
Obligacions generals	13.770,0	13.320,0	13.320,0	13.320,0	39.009,4	39.009,4	105.960,0	237.708,7
Representació municipal	4.300,0	4.300,0	4.300,0	4.300,0	7.500,0	7.500,0	29.400,0	61.600,0
Vigilància i seguretat	21.696,0	21.396,0	21.396,0	21.396,0	23.086,2	23.086,2	80.200,0	212.256,4
Policia Urbana i Rural	54.460,0	54.460,0	54.460,0	54.460,0	42.675,2	42.675,2	71.110,0	374.300,4
Recaptació	1.300,0	1.800,0	1.800,0	1.800,0				6.700,0
Personal i material d'oficines	35.530,0	36.030,0	36.030,0	36.030,0	25.864,5	25.864,5	106.600,0	301.949,1
Salubritat i higiene	22.700,0	20.700,0	20.700,0	20.700,0	22.493,9	22.493,9	45.320,0	175.107,9
Beneficència	46.300,0	23.900,0	23.900,0	23.900,0	27.955,0	27.955,0	60.340,0	234.250,0
Assistència Social	1.500,0	1.500,0	1.500,0	1.500,0			8.000,0	14.000,0
Instrucció Pública	33.500,0	41.400,0	41.400,0	41.400,0	7.936,0	7.936,0	43.270,0	216.842,0
Obres Públiques	65.600,0	74.054,0	74.054,0	74.054,0	15.000,0	15.000,0	60.400,0	378.162,0
Boscós	540,0	540,0	540,0	540,0				2.160,0
Foment dels interessos comunals	3.500,0	3.500,0	3.500,0	3.500,0				14.000,0
Serveis municipalitzats					45.500,0	45.500,0		91.000,0
Imprevistos	3.100,0	3.100,0	3.100,0	3.100,0	3.879,8	3.879,8	5.000,0	25.159,5
Total	307.796,0	300.000,0	300.000,0	300.000,0	260.900,0	260.900,0	615.600,0	3.043.512,4

<i>Ingressos</i>	193	193	193	193	193	193	193	1931-
Subvencions	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,8	1,2
Serveis municipalitzats	0,0	0,0	0,0	0,0	20,1	20,1	5,8	4,6
Eventualitats i extraordinaris	0,3	0,3	0,3	0,3	2,3	2,3	43,8	9,4
Contribucions especials	4,6	11,4	11,4	11,4	0,0	0,0	0,0	3,8
Drets i taxes	46,3	37,3	37,3	37,3	41,9	41,9	32,6	33,3
Quotes, recàrrecs i participacions en tributs	17,4	17,5	17,5	17,5	3,4	3,4	5,3	10,2
Imposició municipal	31,0	33,3	33,3	33,3	32,2	32,2	6,5	24,6
Multes	0,3	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	0,2	0,1
Total	100,	100,	100,	100,	100,	100,	100,	100,0
<i>Despeses</i>								
Obligacions generals	4,5	4,4	4,4	4,4	15,0	15,0	17,2	7,8
Representació municipal	1,4	1,4	1,4	1,4	2,9	2,9	4,8	2,0
Vigilància i seguretat	7,0	7,1	7,1	7,1	8,8	8,8	13,0	7,0
Polícia Urbana i Rural	17,7	18,2	18,2	18,2	16,4	16,4	11,6	12,3
Recaptació	0,4	0,6	0,6	0,6	0,0	0,0	0,0	0,2
Personal i material d'oficines	11,5	12,0	12,0	12,0	9,9	9,9	17,3	9,9
Salubritat i higiene	7,4	6,9	6,9	6,9	8,6	8,6	7,4	5,8
Beneficència	15,0	8,0	8,0	8,0	10,7	10,7	9,8	7,7
Assistència Social	0,5	0,5	0,5	0,5	0,0	0,0	1,3	0,5
Instrucció Pública	10,9	13,8	13,8	13,8	3,0	3,0	7,0	7,1
Obres Públiques	21,3	24,7	24,7	24,7	5,7	5,7	9,8	12,4
Boscós	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1
Foment dels interessos comunals	1,1	1,2	1,2	1,2	0,0	0,0	0,0	0,5
Serveis municipalitzats	0,0	0,0	0,0	0,0	17,4	17,4	0,0	3,0
Imprevistos	1,0	1,0	1,0	1,0	1,5	1,5	0,8	0,8
Total	100,	100,	100,	100,	100,	100,	100,	100,0

Font: ASAB, Pressupostos municipals dels anys corresponents: 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938 i 1939, Capsa: 762 i 766. Pressupost de **1931 fou de 346.489,4** ptes.: Ingressos: Drets i taxes, 116.315 ptes. (33,6%); Quotes, recàrrecs i participacions en tributs nacionals, 48.500 ptes. (14,0%); Imposició municipal; 145.000 ptes. (41,8%). Els pressupostos de 1933 i 1934 van ser idèntics, mentre que el de **1936 va ser de 351.827 ptes.** -LAPA, sessions de 18 de gener de 1933; 21 de març de 1934 i el 10 de març de 1936 respectivament. El pressupost de 1937 només correspon al segon semestre de l'any, mentre que el de 1938 és una pròrroga d'aquest pel primer semestre i no per tot l'any, segons LAPA sessió d'1 de març de 1938. S'han eliminat els següents conceptes o epígrafs del pressupost per no generar cap ingrés ni despesa. D'ingressos: Aprofitaments de Bens Comunal, Subvencions, Serveis municipalitzats, Arbitris amb fins no fiscals, Mancomunitats, Entitats Menors, Agrupació Forçosa del Municipi i Resultes. I de despeses: Mancomunitats, Entitats Menors, Agrupació Forçosa del Municipi i Resultes.

Els pressupostos dels Ajuntaments republicans (1932-1936), comparats amb els de la Dictadura de Primo de Rivera (1924-1929) i els de la Guerra Civil (1937-1939), presenten un increment dels ingressos procedents de la partida de drets i taxes; pels primers i tercers, aquest epígraf va representar el 42% i el 39,55, mentre que pels segons només va ser del 24%; els republicans van fer recaure aquests impostos, que ells controlaven, sobre comerciants i

industrials,⁶⁴³ i, en molta menor mesura, sobre les classes populars i treballadores. L'ingrés de l'epígraf "imposició municipal" serà molt similar en tots els períodes (29-32%). Així, l'impost sobre l'arbitri del consum de carn, aviram i caça – de 70.000 ptes. l'any 1932–, recaurà sobre el conjunt de la població.

En les despeses és on es presenten les diferències més notables; els Ajuntaments republicans van dedicar molts recursos i esforços a solucionar les problemàtiques socials i a millorar les expectatives educatives, sanitàries, i culturals de la població. Les despeses de beneficència dels governs municipals de la dictadura dedicaren un 2,5% dels seus pressupostos, mentre que els republicans –abans i durant la guerra– van destinar l'11,5% i el 9,2% respectivament; les partides més importants d'aquest epígraf van ser, el 1932: institucions benèfiques municipals, com el dispensari o l'ajuda als pobres (37.500 ptes.), i auxili farmacèutic (7.400 ptes.). Les despeses en instrucció pública van ser similars en els dos primers períodes (12%), majors de tota manera durant el republicà. Les despeses de salubritat i higiene –aigües potables públiques, neteja de la via pública, desinfecció o epidèmies– van augmentar del 6 al 8% amb els governs republicans. La vigilància i la seguretat –municipals, agutzil i serenos o sistema contra incendis– van suposar més desemborsaments durant la dictadura (11,6%) que en els dos períodes republicans (7% i 8%). L'epígraf de policia urbana i rural estava dedicat bàsicament, el 1932, a enllumenat públic (42.000 ptes.) i al mercat i l'escorxador (12.250 ptes.), les despeses representaven en els períodes republicans el 18% del pressupost, mentre que en els anys vint van ser el 9%. La dotació d'empleats municipals era suficient durant la dictadura, però augmenta amb els republicans, les despeses van passar del 9% al 12%. La dictadura va superar a la república, en termes relatius, en les despeses d'obres públiques (35,7% enfront del 23 i 16%).

⁶⁴³. Els drets i taxes més importants, per exemple, el 1932, eren, per prestació de serveis: llicències per construcció i instal·lació de maquinàries (25.000 ptes.); drets sobre els llocs fixos de l'interior i exterior i dels provisionals voltants del mercat (30.000 ptes.) i les quotes, *que aportarán los niños ricos de familias pudientes que concurran a las escuelas municipales*" (9.000 ptes.) o per aprofitaments especials, com per l'extracció de sorres i graves de terrenys públics (22.000 ptes.) o entrades a espectacles públics (12.000 ptes.) AHGCB. *Governació, Administració local, Fons antic, Pressupost de 1932 de Sant Adrià de Besòs (complet)*, Caixa, 281.

2.2. El naixement de la societat civil republicana

La societat adrianenca, durant la dictadura de Primo de Rivera, havia estat sotmesa a una profunda metamorfosi. El vell món rural, agrari i dictatorial donava pas a un de nou, urbà, industrial i democràtic; evidentment, encara era patent l'origen agrícola del municipi –dels gairebé quatre quilòmetres quadrats del terme municipal, tres estaven dedicats a l'agricultura de regadiu (patates, verdures i blat de moro)–, com també era visible l'espai industrial, format per grans indústries capdavaneres de l'economia catalana; els centenars d'establiments comercials i de serveis –dentista, òptica o farmàcia–; els petits tallers, els cinemes o els teatres.

Sant Adrià de Besòs havia esdevingut una societat dinàmica que, durant la dictadura, va veure néixer la societat de masses, on la batalla pel poder, de les diferents faccions de la classe dominant i governant, va produir una profunda transformació dels mecanismes utilitzats pel control social i polític de la societat civil adrianenca. L'església, el paternalisme –a la colònia Baurier– o el populisme del *self-made* Fermín Borrás i, si calia, el sometent, van haver de combinar-se amb l'ús dels mitjans de comunicació com la premsa –*Tierra Baja* o *La Veu de Besòs*–, la ràdio –fonamental durant tota la república al poble, hi havia servei de reparació al municipi–, el cinema –Goya, Recreo i l'Amistat– i les associacions recreatives, culturals, veïnals i polítiques que van ser fonamentals per incorporar aquests nous grups socials que demanaven i, necessitaven participar, amb formes renovades en la societat naixent.

Els polítics de la dictadura, juntament amb els industrials, comerciants i propietaris del sòl que els donaven suport, van necessitar oferir espais de participació socials a la població, per tal d'organitzar i canalitzar les demandes dels nous grups socials emergents –empleats, obrers qualificats, comerciants, funcionaris, professionals liberals; o pels nous col·lectius (dones, joves, estudiants, etc.)–, les associacions culturals, econòmiques, recreatives, d'interessos i en menor mesura les polítiques van ser l'espai de sociabilitat per excel·lència –Societat recreativa "La Amistad", l'Ateneo Adrianense; les dues unions de propietaris; les musicals: Coral Euterpense, Orfeó Adrianenc i Agrupació Sardanista, o les polítiques: Unió Patriòtica i Grupo Alfonso– però també amb la repressió, car gràcies a les lleis de la dictadura es va aconseguir apaivagar, aparentment, la voluntat de lluita d'una part de la classe treballadora adrianenca, tant autòctona o com immigrada. La caiguda del dictador va desfermar el combat per les llibertats i els drets democràtics. Les organitzacions i les

associacions populars i obreres – Cooperativa Obrera El Besòs, Ateneu Cervantes i Círculo Obrero Republicano de San Adrián–, van preparar, al llarg de l'any 1930, el camí pel triomf dels valors republicans i progressistes, el que anys abans havien estat fent en clandestinitat.

La república obrirà les portes de la llibertat, al municipi es crearen més de quaranta-set associacions i en funcionaren més de cinquanta-tres –34 durant la república i 14 durant la Guerra Civil–, la majoria de caràcter popular o d'esquerres (60%), mentre que les interclassistes (25%) i, sobretot, les conservadores (15%) eren la minoria.

L'associacionisme durant la república va experimentar un fort creixement, l'arribada de la democràcia va permetre la lliure expressió de totes les idees i l'organització necessària per defensar-les, així el grup més important d'associacions que es constituïran seran les polítiques i sindicals –disset, deu abans de la guerra–; culturals i esportives –deu, cinc de cadascuna d'elles–; socors mutus, econòmiques i recreatives –dotze, quatre cadascuna d'elles– i, finalment, tres de l'àmbit cooperatiu.

2.2.1. L'organització de les classes populars adriänenques: republicanisme i socialisme

Les organitzacions polítiques adriänenques s'aniran constituint al municipi, després del triomf republicà del 12 d'abril, més tard que a Barcelona; la capacitat organitzativa, de disponibilitat de recursos o el nombre de persones interessades serà molt limitada –fins i tot en els grans partits–. El primer partit del qual tenim constància serà el Partit Republicà Radical Socialista (31 de maig de 1931), –seu a l'avinguda Ángel García Hernández, 13–.⁶⁴⁴ Tindrà una existència efímera, si és que realment es va constituir, com denuncia, a la premsa, Josep Virgili Aleu, president del Centre Republicà Federal Adriànc, quan afirma, uns mesos després, que el CRFA no s'ha afegit a la política del PRRS. A l'acte del 6 de juny, presidit pel vicepresident, Lluís Felip –per les eleccions constituents del 28 de juny–, el CRFA va defensar el vot per a les candidatures republicanes d'esquerres sense extremismes, que segons ell era el que necessitava Espanya i Catalunya.⁶⁴⁵ El debat que s'estava produint dins del republicanisme federal al municipi (CRFA), vers on havia d'anar, finalitza quan el novembre de 1931, aquest es va adherir a ERC.

⁶⁴⁴. LV, 31 maig 1931, pàg. 4.

⁶⁴⁵. LV, 11 juny 1931, pàg. 28.

El CRFA, que ja funcionava l'any 1931, va tenir com a president a Virgili i Felip, fins el 23 de novembre de 1931, quan el presidia Aniset Serra Barceló –Andrés Vidal, 21 1r 1a–, segons una sol·licitud d'assemblea extraordinària, en la qual apareix com adherit a l'ERC. El 14 de juny de 1932, el president era Lluís Felip i el secretari Eugeni Jofre. El 5 de juny de 1934, torna la presidència Josep Virgili Aleu –carrer Orella, 2 1r– i estarà fins a l'11 de febrer de 1936. El CRFA sembla que hagués substituït al Centre Republicà d'Esquerres en les seves tasques politicosocials i d'esbarjo. Els membres del Centre, igual que els d'altres, tenien els seus espais de sociabilitat, de convivència i els seus referents culturals i lúdics (sala de teatre), llocs on es donava cohesió al grup humà nacionalista i d'esquerres i també a les persones que participaven en les seves activitats, culturals, lúdiques i polítiques. Tots els anys de la república va celebrar la Festa Major del poble amb l'autorització de l'Ajuntament d'ERC-USC i amb la participació de l'alcalde, Micheli –festival per la proclamació de Miss Sant Adrià de Besòs (març de 1932)–.

La fundació del Centre Republicà d'Esquerres de Sant Adrià de Besòs (ERC) va estar precedida per la creació, el 16 de juliol de 1931, del Centre Republicà d'Esquerres –segons l'acte del Govern Civil (14 de juliol de 1931)–, entitat, però, que en els seus estatuts va rebre el nom de Centre d'Esquerra Republicana de Sant Adrià de Besòs. La primera seu va instal·lar-se, al carrer García Hernández, 85, al barri de Sant Joan Baptista, el cor de la immigració adriana. ⁶⁴⁶ El nom d'ERC va adoptar-se, el 3 de juny de 1932, actuant Joan Damia Bernis com a secretari del CER de Sant Adrià de Besòs, el que certificava que al llibre d'actes de l'entitat amb data 3 de juny de 1932, constava la constitució del Centre d'ERC de Sant Adrià de Besòs i la ratificació de la junta triada, el 14 de juliol de 1931. Els membres de la comissió organitzadora que van prendre les esmentades decisions van ser els següents: Joan Damia, Lluís Domingo, Emili Olibet, Ramon Gomis, Manuel Calvo, Adrià Martínez, Manuel García Quevedo, Artur Rubio, Josep Sadó i altres no esmentats. La finalitat general de l'entitat era: *–Acatar amb disciplina les disposicions d'aquest Partit. Fer cultura, excursions, esbarjo i tot el que es cregui convenient per la bona marxa de la novella entitat per al qual efecte estan redactats els estatuts*". El president, en el seu nom i en el dels elegits, va agrair la confiança dipositada en tots ells pels companys i va demanar que el lema de l'organització

⁶⁴⁶. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg. 16.391. Vol. 9. pàg. 201. LV, 21 juliol 1931, pàg. 11.

adrianenca fos: “...un per tots i tots per un.”⁶⁴⁷ La junta estava formada per treballadors amb un bon nivell de qualificació, d’entre 30 i 41 anys (mitjana de 34,3 anys) i alfabetitzats, de diversos orígens, predominant els d’origen català.

Taula XCIX: Junta d’ERC (14 de juliol de 1931) i ratificada (3 de juny de 1932)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alf.</i>
President	Ramón Gomis Baiget	Barca, 13 1r. 2a	Guarnicioner	32/Sí
Vicepresident	Josep Sedó			
Secretari	Juan Damià Bernís	Bogatell, 4 2º. 1a	Manyà	30/Sí
Vicesecretari	Manuel Calvo Romás	Barca, 15	Jornaler	38/Sí
Tresorer	Antonio Masgoset Besora	I. Iglesias 15 bxs.	Electricista	41/Sí
Comptador	Lluís Domingo Torrens	G. Hernández, 91	Electricista	37/Sí
Vocal 1r	Arturo Rubió			
Vocal 2n	Adrià Martínez	G. Hernández, 85	Jornaler	38/Sí
Vocal 3r	Manuel García Quevedo	València, 18	Jornaler	24/Sí

Als estatuts –vint-i-cinc articles–, l’entitat es definia obertament federal radicalment democràtica i anticlerical: “...reunir en el seu si, a tots els veïns de Sant Adrià que vulguin les llibertats de Catalunya dins del règim Republicà Federatiu amb tots els pobles ibèrics, democràticament extremistes i anticlericals”. També tenia com a fi, la propagació i el desenvolupament cultural i moral entre els socis i llurs familiars; per tal d’assolir aquest objectiu calia *–ennobrir el Centre i regenerar la societat–*, organitzar una biblioteca, conferències, vetllades, concerts, excursions, etc.; la cultura, com per tot el moviment republicà era la garantia del canvi social i de la transformació del món. La quota establerta era d’1 pta./mes i un 10% d’aquesta anava a l’organització central del partit.

El 13 de juliol de 1933 es va triar una nova junta i es van aprovar uns nous estatuts – trenta-nou articles, confirmats pel Govern Civil (4 d’agost de 1933)–. Els canvis més importants van ser els relacionats amb la incorporació de les dones al partit com a militants (art. 2): *–... reunir en el seu si a tots els veïns d’ambdós sexes...–* i si abans (art. 4), per ser soci, calia l’aval de dos socis homes, ara en el cas de les dones, els avaladors havien d’ésser un home i una dona; A més a més, es creava una secció femenina “... en atenció a llur sexe, podran reunir-se separatament, per assumptes adients a elles, en Secció que es nomenarà «Femenina».” Les dones formaran part de la Junta directiva (art. 10) i tindran paritat (home i dona) en la vicepresidència, vicesecretaria i seran un dels tres vocals de la junta; aquestes

⁶⁴⁷. AHGCB. *Carta de certificació de la reunió general ordinària de 3 de juny de 1932, Centre Republicà d’esquerreres. Registre d’associacions*. Reg: 16.091. Vol. 9. pàg. 201.

seran alhora, presidenta, secretària i vocal de la secció femenina, com va succeir. La quota era de 12 ptes./any pels homes i 3 ptes./any les dones, a més a més tots pagaran 10 cèntims/mes al recaptador del partit pel manteniment de l'organització central (art. 7 i 9). A l'article primer es va afegir..."segons els principis bàsics del partit, que actualment acabdilla en Francesc Macià i Llussà", la figura emblemàtica de l'avi reforçava la cohesió de la militància. La seu del partit estava en el mateix lloc, després dels fets d'octubre entenem que va ser clausurada i va situar-se al carrer de la Barca, 5, fins el 12 de febrer de 1936.

Taula C: Junta d'ERC (13 de juliol de 1933)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Estat/Alf.</i>
President	Jacint Abat Alcocer	Àngel Guimerà, 14 2n	Electricista CELO	43/Sí
Vicepresident 1r	Rosend Grau Sala	14 d'Abril, 15 bxs.	Peó químiques	56/Sí
Vicepresidenta 2a	Dolors Arnalí			
Secretari	Jaume Matacàs Sunyé	Lleida 18	Obrer	31/Sí
Vicesecretari 1r	Joaquim Grau Latorre	14 d'Abril, 15 bxs.	Atur	21/Sí
Vicesecretaria 2a	Rosa Grau Latorre	Lleida 18	Mestressa	26/Sí
Tresorer	Manuel Calvo Tomàs	Barca, 15	Jornaler	40/Sí
Comptador	Jaume Marimon			
Vocal 1r	Joan Tort Periques			
Vocal 2n	Ramon Altaió			
Vocal 3r	Rosa Maó Conca	García Hernández, 81	Carnissera	25/Sí

La junta del 13 de juliol de 1933 estava formada per treballadors d'ambos sexes i amb un nivell de qualificació mig, d'entre 21 i 56 anys (mitjana 34,6 anys) i alfabetitzats, ara majoritàriament d'origen català, on les tres dones eren molts joves, treballadores i alfabetitzades. El 1936, la junta estava formada per Ricardo Selva, Manuel Bigas Suñol – carrer Ignasi Iglesias, 1; xofer CELO, 33 anys, casat, nascut Barcelona, alfabetitzat i mort el 1938; el seu germà Antonio va ser regidor d'ERC (1934 i 1936)– i Ramon Gomis Baiget com a president, vicepresident i secretari respectivament. Al llarg del 1938 actuà com a president local Josep Mañà i com a secretari Ramon Gomis Baiget, la seu de l'organització en aquesta data estava situada al carrer 6 d'octubre, 5-7.

La dreta adriana no va trigar a organitzar-se, per fer front al nou règim republicà, que l'havia deixada fora del poder, però encara amb una gran capacitat d'influència –com veurem en analitzar el poder institucional republicà–; així, el 28 de desembre de 1931, Lluís Mari Cargol –veí del carrer Pi i Margall, 4, propietari de La Adriana, SA– va demanar permís, com a organitzador i alhora representant de la comissió fundadora, per a celebrar una reunió l'1 de gener de 1932, per constituir el Centre Català (Centre Republicà de Dretes), amb seu social al carrer Fermín Galán, 38, 2n 1a. El 7 d'agost de 1934 apareix com a secretari del

centre el líder de la dreta regionalista local, José Royo Genique, el qual demanava permís per fer una reunió extraordinària, la nova adreça del centre era carrer Antonio Soler, 1.⁶⁴⁸

L'esquerra socialista adrianenca, molt activa i, des del 1926, profundament relacionada amb les associacions obreres i republicanes del municipi, s'organitzarà com a Unió Socialista de Catalunya (USC), el 29 d'abril de 1934 el procés de creació neix de la voluntat política de dos homes: Guillermo Comorera Rosinés i Celestino Martínez Ros.⁶⁴⁹ El 25 de setembre de 1933, ambdós, com a membres de la Comissió Organitzadora, van elaborar els estatuts i s'encarregaren de la seva legalització davant del departament de Governació de la Generalitat de Catalunya (6 de febrer de 1934), la sol·licitud de legalització la va fer Celestino Martínez (26 de gener de 1934), i la va signar com a President de la secció de Sant Adrià de Besòs de la USC, de la qual eren la delegació local. Als estatuts, que eren el model habitual de l'organització –21 articles–, es definia com a: “...una sociedad política de carácter socialista, afiliada la USC, e inspirada en sus principios i tàcticas.” La quota establerta era d'1,25 ptes./mes, i els candidats a les eleccions municipals eren triats per votació secreta a l'agrupació del partit, en els estatuts, els càrrecs de president i secretari van ser esborrats i substituïts pel de *La comisión organizadora*. De tota manera, signaren sota l'epígraf corresponent, Martínez com a president i Rosinés com a secretari.⁶⁵⁰ Ambdós tenien una llarga experiència política republicana i d'associacionisme popular.

El moment de fundació coincideix amb l'intent per part de la: *...la Federació catalana del PSOE, mitjançant un acord simple: fusió en una organització única, que prendria el nom d'Unió Socialista i s'integraria, amb una certa autonomia, al PSOE. La tendència a la unitat socialista s'imposà i fou aprovada en congressos de tots dos partits, però el gener de 1934, la Comissió Executiva del PSOE, malgrat la reunió d'un congrés d'unificació (15 de juliol de 1933), influït per la línia Largo Caballero, es negà a la unió amb un partit que seguia essent l'aliat de l'esquerra burgesa. Això determinà la separació d'alguns dirigents pesoistes, que ingressaren a la Unió Socialista*”.⁶⁵¹ La USC adrianenca, que participa del govern local en coalició amb ERC, va defensar unes polítiques d'esquerres i catalanistes –amb alguna controvèrsia entre els seus membres, com quan el regidor Francesc

⁶⁴⁸. –El Centre català”. LVDB, 16 setembre 1933, pàg. 5

⁶⁴⁹. MARTÍN RAMOS, José Luis. –La Unió Socialista de Catalunya (1923-1936)”. *Recerques. Història, Economia, Cultura*, 1974, núm. 4. pàg. 154-190.

⁶⁵⁰. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 16.944. Vol. 10. pàg. 8.

⁶⁵¹. MOLES, Isidre. *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*. Barcelona. Edicions 62, 1977, pàg. 103.

Ortiz (21 setembre de 1934) s'oposa a l'exigència del coneixement del català. La línia política a Sant Adrià és la defensada pel secretari general, Joan Comorera, partidària de la formació d'un partit socialista català i així succeirà amb la creació del PSU de Catalunya a partir de la fusió de la USC, el Partit Comunista de Catalunya, el Partit Català Proletari i la Federació catalana del PSOE, el 23 de juliol de 1936.⁶⁵²

Taula CI: Junta de la Unió Socialista de Catalunya (29 d'abril de 1934)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alf.</i>
President	Mariano Rull Masdú	Saragossa, 5	Jornaler	40/Sí
Vicepresident	José Raja Sánchez	Àngel Guimerà, 12	Vidrier CELO	54/Sí
Secretari	Cristóbal Ruiz Ortuño	Barca, 13	Mosaista	30/Sí
Vicesecretari	Cándido López Ávila	Ctra. La Catalana, 13	Ferrovieri	46/Sí
Tresorer	Amador Cerdà Navarro	Fermín Galán, 48	Comerciant	34/Sí
Comptador	José Sainz Fernández	García Hernández, 13	Jornaler	39/Sí
Vocal 1r	Celestino Martínez Ros	Ricart, 8	Vidrier CELO	36/Sí
Vocal 2n	Francisco Ortiz Martínez	Antonio Soler, 5	Mosaista	35/Sí
Vocal 3r	Guillermo Comorera Rosinés	Saragossa, 5	Fuster	42/Sí

La junta, del 29 d'abril de 1934, estava formada per persones prominents del moviment obrer i republicà, eren treballadors qualificats, alfabetitzats i d'entre 30 i 54 anys (mitjana de 39,6 anys, més gran que la d'ERC).

El Centro Republicano Radical de Sant Adrià de Besòs adherit al Partit Republicano Radical d'Alejandro Lerroux, va quedar constituït i els seus estatuts aprovats el 26 de juliol de 1933. El president de la Comissió Organitzadora va ser Pedro Oliveras Farell i la junta formada pels futurs gestors municipals de l'anomenat bienni negre adrianenc (1934-1936) va restar constituïda el 24 de febrer de 1934. El comitè Polític de l'organització va estar format per Enrique Algeró Peris –alcalde–, Antonio Arjó Navarry i Pedro Oliveras Farell –tinents d'alcalde–.⁶⁵³ La primera junta eren persones amb un nivell de qualificació mig, d'origen català la majoria, tots estaven alfabetitzats i d'una mitjana d'edat de 40,4 anys, similars a la d'altres partits.

Els afiliats al PRR, del 1933, eren seixanta-quatre, amb una mitjana d'edat de 40,5 anys, era la formació amb militants i membres de juntes de més edat. Tots els afiliats eren casats –només un vidu–; la majoria eren jornalers (58%) –analfabets (5%), sense dades (27%)

⁶⁵². Cfr. MARTÍN RAMOS, José Luís. *Els orígens del Partit Socialista Unificat de Catalunya: 1930-1936*. Barcelona: Curial, 1977.

⁶⁵³. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg. 17.375. Vol. 10. pàg. 186.

i alfabetitzats (68%)–, treballadors qualificats (42%) –la meitat alfabetitzats i de la resta no tenim dades–, les professions eren mestre, constructor, industrial, agent d'assegurances, comerciant, viatjant, forner, bomber, etc.; entre els afiliats destaquen dos importants constructors, com són Joaquín Ayza Roda o Jaime Suñé Roca, i, el germà d'en Fermín Borrás, Manuel. Pel que fa l'origen dels afiliats es repartien a parts iguals catalans (52%) i no catalans 48%, no s'observen grans diferències segons l'origen ni la qualificació. Veure annex capítol III. L'estat de comptes de la societat, el segon semestre de 1933, era de 54,55 ptes. – ingressos per rebuts i per despeses electorals: 998,50 ptes. i despeses: 943,95 ptes.–. El 28 d'agost es va inaugurar el local del Centro Republicano Radical a Sant Adrià de Besòs –Av. García Hernández, 153, bxs.– pel diputat a Corts, Pérez Madrigal. Hi assistiren militants de Barcelona i Sant Adrià de Besòs. El primer en parlar fou el president de la nova entitat: Oliveres, després, Pich y Pon, Muñoz, Albert, Estrany, Polo, Muntaner i finalment va tancar l'acte Madrigal.

Taula CII: Junta del Centro Republicano Radical (24 de febrer de 1934)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alf.</i>
President	Enrich Algeró Peris	García Hernández, 79 1r	Jornaler	49/Sí
Vicepresident	Jaume Suñé Roca	García Hernández, 143	Constructor	34/Sí
Secretari	Antonio Arjó Navarry	García Hernández, 65 1r 1a	Jornaler	46/Sí
Vicesecretari	Bienvenido Pertegaz Tarragón	García Hernández, 127	Mestre	37/Sí
Tresorer	Josep Fors Riu	Pi i Gibert, 27 bxs.	Jornaler	53/Sí
Comptador	Esteban García Masachs	García Hernández, 153	Botiguer	41/Sí
Vocal 1r	Antoni Roselló Roig	Barcelona, 27	Jornaler	33/Sí
Vocal 2n	Juan Moreno López	14 d'Abril, 7 bxs.	Jornaler	29/Sí
Vocal 3r	Pedro Oliveras Farell	Fermín Galán, 143 1r	Xofer	42/Sí

El 24 de novembre de 1935 va constituir-se una nova junta formada ara per més membres d'origen no català i d'un nivell de qualificació similar a l'anterior, però amb una mitjana d'edat molt més gran, 47,4 anys; la més gran de totes les organitzacions polítiques adrianenques era el vell republicanisme lerrouxista, que havia basculat vers la dreta i que havia envellit. El nou Comitè Polític del PRR adrianenc Bienvenido Pertegaz Tarragón, Antonio Pérez Bueno, Manuel Borrás Suñé i Miguel Prat Ambrós eren persones d'escassa rellevància i que no havien tingut càrrecs de responsabilitat política a l'Ajuntament.

Els estatuts tenien tres capítols i 37 articles. El primer capítol definia els objectius societaris, morals i polítics de l'entitat; el primer era unir als republicans del municipi en l'ideal de la democràcia i la república, mitjançant criteris morals, polítics i educatius, per tal de defensar-la. I en aquest cas, com en el d'ERC, es fa una apel·lació d'obediència al partit i

al líder (art. 4): *—bajo la jefatura de su il·lustre jefe Don Alejandro Lerroux García*”. La laïcitat de l’organització comportava la no participació en actes religiosos, ni oficials ni oficiosos (art. 5), les conferències, mítings i actes (art. 6) es combinaran amb els objectius culturals i educatius i amb la creació d’una biblioteca (art. 7). El segon capítol tracta sobre els socis, sense posar una limitació e quant al nombre i remarcant l’edat mínima de 15 anys per poder-ne formar part (art. 8 i 9). La quota establerta era d’1 pta./mes, amb certa permissivitat per posar-se al corrent (art. 11). El tercer i últim capítol tracta sobre el règim i administració de la societat, on destaquen els càrrecs i els drets i deures de cadascun d’ells i la dissolució.

Taula CIII: Junta del Centro Republicano Radical (24 de novembre de 1935)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alf.</i>
President	Antonio Pérez Bueno	Àngel Guimerà, 12 bxs.		
Vicepresident	Bienvenido Pertegaz Tarragón	García Hernández, 127	Mestre	38/Sí
Secretari	Antonio Arjó Navarry	García Hernández, 65 1r 1a	Mecànic	47/Sí
Vicesecretari	Joaquín Ayza Roda	Fermín Galán, 108 bxs.	Constructor	45/Sí
Tresorer	Gregorio Gonzalvo Usón	Lletra S, 4 bxs.	Peó	65/Sí
Comptador	Manuel Borrás Suñé	Pablo Iglesias, 14 bxs.	Jornaler	40/Sí
Vocal 1r	Miguel Prat Ambrós	República, 8 1r	Fuster	70/Sí
Vocal 2n	Miguel Pascual Font	Bogatell, 10 bxs.	Comerciant	43/Sí
Vocal 3r	Andrés Pérez Casanovas	Lleida, 30 bxs.	Jornaler	31/Sí

L’extrema dreta va aparèixer després dels fets del 6 d’octubre. L’Agrupación de Acción Ciudadana Armada de San Adrián que era una milícia armada –similar al sometent– i el seu cap i organitzador era Miguel Bolós Sala, cap i caporal d’aquest cos; el 23 de febrer de 1935 ho era Francec Roura Matamala, que va demanar permís per fer pràctiques de tir, l’11 d’octubre. L’organització va desaparèixer al mes de novembre.⁶⁵⁴

El moviment anarquista apareix legalment a Sant Adrià de Besòs després de l’esclat de la Guerra Civil i dels fets de maig de 1937. En l’Agrupació Anarquista del Pla de Besòs

⁶⁵⁴. ASAB. *Correspondencia*. –Cartes de la comandància Militar de Badalona i resposat de l’alcaldia de Sant Adrià de Besòs”. 21 i 24 d’octubre de 1934 i de 23 de febrer de 1935, UI: 498. MOTA MUÑOZ, José Fernando. –Precursores de la unificación»: el española club y el voluntariado español, una experiencia unitaria de la extrema derecha barcelonesa (1935-1936)”. *Historia y Política*. Madrid, julio-diciembre 2012, núm. 28, pàg. 295. –Agrupación de Acción Ciudadana Armada de Barcelona, una milícia cívica creada tras los hechos de octubre «por un grupo de ciudadanos pertenecientes a varios grupos políticos de orden, agrupados por distritos y con mandos directos militares, sin carácter oficial», con el objetivo de reconstituir el tradicional Sometent, que había sido depurado de elementos reaccionarios por la Generalitat. En esta milícia paramilitar convivían tradicionalistas, alfonsinós, cedistas y teóricos de la extrema derecha [...] fue disuelta por orden del gobierno central el 8 de noviembre de 1935”.

adscrita a la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) –fundada el juliol de 1927–, els estatuts van aprovar-se el 20 de novembre de 1937, i la primera junta va constituir-se l'11 de desembre de 1937, amb la participació de: Laureano Artigas Oliveras, José Velella, Simón Vidal Morillo, Juan García, Antonio Rodríguez, Eduardo Rubio Junquera, Antonio González Vivancos, Francisco Temas, Manuel Clemente, Félix López, Antonio Caballero, Emilio Sabán, Juan Jaraba, Pedro Aragón, Alfred Baltar, Ramon Farràs, José Morellas, Antonio Barroso Arroyo i Santiago Farràs. La primera junta va estar formada per Laureano Artigas Oliveras (secretari), Emilio Sabán (comptador) i Félix López (tresorer).⁶⁵⁵

Als estatuts –cinc capítols i 28 articles–, el primer capítol recollia els plantejaments propis de la FAI i del moviment anarquista (art. 2): anul·lar l'explotació de l'home per l'home, socialització dels mitjans de producció i distribució; impossibilitar tota dictadura de casta o partit, que pugui imposar un domini totalitari, afavorint l'enteniment i els acords amb tots els sectors polítics-socials que defensin una societat sense classes ni privilegis –expressa l'oposició amb els partits marxistes, com el PSU–; defensar la lliure federació de tots els pobles de la península Ibèrica, respectant l'autonomia municipal, comarcal i regional, però sempre que no comprometi el ple desenvolupament del conjunt –el que suposa una limitació dels drets i un cert centralisme– en el marc federal; desterrar els prejudicis de raça i patriotisme, defensar la fraternitat entre els pobles del món; desenvolupar les ciències i les arts per millorar les capacitats humanes, defensant d'una escola infantil i superior gratuïta, antidogmàtica i respectuosa amb els drets dels infants; i per últim, mantenir relacions cordials amb les organitzacions que defensen totalment o parcialment els principis esmentats, especialment la CNT i la FIJL –Federació Ibèrica de Joventuts Llibertàries, que també es crearen a Sant Adrià de Besòs el 1936–.

El segon capítol tractava sobre els afiliats i les condicions d'ingrés, que era l'habitual en les organitzacions polítiques –aval de dos socis, però a més a més, després d'una investigació–, de tota manera eren afiliats efectius els membres del moviment anarquista d'abans del juliol de 1937 i els qui actuaven com a tals abans de l'1 de gener del 1936, sempre amb documentació acreditativa (art. 4,5 i 6), per la qual cosa no quedaven compresos en aquestes categories, no tenien dret a vot ni podien exercir càrrecs en l'organització fins a sis mesos després del seu ingrés. La quota d'afiliació era d'1,50 ptes./mes (art. 8). El capítol tercer, estava relacionat amb els organismes administratius, on s'anomenaven i atribuïen els

⁶⁵⁵. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 17.686. Vol. 10. pàg. 58.

càrrecs i les funcions de cadascun. Podem observar una rígida reglamentació, similar d'altra banda a la de qualsevol organització democràtica de l'època, que potser sobta per les característiques observades en els grups d'afinitats anarquistes o la CNT. Per a Andreassi: *«Son unas características que ofrecen una cierta tonalidad «burocrática» al establecer una estructura regular de dirección, que si bien es responsable ante la asamblea general de afiliados y sus cargos designados por ésta, prácticamente adopta todas las decisiones entre asambleas cuya convocatoria es sólo de cuatro veces por año...»*,⁶⁵⁶ estant d'acord amb l'afirmació, cal reconèixer que altres organitzacions feien dues assemblees a l'any, i algunes només en tenien una com a obligatòria, a més a més, la renovació de la meitat dels càrrecs del Comitè Local i del d'adhesions es feia semestralment (art. 23). Els capítol quart tractava sobre la convocatòria de les assemblees generals –10% dels afiliats–, els punts que s'havien de tractar en elles; i el capítol cinquè i últim tractava sobre la dissolució de l'entitat, aquesta mentre que hi haguessin deu membres disposats a continuar, no es podia dissoldre, la seu social estava l'edifici del Polydor, ocupat per la CNT en esclatar la revolució social.

A Sant Adrià l'anarquisme estava present legalment des de la caiguda de la dictadura, com hem vist, des d'abans a les organitzacions socials –cooperatives, ateneus i a la CNT–, però, des del 1936, i fins al final de la Guerra Civil, la seva importància serà absoluta, malgrat la pèrdua de poder progressiu que va patir. L'agrupació anarquista va participar en el míting de l'Olympia convocat per la FAI (26 de gener de 1936), també dins la Federació Local de Grups Anarquistes de Sant Adrià, el Ple de Locals i Comarcals de les JJLL de Catalunya (Barcelona, 19 d'agost de 1936) i el Ple Regional de Grups Anarquistes (Barcelona, 21 d'agost de 1936). La derrota del cop d'estat a Barcelona, la presa del poder a Sant Adrià i altres municipis per part de la CNT, farà que aquesta, igual que la resta de components del moviment anarquista, participi de les decisions polítiques i de les accions a prendre per defensar la república i garantir la vida social al poble, és a dir, a establir i a acceptar les formes de govern acordades amb altres organitzacions d'esquerres des la moderada ERC fins a la més radical PSU, –dels dinou militants fundadors de l'agrupació anarquista, set exercien o havien exercit càrrecs al nou Ajuntament constituït– això farà que els plantejaments apolítics no puguin escapar als debats ideològics interns.⁶⁵⁷

⁶⁵⁶. ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 92.

⁶⁵⁷. *«En línea con lo que había manifestado Joan Peiró sobre la participación necesaria que debían tener en la reconstrucción económica peninsular después de la Guerra, o incluso en la más audaz de Horacio Prieto que defendía la creación de un partido socialista libertario que descargara a la CNT del peso de reunir en ella las*

L'aparició dels joves com a col·lectiu diferenciat i amb interessos propis, està lligada al procés d'industrialització i a la millora de la formació (ensenyament secundari) de la població.⁶⁵⁸ Els aprenents i els joves treballadors amb els estudiants conformaran l'element central del jovent al món urbà adrianenc; l'accés als espais de lleure –bars, sales de ball, cinema o l'esport– va estar limitat a les classes mitjanes i altes i en menor mesura als sectors més afavorits de la classe obrera: la joventut també estava dividida segons la classe social. Els fills de les classes populars havien de treballar i disposaven de menys temps i menys recursos econòmics per a l'oci. La gran mobilització juvenil a Europa es va produir en el període d'entreguerres (1919-1939), mentre que a Catalunya i a Espanya ho va fer en la Dictadura de Primo de Rivera i fonamentalment durant la Segona República i la Guerra Civil. El quinquenni republicà a Sant Adrià veurà com els joves participen en la creació de l'Ateneu Cultural Social i en l'aparició de la primera organització juvenil, el grup de les Joventuts Llibertàries (JJLL), *Rebeldía*, a finals del 1932, però, la constitució legal no serà fins l'octubre de 1930, dins de participació dels joves a la creació. Els joves llibertaris adrianencs van ser convocats a participar en la creació de secció catalana de les JJLL, el maig del 1932; la relació entre les organitzacions juvenils llibertàries de les ciutats veïnes de Badalona, Sant Adrià i Santa Coloma era molt gran; l'agost de 1932 van organitzar una gira de confraternitat infantil.

A Sant Adrià, la preocupació per l'educació dels nens i joves serà una constant del moviment llibertari i de l'Ateneu Cultural Social –creació d'una escola racionalista, *Grup Escolar Floreal*, responsabilitat del mestre anarquista José Berruezo Si es volien homes i dones lliures calia educar els nens en llibertat, fent-ho ells mateixos en escoles racionalistes pròpies i en un sentit liberal i humanitari. La primera gira per aprendre gaudint de la natura es va fer a Montjuïc (29 de maig de 1932) i hi van participar els nens adrianencs juntament amb els de Badalona, Barcelona i Hospitalet. El jovent llibertari adrianenc, que participava d'aquestes activitats educatives i de militància, no havia gaudit mai d'aquestes experiències,

responsabilidades conjuntas de la lucha social y económica de los trabajadores. Estas inquietudes habían sido formalizadas en el Pleno Peninsular de la FAI, celebrado en Valencia en julio de 1937, en que había adoptado una estructuración centralizada y estatutaria como organización de masas, radicalmente distinta de la laxa red de grupos de afinidad que la había caracterizado hasta 1936.” ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 94.

⁶⁵⁸. *La existencia de la juventud como un grupo definido no es un fenómeno universal y, como todo grupo de edad, su desarrollo, forma, contenido, y duración són construcciones sociales y, por tanto, históricas, porque dependen del orden económico, social, cultural y político de cada sociedad; es decir, de su localización histórica y del modo en que la “juventud” es construida en una sociedad*”. SOUTO KUSTRÍN, Sandra. *Juventud, teoría e Historia: la formación de un sujeto social y de un objeto de análisis. Historia Actual Online*, núm. 13. Hivern 2007, pàg. 181-182.

la vida que havien tingut al municipi era de treball des de molt curta edat, d'escassetat de mitjans i de dificultats per accedir a l'educació. Per això, el compromís de lluita per una societat justa era molt fort. Les exigències radicals a les autoritats republicanes i als empresaris per l'acompliment de les lleis i pels drets dels joves treballadors eren una constant del seu activisme polític. L'activisme, en el cas adrianenc, els va portar a presó, com explica Andreassi, en el cas de Baptista Agustí, detingut per aixecar barricades i controlar el pas de vehicles en el pont sobre del Besòs (9 i 10 de gener de 1933) i en altres fets, Amadeo Roig.⁶⁵⁹

Els aspectes culturals i el debat ideològic no es van abandonar mai, herència de l'experiència ateneïsta dels joves militants; així, Enric Micó Benet –calderer, 38 anys i alfabetitzat–, representant de la JJLL, va demanar autorització per una conferència a càrrec de Francesc Carreño sobre “marxisme i comunisme llibertari” el 13 de març de 1936 al cine Recreo. Luis Pardos Simón (sabater, 22 anys i alfabetitzat) va demanar autorització per fer un míting sobre orientació juvenil, el 23 de juny de 1936, on participaren: Francisco Callejón, Luis Blanco, Francesc Miró i el destacat dirigent anarquista Juan García Oliver.

La radicalització del jovent els va portar a participar en la lluita armada contra l'aixecament militar i feixista, i a participar en l'assalt a la caserna de Sant Andreu de Barcelona, on obtingueren les armes que els van permetre prendre control del pont del Besòs, com l'any 1933. A les joventuts socialistes i comunistes, la radicalització i la guerra els van portar al procés d'unificació i de creació de la JSU de Catalunya. La guerra va veure com el jovent anava als camps de batalla dins de les milícies o amb les quintes corresponents, i com la pèrdua de militants debilitava les organitzacions a la localitat, del que es queixaven els joves llibertaris. La militarització dels fronts amb la creació de l'Exèrcit Popular també va generar un fort rebuig en els joves llibertaris i cap en la JSU. Les JJLL tenien el 1937, segons les dades oficials de la Generalitat a l'àrea de Badalona –on estava inclosa la localitat de Sant Adrià– 1.377 afiliats.⁶⁶⁰ L'agost de 1937 les JJLL s'afegiran a la JSU i a les joventuts d'Unión Republicana, Izquierda Republicana, Izquierda Federal, la UFEH i la Juventud Sindicalista per crear l'Alianza Juvenil Antifascista (AJA). El 27 d'octubre de 1938, el Secretari General de la JJLL adrianenca era Venancio Cano Carrillo i la seu estava l'Avinguda Pi i Margall, 4-6.

⁶⁵⁹. ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 69-70.

⁶⁶⁰. Un excel·lent estudi sobre les JJLL i la JSU a Espanya: SOUTO KUSTRÍN, Sandra. *Paso a la juventud. Movilización democrática, estalinismo y revolución en la República Española*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2014. Per les JJLL a Catalunya: GARANGOU, Sònia, *Les Joventuts Llibertàries de Catalunya (1932-1939)*. Sant Andreu de la Barca: Editorial Gregal, 2017.

Les Joventuts Socialistes Unificades del Pla de Besòs (JSU), que tindran la seu al carrer Fermín Galán, 149, van aparèixer el 7 d'octubre de 1936, i mostren la seva vinculació amb la USC, quan comuniquen a l'Ajuntament el canvi de denominació del carrer Pi i Gibert pel de Rafel Campalans, en homenatge al fundador de la USC. El secretari general de l'organització, el 1938, era Francesc Barral. La preocupació de la JSU per l'ensenyament i la cultura es va demostrar al llarg de la guerra; així, el 19 d'agost de 1938, va demanar material escolar –12 taules i cadires– a l'Ajuntament per tal de posar en marxa una escola d'ensenyament nocturn. També per aquestes dates s'organitza una escola de primària i de tall i confecció, per sufragar-ne les despeses s'organitzarà un ball al local de Socors Roig Internacional.

Les dones adrianenques, en el seu conjunt, començaran a participar en la política oficialment el novembre de 1933, quan van poder exercir el dret a vot; el mes de juliol ja formaven part del partit i de la junta d'ERC –el 14 d'abril de 1933 participaren a la manifestació de commemoració de la proclamació de la república a Barcelona–.⁶⁶¹ La participació de les dones en la recollida de signatures a favor de l'Estatut de Catalunya també va ser un element important de la participació política, però no serà fins el maig de 1936, quan una dona, Hermínia Roca Salvador (actriu de 48 anys) va poder arribar al consistori adrianenc, però el dia de la seva elecció, el 29 de juliol, va renunciar al càrrec per motius de salut. La guerra contra el feixisme va actuar com a catalitzador per a la unificació de les dones. La Unió de Dones de Catalunya (UDC), que es constitueix el novembre de 1937 en plena Guerra Civil, estava formada per dones de totes les tendències polítiques republicanes i antifeixistes –ERC, PSUC, UGT, CNT, etc.– i que tenia com a objectius bàsics: contribuir a guanyar, derrotar el feixisme i defensar els drets socials i polítics de les dones.⁶⁶² El 28 d'agost de 1938 es constituirà la UDC del Pla del Besòs, amb la participació de Gasoliba (ERC), Àngela Lozano Palau –33 anys; carrer Guimerà, 14; alfabetitzada i mestressa– (UGT), Ángeles Navarro (PSUC) i Concepció (Concha) Ibáñez Martínez –33 anys, Ctra. catalana, 24; alfabetitzada i mestressa– (Socorro Roig Internacional), i la presidenta era Asunción Carreras Pascual –48 anys; carrer Galán, 166; alfabetitzada i mestressa–, les dones de la CNT no hi van

⁶⁶¹. IVERN I SALVÀ, M Dolors; GONZÁLEZ I GONZÁLEZ, Vanessa et altri. *Les Dones d'Esquerra Republicana de Catalunya: 1931-1939*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2000. (portada del llibre). [En línia, consultat: 3 juny 2017] Disponible a internet: <https://irla.cat/publicacions/les-dones-desquerra-1931-1939>.

⁶⁶². NASH, Mary (editora). *Més enllà del silenci. Història de les dones a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988, pàg. 258.

participar. El 7 de setembre de 1938 obren, amb el suport municipal, un menjador infantil al bar Parcerissa.

La situació de subordinació de les dones, malgrat tot, no canvia gaire, pel que fa a les feines públiques –encara menys a les privades–, així, el maig de 1936, només treballaven per l'Ajuntament deu mestres (62,5%) i dues netejadores i, el gener de 1938, nou mestres (70%) i dues netejadores. El 14 de setembre de 1938, Rosa Baeta Bayona va demanar una plaça administrativa a l'Ajuntament i la corporació municipal li va respondre ~~que~~ "que no hi havia cap vacant".

El partit Bloc Obrer i Camperol de Sant Adrià de Besòs, tenia aprovats els seus estatuts el mes d'octubre de 1931.⁶⁶³ L'activitat la desconeixem, però, el 12 de novembre de 1936, van ser expulsats del nou Ajuntament els membres del POUM, Paulí Montero Sáez i Antoni García Serrano, el que indica una continuïtat dels marxistes heterodoxes a la localitat.

2.2.2. El moviment obrer i el sindicalisme adrianenc: CNT i UGT

El gran sindicat de la classe obrera adrianenca és sens dubte –com ha explicat Andreassi i hem corroborat nosaltres– la CNT. La seva importància anirà creixent al mateix ritme que ho fa la immigració i la industrialització. Ara sí, l'equació: indústria, més immigració (obrers), més CNT –i hom afegiria republicanisme d'extrema esquerra federal– dona com a resultat un creixement espectacular de la lluita de classes al municipi durant el període 1931-1936. Lluita de classes, que mai havia deixat d'existir, li deu molt, al moviment associatiu adrianenc republicà i obrer d'esquerres –i dins d'aquest, al socialisme (primer a la USC, després PSUC i UGT)– en menor mesura en l'àmbit de la lluita obrera i sindical, però molt en l'àmbit institucional –Ajuntament–, com veurem més endavant.

La CNT, en general –i l'adrianenca en particular, afegim nosaltres–, com diu Vega, *–No es pot entendre la CNT identificant-la amb un moviment o amb un partit polític, amb una direcció única estatal o nacional, i amb una estratègia i tàctica uniforme i generalitzada en tots els seus nuclis organitzats. Si s'assimila la CNT, organització anarcosindicalista,*

⁶⁶³. LV, 11 octubre 1931, pàg. 8.

antipolítica, antiestatal i federalista, amb la uniformitat d'un partit polític o fins i tot d'un sindicat sota la seva influència, correm el risc de no entendre el que s'està analitzant."⁶⁶⁴

De les vagues del període, 1910-1923 –ja estudiades–, al retraïment del període de la dictadura (1923-31) –on el moviment sindical es reclou dins de l'associacionisme cooperatiu– fins l'eclosió republicana (1931-1936) la CNT adrianenca –que dependrà en forta mesura de la de Badalona, però també de la de Barcelona (Sant Andreu del Palomar o Sant Martí de Provençals)–, anirà guanyant independència i capacitat d'autoorganització, com demostrarà en fer-se amb el control del municipi, el 19 de juliol de 1936.

Les vagues tornen al municipi a finals d'octubre de 1930,⁶⁶⁵ els cent setanta obrers de la fàbrica, *«La Borra»* Viñas i Goig, abandonen la vaga que duïen a terme –feia només mig any de la legalització de la CNT–. Són els mesos de lluita contra els comitès paritaris i per l'hegemonia sindical. A les grans ciutats industrials catalanes es produiran vagues sectorials i el 15 de desembre una gran mobilització, seguint la convocatòria de vaga general a tota Espanya, després de l'execució dels militars republicans revoltats a Jaca –Fermín Galán i García Hernández–. La CNT, davant de l'extraordinari nombre de conflictes plantejats sense una anàlisi de les forces ni previsió sobre resultats, era totalment contraproductiu, la necessitat d'una reorganització era evident i es va posar en marxa. La proclamació de la República va il·lusionar als obrers adrianencs i catalans, la CNT es debatia entre el sector revolucionari faista i l'anarcosindicalista, fins l'aparició de l'opció dels anomenats trentistes. La CNT, el maig 1931, tenia a Catalunya uns 250.000 afiliats i 291.150 al juny –Espanya, 535,565– i la federació de Badalona –la segona més important de Catalunya, i d'on depenia la de Sant Adrià–, tenia uns 13.888 afiliats i a Sant Adrià de Besòs uns 350.⁶⁶⁶ El sindicat aplegava a Badalona el 75% de la classe obrera, a Sant Adrià de Besòs el 45-50% i a Catalunya entre el 45-70%.

El Tercer Congrés de la CNT –Madrid, 11-16 de juny de 1931–, significarà un canvi en l'estructura organitzativa del sindicat, que funcionaria mitjançant les federacions d'indústria –amb l'oposició en la pràctica del sector faista–, en la qüestió agrària va defensar

⁶⁶⁴. VEGA, Eulàlia. *«La CNT a Catalunya entre revolució i reforma (1930-1936)»*. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 2004, núm. XV, pàg. 164.

⁶⁶⁵. *LV*, 31 octubre 1930, pàg. 5.

⁶⁶⁶. L'evolució de l'afiliació sindical de la CNT durant la Segona república mostra a Badalona –i a tot arreu–, la influència dels fets polítics i les decisions preses per la direcció i el paper de la militància. Badalona va tenir la següent evolució: 13.888 (juny de 1931); 12.114 (desembre 1931); 7.860 (abril 1932); 2.860 (març 1933) i 6.925 (maig de 1936) i Catalunya respectivament: 291.150; 254.321; 222.256; 202.354 i 134.381. VEGA, Eulàlia. *Entre revolució i reforma. La CNT a Catalunya (1930-1936)*. Lleida: E. Pagès, 2004, pàg. 138-146.

l'expropiació legal de les terres dels grans propietaris latifundistes i en favor dels jornalers, els petits propietaris familiars i els arrendataris; pel que fa a la posició respecte a la república, era ambivalent, d'una banda uns sectors reconeixien l'avenç que significava i la participació de les classes populars en el seu adveniment i, d'altra, afirmava que res es podia esperar d'una república burgesa i capitalista.⁶⁶⁷ Com diu Casanovas, *—Fanto radicalismo verbal no produjo ninguna fractura en el seno de la CNT. Aquel Congreso no debería interpretarse como el del triunfo de los moderados y el de la derrota de la FAI.*”⁶⁶⁸ El que trencaria la unitat serien les grans diferències entre faistes i anarcosindicalistes i per sobre de tot l'ús de mecanismes de coerció i repressió republicans, similars als dels governs anteriors i a totes les reformes socials improrrogables –atur, alimentació, sanitat, educació, etc.– incomplides per no enfrontar-se de forma decidida a les velles elits dominants. Les esperances de transformació socials es veuran molt aviat esfumades, el que portarà a una part de la CNT a la via insurreccional.

L'estiu i la tardor del 1931 van esclatar diferents vagues generals, laborals i revolucionàries que desbordaren el sindicat, produint-se un debat, entre els sectors radicalitzats, faistes, que volien continuar atiant la revolució perquè creien que era el moment i els sindicalistes, que només veien possible aquesta amb una CNT organitzada i recolzada per tota la classe treballadora. Aquests anarcosindicalistes van signar, l'agost del 1931, el Manifest dels Trenta, que defensava una posició constructiva de la CNT vers la República i una forta oposició al predomini faista a la CNT. La posició de l'Ajuntament republicà-socialista, davant d'aquesta situació, va ser la de felicitar als carrabiners per la seva actuació durant la vaga general (21 de setembre).

A Sant Adrià, a l'estiu del 1931, es va realitzar una vaga dels treballadors del camp; els jornalers adrianencs –també de l'àrea del Llobregat– demanaven la jornada laboral de 8 hores i un augment salarial d'11 ptes., el triomf es va produir després d'alguns sabotatges en camps o en els transports de fruites i verdures. El 6 de setembre, el pont del Besòs a Sant Adrià estava tallat amb barricades després de tres dies de vaga general, i era en aquestes mateixes dates, que esclatà de nou el conflicte a la fabrica Viñas i Goig –que volia reduir a la meitat el temps de treball setmana a una part dels treballadors– la resposta d'aquests va ser la vaga i la de l'empresa, el lock-out. Els treballadors demanaven una reducció de treball

⁶⁶⁷. TERMES I ARDÈVOL, Josep. *Historia del anarquismo en España (1870-1980)*. Barcelona: RBA Libros, 2011, pàg. 406-408.

⁶⁶⁸. CASANOVA, Julián. *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España*. Barcelona, Crítica, 2010, pàg. 27.

equivalent per a tots però l'empresa, que havia estat derrotada, feia un any, no estava disposada a cedir aquesta vegada, per la qual cosa la vaga es perllongaria dos mesos més. De la gran vaga del tèxtil de Catalunya del juliol, no tenim cap referència malgrat també sembla que va afectar a les fàbriques del Pla de Barcelona.

La vaga de la indústria del Vidre de juliol-octubre de 1931 va ser una derrota per a la CNT, els obrers al novembre van tornar a la feina i alguns varen demanar a la Generalitat la seva intervenció per tal de solucionar el conflicte; la CNT es va negar a cap intermediació estatal, entre obrers i patrons, i així, el Sindicat del Vidre –el més radical– sortia derrotat i en especial els obrers del vidre pla, com era el cas dels de la CELO de Sant Adrià de Besòs, on la militància cenetista tenia el seu nucli dur. El tancament patronal de la CELO es va solucionar amb la intervenció de l'alcalde Micheli i el governador civil Anguera de Sojo, que va obligar a l'empresa a reobrir la fàbrica, mentre la CNT es mantenia en un segon pla, sense cap reivindicació, recordem que va ser el plantejament del ple nacional del vidre, quan la proposta a la patronal només era la reivindicació d'un augment salarial d'una pesseta. La patronal va acceptar per tal d'evitar l'enduriment del conflicte, l'Estat intervenia per garantir la producció i l'ordre establert, que era la seva funció. El 12 de desembre, les forces republicanes–Centre Republicà Federal, Ateneu Obrer d'Extrema Esquerra i ERC– feliciten a l'alcalde per la solució del conflicte provocat pel lock-out de la CELO, i aquest demana, que es faci extensible també al Govern Civil i a la Generalitat de Catalunya.

Els conflictes laborals a Catalunya, l'any 1932, es reduïren –245 vagues, enfront de les 391 del 1931, mentre que el 1933 en foren 168–⁶⁶⁹ però, en canvi, es produiran les insurreccions anarquistes a les conques mineres de l'Alt Llobregat i Cardener, inclosa la proclamació del comunisme llibertari –18 de gener–, amb deportacions que portaren, per exemple, a la vaga general de Terrassa (15 i 16 de febrer), amb l'ocupació de l'Ajuntament i un fort enfrontament armat amb la Guàrdia Civil. La relació entre immigració recent i la baixa qualificació de la militància faista ha estat demostrada per Oyón per Barcelona i Andreassi i nosaltres per Sant Adrià, xifres en ambdós casos al voltant de 80% i en els dos àmbits territorials.⁶⁷⁰

El novembre de 1932 i febrer de 1933, la vaga del ram de la fusta mostrava un altre dels problemes de la CNT, la competència amb la UGT, que participava en els jurats mixtes –

⁶⁶⁹. VEGA, Eulàlia, *op. cit.*, 2004, pàg. 253-255.

⁶⁷⁰. TERMES I ARDEVOL, Josep, *op. cit.*, 2011, pàg. 427-429.

aprovats per la legislació republicana el 27 de novembre de 1931– i que va aconseguir unes bases semblants a les de la CNT, però que van ser rebutjades pels patrons i els anarcosindicalistes, el que va generar tot un seguit d'incendis, sabotatges i atemptats amb bomba, *—dos bombas en la puerta de una ebanistería de San Adrián de Besòs. Los artefactos tenían puestas las mechas correspondientes, pero sin encender.*”⁶⁷¹ La vaga prenia al poble un rumb violent contra les propietats patronals. Però la realitat era que la UGT avançava, entre els sectors obrers més moderats i aconseguia acords amb la patronal de la fusta, mitjançant els jurats mixtes. Mentre la CNT al marge, malgrat ser majoritària, havia de pactar posteriorment acords propis no molt diferents dels signats per la patronal i UGT.⁶⁷² Aquest no va ser l'únic conflicte de l'any, també el Sindicato de Barberos de Badalona y su radio (CNT) s'organitza al municipi i al barri veí d'Artigas on aconsegueix un conveni col·lectiu pel seu ram.⁶⁷³

L'objectiu de la CNT durant la Segona República era recuperar el paper sindical hegemònic dels anys vint, quan la majoria de la classe obrera catalana hi estava sindicada. Ara havia d'enfrontar-se al sindicalisme socialista, petit, però que creixia, a la UGT i, a partir del 1933, als Sindicats d'Oposició escindits de la CNT. El sindicat anarcosindicalista a Catalunya, el 1932 i 1933, després d'expulsar als dissidents, estava controlat pels sectors més radicals i, en conseqüència, guanyava coherència ideològica, però perdia militància i tenia forts enfrontaments amb les institucions republicanes. El perill del feixisme, després de la victòria de les dretes el 1933 i el govern radical-cedista de 1934, va fer canviar la posició de molts militants obrers; els fets d'octubre de 1934 amb la revolució d'Astúries en col·laboració amb la UGT i la duríssima repressió van portar a les dues branques del sindicat, la majoritària i oficial i a la dels Sindicats d'Oposició, a reunificar-se, el maig de 1936 al Congrés de

L'any 1933, una vaga ferroviària no convocada al desembre acaba esdevenint una insurrecció l'1 de gener de 1933 –Catalunya, Madrid, València, Andalusia, Astúries, Saragossa o Múrcia–, amb el tràgic succés de Casas Viejas a Cadis (10-12 de gener). L'enfrontament dels dos projectes sindicals de la CNT faista i trentista finalitza amb la creació dels Sindicats d'Oposició sindicats de la CNT, el 4 de juny de 1933 es celebrà el primer ple a Barcelona –26.000 afiliats– i al final de l'any tenien uns 50.000 afiliats –el 1936: 69.000–, i una important presència a Mataró, Badalona, Manresa, Valls i Sabadell. El primer

⁶⁷¹. LV. 29 novembre 1932, pàg. 7.

⁶⁷². VEGA, Eulàlia, *op. cit.*, 2004, pàg. 207-209.

⁶⁷³. ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 36-37.

conflicte del 1933 a Sant Adrià, va ser a la Fundición Pablo Prunera, el mes de març, i estava relacionat amb la distribució equitativa del temps de treball entre els obrers, que aconsellats per la CNT, van boicotejar la producció.

El conflicte del ram de llum i força, entre setembre i novembre de 1933, mostra una nova situació de la CNT, la pèrdua de l'hegemonia en aquest conflicte; la diversitat sindical dins del ram –CNT, UGT, CADCI i FET (tècnics)– i el Sindicat de Regional de Llum i Força –format per comunistes (BOC) i trentistes–, que estava al marge del Sindicat Únic de Llum i Força de la CNT, van dur al sindicat a un atzucac. Un Front Únic de tots els sindicats va dirigir la vaga i va arribar a un acord amb les empreses elèctriques i de gas, i obliga a la CNT a plantejar-se una vaga –4 de novembre–, però la realitat es va imposar i va ser desconvocada després d'arribar a un acord amb la patronal. El conflicte havia demostrat que havien perdut l'hegemonia en el sector i que les propostes de Fronts Únics de Treballadors avançaven en altres conflictes com el del ram de l'alimentació.

A Sant Adrià de Besòs, el dia 5 de novembre, el conflicte va mostrar la divisió dels empleats de la tèrmica de la Catalana de Gas i Electricitat gairebé al 50% i com la CNT finalment no tirarà endavant el conflicte i ni els del Front faran d'esquirols. Segons el governador civil de Barcelona, J. Selves, *«La fábrica de electricidad de San Adrián, al terminar la jornada, salieron del edificio treinta obreros del Frente Único y se quedaron en él, no se sabe con qué intenciones, cuarenta obreros del Sindicato [Unitario] de Luz y Fuerza. El gobernador general envió un teniente de la Guardia civil con algunas fuerzas, para que invitaran a los obreros que habían permanecido en la fábrica a que la abandonaran, cosa que hicieron. Añadió el señor Selves que su impresión era la de que anoche, no obstante los rumores alarmistas que habían circulado, no pasaría nada; pero que, naturalmente, se habían montado servicios especiales de vigilancia. El Sindicato Regional de Luz y Fuerza, la Sociedad de Obreros y Empleados de las Empresas de Agua, Gas y Electricidad (UGT), el Gremi de l'Aigua, Gas i Electricitat del CADCI y el Sindicat General de Tècnics de Catalunya (FET), nos remiten una nota en la que, ante el posible conflicto, advierten a los afiliados a estas entidades, que forman el Frente Único, se abstengan de ocupar los puestos abandonados por los huelguistas; acepten únicamente trabajos de los que habitualmente realizan, y no hagan de «esquirols» en ningún caso.»*⁶⁷⁴

⁶⁷⁴. LV. 5 novembre 1933, pàg. 9.

El 18 de novembre de 1933, el dia abans de les eleccions a Corts, es va convocar la vaga de transport urbà –tramvies, autobusos i metro–, el govern va declarar-la il·legal, i va detenir al comitè de vaga el 28 de novembre, i el conflicte quedà aturat i durarà fins el 8 de desembre, quan la CNT convoca una vaga revolucionària, fracassada i que va portar una forta repressió, acomiadaments, empresonaments, i actes de violència durant tot l'any 1934. Trentistes, comunistes i partidaris del Front Únic van criticar a la CNT per deixar abandonats els treballadors dels transports, i per la violència inútil que no porta cap benefici als treballadors i que mostra el fracàs de les tàctiques suïcides de la FAI en la lluita de classes.⁶⁷⁵

A Sant Adrià de Besòs, el dia de les eleccions el servei d'autobusos i tramvies estava vaga i els trens en arribar a l'abaixador quedaven totalment desbordats, malgrat la companyia va augmentar el nombre de vagons; el 7 de desembre es va clausurar el sindicat de la CNT del poble, però sense produir-se cap detenció;⁶⁷⁶ però, en el context de la vaga, el 13 de desembre va ser detingut i posat a disposició del Tribunal d'Urgència, el dirigent anarquista adrianenc, Benet Coromines Torres, per tinença d'explosius i armes de foc.⁶⁷⁷ Finalment, el 13 de desembre torna la normalitat al transport urbà adrianenc, el concessionari del transport interior va acomiadar als obrers que van fer vaga i la guàrdia civil, el dia 12, va efectuar dues detencions de vaguistes al poble, *→relacionados con los hechos caóticos y perturbadores de estos días.*⁶⁷⁸

El 1934 no tenim constància de cap vaga o sabotatge, fins el 9 de novembre, quan uns homes armats es van presentar a les quatre de matinada a l'empresa del vidre CELO i van obligar, pistola en mà, als obrers que treballaven a tallar la fulla de vidre pla, en plena producció. Després van fer alguns trets que van ocasionar destrosses. A la matinada no van treballar els obrers de la fàbrica Viñas i Goig i a la tarda van poder tornar a la feina els treballadors de la CELO i a les vuit del matí la guàrdia civil va efectuar algunes detencions.⁶⁷⁹

La baixa conflictivitat obrera a Catalunya i al municipi continuarà el 1935, i no serà fins el 1936 quan esclataran de nou un seguit de vagues. La vaga dels jornalers del camp, el mes de maig, va obligar l'Ajuntament a constituir una borsa de treball –el setembre de 1935 hi havia 39 treballadors del camp aturats (12%) i 216 de tots els gremis (8%)–⁶⁸⁰ segons

⁶⁷⁵. VEGA, Eulàlia, *op. cit.*, 2004, pàg. 220-222.

⁶⁷⁶. LV, 24 novembre 1933, pàg. 17 i 7 desembre 1933, pàg. 7.

⁶⁷⁷. LV, 14 desembre 1933, pàg. 28.

⁶⁷⁸. LV, 15 desembre 1933, pàg. 19.

⁶⁷⁹. LV, 10 novembre 1934, pàg. 7.

⁶⁸⁰. ASAB. *Estadístiques d'atur*, 10 de setembre de 1935.

Andreassi, per l'incompliment dels propietaris de la llei de termes municipals (28 d'abril de 1931) que obligava a contractar primer als obrers del municipi. Finalment, van esclatar les vagues de la CELO (19 de juny), la dels obrers flequers de Sant Adrià i Badalona del 15 de juliol, en defensa de les bases de treball i que va obligar a intervenir als alcaldes dels dos municipis i d'acord amb el conseller de governació es va organitzar un sistema extraordinari per abastir de pa a les dues poblacions i, finalment, les noves demandes del 18 de juliol, del Sindicato Único de Barberos y Peluqueros de Badalona y San Adrián de la CNT que van ser lliurades al conseller de Treball, Martín Barrera, el mateix dia als periodistes que tots estaven pendents dels esdeveniments.⁶⁸¹

La CNT de Sant Adrià no va funcionar de forma independent durant el període republicà –com han explicat Vega i Andreassi–,⁶⁸² ja que formava part dels sindicats de Badalona, no serà fins el 10 de març de l'any 1936 que es constituirà formalment. De tota manera, els anarcosindicalistes i els anarquistes del municipi havien participat des del final de la dictadura en les associacions cooperativistes, ateneus o organitzacions republicanes d'extrema esquerra federals però sobretot en els sindicats de les grans fàbriques adrianenques. A l'empresa tèxtil, Viñas i Goig, el primer comitè legal es va constituir el 10 d'abril de 1936 – però ja n'existia un des del juliol de 1931–. A l'empresa del vidre, CELO existia el Sindicat Obrer Industrial de l'empresa CELO –legalitzat el 17 de novembre de 1932–, que va ser creat per militants de la CNT de l'empresa i que va tenir continuïtat en la Sociedad de Obreros y Empleados de la CELO –fundada el dia 18 de juliol de 1935 i dissolta el dia 20 de juny 1936– i que estava presidit pel cenetista adrianenc, Jacint Abat Alcocer. El 6 de juny de 1936 demanava permís per celebrar una reunió per crear unes caixes socials de llarga malaltia i invalidesa i sembla que va convertir-se en la Sociedad de Socorros Mutuos de los Obreros y Empleados de la CELO. A l'empresa tèxtil Baurier també hi havia un petit nucli cenetistes a finals de 1931 i principis de 1932. A la Catalana de Gas i Electricitat –hi havia cenetistes el novembre de 1933–, i des del 26 de maig de 1933 fins al 5 de gener de 1934, va funcionar una cooperativa, “La Catalana” al barri dels obrers de la fàbrica. El camp adrianenc també va jugar un paper fonamental, quan el 2 de febrer de 1936, es va crear la Col·lectivitat de Camperols que esdevindrà en Sindicat Agrícola del Pla de Besòs.

⁶⁸¹. LV, 15 juliol 1936, pàg. 6 i 19 juliol 1936, pàg. 1.

⁶⁸². DE VEGA MASANA, Eulàlia, *op. cit.* 2004, pàg. 139-140.

L'afiliació sindical la coneixem pel *Cens Electoral Social de la Catalunya*; el 1934 consta una Societat de Treballadors de la Terra amb 57 afiliats i fundada el 8 de juliol de 1933; el 1936 consta el Sindicat de Treballadors de la Terra amb 48 afiliats –és el mateix– i el Sindicat d'Oficis Varis amb 89 –on les seccions més importants eren: construcció, 34; metal·lúrgics, 21 i aigua i energia, 12– el que fa un total de 137 afiliats pel 1936, després del cop d'estat, quan la sindicació era obligatòria, el nombre d'afiliats considerats com a tal per les autoritats franquistes eren uns 300.⁶⁸³ Si considerem el nombre de persones que consten ens adonarem que la xifra és molt minsa i que el nombre d'afiliats havia d'èsser molt més, Andreassi ho atribueix a què encara molts dels treballadors estaven afiliats a Badalona o Barcelona.

La col·lectivització d'empreses –explicat al capítol II dedicat a l'economia adriana– mostrava com la classe obrera havia pres, a partir de 19 de juliol, el control de les indústries més importants del municipi de mans de la CNT, i com la Generalitat de Catalunya, mitjançant el decret de Col·lectivitzacions i Control Obrer d'Indústries i Comerços (24 d'octubre de 1936), legalitzava la situació de fet. Els obrers es van fer amb el control efectiu de la majoria d'empreses i en algunes d'elles van continuar treballant els tècnics i propietaris com a la SGEMSA. L'economia estava sota el control del Consell d'Economia de Catalunya que canalitzava el procés de col·lectivitzacions. Les indústries tèxtils com la Baurier i Viñas i Goig van quedar sota el control de –Consell de Control d'Economia de la Indústria Tèxtil i els seu derivats de Badalona i zones zontigües”. El 16 de desembre de 1936, els consellers de la CNT, Casanovas i Pere, donen explicacions de la forma en què funcionen diferents col·lectivitzacions de la població. La CNT es qui controla el procés productiu industrial i agrari i la conselleria de proveïments –novembre de 1936 fins març de 1937–, crea un sistema d'abastiment de la població anomenat: –*Economato Intercambio, Producció y Consumo*”, ubicat en el Polydor i que funcionava com una cooperativa, amb socis que aportaven 75 ptes. –es podien pagar en terminis de 5 ptes./mes i els aturats no pagaven– en ingressar-hi. Podien ser socis afiliats i no afiliats, en definitiva funcionava com una cooperativa però havia de respondre, no només davant dels seus socis sinó també de la Junta de col·lectivitats, on estaven representats tots els sectors socialitzats de la CNT.⁶⁸⁴

⁶⁸³. BOGC. Cens Electoral Social de Catalunya. Entitats obreres, 26 juliol 1934, núm. 207, pàg. 523 i *Íbidem*. 3 juliol 1936, núm. 185, pàg. 73-85. ASAB. "IAPSC 1939". (18 maig 1940 / 8 gener 1940). ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 125-143. Llistat dels militants del organismes confederals de Sant Adrià de Besòs.

⁶⁸⁴. ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 86-92.

Però el sector que va ser fonamental durant la guerra fou el control de la terra, el dia 30 de desembre, el sindicat de conreadors i la comissió de Salut Pública (CNT) es responsabilitzen de resoldre tots els conflictes possibles que apareguin en el procés de confiscació de terres per ser col·lectivitzades, que van ser: 196,72 ha; 39 propietaris –dels quals només 6 van entrar voluntàriament en la col·lectivització (9,12 ha)–, eren terres de regadius dedicades a horta amb una mitjana de 2,88 ha. i on les finques més grans corresponien als propietaris de sempre: Morages, Font, Olcinas, Riu i Catalana de Gas i electricitat –vegeu taula a l’annex–. El fet de controlar la terra va permetre que la col·lectivitat de camperols de la CNT pogués tenir la possibilitat de donar aliment als veïns, i alhora acumular un poder extraordinari, el que va suposar, com veurem, greus conflictes amb l’Ajuntament; a Sant Adrià de Besòs no hi havia cap organització dels propietaris agrícoles, que no fos l’Institut Agrícola de Sant Isidre, a diferència de Santa Coloma i Badalona, que estaven organitzats en la Unió de Rabassaires i el Sindicat Agrícola membre de la UR, respectivament; el que va fer impossible que l’ERC adrianea pogués influir en el món agrari i encara menys amb la poca implantació de la UGT.

La CNT també controlarà les fleques i forns. Juan Vallés Muniesa, president de l’assemblea general del Sindicat de Flequers de Badalona –Sindicat Únic del Ram de l’Alimentació secció flequers de CNT–, l’1 juliol de 1936 informava a l’alcalde Viura que s’havia convocat vaga en el sector flequer, i que els treballadors adrianeus d’aquesta indústria que estaven afiliats al sindicat de Badalona hi participarien. Els treballadors adrianeus del sector flequer sembla que actuaran de forma independent amb la col·lectivització del sector un cop esclatada la Guerra Civil, la indústria flequera col·lectivitzada, que va ser una de les més importants –no oblidem que el pa era un aliment de primera necessitat en aquest període i especialment durant la guerra–, va estar sempre en mans dels treballadors afiliats a la CNT. La col·lectivització, legalment, va produir-se amb el decret de la Generalitat del 22 de juny de 1937; Pere Güell va ser el secretari de la indústria flequera col·lectivitzada de Sant Adrià de Besòs l’any 1938.

Les dificultats de l’abastiment, quan la conselleria estava en mans del PSUC, van ser constants, de la mateixa manera que el control sobre les llibretes de racionament, no només per una mala gestió –segons ERC i CNT– sinó també per les derrotes republicanes. El representant dels camperols afiliats a la CNT el 3 de juliol de 1936 era Valentín Álvarez Méndez, de 29 anys d’edat –resident al carrer 14 d’Abril, 175– i de professió jornaler agrícola. Les reunions de la secció sindical es feien al Local de l’Ateneu Obrer Federal, al

carrer Saragossa. La seu social de la col·lectivitat després va passar al «Polydor». Al 1938 existia a Sant Adrià de Besòs el Sindicat Agrícola del Pla de Besòs, la junta que coneixem va ser substituïda en part el 10 de gener de 1938, en compliment del que va disposar l'ordre de la Conselleria d'Agricultura de la Generalitat de Catalunya del 23 de novembre de 1937, per la qual s'havien de efectuar eleccions en tots els sindicats agrícoles del país, per renovar la meitat dels consellers que composaven el seu Consell directiu (els quals han de cessar per mitjà d'un sorteig); els substituïts després de celebrar el sorteig van ser: Isidoro Martínez García, Agustí Forés Llopis, Josep Rodón Suriol i Ramon Genís Hort. La nova Junta resta constituïda sense necessitat d'eleccions per: Agustí Fores Llopis (president), Ramon Genís Hort, Josep Rodón Suriol, Sadurní Posa Serra i Juli Cuevas Sorribes. El 12 de febrer de 1938 el secretari era Juan Sánchez Ambrosio i el president de la Col·lectivitat de Camperols del Pla de Besòs, des del 1938 fins la seva última reunió el 10 de gener de 1939, dues setmanes abans de l'entrada de les forces militars feixistes, va ser Agustín Fores Llopis –36 anys, pagès i resident al carrer Santa Caterina, 2 bxs.–.

La fam va originar l'aparició d'horts a tot arreu – carrers, marges del riu o un camp de futbol– així, José Castán Bistuer, demanava com a president, el 15 d'octubre de 1938, autorització per discutir i aprovar els estatuts d'un grup de parcers que explotaven el sòl del camp de futbol del Club Badalona –carrer de les Corts Catalanes–. Els estatuts –presentats el novembre de 1938 i aprovats, el 15 de desembre de 1938– feien referència exacta i rigorosa, a com organitzar l'explotació dels terrenys expropiats. Finalment, l'1 de gener de 1939 es constituirà la "Comunitat de Regants del Pla de Besòs" –Àngel Guimerà, 15– i es triarà una junta directiva –Pres. José Castan Bistuer; Vicepresident, Francesc Abril Lloveras; Secretari, Maurici Vilajosana Biel, Caixer, Antoni Campillo Vicente i Comptador, Alfred Baltà Perez.⁶⁸⁵

«La història de la UGT a Catalunya fins el 1936 és bàsicament la història d'un fracàs»,⁶⁸⁶ serà un sindicat minúscul, el 1931 tenia 16.683 afiliats i la CNT 321.394. El seu fracàs, com diu Pere Gabriel, era no haver tingut en compte la tradició republicana i federal de Catalunya, que a Sant Adrià, com estem analitzant és fonamental, cosa que sí que va entendre la CNT adrianenca, on molts dels seus quadres provenien d'aquest món. I tampoc va ajudar gaire la seva dependència del PSOE, un partit centralista que no havia aconseguit atreure als

⁶⁸⁵. ASAB. Correspondència. 1 de gener de 1939 i AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 17.740. Vol. 10.

⁶⁸⁶. BALLESTER MUÑOZ, David. *Marginalitats i hegemonies. L'UGT de Catalunya (1888-1936)*. Barcelona: Columna, 1996, pàg. 235 i 235-241 (conclusions).

treballadors catalans, com sí que ho va fer la USC (1923), i de forma prou evident al municipi. La direcció nacional no va veure grans possibilitats de creixement i els seus dirigents no tenien una important presència a la direcció del sindicat, però a més a més, no eren persones amb una projecció política, sindical o intel·lectual destacades, més aviat el contrari. De fet, alguns d'ells van ser obligats a dimitir per la seva gestió econòmica –Josep Vila, 1936–. La UGT arriba a la República amb l'estigma de la col·laboració amb la dictadura primoriverista, però amb la reforma de Largo Caballero –Ministre de Treball (14 abril 1931 – 12 setembre de 1933)– volia tornar a esdevenir una mena de sindicat oficial, cosa que va portar a l'enfrontament amb la CNT i a no tenir el suport d'ERC i, finalment, a la fractura interna, entre immobilistes i renovadors, amb la creació de la UGSOC (1934). El punt d'inflexió es produirà amb l'inici de la Guerra Civil, l'aparició del PSUC i l'arribada a la direcció del sindicat dels comunistes –membre de l'Aliança Obrera i en la seva joventut militants de la CNT– José del Barrio Navarro i Antonio Sesé Artaso.

Al municipi la UGT apareix lligada als homes del socialisme, que com els de la CNT, passaren per diferents moviments associatius, des del 1926, i més tard al republicanisme federal o a l'Ateneo Obrero Federal i que, el 1934, fundaran la USC. La importància numèrica de la UGT sempre va ser molt limitada, com demostra el fet que la seva constitució no va produir-se fins el triomf del Front d'Esquerres, el 16 de febrer de 1936, quan els membres de la comissió organitzadora, Ángel Martínez i Andrés Castillas, el 25 de febrer de 1936, inicien el procés de creació del sindicat; la seva seu social va estar al local del Centre Republicà Federal Adrianenc –carrer 6 d'Octubre, 5–. A Badalona i a Santa Coloma, tampoc apareixerà el sindicat socialista fins el 1936. La UGT, el 19 de juliol, participarà de la dinàmica política revolucionària de la mà del PSUC local i, el 30 de juliol, confiscarà la casa de José Royo Queraltó (Pérez Galdós, 12), i la convertirà en la Caserna General de les Milícies Antifeixistes, en el local dels sindicats de la UGT i en la Casa del Poble.⁶⁸⁷

Antoni Giménez i Josep Ibáñez, el febrer de 1937, seran consellers municipals en nom de la UGT. Conjuntament amb la CNT, gestionaran la borsa de treball i tot el relacionat amb les qüestions laborals del municipi –malgrat els enfrontaments relacionats amb la gestió de la terra o de les empreses col·lectivitzades–, van col·laborar en diferents qüestions –vaqueries,

⁶⁸⁷. El document que ens ha permès conèixer els sindicats de la UGT del poble, presenta un problema: la casa ocupada –Pérez Galdós, 12– era, segons el document, de José Royo Queraltó –fugat– però en canvi la informació que dona d'ell correspon tota al seu pare José Royo Genique, que vivia en el número 14. ANC. *Generalitat de Catalunya. Comitè d'expropiacions*. 1936. Lligall. 186, núm. 1, documents: 65-108.

borsa de treball, crítica a l'acció de govern i al pla econòmic d'ERC (1937)–, evidentment, el seu grau de crítica no era el que feia la CNT. La força de la UGT va anar augmentant, així, en la gestió de la propietat urbana municipalitzada, la CNT va tenir tres representants i la UGT un; aquesta es la proporció d'afiliació que hom podria considerar com la possible al municipi: CNT (75%) i UGT (25%) –les dades que tenim ara per ara són més de 300 afiliats a CNT i 110 a la UGT–. Lògicament, l'afiliació obligatòria va fer créixer el sindicat, però sense aproximar-se ni de lluny al volum d'afiliats de la CNT. La junta de defensa passiva és un altre lloc de confluència sindical; la construcció de refugis esdevé una tasca inqüestionable, igual que l'abastiment de la població o l'educació. Tant uns com altres mostraren un esforç sobrehumà per assolir els seus objectius.

Els sindicats d'oficis que la UGT adrianenca, després de la sindicació obligatòria, tenia constituïts, el 2 de setembre de 1937, eren set sindicats –entre parèntesi el nombre d'afiliats coneguts–: Sindicat de Treballadors de la Terra (9), Sindicat d'Obrers Metal·lúrgics (18), Sindicat d'Oficis Varis (53), Sindicat d'Indústries Químiques (12), Sindicat de Transports Terrestres (10), Sindicat del Vestit (7) i el Sindicat de Vaquers i expenedors de Llet (1). El 2 de setembre, el seu responsable d'organització era el militant històric del socialisme adrianenc ara del PSUC, Celestino Martínez Ros.

En el procés de col·lectivització de les terres, que va generar una fort enfrontament entre la CNT i la resta de forces antifeixistes, no va impedir la participació de la UGT en el procés d'expropiacions, si bé el control sobre les mateixes va ser un element de constant disputa. El nombre d'afiliats al municipi era de vuit, si bé desconeixem les dades exactes, el que contradiu el creixement espectacular de la Federació Catalana de Treballadors de la Terra de la UGT, *—se constituyó formalmente en el Pleno de Sindicatos reunido los días 9 y 10 de septiembre de 1936, cuando declaró siete mil afiliados y veintisiete secciones, resultando elegido Pere Calvet, de Mataró, como secretario general. Al celebrar su primer congreso, entre el 23 y el 27 de enero de 1937, declaró que contaba ya con setenta y tres mil afiliados de 543 localidades, muy por encima de las cifras dadas por aquellos mismos días por la CNT.*⁶⁸⁸ Les branques més importants foren: metall (18; 16,4%); comerç (13 ;11,8%); vidre (11; 10%); transport (10; 9,1%); tèxtil (7; 6,5%); camp (9, 8,2%); educació (6; 5,5%); gas i electricitat (4; 3,6%), i hoteleria, construcció, fusta i arts gràfiques (tres cadascuna; 11%).

⁶⁸⁸. GABRIEL SIRVENT, Pere, *Historia de la UGT. Un sindicalismo de Guerra. 1936-1939*. Madrid: Siglo XXI, 2011, pàg. 263-262.

La majoria dels afiliats de la UGT vivien als barris de Sant Adrià Centre (38,2%) i Sant Joan Baptista (24,5%) –La Catalana (11,8%), La Verneda (3,6%), La Mina (2,7%) i sense dades (19,1%)–; els treballadors més qualificats es concentren en els dos barris del marge esquerre del riu; els d'arts gràfiques, sanitat, construcció, transport, vidre, tèxtil i comerç a Sant Adrià Centre i en menor mesura a Sant Joan Baptista. La majoria estaven casats (50,1%) –solters; 23,6% i vidus; 2,7%– i aquests vivien als barris del marge esquerre. L'edat mitjana dels militants era de 36,14 anys, similar a la dels partits d'esquerres de la localitat i set anys major que els de la CNT (28,9 anys) –càlculs propis.⁶⁸⁹ El 49,1% dels ugetistes havien nascut a Catalunya –Barcelona, 37,3%; Girona, 4,5%; Lleida, 3,6% i Tarragona 3,6%–; Múrcia (12,7%), Aragó (9,1%); País Valencià (8,2%) i Andalusia (5,4%). El 27,7% van arribar al municipi durant la república i la Guerra Civil; el 25,4% durant la dictadura primorivesista i el 6% després de 1906 –hi ha un 41% sense dades–. La majoria són persones qualificades (69,1%) –les no qualificades (25,4%) i sense dades (5,4%)–, el major percentatge de qualificats els trobem en els contingents arribats després de 1923. La majoria de les persones que militaven en el sindicalisme socialista d'origen immigrant eren qualificats, de les grans regions que portaven més afiliats, catalans, aragonesos i murcians eren els més qualificats (entre els 64% i 73%); la majoria el 78,2% estaven alfabetitzats i no ho estaven només un 4,5% –sense dades 12,3%– i el 73,6% treballava i només un 4,5% estava aturat –sense dades el 4,5%–.

El perfil del sindicalista de la UGT adrianenc del 1936-1939 era un home –només hi havia 5 dones– d'uns 36 anys d'edat, casat, nascut a Catalunya, que havia arribat al municipi durant la dictadura de Primo de Rivera, als barris del marge esquerre, qualificat, alfabetitzat i amb feina en el sector industrial. No era pas un sindicat de burgesos,⁶⁹⁰ sinó de treballadors que consideraven excessivament radicals els plantejaments anarcosindicalistes i es mostraven més properes al plantejament del socialisme o del republicanisme d'esquerres. I no exclusivament a una militància de coll blanc, que existia, però també complementada, com hem pogut comprovar, amb obrers de més baixa qualificació, això sí, la immensa majoria alfabetitzats.⁶⁹¹

⁶⁸⁹. ASAB, *Alcaldía de San Adrián de Besós. "Informes de antecedentes político sociales y de conducta 1939-1940"*, UI: 299-301.

⁶⁹⁰. BALLESTER MUÑOZ, David. *Els anys de la guerra. La UGT de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Columna, 1998, pàg. 41-44 i 317-323.

⁶⁹¹. GABRIEL SIRVENT, Pere. *Sindicalismos y sindicatos socialistas en Cataluña. La UGT, 188-1938. Historia Social*, 1990, núm. 8, pàg. 71 i tot l'article, 47-71.

L'Església, com veurem més endavant, també va intentar entrar en el món obrer, el dia 24 de juny de l'any 1936 a la Casa Parroquial es va voler crear un sindicat. Finalment a Sant Adrià de Besòs, els funcionaris municipals van crear una delegació del Sindicat de Funcionaris Municipals el dia 12 de desembre de 1938.

2.2.3. Els ateneus populars obrers i socials: cultura, educació i democràcia

A Sant Adrià de Besòs, els ateneus fundats abans de la república recullen dues realitats molt diferents, l'Adrianense (recreatiu), representava a la classe dominant adrianenca, mentre, el Cervantes (cultural) aplegava a les classes populars. Durant la república la dualitat es mantindrà, però els de nova creació seran de caràcter social i popular; el Cervantes, després de diverses vicissituds, fusions i refundacions, recollirà la diversitat del republicanisme federal i militant del socialisme català i alguns llibertaris; mentre que el nou, l'Ateneu Cultural Social – popular, obrer i social– aplegarà al conjunt del moviment llibertari. Els ateneus adrianencs, com a tot arreu, van servir als interessos de les classes populars, proporcionant serveis – comerç (cooperatives de consum), entreteniment (balls, teatre o música), educació (escoles infantils o nocturnes per obrers), cultura (conferències, debats, periòdics o biblioteca), esport, excursionisme, etc.–, i alhora un espai de sociabilitat i de debat polític en llibertat i democràcia. Les diverses generacions d'obriers podien intercanviar experiències, participar conjuntament en activitats i consolidar relacions d'amistat o militància, el que garantia la transmissió dels valors republicans o de classes, i alhora en permetia la creació de nous. Els joves i les dones guanyaren espais de llibertat en els ateneus i des d'allà en la societat; però també el sindicalisme, que en temps de clandestinitat (CNT) podia mantenir les seves estructures i espais de debats i organització lliures de la repressió.

El primer ateneu fundat a la república va ser l'Ateneo Obrero de Extrema Izquierda Federal, el 15 de novembre de 1931 –inicialment, anomenat Círculo Republicano Obrero Federal– i que tenia la seu social a la Plaça Macià, 4, va ser dissolt un any després (15 de novembre de 1932). Tenia com a secretari a Guillermo Comorera Rosinés, i és ell qui demanarà (15 de novembre de 1931) la fusió amb l'Ateneu Cervantes per constituir el nou ateneu. El republicanisme tindrà una important i diversa representació, l'esquerra nacionalista (ERC), el populisme lerrouxista (PRR) i l'esquerra federal (PRF, PRDF i PEIF). L'esquerra federal adrianenca es formarà i evolucionarà –com els noms dels ateneus–, seguint els debats que s'aniran produint dins del moviment federalista. Si, l'abril i el juny de 1931, els federals

donant llibertat de vot, i a Catalunya, uns a ERC i altres al PRR, el juliol de 1931, el PRF, es va dividir en dos PDRF i PEIF, a Sant Adrià, el pes de les faccions era molt similar, amb un lleuger avantatge dels últims. El discurs de l'extrema esquerra federal defensava l'aliança amb el sindicalisme de la CNT, enfront de la socialdemocràcia en crisi i, afirmava que la república que volien construir era la veritable república, la república social. El CROF va participar d'aquesta posició política, va formar part de la coordinació de cercles de Barcelona, canviant el seu nom pel d'AOEIF, el seu secretari era un home del socialisme (USC-PSU) i els afiliats, obrers disposats a la lluita social i política, entre ells militants de la CNT i UGT. El Partit d'Extrema Izquierda Federal, a principis de 1932, tenia representació a Sant Adrià, per la qual cosa bona part de les activitats de l'ateneu (1931-1932) –desenvolupades en un context de vagues, revoltes i insurreccions anarquistes– tenien relació amb el seu programa:⁶⁹² mítings de l'EIF, debats sobre qüestions obreres i socials, anticlericalisme, sindicalisme, etc.; i es dirigien a un auditori obrer conscient i radicalitzat, que no es sentia representat ni per ERC ni pel PRR, sinó molt proper al moviment anarcosindicalista (CNT) o al socialisme local.⁶⁹³

L'Ateneo Obrero Federal es constituí, a finals del 1931 –tenim dades econòmiques de l'1 de gener de 1932, que es refereixen al semestre anterior, 1931–⁶⁹⁴ com a hereu dels dos anteriors, el més de novembre de 1932, el president era Antonio González i el secretari Diego Gérez amb seu al carrer Saragossa, 4-6. Els adrianencs van assistir a l'Assemblea de Sabadell (maig 1932), destinada a intentar la unificació de tots els sectors federals, representats per Josep A. Blanch –membre del consell estatal de l'EIF–. L'organització adrianenca de l'EIF va fer costat a la facció partidària de la Junta Municipal i no de l'estatal, per la qual cosa no van assistir al congrés de Barcelona del 5 d'octubre de 1932, com diu Moles, *perquè consideraren que el Consell Estatal era 'faccioso' (car havia ja dimitit) i acordaren 'declararse incompatibles con don Enrique Mir y Rosell'.* En el Congrés Estatal, del 9 d'octubre, va participar Antoni Arjó del CEIF (Pl. Macià, 4), el dia 15, no va participar-hi i

⁶⁹². *Propugnava la república federal, el laïcisme (amb la dissolució i expulsió dels ordes religiosos i la confiscació dels béns de l'Església pels municipis), la democratització de la justícia, l'extensió de l'ensenyament obligatori fins als setze anys, la reforma de l'exèrcit amb la supressió del servei obligatori i, en especial, la municipalització de la terra "bajo un régimen sindical" i de la indústria en general "bajo el régimen de control sindical"; la municipalització dels serveis públics (excepte les comunicacions), dels monopolis, de la producció dels articles de primera necessitat, la nacionalització dels ferrocarrils, dels transports marítims i del Banc d'Espanya, i l'extinció de la banca privada. En línies generals, doncs, es tracta d'un programa de municipalitzacions i nacionalitzacions i de reforma de l'Estat que entroncava amb un esperit revolucionari i es proposava connectar amb el projecte sindicalista*" MOLAS, Isidre, *op. cit.*, 1999, pàg. 7.

⁶⁹³. ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 51-56 i (Taula IV, pàg. 52).

⁶⁹⁴. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg. 16.964. Vol 10 pàg. 85.

eren partidaris de l'Aliança de l'Extrema Esquerra i altres partits encara més a l'esquerra, com a conseqüència les dues faccions van recolzar a candidatures diferents, l'estatal a l'Aliança d'Esquerres –creada pel PDRF– i l'altra a l'AEE. Aquest debat també es produirà a Sant Adrià, així, el 30 d'octubre, el *Centro de Extrema Izquierda Federal*, organitza un míting a favor de l'*Alianza de Extremas Izquierdas*, amb la intervenció dels diputats, Antonio Jiménez i Ángel Samblancat.⁶⁹⁵

El 9 de novembre de 1932 hi ha un canvi de posició de l'ateneu, en una junta general extraordinària s'informa de l'assistència d'una comissió de l'ateneu –José Castán, Iasias Soler i Diego Gérez– a una assemblea del PDRF (16 d'octubre a Sants), en la qual s'acorda que el partit concorregués a les eleccions per majories i a la circumscripció de Barcelona. Castán, amb el suport de Soler i Toneu, qui va defensar que es donés suport a la candidatura; s'oposa Celestino Martínez amb Cervelló i Querol, va defensar l'autonomia de l'ateneu respecte dels partits –potser eren més partidaris de les postures de l'AEE, que no pas de l'Aliança d'Esquerres que va crear el PDRF–. Finalment, la junta posa a votació la proposta i, per vint-i-un vots a favor i cinc en contra, es va donar suport a la candidatura del PRDF i lògicament a l'Aliança d'Esquerres per les eleccions de novembre de 1932. L'ateneu també va criticar la mala gestió de l'Ajuntament d'ERC i va aprovar la realització d'un míting de protesta amb altres entitats del municipi. Després de renovar alguns càrrecs, la junta va quedar formada per: president, Antonio González Vivancos; vicepresident, Isaiás Soler; secretari, Diego Gérez Cazorla; vicesecretari; Ricardo Blasques; comptador, José Sainz; tresorer, Mariano Rull; bibliotecari, Alfonso de Guevara; vocals, Daniel Sainz, Manuel Montoya, Juan Zarzoso i Ginés Campoy.⁶⁹⁶ Altres dirigents destacats van ser: José Castán Bistuer (president, 1931), Bartolomé De Haro (comptador, 1931), Mariano Rull (tresorer, 1931), Francisco Jerez Flores, Román Lantarón, Ramon Martínez Abad, Ricardo Martínez Ruiz, Andrés Martínez o Vicente Méndez; alguns d'ells militants destacats de CNT (Gérez, De Haro o Lantaron) o d'UGT (Martínez o Sainz).

El 23 i 31 de maig de 1933 es van celebrar dues reunions, per tal de constituir una nova junta, aquesta però no va poder constituir-se fins el 7 de juny, segons comunicava al Govern civil, Andrés Martínez (president) i José Sainz (secretari). La junta tenia una forta presència dels homes del socialisme en la direcció, eren persones qualificades, amb una edat

⁶⁹⁵. LV, 29 octubre 1932, pàg. 5.

⁶⁹⁶. Diego Gérez vivia a G. Hernández, 37-39, Escrivent de 18 anys; Mariano Rull a Saragossa, 7 bxs, Jornaler, 38 i José Sainz a Av. Font i Vinyals, 11, Jornaler, 42; tots estaven alfabetitzats.

mitjana de 41,1 anys, més baixa que la dels republicans radicals (PPR) i semblant als republicans nacionalistes d'ERC.

Les dificultats per l'elecció de la junta podien ser de caràcter polític o per manca d'afiliats, ara per ara ho desconeixem; però, sabem que els republicans federals adrianencs, el 13 d'agost de 1933, havien assistit a la reorganització del PRDF de la província de Barcelona: *"...seguint l'orientació de Santa Coloma de Gramanet que s'hi incorporà, en un procés que, a diferència del de l'any passat, és ja de desintegració orgànica. L'Extrema Izquierda Federal quedà reduïda a la ciutat de Barcelona. La crisi del partit era irreversible, car se situava a contrapeu de l'opinió majoritària de les esquerres, dividides entre la tendència cenetista anti-política i la tendència en favor de la unió dels republicans. Com que no trobava ressò, augmentava la seva marginació, el radicalisme verbal i les discussions internes."*⁶⁹⁷

Taula CIV: Junta de l'Ateneu Obrero Federal (7 de juny de 1933)

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alf.</i>
President	Mariano Rull Masdeu	Saragossa, 5	Fuster	39/Sí
Vicepresident	Pedró Manyà Amorós		Jornaler	40/Sí
Secretari	Celestino Martínez Ros	Ricard, 8	Vidrier	35/Sí
Vicesecretari	Guillermo Comorera Rosinés	Saragossa, 7 bxs	Regidor	41/Sí
Tresorer	Antonio González	Àngel Guimerà, 22	Gasista	38/Sí
Comptador	José Sainz Fernández	Font i Vinyals, 11	Jornaler	42/Sí
Bibliotecari	Raimundo Martínez			
Vocal 1r	Daniel Sainz	Torrassa, 15	Jornaler	41/Sí
Vocal 2n	José Fuentes			
Vocal 3r	Lorenzo Martín	Bogatell, 1	Practicant Municipal	54/Sí
Vocal 4t	Juan Zarzoso			

Després de les eleccions municipals del 14 gener de 1934, el 21 febrer, una assemblea general extraordinària, presidida per Juan A. Zarzoso, aprova per unanimitat els estatuts de l'ateneu, en els quals constava l'adhesió al Partit Democràtic Federal; Isaias Soler proposa que només es voti el president i que aquest triï la junta, en canvi, Castán demana que es votin democràticament tots els càrrecs i així es va fer. La junta es rejuveneix (edat mitjana de 36,2 anys) i estava formada per persones qualificades i alfabetitzades, els dirigents socialistes ara estan dedicats a l'activitat política a la USC o com a regidors, mentre els cenetistes ampliaren la seva influència –Pamplona, Martínez Ruiz i Mas–.⁶⁹⁸ La majoria dels membres de l'ateneu

⁶⁹⁷. MOLAS, Isidre, *op. cit.*, 1999, pàg.12. Nota 82 i *La Nación*, 15 agost 1933.

⁶⁹⁸. President, Fortian Parés Vila; vicepresident, José Toneu Colldelram (Jornaler, 46 anys); secretari, Joaquín Martínez Dives; vicesecretari, Manuel González Limón (electricista, 45); tresorer, Antonio González Muñoz (viu a Àngel Guimerà 22; Gasista, 42); comptador, Ricardo Zafou Granel; bibliotecari, Manuel Pamplona Sancho

en les diverses etapes eren d'origen immigrant d'origen meridional i arribaren a Sant Adrià al final dels anys vint.

Els estatuts de l'entitat, presentats el 18 desembre de 1933, constaven de set capítols i 16 articles i deien que volien *reunir en su seno a todos aquellos ciudadanos y ciudadanas que inspirándose en los más esenciales principios, que informan la libertad y el federalismo, deseen laborar para que estos sean aceptados por la mayor suma de seres racionales que anhelan ser regidos por instituciones netamente liberales, y, por consiguiente, federalistas.*" (art. 1). La quota de soci era de 7 ptes./semestrals pels homes i 3 ptes./semestrals per les dones (art. 2); l'edat mínima d'accés era de 18 anys i l'aval de dos socis (art. 3). La biblioteca, com a tots els ateneus, era de vital importància: *Corresponde al Bibliotecario la custodia, y ordenación de cuantos libros, revistas, periódicos y demás ilustraciones sean propiedad de la entidad*" (art. 11). Però encara més, en cas de dissolució de l'entitat, els diners de la caixa, anirien a *una escuela racionalista*" (art. 16).

El 12 d'abril de 1936, l'ateneu va formar part i va participar en el comitè pel monument a Pi i Margall; el 29 juliol va inaugurar un nou local amb la participació del diputat a corts, Juan Ferret, durant la presidència de Ricardo Martínez Ruiz i amb el secretari, Joaquim Martínez Dives.

L'altra gran peça de l'associacionisme adrianenc republicà popular va ser l'Ateneu Cultura Social, creat el 29 de març de 1932, quan el seu president era Santiago Farràs, que tindrà la seu a diferents llocs: Francesc Macià, 7; Fermín Galán, 185 (29 de febrer de 1936) i García Hernández, 13 1r 2n (27 de març de 1936). L'orientació llibertària de l'ateneu resta evident tant per l'afiliació cenetista dels membres de les juntes i dels socis, com pels conferenciants convidats o pels tipus d'activitats desenvolupades. La inauguració (17 de maig de 1932) va consistir en una conferència de Ricard Fornells sobre la lluita de classes i la joventut, l'orador era un destacat trentista, però després els nous oradors seran destacats faistes, el que demostra el canvi de tendència de l'ateneu, però també eren espais de debats més oberts que no pas les estructures sindicals. El manifest fundacional –publicat a Solidaridad Obrera (12 de maig de 1932)–, recull els principis bàsics i generals del pensament llibertari, sense cap referència a la situació social o política del municipi. És un text doctrinari, on el comunisme llibertari és l'horitzó i l'estat i la burgesia els enemics del poble; on

(Lleida, 13; peó, 35); vocal 1r., Alfonso Pérez Berruezo (22); Vocal 2n, Ricardo Martínez Ruiz; Vocal 3r, Pedro Gómez del Haro (transportista, 27) i Vocal 4r, Manuel Mas Bedou.

l'Església, amb el seu pensament reaccionari i teocràtic, impedeix el desenvolupament de la intel·ligència. La cultura es generarà des de l'ateneu llibertari, i les escoles racionalistes gestionades pels nostres mestres seran les que garantiran una educació lliure i humanista: *—el libro vencerá a la espada*". Els polítics no solucionaran els nostres problemes (veure annex). L'ateneu fa una crida oberta a la participació dels treballadors, però no des del punt de vista sindical —d'això s'encarregava la CNT— sinó dels aspectes culturals —molt similars a la dels altres ateneus i partits republicans adrianencs—, però en el seu cas la crida és per a fer la revolució social.

El discurs sobre la joventut de Fornells, en l'acte d'inauguració de l'ateneu, agraeix la creació de l'entitat, mostrant que hi ha dues joventuts, una sana i combativa i una altra que es desentén de la lluita de classes i dels problemes dels treballadors. Per ell i pels anarquistes la lluita de classes no és un caprici sinó una necessitat que ens exigeix la classe capitalista, de la qual som antagònics i amb la qual hem de xocar. La col·laboració de classes no porta al triomf del proletariat i critica les pràctiques de la socialdemocràcia. El capitalisme afirmava que era més poderós que tots els estats i que els representants polítics, ja que aquest. *"...antes que mandatarios de estos, són mandatarios de los capitalistas."* L'economia futura dependrà de la producció i tothom haurà de participar del treball, fa una crida a la joventut perquè mitjançant l'activitat i la cultura camini vers el comunisme llibertari. El discurs és diferent a l'anterior, és molt més pragmàtic, gens doctrinari, introdueix conceptes econòmics i de lluita de classes que mostren, que el capitalisme està per sobre de l'estat a l'hora de sotmetre als treballadors. En la propera conferència va participar Josep Robusté, altre destacat trentista, ambdós eren col·laboradors de *—Cultura Libertaria*", una publicació trentista enfrontada amb la FAI, per la ingerència d'aquesta en el moviment sindical (CNT).

L'any 1933, l'ACS va celebrar dotze conferències, unes relacionades amb temes de formació ideològica i cultural —els conceptes de cultura burgesa i proletària; l'home passat, present i futur; pares i mestres o sexualitat—, d'afirmació ideològica (tres conferències al novembre) i mítings a favor de l'amnistia (quatre), amb conferenciants especialistes en els temes tractats i amb líders del moviment llibertari faista com Buenaventura Durruti. Molts del mítings es van celebrar a les sales de cine i teatre del poble —la més gran el *—Recreo*" (900 places), Goya (600) o a l'Amistat—. La Biblioteca, element central de l'ACS, disposava de les obres clàssiques de l'anarquisme, però també d'escriptors destacats pel realisme social com Émile Zola, Benito Pérez Galdós, Alfons Daudet, etc. Les publicacions periòdiques de

l'anarquisme –Solidaridad Obrera i Tierra y Libertad–, estaven presents, però no pas les més properes a l'anarcosindicalisme revolucionari o la FAI.

L'ACS va rebre la visita dels guàrdies d'assalt, que van efectuar un registre de l'ateneu (2 d'agost de 1933).⁶⁹⁹ Després dels fets del 6 d'octubre va ser clausurat, però les activitats de l'escola van continuar en pocs dies. La preocupació per l'ensenyament del moviment llibertari i de totes les forces d'esquerres de la localitat, es fa encara més evident en el cas de l'ateneu; així, els soterranis del local van ser habilitats com a escola elemental, per autorització de l'arquitecte Juan Maymó (5 de juny de 1936), ja que, malgrat ser un soterrani, reunia les condicions de salubritat (llum i ventilació) necessàries per desenvolupar correctament les tasques educatives. Però això només era el principi, com ja hem analitzat, José Berruezo Silvente⁷⁰⁰ va fer-se càrrec de l'escola racionalista de l'ateneu, el Grup Escolar Floreal –carrer Fermín Galán a prop del mercat–, on va treballar durant tota la república. Els alumnes del matí (uns catorze) tenien entre vuit i deu anys i els de les classes nocturnes de 14 i 16 anys, ensenyava lectoescriptura i nocions bàsiques de Geografia, Història, Aritmètica, Geometria, etc. L'escola es va traslladar dues vegades a edificis més amplis, el que demostra l'augment d'alumnes. En el primer trasllat –Plaça Macià– es va incorporar la mestra Matilde Escuder –companya de Fèlix Carrasquer, un dels pedagogs llibertaris més importants de l'època– i, finalment, igual que el gruix del moviment llibertari, es van instal·lar a l'edifici Polydor (1936-1939). El treball com a mestre es va veure interromput en diverses ocasions per la seva activitat militant, amb curtes estades a presó –maig de 1932, febrer de 1933 i agost de 1934– i, amb una detenció de mesos, el juny de 1935. L'escola racionalista es mantenia amb els recursos de l'ateneu i amb festivals benèfics.

L'ateneu completava les activitats amb les excursions del grup –Libertad” i amb un grup de teatre, amb membres del propi ateneu i professionals com Alfonso Guevara, del qual el director era José Fuentes; les actuacions es feien per totes les ciutats veïnes i eren obres de crítica social. Els socis, col·laboradors i membres de les juntes de l'ACS eren treballadors qualificats i no qualificats, la mitjana d'edat d'uns trenta anys –la junta de 1936, 26,4 anys–, la majoria dels qui tenim dades provenien de l'Espanya meridional, la presència de catalans i

⁶⁹⁹ LV, 2 agost 1933, pàg. 12.

⁷⁰⁰ BERRUEZO SILVENTE, José. *Por el sendero de mis recuerdos. Veinte años de militancia libertaria en Santa Coloma de Gramenet (1920-1939)*, Barcelona: Gráfica Fernando, 1987. Una petita biografia i el llibre de José Berruezo (1895-1990) es pot consultar a CEDALL [En línia, consultat: 3 maig 2018] Disponible a internet: <http://www.cedall.org/Documentacio/Catala/cedall103210000.htm> també a: MARTÍNEZ DE SAS, María Teresa i PAGÈS I BLANCH, Pelai (coordinadors), *op. cit.*, 2000, pàg. 208-209.

valencians va ser important, cinc membres de l'ACS també tenien o havien tingut càrrecs directius al Círculo Obrero Republicano o a la Cooperativa El Besòs.⁷⁰¹

Els seus membres, com hem vist, van ser majoritàriament persones del moviment llibertari adrianenc, els presidents van ser: Santiago Farràs, el 1932; Cecilio Pera Buera, el 1933; Francisco Pérez Colomer i Miguel Pinteño ambdós el 1936.

Taula CV: Junta de l'Ateneu "Cultura Social" de 12 de març de 1936

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alf.</i>
President	Francisco Pérez Colomer	Pablo Iglesias, 22 1r 2a	Peó	35/Sí
Vicepresident	Francesc Soler Hernández	14 d'abril, 45 bxs.		
Secretari	Remigio Casanova Soto	Barri Remei (Badalona)	Encofrador	39/Sí
Vicesecretari	Juan Farràs Martín	Ctra. Catalana, 4 bxs.	Paleta	19/Sí
Tresorer	Serafin Arnalte Guillem	Tarragona, 15	Obrer tèxtil	
Comptador	Francisco Andreu Gálvez	Jacint Verdaguer, 12	Litògraf	24/Sí
Bibliotecari	Luis Pardos Simón	6 d'Octubre, 32 1r 1a	Sabater	22/Sí
Vocal 1r	Julián Ciprés Ciprés	Barri Remei (Badalona)	Peó metal·lúrgic	
Vocal 2n	José Monasterio Torregrosa	Àngel Guimerà, 24 1r 3a		
Vocal 3r	Francisco Urrea Vallespín	Lleida, 35 bxs.		
Vocal 4t	Indalecio Caro Caro	Jacint Verdaguer, 14 1r 1a	Peó industrial	18/Sí

A Sant Adrià, l'espiritisme i els estudis psicològics, que van aparèixer a Catalunya associats als lliurepensadors, anarquistes, francmaçoneria., laïcistes i republicans,⁷⁰² van tenir la seva representació en el Centre d'Estudis Psicològics de Sant Adrià de Besòs,⁷⁰³ fundat pel badaloní José Pujol Pascual, qui va sol·licitar, el 6 de juny de 1935, permís per instal·lar una escola d'estudis psicològics –carrer Pi i Gibert, 22 bxs.–. El 1936 n'existien dues amb la mateixa denominació a Barcelona i Poble Nou, també lligades a l'estudi i a la fraternitat.⁷⁰⁴ Aquesta associació va constituir-se a Badalona i a Sant Adrià de Besòs en el mateix moment i sembla tenir el seu origen a Santa Coloma de Gramenet –el 23 de maig de 1931 a Riera d'Escorxador, 22–.⁷⁰⁵ De tota manera, a Badalona van fundar-se'n dues similars: el Centre Cultural Psicològic Harmonia, Ciència i Virtut –carrer Caritat, 42– i Centre espiritista Llum, Amor i Progrés –carrer Karl Marx, s/n–, el 17 de desembre i el 3 d'octubre de 1934,

⁷⁰¹. ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 66-68.

⁷⁰². HORTA, Gerard. "Espiritismo y lucha social en Cataluña a finales del siglo XIX". *Historia, Antropología y Fuentes Orales*, 2004, núm. 31, pàg. 29-49.

⁷⁰³. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg:17.505. Vol 10. pàg. 12

⁷⁰⁴. SOLÀ GUSSINYER., PERE. "Espiritismo y divulgación de la psicología científica en Cataluña (1868-1936)". *Revista de Historia de la Psicología*, 1998, Vol. 19, núm. 2, pàg. 284.

⁷⁰⁵. SOLÀ GUSSINYER., PERE. *Història de l'associacionisme català contemporani. Barcelona i les comarques de la seva demarcació 1874-1966*. Barcelona: Generalitat de Catalunya i Dept. de Justícia, 1993, pàg. 240 i 231 (Badalona).

respectivament. La presència de persones d'aquestes localitats demostra la relació íntima entre tots tres municipis en el terreny associatiu, social i polític. Els estatuts –aprovats el 17 de març de 1936– tenien deu capítols i 50 articles, la finalitat de l'entitat era l'estudi de la filosofia espiritista en els diferents aspectes com el magnetisme, l'hipnotisme, el omnambulisme i psiquisme; la fundació d'una escola elemental espiritista per a la infància, per tal de difondre i fomentar la instrucció i la il·lustració, un cop més la cultura apareix com a la forma d'alliberament dels éssers humans (art. 1). La societat també tindrà com a objectiu, l'auxili mutu, moral i material, per evitar que els socis no hagin de fer accions que vagin en contra de la seva consciència i dels ideals que tots defensen (art. 2). La societat estava dividida en tres seccions: de propaganda i estudis; de beneficència i pràctiques psíquiques i la de magnètiques (art. 16). Els directius del centre havien de saber llegir i escriure i tenir més de 25 anys (art. 19). Els estatuts per referir-se als socis diu *“hermanos”* (art. 26) i com a tota entitat cultural hi havia biblioteca i responsable (art. 31). A la societat no s'hi podia discutir en veu alta, sobre temes polítics o societaris per respecte a les diferents opinions. La Junta del Centre d'Estudis Psicològics del 23 d'abril de 1936 estava formada per: president, José Pujol Pascual (Badalona); vicepresident, Emilio Majó Rutllant (Badalona); secretari, Juan Canal Buxadé –adrianenc, carrer Francesc Layret, 2, guàrdia de 47 anys i alfabetitzat–; vicesecretari, Evaristo Antón Gómez (Badalona); tresorer, Antonio Toneu Gallifa –adrianenc, carrer Fermín Galán, 17, contramestre de 27 anys i alfabetitzat–; comptador, i Artur Estapé Roig (Badalona) nou vocals.⁷⁰⁶

Els estudis i experiments que proposaven tenien un caràcter científic i de comprensió de la psicologia humana, i cercaven l'ús de la ciència i l'estudi com a eina de coneixement lliure del món sense limitacions. Un dels objectius de l'espiritisme, segons el cinquè congrés espiritista internacional de Barcelona (1 al 10 de setembre de 1934) era *“...elevar la cultura de los espiritistas en todas aquellas ramas de la ciencia más directamente relacionadas con el hombre, en su doble naturaleza orgánica y espiritual, como ser fisiología, psicofisiología, biología, magnetismo, hipnotismo, etc., a cuyo estudio deben quedar obligadas todas las personas, y en particular los presidentes y demás dirigentes de los centros y sociedades*

⁷⁰⁶. 1r, Salvador Fonet Flounsi (Poble Nou, Barcelona); 2n, Vicente Torán Sacristán (Barcelona); 3r, Miguel Martínez Sebastián (Santa Coloma de Gramenet); 4t, Agustín Domènech Farrer (Poble Nou, Barcelona); 5è; José Oriol Baques (Badalona); 6è, Miguel Pascual Català (Santa Coloma de Gramenet); 7è, Francisco Detrell Boada (Poble Nou, Barcelona); 8è, Miguel Molas Molas (Santa Coloma de Gramenet) i 9è, Lluís Puigdemont Aguilar (Santa Coloma de Gramenet).

*espiritistas...*⁷⁰⁷ com diu Solà, no sabem si aquestes societats van servir per la difusió i popularització de la psicologia experimental i clínica, o per esdevenir centres de pseudociència sectària i parareligiosa.

2.2.4. La dualitat esportiva: esport de masses i minoritaris

La societat catalana i adrianenca, des de mitjans dels anys vint i especialment durant la república, veurà néixer la societat de l'oci, la qual cosa va permetre a les classes populars accedir a l'esport, com a esportistes o espectadors, les millores laborals i socials del període republicà –reducció de les hores de treball– van veure créixer les entitats netament esportives i les que relacionaven l'esport i la cultura *–mens sana in corpore sano*". Entre el 1931-1936, es constituïren a Catalunya 409 entitats esportives, el 59% a Barcelona i la resta a comarques, l'esport s'estenia per tot el país, al municipi se'n crearen sis que recollien els esports més diversos: futbol, ciclisme, columbicultura, escacs, pilota basca, natació i una que agrupava cultura i esport.

L'esport de masses per excel·lència va ser el futbol, que va tenir al llarg de la seva història el suport de totes les administracions municipals, per l'ús polític que es podia fer de les masses d'aficionats, així al final dels anys vint, les dues faccions polítiques del municipi tenien els seus propis clubs. Fermín Borrás era president del Futbol Club Artiguense-Levante (1927), mentre que el Club Esportiu Adrianense estava recolzat pel poder municipal (Royo), i en el 1932 –amb la seva refundació, per l'Ajuntament– i era reorganitzat per Aniset Serra Barceló, president d'ERC.⁷⁰⁸

La comissió organitzadora Penya Adrianense de Cultura i Esports (1 d'agost de 1935) estava formada per: Antonio Umbert Carbó, Lluís Mari Cargol, Josep Maria Soler Domènech, Jesús Calvo Benito, Francesc Rodríguez Rossell, Josep Sanagostí Ara, Francesc Bel Domènech i Ernest Gascón Arroyo. La junta que estava formada per homes, i només per una dona, tenia elevat nivell formatiu (mestre, comerciant, empleats, industrials): president, Antonio Umbert Carbó –La Verneda, 3; empleat de 30 anys–; secretari, Jesús Calvo Benito –Ctra. Mataró, 1; tresorer-comptador, Lluís Mari Cargol –carrer Pi i Margall, 4 i 6;

⁷⁰⁷. FEI i FEE, *Libro Resumen V Congreso Espiritista Internacional en Barcelona 1934*, Barcelona, Federación Espírita Española, 2007, pàg. 284. [En línia, consultat: 2 jny 2017] Disponible a internet: <https://espiritismo.es/Descargas/libros/Congreso-Espiritista-1934.pdf>

⁷⁰⁸. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 9.845. Vol. 5. pàg. 74.

comerciant, 44–; vocal 1r, Maria A. Soler Domènech –carrer Bogatell, 21, Mestra, 29–; vocal 2n, Francesc Bel Domènech –Fàbrica Viñas Goig– i vocal 3r, Ernest Gascón Arroyo de Badalona.⁷⁰⁹

L'entitat estava dirigida pel catalanisme conservador, l'article primer dels estatuts – que tenia dotze capítols i quaranta-un articles–, *–essent el seu idioma interior el català*” i l'objectiu era *–fomentar la vida social en totes les seves manifestacions de cultura, artístiques i esportives, proporcionant a llurs socis els mitjans de realitzar l'objecte social i els passatemps i distraccions propis d'una societat de caràcter recreatiu...*” (art. 2). Era la manera més clara d'explicar i representar què era de l'oci, el passar el temps, del que gaudien les classes benestants i mitjanes adrianenques. Lògicament, estava prohibit tractar de qüestions polítiques ni religioses de cap mena, tant en el local o com en els espais on es celebressin reunions o festes organitzades per l'entitat, incomplir la norma *–era causa indiscutible d'expulsió*” (art. 3).

El capítol dos tractava el tema dels socis i les quatre classes de socis: fundadors, protectors, honoraris o de número. El tercer estava dedicat als drets i als deures dels socis, i també s'establí que la quota del soci era de 2 ptes./mes pels homes i 0'50 ptes./mes per les dones (art. 6).

El capítol cinquè tracta sobre les baixes i exclusions, donant unes causes probables. L'última junta de la Peña (3 de maig de 1936), tenia com a vicepresidenta a una dona, i estava formada per persones al voltant dels 35 anys, alfabetitzades i amb un bon nivell de qualificació. La composició va ser la següent: president, Antonio Umbert Carbó; vicepresident, Maria A. Soler Domènech; secretari, Jesús Calvo Benito; vicesecretari, Francesc Bel Domènech –carrer Blasco Ibáñez, 5–; tresorer-comptador, Lluís Mari Cargol; vicetresorer, Ernest Gascón Arroyo de Badalona; vocal 1r, Josep Sanagostí Ara –carrer 14 d'Abril, 133 1r; jornalera, 42–; vocal 2n, Joan García Lario –Pstg. Sant Pere, 18–; i vocal 3r, Josep Serrat Pujol –carrer Pi i Margall, 14 2n–.

El ciclisme creixia al poble. L'ús de la bicicleta com a sistema de transport la va popularitzar com a material esportiu, durant la república van aparèixer dues noves entitats que, juntament amb la *–Germanor*”, mostraven la importància d'aquest esport al municipi i pràcticament a tota la Catalunya obrera. La *Peña Ciclista “La Mina”* va ser fundada el 2 de desembre de 1931, Daniel Bueso n'era el president, va ser dissolta mesos més tard (31 d'agost

⁷⁰⁹. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg. 17.279. Vol 10. pàg. 163.

de 1932) i la junta estava formada per: president, Valentín Cerda Lores; secretari, Manuel Bastida Sánchez; tresorer, Ricardo Bailen Casamada –carrer Catalana, 36; jornalер, 27–; vocal 1r, José Reverte; i vocal 2n, Ramon Farràs –Lletra B, 4; jornalер, 26–.

L'altra va ser la –Peña Agrupación Ciclista Adrianense”, fundada el 27 d'abril de 1936 –seu social a Pi i Margall, 14–, la junta va ser la següent: president, Ángel Barco Ledesma de Badalona; vicepresident, Enrique Llorca de Badalona; secretari, Manuel Andrés Morral – Fermín Galán, 178 1r 2a–; Tresorer, Ángel Barco Ledesma de Badalona ; vocal 1r, Jaime Artigas –Fermín Galán, 178 2n–; vocal 2n, Juan Rocabayera de Badalona i vocal 3r, Antonio Fernández de Santa Coloma de Gramenet.⁷¹⁰ Els estatuts, amb només nou articles, afirmaven que l'objectiu era fomentar l'esport, la distracció i l'esbarjo, per la qual cosa s'havien de celebrar quatre curses durant l'any, com a un mínim. Les altres sortides es feien setmanalment i els diumenges. Els ciclistes adrianencs van aconseguir ser campions de veterans d'Espanya sis anys consecutius.

L'esport minoritari fou el billar, el Club de Billar San Adrián es va fundar, segons Rovira, l'any 1935, però la legalització fou el 1951,⁷¹¹ es practicava a la seu de L'Amistad, Bar Can Joan i, finalment a l'Ateneu Adrianenc, espais lligats a les classe benestants.

L'afició als ocells i als coloms es feia visible al poble els dies festius, l'origen rural i agrari de molts dels adrianencs o l'estimació pels coloms, van concretar-se després d'un periple per les ciutat veïnes,⁷¹² es constituirà a Sant Adrià de Besòs, com a Societat de Columbicultura de Palomas Buches –Els Blaus del Besòs” (17 de febrer de 1937) amb la seu social a l'Av. Pi i Margall, 14.⁷¹³ Un cop més trobem la presència de dirigents colomencs i badalonins en una associació adrianenca. Antonio Montesinós, comptador, va ser nomenat delegat per la Federació Catalana de Societats de Columbicultors i era, igual que el vocal 1r José Montesinós, colomenc i veí de les cases barates. El president era Diego de Oña –carrer Bogatell, 105, paleta, 40 anys i alfabetitzat– militant d'UGT. Eren badalonins: vicepresident, Salvador Pons; secretari, Maties Verdú, vocal 2n, Bernabé García i vocal 3r Fructuoso Jiménez. El vicesecretari, Ángel Blasco –carrer Ricart, 22– i el tresorer, Francisco Muñoz – carrer Fermín Galán, 145– eren adrianencs.

⁷¹⁰. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 17.518. Vol. 10. pàg. 15.

⁷¹¹. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 18.431. Vol. 11. pàg. 249 (el 5 d'abril de 1951).

⁷¹². La societat de colombicultura de coloms botxes es va fundar primer a Badalona (28 d'octubre del 1932), després a Santa Coloma de Gramenet afegint –La colomenca” (27 d'abril de 1935) i, finalment, a Sant Adrià.

⁷¹³. AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 17.620. Vol. 10. pàg. 42.

Els estatuts –de trenta articles– deien que l’objectiu de la societat era fomentar l’afició al vol dels coloms de la raça tudó, sense molestar a ningú (art. 2). La quota era d’1 pta./mes pel club i 0,5 ptes./mes per a la Federació (art. 15).

2.2.5. Les organitzacions humanitàries i de solidaritat

La històrica entitat humanitària internacional, Creu Roja, va constituir-se a Sant Adrià de Besòs com a associació pròpia a finals dels anys trenta. De tota manera, la institució va començar les seves activitats a l’àrea de Badalona, Santa Coloma de Gramenet, Sant Adrià de Besòs, Tiana, Masnou i Alella, el 31 de juny de 1894. La carta enviada a l’Ajuntament pel delegat president de la Creu Roja de Badalona exposa: *“En uso de las atribuciones que me están conferidas por la Asamblea Suprema de la Cruz Roja Española y en virtud de oficio de la misma de fecha 12 de mayo último, tengo a bien comunicar al Magnífico Ayuntamiento de su presidencia el establecimiento de la Comisión de este Distrito, el cual lo componen los siguientes pueblos, Santa Coloma de Gramenet, San Adrián de Besós, Tiana, Masnou y Alella, con la capitalidad en Badalona; lo que visto las facultades que nos conceden las Reales Ordenes reconociendo de Beneficencia y de Utilidad pública a nuestra humanitaria Asociación, y la autorización del Convenio Internacional de Ginebra de 20 de agosto de 1864 y, hallándose comprendida esa población en nuestro distrito se lo pongo en conocimiento de Vd para su satisfacción y efectos consiguientes”*.⁷¹⁴

La Creu Roja, el 12 de maig de 1938, va demanar permís per socórrer als refugiats de la localitat, oferint a l’Ajuntament la possibilitat de posar en contacte a aquests amb els seus familiars, que demanaven informació sobre ells des d’altres indrets, per la qual cosa li demanaren un llistat amb el nom i cognoms, i lloc de procedència dels refugiats. El 16 de maig de 1938, Juan Roca Vives –carrer 14 d’Abril, 13 bxs.–, president accidental i l’oficial, Maurici Vilajosana, són avalats per l’Ajuntament, i aquest demana que siguin escoltats per l’Inspector Regional de la Creu Roja de Catalunya. El problema que va existir era que el cap de la Brigada local s’havia enfrontat amb totes i cadascuna de les organitzacions polítiques, sindicals i les autoritats locals. El 14 de desembre de 1938, l’Ajuntament va acceptar

⁷¹⁴. ASAB. *Correspondència Municipal*. –Notificació de la Creu Roja sobre el districte de la seva jurisdicció”, 31 de juny de 1894.

l'ofertament de la secció local de fer servir la seva camioneta pel transport municipal quan les circumstàncies ho exigissin.

La Solidaritat Internacional Antifeixista (SIA) va constituir-se el 15 de juliol de 1938, amb seu a l'Avinguda Pi i Margall, 17 (botiga) i la junta estava formada per coneguts militants anarcosindicalistes, tots ells alfabetitzats i peons a SGEM: secretari, José Ruiz Manrubia (40 anys); tresorer, Joaquim Galindo Cano (29); comptador, Andrés Ruiz Rosas (39) i delegat de propaganda, Alfonso Ruiz Manrubia (33).

Per últim, la secció Catalana del Socors Roig Internacional (SRI) va crear-se una delegació al municipi durant la Guerra Civil. Les seves activitats, sempre de caràcter solidari, van consistir, com el 24 de novembre de 1938, a organitzar un festival recol·lecta en benefici de les famílies dels últims reemplaçaments cridats a files. El secretari general i d'organització és el ciutadà Casadany. L'adreça social era l'Avinguda Pi i Margall, 14 (Tel. 19).

La Germandat popular adrianenca va fer el 2 de setembre de 1936 una donació de 500 ptes. per a contribuir a la defensa del municipi i contra l'atur forçós, i de 1000 ptes. per les víctimes del feixisme i l'Hospital. El 15 de gener de 1939 va ser presidida per Joan Canal Buxadé –guàrdia de 47 anys i secretari del centre d'estudis psicològics–, la seu social estava a l'Av. Pi i Margall, 14.

2.2.6. L'església adrianenca en democràcia, una difícil convivència: integrisme, joicisme i laïcisme

El control que havia exercit l'església adrianenca el primer terç del segle XX sobre la població, en aliança amb les classes dominants i governants, va ser total, especialment durant la dictadura de Primo de Rivera, la protecció i el suport que va rebre del règim –com hem vist–, inqüestionable. Les classes populars, i en especial les organitzades políticament i sindicalment, veien en el clergat un perill per a la modernització pels seus posicionaments antidemocràtics i doctrinaris, per la qual cosa era un greu problema que havia d'afrontar el nou règim al municipi, a Catalunya i a Espanya. Les respostes anticlericals dels sectors més radicalitzats de la societat, no eren un element estrany en la realitat local, només cal recordar l'esclat de 1909; el que va succeir des d'aquella data, portarà als terribles successos del 19 de juliol de 1936. L'església havia perdut la posició de privilegi amb l'arribada de la república laica –que no anticlerical, recordem que es permetia la continuació del culte–, que va eliminar de les activitats institucionals els rituals religiosos, i va prendre el control de l'ensenyament,

prohibint l'exercici del magisteri als religiosos. L'església, desplaçada de l'espai polític institucional i relegada a la pràctica privada dels seus rituals litúrgics, va ser la primera a enfrontar-se al poder constituït al municipi, com ho van fer les altes jerarquies amb els governs republicans progressistes, un dels primers, el bisbe de Barcelona, Manuel Irurita Almandoz.⁷¹⁵

L'Ajuntament presidit per Benito Jimeno i amb el suport de Francesc Micheli (ERC) va demanar, el 5 d'octubre de 1931, quan començava la discussió de la nova constitució que el govern provisional de la república, aprovés la separació entre l'església i l'estat, l'expulsió dels ordes religiosos i la confiscació dels seus béns. Al municipi, hi havia dos ordes religiosos: les Germanes de Nostra Senyora de la Consolació i els Germans de la Instrucció Cristiana de Sant Gabriel.⁷¹⁶ L'enfrontament entre l'ecònom del municipi José Blanch i l'Ajuntament, va consistir en la forma de fer beneficència dels eclesiàstics a les famílies pobres del municipi.⁷¹⁷ El regidor Celestino Martínez (USC) va informar al ple de l'Ajuntament que durant el repartiment de la beneficència parroquial, els capellans obligaven als pobres a pregar –un pare nostre i altres oracions al mig del carrer–, i si no ho feien, no se'ls donava menjar, cosa que va produir, el 4 de febrer, protestes que podrien haver generat un conflicte d'ordre públic i va demanar a l'alcalde que intervingués. L'alcalde Micheli, havia enviat una carta a l'ecònom, abans del ple i va informar els regidors del seu contingut, amb l'aprovació de tots els presents. El 13 de febrer, l'alcalde i l'Ajuntament reben el suport de les entitats republicanes –CERC, CRFA i l'Ateneu Obrer d'EEF– i informen del que va succeir quan va anar a veure com s'efectuava el repartiment acompanyat de dues persones de la beneficència, en arribar, l'ecònom va protestar per la comunicació rebuda i pel que s'havia parlat a la sessió anterior de l'Ajuntament, ofenent d'aquesta manera a la institució, dient que aquesta no feia altra cosa que bestieses, l'alcalde Jimeno va respondre les ofenses i va abandonar el lloc per evitar problemes, i posà en coneixement del Governador civil els fets

⁷¹⁵. RAGUER SUÑER, Hilari. *La pólvora y el incienso: La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*. Barcelona: Península, 2001, pàg. 48, 84.

⁷¹⁶. Germans Gabrieliestes van fundar les escoles del Sagrat Cor de Jesús (29 de febrer de 1930) per uns 200 alumnes.

⁷¹⁷. A Badalona també s'havia produït la intervenció de l'església en els barris extrems d'obrers i immigrants. A Santa Coloma la seva influència era notable durant la república. SANTACANA I TORRES, Carles. "La configuració dels municipis perifèrics: l'impacte cultural i sociopolític". A: OYÓN, José Luis. *Vida obrera en la Barcelona de entreguerras: 1918-1936*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 1998, pàg.94.

per si volia imposar algun correctiu al clergue. L'Ajuntament va decidir comunicar l'incident i l'actitud del capellà al ministre de la governació. Desconeixem el resultat de les denúncies.⁷¹⁸

José Blanch i Blanch, l'ecònom, va publicar una carta a la premsa, on recordava que va ser nomenat pel bisbe Irurita i que, malgrat totes les dificultats, continuava evangelitzant a Sant Adrià. El capellà mostra un caràcter combatiu i ultrareaccionari oposat a la il·lustració. Explica que al barri de Font i Vinyals –carrer García Hernández, 45–, s'ha instal·lat una casa de *—religiosos Pasionista*”, que tenien com a objectiu evangelitzar als pobres i combatre les idees progressistes *—contrarrestar la influencia del impío Voltaire, el más cruel y jurado enemigo de Jesús, hoy sus discípulos los Pasionistas, llegan también en buena hora. El mundo está intoxicado hoy como entonces, por la literatura atea, y la Fe ha desaparecido de las multitudes, la sátira y las seducciones impías se empeñan como buenos discípulos de Voltaire en desmoralizar al pueblo e infiltrarle el odio a la religión de Cristo, a su Iglesia y a sus ministros[...] el odio anida en el corazón de los hombres y la lucha recrudece en las familias, en la calle, entre clases y naciones. Decidme si no debemos agradecer a la Providencia el hecho de que, para combatir tantos males, envíe a San Adrián de Besós los hijos de San Pablo de la Cruz...*”.⁷¹⁹

El gener de 1931, Albert Bonet i Marrugat⁷²⁰ va fundar la Federació de Joves Cristians de Catalunya (FJCC), un moviment de joventuts catòliques, no partidista i sota el lema: *—Catalunya serà cristiana o no serà*”, el que semblava connectar-los amb el catalanisme regionalista conservador, el seu òrgan de premsa va ser el setmanari *—Flama*”. La FJC es va començar a estendre per les diòcesis catalanes. El 1932 va crear les seccions d'avantguardistes, per a noies d'entre 10 i 14 anys, que tingueren com a òrgan *—‘Avant*” (1933). L'organització fejocista, com explica Ragner, tenia bones relacions amb els diferents sectors de l'església catòlica catalana, Irurita i Bonet havien col·laborat, el juny de 1931, el que va permetre un cert enteniment entre els diversos sectors, la guerra va confirmar la posició de defensa dels insurrectes per part dels caps de la FJCC.⁷²¹

⁷¹⁸. ASAB. LAPA, sessions del 6, 13 i 22 febrer 1932.

⁷¹⁹. LV, 19 febrer 1933, pàg. 14.

⁷²⁰. Després de la guerra civil va ser secretari general d'Acción Católica Española. Va sortir de Catalunya gràcies a la Generalitat (2 d'agost de 1936). Va actuar com a propagandista de Franco per Europa i va preparar l'ambient per la carta dels bisbes espanyols en favor del cop d'estat. RAGUER SUÑER, Hilari, *op. cit.*, 2001, pàg. 31-32 i *—La carta colectiva*”, pàg. 151-174.

⁷²¹. *Ibíd.*, pàg. 166 i especialment, *—La carta colectiva*”, pàg. 151-174.

El 16 d'agost de 1933 va constituir-se a Sant Adrià de Besòs, l'associació local de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, anomenada *–Grup actiu Reconquesta*”,⁷²² que estava formada per joves d'11 a 35 anys –és a dir, que barrejava avantguardistes i joves, segons el seu reglament intern de 14 articles– i que tenia com a objectiu fer participar als joves laics en les activitats de l'església catòlica, especialment en les tasques pastorals. A Espanya, l'associació homòloga era *Acción Católica* i el seu origen cal cercar-lo en la encíclica de Pius XI, *Ubi Arcano*. A Catalunya durant la república l'espai d'aquesta entitat fou ocupat per la FJCC i fou reconeguda per l'episcopat català com a institució oficial d'Acció Catòlica. A Sant Adrià, les idees de Blanch, les actuacions dels pares passionistes i de Mendoza mostraven certa sintonia i unes estretes relacions amb el bisbe Irurita –segons, Hilari Ragué–, responsable de l'integrisme a Barcelona;⁷²³ el que ens permetria situar a l'església adrianenca propera l'integrisme combatiu i intransigent; però també amb bones relacions, amb la redacció d'«El Matí» –diari catòlic independent moderat, influït pel catalanisme cristià d'UDC i publicat en català (1929-1936)–, on es recollien donatius per a la parròquia de Sant Joan Baptista.

Les activitats dels militants –com ells s'anomenaven– girava al voltant del Cercle d'Estudis, que es reunia mensualment, en aquests –segons el seu reglament intern de 14 articles–, similars a la d'altres associacions de la federació, les tasques dels grups eren (art. 2): *–e) Discussió i interpretació dels fets interessants del mes, en la vida professional, social i religiosa; d) Apreciació en comú del setmanari de la FJCC, e) Conversa dialogada sobre un tema interessant proposat pel comitè directiu del grup, d'acord amb el Secretariat General (la majoria de vegades sota la supervisió del sacerdot de l'església de Sant Adrià de Besòs); Comunicació de les directrius, ordres i consignes del Consell Federal. g) Pagament de la quota.* Totes les qüestions d'ordre moral i religiós es resolien d'acord amb el Reverend Conciliar (art. 5). Totes les reunions del comitè directiu començaven amb un pare nostre i la invocació a la verge de Montserrat i l'examen del setmanari *Flama* (art. 8). L'associació tenia

⁷²². AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 16.433. Vol. 9. pàg. 210. Junta fundadora de la FJCC. President: Ferran Comas Tapiol, Rafel Casanovas, 23; Vicepresident: Andreu Sabater Llop –Andreu Vidal, 18, electricista, 17 anys i alfabet–; Secretari: Josep Maria Bosch Martí, Fermín Galán, 174; Vicesecretari: Joan Rodés Rossell, Valentí Almirall, 50; Tresorer: Manuel Nicolás Vázquez, Roselló, 427 5e 3a (barcelona); Vice-tresorer: Santiago Capúz Orellana, Andreu Vidal, 67; Bibliotecari: Jaume Ginescà Ginescà, Andreu Vidal, 21 2n 2a de 16 anys i alfabet; Vice-bibliotecari, Antonio García Lario, Passatge Sant Pere, 18; V1r. Joaquim Batllori Albrera, Barri Llefia, 21 (Badalona); V2n: Ramon Cura Descals Fermín Galán, 174.

⁷²³. RAGUER I SUNYER, Hilari, «l'església catalana i la República» A: RAGUER I SUNYER, (director). *De la Gran esperança a la gran ensulsinada, 1930-1939*. Vol. 9. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 128-129.

biblioteca i bibliotecari i la funció de tots ells era preocupar-se activament per la propaganda (art. 9), la quota dels associats era de 0,60 ptes./mes (art. 11). En cas de dissolució tota la documentació i recursos generats anirien al Consell Federal Diocesà (art. 13) i els grups d'avantguardistes funcionaria com a una secció de grup (art. Addicional). La seu es trobava a la casa rectoral de Sant Adrià de Besòs –Plaça de l'església–.

El comitè organitzador estava format per Ferran Comas Tapiol (president) i Joan Rodés Rossell (vicesecretari), ambdós de Badalona. La primera junta estava formada a parts iguals per persones de Sant Adrià de Besòs i de Badalona, ja que la demarcació de la parròquia acollia en la seva demarcació barris de Sant Adrià de Besòs (La Verneda, Sant Adrià Centre) i Badalona (Artigues, Molinet, Lleftià, Del Remei i Fondo). Però també hi havia un jove de Barcelona –tresorer, Manuel Nicolás Vázquez (carrer Roselló, 427 5è 3a)–; els adrianencs de la junta eren molt joves i alfabetitzats: vicepresident, Andreu Sabater Llop –carrer Andreu Vidal, 18, electricista de 17 anys– i el bibliotecari, Jaume Ginescà Ginescà –carrer Andreu Vidal, 21, 2n 2a de 16 anys–.

Les relacions dels fejecistes amb l'ecònom José Blanch no les coneixem, però aquest és l'únic capellà del poble fins el 1935,⁷²⁴ és a dir, que havia estat el responsable del grup de la FJC, com el mateix reconeix⁷²⁵ i per força havien de coincidir en les activitats, com els actes litúrgics de la festa major de 1933 –inclosa ballada de sardanes públicament, a la Plaça de l'església– o col·laborar amb l'escola o amb els *comedores gratuitos para niños de ambos sexos que sostienen personas beneméritas, se está habilitando una escuela para niños y niñas regida, por un maestro y una maestra.*⁷²⁶ el 13 de gener de 1935 va inaugurar-se la nova parròquia de Sant Joan Baptista –Urbanització Font i Vinyals– pel Bisbe Irurita.⁷²⁷ El prevere i ecònom de la parròquia, José Mendoza, deia: “*Vol conèixer l'església més pobre*

⁷²⁴. José Blanch, ecònom (1931-1935); Vicente Paulo, vicari (1931-1932); Juan Miralles, vicari (1932-1934); Jaime Martí, vicari (1934-1936) Mort (22 juliol 1936). Antolín Vancell, ecònom (1935-1942); Pedro Ribot, vicario (1939-1941); Sebastián Rosell, vicario (1941-1942). ROVIRA COSTA, Joan, *op. cit.*, 1944, pàg. 41.

⁷²⁵. –Entreviu amb l'ecònom de l'antiga parròquia Mossèn Josep Blanch”. *LVDB*, 15 gener 1935, pàg. 4-6. On també es recull l'acte d'inauguració de la nova parròquia pel bisbe Irurita. En l'entrevista resta evident la responsabilitat de Blanch sobre els joceosites i alhora una certa animadversió contra la nova parròquia, compartida per l'entrevistador, quan diu que no sap res sobre la inauguració i que inclús no hi anirà per estar molt ocupat. Finalment, li diu que per informar-se dels actes millor que vagi a veure al sacerdot de la nova parròquia que segur que li atindrà amb molt de gust.

⁷²⁶. *LV*, 7 març 1934, pàg. 18. i 30 desembre 1934, pàg. 19.

⁷²⁷. —.el Ilmo. Sr. Obispo, Doctor D. Manuel Irurita, de santa memoria, que con tanto celo trabajó en la erección de nuevas parroquias, especialmente en los núcleos obreros, erigió en 1934 una nueva Parroquia con el nombre de San Juan Bautista de Besós...” ROVIRA COSTA J. *Monografía Histórica de San Adrián de Besós. I. La parroquia*. Sant Adrià de Besòs, 1944, pàg. 43. . [En línia, consultat: 3 març 2017] Disponible a internet: <http://www.barnabitas.org/HISTORIA%20PARROQUIA%20SAN%20ADRIAN.doc>

*d'Espanya?... no deixeu de visitar la nova parròquia de San Joan Baptista” [...] pobre en els seu feligresos mes de mil famílies totes d'humil condició social, i a penes una tercera part on hi hagi algú que treballi... ”*⁷²⁸ Els grups creats per a la parròquia eren molts –noies, dones, mares i pares de família, i el fejecistes– el que mostrava la vitalitat de l'església adrianenca i el combat ideològic en el qual es trobava immersa pel control de les classes populars del municipi, en especial de les més humils i desvalgudes. El full parroquial va generar una forta polèmica amb les classes benestants adrianenques, *La Veu de Besòs*, destacava la frase, on els passionistes i mossèn Mendoza, criticaven el fariseisme de la classe dominant adrianenca: *–despilfarro de algunos pudientes que pretender pasar por catolico modelos*”⁷²⁹ El redactor va carregar contra propagandistes, dogmatics, pobres, capellans, autoritats municipals o impostos. Per fer una lloança de la classe dominat i del poble –Aquest Sant Adrià que tot ho dona...”, el que demostra una forta divisió entre les dues esglésies del municipi, u cop mesla dualitat entre el vell i el nou Sant Adrià de Besòs.

Les activitats religioses de caire social i polític de les parròquies adrianenques no s'aturaren i, durant el govern municipal lerrouxista; el 27 de gener de 1935, s'havia previst una jornada obrera d'estudi organitzada per *–los Círculos obreros para la formación de dirigentes de Acción Católica obrera*”. El dia 24 de gener es va fer una reunió de dirigents, preparatòria, on ara apareixia organitzada per *Acción Social Popular* i el tema era: “*Com organitzaríeu un Sindicat?*” (en català). Finalment, el diumenge 27, es celebrava la jornada, que començava amb una missa i una comunió general d'homenatge a “*Jesús obrero*”, i després a la casa parroquial (carrer Pérez Galdós, 15), la *–Jornada obrera de oración, de revisión y de estudio*” es va desenvolupar amb la següent estructura de debat: “*Com organitzaríeu un sindicat? I. Organització d'un sindicat local. II. Relacions amb la federació central. III. Maneres de cotització. IV. La JOC i el sindicat.*”⁷³⁰ L'econom Blanch va sol·licitar a l'Ajuntament del PRR la celebració Processó del Corpus, però el comandant militar de Badalona davant l'informe negatiu de l'alcalde la va prohibir.⁷³¹ La col·laboració amb els estaments era una decisió de l'organització, *–els grups fejecistes tindran cura de coordinar*

⁷²⁸. LLANÉS GUTIÉRREZ, Fernando. *Resumen Histórico de la Parroquia de San Juan Bautista de Besòs en San Adrián de Besòs*. Sant Adrià, 24 de juny de 1946. pàg. 6. També hi van assistir Ramon Baucells i José Blanch.

⁷²⁹. *–¿Quieres conocer la parroquia más pobre de España?*”. LVDB, 31 gener 1935, pàg. 3.

⁷³⁰. LV, 11 novembre 1934, pàg. 23; 20 gener 1935, pàg. 22 i 23

⁷³¹. ASAB, *Correspondencia. Carta del comandant militar Badalona a l'alcalde de Sant Adrià*, 21 juny 1935. UI: 498.

llur actuació amb les altres obres d'apostolat de la parròquia: centres d'esbarjo, biblioteques, periòdics, Conferències de Sant Vicent de Paul, Escoles parroquials, etc. D'altra banda, el jove fejecista intervindrà en la vida litúrgica (cant litúrgic) i ajudar en l'obra de catecisme parroquial, auxiliant i d'una manera general, els grups fejecistes tindran cura d'afavorir de la millor manera possible les institucions religioses de la Parròquia, «evitant tota mena de xocs, superposicions i repeticions»⁷³²

El 19 de març de 1936, el president de l'associació era Francesc García Lario i el secretari Joan Rovira Costa; en aquell mes va començar a editar-se a Sant Adrià la revista mensual «Reconquesta».⁷³³ El juliol del 1936, hi havia 14.000 fejecistes (entre quinze i trenta-cinc anys) i 8.000 avantguardistes, en esclatar la Guerra Civil, amb la qual cosa uns fejecistes fugiren i col·laboraren amb els militars insurrectes, mentre que altres restaren a Catalunya on foren perseguits i alguns assassinats.⁷³⁴

El 5 d'agost a Sant Adrià de Besòs, es van expropiar els bens de l'església i dels ordres religiosos del terme municipal per satisfer les necessitats de les institucions de caràcter popular del municipi. I el 2 de setembre es va trobar un llistat a l'interior d'una església que conté els noms d'individus de significació esquerrana. Al ple de l'Ajuntament, Castán va proposar que s'indagués quins eren els seus autors i l'alcalde, Mateu Viura (ERC), decidí constituir una comissió d'investigació. Al final de la Guerra Civil, l'administrador apostòlic, Miguel Díaz de Gómara, va restablir Acció Catòlica. Així, el 3 de desembre de 1934, es va inaugurar al municipi, el centre de *Jóvenes de Acción Católica de España*, imposant insígnies als militants, el canònic, Ramon Baucells i Serra –integrista i antic Cellerer secretari de cambra del bisbe Irurita–.⁷³⁵

⁷³². SOLÀ GUSSINYER., Pere. «L'associacionisme juvenil català durant la Segona República». *Estudi General*, 1987, núm. 7, pàg. 58.

⁷³³. Reconquesta, va sortir a l'octubre de 1934 era de caràcter religiós i escrita en català portaveu del Grup 138 de la FJJCC «Reconquesta». Era mensual, de 12 pàgines o només pels socis; estava impresa en una petita impremta del grup (16 x 22 cm.) sota la responsabilitat d'Antonio Guarda. Al setembre de 1935 va sortir nombre extraordinari (0,25 ptes.) imprès a la Impremta Mode (Barcelona). A la segona època es subtitulava «Publicació mensual dels Organitzacions Parroquials d'Acció Catòlica –20,5x27 cm. i 24 pàgines– el nou capellà a l'octubre, va fer tornar tot al model anterior l'últim nombre va aparèixer al juny de 1936.

⁷³⁴. Els gabrielistes assassinats de Sant Adrià van ser: Aureliano Barrio Campo; Mariano Del Campo Sagrado Díaz; Vicente Zugazua Equino; Jaime Martí Padrós; Laurentino Serna Pérez i Balbino Moreno Pascual. Archivo Histórico Nacional. *Causa General. Peça primera o principal de la província de Barcelona (sèrie). Causa General de la Rebelión Marxista en Barcelona y su provincia*. Caixa: 1588, Expedient: 7. [En línia, consultat: 10 juny 2018] Disponible a internet: <http://pares.mcu.es>

⁷³⁵. LLANÉS GUTIÉRREZ, Fernando, *op. cit.*, 1946. pàg. 6.

2.3. L'Ajuntament en les mans del poble: els governs republicans-socialistes, 1931-1934

Les eleccions municipals, del 12 d'abril de 1931, suposen l'arribada de la Segona República a Espanya, Catalunya i Sant Adrià de Besòs, en un ambient d'eufòria col·lectiva, sobretot a les grans ciutats. La il·lusió s'apoderà de les classes populars, el nou règim tenia enemics molt poderosos, que van frustrar o, encara més clar, derrotar, la república per això no la podem considerar de cap manera fracassada.⁷³⁶ Les transformacions que necessitava l'estat espanyol, que els republicans van iniciar de forma moderada i reformista, van ser boicotejades de forma contínua i sistemàtica per la minoria que constituïa la classe dominant –burguesia, oligarquia, terratinents amb el suport de l'exèrcit i l'església–, amb un únic objectiu, derrotar a les classes populars i treballadores i a la intel·lectualitat progressista. La Guerra Civil no és una conseqüència directa de les polítiques del període republicà, sinó de la voluntat de les classes dominants que no van voler acceptar un règim democràtic similar al que hi havia a altres països d'Europa. L'opció colpista i d'aliança amb el nazifeixisme europeu dels enemics de la república portarà, després de 987 dies de guerra, a la derrota republicana i a una llarga i brutal dictadura.

La república va intentar resoldre, de forma legal i democràtica, els problemes històrics heretats de la Restauració i que la Dictadura de Primo de Rivera només havia empitjorat: la separació Església-Estat i la construcció d'una societat laica; modernització i democratització de l'exèrcit; implantació d'una legislació laboral moderna, justa i progressista; una reforma agrària, que garantís l'accés a la terra a milions de jornalers; i, finalment, iniciar una política de descentralització administrativa que reconegués les demandes de les comunitats històriques com Catalunya.

La república, en un context de forta crisi econòmica,⁷³⁷ es va enfrontar a les demandes legítimes de les classes populars i treballadores que veien el procés de reformes molt lent i limitat, el que porta a un sector del moviment anarquista a la insurrecció (1931-1933); al cop d'estat de Sanjurjo (1932) i a la revolució d'Astúries i Catalunya, i malgrat tot va sobreviure i

⁷³⁶. “¿Fracaso o Frustración?”, GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo; COBO ROMERO, Francisco; MARTÍNEZ RUS, Ana; SÁNCHEZ PÉREZ, Francisco. *La Segunda República española*. Barcelona: Pasado & Presente, 2015. pàg. 24-25.

⁷³⁷. A Sant Adrià de Besòs, el 1928 hi havia 1.647 treballadors, mentre que, el 1932, n'eren 1.480. AHGCB, *Governació, Assessoria d'administració local, Fons antic, Dades sobre el terme municipal de Sant Adrià de Besòs, 13 juliol 1932*, Caixa, 277.

va obrir el pas a una aliança electoral de totes les forces progressistes i d'esquerres, que va comptar fins i tot amb el vot dels militants anarcosindicalistes.

Una visió de la república, propera al nostre municipi i des de l'esquerra llibertària, ens la dóna, l'alcalde de Badalona (1937-1938), Joan Manent (CNT): *“UN PROJECTE «REFORMISTA». 14 d'abril del 1931! Proclamació de la Segona República espanyola! Una República que, cal dir-ho, s'implantà amb un retard de més de cinquanta anys. Per si això no fos poc, els nous governants republicans espanyols no tingueren la necessària audàcia, ni tampoc l'empenta i valentia, per a emprendre una tasca profunda de reformes en tots els aspectes que la vida exigia, per a assegurar la salut del país i la de la mateixa República que acabava de néixer. S'acordaren i decretaren algunes mesures. Però totes tèbies. [...] Davant d'això, la immensa majoria de la classe treballadora se sentí completament defraudada. Com també se'n sentiren els vells republicans que amb tant d'entusiasme havien lluitat durant anys per arribar a implantar la República més avançada possible. El capitalisme aprofità aquesta avinentesa i començà a reaccionar: retirada de capitals, exportant-los a l'estranger; tancament de fàbriques i tallers; els terratinents, no volent sembrar les terres, provocant així l'atur forçós entre la mà d'obra; l'Església, aixecant de nou el cap i conspirant sense vergonya; l'exèrcit, alçant-se en franca i oberta revolta a Sevilla, sota el comandament del general Sanjurjo. Tanmateix, les masses treballadores, tot i el profund disgust i ressentiment que sentien contra els governants de la República, es llançaren al carrer per ajudar a ofegar dintre de l'ou, la militarada. Els governants republicans no saberen, o no volgueren, tampoc, aprofitar aquella nova ocasió que se'ls presentava, per a injectar sang nova a les institucions. Tot continuà com abans, i els problemes s'agreujaren cada dia més. Les organitzacions obreres, tant la CNT com la UGT, no saberen estar, tampoc, a l'altura que les circumstàncies exigien. I mentrestant, la legió dels obrers sense feina augmentava cada dia més. A Catalunya, sobretot, es produïa el fenomen de molts treballadors que, completament fastiguejats, rompien els carnets dels Sindicats, davant el fet que aquests, tampoc sabien, o no volien, aportar solucions adients a llur situació miserable. Quan alguns destacats militants de la CNT declaraven que l'única solució per a remeiar l'atur forçós era proclamar el comunisme llibertari, i alguns de la UGT afirmaven que «tot s'arreglaria ben aviat i bé, per*

mitjà de l'acció de les Corts», els obrers, davant d'aquests eslògans, arronsaven les espatlles amb una indiferència total i desesperada. ⁷³⁸

Aquest republicanisme de Joan Manent era el que reclamava a la república, força, decisió, empena, i criticava la inacció dels poders públics, sobretot durant l'hivern de 1931-1932, quan davant del greu problema de l'atur obrer, tant a Badalona –2.000 obrers sense feina– com a Sant Adrià de Besòs i altres ciutats veïnes, el govern republicà o la burgesia – recordem que no existia l'atur obrer– no van fer res. ⁷³⁹

Les eleccions municipals, del 12 d'abril, van celebrar-se a Sant Adrià en un ambient d'unitat de les forces republicanes, al municipi el nombre de regidors que s'havien d'escollir eren dotze –vuit al Districte 1 i quatre al Districte 2–, ⁷⁴⁰ i el resultat –només coneixem el nombre de vots dels candidats–, va ser el triomf de la coalició republicana, el primer alcalde democràtic de la història de Sant Adrià de Besòs, Benito Jimeno Pescador va obtenir 303 vots i, el regidor més votat de la minoria –independent” (dreta monàrquica) va ser Andrés Soler Vidal, 227; sorprenentment, José Royo (222) va ser el segon. Els republicans obtingueren el 67,3% dels vots i els independents de dretes, el 33,7%. ⁷⁴¹

⁷³⁸. MANENT I PESAS, Joan. *Records d'un sindicalista llibertari català, 1916-1943*. París: Edicions Catalanes de París, 1976, pàg. 151- 152. Una petita biografia i el llibre de Joan Manent i Pesas (1902-1984) es pot consultar a CEDALL [En línia, consultat: 3 maig 2018] Disponible a internet: <http://www.cedall.org/Documentacio/Catala/cedall103210000.htm> MARTÍNEZ DE SAS, María Teresa i PAGÈS I BLANCH, Pelai (coordinadors). *op. cit.*, 2000, pàg. 816-817.

⁷³⁹. La CNT de Badalona va proposar un sistema innovador, que mostrava la capacitat del moviment anarcosindicalista d'adaptar-se a les situacions reals sense renúncies i a implicar-se en la solució d'un problema de forma pràctica en benefici dels treballadors, sense cap renúncia als seus principis. La CNT de Badalona va celebrar els dies 30 i 31 d'octubre i l'1 de novembre de 1931, el seu “*Segon Congrés dels Sindicats Obrers de la CNT de Badalona, figurava el tema següent: «Com l'organització obrera confederal de la nostra ciutat pot resoldre el problema greu de l'atur forçós? Solucions i manera de portar-les a la pràctica, en el cas que siguin trobades i aprovades pel Congrés»*”. Participaren més de cinquanta delegats obres, “... representants dels Comitès Regionals de Catalunya i Nacionals de la CNT, que radicaven a Barcelona, com també a la Federació Local de Sindicats obrers barcelonins, perquè hi enviessin representants, en qualitat d'observadors. Igualment, hi assistiren les representacions directes dels sindicats obrers dels pobles veïns de Sant Adrià de Besòs i Santa Coloma de Gramenet, les quals formaven part integrant de la Federació Local de Badalona.” MANENT I PESAS, Joan. *cit.*, 1976, pàg. 153-154. Una explicació de la solució proposada, el debat dins de la CNT i la derrota de la proposta per part de la burgesia, a: *Ibidem*, pàg. 151-174. L'alcalde Micheli (ERC) diu que cal facilitar treball als aturats del municipi mitjançant un pla comunal com ha fet l'Ajuntament de Badalona. ASAB. *LAPA*, 23 gener 1932. Tom. 13, f. 40.

⁷⁴⁰. ASAB. *LACPA*, 15 març 1931, foli: 15.

⁷⁴¹. Republicans: Benet Jimeno (303), Francesc Micheli (297), Antoni Rasal (297), Pere Insa (293), Celestí Martínez (298), Cándid López (90?) i Vicens Roig (294). Independents: José Royo (222), Andreu Soler (227), Andreu Ribas (119), Miquel Bolós (116) i Antoni Sabadell (116). AHGCB, *Governació, Assessoria d'administració local. Fons antic, resultats eleccions 12 d'abril de 1931 a Sant Adrià de Besòs, 13 juliol 1932*, Caixa, 277.

El 14 d'abril de 1931, una gran manifestació omple la plaça de l'Ajuntament. A les vuit del vespre, els regidors de l'Ajuntament, reunits a la sala capitular per a constituir el comitè provisional, anomenen president a Benito Jimeno Pescador i membres del comitè a Antoni Rasal, Francesc Micheli (ERC) i Celestino Martínez (USC) *“para encargarse del mando de la población, proclamar la República en la misma y procurará que no se produzcan alteraciones de orden”*; les noves autoritats surten a la balconada principal de l'Ajuntament per saludar a la població i respon amb *“grandes aplausos y regocijo”*. No tots els regidors signen l'acta, pel grup republicà, no ho fa Cándido López i, pels independents, només ho fa José Royo. A les onze de la nit del mateix dia, es celebra la constitució de l'Ajuntament republicà només amb els regidors de la majoria: Alcalde: Benito Jimeno Pescador; Tinent d'alcalde 1r: Antonio Rasal Gracia; Tinent d'alcalde 2n: Francisco Micheli Jové; Regidors: Celestino Martínez Ros; Vicente Roig Carreras; Pedro Insa Alcaine; Cándido López Ávila; Guillem Comorera Rosinés i José Borrás Lozano. El govern envia una salutació al govern provisional de la República catalana presidit per Francisco Macià i al constituït a Madrid i dirigeix una proclama al poble. La Segona República naixia sense la participació de la dreta adrianenca, tots els regidors independents triats al municipi havien format part dels Ajuntaments de la dictadura i anteriors; uns com a representants dels sectors més conservadors reaccionaris (Bolós i Ribas) i els altres com a propers a la Lliga (Royo, Sabadell i Soler).

El dia 19 d'abril, Micheli, que va guanyant protagonisme, proposa sol·licitar al Capità General de la Regió Militar, la dissolució del sometent adrianenc i la seva reorganització segons l'antic reglament. Rasal, demana que si no es fa almenys que s'expulsi d'aquest als qui van accedir després del 13 de setembre de 1923 i que se'ls retiri, a tots sense excepció, la llicència d'arma curta. Finalment, s'acordà el canvi de noms d'alguns carrers.⁷⁴² El 21 d'abril, l'alcalde Jimeno presideix l'acte inaugural de l'Ajuntament, en el qual participen tots els regidors independents, José Royo, en nom d'ells, agraeix les paraules de l'alcalde i mostra la disposició d'aquest a col·laborar amb la resta de *“compañeros”* de la nova corporació. Benito Jimeno va ser declarat alcalde per aclamació (unanimitat) i es va procedir a l'elecció dels càrrecs municipals.

⁷⁴². Els canvis van ser els següents: Av. General Primo de Rivera, Av. Pi i Margall; c/ Sant Luis Beltrán, C/ Fermín Galán; Plç. Unión, Plç. Francesc Macià; Av. Font i Vinyals, Av. Àngel García Hernández i c/ Iglesia, c/ República.

Taula CVI: Els primers Ajuntaments republicans, 1931-34

<i>14-4-1931 // 21-4-1931</i>	<i>31-10-1931 // 1-2-1934</i>
Alcalde: Benito Jimeno Pescador	Alcalde: Francisco Micheli Jové
Tinent d'alcalde 1r: Antonio Rasal Gracia	Tinent d'alcalde 1r: Antonio Rasal Gracia
Tinent d'alcalde 2n: Francisco Micheli Jové	Tinent d'alcalde 2n: Pedro Insa Alcaine (14-11-31)
Regidor: Celestino Martínez Ros (síndic)	Regidor: Benito Jimeno Pescador
Regidor: Vicente Roig Carreras (dipositari)	Regidor: Celestino Martínez Ros (síndic)
Regidor: Pedro Insa Alcaine	Regidor: Vicente Roig Carreras (dipositari)
Regidor: Cándido López Ávila	Regidor: Pedro Insa Alcaine
Regidor: Andrés Soler Vidal	Regidor: Cándido López Ávila
Regidor: José Royo Genique	Regidor: Andrés Soler Vidal
Regidor: Andrés Ribas Rius	Regidor: José Royo Genique
Regidor: Antonio Sabadell Noés	Regidor: Andrés Ribas Rius
Regidor: Miguel Bolós Sala	Regidor: Antonio Sabadell Noés
Regidor: Guillem Comorera Rosinés (E.19-4-31)	Regidor: Miguel Bolós Sala
Regidor: José Borrás Lozano (E.19-4-31)	

El dia 25 es van elegir les comissions de l'Ajuntament i, a proposta de Francesc Micheli (ERC), el consistori es va adherir a les polítiques i actes de govern de la Generalitat de Catalunya i va comprar les plaques pels canvis de carrers; mentre Rasal demana que es tramités la sol·licitud de dissolució del sometent. Royo, ara per la minoria, va defensar la integritat del municipi, i el consistori decideix, crear una comissió contra la agregació (Jimeno, Micheli i Martínez). Es va decidir distribuir de forma equitativa les feines de l'Ajuntament entre tots els industrials del municipi i la construcció d'urgència d'una passera a la part baixa del poble per poder creuar el Besòs.

El primer de maig de 1931 es va poder celebra ren llibertat. La Cooperativa El Besòs va organitzar, el 30 d'abril, una vetllada familiar i una conferència de Joan Coloma i Lluís Ardiaca (FCC). L'1 de maig, a una plaça, el Centro Obrero Republicano Federal de San Adrián de Besòs, va celebrar un míting pel Primer de maig i per la proclamació de la República, amb la participació de militants de la CNT; Francesc Casas Sala (IR), Sisquella, Caballería i membres del Círculo Republicano Federal de Barcelona. Els alumnes de les escoles públiques del municipi van cantar *la Marsellesa*, i van ser aplaudits per la multitud.⁷⁴³ La CNT participava al costat dels republicans –com hem vist, alguns dels seus militants formaven part de les organitzacions republicanes–, era un ambient d'esperança i d'il·lusió, que no va durar gaire en el sindicat, el mes d'agost es produirà l'escissió dels anomenats trentistes i s'iniciarà el cicle vaguístic (juliol-octubre de 1931) i l'insurreccional de gener de 1932.

El nou govern municipal, marcant el seu perfil polític, va iniciar una política pràctica i resolutiva abordant els problemes més urgents: educatius –construcció d'escoles⁷⁴⁴; urbanístics –reparació de carrers, passarel·les, il·luminació; sanitaris –abastiment d'aigües amb la societat d'aigües de Barcelona (13-6-1931), clavegueram, control sanitari d'aliments o construcció del dispensari–; transports –servei d'òmnibus interior poble, abaixador tren, etc.–; reforma i millores del mercat municipal; control sobre la sorra i la platja –enfrontament a IEC o Viñas Goig per ocupació de la platja i acord d'extracció de sorres amb el «puerto franco» de Barcelona–; millora salarial d'empleats municipals –1 pta./dia per a la brigada d'obres–; o la negació d'ajuda als col·legis religiosos –la república era un estat laic– i l'oposició a l'agregació del municipi –Royo, en nom de la minoria de dretes, proposa iniciar un procés administratiu contra l'agregació (27-6-1931),⁷⁴⁵ una comissió republicana d'esquerres (Benito, Rasal i Micheli) anirà a Madrid⁷⁴⁶. En definitiva, una política de gestió moderada, disposada a enfrontar-se als poderosos i defensar els principis republicans, per les vies legals, per tal de millorar les condicions de vida de la majoria de la població.

⁷⁴³. LV, 30 abril 1931, pàg. 8; 1 maig 1931, pàg. 8 i 3 maig 1931, pàg. 8.

⁷⁴⁴. Entre els anys 1931 i 1933, l'Ajuntament hi havia inaugurat 13 escoles primàries (nens i nenes); i una Biblioteca Popular amb més de mil llibres. LV, 5 agost 1933, pàg. 22. El més de març de 1934 va neixer la revista cultural mensual, CIMENT, editada pel «Patronat de la Biblioteca Popular» i només per socis. El nom s'el va posar Ernesto Mauri, que deia que per fer un bon edifici val un bon ciment. Es publicava en català, tenia vuit pàgines –16 x 22 cm– i van sortir tres numeros (març, abril i juny) s'imprimia a la impremta Montserrat.

⁷⁴⁵. Pedro Insa va protestar contra l'agregació demanada per l'Ajuntament de Badalona, en nom de la llibertat i defensant la bona gestió del nou Ajuntament –*¿ene nivelados sus presupuestos?*– i que en tot cas l'agregació

L'oposició de dretes semblava integrada en la nova vida democràtica, puntualitzava i reclamava el que considerava –sempre en defensa dels interessos dels comerciants i industrials– i, ho feia sobretot en Royo, l'exalcalde de la dictadura; tot dins del debat polític normal, però el conflicte va esclatar. En primer lloc, quan el caporal de sometent, el regidor Bolós, no va lliurar a l'alcalde la llista de membres del sometent, tal i com demanava el cap del cos; Royo i Bolós es van oposar, perquè l'Ajuntament no tenia aquestes competències. L'enfrontament més important i decisiu es va produir quan l'Ajuntament republicà va demanar un informe sobre la gestió dels Ajuntaments de la dictadura (20-6-1931) –que ja hem analitzat i, en el qual Royo no sortia excessivament malmès–, i va generar el primer gran enfrontament a la corporació.

Les comissions municipals de l'alcalde Benito Jimeno havien deixat fora de la gestió municipal a l'oposició i mostraven una divisió de les funcions dins del Comitè republicà Jimeno, Micheli (ERC) i Insa (EEF) formaven part de les més importants –revisió de comptes– mentre que Celestino Martínez (USC) ocupava les socials i culturals –beneficència, sanitat, educació, etc.–. El poder municipal quedava conformat amb l'elecció de la judicatura local, que canviava de mans: el jutge, José Ibem Jofre; –suplent, Pascual Lacal Martínez i fiscal, Ambrosio Boix Roca i –suplent, Antonio Martín Escobes–.

La campanya per les eleccions a Corts Constituents, del 28 de juny de 1931, va consistir en la celebració de quatre mítings republicans: el dia 6, el CRF; el 21, CROS (Casas Sala) i dos el 26, el primer dels lerroxistes del PRR (Marcos Benet, JM Allart, Mir i Rosell i els candidats, Giralt, Polo, Aldaz, Bohigas), i el segon, el més gran de tots fet a la Plç. Macià i organitzat pel Círculo Republicano Obrero Federal en el qual participaren els màxims dirigent de l'EEF i que s'expressaren en un llenguatge clarament electoral, el dels candidats de *l'Extrema Izquierda Federal Republicana: –Mucho antes de la hora anunciada un gentío enorme llenaba por completo dicha plaza, siendo recibidos con estruendosas ovaciones y vivas a su llegada el comandante Jiménez, el capitán Sediles y los demás oradores. El presidente del Círculo, señor Arjó, abrió el acto y cedió la presidencia del mismo al capitán*

s'hauria de consultar mitjançant un plebiscit als veïns. LV, 24 maig 1931, pàg. 8. El corresponal de *La Vanguardia* (31 de maig, pàg. 4) defensa l'actuació de l'Ajuntament de la dictadura, de la Unión Patriótica i del nou Ajuntament.

⁷⁴⁶. Benito Jimeno i la comissió es van entrevistar amb el Dir. Gral. d'Administració local, a qui va explicar que la situació d'indecissió, que es viu, paralitza els projectes municipals; el Dir. li va dir que s'anul·laria R. D. de la Dictadura. També es van reunir amb el ministre d'Instrucció Pública (Domingo), que va prometre incloure les escoles adrianenques en el projecte de 27.000 escoles del govern. LV, 18 juny 1931, pàg. 27.

Sediles, en medio de una ovación delirante. El obrero delegado de Casa Antúnez Climent, afirma que los candidatos de la Extrema Izquierda Federal Republicana no són políticos de oficio, sinó revolucionarios y defensores del pueblo obrero, a diferencia de los politicastos como Lerroux, Maura y Largo Caballero, solicitando la cooperación del pueblo libertario y trabajador para las futuras luchas que se avecinan. Hablaron después los señores doctor Rosell, Casas Sala y comandante don Antonio Jiménez, los cuales se expresaron en los términos ya consignados en la reseña del acto anterior, haciendo una dura crítica de la dictadura y del régimen monárquico y una entusiasta defensa del ideario del partido federal, para cuya candidatura pidieron los votos de los obreros.”⁷⁴⁷

Els resultats d'unes eleccions que depassaven l'àmbit local van ser rotunds, un triomf aclaparador de les dues famílies de les esquerres republicanes, ERC (62,5%) al capdavant, seguida per l'Extrema Esquerra Federal (21%), mentre s'enfonsava la Lliga (6,7%) i els lerrouxistes (PRR 8,6%). *La Vanguardia* donava major proporció de vot per l'EEF (35,4%) i pel BOC (1,9%); el que era evident és que el federalisme tenia una forta implantació al municipi, i que els resultats excepcionals eren conseqüència directa del treball militant del republicanisme federal d'esquerres al municipi, però sobretot el substrat social que els recolzava, votava i militava, la classe treballadora adrianaenca d'origen immigrant –Sant Adrià (1936), el 21% dels immigrants són murcians (12,4%) o andalusos (8,5%) i pel 1928: 17,7%; 11,3% i 6% respectivament–.

Taula CVII: Eleccions a Corts Constituents (municipis): 28 de juny de 1931

<i>Localitats</i>	<i>Votants</i>	<i>V %</i>	<i>ERC</i>	<i>EEF</i>	<i>Lliga</i>	<i>PRR</i>	<i>PCR</i>	<i>BOC</i>
Sant Adrià de Besòs (*)	1.586	—	62,5	21,0	6,7	8,6	0,2	0,9
Santa Coloma de Gramenet	2.778	61,6	86,6	2,7	7,5	1,5	1,7	0,1
Badalona	8.511	67,0	75,8	4,4	11,1	7,9	0,7	0,1
Barcelona	164.474	61,4	61,1	6,6	16,4	11,6	3,1	0,5

Llegenda: EEF = Extrema Esquerra Federal. **Fonts:** VILANOVA RIBAS, Mercedes, *op. cit.*, 2005 (Vol. I), pàg. 119, 122 i 123. Badalona: CARRERAS GARCÍA, Montserrat; VALL I SERRA, Núria. *La II República a Badalona, 1931-36. Una població industrial en crisi*. Badalona, Museu de Badalona, 1990, pàg. 138. (*) Altres dades de Sant Adrià: Total de vots, 1.586 (100%); ERC, 886 (55,9%); EEF, 562 (35,4%); Lliga, 70 (4,4%); PRR, 37 (2,4%) i BOC, 31 (1,9%). *LV*, 30 juny 1931, pàg. 9.

⁷⁴⁷. *LV*, 26 juny 1931, pàg. 7.

Taula CVIII: Comissions de l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 1931-32

<i>Comissions</i>	<i>25 d'abril de 1931</i>	<i>Comissions</i>	<i>5 de setembre de 1931</i>	<i>22 de febrer de 1932</i>
Revisió de comptes	Benito Jimeno Pescador Antonio Rasal Gracia Francisco Micheli Jové	Hisenda (1)	Vicente Roig Carreras Cándido López Ávila Celestino Martínez Ros	Celestino Martínez Cándido López Andrés Soler Miguel Bolós.
Obres i construccions	Antonio Rasal Gracia Pedro Insa Alcaine	Foment (2)	Antonio Rasal Gracia Pedro Insa Alcaine Cándido López Ávila	Antonio Rasal Pedro Insa Andrés Soler Miguel Bolós.
Acció política i social	Francisco Micheli Jové Celestino Martínez Ros Cándido López Ávila	Governació (3)	Benito Jimeno Pescador Antonio Rasal Gracia Francisco Micheli Jové Vicente Roig Carreras	Francisco Micheli (*) Antonio Rasal Andrés Soler Miguel Bolós
Cultura i comunicacions	Francisco Micheli Jové Vicente Roig Carreras	Cultura	Francisco Micheli Jové Celestino Martínez Ros Pedro Insa Alcaine	Celestino Martínez Pedro Insa Andrés Soler Vicente Roig.
Beneficència i sanitat	Celestino Martínez Ros Vicente Roig Carreras Cándido López Ávila	Beneficència i sanitat:	No va existir	Celestino Martínez Cándido López, Miguel Bolós, Vicente Roig Andrés Ribas Antonio Sabadell.

Llegenda: 1 = Hisenda (pressupostos, comptes, arbitris, repartiments, etc.), 2 = Foment (obres públiques i privades, aigües, arbrat, etc.) i 3 = Governació (vigilància i seguretat, policia urbana i rural, personal i material d'oficines, mercats, escorxadors, llocs públics, festes, enllumenat, etc.): ES = Marge esquerre Sant Adrià Centre, EI = Marge esquerre Sant Joan Baptista i D = marge dret (La Mina, La Catalana i La Verneda). (*) Pedro Insa substitueix a l'alcalde en aquesta comissió el 22-6-32. Altres Comissions (25 d'abril de 1931): Arbitris i contribucions: Pedro Insa Alcaine, Vicente Roig Carreras i Cándido López Ávila; Mercats i escorxador: Benito Jimeno Pescador, Antonio Rasal Gracia, Celestino Martínez Ros i Vicente Roig Carreras; Aigües i higiene: Celestino Martínez Ros i Pedro Insa Alcaine; Alcaldes de barri: José Ibern Jofre (ES), Lorenzo Martín Zarzoso (EI) i Vicente Valls Darás (D).

Fonts: Elaboració pròpia a partir dels *Llibres d'Actes del Ple de l'Ajuntament i de la Comissió Permanent* de 1923-30.

La participació electoral a totes les ciutats veïnes va ser superior a l'abstenció i els resultats pel que fa a l'ERC van ser semblants entre Barcelona i Sant Adrià (>61%) i excepcionals a Badalona (76%) i Santa Coloma (87%). L'abstenció al municipi era molt alta (35-51%), però, en el primer cicle electoral –1931, municipals i constituents– i en el 1936, no podrà derrotar a la participació, l'esperança de la gent en ambdós casos era evident, en el primer per l'eufòria que despertava la derrota de la dictadura i la proclamació de la república i, en el segon, la voluntat de treure del govern a l'extrema dreta i alliberar als presos polítics del bienni conservador. La CNT en ambdós casos va mantenir una campanya abstencionista de poca intensitat.⁷⁴⁸ Un element que cal valorar és l'augment, al llarg de la república, del compromés social i polític de la classe obrera adrianaenca. L'important percentatge d'activistes socials, sindicals, polítics i culturals –entre el 10-15% del total de la població i, entre el 20-25% sobre el conjunt del cos electoral (uns 4.000 electors en 1934 i 1936)– estava en condicions d'influir en el conjunt de la societat.

El discurs abstencionista de la CNT –tres-cents afiliats enfront dels cent deu de la UGT, el 1936– i les dures condicions de vida de les classes populars adrianaenques entre el 1931-1935, els allunyava de la participació política, però en certa mesura també de l'activisme sindical compromès –el 1936, el 15% dels 2.749 treballadors estaven afiliats– de tota manera les dades, que provenen majoritàriament dels informes de la repressió franquista municipal, només recullen els activistes més compromesos, i cal recordar que l'afiliació va ser obligatòria iniciada la Guerra Civil. A la societat republicana adrianaenca, la classe treballadora millora lentament les seves condicions de vida, però no pas de forma homogènia, l'accés a la formació, la qualificació i el gènere faran que no tota la classe tingui les mateixes oportunitats, la població immigrada serà la que més patirà però, alhora, serà també la més implicada en el canvi social. Tindrem una classe obrera compromesa social, política o sindicalment en el món que viu, però alhora també dedicada a sobreviure.

Les urbanitzacions perifèriques de la primera corona de Barcelona, i especialment les adrianaenques i colomenques, són un bon exemple d'unes condicions de vida molt dures. Si la situació l'any 193, era difícil, el gener de 1935 no havia millorat. Així en la urbanització Font i Vinyals i les veïnes dels municipis de Badalona i Santa Coloma, on s'estenia la parròquia Sant Joan Baptista, el mossèn José Mendoza explicava: *—eompta amb més de mil famílies*

⁷⁴⁸. OYÓN, José Luis; GALLARDO ROMERO, Juan José. *op.cit.*, 2004, pàg. 348.

(totes de la més humil condició social), i a penes hi ha una tercera part on hi hagi algú que treballi, hi ha alguns casos com aquest o semblants: un matrimoni amb sis fills d'edat escolar i amb els dos avis ancians; solament treballa el marit, quan troba feina, però rara és la setmana que fa un jornal, i al preu que li donin. una tercera part on hi hagi algú que treballi. Per a mig socórrer aquestes extremes necessitats, solament en bons de pa, llet, carn, etc., serien necessàries més de 500 ptes. mensuals; sense comptar la roba que fa falta; ja que molts van mig vestits, morts de fred i sense tenir res per a menjar ni vestir-se [...] Viuen en un estat de gran abandonament i relaxació moral (en llur majoria), degut, sens dubte, a la crisi econòmica que travessen; hi ha moltes vivendes on habiten més de dos matrimonis; n'hi ha una on viuen cinc matrimonis, un en cada habitació, amb una gran munió de fills [...] En el seu aspecte religiós, és pitjor que a Missions; puix que allà és terra verge, i ací, terra infectada, amb l'agreujament que ací, ultra la propaganda subversiva i premsa impia, veuen el mal exemple i malversament d'alguns rics, que pretenen passar per catòlics models.”⁷⁴⁹

La segona volta de les eleccions constituents, va donar el triomf a totes les localitats a Sedilel de l'EEF, a Sant Adrià només feia dues setmanes que havia participat en un gran míting, però de tota manera, el triomf de Sediles i Jiménez, va ser perquè els votants d'ERC van optar pel candidat de l'EEF –ells no es van presentar, per no ser criticats d'anar pel –eopo” (anar a per tots els escons)– i, a més a més, van ser votats per l'electorat més humil (l'analfabet).⁷⁵⁰

Taula CIX: Eleccions 2a volta Constituents (municipis): 12 de juliol de 1931

<i>Localitats</i>	<i>EEF Sediles</i>	<i>PRDF Dolcet</i>	<i>PCR</i>	<i>Layret RI</i>
Sant Adrià de Besòs	47,1	43,2	3,1	2,9
Santa Coloma de Gramenet	46,3	44,4	5,5	0,7
Badalona	37,3	30,6	16,6	8,5
Barcelona	47,6		26,7	

Llegenda: EEF = Extrema Esquerra Federal. Al PCR a Sant Adrià, el candidat guanyador va ser Baltà, a STC i BDN, Bastardes i a Barcelona: EFF, Antonio Jiménez i PCR, Pompeu Fabra. **Font:** VILANOVA RIBAS, Mercedes. *op. cit.*, 2005 (Vol. I), pàg. 119, 122 i 123; (Vol. II), pàg. 67.

Després de les eleccions constituents, el govern municipal entra en una difícil situació, hi ha un doble enfrontament: un d'evident entre els republicans i la dreta i, un altre, soterrat

⁷⁴⁹. Proclama de mossèn Mendoza repartida el 1935. LLANÉS GUTIÉRREZ, Fernando, *op. cit.*, 1946. pàg. 6-7.

⁷⁵⁰. VILANOVA RIBAS, Mercedes, *op. cit.*, 2005 (Vol. II), pàg. 67.

entre el republicanisme de Jimeno –desconeixem si era un home proper al republicanisme federalista o l'EEF– i de Micheli (ERC); les eleccions havien mostrat com es consolidava la força electoral d'ERC i potser era l'hora de prendre el control del poder municipal. A Espanya, el nou Parlament començarà les sessions de treball i de l'elaboració de la nova constitució republicana –aprovada el 9 de desembre de 1931–, mentrestant, Catalunya, el 20 de juny de 1931, tenia redactat el seu estatut d'autogovern –anomenat de Núria–, aquest va ser discutit i aprovat per la immensa majoria dels Ajuntaments catalans –a Sant Adrià de Besòs va rebre el suport de tots els regidors, el 18 de juliol–.⁷⁵¹ El 2 d'agost es va celebrar el referèndum estatutari, amb una participació 75,5% i una votació favorable del 99% –unes quatre-centes mil dones signaren un manifest de suport, donat que elles no podien votar–. L'estatut es va presentar a Alcalá Zamora, l'11 d'agost, a les Corts el 18: la discussió va començar el 6 de maig de 1932 i va ser aprovat el 9 de setembre de 1932.

El cap de la minoria de dretes, Royo, des de la derrota electoral de les dretes havia augmentat la pressió sobre el govern municipal, i finalment el 24 de juliol de 1931, després d'una discussió amb el socialista Martínez, que li diu que els errors de l'Ajuntament anterior no els ha de pagar aquest, Royo reaccionà dient que se l'insulta i abandona la sessió juntament amb la minoria (Bolós, Soler i Sabadell), malgrat la demanda de l'alcalde –els tres últims no tornen fins el 10 d'octubre, Royo ho farà el 17–.

Micheli comença a exercir com a ~~alcalde~~” corregint el que considera errors d'alguns membres de la majoria i de l'alcalde –ataca al socialista (USC) López Ávila, el 8 d'agost, i dóna la raó a Rasal. El dia 24, l'alcalde proposa la remodelació de les comissions municipals però Micheli fa que retiri la proposta i aquesta no serà aprovada fins el 5 de setembre, quan comenci el debat sobre qui ha de pagar les voreres, on podem veure la diferència de criteri dins del bloc republicà, Insa –membre de la comissió d'Obres Públiques i, com Rasal, de la cooperativa –El Besòs”–, demana que siguin els propietaris qui paguin les voreres de davant de casa seva i que tanquin els solars dels carrers de la Urbanització Font i Vinyals. La resposta de Micheli –en defensa dels petits propietaris– consisteix a que es doni facilitats de pagament als propietaris pobres; al que respon Roig que no és poden fer distincions entre pobres i rics. Micheli diu que comencin pagant els rics, que després ho faran els pobres,

⁷⁵¹. La font de les sessions del ple de l'Ajuntament es pot trobar en els llibres d'Actes del Ple de l'Ajuntament a partir de les dates que donem al text. Els volums del 12 al 21 (1931-1938). ASAB. LAPA, UI: 312 i 315.

Martínez (USC) s'afegeix a la proposta de Micheli i s'aprova la d'Insa amb les observacions de Micheli.

Els moviments continuen, l'alcalde delega les funcions en Rasal ja que s'ha d'absentar durant vuit dies del municipi per raons personals (14-9-1931), i dimiteix Vicenç Roig dels càrrecs de dipositari i de la comissió d'Hisenda (5-10-1931), i Micheli representa a l'Ajuntament en el consell local de primer ensenyament. Les diferències dins del grup municipal republicà creixen el 10 d'octubre, una discussió entre Bolós (minoria de dreta i caporal del sometent) i l'alcalde, sobre qui havia de treure la terra dels carrers –l'Ajuntament o la CGA de Barcelona–, és aprofitada per Bolós per acusar a l'alcalde de mala gestió. Es crearà una comissió formada per Micheli, Martínez i Bolós per estudiar el cas. Però l'atac contra l'alcalde estava en marxa. Ara, Soler –dreta, propietari terres–, pregunta per què es fan els impresos de l'Ajuntament fora de l'única impremta que hi ha a la població. L'alcalde respon que es fa així perquè ho va acordar la majoria. Bolós recorda a la majoria que totes les feines s'havien de repartir entre els industrials del poble. Micheli sembla defensar a l'alcalde, i diu que l'alcalde és un industrial del poble, ja que és comissionista i representant de l'impremta –l'Acadèmica–, però aquest el rectifica, dient-li que ell només és un treballador (tipògraf). Llavors, segons Bolós, no se'ls pot encarregar cap feina. L'Ajuntament decideix designar una comissió tècnica per poder comparar preus i qualitats entre la impremta d'Antonio Soler –Montserrat– (fill del regidor Andrés Soler) i –La Acadèmica–.

Als afers de les imprentes i les terres de la CGAB, Bolós afegeix el debat sobre el servei de taxi de Jaime Torner (17 d'octubre de 1931),⁷⁵² el que va aprofitar Micheli per recorda-li que ell també ha cobrat factures de transports per l'Ajuntament essent regidor, al que respon que ho va fer perquè l'alcalde li ho va demanar; l'alcalde ho reconeix. Roig diu que ell mai li havia dit a Bolós que volgués abandonar la majoria. De nou, el regidor de la dreta torna sobre l'afet dels preus dels impresos de –l'Acadèmica–, dient que són més cars que els del poble, al que respon Jimeno que ho són perquè els de la impremta del poble són pitjors i el seu propietari és un desafecte a la república. Micheli respon amb contundència als

⁷⁵². Segons Bolós, Torner que cobrava el servei per una quantitat fixa pactada amb l'anterior Ajuntament, perdia diners per l'ús excessiu que feia l'alcaldia –segons li va explicar el regidor Roig qui, a més més, volia abandonar la majoria republicana–, però ara tot s'ha soluocinat perquè cobra per hores. Bolós proposa que es reparteixi el transport entre tots els transportistes del poble i que el senyor Torner no torni a realitzar cap transport fins que els altres hagin cobrat el que havia cobrat ell. L'alcalde respon que Torner és el més barat, i que ha parlat amb els transportistes per comunicar-los que posin taxímetre i que aniran treballant per torns, responent aquest que s'ho pensarien.

atacs constants de Bolós, dient que la majoria no necessita de la minoria per investigar i castigar algun company que hagi actuat incorrectament, i que no s'esforci el senyor Bolós a trencar la majoria que aquesta està a l'Ajuntament per defensar la república.

I arriba el moment estel·lar d'en Royo, quan diu *—nosaltres hem vingut a fer administració, no política*". I es deixa veure el veritable problema, quan Bolós diu que se'ls ha marginat de la vida política i tractat amb hostilitat, malgrat ells es van oferir a col·laborar amb la majoria, afegint que mai se'ls ha convidat a formar part de les comissions municipals. Per justificar el seu compromís amb el nou règim, demanen que es posi a la sala de reunions l'efigie de la república, el que tots els regidors aproven. Micheli, exposa que no formen part de les comissions degut al període revolucionari en què estaven i a la incertesa sobre el seu compromís republicà; Martínez afegeix que ja es decidirà si han de formar part o no de les comissions.

La figura de l'alcalde Jimeno havia quedat malmesa; en la reunió del ple de l'Ajuntament del 24 d'octubre de 1931 farà rectificar l'acta anterior, dient que no recorda la conversa amb Bolós, en el sentit de no haver-li encarregat cap servei dels seus camions i que els terrenys on es portaren les terres eren per fer el dispensari municipal i el parc de bombers i no pas un magatzem municipal, el ple accepta les rectificacions. Immediatament, l'alcalde Benito Jimeno Pescador presenta la seva dimissió irrevocable com a alcalde per motius professionals, havia de dedicar-se treballar per la seva família (tenia cinc fills). Royo li demana que esperi a una altra sessió; però Jimeno no ho accepta i, es procedeix a la votació. Francisco Micheli Jové obté sis vots a favor i quatre en blanc —12 consellers, la majoria és de 7 vots—, és anomenat alcalde interí. La premsa del vell Sant Adrià va ser molt dura amb l'alcalde, i mostrava el bon coneixement que tenia i l'objectiu que perseguien les classes privilegiades, obligar a actuar i prendre compromisos a la minoria, com a tornar a formar part de les comissions per tal de poder incidir, com sempre, en la vida del municipi, en favor d'elles. El text era contundent: *—Les raons en què va apoiar la dimissió sigueren de pes. Tan convincents sigueren les raons que exposà, que ningú dels reunits va oposar-s'hi. Els va parlar del empenediment que sentia, d'haver abastat un càrrec tan molest, el mal li privava de guanyar-se les 'mongetes' de què n'estava necessitat i que li convenia dedicar-se. Que s'havia convençut no servia per Alcalde i que es creia fer millor obra administrativa des del més humil seient del Consistori, que no ocupant, el primer tot fent política [...] va desmuntar algun endamiatge que havien preparat per a invitar-lo a l'esclariment d'alguns assumptes, tèrbols a simple vista. La minoria va quedar tonta, abatuda una vegada més [...]* Però

*cuidado que la seva confessió no la creiem sincera, però sí, filla de les circumstàncies [...] I aixó, la minoria, aquesta minoria tan castigada per les flemes i acusacions en què sempre els molesten, en tot hi ésser aquell vespre amos de la situació, van donar proves del poc valer autoritari que donen al càrrec que ocupen de regidor.”*⁷⁵³

2.3.1. Francesc Micheli i Jové: ERC, la dreta dividida i la difícil governabilitat

Micheli serà alcalde el 7 de novembre de 1931, després d'enfrontar-se a la candidatura alternativa de Roig –company de majoria republicana–, qui només obtindrà el seu vot (31 d'octubre) i qui votarà amb la minoria de dretes, i finalment dimitirà dels càrrecs (21 de novembre), malgrat aquesta dimissió no va ser acceptada. Les contradiccions de Roig i Jimeno són evidents, el 28 de novembre, Jimeno es separa de la majoria –per no poder conviure amb ella– i inicia uns durs atacs contra l'alcalde Micheli;⁷⁵⁴ la dreta li fa costat, l'objectiu és desfer la majoria i aconseguir recuperar el poder perdut. El que volen és formar part de les comissions de govern, i així ho defensa Jimeno, qui diu que és el que s'hauria d'haver fet en proclamar la república. Insa és escollit com a segon Tinent alcalde, i proposa que es reformin totes les comissions i es doni pas a la minoria; Royo diu que és tard, i Jimeno que va ser una equivocació no integrar la minoria. El bloc republicà està desfet, les contradiccions internes l'han destruït, Martínez es mostra disposat a dimitir, perquè la majoria amb cinc regidors no pot fer la feina amb ordre, però Rasal defensa la continuïtat –el poble és qui els ha escollit i no poden abandonar el càrrec fins que aquest així ho disposi”.

Bolós, el 5 de desembre, en representació de la minoria, declara que entén que l'alcalde cobri les hores que perdi del treball, aquest ho agraeix i diu que ell viu del seu treball. Ara Bolós pregunta com queden constituïdes les comissions. L'alcalde contesta que

⁷⁵³. –La dimissió de l'alcalde” i –l'ajuntamet que no ajunta” de l'alcalde. *LVDB*, 10 novembre 1931, pp.1-3. Entrant en altres greus acusacions: –De què ha de dedicar-se per les «mongetes» desdiu del què fins avui ens havia entretingut en fer-nos creure que era corredor d'impresos (en la sessió que va tractar-se del telèfon, de fer pagar les conferències, va lamentar-se que següent Alcalde, degut al treball de corredor precisava tot sovint el telèfon i que de subsistir l'acord del pagament de les conferències, era obligar-lo a renunciar d'ell). Mes tard, ens feu creure que la casa on treballava li guardaven el lloc, el sostenien i li passaven la setmanada.”

⁷⁵⁴. Jimeno el que volia era cobrar per la representació a l'Ajuntament i mai li ho van concedir i acusa a Micheli de cobrar per hores de treball perdudes. Segons Rasal, Jimeno deia a vegades que necessitava els diners i altres que no; i que el seu cap. li pagava les setmanades sense treballar. Micheli explica que havia cobrat tres hores que havia perdut del seu treball que és del que viu, però el seu cap. els ho va abonar i ell els ho va tornar i que si algú té algun dubte que convoquin una sessió extraordinària secreta. Jimeno proposa una sessió secreta i Royo una comissió depuradora, en no voler-ne formar part ningú es desestima.

accepta proposicions i que la setmana següent es discutirà el tema, la dreta ha guanyat la batalla, estarà a les comissions que desitgi. El triomf és total, Royo explica, al ple, la sessió secreta del dissabte, i diu que Jimeno va reconèixer discrepàncies amb la majoria i que el van obligar a dimitir, i que la seva actuació va ser *–a la ligera*”, aquest li aconsella que per dignitat no torni més a l’Ajuntament. Micheli li diu que ha de ser Jimeno qui ho ha de decidir; dimiteix i diu que no tornarà més l’Ajuntament; el 8 de juny de 1932 torna de nou al consistori.

L’any finalitza amb la creació d’una comissió de beneficència formada per la majoria i la minoria: Micheli, Rasal, Bolós i Royo i Micheli per fer-se càrrec dels obrers sense feina. Inici de la influència de la minoria en les decisions municipals.

Els comerciants i industrials ja tenen regidors amb capacitat d’incidència al consistori, el 2 de gener de 1932, quan aquests demanen a l’Ajuntament que no augmenti l’arbitri de carns i l’alcalde sol·licita que s’estudiï la proposta, Bolós –l’home fort de la dreta ara–, diu que s’accepti la demanda. Micheli posa en contradicció a la minoria, ja que la proposta d’augment d’arbitris l’havia fet el cap d’aquesta, Royo, però Soler i Bolós insisteixen i l’Ajuntament acorda no aplicar els augments, la dreta es divideix. El dia 9, Royo –que no havia assistit a l’anterior sessió–, demana la paraula, però en el seu nom i no en el del grup de la minoria, del qual fins ara era cap, dient que els augments havien estat acordats amb la minoria i no per iniciativa pròpia, i que si bé Bolós i Soler s’oposaren inicialment, després els van acceptar. S’inicià una forta discussió, Bolós diu que això no era veritat i que ells van manifestar al senyor Royo la seva oposició, davant de la qual aquest els va dir que els retiraria de la minoria per les divergències. Martínez diu que ells eren contraris a l’augment perquè pensaven que era una proposta de tota la minoria. Bolós es presenta com a defensor dels industrials i Royo dels interessos municipals, per ell, els preus de la carn del poble són més cars que els dels pobles limítrofes i els arbitris menors.

L’alcalde i la majoria, però continuen governant, multant als industrials que no pagaven els impostos, decomissant productes importats sense garanties sanitàries i que no havien pagat drets. Royo havia deixat d’assistir al ple i Bolós que actuava com a cap de la minoria –recordem que va ser Regidor 1r, en el primer Ajuntament de la dictadura, i que en arribar al poder, el tàndem, Joan Oller i Royo el van fer fora–, va preguntar per les multes per després felicitar-lo i animar-lo a aplicar amb rigor les sancions i a augmentar els arbitris sobre les carns i embotits d’importació. El 22 de febrer es creen les noves comissions, on està

representada, la majoria –Micheli, Martínez, López, Rasal, Insa i Roig– i la minoria –Bolós, Soler, Ribas i Sabadell–, Royo no, igual que Jimeno havia deixat d'assistir als plens.

L'Ajuntament continuava la gestió municipal al voltant dels grans temes, ensenyament, urbanisme, sanitat,⁷⁵⁵ transports,⁷⁵⁶ aturats, etc. El mes de febrer va esclatar la qüestió del tancament del mercat municipal i comerços els diumenges. La dreta, Bolós i Soler i el republicà Roig –apartat de la majoria i que té un restaurant–, s'enfronten amb Martínez que, com sempre, defensa la legalitat republicana, davant els dubtes de Rasal i del mateix alcalde, són més contemporitzadors i cerquen la manera, legal, que es puguin obrir, com podem comprovar a les actes del ple al llarg dels mesos.

L'Ajuntament forma part de la Federació de Municipis de Catalunya catalans, contribueix a les despeses de l'associació i porta a les reunions el tema de les agregacions i l'atur forçós. El pressupost de 1932 era de 307.096 ptes. L'alcalde i l'Ajuntament s'enfronten –com ja hem analitzat–, a l'església, per la forma de tractar a les persones necessitades del municipi. El 14 de març, l'arquitecte municipal ha lliurat a l'alcalde el projecte d'obres per mitigar l'atur forçós valorat en 300.000 ptes. i que aquest havia estat comunicat als fabricants i industrials del poble, perquè aquests col·laboressin igual que s'estava fent a Badalona. La forma d'actuar d'alguns regidors republicans com Roig, no respon a la correcció i el respecte que es mereixen les persones sense feina, com denunciïn Rasal i Martínez.⁷⁵⁷

Per celebrar el primer aniversari de la República, l'Alcalde proposa: donar 2 ptes. als obrers aturats del municipi segons llistat de la Comissió de Beneficència; autoritzar a tots els industrials, comerciants i associacions a decorar les seves façanes, un míting de l'Ateneo Obrero Federal –davant del Mercat– i agrair al propietari del primer balneari de Sant Adrià que autoritzés als escolars i mestres del municipi a utilitzar gratuïtament les instal·lacions.

⁷⁵⁵. L'Obra Popular Antituberculosa de Catalunya obre un dispensari de traumatologia (4-4-1932). Sobre l'OPAC: *LVDB*, 27 juny 1932, pàg. 3. Rebia una subvenció municipal de 500 ptes./mes.

⁷⁵⁶. S'inicien les accions per aconseguir un abaixador del tren (2-5-1932), l'alcalde Micheli s'incorpora a la comissió (1-6-1932). La companyia MZA construirà l'abaixador pagant el municipi –com varem analitzar–, les empreses Vinyes i Goig, Baurier i CELO van aportar 7.500 ptes; EEC, 2.000 ptes; CFE, 1.250 ptes.; VHPN, 500 ptes., col·laborant amb l'Ajuntament. Aquest faria coincidir l'horari de trens amb les entrades i sortides de les fàbriques. La inauguració es va fer el 8 d'octubre de 1933, amb l'assistència del *Patronato de la Biblioteca Popular, Centre República Federal Adrianenc, Unión de Propietarios y Vecinos de la Urbanización Font y Vinyals, Centre d'Esquerra y su sección femenina, Peña Dandy; señores Gay, de Energía Eléctrica, concesionarios de los baños «San Adrián»*[...] *En el Ayuntamiento tuvo lugar un lunch en honor al señor Nogués*[...] *Hicieron uso de la palabra [...] el alcalde señor Micheli y uno de los concesionarios de los baños*" *LV*, 13 octubre 1933, pàg. 17.

⁷⁵⁷. Insa afirma que es va atendre malament a una persona que demanava bons a la Comissió de Beneficència; Martínez, li respon que el senyor Roig li va dir que anava molt ben arreglat per demanar ajuda (21-3-1932).

El mes de maig, Bolós va acusar a l'alcalde de finalitzar les inauguracions amb un banquet com a la dictadura; Micheli li va demanar que retirés l'ofensa, però aquest no es va retractar, i li va dir que comunicaria la seva actitud al govern civil, moment en el qual Bolós, Soler i Roig abandonen la sessió. L'alcalde no assisteix a la inauguració i li va recordar a Bolós que ell havia assistit a més d'un banquet durant la dictadura.

El 27 de juliol, López (USC) s'enfronta amb l'alcalde i trenca amb la majoria, i rebent el suport de Bolós, però no pas del seu company de partit Martínez; l'Ajuntament ha esdevingut ingovernable. Així, el 3 d'agost de 1932, retornen al ple, Royo –absent des del 9 de febrer de 1932– i també Sabadell i Ribas, que han assistit irregularment. Tots ells formaran una minoria *–desligada de todo ideal político*”, les altres seran la de Bolós, Soler, Roig, Jimeno i López; i la suposada majoria de Micheli, Rasal, Insa i Martínez.⁷⁵⁸

L'Ajuntament recupera la unanimitat quan tots els regidors feliciten a Manuel Azaña i al govern republicà per haver aturat el cop d'estat del Gral. José Sanjurjo a Sevilla (10 d'agost) i, també a la Generalitat pel seu suport a les llibertats de Catalunya (17 i 20 d'agost). Dreta i esquerra preparen el pressupost del 1933, la majoria i la minoria voten el nomenament d'Andreu Soler com a regidor Síndic. L'Ajuntament assisteix a l'arribada de l'Estatut que porta el president del consell de ministres a Barcelona (14-9-1932); i a partir del dia 28 de setembre de 1932, les actes es redacten en català i també els noms dels regidors per l'acord unànim de tots els regidors. El 10 d'octubre, Martínez dimiteix de tots els seus càrrecs, segons Micheli, perquè les actes de la sessió es fan en català. Però nou dies després s'aprova que aquestes, siguin redactades també en castellà pels regidors castellanoparlants del consistori a proposta de López (membre de l'EEF); Rasal diu que només és ell qui ho necessita, que ell i Insa entenen perfectament el català, malgrat no haver nascut a Catalunya. Martínez explica a l'alcalde que ell va dimitir per problemes de salut i que tant li fa l'idioma en què es redactin les actes municipals, Micheli es va disculpar i retira el que li va dir.

⁷⁵⁸. –Eclepticisme a l'Ajuntament”. *LVDB*, 10 agost 1932, pàg. 4-6. Ataca a l'ajuntament republicà i a l'alcalde.

Les eleccions al Parlament de Catalunya del 20 de novembre, mostren una reducció de la participació, especialment a les ciutats obreres com Santa Coloma –abstenció del 58,3%–, el resultat a Catalunya consolida el triomf de les esquerres amb un el 62% dels vots; ERC va obtenir-ne 56 i la Lliga (CC), 16. A totes les ciutats veïnes es reproduïx el mateix esquema, triomf de les esquerres encapçalades per ERC i seguides per la Lliga, que havia recuperat pes electoral. Al municipi, la recuperació lligaire va ser espectacular (30%), gairebé havia multiplicat per cinc els resultats de 1931.

Taula CX: Eleccions Parlament de Catalunya (municipis): 20 de novembre de 1932

<i>Localitats</i>	<i>Votants</i>	<i>V %</i>	<i>ERC</i>	<i>CC</i>	<i>PRDF</i>	<i>PRR</i>	<i>BOC</i>	<i>PSOE</i>	<i>DC</i>
Sant Adrià de Besòs	—	—	47,0	30,1	13,1	5,9	1,2	0,9	1,8
Santa Coloma de Gramenet	2.778	41,7	52,1	28,8	6,5	8,6	3,0	0,3	0,8
Badalona	—	—	46,4	29,4	3,2	1,7	1,4	0,1	5,9
Barcelona	143.051	53,4	41,8	24,2	2,1	12,9	1,7	(*10,9	4,1

Llegenda: EEF = Partit Republicà Democràtic Federal. CC= Concòrdia Ciutadana (Lliga) **Fonts:** VILANOVA RIBAS, Mercedes. *op. cit.*, 2005 (Vol. I) pàg. 119, 122 i 123; (Vol. II) pàg. 84. (*) CCR= Concentració Catalanista Republicana.

L'atur forçós és un problema social de primera magnitud, que implica problemes econòmics, socials i polítics, per la qual cosa totes les organitzacions i els afectats es mobilitzen l'hivern del 1932. L'Amistat –l'associació dels senyors–, el desembre organitza una vetllada per les famílies necessitades i en atur forçós, l'Ajuntament va donar 100 ptes. a proposta de Bolós.⁷⁵⁹ L'alcalde es reuneix amb una comissió d'obrers sense treball que li demanen feina. Es crea una comissió municipal. L'església torna a enfrontar-se al poder civil, el 4 de gener de 1933, de nou l'economista Blanch, segons ERC, torna a repartir aliments i a explicar religió als nens; Micheli va informar-ne de nou al Governador Civil. L'Ajuntament, l'11 de gener, decideix prendre mesures contra l'atur, fent un cens obrer per oficis, dóna feina als qui portin més de dos anys al municipi i per ordre de data d'atur, i crea una borsa pública destinada a realització d'obres públiques en carrers, camins o defenses del riu Besòs.

L'agregació torna a unir a tots els regidors, l'Ajuntament va participar al 1r Congrés Municipalista Català –2-5 de febrer de 1933– representat per Micheli, Insa, Bolós i Roig; els delegats adrianencs van assistir a la ponència sobre la *Gran Barcelona*, i presenta una proposta perquè no es celebrés –amb Montgat, Tiana i Badalona– però va ser rebutjada.

⁷⁵⁹ –Femas d'indigència”. *LVDB*, 10 desembre 1932, pàg. 1-5. L'autor, El Caballero de la Rosa, culpabilitza a les autoritats, en certa mesura al pobre i la solució es que es generin llocs de treball. –Pobres y ricos”. *LVDB*, 21 gener 1933, pàg. 1-2, explica que als organitzadors del festival solidari alguns dels assistents van cridar –Trabajo”.

La dreta adrianenca torna a l'enfrontament un cop més de la mà d'en Bolós, que acusa a Royo, amb el suport de Roig, de robatori de voreres, i de cobraments indeguts a paradistes del mercat. L'alcalde crea dues comissions d'investigació –una amb Rasal, Bolós i López i l'altra amb Bolós, López i Insa–, el primer tema queda solucionat i demostrada l'honradesa de Royo i, el segon –cobraments indeguts–, després de deixar Bolós i López la comissió, Insa diu que Royo és innocent. Finalment, coneixem quin era el problema històric dels dos polítics de la dreta adrianenca, Royo lamenta l'absència dels acusadors –Soler, Bolós, Roig i Jimeno– en la votació i agraeix al consistori el seu suport, i afirma que no enten com un dels organitzadors d'un homenatge a la seva persona ara l'acusa –Bolós, cap de Sometent–. Royo diu que Bolós va ser amic seu mentre aquest va poder treure milers de pessetes de l'Ajuntament treballant-hi amb els seus carros i camions per compte del municipi. El que Bolós no li va perdonar mai és que no formés part de l'Ajuntament. El 4 d'octubre de 1933, Royo va ser nomenat dipositari de l'Ajuntament.

Taula CXI: Eleccions legislatives Sant Adrià de Besòs: 19 de novembre de 1933

D	S	Electors	Abstenció		Votants		ERC		Lliga Catalana		PRR		BND	
			Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
	1r	584	184	31,5	400	78,5	143	35,7	151	37,7	22	5,5	13	3,3
	2n	602	262	43,5	340	56,5	138	40,6	105	30,8	42	12,4	0	0,0
	3r	522	302	57,8	220	43,2	105	47,7	55	25,0	16	7,3	0	0,0
	4t	569	369	64,9	200	35,1	135	67,5	14	7,0	14	7,0	0	0,0
	1r	509	309	60,7	200	39,3	82	41,0	15	7,5	31	15,5	0	0,0
	2n	408	208	51,0	200	49,0	27	13,5	111	55,5	11	5,5	0	0,0
Total		3.194	1.634	51,2	1.560	48,8	630	40,4	451	28,9	136	8,7	13	0,8

Font: *La Veu de Besòs*, 1 desembre 1933. pàg. 3-4 i del 16 novembre 1933, pàg. 3-4. del BND: Bloque Nacional de Dretes (Gocoichea). * La Lliga va presentar-se a la província de Barcelona sota la denominació de *Defensa Ciutadana*.

Les eleccions legislatives del 19 de novembre mostren una forta abstenció, són les primeres en què les dones varen poder votar; l'anàlisi per districtes demostra que l'abstenció estava lligada a la classe social i no pas al sexe.⁷⁶⁰ Als barris populars d'obrers immigrants l'abstenció duplica als benestants. ERC millora els resultats respecte a les municipals i la Lliga els empitjora, en ambdós casos, lleugerament, el poble mostra la dualitat de tot el país entre els dos blocs polítics. La Lliga només guanya al casc antic i la zona pagesa de la Mina,

⁷⁶⁰. –La dona en les repúbliques de Vanguardia”. *LVDB*, setembre 1933, pàg. 1-2. La dona, per la dreta, es considerada a la república espanyola, com a imitadora de l'home –sovietisme” i no en les seves diferències biològiques i culturals, un masclisme paternalista i reaccionari.

on també hi ha una forta abstenció. L'abstenció als municipis veïns segueix la mateixa pauta, molt alta a Sant Adrià i Santa Coloma superant a la participació i alta a Badalona i Barcelona però per sota de la participació. ERC guanya a tots els municipis veïns, però amb un marge més estret que a les del 1931 i 1932; només Barcelona perd per dècimes.

Taula CXII: Resultats eleccions legislatives (municipis): 19 de novembre de 1933

<i>Localitats</i>	<i>Votants</i>	<i>V %</i>	<i>ERC</i>	<i>Lliga</i>	<i>CEC</i>	<i>PRR</i>
Sant Adrià de Besòs	1.560	48,8	40,4	28,9		8,7
Santa Coloma de Gramenet	7.365	40,8	22,0 (60)	14,7 (40)		
Badalona	14.857	56,1	44,4	37,1		10,1
Barcelona	365.820	61,2	36,4	36,5	9,3	10,8

Llegenda: EEF = Partit Republicà Democràtic Federal. **Fonts:** VILANOVA RIBAS, Mercedes. *op. cit.*, 2005 (Vol. I) pàg. 119, 122 i 123; (Vol. II) pàg. 85, pàg. 85. Badalona: CARRERAS GARCÍA, Montserrat; VALL I SERRA, Núria, *op. cit.*, 1990, pàg. 148. Santa Coloma de Gramenet: CARRERAS GARCÍA, Montserrat; RUIZ TOSSAS, Helena, *op. cit.*, 1986. pàg. 73-74. No disposem dels vots a les altres candidatures; ERC, màxim 1.620 vots i la Lliga, 1.086.

La mort del president de la Generalitat Francesc Macià i Llussà el 25 de desembre de 1933 – Micheli, Royo, López i Rasal assisteixen a l'enterrament en nom de l'Ajuntament– i l'arribada al govern de Lluís Companys i Jover, iniciant una nova etapa en la gestió de l'autogovern català i al municipi. El triomf electoral de les dretes a Espanya i l'arribada al govern d'Alejandro Lerroux (PRR) amb el suport de la CEDA –dreta extrema–, primer parlamentari i més tard des de dins del govern, portarà a Espanya a una confrontació, ja que l'objectiu d'aquestes dues forces era destruir o limitar totes les reformes endegades per l'aliança republicana socialista. El cicle electoral es completa, el 14 de gener de 1934, quan es celebren les primeres eleccions municipals de la Segona República, els resultats al municipi mostren una abstenció estable i elevada (51%), però un cop més, el triomf de les esquerres és aclaparador, i dins d'aquestes, ERC és la força més destacada (43,2%), seguida dels republicans federals (16,8%) i dels radicals (12%). La dreta, representada per l'omnipresent Lliga que ha aconseguit aplegar tot el vot de la dreta (28%), es consolida com la veritable alternativa; Royo serà el portantveu després de deixar fora a Bolós, que representava a la dreta més reaccionària. Als municipis veïns, l'abstenció es redueix –especialment a Santa Coloma–, i augmenta molt a Barcelona; els resultats són similars als de les legislatives de 1933, però ara ERC millora els resultats, i guanya a Barcelona.

Taula CXIII: Eleccions municipals a Sant Adrià de Besòs: 14 de gener de 1934

<i>Partits</i>	<i>Vots</i>	
	<i>Absoluts</i>	<i>%</i>
Esquerra Republicana de Catalunya - Unió Socialista de Catalunya	838	43,24
Candidatura Republicana Administrativa (Lliga Catalanista)	542	27,97
Candidatura Republicana Federal (PRF)	325	16,77
Unió Republicana (PRR)	233	12,02
Participació (Total vots a partits)	1.938	48,90
Electors	3.966	100,00
Abstenció	2.028	51,10

Fonts: Elaboració pròpia a partir d'ASAB, Eleccions Municipals. Capsa: 1243 i –Fenim ja escollit el nou Ajuntament”, *La Veu de Besòs*, de 30 de gener de 1934. núm. 144, pàg. 2-3. Altres dades: “*Esquerra i Unió Socialista, 837 votos; Liga y del Comercio en Candidatura Republicana Administrativa, 541; Radicales (PRR), Extrema Izquierda Federal con algunos comerciantes, formando la lista Unión Republicana, 253, y Federales, 325.*” LV, 16 gener 1934, pàg. 29.

La constitució del nou Ajuntament (1 de gener de 1934) va ser presidida per Royo, com a regidor de més edat, i comença amb les votacions per la proposta càrrecs, gairebé, per unanimitat –Francesc Micheli i Jover (15 a favor i 1 en blanc); 2n tinent d'alcalde: Joaquim Gonfaus Comes (13 a favor, 2 en blanc, 1 per a Pere Manyà Amorós); 3r tinent d'alcalde: José Royo Genique (13 a favor i 1 blanc); 4t tinent d'alcalde: Guillem Comorera Rosinés (15 a favor i 1 per a Francesc Ortiz Martínez). Tant l'alcalde Micheli com Comorera (USC) van rebre el suport de tots els regidor. Celestino Martínez, ara estava de vocal de la junta de la USC, i no tornarà a la vida municipal fins la Guerra Civil (1936-39). El primer debat serà sobre l'augment de sou dels funcionaris, Comorera, s'hi oposarà mentre que el seu company Ortiz –secretari de la USC i Comorera vocal–, no; Royo, portantveu de la Lliga Catalana fa constar al la majoria republicana d'ERC amb els mateixos arguments sobre la justícia de la mesura, que serà aprovada (13 a favor i 1 en contra). Finalment, les comissions municipals es van formar, el 7 de febrer de 1934.⁷⁶¹

⁷⁶¹. Comissions municipals del 7 febrer 1934. Governació i proveïments: President: Francesc Abril Lloberas, V: Antoni Bigas Suñol i Francesc Pitarch Domingo; Hisenda: Pres.: Francesc Micheli Jové, V: Mateu Viura Vidal, Francesc Ortiz Martínez i Ambrós Boix Roca; Foment: Pte: Joaquim Gonfaus Comas, V: Josep. Navarro Segura, Josep. Royo Genique; Cultura: Pte: Pere Manyà Amorós, V: Joaquim Parcet Jordà i Andreu Oller Palou; Sanitat i assistència social: Pres.: Guillem Comorera Rosinés, V: Josep. Mahó Conca, Andreu Monteys Capdevila; Consell Local de Primer Ensenyament: Joaquim Parcet Jordà; Patronat de la Biblioteca Popular: Pere Manyà Amorós; Dipositari: Mateu Viura Vidal; Alcaldes de Barri: Claudi Basteran Garriga (Districte I, Secció 1a i 2a), Cándido López Ávila (Districte II) i Lluís Domingo Torrens (Districte I, Secció 3a, 4a i 5a). Els alcaldes de barri van ser nomenats el 21 de febrer de 1934.

Un nou enfrontament entre l'alcalde i la minoria es va produir, quan aquesta proposa suspendre la concessió de transport de passatgers a Torné Planes per vulnerar les condicions de l'acord i agredir a un passatger davant de l'Alcalde (7 de març de 1934). Royo s'oposa, però Micheli explica els detalls del mal funcionament: no ha pagat el cànon del 1933 (600 ptes.), obliga a pujar als passatgers per la part del davant, ja que ha acomiadat als cobradors, condueix i cobra alhora, i falta al respecte als passatgers. Royo li va dir a l'alcalde que ell no podia suspendre un servei unilateralment, mentre que aquest defensa que sí que ho pot fer per evitar un desordre públic. La majoria vota a favor de la suspensió i proposa la municipalització del servei, la minoria s'oposa perquè veu en això un principi socialitzant. Es torna a produir el mateix resultat de la votació anterior. En contra: Boix, Monteys, Oller,

Taula CXIV: Ajuntament de Sant Adrià 1934

Alcalde: **Francesc Micheli Jové**
Alcalde 2n: Joaquim Gonfaus Comas (ERC)
Alcalde 3r: José Royo Genique (LIC)
Alcalde 4t: Guillem Comorera Rosinés (USC)

Consellers:

Mateu Viura Vidal (ERC)
Pere Manyà Amorós (ERC)
Francesc Ortiz Martínez (USC)
Josép Mahó Conca (ERC)
Francesc Abril Lloberas (ERC)
Josép Navarro Segura (ERC)
Antoni Bigas Sunyol (ERC)
Joaquím Parcet Jordà (ERC)
Andreu Oller Palou (LIC)
Ambrós Boix Roca (LIC)
Francesc Pitarch Domingo (LIC)
Andreu Monteys Capdevila (LIC)

Pitarch i Royo (igual que a la votació anterior). Al final es decideix la municipalització del servei. L'Ajuntament rep el suport del Centre d'ERC, CRFA, AOF i demanen que siguin municipalitzats tots els serveis públics; es fa amb caràcter de monopoli.

L'Ajuntament opta per vies més contundents i pragmàtiques, en totes les qüestions; ara, obliga a tapiar els solars situats entre altres edificis. Si no ho fan els propietaris ho farà l'Ajuntament pagant les primeres despeses. També es comença de nou l'organització contra l'atur forçós,

mitjançant la creació d'una llista, es comprova la situació i es dota d'un carnet d'identitat per establir un rigorós torn de treball a les feines municipals.

Els atacs personals tornet Boix (LIC) acusa l'alcalde de cobrar de la fàbrica i de l'Ajuntament, ell torna a explicar que només cobra de l'Ajuntament, quan per raons de feina municipal ha de deixar el taller. La solució establerta és que tots els consellers que vulguin cobrar 15 ptes./dia de dieta, han de deixar les seves ocupacions per tasques municipals.

Taula CXV: Resultat de les eleccions municipals (municipis): 14 de gener de 1934

Localitats	Electors	Votants		CER/ERC		Lliga / CD		(*) AER // PRR	
		Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Sant Adrià de Besòs	3.966	1.938	48,9	838	43,2	542	28,0	558	28,8
Badalona	26.256	14.466	55,1	7.604	52,6	6.409	44,3		
Barcelona	608.180	323.383	53,2	162.776	50,3	133.711	41,3	20.914	6,5
Sta. Coloma Gramenet	7.395	3.286	44,4	1.945	59,2	1.039	31,6	302	9,2

Fonts: SOLER BECERRO, Ramón, «Les eleccions municipals de 1934 a Catalunya». *Segle XX. Revista catalana d'Història*, 2015, núm. 8, pàg. 47-75. Dades estadístiques pàg. 2-3 [En línia, consultat: 21 juny] Disponible a internet: https://www.researchgate.net/publication/291075436_Les_eleccions_municipals_de_1934_a_Catalunya A tota les ciutats ERC es va presentar amb la USC i altres formacions d'esquerres nacionalistes. (*) Els resultats d'AER-PRR només en el cas de Sant Adrià de Besòs són per l'AER (Aliança d'Esquerres Republicanes). A Badalona, la CD (Candidatura de Dretes) estava formada per la Lliga, Tradicionalistes i el PRR va anomenar-se: Candidatura Proporcionalista Administrativa).

Les tensions polítiques que viu el govern de la Generalitat es traslladen a l'Ajuntament (20 de juny de 1934), quan aquest vol enviar un telegrama de suport al president i a la Generalitat de Catalunya per les dures circumstàncies per les quals passen –relacionat entre d'altres qüestions amb la llei de contractes de conreu, aprovada pel Parlament a l'11 de l'abril, i que el Tribunal de Garanties Constitucionals acabarà suspent el 6 de juny–; Royo i la minoria de dretes no el recolza per considerar-ho una proposta partidista –i perquè la LIC estava aliada amb els grans propietaris de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) en la qüestió agrària– i per la por que la Generalitat fos dissolta per la dreta.⁷⁶² La minoria afirma que s'ha de defensar l'autonomia de Catalunya amb una política de concòrdia i no partidista; Abril (ERC) diu que ells donarien suport a la proposta, si s'afegia que *«es defensarà en la forma i el mode que les circumstàncies exigeixin les llibertats de Catalunya, si aquestes, es veuen amenaçades pel poder central»*. Micheli afirmava que la minoria no vol recolzar ni a la Generalitat ni al President, i que només vol donar recolzament als plantejaments de la Lliga Catalana. Royo, un cop més, reafirma la seva postura de sempre, dient que ell no pertany a la disciplina de cap partit polític i que la seva és una candidatura administrativa i diu que no està d'acord amb la proposta d'Abril, per ser enemics de tota violència, i diu que és tan català com el que més. La proposició és aprovada amb els vots en contra de la Lliga.

Un cop més, una part de la minoria socialista, la que ara controla el partit (Ortiz), defensa que no pot ser condició conèixer el català (llegir i escriure) perquè la majoria de gent del municipi és de fora de Catalunya. Abril li pregunta a Ortiz si no pertany a la USC i,

⁷⁶². «Nota del moment». *LVDB*, 17 juny 1934, pàg. 1. Suport editorial a la inconstitucionalitat de la Llei de contractes de conreus, dictada pel Tribunal de Garanties Constitucioals a Madrid, a defensat als «espoliats».

segons explica el problema amb la majoria, no és el català sinó la forma de decidir la qüestió del quiosc. La minoria que havia deixat d'anar als plens el 4 de juliol, i que no va voler donar cap explicació a l'alcalde quan es va entrevistar amb Royo, no tornarà mai més, els fets del 6 d'octubre suposaran la destitució de l'Ajuntament i l'empresonament de l'alcalde i d'alguns regidors.

2.3.2. Els fets del 6 d'octubre: destitució i empresonament del govern municipal

Francesc Micheli, la tarda del 6 d'octubre, va proclamar la República Catalana des del balcó de l'Ajuntament, va ordenar la sortida de grups del sometent i de la guàrdia cívica, quedant la població incomunicada tant per carretera com per tren.⁷⁶³ Sant Adrià obeïa les ordres de la Generalitat i del president Companys, que proclamava *«l'Estat Català de la República Federal Espanyola»* i ho feia per aturar la possible pèrdua de l'autogovern, i alhora obligar al govern espanyol de Lerroux a negociar, com el 14 d'abril de 1931, i ho va fer sense el suport de la gran organització de masses del país, la CNT, que considerava l'acció com una confrontació entre partits burgesos.⁷⁶⁴ Companys, malgrat no tenir les forces necessàries, esperava el suport dels treballadors de l'Aliança Obrera de Catalunya⁷⁶⁵ i de l'èxit de la vaga general a Espanya (5 d'octubre), que havien preparat el PSOE i la UGT contra el govern radical-cedista, al que consideraven disposat a destruir la república i obrir les portes al feixisme.⁷⁶⁶ La vaga general insurreccional convocada a Espanya va ser un fracàs –excepte a Astúries, per la unitat d'acció entre la CNT i UGT–, que es va saldar amb uns 30.000 detinguts, 1.200 morts i la clausura massiva de sindicats, associacions i cases del poble. Mentre que a Catalunya, les detencions van ser d'unes 5.200 persones –2.300 van ser processats i un miler jutjats en consell de guerra o pels Tribunals d'Urgència–, els morts 43 i els ferits 155.

A Catalunya, els esdeveniments es van succeir molt ràpidament, el dia 6 a un quart de nou es proclama la república catalana, a dos quarts de nou l'estat de guerra i, a les set del matí del dia 7, la revolta havia estat aixafada. A Sant Adrià de Besòs, la insurrecció en defensa de la Generalitat i la República estava encapçalada per ERC –tal i com s'havia decidit fer, el 20 de juny, al ple de l'Ajuntament–; havia començat la tarda del dia 6 i al llarg de la nit del diumenge 7, s'instal·laren dues barricades, una al costat dels burots –feta amb llambordes de la carretera– i una altra al pont del Besòs –amb dos carros creuats–, on arribaven en camió homes armats que es movien pels municipis veïns. Les banderes d'Estat Català que onejaven

⁷⁶³. *L'Opinió*, 10 octubre 1934, pàg. 5.

⁷⁶⁴. Cfr. UCELAY-DA CAL, Enric.; LÓPEZ ESTEVE, Manel; GONZÀLEZ VILALTA, Arnau (Coordinadors). *6 d'octubre. La desfeta de la revolució catalanista de 1934*. Barcelona Editorial Base, 2014.

⁷⁶⁵. MARTÍN RAMOS, José Luis. «Els comunistes i el moviment d'octubre de 1934 a Catalunya». A: *Ibidem*, pàg. 421-441.

⁷⁶⁶. La pregunta, com diu Ucelay-Da, era: *«què creien els actors de 1934 que aconseguirien amb llurs accions?»* potser un nou 14 d'abril. UCELAY-DA CAL, Enric. «El gran dia de la revolta: il·lusions i enganys del Sis d'Octubre». A: *Ibidem*, 2014, pàg. 67 i 106-111.

des del dia anterior, a les deu del matí, havien desaparegut de l'Ajuntament i dels dos centres d'ERC –Valentí Almirall i Andreu Vidal–. Les tropes havien pres el control del –Gurugú” al barri de la Salut i controlaven la carretera a Badalona; tota presència d'homes armats o de l'ordre cívic havia desaparegut del poble, però sobre la mitjanit un grup d'homes recorregueren esvalotadament el poble demanant armes, mentre dues bombes esclataren sota el pont el Besòs i els fanals de diversos carrers van ser trencats pels revoltats, per evitar ser descoberts.⁷⁶⁷ El dilluns 8, al migdia, dues camionetes de policia armada que anaven a desfer la barricada de Badalona, es van aturar en arribar a la parada del poble; el caporal va endegar uns trets d'advertiment i va començar a aturar i a detenir homes, posant-los mans enlaire i de cara a la paret del cinema. Els homes foren obligats a caminar cap a Badalona on van ser utilitzats com a escuts humans i obligats a desmuntar la barricada que separava ambdós municipis, enmig d'alguns trets dels revoltats badalonins, un cop desfeta continuaren la marxa fins a les cases consistorials de Badalona. Després, els detinguts adrianencs foren posats en llibertat gradualment. El dimarts 9 havia tornat la normalitat al municipi i a totes les poblacions veïnes, la dreta adrianenca, a l'editorial del seu mitjà de comunicació oficial, defensava les postures d'ordre i concòrdia del catalanisme conservador, alhora que criminalitzava als catalanistes republicans i d'esquerres acusant-los de voler imposar els seus principis per la violència.⁷⁶⁸ La resistència a Badalona, que durà fins: *–El dilluns a la tarda els Guàrdies d'Assalt des de Sant Adrià aconseguiren rompre les barricades dels obreristes i ocupar militarment la ciutat amb reforços arribats de Barcelona*”, fou protagonitzada per ERC, l'AOC i elements anarcosindicalistes –tant de la CNT com dels Sindicats d'Oposició–, i aquesta aliança va ser el resultat de dinàmiques locals pròpies i amb idees clares i senzilles, com: *“hacer frente al imperante oleaje de la reacción organizada”* o *“per evitar el feixisme”*.⁷⁶⁹ Els enfrontaments entre els militants de la CNT i els escamots de Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català (JEREC) –liderats per Josep Dencàs i Miquel Badia–, la tendència faista a la CNT adrianenca i els testimonis recollits per Andreassi apunten a la no participació dels anarcosindicalistes del municipi en els esdeveniments, ara bé, el poble va

⁷⁶⁷. Els desperfectes causats pels fets d'octubre de 1934, segons la Companyia Barcelonesa d'Electricitat eren de 1.829,43 ptes. L'Ajuntament no es va fer càrrec de les despeses degut a la situació de transitorietat (20-11-34).

⁷⁶⁸ –Anant pel Carrer. Un dia de Revolució”. *LVDB*, 16 octubre 1934, pàg. 2-3 i –Después de la prueba”, pàg. 1-2.

⁷⁶⁹. LÓPEZ ESTEVE, Manel. *Els fets d'octubre de 1934 a Catalunya: més enllà de l'acció governamental*. Tesi doctoral, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2012, pàg. 242. [En línia, consultat: 2 maig 2017] Disponible a internet: <http://www.tesisenred.net/handle/10803/83653>

declarar la vaga general –igual que a Santa Coloma i a Badalona–,⁷⁷⁰ mentre grups de persones armades recorrien els carrers. Malgrat tot, ells també patiren la repressió amb el tancament de l'escola racionalista i la persecució dels seus afiliats. La sol·licitud de retorn al treball feta per la CNT als obrers catalans va ser rebutjada per totes les organitzacions republicanes i obreres, encara més quan a Astúries hi havia una revolució en marxa. Aquest fet va mostrar les contradiccions del faisme i especialment de García Oliver, que amb la voluntat de fer fracassar el 6 d'octubre, va quedar arrenclerada a molts llocs –com al municipi– al costat dels seus enemics: les forces de l'ordre, els militars i la dreta reaccionària. Com expliquen López, Francisco Ascaso i altres dirigents, s'adonaren de l'error, no tant per no haver donat suport als republicans d'ERC, sinó sobretot als obrers asturians revoltats, que morien i lluitaven units –CNT-UGT– contra el feixisme naixent.⁷⁷¹

Els dies de la vaga general i després del fracàs de la insurrecció, l'Ajuntament adrianenc continuava funcionant, va celebrar dos plens burocràtics, els dies 5 i 11 d'octubre –sense cap referència als fets del dia 6–, i els va suspendre els dels dies 3 i 17, per incompareixença de tots els regidors, menys l'alcalde; fins el dia 18 d'octubre, quan l'alcalde i tres regidors ja havien estat detinguts i l'Ajuntament destituït.⁷⁷²

El mes de novembre s'obre una causa per presumpte delictes de Rebel·lió Militar pels fets d'octubre, contra els adrianencs: Josep Ibern Jofre (jutge municipal)⁷⁷³, Francesc Micheli Jové (alcalde d'ERC), Mateu Viura Vidal (regidor d'ERC), Maurici Vilajosana Biel (caporal del sometent), Joan Anton Calpena (xòfer), Francesc Abril Lloveras (regidor ERC), Martí Barba (caporal del sometent) i Pere Manyà Amorós (regidor ERC).⁷⁷⁴ Al llarg dels mesos de novembre i desembre aniran a declarar els processats, i els testimonis dels fets succeïts al voltant de les barricades, fins quedar en llibertat provisional, el 27 de desembre; havien estat detinguts al vaixell presó, Argentina –els sometents Vilajosana i Barba (no processats en

⁷⁷⁰ CARRERAS GARCÍA, Montserrat; RUIZ TOSSAS, Helena. *op. cit.*, 1986. pàg. 43-45. VILLARROYA FONT, Joan. –Els Fets d'Octubre de 1934” A: UCELAY-DA CAL, Enric.; LÓPEZ ESTEVE, Manel; GONZÁLEZ VILALTA, Arnau (Coordinadors). *op. cit.*, 2014. pàg. 279-288

⁷⁷¹. *Ibidem*, pàg. 213-218. i ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 71-72.

⁷⁷².”Manifestaciones del auditor de guerra. Lista oficial de detenidos. Nuevas detenciones en Santa Coloma y San Adrián. Destitución y detenciones”. *LV*, 20 octubre 1934, pàg. 7. També a: LÓPEZ ESTEVE, Manel. *op. cit.*, 2014, pàg. 487, 497, 509, 635, 655, 673, 804 i 806.

⁷⁷³. Va ser substituït per José Royo Queraltó –fill del polític José Royo Genique– i el suplent era Andrés Montéis Capdevila. *LV*, 12 maig, 1935, pàg. 8.

⁷⁷⁴. ASAB. *Expedients judiciales*. Causa núm. 296 de 1934, instruïda pel Jutge Instructor Comandat d'Infanteria: Serapio Martínez Iñiguez, als Edificis Militars de Barcelona (planta baixa).

aquesta causa), havien estat a la presó de Barcelona–, van haver de presentar-se cada vuit dies a l’alcaldia de Sant Adrià, fins el sobreseïment de la causa, el 25 de gener de 1935.⁷⁷⁵

2.4. El lerrouxisme al poder i la dreta adrianenca: una convivència impossible: 1934-1936

El 18 d’octubre, el capità de carrabiners, Jesús Torralba Rodríguez –comandant militar de Badalona–⁷⁷⁶ convoca els regidors de la corporació per comunicar-los la destitució de l’alcalde Micheli i el deure de designar-ne un de nou. Assisteixen a la reunió a l’Ajuntament els representants de les minories: Comorera (USC), Royo (Lliga) i Gonfaus (ERC), i el comandant els: *–invitaba para ver si se ponían de acuerdo, al objeto de designar un nuevo Alcalde de entre los restantes miembros que forman la Corporación municipal o fuera de ella, advirtiéndoles que en caso de no mediar acuerdo, será suspendido todo el Ayuntamiento y se nombrará un Alcalde gestor designado entre las personas más salientes de la localidad.*” Es tornen als mètodes de la dictadura: els nomenaments governamentals de regidors o alcaldes gestors. Els regidors republicans es neguen a fer cap proposta de nomenament; per la qual cosa els militars, amb el suport de la Unió de propietaris de Sant Adrià de Besòs –lligada a la dreta tradicional–⁷⁷⁷ i de la Unió de Comerç i Indústria (UCI),⁷⁷⁸ trien com a alcalde gestor a Manuel Barraceta Barba –18 d’octubre de 1934 fins el 3 de maig de 1935–. El nou alcalde ha d’informar a la Comandància Militar de Badalona de totes les decisions que

⁷⁷⁵. ASAB. *Correspondència judicial*, Informes i resolucions, novembre 1934 - gener 1935. UI: 492.

⁷⁷⁶. Aquest procediment és el mateix a Badalona, però a aquesta localitat la Lliga es farà amb l’alcaldia desplaçant a radicals i a la majoria democràtica d’ERC-USC. A Santa Coloma, la Lliga també es fa amb el control del municipi amb diferents alcaldes.

⁷⁷⁷. La Unió de propietaris de Sant Adrià de Besòs va ser fundada, el dia 31 d’agost de 1934 –seu carrer Fermín i Galán– va ser dissolta el 1943. Suposem continuadora de –La Amistad.Círculo Instructivo de propietarios y vecinos de Sant Adrià. AHGCB. *Registre d’associacions*. Reg: 17.016. Vol. 10.

⁷⁷⁸. La Unió de Comerç i Indústria – fundada, el 31 de març de 1932– estava presidida pel seu fundador, Manuel García Blasco de Badalona, casat, de 40 anys i de professió paleta. La societat va crear-se per la defensa dels interessos comercials i industrials de Sant Adrià de Besòs –seu social a Pi i Margall, 14 (Bar Central), García Blasco va ser president fins el 1935 i va ser substituït per Manuel Barba Barraceta –alcalde gestor durant sis mesos (1934-1935)– que era propietari d’una botiga de venda d’ous a l’engròs i d’una parada al mercat on els venia al detall. El 1938 torna a ser president M. García, però llavors la denominació de la societat va ser adaptada als nous temps revolucionaris, Associació de Petits Comerciants i Industrials. L’origen de l’entitat va ser la lluita per obrir el mercat en festius, la prohibició de la venda ambulat i la reglamentació de les botigues que feien competència il·lícita i no respectaven les normes higièniques. Curiosament, les botigues que més molestaven a l’associació van ser les de venda de peix, negoci en el qual Garcia tenia els seus interessos, segons la CIC tenia entre el 1936 i el 1938 una parada al mercat de peix fresc. La UCI, el 1935, apareixia al –BOGC. *Cens Electoral Social de Catalunya. Entitats patronals*, 22 novembre 1935, pàg. 1652-1660–, en diferents epígrafs econòmics amb un total de 90 patrons que ocupaven a 223 treballadors –dos ocupaven a 206 en oficis de la construcció–.

prengui. De tota manera, la gestió de Barraceta al capdavant de l'Ajuntament no es pot considerar simplement burocràtica administrativa, sinó profundament política, comença defensant els seus interessos i dels comerciants, obligant als funcionaris a perseguir la venda ambulants, reforçant el control sobre les peixateries del mercat, retornant la concessió dels transports a Torner i mostrant-se contrari a la municipalització decidida i aprovada pel consistori.⁷⁷⁹ La dreta adrianenca més reaccionària no deixa d'aprofitar la derrota del govern d'ERC per defensar el de sempre, els suposats Ajuntaments administratius enfront dels polítics i, alhora, demanar la formació d'un nou Ajuntament,⁷⁸⁰ mostrant el seu agraïment a la gestió de Barba, *—Tot ens ho heu fet de franc: que consti com a exemple—*. El 6 de juny de 1935 se li oferirà un vermut d'homenatge, amb la participació dels industrials i dels comerciants —que li van donar suport en el seu mandat— i del comandant militar de Badalona Torralba que: *—Començà en català demanat se'l dispensés, que ho faria en castellà per ser-li més fàcil.*⁷⁸¹ L'1 de març de 1935 es començaven a recuperar les institucions, però sotmeses al govern central, així la Federació Catalana de Municipis, un cop aixecada la seva suspensió (1 de febrer) i per tal d'iniciar les seves activitats, demana als Ajuntaments adherits el pagament de la quota de 1934, en el cas del municipi era de 200 ptes.

El 3 de maig de 1935, es va constituir el nou Ajuntament,⁷⁸² format per setze regidors: cinc triats democràticament en la llista de la Lliga —la minoria de dretes regionalista—, i deixa els onze restants d'ERC-USC fora de l'Ajuntament —ja que no van poder ser substituïts pels suplents—; els substitueix per onze ciutadans triats pel governador interí de la Generalitat de forma arbitrària i, a més a més es dona el govern municipal. La nova majoria estava formada per vuit regidors del Centre Republicà Radical (Ierrouxistes) i tres de la CEDA. El dia de l'elecció restaven evidents els dos blocs de poder: d'una banda, la nova dreta radical-cedista, encapçalada pel dependent de comerç Enric Algueró i, d'altra, la regionalista, un cop més dirigida pel comerciant José Royo.⁷⁸³

⁷⁷⁹. LVDB, 30 octubre 1934, pàg. 1. Entrevista a Manuel Barba. —Ajuntament—. LVDB, 31 de gener 1935, pàg. 2.

⁷⁸⁰. —De l'arqueix de la caixa municipal—. LVDB, 14 i 30 novembre 1934, pàg. 4 i 6 respectivament. —Ajuntament—. LVDB, 30 abril 1935, pàg. 4-5, donava la primícia de la nova comissió gestora.

⁷⁸¹. —A l'excalcalde Gestor: Senyor Manuel Barba—. LVDB, 15 maig 1935, pàg. 2. —Un vermut d'honor per homenatjar al senyor Manuel Barba: exalcalde gestor—. LVDB, 15 juny 1935, pàg. 3-4.

⁷⁸². L'Ajuntament es constituirà amb els regidors no electes i nomenats pel Governador General —segons decret de la presidència de la Generalitat (intervenguda) de 26 d'abril de 1935— i amb la minoria de la Lliga.

⁷⁸³. —Ajuntament—. LVDB, 15 maig 1935, pàg. 2-3. ASAB. LAPA, 3 maig 1935. Només assisteixen dotze regidors. Votacions: Alcalde: Enric Algueró Peris (8 vots a favor, 4 en blanc); 2n tinent d'alcalde: Antonio Gimeno Rossell (7 vots a favor i 5 en contra); 3r. Tinent d'alcalde: Pere Oliveres Farell (7 vots a favor i 5 en contra); 4t. tinent d'alcalde: Fors Riu (7 vots a favor i 5 en contra).

Taula CXVI: Els Ajuntaments gestors lerrouxistes, 1934-36

<u>3-5-1935</u>	<u>14-8-1935</u>
Alcalde: Enric Algeró Peris	Alcalde: Enric Algeró Peris
Alc. 2n: Antonio Gimeno Rossell (DD: 7-8-35)	Alc. 2n: Pere Oliveres Farell (DN: 6-9-35)
Alc. 3r: Pere Oliveres Farell	Alc. 3r: Joan Farrás Ribera (dipositari) (DN: 6-9-35)
Alc. 4t: Josep Fors Riu (DD: 7-8-35)	Alc. 4t: Antoni Arjó Navarry (DN: 6-9-35)
Consellers:	Consellers:
Joan Farrás Ribera (dipositari)	Vicens Fabré Lluch (síndic)
Vicens Fabré Lluch (síndic)	Josep Fors Riu (DD: 18-9-35)
Joan Ariño Orench	Antonio Gimeno Rossell (DD: 18-9-35)
Josep M Costal (Gratal) Nicolau	Joan Ariño Orench (DD: 18-9-35)
Andreu Oller Palou	Josep M Costal Nicolau
Josep Royo Genique	Andreu Oller Palou
Andreu Monteys Capdevila (RC: 26-6-35)	Josep Royo Genique
Francesc Pitarch Domingo	Francesc Pitarch Domingo
Amadeo Pons Ribera (DN: 16-5-35)	Amadeo Pons Ribera
Antoni Arjó Navarry (DN: 29-5-35)	Salvador Asensio Foj (DN: 2-10-35)
Antoni Roselló Roig (DN: 29-5-35/DC:7-8-35)	Joan Roqueta Arnella (DN: 2-10-35)
	Geroni Magrans Pineda (DN: 2-10-35)
	Josep Sabaté Ferruz (DN: 15-1-36)
	Joan Ausach Curto (DN: 15-1-36)

Llegenda: DN: Data de nomenament en el càrrec, DD: Data de dimissió; DC: Data de cessament i RC: Renúncia del càrrec.
Fonts: ASAB, LAPA i LACPA. Sobre dimissions i substitucions: –Ajuntament”. *LVDB*, 15 juny 1935, pàg. 2-3; 21 setembre 1935, pàg. 2-3 i 19 octubre 1935, pàg. 2-3.

Els regidors radicals eren treballadors amb un cert grau d’especialització –agent d’assegurances, xofers, paletes, forner, dependent o fogoner–, mentre que els de la dreta eren els propietaris agrícoles, industrials (fuster) i comerciants (olis, alimentació), la vella classe dominant i governant adrianenca. Les comissions de govern van quedar constituïdes per dos radicals i un lligaire, els regidors de l’oposició van poder conèixer els projectes i prendre part en les discussions administratives.⁷⁸⁴

⁷⁸⁴. Comissions municipals de 8 de maig de 1935. Governació i proveïments: President: Antoni Gimeno Rosell i Vocals: Josep. Fors Riu i Josep. Royo Genique; HisendPres.a: Pres.: Enric Algeró Peris i V: Joan Ariño Orench, Vicens Fabré Lluch i Andreu Oller Palou; Foment: Pte: Pere Oliveres Farell i V: Vicens Fabré Lluch i Francesc Pitarch Domingo; Cultura, Sanitat i assistència social: PRES.Pres.: Pere Oliveres Farell i V: Josep. Fors Riu, Josep. Maria Costal Nicolau i Andreu Monteys Capdevila; Consell Local de Primer Ensenyament: Josep. Fors Riu; Patronat de la Biblioteca Popular: Enric Algeró Peris i Pere Oliveres Farell, Dipositari: Vicens Fabré Lluch; Síndic: Vicens Fabré Lluch i Junta Municipal de Cens Electoral: Vicens Fabré Lluch.

L'acció de govern de la minoria radical-cedista mostra la seva incapacitat per dirigir la política local, per la qual cosa Royo tornarà a reparèixer per mostrar el seu control sobre l'administració i per generar la divisió i la controvèrsia dins de la majoria, que acabarà trencant-se el 7 d'agost de 1935. Tanmateix, els nous regidors són considerats pels adrianencs del casc antic i les masies –que porten la immensa majoria, una o dues dècades més que ells al municipi–, com a forasters: *“Les autoritats locals no en saben res de tot això, són homes que fa quatre dies que són al poble”*.⁷⁸⁵ Els enfrontaments entre majoria i minoria (Royo) són per diversos motius. L'arbitrarietat, el primer; alguns exemples: destitució del cobrador d'impostos, Royo diu que no hi ha altra manera de cobrar impostos, per que la gent no respecta els terminis del període voluntari de pagament, i que aquesta destitució és un atropellament (22 de maig); cobrament als veïns per la instal·lació de les voreres sense previ avís (29 de maig). Però també, el desgovern i la injustícia, la manca de control financer i la difícil situació econòmica de l'Ajuntament (5 de juny); no es respecten cap dels acords de l'Ajuntament; no es presenten pressupostos i no es respecta el torn de la llista d'aturats per a la feina municipal (12 de juny) o obres sense projecte ni subhasta pública (26 de juny). I, finalment, el nepotisme, quan es crea la plaça d'inspector de serveis municipals (4.000 ptes./any) per a Esteve García Massachs, propietari del restaurant Miramar i del PRR; condonació de multes (26 de juny) o el retorn de Torner a donar servei de transports (des de maig de 1935).⁷⁸⁶ L'Ajuntament dedicarà una avinguda a Alejandro Lerroux García –el carrer Corts entre el Besòs i Badalona– amb el suport de tots els regidors (10 de juliol); en la inauguració participaran, al costat de les autoritats locals –alcalde, regidors del PRR, el president del CRR, Antonio Pérez– molts dirigents i organitzacions del partit de Barcelona, entre ells Polo Otín (representant a Pich i Pon).⁷⁸⁷ Però, el 7 d'agost, dimitiran el tinent d'alcalde 2n (Gimeno) i el 4t (Fors) per la forma despòtica de procedir de la majoria i de l'alcalde, Ariño, també del PRR que els farà costat.⁷⁸⁸

⁷⁸⁵. –Ajuntament”. *LVDB*, 21 setembre 1935, pàg. 2.

⁷⁸⁶. Torner torna a guanyar la concessió de la línia d'autobusos. *LVDB*, 31 maig 1935, pàg. 2.

⁷⁸⁷ –Homenaje a don Alejandro Lerroux. Sant Adrià de Besòs”. *LV*, 30 julio 1935, pàg. 9. —. *el alcalde, señor Alguero, pronunció un discurso expresando la satisfacción que sentía por el homenaje que se realizaba por primera vez en Cataluña. Seguidamente el señor Polo, quien glosó el historial del partido Radical, dedicando sentidas frases a la bandera del Centro local, confeccionada en 1874 por los zorrillistas...*”.

⁷⁸⁸. *LVDB*, 15 juny 1935, pàg. 2-3-6.

L'Ajuntament tindrà ara tres minories, com va quedar demostrat en la votació dels nous tinents d'alcalde.⁷⁸⁹ L'actuació d'elements armats del grup paramilitar, Acció Ciutadana armada, a les ordres de Bolos, provoca problemes al poble –un membre d'aquest grup va disparar contra un ciclista, que no es va detenir a les ordres d'un municipal–, això mostra el paper que jugava la dreta violenta al municipi, durant el govern lerrouxista, aquests van defensar aquesta actitud de gàngster, mentre Royo de la Lliga, la criticava, i demanava responsabilitats al consistori per no haver detingut al ciutadà que va disparar contra un ciclista pel simple fet de no portar la placa de circulació (7-8-1935).

L'Ajuntament, juny de 1935, informava a la *Dirección General de Seguridad a Madrid* –en un document –estadístic– dels serveis d'aigua, electricitat, gas, pa i transports per carretera; donant el nombre de treballadors de cada sector i demanant per la seva afiliació política –monarquics, socialistes, CNT-FAI i Falange–, i si el poble, les empreses o persones d'ordre podien garantir el subministrament en cas de vaga; i demanava el nombre d'institucions religioses –dues esglésies, dos convents i quatre escoles religioses–. Però encara més, es preguntava per la morfologia del terreny i si aquesta podia dificultar l'accés al poble en cas de resistència; finalment, preguntaven si estaven organitzats els obrers i els administratius de l'Ajuntament, en quin sindicat, per la seva afiliació política i per l'afiliació sindical dels empleats municipals –no estaven sindicats–. L'alcalde gestor, Barba va informar de tot el sol·licitat, però no va fer cap referència a l'afiliació ni a la ideologia dels treballadors, –*se ignora*” va ser la resposta.⁷⁹⁰ La tensió és contínua, el 21 d'agost es produeix un fort enfrontament entre l'alcalde Algueró i els regidors Gimeno i Fors pel trasllat denegat d'un quiosc, l'alcalde informa al Governador Gral. de Catalunya que es va haver de suspendre la sessió pels insults dels quals va ser objecte per part dels regidors i pel perill que suposava per l'ordre públic la intervenció del públic assistent.

⁷⁸⁹. Votacions: tinent d'alcalde 2n. Pere Oliveres Farell (5 vots a favor, 4 en contra, 3 nuls); tinent d'alcalde 3r. Juan Farràs Ribera (5 a favor, 4 en contra i 3 nuls); tinent d'alcalde 4t. Antoni Arjó Navarry (5 vots a favor, 6 en blanc i 1 nul) ASAB. *LAPA*, 14 agost 1935.

⁷⁹⁰. ASAB. *Correspondència*. “Informe a la DGS”, 15 de juny de 1935.

El 18 de setembre, Gimeno, Fors i Ariño van dimitir per no deixar entrar al públic a les sessions de l'Ajuntament, i van ser substituïts, el 2 d'octubre, per Salvador Asensio (representant de la CEDA), Juan Roqueta i Geroni Magrans.⁷⁹¹ La dreta regionalista guanyava pes al consistori, el 22 de novembre, aconseguia que fos aprovada per unanimitat la proposta de Royo –Oller, Pitarch, Magrans, Pons i Roqueta–, que deia: *“Des d'ara en endavant quedin suprimides totes les dietes que l'Ajuntament confereix als consellers sigui quin sigui el motiu, classe o finalitat de les mateixes, i l'ús del cotxe oficial.”* La pressió de la premsa conservadora local⁷⁹² i d'en Royo sobre els radicals-cedistes continuava, els acusaven de la incorrecta distribució dels jornals de carros entre els propietaris, després de no respectar els drets dels propietaris que s'enfronten a l'Ajuntament per la col·locació de les voreres –carrer García Hernández–, fins que se'n surten i es crea una comissió per debatre aquestes qüestions, el 3 de gener de 1936.⁷⁹³

El 15 de gener seran nomenats dos nous consellers: José Sabaté Ferruz –primer alcalde franquista de Sant Adrià de Besòs– i Joan Aussach Curtó. L'ERC, expulsada de la vida institucional, no deixarà de treballar per recuperar el poder, el 16 de gener de 1936, l'exconseller, Mateu Viura, va signar un manifest demanant la reposició dels regidors suspesos pels fets del 6 d'octubre i triats a les eleccions del 14 de gener de 1934.⁷⁹⁴ La situació municipal esdevé insostenible, el 5 de febrer el secretari interventor municipal adverteix i informa, que ha demanat verbalment a l'alcalde, que es confeccioni un pressupost o es prorrogui l'existent, si no quedarà paralitzada la vida econòmica municipal i que ho faci immediatament.

⁷⁹¹. –Ajuntament”. *LVDB*, 19 octubre 1935, pàg. 2-3.

⁷⁹². –Los pilastres del tinglado”. *LVDB*, 19 octubre 1935, pàg. 4.

⁷⁹³. El 6 de desembre de 1935, hi havia dues minories de sis regidors, la formada pels radicals i cedistes (Oliveres, Farrás, Arjó, Fabrè, Asensio i Algueró) i la lligaire (Royo, Oller, Pitarch, Pons, Magrans i Roqueta). Royo denunciava el mal funcionament de la comissió, que no servia per aclarir res, ja que tots els temes estaven mal enfocats i el govern només volia *“zanjar el asunto”*. –Ajuntament”. *LVDB*. 1 febrer 1936, pàg. 2-3.

⁷⁹⁴. *“Los que suscriben este documento para demostrar la ilegalidad de la presente situación de la vida municipal de Cataluña [...] con el afán de contribuir al imperio de la ley que manifiestan que si la reposición de todos los consejeros municipales que no están sujetos a procedimiento judicial tenía que haberse realizado desde hace mucho tiempo, no tiene excusa posible no llevarla a término inmediatamente, sin limitación de ninguna clase, sin el estudio de caso por caso...”*. *LV*, 17 gener 1936, pàg. 5-6.

Les eleccions legislatives del 16 de febrer de 1936 estaven en marxa, es preparaven les tasques administratives i es feia públic el nombre total d'electors (3.188) i per districtes –D1: 2.271 i D2: 917–, les candidatures i els partits començaven a preparar les eleccions. El delegat governatiu, Jesús Torralva, recordava als partits i associacions que no calia demanar permís per reunir-se, sinó simplement posar-ho en coneixement de la delegació que ell presidia.

La Veu de Besòs, òrgan de la dreta local i ferm defensor de la política de la Lliga – Centre Català encapçalat per Royo–, es pregunta: de quina manera es podrien obtenir els tres-cents vots que li calen als lligaires per derrotar al *partit que avui vegeta parcialment desballestat, però que en aquests dies d'entusiasme se'n recull una sensació que reacciona en una activitat amenaçadora*”, l'ERC? El periòdic considera impossible l'acord amb els radicals que malgovernen el municipi i són incapaços d'entendre's amb la minoria de la dreta; tampoc amb la CEDA *els individus que la componguin, seran la major part els residus d'altres grups en descomposició*”. Però, malgrat tot, creuen que el Centre Català *pot amb ells vigoritzar la posició per conquistar els millors llocs i desenvolupar la política administrativa a què està compromès*”.

El periòdic continua mostrant el seu suport a la dreta regionalista i fent-se ressò de les idees fonamentals de la campanya del Front Català d'Ordre, publicant la llista de la coalició de dretes de Barcelona capital, acusant a les esquerres de fer servir la bandera de Catalunya, culpant-les dels desordres i de la violència i acusant-los d'anomenar-los feixistes, *com de ridícul és pretendre imposar com a real, l'existència del feixisme entre els homes de Catalunya [...] els que parlem que el feixisme és la guerra per donar cops d'efecte i minvar les forces de l'onada contrincant [...] És que els mil i cent paisans assassinats en els carrers i més de dos mil ferits per qüestions socials, durant el període del bienni republicà, no és guerra...*”. La campanya electoral de l'esquerra, la consideren violenta, *en aquests mítings agressius a la moral, al respecte i a la bondat, posant-hi per dosser la bandera Catalana.*⁷⁹⁵

La terrible situació econòmica de les classes populars adrianenques, en aquests anys, serà moltes vegades de pura supervivència –com ja hem analitzat–, com ho demostra el fet de la utilització dels marges del riu Besòs i d'alguns carrers del municipi com a horts urbans dedicats a produir aliments per l'autoconsum i no morir d'inanició.⁷⁹⁶

⁷⁹⁵. –La bandera Catalana”. *LVDB*, 15 febrer 1936, pàg. 6-7.

⁷⁹⁶. Vegeu una sèrie d'articles titulats: –Les formigues negres” a *LVDB*, novembre 1935 i juny 1936.

2.5. Front d'Esquerres: el retorn al poder de les classes populars

Les eleccions del 16 de febrer de 1936 mostraven un important increment de la participació electoral al municipi, de gairebé vuit punts percentuals –atorze, segons Mercedes Vilanova–. L'electorat va decidir participar impulsat per diversos factors, d'una banda, la realitat política local –detenció dels regidors republicans; acomiadament d'empleats públics o pel caràcter autoritari i corrupte de l'Ajuntament gestor– i, d'altra, la nacional –empresonament de Companys i el seu govern, que encara restaven a presó–, sense oblidar els milers d'obriers militants de la CNT i la UGT presoners pels fets d'octubre o, en el cas dels anarcosindicalistes, per les diverses revoltes i vagues protagonitzades durant la república. Les crides a l'abstenció, pròpies del moviment llibertari, no van ser tan contundents, per la qual cosa els vots de les classes populars van augmentar als barris obrers –l'abstenció només va guanyar al districte primer a la secció segona i sisena–. El triomf del Front d'esquerres, nom que va rebre a Catalunya el Front Popular,⁷⁹⁷ va ser rotund, de cada quatre vots tres van anar a l'esquerra; la dreta, representada per la Lliga –però que recollia al municipi tots els vots de les detres catalanes– va obtenir el pitjor resultat des del 1932, any en que comença a organitzar-se al poble –1932: 30% i 1936: 25,7%–, no va aconseguir guanyar ni en un sol barri, va obtenir els millors resultats al centre històric i en el barri de La Mina.

Taula CXVII: Resultat de les eleccions legislatives del 16 de febrer de 1936 a Sant Adrià de Besòs.

<i>D</i>	<i>S</i>	<i>Electors</i>			<i>Abstenció</i>		<i>Front d'Esquerres</i>		<i>Front Català d'Ordre</i>	
		<i>Abs.</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>
	1r	548	322	58,8	226	41,2	202	62,7	120	37,3
	2n	602	258	42,9	344	57,1	153	59,3	105	40,7
1	3r	522	348	66,7	174	33,3	246	70,7	102	29,3
	4t	569	331	58,2	238	41,8	301	90,9	30	9,1
	5è	512	387	75,6	125	24,4	328	84,7	59	15,2
	6è	462	183	39,6	279	60,4	156	85,2	27	14,7
2	1r	509	293	57,6	216	42,4	243	82,9	50	17,1
	2n	408	253	62,0	155	38,0	135	53,4	118	46,6
Total		4.132	2.375	57,5	1.757	42,5	1.764	74,3	611	25,7

Font: LVDB, 28 febrer 1936, pàg. 3.

⁷⁹⁷. Cfr. MARTÍN RAMOS, José Luis. *El Frente Popular. Victoria i derrota de la democràcia en España*. Barcelona: Pasado y presente, 2015.

La polarització del vot mostrava la voluntat popular d'aturar la forma despòtica i corrupta de governar dels radicals i la dreta –tant al poble com al govern central–, i de derrotar a la reacció, que estava aturant els projectes i destruint les conquestes –més grans o petites, segons quines faccions de l'electorat les valoressin– que la República havia portat al municipi, a Catalunya i a Espanya.

Als municipis veïns, els resultats van ser similars pel que fa la participació. A tots els municipis, de cada tres ciutadans dos van anar a votar –a Badalona cada quatre, tres–, el triomf pel Front d'Esquerres a Sant Adrià de Besòs i Santa Coloma, municipis d'obrers de recent creació, va ser similar i el més gran de tots ells, –75% dels vots–, mentre que a Badalona i a Barcelona presenten resultats més baixos, 66 i 63% respectivament.

Taula CXVIII: Resultat de les eleccions legislatives (municipis veïns): 16 de febrer de 1936

<i>Localitats</i>	<i>Electors</i>	<i>Participació</i>		<i>Front d'Esquerres</i>		<i>Front Català d'Ordre</i>	
		<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>
Sant Adrià de Besòs (*)	3.966	2.586	65,2	1.919	74,2	667	25,8
Santa Coloma de Gramenet	7.365	4.618	62,7	3.500	75,8	1.118	24,2
Badalona	26.526	19.948	75,2	13.206	66,2	6.742	33,8
Barcelona	599.984	385.467	64,2	242.844	63,0	142.623	37,0

Fonts: VILANOVA RIBAS, Mercedes. *op. cit.*, 2005 (Vol. I) pàg. 119, 122 i 123. Badalona: CARRERAS GARCÍA, Montserrat; VALL I SERRA, Núria, *op. cit.*, 1990, pàg. 138. (*) Les dades de participació de Sant Adrià de Besòs, segons Vilanova, són diferents a les de LVDB, 28 febrer 1936, pàg. 3.

A tots els municipis, el 17 de febrer, les actuacions de les forces republicanes van ser semblants: reposició dels Ajuntaments del 1934, atacs a la Lliga per la seva col·laboració amb els Ajuntaments gestors, reincorporació del funcionaris injustament acomiadats i destitució dels funcionaris anomenats il·legalment, tot enmig del fervor popular i del suport a les autoritats republicanes. Així va succeir a Santa Coloma de Gramenet i a Badalona –ciutat, on els consellers de la Lliga, igual que Sant Adrià no varen assistir al ple–.⁷⁹⁸

El 17 de febrer, després del triomf del Front d'Esquerres, es produirà el restabliment del legítim Ajuntament republicà: “*Sant Adrià de Besòs, essent les vint hores del dia disset de febrer del mil nou-cents trenta-sis, es personaren a la casa Consistorial, els senyors:*

⁷⁹⁸. CARRERAS GARCÍA, Montserrat; RUIZ TOSSAS, Helena, *op. cit.*, 1986. pàg. 59-60. CARRERAS GARCIA, Montserrat; VALL I SERRA, Núria. *op. cit.*, 1990, pàg. 112-115.

*Francesc Micheli Jové, Joaquim Gonfaus Comas, Guillem Comorera Rosines, Mateu Viura Vidal, Pere Manyà Amorós, Francesc Abril Lloberas, Josep Navarro Segura, Antoni Bigas Suñol, Joaquim Parcet Jordà, Francesc Ortiz Martínez, Josep Mahó Conca, per tal de reintegrar-se en els respectius càrrecs municipals, en compliment del que ha ordenat l'Excel·lentíssim senyor Governador General de Catalunya, per mitjà de decret d'aquesta mateixa data. A l'efecte és requerit el secretari de l'Ajuntament, perquè faci constar en legal forma aital reposició decretada a favor dels senyors que no trobant-se processats ni complint condemna, varen ésser separats dels respectius càrrecs que exercien per Voluntat popular. No trobant-se cap dels senyors esmentats en la circumstància de processat ni condemnat, es reintegren solemnement en les seves funcions i per consegüent queda la corporació municipal constituïda en idèntica forma a la que tenia abans d'ésser modificada... ”.*⁷⁹⁹

L'Alcalde Micheli, el 19 de febrer, un cop restituït l'Ajuntament del 1934, va ordenar el cessament de tots els funcionaris designats per la comissió gestora i la reposició dels destituïts il·legalment i ho va fer sense la presència de la minoria de la Lliga Catalana.⁸⁰⁰ En el ple de l'Ajuntament, *—el President cedeix la paraula als senyors consellers que vulguin fer-ne ús*”. El conseller, Francesc Abril, *—en un extens parlament, glosa els moments presents, congratulant-se que la República i Catalunya hagin recobrat les llibertats que els foren arrabassades. Anuncia que la majoria Consistorial considera il·legals tots els acords adaptats pels gestors i que, per consegüent, es procedirà, per persona competent, a revisar-les tots, a fi de que aquells que cometeren irregularitats els puguin ésser exigides les responsabilitats que calguin. Es lamenta de la no assistència de la Lliga Catalana, ja que per aquesta causa han de callar-se moltes coses que els són imputables per la forma com han procedit, i, acaba recomanant al poble que tingui cordura i confiança amb els seus legítims representants*”.

⁷⁹⁹. ASAB. LAPA, 17 febrer 1936.

⁸⁰⁰. Reposició dels funcionaris: Martín Conesa Galán (agent executiu), Joaquim Gratacòs Masanellas (veterinari interí) i destitució de Jaume Tresserra Cabanes (veterinari interí substitut) i Esteve García Masadis (inspector de Serveis Municipals).

Taula CXIX: Els Ajuntaments del Front Popular del 1936

17-2-1936	20-5-1936
Alcalde: Francesc Micheli Jové (ERC / DD:20-5-36)	Alcalde: Mateu Viura Vidal (ERC)
Alcalde 2n: Joaquim Gonfaus Comas (ERC)	Alcalde 2n: Joaquim Gonfaus Comas (ERC)
Alcalde 3r: Josep Royo Genique (LIC / RC: 17-6-36)	Alcalde 3r: Cristòfol Ruiz Ortuño
Alcalde 4t: Guillem Comorera Rosinés (USC)	Alcalde 4t: Guillem Comorera Rosinés (USC)
Consellers:	Consellers:
Mateu Viura Vidal (DN: 20-5-36, nou Alcalde)	Francesc Micheli Jové
Pere Manyà Amorós	Pere Manyà Amorós
Francesc Ortiz Martínez (RC: 4-3-36, malaltia)	Josep Mahó Conca
Josep Mahó Conca	Francesc Abril Lloberas
Francesc Abril Lloberas	Josep Navarro Segura
Josep Navarro Segura	Antoni Bigas Sunyol
Antoni Bigas Sunyol	Joaquím Parcet Jordà
Joaquim Parcet Jordà	Rafel Auge Calvet (LIC) (DN: 1-7-36)
Andreu Oller Palou (LIC) (RC: 17-6-36)	Joan Damià Bernís (DN: 29-7-36)
Amadeo Pons Ribera (LIC) (RC: 17-6-36)	Jacint Abad Alcoer (DN: 29-7-36)
Francesc Pitarch Domingo (LIC) (RC: 17-6-36)	Josep Raja Sánchez (DN: 29-7-36)
Cristòfol Ruiz Ortuño (DN: 10-3-36/Substitut Ortiz)	Josep Castan Bistuer (DN: 29-7-36)
	Sebastià Rocasalvas Fabrè (DN: 29-7-36)
	Hermínia Roca Salvador (RC: 29-7-36/salut)

Llegenda: DN: Data de nomenament en el càrrec, DD: Data de dimissió; DC: Data de cessament i RC: Renúncia del càrrec. El Conseller Valentí Colomines Costa substitueix a Antonio Monteys, el 3 de juny de 1936, de tota manera, ambdós mai van assistir a les reunions de l'Ajuntament. Els membres de la Lliga Catalana, Josep Royo Genique, Andreu Oller Palou, Amadeo Pons Ribera i Francesc Pitarch Domingo que van renunciar als seus càrrecs, el 17 de juny de 1936, per motius legals el primer (article 54 de la Llei Municipal de Catalunya de 1933) i de salut els següents van ser substituïts, l'1 de juliol de 1936 per Francesc Fusté Vallès, José Sabater Ferrúz, Rafael Augé Calvet (assistirà a dues sessions, l'1 i 15 de juliol de 1936) i Saturni Aragall Elena. Aquests van ser cessats el 29 de juliol de 1936. Josep Castan Bistuer es nomenat regidor en representació de l'Ateneu Obrer Federal per acord dels partits que formen el Front Popular.

El conseller Pere Manyà diu que els components de la Comissió gestora, *—, aquells que s'anomenen gent d'ordre són, precisament, els que practiquen el desordre.*” L'alcalde Micheli *“censura també l'actuació de la minoria de Lliga Catalana, en aquells moments, manifestant que aquells que no feien altra cosa que dir que estimaven molt el poble, no tinguessin cap inconvenient, en que aquest poble que tant estimaven, fos regit i administrat per persones de la més baixa reputació.*” Explicant que els consellers d'esquerres, *—quan foren desposseïts dels càrrecs, deixaren en caixa la quantitat de 20.750 pessetes amb un*

deute d'unes 5.000 pessetes, mentre que en l'actualitat han trobat a la caixa 6.019 pessetes amb un deute de 20.000 pessetes.”⁸⁰¹

Segons LVDB, l'alcalde Micheli va explicar que quan el van fer fora del càrrec, es va dirigir al cap de la Lliga *“i com que són gent de prestigi i quartos”* li va proposar que formessin ells l'Ajuntament, i que la resposta va ser que *“no en volien saber res, vinguessin els que volguessin”*. El diari, un cop més, recorda la trajectòria política i de defensa dels interessos del poble d'en Royo, i del menyspreu que se li va fer obrint un informe sobre la seva actuació durant la dictadura, sense recordar com va defensar al poble de l'agregació, se'l vol fer fora de la política per vell, fins i tot quan van treure l'únic record que hi havia al poble, un carrer amb el seu nom. La sessió, que va ser pública, finalitzar amb forts aplaudiments pel govern municipal recuperat.⁸⁰²

La dreta adrianenca, aixoplugada sota la Lliga, va deixar d'assistir als plens de l'Ajuntament, el 13 de febrer de 1936, no hi torna mai més fins l'arribada de la dictadura franquista –excepte el regidor Rafel Auget–. Els consellers de la Lliga van dimitir dels seus càrrecs (Oller, Pons, Pitarch i Royo) i van ser nomenats els següents de la llista del partit: Francesc Fité Vallés, Josep Sabaté Ferruz, Rafael Auget Calvet i Saturní Aragall Elena, aquests, però, mai van prendre possessió dels càrrecs. El conseller Abril, el 4 de març, va proposar sancionar als consellers que no assistien a les reunions.

L'alcalde amb altres regidors van assistir, l'1 de març, a la manifestació de rebuda dels consellers i del President de la Generalitat a Barcelona, on malgrat l'aglomeració, els van poder donar *“personalment la benvinguda”*. La placa de l'avinguda Alejandro Lerroux va aparèixer trencada i en el seu lloc n'hi havia una on posava *“Avinguda del 6 d'Octubre”* –la dreta, mitjançant LVDB, demanava per què no s'havia actuat contra els responsables, mentre els regidors d'esquerres valoraven l'acció com una manifestació de l'anhel del poble en commemorar la data–; a proposta de Parcet i per unanimitat, aquest carrer s'anomenarà, un altre cop, Corts Catalanes i, el d'Andreu Vidal, 6 d'Octubre. El regidor Francesc Ortiz (USC) dimiteix per problemes de salut.⁸⁰³ El 10 de març s'anomenava nou conseller a Cristòbal Ruiz Ortuño (USC) i s'aprovava el pressupost del 1936 per 351.827 ptes.⁸⁰⁴

⁸⁰¹. ASAB. LAPA, 17 febrer 1936.

⁸⁰². “Ajuntament” i “El cent consells del Consell de Cent”. LVDB, 28 febrer 1936, pàg. 2 i 5-6 respectivament.

⁸⁰³. “Els cent consells del Consell de Cent”. LVDB, 21 març 1936, pàg. 2-4. ASAB. LAPA, 3 març 1936.

⁸⁰⁴. “Pressupostos nous”. LVDB, 21 març 1936, pàg. 5 i ASAB. LAPA, 10 març 1936..

L'Ajuntament continuava controlant la vida local però, alhora, donava suport a les resolucions adoptades el 15 de març per l'assemblea de FMC. Un cop més es planteja la municipalització d'un servei essencial pel poble, el de pompes fúnebres i de conducció de difunts i, un cop més, l'1 d'abril, es crearà comissió per endegar el procés.⁸⁰⁵ El 15 d'abril, el govern municipal declara caducats tots els permisos concedits i ordena que no s'utilitzin pel servei d'automòbil de lloguer, s'acorda no concedir cap permís més per a la parada d'automòbils de lloguer mentre no s'hagi redactat un nou reglament de circulació.

L'alcalde, el 6 de maig, explicava la bona sintonia i recepció que va tenir per part d'en Julio Nogués –cap de la xarxa catalana dels ferrocarrils MZA–, quan li va demanar, tal com va acordar la majoria municipal, que s'intensifiquessin les parades del tren –de tres a quatre trens més dels que paraven en aquells moments–. La construcció d'escoles graduades avancen i s'adquireixen els terrenys oferts en bones condicions per Pilar Capella de Font.

El Centre Republicà Federal Adrianenc, l'any 1936, oferirà la seva sala de teatre a l'Ajuntament i tindrà una forta presència pública, i realitza un festival els dies 24, 25 i 26 de juliol a la plaça del Mercat –mentre A. Umbert Carbó, de la Penya Adrianenca, no ho podrà fer per haver-ho sol·licitat més tard–. A la Festa Major, al setembre, el CRFA estava autoritzat a utilitzar un tram del carrer Corts per celebrar-hi un festival.

El 20 de maig de 1936, l'alcalde Francesc Micheli dimiteix i és substituït per Mateu Viura Vidal –10 vots a favor i 1 en blanc–, i es procedeix a la reorganització de les comissions municipals.⁸⁰⁶ El regidor Abril, en nom de la majoria, elogia la tasca realitzada per l'alcalde i ofereix tota la seva col·laboració al nou. Abril *“lamenta de les causes que han motivat al senyor Micheli per a dimitir del càrrec que en tant d'encert ha vingut desenvolupant, causes que han estat constatades per tots els membres de la majoria; i és per això que no han tingut altre remei que reconèixer la necessitat dels seus raonaments i per conseqüència acceptar-li la seva dimissió. Continua fent un calorós elogi de la tasca realitzada pel senyor Micheli i enumera un seguit d'obres de gran envergadura executades pels dos Ajuntaments que ha presidit. Dirigint-se al nou alcalde, el qual saluda, manifesta que per portar a terme l'obra*

⁸⁰⁵. –Ajuntament”. LVDB, 18 abril 1936, pàg. 2. i ASAB. LAPA, 1 abril 1936.

⁸⁰⁶. Comissions municipals de 20 de maig de 1936. Governació i proveïments: President: Francesc Abril Lloberas, Vocals: Antoni Bigas Sunyol; Hisenda; Pres.: Mateu Viura Vidal, V: Josep. Mahó Conca i Francesc Micheli Jové; Foment: Pres.: Joaquim Gonfaus Comas, V: Josep. Navarro Segura i Josep. Mahó Conca; Cultura: Pres.: Pere Manyà Amorós, V: Joaquím Parcet Jordà i Cristòfol Ruiz Ortuño; Sanitat i assistència social: Pres.: Guillem Comorera Rosinés, V: Antoni Bigas Sunyol; Junta Local de Cens Electoral: Josep. Navarro Segura; Consell Local de Primer Ensenyament: Joaquím Parcet Jordà; Patronat de la Biblioteca Popular: Pere Manyà Amorós; Reclutament i llesves: Francesc Abril Lloberas i Dipositari: Josep. Mahó Conca.

projectada per aquest Ajuntament, pot comptar amb una majoria unida i compacta que l'ajudarà en la difícil i complicada missió que li han conferit, fent vots per a que després de la seva gestió, puguin fer-se els mateixos elogis que s'han fet per a la del seu antecessor."⁸⁰⁷

Els dies 3 i 17 de juny i l'1 de juliol, s'anomenen nous regidors de la minoria lligaire i es reberen les dimissions dels anteriors. Valentí Colomines substitueix a Monteys; dimiteixen: Oller, Pons i Pitarch per motius de salut i Royo per qüestions legals. I són triats nous consellers: Francesc Fuster Vallés, José Sabater Ferrúz, i Sadurní Aragall Elena, que mai prendran possessió dels seus càrrecs, mentre Rafael Augé Calvet (assistirà a dues sessions del ple). *—Que dintre del consistori les relacions amistoses entre consellers no existia, era cosa que estava a la vista de tothom*", diu la LVDB, que considera que els consellers de la Lliga s'han anul·lat i han abandonat el deure de la representació política per la qual havien estat escollits. *—L'administració Municipal és una de les cordes més susceptibles de la vitalitat del poble,*" com perfectament coneixia el director del periòdic —per les subvencions que havia rebut anys enrere—, que sabia que la presència de la dreta permetia la intervenció en els assumptes locals per tal d'aturar o denunciar les polítiques dels *—extremistes en l'Ajuntament, eren dissolvents i per aquest defecte ruïnoses*". Si els que van arribar a l'Ajuntament amb *—L'ensenya tricolor de: administració, administració i administració [es retiraven] què se'n pot esperar de bo?*" es preguntava el periodista. I afegia que l'actual govern no pot només administrar amb justícia i correcció, sinó que ho ha de fer tenint present que estem a un poble i no pas a una ciutat. La Lliga va renunciar a la seva representació, per voluntat pròpia, no sabem el motiu, però la clau podria estar en l'ambient polític prebèl·lic generat per la dreta.⁸⁰⁸

Les condicions laborals dels treballadors municipals van anar millorant, així serenos van aconseguir cobrar, en cas de malaltia, un suplement —10 ptes./dia, sempre que aquesta excedís de 3 dies— a més a més d'una festa mensual a cada titular, pagant-ne el suplent; de tota manera van deixar sense resolució la qüestió de la caixa de jubilació.

L'Ajuntament, el 15 de juliol, va subvencionar amb 500 ptes., el comitè local de l'Olimpíada Popular de Barcelona, per tal de contribuir a les despeses de participació, en aquesta, de les entitats locals: Joventut Socialista Unificada, FC. Adrianense, AC. Germanor, CDB. Borrás, K-24 (Natació), secció d'escacs i Pikondo Alai (pilota basca).⁸⁰⁹ L'Olimpíada Popular de Barcelona recollia els postulats antifeixistes, antiracistes i democràtics de diferents

⁸⁰⁷. ASAB. LAPA, 20 maig 1936.

⁸⁰⁸. —Ajuntament" i —El cent consells del Consell de Cent". LVDB, 27 juny 1936, pàg. 2 i 5 respectivament.

⁸⁰⁹. ASAB. LAPA, 15 juliol 1936.

corrents esportius europeus i mundials; l'objectiu era recuperar l'ideal olímpic per la qual cosa van decidir boicotejar els Jocs Olímpics de Berlín –jocs que Hitler volia utilitzar per enaltir el règim nazi– i celebrar-ne uns d'alternatius a la ciutat de Barcelona, el mes de juliol de 1936, amb el suport de l'Ajuntament i la Generalitat. Els jocs pretenien donar suport a l'esport de base i al femení –sense deixar de celebrar les competicions dels esportistes d'elit– donar a conèixer el folklore i l'art dels països participants –dinou, sis mil esportistes– i la participació de nacions sense estat. Els jocs, que havien d'inaugurar-se el 19 de juliol, van ser suspesos per l'aixecament militar feixista, justament el que volien combatre els esportistes presents a la capital de Catalunya.⁸¹⁰

⁸¹⁰. PUJADES MARTÍ, Xavier; SANTACANA I TORRES, Carles. *L'altra olimpíada, Barcelona'36: esport, societat i política a Catalunya (1900-1936)*. Barcelona: Llibres de L'Índex, 1990.

3. COP D'ESTAT, PODER REVOLUCIONARI I GUERRA CIVIL: LA DESTRUCCIÓ D'UNA IL·LUSIÓ

3.1. Juliol de 1936: cop d'estat i revolució

El 17 de juliol de 1936 va iniciar-se, al protectorat del Marroc, la insurrecció militar contra el legítim govern republicà; el cop militar i civil, que venia organitzant i dirigint, des de l'abril, el Gral. Emilio Mola amb la Unión Militar Española, la dreta i els feixistes –CEDA, Renovación Española, Acción Española, Comunión tradicionalista i Falange Española y de la JONS–, va esclatar a la península a partir del dia 18. A Barcelona, a la matinada del dia 19, els militars amb la col·laboració de la trama civil,⁸¹¹ van sortir de les casernes amb la voluntat de controlar la ciutat i sotmetre-la com varen fer l'octubre de 1934, ara no va ser possible, la resistència armada dels militants la CNT, d'altres forces d'esquerres –especialment ERC, POUM, UGT, i les forces que formaren el PSUC– amb el suport institucional de les forces d'ordre públic –mossos i guàrdia d'assalt i finalment la Guàrdia Civil– van aconseguir aturar el cop militar i generar una situació revolucionària. El poder estava fortament fragmentat entre la CNT –que controlava els carrers–, les forces de seguretat, la Generalitat i les institucions republicanes.

Al municipi, els militants de les organitzacions obreres i del Front d'Esquerres van prendre alguns edificis públics, com el Polydor –empresa de fabricació de discos–, a l'entrada del poble, a prop del pont de Barcelona, a la carretera i que esdevindrà la seu de la CNT-FAI i del Comitè Revolucionari. Mentrestant, altres militants es desplaçaven a lluitar a Barcelona –a les casernes militars del barri veí de Sant Andreu–, d'on tornaren armats van prendre el control de la carretera a França i van instal·lar barricades i punts de control en el pont sobre el Besòs. L'adrianenc mort en combat contra els colpistes fou Bonaventura Jofre Pau, militant de la JSU-PSUC –mort el 19 de juliol, a la plaça de Catalunya en l'assalt a l'Hotel Colom amb 23 anys–,⁸¹² i els ferits, Manuel Moreno García –de 16 anys i mort posteriorment al front el 1938–⁸¹³ i Pedro Rampérez Bartolomé de la CNT-FAI.⁸¹⁴ També en els primers dies des de

⁸¹¹. CASAS I SORIANO, Just. *Els fets de juliol de 1936 a Barcelona. Els protagonistes i les víctimes*. Barcelona: Base, 2016. Un excel·lent treball d'anàlisi del conjunt dels fets i dels protagonistes i les víctimes.

⁸¹². CASAS I SORIANO, Just, *op. cit.*, 2016. pàg. 417,

⁸¹³. *Ibidem*, pàg. 494 i ASAB, *Llibres i Expedients de Llevés. Document de relleus de 1941*. 1941.

⁸¹⁴. *Ibidem*, pàg. 503, consta com a membre de la UGT. A nosaltres ens consta com a ferit a: LV, 23 juliol 1936, pàg. 2. i que havia estat detingut per fer pintades abstencionistes en nom de la FAI (novembre de 1934) i

l'Ateneu Cultural Social, surten vint-i-cinc joves per incorporar-se a la Columna Durruti; més endavant, la CNT de Sant Adrià crearà una centúria composta únicament per adrianencs, dirigida per Valentín Álvarez Méndez i que s'integrarà en la *Roja y Negra*.⁸¹⁵

La repressió i les accions de força contra les institucions econòmiques, socials, polítiques i religioses i les persones de dretes del municipi, van començar immediatament després de la derrota del cop d'estat. La repressió del període revolucionari –segons les diferents fonts estudiades–,⁸¹⁶ va afectar a vint-i-tres –disset religiosos (tretze frares o monjos, tres capellans i una monja) i a set civils–. La majoria de les víctimes no havien nascut al municipi i van morir entre juliol i novembre de 1936, només dos treballadors van morir entre febrer i maig de 1937; tres eren casats, la resta solters, només coneixem l'afiliació política d'un; tots pertanyien al sector serveis, excepte tres.⁸¹⁷ Els primers assassinats van ser tres religiosos gabrielistes (21 de juliol) i el vicari de l'església de Sant Adrià (1934-1936), Jaime Martí Padró (22 de juliol), i així fins arribar al total d'assassinats, entre ells, l'excalcalde gestor del PRR (1934-1936), Enrique Algueró Perís.⁸¹⁸

Les víctimes de la repressió als municipis veïns –sobre el total de la població en tant per mil– van ser: Badalona de l'1,65‰ (79 víctimes; 47.929 habitants), Santa Coloma de l'1‰ (17 i 16.670), Barcelona 2,20‰ (2.328 i 1.062.157), Barcelonès –2,1‰; 2495 i 1.189.666– i Sant Adrià de Besòs del 2,74‰ (23 i 8401). El municipi presenta la repressió més elevada de tota la comarca –similar a Esplugues (2,5‰)– i idèntiques a les del Vallès Occidental (2,7‰); els assassinats adrianencs van ser majoritàriament religiosos (69,6%),

membre de la CNT-FAI, com els dos germans que tenia, Félix i Juan (27 i 22 anys respectivament) segons: ASAB. *"Informes de antecedentes político sociales y de conducta 1939"* (IAPSC). 18 maig 1940 i 8 gener 1940. També va ser el secretari de la comissió reorganitzadora del Sindicat Obrer de la Terra de la CNT. ASAB, *Correspondència*, 11 de març de 1936.

⁸¹⁵. ANDREASSI CIERI, Alejandro. *op. cit.*, 1996, pàg. 81.

⁸¹⁶. ASAB. *Diversa documentació municipal*. AHNN. *Causa General. op. cit.*, Capsa: 1588, Expedient: 7. SOLÉ i SABATÉ, Josep. Maria; VILARROYA I FONT, Joan. *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1989. CAMPS VIVES, Eduard; OLIVA LLORENS, Jordi; PUIGVENTÓS LÓPEZ, Eduard. *Cost humà de la Guerra Civil (1936-1953) a Sant Adrià de Besòs (inèdit)*. Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2015.

⁸¹⁷. Civils: Enrique Algueró Peris (depenent), Primo de la Torre Castro (mecànic), José García Marín (peó) i Pascual Lauzan Miramon (porter), Antonio Luciano Mendez, Vicenç Gusi Pla i Francisco Mesa Torres; capellans: Joan Camps Verges, Jaume Martí Padrós i Joan Vergés Camps i religiosos (clergat regular): Aurelià Barrio Campo, Mariano del Campo Sagrado, Tomás Gurruchaga, Esteban Lombrano Saucés, Félix Maria García, Toribio Marticorena, Balbino Moreno Pascual, Eusebio Redondo Vélez, Mariano Sagredo Díaz, Frederic Selaria Laporta, Laurentino Serna Pérez, Dorinda Sotelo i Vicente Zagazua Equino.

⁸¹⁸. Enrique Algueró Peris, militant del PRR, depenent de comerç, casat, i que va ser detingut per quatre patrullers armats. Va morir amb 53 anys, el 23 de novembre de 1936 a Santa Coloma de Gramenet. I Pascual Lazón Miramón, jornaler, trobat mort a Artigas, Badalona i descobert per José M. Manzano Gascón, qui va posar denúncia. Inscrit al Registre Civil el 26 de febrer de 1943.

mentre que a la comarca del Barcelonès van ser el 18,7%, a Badalona (12,6%) i a Santa Coloma (11,7%).⁸¹⁹ Els enfrontaments entre l'església i l'Ajuntament, com ja hem explicat, podrien tenir relació amb aquesta violència, però no veiem cap relació directa, ara per ara, ja que la majoria dels religiosos i capellans van morir fora del poble, per la qual cosa fins realitzar un estudi més profund de la violència revolucionària al municipi –cosa que depassa aquest treball– no podem establir cap relació de causa-efecte.

El dia 19 de juliol, els edificis religiosos del municipi van ser assaltats, l'església de Sant Adrià de Besòs va ser destruïda *–de cuajo sin quedar tan solo vestigios de su existencia*"; la de Sant Joan Baptista saquejada i cremats els altars i cultes; el col·legi dels germans Gabrielistes, saquejat i cremat –posteriorment es va fer reconstruir– i l'escola, el temple i la casa parroquial de les germanes de Nostra Senyora de la Consolació, incendiats i totalment destruïts. Els edificis privats com l'Adrianense, SA, de Lluís Mari Cargol –membre de la Lliga– van ser saquejats, igual que la casa particular de l'excalde i líder històric de la dreta local (Lliga), José Royo Genique, ambdues ocupades una per CNT i l'altra per la UGT.⁸²⁰ El responsable dels saquejos i assalts va ser el poble –militants o no de les organitzacions republicanes i d'esquerres–, però dels crims comessos, no se'n pot saber gaire, ja que els fets i les suposades proves no van concretar-se de forma fefaent; les acusacions eren genèriques i no demostraven la comissió directa i personal de cap delictes –afirmacions com: se'l va veure amb armes, era membre de les patrulles de control o era un home d'acció, etc.–, així les persones que eren acusades, la majoria de la CNT –però també de la FAI, ERC o UGT– que apareixen a les diverses fonts, en la majoria de casos no ho eren.⁸²¹

⁸¹⁹. VILARROYA I FONT, Joan. *Revolució i guerra civil a Badalona (1936-1939)*. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1985, pàg. 35-41. CARRERAS GARCÍA, Montserrat; RUIZ TOSSAS, Helena, *op. cit.*, 1986, pàg. 73-74. SOLÉ i SABATÉ, Josep. Maria; VILARROYA I FONT, Joan, *op. cit.*, 1989, pàg. 346-351.

⁸²⁰. ANC. *Generalitat de Catalunya. Comité d'expropiacions*. 1936. Lligall. 186, núm. 1 documents: 65-108.

⁸²¹. Fonts: AHN, *Causa General*: Valentín Álvarez Menéndez, Benito Canals Boixader, Pedro Casas Asperó, Juan Doga Neras; Luis Doga Neras, José Gras Subirats, Antonio Conesa Montes, Severiano Barrios Salvador, Antonio Terrassa Esforzado, German Piera Beltran, Isidro Colet Baulot, Alfonso Jerez Berruezo, Antonio Puerto Granel, José Tura Oliva i José Torrellas Segura. Segons els sumaris de l'Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer del Govern Militar de Barcelona: Ángel García Rodríguez, Manuel Pérez Estaute, Vicente Utrillas Licer, Joaquín Arnal Viñuales i Antonio Lara Pérez. ASAB, *IAPSC*, 1939-1940: Antonio Bigas Suñol (ERC), Francesc Caminal Sánchez, (PRR-CADCI), Ginés Campoy Montoya, (cap. grup. patrullas control), Josep. Funoll Noes (CNT), Joaquín Arnal Viñuales (CNT) i Juan Gatell Ferre (CNT). Mateixa font, afusellats adrianencs (1939): Badosa March, Jacinto (27/05/1939), Bofill Pagés, Juan (04/03/1939-UGT), Caballero Pellejero, Julián (28/03/1939-CNT), Figueras Ferrer, José (04/05/1939), Prats Manuel, Andrés (04/05/1939-CNT) i Vivancos Lorente, Antonio (27/05/1939-CNT) i afusellats 1952: Ginés Urrea Pina i Pedro Adrover Font (14/03/1952).

3.2. La dualitat de poders i la complexa unitat antifeixista

La força real al municipi i a Catalunya la tenia la CNT, però malgrat això, els anarcosindicalistes no van llençar-se a proclamar el comunisme llibertari, ni a *«ir a por todas»*, com proposava García Oliver, ans al contrari, s'establí una negociació amb Companys, president de la Generalitat i representant legal del poder institucional. L'acord va consistir en la creació del Comitè Central de Milícies Antifeixistes –controlat per la CNT i del qual formaven part els partits i organitzacions antifeixistes, forces compromeses a mantenir l'ordre revolucionari instaurat– i en una relació horitzontal entre aquests i la Generalitat; com diu Martín Ramos, la Generalitat guanyava temps i les organitzacions obreres poder. Les dues institucions van coexistir, cadascuna treballant en el seu àmbit i pels seus interessos, però també col·laborant, sobretot, en els temes de seguretat. Tanmateix, mentre la Generalitat s'anava consolidant, el CCMA anava perdent força, fins ser dissolt per Companys (27 de setembre de 1936).⁸²²

A Sant Adrià de Besòs, la realitat va ser semblant a l'exposada per Catalunya, la CNT controlava el poder al carrer, ocupava edificis, creava espais propis de sociabilitat –imposava normes moralitzants–, controlava l'ordre públic i la seguretat, col·lectivitzava empreses i creava el Comitè Revolucionari, però tot això respectant l'actuació de l'Ajuntament republicà, que continuava funcionant.⁸²³ En la remodelació de les comissions municipals del 26 de juliol de 1936,⁸²⁴ la CNT no va participar, la màxima autoritat municipal continuava essent l'alcalde Mateu Viura d'ERC en coalició amb la USC –ara PSUC–. No serà fins el 12 de novembre de 1936, quan s'incorpori al consistori –amb sis consellers, igual que ERC, mentre el PSUC en tenia quatre i l'alcalde, Lluçia García Moriyón, ara anomenat, –Secretari General”.

⁸²². MARTÍN RAMOS, José Luis. *Guerra y revolución en Cataluña. 1936-1939*. Barcelona: Crítica, 2018, pàg. 1-29. Una excepcional síntesi, analítica, interpretativa i amb noves dades que ens permeten entendre millor la guerra civil i la revolució a Catalunya.

⁸²³. ASAB. *Informe de l'alcalde al comandant militar de Badalona*, 21 de juliol de 1941. Segons l'informe, el primer Comitè de Defensa estava format per Maurici Vilajosana (ERC), Pedro Casas Asperó (CNT-FAI) i Luciano García Moriyón (PSUC-UGT) i va funcionar fins el 1937.

⁸²⁴. Comissions municipals de 26 de juliol de 1936. Governació: President: Francesc Abril Lloberas, Vocals: Josep. Raja Sánchez, Joan Damià Bernís i Josep. Castán Bistuer; Hisenda: Pres.: Mateu Viura Vidal, V: Josep. Mahó Conca, Francesc Micheli Jové i Jacint Abad Alcover; Foment: Pres.: Joaquim Gonfaus Comas, V: Josep. Navarro Segura, Josep. Mahó Conca, i Cristòfol Ruiz Ortuño; Cultura. Pres.: Cristòfol Ruiz Ortuño, V: Pere Manyà Amorós, Joaquím Parcet Jordà i Sebastià Rocasalvas Fabrè; Sanitat i assistència social: Pres.: Guillem Comorera Rosinés, V: Antoni Bigas Sunyol, Josep. Castan Bistuer i Sebastià Rocasalvas Fabrè; Junta Local de Cens Electoral, Josep. Navarro Segura; Consell Local de Primer Ensenyament: Joaquím Parcet Jordà; Patronat de la Biblioteca Popular: Pere Manyà Amorós; Reclutament i lleves: Francesc Abril Lloberas i Dipositari: Josep. Mahó Conca.

L'Ajuntament republicà-socialista va incorporar nous regidors, entre ells, Josep Castan Bistuer en representació de l'Ateneo Obrero Federal i va expulsar als regidors de dretes (Lliga), tal i com recollia el decret de la Generalitat (22 de juliol), per a reorganitzar el poder municipal i afrontar la revolta militar. L'alcalde és autoritzat pel ple de l'Ajuntament, el 5 de maig, a prendre les disposicions de caràcter econòmic necessàries per satisfer les necessitats de les institucions de caràcter popular del poble. La primera va ser l'expropiació dels bens de l'església i de els ordres religiosos del municipi. La protecció dels treballadors en atur forçós, es fa amb els diners obtinguts d'un repartiment extraordinari que va tenir per base les contribucions directes. El 22 d'agost, l'alcalde i els consellers denunciaven en el Comissari General d'Ordre Públic de la Generalitat que Josep García Suárez –sergent del Parc Mòbil i després de la guerra militant de FE-JONS i enemic de les esquerres del poble– i Joan Moreno Lopez –vocal de la junta del PRR adrianenc– formin part de la seva comissaria com a Guàrdia d'Assalt.⁸²⁵ El 2 de setembre es troba a una església la llista de persones d'esquerres del municipi, mostra de la tensió entre els dos blocs antagònics, que havien passat d'una dura confrontació política a una d'armada, després de la revolta dels militars i la dreta. El 19 es proposa el canvi de noms dels carrers i del poble –consultant a les entitats del municipi–, que serà Pla de Besòs a partir del 7 d'octubre. L'Ajuntament d'ERC-USC va tenir també discussions de funcionament, però ara molt més limitades, com va ser el cas de la pujada de sous dels empleats municipals –15% amb un màxim de 6.000 ptes./any–.

La CNT adrianenca i les seves organitzacions, des del Polydor, la seva caserna central, treballaven alienes al poder municipal, en aparença; i no van fer cas als decrets de constitució dels nous Ajuntaments –segons el decret de la Generalitat de 9 d'octubre de 1936–. A Santa Coloma, el 26 de setembre, ja hi havia un govern municipal de concentració i a Badalona, el 19 d'octubre; en canvi, a Sant Adrià de Besòs no arribarà fins el 12 de novembre, reticències de la CNT adrianenca, que es veia forta, segons Andreassi, o debatent i resituant-se després de la dissolució del CCMA i l'entrada al govern de la Generalitat a finals de setembre.

La constitució del nou Ajuntament, abans esmentada, tindrà un fet sorprenent, Remigi Casanova, en nom de la CNT, va demanar que els membres del POUM –Paulí Montero Sáez i Antoni García Serrano– fossin expulsats del consistori, com obligava el decret de la Generalitat; proposta recolzada per Viura (ERC) i Martínez (PSUC). Les comissions

⁸²⁵. ASAB, *Correspondència*. Carta de l'alcalde i conseller al CGOP. de la Genralitat, 22 agost 1936, UI: 498.

municipals de Defensa, Treball i Proveïments estaven sota el control de la CNT; Hisenda i Sanitat eren d'ERC i Cultura i "Alcaldia" del PSUC.⁸²⁶ La força de la CNT adriana era evident i, igual que a Badalona i a Santa Coloma, controlava la defensa del municipi, el poder que els donava el control de les armes encara era evident, i reflex del control que van exercir des del primer moment amb la creació del Comitè Revolucionari, ara ja dissolt i que començava a tenir la competència de les forces de seguretat reorganitzades. L'Ajuntament, però, serà un nou terreny de combat ideològic i de gestió del poder en el qual els anarcosindicalistes no tenien experiència i en el qual es van veure sotmesos a fortes tensions, tant internes com per la pressió de les altres dues forces del consistori, republicans i comunistes.

Taula CXX: Els Ajuntaments revolucionaris, 1936 i 1937.

<i>12-11-1936</i>	<i>22-2-1937</i>
Secretari General: Lluçia García Moriyón (PSUC)	Alcalde: Mateu Viura Vidal (ERC)
Consellers:	Consellers:
Mateu Viura Vidal (ERC)	Francesc Micheli Jové (ERC)
Francesc Micheli Jové (ERC)	Francesc Abril Lloberas (ERC)
Francesc Abril Lloberas (ERC)	Joaquim Gonfaus Comas (ERC)
Joaquim Gonfaus Comas (ERC)	Josep Mahó Conca (ERC)
Josep Mahó Conca (ERC)	Joan Damià Vernis (ERC)
Antoni Bigas Sunyol (ERC)	Ernest Herreros Álvarez (CNT)
Cecili Pera Buera (CNT)	Valentí Álvarez Mendez (CNT)
Antoni Puerto Granel (CNT)	Vicens Martínez Serrat (CNT)
Benet Corominas Torrà (CNT)	Agustí Forés Llopis (CNT)
Josep Casas Asperò (CNT)	Francesc Tomás i Vidal (CNT)
Manuel Espiga Fernández (CNT)	Josep Torrellas Segura (CNT)
Remigi Casanova Soto (CNT)	Lluçia García Morillón (PSUC)
Celestí Martínez Ros (PSUC)	Celestí Martínez Ros (PSUC)
Joan Rubio Plazuelo (PSUC)	Antoni Gimenez Cruz (PSUC/UGT)
Antoni Giménez Cruz (PSUC)	Josep Ibañez Martínez (PSUC/UGT)

Els representants del POUM, Paulí Montero Sáez i Antoni García Serrano, el 12 de novembre de 1936, van ser cominats a abandonar l'Ajuntament a proposta de la CNT i amb el recolzament del PSUC i ERC. El 16 de desembre de 1936 Lluçia García Moriyón és anomenat alcalde, després de plantejar la seva dimissió com a Secretari General. El 22 de febrer de 1937 van ser substituïts tots els consellers de la CNT, Antoni Biga Suñol d'ERC i Joan Rubio Plazuelo del PSUC.

⁸²⁶. Comissions municipals de 12 de novembre de 1936. Defensa: Conseller/regidor: Pere Casas Asperò (CNT), Vocals: Antoni Bigas Suñol (ERC) i Antoni Giménez Cruz (PSUC); Hisenda: C/R: Mateu Viura Vidal (ERC), V: Remigi Casanova Soto (CNT) i Antoni Giménez Cruz (PSUC); Treball: C/R: Manuel Espiga Fernández (CNT), V: Josep. Mahó Conca (ERC) i Celestí Martínez Ros (PSUC); Proveïments: C/R: Antonio Puerto Granel (CNT), V: Francesc Abril Lloberas (ERC) i Antoni Gimenez Cruz (PSUC); Cultura: C/R: Joan Rubio Plazuelo (PSUC), V: Cecili Pera Buera (CNT) i Francesc Micheli Jové (ERC); Sanitat: C/R: Joaquim Gonfaus Comas (ERC), V: Benet Coromines Torrà (CNT) i Celestí Martínez Ros (PSUC).

El secretari general de l'Ajuntament del PSUC –que es regirà per la Llei Municipal de Catalunya de 1933 (LMC)– arribarà a l'alcaldia amb l'abstenció de la CNT, i serà un simple coordinador d'unes comissions que funcionaven autònomament, reduint el seu poder i introduint una nova forma de governar, el Comitè Permanent –privat–, que es reunia dues vegades mentre el ple –públic– només ho feia una; aquest sistema era defensat per la CNT, i atacat tant per ERC com pel PSUC, que el volien canviar tornant a recuperar la figura de l'alcalde, recorrent a la llei municipal catalana. ERC va defensar que els acords municipals s'adoptessin sempre en sessió pública i no privada, però CNT i PSUC van decidir que només es llegissin als plens. El 20 de novembre i el 2 de desembre, se'n generarà debat sobre el càrrec i les funcions del secretari general, l'alcalde demana que totes les resolucions dels consellers-regidors vagin avalades per la Secretaria General i recordava als consellers que el càrrec tenia un caràcter provisional i d'assaig. El 16 de desembre, l'Alcalde García Moriyón (PSUC) dimiteix per considerar que les atribucions del Secretari general són limitades, i defensa que ha de tenir les atribucions que li confereix la Llei Municipal catalana. ERC li diu que això ho hauria d'haver fet molt abans, mentre que la CNT s'hi oposa, perquè això significa l'anul·lació dels acords adoptats en la constitució de l'Ajuntament, i perquè la LMC no respon a les necessitats revolucionàries del moment. L'alcalde tindrà les atribucions que li concedeix la LMC, i voten de nou a favor ERC i PSUC, mentre que la CNT s'hi abstindrà. El març, l'alcalde va demanar que se l'autoritzés a emprar el nom d'alcalde en actes oficials i que en el municipi, sigui nomenat president del Consell Municipal.

La CNT a l'Ajuntament era qui dirigia la defensa i la seguretat, el 16 de novembre, va prohibir l'exhibició d'armes llargues a la via pública i era qui controlava i podia confiscar tot l'armament de la localitat. Totes les accions de defensa passaven a mans de la Conselleria de Defensa i Guerra, que podia crear delegacions a barriades –1 delegat i 6 veïns com a màxim–, sotmeses a les ordres del conseller, que només estava sotmès –en qüestions de mobilitzacions– al dictamen de les conselleries de defensa superiors. El 20 de novembre, es creen set places d'agents d'ordre de la conselleria de defensa, a les ordres del conseller de defensa i la ronda de policia i vigilància –tres de policia secreta amb arma curta que seran triats de la CNT i FAI, i quatre amb arma llarga, escollits a parts iguals pel PSUC i ERC–.

Els milicians de la Conselleria de Defensa, el 2 de desembre de 1937, van prohibir el joc per la força als establiments del municipi per iniciativa pròpia, sense l'autorització de l'alcalde –imposaven l'esperit de moral revolucionària, mesura que ja va ser adoptada pels revolucionaris al principi de la revolució–, però amb el suport del conseller de defensa, Pere

Cases. L'Ajuntament acordarà prohibir tota mena de jocs on s'apostin diners, però Micheli demana que els agents a les ordres de l'Ajuntament respectin a tots els consellers com a autoritats, i que si s'equivoquen ja demanaran responsabilitats a la Corporació. La conselleria de defensa tenia telèfon propi des del desembre i un camp d'instrucció militar il·luminat. La sirena que es volia instal·lar a l'Ajuntament no es posarà, ja que n'hi havia una al Banc de Badalona. La qüestió de la defensa passiva es va plantejar molt aviat, el 20 de novembre es va acordar que els soterranis de la Baurier fossin adequats com a refugi antiaeri. Els bombardejos de la població civil els van efectuar per primera vegada Itàlia, França i Espanya a les guerres colonials d'Àfrica del nord (1911-1913).⁸²⁷

L'equilibri de forces es veu en la forma de triar el personal de les diferents conselleries o comissions, així la de proveïments estava formada per dues persones triades per la CNT i altres dues per ERC i PSUC i portava la compatibilitat la conselleria d'Hisenda (ERC). Així, quan ERC demana traslladar les conselleries al Polydor, la CNT diu que això és impossible perquè allà està la FAI i altres entitats llibertàries. La CNT perdrà l'edifici al final de la Guerra Civil amb l'arribada de les tropes feixistes –ni el Ministerio de Defensa Nacional republicà, el juliol de 1938, aconseguirà fer-lo servir–.⁸²⁸

L'educació en guerra va desenvolupar-se a l'Escola Catalana Unificada, al grup escolar Miquel Servet –carrer on es trobava en rehabilitació, el novembre de 1936, ja que havia estat l'antic centre escolar dels gabrielistes; i al Polydor, que havia estat habilitat per fer classes escolars, totes les obres les farà el personal de la Brigada eventual municipal.

Donar feina als homes no mobilitzats era fonamental, el mes de novembre es crearà una borsa de treball gràcies a un impost de finques rústiques –propietaris o arrendadors que explotin personalment les finques–. El desembre, el conseller Rubio (PSUC) proposarà que la borsa de treball passi a dependre directament de l'Ajuntament sota el control de les organitzacions sindicals per evitar favoritismes com els que s'havien produït. La corporació decideix que siguin les organitzacions sindicals –CNT i UGT– les que resolguin les anomalies que puguin donar-se en el funcionament de la borsa. La relació guerra, defensa i treball es fan del tot evidents el 1937. Així, el 21 d'agost 1937, la Generalitat autoritzarà a l'Ajuntament a destinar el 50% dels recursos assignats per combatre l'atur forçós reparant carreteres –

⁸²⁷·La teoria militar la trobem al concepte de –Guerra Total” del general alemany Erich Ludendorff; al de –Guerra Aèria” de l'italià Giulio Douhet i d'altres militars com l'anglès Hugh Trenchard (RAF) o Alfredo Kindelán Cap. de l'Aire de l'exèrcit franquista.

⁸²⁸· ASAB. *Correspondencia*. Carta del MDN a l'alcalde, 14 de juliol de 1938 i resposta del 8 d'agost de 1938.

212.702,75 ptes.– a la construcció de catorze refugis antiaeris, valorats en unes 200.00 ptes. Alguns veïns demanaran l'exempció de l'impost –com és el cas dels habitants del carrer Josep Naskens, 16 i 18–, ja que ells ja havien construït un refugi que reunia totes les condicions de seguretat.⁸²⁹ L'alimentació serà un mal de cap constant per la població i per l'Ajuntament que ha de solucionar-los, manca de proveïments, racionament, qualitat dels aliments, gana, malalties, arribada de refugiats, etc. Aquest fet que plantejarà la municipalització del comerç de carns o del pa, que quedarà sota una gestió col·lectivitzada.

El novembre també s'inicia la creació d'un Tribunal Popular de Sant Adrià de Besòs; al desembre s'acorda que sigui escollit a la reunió del Comitè Permanent, discrepàncies entre els tres aliats en el nomenament dels càrrecs, i per definir les seves atribucions. El 28 de desembre es va crear una comissió formada per Casanovas, Gonfaus, i el Secretari General García Moriyón. El decret de la Generalitat aturarà el procés de formació del tribunal i, finalment, el 4 de març de 1937 en prendrà possessió el secretari.

La gestió dels habitatges generarà, el 1936, importants desacords, primer entre la Conselleria de Salut Pública (CNT) i la de Cultura (PSUC) respecte a qui ha d'ocupar-se del cobrament del lloguer d'habitatges. S'aprova la municipalització de l'habitatge, el 28 de desembre, amb els següents acords: 1. Contribució dels propietaris de finques a l'equivalent a la de l'Estat; 2. Municipalització de totes les finques urbanes en explotació, estudiant els casos especials que puguin presentar els propietaris. ERC s'oposarà i proposarà que es municipalitzin les finques que produeixen més de 300 ptes./mes i que als seus propietaris no se'ls cobri cap impost. CNT i PSUC, no accepten la proposta d'ERC i aquesta se n'absté.

Les col·lectivitzacions al municipi estaven, la majoria, sota el control de la CNT, Casanoves i Pera de la CNT, que donen explicacions del funcionament de les mateixes a l'Ajuntament. A finals de desembre, la *“colectividad de campesinos”* i la Comissió de Salut Pública de l'Ajuntament, ambdues sota el control de la CNT, es responsabilitzen de resoldre tots els conflictes que apareguin en el procés d'expropiació de terres per ser col·lectivitzades. Un cop més l'Ajuntament republicà-comunista, el 25 de gener de 1937, cerca l'acord amb altres sectors socials, així, el conseller Rubio (PSUC) fa les gestions necessàries per indemnitzar als corredors de solars col·lectivitzats pels treballadors de la terra (CNT). El procés de col·lectivització suposarà enfrontaments entre diferents grups, el 8 de juliol, uns

⁸²⁹. ASAB. *Instància presentada per Joan Pena*, 16 d'agost de 1937.

obrers que ocuparen i netejaren un terreny (60x40m) a la finca “La barca” amb autorització verbal de la Conselleria de Cultura (PSUC), foren expulsats del terreny per la col·lectivitat de camperols (CNT).

La crisi de l'alcaldia del PSUC havia començat el 12 de gener 1937, quan la CNT no assisteix al ple i el govern ERC-PSUC decideix continuar la reunió, donant lectura a unes cartes de la Federació Local dels Sindicats Únics (CNT) que, vist el ban publicat per l'alcalde en el qual desautoritza públicament totes les disposicions no signades per ell, han decidit no acudir a les reunions. La CNT, s'enfronta al poder municipal, però ERC i PSUC responen a la FLSU que tothom ha de respectar el ban. El problema va ser que s'havien demanat diners als ciutadans per a proveïments, però sense l'autorització de l'alcalde, de la permanent i de la comissió, i els ciutadans es van sentir amenaçats. Però, el govern ERC-PSUC conscients de la força de la FLSU (CNT), li va demanar que assisteixin a la reunió per redreçar entre tots la difícil situació econòmica de la corporació. ERC, el 19 de gener, passa a l'atac i proposa que es redueixin a tres les conselleries actuals, que es suprimeixi el personal de les de Proveïment i Defensa i que es confeccionin els pressupostos; davant d'això, la CNT proposa que siguin cinc i que es redueixin i s'unifiquin tots els sous dels funcionaris municipals. El PSUC, per guanyar temps, proposa que sigui estudiat per la Comissió Permanent, però per majoria s'acorda que siguin tres les conselleries que subsisteixin, incloent en elles l'alcaldia. La CNT el 2 de febrer, es nega a discutir res sobre el pla econòmic i s'aixeca la sessió.

La CNT-FAI, que havia pres el poder al poble el juliol del 1936, encara era una organització armada poderosa i disposada a assolir els seus objectius, com ho varen demostrar, el 3 de febrer de 1937, quan uns setanta homes armats amb fusells i pistoles, dirigits pels consellers municipals del sindicat, van anar casa per casa dels patrons de vaqueries –si no obrien les portes les esbotzaven sense dubtar-ho–, obligant-los –segons uns– i demant-los –segons ells–, que entressin a formar part de la col·lectivitat de vaquers, signant un document que portaven –que els obligava a cedir les vaques, diners i eines de què disposaven a la col·lectivitat– i finalment, a escollit un comitè administratiu.

L'enfrontament a l'Ajuntament era total, la Comissió de Comarques, el dia 5, es reuneix amb els regidors de les tres minories, per solucionar la denúncia sobre la col·lectivització forçosa dels vaquers. Viura (ERC) i Moriyón (PSUC) informa la comissió que els han dimitit –no consta en cap document– des d'abans dels fets, i Casanova (CNT) que la denúncia es falsa i que republicans i comunistes estan en concomitància i que llencen ~~pel~~

terra tots els projectes econòmics de la CNT". Casanovas proposa que es remodeli tot l'Ajuntament, pero, per a ERC i PSUC no cal, ells tenen el suport de les seves organitzacions i no els canviaran. Després es discuteix la qüestió de les vaques –matar o no a les que no produeixen–, finalment la Comissió de Comarques, proposa que es comparin els dos projectes econòmics, el d'ERC (recolzat pel PSUC) i el de la CNT amb una comissió tripartida. Surt a la llum la realitat política de Sant Adrià de Besòs, al poble hi ha dos Ajuntaments segons Viura, *–el lloc on es troben reunits i el de la carretera CNT [Polydor]*". Després, a petició de Casanovas, es discuteix la qüestió de la municipalització dels habitatges, lloguer que va deixar de cobrar l'Ajuntament segons decret de la Generalitat núm. 48 de 18 de gener de 1937, i que no podia el Sindicat Únic de la Construcció (CNT) fer el cobrament directe per atendre l'atur forçós del seu gremi. Prat diu que com que els conflictes no es podran solucionar per l'antagonisme entre els individus i davant del silenci del seu company de la CNT, en nom de Comissió de Comarques desisteix i aixeca la sessió.

El dia 10 tornen de nou al poble els representants de la CC per tal de cercar una solució a la ingovernabilitat del municipi; Magrinya (CNT) de la comissió reclama bona voluntat a tots; Pere (CNT) demana que cada conselleria treballi com vulgui l'organització responsable i que això no és possible per l'aliança entre ERC-PSUC i que ells *–fan la mona*". Les dues organitzacions diuen que no sempre estan d'acord i que si ho estan més vegades, és perquè sempre acaten els decrets de la Generalitat *–la CNT moltes vegades no hi està d'acord*". El PSUC proposa que les discrepàncies entre les tres minories municipals es sotmetin a l'arbitratge de la Junta de Seguretat Interior de Comarques i afegeix, que les conselleries que estan fora de l'Ajuntament *–obren pel seu compte, sense comunicar-ho a la resta de l'Ajuntament*", i així no es pot gestionar el consistori. No hi ha confiança entre els tres components de l'aliança antifeixista, per la qual cosa el PSUC proposa l'elaboració d'un programa mínim comú, i ERC respon que no cal inventar res, que el que cal és *–apar la gana dels necessitats, evitar l'atur forçós fent tots els sacrificis que calguin per part de tots els que poden fer-ho*". Finalment, CNT i ERC acorden que es torni a funcionar amb un Consell Municipal de cinc membres. El PSUC diu que UGT i CNT han acordat fer una comissió per resoldre la qüestió de les vaqueries, que és un tema sindical. La CNT intervé per dir que *–la*

qüestió de les vaqueries ha millorat notablement, i que ja són molts que hi estan d'acord, puix que s'han aclarit molts punts dubtosos que hi havia".⁸³⁰

Vint dies després s'arriba a un principi d'acord; el 22 febrer es remodela l'Ajuntament i la presidència (alcaldia), que recau en Mateu Viura Vidal d'ERC. També hi haurà canvis de consellers, a ERC Joan Damià Vernís substitueix a Antonio Bigues; al PSUC, Josep Ibáñez Martínez (PSUC-UGT) a Joan Rubio Plazuelo, i la CNT substitueix a tots els seus consellers. Les comissions municipals queden tancades definitivament el de 2 de març de 1937;⁸³¹ ERC, dirigirà Hisenda i Assistència Social; la CNT, Defensa i Treball i Vivenda, i el PSUC, Proveïments i Cultura. La CNT perdrà proveïments a mans del PSUC, que, alhora, havia perdut l'alcaldia, però mantindrà el control de la seguretat amb la Conselleria de Defensa, a la qual es destinaran quatre milicians i un oficinista – tres designats per l'Ajuntament (PSUC, ERC, CNT) i un altre escollit lliurement pel conseller. A més, el telèfon de la conselleria es va traslladar a la casa del nou conseller.

El PSUC, el 4 de març, vol que es faci un control més exhaustiu de les finances municipals i comença demanant que la Comissió d'Hisenda d'ERC presenti l'estat de comptes mensual i la de Treball i Vivenda (CNT) ho faci però no mensualment. Defensa la necessitat de crear el càrrec d'Interventor Dipositari municipal per a controlar la comptabilitat municipal, el dia 19, serà nomenat Interventor de Cabals, Manuel Bigas Montaña i Secretari Municipal interí, J. M. Ruiz i Martín. La realitat adrianaenca és una forta divisió entre el govern municipal ERC-PSUC, que intenta controlar l'economia i la seguretat i una CNT que, malgrat no enfrontar-se directament, té el seu propi projecte social. Davant de la situació tots intenten forçar la negociació, amb l'encara poderosa CNT adrianaenca; així el regidor Giménez de la UGT (PSUC), el 19, proposa la creació de la borsa de treball i repartir els diners que

⁸³⁰. AHGCB, *Governació, Administració local, Fons antic*, Informe de la Junta de Seguretat Interior del Departament de Comarques sobre el Pla de Besòs, 4 de febrer de 1937. Caixa, 281.

⁸³¹. Comissions municipals de 2 de març de 1937. Defensa: President: Ernest Herrerós Álvarez (CNT), Vocals: Joan Damià Vernís (ERC) i Antoni Giménez Cruz (UGT-PSUC); Hisenda: Pres.: Mateu Viura Vidal (ERC), V: Josep. Torrellas Segura (CNT) i Josep. Ibáñez Martínez (UGT-PSUC); Treball i habitatge: Pres.: Vicens Martínez Serrat (CNT), V: Francesc Tomás Vidal (CNT), Josep. Mahó Conca (ERC) i Celestí Martínez Ros (PSUC); Proveïments: Pres.: Lluçia Garcia Morillón (PSUC), V: Agustí Forés Llopis (CNT) i Francesc Abril Lloberas (ERC); Cultura: Pres.: Antoni Giménez Cruz (PSUC/UGT), V: Valentí Álvarez Méndez (CNT), Francesc Micheli Jové (ERC / DD: 18-3-37); Sanitat: Pres.: Valentí Álvarez Méndez (CNT), V: Celestí Martínez Ros (PSUC-UGT) i Joaquim Gonfaus Comas (ERC) i Assistència social: Pte: Mateu Viura Vidal (ERC), V: Josep. Ibáñez Martínez (UGT-PSUC) i Josep. Torrellas Segura (CNT). Vicens Martínez Serrat (CNT) va substituir a Valentí Álvarez Méndez que havia tingut un accident (19 de març de 1937).

l'Ajuntament dedica a l'atur. La resposta del govern municipal és que això ho han de discutir i resoldre els sindicats.

Però, poc abans dels fets de maig, el 22 d'abril, el president del Consell Municipal Viura d'ERC dimitirà perquè no ha tingut el recolzament de les minories de CNT i UGT – Giménez i Ibáñez són de la UGT i el PSUC–, però, García (PSUC) i Giménez UGT-PSUC) no accepten la dimissió. Herreros (CNT) diu que el canvi de segell municipal no és motiu suficient per dimitir; Viura li diu que la situació econòmica precària de l'Ajuntament és un altre motiu. La minoria de la CNT considera la dimissió capritxosa; la UGT improcedent i ERC encertadíssima. Herreros demana a ERC si presentarà un altre president del Consell Municipal. Aquesta deixa la presidència i la Comissió d'Hisenda i afegeix que la Proveïments (PSUC) no funciona, que no es reuneix ni saben els preus ni els beneficis obtinguts i que el que caldria fer seria que el president d'aquesta comissió no fos qui custodiés els cabals, sinó que ingressessin a la caixa municipal. García respon que necessitava els diners ràpidament pel funcionament de la seva comissió i que per això no els ingressava. Per la CNT no hi ha crisi de fons en el si de la corporació municipal i un cop més, malgrat tot, diu que farà el que calgui per mantenir l'Ajuntament. Finalment no dimiteix, però no s'ha arribat a cap acord.

El 29 d'abril, dimiteix de nou l'alcalde, per forçar el debat, García (PSUC) i Forés (CNT) defensen que tot segueixi igual. Viura, afirma que la situació financera del municipi fa necessària la intervenció dels sindicats, i que la CNT i la UGT, fins al moment, només han boicotejat el pla econòmic municipal. Aquests li diuen que presenti aquest pla econòmic. ERC es retira a deliberar i després diuen que presentaran la seva dimissió davant de la Generalitat.

3.3. Els fets de maig i la lluita comuna per defensar la Segona República

El maig de 1937 no es van produir enfrontaments entre els diferents components de la unitat antifeixista, ni a Sant Adrià de Besòs, ni a les localitats veïnes; a Badalona, on l'acord antifeixista va ser total, va morir, el 5 de maig, Martínez García Isidoro (JJLL) de 19 anys i murcià, ho va fer a Barcelona– i a Santa Coloma, on la unitat fou absoluta, va dimitir el regidor de seguretat i defensa Desiderio Gonzalez (CNT), considerat com a extremista.⁸³² A Sant Adrià, també es va produir la mort, el 5 de maig, de Casimir Puigdemont Carrió (ERC-

⁸³². VILARROYA I FONT, Joan, *op. cit.*, 1985, pàg. 70-72. CARRERAS GARCÍA, Montserrat; RUIZ TOSSAS, Helena, *op. cit.*, 1986, pàg. 107-108.

UGT), de 38 anys, nascut a Anglès, mecànic –carrer de la Pau, 11–, va morir a la zona universitària (districte 6).⁸³³

L'Ajuntament deixa de reunir-se el 29 d'abril i no tornarà a fer ho fins el 6 de juliol; des del març i fins al juliol, l'enfrontament polític adrianenc va ser conseqüència de la dissolució de la Conselleria de Defensa, que es va produir entre la comunicació del Decret de la Generalitat –que ordenava la dissolució de les Conselleries de Defensa Locals (discutit a l'Ajuntament el 18 de març de 1937)– i la constitució del nou Ajuntament, el 12 de juliol de 1937, després dels fets de maig, quan ERC i PSUC tenien sota control el municipi.

El 6 de juliol, es reuneixen els regidors per constituir un nou Ajuntament. Ara, Casas de la CNT, un cop dissolta la Conselleria de Defensa,⁸³⁴ demana que li donin l'alcaldia i la Conselleria de Treball; Martínez (PSUC) defensa que l'alcaldia segueixi en mans d'ERC, però Torras (CNT) afirma que ells l'han demanada perquè, en converses amb el delegat de la Generalitat, van entendre que ni ERC ni PSUC la volien, i demanen temps per replantejar-se la qüestió i discutir-ho amb la seva organització. Giménez (PSUC) proposa que ERC es quedi amb l'Alcaldia i Hisenda, la CNT amb les Conselleries d'Assistència Social, Sanitat i Treball i el PSUC Proveïments i Cultura. L'alcalde Viura va demanar que s'acompleixi la llei municipal i unes reunions privades per arribar a un acord, però finalment es decideix deixar pendent la decisió fins la reunió de les organitzacions respectives.

⁸³³. Centro Documental de la Memoria Histórica. “Relació de companys morts”, Comitè d'Ajut a les víctimes de les jornades de Maig UGT-PSU-JSU, PS Madrid, caixa, 540. AGUILERA POVEDANO, Manuel. *Listado de víctimas de los Hechos de Mayo de 1937 en Barcelona*. 2013. [En línia, consultat: 20 juny 2017] Disponible a internet: <http://wp.me/p2FTqL-8V> i SOLÉ I SABATÉ, Josep; VILARROYA I FONT, Joan. “Les víctimes dels Fets de Maig”. *Recerques*, 1982, núm. 12, pàg. 202. [En línia, consultat: 20 juny 2017] Disponible a internet: <http://www.raco.cat/index.php/Recerques/article/viewFile/137594/241388> Cfr. GALLEGO, Ferran. *Barcelona, mayo de 1937*. Barcelona: Debate, 2007.

⁸³⁴. Els partits ERC i PSUC, amb l'acceptació de la CNT, decideixen donar de baixa el telèfon de la conselleria, el personal de la conselleria de defensa, ofereix la possibilitat als seus membres de formar part de les brigades, excepte a Fulgencio Monreal. ASAB. *Comissió de Govern*, 15 juliol 1937.

Taula CXXI: Els últims Ajuntaments revolucionaris, 1937-1938.

<i>12-07-1937</i>	<i>15-12-1937</i>	<i>27-05-1938</i>
Conseller cap: Mateu Viura Vidal (ERC)	Conseller cap: Mateu Viura Vidal (ERC)	Conseller cap / President: Mateu Viura Vidal (ERC)
C/R 1r: Joaquim Gonfaus Comas (ERC)	C/R 1r: Joaquim Gonfaus Comas (ERC)	C/R 1r: Joaquim Gonfaus Comas (ERC)
C/R 2n: Vicens Martínez Serrat (CNT/DD:30-9-37)	C/R 2n: Francesc Tomás i Vidal (CNT).	C/R 2n: Pere Casas Asperó (CNT/RC: 27-9-38) ⁵
C/R 3r: Josep Torrellas Segura (CNT)	C/R 3r: Josep Torrellas Segura (CNT)	C/R 3r: Josep Raja Sánchez/A. Giménez Cruz (PSUC) ¹
C/R 4t: Lluçia García Morillón (PSUC)	C/R 4t: Antoni Giménez Cruz (PSUC)	C/R 4t: Laureà Artigas Oliveras (CNT)
Consellers:	Consellers:	Consellers:
Joan Damià Vernis (ERC)	Joan Damià Vernis (ERC)	Joan Damià Bernis (ERC)
Joan Roca Vives (ERC)	Joan Roca Vives (ERC)	Joan Roca Vives i Martí Vidal Pedrosa (ERC) ⁴
Francesc Borràs Blanch (ERC)	Francesc Borràs Blanch (ERC)	Francesc Borràs Blanch (ERC)
Ramon Gomis Baiget (ERC)	Ramon Gomis Baiget (ERC)	Ramon Gomis Baiget (ERC)
Francesc Tomás i Vidal (CNT)	Eduard Rubio Junquera (CNT)	Eduard Rubio Junquera/Joaquim Galindo Cano (CNT) ²
Domènec Querol Soler (CNT)	Domènec Querol Soler (CNT)	Domènec Querol Soler (CNT)
Francesc Esteve Mancho (CNT)	Francesc Esteve Mancho (CNT)	Francesc Esteve Mancho (CNT)
Antoni Barroso Arroyo (CNT/DN: 30-9-37)	Antoni Barroso Arroyo (CNT/DD: 26-5-38)	Antoni Barroso Arroyo/Laureà Artigues Oliveres (CNT) ⁶
Eduard Rubio Junquera (CNT/DN: 30-9-37)	Laureà Artigas Oliveras (CNT/DN: 26-5-38)	Benet Coromines Torrà / Gil Turà Olívia (CNT) ³
Josép Casas Asperó (CNT/DD: 30-9-37)	Josép Raja Sánchez (PSUC)	Alfred Baltar (CNT)
Alexandre Giménez Cruz (PSUC)	Emili Verdú García (PSUC)	Remigi Casanova Soto (CNT/DN: 27-9-38)
Celestí Martínez Ros (PSUC)	Pere Serna Cerdan (PSUC)	Emili Verdú García (PSUC)
Josép Ibáñez Martínez (PSUC/DD: 28-10-37)	Celestí Martínez Ros (PSUC)	Pere Serna Cerdan (PSUC)
Emili Verdú García (PSUC/DN: 28-10-37)	Domènec Aubia Torremadé (PSUC)	Celestí Martínez Ros (PSUC)
Pere Serna Cerdán (PSUC/DN: 28-10-37)	Benet Coromines Torrà (CNT/DN: 27-4-38)	Domènec Aubia (PSUC)
Ramon Elias Baldó (PSUC/DN: 28-10-37)	Alfred Baltar (CNT/DN: 27-4-38)	Ramon Genís Hort (PSUC/DN: 16-6-38)
	Pere Casas Asperó (CNT/DN: 1-4-38)	Josép Mahó Conca (PSUC/DN: 16-6-38)

Canvis al Grup municipal de la CNT (30 de setembre de 1937): Antoni Barroso Arroyo substitueix a Josep Casas Asperó, Vicens Martínez Serrat es substituït per Francesc Tomás i Vidal i aquest últim per Eduard Rubio Junquera. El grup municipal del PSUC augmentà el nombre de consellers en dos segons autoritzà el Decret de la Conselleria de Governació i Assistència Social del 8 d'octubre de 1937. (1) DN: 16-6-38; (2) DN: 25-7-38; (3) DN: 25-7-38; (4) DN: 25-7-38, (5) mobilitzat i (6) DN: 26-5-38.

L'Ajuntament quedarà constituït, el 12 de juliol, al ple i les conselleries el 13 a la Comissió de Govern.⁸³⁵ A proposta del PSUC (Giménez) l'Ajuntament es regira pel sistema de Comissió de Govern, formada pels consellers regidors (partit i responsabilitat): Mateu Viura i Vidal (Alcalde-ERC-Hisenda), Joaquim Gonfaus i Comes (CR 1r.-ERC-Assistència Social), Vicens Martínez i Serrat (CR 2n.-CNT-Treball), Josep Torrelles i Segura (CR 3r.-CNT-Sanitat) i Lluçia García Morillón (CR 4t.-PSUC-Proveïments i Cultura). L'equilibri de forces s'havia decantat lleugerament per ERC, que tenia dues comissions i l'alcaldia mentre CNT i PSUC entenien dos cadascun. La CNT, després de perdre la Conselleria de Defensa, va demanar insistentment la retirada de les forces de seguretat –mossos d'esquadra i guàrdia d'Assalt– del poble, sense èxit, els anarcosindicalistes han perdut la força política i armada que tenien.

L'acció de govern es va concentrar a garantir a la població treball –sol·licitud de subvencions a l'institut contra l'atur forçós per obres públiques (carreteres i camins)–, habitatge, proveïments, sanitat, seguretat –construcció de refugis, després dels bombardejos del 13 de març– i educació –rehabilitació de l'Escola Nova Unificada, Miquel Servet (113.011,5 ptes.)–, eren les prioritats municipals. La propietat urbana va ser municipalitzada i gestionada per la Caixa Immobiliària, formada per l'alcalde Viura (president), dos vocals municipals (ERC i PSUC) i quatre sindicals (tres de CNT i un d'UGT); el 26 d'agost, Martínez (PSUC) és nomenat cap tècnic amb sou –100 ptes./setmana–, l'Ajuntament controla els habitatges.⁸³⁶

La lluita per controlar els proveïments –al municipi la producció de patates, va salvar-lo de passar gana i li va permetre obtenir altres productes– es produirà entre la poderosa Col·lectivitat de Camperols de la CNT i l'Ajuntament, on ERC i PSUC intenten constituir una Junta Municipal Agrària. L'enfrontament va esclatar, el 18 d'agost, quan la CNT, que volia fer-se amb la gestió dels proveïments, presenta vot de censura contra el PSUC, per una mala gestió del conseller de proveïments, García Morillón. Giménez (PSUC) diu que la responsabilitat és dels homes del partit i no del partit en sí. Querol (CNT) diu que un industrial afirma que va donar

⁸³⁵. Comissions municipals de 13 de juliol de 1937. Hisenda: President: Mateu Viura Vidal (ERC), Vocals: Francesc Esteve Manchó (CNT) i Josep. Ibáñez Martínez (PSUC); Treball: Pres.: Vicens Martínez Serrat (CNT), V: Antoni Giménez Cruz (PSUC) i Joan Damià Vernís (ERC); Proveïments: Pres.: Lluçia Garcia Morillón (PSUC), V: Francesc Borràs Blanch (ERC) i Domènec Querol Soler (CNT); Assistència social: Pres.: Joaquim Gonfaus Comas (ERC), V: Francesc Tomàs Vidal (CNT) i Celestí Martínez Ros (PSUC); Cultura: Pres.: Lluçia Garcia Morillón / Alexandre Giménez Cruz (DN: 15-9-37) (PSUC), V: Josep. Casas Asperó (CNT) i Ramon Gomis Baiget (ERC) i Sanitat: Pres.: Josep. Torrelles Segura (CNT), V: Joan Roca Vives (ERC) i Celestí Martínez Ros (PSUC).

⁸³⁶. Els membres de la Caixa Immobiliària eren per l'Ajuntament, l'alcalde, Gonfaus, Martínez i pels sindicats Alfred Baltar, Emili Saban, Joan Margalef (CNT) i Ramon Elies Baldú (UGT). ASAB. LAPA, 18 agost 1937.

els diners per tenir el permís de venda –per instigació (demanda) de García– informació que corrobora Borràs (ERC). García es defensa dient que el permís l’havia concedit abans l’anterior conseller, i que el donatiu el va fer voluntàriament –es va convocar a l’industrial– i Giménez, resumeix la situació, s’està fent el que es pot donades les grans dificultats d’abastiment que es pateixen. Finalment, la qüestió resta resolta a favor de l’aliança ERC-PSUC.

El 30 de setembre, nous canvis al grup municipal CNT: Antoni Barroso substitueix a Josep Casas; Francesc Torras a Vicens Martínez (Conseller de Treball i Vivenda) i Eduard Rubio a Francesc Torras. Això mostra, la complexitat del món llibertari adrianenc, on la FAI i les JJLL comencen a tenir presència –com hem analitzat–, justament quan el PSUC veurà augmentar en dos el nombre de regidors –Emili Verdú García i Pere Servia Cerdán–, igualant-se amb les altres dues forces –sis regidors cadascuna–, segons el decret de la Conselleria de Governació i Assistència Social, de 8 d’octubre. Les comissions de 28 d’octubre,⁸³⁷ després de la remodelació, restaren com sempre: ERC, Hisenda i Assistència Social; CNT, Treball i Sanitat i PSUC, Proveïments i Cultura.

La qüestió dels refugis va esdevenir un problema fonamental, donada la proximitat a Barcelona i a Badalona i la presència de les dues centrals tèrmiques del municipi estaven en perill. La corporació decideix constituir una comissió i després la junta local de defensa passiva, formada per: Tomás (CNT), Giménez (UGT), Gonfaus (ERC) i l’arquitecte municipal Maymó, per gestionar les demandes d’institucions, empreses i particulars per a la construcció de refugis. A partir del 28 d’octubre, l’Ajuntament fixa una aportació veïnal per a la construcció de refugis, equivalent al doble de la quota que paguen en el concepte de vigilància nocturna de forma setmanal durant sis mesos, obligant als ciutadans que no contribueixin amb llur treball personal a aportar 50 ptes./més.

El 25 de novembre, els consellers de la CNT, en bloc, carreguen contra l’Ajuntament republicà-comunista i la conselleria de proveïments, per diferents temes. Rubio (CNT)

⁸³⁷. Comissions municipals de Besòs de 28 d’octubre de 1937. Hisenda / Finances: President: Mateu Viura Vidal (ERC); Vocals: Francesc Esteve Manchó (CNT) i Pere Serna Cerdán (PSUC); Treball: Pres.: Francesc Tomás Vidal (CNT), V: Emili Verdú García (PSUC) i Joan Damià Vernís (ERC), Proveïments: Pres.: Lluçia Garcia Morillón (PSUC), V: Francesc Borràs Blanch (ERC) i Domènec Querol Soler (CNT); Assistència social: Pres.: Joaquim Gonfaus Comas (ERC), V: Eduard Rubio Junquera (CNT) i Celestí Martínez Ros (PSUC); Cultura: Pres.: Alexandre Giménez Cruz (PSUC), V: Antoni Barroso Arroyo (CNT) i Ramon Gomis Baiget (ERC) i Sanitat: Pres.: Josep. Torrellas Segura (CNT), V: Joan Roca Vives (ERC) i Ramon Elias Baldó (PSUC). En la CNT: Vicens Martínez Serrat va ser substituït per Francés Tomás Vidal a les Comissions de Treball i Habitatge i aquest, alhora per Eduard Rubio Junquera, el 30 de setembre de 1937. El 28 d’octubre de 1937 entren a formar part de les Conselleries els següents regidors: Pere Serna Cerdán a Hisenda, Emili Verdú Garcia a Treball i habitatge, Celestí Martínez Ros a Assistència Social i Ramon Elias Baldó a Sanitat.

pregunta: *–Per què no s’ha posat a la pràctica l’emissió de paper moneda local?*”; Torrelles, demana tractar l’assumpte de la permanència de les forces d’ordre públic a la localitat i Rubio diu que no cal cap força de seguretat al poble, que aquí mai ha passat res i aprofita per atacar al conseller de proveïments per defensar-les. L’alcalde tanca el debat, defensant que cal mantenir l’ordre públic i sobretot pel tema de l’espionatge. L’aliança republicana-comunista planteja una remodelació del govern municipal, el 12 de desembre i de les comissions, el 15,⁸³⁸ però justament aquest dia es reproduïx el debat. ERC-PSUC diuen que un cop instal·lada la força pública a Sant Adrià no cal plantejar una crisi de govern i que l’Alcaldia té garantida la seva continuïtat i el suport necessari per la seva actuació. La CNT, però, insisteix a no considerar oportuna la instal·lació de la força pública perquè no és necessària i que aquesta no hauria de pertorbar tota la vida social i hi fa constar el seu desacord. S’incorporen al consistori, dos nous consellers del PSUC: Domènec Aubia i José Raja Sánchez –nou Conseller de Proveïments– en substitució de Ramon Elias i Josep Ibáñez; a partir de l’any 1938, la comptabilitat de la Conselleria de Proveïments passa a dependre de l’Ajuntament –30 de desembre–. El repartiment de les comissions municipals continua invariable: ERC, Hisenda o Finances i Assistència Social; CNT, Treball i Sanitat i PSUC, Proveïments i Cultura. El 28 de febrer de 1938, l’Ajuntament dissol la Comissió de Govern, per ordre de la Generalitat –18 de febrer de 1938–, però al maig tornarà a funcionar de nou.

Els bombardejos que van afectar a Sant Adrià de Besòs –segons les dades que coneixem–⁸³⁹ van causar 39 morts i van succeir els dies següents: 13 de març de 1937 –dos avions llencen bombes sobre la part baixa del poble; 29 de maig es produïren, 14 ferits; 16 d’agost cauen bombes sobre *–les platges de Badalona?*, però hi ha cinc morts de Sant Adrià de

⁸³⁸. Comissions municipals de 15 de desembre de 1937. Hisenda/Finances: President: Mateu Viura Vidal (ERC), Vocals: Domènec Querol Soler/Alfred Baltar (DN: 27-4-38) (CNT) i Pere Serna Cerdán (PSUC); Treball i habitatge: Pres.: Francesc Tomás Vidal (CNT), V: Emili Verdú Garcia (PSUC) i Joan Damià Vernís (ERC); Proveïments: Pres.: Josep. Raja Sánchez (PSUC), V: Francesc Borràs Blanch (ERC) i Josep. TorrellesJosep. Segura (CNT); Cultura: Pres.: Josep. Raja Sánchez (PSUC), V: Antoni Barroso Blanch / Laureà Artigues Oliveres (DN: 26-5-38) (CNT) i Ramon Gomis Baiget (ERC); Sanitat: Pres.: Francesc Esteve Manchó (CNT), V: Joan Roca Vives (ERC) i Ramon Elias Baldó (PSUC) i Assistència social: Pres.: Joaquim Gonfaus Comas (ERC), V: Celestí Martínez Ros (PSUC) i Eduard Rubio Junquera / Benet Coromines Torrà (DN: 27-4-38) (CNT).

⁸³⁹. ALBERTÍ, Santiago; ALBERTÍ, Elisenda. *Perill de bombardeig!: Barcelona sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona: Albertí, 2004, pàg. 362-372. Cfr. VILLARROYA FONT, Joan; SOLÉ SABATÉ, Josep. Maria, *Catalunya sota les bombes: 1936-1939*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1986. HURTADO, Víctor; SEGURA I MAS, Antoni; VILLARROYA FONT, Joan. *Atlas de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Edicions Dau, 2010, pàg. 458-459, segons aquests autors els bombardejos foren set. Cfr. CAMPS VIVES, Eduard; OLIVA LLORENS, Jordi; PUIGVENTÓS LÓPEZ, Eduard, *op. cit.*, 2015. Les dades de les víctimes es poden consultar a l’annex.

Besòs; 18 de març de 1938, hi ha els grans bombardejos sobre tota Barcelona i rodalies per part de l'aviació legionària italiana a Sant Adrià de Besòs, un mort; 19 abril, atacs a les centrals elèctriques del Besòs, però també causa danys a tres cases de la Urbanització Font i Vinyals –Torrassa, 1; García Hernández, 27 i 51–; 12 de maig és el gran bombardeig sobre Sant Adrià de Besòs –a les 14:30 i a les 16:00– cinc Savoia S-79, llencen una gran quantitat de bombes i la central tèrmica va quedar aturada, van morir seixanta persones, nosaltres només en tenim registrades vuit; 16 de juny, és bombardejat el poble i la central elèctrica a l'1 de la matinada; 5 de juliol 1938, set quadrimotors, bombardegen el port de Barcelona i com altres vegades, les fàbriques de Sant Andreu del Palomar, Sant Adrià i Badalona; 13 novembre, cinc Savoia S-79 –a les 9.00– bombardegen el port i les centrals tèrmiques del Besòs i la Cros; l'1 de desembre, dos S79 bombardeguen –a les 20:00– el Besòs, Badalona i el port, atacs molt ràpids, tenim registrats vuit morts.

Però també cal parlar del foc amic, el 20 de gener, Melcior Cañada Alonso –carrer Q, 8–, va demanar ajuda a l'Ajuntament pels danys ocasionats per la caiguda d'un obús de les bateries de defensa adrianenques –situades a les platges de La Mina– a casa seva, ja que té sis fills i no disposava de recursos per reparar el sostre. L'Ajuntament, davant d'aquesta realitat tan terrible i colpidora –podríem estar parlant de més de mig centenar de morts i de molts ferits–, entre el gener i el març del 1938, reactiva la protecció de la població i dels damnificats: mitjançant la construcció de refugis, comprant un transformador elèctric per poder recarregar les bateries dels enllumenats dels refugis i fent-se amb la Caixa Immobiliària, fent-se càrrec de les despeses originades pels bombardejos de totes les finques urbanes municipalitzades i subjectes de lloguer, però també, l'Ajuntament ho farà amb totes les finques habitades per propietaris, sempre que no estiguin del tot derruïdes i mitjançant la compensació amb un lloguer fins al total de l'acordat amb el consistori. El 25 de gener, la Comissió de Cultura (PSUC) demana l'evacuació dels escolars dels barris de La Catalana, La Mina i llocs costaners cap a la part alta del poble, i realitza gestions per poder organitzar el trasllat del major nombre possible d'infants a unes colònies escolars fora de la localitat, on gaudiran de major benestar i seguretat.

El 17 de març tots els grups municipals aproven la construcció de vuit refugis per defensar la població de les agressions de l'aviació feixista; els han de construir els obrers (residents en el municipi) de les empreses de la població que no tinguin ocupació contínua, els materials necessaris seran lliurats per aquestes. Es troba, el 23 de març, un nen perdut de set anys orfe de Barcelona –els pares moriren al bombardeig del 18 de març– i es retorna a la

capital. Durant la construcció dels refugis morirà el treballador Esteve Sardà (14 d'abril de 1938). Les obres dels refugis continuaran durant tota la guerra –el 16 d'octubre, el Ministeri de Defensa republicà li demana a l'Ajuntament que construeixi 834m² de refugis o trinxeres (que es fan més rapid) per protegir a la població–, el regidors del PSUC –Giménez i Aubia– demanen, al setembre, que s'activi la construcció de refugis, que els obrers municipals no treballen gaire, Casanovas de la CNT, el 16 de novembre li diu que falten obrers. El refugi de la placeta Macià tenia capacitat per a un centenar de persones, era de planta única, forma trapezoïdal amb dues galeries connectades entre si i dos accessos, un a cada extrem de la planta.

L'alimentació està directament relacionada, com hem vist, amb l'organització del racionament; el març del 1938 es suprimeixen les cartilles racionament dels empleats domiciliats fora de la localitat. ERC presenta una proposició per solucionar el sistema de racionament de queviures, responsabilitat del PSUC, i defensa que no es poden augmentar les racions a cap cooperativa o botiga sense autorització –responsabilitat de CNT–; un empleat municipal controlarà els tiquets de racionament, que es lliurin a cada tenda o cooperativa. Qui no presenti els tiquets dins de termini serà sancionat –10-15 ptes. de multa i privació del racionament en cas de reincidència–. La Col·lectivitat de Camperols de la CNT no paga l'arbitri municipal i l'alcalde republicà demana que es solucioni. El control és imprescindible i ERC és qui més el defensarà. El 20 de juny, el nombre de persones racionades al municipi era de 10.483, segons certifica el secretari –Zona 1: 3.059; 2: 1.573; 3: 1.008; 4: 2.605; 5: 1.129 i 5: 1.109–, al municipi arriben a residir 12.000 persones, segons una sol·licitud que fa l'alcalde al Dir. Gral. de Transports de la Generalitat per poder fer servir un cotxe com a ambulància (6 d'octubre).

Els refugiats, registrats només n'eren setanta-quatre –23 homes i 53 dones–, que rerepresentaven setze unitats familiars i una persona sola; la meitat dels refugiats provenien de Catalunya – Tarragona, 31,1%; Lleida, 16,2%, Saragossa, 14,9%, Castelló, 10,8%, Terol, 8,1%; Còrdova, 6,8%; Osca i Lugo 4,5% cadascuna; Barcelona, 2,7% i Palència 1,3%–. La meitat arriben al municipi l'any 1938; el 34% el 1939 i el 16 el 1936. El subsidi pels refugiats l'any 1938 va ser: abril, 3.506 ptes.; març: 1.794 ptes.; maig, 4.692 ptes. i juny 5.040 ptes.⁸⁴⁰

⁸⁴⁰. ASAB. *Relació de refugiats de guerra*, UI: 1.083. Cfr. SERRALLONGA URQUIDI, Joan. *Refugiats i Desplaçats. Dins la Catalunya en guerra 1936-1939*. Barcelona: Editorial Base, 2004.

El 27 d'abril de 1938, el govern municipal patirà una forta crisi; la CNT demanarà la destitució del conseller Gonfaus –de l'Ajuntament i de la Caixa Immobiliària– i, alhora, ERC farà el mateix amb el conseller Barroso–, l'alcalde crearà una comissió –Raja, Coromines i Borràs–, per estudiar-ne el cas. La CNT pressionar sobre la qüestió de proveïments –abusos en preus, manca de productes i de control sanitari–, Borràs (ERC) els demana que assisteixin a les reunions de la comissió per poder donar solucions. La gana i la guerra havien arribat al municipi amb tota la seva força destructiva, no només amb els bombardejos –intensos i continus a tota l'àrea del Besòs, des de febrer de 1938–, sinó també al territori català, amb l'ocupació de Lleida (3 d'abril) i de les centrals elèctriques dels Pirineus, que convertien a les adrienenques en un blanc cobejat pels agressors. Però la necessitat de la mobilització general i especialment dels joves es feia evident i l'alcalde es veia obligat a cobrir les baixes del personal mobilitzat, com podia i segons el seu parer.⁸⁴¹

L'afer Gonfaus-Barroso estava relacionat amb el control de la Caixa Immobiliària, segons la CNT; Gonfaus havia ordenat la desocupació de cases de la zona perillosa i, en canvi, s'havien donat claus a refugiats per ocupar-les; l'alcalde proposa que es tracti el tema a la Caixa i que aquesta faci les revisions dins de les seves possibilitats _s'aprova la qüestió per unanimitat. L'organització de la Colònia Escolar serà criticada i la CNT –Damià, Casas, i Rubio– s'oposarà a ella, però l'alcalde els respon que no hi ha diners. El 26 de maig tota la corporació s'adhereix als «3 Punts de Negrín» a proposta de Giménez (PSUC), el que es permet afirmar que la línia pragmàtica era la que dirigia la CNT adrienenca.

El 27 de maig de 1938 es remodelarà el darrer Ajuntament republicà i, el 30, les darreres comissions municipals, que continuaran en mans de les mateixes organitzacions.⁸⁴² L'Ajuntament torna a funcionar per Comissió de Govern –el ple es reunia un cop al mes–; en aquesta, el PSUC, només tindrà un representant, el que considera una injustícia, però que acceptarà per no trencar el front antifeixista. La composició va ser: Mateu Viura (president), Joaquin Gonfaus (CR 1r.), Pere Casas (CR 2n.), Josep Raja (CR 3r.) –substituit per Alexandre

⁸⁴¹. Cfr. SOLÉ i SABATÉ, Josep. Maria; VILARROYA I FONT, Joan (directors). *Breu Història de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona. Edicions 62, 2005.

⁸⁴². Comissions municipals de 30 de maig de 1938. Hisenda: President: Mateu Viura Vidal (ERC), Vocals: Alfred Baltar (CNT) i Pere Serna Cerdán (PSUC); Treball i obres públiques: Pres.: Pere Casas Asperó / Laureà Artigues Oliveres (DN: 21-9-38) (CNT), V: Josep. Mahó Conca (PSUC) i Joan Damià Vernís (ERC); Proveïments i Cultura: Pres.: Josep. Raja Sánchez (PSUC) / Mateu Viura Vidal (DN: 9-6-38), V: Ramon Gomis Baiget (ERC), Josep. Torrellas Segura (CNT) i Francesc Borràs Blanch (ERC); Sanitat: Pres.: Laureà Artigues Oliveres (CNT), V: Joan Roca Vives (ERC) i Ramon Elías Baldó (PSUC) i Assistència social: Pres.: Joaquim Gonfaus Comas (ERC), V: Celestí Martínez Ros (PSUC) i Benet Coromines Torrà (CNT).

Giménez⁸⁴³ i Laureà Artigues (CR 4t.). L'afer Raja havia deixat sense representació al PSUC a la Comissió de Govern, per la qual cosa Alexandre Giménez Cruz –nou CR 3r i Conseller de Proveïments i Cultura– juntament amb els nous regidors –Ramon Genis Hort i Josep Mahó Conca– i vells regidors, retiren la confiança a l'alcalde, l'aliança republicana-comunista es trenca. Viura està en mans de la CNT, però Casas li ofereix el suport anarcosindicalista i l'alcalde torna a tenir majoria al consitori. Al juliol hi ha nous canvis a l'Ajuntament –CNT: Joaquim Galindo Cano, Gil Turà Oliva, substitueixen a Rubió i Coromines respectivament i, a ERC, Martí Vidal Pedrossa a Roca; però el repartiment de les comissions no canvia.

El Jutjat Popular recupera vitalitat, i a l'agost, és triat per unanimitat com a jutge popular: Cecili Pera Buera (CNT) i suplent: Marià Rull Masdéu i com a procurador, Emili Verdú García (PSUC) –12 vots– i suplent Maurici Vilajosana –6 vots–.⁸⁴⁴ El 28 d'agost, Gonfaus (ERC), exposa que els veïns de les cases deshabitades no paguen el lloguer a la Caixa Immobiliària i que se'ls ha de pressionar mitjançant les targes de racionament perquè ho facin o lliurin les claus dels immobles, la proposta és aprovada per unanimitat, inclosa la CNT, el desgavell econòmic en què viu la societat adriana és evident.

Un dels darrers afers municipals va ser el debat sobre la gestió econòmica de les Colònies Escolars, que gestionava el PSUC (Giménez), quan Gomis (ERC) demana el 18 d'agost que s'examinin els comptes. El 5 de setembre s'exposen els dictàmens de la comissió de finances relatiu a la comptabilitat del Departament de Proveïments i Cultura i de tot l'Ajuntament. Per Giménez la colònia ha tingut deficiències degut a la simultaneïtat de comptabilitats que es porta, i que ells no poden aprovar que l'Ajuntament hagi disposat dels cabals de la Caixa Comunitària, de Proveïments i de Camperols. Això significa una pèssima administració i conseqüències deplorables. Per unanimitat s'aprova el dictamen de la Comissió tal i com va sol·licitar Artigues, abans de discutir-ne els detalls. La presidència justifica la situació financera. Tot s'ha fet d'acord amb la comissió de govern. I Gonfaus demana que el ple es pronunciï sobre les actuacions de l'alcaldia i el conseller de cultura.

Artigues (CNT) defensa la unitat, dient que: *«això no és culpa de ningú, les anomalies són errors numèrics»*. Martínez (PSUC) demana que es voti la gestió financera, ja que ells

⁸⁴³. Josep. Raja Sánchez (PSUC) tenia oberta una causa, per lesions i tinença il·lícita d'armes –Sumari, 338 del Jutjat d'instrucció num. 16 de Barcelona–, de la qual fou infomat, l'11 de novembre pel Jutjat Popular de Sant Adrià de Besòs. Va ser substituït dels seus càrrecs el 16 de juny de 1938..

⁸⁴⁴. ASAB. *Correspondència*. Carta de l'alcalde al Conseller de Justícia de la Generalitat, 18 d'octubre de 1938, Capsa: 505.

censuren els ingressos anòmals efectuats i Borràs (ERC) defensa la gestió per circumstàncies del moment. La gestió econòmica és aprovada amb els vots en contra del PSUC.

Gomis (ERC) va demanar que es retirés la confiança al conseller de cultura per deficiències administratives i comptables de la colònia, al que respon Giménez que ho revisin tot, però que està tot bé, mentre Casas (CNT) li diu que les anomalies són degudes a les seves ineptituds. Però un cop més, Artigues (CNT) insisteix en que el consistori ha de ser d'unitat i no s'ha de votar res. Però ERC vol votar i finalment Giménez (conseller de cultura) perd la confiança i Gomis demana la reorganització de la Conselleria de Cultura.

La CNT proposa enviar a la Generalitat un document d'adhesió en raó de l'11 de setembre. Però un cop més, i serà l'última vegada, denunciarà, en la veu de Galindo, els atropellaments que els guàrdies d'assalt efectuen a la localitat i demanarà que es deixi de donar de menjar als Mossos d'esquadra a compte de l'Ajuntament.

A mitjans de novembre, quan ja s'ha perdut la batalla de l'Ebre, encara s'aprova la proposta de carta financera de la Comissió d'Hisenda i s'autoritza a l'alcalde a formular la sol·licitud al conseller de finances de la Generalitat, Gimenez (PSUC), que demana que s'activi la comptabilitat de l'economia escolar. La darrera acta municipal, del 29 de novembre, és de la comissió de govern, i es fa després de la derrota republicana a la Batalla de l'Ebre i a un mes de l'inici de la de Catalunya, el que obligarà a moltes persones compromeses amb la defensa de la república i dels drets socials de les classes populars a plantejar-se el futur. Coneixien la brutal repressió que els venia a sobre, sabien el que les tropes franquistes havien fet a Badajoz, al començament de la guerra, i a totes les zones ocupades, per la qual cosa l'exili esdevenia l'única alternativa si es volia salvar la vida o estalviar-se molts anys de presó.⁸⁴⁵

El més de desembre, quan tot ja estava perdut i començava la batalla de Catalunya, encara continua l'activitat municipal, la Direcció General de Seguretat demanarà a l'alcalde informes sobre: Ernesto Maurí Castro (UGT), Antonio Jerez Cazorla (CNT) i Pedro Robert Cardona (UGT), per decidir si se'ls pot encarregar una missió d'important responsabilitat i confiança.⁸⁴⁶ Finalment, el 18 de desembre, es va celebrar un festival dels milicians de la "18 Bateria de la Defensa Contra Aeronaves de Sant Adrià de Besòs", en el local d'ERC, ja que

⁸⁴⁵. Cfr. MARTÍN RAMOS, José Luis. *Territori capital. La guerra civil a Catalunya, 1937-1939*. Barcelona: L'Avenç, 2015.

⁸⁴⁶. ASAB. *Correspondència*. "Carta del Comisari General de la Comissaria General de Investigació a l'alcalde de Sant Adrià de Besòs". 7 de desembre de 1938.

mantenien una bona relació amb l'Ajuntament republicà, que els havia ajudat a sobreviure el mes de setembre.

La Guerra Civil estava a punt de finalitzar i els dirigents republicans –de tots els àmbits i nivells de l'administració i l'exèrcit– i llurs famílies preparaven el viatge de sortida, caminades interminables per carreretes plenes de gent que anaven cap a França, en uns dies de fred terribles, al ras, sense cap protecció, més enllà d'una manta o un abric, començava un exili terrorífic, amb l'objectiu de sobreviure i, encara en aquesta fugida, de civils formada per dones, nens i gent gran, van ser atacats per l'aviació franquista.

4. LA FI D'UN SOMNI: EL TRIOMF MILITAR FEIXISTA, 1936-1939

4.1. El cost humà de la Guerra Civil i la repressió franquista

El cop d'estat dels militars reaccionaris –forjats en les salvatges guerres colonials i en la brutal repressió dels obrers d'Astúries–, enemics de la República i la democràcia, assenyala l'inici de la Guerra Civil espanyola. La insurrecció militar va ser orquestrada per les elits del poder financer i industrial, pels terratinents i l'Església, incapaçs d'acceptar la pèrdua del poder polític, l'hegemonia social i les moderades reformes republicanes. Els militars facciosos van rebre el suport internacional dels règims nazi-feixistes d'Alemanya i d'Itàlia i dels seus homònims a Espanya (falangistes).⁸⁴⁷ La dictadura militar franquista –i els seus apologetes– va presentar la Segona República com a un règim caòtic, criminal, fraudulent –eleccions de 1936– i il·legal, que calia enderrocar i pel qual calia jutjar a totes les persones que el van fer possible.⁸⁴⁸ La conseqüència d'aquests fets va ser una terrible Guerra Civil, que va portar als adrianencs, als catalans i als espanyols a un patiment extraordinari –fam, malalties, repressió, exili, presó i mort–, i va representar un extraordinari cost humà.

Les víctimes de la guerra van ser 233 –223 homes i 10 dones; i adrianencs, 13–: en accions de guerra, 155 homes (66,5% dels morts); pels bombardejos, 39 –30 homes i 9 dones–

⁸⁴⁷. MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel. «La repressió franquista al Vallès: Terrassa venjança, mort i resistència (1939-1945)». A: ALAVEDRA BOSCH, Josep. et altri. *El Vallès: segona república, guerra civil i postguerra (1931-1945)*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach, 2017, pàg. 237-276.

⁸⁴⁸. VIÑAS, Àngel (editor). *En el combate por la historia. La República, la guerra civil, el franquismo*. Barcelona: Pasado y Presente, 2012. Imprescindible per comprendre la història del període.

(16,7%); per la repressió franquista, 11 homes (4,7%), per la violència revolucionària a la rereguarda, 23 –22 homes i 1 dona– (9,8%) i els morts a camps de concentració, 1 home (0,4%). Les víctimes es concentren en l'any 1938, 54,8% –1936, 20,4%; 1937, 8,9% i 1939, 13,4%–; les de la repressió franquista en el 1939, 81,8% –1952, 18,2%– i les de la violència revolucionària en el 1936, 90,5% –1937, 9,5%–. L'edat de les persones mortes es concentra en els grups d'edat dels 20-34 (54,6%) –15-19, 22,1%; 20-24, 35,2%; 25-29, 10,8%; 30-34, 8,5%; 35-39, 6,2% i 40-44, 6,2%–. El lloc d'origen de les víctimes era fonamentalment Catalunya, 48,7% – Múrcia, 12,4%; Castella, 11,5%; País Valencià, 8,9% i Andalusia, 7,1%– i els sectors econòmics on treballaven eren al primari: 24,78%; secundari, 43,1% i terciari el 27,2%. Les víctimes de la guerra i de la repressió franquista de les quals coneixem la seva filiació (55%) eren el 70,7% de la CNT-FAI i el 24,4% del PSUC-UGT.

El règim franquista, quan va mostrar millor la naturalesa feixista i alhora la capacitat de mutació per sobreviure a la derrota nazi-feixista, va ser durant el terrible període de 1939-1945, anys en els quals es va concentrar la repressió, especialment els anys 1939-1942.

La brutal repressió exercida durant aquests anys li va permetre consolidar el poder assolit per les armes, i ho farà instaurant un model judicial arbitrari, venjatiu i espoliador; la justícia va esdevenir un instrument repressiu ideològic al servei de la causa franquista, la jurisdicció militar va passar per sobre de l'ordinària. Les lleis repressives, com la de 9 de febrer de 1939 sobre *Responsabilidades Políticas y Civiles* o del *Tribunal Especial para la Represión del Comunismo y la Masonería* (1 de març de 1940), vulneraven qualsevol principi de justícia equitativa i els fonaments de tot estat o societat civilitzada. La legislació repressiva era una il·legalitat i una aberració jurídica, car era retroactiva –de l'1 d'octubre de 1934 fins a la fi de la Guerra Civil– i condemnava a les persones per haver realitzat actes legals en el moment de ser comesos, la pertinença a partits, sindicats o associacions republicanes.

Les víctimes de la repressió franquista, entre el 1939 i el 1955 a Sant Adrià de Besòs, foren 164 –152 homes i 12 dones; i adrianencs, 8–. Els motius de les detencions van ser: rebel·lió militar, 67% –condemna des de la pena de mort fins 20 anys i un dia–; auxili a la rebel·lió militar, 23% –des dels 20 anys fins a 12 anys i un dia– i per excitació a la rebel·lió, 1,1% –des de 12 anys fins a 6 anys i un dia–. Els barris de residència dels represaliats eren: Sant Adrià Centre, 40,8%; Sant Joan Baptista, 32,2%; La Mina, 12,2%; La Catalana, 9,6% i La Verneda, 5,2%. Les detencions es concentren com a tota Catalunya en l'any 1939, 72,3% – 1936, 0,7%; 1940, 6,48%; 1941, 9,2%; 1942, 2,1%; 1943, 2,8%, 1944, 0,7%; 1945, 0,7%; 1947, 0,7%; 1949, 2,8%; 1955, 0,71% i 1956, 0,7%–; pel que fa al lloc d'origen de les

víctimes era fonamentalment Catalunya, 42,8% –Múrcia, 18,2%; Castella, 6,3%; País Valencià, 8,1% i Andalusia, 10,7%; Aragó 7,5% i estranger, 2,5%–, i els sectors econòmics on treballaven al primari: 9,8%; secundari, 45,5% i terciari el 44,7%.

Taula XLVII: Persones represaliades residents als municipis del Barcelonès (1939-1975)

<i>Municipis</i>	<i>Persones represaliades</i>	<i>Població 1936</i>	<i>%</i>
Badalona	989	47.929	2,06
Barcelona	25.121	1.062.157	2,36
Hospitalet de Llobregat	799	48.540	1,65
Sant Adrià de Besòs	164	8.401	1,95
Santa Coloma de Gramenet	355	16.670	2,13
Total Barcelonès	27.408	1.183.697	2,31

Fonts: Sant Adrià de Besòs, elaboració pròpia a partir d': Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer del Govern Militar de Barcelona. *Auditoria de Guerra de la IV Regió Militar. Procediments judicials militars (Sumaríssims) de Sant Adrià de Besòs*. AHN. *Causa General. Peça primera o principal de la província de Barcelona (sèrie). Causa General de la Rebelión Marxista en Barcelona y su provincia*. Sant Adrià de Besòs. Causa 23, Caja: 1588, Expedient: 7. [En línia, consultat: 10 juny 2018] Disponible a internet: <http://pares.mcu.es>. ANC: Centre penitenciari d'hommes de Barcelona. Presó Model, inv. 236 (expedients). Per la resta: TERRADELLAS PRAT, Enric; BERNAL CERCÓS, Àngels (Directora). *Guia de la sèrie documental «Procediments judicials militars (Sumaríssims) 1939-1980» de l'Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer de Barcelona*. Sant Cugat del Vallès: Arxiu Nacional de Catalunya, 2015, segons aquesta els represaliats foren 143. Persones executades a Catalunya (3.341 homes i 17 dones): Període blau (1939-1945), 3.230 persones (3.213 homes i 17 dones); Autarquia econòmica (1946-1952), 46 homes i altres: 82 homes.

La majoria dels presos eren de la CNT, 73% –UGT, 27%– i de militància de la FAI, 51,3% –PSUC, 21,6%; ERC, 16,2%; JJLL, 2,7% i UJA, 2,7%– i van ser condemnats a mort, 10,7%; a reclusió perpètua, 9,1%; a 20 anys i un dia, 5,8%; a 15 anys, 9,9%; 12 anys i un dia, 31,4% i absolts, 20,6%. Els condemnats a mort i afusellats al camp de la Bota la majoria van ser onze, vuit l'any 1939 i dos el 1952.⁸⁴⁹

Les depuracions dels treballadors, els empleats públics i els mestres va ser un altre element fonamental de control ideològic del règim. Així, els mestres depurats van ser 14 –9 dones i 5 homes–, confirmats en el seu càrrec, 71,4%; separats del servei, 11,2%; inhabilitats per càrrecs de confiança, 15,6% i traslladats fora de Catalunya, 8%.⁸⁵⁰ El càlcul dels exiliats

⁸⁴⁹. Pedro Adrover Font, 14/03/1952; Jacint Badosa Marc, 16/11/1939, Juan Bofill Pagés, 04/03/1939; Enrique Caballero Martín, 01/01/1939; Julián Caballero Pellejero, 31/05/1939; José Figueras Ferrer, 04/05/1939; Manuel Pérez Olmedo, 26/04/1939; Manuel Andreu Prats, 04/05/1939, Jacint Rabasa Marc, 27/05/1939; Ginés Urrea Pina, 14/03/1952 i Antonio Vivancos Lorente, 27/05/1939. Mort a Camp. de concentració: José, Álvarez Menéndez, 07/09/1942.

⁸⁵⁰. ASAB. *Informes dels mestres per la Comissió Depuradora del Magisterio Primario sol·licitats per la Guàrdia Civil del municipi a l'alcalde, 6 de juliol de 1939*. Sobre: Severiano Buisan Ruiz, Ramón Cuesta Alvarez, Domingo García Pérez, Jose Maria Mainou Carbonell, Ramon Sant Martí Rivera, Maria Isabel Bay Lepagès, Judith Corominas Ferran, Aurora España España, Genoveva Rosell Soler, Josefa Torres Farnés, Francisca Vidal Pascual, Juana Vilalta Molina i Maria Bonet Arnau. MORENTE VALERO, Francisco. *La*

esdevé complicat, sabem que la majoria dels dirigents polítics, sindicals i socials locals van haver d'exiliar-se,⁸⁵¹ i el nombre de veïns va arribar a les 11.000 persones; els càlculs segons la diferència amb l'any 1939 i 1940, ens donen un resultat d'unes 750-800 persones (gairebé el 10% de la població). En definitiva, un estudi més complet del cost humà de la guerra civil i la repressió franquista resta pendent, malgrat poder-se realitzar –veure les taules a l'annex–, supera l'objectiu d'aquesta tesi doctoral.

La repressió franquista al municipi va ser exercida per les autoritats civils: Ajuntament, Jutjat i *Servicio de Información e Investigación* de la FET-JONS i per les armades: municipals, guàrdia civil⁸⁵² i policia. Els primers investiguen i emeten informes, com els que conserven a l'ASAB i els segons efectuen les investigacions, els registres i les detencions; els informants o delators –tenim un llistat de 238 persones– i els testimonis van ser un element clau per les acusacions, cal entendre, però, que moltes d'aquestes persones ho feien per la por i en molts casos mostraven cert suport als encausats.

La repressió va portar al tancament i a la il·legalització de tots els partits, sindicats i associacions adrianenques, a principis de 1940 funcionaven només l'Ateneo adrianense –Juan Llandrich Cardoner–; Acció Catòlica –Juan Mingot Boix–, i el Club Esportiu Urbanització Riu –Francisco Guirao–.⁸⁵³ L'1 d'agost de 1940, l'ús de la llengua catalana quedava prohibida, ara legalment, pels empleats públics, dintre o fora de les dependències on treballaven, i quedava reduïda a l'àmbit domèstic.⁸⁵⁴

Els responsables dels informes d'antecedents polítics, socials i de conducta dels republicans vençuts van ser l'alcalde, Josep Sabaté Ferruz i dels de la FET-JONS, el seu cap local, José Royo Queraltó i, especialment, el cap del servei d'informació i investigació, Francisco Bel Domènech i els membres del grup, com Jaime Ribó Estivill.⁸⁵⁵ Aquestes informacions van ser utilitzades a les causes contra els republicans adrianencs als judicis militars sumaríssims i, per l'elaboració de la *Causa General de la Rebelión Marxista* de Sant

depuración del magisterio en la provincia de Barcelona al término de la Guerra civil, Cerdanyola: UAB, 1989-1990. pàg. 335 i 475-538. Faltarien: Aurora García Navarro, Francisca Massó Aluja i Maria Oto Gatiu.

⁸⁵¹. ASAB. *Administració General. Secretaria (estadístiques)*, 31 de desembre de 1941.

⁸⁵². L'any 1941 hi havia a Sant Adrià de Besòs vuit guàrdies civils –un caporal i set guàrdies– que depenien de 103 Comandància. 1a Companyia. Secció de Badalona. ASAB. *Revista alcalde*, 1 de novembre de 1941.

⁸⁵³. ASAB. *Administració General. Secretaria (estadístiques)*, 1940.

⁸⁵⁴. ASAB. *Correspondència. Bando. Uso del idioma oficial en todos los servicios públicos*, 12 d'agost de 1940.

⁸⁵⁵. ASAB. *Informe de l'alcaldia de Sant Adrià de Besòs referència e informació, sobre Jaime Ribó Estivill*, 22 de març de 1940.

Adrià de Besòs, el 28 de novembre de 1940, quan es designen les persones responsables de dirigir-la: el fiscal instructor, Luís Mazo Mendo i el secretari Ramón Grau Badia.

4.2. L'Ajuntament franquista: els hereus de la vella dreta adrianenca

La derrota republicana a la Batalla de l'Ebre, el 17 de novembre de 1938, donarà pas a la Batalla de Catalunya –del 23 de desembre al 13 de febrer de 1939–. Cinquanta-dos dies de lluita entre les tropes franquistes, dirigides pel Gral. Fidel Dávila –ministre de defensa i cap de l'exèrcit del Nord–, i un exèrcit republicà, que malgrat estar derrotat no es dona per vençut –com ha demostrat López Rovira–.⁸⁵⁶ Ocupar Catalunya no els va resultar fàcil als militars colpistes, malgrat l'absoluta superioritat bèl·lica.⁸⁵⁷ L'ocupació de Barcelona, que havia estat gairebé encerclada, el dia 25 de gener, per les tropes de Yagüe (CE Marroquí); Solchaga (CE Navarra) i Gambara (CTV) –primer pel Llobregat–, va ser fàcil perquè va ser abandonada pels militars entre el 25 i el 26 de gener –el Tinent coronel, Manuel Tagüeña, seguint les ordres de Gral. Modesto, intenta resistir, segons les ordres que tenien els militars comunistes, instal·lant a les primeres hores del dia 26, el seu post de comandament a Sant Adrià–, dia en què uns entraven per una banda i altres sortien per l'altra creuant el Besòs. Gambara havia d'ocupar el riu fins al mar a Sant Adrià de Besòs, però no va arribar per tancar la fugida; mentrestant, Tagüeña, que ha reunit força diferents mitjans de transports i intenta muntar una nova línia defensiva al riu Besòs, però el riu, amb poc cabal, no ofería cap seguretat i desisteix, finalment, abandonarà la posició i serà l'últim militar en sortir de Barcelona.⁸⁵⁸ No serà fins el 27 de gener de 1936, que les tropes legionàries del 13è Cos d'Exèrcit Marroquí de Yagüe, ocupin el municipi, segons consta a la mateixa acta de l'Ajuntament.⁸⁵⁹ Si bé, altres fonts

⁸⁵⁶. LÓPEZ ROVIRA, Carles. *La conquesta de Catalunya: diari d'operacions de l'exèrcit del nord (desembre de 1938-febrer 1939)*. Tesi doctoral. Cerdanyola del Vallès, UAB, 2010, pàg. 156-157 [En línia, consultat: 12 maig 2017] Disponible a internet: <http://hdl.handle.net/10803/42308>

⁸⁵⁷. Exèrcit del Nord (franquistes): 275.000 homes, 300 tancs, 1.000 peces d'artilleria i 500 avions. Grup d'Exèrcits la Regió Oriental (republicans): 300.000 soldats (joves), 100 vehicles blindats, 250 peces d'artilleria i 45 avions. PUELL DE LA VILLA Fernando; HUERTA BARAJAS Justo Alberto. *Atlas de la guerra civil española. Antecedentes, operaciones y secuelas militares (1931-1945)*. Madrid: Síntesis, 2007, pàg. 225-227.

⁸⁵⁸. MARTÍNEZ REVERTE, Jorge. *La caiguda de Catalunya*. Barcelona: La Magrana, 2009, pàg. 346-369.

⁸⁵⁹. LÓPEZ ROVIRA, Carles. *La conquesta de Catalunya: Diari d'operacions de l'exèrcit de Franco*. Barcelona: Editorial Base, 2012. pàg. 113-115.

mostren que va ser ocupada, igual que Santa Coloma o Badalona, pels soldats italians de la Divisió Littorio (Cos de Tropes Voluntàries).⁸⁶⁰

Els informes de les autoritats franquistes locals constaten que la destrucció va afectar als edificis de caire religiós i en cap cas a les empreses, que en pocs dies ja estaven treballant o preparant les instal·lacions per treballar de nou –CELO–.⁸⁶¹ Al terme municipal no es va produir cap mort, i aquestes van ser obra de *“patrulleros armados”* que recorrien els municipis veïns en *“Un coche llamado ‘fantasma’ que conducía un tal Martín Oliart Fabrés”*, que després va ser *“asesinado por los propios rojos”*.⁸⁶² També es va fer públic, en aquestes dates, com alguns dels prohoms i industrials del poble van fugir de Sant Adrià de Besòs.⁸⁶³

Les noves autoritats franquistes deixaven clara –en diferents informes– quina era la situació política del municipi, *“Siendo la inmensa mayoría de la población antes y durante el movimiento nacional afecta al frente popular que tenía en ella abrumadoras mayorías electorales, la primera misión del ayuntamiento fue asegurar el orden público, organizando las Milicias ciudadanas compuestas por personas solventes y adictas [...] hasta que se hizo cargo del orden la Guardia Civil.”*⁸⁶⁴ La població estava famèlica i va rebre, segons l’alcalde *“se consiguió dotar al vecindario de toda clase de alimentos sin distinción de posiciones sociales y con amplio sentido de generosidad para las más humildes a las cuales se le suministró lo necesario gratuitamente.”*; el que contrasta amb l’afirmació que els exercicis 1939 (42.367 ptes.) i 1940 (54.966 ptes.) –anys de fam i necessitats–, l’Ajuntament va finalitzar amb superàvit.⁸⁶⁵ L’auxili Social, el 1939, donava 500 menjars diaris –el mes de febrer va donar-ne 1.000– als obrers sense feina i a les seves famílies.

El dia 27 de gener, la nova dreta, hereva de la vella, pren de nou el poder: *“En el día de hoy ha sido liberada esta población por el Ejército del Generalísimo Franco, y con tal motivo, se han reunido en la Casa consistorial gran número de personas representantes del orden, así como destacados elementos simpatizantes de Falange Española Tradicionalista y de las JONS de conformidad con las instrucciones recibidas del Sr. Jefe de las Fuerzas del*

⁸⁶⁰. HURTADO, Víctor; SEGURA I MAS, Antoni; VILLARROYA FONT, Joan, *op. cit.*, 2010, pàg. 315.

⁸⁶¹. El 6 de març de 1939: La CELO ha enviat personal a la fàbrica per començar a treballar (paletes, fusters i alguns obrers), sol·liciten a l’Ajuntament un soldador –jornal de 10,5 ptes/dia per 8h de treball–.

⁸⁶². ASAB. Informació sobre las actividades desarrolladas en Sant Adrià de Besòs por el llamado Comité Revolucionaria Badalona, 21 de juliol de 1941.

⁸⁶³. ASAB. Carta de Jaime Llobera Cerdà de Productos Búfalo a l’alcalde, 11 d’abril de 1939. On explica el funcionament de l’empresa i la seva fugida de la localitat el 24 de setembre de 1936.

⁸⁶⁴. ASAB. Informe de l’alcaldia, 1940.

⁸⁶⁵. ASAB. Informe de l’alcaldia, 1940.

Ejército Marroquí. Después de un breve cambio de impresiones por unanimidad de los presentes se ha tomado el acuerdo de constituir la Comisión Gestora encargada del mando[...] por unanimidad de los presentes se ha tomado el acuerdo de constituir la Comisión Gestora [...] siempre a las órdenes del Caudillo y sus representantes. ⁸⁶⁶

La Comissió Gestora, del 26 de gener, confirmada l'1 de febrer –pel comandant militar de Badalona, Enrique Bayo–, estarà formada per: l'alcalde, José Sabaté Ferruz; Tinent 1r, José Royo Queraltó; Tinent 2n, Fermín Borràs Dalgà; Síndic, Juan Clapés Campeny⁸⁶⁷ i Regidor, José Clapés Campeny. Són les dretes de sempre ara reciclades a l'ideari feixista. L'alcalde Sabaté era antic regidor de la Lliga i, José Royo i Fermin Borràs els fills dels vells enemics, mentre que els germans Clapés Campeny són la dreta de tota la vida ara afiliats a la FET-JONS. El 13 de març de 1941, tot l'Ajuntament serà renovat –destituït– pel governador civil; el nou alcalde va ser Joan Maimó Bruguera fins el 17 de juliol de 1942, quan torna de nou tot el primer Ajuntament amb alguns regidors nous –cap del govern de Maimó– començaven les batalles entre les famílies del règim, dirigides des de Barcelona pel *“falangista auténtico”* Antonio Francisco de Correa Véglison (1939-45).⁸⁶⁸

El nou Ajuntament franquista, el primer que fa, el 27 de gener, és crear la *Comisión de Recuperación Agrícola*, presidida per l'Alcalde i formada pels vocals: Juan Clapés Campeny, Andrés Oller Palou, Andrés Molins Sarret i Secretari: José Pedra Castells. I un cop més, el 9 d'abril de 1939, rebateja de nou els carrers, ara amb els líders del cop d'estat –Caudillo, José Antonio, Calvo Sotelo, Generales Mola i Martínez Anido– i amb una manifestació on participaren totes les autoritats i prohoms del nou règim, encapçalats per l'alcalde.⁸⁶⁹ Tanmateix, el 3 de maig, el *“eupo”* de farina que necessitaven els flequers del municipi era de 1.180 quintars/mes, però la *Junta Harino Panadera* de la província de Barcelona només els va donar a partir de l'1 de juliol, 975 q. El pa que necessitaven segons

⁸⁶⁶. ASAB. LAPA. 27 gener de 1939.

⁸⁶⁷. ASAB. IAPSC, 1939. I:A-M, 28 desembre 1939. *“...activo militante de los principios católicos sociales que informan la Causa Nacional. Formó parte de la Asociación de PADRES DE FAMILIA. Durante el Movimiento fue tenazmente perseguido por los rojos, habiendo sufrido grandes daños en sus intereses.”* Va ser detingut igual que l'alcalde José Sabaté, cap. al final de la guerra.

⁸⁶⁸. MARÍN CORBERA Martí. *“Los gobernadores civiles del franquismo, 1936-1963: seis personajes en busca de autor”*. *Historia y Política*, enero-junio (2013), núm. 29, pàg. 271-272. Cfr. TÉBAR HURTADO, Javier. *Barcelona, anys blaus: el governador Correa Véglison. Poder y política franquistas (1940-1945)*. Barcelona, Flor del Viento, 2011.

⁸⁶⁹. José Sabaté; Cap local de FET y de las JONS, José Royo Queraltó; delegat local d'Auxili Social, José Clapés; Secretari de la corporació municipal, Jaime Guardia; Interventor de fons, José Pedra; Cap local i Subcap de Milícies, Juan Viladot i Pedro Aragall; Mossèn de l'església major, Antolín Vancells; delegades de la Secció local Femenina, senyoretetes: Borràs, Llandrich i Corominas.

els flequers per abastir als 11.000 habitants era de 118.000 Kg/mes, és a dir, 357g/persona/dia i la retallada significava 97.500 Kg, és a dir, 295 g/pers/dia. i aquestes eren les xifres oficials, l'estraperlo i el mercat negre s'estenia per tota la localitat.⁸⁷⁰ El 30 de maig, la *Comisión de Recuperación Agrícola* ordena a les persones que conreen un hort al carrer Bogatell que el tornin al propietari (Andrés Soler Vidal), després de no fer cas al primer avís, el 14 d'abril, l'alcalde ordena la devolució als propietaris i que la meitat de la collita fos donada a l'Auxili Social; la gana porta a les petites resistències davant dels vencedors –els amos del poble– i el populisme del règim, combinat amb la brutal repressió, serà el que es viurà al poble durant el primer franquisme.

Taula XLVIII: Comissions del primer Ajuntament franquista (2 de febrer de 1939)

<i>Comissions i organismes de gestió municipal</i>	<i>Regidors</i>
<i>Gobernación</i>	José Sabaté Ferrúz
<i>Hacienda</i>	José Royo Queraltó
<i>Abastecimiento, Organización y Propaganda</i>	Fermín Borrás Dalgà
<i>Fomento, Agricultura y Obras Públicas</i>	Juan Clapés Campeny
<i>Beneficencia y Auxilio Social, Sanidad y Cultura</i>	José Clapés Campeny
<i>Vigilancia y Orden Público</i>	Pedro Aragall Josa (sense càrrec de regidor) *
<i>Servicio de Recuperación Agrícola</i>	President: José Sabaté Ferrúz. Vocal Agricultor: Juan Clapés Campeny; Vocal Pràctic: Andrés Oller Palou; Vocal de Falange Española: Andrés Molins Sarret; Secretari: José Pedra Castells Andrés Molins Sarret (Districte I, Secció 1a i 2a) Juan Roqueta Arnella (Districte I, Secció 3a) Enrique Fité Mallol (Districte I, Secció 4a) Joaquim Perramón Carreras (Districte I, Secció 5a) Ramon Casolà Miró (Districte I, Secció 6a) Alejo Porta Bragulat (Districte I, Secció 7a) Francisco Fusté Romà (Districte II, Secció 1a) Andrés Monteys Capdevila (Districte II, Secció 2a) Andrés Oller Palou (Districte II, Secció 3a)
<i>Alcaldes de barrio</i>	

La instauració de la nova judicatura local es produirà quan el Jutge degà del jutjat de primera instància de Barcelona demani, el 26 de juny, el nom de ciutadans de confiança del règim, amb titulació, pels càrrecs del Jutjat municipal –no hi ha cap persona amb títol–, però el mes d'agost són nomenats: Jutge, Antonio Soler Aymerich –suplent, Ramón Rosanas

⁸⁷⁰. ASAB. Informe Servei d'informació investigació de FET-JONS, 9 d'agost de 1939. Incautacions per part de les Milícies de FET-JONS d'uns 132 litres d'oli. L'alcalde ordena els trasllats al menjador de l'Auxili Social.

Planas– i Fiscal, Miguel Bolós Sala –suplent, Pedro Puig Boada.⁸⁷¹ El mes de setembre, la situació s'estabilitza i el governador civil informa que *no es necesario proveerse de salvoconducto para trasladarse desde esta ciudad y regreso a la misma para los pueblos de San Adrián del Besós, Santa Coloma de Gramanet, Badalona y Hospitalet del Llobregat*".⁸⁷²

L'octubre, l'Ajuntament va aprovar l'adquisició del Polydor a la Cia. Fonogràfica Hispanoamericana per convertir-lo en un grup escolar.⁸⁷³ Mentre que els pagesos propietaris van crear, el 14 d'octubre, la *Junta Local de la Caja Nacional de Subsidios Familiares en la Agricultura*, presidida pel secretari de l'Ajuntament, Jaime Guàrdia Amigó –vicepresident, Andrés Oller Palou i vocal Saturnino Posa Serra-.

L'església tornava als carrers amb la cavalcada de reis del 5 de gener de 1940 –el conseller delegat de la CELO, Miguel Alejandro donava 1.000 ptes. –, com en els vells temps, església i empreses. Ara amb la col·laboració de l'Auxili Social. Al poble es van reunir uns 2.000 nens per rebre als reis mags, mentre que el 27 de febrer, la Creu Roja,⁸⁷⁴ mitjançant el Cònsol d'Espanya a Perpinyà, informava de la mort del jove adrianenc, Prudencio Aldea Bravo de 17 anys.⁸⁷⁵

⁸⁷¹. LV, 2 agost 1939, pàg. 2.

⁸⁷². LV, 28 setembre 1939, pàg. 6.

⁸⁷³. ASAB. Informe, 9 d'octubre de 1939. L'alcalde i la comissió liquidadora de l'empresa acorden un preu de 250.000 ptes. La superfície era de 3.779 m² –terreny i edifici– i el "Líquido imponible" de 8.040 ptes. L'Ajuntament va donar 20.000 ptes. –arres– i 230.00 mitjançant un crèdit del Banco de Crédito Local de España.

⁸⁷⁴. La Creu Roja, es va reorganitzat al municipi, el 14 Maig de 1939, la junta estava formada pel President: José Rufié Trullols; Vicepresident: José Estrems Serrat; Secretari: Antonio Soler Aymerich i Tresorer: Miguel Bolós Sala. El 24 de juny, s'instal·len al carrer taules pel dia de la "~~B~~anderita"

⁸⁷⁵. *La Vanguardia Española (LVE)*, 5 de gener de 1940, pàg. 4. *LVE*, 27 febrer 1940, pàg. 3. ASAB.: Carta de l'alcalde al Cònsol genal d'Espanya en Perpinyà, 26 de Maig de 1939, sol·licitant si els germans Salvador i Sebastià Puig Asperó estan als camps de concentració de França –eren soldats de lleva–.

IV. CONCLUSIONS

Al llarg d'aquest treball hem estudiat i analitzat profundament quaranta anys d'història de Sant Adrià de Besòs. L'objectiu fonamental era comprendre i explicar com un petit poble de 418 habitants (1900) esdevenia un municipi de 9.069 (1939). Per tal d'assolir aquest objectiu hem analitzat l'escenari de la història, l'espai físic on es desenvolupava la vida dels adrianencs i adrianenques; el nombre d'éssers humans i les seves vicissituds: naixement, fertilitat, mort i mortalitat –general i infantil–, esperança de vida, les causes de la mort –malalties o suïcidis– i la distribució per sexes i edats; el moviment natural i migratori que determinava l'augment o la reducció dels contingents humans –creixement i origen de la població –municipal, provincial, regional i nacional–; les seves activitats vitals –estudiants, mestresses de casa o jubilats– o econòmiques –professions, graus de qualificació i sectors econòmics– i les taxes relacionades –població activa, taxa bruta i índex relatiu d'activitat o atur–; i, per finalitzar, un exhaustiu estudi de la formació de la població –analfabetisme i grau de formació– i el món escolar adrianenc. Totes les dades obtingudes s'han posat en relació, les unes amb les altres i amb el procés d'industrialització i de construcció de l'espai urbà, per tal d'explicar les causes estructurals del creixement humà i urbà del municipi.

Sant Adrià de Besòs és filla de la indústria i la immigració –com moltes de les ciutats de l'entorn de Barcelona, especialment Badalona– i la seva classe obrera, arribada de Catalunya –Barcelona– en un primer moment, de les regions veïnes –País Valencià i Aragó– i, després, de l'Espanya meridional –Múrcia o Andalusia– es va anar conformant de forma progressiva i en forta relació amb els cicles econòmics generals de Catalunya –la industrialització durant la segona revolució industrial– i pel creixement urbà que en la localitat es produïa, relacionat, d'una banda, amb la creació constant de llocs de treball –suficients per a ocupar als nouvinguts– però també per donar habitatge a les persones que desenvolupaven les seves activitats econòmiques a la capital o Badalona i, lògicament a l'inrevés.

Les causes del creixement de llarga durada o determinants geogràfics de Sant Adrià de Besòs han estat: el riu Besòs i la mar Mediterrània. Però també pel veïnatge amb la industriosa Barcelona, d'on arribaran les energies humanes i econòmiques necessàries per al seu desenvolupament. A l'inici del segle XX es produirà un fort desenvolupament agrícola i, alhora, la conversió del sòl agrari en industrial per l'arribada de grans empreses, que convertiran Sant Adrià de Besòs en un lloc punter en el desenvolupament industrial del

Barcelonès i de Catalunya. La industrialització i la immigració tenen una forta relació, una i altra no poden fer créixer –en el cas del municipi i de Catalunya encara més– la baixa fecunditat catalana, que necessitava de l’aportació contínua de nous contingents humans del país i de tot l’estat. L’espectacular desenvolupament econòmic del país es va iniciar a partir de la Primera Guerra Mundial. El món rural adrianenc, recolzat en una agricultura agro-exportadora, va donar pas a un procés imparable d’industrialització accelerada; així, si el 1900 hi havia 272 persones potencialment actives ocupades en el sector primari (70%), el 1936 ja n’eren 5.262, de les quals el 60% treballava a la indústria; es produeix en aquests anys l’aparició del món urbà industrial i, en conseqüència, de la classe obrera adrianenca.

Els elements que afavoriren aquest procés d’industrialització adrianenc van ser de caire econòmic –bon assortiment d’aigua (riu i mar) i d’electricitat, després de l’emplaçament de les centrals tèrmiques i excel·lents comunicacions per tren i carretera (N-II) amb els mercats de l’exterior i amb el de la capital de Catalunya, motor econòmic d’Espanya–, i de caire polític, ja que la classe dominant adrianenca –els grans propietaris forans– amb el suport i la connivència de la classe governant local subsidiària d’aquesta va aconseguir controlar fins el 1931 l’ajuntament de Sant Adrià, l’eina política més important per construir la ciutat, tal i com hem demostrat en explicar el procés d’urbanització. L’*adrianquisme* té una forta relació amb els interessos d’aquests grups socials, ja que des de l’administració local van poder, per exemple, reduir la pressió impositiva o eliminar els arbitres especials com els que tenia Barcelona.

La classe treballadora, en aquests anys, va mostrar una limitada capacitat de lluita, però suficient com per a posar en contradicció aquest espai idíl·lic, que el grup urbanitzador estava començant a albirar i dissenyar. El 1909, amb l’atac a l’església parroquial i l’afusellament de l’adrianenc Antoni Malet en el context de la Setmana Tràgica, apareix per primera vegada al municipi la classe obrera; però no serà fins la caiguda de la Dictadura de Primo de Rivera que aquesta esclatarà de forma decidida. Els treballadors durant aquests anys no deixaran d’organitzar-se, bàsicament en societats de socors mutus i cooperatives, l’objectiu de la majoria dels treballadors va ser sobreviure i construir el seu espai vital, en la mesura de les possibilitats de cada moment històric; treball, alimentació i habitatge van ocupar bona part del seu temps.

Mentrestant, les diferents faccions de la classe dominant i governant s’enfrontaren durament, durant el període de construcció del municipi, en una lluita que tenia per objectiu controlar i planificar el procés d’urbanització, ja que això els garantia extreure més o menys

plusvàlues. La lluita entre els propietaris rurals dedicats a l'agricultura, la burgesia rendista (propietaris del sòl, constructors, immobiliàries, financers, inversors en béns immobles) o la industrial marquen aquests anys de la història de Sant Adrià de Besòs. Les classes populars i treballadores restaran subjugades, mediatitzades i, fins i tot, involucrades en les lluites dels diferents grups de poder locals. En definitiva, els homes del capitalisme adriàenc converteixen el municipi en l'element fonamental de l'ordenació territorial i en l'àrea fonamental de la producció, del consum i del poder; alhora que organitzen i intervenen en tots els fets econòmics i socials, convertint-lo en una mercaderia més.

La transformació de l'espai agrícola en urbà –industrial, residencial i d'infraestructures– va produir-se per la demanda de sòl de les grans indústries, l'aparició de les grans urbanitzacions i la necessitat de comunicacions –interiors i exteriors–. Aquest procés va permetre l'enriquiment dels grans propietaris de terres forans, que sempre representaren entre el 70-80% dels propietaris del municipi –entre el 55-65% residien a Barcelona–, eren propietaris del 90% de les terres –barcelonins entre el 80-84%– i pagaven prop del 90% de les rendes –el barcelonins entre el 81-84%– i en molta menor mesura els del municipi, que només augmentaran després de la guerra –1945 eren el 30%, però en forma de petits propietaris–. Els grans propietaris adriàencs, que també ho eren a d'altres municipis de Catalunya, van ser Joaquim de Font i Vinyals i la seva filla Carme de Font i Cots; Pilar Bassols de Cabanes i la seva germana Mercedes (Marquesa de Blondell) i la família Moragas, representada a la localitat per les germanes Consuelo de Vidal i Moragas (I Marquesa de Moragas), Pilar Moragas i, més tard, per la filla de la primera, Consuelo Vidal i Moragas (II Marquesa de Moragas); entre propietaris locals destacaven Antonio Soler Aymerich, Francisco Barriga Villa o Bartolomé Renom Torrens.

La indústria s'instal·larà al municipi entre 1906-1924, quan s'instal·laren catorze empreses dels sectors punta de l'economia catalana –elèctriques, químiques, tèxtils, vidre pla, electrometal·lúrgia, cartró i obres públiques–, que generaren de forma progressiva el creixement de la població –entre 1920-1930 la població es va multiplicar per sis, i passa de 1.073 habitants als 6.515– i, en conseqüència, van aparèixer les urbanitzacions –i els urbanitzadors– per allotjar a aquest contingent humà, bàsicament la classe obrera adriàenca provinent en un primer moment de Barcelona –primer punt d'arribada dels immigrants– i després directament dels seus llocs d'origen. El nombre d'habitatges va passar dels 258 de 1920 als 1.878 de 1936, se situa també el període de creixement entre els anys 1924-1930 –exactament igual que la població–, el 71% dels edificis es construïren en Sant Adrià Centre i

Sant Joan Baptista; la gran dualitat centre-perifèria estava en marxa. Aviat esdevindria font de conflicte, però no pas entre els obrers i els patrons, sinó entre les dues faccions del grup urbanitzador, que utilitzaren els treballadors pel seu enriquiment i com a eina política en els seus enfrontaments.

La distribució territorial de la població de Sant Adrià de Besòs va generar dos espais clarament definits pels marges del riu Besòs: l'esquerre, amb el barri de Sant Adrià Centre –el nucli històric i lloc de residència de la classe dominant adrianenca– i Sant Joan Baptista –de nova creació, cor de la classe obrera immigrada i àrea industrial per excel·lència– que aplegaren, en el període, entre el 75-85% dels habitants. En el marge dret estaven situats els barris de La Verneda, La Mina i La Catalana, tots ells van ser espai agrícola, industrial i, en menor mesura, residencial –de població autòctona (masies) i d'immigrants a les urbanitzacions– i mai van assolir el volum dels barris del marge esquerre, per la qual cosa van poder conservar l'ambient rural del municipi.

El poble fins la república estarà en mans dels propietaris de la terra, dels industrials i dels urbanitzadors (constructors i agents immobiliaris), aquest grup amb el suport de l'arquitecte municipal –Joan Maymó Cabanellas– constituirà el que hem anomenat l'aliança urbanitzadora, que va transformar el municipi i va dirigir l'ajuntament, eina bàsica en el procés de construcció de l'espai urbà i ho farà en benefici propi. L'arquitecte municipal entre el 1914 i el 1924 elaborarà els plànols generals del municipi, per tal de garantir el creixement ordenat del poble en consonància amb els interessos de l'aliança urbanitzadora, només un entrebanc apareixerà al llarg del procés, l'enfrontament de l'apoderat de la gran propietària adrianenca Carmen de Font –propietària de la més gran urbanització adrianenca, la de Font i Vinyals–, Fermín Borràs.

Els interessos de la propietària i del seu administrador semblava que podien conjuminar-se amb els de l'aliança, però l'ambició i els interessos polítics i econòmics d'en Borràs van acabar en un dur enfrontament –incloses agressions i actes violents– i amb el trencament amb l'Ajuntament presidit per José Royo, el polític de la dreta adrianenc per antonomàsia –des del 1920 fins el 1936–. Ambdós grups van utilitzar totes les seves influències, Royo, amb els cercles de poder propers a la dreta catalana i catalanista (Lliga), i en Borràs a la nova dreta emergent i al lerrouxisme de la comarca i de la capital. La batalla per controlar i dirigir la Unión Patriótica, fundada per Borràs com a instrument per intentar accedir al poder municipal –amb el suport de l'alcalde de Badalona, Sabaté–, va ser un dels episodis més interessants dels enfrontaments entre les dretes catalanistes i les emergents. Per

primera vegada apareix al municipi el populisme de dretes –catalanista i lerrouxista– i també la premsa com eina de combat ideològica, representant a ambdós grups –*Tierra Baja* de Borrás, d'existència efímera (1927)– i la de l'entorn de la Lliga –*La Veu de Besòs*–, que serà l'únic que es mantindrà interromptudament entre el 1927-1936, i monopolitzarà la informació local. L'enfrontament va finalitzar quan els homes de l'aliança urbanitzadora, el Sant Adrià –de sempre”, es van fer amb el seu control.

En aquests anys, el món rural agrari anava desapareixent, entre el 1900 i el 1939, es van anar destruint els boscos que restaven del segle passat, es van aprofitar les terres ermes per a l'ús industrial i d'habitatges i es van concentrar les terres de conreu en zones de regadiu –el 1918, de les 387 ha que tenia el municipi, 181 eren terres de conreu (dos terços de regadiu i un terç de secà), i el 1932-1933, 153 ha (el 70% regadiu)–, el que va permetre el creixement d'una agricultura d'horta de qualitat que venia els seus productes a Barcelona o els exportava –patates primerenques–, encara el 1930, el 39% de la mà d'obra treballava al sector primari (39,4%). El 1945, que seria com dir el 1939 o 1936, el municipi tenia 181 ha dedicades a l'agricultura de regadiu i 206 ha a l'habitatge, al comerç, a la indústria o a infraestructures de comunicació. La importància del camp adrianenc es va fer evident en la lluita per controlar-lo durant la guerra, i és el que va fer la CNT, mitjançant la Col·lectivitat de Camperols i de forma decidida i per la força, car la majoria dels pagesos no van voler participar de grat en el projecte col·lectivista llibertari.

Els Ajuntaments de Sant Adrià de Besòs des de 1900 i fins el 1931 havien estat sempre al servei de la classe dominant local, que controlava la institució –gràcies a l'article 29 de la Llei Municipal de 1877, que va continuar vigent fins l'aprovació de la Llei Municipal de Catalunya de 1933–, només les eleccions generals ens mostren la línia ideològica de l'elit política local, que era votant de la Lliga i en menor mesura dels partits monàrquics –a partir del 1919 de la UMN–. La Lliga, durant la Segona República, aconseguirà sumar a totes les dretes, malgrat els enfrontaments entre els components d'aquesta que es presentaven sempre en la mateixa candidatura.

La classe obrera adrianenca fins la caiguda de la dictadura no podrà organitzar-se de forma ostensible, però mai havia deixat de lluitar, les primeres accions del moviment obrer adrianenc –deixant de banda les de la primera dècada del segle XX– van ser el 1913, amb dues vagues, una al sector químic i una altra al tèxtil, per la millora de les condicions de treball (jornada laboral), salarials i, per primera vegada, pels drets sindicals. Els obrers adrianencs van participar en el primer gran cicle vaguístic entre 1915-1919. La presència

d'afilats a la CNT podria ser incipient, petita i més o menys clandestina, però existia –com hem explicat pel conflicte de 1919, quan els obrers de la fàbrica de productes químics E. Miquel SCta. van a la vaga per ordre del sindicat. No coneixem cap conflicte laboral fins el 15 juny de 1923; així, quan començava a aparèixer un incipient moviment obrer, la dictadura va aturar-ne el procés. De tota manera, la resposta obrera no va ser l'esperada per la CNT, i la afiliació sindical al municipi va ser molt petita, com ho reflectia la premsa obrera (*La Colmena Obrera*), malgrat les dures condicions de treball, les injustes actituds empresarials i les humiliacions constants –com demostren els reglaments de treball de diferents empreses del municipi–.

Un cop més cal recordar que la classe obrera adrianenca immigrada estava construint el seu futur en nou espai vital, geogràfic i humà, sense els recursos necessaris; sobreviure va esdevenir l'opció fonamental; malgrat el cost de la vida –preus de les subsidències bàsiques, dades de la Junta Local de Reformes Socials (JLRS)– no era lleugerament més baix que al de les localitats del voltant o a la capital. També els nivells salarials adrianencs van ser superiors als d'Espanya; la millora es produeix durant les lluites socials dels anys 1917-1923, que s'estabilitzen entre el 1923-1928 i cauen el 1929. En definitiva, si considerem que el nivell de preus era més baix que a la capital, podem afirmar que la classe obrera adrianenca presenta unes dures condicions de vida, però lleugerament superiors a les de Barcelona, la qual cosa ens torna situar en el problema de la capacitat de lluita de la classe obrera immigrant, durant el període de conformació del municipi.

El sistema d'accés a l'habitatge és un element a tenir present a l'hora d'analitzar la baixa conflictivitat adrianenca, ja que la dependència d'una part de les classes populars i treballadores dels administradors de les finques –també venedors de materials de construcció– era total. L'habitatge obrer petit i de planta baixa es construïa en una parcel·la comprada als administradors de les urbanitzacions i es pagava mitjançant un cens, s'edificava amb la col·laboració d'un mestre d'obra o sense –autoconstrucció– i amb els materials que aquest els venia. No pagar era perdre-ho tot, la gestió d'aquesta situació per part del populista Borrás va ser part de la seva força i el que el va convertir en un dels homes més rics del poble, era el model de l'home fet a si mateix –d'obrer CNT badalonina a ric propietari urbà adrianenc–.

La classe treballadora adrianenca immigrant de fora de l'àmbit de cultura catalana representava, entre 1924-1936, més d'un terç de la població activa, i sempre amb taxes d'analfabetisme superiors –entre el 27-41%– a la dels immigrants d'origen català –entre el 16-23%–, aquesta situació és similar a tota la segona perifèria urbana de Barcelona. Un altre

element a destacar era el nombre de fills per dona de la població immigrant nascuda fora de Catalunya, com hem demostrat, que sempre ha estat superior al de les catalanes, –el 1928, les dones catalanes tenien 3,5 fills per dona i les immigrants 4,5; mentre que l’any 1936 les dades van ser 1,9 i 3,3 respectivament–; alimentar, vestir, educar, etc., a aquesta prole esdevenia una tasca colossal. Molts autors esmentats en el treball mostren com aquests elements analitzats són fonamentals per entendre l’origen de la classe obrera en aquests nous barris dels municipis de l’entorn de Barcelona nascuts de forma explosiva entre el 1914-1936.

La societat republicana adriana, un cop finalitzada la Dictadura, millorarà les seves condicions de vida i treball per la lluita de les classes populars i treballadores. La població adriana era molt jove –dos terços tenia menys de 34 anys–, i la classe obrera –treballadors– representava al voltant d’un terç de la població i gairebé dos terços eren obrers industrials –la immensa majoria homes– amb un baix grau d’analfabetisme; mentre que les dones treballadores eren una minoria que es dedicava a les tasques domèstiques i a la cura d’un elevat nombre de fills i, a més a més, presentaven un grau d’analfabetisme més elevat. La presència de les dones en la vida pública i associativa serà molt petita, insignificant, la societat adriana era profundament patriarcal i conservadora, no serà fins l’arribada de la guerra que les dones començaran a sortir de la marginació a la qual la societat les tenia sotmeses.

L’associacionisme adrià republicà –inclòs el període de la Guerra Civil–, va crear quaranta associacions –durant el primer terç del segle XX només se’n varen crear vint-i-sis–, i si, durant la Dictadura, en funcionaren quinze, durant la república ho faran gairebé una seixantena. La vitalitat desfermada i les il·lusions posades en el canvi que prometia el règim republicà va empènyer a centenars de persones a implicar-se en la vida associativa adriana, com mai havia succeït al municipi, amb només una absència destacada, la de les dones. La tercera part de les associacions creades eren de caràcter polític o sindical; les polítiques representaven la quarta part de les associacions adrianesques, igual que les culturals i esportives. La majoria de les organitzacions eren d’orientació popular i d’esquerres, tant les de caràcter polític, sindical o de socors mutus, com les culturals i algunes de les econòmiques com les cooperatives.

La proclamació de la Segona República a Sant Adrià de Besòs va significar l’arribada al poder municipal de les forces republicanes d’esquerres, que havien viscut subjugades pels propietaris rurals locals i forans i pels industrials i comerciants, durant tot el primer període de formació de la classe obrera adriana (1914-1930), en el qual havia crescut en quantitat i

qualitat. Un proletariat que havia viscut dedicat a assolir els elements necessaris per poder sobreviure –feina, habitatge, menjar, vestimenta, etc.– i que ara, l’any 1930-1931, iniciava la lluita per viure amb dignitat i bastir un nou món. La força i l’impuls de les classes populars i treballadores –obriers industrials, treballadors de diferents sectors, jornalers del camp, petits comerciants o artesans– i l’anomenada –elasse mitjana” –intel·lectuals, professionals liberals, funcionaris, militars, docents, comerciants, petits industrials o empleats– van empenyar de forma decidida la seva proclamació. L’aliança entre els sectors republicans i el moviment obrer –part d’ell lligat a la CNT– va garantir el canvi, però també va mostrar les debilitats d’un règim republicà que, com molts autors han explicat, –feia el que podia” per canviar un estat ancorat en el passat i unes classes dirigents –incloses les adrianenques– incapaces d’acceptar el règim democràtic que s’intentava establir. Això, juntament amb d’altres factors, com els que hem analitzat, va suposar que una bona part dels treballadors estiguessin al marge de la participació política, però també de les organitzacions obreres sindicals o polítiques.

Les dretes adrianenques que van dirigir i controlar la societat fins l’arribada de la Segona República, aplegant a totes les forces conservadores durant els anys del règim republicà, estaran sota la direcció de la Lliga Regionalista, el partit que els donarà cohesió i que es convertirà en el seu representant polític municipal. Aquestes forces, que no estaven disposades a acceptar el nou règim que feia trontollar el vell ordre social i polític local, la van combatre de forma constant al llarg de tot el període republicà, amb un discurs tecnocràtic –i aparentment apolític– de servei al poble, similar al que havien fet servir per desfer-se del sector populista, que se’ls va enfrontar els primers anys de la dictadura primoriverista – Fermín Borràs–.

El triomf de l’aliança republicana socialista adrianenca el 1931, que permet l’inici de la construcció de la democràcia republicana, serà aturat per l’arribada al poder municipal, dels lerrouxistes adrianencs –amb el suport dels pocs homes de la CEDA del municipi– després dels fets del Sis d’Octubre de 1934, i amb l’única oposició de la dreta regionalista (Lliga) que va continuar a l’Ajuntament. Els homes d’ERC –l’alcalde i part dels regidors empresonats– i de la USC van ser expulsats del consistori. Només el triomf del Front Popular, el 1936, permetrà donar una nova oportunitat a les forces d’esquerres i republicanes, que representaven el 75 % dels electors –però amb una abstenció del 42%.

Els governs municipals del període 1931-1934 van endegar tot un conjunt de mesures adreçades a millorar les condicions de vida dels adrianencs –escoles, biblioteca, dispensari mèdic, obres públiques contra l’atur (millora de les comunicacions, instal·lació de fonts

públiques o la revisió de l'actuació dels consistoris de la Dictadura) –, i ho van fer des de la inexperiència política en la gestió administrativa municipal, però no pas en la gestió d'associacions ciutadanes, el que va suposar un funcionament complex, a més a més de la manca d'unitat i coherència del conjunt dels regidors republicans. Les desavinences i la manca de preparació per la gestió administrativa dels assumptes públics de certs regidors, inclòs el primer alcalde republicà i democràtic de tota la història del municipi, Benito Jimeno, van generar tot un seguit de debats i enfrontaments en l'equip de govern. Aquest estava format per les persones que havien constituït el *Comitè Republicà del 14 d'abril*: republicans federals i de l'Extrema Esquerra Federal; d'ERC i de la USC. Molt aviat van aparèixer els desacords per diferents qüestions, d'ordre secundari, però que mostraven una forta divisió, fet que va aprofitar la dreta, experta en la gestió municipal, per provocar encara més dificultats al nou govern. Royo va aconseguir trencar la majoria en diverses ocasions i, finalment, després de l'afer de l'alcalde Jimeno, van aconseguir la seva dimissió.

L'Església adrianenca que havia exercit el primer terç del segle XX un poder total sobre la població i el suport de les classes dominants i governants, especialment durant la Dictadura de Primo de Rivera, va tenir un fort enfrontament amb el poder municipal, quan va desobeir les ordres municipals i es va enfrontar amb el consistori, el que explica –però no justifica– la reacció popular del 19 de juliol contra els seus edificis i els seus membres. L'Església, desplaçada de l'espai polític institucional i relegada a la pràctica privada dels seus rituals litúrgics, també va dividir-se al municipi entre fejecistes i reaccionaris partidaris de les altes jerarquies catòliques com el bisbe de Barcelona, Manuel Irurita, el que demostra el diferent tarannà propi del catolicisme local.

Les eleccions Constituents de juny de 1931 mostraven la força imponent d'ERC-USC però també de l'Extrema Esquerra Federal, molt organitzada al municipi. La dreta, que coneixia aquestes divisions dins del bloc republicà, va practicar una forta oposició, però malgrat tot, el bloc conformat per ERC (Francesc Micheli) i la USC (Celestino Martínez) va poder controlar, no sense dificultats, la situació, triant com a nou alcalde a Micheli, l'octubre de 1931, però permetent, el febrer de 1932, l'entrada a les comissions municipals de l'oposició de dretes dirigides per Royo. Les eleccions al Parlament de Catalunya mostren el triomf d'ERC-USC, una forta recuperació de la Lliga i uns pitjors resultats pel republicanisme federal (PRDF). La política municipal d'aquests anys ens permet observar les discrepàncies dins de la dreta adrianenca, entre Bolós –proper als postulats més reaccionaris– i Royo –més disposat al diàleg i a la cogestió dels afers municipals–, creant-se de fet dues minories de

dretes, el que va aprofitar l'equip de govern per consolidar la seva posició. Les eleccions legislatives del 1933 posen de manifest la pèrdua de força de la coalició entre ERC i la USC, la consolidació de la Lliga i l'aparició dels lerrouxistes (PRR) amb un petit percentatge de vot. L'abstenció (51%) també evidenciava la força dels anarcosindicalistes i anarquistes, no tant per les seves crides a l'abstenció, que també, sinó més aviat pels desencís de les classes populars enfront de les polítiques republicanes que no acabaven de donar els fruits que els treballadors esperaven, recordem les insurreccions anarquistes i el desenllaç de les mateixes – morts, empresonats i desterrats.

Les eleccions municipals del 1934 mostren de nou l'escenari clàssic de la política adriana: triomf d'ERC-USC (43%), manteniment de la Lliga (28%) i divisió del vot republicà entre federals (17%) i l'EEF aliada amb el PRR (12%). El nou govern format per ERC-USC i presidit de nou per Micheli i amb la Lliga a l'oposició –ara ja només amb homes de la seva confiança, ja que s'havien desfet de Bolós– funcionarà de forma representativa a les comissions municipals –dos representants del govern i un de l'oposició. La dreta feia servir el seu òrgan de premsa oficiós –LVDB– per atacar i puntualitzar les accions del govern, mentre que el govern municipal d'ERC-USC mai va poder consolidar una premsa local pròpia –*Garba* (1932) i *Foc Nou* (1934) van ser els dos setmanaris que només van editar vuit exemplars.

L'entrada al nou govern espanyol del PRR de Lerroux de la dreta filofeixista de la CEDA va portar a la revolta contra el govern, el que significaria l'empresonament de l'alcalde i tres regidors adriancs, i l'arribada al poder de l'alcalde gestor Manuel Barba i, posteriorment, dels lerrouxistes adriancs. El govern municipal del PRR, presidit per Enric Algueró, va ser incapaç de gestionar els afers municipals i, una vegada més, la contundent oposició de Royo –que el mostrava com a gent aliena al poble i als seus interessos– va impossibilitar l'acció de govern, i es va crear d'aquesta manera una forta divisió de la majoria, que va portar a una remodelació dels regidors amb l'entrada com a nous regidors de gent de la CEDA.

El poble de Sant Adrià de Besòs, el 16 de febrer de 1936, va participar de forma decidida a les eleccions –abstenció del 42%– i donen suport tres de cada quatre votants al Front d'Esquerres. El nou govern municipal restituit, amb Micheli (ERC) al capdavant, va continuar les polítiques socials iniciades el 1931, però ara especialment concentrades en el suport als aturats i va ser substituït per Mateu Viura (ERC).

El cop militar del 19 de juliol desfermarà tota l'energia acumulada entre les classes populars i treballadores, i el poble adrianenc sortirà al carrer a defensar la Segona República i la CNT, i a més a més la revolució social. La derrota dels colpistes i el triomf del poble en armes significarà l'arribada al poder dels components del Front d'esquerres i de la CNT, organització que va fer-se amb el control del municipi, i no entra a formar part del govern municipal fins el mes de novembre de 1936, molt més tard que als pobles i a les ciutats veïnes. La Guerra Civil va comportar tot un seguit de canvis en l'organització social i econòmica del municipi –col·lectivitzacions d'indústries, de gremis, i del camp–, i també la persecució de les persones de dretes del municipi. Les classes populars i treballadores apareixien ara dividides en tres blocs ben definits: ERC, el PSUC-UGT i la CNT. Les relacions entre elles van ser molt complexes i marquen la història del període, l'aliança més estable es va establir entre republicans i comunistes enfront de la CNT.

El nou alcalde, després de la incorporació de la CNT al consistori, va ser Lluçia García (PSUC), però els debats entre aquest i els altres dos grups van significar la seva dimissió, el que fa que torni a l'alcaldia a Viura, que serà la màxima autoritat municipal fins el 1939 quan, com la majoria de polítics adrianencs, va sortir cap a l'exili.

Les comissions municipals observaven la proporcionalitat acordada per a tots els municipis de Catalunya, el que facilitava els acords entre ERC-PSUC, i una certa marginació de la CNT, aquesta va mostrar en més d'una ocasió la seva força, però també la seva capacitat de defensar la unitat de tots els consellers municipals i de l'Ajuntament per tal de defensar la república, sense deixar mai de criticar les accions de govern que considerava injustes o que no beneficiaven, segons ells, als treballadors, també va arribar a acords amb el PSUC i la UGT enfront dels plantejaments d'ERC, en definitiva va demostrar que també podia governar el municipi.

La dualitat de poders va existir mentre la CNT controlava la Conselleria de Defensa – fins al juliol de 1937–, un cop desapareguda aquesta, la seva força va minvar, però no pas com per a no incidir en la política municipal i en la vida dels adrianencs, car va generar estructures de gestió dels proveïments o d'educació per als ciutadans a la seva seu al Polydor i va continuar controlant la Col·lectivitat de Camperols. Els fets de maig no van afectar directament al municipi ni als pobles veïns i es van circumscriure únicament a Barcelona. De tota manera, l'alcalde republicà Viura (ERC), més d'una vegada, va dir que al municipi hi havia dos ajuntaments, l'oficial i el de la CNT. L'any 1938 les dissensions van reduir-se

considerablement i trobem una CNT compromesa amb el poble i la república, amb els drets de Catalunya i que donava suport als «3 punts» de Negrín.

La derrota de les classes populars adriänenques va significar la mort, l'empresonament i l'exili de la major part dels dirigents republicans i llibertaris, i la fam i la misèria per als treballadors que havien gosat enfrontar-se al poder establert, només exigint llibertat i justícia social. El retorn al poder de la vella elit política local es va fer de la mà dels fills de Royo i Borrás, els dos dirigents enfrontats durant el procés de construcció de Sant Adrià de Besòs.

V. BIBLIOGRAFIA, FONTS I ABREVIATURES

1. LLIBRES I ARTICLES DE REVISTES

- AJENJO I COSP, Marc; TREVIÑO MAURI, Rocio. “Immigració femenina, integració laboral i comportament demogràfic a Catalunya”. A: SOLSONA DAIRÓ, Montserrat (directora). *Memòria de Recerca del Centre d'Estudis Demogràfics*. Cerdanyola: CED-UAB, desembre 1995.
- ALBERTÍ, Santiago; ALBERTÍ, Elisenda. *Perill de bombardeig!: Barcelona sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona: Albertí, 2004.
- ALCALDE CERAVALLS, Rafael. “Cambó a la CHADE: l'inici dolç i el final amarg”. A: *Recerques*. Barcelona. 2006.
- ALCALDE CERAVALLS, Rafael. “Cambó a la CHADE: l'inici dolç i el final amarg”. *Recerques*. Barcelona. 2006, núm. 52-53.
- ALDCROFT, Derek; MOREWOOD, Steven (col·laboració). *Historia de la economia europea, 1914-2000*. Barcelona: Editorial Crítica, 2003.
- ALEMANY, Joan; MESTRE, Jesús. Els transports a l'àrea de Barcelona. Diligències, tramvies, autobusos i metro. Barcelona: L'Avenç-TMB, 1986.
- ALÍA MIRANDA, Francisco et al., del Grupo de Estudios de Asociacionismo y Sociabilidad. *España en sociedad: las asociaciones a finales del siglo XIX*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla la Mancha, 1998.
- ANDRADE BLANCO, Juan; HERNÁNDEZ SÁNCHEZ, Fernando (Editors). *1917. La Revolución rusa cien años después*. Madrid: Akal, 2017.
- ANDRADE URIBE, Benito Mariano. *Castilla ante el separatismo catalán*. Madrid: Editorial Reus, 1921.
- ANDREASSI CIERI, Alejandro. *Libertad también se escribe en minúscula: anarcosindicalismo en Sant Adrià de Besòs (1925-1939)*. Barcelona: Hacer, 1996.
- ARRIBAS I QUINTANA, Ramon; FONT i GAROLERA, Jaume. “Migracions i mobilitat de la població”. A: CASASSAS, Jordi (director). *L'època dels nous moviments socials. 1900-1930*. Vol. 8. [DE RIQUER, Borja. *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*]. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995.
- BAILLY-BAILLIÈRE-RIERA. *Anuario General de España (Bailly-Baillièrre-Riera)*. Barcelona: Anuarios Bailly-Baillièrre-Riera, del 1929 fins el 1940.
- BALCELLS, Albert, *Crisis económica y agitación social en Cataluña de 1930 a 1936*, Ariel, Barcelona, 1971.
- BALCELLS, Albert; CULLA, Joan B.; MIR, Conxita. *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923. Relació dels resultats electorals de 1869 a 1899*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 1982,
- BALLARÍN ELCACHO, César; CASAS I SORIANO, Just; MÁRQUEZ i BERROCAL, Manuel. *Ca n'Anglada: lluita d'un barri. Història Social de Ca n'Anglada: el moviment veïnal, 1950-95*. Terrassa: AV de Ca n'Anglada, 1996.
- BALLESTER MUÑOZ, David. *Els anys de la guerra. La UGT de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Columna, 1998.
- . *Marginalitats i hegemonies. L'UGT de Catalunya (1888-1936)*. Barcelona: Columna, 1996.
- BARTOMEU GRANELL, José. *Nuestra producción y la defensa nacional. Conferencias leídas en el Fomento del Trabajo Nacional. Acompañadas del discurso de*

- abertura pronunciado por D. José de Caralt y de la peroración de clausura de D. Guillermo Graell.* Barcelona: El Fomento de la Industria, 1916.
- BEN-AMI, Shlomo. *El cirujano de hierro. La Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930).* Barcelona: RBA, 2012.
- BENAU I BERENGUER, Josep Maria. "Dues ciutats i dues polítiques. Sabadell i Terrassa, 1900-1923". *Terme*, novembre de 1988, núm. 3.
- BENAU I BERENGUER, Josep Maria; CALVET, Jordi; DEU, Esteve (editors), *Indústria i ciutat: Sabadell, 1800-1980*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 1994.
- BENGOECHEA, Soledad. *Les Dècades convulses: Igualada com a exemple mobilització patronal i obrera entre principis del segle XX i la dictadura de Primo de Rivera.* Barcelona: Abadia de Montserrat, 2002.
- . *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera.* Barcelona: Abadia de Montserrat, 1994.
- BERRUEZO SILVENTE, José. *Por el sendero de mis recuerdos. Veinte años de militancia libertaria en Santa Coloma de Gramenet (1920-1939)*, Barcelona: Gráfica Fernando, 1987.
- BONAMUSA I GASPAR, Francesc. *Política i finances republicanes (1931-1939)*. Lluís Mestres i Capdevila. Tarragona: El Mèdol. 1997.
- . "La jornada laboral de 8 hores" A: *La vaga de La Canadenca i la jornada laboral de 8 hores.* Barcelona: Fundació Arxiu Històric CC.OO/Ajuntament de Barcelona, 1995.
- . "La jornada laboral de 8 hores". A: DIVERSOS AUTORS. *La vaga de La Canadenca i la jornada laboral de 8 hores.* Barcelona: Fundació Arxiu Històric CC.OO/Ajuntament de Barcelona, 1995.
- . *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. Barcelona: Anagrama, 1977.
- . *El bloc Obrer i Camperol (1930-32)*. Barcelona, Curial, 1974.
- BORDERIAS MONDEJAR, Cristina. "Emigración y trayectorias sociales femenina". *Historia social*, tardor de 1993, núm. 17.
- BORRÁS LLOP, José María (coordinador). *Trabajo infantil en España (1700-1950)*. Barcelona: Edicions Universitat Barcelona/Icaria Editorial, 2013.
- BORRÁS SUÑÉ, Fermín. *Memoria de la obra social y política realizada en San Adrián del Besós, por el ciudadano y vecino Fermín Borrás Suñé, durante los años 1922 al 1926*. Badalona: Impremta M. Comajuncosa, 1926.
- BRIGADA TOPOGRAFICA DE INGENIEROS DE VICENT MARTORELL. *Plano de Barcelona*. Barcelona.1:5.000. Barcelona: Brigada Topogràfica de Ingenieros de Vicent Martorell, 1920-25.
- . *Planos de Barcelona, sus contornos y poblaciones cercanas*. Barcelona. 1:2.000 Barcelona: Brigada Topogràfica de Ingenieros de Vicent Martorell, 1920-24.
- BUSQUETS, Joan. *Barcelona. Evolución urbanística de una capital compacta*. Barcelona: Mafre, 1992.
- CABANA I VANCELLS, Francesc. *La Saga dels cotoners catalans*. Barcelona: Proa, 2006.
- . *La burgesia Catalana. Una aproximació històrica*. Barcelona: Proa, 1996.
- . *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*. Vol. 4. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992-1994.
- CABRÉ i PLA, Anna. *La reproducció de les generacions catalanes 1856-1960*. Tesi doctoral, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1989.
- CABRÉ i PLA, Anna; PUJADES i RÚBIES, Isabel. "La població: immigració i explosió

- demogràfica”. A: CABANA I VANCELLS, Francesc (coordinador). *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània, s. XX, Població, agricultura i energia*. Vol. 5. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989.
- . *La reproducció de les generacions catalanes 1856-1960*, Tesi Doctoral, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1989.
- CALBET I CAMARASA, Josep M.; MONTAÑA I BUCHACA, Daniel. *Metges i farmacèutics catalanistes (1880-1906)*. Barcelona: Cossetània Edicions, 2001.
- CALVO CALVO, Àngel. *La Industrialització al Baix Llobregat, dels inicis a la Guerra Sant Feliu de llobregat*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 1997.
- CAMÓS i CABECERÁN, Joan. *L’Hospitalet: la història de tots nosaltres. 1930-1936*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1986.
- CAMPS I ARBOIX, Joaquim de. *Les cases pairals catalanes*. Barcelona: Destino, 1965.
- CAMPS VIVES, Eduard; OLIVA LLORENS, Jordi; PUIGVENTÓS LÓPEZ, Eduard. *Cost humà de la Guerra Civil (1936-1953) a Sant Adrià de Besòs (inèdit)*. Centre d’Història Contemporània de Catalunya, 2015.
- CAÑADA MULLOR, Ernest, *Conflictividad laboral y sindicalismo en el sector textil de Mataró entre 1896-1923*, Mataró: Caixa d’Estalvis Laietana, 1998.
- CANALES SERRANO, Antonio Francisco. *Las otras derechas. Derechas y poder local en Cataluña y el País Vasco en el siglo XX*. Madrid: Marcial Pons, 2006.
- . *Derecha y poder local en el siglo XX: evolución ideológica y práctica política de la derecha en Vilanova i la Geltrú (Barcelona) y Barakaldo (Vizcaya) 1898-1979*. Tesi doctoral. Cerdanyola del Vallès, 2002.
- CAPEL, Horacio; URTEAGA, Luis. —El triunfo de la hidroelectricidad y la expansión de la canadiense”. A: CAPEL, Horacio (director). *Las Tres Chimeneas. Implantación industrial, cambio tecnológico y transformación de un espacio urbano barcelonés*. Vol. II. Barcelona: FECSA, 1994.
- CARBONELL PORRO, Joan-Anton. *Molins de Rei: vida social i política: 1868/193*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 1991.
- CARRERAS CANDI, Francesc. *Geografía General de Catalunya*. Barcelona: Ed. Albert Martí, 1916.
- CARRERAS GARCÍA, Montserrat; RUIZ TOSSAS, Helena. *La República i la Guerra Civil a Santa Coloma de Gramenet*. Badalona: Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet i Generalitat de Catalunya, 1986.
- CARRERAS I GARCÍA, Montserrat; VALL I SERRA, Núria. *La II República a Badalona, 1931-1936. Una població industrial en crisi*. Badalona: Museu de Badalona, 1990.
- CARRERAS I ODRIOZOLA, Albert. —Cataluña, primera región industrial de España”, A: DD.AA. *Pautas regionales de la industrialización española*. Barcelona: Ariel, 1990.
- . —Fuentes y datos para para el análisis regional de la industrialización española”. A: DD.AA. *Pautas regionales de la industrialización española*. Barcelona: Ariel, 1990.
- CARRERAS I ODRIOZOLA, Albert; TAFUNELL SAMBOLA, Xavier (coordinadors). *Estadísticas históricas de España siglos XIX-XX*. Vol. I. 2n ed. Bilbao: Fundación BBVA, 2005.
- CARRERAS I VERDAGUER, Carles. —Les Agregacions Municipals de 1897 a Barcelona, el cas de Sants, i Carreres Candi”, A: AA.VV. *El Pla de Barcelona i la seva història. Actes del I Congrés d’història del Pla de Barcelona, celebrat a l’Institut Municipal d’Història els dies 12 i 13 de novembre de 1982*. Barcelona: Edicions de la Magrana-Institut Municipal d’Història de l’Ajuntament de Barcelona, 1984.

- CASANOVA, Julián. *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España*. Barcelona, Crítica, 2010.
- . *La historia social y los historiadores*. Barcelona: Crítica, 1991.
- CASAS I SORIANO, Just. *Els fets de juliol de 1936 a Barcelona. Els protagonistes i les víctimes*. Barcelona: Base, 2016.
- CASAS SORIANO, Just; MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel. *Història social de Sant Adrià de Besòs. La Població: segles XVIII-XX*. Vol. I. Barcelona: Ed. Hacer, 1996.
- CASASSAS I YMBERT, Jordi; ROIG i ROSICH, Josep Maria. —Sota el signe de la Mancomunitat”. A: *Història política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 8 (*L'època dels nous moviments socials 1900-1930*) Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985.
- CAUDET, Francisco. *Las cenizas del Fénix. La cultura española en los años 30*. Madrid: Ed. de la Torre, 1993.
- DE RIQUER I PERMANYER, Borja. *Liga Regionalista (1908-1904)*. Barcelona. Edicions 62, 1977.
- CHABÁS, José. —Algunos recuerdos y enseñanzas de la pandèmia gripal de 1918-19”. *Gaceta Médica Española*. Madrid, 1958. Vol. XXXII.
- COLL, Sebastián; FORTEA, José Ignacio. —Guía de fuentes cuantitativas para la historia económica de España. Vol. I, Recursos y sectores productivos”. A: *Estudios de Historia Económica*. Madrid: Banco de España - Servicio de Estudios, 1995, núm. 32.
- COMAS i CLOSAS, Francesc. —La població de Manresa”. A: RIU I RIU, Manuel (director). *Història de la ciutat de Manresa. 1900-1950*. Vol 1. Manresa: Caixa de Manresa, 1991.
- COMÍN, Francisco. —La gran depresión internacional y la Segunda República”. A: LLOPÍS, Enric; MALUQUER DE MOTES, Joaquim. *España en crisis. Las principales depresiones económicas, 1848-2032*. Barcelona: Pasado y Presente, 2013.
- . "El periodo de entreguerras (1914-1936)". A: Comín, Francisco; Hernández y Llopis (editors). *Historia Económica de España (siglos X-XX)*. Barcelona: Crítica, 2010.
- COSTA FERNÁNDEZ, Luis. —Comunicación y propaganda durante la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)”. *Historia y Comunicación Social*, 2013, Vol. 18.
- CUSSÓ, Xavier; GARRABOU, Ramon. —La transició nutricional a la Catalunya contemporània: una primera aproximació”. *Recerques*, 2003-2004, núm. 47-48.
- CUYÀS I TOLOSA, Josep Maria. *Història de Badalona*. Vol. VII, Badalona: Duran, 1982.
- DALMAU TORVÀ, Marc. *Un barri fet a cops de cooperació. El cooperativisme obrer al Poblenou*. Barcelona: La Ciutat Invisible Edicions, 2015.
- DEU, Esteve; CALVET, Jordi; MARÍN, Martí i SALA-SANAHUJA, Joaquim ,*Sabadell al segle XX*, Eumo, Vic, 2000.
- DIVERSOS AUTORS. *Pla General d'Obres Públiques any 1935*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1982.
- DIVERSOS AUTORS. *Tren i estacions, Exposició al Born i a l'estació de França del 31 de gener a l'1 de març de 1981*. Barcelona: Generalitat de Catalunya-Ajuntament de Barcelona, 1981.
- DOMÈNECH, Antonio. —Pròleg”. A: THOMPSON, E. P. *La formación de la clase obrera en Inglaterra*. Madrid: Capitán Swing, 2012.
- EALHAM, Chris. *La lucha por Barcelona: clase, cultura y conflicto, 1898-1937*. Barcelona: Alianza Editorial, 2005.
- EHRlich, Charles E. *Lliga Regionalista. Lliga Catalana 1901-1936*. Barcelona: Alpha, 2004.

- ENGELS, Federico. *La situación de la clase obrera en Inglaterra*. La Habana: Editorial de Ciencias Sociales, 1974.
- ENRECH MOLINA, Carles. “Treball femení i estratègies familiars davant el mercat laboral a Terrassa. Una investigació en perspectiva comparada (1920-1936)”. A: *Terme*, 2009, núm. 24.
- . *Indústria i ofici: conflicte social i jerarquies obreres a la Catalunya Tèxtil (1881-1923)*. Barcelona: UAB-SP, 2005.
- ESCODÉ BARTOLÍ, Manuel (cap de negociat de l’Institut d’Estadística i Política Social de la ciutat de Barcelona). *Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona (1917)*. Barcelona, Ed. Albert Martín, 1921.
- ESPUNY TOMÁS, María Jesús. “La jornada laboral: perspectiva histórica y valoración jurídica”. *Trabajo*. Universidad de Huelva. 2004, núm. 13.
- FERNÁNDEZ MIRANDA, Eustaquio. “La industria siderúrgica en España”. *Ingeniería y construcción*. Madrid. Any 3, novembre de 1925, vol. 3, núm. 35.
- FERNÁNDEZ POYATOS, Mª Dolores, “Las primeras agencias españolas de publicidad: 1912-1934”. *Cuestiones Publicitarias*, 2010, Vol. I, núm. 15.
- FERNÁNDEZ-MOTA DE CIFUENTES, María Teresa. *Relación de títulos nobiliarios vacantes, y principales documentos que contiene cada expediente que, de los mismos, se conserva en el Archivo del Ministerio de Justicia*. Madrid: Ediciones Hidalguía, 1984.
- FERRER I AIXALÀ, Amador. *Els polígons de Barcelona. L’habitatge massiu i la formació de l’àrea metropolitana*. Barcelona: Edicions UPC, 1993.
- FERRET I PUJOL, Josep. *El Prat i la Guàrdia Civil (1863-1936)*. El Prat de Llobregat: Rúbrica Editorial, 2014.
- FLOUD, Roderick. *Métodos cuantitativos para historiadores*. Madrid: Alianza Editorial, 1983.
- FONT i GALERA, Jaume. *Infraestructures viàries i organització del territori contribució al coneixement del procés de formació de la xarxa viària de Catalunya*. Tesi doctoral, (Microforma), Barcelona: Universitat de Barcelona, 1993.
- FONTANA LÁZARO, Josep. *La formació d’una identitat. Una història de Catalunya*. Barcelona: EUMO, 2014.
- . *La història després de la fi de la història*. Barcelona: Eumo, Institut Universitari d’Història Jaume Vicens Vives. 1992.
- FUENTES I VICENT, Manuel. *Can Baurier. Memòria industrial de San Adrià de Besòs*. Sant Adrià de Besòs: Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 2003.
- GABRIEL SIRVENT, Pere, “Sociedad, gobierno y política (1902-1931)”. A: BAHAMONDE MAGRO, Ángel (Coordinador). *Historia de España siglo XX, 1875-1939*. Madrid: Cátedra, 2017.
- . *Historia de la UGT. Un sindicalismo de Guerra. 1936-1939*. Madrid: Siglo XXI, 2011.
- . *Sindicalismos y sindicatos socialistas en Cataluña. La UGT, 188-1938*. *Historia Social*, 1990, núm. 8.
- GALBANY ESTRAGUÉS, Paola. *Evolución de los cuidados enfermeros en el Hospital de l’Esperit Sant de Santa Coloma de Gramenet 1917-2010*. Tesi doctoral, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2011.
- GALESON, Walter; SMITH, Robert. “Estados Unidos”. A: DUNLOP, John T.; GALESON, Walter (Compiladors). *El trabajo en el siglo XX*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1985.
- GALLARDO ROMERO, Juan. *Los Orígenes del movimiento obrero en Santa Coloma de Gramenet: el anarcosindicalismo, 1923-1936*, Santa Coloma de Gramenet: Grupo

- de Historia José Berruezo, 2000.
- GALLEGO, Ferran. *Barcelona, mayo de 1937*. Barcelona: Debate, 2007.
- GARANGOU, Sònia, *Les Joventuts Llibertàries de Catalunya (1932-1939)*. Sant Andreu de la Barca: Editorial Gregal, 2017.
- GARCIA BARBANCHO, Alfonso. *Las migraciones interiores españolas. estudio cualitativo desde 1900*. Madrid: Instituto de Desarrollo Económico, 1967.
- GARCIA DELGADO, Jose Luis. –Modernización ante Europa: el primer tercio del novecientos”. A: GARCIA DELGADO, Jose Luis; FUSI, Juan Pablo; SANCHEZ RON, José Manuel. *España y Europa*. Vol. XI de la *Historia de España*. Barcelona: Crítica, 2007.
- . –Una versión apreciable de la industrialización europea”. A: GARCIA DELGADO, Jose Luis; FUSI, Juan Pablo; SANCHEZ RON, Jose Manuel. *España y Europa*. Vol. XI de la *Historia de España*. Barcelona: Crítica, 2007.
- GARCÍA DELGADO, José Luis; SÁNCHEZ, JIMÉNEZ, José; TUÑÓN DE LARA, Manuel. –Los comienzos del siglo XX: la población, la economía, la sociedad (1898-1931)” A: JOVER ZAMORA, José María. *Historia de España*. Vol. 37. Madrid: Espasa-Calpe, 1984.
- GARCIA DOMINGO, Enric. –El miratge del renaixement de la marina catalana”. *L’Avenç*, Plecs d’Història local: Juliol/Agost 2014.
- GARCÍA-DURÁN, Raúl. *Economía. 10 temas para entender la economía*. Barcelona: El Roure, 1989.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. General, *Pla de Carreteres de Catalunya (1985)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques-Secretaria, 1987.
- GIL ALONSO, Fernando. –El desfase territorial en el descenso de la fecundidad en España. Estudio retrospectivo a partir del Censo de la población de 1920”. A: CABRÉ, Ana (directora). *Memòria d’investigació del Departament de Geografia*. Bellaterra: Departament de Geografia de la UAB, 1997.
- GONZÁLEZ CALBET, María Teresa. *La Dictadura de Primo de Rivera: el Directorio militar*. Madrid: Cátedra, 1987.
- GONZÁLEZ CALLEJA Eduardo; DEL REY REGUILLO, Fernando. *La defensa armada contra la revolución, una historia de las guardias cívicas en la España del siglo XX*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), 1995.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo. *La España de Primo de Rivera: la modernización autoritaria 1923-1930*. Barcelona: Alianza Editorial, 2005.
- . *El máuser y el sufragio: orden público, subversión y violencia política en la crisis de la Restauración (1917-1931)*. Madrid: CSIC, 1999.
- . *La razón de la fuerza: orden público, subversión y violencia política en la España de la Restauración (1875-1917)*. Madrid: Editorial CSIC, 1998.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo; COBO ROMERO, Francisco; MARTÍNEZ RUS, Ana; SÁNCHEZ PÉREZ, Francisco. *La Segunda República española*. Barcelona: Pasado & Presente, 2015.
- GRAU, Ramón; NADAL, Margarida. *La unificació municipal del Pla de Barcelona, 1874-1897*. Barcelona: Proa, 1997.
- GUAL VILLALBÍ, Pedro. *Personalidades eminente de la industria textil española*. Barcelona: Industria Textil Española (Anuario), 1952.
- HARVEY, David. *Urbanismo y desigualdad social*. Madrid: Siglo XXI, 1979.
- HORTA, Gerard. –Espiritismo y lucha social en Cataluña a finales del siglo XIX”. *Historia, Antropología y Fuentes Orales*, 2004.

- HUERTAS CLAVERIA, Josep M. *Obrers a Catalunya manual d'història del moviment obrer, 1840-1975*, Barcelona: L'Avenç, 1982.
- HURTADO, Víctor; SEGURA I MAS, Antoni; VILLARROYA FONT, Joan. *Atlas de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Edicions Dau, 2010.
- INGAR. Relación de Inventos registrados últimamente: 131-563. Sociedad General de Electro-Metalurgia (Barcelona, España). Procedimiento para fabricar fleje estañado. Madrid: Órgano de la Federación de Asociaciones Profesionales de Alumnos de las Escuelas Especiales de Ingenieros y Arquitectos, octubre de 1933, núm. 7.
- INIESTA, Jose. *Obres inèdites. La aviación legionaria de las Baleares. Relació de les il·lustracions. Bombardeig de Sant Adrià del Besós i Badalona (5 juliol 1938) per "Savoia S-79" comandats pel Coronel Rossanico. Vistes aèries i plànols*. Biblioteca del Pavelló de la República. Fons Personal (Infiesta) núm. 17. 2. 32.
- IVERN I SALVÀ, M Dolors; GONZÁLEZ I GONZÁLEZ, Vanessa et altri. *Les Dones d'Esquerra Republicana de Catalunya: 1931-1939*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2000.
- JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio. "Introducción". A: DD.AA. *Historia agraria de la España contemporánea. El fin de la agricultura tradicional (1900-1960)*. Vol. 3. Barcelona: Crítica, 1986.
- JIMÉNEZ, Francisco. *Historia de la región murciana. 1805-1930: Un tiempo de estancamiento y transformaciones*. Vol. 8. Murcia: Ediciones Mediterráneo, 1980.
- JUTGLAR, Antoni. *Ideologías y clases en la España contemporánea: aproximación a la historia social de las ideas*. Madrid: Edicusa, 1968-1969.
- LACUEVA, José Luis. *La Conformació d'una ciutat immigració, societat i economia Terrassa (1900-1985)*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 2008.
- LLANÉS GUTIÉRREZ, Fernando. *Resumen Histórico de la Parroquia de San Juan Bautista de Besós en San Adrián de Besòs*. Sant Adrià, 24 de juny de 1946.
- . *Viaje a San Adrián de Besós. Guía práctica y curiosa de la población*. Badalona: Comajuncosa, 1950.
- LLARCH, Enric et al., *Dimensió econòmica i territorial del Barcelonès*. Vol I i II. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1987.
- LLONCH CASANOVAS, Montserrat. *Tejiendo en red: la industria del género de punto en Cataluña (1891-1936)*. Barcelona: Publicaciones de la Universitat de Barcelona, 2007.
- . "Jornada, salarios y costes labores en el sector textil catalán (1891-1936)". *Revista de Historia Industrial*, 2004, núm. 26.
- . *Treball tèxtil a la Catalunya contemporània*, Lleida: Pagès, 2004.
- LLUCH, Ernest. "Sobre la burguesia catalana. Els orígens del Banc de Catalunya". *Revista del Centre de Lectura de Reus*, abril de 1968, núm. 188.
- LÓPEZ ESTEVE, Manel. *Els fets d'octubre de 1934 a Catalunya: més enllà de l'acció governamental*. Tesis Doctoral, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2012.
- LÓPEZ ROVIRA, Carles. *La conquesta de Catalunya: Diari d'operacions de l'exèrcit de Franco*. Barcelona: Editorial Base, 2012.
- . *La conquesta de Catalunya: diari d'operacions de l'exèrcit del nord (desembre de 1938-febrer 1939)*. Tesis doctoral. Cerdanyola del Vallès: UAB, 2010.
- LUXÁN MELÉNDEZ, Santiago; BERGASA PERDOMO, Óscar. "La Hacienda del Estado liberal". A: GONZÁLEZ ENCISO, Agustín; MATÉS BARCO, Juan Manuel (coordinadors). *Historia económica de España*. Barcelona: Editorial Ariel, 2007.

- MALUQUER DE MOTES, J. —La paradisíaca estabilidad de la anteguerra. Elaboración de un Índice de Precios de Consumo de España, 1830-1936”, *Revista de Historia Económica*, 2006, vol. XXIV, núm. 2.
- . —La paradisíaca estabilidad de la anteguerra. Elaboración de un Índice de Precios de Consumo de España, 1830-1936”. A: *Revista de Historia Económica*, 2006, vol. XXIV, núm. 2.
- . —Cataluña avanzada de la industrialización”, A: DD.AA. *Historia económica regional de España, siglos XIX y XX*. Barcelona: Crítica, 2001.
- . —La revolució industrial a Catalunya”. *L’Avenç*, juliol-agost de 1984, vol. 73.
- MANENT I PESAS, Joan. *Records d'un sindicalista llibertari català, 1916-1943*. París: Edicions Catalanes de París, 1976.
- MARÍN CORBERA Martí. —Los gobernadores civiles del franquismo, 1936-1963: seis personajes en busca de autor”. *Historia y Política*, enero-junio (2013), núm. 29.
- MARÍN I SURROCA, Jeroni; BAYERRI I BOVER. *Gemma Condicions de vida i de treball de la classe obrera i conflictivitat social al Ripollès, 1900-1923*, Ripoll: Consorci Ripollès Desenvolupament, 2006.
- MÁRQUEZ BERROCAL, Manuel. —La repressió franquista al Vallès: Terrassa venjança, mort i resistència (1939-1945)”. A: ALAVEDRA BOSCH, Josep. et altri. *El Vallès: segona república, guerra civil i postguerra (1931-1945)*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach, 2017.
- . *Història social de la població de Sant Adrià del Besòs: la producció de l'espai urbà a Sant Adrià del Besòs, 1910-1940*. Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 2011.
- . —Historia social de la población de Sant Adrià de Besòs, durante el siglo XX”. A: Comunicación en el 2º Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea. Barcelona, junio-julio de 1994.
- MARTÍ I MARTÍ, Casimir. *Vilanova i la Geltrú 1850-1975. Volum 1, Expansió i crisis de la indústria i de la democràcia 1850-1936*. Vilanova i la Geltrú: Cep i la Nansa, 1997.
- MARTÍN RAMOS, José Luis. *Guerra y revolución en Cataluña. 1936-1939*. Barcelona: Crítica, 2018.
- . —Entre la realidad y la quimera. El solipsismo socialista”. A: MORENTE VALERO Francisco; POMÉS I VIVES Jordi; PUIGSECH FARRÀS Josep (coordinadors). *La rabia y la ideapolítica e identidad en la España republicana (1931-1936)*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2017.
- . *Territori capital. La guerra civil a Catalunya, 1937-1939*. Barcelona: L’Avenç, 2015
- . *El Frente Popular. Victoria i derrota de la democràcia en España*. Barcelona: Pasado y presente, 2015.
- . —Guerra i conflictivitat social”. A: SERRALLONGA URQUIDI, Joan; MARTÍN RAMOS, José Luis. *Condicions materials i resposta obrera a la Catalunya contemporània*. Sant Quirze de Besora: Gombau de Besora, 1992.
- . —La Unió Socialista de Catalunya (1923-1936)”. *Recerques. Història, Economia, Cultura*, 1974, núm. 4.
- . *Els orígens del Partit Socialista Unificat de Catalunya: 1930-1936*. Barcelona: Curial, 1977.
- MARTÍN RODRÍGUEZ, Manuel. —Evolución de las disparidades regionales: una perspectiva històrica”. A: GARCIA DELGADO, José Luis (director). *España Economía*. Madrid: Espasa-Calpe, 1989.
- MARTÍN RODRÍGUEZ, Manuel; GARRUÉS IRURZUN, Josean; HERNÁNDEZ

- ARMENTEROS Salvador (directors). *El Registro Mercantil: una fuente para la historia económica*. Granada: Universidad de Granada, 2003.
- MARTÍNEZ BARCELÒ, Pep, *Ajuntament republicà i els seus alcaldes: Sant Adrià de Besòs*, Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, Sant Adrià de Besòs, 2006
- MARTÍNEZ DE SAS, María Teresa; PAGÈS I BLANCH, Pelai (coordinadors). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona i Abadia de Montserrat, 2000
- MARTÍNEZ I BARCELÓ, Pep. *L'ajuntament Republicà i el seus alcaldes. Sant Adrià de Besòs*. Sant Adrià de Besòs: Ajuntament de Sant Adrià de Besòs. 2006.
- MARTÍNEZ MARÍN, Antonio. *La representatividad municipal española: historia legislativa y régimen vigente*. Múrcia: EDITUM, 1989.
- MARTÍNEZ REVERTE, Jorge. *La caiguda de Catalunya*. Barcelona: La Magrana, 2009.
- MARTORELL PORTAS, V.; FLORENSA FERRER, A.; MARTORELL OTZET, V. *Historia del urbanismo en Barcelona. Del Plan Cerdà al Área Metropolitana*. Barcelona: Labor, 1970.
- MARTORELL PORTAS, V.; FLORENSA FERRER, A.; MARTORELL OTZET, V. *Historia del urbanismo en Barcelona. Del Plan Cerdà al Área Metropolitana*. Barcelona: Labor, 1970.
- MASSANA CALVETE, Carme. *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)*. Barcelona: Curial, 1985.
- MAURÍN, Joaquim. —De la monarquia absoluta a la revolució socialista—. A: *La Revolució española*. Madrid: Cénit, 1932.
- MAYAYO I ARTAL, Andreu; POMES I VIVES, Jordi Pomes. —Les contradiccions del món rural—. A: RIQUER I PERMANYER, Borja (Director). *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. L'època dels nous moviments socials 1900-1930*. Vol. 8. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1995.
- MAYMÓ i CABANELLAS, Joan. —Juan i altres. Enlace de la Zona de Ensanche con los pueblos agregados—. A: *Anuari de la Asociación de Arquitectos de Cataluña (1903)*. Barcelona: Imprenta y Litografía Henrych i Cia. (S en Cta), 1903.
- MIR I CURCÓ, Conxita, *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració 1875-1923*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1989.
- MIR I CURCÓ, Conxita; REIG I ARMERO, Ramir; SAGNES, Jean. —El vell i el nou de la política—. A: CASASSAS, Jordi (director). *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans: L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*. Vol. 8. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995.
- MIRALLES, Ricardo; DE LA GRANJA, José Luis. —Poder y élites en la obra de Manuel Tuñón de Lara—. *Historia Social*, 1994, núm. 20.
- MOCHON MORCILLO, Francisco. *Economía básica*. Madrid: Mc. Graw Hill, 1992.
- MOLES, Isidre. *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*. Barcelona. Edicions 62, 1977.
- MORENO LUZÓN, Javier. —Alfonso XIII, 1902-1931—. A: VILLARES, Ramón; MORENO LUZÓN, Javier. *Restauración y Dictadura*. Barcelona: Crítica i Marcial Pons, 2009.
- MORENTE VALERO, Francisco. *La depuración del magisterio en la provincia de Barcelona al término de la Guerra civil*, Cerdanyola: UAB, 1989-1990.
- MOTA MUÑOZ, José Fernando. —Precursores de la unificación»: el española club y el voluntariado español, una experiencia unitaria de la extrema derecha barcelonesa (1935-1936)». *Historia y Política*. Madrid, julio-diciembre 2012.
- MUNTANER i PASCUAL, Josep Maria. *Sant Adrià de Besòs, un municipi en*

- transformació*. Barcelona: BEC, 1968.
- MUNTANER i PASCUAL, Josep Maria. Sant Adrià de Besòs, un municipi en transformació. Barcelona: BEC, 1968.
- NADAL I OLLER, Jordi. —«La consolidació pel biaix dels adobs. 1914-1939». A: DD.AA. (dirigida pel que fa al segle XX per Carles Sudrià i Triay). *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Vol. 6. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989.
- . *La población Española. Siglos XVI a XX*. Barcelona: Ariel, 1976.
- NADAL I OLLER, Jordi; CARRERAS I ODRIOZOLA, Albert; SUDRIÀ I TRIAY, Carles (compiladors). *La economía española en el siglo XX: una perspectiva histórica*. Barcelona: Ariel, 1987.
- NADAL I OLLER, Jordi; TAFUNELL SAMBOLA, Xavier. *Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)*. Barcelona: Columna, 1992.
- NADAL, Francesc. —«Energía Eléctrica de Cataluña y la hulla blanca de la Vall Fosca (1911-1925)». A: CAPEL, Horacio (director). *Las Tres Chimeneas. Implantación industrial, cambio tecnológico y transformación de un espacio urbano barcelonés*. Vol. II. Barcelona: FECSA, 1994.
- NASH, Mary (editora). *Més enllà del silenci. Història de les dones a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988.
- OLIVERAS i SAMITIER, Josep. *La consolidació de la ciutat industrial: Manresa (1871-1900)*. Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1986.
- OLLICH I CASTANYER, Imma et al., *A banda i banda del Ter. Història de Roda*. Roda de Ter: Eumo Editorial / Ajuntament de Roda de Ter, 1995.
- ORDEIG CORSINI, José María. *Diseño urbano y pensamiento contemporáneo*, Barcelona: Instituto Monsa de Ediciones, 2004.
- OYÓN, José Luis, "Obreros en la ciudad: líneas de un proyecto de investigación en historia urbana". *Historia contemporánea*, núm. 18.
- . *La quiebra de la ciudad popular: espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*. Barcelona: Serbal, 2008.
- OYÓN, José Luis; GALLARDO ROMERO, Juan José. *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona (1918-1939)*. Barcelona: Carena, 2004.
- PASCUAL I DOMÈNECH, Pere. *Fàbrica i treball a la Igualada de la primera meitat del segle XX*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1991.
- PEDRO CASTROVIEJO, Pedro Maria. *Clase obrera y niveles de vida en las primeras fases de la industrialización vizcaína*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1992.
- PELLICO LATORRE, Francisco. *Contribución industrial de comercio y profesiones: Real decreto de 11 de mayo de 1926. Tarifas y Nomenclátor con arreglo a las RO de 22 mayo, 30 julio y 10 diciembre de 1926*. Madrid: Gongora, 1932.
- . *Contribución industrial, de comercio y profesiones. Real Decreto de 11 de mayo de 1926. Tarifas y nomenclátor con arreglo a las Reales ordenes de 22 Mayo, 30 Julio y 10 Diciembre de 1926, seguidas de todas las disposiciones posteriores y coeficiente sobre el volumen de ventas*. Madrid: Góngora, 1932.
- PERELLÓ, Miguel. —«El señor Fermín y sus procedimientos». *La Colmena Obrera*. Badalona: 24 d'agost de 1918, núm. 72.
- PÉREZ DÍAZ, Víctor. *Clase obrera, orden social y conciencia de clase*. Madrid: Fundación INI, 1980.

- PLANAS MARESMÀ, Jordi. *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: Els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*. Tesis doctoral, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2003.
- PUELL DE LA VILLA Fernando; HUERTA BARAJAS Justo Alberto. *Atlas de la guerra civil española. Antecedentes, operaciones y secuelas militares (1931-1945)*. Madrid: Síntesis, 2007.
- PUJADES MARTÍ, Xavier; SANTACANA I TORRES, Carles. *L'altra olimpíada, Barcelona'36: esport, societat i política a Catalunya (1900-1936)*. Barcelona: Llibres de L'Índex, 1990.
- PUJOL ANDREU, Josep; NICOLAU NOS, Roser; HERNÁNDEZ ADELL, Ismael. "El consumo de leche fresca en Cataluña entre mediados del siglo XIX y 1935: la difusión de un nuevo alimento". A: *Historia Agraria*, agosto 2007, núm. 42.
- PUJOL i ANDREU, JOSEP. "Agricultura". DIVERSOS AUTORS. *Història econòmica de la Catalunya contemporània: Població, agricultura i energia*. Vol. 5. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1989, pàg. 133.
- PUY I JUANICO, Josep. *Alfons Sala i Argemí, industrial i polític, 1863-1945*. Terrassa, Arxiu Tobella, 1983.
- RAGUER I SUNYER, Hilari, "Església catalana i la República" A: RAGUER I SUNYER, (director). *De la Gran esperança a la gran ensulsinada, 1930-1939*. Vol. 9. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995.
- RECAÑO i VALVERDE, Joaquim. "Les primeres fases de la transició demogràfica al Baix Llobregat i a L'Hospitalet. 1787-1936". A: CALVO CALVO, Àngel (coordinador). *El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- RECIO GARCÍA, Maria Àngels. *D'una guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: de Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936)*. Tesis doctoral, Palma (Illes Balears): Universitat de les Illes Balears, 2016.
- ROCA I ALBERT, Joan (coordinador) *La Formació del cinturó industrial de Barcelona*, Institut Municipal d'Història Barcelona, 1997
- ROCA ROSELL, Francesc. *Política econòmica i territori a Catalunya 1901-1939*. Barcelona: Ketres, 1979.
- RODRÍGUEZ LÓPEZ DE ANDÚJAR, Fernando. *Vidrala. 50 años de pasión por el vidrio*. Madrid: LID Editorial, 2015.
- ROMAGUERA AMAT, Ramón; DOT PALLARES, Josep M. *El Área metropolitana de Barcelona: génesis y problemàtica*. Urquijo: Moneda y crédito, 1972.
- ROVIRA COSTA, Joan. *Sant Adrià de Besòs mig segle endarrera*. Barcelona: La Caixa, 1985.
- . "El cooperativisme a Sant Adrià". *Viure Sant Adrià*, novembre 1987, núm. 69.
- . *Monografia històrica de San Adrián de Besòs*. Barcelona: Imp. Casa de Caridad, 1944.
- ROVIRA I MONTELLS, Josep Maria. *La colònia de Salou (1864-1963)*. Heretat Baurier. Roda de Ter: Ajuntament de Roda de Ter, 2003.
- RUBIÓ i TUDURÍ, Nicolau M. "La ciutat ideal, Civitas". Època II, octubre 1923 i "La qüestió fonamental de l'urbanisme: el país ciutat". *Revista de Catalunya*. Vol. 20, 1926.
- RUBIÓ i TUDURÍ, Nicolau M.; RUBIÓ i TUDURÍ, Santiago. *El Pla de distribució en zones del territori català (Regional Planning)*. Examen preliminar i solucions provisionals. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1932.
- RUBIÓ I TUDURÍ, Santiago. "El pla de distribució en zones del territori català". Catalunya

- municipal, juny-agost de 1934, números 8-10.
- RUEDA PALENZUELA, Salvador. *Ecología urbana. Barcelona i la seva regió metropolitana com a referents*. Barcelona: Beta, 1995.
- RULE, John, *Clase obrera e industrialización historia social de la revolución británica, 1750-1850*, Crítica, Barcelona, 1990.
- SACRISTÁN, Manuel. “Pròleg”. A: ENGLÉS, Friedrich (autor). *Anti-Düring*. México: Editorial Grijalbo, 1964.
- SÁNCHEZ JIMÉNEZ, José. “La población, el campo y las ciudades”. A: JOVER ZAMORA, J.M^a (director). *Història d’Espanya: Los comienzos del siglo XX. La població, l’economia, la societat (1898-1931)*. Vol. XXXVII. Madrid: Espasa-Calpe, SA, 1984.
- SÁNCHEZ SÁNCHEZ, Esther. “Un siglo de vidrio francés: Saint Gobain en España, de 1905 a la actualidad”. *Investigaciones de Historia Económica*. Vol. 07. Noviembre 2011, núm. 3.
- SÁNCHEZ SÁNCHEZ, Esther”. Rumbo al sur: Francia y la España del desarrollo, 1958-1969”. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2006.
- SANTANA CARDOSO, Ciro Flamarion; PÉREZ BRIGNOLI, Hector. *Los métodos de la historia. Introducción a los problemas métodos y técnicas de la historia demográfica, económica y social*. Barcelona: Ed. Crítica, 1984.
- SECO SERRANO, Carlos; TUSELL, Javier; JOVER ZAMORA, José María. *La España de Alfonso XIII: el estado y la política (1902-1931). Del plano inclinado hacia la dictadura al final de la monarquía: 1922-1931*. Historia de España. Vol. 38. Madrid: Espasa-Calpe, 1995.
- SEGURA i MAS, Antoni. “Els amillaments: una font per a l’anàlisi de la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX”. A: *Estudis d’història agrària*, 1990, núm. 8.
- SEWELL, William H. Jr. “Cómo se forman las clases: reflexiones críticas en torno a la teoría de E. P. Thompson sobre la formación de la clase obrera”, *Historia Social*, 1994, núm. 18.
- SOLÀ GUSSINYER, Pere. “Los preparativos rituales de la condena a muerte de Ferrer i Guàrdia en 1909”. A: OLIVER OLMO, Pedro (coord.); URDA LOZANO, Jesús Carlos (coord.). *La prisión y las instituciones punitivas en la investigación histórica*. Cuenca: Universidad de Castilla-La Mancha, 2014.
- . “Espiritismo y divulgación de la psicología científica en Cataluña (1868-1936)”. *Revista de Historia de la Psicología*, 1998, Vol. 19.
- . *Història de l’associacionisme català contemporani. Barcelona i les comarques de la seva demarcació 1874-1966*. Barcelona: Generalitat de Catalunya i Dpt. de Justícia, 1993
- . “L’associacionisme juvenil català durant la Segona República”. *Estudi General*, 1987, núm. 7.
- SOLÀ-MORALES I RUBIÓ, Manuel de. *Les formes de creixement urbà*. Barcelona: Edicions UPC, 1993.
- SOLÉ i SABATÉ, Josep. Maria; VILARROYA I FONT, Joan (directors). *Breu Història de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona. Edicions 62, 2005.
- . *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1989.
- . “Les víctimes dels Fets de Maig”. *Recerques*, 1982, núm. 12.
- SOLER BECERRO, Ramón, “Les eleccions municipals de 1934 a Catalunya”. *Segle XX. Revista catalana d’Història*, 2015, núm. 8.

- SORRIBES i MONRABAL, Josep. *Desarrollo capitalista y proceso de urbanización en el País Valenciano. 1960-1975*. València: Institut Alfons el Magnànim, 1985.
- SOTO CARMONA, Álvaro, *El Trabajo industrial en la España contemporánea 1874-1936*, Anthropos, Barcelona, 1989
- SOUTO KISTRÍN, Sandra. *Paso a la juventud. Movilización democrática, estalinismo y revolución en la República Española*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2014.
- . *Juventud, teoría e Historia: la formación de un sujeto social y de un objeto de análisis*. *Historia Actual Online*, Hivern 2007, núm. 13.
- SUDRIÀ I TRIAY, Carles. —'electrificació de Barcelona en el context europeu'. A: *L'electrificació de Barcelona, 1881-1935*. Barcelona: Quaderns d'història, 2013, núm. 19.
- . "Una societat plenament industrial". A: DIVERSOS AUTORS. *Història econòmica de Catalunya Contemporània*, Vol. 4. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1988.
- TAFUNELL i SAMBOLA, Xavier, —'La construcció: una gran indústria i un gran negoci', A: CABANA I VANCELLS, Francesc (coordinador). *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània, s. XX, Indústria, finances i turisme*. Vol. VI, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989.
- TAPINOS, Georges. *Elementos de demografía*. Madrid: Espasa-Calpe, 1988.
- TATJER I MIR, Mercè. —'eixamplament de l'espai industrial (1875-1897)'. *Barcelona quaderns d'història*. Barcelona: 2010, núm. 16.
- TÉBAR HURTADO, Javier. *Barcelona, anys blaus: el governador Correa Véglison. Poder y política franquistes (1940-1945)*. Barcelona, Flor del Viento, 2011.
- TERMES I ARDÈVOL, Josep. *Historia del anarquismo en España (1870-1980)*. Barcelona: RBA Libros, 2011.
- TERRADELLAS PRAT, Enric; BERNAL CERCÓS, Àngels (Directora). *Guia de la sèrie documental «Procediments judicials militars (Sumaríssims) 1939-1980» de l'Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer de Barcelona*. Sant Cugat del Vallès: Arxiu Nacional de Catalunya, 2015.
- THOMPSON, E. P. *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, Crítica, Barcelona, 1989.
- TORTELLA CASARES, Gabriel. *Introducción a la economía para historiadores*. Madrid: Tecnos, 1987.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel. *La crisis del Estado: dictadura, república, guerra (1923-1939)*. Historia de España. Vol. 9. Barcelona: Labor, 1989.
- . *Historia y realidad del poder (el poder y las élites en el primer tercio de la España del sigloXX)*. Madrid: Edicusa, 1967.
- UBACH i SOLER, Tomàs M. *El ferrocarril. La xarxa catalana*. Barcelona: Ketres, 1984.
- UCELAY DA CAL, Enric. —'Las raíces del 14 de Abril en Cataluña'. *Historia Contemporánea*, 1988, núm. 1.
- UCELAY-DA CAL, Enric.; LÓPEZ ESTEVE, Manel; GONZÀLEZ VILALTA, Arnau (Coordinadors). *6 d'octubre. La desfeta de la revolució catalanista de 1934*. Barcelona Editorial Base, 2014.
- UNIÓN ELÉCTRICA DE CATALUÑA, *La producción de electricidad en las centrales hidroeléctricas y térmicas de Riegos y Fuerzas del Ebro, S.A., Energía Eléctrica de Cataluña, S.A., Compañía Barcelonesa de Electricidad, S.A.*, Barcelona: Artes Gráficas, Sucesores de Henrich y Cia., 1929.

- URTEAGA, Luis. —“Dos décadas de investigación sobre historia de la cartografía catastral en España (1988-2008)”. *Revista CT/Catastro*, agost 2008, núm. 63.
- . —“El proceso de electrificación en Cataluña (1881-2000)”. A: TARRAGÓ, Salvador (editor). *Obras Públicas en Cataluña. Presente, pasado y futuro*. Barcelona: Real Academia de Ingeniería, 2003.
- VALLEJO POUSSADA, Rafael. —“La Estadística territorial española desde 1845 a 1900. ¿Por qué no se hizo un Catastro en el siglo XIX?”. *Revista CT/Catastro*, Abril 2010, núm. 68.
- . —“Los amillaramientos como fuente estadística: una visión crítica desde la contribución territorial”. A: *Historia agraria: Revista de agricultura e historia rural*, 2000, núm. 20.
- VEGA, Eulàlia. —“La CNT a Catalunya entre revolució i reforma (1930-1936)”. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 2004, núm. XV.
- . —*Entre revolució i reforma. La CNT a Catalunya (1930-1936)*. Lleida: Pagès, 2004.
- VERGÉS i PEREZ, M. Isabel. *Roda de Ter, 1820-1909: Una població industrial a Catalunya*, Treball de recerca. Cerdanyola: UAB, 1991.
- VILAGRASA i IBARZ, Joan. *Creixement urbà i agents de la producció de l'espai: el cas de la ciutat de Lleida. 1940-1980*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 1990.
- VILANOVA RIBAS, Mercedes. *Atles Electoral de la Segona República a Catalunya. Circumscripcions, comarques i municipis*. Vol. I i II (Barcelona). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2005.
- VILLA Y LINDEMÁN, Diego. *La Contribución Industrial y de Comercio. Reglamento y tarifas*. (nuevamente publicadas por RO de 13 de julio de 1906 y ampliados y corregidos los epígrafes desde 26 de mayo de 1896). Madrid: Imprenta de la Revista de legislación, 1907.
- VILLAR FERRERO, José Luís. *Justicia y revolución en 1936: las oficinas jurídicas de Cataluña*, Tesis Doctoral, SERRANO GONZÁLEZ, Antonio (director). Bellaterra: Facultat de Dret, Departament de Dret Públic Ciències Historicojurídiques de la UAB, maig de 2012.
- VILLARROYA FONT, Joan. —“Els Fets d'Octubre de 1934” A: UCELAY-DA CAL, Enric.; LÓPEZ ESTEVE, Manel; GONZÀLEZ VILALTA, Arnau (Coordinadors). 6 d'octubre. La desfeta de la revolució catalanista de 1934. Barcelona Editorial Base, 2014.
- VILLARROYA FONT, Joan; SOLÉ SABATÉ, Josep. Maria, *Catalunya sota les bombes: 1936-1939*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1986.
- VIÑAS, Àngel (editor). *En el combat per la historia. La República, la guerra civil, el franquismo*. Barcelona: Pasado y Presente, 2012.
- VOLTES BOU, Pedro. *La Semana Trágica*, Madrid: Espasa Calpe, 1995.
- ZAMBRANA, Joan; ALBADALEJO; Jordi. *Inicis d'un sindicalista llibertari: Joan Peiro a Badalona (1905-1920)*. Badalona: Edicions Fet a Ma, 2005.
- ZAMORA, Francisco. *Diario de los viajes hechos en Cataluña (1790). Seguit de la resposta del corregiment de Barcelona al seu qüestionari, feta per Josep Albert Navarro-Mas i Marquet. A cura de Ramon Boixareu*. Barcelona: Curial, 1973.
- ZVORIKINE, A.A.; CHUCARDÍN, S.V. —“La revolución industrial”. A: *Historia de la humanidad. Desarrollo cultural i científico*. Vol. 7. Barcelona: Editorial Planeta, 1977.

2. ARXIUS

Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona (AAAB)
Arxiu Cartogràfic de l'Àrea Metropolitana de Barcelona (ACAMB)
Arxiu d'Història Municipal de Barcelona (Casa de l'Ardiaca)
Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)
Arxiu Fotogràfic de Barcelona (AFB)
Arxiu General Militar de Segòvia (AGMS)
Arxiu Històric de Badalona (AHB)
Arxiu Històric de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria, Serveis i Navegació de Barcelona
Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)
Arxiu Històric del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (AHCOAC)
Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona (AHGCB)
Arxiu Històric Nacional (AHN)
Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB)
Arxiu Municipal de Sant Adrià de Besòs "Isabel Rojas Castroverde" (ASAB)
Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)
Biblioteca Pública Arús Barcelona (BPA)
Biblioteca Carandell (UAB)
Biblioteca de Catalunya (BC) i Arxiu de revistes catalanes antigues (ARCA)
Centre de Documentació Antiautoritari i Llibertari (CEDALL)
Centre d'Estudis Demogràfics de la UAB (CED-UAB)
Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC)
CRAI. Biblioteca del Pabelló de la República de la UB (CRAI-BPR)
Registro Mercantil de Barcelona (RMB)

3. PREMSA

Periòdica: *La Veu de Besós; Tierra Baja; Ciment; Hechos; Front; Aubada; La Colmena Obrera; Solidaridad Obrera; El Socialista; La Vanguardia; ABC; Viure a Sant Adrià i Mercuri.*

Oficial: *Anuario Estadístico de España; Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona; BOE; BOPB; Butlletí de la Generalitat de Catalunya, Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya i Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya; Butlletí mensual d'estadística de la Generalitat de Catalunya. Servei Central d'Estadística; Gaceta de Madrid; Gaceta Municipal de Barcelona; Guía General de Cataluña i Revista de la Cámara Mútua de la Propiedad de Barcelona.*

4. ABREVIATURES

AC: Acció Catalana
BOC: Bloc Obrer i Camperol
CC: Concòrdia Ciutadana
CNT: Confederación Nacional del Trabajo
CRF: Candidatura Republicana federal
EC: Estat Català
EEF: Extrema Esquerra Federal
ERC: Esquerra Republicana de Catalunya
FAI: Federació Anarquista Ibèrica
FET-JONS: Falange española / Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista
JEREC: Joventuts d'Esquerra Republicana Estat Català
JSU: Joventuts Socialistes Unificades
LR: Lliga Regionalista
PCC: Partit Comunista de Catalunya
PCE: Partit Comunista d'Espanya
PCP: Partit Català Proletari
PCR: Partit Catalanista Republicà
PDF: Partit Democràtic Federal
PDRF: Partit Democràtic Republicà Federal
POUM: Partit Obrer d'Unificació Marxista
PRC: Partit Republicà Català
PRR: Partit Republicà Radical
PRRS: Partit Republicà Radical Socialista
PSOE: Partido Socialista Obrero Espanol
PSUC: Partit Socialista Unificat de Catalunya
SC: Solidaritat Catalana
T i RE : Tradicionalistes y Renovación Española
UDC: Unió Democràtica de Catalunya
UFNR: Unió Federal Nacionalista Republicana
UGT: Unió General de Treballadors
UHP: Unión de Hermanos Proletarios
UMN: Union Monàrquica Nacional
UR: Unió de Rabassaires
USC: Unió Socialista de Catalunya

VI. ÍNDEX DE TAULES, GRÀFICS I IMATGES

1. ÍNDEX DE TAULES

<i>Taula I: Evolució de la població total de fet de Barcelona, Badalona, Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià de Besòs i TCAA (%), 1900-1940.</i>	27
<i>Taula II: Evolució i creixement quinquennal de la població de Sant Adrià de Besòs, 1900-1940.</i>	28
<i>Taula III: Evolució quinquennal de les taxes de natalitat, mortalitat i de creixement natural de Sant Adrià de Besòs i Catalunya (en ‰), 1901-1940.</i>	30
<i>Taula IV: Edat mitjana de la nupcialitat i diferència d'edat entre els contraents de la població de Sant Adrià de Besòs i Catalunya, 1900-1940.</i>	33
<i>Taula V: Taxa de bruta reproducció, 1920-1940.</i>	35
<i>Taula VI: Evolució de la fecunditat a Sant Adrià de Besòs segons l'origen de les mares, 1920, 1928 i 1936.</i>	36
<i>Taula VII: Evolució quinquennal de la mortalitat infantil. 1901-1935 (en ‰).</i>	43
<i>Taula VIII: Evolució de l'esperança de vida a Sant Adrià de Besòs (per sexes i total) i per grups d'edat, 1900, 1920, 1928 i 1936.</i>	44
<i>Taula IX: Evolució de l'esperança de vida de Sant Adrià de Besòs, Catalunya i Espanya, 1920, 1928 i 1936.</i>	45
<i>Taula X: Distribució de les defuncions per grups d'edat, en ‰ sobre el total de morts, 1920, 1928 i 1936.</i>	46
<i>Taula XI: Evolució de les causes de mort de la població de Sant Adrià de Besòs, en percentatges sobre el número total de defuncions. 1871-1930.</i>	47
<i>Taula XII: El sòl de Sant Adrià de Besòs 1855-1945.</i>	76
<i>Taula XIII: Evolució de l'impost de contribució rústica (repartiments individuals) de Sant Adrià de Besòs, 1910-1936.</i>	87
<i>Taula XIV: Evolució de l'impost de contribució urbana (repartiments individuals) de Sant Adrià de Besòs, 1910-1936.</i>	88
<i>Taula XV: Propietaris de la terra segons la seva localitat de residència, 1918, 1932, 1937 i 1945.</i>	90
<i>Taula XVI: Propietaris de la terra segons la seva localitat de residència i la dimensió de les seves propietats, 1918, 1932-33, 1937 i 1945.</i>	93
<i>Taula XVII: Contribució rústica dels propietaris segons l'impost que satisfan els propietaris, 1910-1936.</i>	96
<i>Taula XVIII: Contribució rústica dels propietaris segons la seva localitat de residència i l'impost que satisfan, 1910-1936.</i>	97
<i>Taula XIX: Contribució rústica dels propietaris segons la seva localitat de residència i l'impost que satisfan, 1910-1936.</i>	98
<i>Taula XX: Evolució dels propietaris d'edificis o solars de Sant Adrià de Besòs segons el nombre que posseeixen, en ‰. 1915-34.</i>	101

<i>Taula XXI: Contribució urbana dels propietaris segons el nombre d'edificis i els barris, 1915-1934.</i>	106
<i>Taula XXII: Relacions de parentiu d'alguns dels propietaris del sòl de Sant Adrià de Besòs, 1900-1945.</i>	115
<i>Taula XXIII: Els homes de la construcció de Sant Adrià de Besòs, 1910-40.</i>	120
<i>XXIV: Els vint propietaris de la terra més grans de Sant Adrià de Besòs, 1918, 1932-33, 1937 i 1945.</i>	121
<i>Taula XXV: Els vint contribuents de rústica més grans de Sant Adrià de Besòs, 1910-1936.</i>	123
<i>Taula XXVI: Els 20 contribuents d'urbana més grans de Sant Adrià de Besòs, segons impost i nombre d'edificis o solars, 1910-1934.</i>	125
<i>Taula XXVII: Evolució de la xarxa de carreteres provincials i camins veïnals, 1907-1988, en km.</i>	134
<i>Taula XXVIII: Plans de carreteres que afectaren a Sant Adrià de Besòs, 1914-1941.</i>	136
<i>Taula XXIX: Camins construïts i previstos pel Pla de Carreteres de la Generalitat de Catalunya, 1935 (en metres).</i>	137
<i>Taula XXX: Les grans empreses adrianenques, 1906-1936.</i>	146
<i>Taula XXXI: L'ús del sòl de les grans indústries per barris, 1906-1936.</i>	145
<i>Taula XXXII: Els protagonistes del pas del món agrari a l'industrial, 1903-1919.</i>	147
<i>Taula XXXIII: Evolució dels habitatges entre els anys 1910-1936.</i>	150
<i>Taula XXXIV: Evolució dels edificis a Sant Adrià de Besòs, 1900-1936.</i>	151
<i>Taula XXXV: Evolució dels habitatges de Sant Adrià de Besòs per barris, 1920-1936.</i>	153
<i>Taula XXXVI: Evolució de l'edificació a Sant Adrià de Besòs per barris, 1920 i 1930.</i>	154
<i>Taula XXXVII: Evolució dels edificis segons el nombre de plantes i per barris, en tant per cent sobre el total, 1920-1930.</i>	156
<i>Taula XXXVIII: Els homes de l'Ajuntament, 1895-31.</i>	159
<i>Taula XXXIX: Els jutges i fiscals municipals, 1900-1940.</i>	160
<i>Taula XL: Evolució del nombre de contribuents (persones o empreses) de les quatre tarifes de la Matrícula Industrial i de Comerç de Sant Adrià de Besòs, 1910-1938.</i>	285
<i>Taula XLI: Evolució de la TCAA (%) dels contribuents (persones o empreses) i de les quotes de la CIC de Sant Adrià de Besòs: 1911-1938.</i>	286
<i>Taula XLII: Classificació de les activitats econòmiques dels contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i % segons el CNAE-93. 1910-1938.</i>	288
<i>Taula XLIII: Classificació de les activitats econòmiques dels contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i % segons el CNAE-93 / Divisions. 1910-1938.</i>	290
<i>Taula XLIV: Els contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs per barris, 1910-38.</i>	296
<i>Taula XLV: Les indústries més importants de Sant Adrià de Besòs, 1923.</i>	297
<i>Taula XLVI: Les indústries de Sant Adrià de Besòs, 1942.</i>	298
<i>Taula XLVII: Obrers i valor de la producció de les grans indústries de Sant Adrià de Besòs per sectors i en %. 1923 i 1942.</i>	299
<i>Taula XLVIII: Les empreses adrianenques més importants, per any i barris: 1900-1936.</i>	300

<i>Taula XLIX: Classificació del sòl de Sant Adrià de Besòs segons els amillaraments, 1855, 1906, 1918, 1932-33 i 1945.</i>	302
<i>Taula L: Classificació del sòl de Sant Adrià de Besòs segons les categories dels amillaraments, 1855, 1906, 1918, 1932-33 i 1945.</i>	303
<i>Taula LI: Propietaris del sòl de Sant Adrià de Besòs segons el lloc de residència: 1918, 1932-33 i 1945.</i>	305
<i>Taula LII: Propietaris del sòl de Sant Adrià de Besòs segons el lloc de residència i les dimensions de les propietats: 1918, 1932-33 i 1945.</i>	306
<i>Taula LIII: Dimensió de les propietats de Sant Adrià de Besòs en ha, 1918-45.</i>	308
<i>Taula LIV: Evolució de la cabanya ramadera de Sant Adrià de Besòs, 1911-1939.</i>	309
<i>Taula LV: Els propietaris de la terra de Sant Adrià de Besòs, segons els amillaraments 1918, 1932-33, 1937 i 1945.</i>	310
<i>Taula LVI: El propietaris de Sant Adrià de Besòs, segons la quota de la Contribució Rústica: 1910-1936.</i>	312
<i>Taula LVII: Nivell de qualificació de la població activa de Sant Adrià de Besòs segons el temps de residència agrupat: 1920, 1928 i 1936.</i>	315
<i>Taula LVIII: Nivell de qualificació de la població activa de Sant Adrià de Besòs, segons els grups d'edat: 1920, 1928 i 1936.</i>	316
<i>Taula LIX: Nivell de qualificació de la població activa de Sant Adrià de Besòs, segons les autonomies: 1920, 1928 i 1936.</i>	318
<i>Taula LX: Distribució de la població activa per sectors i subsectors econòmics de Sant Adrià de Besòs: 1920, 1928 i 1936.</i>	322
<i>Taula LXI: Sectors econòmics de la població activa de Sant Adrià de Besòs, segons el temps de residència, agrupat en xifres absolutes i percentatges: 1920, 1928 i 1936.</i>	324
<i>Taula LXII: Distribució de la població activa per sectors econòmics de Sant Adrià de Besòs, segons el grup d'edat: 1920, 1928 i 1936.</i>	325
<i>Taula LXIII: Distribució de la població activa per sectors econòmics de Sant Adrià de Besòs, segons l'autonomia d'origen i sobre el total de la població activa (%): 1920 i 1936.</i>	328
<i>Taula LXIV: Distribució de la població activa per sectors econòmics de Sant Adrià de Besòs, segons l'autonomia d'origen: 1920, 1928 i 1936.</i>	330
<i>Taula LXV: Quotes satisfetes pels contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs per Sectors, nivells i divisions segons el CNAE-93, en pessetes corrents i en xifres absolutes i relatives: 1911-23.</i>	353
<i>Taula LXVI: Contribuents i quotes satisfetes de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en pessetes corrents: 1912-1923.</i>	355
<i>Taula LXVII: Contribuents i quotes satisfetes de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en %: 1912-1923.</i>	357
<i>Taula LXVIII: Comerç d'oli a l'engròs de Jose Royo Genique el 1925</i>	364
<i>Taula LXIX: Producció, consum i preus a l'engròs al sector primari a Sant Adrià de Besòs, 1927.</i>	367
<i>Taula LXX: Quotes satisfetes pels contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs per Sectors, nivells i divisions segons el CNAE-93, en pessetes corrents i en xifres absolutes i relatives (%): 1924-1936.</i>	370

<i>Taula LXXI: Els cent primers contribuents i quotes satisfetes de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en pessetes corrents: 1924-1936.</i>	373
<i>Taula LXXII: Els cent primers contribuents i quotes satisfetes de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en % sobre el total del municipi i any: 1924-1936.</i>	376
<i>Taula LXXIII: Quotes satisfetes pels contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs per sectors, nivells i divisions, segons el CNAE-93, en pessetes corrents i en xifres absolutes i relatives: 1936-1938.</i>	383
<i>Taula LXXIV: Els cent primers contribuents de la CIC de Sant Adrià de Besòs, en pessetes corrents i en % sobre el total del municipi: 1936-1938.</i>	384
<i>Taula LXXV: Evolució de l'associacionisme i de l'oportunitat associativa cultural (OAC) de les localitats de la comarca i de la província, 1900-1939</i>	394
<i>Taula LXXVI: Evolució de l'associacionisme adrianenc segons la seva tipologia, 1900-1939</i>	395
<i>Taula LXXVII: L'associacionisme a Sant Adrià de Besòs, 1886-1939.</i>	399
<i>Taula LXXVIII: Els Ajuntaments de Sant Adrià de Besòs, 1904-1914.</i>	414
<i>Taula LXXIX: Distribució dels escons a les eleccions generals a Catalunya, 1901-1923</i>	416
<i>Taula LXXX: Pressupostos municipals de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en percentatges, 1910-1914.</i>	425
<i>Taula LXXXI: Junta fundadora del "Foot-Ball" Club Adrianenc (11 de maig de 1932).</i>	429
<i>Taula LXXXII: Cicle electoral de la Restauració a Sant Adrià de Besòs (votants): 1903-1920</i>	432
<i>Taula LXXXIII: Els Ajuntaments de Sant Adrià de Besòs, 1916-1923</i>	442
<i>Taula LXXXIV: Comissions de l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 1914-1922</i>	445
<i>Taula LXXXV: Pressupostos municipals de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en percentatges, 1915-1924.</i>	451
<i>Taula LXXXVI: Cost de la vida d'un obrer. Preus al detall dels articles de primera necessitat a Sant Adrià de Besòs, Barcelona i Espanya octubre 1919/març 1920. (ptes. corrents)</i>	464
<i>Taula LXXXVII: La transició de l'alfabetització a Sant Adrià de Besòs, 1900-1936 (en %).</i>	488
<i>Taula LXXXVIII: Els Ajuntaments adrianencs de la Dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930</i>	495
<i>Taula LXXXIX: Comissions de l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 1923-30</i>	508
<i>Taula XC: Pressupostos municipals de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en percentatges, 1925-1930.</i>	512
<i>Taula XCI: Junta de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi (13 de juny de 1926).</i>	522
<i>Taula XCII: Junta de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi (16 de juliol de 1930)</i>	524
<i>Taula XCIII: Junta fundadora de la Cooperativa Obrera de consumo "El Besòs" (17 de gener de 1925).</i>	525
<i>Taula XCIV: Junta de la Cooperativa Obrera de Consumo "El Besòs" (16 de desembre de 1925).</i>	526

<i>Taula XCV: Junta de la Cooperativa Obrera de Consumo “El Besòs” (20 de juny de 1930)</i>	529
<i>Taula XCVI: Junta del Círculo Obrero Republicano (12 de febrer de 1931)</i>	537
<i>Taula XCVII: Cicle electoral de la Segona República a Sant Adrià de Besòs: 1931-1936</i>	544
<i>Taula XCVIII: Pressupostos municipals de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en percentatges, 1931-1939</i>	550
<i>Taula XCIX: Junta d’ERC (14 de juliol de 1931) i ratificada (3 de juny de 1932)</i>	556
<i>Taula C: Junta d’ERC (13 de juliol de 1933)</i>	557
<i>Taula CI: Junta de la Unió Socialista de Catalunya (29 d’abril de 1934)</i>	559
<i>Taula CII: Junta del Centro Republicano Radical (24 de febrer de 1934)</i>	560
<i>Taula CIII: Junta del Centro Republicano Radical (24 de novembre de 1935)</i>	561
<i>Taula CIV: Junta de l’Ateneu Obrero Federal (7 de juny de 1933)</i>	584
<i>Taula CV: Junta de l’Ateneu “Cultura Social” de 12 de març de 1936</i>	588
<i>Taula CVI: Els primers Ajuntaments republicans, 1931-34</i>	605
<i>Taula CVII: Eleccions a Corts Constituents (municipis): 28 de juny de 1931</i>	608
<i>Taula CVIII: Comissions de l’Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 1931-32</i>	609
<i>Taula CIX: Eleccions 2a volta Constituents (municipis): 12 de juliol de 1931</i>	611
<i>Taula CX: Eleccions Parlament de Catalunya (municipis): 20 de novembre de 1932</i>	619
<i>Taula CXI: Eleccions legislatives Sant Adrià de Besòs: 19 de novembre de 1933</i>	620
<i>Taula CXII: Resultats eleccions legislatives (municipis): 19 de novembre de 1933</i>	621
<i>Taula CXIII: Eleccions municipals a Sant Adrià de Besòs: 14 de gener de 1934</i>	622
<i>Taula CXIV: Ajuntament de Sant Adrià 1934</i>	623
<i>Taula CXV: Resultat de les eleccions municipals (municipis): 14 de gener de 1934</i>	624
<i>Taula CXVI: Els Ajuntaments gestors lerroxistes, 1934-36</i>	631
<i>Taula CXVII: Resultat de les eleccions legislatives del 16 de febrer de 1936 a Sant Adrià de Besòs</i>	636
<i>Taula CXVIII: Resultat de les eleccions legislatives (municipis veïns): 16 de febrer de 1936</i>	637
<i>Taula CXIX: Els Ajuntaments del Front Popular del 1936</i>	639
<i>Taula CXX: Els Ajuntaments revolucionaris, 1936 i 1937</i>	649
<i>Taula CXXI: Els últims Ajuntaments revolucionaris, 1937-1938</i>	658

2. ÍNDEX DE GRÀFICS

<i>Gràfic 1: Evolució de la població de Sant Adrià de Besòs, 1900-1936.</i>	29
<i>Gràfic 2: Evolució de les taxes de natalitat, mortalitat i creixement natural de Sant Adrià de Besòs, en ‰. 1900-1936.</i>	31
<i>Gràfic 3: Evolució de la mortalitat infantil, en ‰. 1906-1935.</i>	41
<i>Gràfic 4: Evolució del nombre d'actius i dels contribuents de les quatre tarifes de la Matrícula Industrial i de Comerç de Sant Adrià de Besòs, 1910-1938.</i>	283
<i>Gràfic 5: Distribució de la població activa per sectors econòmics de Sant Adrià de Besòs, segons l'autonomia d'origen i sobre el total de la població activa (%): 1920 i 1936.</i>	329

3. ÍNDEX D'IMATGES

<i>Imatge 1: Joan Maymó i Cabanellas (19 d'Agost de 1936)</i>	52
<i>Imatge 2: Proposta d'instal·lació de l'Exposició Universal de Barcelona de 1929 al marge dret del riu Besòs.</i>	58
<i>Imatge 3: Mapa topogràfic i planimètric de Sant Adrià de Besòs, 1914.</i>	63
<i>Imatge 4: Projecte d'eixample de Sant Adrià de Besòs marge esquerre, 1914.</i>	64
<i>Imatge 5: Projecte de eixample de Sant Adrià de Besòs marge dret, 1924.</i>	65
<i>Imatge 6: Pla General de Sant Adrià de Besòs, 1934.</i>	66
<i>Imatge 7: Comparació de la planificació del marge de Sant Adrià de Besòs, 1914 i 1934.</i>	67
<i>Imatge 8: L'espai construït a Sant Adrià de Besòs al marge esquerre, 1926</i>	70
<i>Imatge 9: L'espai construït i els camins de Sant Adrià de Besòs, 1934.</i>	71
<i>Imatge 10: L'espai construït a Sant Adrià de Besòs, 1950.</i>	72
<i>Imatge 11: Evolució urbanística (espai construït) de Sant Adrià segons diversos plànols de Barcelona, 1900-1944.</i>	73

Sant Adrià de Besòs
Del món rural a l'urbà: indústria i immigració
La formació de la classe obrera
(1900-1939)

Manuel Márquez Berrocal

Tesi doctoral dirigida pel Dr. José Luis Martín Ramos

Programa de doctorat en Història Comparada, Política i Social
Departament d'Història Moderna i Contemporània
Facultat de Filosofia i Lletres
Universitat Autònoma de Barcelona
Bellaterra (Cerdanyola del Vallès)
Setembre de 2018

VOLUM II (ANNEXOS)

Sant Adrià de Besòs
Del món rural a l'urbà: indústria i immigració
La formació de la classe obrera
(1900-1939)

Manuel Márquez Berrocal

Tesi doctoral dirigida pel Dr. José Luis Martín Ramos

Programa de doctorat en Història Comparada, Política i Social
Departament d'Història Moderna i Contemporània
Facultat de Filosofia i Lletres
Universitat Autònoma de Barcelona
Bellaterra (Cerdanyola del Vallès)
Setembre de 2018

VOLUM II (ANNEXOS)

SUMARI

I. ANNEXOS CAPÍTOL I: SANT ADRIÀ DE BESÒS: DEL MÓN RURAL A L'URBÀ, 1900-1939..... 3

1. LA POBLACIÓ.....	4
1.2. El fet migratori.....	4
1.3. La societat industrial.....	38
1.3.1. Les grans indústries.....	83
2.1.1. La planificació de l'Ajuntament de Barcelona.....	86
2.1.1.1. <i>Pla León Jaussely, 1905.</i>	88
2.1.1.2. <i>Pla General d'Urbanització de Barcelona o Romeu-Porcel, 1917</i>	93
2.1.1.3. <i>Croquis de distribució del sistema de parcs de la ciutat de Barcelona, 1919</i>	95
2.1.2. Els plans de la Generalitat de Catalunya.....	100
2.1.2.1. <i>Regional Planning i el primer Pla Comarcal de Barcelona, de Nicolau Rubió i Tudurí, 1932.</i>	103
2.1.2.2. <i>Pla Macià-GATCPAC, 1934.</i>	109
2.2.4. Els barris de Sant Adrià de Besòs.....	113
2.2.4.1. <i>La distribució territorial de la població als barris adrianencs</i>	116
2.2.4.2. <i>Temps de residència</i>	124
2.2.4.3. <i>Origen de la població</i>	130
2.2.4.4. <i>Distribució de la població per sexes i edats</i>	137
2.2.4.5. <i>Estat civil</i>	143
2.2.4.6. <i>Les activitats de la població</i>	146
2.2.4.7. <i>Els sectors econòmics de la població</i>	157
2.2.4.8. <i>Els nivell de qualificació de la població</i>	161
2.2.4.9. <i>L'analfabetisme de la població</i>	167

II. ANNEXOS CAPÍTOL II: L'ECONOMIA DE SANT ADRIÀ DE BESÒS: DEL MÓN AGRARI A L'INDUSTRIAL..... 173

2. LES EMPRESES INDUSTRIALS ADRIANENQUES: 1912-1939.....	174
2.1. El tèxtil.....	174
2.1.1. Hijos y Nietos de Pedro Baurier.....	174
2.1.2. Viñas Goig Desperdicios Algodón, SA.....	199
2.2. Les químiques.....	206

2.2.1. De Miquel y Widmer, SC a la Companyia Química del Besòs, SA	208
2.2.2. Viuda e Hijos de Pedro Nicolau	216
2.2.4. Productes Búfalo, SA	229
2.3. Les grans elèctriques catalanes a Sant Adrià de Besòs	232
2.3.1. Energia Elèctrica de Catalunya, SA	232
2.2.2. Catalana de Gas i Electricitat, SA	248
2.4. La Construcció	266
2.5. L'electrometal·lúrgia: Sociedad General Electro Metalurgia Sociedad Anonima	271
2.6. El Vidre: Compañía Española para la Fabricación Mecánica del Vidrio, SA	285
2.7. El cartró i els discos	303
2.7.1. Viuda de J. Llandrich (Juan Llandrich-fill) i Juan Roqueta Arnella	303
2.7.2. Compañía Fonográfica Hispano-americana, SA	305

III. ANNEXOS CAPÍTOL III: VERS UN NOU MÓN: LLUITA DE CLASSES, SOCIETAT, POLÍTICA I CULTURA (TAULES I DOCUMENTS)

315

1. TAULES I DOCUMENTS	316
2. BIOGRAFIES ADRIANENCS I ADRIANENQUES	357

IV. ÍNDEX DE TAULES, GRÀFICS I IMATGES

389

1. ÍNDEX DE TAULES	389
2. ÍNDEX DE GRÀFICS	392
3. ÍNDEX D'IMATGES	393

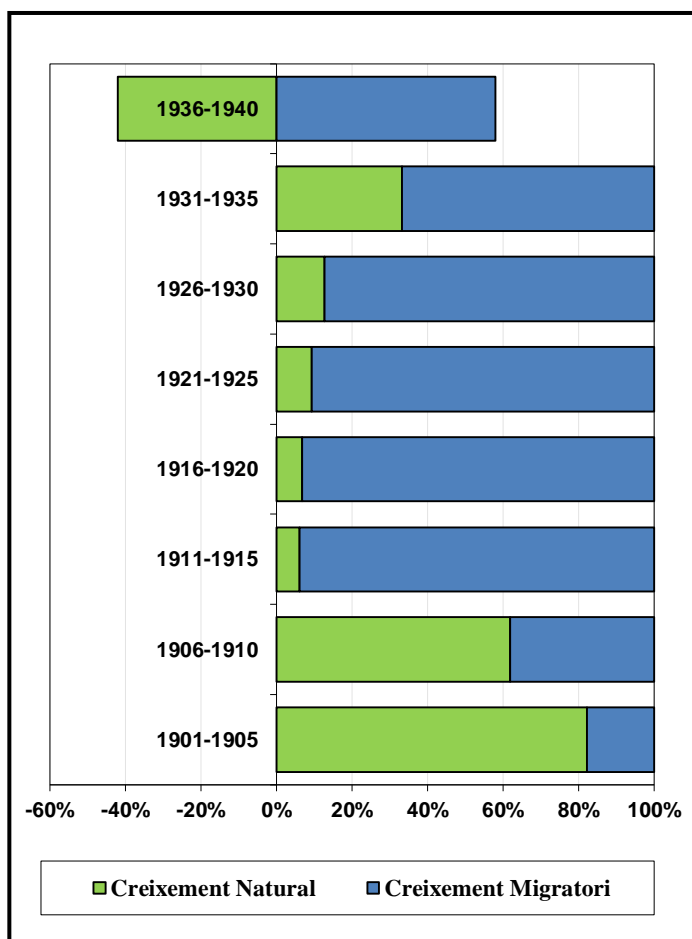
I. ANNEXOS CAPITOL I: SANT ADRIÀ DE BESÒS: DEL MÓN RURAL A L'URBÀ, 1900-1939

1. LA POBLACIÓ

1.2. El fet migratori

El fet demogràfic que determinà de forma substancial el nombre dels adrianencs, al llarg del període estudiat, va ser la immigració. La relació entre industrialització, immigració i urbanització és evident: com més augmenta la primera variable més ho fan les altres dues.

Gràfic 1: Participació del creixement migratori i natural, interquinquennal, i la seva participació en el creixement total en %. 1901-1940.

El primer terç del segle XX mostra tres etapes clarament diferenciades, pel que fa al creixement total de la població:

- **1900-1910:** el creixement total es produeix gràcies a les potencialitats internes de la localitat. És una societat agrària que encara no ha començat a introduir noves tècniques d'explotació com l'ús sistemàtic dels adobs artificials, la mecanització del regatge o d'altres activitats, per la qual cosa la productivitat resta estancada.

- **1911-1935:** El creixement total es produeix per la immigració, i resta aparentment amagat, pel pes d'aquesta, el fort creixement natural. Aquesta va ser la primera gran onada d'immigrants i fou la que convertí Sant Adrià de Besòs en una petita però important ciutat

dins el conjunt de l'àrea del Besòs. El creixement i l'atracció de població es produí per la necessitat de mà d'obra per a la indústria i per a una agricultura intensiva tecnificada.

- **1935-1940:** la Guerra Civil, la recessió industrial i econòmica que aquesta provocà i la repressió, fan que la ciutat perdi població. Per primera vegada el saldo migratori mostra un valor negatiu, la qual cosa vol dir que hi ha més persones que emigren que no pas que immigrin. També hi ha una reducció del creixement natural, per augment de la mortalitat general i per la reducció de la natalitat.

Els immigrants nets no els coneixem, però el saldo migratori –la diferència entre immigrants i emigrants, o calculat pel mètode indirecte com és el nostre cas, és la diferència entre el creixement total i el natural o vegetatiu –vegeu la *Taula I* (pàg. 5) –, ens dona les

Taula I: Estimació dels saldos migratoris quinquennals i la seva participació en el creixement total, 1901-1940.

<i>Anys</i>	<i>Creixement Total (CT)</i>	<i>Creixement Natural (CN)</i>	<i>Creixement Migratori (CM)</i>	<i>CN/CT (%)</i>	<i>CM/CT (%)</i>
1901-1905	28	23	5	82,1	17,9
1906-1910	34	21	13	61,8	38,2
1911-1915	217	13	204	6,0	94,0
1916-1920	356	24	332	6,7	93,3
1921-1925	1.837	170	1.667	9,3	90,7
1926-1930	3.500	441	3.059	12,6	87,4
1931-1935	1.672	553	1.119	33,1	66,9
1936-1940	- 59	158	- 217	- 267,8	367,8

Fonts: Elaboració pròpia a partir del volum I de la *Història Social de Sant Adrià de Besòs*.

següents xifres pels dos cicles immigratoris: 1911-1935, 6.388 persones i 1951-1975, 24.252. Aquest segon cicle de més forta immigració –en xifres absolutes, però no pas en percentatge–, es produirà durant la segona industrialització, i quan la localitat es converteix en un lloc d’eradicació de nous habitatges, en forma de polígons de promoció pública i privada, justament entre els anys 1951 i 1975.

El fort creixement migratori del primer cicle es veurà limitat per l’inici de la crisi econòmica de 1929, que afectarà a Catalunya i Espanya durant el primer quinquenni de la dècada dels anys trenta, però malgrat això, a Sant Adrià de Besòs aquest saldo migratori encara fou de 1.119 persones, només 548 persones menys que durant la fase que hem anomenat d’arrencada industrial (1921-25).

El primer cicle immigratori adrianenc (1911-1935) s'inicià el 1911 –en el quinquenni 1911-15, el creixement migratori representa el 94% del creixement total i, a partir d'aquests anys, la caiguda és moderada i constant fins el 1930 –1926-30 el creixement migratori va ser del 87,4%–, la crisi econòmica del 1929 que afectà a Catalunya va significar una reducció de la immigració més gran de tot el país i més petita per a la localitat –1931-35 el creixement immigratori de Catalunya representà el 50,4% i el de Sant Adrià de Besòs el 66,9%–, per últim el període de la Guerra Civil significà una forta reducció del saldo migratori.

A Catalunya, el creixement migratori superà el natural a partir del quinquenni 1916-20 i Sant Adrià de Besòs a l'anterior (1911-15). Aquest fet, juntament amb algunes diferències en el període de recessió de l'economia catalana 1921-25, ens mostra com el creixement de la localitat malgrat les crisis generals, té uns ritmes propis lligats a la industrialització i a la formació d'una nova ciutat (urbanització), que malgrat alguns alts i baixos durant els anys de recessió, continua el seu creixent constant.

El creixement migratori el podem dividir en quatre fases, pel que fa al volum d'immigració i a la seva relació amb la industrialització i l'agricultura.

- **1911-1920. Arrencada:** inici de la immigració (CM absolut, 536 persones), lligada a l'aparició i creixement d'una economia agrària intensiva –que produí una reducció dels ocupats en el sector– i a un creixement industrial sostingut però limitat.
- **1921-1930. Creixement explosiu sostingut:** màxim creixement migratori (CM absolut, 4.726 persones), associat al creixement de l'agricultura intensiva, per la millora de la productivitat i pels reajustaments en les formes de producció agràries –el nombre d'ocupats l'any 1921 es reduí per augmentar el 1924 i iniciar una reducció sostinguda–, i pel creixement industrial sostingut –amb algunes batzegades en els dos períodes de depressió de l'economia catalana (1921-25 i 1931-36) –.
- **1931-1935. Estancament relatiu:** reducció del pes de la immigració i augment del creixement natural (CM absolut, 1.119 persones), amb el suport ara d'un creixement industrial més feble i en el creixement de les activitats econòmiques del sector terciari –de 120 contribuents de la tarifa 1 (que recull els comerciants) de l'any 1931 es passà a 253 el 1936–. El sector primari manté la seva força productiva (malgrat la reducció dels treballadors del sector) suportant-se en la mecanització i en l'ús dels adobs químics.
- **1936-1940. Crisi general:** la Guerra Civil aturà el creixement de la localitat que s'havia reprès el 1935. Com també va passar a la resta de Catalunya, per primera vegada en el segle XX, es va produir una reducció de la població (CM migratori absolut negatiu, – 217

persones). La Guerra Civil va significar trencar els mecanismes més bàsics de funcionament de l'economia. A Sant Adrià de Besòs com a Catalunya, la caiguda de l'activitat industrial i les dificultats per a obtenir matèries primeres, són elements característics del període 1936-1939, juntament amb les col·lectivitzacions de les indústries i els serveis i l'apropiació de la terra per part dels camperols arrendataris. En definitiva, un cop acabada la Guerra Civil (abril de 1939), tots els indicadors econòmics van caure a nivells similars al període de la dictadura de Primo de Rivera, és a dir: "*La victòria franquista va obrir un dels períodes més negres de l'evolució econòmica catalana. Una política intervencionista i autàrquica, però sobretot injusta i insensata, va abocar a una reculada sense paliaments dels nivells de riquesa col·lectiva*"¹. Durant la guerra, la població perd 59 habitants absoluts i el saldo migratori per primera i única vegada en el període estudiat serà negatiu: – 217 habitants. Els anys de postguerra, 1941-1950, el saldo migratori millora escassament i és de 679 persones.

El model migratori anomenat *pull-push* posa de manifest que la immigració es produeix per l'existència d'un diferencial important entre el lloc d'expulsió i el del recepció, a favor d'aquest últim en relació amb el mercat de treball i als salaris. Els llocs de recepció com Catalunya necessitaven, en els dos cicles que estudiem, mà d'obra per cobrir l'excés de llocs de treball generats per la seva economia, i a la vegada per ocupar llocs de treball que la població autòctona no vol ocupar –a Sant Adrià de Besòs pot ser el treball agrari en els anys 1911-36 i de peonada industrial en els anys 1951-1975. Aquest fet demostra que els moviments de població, en definitiva, estan lligats, entre d'altres factors, al desenvolupament de les forces productives i als canvis de les relacions socials de producció. En el moment que el món industrial comença a oferir unes possibilitats de millora de les condicions de vida mentre que, per una banda, el món agrari alhora es mostra incapaç d'absorbir la mà d'obra creixent –per la progressiva disminució de la mortalitat general i infantil i el manteniment de la natalitat en el període 1911-1935– i, per d'altra, de garantir unes dignes condicions de vida –per les relacions socials de producció que deixen fora del sistema productiu els sectors econòmics més dèbils de l'economia rural: jornalers i petits propietaris–, s'inicia l'èxode de la població. Les regions caracteritzades per una forta emigració vers Catalunya són les que tenen una distribució intraregional de la renda més desigual i pitjor que l'existent a les regions receptores. La distribució de la renda, doncs, entre les diferents regions, ens mostra com els

¹. SUDRIA, Carles. "Una societat plenament industrial". A: DD.AA. *Història econòmica de Catalunya Contemporània*, Vol. 4. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1988-1989, pàg. 19.

llocs de recepció d'immigrants presenten rendes (PIB/Població) superiors als anys estudiats. Si, a més a més, tenim present la desigual distribució de la renda entre les diferents classes socials, podem veure com aquestes diferències interregionals són substancials. Com diu Carreres: *–El incremento de la desigualdad detectable desde 1900 sólo se interrumpe en 1940, la Guerra Civil afectó negativamente a varias de las regiones más desarrolladas de la España prebélica (Cataluña y Valencia) y favoreció a otras más atrasadas –y también a Madrid y el País Vasco–. Por el simple hecho de erosionar el liderazgo catalán, el índice de desigualdad ya disminuyó*".²

Taula II: Producte interior brut (PIB), població i PIB per càpita d'algunes regions espanyoles, 1900-1940.

Anys	Catalunya			Múrcia			Andalusia			País Valèncià		
	POB	PIB	P/C	POB	PIB	P/C	POB	PIB	P/C	POB	PIB	P/C
1900	10,6	16,3	1,5	3,1	2,3	0,7	18,8	16,8	0,9	8,5	7,7	0,9
1920	10,8	18,7	1,7	3,0	2,1	0,7	19,3	16,1	0,8	8,1	7,9	1,0
1930	11,4	21,4	1,9	2,7	2,0	0,7	19,4	14,9	0,8	8,0	9,7	1,2
1940	11,1	18,3	1,6	2,8	2,1	0,8	20,0	15,7	0,8	8,4	9,0	1,1

Llegenda: POB = Població, PIB = Producte Interior Brut i P/C = PIB/per càpita. El PIB i la població, en percentatge sobre el total espanyol. El PIB per càpita és el quocient dels dos percentatges anteriors, i està expressat a partir de la mitjana espanyola, que és igual a la unitat (Espanya = 1). Les dades de P/C pels anys estudiats (1900, 1920, 1930 i 1940) van ser respectivament les següents: **Aragó**, 1,0 per tots els anys. **Extremadura**, 0,7; 0,7; 0,8 i 0,6. **Galícia**, 0,6; 0,7; 0,6 i 0,7. **Castella-La Manxa**, 0,9; 0,9; 0,8 i 0,6. I **Castella-Lleó**, 0,9 per tots els anys.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de CARRERAS, Albert. *–Fuentes y datos para para el análisis regional de la industrialización española*". A: DD.AA. *Pautas regionales de la industrialización española*, Barcelona: Ariel, 1990, pàg. 12-13 i nota 29, pàg. 15.

Podem observar a la **Taula II** (pàg.8), com Catalunya té un PIB per càpita substancialment superior a totes les regions que aporten immigrants durant els anys de més forta immigració fins el 1930 i com, malgrat la reducció produïda per la crisi econòmica dels anys trenta i la Guerra Civil, presenta encara unes rendes més elevades. Les possibilitats de millorar les condicions de vida dels immigrants a Catalunya estaven, doncs, en relació amb una societat industrial que creixia econòmicament i que generava llocs de treball més ben remunerats i més estables que els existents al món rural. Així: *–Entre las áreas receptoras de*

². CARRERAS, Albert. *–Fuentes y datos para para el análisis regional de la industrialización española*". A: DD.AA. *Pautas regionales de la industrialización española*. Barcelona: Ariel, 1990, pàg. 15. Carreras elabora unes taules de desenvolupament regional a partir dels càlculs de Roberto Álvarez Llano (l'agrupació de regions la fa amb criteris propis) que van des de 1800 a 1983, de forma més o menys decennal pel segle XX, mentre que del segle XIX s'analitzen els anys 1800 i 1860. La taula dona els resultats de PIB en tant per cent sobre el total espanyol, igual que fa amb la població, i la renda per capità es fa dividint els percentatges.

la migración interior sobresalen por orden de importancia [les dades es refereixen al període 1901-1930] el Nordeste, Madrid, Andalucía occidental y Canarias. Por provincias son Barcelona, Madrid, Sevilla, Vizcaya, Valencia y Córdoba las que se sitúan a la cabeza”³ El moviment interior dins d’aquestes àrees va ser important i va incrementar la seva importància, és a dir, la població malgrat no sortir d’aquestes zones agràries, si que surt dels àmbits rurals per apropar-se als urbans mitjans o grans (capitals de província o de Partit Judicial) on el desenvolupament industrial i del sector serveis era molt important.

Els factors que determinen qualsevol fenomen migratori s’han d’explicar per la incidència simultània de dos tipus de causes: les que impel·lien les persones a anar-se’n del seu lloc d’origen, i les que les atrauen vers un determinat país o ciutat. Les causes anteriorment analitzades són per a nosaltres les més importants, però no pas les úniques. Així doncs, aquest fet però no pot amagar, que a més dels factors d’atracció d’immigrants de caràcter econòmic, n’hi ha d’altres que expliquen el desplaçament de la població, és a dir, no s’emigra només cercant millors condicions de vida⁴, sinó que també hi ha altres factors d’atracció com el que exerceix el món urbà sobre les poblacions rurals, tant entre els anys 1911-1936 com entre 1950-1975. Així, *“En torno a Barcelona, como gran urbe, ciudad obrera, cosmopolita y liberal se entretrejía un imaginario que ampliaba, especialmente para las mujeres, el mundo de lo posible...”*⁵, la ciutat obria unes perspectives d’ascens social, que el medi rural no oferia, atesa la dependència de l’estacionalitat de l’economia agrària i el control absolut de les classes dominants locals.

³. JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio. “Introducción”. A: DD.AA. *Historia agraria de la España contemporánea. El fin de la agricultura tradicional (1900-1960)*. Vol. 3. Barcelona: Crítica, 1986, pàg. 132.

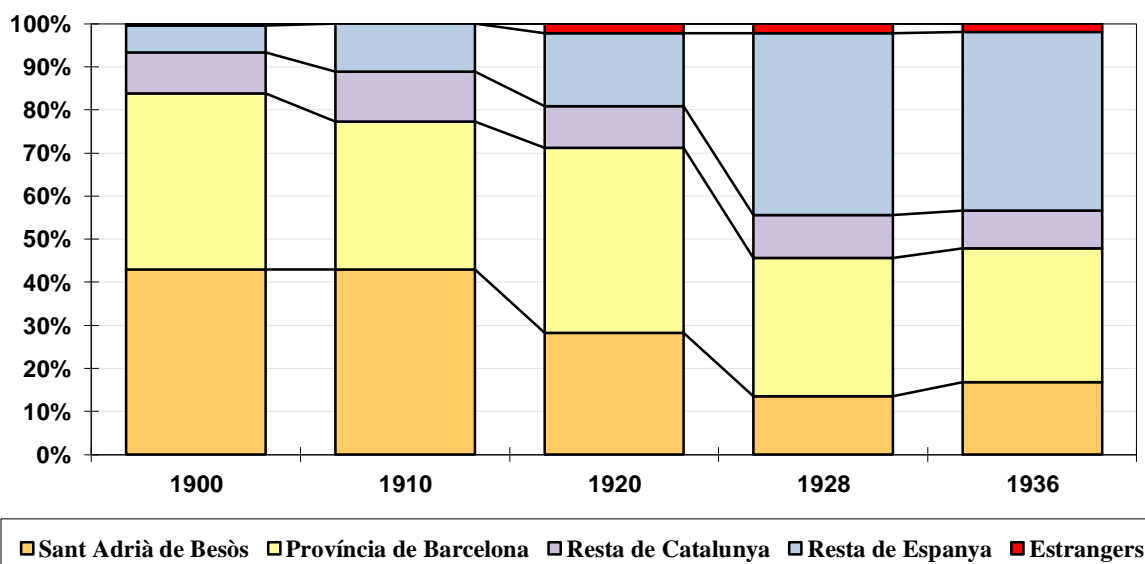
⁴. Jordi Nadal, fent referència a la reducció de la mortalitat infantil, resumeix aquest període amb una frase: *El hambre puede estar hoy en el origen de importantes desplazamientos humanos, pero mata poco*. I insisteix en la importància de la salut pública i en el control de les malalties com a elements reductors de la mortalitat infantil. Aquest procés de reducció de la mortalitat es fa evident des de l’inici de la urbanització i des de la creació per part de l’Estat de los *Centros de Higiene Provinciales* (1932). NADAL, Jordi. *La población Española. Siglos XVI a XX*. Barcelona: Ariel, 1976, pàg. 214.

⁵. BORDERIAS MONDEJAR, Cristina. “Emigración y trayectorias sociales femenina”. *Historia social*, tardor de 1993, núm. 17, pàg. 75, exposa en aquest article l’atracció que significà la ciutat de Barcelona i el seu entorn, per a les immigrants i les seves famílies. Per un conjunt d’elements com van ser: la flexibilitat del control social; la menor relació entre l’estatus professional i el social; el major dinamisme social, cultural i polític, i per últim, unes majors possibilitats de defensa dels drets dels treballadors atesa l’existència d’un moviment obrer més fort i un sindicalisme més consolidat.

A Sant Adrià de Besòs, el primer (1911-35) i el segon cycle migratori (1951-75), van tenir en comú la voluntat dels immigrants de poder accedir a un lloc de treball i a un habitatge digne o millorar el propi. Així doncs –com ja s’ha esmentat–, el creixement del nombre d’habitants de la primera onada migratòria es produí per la industrialització i l’aparició de les urbanitzacions, durant els anys vint i trenta, i el de la segona una vegada es finalitzaren els polígons d’habitatges construïts al municipi entre els anys 1951-75, els quals van ser ocupats per persones que vivien a Barcelona o al Pla del Besòs des de feia alguns anys en condicions poc adequades.

Els moviments migratoris als inicis del segle XX es van veure facilitats per l’evolució i la

Gràfic 2: Evolució de lloc d’origen de la població, en %. 1900-1936.

millora dels mitjans de transport (tren o autobús) i pel creixement de les vies de comunicació, la qual cosa afavorí la mobilitat de les persones dins de Catalunya i d’Espanya. Entre el 1900 i 1930, el 61% dels immigrants foren interiors i el 39 restant exteriors. Els factors o les causes de caràcter econòmic que provocaren l’expulsió dels immigrants dels seus llocs d’origen en el primer terç del segle XX són difícils d’establir, ja que varien segons les regions i les èpoques. Però malgrat les diferències, totes elles tenen en comú una qüestió: l’adequació de l’economia agrària de cada regió a les noves formes de les relacions socials de producció capitalistes que s’anaven introduint en el camp espanyol i català.

El pes de l'agricultura, entre 1911-1936, dins del Producte Interior Brut al cost dels factors⁶ posa de manifest la importància d'aquesta activitat econòmica dins l'economia espanyola i com els canvis que s'hi produeixen afectaren el conjunt de la producció i de l'ocupació. L'agricultura, malgrat perdre pes en l'economia, en aquests anys va continuar tenint un pes fonamental i va ser una protagonista destacada del creixement econòmic experimentat per Espanya en el primer terç del segle, atesa la seva capacitat per transformar-se i per satisfer les exigències de tot procés de desenvolupament, en el marc d'unes relacions de producció capitalistes. Així mateix, l'any 1910, el sector primari (bàsicament agrari) ocupava al 68% de la població activa i significava el 44,9% (PIB al c. f.)⁷, mentre que l'any 1930 les xifres eren respectivament del 47,4% i del 34,6.

En definitiva: *—La adaptación del campo a las nuevas condiciones de producción y a las exigencias del mercado, o sea, la penetración del capitalismo en el mundo rural, es un elemento fundamental para comprender la caudalosa corriente migratoria habida en el primer tercio del siglo XX. De esta forma se conseguía una agricultura más acorde con las necesidades del desarrollo económico del país. Pero, no se olvide, esta adaptación implicaba unos elevados costes sociales y personales que, como suele ocurrir, pagaron los más débiles: en este caso, los jornaleros y los pequeños propietarios y arrendatarios.*”⁸

La immigració a l'interior de Catalunya no és aliena als fets esmentats i mostra una relació de dependència amb l'evolució de les estructures agràries i les pèssimes condicions de vida dels camperols. A aquesta situació de despoblació del món rural, no són alienes les crisis agràries, com la produïda per la fil·loxera (1878-1900), i els canvis produïts a l'agricultura catalana com a conseqüència de la pèrdua dels mercats colonials, de la Primera Guerra Mundial, i de l'aparició d'una agricultura de tipus mercantil. Aquests fets significaren: “...disminució dels actius ocupats en el sector, augment de la superfície conreada i major augment encara del producte obtingut són fets que encara parlen d'una agricultura dinàmica, que s'emmotllen a les pautes del desenvolupament capitalista i dins la qual la catalana, concretament, representa un

⁶. El PIB al cost dels factors (PIB al c.f.) és el valor dels béns i serveis produïts en una economia durant un període de temps determinat. L'expressió al cost dels factors, indica que la valoració efectuada del producte nacional, es realitza sense incloure els impostos indirectes (els que suporta el consumidor i no el productor) i afegint-li les subvencions concedides per l'Estat a les empreses. I el concepte interior fa referència a l'activitat productiva desenvolupada dintre de les fronteres del país, amb independència de la nacionalitat dels propietaris dels recursos empleats. Vegeu una explicació senzilla a: MOCHON MORCILLO, Francisco. *Economía básica*. Madrid: Mc. Graw Hill, 1992, pàg. 143.

⁷. CARRERES, Albert et al., *Estadísticas históricas de España. Siglo XIX i XX*. Madrid: Fundación Banco Exterior, 1989, pàg. 568 i 569.

⁸. JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio, *op. cit.*, 1986, pàg. 137.

paper destacat.”⁹, la qual cosa implica l’expulsió de mà d’obra i la destrucció de les economies familiars d’autoproveïment. La pèrdua dels mercats colonials i la dependència del sector tèxtil del mercat interior provocaren alhora la crisi d’aquest sector, al llarg de les conques fluvials –la Indústria Baurier originària de Roda de Ter va tenir la mateixa sort que totes les altres empreses del sector a la Conca, entre 1903-05– i va haver de traslladar-se als nuclis industrials de Barcelona i rodalies.

Les àrees geogràfiques que són netament emigratòries entre 1901-1930 –com analitza Alfonso García Barbancho¹⁰– són: les regions de l’Alt Ebre, Galícia, Andalusia Oriental, la vall del Duero i el Llevant, i en menor mesura la regió Cantàbrica, Castella-La Nova i Extremadura. Els emigrants nets i les taxes de migració¹¹ de les províncies que aporten més immigrants a Sant Adrià de Besòs van ser de les més altes d’Espanya. Múrcia aportà 157.993 emigrants al moviment migratori espanyol i va tenir una taxa d’emigració¹² del 228,2 ‰; Almeria, 158.985 ‰ i 441,9 ‰.

Les províncies catalanes, sense incloure Barcelona, van aportar 115.586 emigrants al moviment migratori espanyol i van tenir una taxa d’emigració del 120,5 ‰; Aragó, 191.306 i 196,5 ‰ i País Valencià, 216.531 i 124,9 ‰. Les províncies incloses en aquestes regions també són les que més immigrants aportaren a Sant Adrià de Besòs i alhora a Catalunya.

Segons Jiménez Blanco: *–Se comprueba, pues que son las zonas donde predomina la pequeña propiedad las que se ven abocadas a la emigración; en las de gran propiedad, no sólo se emigra poco en estas fechas [1901-1930] sino que incluso actúan como áreas receptoras de población*”.¹³ Com explica l’autor al llarg del seu treball i, fent referència a altres estudis com el d’Antoni M. Bernal, la població que arribà a aquestes àrees de grans propietats (latifundis) és una població provinent dels petits nuclis rurals de cadascuna de les províncies que componen les àrees de gran propietat.

⁹. PUJOL i ANDREU, JOSEP. –E‘agricultura”. *Història econòmica de la Catalunya contemporània: Població, agricultura i energia*. Vol. 5. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1989, pàg. 133.

¹⁰. GARCIA BARBANCHO, Alfonso. *Las migraciones interiores españolas. estudio cualitativo desde 1900*. Madrid: Instituto de Desarrollo Económico, 1967.

¹¹. La taxa de migració és igual a la relació (en ‰) de la migració neta (diferència entre emigrants i immigrants) sobre la població mitjana.

¹². La taxa d’emigració (*e*) és més rellevant que l’anterior, ja que estudia la població en el lloc d’origen, és a dir, la que està sotmesa al risc d’emigrar. Aquesta taxa posa en relació per o un període de temps donat les migracions de sortida (E) amb la població mitjana durant un període de temps (P) en tant per mil. Fórmula: $e = E/P \times 1000$.

¹³. JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio, *op. cit.*, 1986, pàg. 132-133.

Els jornalers, els arrendataris i els petits propietaris d'aquestes zones d'Espanya se n'anaren cap a les regions receptores, "...por los bajos niveles de vida ...; por sus jornales e ingresos bajos; por la inseguridad de remuneración en los trabajos eventuales..."¹⁴. Ricardo Robledo ens ha explicat com a Castella la Vella i Lleó, i a altres regions com Cantàbria o Andalusia, l'orientació ramadera que va prendre el sector agrari al llarg del primer terç del segle

Taula III: Evolució de l'origen dels habitants de Sant Adrià de Besòs (en %), 1900-1936.

Anys	Sant Adrià de Besòs	Barcelona sense Sant Adrià	Resta de Catalunya	Resta de Espanya	Estrangers
1900	43,00	41,00	9,50	6,10	0,40
1910	42,91	34,41	11,53	11,15	0,00
1920	28,24	42,90	9,70	16,90	2,20
1928	13,50	32,08	10,06	42,08	2,28
1936	16,85	30,91	8,81	41,43	2,00

Fonts: Elaboració pròpia a partir del volum I de la *Història Social de Sant Adrià de Besòs* i de la rectificació del padró de 1928.

XX en aquestes zones va significar l'expansió dels "pastizales espontáneos", en detriment de la superfície conreada i la consegüent contracció de la demanda de treball i d'oferta de terra en arrendament, la qual cosa suposà una reducció dels nivells salarials i de les condicions de vida dels jornalers i dels arrendataris. Els petits propietaris, per tal d'adaptar-se a les noves circumstàncies que imposava el desenvolupament capitalista i per tal de competir en el mercat interior, van haver de fer algunes millores tècniques (adobs, maquinària, etc.), cosa que va exigir una major capitalització. La inexistència d'un sistema de crèdit assequible, va fer caure aquest petit propietari en les mans dels prestadors o "hogreros", que amb els seus forts interessos n'arruïnaren a molts, "La usura se convirtió en la espada de Damocles del pequeño labrador. El fenómeno, obviamente no es nuevo, pero la frecuencia con que los textos de la época lo citan como causa de la emigración hace pensar en una generalización e intensidad inusuales"¹⁵. L'emigració podia ser la sortida per intentar recuperar el deute o la pèrdua de la propietat i

¹⁴. SÁNCHEZ JIMÉNEZ, José. "La población, el campo y las ciudades". A: JOVER ZAMORA, J.M^a (director). *Història d'Espanya: Los comienzos del siglo XX. La población, l'economia, la societat (1898-1931)*. Vol. XXXVII. Madrid: Espasa-Calpe, SA, 1984, pàg. 236.

¹⁵. JIMÉNEZ BLANCO, José Ignacio, *op. cit.*, 1986, pàg. 137.

obligava el camperol a marxar cercant altres formes de vida, més fàcil que la dels jornalers agrícoles.

Els immigrants vinguts del País Valencià i de l'Aragó fins el 1920 ho feren per la crisi de les seves agricultures, sigui per la crisi del sector vinícola que s'estengué per Castelló, Osca i Terol a partir del 1920 o, com en el cas dels valencians, per la crisi exportadora que patí la taronja durant la Primera Guerra Mundial.

El 1920, els murcians (vuit persones) representaven el 0,74% de la població total del municipi –cinc de Múrcia i altres tres de l'Algar, Pomar i La Unión– i iniciaven els seus primers contactes amb la localitat. Però no serà fins la dictadura de Primo de Rivera que els murcians no tindran una posició bàsica dins els col·lectius d'immigrants, i es convertiran en el grup d'immigrants no catalans més important de tota la primera meitat del segle XX: el 1925 representaven el 9,1% del total de la població adriana, el 1928 el 11,3 i el 12,4 el 1936.

Les poblacions murcianes que més habitants aportaren a Sant Adrià de Besòs en el període 1920-36 van ser: Cartagena, Lorca, Mazarrón, La Unión, El Estrecho, Múrcia, Portman, Jumilla, San Javier, Rivera de Molina, Molina de Segura i d'altres municipis menys importants (Yecla, Puerto Lumbreras, Las Lumbreras, Caravaca de la Cruz, La Palma i Algar, entre d'altres).

Taula IV: Immigrants murcians segons el municipi d'origen, 1924 i 1928.

<i>Municipis</i>	<i>1924</i>		<i>1928</i>	
	<i>Immigrants</i>	<i>%</i>	<i>Immigrants</i>	<i>%</i>
Altres municipis	49	18,9	141	25,7
Cartagena	26	10,0	78	14,2
Lorca	22	8,5	67	12,2
Mazarrón	19	7,3	47	8,6
La Unión	37	14,3	40	7,3
El Estrecho	5	1,9	33	6,0
Múrcia	23	8,9	32	5,8
Portman	0	0,0	24	4,4
Jumilla	17	6,6	17	3,1
San Javier	7	2,7	14	2,6
Algar	7	2,7	10	1,8
Yecla	0	0,0	8	1,5
Bullas	0	0,0	7	1,3
Caravaca de la Cruz	0	0,0	7	1,3
Puerto Lumbreras	4	1,5	6	1,1
La Palma	4	1,5	6	1,1
Las Lumbreras	2	0,8	6	1,1
Archena	5	1,9	3	0,5
Molina de Segura	8	3,1	2	0,4
Mula	4	1,5	1	0,2
Rivera de Molina	13	5,0	0	0,0
Espinario	4	1,5	0	0,0
Puente Tocinos	3	1,2	0	0,0
Total	259	100,0	549	100,0

Font: Elaboració pròpia a partir de les rectificacions del padró de cada any.

de la competencia mundial, el agotamiento de los mejores yacimientos y el despilfarro de otros, debido al atraso técnico. Tanto en la sierra de Cartagena como Águilas, Mazarrón o Morata (Lorca), se produce una decadencia clarísima, jalonada de crisis continuas [...] En cambio las minas de azufre de Lorca atravesaron un momento espléndido durante la guerra [Iª Guerra

Entre el 1920 i el 1928 (i també el 1936), es produeix la consolidació dels principals municipis i un increment en el nombre de petits municipis (altres municipis) que aporten un de cada quatre immigrants. Els municipis que més habitants van aportar a Sant Adrià de Besòs són Cartagena, Lorca, La Unión i Mazarrón – que aporten entre el 40-42% dels immigrants murcians-, i són localitats que perden habitants entre el 1910 i el 1930,¹⁶ degut a l'enfonsament de la mineria. *Desde 1901 a 1919, la industria extractiva del plomo, cinc y hierro no sigue el ritmo general expansivo a causa*

¹⁶. L'evolució de la població de Lorca mostra la conjuntura favorable de la Primera Guerra Mundial i la crisi posterior: el 1910 tenia 70.807 habitants, el 1920 74.696 i 60.300 el 1930. Mazarrón i La Unión van perdre continuament habitants. La seva evolució va ser respectivament la següent: 1910, 22.660 i 30.249; 1920, 17.630 i 24.837; i 1936, 13.604 i 11.776. Cartagena, gràcies a les seves activitats portuàries i industrials, va resistir millor la crisi econòmica de la postguerra i la seva evolució va ser la següent: 1910, 102.542; 1920, 96.891 i 1930, 102.518. Segons: CHACON JIMÉNEZ, Francisco. *Historia de la región murciana. 1805-1930: Un tiempo de estancamiento y transformaciones*. Vol. 8. Murcia: Ediciones Mediterráneo, 1980, pàg. 164.

Mundial] y realizaron buenos negocios. La Compañía Franco-Española que las explotaba, supo aprovechar la coyuntura alcista y la demanda de azufre. Pese a ello, los sistemas de explotación continuaron al mismo nivel de arcaísmo, que tenían anteriormente: arriendo a “partidarios”, escasez de maquinaria, exceso de mano de obra. Todo ello se sostuvo mientras los beneficios fueron altos, trescientas a cuatrocientas mil pesetas anuales, según Sala, pero a medida que descenden en la postguerra, se pone de manifiesto la poca competitividad de la explotación. De 1920 a 1930 las pérdidas se fueron acumulando, hasta que a la vista de los resultados económicos, la empresa cambió de manos.”¹⁷

L'evolució agrícola de Múrcia mostra com l'abandó de les terres marginals, que van començar a conrear-se a finals del segle XIX, a causa de la seva baixa rendibilitat van provocar l'inici d'un procés d'immigració interior vers les capitals de comarca o els pobles més grans, com a pas previ a la immigració cap a Catalunya o l'estranger (França i Argèlia). Aquests homes i dones, petits propietaris endeutats o arruïnats, arrendataris i jornalers, es van veure expulsats de la seva terra, per la crisi de l'agricultura de secà (cereals, vinya i olivera) i per la transformació de les terres de secà en regadiu –sota el control de les oligarquies agràries–, *Los embalses se construyeron inundando las mejores tierras de estos pueblos [Yeste, Ayna i Elche de la Sierra], sin dar a sus habitantes una indemnización en consonancia con el enorme sacrificio exigido.*”¹⁸

L'horta de Múrcia tenia una estructura de la propietat concentrada en poques mans i un sistema d'explotació que se sostenia en els masovers *‘colonos’* (90% de les terres eren arrendades). Tanmateix, l'increment de la població produïda entre el 1910-30, no va poder ser controlat i molts d'aquests treballadors agrícoles qualificats van venir a treballar les hortes del Pla del Besòs, en qualitat de jornalers.

La relació entre baixa natalitat i immigració, com diuen Cabré i Pujades,¹⁹ no és evident, ja que en períodes de fortes entrades d'activitat (oferta de treball) i baixa natalitat, la immigració va ser forta (1921-1930), però, com també ho fou en períodes de molta natalitat, i amb molta oferta de treball (1971-1975). Per aquest motiu, hom pot afirmar que el lligam causal l'hauríem de cercar en la relació entre migracions i conjuntures econòmiques, i no entre migracions i situació demogràfica. L'evolució del saldo migratori de Sant Adrià de Besòs i Catalunya s'ajusta als cicles econòmics d'expansió i depressió de l'economia catalana. Cal, però, tenir present que Barcelona, ciutat motor econòmic de Catalunya i en bona mesura d'Espanya, va rebre entre 1920-1936 uns 250.000 habitants (el 67% del total d'immigrants de Catalunya), fet

¹⁷. CHACON JIMÉNEZ, Francisco, *op. cit.*, 1980, pàg. 169-170.

¹⁸. *Ibidem*, pàg. 169.

¹⁹. CABRÉ i PLA, Anna; PUJADES i RÚBIAS, Isabel, *op. cit.*, 1989, pàg. 24.

que va significar el creixement de les localitats del seu entorn més immediat (àrea del Besòs i del Llobregat), que van rebre molta població per la seva situació de veïnatge, i lògicament per les seves potencialitats econòmiques internes.²⁰

Per als contemporanis, la forta immigració del primer terç del segle XX també fou motiu de polèmica i debat públic –com va passar amb la natalitat–. Alguns conservadors, com ara Josep Antoni Vandellòs Solà, manifestaren la seva preocupació per la descatalanització del país, alhora que feien responsables els immigrants de la forta conflictivitat social i de l’atur. D’altra banda, els sectors progressistes com la USC, representada i entre d’altres per Manuel Serra Moret foren partidaris dels immigrants i de la seva integració al país. La baixa natalitat i l’alta immigració d’origen no català esperonà la reflexió sobre la població catalana i

Taula V: Cicles econòmics i creixement migratori a Catalunya i Sant Adrià de Besòs, 1916-1936.

<i>Anys</i>	<i>Cicles econòmics</i>	<i>Creixement migratori</i>	
		<i>Catalunya</i>	<i>Sant Adrià de Besòs</i>
1916-20	Expansió	202.608	332
1921-25	Depressió	107.353	1.667
1926-30	Expansió	214.726	3.059
1931-35	Depressió	49.885	1.119

Font: Elaboració pròpia a partir del volum I de la *Història Social de Sant Adrià de Besòs* i per Catalunya, CABRÉ i PLA, Anna; PUJADES i RÚBIES, Isabel, *op. cit.*, 1989, pàg. 85.

el seu futur. Els primers llibres que tractaren el tema van ser de la classe mèdica, com els doctors: Planelles, Pere Nubiola Espinós o Ermenigild Puig Sais. Aquest últim, l’any 1915, publicà un llibre titulat: *El problema de la natalitat a Catalunya. Un gravíssim perill per la nostra pàtria*, clarament pronatalista. Aleshores s’inicia el que hom ha anomenat “*problema demogràfic català*”, la conjunció entre una baixa natalitat i una forta immigració, dins d’una economia en expansió. Les obres de Vandellòs: *Catalunya poble decadent* i *La immigració a Catalunya*, ambdues de 1935, reflectien aquesta preocupació conservadora per la possibilitat de descatalanització del país i la pervivència del poble català. Altres escriptors, com Rafael de

²⁰. CABRÉ i PLA, Anna; PUJADES i RÚBIES, Isabel, *op. cit.*, 1989, pàg. 85.

Campalans, en canvi, veien en la immigració nous catalans per a construir una pàtria més gran i més lliure.

La primera fase immigratòria de Sant Adrià de Besòs (1911-1920), del primer cicle migratori (1911-1935), prové del desplaçament dins Catalunya, –del camp a la ciutat o d'una ciutat a una altra–, i d'alguna província limítrofa de llengua catalana com Castelló; mentre que, a la segona fase (1921-1935), els immigrants són originaris de comunitats històriques limítrofes, Aragó i el País Valencià, i de dues províncies del sud-est d'Espanya, Múrcia i Almeria. Aquest fenomen és similar al succeït a altres regions industrials d'Espanya: *–Recientemente historiadores como J. P. Fusi o J. J. Solozábal, autores de importantes trabajos sobre el País Vasco, han reafirmado –como no podía ser menos–, la existencia de ese fuerte fenómeno migratorio en el contexto de la industrialización vizcaína, con procedencias cercanas en un primer momento y más lejana después.*"²¹

Entre el 1910 i el 1936, la immigració va fer canviar substancialment l'origen dels habitants, els nascuts fora de Catalunya augmentaren, passaren del 11,15% del total de la població el 1910 al 42,08% el 1928, i es reduïren mínimament durant el període d'estancament de la immigració (1936: 41,43%). Fins l'any 1920, els habitants de parla catalana van ser majoritaris a Sant Adrià de Besòs i representaven un 80,9% de la població –sense incloure els nascuts a Castelló, que tenen com a llengua el català i representen el 90% dels immigrants nascuts al País Valencià, ni els de parla catalana de la regió del Carxé, dins de la província de Múrcia–, i passen a perdre pes i a representar el 56,6% –incloent-hi els fills dels immigrants, i sense tenir present l'elevat nombre d'immigrants de Múrcia i Almeria que començaren a parlar el català de forma habitual–. Els nascuts a la localitat van anar perdent pes (1910: 42,9% de la població, 1928: 13,5%) i només recuperaren cert terreny quan s'estanca la població i s'incrementà la natalitat entre el 1931-35 –com sempre gràcies al fenomen migratori–. La província de Barcelona, i la seva capital sobretot, va aportar forts contingents d'immigrants, si fem el recorregut pel cicle migratori familiar.

Si estudiem el lloc de naixement dels fills d'una família, podem observar com molts dels immigrants arribaren a Sant Adrià de Besòs després d'una estada més o menys curta a Barcelona o a les localitats veïnes, la qual cosa incrementà el pes dels barcelonins que moltes vegades eren fills d'immigrants d'altres indrets. Per últim, els nascuts a la resta de Catalunya augmentaren cada cop que s'incrementava el desenvolupament econòmic. Malgrat les

²¹. PEDRO CASTROVIEJO, Pedro Maria. *Clase obrera y niveles de vida en las primeras fases de la industrialización vizcaína*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1992, pàg. 30.

contraccions o l'expansió de l'economia de la localitat, el flux migratori va mantenir el pes del contingent d'immigrants d'origen espanyol i estranger al voltant d'un 41% pels primers, i d'un 2% pels segons entre el 1928 i el 1940. La immigració és un fet fonamental per a entendre el desenvolupament econòmic, social i polític de la localitat.

El pes d'algunes províncies dins del conjunt de les seves respectives autonomies és molt important, com podem observar en el cas de la província d'Almeria i Castelló.

Taula VI: Origen de la població de Sant Adrià de Besòs, 1920, 1928 i 1936.

<i>Llocs d'origen</i>	<i>1920</i>		<i>1928</i>		<i>1936</i>	
	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>	<i>Abs.</i>	<i>%</i>
Sant Adrià de Besòs	305	28,2	658	13,6	1.333	16,9
Barcelona (sense Sant Adrià)	463	42,9	1.560	32,1	2.425	30,8
Catalunya (sense Barcelona)	106	9,8	492	10,1	693	8,8
País Valencià (sense Castelló)	30	2,7	207	4,3	290	3,7
Castelló	73	6,8	282	5,8	362	4,6
Aragó	23	2,1	287	5,9	362	4,6
Múrcia	8	0,7	549	11,3	973	12,4
Andalusia (sense Almeria)	5	0,5	94	1,9	238	3,1
Almeria	1	0,1	198	4,1	426	5,4
Resta d'Espanya	42	3,9	418	8,6	608	7,7
Estrangers	24	2,2	111	2,3	155	2,0
Total	1.080	100,0	4.856	100,0	7.865	100,0

* Els immigrants d'origen català (nascuts fora de Sant Adrià de Besòs) sobre el total de la població (en %) pels anys 1920, 1930 i 1936 van ser respectivament els següents, 52,7; 42,2 i 40,9. I els immigrants no catalans van ser també respectivament: 19,0; 44,2 i 42,2.; i, lògicament, els adrianencs pel mateixos anys foren respectivament el: 28,2%; 13,6 i 16,9.

Les dades del 1936 representen el 93,7% del total del cens i són les que es conserven i hem informatitzat.

Font: Elaboració pròpia a partir dels censos de 1920 i 1936 i de la rectificació del Padró de 1928.

En definitiva, la immigració ha modificat necessàriament tots els fenòmens demogràfics, a més a més, de determinar un nou ús d'espai/recurs: la producció d'una ciutat urbanísticament força saturada: 1920, 277 habitants/Km²; 1930, 1.683 i 1936, 2.171. La densitat mostra força homogeneïtat a l'àrea del Besòs entre 1930 i 1936, i alhora existeixen unes formes urbanes i d'ús del sòl molt similars.

La informatització dels censos de 1920, 1928 i 1936²² ens ha permès fer una anàlisi més acurada de la immigració que la feta amb el lloc de naixement dels habitants a cada any. Per esbrinar quins eren els immigrants de cada any informatitzat i analitzat, hem seleccionat

²². El programa informàtic utilitzat és el programa d'estadística: SPSS 6.0.1 per a Windows i l'Excel 2010.

(mitjançant filtres) les persones que no han nascut a Sant Adrià de Besòs i que portaven en el moment del cens més de dos anys residint-hi –la informatització del temps de residència es va fer per anys, així si una persona portava menys d’1 any residint al municipi se l’ha comptabilitzada amb el valor 0 i si en portava menys de dos amb 1–, per la qual cosa les persones seleccionades portaven al municipi menys de dos anys. Aquesta forma de destriar, l’única possible donada la informatització de les dades, ha fet que nens i nenes nascuts fora del municipi –per situacions diverses, i entre elles la voluntat de la mare i el pare que el nen o nena naixés al seu poble d’origen– però fills de residents en el mateix municipi, fossin considerats immigrants. Aquest fet ens va portar a fer una anàlisi del nombre total de nens i nenes que es trobaven en aquesta situació. Els casos que trobarem van ser mínims²³ i concentrats en el grup d’edat 0-1–, per la qual cosa, malgrat la inclusió d’aquest col·lectiu d’immigrants tan *sui generis* com a immigrants no feia variar en absolut els resultats, no els hem considerat en la nostra anàlisi. En definitiva, els immigrants del 1920 són els arribats a Sant Adrià de Besòs entre el mes de gener de 1919 i el mes de desembre de 1920, els de 1928 els arribats entre el mes de maig de 1926 i el mes d’abril de 1928, i, finalment, els de 1936 els arribats entre l’abril de 1934 i el del 1936. Els càlculs de creixement total dels anys considerats i del creixement natural ens permeten considerar que els immigrants analitzats es concentren en els anys de més fort creixement migratori, si exceptuem el produït entre el 1928 i el 1930 (unes 1.400 persones aproximadament). Nosaltres analitzarem de cada quinquenni de forta immigració els següents percentatges del saldo migratori (és a dir, dels immigrants, ja que l’emigració creiem que va ser mínima): 1916-1920 el 52%, 1926-30 el 38% i del 1931-35 el 100%.

A continuació a la **Taula VII** (p. 22), podem veure el nombre total d’immigrants analitzats al llarg de tot el treball, i que pensem que ens poden donar una visió correcta i molt

²³. Al següent quadre podem veure el nombre d’adults (A) i de nens i nenes (N) nascuts fora de Sant Adrià de Besòs i que són fills d’adrianencs que porten dos o més anys residint al municipi i que no hem considerat com a immigrants.

Any	Immigrants catalans						Resta immigrants						Total immigrants					
	H		D		T		H		D		T		H		D		T	
	A	N	A	N	H	D	A	N	A	N	H	D	A	N	A	N	H	D
1920	52	1	45	2	97	3	33	0	42	0	75	0	85	1	87	2	172	3
1928	309	4	280	8	589	12	302	0	271	0	573	0	611	4	551	8	1.162	12
1936	282	10	286	8	568	18	304	3	323	4	627	7	586	13	609	12	1.195	25
Total	643	15	611	18	1.254	33	639	3	636	4	1.275	7	1.282	18	1.247	22	2.529	40

aproximada de les característiques dels immigrants que vingueren a Sant Adrià de Besòs per bastir una ciutat industrial i diversa.

Com podem observar, la distribució dels immigrants per sexes ens mostra una immigració equilibrada entre els dos sexes i l'origen, pel que fa a cada any i al conjunt dels immigrants analitzats, la qual cosa ens revela una immigració de caire familiar. Hi ha, però, una petita distorsió que equilibra els dos contingents –immigrants catalans i no catalans– en els anys 1928 i 1936, resultat de l'assignació d'alguns nens catalans al col·lectiu d'immigrants catalans i que són fills d'immigrants no nascuts a Catalunya, però que han tingut fills aquí. Això ens fa pensar si encara els podem considerar immigrants de la resta d'Espanya, la resposta correcta és que no, i que, en tot cas, els podríem considerar immigrants interiors, malgrat que els seus pares sí que els hem de considerar exteriors per una qüestió simple, no tenim dades del temps de tots ells a altres municipis de Catalunya. De tota manera, per solucionar la qüestió hem afegit a les taules la suma total dels immigrants, amb la qual cosa podem veure què significaren com a col·lectiu global per a la formació de Sant Adrià de Besòs. Aquests nens van néixer a Barcelona, Badalona o Santa Coloma de Gramenet al llarg del cicle migratori familiar que normalment –com hem pogut observar al cens, analitzant els fulls censals o les rectificacions de padrons, i veient el lloc de naixement dels diferents fills del matrimoni– s'iniciava amb l'arribada de la família a la Ciutat Comtal –en alguns casos provinent d'altres capitals de província o de comarca–, ja que aquesta localitat era el punt de referència per als immigrants i alhora permetia l'absorció d'aquesta població. Després d'un cert temps, les famílies anaven a viure a Sant Adrià de Besòs a les urbanitzacions que naixeren a partir de 1922. Per últim, cal afegir que el fet que les xifres d'immigrants no coincideixin amb les de la *Taula VII*, evidentment pel fet de ser menor la xifra, és degut a la manca d'algun valor en la variable analitzada –hi ha alguns casos en els quals no consta en la font l'edat (manca la data de naixement) o l'activitat, o si sap o no llegir, etc.–, per la qual cosa hi ha algunes diferències en les xifres absolutes que, de tota manera, són insignificants, menyspreables i no distorsionen en res l'anàlisi percentual.

Taula VII: Distribució dels immigrants nascuts dins i a fora de Catalunya de Sant Adrià de Besòs (per sexes i total), 1920, 1928, 1936.

Anys	Immigrants Catalans			Resta immigrants			Total immigrants		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
1920	52	45	97	33	42	75	85	87	172
1928	309	280	589	302	271	573	611	551	1.162
1936	282	286	568	304	323	627	586	609	1.195
Total	643	611	1.254	639	636	1.275	1.282	1.247	2.529

Font: Elaboració pròpia a partir dels censos de 1920 i 1936 i de la rectificació del Padró de 1928.

Els immigrants nascuts a Catalunya són en percentatge sempre majors que els nascuts a la resta d'Espanya, però el seu pes dins de cada contingent d'immigrant va perdent pes al llarg del primer cicle migratori, així doncs, passen de representar el 56,4% el 1920 al 47,5 el 1936. Aquest fet mostra com hi ha una forta immigració interior a Catalunya –cicles migratoris: camp-ciutat o ciutat-ciutat–, la qual cosa produeix una redistribució de la població dins del territori, primant, com ja s'ha dit, les ciutats industrials en creixement sobre el món rural. Els immigrants del País Valencià també perden pes, així, si el 1920 representaven el 19,8% del total dels immigrants, el 1936 només n'eren el 7,9, cosa que ens mostra la millora de les condicions de vida a la regió. Una anàlisi provincial evidencia que el col·lectiu no és homogeni i que els nascuts a la província de Castelló són sempre el grup majoritari (1920, 64,7%; 1928, 47,4 i 1936, 59,4). D'altra banda, el pes dins del total de la població mostra com també els nascuts a Castelló són un grup important (1920, 71,5%; 1928, 57,4 i 1936, 55,4%). Aquests fets els observem a nivell local: una disminució de la immigració del País Valencià, una forta presència dins d'aquests dels castellonencs i una escassetat d'immigrants d'Alacant –sobre el total dels immigrants i sobre el total de la població van ser respectivament els següents percentatges: 1920, 0,6% i 0,7; 1928, 1,8 i 1,2 i 1936 1,3 i 0,7–. Aquestes es veuen corroborades per altres estudis més generals: *–Al País Valencià els saldos migratoris mostren dos estadis clarament diferenciats durant els anys 1900-30. En els tres primers quinquennis, amb uns saldos negatius considerables, el País Valencià fou una zona clarament immigratòria. Per contra, a partir del període 1915-20, aquesta tendència es capgirà a poc a poc. En els períodes 1920-25 i 1925-30, els saldos foren cada cop més positius [...] La província de Castelló tingué en tots els quinquennis uns saldos migratoris negatius i molt elevats [...] La destinació principal era Barcelona”*.²⁴

²⁴. ARRIBAS I QUINTANA, Ramon; FONT i GAROLERA, Jaume, *op. cit.*, 1995, pàg. 87-89.

Taula VIII: Distribució dels immigrants de Sant Adrià de Besòs per autonomies (per sexes i total) i en % sobre el total de cada any, 1920, 1928, 1936.

<i>Autonomies</i>	<i>1920</i>			<i>1928</i>			<i>1936</i>		
	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>
Catalunya	30,2	26,2	56,4	26,6	24,1	50,7	23,6	23,9	47,5
País Valencià	8,7	11,0	19,8	6,8	4,8	11,6	3,5	4,4	7,9
Aragó	1,7	0,6	2,3	3,0	3,4	6,4	1,8	2,6	4,4
Castella Nova - La Manxa	1,7	1,2	2,9	1,2	0,6	1,8	1,3	1,3	2,5
Andalusia	0,6	2,3	2,9	4,3	4,0	8,3	5,6	5,3	10,9
Madrid	0,0	0,6	0,6	0,3	0,9	1,1	0,5	1,1	1,6
Múrcia	0,6	1,2	1,7	5,2	5,0	10,2	6,4	6,4	12,8
Extremadura	0,0	0,0	0,0	0,5	0,4	0,9	0,7	0,6	1,3
Castella Vella - Lleó	0,6	0,0	0,6	1,0	1,6	2,7	2,0	0,9	2,9
Galícia	0,0	0,0	0,0	0,1	0,3	0,3	0,8	1,0	1,8
Astúries	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,4	0,1	0,1	0,2
País Basc	0,0	0,6	0,6	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1
Navarra	0,0	0,6	0,6	0,2	0,0	0,2	0,0	0,3	0,3
La Rioja	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3	0,1	0,1	0,2
Balears	0,0	0,0	0,0	0,6	0,7	1,3	0,3	0,5	0,8
Canàries	1,7	1,7	3,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Estranger	3,5	4,7	8,1	1,5	1,0	2,5	1,8	1,8	3,5
SD	0,0	0,0	0,0	0,7	0,5	1,2	0,7	0,8	1,4
Total	49,4	50,6	100,0	52,6	47,4	100,0	49,0	51,0	100,0
Total Absolut	85	87	172	611	551	1.162	586	609	1.195

Llegenda: H = homes, D = Dones i T = Total.

Font: Elaboració pròpia a partir dels censos de 1920 i 1936 i de la rectificació del Padró de 1928.

Com hom pot observar, el col·lectiu d'immigrants més important ha estat el dels nascuts a Catalunya. Si analitzem per separat els nascuts fora de Catalunya podem veure l'evolució de les onades migratòries exteriors. A la *Taula IX* (p. 24) veiem com les comunitats autònomes que més immigrants aportaren foren les limítrofes fins l'any 1928, així de cada deu immigrants del corrent immigratori exterior de Catalunya gairebé cinc eren valencians o aragonesos. El pes d'aquests col·lectius que tenen evolucions diferent cadascun d'ells, tenen en comú que disminueix la seva força l'any 1936 per deixar pas als andalusos i els murcians, que des de 1928 són els grups amb més empenta, de manera que l'any 1936, de cada deu persones gairebé cinc són d'aquestes comunitats.

Taula IX: Distribució dels immigrants de Sant Adrià de Besòs nascuts a fora de Catalunya per autonomies (per sexes i total), i en % sobre cada any, 1920, 1928, 1936.

<i>Autonomies</i>	<i>1920</i>			<i>1928</i>			<i>1936</i>		
	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>
País valència	20,0	25,3	45,3	13,8	9,8	23,6	6,7	8,5	15,2
Aragó	4,0	1,3	5,3	6,1	6,8	12,9	3,3	4,9	8,2
Castella - La Manxa	4,0	2,7	6,7	2,4	1,3	3,7	2,4	2,4	4,8
Andalusia	1,3	5,4	6,7	8,7	8,2	16,9	10,7	10,0	20,7
Múrcia	1,3	2,7	4,0	10,5	10,1	20,6	12,1	12,3	24,4
Castella - Lleó	1,3	0,0	1,3	2,1	3,3	5,4	3,8	1,8	5,6
Galícia	0,0	0,0	0,0	0,2	0,5	0,7	1,4	1,9	3,3
Estranger	8,0	10,7	18,7	3,0	2,1	5,1	3,3	3,3	6,6
Resta d'Espanya	4,1	7,9	12,0	5,9	5,2	11,1	4,8	6,4	11,2
Total	44,0	56,0	100,0	52,7	47,3	100,0	48,5	51,5	100,0
Total Absolut	33	42	75	302	271	573	304	323	627

Llegenda: H = homes, D = Dones i T = Total.

Font: Elaboració pròpia a partir dels censos de 1920 i 1936 i de la rectificació del Padró de 1928.

La distribució dels immigrants nascuts a fora de Catalunya, segons el sexe, mostra un caràcter homogeni, amb un percentatge més elevat en els anys 1920 i 1936, cosa que mostra com la primera immigració incorpora un nombre elevat de dones al món laboral, en el nostre cas el tèxtil o el servei domèstic, treball exercit majoritàriament per dones; i uns canvis psicosocials que fan que les dones iniciïn, en molts casos, una immigració alliberadora del control familiar (patern) i social de nuclis de població petits. L'any 1920 les dones valencianes i andaluses són un 5 i un 4% més que els homes de les seves respectives regions, les murcianes també doblen l'efectiu de murciàns; d'altra banda, els immigrants de Múrcia i Andalusia mostren en el 1928 i 1936 un equilibri entre els dos sexes. L'important pes del col·lectiu d'estrangers dins dels immigrants no catalans és el resultat del retorn al municipi d'un nombre important de famílies espanyoles o mixtes (la minoria) que han tingut fills a països llatinoamericans, a les colònies i sobretot a França. Hi ha un petit nombre de tècnics superiors i mitjans (i les seves famílies) que arribaren a la localitat entre 1918-28 per treballar: a les noves indústries (Baurier o l'Energia Elèctrica de Catalunya) o als seus negocis com a autònoms (mecànics o comerciants). El 1920 va ser l'any de l'arribada dels tècnics i les seves famílies, mentre que el 1928 i el 1936 ho foren de l'arribada dels autònoms d'origen estranger (tres famílies) i del retorn de les famílies immigrants, procedents en més del 60% de França i en percentatges més petits i similars de Brasil, Argentina, Mèxic, Cuba, el Marroc i Algèria.

Taula X: Anàlisi dels immigrants de Sant Adrià de Besòs segons les dimensions del nucli familiar, 1920, 1928 i 1936.

x_i	1920			1928			1936		
	n_i	$x_i \cdot n_i$	f_i (%)	n_i	$x_i \cdot n_i$	f_i (%)	n_i	$x_i \cdot n_i$	f_i (%)
1	22	22	34,4	42	42	12,4	55	55	15,4
2	12	24	18,8	79	158	23,4	100	200	28,0
3	12	36	18,8	76	228	22,5	67	201	18,8
4	10	40	15,6	55	220	16,3	45	180	12,6
5	3	15	4,7	38	190	11,2	39	195	10,9
6	2	12	3,1	24	144	7,1	23	138	6,4
7	2	14	3,1	16	112	4,7	13	91	3,6
8	0	0	0,0	5	40	1,5	5	40	1,4
9	1	9	1,6	2	18	0,6	6	54	1,7
10	0	0	0,0	1	10	0,3	3	30	0,8
11	0	0	0,0	0	0	0,0	1	11	0,3
Total	64	172	100,0	338	1.162	100,0	357	1.195	100,0

Llegenda: x_i = nombre de persones per família, n_i : nombre de famílies, $x_i \cdot n_i$: nombre de persones per família i f_i (%): freqüència relativa en tant per cent.

Les dades d'aquesta taula tenen algunes diferències respecte al total d'immigrants, ja que s'han eliminat dels immigrants individuals els menors i alguns immigrants assignats incorrectament per manca de dades.

Font: Elaboració pròpia a partir dels censos de 1920 i 1936 i de la rectificació del Padró de 1928.

A continuació, analitzarem el tipus d'immigració segons el nombre de persones que componen la unitat familiar, per tal de veure si es tracta d'una immigració individual o d'una familiar. Les dades de la *Taula X* (p. 25) ens presenten la població immigrant total agrupada per nuclis familiars²⁵, i ens permeten deduir que la immigració ha estat fonamentalment familiar, encara més si considerem que hi ha immigrants individuals amb fills que retornen al nucli familiar. Així doncs, l'any 1920, el percentatge d'immigrants individuals va ser el més gran de tots els anys estudiats (34,4%), i el 1928 el d'immigració més familiar, ja que els immigrants individuals representaren només el 12,4% del total de famílies arribades, el 1936 es produeix un lleuger augment, i se situa en el 15,4.

²⁵. Veiem amb més detall el procés de selecció de les dades. L'elaboració de la taula s'ha fet agrupant els immigrants totals segons el seu número de registre censal. En els censos de 1920 i 1936 i a la rectificació del Padró de 1928, a cada família li corresponia un número de registre o de cèl·lula i és amb aquest que s'ha informatitzat cadascuna de les persones que constaven al mateix full censal i amb el mateix número. Hem considerat immigrants individuals (són els que porten menys de 2 anys de residència i han nascut fora de Sant Adrià de Besòs), les persones que no van venir a viure amb la seva família –si haguessin vingut amb la seva família aquesta constaria dins del nostre registre com a immigrant familiar–, o després de fer-ho aquesta fa més de dos anys (hi ha algun cas de retorn de fills de França o d'altres llocs). El nombre de fills assignats pel programa informàtic (SPSS 6.01) al grup dels immigrants i amb pares residents al municipi –amb més de 24 mesos de residència al municipi–, que són fills d'aquests nascuts a d'altres municipis –per qualsevol motiu– **han estat eliminats del grup d'immigrants individuals**. El nombre d'aquests va ser pel 1920, 3 (1 home i 2 dones), pel 1928, 12 (4 homes i 8 dones) i pel 1936, 25 (10 homes i 8 dones nascuts a Catalunya i, 3 homes i 4 dones nascuts a la resta d'Espanya).

La dimensió de les famílies i la seva dispersió del nombre, és a dir, el nombre de casos que presenta la variable “nombre de persones per família” va anar augmentant any rere any. Les famílies d’un o dos membres augmenten, i passen del 37,6% del total el 1920 al 45,9 el 1928 i al 46,8 el 1936, mentre que el nombre de famílies de més de tres persones representaren respectivament: 28,1; 41,7 i 37,7.

Els immigrants arribats els anys 1928 i 1936 ho feren formant part del que anomenem famílies extenses –conjunt constituït pel pare, la mare, els fills, els néts, els oncles, els nebots i els avis–, i no estrictes o nuclears –pare, mare i fills–, com passà l’any 1920. El període de forta industrialització va atreure població familiar de les ciutats veïnes, alhora que feu venir els seus familiars dels seus llocs d’origen (Catalunya o la resta d’Espanya), per la qual cosa l’any 1936 ens trobem amb un nombre de famílies superiors als cinc membres molt important. Així, la presència de germans del matrimoni resident o de nebots és força habitual, i moltes vegades aquest fet és l’inici de la immigració de la resta de la família d’aquesta persona o de la constitució d’una nova família amb la seva parella (xicot o xicota) al lloc d’origen, ja que també ens trobem amb persones individuals que vénen per motius de formació d’una nova família i on coincideix el lloc d’origen (poble) de la immigrant (són majoritàriament dones) i del seu marit immigrant amb més temps de residència –o adrianenc, d’origen no adrianenc, podríem dir més exactament–. Aquests fets els podem corroborar amb les dades que presentem a la **Taula XI** (p. 28), on podem veure com al 1936 el percentatge de persones que vénen a casa de familiars com a hostes familiars –hem considerat hostes familiars els qui no són fills del matrimoni i que declaren una activitat o professió– representen el 25% del total dels immigrants individuals.

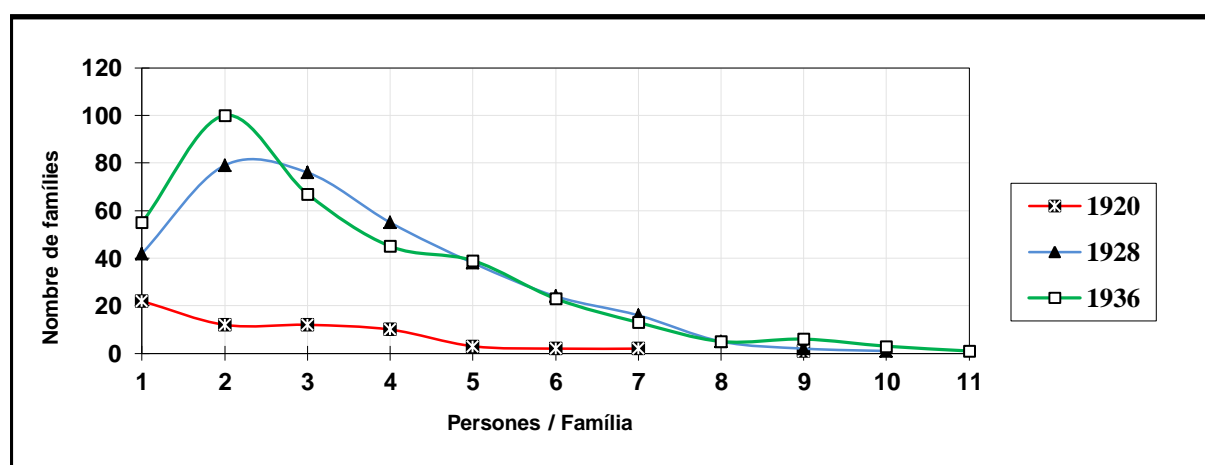
En apropar-nos a una anàlisi de les dades de cada any, recordem que les mesures de tendència central o de posició central (mitjana, moda i mediana) s’han d’observar conjuntament per fer-ne una correcta anàlisi: *–En demografía, por ejemplo, cada uno de los promedios tendrá un cometido determinado para aclarar algunas características específicas de los datos* [la moda ens mostrarà quin és el nombre de persones per família (dimensió familiar) més comú, és a dir, el que es presenta més vegades, i la mitjana aritmètica i la mediana ens proporcionen la dimensió familiar “normal”, amb la diferència que la mediana ens exclou els casos extrems –famílies molt grans (11 membres per exemple) o molt petites– i la mitjana els inclou a tots] [...] *En estas circunstancias, las distintas medidas de tendencia*

central aclaran diferentes aspectos de los datos y pueden servir de mucho presentarlas en conjunto.”²⁶

Les mesures de posició, que podem veure al **Gràfic 3** (p. 27), ens permeten afirmar que la dimensió familiar típica és d’una sola persona el 1920, i que la dimensió de la família ‘normal’ és de dos membres, mentre que la mitjana aritmètica és de 2,7 persones per família, és a dir, que les famílies són fonamentalment nuclears, i que la distribució de les famílies té una asimetria a la dreta, és a dir, que les famílies se’ns agrupen en els casos superiors a dues persones.

Gràfic 3: Evolució del nombre de famílies immigrants (n_i) de Sant Adrià de Besòs segons el nombre de persones per família (x_i), 1920, 1928 i 1936.

<i>Estadístiques bàsiques dels immigrants en famílies</i>	<i>1920</i>	<i>1928</i>	<i>1936</i>
Mitjana	2,68	3,43	3,34
Error típic	0,223	0,098	0,106
Mediana	2	3	3
Moda	1	2	2
Desviació típica	1,789	1,812	2,014
Variància	3,202	3,285	4,058
Curtosi	1,647	0,219	1,054
Asimetria	1,244	0,768	1,109
Recorregut	8	9	10
Mínim	1	1	1
Màxim	9	10	11
Suma (total d’immigrants)	172	1162	1195
Categoria (total de famílies)	64	338	357
Nivell de confiança (0,950000)	0,438	0,193	0,208
Famílies unipersonals	22	42	55
Famílies pluripersonals (més d’un membre)	42	296	302
Persones en famílies pluripersonals	150	1.120	1.140
Persones per famílies pluripersonals	3,57	3,78	3,77

²⁶. FLOUD, Roderick. *Métodos quantitativos para historiadores*. Madrid: Alianza Editorial, 1983, pàg. 100-101.

Els immigrants individuals no catalans van augmentar progressivament fins a convertir-se en la majoria absoluta a partir de la segona meitat dels anys vint: 1920, 36,4; 1928, 52,6 i 1936, 66,1.

La distribució dels habitants individuals, segons les raons d'immigració i els llocs on van anar a viure –vegeu: **Taula XI** (p. 28)– mostra que els immigrants que vénen no per treballar (en principi), sinó per formar o reagrupar famílies és el grup majoritari el 1928 (60%), la qual cosa posa de manifest l'impuls que va rebre la construcció d'habitatges per allotjar aquestes famílies, entre el 1920 i el 1930. La raó principal de la immigració va ser la de treballar majoritàriament el 1920 (63,1) i el 1936 (72,9), i els immigrants van viure a casa dels seus –empresaris”, com a hostes familiars o no. Els hostes de tipus familiar van ser l'elecció majoritària el 1936, ja que en aquests anys és quan les famílies estaven en millors condicions d'allotjar els familiars que cercaven un lloc de treball (moltes vegades cercat pels

Taula XI: Anàlisi dels immigrants individuals de Sant Adrià de Besòs, segons les 'raons' per les quals immigraren (en %), 1920, 1928 i 1936.

<i>Raons d'immigració</i>	<i>1920</i>	<i>1928</i>	<i>1936</i>
Reagrupacions familiars	31,6	40,0	14,6
Formació de noves famílies	5,3	20,0	12,5
Immigrants que viuen sols	15,7	25,7	2,1
Servents / dependents	42,1	2,9	33,3
Hostes no familiars	5,3	11,4	12,5
Hostes familiars	0,0	0,0	25,0
Total	100,0	100,0	100,0

Font: Elaboració pròpia a partir del censos i la rectificació del Padró informatitzats. Les persones que vénen a treballar són en percentatge sobre el total les següents: 1920, 36,9%; 1928, 60% i el 1936, 27,1%.

propis familiars) o que volien sortir del món opressiu i repressiu en què vivia l'Espanya agrària després de l'arribada al govern d'Alejandro Lerroux i la CEDA (18-XII-1933).

Les formes de –viure a” o les raons –per les quals arribaren a” Sant Adrià de Besòs evolucionen entre el 1920 i el 1936. Així, si el 1920 la raó principal era venir a treballar com a servents/dependents (42%) o per reagrupar les famílies (31,6) –arribada de la dona que restava al poble d'origen mentre el marit aconseguia un espai vital (casa o habitació amb cuina), o després de casar-se al seu municipi d'origen–, això canvia el 1928. Aquest any observem un increment de la reagrupació familiar (40%) i una reducció dels immigrants que vénen com a servents/dependents (2,9%), alhora que hi ha un fort increment dels immigrants que vénen sols (26%), i els que vénen per formar noves famílies (20%), que són bàsicament dones (menys homes) de les localitats properes. El 1936 el grup majoritari torna a ser el de

servents/dependents (33%), i després hi ha una distribució equilibrada entre els diferents grups.

La distribució de la població per edats i sexe posa de manifest que la immigració suposà el rejoeniment de la població adriana, però no tant pels efectius que aporta, sinó pels canvis que introdueix, com hem exposat, en el model reproductiu. Així doncs, cada cop que hi ha una nova onada immigratòria, observem que al quinquenni següent s'incrementa l'efectiu de joves, i mentre no hi ha immigració aquest disminueix o resta aturat. Els joves durant els anys 1900-1920 representen el 30,5% de la població. Durant el primer cicle migratori podem observar com a la dècada dels vint l'efectiu d'adults augmenta el seu pes en un 3%, percentatge que obté per la disminució dels altres dos grups i per la composició de la immigració, que com passa a Catalunya és població bàsicament en edat activa (15-64). Aquest contingent és població arribada per treballar i, com analitzarem més endavant, són solters i matrimonis joves que provenen de la Catalunya interior –de llocs com Roda de Ter (d'on és originària la fàbrica tèxtil Baurier) –. Entre els anys 1920-1936 s'inicià un fort augment del grup de joves, degut al canvi del model reproductiu i a l'arribada de població jove amb fills i en edat reproductiva. Si bé el 1920 el percentatge de nens immigrants menors de cinc anys és un 3,5% superior al de la població no immigrada, el 1928 i 1936 el percentatge és gairebé idèntic, és a dir, les famílies que arriben al municipi són famílies semblants a les existents al mateix i que aporten al conjunt de la població un percentatge de menors de cinc anys anàleg – el percentatge d'aquest col·lectiu el 1920, 1928 i 1936 va ser respectivament del 14,0; 12,7 i

Taula XII: Distribució de la població de Sant Adrià de Besòs i Catalunya per grans grups d'edat (població total en %), 1900-1940.

<i>Anys</i>	<i>Sant Adrià de Besòs</i>			<i>Catalunya</i>		
	<i>0-14</i>	<i>15-64</i>	<i>65 i més</i>	<i>0-14</i>	<i>15-64</i>	<i>65 i més</i>
1900	30,77	64,96	4,27	30,00	64,06	5,94
1910	31,10	64,48	4,42	28,27	66,43	5,20
1920	30,28	66,39	3,33	26,00	67,67	6,33
1930	33,74	63,48	2,78	25,72	68,28	6,00
1940	34,08	62,69	3,23	22,80	69,83	7,37

FONT: Elaboració pròpia a partir del volum I de la *Història Social de Sant Adrià de Besòs*.
Les dades dels anys 1930 i 1940 en el cas de Sant Adrià de Besòs són de 1928 i 1936 respectivament.

11,2-. En definitiva, l'increment del grup dels menors és el resultat d'un nou model reproductiu introduït pels immigrants.

La reducció de l'efectiu jove entre els anys 1930-1950 en un 12% –generacions buides–, significaria de cara al futur una limitació per al creixement econòmic de Sant Adrià de Besòs –com també de Catalunya–, limitació que es solucionà amb l'arribada de nous contingents d'immigrants, de nova força de treball entre 1951-75.

Els efectius del grup de vells no augmentà, degut al rejuveniment de la població que provocà el nou model reproductiu i a la composició per edats de cada contingent d'immigrants (bàsicament població jove i adulta). L'any 1920, el percentatge d'immigrants vells va ser més baix que el de residents al municipi, 0,6% i 3,9 respectivament, la qual cosa va traduir-se en una reducció percentual del grup de vells de la població total en un 0,6%, cosa que demostra de forma fefaent com la immigració contribuï a fer disminuir aquest contingent o, com va passar el 1928 i 1936, només va contribuir a mantenir el pes del grup dins del total de la població. En finalitzar cadascun dels dos grans períodes de creixement socioeconòmic i demogràfic de la localitat –1914-1936 i 1951-1975–, ens trobem amb un grup de vells mínim (1940: 3% i 1975: 4,5), menys de la meitat del de Catalunya en ambdós anys (7,37 i 10,24).

Una anàlisi per grups d'edat dels immigrants evidencia que la immigració té un caràcter familiar i que l'edat de les persones casades es concentra entre els 25-39 anys, essent la moda o grup d'edat més gran per tots els contingents i anys –si exceptuem els immigrants d'origen no català del 1928 i del 1936– el grup d'edat 25-29. Mentre que a la població resident no immigrant el grup d'edat moda és el de 30-34 i amb una distribució per grups d'edat força més homogènia. En definitiva, la població immigrada té sempre unes possibilitats de procreació majors, per presentar una més forta concentració en els grups dels joves i per ser matrimonis amb més anys de fertilitat per endavant.²⁷

Si dividim l'edat laboral en dues grans etapes iguals (15-39 i 40-64), veiem com el contingent de població activa immigrant és superior al de la població no immigrada en els anys 1920 i 1929, i gairebé idèntica en el 1936, però concentrada en el cas dels immigrants a la primera etapa d'activitat. La població activa immigrada i resident va ser el 1920 del 73,2% i del 65,1 respectivament. L'evolució d'aquesta pels anys 1928 i 1936 fou respectivament: 64,9 i 65,1 i; 62,5 i 62,8, cosa que ens torna a reafirmar la idea de similitud entre la població arribada i l'existent.

²⁷. Persones casades per grup d'edat, en % sobre el total de cada grup.

<i>GE</i>	<i>1920</i>			<i>1928</i>			<i>1936</i>		
	<i>IMCAT</i>	<i>RESIM</i>	<i>REPOB</i>	<i>IMCAT</i>	<i>RESIM</i>	<i>REPOB</i>	<i>IMCAT</i>	<i>RESIM</i>	<i>REPOB</i>
> 20	2,9	2,3	0,5	0,5	0,9	0,5	2,6	0,9	0,8
20-24	11,8	2,3	2,2	8,4	6,7	3,4	12,4	8,6	5,3
25-29	35,3	23,3	14,3	25,1	22,6	12,6	21,1	19,3	13,8
30-34	2,9	16,3	18,4	24,7	24,1	22,1	18,0	17,0	17,0
35-39	2,9	20,9	16,8	16,7	16,5	17,2	13,4	19,6	15,6
40-44	17,6	4,7	13,8	8,4	13,7	15,0	11,9	11,0	15,3
45-49	17,6	14,0	11,9	5,1	6,1	10,6	7,7	7,7	10,9
50-54	2,9	11,6	7,3	3,7	3,0	6,9	5,2	6,0	10,3
55-59	0,0	4,7	6,2	2,8	2,4	4,9	2,1	5,7	5,1
60-64	5,9	0,0	3,8	1,9	1,5	3,8	2,1	1,8	3,5
> 64	0,0	0,0	4,9	2,8	2,4	3,1	3,6	2,4	2,6
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
T. A.	34	43	370	215	328	1.516	194	336	2.952

Taula XIII: Distribució de la població immigrant, resident i total de Sant Adrià de Besòs, per grups d'edat (en % sobre el total del col·lectiu), 1920, 1928 i 1936.

<i>Grups d'edat</i>	<i>1920</i>			<i>1928</i>			<i>1936</i>		
	<i>IMMI</i>	<i>REPO</i>	<i>PTF</i>	<i>IMMI</i>	<i>REPO</i>	<i>PTF</i>	<i>IMMI</i>	<i>REPO</i>	<i>PTF</i>
0-14	26,2	31,1	30,3	32,4	34,2	33,7	34,6	34,0	34,1
15-39	57,6	49,5	50,7	49,1	41,8	43,5	44,6	40,2	40,8
40-64	15,6	15,6	15,6	15,8	21,4	20,0	17,9	22,6	21,9
65 i més	0,6	3,8	3,4	2,7	2,6	2,8	2,9	3,2	3,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total Absolut	172	908	1.080	1.159	3.662	4.828	1.195	6.653	7.858

Llegenda: IMMI = Immigrants, REPO = PTF menys la immigrada i PTF = Població Total de Fet.

Considerem immigrants tots els nascuts fora de Sant Adrià de Besòs i que porten menys de dos anys de residència al municipi en el moment d'elaborar-se el cens o padró.

Font: Elaboració pròpia a partir dels censos de 1920 i 1936 i de la rectificació del Padró de 1928.

La població vinguda va rejuenint la població existent en el moment de la seva arribada, alhora que contribueix al rejueniment i al creixement futur, i produeix un increment de la població activa. Si bé a Espanya en el seu conjunt observem una reducció del grup dels joves que passa del 33,94% del 1910 al 30,63 el 1940, a Catalunya tenim una reducció encara més gran, ja que passem, pels mateixos anys, del 28,37 al 22,80. Sant Adrià de Besòs en els anys trenta tindria un distribució per edats similar a la de les onze ciutats industrials catalanes, que tenien entre 20.000 i 50.000, i que es trobem a les comarques del Barcelonès, el Baix Llobregat, el Maresme i el Vallès Occidental, on la immigració ha revifat també la natalitat.²⁸ Les profundes variacions que experimentà el teixit productiu de Catalunya i del conjunt d'Espanya des de la Primera Guerra Mundial fins a la Guerra Civil, converteixen la ciutat i la fàbrica en els elements fonamentals de l'atracció de mà d'obra, per la qual cosa aquests llocs experimenten un increment de població potencialment activa, com hem pogut comprovar per Sant Adrià de Besòs.

Els immigrants autòctons i forasters presenten diferències pel que fa a la distribució per edats i sexes, malgrat hi hagi nens assignats incorrectament al grup d'immigrants catalans que són fills de matrimonis immigrants vinguts d'altres terres de l'Estat Espanyol. Si eliminem la distorsió que provoquen els nens dels grups d'edat 0-4 i 5-9, ens trobem que lògicament les magnituds dels altres grup d'edat augmenten, però mantenen la tendència i el pes de cada col·lectiu dins del seu grups d'edat, per la qual cosa les dades de la *Taula XIV* (p. 35 i següents) poden ser analitzades sense cap inconvenient, ja que evidencien clarament les tendències.

²⁸. CABRÉ i PLA, Anna; PUJADES i RÚBIÉS, Isabel, *op. cit.*, 1989, pàg. 27.

L'any 1920 la immigració interior o autòctona es concentra en l'interval d'edat de 15-29 anys; mentre que la immigració exterior ho fa en l'interval 25-39. Si a aquest fet li afegim que existeix una relació inversament proporcional entre els casats i els solters de cada col·lectiu d'immigrants –el 1920 els immigrants autòctons solters representaven 35,1% del total i els casats 59,8, mentre que els exteriors representaren respectivament el 36,0 i del 57,3; les dades pel 1928 foren del 38,5 i 57,2 pels autòctons i del 57,6 i 37,9 pels exteriors, i pel 1936: 34,2 i 52,3; i 53,6 i 34,6 respectivament, – i que els percentatges de persones casades és sempre superior en el col·lectiu dels immigrants exteriors –el percentatge d'immigrants exteriors casats sobre el total de casats de cada any va ser el següent: 1920, 55,8; 1928, 59,2 i 1936, 63,4– és a dir, els immigrants nascuts fora de Catalunya arriben a Sant Adrià de Besòs formant famílies en més proporció que els autòctons, alhora que presenten un percentatge de solteria superior, la decisió immigratòria és doncs un fet familiar i en què el pes de les dones moltes vegades és decisiu, com ja hem afirmat. A més a més, en ambdós col·lectius no hi ha cap persona que superi els 69 anys –en el d'immigrants exteriors ni tan sols els 59 anys–, veiem que les famílies són bàsicament nuclears.

El 1928 significa un canvi pel que fa a la distribució de la població per grups d'edat: la immigració catalana concentra els seus efectius ara en l'interval d'edat de 25-34 anys i la forana ho continua fent en l'interval 25-39, a la vegada que veiem com s'incrementa el nombre de persones més grans de 64 anys en ambdós col·lectius (2,7%), essent idèntica a la de població resident no immigrada i a la de població total. Els immigrants arriben a Sant Adrià de Besòs en nuclis familiars més grans (famílies extenses) i amb més fills. Si a l'any 1920, les diferències entre la població resident i el col·lectiu d'immigrants eren bàsicament una major concentració en el grup dels adults i bàsicament en els actius de la primera etapa de la vida laboral (15-39 anys), a més a més, de la nul·la representació del grup de vells i una forta concentració en el grup de nens entre 0-4 anys, ara al 1928 les diferències es concentren exclusivament en el grup de primera activitat, essent els altres grans grups d'edats similars.

El 1936 continua la tendència general del 1928, però hi ha una variació pel que fa al col·lectiu d'immigrants autòctons, en el qual observem una forta concentració en els grups de joves (fins i tot refent els càlculs i eliminant l'interval 0-9 anys, on podrien haver-hi fills d'immigrants exteriors). Això ens mostra que els immigrants catalans s'assemblen cada cop més a la població existent, ja que aquestes famílies provenen de les ciutats veïnes industrials dels voltants i han adoptat models reproductius més natalistes –com, de fet, hem demostrat per a la població adriana i suposem que aquest fenomen demogràfic no va ser gaire

diferent en aquestes, Els immigrants catalans del 1936 (eliminada la distorsió dels grups de menors de nou anys) presenten una forta concentració en l'interval 10-19, és a dir, que són nens nascuts entre el 1918 i el 1926, anys en què l'ISF o NF/D de les adrianenques catalanes (1928, 3,5) va ser superior al de les dones de Catalunya (1930, 2,3) i suposem que similar al de les dones de les localitats industrials veïnes –disposem de les dades de L'Hospitalet de Llobregat pel conjunt de les dones (1930, 3,7)²⁹ que, malgrat ser una mica més petites que les del total de les adrianenques (4,0), ens mostra com hi ha un model reproductiu clarament diferenciat entre la Catalunya industrial i el conjunt del país–.

El contingent d'immigrants no autòctons presenta un increment en el grup de vells respecte al 1928 i similar a la població resident no immigrada i supera al dels immigrants, és a dir, són famílies quelcom més extenses i amb una forta concentració en els grups d'adults de primera etapa d'activitat. Pel que fa als sexes, les dades són en tots els anys similars al conjunt del grup que hem analitzat i només les immigrants superen mínimament els immigrants l'any 1936 en el grup d'immigrants catalans i no catalans. Hi ha algunes diferències només en els anys 1920 i 1928, que hom pot atribuir a la incorporació de les dones al món laboral del servei domèstic i al tèxtil, ja que aquest major percentatge de dones es concentra en els grups d'edat 20-29.

En resum, els immigrants que arriben a Sant Adrià de Besòs ho fan en nuclis familiars al llarg de tot el període (1920-1936) –primer en famílies nuclears (1920) i després en famílies extenses (1928-1936) –, i són persones en edat de treballar i crear noves famílies –l'interval d'edat que concentra més efectius és el d'adults i, bàsicament, la primera etapa d'activitat (15-39) –, i presenten un percentatge de vells i joves a partir de 1928 similar al de la població existent. Les diferències per sexes no són molt importants i el col·lectiu més semblant a la població resident no immigrant és el contingent d'immigrants catalans.

²⁹. RECAÑO i VALVERDE, Joaquim, *op. cit.*, 1995, pàg. 69.

Taula XIV: Distribució de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per grups d'edat i en % sobre el total de cada grup. 1920, 1928, 1936.

<i>Grups d'edat</i>	<i>Immigrants catalans</i>			<i>Resta immigrants</i>			<i>Total immigrants</i>			<i>Resta població</i>			<i>Població total</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
0-4	7,2	9,3	16,5	5,3	5,3	10,7	6,4	7,6	14,0	4,8	5,6	10,5	5,1	5,9	11,0
5-9	3,1	2,1	5,2	2,7	5,3	8,0	2,9	3,5	6,4	5,8	4,0	9,8	5,4	3,9	9,3
10-14	6,2	1,0	7,2	1,3	2,7	4,0	4,1	1,7	5,8	5,8	5,0	10,8	5,6	4,4	10,0
15-19	7,2	7,2	14,4	2,7	2,7	5,3	5,2	5,2	10,5	5,5	4,3	9,8	5,5	4,4	9,9
20-24	6,2	5,2	11,3	0,0	2,7	2,7	3,5	4,1	7,6	3,7	3,5	7,3	3,7	3,6	7,3
25-29	11,3	7,2	18,6	6,7	14,7	21,3	9,3	10,5	19,8	4,8	4,2	9,0	5,6	5,2	10,7
30-34	3,1	2,1	5,2	6,7	4,0	10,7	4,7	2,9	7,6	4,3	4,5	8,8	4,4	4,3	8,6
35-39	0,0	2,1	2,1	8,0	5,3	13,3	3,5	3,5	7,0	3,5	4,8	8,4	3,5	4,6	8,1
40-44	3,1	4,1	7,2	0,0	2,7	2,7	1,7	3,5	5,2	3,4	2,8	6,2	3,1	2,9	6,0
45-49	4,1	2,1	6,2	5,3	2,7	8,0	4,7	2,3	7,0	3,0	2,6	5,6	3,2	2,6	5,8
50-54	1,0	1,0	2,1	4,0	5,3	9,3	2,3	2,9	5,2	2,4	1,8	4,2	2,4	1,9	4,4
55-59	0,0	1,0	1,0	1,3	2,7	4,0	0,6	1,7	2,3	2,1	1,5	3,6	1,9	1,6	3,4
60-64	1,0	1,0	2,1	0,0	0,0	0,0	0,6	0,6	1,2	1,0	1,2	2,2	0,9	1,1	2,0
65-69	0,0	1,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,6	0,9	1,4	2,3	0,7	1,3	2,0
70-74	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,2	0,9	0,6	0,2	0,7
75-79	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,4	0,6	0,1	0,4	0,5
80-84	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
> 84	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Total	53,6	46,4	100,0	52,1	47,9	100,0	51,7	48,3	100,0	51,7	48,3	100,0	53,6	46,4	100,0
Total Absolut	52	45	97	33	42	75	85	87	172	473	435	908	558	522	1.080

<i>1928</i> <i>Grups d'edat</i>	<i>Immigrants catalans</i>			<i>Resta immigrants</i>			<i>Total immigrants</i>			<i>Resta població</i>			<i>Població total</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
0-4	11,0	9,0	20,0	2,6	2,5	5,1	6,9	5,8	12,7	6,2	6,2	12,4	6,4	6,1	12,5
5-9	9,0	7,8	16,8	5,3	3,3	8,6	7,2	5,6	12,8	6,3	6,2	12,5	6,5	6,0	12,6
10-14	3,6	4,2	7,8	3,3	2,8	6,1	3,5	3,5	7,0	5,0	4,3	9,3	4,6	4,1	8,7
15-19	3,6	2,0	5,6	4,7	3,0	7,7	4,1	2,5	6,6	4,2	4,0	8,2	4,2	3,7	7,8
20-24	2,5	3,4	5,9	3,5	5,8	9,3	3,0	4,6	7,6	4,0	3,2	7,2	3,8	3,5	7,3
25-29	6,6	5,4	12,1	7,4	7,9	15,3	7,0	6,6	13,6	3,3	4,4	7,8	4,2	5,0	9,2
30-34	5,3	4,9	10,2	7,4	7,7	15,1	6,3	6,3	12,6	5,5	5,1	10,6	5,7	5,4	11,1
35-39	3,1	3,4	6,5	6,8	3,9	10,7	4,9	3,6	8,5	4,5	3,5	8,0	4,6	3,6	8,1
40-44	2,2	1,7	3,9	5,3	3,5	8,8	3,7	2,6	6,3	3,6	3,6	7,2	3,6	3,3	7,0
45-49	1,4	1,5	2,9	2,6	1,6	4,2	2,0	1,6	3,5	2,6	2,5	5,1	2,5	2,3	4,7
50-54	1,2	1,4	2,5	1,1	1,4	2,5	1,1	1,4	2,5	1,9	1,8	3,7	1,7	1,7	3,4
55-59	0,8	0,8	1,7	0,9	1,4	2,3	0,9	1,1	2,0	1,2	1,6	2,8	1,1	1,4	2,6
60-64	0,8	0,5	1,4	0,9	0,9	1,8	0,9	0,7	1,6	1,1	1,5	2,6	1,0	1,3	2,3
65-69	0,8	0,8	1,7	0,4	1,1	1,4	0,6	0,9	1,6	0,7	0,6	1,3	0,6	0,7	1,3
70-74	0,2	0,3	0,5	0,0	0,4	0,4	0,1	0,3	0,4	0,2	0,5	0,8	0,2	0,5	0,7
75-79	0,0	0,0	0,0	0,4	0,2	0,5	0,2	0,1	0,3	0,1	0,3	0,4	0,1	0,2	0,4
80-84	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1
> 84	0,2	0,2	0,3	0,4	0,0	0,4	0,3	0,1	0,3	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2
Total	52,5	47,5	100,0	52,8	47,2	100,0	51,1	48,9	99,7	51,1	48,9	100,0	52,5	47,5	99,8
Total Absolut	309	280	589	301	269	570	610	549	1.159	1.853	1.809	3.662	2.466	2.362	4.828

1936 Grups d'edat	Immigrants catalans			Resta immigrants			Total immigrants			Resta població			Població total		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
0-4	9,9	7,7	17,6	3,0	2,7	5,7	6,3	5,1	11,4	5,7	5,5	11,2	5,8	5,4	11,2
5-9	8,3	9,7	18,0	4,3	3,2	7,5	6,2	6,3	12,5	6,0	5,7	11,7	6,0	5,8	11,8
10-14	6,3	7,2	13,6	3,7	4,5	8,1	4,9	5,8	10,7	5,7	5,5	11,2	5,6	5,5	11,1
15-19	3,0	3,9	6,9	3,0	3,7	6,7	3,0	3,8	6,8	3,8	3,9	7,8	3,7	3,9	7,6
20-24	2,1	4,8	6,9	4,6	5,6	10,2	3,4	5,2	8,6	3,5	3,6	7,1	3,4	3,9	7,3
25-29	4,6	4,2	8,8	6,4	6,4	12,8	5,5	5,4	10,9	4,1	4,4	8,5	4,3	4,6	8,9
30-34	3,7	3,0	6,7	5,4	5,7	11,2	4,6	4,4	9,0	4,4	4,3	8,7	4,4	4,3	8,7
35-39	3,2	2,8	6,0	6,1	6,2	12,3	4,7	4,6	9,3	4,2	4,0	8,1	4,2	4,1	8,3
40-44	2,6	2,5	5,1	4,3	3,2	7,5	3,5	2,8	6,4	4,2	3,5	7,6	4,1	3,4	7,4
45-49	2,1	1,2	3,3	2,4	2,2	4,6	2,3	1,8	4,0	3,0	2,5	5,6	2,9	2,4	5,3
50-54	1,2	1,4	2,6	1,6	2,2	3,8	1,4	1,8	3,3	2,0	1,9	3,9	1,9	1,9	3,8
55-59	0,7	0,2	0,9	2,2	1,6	3,8	1,5	0,9	2,4	1,6	1,4	3,0	1,6	1,3	2,9
60-64	0,4	0,7	1,1	0,6	2,1	2,7	0,5	1,4	1,9	1,1	1,4	2,5	1,0	1,4	2,4
65-69	0,7	0,4	1,1	0,3	1,0	1,3	0,5	0,7	1,2	0,7	0,7	1,4	0,7	0,7	1,4
70-74	0,7	0,2	0,9	0,3	0,3	0,6	0,5	0,3	0,8	0,5	0,6	1,1	0,5	0,5	1,0
75-79	0,2	0,4	0,5	0,2	0,6	0,8	0,2	0,5	0,7	0,1	0,3	0,4	0,1	0,4	0,5
80-84	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2
> 84	0,0	0,2	0,2	0,0	0,3	0,3	0,0	0,3	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2
Total	49,6	50,4	100,0	48,5	51,5	100,0	49,0	51,0	100,0	50,5	49,5	100,0	50,2	49,8	100,0
Total Absolut	282	286	568	304	323	627	586	609	1.195	3.360	3.293	6.653	3.948	3.910	7.858

Font: Elaboració pròpia a partir de la informatització dels censos de 1920 i 1936 i de la rectificació del Padró de 1928.

1.3. La societat industrial

La capacitat de creació de riquesa d'una societat depèn del desenvolupament de les seves forces productives i el component bàsic d'aquesta, a més a més, dels mitjans de producció, és la força de treball. La quantitat i la qualitat del component humà és fonamental per a la producció de béns i serveis. Conèixer aquesta força de treball és el que farem en aquest apartat, per la qual cosa analitzarem els fets bàsicament a tres nivells: l'estatal (Espanya), nacional (Catalunya) i local (Sant Adrià de Besòs).

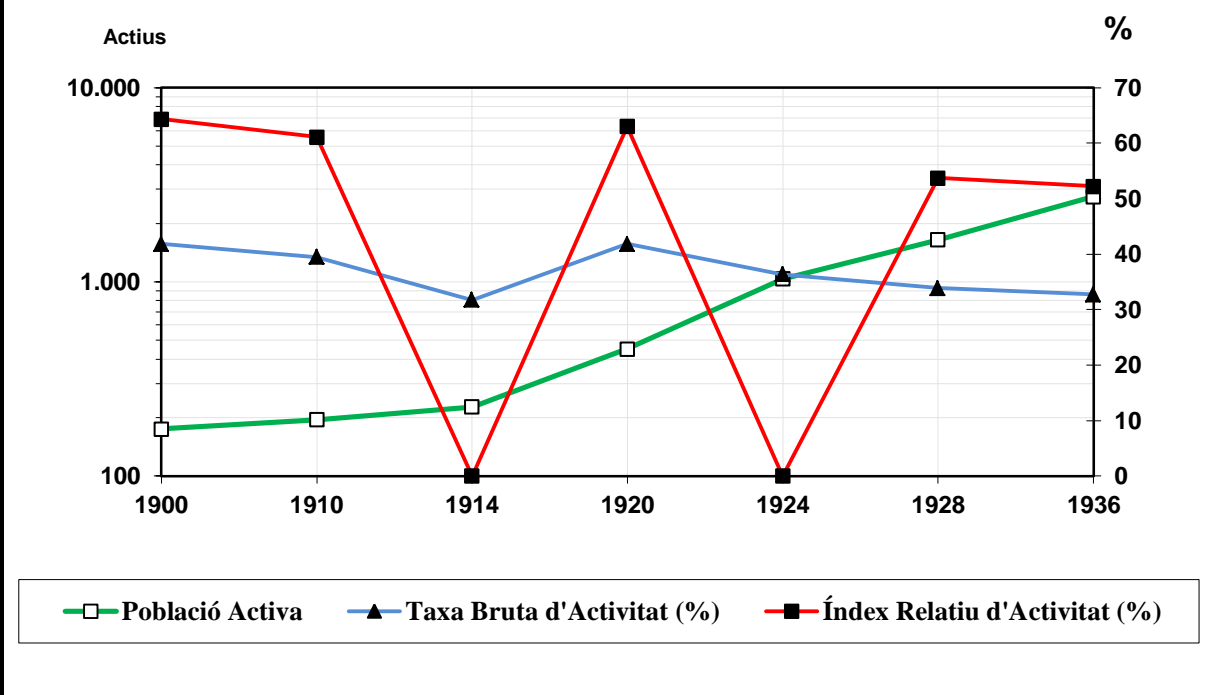
Tota la població, tant la immigrant com la resident, és consumidora dels béns creats per la societat, però no pas tota n'és productora. La població que no produeix és la inactiva i la que ho fa és l'activa, estigui o no ocupada (aturada). Nosaltres hem considerat actius totes les persones que declararen alguna professió en els censos o padrons, prescindint del fet – d'altra banda fonamental– que treballés habitualment, uns dies o, en el moment de l'elaboració del cens o rectificació del padró, estigués cercant treball. En el nostre cas, per tal de poder comparar els tres anys que analitzem (1920, 1928 i 1936) hem prescindit de les dades del cens de 1936, on quedava constància de la situació d'atur en el moment de realització del cens, és a dir, que hem considerat que són actives totes les persones que declaraven una activitat, però no ens hem oblidat de les xifres d'atur d'aquest any, com el lector podrà comprovar al llarg del treball.³⁰

La població femenina, que en els censos de població d'Espanya d'aquests anys és infravalorada –en especial en el sector agrari–, presenta sempre unes TBA i un IRA molt baixes, malgrat que la seva tasca sigui fonamental per al desenvolupament de les activitats econòmiques. Les mestresses de casa –població considerada inactiva– són fonamentals en la societat capitalista contemporània, ja que són elles les que garanteixen el manteniment de la força de treball (dels seus marits, dels fills, dels pares o dels germans), alhora que són imprescindibles per reproduir la futura força de treball, engendren fills, criant-los i educant-los perquè es puguin incorporar a la producció, al mercat laboral.

³⁰. La decisió de considerar població activa la que declara una activitat al cens, no és arbitrària, ja que d'altres autors, que han treballat el tema (Cabré i Pujades, Soto Carmona,...) han considerat que la comparació intercensal de la població activa i les taxes d'activitat resulten significatives. Una referència directa al que diem la podem trobar a GALESON, Walter; SMITH, Robert. –Estados Unidos”. A: DUNLOP, John T.; GALESON, Walter (Compiladors). *El trabajo en el siglo XX*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1985, pàg. 22.

Les dones dels treballadors, per aquest motiu econòmic –suportats en uns plantejaments reaccionaris respecte al paper de la dona a la societat, que l'església s'encarregà de difondre i defensar– no es van poder incorporar –amb normalitat– al món laboral. El percentatge de dones actives no supera mai a Sant Adrià de Besòs el 12% del total de les dones, la qual cosa no vol dir que no produeixin béns, ans al contrari, les mestresses de casa produeixen serveis, sempre inacabats, monòtons i repetitius (netejar, cuinar, endreçar, comprar, criar i guardar fills, etc.) i en jornades laborals inacabables. Aquesta força de treball que s'acostuma a considerar improductiva no rep cap compensació econòmica per la seva feina, malgrat ser elles les que garanteixen que la nova societat industrial capitalista pugui desenvolupar-se. En definitiva, eren –i són– una força de treball que produïa uns serveis

Gràfic 4: Evolució de la població activa de Sant Adrià de Besòs. 1900-1936

imprescindibles per a la societat i que els propietaris dels mitjans de producció rebien de forma gratuïta. La incorporació de la dona al món laboral i a tots els espais socials es va fer de forma lenta i gradual. En aquest sentit, el període republicà va significar una eclosió de la incorporació de la dona a la societat en sentit ampli, malgrat la difícil conjuntura econòmica dels anys republicans.

El creixement de la força de treball de Sant Adrià de Besòs podem considerar-lo espectacular entre el 1900-1936. La creació de llocs i la demanda de força de treball van venir determinades per l'existència física d'uns llocs on desenvolupar aquesta feina. A la localitat, l'agricultura i la pesca van ser sectors molt importants pel que fa a l'ocupació fins l'any 1928, moment a partir del qual el sector primari, –que ocupa a menys de la meitat de la població activa– perd pes davant l'empenta de la indústria i els serveis.

*–En Europa hasta el 1920 el crecimiento de la población activa se situó por encima de la población absoluta [PTF], por lo que la tasa de actividad tendió a aumentar. A partir de los años treinta dicha tendencia varía como consecuencia del progresivo envejecimiento de la población y del aumento de la productividad, por lo que la tasa de actividad comenzó a descender [TBA]”.*³¹

A Espanya, Catalunya i Sant Adrià de Besòs³², el procés va ser similar però amb algunes variacions, i no tant per l'envelliment de la població –el percentatge mitjà de vells es manté al voltant del 6,2% a Espanya i Catalunya, i en un 3,6 a Sant Adrià de Besòs, mentre que entre el 1910-40 el percentatge de vells augmentà a Espanya un 2,4 i un 1,5 a Catalunya, i a Sant Adrià patí una reducció de l'1–, sinó per l'augment de l'activitat econòmica i de les transformacions demogràfiques.

La distribució de la població per edats influí decisivament en l'evolució de les variables associades a la població i a l'activitat. Catalunya augmentà un 5,7% la seva població potencialment activa (15-64 anys) –1900, 64,1 i 1940, 69,8 –, mentre que Sant Adrià de Besòs va veure disminuir la seva en un 2,3%, i Espanya va mantenir aquest contingent més o menys estable al voltant del 61%.

Catalunya entre 1900-36 rebé un fort contingent de població potencialment activa, formada per immigrants individuals, fins a l'inici de la dictadura de Primo de Ribera, i més familiar després d'aquesta i fins la Guerra Civil. En la primera etapa d'activitat (15-39 anys),

³¹. SOTO CARMONA, Álvaro. *El trabajo industrial en la España contemporània*. Barcelona: Anthropos, 1989, pàg. 188.

³². L'evolució de la TCAA (%) de la Població Activa (PA) i de la de Fet (PTF), i la TBA i l'IRA (%) d'Espanya, Catalunya i Sant Adrià de Besòs (1930 és 1928 i 1940 és 1936) va ser la següent (elaboració pròpia):

Anys	Espanya				Catalunya				Sant Adrià de Besòs			
	PA	PTF	TBA	IRA	PA	PTF	TBA	IRA	PA	PTF	TBA	IRA
1900	—	—	40,00	65,26	—	—	43,18	68,28	—	—	41,86	64,33
1910	0,15	0,70	37,80	62,50	0,39	0,58	42,40	64,59	1,08	1,68	39,47	61,12
1920	0,38	0,67	36,60	59,34	1,59	1,18	44,72	66,07	8,77	8,13	41,85	63,04
1930	1,02	1,01	36,60	59,07	1,44	1,61	43,36	63,83	13,79	16,22	33,89	53,70
1940	0,61	0,94	35,60	56,02	0,09	0,35	42,30	60,53	5,26	5,63	32,74	52,25

com va succeir a Sant Adrià, força de treball que el país necessitava per al seu desenvolupament econòmic (bàsicament industrial) i que no tenia en quantitat suficient, degut a la reducció de la natalitat que es produí des de finals dels segle XIX.

Els indicadors d'activitat i de població mostren una forta relació amb l'evolució econòmica i demogràfica d'Espanya, Catalunya i Sant Adrià de Besòs –veure el quadre de la nota núm. 32 (p. 40) –. Entre el 1900-10 va produir-se una forta reducció de la TBA i l'IRA, a Espanya, va ser respectivament del 2,2% i 2,7; a Catalunya, del 0,8 i 3,7 i a Sant Adrià de Besòs, 2,4 i 3,2, alhora que es produí un augment anual superior de la PTF que de la PA (més gran a Espanya i Sant Adrià), la qual cosa revela la importància de la crisi econòmica i social que significà la pèrdua dels residus del vell Imperi colonial espanyol, desfeta que va traduir-se amb la reducció de l'activitat econòmica. La TBA i l'IRA de Catalunya van ser superiors en un tres i un dos per cent pel que fa a Espanya i Sant Adrià de Besòs, degut a una menor TBA de les dones, en el cas del municipi, i per una menor proporció de població activa, en el cas de l'Estat (3%).

En el decenni 1910-20 l'augment de l'activitat econòmica fa que la PA s'incrementi anualment més que la PTF a Catalunya i Sant Adrià de Besòs, no passa el mateix a Espanya: la neutralitat espanyola durant la Primera Guerra Mundial afavorí l'economia de les zones industrials com Catalunya i Sant Adrià de Besòs, i convertí definitivament la nació en la regió industrial i receptora d'immigrants més important d'Espanya. La TBA i l'IRA de la localitat i Catalunya són superiors a les d'Espanya, pel fet de tenir un major dinamisme la seva economia, com ho demostra el major creixement anual de la PA, però també pel fet de presentar un percentatge de població potencialment activa més gran (Catalunya un 6,8% i Sant Adrià de Besòs un 5,8). La població activa d'Espanya creix al 0,4% anual, mentre que la de Catalunya ho fa al 1,6, i la de Sant Adrià de Besòs al 8,7. El ritme de creixement de l'activitat de Sant Adrià anuncia l'inici d'una empenta impressionant que malauradament finalitzarà amb la Guerra Civil. La reducció de l'activitat o el augment moderat d'aquesta l'hem de posar en relació amb dos fets socials nous: d'una banda, l'increment de l'escolarització dels nens i el perllongament de la preparació professional per accedir al món laboral i, d'altra, l'arribada d'immigrants actius a les nostres contrades. La TBA i l'IRA, com passarà al llarg de tot el període, seran superiors a les de l'Estat i del municipi, pel fet de

presentar ambdós àmbits una menor proporció de persones potencialment actives i d'activitat femenina.³³

A partir de la dècada dels vint, la PTF creix anualment més que la PA com, va passar a Europa –per contra a Espanya serà precisament en aquesta dècada quan la PA creixerà més que la PTF–. El ritme de creixement anual de la PA va ser de l'1% a Espanya, de l'1,4 a Catalunya i del 13,8 a Sant Adrià de Besòs. Catalunya manté un ritme de creixement de la PA (amb un lleuger decreixement: 0,15%), superior al d'Espanya, mentre aquesta multiplica per 2,6 el seu ritme d'ocupació, que creix paral·lelament al desenvolupament industrial (1920, 22,3 i 1930, 31,1), com també passà a Sant Adrià de Besòs, on l'augment de l'ocupació es multiplica per 1,5 entre el 1920-28 (el sector secundari passa d'ocupar el 21% de la població activa el 1920 al 44,4% el 1928).³⁴ La TBA i l'IRA durant la dècada dels vint es redueixen en els tres nivells analitzats, si bé observem algunes variacions molt importants. El 1930, l'Estat va afermar les seves posicions amb una TBA i un IRA del 36,6% i del 59,1% respectivament i similars a les del 1920, malgrat l'augment d'un 1,4 % de la seva població potencialment activa. La localitat per força i la TBA cauen un 7,9 i l'IRA un 9,3, degut a l'arribada d'un elevat contingent de població jove (0-14 anys), i un augment de la natalitat espectacular, com hem demostrat anteriorment, la qual cosa es tradueix en una reducció dels grups dels potencialment actius i de la ocupació femenina, que queda reduïda a la mínima expressió. Per no insistir amb més dades estadístiques, afirmem i podem demostrar, que les dones, un cop casades, deixen de treballar i que la incorporació de les mateixes a l'activitat remunerada és mínima a partir del primer infantament, i encara més si tenim en compte que el nombre de fills per dona (ISF) és de 4 fills l'any 1928 i de 2,7 el 1936 (en el col·lectiu de dones no nascudes a Catalunya les xifres van ser pels mateixos anys del 4,5 i del 3,3, és a dir, superiors a les catalanes i espanyoles)³⁵. Les dones adrianenques

³³. Evolució de la TBA de les dones i dels homes d'Espanya, Catalunya i Sant Adrià de Besòs, 1900-1940. Elaboració pròpia per Sant Adrià de Besòs i per Espanya i Catalunya a partir de CARRERES i CABRE i PUJADES, *op. cit.*, pàg. 77 i pàg. 87 respectivament.

Àmbits territorials	1900		1910		1920		1930		1940	
	H	D	H	D	H	D	H	D	H	D
Espanya	66,9	14,2	67,2	9,9	65,8	9,2	65,4	9,1	65,3	8,3
Catalunya	73,1	13,4	72,4	12,9	70,5	20,0	70,5	17,6	69,8	18,1
Sant Adrià de Besòs	70,4	11,4	70,4	5,1	69,9	11,9	61,7	4,9	56,8	8,4

³⁴. Aquesta dada és aproximada, ja que la rectificació del Padró de 1928 no especifica si els jornalers són agrícoles o industrials.

³⁵. CABRÉ, Anna. *La reproducció de les generacions catalanes 1856-1960*, Tesi Doctoral, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1989, pàg. 75. Els ISF (fill per dona) de Catalunya i Espanya van ser respectivament: 1922, 2,60 i 4,14 (1920); 1930, 2,26 i 3,63 i 1940, 1,85 i 2,97.

es dediquen bàsicament a la criança del fills i a la “logística” de la llar, una feina feixuga i poc reconeguda.

Entre el 1930-40 es produí una forta reducció del creixement de la PTF i de la PA, per la crisi del 1929, la Guerra Civil i la dura postguerra. La TCAA (%) de creixement de la PA i PTF d’Espanya, Catalunya i Sant Adrià de Besòs va caure entre el 1930-40: 0,4 i 0,1; 1,3 i 1,3; i 8,2 i 10,6 respectivament, es manté però, la tendència general: major creixement de la PTF que la PA. L’explicació de la reducció de l’activitat econòmica de la dècada dels trenta l’hem de cercar en la recessió, o més correctament l’estancament produït pel *crack* del 1929, la Guerra Civil i en la nova política econòmica autàrquica de la dictadura feixista, que provocà la disminució dràstica de les importacions i ocasionà una escassetat de matèries primeres i de maquinària, alhora que afavoria l’aparició d’un important mercat negre. Aquests esdeveniments van significar la disminució de les activitats de caire industrial al conjunt de l’Estat –Catalunya va veure com es reduïa el sector secundari del 51,5% (1930) al 43,5 (1940) i Espanya del 31,1 al 24,7–, però sobretot a Catalunya i Sant Adrià de Besòs, la manca de dades de PA fins el 1950 no ens permet saber què li va passar a la dura postguerra. De tota manera, el nombre de contribuents industrials de la localitat el 1936 eren 40 i 31 el 1938, i el nombre total de contribuents va passar de 363 a 286.

La reducció de les TBA i IRA d’Espanya, Catalunya i Sant Adrià de Besòs foren deguts principalment a la crisi provocada per la Guerra Civil i la dictadura franquista en tots tres nivells. Les diferències de magnitud de les dues variables entre Catalunya i Espanya i Sant Adrià de Besòs van tenir lloc a causa de la reducció de la població potencialment activa i al menor grau d’activitat de les dones. La menor TBA i el menor IRA de la localitat respecte l’Estat –un 2,8 i un 3,7 menor respectivament– hom pot justificar-los per la diferència en la taxa d’atur –Sant Adrià, 1936 un 16,2% i Espanya 1940 un 4,5-.³⁶ La diferència de la localitat amb Catalunya l’hem de cercar en les baixes taxes d’activitat de les dones adrianenques (un 10 % menor) i en un major gran atur masculí (17,8%) i femení (5,5).

El trànsit del món rural a l’industrial i la construcció d’una ciutat capitalista moderna va produir-se a Sant Adrià de Besòs entre el 1914-1936. Aquesta mutació va ser el resultat de la radicació d’un conjunt de grans indústries punteres vingudes de fora de la localitat, del desenvolupament d’una agricultura intensiva, d’una elevada productivitat, i de la immigració. El

³⁶. L’atur a Sant Adrià de Besòs el 1940 creiem que seria similar al del 1940, com va passar amb Catalunya (1936, 6,3 i 1940, 6,2). MARTÍN RODRÍGUEZ, Manuel. –Evolución de las disparidades regionales: una perspectiva històrica”. A: GARCIA DELGADO, José Luis (director). *España Economía*. Madrid: Espasa-Calpe, 1989, pàg. 725.

creixement industrial i agrari de la localitat no hauria estat possible sense l'arribada dels immigrants, de la mateixa manera que la immigració no hagués vingut sense l'existència d'una indústria i una agricultura forta, ells, però, un cop instal·lats en el municipi, van empenyar amb la seva demanda de béns l'economia local i la catalana.

L'activitat de la població adriänenca va augmentar extraordinàriament i va passar entre el 1914-1936 de 175 persones actives a 2.749. El veïnatge amb Barcelona i Badalona, juntament amb les facilitats esmentades per a la radicació industrial de les grans empreses, es traduí en una TCAA de la PA, pel 1920-24 del 23,07% i en l'existència d'uns 613 llocs de treball en les grans indústries del municipi, que ocuparen al voltant d'un 60% de la PA —els directius i alguns treballadors residien fora de la localitat (bàsicament a Barcelona) —, del mateix percentatge que va anar baixant en xifres relatives (1942, 40%), però augmentant en absolutes (1942, 1.105 llocs de treball) pel fort increment de les activitats comercials, professionals, artesanals i de la petita indústria.

Sant Adrià de Besòs va donar ocupació a un 70 % del seus veïns entre 1923-36, i encara més en els anys anteriors. El nombre de llocs de treball existents a Sant Adrià de Besòs el 1924 van ser aproximadament uns 729, és a dir, l'economia local podia ocupar al 70,3% de la PA del municipi, mentre que el 1936 el nombre de persones que treballaven a la localitat era d'unes 2.004 (el 72,8% de la PA).³⁷

L'evolució de la població activa i del nombre de contribuents industrials i de comerç és similar: quan més PA tenim més contribuents industrials hi ha, la qual cosa demostra la relació de dependència positiva d'ambdues variables; estadísticament, podem comprovar la correlació positiva entre el nombre de contribuents de la Contribució Industrial i de Comerç (CIC) i la població activa (PA), un cop calculat el coeficient de correlació de Pearson entre ambdues variables eliminant la tendència temporal. És a dir, hem pogut demostrar estadísticament, que com més augmenta el nombre de contribuents industrials i de comerç més ho fa la població activa del municipi, i no pas per l'acció del pas del temps, sinó per la relació que hi ha entre l'augment de la primera variable i la segona (la creació de llocs de treball). L'economia adriänenca té la suficient potència com per a crear un nombre de llocs de treball suficients per a la seva població.

Sant Adrià de Besòs és un municipi industrial i comercial, més que no pas un municipi dormitori, ja que té la capacitat de donar feina al conjunt dels seus veïns, i a la vegada té un

³⁷. El càlcul és aproximat, i l'hem fet utilitzant les dades de la Contribució Industrial i de Comerç, el nombre de persones ocupades en les grans indústries (1923 i 1942) i el nombre de pagesos autònoms.

Taula XV: Correlació entre la Contribució Industrial i de Comerç i la població activa de Sant Adrià de Besòs, 1910-1936.

<i>Anys</i>	<i>CIC</i>	<i>PA</i>	<i>RR CIC</i>	<i>RR PA</i>	<i>Residus CIC</i>	<i>Residus PA</i>
1910	29	195	-14,40	-207,00	43,40	402
1910-14	31	227	24,87	296,20	5,93	-69,2
1914-20	33	452	64,14	799,40	-31,14	-347,4
1920-24	41	1037	103,41	1302,60	-62,61	-265,6
1924-28	121	1646	142,68	1805,80	-22,08	-159,8
1928-36	248	2749	181,95	2309,00	66,50	440
Coefficient de correlació						0,9609
Coefficient de correlació una vegada eliminat l'efecte de la tendència temporal						0,9399
Pendents	39,2	503,2				
Ordenades en origen	-53,6	-710,2				

Llegenda: CIC = Contribució de Comerç i Indústria, PA = Població Activa i RR = Recta de regressió.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades esmentades.

nombre de contribuents d'indústria i comerç per cada 100 habitants sempre superior al de Santa Coloma de Gramenet: vegem l'evolució d'aquesta relació a les dues ciutats que va ser respectivament la següent: 1920, 3,1 i 2,6; 1930, 2,9 i 2,8; i 1936, 4,3 i 3,2³⁸.

El creixement de la població treballadora de Sant Adrià de Besòs va anar lligat a l'evolució dels cicles d'expansió i contracció de l'economia de catalana i a les transformacions demogràfiques nacionals i locals. El desenvolupament econòmic de la localitat i de l'àrea del Besòs, que hom pot veure reflectit en el constant augment de la població activa, pot completar-se analitzant la TBA i l'IRA per tal de comprendre els canvis socials i econòmics que es produïren en la força de treball de la localitat.

L'estudi de l'evolució de la TCAA de la PA demostra que l'any de màxim creixement es pot situar al voltant del 1924, moment a partir del qual s'inicià la reducció, mantenint-se, però, en aquests anys de descens en unes taxes de creixement anual molt elevades. En el període 1900-14 la PA adriana creix moderadament un 1,87% anual, mentre que en el període de màxim creixement econòmic i de creació de llocs de treball de l'economia catalana 1914-20, ho va fer un 12,16. Durant la recessió que patí l'economia catalana després de la Primera Guerra Mundial, 1920-25, la localitat va créixer espectacularment un 23,07% anual, però amb alguns alts i baixos

³⁸. Elaboració a partir de les dades de CARRERA GARCÍA, Montserrat; RUIZ TOSSAS, Helena. *La República i la Guerra Civil a Santa Coloma de Gramenet*. Badalona: Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet i Generalitat de Catalunya, 1986, pàg. 184 i 194-201.

que analitzarem més endavant. La crisi afecta quasi exclusivament al sector industrial, en la contribució industrial i de comerç podem observar que l'any de màxima reducció en el nombre de contribuents va ser el 1923, i que el nombre de contribuents que es donaren de baixa en el sector industrial (Tarifa 3) foren sis. En el període d'expansió posterior, 1925-30, la població activa va créixer la meitat que durant el període anterior (12,24%), i per últim, la influència negativa de la crisi econòmica del sistema capitalista del 1929 va significar la reducció del creixement anual a la meitat del període anterior (6,63%). En aquests anys, el sector industrial i l'artesanal (Tarifa 4) presenten un estancament relatiu en el primer cas i una reducció en el segon, mentre el sector comercial presenta una forta expansió, com demostren les dades de contribució industrial i de comerç, i el percentatge de persones ocupades en el sector terciari (29,3% de la població activa). Els immigrants donaren una forta empenta a l'economia local en tots els seus sectors: comerç, artesans (fusters, mestres paletes i constructors... paguen la contribució en aquesta tarifa), professionals liberals (metges, llevadores, mestres, infermeres..., Tarifa 2), etc. En analitzar l'evolució de la urbanització (construcció urbana pública i privada), veurem què significà per a tota l'economia l'arribada d'immigrants. Només a tall d'exemple direm que entre 1914-36 es construïren a la localitat 1.206 edificis (2.025 habitatges), el paper de motor econòmic d'aquest sector crec que és prou evident.

La caiguda de la TBA total entre 1900-14 gairebé un 10% es produeix per un descens de l'activitat de les dones, ja que la TBA del homes es manté igual, l'increment de dones casades que es produeix entre el 1900 (40% casades) i el 1910 (63'3) n'és l'explicació.

La relació entre activitat femenina i estat civil explica l'evolució del nivell d'activitat assolit per aquest col·lectiu al llarg de la primera meitat del segle XX. Les dones un cop casades deixen de treballar en uns percentatges molt alts – el 1920 només el 9% de les dones casades treballaven, el 1928 el 3,27 i el 1936 el 6,11–, i només l'augment del seu nivell cultural i el trencament amb les forces ideològiques conservadores dominants, representades fonamentalment per l'església en aquests anys, faran que les dones iniciïn la seva incorporació al món laboral, no passa el mateix, però, a Sant Adrià de Besòs, on aquest fet podem considerar que s'inicià durant la dècada dels seixanta. La distribució de les dones segons l'estat civil i sobre el total d'actives va evolucionar de la següent forma: el 1920 les casades representaven el 32,2%, les solteres el 56,4 i les vídues o divorciades el 11,4, el 1928 eren respectivament el 29,0; 61,5 i 9,5, i el 1936, 31,6; 60,7 i 7,7.

Taula XVI: Evolució de la població total de fet, de la potencialment activa, de l'activa i de les taxes associades. 1900-1936.

<i>Anys</i>	<i>PTF</i>	<i>PPA</i>	<i>PA</i>	<i>TBA (%)</i>	<i>IRA (%)</i>	<i>TCAA (%)</i>		
						<i>PTF</i>	<i>PPA</i>	<i>PA</i>
1900	418	272	175	41,86	64,33	—	—	—
1910	494	319	195	39,47	61,12	1,68	1,61	1,08
1914	715	—	227	31,74	—	9,68	—	3,87
1920	1.080	628	452	41,85	63,04	7,12	7,01	12,16
1924	2.852	—	1.037	36,36	—	27,47	—	23,07
1928	4.856	3.065	1.646	33,89	53,70	14,23	21,91	12,24
1936	8.401	5.262	2.749	32,74	52,25	7,09	6,98	6,63

Llegenda: PTF= Població Total de Fet; PPA= Població Potencialment Activa (>14 anys i <65); PA= Població Activa és la que treballant o no, declara que vol fer-ho; TBA= Taxa Bruta d'Activitat $([PA/PTF] * 100)$; IRA= Índex Relatiu d'Activitat $([PA/PPA] * 100)$; TCAA (%)= Taxa de Creixement Anual Acumulada, en percentatge.

* L'evolució de la TBA i de l'IRA de Catalunya es pot consultar a la nota al peu núm. 32 (p. 40).

Les dades del 1936 representen el 93,7 % del total del cens, però per calcular la TCAA s'han multiplicat les dades reals per un factor de conversió (1,06815) i s'ha obtingut la població total hipotètica de cada subgrup (població activa i potencialment activa).

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades dels Censos i Padrons de la localitat.

Les dones adrienenques amb fills treballaven, si tenien l'oportunitat, quan algú es feia càrrec dels nens, però la manca o la inexistència d'escoles bressol per acollir aquests menors, feia que les filles més grans restessin a la llar com a mares actives, la qual cosa també es traduïa en una reducció de l'activitat de les dones i produïa una població femenina no escolaritzada i analfabeta. En aquells anys de creixement urbanístic i de mancances a tots nivells, garantir el funcionament de la llar familiar suposava moltes hores de dedicació a les feines domèstiques que, d'altra banda, només feien les dones. El seu elevat grau d'analfabetisme –1900-10, 44,5% i 1920-36, 35,2– i la seva submissió als homes va ser la contribució pagada, i enlloc comptabilitzada, per les dones adrienenques i les catalanes al procés industrialitzador.

El desenvolupament del sector primari que ocupà el 1910 al 83,1% de la població activa, des de 1909 inicià un procés de modernització amb el desenvolupament d'una agricultura intensiva. L'ús d'adobs, d'electrobombes i de màquines, i l'existència d'una bona comunicació amb Barcelona - carreteres i tramvies (maduixers)- van produir una revolució agrícola que es traduí en l'increment de la producció i de la productivitat, alhora que feia disminuir la població ocupada al sector primari (bàsicament al camp) en els primers vint anys del segle, la qual anirà a parar a les grans indústries naixents.

Taula XVII: Evolució de la TBA i l'IRA a Sant Adrià de Besòs. 1900-1936.

	1900		1910		1920		1928		1936	
	TBA	IRA	TBA	IRA	TBA	IRA	TBA	IRA	TBA	IRA
Homes	70,4	104,8	70,4	109,6	69,9	105,7	61,7	97,8	56,8	90,5
Dones	11,4	18,1	5,1	7,9	11,9	17,8	4,9	7,8	8,4	13,5
Total	41,9	64,3	39,5	61,1	41,9	63,0	33,9	53,7	32,7	52,3

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades dels Censos i de la rectificació del Padró de la localitat.

Els homes, en el període 1900-20, presentaven unes mitjanes de TBA i d'IRA del 70% i del 106,7% respectivament, és a dir, uns percentatges d'activitat molt elevats i similars als de Catalunya –en el cas de l'IRA, la xifra és superior al 100%, ja que persones de més de 64 anys i de menys de 15 treballaven–. El pes del sector primari era el 1910 el doble que el català, i només deixà de ser el sector fonamental a partir de 1928, quan es veié superat pel secundari. La població activa del sector secundari inicia el seu *take off* a partir de l'any 1911 amb la instal·lació de la indústria química: Miguel i Widmer societat en comandita –també dedicada a la comercialització de productes fertilitzants per a l'agricultura–, la tèxtil Hijos y Nietos de Pedro Baurier (tèxtil), i la química i de venda de maquinària agrícola de Pedro Casellas Bagudach, el 1912.

La població femenina presenta el 1920 la TBA i l'IRA més gran de tots els anys del període 1900-40, com a conseqüència de la seva incorporació a la indústria tèxtil Baurier, que donà feina a un 70% de les dones ocupades els anys vint i a un 30% la dècada dels trenta, la resta de llocs de treball ocupats per les dones adrianenques seran al sector terciari (comerç i minyones o criades). La incorrecta comptabilització de les dones actives agràries –els censos tendeixen en aquests anys a comptabilitzar incorrectament (infravalorant) l'activitat femenina en general i en especial en el sector agrícola– podria fer variar aquestes observacions basades en les fonts oficials, però el que hem de tenir present és que la dona pagesa, estigui o no comptabilitzada, no deixà mai de fer les feines de la llar i les agràries, sigui en terres pròpies, arrendades o a les d'altri. Cal tenir present, però, que el canvi d'una agricultura tradicional a una altra d'intensiva va anar deixant la dona fora d'aquesta activitat econòmica.

Per finalitzar, hem pogut observar la relació inversa que existeix entre l'increment de la fecunditat i la disminució de les TBA i de l'IRA de les dones –i de retopada de la total–, així com més augmenta la fecunditat, menys ho fa l'activitat. Els anys vint, època de forta fecunditat, es produeix una reducció dràstica de l'activitat; així el 1928, any de màxima fecunditat, presenta la TBA i l'IRA més baixos de tot el període (4,9% i 7,9%

respectivament). A la dècada dels trenta, la lenta davallada de la fecunditat i l'inici del trencament relatiu amb el monopoli ideològic de l'església i de les forces reaccionàries fa que les dones s'incorporin de nou al món laboral amb força.

Pel que fa als homes, entre el 1920 i 1936, la TBA cau del 69,9% al 56,8, degut bàsicament a l'increment del grup de joves i al perllongament del temps de preparació professional del col·lectiu d'homes en major mesura (també en el de les dones joves). El percentatge d'homes analfabets (sempre parlem de majors de deu anys) va reduir-se (malgrat l'arribada d'immigrants analfabets en els anys vint, com analitzarem més endavant) i passa del 26% del 1900 al 16,1 del 1936. El desenvolupament industrial fa necessària una mà d'obra cada volta més qualificada, si bé inicialment es produirà una desqualificació del personal per poder-lo fer servir en els processos productius que no exigien qualificació, el desenvolupament dels mitjans de producció i de les relacions tècniques o formes d'organització del treball faran necessària una mà d'obra cada cop més qualificada i polivalent. La mecanització dels processos productius facilità la incorporació de la dona a la vida laboral de fàbrica (tèxtil), perquè la duresa i el rigor de la feina van reduir-se.

L'activitat de la població menor de 15 anys, és a dir, el treball infantil, va anar reduint-se al llarg del temps gràcies a la millora de la legislació laboral, de les condicions de vida i de la lluita dels treballadors. Les dades oficials dels censos i rectificació del padró – vegeu: **Taula XX** i **Taula XXII** –, ens mostren els següents resultats (percentatge de menors de 15 anys sobre el total dels actius): 1920, 5,64 homes, 1,61 dones i 5,09 total; 1928, 3,34 homes, 7,75 dones i 3,65 total, i 1936, 1,20 homes, 4,86 dones i 1,67 total. L'evolució dels actius més grans de 64 anys en percentatges sobre el total de la població activa va la següent: 1920, 2,31 homes, 0 dones i 1,95 total; 1928, 2,75 homes, 1,72 dones i 2,68 total, i 1936, 2,14 homes, 0,61 dones i 1,94 total.

L'activitat de la població adriana va estar sotmesa a l'evolució econòmica de la localitat i del país pel que fa a la creació de llocs de treball, i transcendentalment influïda per una immigració de caire familiar i la recerca d'uns habitatges dignes que rejuvenien la població extraordinàriament, per la seva aportació d'efectius joves i per l'increment de la fecunditat. El pas d'una societat agrària tradicional a una altra d'industrial va comportar la formació d'una classe obrera bàsicament industrial, heterogènia en la seva composició regional o nacional, però decidida a lluitar per millorar les seves condicions de vida un cop instal·lada a la localitat.

La immigració va ser fonamental per a la formació de la classe obrera adriana, la població activa de la localitat va nodrir-se bàsicament de població forana, els nascuts a la

localitat mai no superaren els nascuts fora, és a dir, els immigrants absoluts (nascuts fora del municipi) van ser sempre una majoria aclaparadora –1920, 71,75%, 1928, 86,44 i 1936, 83,05–, mentre que l'equilibri entre nascuts i no nascuts al país va mantenir-se al llarg del període, però sempre foren majoria els nascuts a Catalunya.

A continuació, analitzarem la influència dels immigrants en l'evolució de l'activitat econòmica a Sant Adrià de Besòs, segons els actius que aporten a cada onada immigratòria estudiada (1920, 1928 i 1936), deixant de banda els altres elements desencadenants del desenvolupament econòmic, com són l'aportació de futura mà d'obra (infants) i totes les necessitats que genera aquesta població nouvinguda.

L'anàlisi diacrònica de la TBA i de l'IRA dels diferents col·lectius estudiats –vegeu: *Taula XIX*– mostra com la taxa i l'índex es redueixen de forma sostinguda i gradual al llarg del període, seguint la tendència general que hem observat a Catalunya i a Espanya en els primers quaranta anys del segle. A la localitat, aquest fet es produeix en tots els col·lectius –immigrants (catalans i no catalans), resta de la població i població total– de la població total (ambdós sexes reunits) i del sexe masculí, mentre que les dones presenten, a més a més, d'una TBA i un IRA molt baixos, una forta reducció d'aquestes relacions entre el 1920-28 i un augment important (al voltant d'un 45-50%) el 1936, però, sense arribar a les xifres del 1920. Les dones actives mai superen el 12 % del total de les dones del municipi, ni el 18% de les potencialment actives, xifres molt inferiors a les de la resta de Catalunya en aquests mateixos anys.

Els immigrants (catalans i no catalans), en els anys que hem anomenat període immigratori de creixement sostingut 1921-30, fan augmentar la TBA i l'IRA (exceptuant el 1920 en què aquest índex baixà un 0,8), mentre que a l'etapa d'inici de l'estancament immigratori 1931-35, tant la TBA com l'IRA baixen un 0,3 i 0,4 respectivament. Els immigrants que arribaren durant aquests anys eren una població fonamentalment activa i no gaire diferent de l'autòctona o la resident, que presenta unes xifres similars o superiors en els dos sexes i que amb la seva arribada garantiren el desenvolupament de l'economia adriana i el seu fort creixement.

Els immigrants nascuts fora de Catalunya presenten sempre unes taxes TBA molt superiors a les dels immigrants catalans i a la de la població resident a la localitat en el moment de la seva arribada. Aquesta diferència cal, però, matisar-la –recordem el problema esmentat de la incorrecta assignació de fills d'immigrants no catalans al col·lectiu d'immigrants catalans– i, concloure, que, segons considerem o no pel nostre càlcul que els nens nascuts a Catalunya són catalans sense tenir en compte l'origen matern, les dades són correctes i que si fem el contrari, el

col·lectiu d'immigrants catalans presenten unes TBA superiors a les dels immigrants no catalans, com ho demostren les xifres del 1920 o l'IRA –índex que hom calcula amb la població potencialment activa (15-64) i lògicament deixa de banda els menors, és a dir, els fills mal assignats per l'estructura de la base de dades–.

L'evolució per sexes de la TBA mostra una diferència substancial també en el col·lectiu de les dones immigrants, tant en les nascudes a Catalunya com en les nascudes fora, i és el fet de presentar una baixa activitat el que podem relacionar amb l'estat civil (les dones casades no tenen treballs remunerats) i amb la fecunditat.

El 1920 la TBA i l'IRA de les dones immigrants i de la resta de la població són superiors als de tots els altres anys, ja que totes les dones (immigrants o no) tenen un menor nombre de fills i unes famílies de menor dimensió –vegeu: *Taula X*–. Les immigrants no catalanes presenten una TBA superior en un punt a la de la resta de les dones residents, i gairebé el doble de les immigrants catalanes. Les immigrants actives no catalanes presenten en els grups d'edat prematrimonials (15-19 i 20-24) una TBA del 50%, és a dir, són dones joves no casades o casades sense fills que vénen a treballar en el sector industrial (tèxtil) o en el servei domèstic –vegeu: *Taula XXIII*–.

Les dades varien el 1928 quan es produeix una reducció de la TBA i l'IRA, degut a la forta fecunditat de les dones de la localitat en aquests anys (majoritàriament immigrants) i de les immigrants no catalanes, que, com hem demostrat, tenen un model reproductiu diferent –major nombre de fills i de dones casades (nupcialitat), per la qual cosa observem com les dones immigrants no catalanes i les dones de la resta de la població tenen un menor nivell d'activitat que les immigrants catalanes (amb un major grau de solteria i menor nombre de fills).

El 1936 la TBA i l'IRA són gairebé el doble dels del 1928 en les immigrants no catalanes i en la resta de la població i lleugerament més grans en el col·lectiu d'immigrants catalanes, i són aquestes les que presenten l'IRA més elevat.

La caiguda de la TBA entre el 1920-36 del conjunt dels immigrants masculins va ser el doble de gran que la de la resta de la població. Així, si el 1920 el 75,3% dels immigrants treballaven, el 1936 només ho feien el 55,8, i en el col·lectiu de la resta de la població, les xifres pels mateixos anys, van ser respectivament el 68,9 i el 57,0. Els homes de tots els col·lectius presenten una tendència a la disminució de l'IRA, si bé aquesta és més tènue en el cas de la resta de la població que en el col·lectiu d'immigrants. L'IRA de la població total masculina també es va veure afavorit per l'arribada dels immigrants, sobretot dels immigrants catalans que és el col·lectiu que més elevat índex presenta i és al final del període el grup amb major IRA.

La raó o relació de dependència (inactius dividits pels actius) de la població resident va ser lleugerament superior a la immigrant fins al 1936. Així, el 1920 per cada actiu immigrant hi havia 1,3 inactius i al 1928, 1 per cada 1,8, mentre que el 1936 la relació era 1:2,2. En definitiva, veiem com aquesta raó va augmentant en tots els col·lectius –la població resident va presentar la següent evolució de la relació de dependència: 1920, 1:1,4; 1928, 1:2 i 1936, 1:2,1– amb el pas del temps, per passar d'una relació aproximada 1:1,3 a una altra 1:2,2, és a dir, que gairebé es duplicà la relació de dependència amb el que suposa l'alliberament de la producció d'una part de la població i de millora de les condicions de vida (permanència dels vells a la llar familiar i millora de la formació cultural dels més joves). Aquest fet també queda demostrat per la reducció de l'activitat dels grups dels joves i dels vells.

La relació de dependència a Catalunya va ser del 1:1,3 entre el 1920-40, inferior a la del municipi i similar a la de la població a Santa Coloma de Gramenet³⁹, que va ser pel 1936 del 1:2,1.

³⁹. CARRERA GARCÍA, Montserrat; RUÍZ TOSSAS, Helena, *op. cit.*, 1986, pàg. 171.

Taula XVIII: Evolució de l'activitat de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en % sobre el total de sexes. 1920, 1928, 1936.

<i>1920</i>	<i>Immigrants catalans</i>			<i>Resta immigrants</i>			<i>Total immigrants</i>			<i>Resta població</i>			<i>Població Total</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
<i>Actius</i>	39	4	43	25	7	32	64	11	75	326	51	377	390	62	452
<i>Inactius</i>	13	41	54	8	35	43	21	76	97	147	384	531	168	460	628
<i>Total absolut</i>	52	45	97	33	42	75	85	87	172	473	435	908	558	522	1.080
<i>1928</i>															
<i>Actius</i>	163	18	181	222	13	235	385	31	416	1.144	86	1.230	1.529	117	1.646
<i>Inactius</i>	146	262	408	80	258	338	226	520	746	723	1.741	2.464	949	2.261	3.210
<i>Total absolut</i>	309	280	589	302	271	573	611	551	1.162	1.867	1.827	3.694	2.478	2.378	4.856
<i>1936</i>															
<i>Actius</i>	130	21	151	195	28	223	325	49	374	1.920	280	2.200	2.245	329	2.574
<i>Inactius</i>	152	265	417	109	295	404	261	560	821	1.446	3.024	4.470	1.707	3.584	5.291
<i>Total absolut</i>	282	286	568	304	323	627	586	609	1.195	3.366	3.304	6.670	3.952	3.913	7.865
<i>1920</i>															
<i>Actius</i>	75,0	8,9	44,3	75,8	16,7	42,7	75,3	12,6	43,6	68,9	11,7	41,5	69,9	11,9	41,9
<i>Inactius</i>	25,0	91,1	55,7	24,2	83,3	57,3	24,7	87,4	56,4	31,1	88,3	58,5	30,1	88,1	58,1
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>1928</i>															
<i>Actius</i>	52,8	6,4	30,7	73,5	4,8	41,0	63,0	5,6	35,8	61,3	4,7	33,3	61,7	4,9	33,9
<i>Inactius</i>	47,2	93,6	69,3	26,5	95,2	59,0	37,0	94,4	64,2	38,7	95,3	66,7	38,3	95,1	66,1
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>1936</i>															
<i>Actius</i>	46,1	7,3	26,6	64,1	8,7	35,6	55,5	8,0	31,3	57,0	8,5	33,0	56,8	8,4	32,7
<i>Inactius</i>	53,9	92,7	73,4	35,9	91,3	64,4	44,5	92,0	68,7	43,0	91,5	67,0	43,2	91,6	67,3
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Taula XIX: Evolució de la TBA i de l'IRA de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per sexe, en xifres absolutes i en %. 1920, 1928, 1936.

<i>1920</i>	<i>Immigrants catalans</i>			<i>Resta immigrants</i>			<i>Total immigrants</i>			<i>Resta població</i>			<i>Població Total</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
<i>PA</i>	39	4	43	25	7	32	64	11	75	326	51	377	390	62	452
<i>PI</i>	13	41	54	8	35	43	21	76	97	147	384	531	168	460	628
<i>PPA</i>	36	32	68	26	32	58	62	64	126	307	284	591	369	348	717
<i>PTF</i>	52	45	97	33	42	75	85	87	172	473	435	908	558	522	1.080
<i>1928</i>															
<i>PA</i>	163	18	181	222	13	235	385	31	416	1.144	86	1.230	1.529	117	1.646
<i>PI</i>	146	262	408	80	258	338	226	520	746	723	1.741	2.464	949	2.261	3.210
<i>PPA</i>	162	148	310	231	211	442	393	359	752	1.171	1.142	2.313	1.564	1.501	3.065
<i>PTF</i>	309	280	589	302	271	573	611	551	1.162	1.867	1.827	3.694	2.478	2.378	4.856
<i>1936</i>															
<i>PA</i>	130	21	151	195	28	223	325	49	374	1.920	280	2.200	2.245	329	2.574
<i>PI</i>	152	265	417	109	295	404	261	560	821	1.446	3.024	4.470	1.707	3.584	5.291
<i>PPA</i>	134	140	274	230	244	474	364	384	748	2.116	2.062	4.178	2.480	2.446	4.926
<i>PTF</i>	282	286	568	304	323	627	586	609	1.195	3.366	3.304	6.670	3.952	3.913	7.865
<i>1920</i>															
<i>TBA</i>	75,0	8,9	44,3	75,8	16,7	42,7	75,3	12,6	43,6	68,9	11,7	41,5	69,9	11,9	41,9
<i>IRA</i>	108,3	12,5	63,2	96,2	21,9	55,2	103,2	17,2	59,5	106,2	18,0	63,8	105,7	17,8	63,0
<i>1928</i>															
<i>TBA</i>	52,8	6,4	30,7	73,5	4,8	41,0	63,0	5,6	35,8	61,3	4,7	33,3	61,7	4,9	33,9
<i>IRA</i>	100,6	12,2	58,4	96,1	6,2	53,2	98,0	8,6	55,3	97,7	7,5	53,2	97,8	7,8	53,7
<i>1936</i>															
<i>TBA</i>	46,1	7,3	26,6	64,1	8,7	35,6	55,5	8,0	31,3	57,0	8,5	33,0	56,8	8,4	32,7
<i>IRA</i>	97,0	15,0	55,1	84,8	11,5	47,0	89,3	12,8	50,0	90,7	13,6	52,7	90,5	13,5	52,3

Taula XX: Evolució de l'activitat de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per grups d'edat, en xifres absolutes i en % sobre el total de sexe. 1920, 1928, 1936.

1920 Grups d'edat	Immigrants catalans			Resta immigrants			Total immigrants			Resta població			Població Total		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
0-4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
5-9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,8	0,8	0,0	0,7
10-14	7,7	0,0	7,0	0,0	0,0	0,0	4,7	0,0	4,0	4,9	2,0	4,5	4,9	1,6	4,4
15-19	17,9	50,0	20,9	8,0	14,3	9,4	14,1	27,3	16,0	14,4	13,7	14,3	14,4	16,1	14,6
20-24	15,4	0,0	14,0	0,0	14,3	3,1	9,4	9,1	9,3	10,1	15,7	10,9	10,0	14,5	10,6
25-29	28,2	25,0	27,9	20,0	28,6	21,9	25,0	27,3	25,3	13,5	15,7	13,8	15,4	17,7	15,7
30-34	7,7	0,0	7,0	20,0	14,3	18,8	12,5	9,1	12,0	12,0	17,6	12,7	12,1	16,1	12,6
35-39	0,0	25,0	2,3	24,0	0,0	18,8	9,4	9,1	9,3	9,8	17,6	10,9	9,7	16,1	10,6
40-44	7,7	0,0	7,0	0,0	0,0	0,0	4,7	0,0	4,0	9,2	7,8	9,0	8,5	6,5	8,2
45-49	10,3	0,0	9,3	16,0	14,3	15,6	12,5	9,1	12,0	7,1	7,8	7,2	7,9	8,1	8,0
50-54	2,6	0,0	2,3	8,0	14,3	9,4	4,7	9,1	5,3	6,7	2,0	6,1	6,4	3,2	6,0
55-59	0,0	0,0	0,0	4,0	0,0	3,1	1,6	0,0	1,3	5,8	0,0	5,0	5,1	0,0	4,4
60-64	2,6	0,0	2,3	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	1,3	2,8	0,0	2,4	2,6	0,0	2,2
65-69	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,8	0,0	1,6	1,5	0,0	1,3
70-74	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,8	0,8	0,0	0,7
75-79	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
80-84	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
> 84	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total Absolut	39	4	43	25	7	32	64	11	75	326	51	377	390	62	452

1928 Grups d'edat	Immigrants catalans			Resta immigrants			Total immigrants			Resta població			Població Total		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
0-4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
5-9	0,6	5,6	1,1	0,0	0,0	0,0	0,3	3,2	0,5	1,6	4,7	1,8	1,2	4,3	1,5
10-14	2,5	11,1	3,3	0,5	0,0	0,4	1,3	6,5	1,7	2,4	2,3	2,4	2,1	3,4	2,2
15-19	10,4	11,1	10,5	7,7	0,0	7,2	8,8	6,5	8,7	8,9	17,4	9,5	8,9	14,5	9,3
20-24	8,6	11,1	8,8	8,6	30,8	9,8	8,6	19,4	9,4	11,0	9,3	10,9	10,4	12,0	10,5
25-29	23,3	5,6	21,5	18,0	7,7	17,4	20,3	6,5	19,2	9,9	15,1	10,2	12,5	12,8	12,5
30-34	17,8	0,0	16,0	18,9	15,4	18,7	18,4	6,5	17,5	17,1	10,5	16,7	17,5	9,4	16,9
35-39	10,4	5,6	9,9	17,6	23,1	17,9	14,5	12,9	14,4	14,0	7,0	13,5	14,1	8,5	13,7
40-44	8,0	27,8	9,9	13,1	0,0	12,3	10,9	16,1	11,3	11,0	11,6	11,1	11,0	12,8	11,1
45-49	4,9	5,6	5,0	6,8	7,7	6,8	6,0	6,5	6,0	8,0	5,8	7,9	7,5	6,0	7,4
50-54	4,3	5,6	4,4	2,3	0,0	2,1	3,1	3,2	3,1	5,8	8,1	5,9	5,1	6,8	5,2
55-59	3,1	5,6	3,3	2,3	7,7	2,6	2,6	6,5	2,9	3,7	0,0	3,4	3,4	1,7	3,3
60-64	3,1	5,6	3,3	2,3	0,0	2,1	2,6	3,2	2,6	3,5	5,8	3,7	3,3	5,1	3,4
65-69	2,5	0,0	2,2	0,9	0,0	0,9	1,6	0,0	1,4	1,7	2,3	1,8	1,7	1,7	1,7
70-74	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,7	0,5	0,0	0,5
75-79	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2	0,1	0,0	0,1
80-84	0,6	0,0	0,6	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,2	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
> 84	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,9	0,5	0,0	0,5	0,2	0,0	0,2	0,3	0,0	0,2
SD	0,0	0,0	0,0	0,5	7,7	0,9	0,3	3,2	0,5	0,3	0,0	0,2	0,3	0,9	0,3
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total Absolut	163	18	181	222	13	235	385	31	416	1144	86	1230	1529	117	1646

<i>1936</i>	<i>Immigrants catalans</i>			<i>Resta immigrants</i>			<i>Total immigrants</i>			<i>Resta població</i>			<i>Població Total</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
<i>0-4</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>5-9</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>10-14</i>	0,8	9,5	2,0	1,5	7,1	2,2	1,2	8,2	2,1	1,1	4,3	1,5	1,1	4,9	1,6
<i>15-19</i>	10,8	23,8	12,6	6,2	28,6	9,0	8,0	26,5	10,4	9,9	29,3	12,4	9,6	28,9	12,1
<i>20-24</i>	8,5	14,3	9,3	11,8	25,0	13,5	10,5	20,4	11,8	10,4	20,7	11,7	10,4	20,7	11,7
<i>25-29</i>	19,2	9,5	17,9	19,0	7,1	17,5	19,1	8,2	17,6	12,7	11,1	12,5	13,6	10,6	13,2
<i>30-34</i>	15,4	4,8	13,9	14,9	14,3	14,8	15,1	10,2	14,4	14,1	7,5	13,2	14,2	7,9	13,4
<i>35-39</i>	12,3	14,3	12,6	17,4	3,6	15,7	15,4	8,2	14,4	13,2	10,4	12,8	13,5	10,0	13,1
<i>40-44</i>	10,8	4,8	9,9	13,3	7,1	12,6	12,3	6,1	11,5	13,2	9,3	12,7	13,1	8,8	12,5
<i>45-49</i>	9,2	9,5	9,3	5,6	7,1	5,8	7,1	8,2	7,2	9,6	3,6	8,9	9,3	4,3	8,6
<i>50-54</i>	5,4	4,8	5,3	4,1	0,0	3,6	4,6	2,0	4,3	5,9	1,1	5,3	5,7	1,2	5,1
<i>55-59</i>	2,3	4,8	2,6	5,1	0,0	4,5	4,0	2,0	3,7	4,9	1,4	4,5	4,8	1,5	4,4
<i>60-64</i>	0,8	0,0	0,7	1,0	0,0	0,9	0,9	0,0	0,8	2,6	0,7	2,4	2,4	0,6	2,1
<i>65-69</i>	3,1	0,0	2,6	0,0	0,0	0,0	1,2	0,0	1,1	1,6	0,4	1,4	1,5	0,3	1,4
<i>70-74</i>	0,8	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3	0,6	0,4	0,5	0,5	0,3	0,5
<i>75-79</i>	0,8	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1
<i>80-84</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>> 84</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>SD</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Total Absolut</i>	130	21	151	195	28	223	325	49	374	1920	280	2200	2245	329	2574

Taula XXI: Evolució de la TBA l'activitat de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per grups d'edat i sexe, en xifres absolutes i en % sobre el total de cada grup d'edat i sexe. 1920, 1928, 1936.

1920 Grups d'edat	Immigrants catalans			Resta immigrants			Total immigrants			Resta població			Població Total		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
0-4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
5-9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,7	0,0	3,4	5,2	0,0	3,0
10-14	50,0	0,0	42,9	0,0	0,0	0,0	42,9	0,0	30,0	30,2	2,2	17,3	31,7	2,1	18,5
15-19	100,0	28,6	64,3	100,0	50,0	75,0	100,0	33,3	66,7	94,0	17,9	60,7	94,9	20,8	61,7
20-24	100,0	0,0	54,5	—	50,0	50,0	100,0	14,3	53,8	97,1	25,0	62,1	97,5	23,1	60,8
25-29	100,0	14,3	66,7	100,0	18,2	43,8	100,0	16,7	55,9	100,0	21,1	63,4	100,0	19,6	61,2
30-34	100,0	0,0	60,0	100,0	33,3	75,0	100,0	20,0	69,2	100,0	22,0	60,0	100,0	21,7	61,3
35-39	—	50,0	50,0	100,0	0,0	60,0	100,0	16,7	58,3	100,0	20,5	53,9	100,0	20,0	54,5
40-44	100,0	0,0	42,9	—	0,0	0,0	100,0	0,0	33,3	96,8	16,0	60,7	97,1	12,9	56,9
45-49	100,0	0,0	66,7	100,0	50,0	83,3	100,0	25,0	75,0	85,2	16,7	52,9	88,6	17,9	57,1
50-54	100,0	0,0	50,0	66,7	25,0	42,9	75,0	20,0	44,4	100,0	6,3	60,5	96,2	9,5	57,4
55-59	—	0,0	0,0	100,0	0,0	33,3	100,0	0,0	25,0	100,0	0,0	57,6	100,0	0,0	54,1
60-64	100,0	0,0	50,0	—	—	—	100,0	0,0	50,0	100,0	0,0	45,0	100,0	0,0	45,5
65-69	—	0,0	0,0	—	—	—	—	0,0	0,0	75,0	0,0	28,6	75,0	0,0	27,3
70-74	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50,0	0,0	37,5	50,0	0,0	37,5
75-79	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
80-84	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,0	—	0,0	0,0	—	0,0
> 84	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
TBA (%)	75,0	8,9	44,3	75,8	16,7	42,7	75,3	12,6	43,6	68,9	11,7	41,5	69,9	11,9	41,9
Total Absolut	39	4	43	25	7	32	64	11	75	326	51	377	390	62	452

1928 Grups d'edat	Immigrants catalans			Resta immigrants			Total immigrants			Resta població			Població Total		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
0-4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
5-9	1,9	2,2	2,0	0,0	0,0	0,0	1,2	1,5	1,4	7,8	1,8	4,8	6,0	1,7	4,0
10-14	19,0	8,0	13,0	5,3	0,0	2,9	12,5	4,9	8,6	14,7	1,3	8,5	14,3	2,0	8,6
15-19	81,0	16,7	57,6	63,0	0,0	38,6	70,8	6,9	46,8	66,7	10,1	38,9	67,7	9,6	40,5
20-24	93,3	10,0	45,7	95,0	12,1	43,4	94,3	11,3	44,3	85,1	6,8	50,6	86,9	8,2	49,0
25-29	97,4	3,1	54,9	95,2	2,2	47,1	96,3	2,6	50,6	92,6	8,0	44,4	94,1	6,3	46,6
30-34	93,5	0,0	48,3	100,0	4,5	51,2	97,3	2,7	50,0	97,0	4,8	52,8	97,1	4,2	52,1
35-39	94,4	5,0	47,4	100,0	13,6	68,9	98,2	9,5	60,6	98,2	4,6	56,7	98,2	5,8	57,7
40-44	100,0	50,0	78,3	96,7	0,0	58,0	97,7	16,7	64,4	94,7	7,6	51,5	95,5	9,3	54,3
45-49	100,0	11,1	52,9	100,0	11,1	66,7	100,0	11,1	61,0	94,8	5,5	51,6	95,8	6,4	53,3
50-54	100,0	12,5	53,3	83,3	0,0	35,7	92,3	6,3	44,8	95,7	10,8	54,5	95,1	9,9	52,8
55-59	100,0	20,0	60,0	100,0	12,5	46,2	100,0	15,4	52,2	95,5	0,0	41,6	96,3	2,9	43,5
60-64	100,0	33,3	75,0	100,0	0,0	50,0	100,0	12,5	61,1	100,0	9,1	47,4	100,0	9,5	49,6
65-69	80,0	0,0	40,0	100,0	0,0	25,0	85,7	0,0	33,3	83,3	8,7	46,8	83,9	5,9	43,1
70-74	0,0	0,0	0,0	—	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	88,9	0,0	27,6	80,0	0,0	23,5
75-79	—	—	—	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	40,0	0,0	13,3	28,6	0,0	11,1
80-84	100,0	—	100,0	—	—	—	100,0	—	100,0	100,0	0,0	20,0	100,0	0,0	33,3
> 84	0,0	0,0	0,0	100,0	—	100,0	66,7	0,0	50,0	—	—	—	66,7	0,0	36,4
SD	—	—	—	100,0	50,0	66,7	100,0	50,0	66,7	25,0	0,0	12,0	30,8	6,7	17,9
TBA (%)	52,8	6,4	30,7	73,5	4,8	41,0	63,0	5,6	35,8	61,3	4,7	33,4	61,7	4,9	33,9
Total Absolut	163	18	181	222	13	235	385	31	416	1144	86	1230	1529	117	1646

1936 Grups d'edat	Immigrants catalans			Resta immigrants			Total immigrants			Resta població			Població Total		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
0-4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
5-9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
10-14	2,8	4,9	3,9	13,0	7,1	9,8	6,8	5,8	6,3	5,6	3,3	4,4	5,7	3,7	4,7
15-19	82,4	22,7	48,7	63,2	34,8	47,6	72,2	28,9	48,1	74,2	31,5	52,7	74,0	31,1	52,1
20-24	91,7	11,1	35,9	79,3	20,0	46,9	82,9	16,1	42,7	87,0	24,0	54,7	86,3	22,4	52,5
25-29	96,2	8,3	54,0	92,5	5,0	48,8	93,9	6,3	50,8	89,7	10,5	48,4	90,5	9,7	48,9
30-34	95,2	5,9	55,3	85,3	11,1	47,1	89,1	9,4	50,0	92,2	7,4	50,4	91,7	7,7	50,4
35-39	88,9	18,8	55,9	89,5	2,6	45,5	89,3	7,3	48,6	91,3	11,0	52,1	91,0	10,3	51,5
40-44	93,3	7,1	51,7	96,3	10,0	59,6	95,2	8,8	56,6	91,7	11,3	55,2	92,2	11,0	55,4
45-49	100,0	28,6	73,7	73,3	14,3	44,8	85,2	19,0	56,3	91,6	6,0	52,7	90,8	7,4	53,1
50-54	100,0	12,5	53,3	80,0	0,0	33,3	88,2	4,5	41,0	85,6	2,3	44,4	85,9	2,6	44,0
55-59	75,0	100,0	80,0	71,4	0,0	41,7	72,2	9,1	48,3	89,5	4,2	49,0	87,0	4,7	48,9
60-64	50,0	0,0	16,7	50,0	0,0	11,8	50,0	0,0	13,0	69,4	2,1	31,3	67,9	1,8	29,1
65-69	100,0	0,0	66,7	0,0	0,0	0,0	66,7	0,0	28,6	62,5	2,1	32,3	63,0	1,8	31,8
70-74	25,0	0,0	20,0	0,0	0,0	0,0	16,7	0,0	11,1	36,7	2,5	17,1	33,3	2,3	16,5
75-79	100,0	0,0	33,3	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	12,5	16,7	0,0	3,6	25,0	0,0	5,6
80-84	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
> 84	—	0,0	0,0	—	0,0	0,0	—	0,0	0,0	—	—	—	0,0	0,0	0,0
SD	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100,0	0,0	57,1	100,0	0,0	57,1
TBA (%)	46,1	7,3	26,6	64,1	8,7	35,6	55,5	8,0	31,3	57,1	8,5	33,0	56,8	8,4	32,7
T. Abs.	130	21	151	195	28	223	325	49	374	1920	280	2200	2245	329	2574

A continuació, procedirem a una anàlisi de la distribució dels actius i de la TBA per grups d'edat i col·lectius, segons les dades de les taules: *Taula XX* i *Taula XXI*. Malgrat la gran variabilitat de les dades dels immigrants (catalans i no catalans) i del reduït nombre dels casos (sobretot en el col·lectiu de les dones actives), hem pogut comprovar que la població activa va concentrar-se sempre en la primera meitat (15-39) de la vida activa (15-64) –vegeu: *Taula XXII*–. El percentatge del col·lectiu dels immigrants totals (ambdós sexes) de la primera meitat de la vida activa, va ser sempre superior a la de la resta de la població, fet que va contribuir a rejuvenir la població activa i que amb el pas del temps el grup s'anés reduint mínimament, com passà amb el col·lectiu de nens (0-14) i de vells (65 i més), gràcies a la legislació, l'escolarització del període republicà i la posada en marxa del 'retiro obrero'.

La població immigrant concentra la seva població activa en tots els anys, en el grup actiu (15-64), així doncs, no trobem cap dona activa de més de 64 anys treballant en tots els anys analitzats. I d'homes, només en trobem el 1928 (2,1%) i el 1936 (1,7).

Els menors (0-14) tenien un nivell d'activitat molt baix, mai superior al 5,5 % en el conjunt de la població, i concentrat en el grup de les dones; així, el col·lectiu d'immigrants catalanes va presentar el seu màxim l'any 1928 (16,7%), quan s'incorporen al tèxtil i al servei domèstic.

El grup de la segona etapa de la vida activa (40-64) va presentar en la resta de la població uns percentatges de població activa més grans que en la immigrant, la qual cosa es traduí en una reducció de la concentració en aquest grup de la població total, però, malgrat aquesta circumstància, el grup va anar augmentant el seu pes específic al llarg del anys, gràcies a unes millors condicions de treball i de vida dels treballadors.

El grup de persones que concentra més actius en tots els anys estudiats és sempre el del 25-29, en el conjunt dels col·lectius i en els grups dels homes i del total. L'explicació és que és en aquest any quan s'inicia la formació de la família en tots els anys i calia reunir els diners suficients per iniciar aquesta nova etapa de la vida. El 1920, les dones també es concentren en aquest grup, però l'augment de la fecunditat i la necessitat de criar als fills fa, a partir del 1928, que es concentrés en el grup d'edat anterior a la nupcialitat i a la maternitat (15-19 i 20-24), i en els grups posteriors (35-39 i 40-44). Les dones immigrants es concentraren en aquests grups, mentre que la població resident va tenir uns nivells d'activitat en els anys "familiar" (25-29 i 30-34) força elevats en el 1920, degut a que les dones residents en un 71,5% de Catalunya i del País Valencià, i que tenien menor nombre de fills i menor nupcialitat, els permetia un major nivell d'activitat.

Les TBA, que es concentraren en els grups d'edat potencialment actius, s'anaren reduint amb el pas del temps en tots els grups d'edats, col·lectius i en el sexe masculí i en ambdós sexes reunits (total) entre el 1920-36, però especialment en els grups inferiors i superiors a aquesta edat. Els grups que primer van presentar una reducció de la TBA van ser els inferiors i posteriorment els superiors, si bé la distorsió que suposava la baixa activitat de les dones emmascara els resultats, aquesta afirmació és evident en el cas dels homes de tots els col·lectius. Els homes mantenen sempre en l'edat activa una TBA molt gran, superior al 85 % en pràcticament tots els grups d'edat, col·lectiu i anys.

Aquesta reducció de la TBA es va fer evident a partir del 1928 en el grup d'homes i en el total. En aquest any, la TBA per grup d'edat ens mostra un canvi substancial, ara ja no trobem unes TBA de 100% en tots els grups d'edat dels homes immigrants i en gairebé tots els homes de la resta de la població, en edat potencialment activa, com passava el 1920. La població que va arribar ho feu en nuclis familiars més grans (fills i avis) i molts d'ells de localitats de l'entorn, on residien en males condicions, cercant un lloc de residència adequat. Alguns treballen a Barcelona o Badalona, per la qual cosa hi ha persones que no s'incorporen al món laboral, sinó a l'estudi o a d'altres activitats no reglades. També les millors circumstàncies econòmiques van permetre que persones amb dificultats per incorporar-se al món laboral, poguessin subsistir pel suport del nucli familiar i fent petites tasques domèstiques o laborals, no comptabilitzades com actives –de tota manera els percentatges en els grups d'edat potencialment actius masculins immigrants estan sempre per sobre del 95% i en molts casos en el 100%–. El grup d'edat masculí que presenta una TBA més baixa és el de 15-19 en tots els col·lectius masculins, si bé els immigrants no catalans són els que presenten una menor TBA (63%). Les majors TBA dels homes les observem –com en el 1920– en els grups d'edat de la segona meitat de vida activa (40-65), degut a la caiguda de l'activitat en els primers grups d'edat activa (15-19 i 20-24). El 1936 les taxes van ser similars a les del 1928, però amb un forta reducció dels grups d'edat superiors (60-64), la qual cosa es traduí en una TBA superior en la primera meitat de la vida activa en tots els col·lectius.

La TBA de les dones, que com hem esmentat és molt baix, presenta menys homogeneïtat i una casuística molt variada segons els grups d'edat, els col·lectius i els anys. L'element comú en tots els anys i per a totes les dones és la forta reducció de la TBA en el 1928 i la recuperació en el 1936, que no va arribar als nivells d'activitat de 1920. Les dones són una part ínfima del món laboral adrianenc –la seva representació percentual sobre el conjunt dels actius va ser la següent: 1920,13,5; 1928, 6,9 i 1936 12,7–, i en clar retrocés en l'etapa de forta fecunditat. No serà fins al 1936 que milloraran la seva presència en el món

laboral –però malgrat tot molt escassa–, i en sectors concrets (tèxtil, comerç i servei domèstic), gràcies també a les majors possibilitats que ofereix a les dones el nou espai democràtic de la Segona República i la Generalitat.

La població inactiva va seguir, lògicament, la tendència inversa a la població activa, és a dir, va anar augmentant amb el pas dels anys, més entre el 1920 i el 1928 i menys entre aquest i el 1936. Els homes de tots els col·lectius van incrementar llur inactivitat en tots els anys, mentre les dones ho van fer només entre el 1920-28.

La població inactiva en tots els anys va ser bàsicament femenina, ja que els homes inactius eren gairebé tots menors i estudiants (0-14 anys). La relació homes inactius-dones inactives, que va ser la següent pel total de la població: 1920 1:2,7; 1928 1:2,4 i 1936 2,1; va anar millorant en tots els col·lectius, si bé el que més ho va fer va ser el de les immigrants, que van passar d'una relació d'inactivitat de 1:3,6 el 1920, a una altra del 1:2,1 el 1936.

Els homes immigrants inactius en el 1920 eren majoritàriament menors (61,9%) i estudiants (33,3), i en menor proporció jubilats (4,8), mentre que en el col·lectiu de la resta de la població, els estudiants (54,4) i els menors (42,9) van presentar algunes diferències en relació als immigrants, degut al major grau d'escolarització dels nens residents; també en aquest col·lectiu observem un 2% *–d'amos de casa*". Les dones immigrants, en aquest mateix any, es van concentrar en el grup de les mestresses de casa (77,6) i, en menor mesura, en el de les menors (14,5) i estudiants (7,9). Comparades amb les dones de la resta de la població, la diferència més important també la trobem en les nenes escolaritzades, ja que en aquest col·lectiu va ser superior. En definitiva, la immensa majoria de les dones es dedicaren a les feixugues feines de la llar.

El 1928 presenta algunes diferències respecte al 1920: en el col·lectiu dels homes immigrants apareixeran per primera vegada els *–amos de casa*" (5,8%) i desapareixen els jubilats, i es manté la resta de grups estudiants i menors pràcticament igual. Els homes de la resta de la població presenten xifres similars, exceptuant que el nombre dels que es dediquen a les feines de la llar ha augmentat fins el 8,2%; la distribució de les dones, tant en el col·lectiu d'immigrants com en el de la resta de la població, va ser pràcticament idèntica. En aquest any, observem una pèrdua de pes del grup de les mestresses o *–amos de casa*" respecte a l'anterior i un increment del pes dels menors, ja que els anys 1921-30 van ser els de la forta fecunditat.

El 1936 reflecteix, d'una banda, la incorporació dels nens i nenes nascuts en els anys anteriors a la vida escolar, tant en el sexe masculí com en el femení, i una reducció dels grups

de menors (baixada de la fecunditat) i de la pèrdua de pes de les mestresses de casa (en el cas dels homes apareixen en ambdós col·lectius només un 0,4% *—d'amos de casa—*), alhora que apareixen els incapacitats, degut a les condicions de treball i al reconeixement legal d'algunes d'aquestes situacions. El nombre de morts per accident en activitats laborals també va ser important, com podem comprovar als llibres de defuncions del Registre Civil. El grup que va tenir de nou representació va ser el dels jubilats i en major proporció que en cap altre any.

La influència de la població inactiva immigrada sobre la resta de la població del municipi no va ser tan gran com en el cas de l'activa i, en tots els anys estudiats les diferències totals que introdueix aquest col·lectiu no van fer variar substancialment la distribució per grups dels inactius.

Taula XXII: Evolució de l'activitat de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per grans grups d'activitat i en % sobre el total de sexes. 1920, 1928, 1936.

<i>1920</i>	<i>Immigrants catalans</i>			<i>Resta immigrants</i>			<i>Total immigrants</i>			<i>Resta població</i>			<i>Població Total</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
<i>0-14</i>	7,7	0,0	7,0	0,0	0,0	0,0	4,7	0,0	4,0	5,8	2,0	5,3	5,7	1,6	5,1
<i>15-39</i>	69,2	100,0	72,1	72,0	71,5	72,0	70,4	81,9	71,9	59,8	80,3	62,6	61,6	80,5	64,1
<i>40-64</i>	23,2	0,0	20,9	28,0	28,6	28,1	25,1	18,2	23,9	31,6	17,6	29,7	30,5	17,8	28,8
<i>65 i més</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,7	0,0	2,4	2,3	0,0	2,0
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>1928</i>															
<i>0-14</i>	3,1	16,7	4,4	0,5	0,0	0,4	1,6	9,7	2,2	4,0	7,0	4,2	3,3	7,7	3,7
<i>15-39</i>	70,5	33,4	66,7	70,8	77,0	71,0	70,6	51,8	69,2	60,9	59,3	60,8	63,4	57,2	62,9
<i>40-64</i>	23,4	50,2	25,9	26,8	15,4	25,9	25,2	35,5	25,9	32,0	31,3	32,0	30,3	32,4	30,4
<i>65 i més</i>	3,1	0,0	2,8	1,8	0,0	1,8	2,4	0,0	2,1	2,9	2,3	3,0	2,7	1,7	2,6
<i>SD</i>	0,0	0,0	0,0	0,5	7,7	0,9	0,3	3,2	0,5	0,3	0,0	0,2	0,3	0,9	0,3
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>1936</i>															
<i>0-14</i>	0,8	9,5	2,0	1,5	7,1	2,2	1,2	8,2	2,1	1,1	4,3	1,5	1,1	4,9	1,6
<i>15-39</i>	66,2	66,7	66,3	69,3	78,6	70,5	68,1	73,5	68,6	60,3	79,0	62,6	61,3	78,1	63,5
<i>40-64</i>	28,5	23,9	27,8	29,1	14,2	27,4	28,9	18,3	27,5	36,2	16,1	33,8	35,3	16,4	32,7
<i>65 i més</i>	4,7	0,0	4,0	0,0	0,0	0,0	1,8	0,0	1,7	2,3	0,8	1,9	2,1	0,6	2,0
<i>SD</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

La distribució de la població en grans grups d'activitat mostra la influència de la immigració en l'evolució econòmica de la localitat –vegeu: *Taula XXIII*–, en definitiva, el canvi de la societat agrària a la industrial. El nombre de persones ocupades en el sector industrial (grups 3, 4 i 5) va augmentar constantment entre el 1914 i el 1936, i passà del 15% de la població activa al 59,1; mentre que el primari va anar reduint-se fins a representar només el 11,6% el 1936, quan havia aplegat a més del 68,3 el 1914.

El canvi social fou transcendent, es va passar, en poc més de vint anys, d'una societat formada per un nombre reduït de grans propietaris agraris –segons l'amillament de 1918, els propietaris de terrenys rústics eren 35 i es repartien el 60% del sòl del municipi–, alguns petits pagesos i per tot un conjunt d'homes i de dones sotmesos a les seves ordres i dedicats a garantir el funcionament d'una societat on aquests eren el *–amos*”, fos com a arrendataris, jornalers (aproximadament el 65%), petits industrials lligats al món del camp – ferrers, fabricant de carros, adobs, fertilitzants, etc., que representaven un 15%– o servei domèstic i comercial (20%).

A finals de 1936, abans de la Guerra Civil, la situació era completament diferent, els grans propietaris agrícoles no eren la classe dominant, ja que havien estat substituïts pels industrials i els propietaris urbans, i tant els uns com els altres no eren la classe governant i poc després ni tan sols hegemònica, ja que perdrien la gestió de les seves empreses, nucli fonamental del seu poder sobre el conjunt de la societat. El poder en aquests anys restava en mans de les classes populars, que gràcies a la lluita dels obrers pel seus drets i per la República havien aconseguit iniciar un camí de transformacions socials sense parangó en tota la història de Catalunya i Espanya.

La irrupció de la classe obrera en l'escena política adriana es produirà a partir del 1909 amb els successos de la Setmana Tràgica, i no s'aturarà ni amb la dictadura de Primo de Rivera. Així doncs, el 1936, la immensa majoria de la població, eren treballadors industrials (59,1%), amb un elevat grau d'afiliació sindical (CNT) i amb una rica experiència política (associacions, ateneus, cooperatives i partits republicans d'esquerra que van ser l'escola de molts dels dirigents revolucionaris i antifeixistes locals), que iniciaren una lluita decidida per la seva dignitat com a treballadors i com a éssers humans. La població immigrada va ser fonamental en aquest procés.

Els immigrants van incorporar-se als sectors econòmics que es desenvolupaven a la localitat: 1920, primari i terciari, 1928, secundari i 1936, secundari i terciari. La capacitat d'adaptació de la mà d'obra va ser evident, i les transformacions que el sistema necessitava

van produir-se gràcies precisament a això. D'aquesta manera, els actius dedicats a les dures activitats de l'horta van anar a parar a les no menys dures activitats industrials com a peonada. L'empenta d'aquesta força de treball esdevindrà decisiva alhora d'afrontar els reptes de la societat industrial capitalista i de la defensa de llurs interessos com a classe. Els immigrants, la majoria de la societat adriana (1928 el 86,4% de la població i el 1936 el 83,1), no tenien on retornar, ni volien fer-ho, defensar el que era seu va ser l'únic camí possible i va ser el que van prendre.

El 1920, els immigrants van incorporar-se per ordre d'importància a: l'agricultura (grup 1), els serveis oficials, públics i personals (grup 8), el comerç (grup 6), les indústries o fàbriques (grup 3) i, en menor mesura, a la construcció (grup 4) i els transports, l'emmagatzematge i les comunicacions (grup 7). En el cas de les dones, ho van fer majoritàriament als serveis (grup 8) i a la indústria, mentre que els homes mantenien les pautes esmentades per al conjunt de la població immigrada, però amb uns augments de percentatge en els ocupats en el comerç, l'agricultura i els transports. Els immigrants van ser decisius per al manteniment del pes específic de cada sector, però també van contribuir a augmentar les persones dedicades al comerç i als serveis.

El 1928 no ens permet analitzar els grups d'activitat amb fiabilitat, ja que el tipus d'activitat anomenada *jornaler* no va ser definida correctament –les orientacions dels responsables de l'estadística censal, que demanaven que s'indiqués si els jornalers eren industrials o agraris no va ser respectada–, per la qual cosa tenim un elevat nombre de persones classificades com a obrers industrials, que en realitat són treballadors agrícoles. Malgrat això, és prou evident que durant aquest any el nombre de persones dedicades a la indústria creix molt (com també ho fa el nombre de contribuents industrials). Uns càlculs aproximats ens donen un increment del sector secundari que passa del 30,4% del 1924 al 44,4% del 1928, i una reducció pels mateixos anys del primari, que passa del 53,6% al 39,4 respectivament. En aquest any, el sector més important és similar al de l'anterior, però amb l'increment esmentat del sector secundari i la reducció del primari. La construcció va ser un dels que més va créixer, ja que la localitat en aquests anys presenta el ritme de creixement urbanístic més gran de tot el període (entre el 1924-1930 es construïren uns 1.553 habitatges). Les dones continuen concentrades en la indústria, en el comerç i serveis, per primera i única vegada veiem algunes dones dedicades a la construcció en el col·lectiu de les immigrants (catalanes i no catalanes).

El 1936 presenta una immigració activa total molt similar a la de la resta de la població, i que continua fortament concentrada en els grups d'activitat industrial i de serveis, però mostren alhora ambdós col·lectius, algunes variacions importants. El percentatge de persones dedicades als transports va augmentar de forma espectacular, la millora de les vies de comunicació i el creixent nombre de vehicles industrials fa imprescindible l'arribada de força de treball en aquest sector –així, si el 1927 hi havia sis camions dedicats al transport de mercaderies, el 1936 n'hi hagué 44, el màxim de tot el període–. La construcció va augmentar més en el col·lectiu d'immigrants que en el de la resta de la població, igual que ho va fer el del transport i el dels serveis. Les dones continuen concentrades en els tres sectors clàssics: indústria, serveis i comerç i, per primera vegada, en l'agrari.

Taula XXIII: Evolució de l'activitat de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per sexes, en xifres absolutes i en % sobre el total de sexes i cada grup d'activitat. 1920, 1928, 1936.

<i>1920</i>	<i>Immigrants catalans</i>			<i>Resta immigrants</i>			<i>Total immigrants</i>			<i>Resta població</i>			<i>Població Total</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
<i>ACTIUS</i>															
<i>1</i>	43,6	0,0	39,5	48,0	0,0	37,5	45,3	0,0	38,7	48,8	7,8	43,2	48,2	6,5	42,5
<i>2</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	0,5	0,5	0,0	0,4
<i>3</i>	10,3	0,0	9,3	4,0	14,3	6,3	7,8	9,1	8,0	10,4	35,3	13,8	10,0	30,6	12,8
<i>4</i>	7,7	0,0	7,0	4,0	0,0	3,1	6,3	0,0	5,3	5,5	2,0	5,0	5,6	1,6	5,1
<i>5</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,8	0,8	0,0	0,7
<i>6</i>	17,9	0,0	16,3	8,0	0,0	6,3	14,1	0,0	12,0	10,4	2,0	9,3	11,0	1,6	9,7
<i>7</i>	5,1	0,0	4,7	0,0	0,0	0,0	3,1	0,0	2,7	3,1	0,0	2,7	3,1	0,0	2,7
<i>8</i>	10,3	100,0	18,6	16,0	57,1	25,0	12,5	72,7	21,3	11,7	23,5	13,3	11,8	32,3	14,6
<i>9</i>	5,1	0,0	4,7	20,0	28,6	21,9	10,9	18,2	12,0	8,6	29,4	11,4	9,0	27,4	11,5
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Total absolut</i>	39	4	43	25	7	32	64	11	75	326	51	377	390	62	452
<i>INACTIUS</i>															
<i>10</i>	38,5	9,8	16,7	25,0	5,7	9,3	33,3	7,9	13,4	54,4	10,9	23,0	51,8	10,4	21,5
<i>11</i>	0,0	70,7	53,7	0,0	85,7	69,8	0,0	77,6	60,8	2,0	75,5	55,2	1,8	75,9	56,1
<i>12</i>	0,0	0,0	0,0	12,5	0,0	2,3	4,8	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	0,2
<i>13</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>14</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,2	0,6	0,0	0,2
<i>Altres</i>	61,5	19,5	29,6	62,5	8,6	18,6	61,9	14,5	24,7	42,9	13,5	21,7	45,2	13,7	22,1
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Total absolut</i>	13	41	54	8	35	43	21	76	97	147	384	531	168	460	628
<i>TOTAL</i>	52	45	97	33	42	75	85	87	172	473	435	908	558	522	1.080

<i>1928</i>	<i>Immigrants catalans</i>			<i>Resta immigrants</i>			<i>Total immigrants</i>			<i>Resta població</i>			<i>Població Total</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
<i>ACTIUS</i>															
<i>1</i>	1,8	0,0	1,7	3,2	0,0	3,0	2,6	0,0	2,4	5,8	8,1	5,9	5,0	6,0	5,0
<i>2</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
<i>3</i>	72,4	55,6	70,7	79,3	15,4	75,7	76,4	38,7	73,6	71,8	60,5	71,0	72,9	54,7	71,6
<i>4</i>	11,0	5,6	10,5	5,4	7,7	5,5	7,8	6,5	7,7	7,1	0,0	6,6	7,3	1,7	6,9
<i>5</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>6</i>	3,7	11,1	4,4	3,6	7,7	3,8	3,6	9,7	4,1	5,6	7,0	5,7	5,1	7,7	5,3
<i>7</i>	1,2	0,0	1,1	0,5	0,0	0,4	0,8	0,0	0,7	0,7	0,0	0,7	0,7	0,0	0,7
<i>8</i>	3,1	27,8	5,5	5,4	69,2	8,9	4,4	45,2	7,5	6,1	22,1	7,2	5,7	28,2	7,3
<i>9</i>	6,7	0,0	6,1	2,7	0,0	2,6	4,4	0,0	4,1	2,7	2,3	2,7	3,1	1,7	3,0
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Total absolut</i>	163	18	181	222	13	235	385	31	416	1.144	86	1.230	1.529	117	1.646
<i>INACTIUS</i>															
<i>10</i>	24,7	14,5	18,1	47,5	5,8	15,7	32,7	10,2	17,0	32,1	10,5	16,8	32,2	10,4	16,9
<i>11</i>	5,5	53,4	36,3	6,3	77,1	60,4	5,8	65,2	47,2	8,2	65,5	48,7	7,6	65,4	48,3
<i>12</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>13</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>14</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
<i>Altres</i>	69,9	32,1	45,6	46,3	17,1	24,0	61,5	24,6	35,8	59,6	24,0	34,5	60,1	24,1	34,8
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Total absolut</i>	146	262	408	80	258	338	226	520	746	723	1.741	2.464	949	2.261	3.210
<i>TOTAL</i>	309	280	589	302	271	573	611	551	1.162	1.867	1.827	3.694	2.478	2.378	4.856

1936	Immigrants catalans			Resta immigrants			Total immigrants			Resta població			Població Total			
	ACTIUS	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
1		10,0	0,0	8,6	12,3	3,6	11,2	11,4	2,0	10,2	12,8	1,8	11,4	12,6	1,8	11,2
2		0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,9	0,6	0,0	0,5	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3
3		52,3	52,4	52,3	39,0	46,4	39,9	44,3	49,0	44,9	47,4	64,3	49,6	47,0	62,0	48,9
4		6,2	0,0	5,3	11,3	0,0	9,9	9,2	0,0	8,0	7,0	0,0	6,1	7,3	0,0	6,4
5		0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,9	0,6	0,0	0,5	4,1	0,4	3,6	3,6	0,3	3,1
6		12,3	9,5	11,9	8,7	7,1	8,5	10,2	8,2	9,9	9,9	9,6	9,9	9,9	9,4	9,9
7		11,5	0,0	9,9	13,8	0,0	12,1	12,9	0,0	11,2	8,4	0,7	7,4	9,0	0,6	8,0
8		6,9	38,1	11,3	12,3	39,3	15,7	10,2	38,8	13,9	9,2	21,1	10,7	9,4	23,7	11,2
9		0,8	0,0	0,7	0,5	3,6	0,9	0,6	2,0	0,8	0,9	1,8	1,0	0,9	1,8	1,0
Total		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut		130	21	151	195	28	223	325	49	374	1.920	280	2.200	2.245	329	2.574
INACTIUS																
10		44,1	26,8	33,1	41,3	14,2	21,5	42,9	20,2	27,4	50,6	22,0	31,2	49,4	21,7	30,6
11		0,7	40,8	26,1	0,0	72,5	53,0	0,4	57,5	39,3	0,4	59,1	40,1	0,4	58,8	40,0
12		1,3	0,0	0,5	4,6	0,0	1,2	2,7	0,0	0,9	1,7	0,2	0,7	1,9	0,1	0,7
13		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
14		0,0	0,0	0,0	2,8	0,7	1,2	1,1	0,4	0,6	1,2	0,1	0,5	1,2	0,2	0,5
Altres		53,9	32,5	40,3	51,4	12,5	23,0	52,9	22,0	31,8	46,0	18,6	27,5	47,0	19,1	28,1
Total		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut		152	265	417	109	295	404	261	560	821	1.446	3.024	4.470	1.707	3.584	5.291
TOTAL		282	286	568	304	323	627	586	609	1.195	3.366	3.304	6.670	3.952	3.913	7.865

Llegenda: Actius = que declaren fer alguna activitat remunerada en el cens o padró. Altres = Sense dades majoritàriament menors. 1= Agricultura, ramaderia i pesca, 2 = Mines i pedreres, 3 = Indústries o fàbriques. 4 = Construcció. 5 = Electricitat, gas, aigua i serveis sanitaris. 6 = Comerç. 7 = Transports, emmagatzematge i comunicacions. 8 = Serveis oficials, públics i personals. 9 = Activitats professionals mal especificades. Inactius = No realitzen activitats remunerades. 10 = Estudiants. 11 = Mestresses de casa. 12 = Jubilats. 13 = Rendistes i 14 = Incapacitats.

Font: Elaboració pròpia.

Taula XXIV: Qualificació professional de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per sexes, en xifres absolutes i en % sobre el total de sexes. 1920, 1928, 1936.

1920	<i>Immigrants catalans</i>			<i>Resta immigrants</i>			<i>Total immigrants</i>			<i>Resta població</i>			<i>Població Total</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
1	50,0	0,0	44,2	63,6	28,6	55,2	55,0	16,7	48,6	23,1	7,8	21,0	28,2	9,5	25,5
2	50,0	100,0	55,8	36,4	71,4	44,8	45,0	83,3	51,4	76,3	90,2	78,2	71,3	88,9	73,8
3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	0,5	0,5	0,0	0,5
8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0	0,3	0,0	1,6	0,2
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	38	5	43	22	7	29	60	12	72	320	51	371	380	63	443
1928															
1	74,2	50,0	71,8	77,8	15,4	74,4	76,3	35,5	73,3	68,3	43,7	66,6	70,3	41,5	68,3
2	25,2	38,9	26,5	21,3	61,5	23,5	22,9	48,4	24,8	30,3	47,1	31,4	28,4	47,5	29,8
3	0,0	11,1	1,1	0,5	23,1	1,7	0,3	16,1	1,4	0,7	9,2	1,3	0,6	11,0	1,3
4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
5	0,6	0,0	0,6	0,5	0,0	0,4	0,5	0,0	0,5	0,4	0,0	0,4	0,5	0,0	0,4
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	163	18	181	221	13	234	384	31	415	1.143	87	1.232	1.527	118	1.647
1936															
1	35,6	47,6	37,3	60,4	62,1	60,6	51,0	56,0	51,6	53,7	52,0	53,5	53,3	52,6	53,2
2	59,8	47,6	58,2	33,2	34,5	33,3	43,3	40,0	42,9	37,0	43,3	37,7	37,9	42,8	38,5
3	1,5	4,8	2,0	3,7	3,4	3,7	2,9	4,0	3,0	1,7	2,5	1,8	1,8	2,8	2,0
4	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,8	0,6	0,0	0,5	0,3	0,0	0,3	0,3	0,0	0,3
5	0,8	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3	3,6	1,8	3,4	3,1	1,5	2,9
6	0,8	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3	1,7	0,0	1,5	1,5	0,0	1,3
7	1,5	0,0	1,3	1,8	0,0	1,6	1,7	0,0	1,5	1,8	0,4	1,6	1,8	0,3	1,6
8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	132	21	153	217	29	246	349	50	399	2.040	277	2.317	2.389	327	2.716

Llegenda: 1 = No qualificat/da. 2 = Qualificat/da. 3 = Tècnic mig i/o encarregat/da. 4 = Tècnic superior. 5 = Propietari/a o empresari/a. 6 = Arrendatari/a i 7-8 = Parcers.

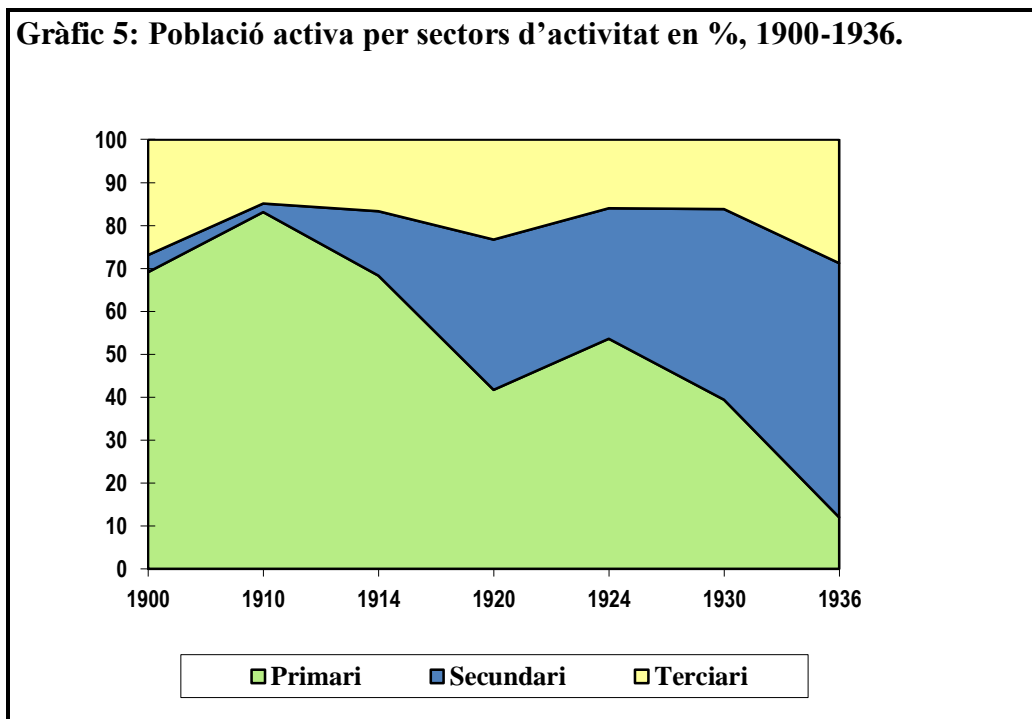
Font: Elaboració pròpia.

El 1920, la mà d'obra va ser majoritàriament qualificada en el col·lectiu de la resta de la població i menys en el col·lectiu dels immigrants –els immigrants catalans estaven lleugerament més qualificats que els immigrants no catalans–. Les dones estaven més qualificades que els homes en tots els col·lectius, ja que s'incorporaren a activitats per a les quals tenien preparació: servei domèstic o indústria tèxtil.

A partir del 1920, la instal·lació de noves indústries que necessitaven en gran quantitat mà d'obra forta i resistent, i no tant personal qualificat, va ser el període de peonada industrial. El 1928 els no qualificats van ser sempre més del 65% de la població total (ambdós sexes) i de la masculina, de tots els col·lectius (en el dels immigrants el percentatge arribava al 73,3% i en la resta de la població al 66,6). La diferència de qualificació segons si els immigrants eren catalans o no, va desaparèixer en els grups dels homes i en el total (sexes reunits). Les dones també van presentar uns percentatges de qualificació inferiors, però en cap cas (exceptuant les dones immigrants catalanes) les no qualificades van ser majoria, ans al contrari, en aquest any hi havia poques dones que treballaven, exceptuant les que tenien una elevada qualificació: així, ens trobem amb uns percentatges de dones encarregades de fàbriques o comerços o serveis sanitaris elevats (evidentment no en xifres absolutes), el 11% de les dones actives del municipi eren tècniques mitjanes o encarregades. El desenvolupament de la societat industrial va fer aparèixer diferents nivells de qualificació: tècnics de diferent nivells (mitjà o superior), treballadors per compte pròpia (arrendataris, parcers, artesans, comerciants) i propietaris agrícoles i urbans o empresaris. Aquests grups van anar agafant força al llarg del procés industrialitzador. Així, si el 1920 van representar el 0,7% del total de la població, el 1928, l'1,9 i el 1936 van ser ja el 8,3%. El grup dels immigrants va estar format per personal d'aquest tipus en menor percentatge, però també força significatiu: així, el 1936 el 5,6% formaven part d'aquest grup, mentre que només van ser el 1,9 el 1928, i cap el 1920.

Aquesta població immigrant –que és la que portava al municipi menys de 23 mesos en cadascun dels anys analitzats–, mantenia unes diferències de qualificació poc importants respecte a la població existent, sobretot a partir del gran creixement urbanístic, la qual cosa ens torna a reafirmar la nostra hipòtesi: la població que arriba a Sant Adrià de Besòs en aquests anys ho fa buscant un lloc de residència i un treball més adequat, i va ser una població que va viure a les localitats veïnes on va desenvolupar (i molts van continuar desenvolupant) activitats laborals amb un nivell de qualificació similar al de la població existent en el moment de la seva arribada.

Els sectors econòmics de la localitat ens revelen els ritmes del pas del món agrari a l'industrial, i com els immigrants van afavorir aquest trànsit. Entre 1900-1924 la població va dedicar-se majoritàriament a l'agricultura amb el suport de les pròpies forces (creixement natural) fins al 1910, i amb l'ajuda de les alienes fins el 1924 (creixement migratori). L'evolució de l'agricultura va fer que el nombre d'ocupats a partir de les millores tècniques (bombes d'aigua pels recs, adobs i maquinàries) augmentessin, ja que per portar endavant una

agricultura de tipus intensiu d'horta era imprescindible una abundant mà d'obra –a partir del 1914, ja que al principi les millores tècniques van significar la reducció (mínima) del nombre d'ocupats–. Aquesta població necessària va arribar de Múrcia. La contínua demanda local, provincial i internacional (patates) van fer que el 1928 treballassin en el sector 649 persones i que l'expansió de la urbanització i la reducció de la demanda fes que es perdessin 330 llocs de treball. El subsector del primari que hem anomenat mines i pedreres (grup 2), no va generar gaires llocs de treball a la localitat: 1920, 2; 1928, 3 i 1936, 8, relacionats amb el –Servicio de Arenas de Barcelona”, situat al marge dret del riu Besòs, al costat del Pont de la N-II.

El sector secundari va tenir uns inicis difícils al segle XX, ofegat pel pes de l'agricultura, i no serà fins l'inici de la conversió de l'espai/recurs mitjà de producció agrari en industrial –per la venda de terrenys dels propietaris forans a partir del 1910–, que aquest sector va començar a créixer. L'arribada de l'empresa química Miquel & Widmer, de la tèxtil Baurier (HNPB), de les elèctriques (CGESA i EECSA) i la metal·lúrgica (SGEMSA), a partir del 1910, va traduir-se en la creació d'un elevat nombre de llocs de treball en el sector. Entre el 1900-10, els treballadors industrials representaven entre el 2-4% de la població activa, i les seves feines estaven destinades a servir de suport a l'agricultura (fabricant de carros i ferrers). El 1914 va ser el punt d'inflexió: amb l'aparició de la principal indústria adrienenca, la Baurier, la indústria guanyà pes relatiu any rere any, però no va ser fins el 1928 quan el sector va ser el més important en nombres absoluts (731 persones) i relatius (44,4%). L'increment de l'activitat en el sector i en l'àrea del Besòs va determinar-ne el seu futur, ja que els treballadors industrials van convertir-se en majoria absoluta el 1936, amb 59,1% de la població activa i 1.625 treballadors.

Taula XXV: Evolució de la població activa per sectors econòmics de Sant Adrià de Besòs i Catalunya. 1900-1936 (en % i en xifres absolutes).

Anys	Sant Adrià de Besòs						Catalunya					
	Primari		Secundari		Terciari		Primari		Secundari		Terciari	
	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.
1900	69,1	121	4,0	7	26,9	47	52,4	450,9	27,7	237,9	19,9	171,2
1910	83,1	162	2,0	4	14,9	29	41,4	370,4	34,7	310,1	23,9	214,1
1914	68,3	155	15,0	34	16,7	38	—	—	—	—	—	—
1920	48,5	219	21,0	95	30,5	138	33,0	346,2	42,3	443,5	24,7	258,6
1924	53,6	556	30,4	315	16,0	166	—	—	—	—	—	—
1930	39,4	649	44,4	731	16,2	267	26,3	317,9	51,5	623,8	22,2	268,3
1936	11,6	319	59,1	1.625	29,3	805	26,2	320,1	43,6	532,9	30,2	368,8

* Les dades de Catalunya: Anna Cabré i Isabel Pujades, *op. cit.* pàg. 88.

* Les xifres absolutes en milers de persones (x1000).

* Les dades dels anys 1930 i 1940 en el cas de Sant Adrià de Besòs són de 1928 i 1936 respectivament.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades dels Censos i Padrons municipals i de l'INE.

Els subsectors en què hem dividit el sector secundari: Indústries o fàbriques (grup 3), Construcció (grup 4), i Electricitat, gas, aigua i serveis sanitaris (grup 5), revelen la composició interna del sector. Al 1920, les indústries van ocupar al 68,8% del sector terciari, la construcció al 27,4 i l'electricitat, aigua, gas i serveis sanitaris al 3,8. Al 1928 els càlculs

aproximatns ens donen la distribució següent: indústria, 84,3 i construcció 15,6. Els resultats per al 1936 van ser respectivament: 83,7, 10,9 i 5,4. D'aquestes dades podem concloure que el subsector que més actius aportà al conjunt del sector terciari va ser el de les indústries o fàbriques, seguit del de la construcció i dels de producció d'electricitat. El pes de la indústria tèxtil va ser molt gran, malgrat que no disposem del total dels obrers a totes les empreses del sector, les que tenim, ens mostren el pes d'aquest subsector industrial i la importància de l'empresa Baurier. Així, el 1924 els obrers tèxtils representen el 70% dels treballadors industrials, el 1928 el 50% i el 1936 el 25%. Les nostres dades són gairebé idèntiques a les de Badalona, ja que el 1929 el subsector tèxtil va ocupar al 47,6% dels treballadors del sector secundari.

El sector terciari, abans del 1914, va mantenir el nombre d'actius (amb una petita davallada entre el 1900-10), que estava format fonamentalment per petits comerciants, servei domèstic, empleats municipals i alguns professionals (mestre i llevadora), en xifres molt similars. Però a partir del 1920, observem que les necessitats de serveis de les persones que van arribar al poble s'havien de garantir, per la qual cosa es va incrementar el nombre d'efectius de forma continuada i sense cap retrocés –la regressió en les xifres relatives va ser deguda a l'augment dels altres sectors i no per la seva disminució–, fins el 1936, any en què és el segon sector d'activitat que representa el 29,3% de la població activa i ocupa a 805 persones.

Els diferents subsectors en què hem dividit el sector terciari són: el Comerç (grup 6), els Transports, emmagatzematge i comunicacions (grup 7) i els Serveis oficials, públics i personals (grup 8). El pes de cada subsector sobre el conjunt del sector terciari (en tant per cent) va presentar respectivament la següent evolució: 1920, 35,9; 10 i 54,1. 1928, 39,8; 5,3 i 54,9. I 1936, 34; 27,5 i 38,5. El subsector que més ocupació va generar va ser el dels serveis (g.8), seguit del comerç (g.6) i dels transports (g.7).

Els immigrants –vegeu: *Taula XXVI*– van incorporar-se als sectors econòmics més dinàmics de cada moment, segons la demanda de llocs de treball que aquests sectors generaven. Així, si els llocs de treball es concentraven en el sector primari, els immigrants també ho feien, però en una proporció diferent a la de la població existent, per la qual cosa la seva incorporació (quan quantitativament era significativa) reforçava determinades activitats i en reduïa d'altres, en el nostre estudi sempre mínimament.

Les dones immigrants van influir en l'increment del sector terciari, ja que s'hi incorporen majoritàriament entre el 1920-36 (especialment entre el 1920-28), alhora que la

seva influència va ser negativa en el primari i en el secundari fins el 1928, any a partir del qual la seva distribució per sectors econòmics va ser molt semblant a la de la resta de les dones de la població. Els canvis que introdueixin els homes immigrants van sempre en el sentit de mantenir en proporcions similars els diferents sectors econòmics. La majoria de la població que arriba són treballadors assalariats que s'incorporen als sectors econòmics que es desenvolupaven, i només hi arriben persones que introdueixen noves activitats per compte pròpia (en alguns dels sectors econòmics) fins el 1928-36, període en el qual observem que el grup dels empresaris o propietaris, arrendataris i parciers augmenta.

Entre el 1914-36 va produir-se un fort creixement i una gran diversificació de l'economia catalana, i encara més la del Barcelonès i de la nostra localitat. El creixement de la població entre 1916-35 va ser en un 76,6% producte de la immigració. Els immigrants van dinamitzar encara més l'economia catalana i van fer que el creixement econòmic fos encara més ràpid, en altres paraules la renda va créixer més, i millora en un 75% durant aquests vint-i-dos anys del període⁴⁰. De tota manera, el creixement va ser de tipus mitjà, comparat amb d'altres períodes de creixement de l'economia catalana. Així doncs, seria superior al dels primers anys del segle XX i als de la postguerra, i inferior al període d'industrialització del segon terç del segle XIX i al de 1960-1975.

DestACA. en aquests anys, un creixement ràpid i una transformació profunda de l'aparell productiu. Els canvis es van fer sentir en la productivitat, en la tecnologia i en la diversificació dels béns produïts. Pel que fa a l'agricultura, cal parlar d'un extraordinari increment de la productivitat, fruit de la mecanització, de la utilització d'adobs artificials i de la dedicació dels pagesos catalans als productes intensius d'alta cotització.

L'electrificació va endegar una mecanització general de tots els processos de transformació. En el cas català, aquesta electrificació va anar aparellada amb una important diversificació de la pròpia producció industrial. Van aparèixer sectors industrials nous: empreses químiques, metal·lúrgica i els materials de construcció. Si bé, la indústria catalana per excel·lència: el tèxtil, va anar rebaixant el seu pes dins del conjunt de la indústria, mai no va deixar de ser un dels més importants i destacables.

El procés de creixement de la població i les polítiques d'obres públiques, determinaren un fort creixement del sector de la construcció, que empenyí a altres sectors econòmics. Aquest procés d'urbanització significà un increment dels serveis comercials i públics propis de la ciutat.

⁴⁰. SUDRIÀ I TRIAY, Carles Nadal. «Una societat plenament industrial». A: DD.AA. *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Vol. 6. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989, pàg. 27.

L'aparició dels automòbils moguts per gasolina va revolucionar el món del transport. Les activitats financeres van transformar-se i van perdre protagonisme les entitats autòctones (el 1920 feren fallida els dos bancs més importants de Catalunya). En resum: *“l'economia catalana del 1936 era ben diferent de la del 1914. Produïa més, produïa productes i serveis més diversificats, i els produïa amb uns costos menors i amb una tecnologia més avançada”*.⁴¹

Seguint les reflexions de Carles Sudrià, els anys anteriors a la Primera Guerra Mundial no havien estat especialment positius per a l'economia catalana: el sector tèxtil, després de les pèrdues colonials, tenia greus problemes de mercat. Un mercat interior poc dinàmic –a causa d'una agricultura endarrerida i unes baixes rendes dels camperols– que oferia poques possibilitats de creixement de la demanda i de la indústria catalana.

Malgrat no haver conquerit mercats internacionals, pel fet de tenir uns costos de producció massa elevats, la protecció aranzelària de 1891 i de 1906 va estimular la producció interior d'alguns productes (automòbil, energia elèctrica i/o química), amb la participació de capital estranger. *“En conjunt, doncs, l'economia catalana dels primers quinze anys del segle XX apuntava ja algunes de les característiques pròpies de l'evolució posterior, però es desenvolupava lentament com a conseqüència de l'estancament que patia el principal sector productiu [el tèxtil]”*.⁴²

La neutralitat espanyola, una vegada esclatà la Primera Guerra Mundial, va afectar l'economia catalana per la via del comerç exterior. Catalunya en essència era, i és, una economia de transformació de primeres matèries (alienes) en productes. Les alteracions de les relacions comercials exteriors afectaren l'economia de formes diferents:

- **Positives:**
 1. Obriren mercats internacionals als productes propis (països bel·ligerants deixen d'exportar i es converteixen molts d'ells en compradors).
 2. Eliminaren la competència estrangera en el mercat interior (afavorint el desenvolupament industrial).
- **Negatives:**
 1. Imposaren dificultats als subministraments exteriors de primeres matèries i d'aliments (de les dels països bel·ligerants i d'altres més llunyans).
 2. - Forçaren la disminució de les vendes d'alguns productes d'exportació tradicionals (béns no indispensables o a països llunyans).

⁴¹. *Ibidem*, pàg. 28.

⁴². *Ibidem*, pàg. 30.

Les conseqüències van ser: *—un increment substancial de l'activitat econòmica, si bé que mal repartida, tant pel que fa als sectors afectats com pel que fa als beneficis obtinguts*".⁴³ Els factors positius afectaren els sectors més desenvolupats de l'economia catalana i els negatius a alguns sectors exportadors. L'encariment dels aliments i l'augment dels beneficis empresarials van produir un agreujament dels conflictes socials i un repartiment desigual de la renda. Un altre efecte de la guerra va ser l'aparició de noves activitats industrials: química i metal·lúrgia.

Els efectes de la Primera Guerra Mundial van durar fins la darrereria del 1920. Després d'aquest any, van decaure les exportacions i va finalitzar l'expansió del tèxtil, la producció va tornar a nivells normals, però superiors als de preguerra. Les noves indústries van haver de recórrer a la protecció aranzelària, per poder suportar la competència estrangera. L'aranzel F. Cambó (Ministre d'Hisenda) de 1921-1922, anava en aquesta direcció.

Després del cop d'Estat de Primo de Rivera (13-11-1923), s'inicià un nou període en el qual l'economia catalana retrobà el seu impuls expansiu. El creixement de la segona meitat dels anys vint no es produí exclusivament per la política econòmica de la Dictadura —grans despeses estatals en obres públiques (preses, carreteres, ferrocarrils) que estimularen la indústria pesada i tota l'economia—, ja que la capacitat d'influència del pressupost de l'Estat en el conjunt de l'economia era massa petita, per la qual cosa cal cercar el creixement en la força del sector privat.

L'expansió econòmica espanyola i la catalana es dona en un context internacional expansiu (increment del comerç exterior). L'increment de la productivitat va produir-se gràcies als beneficis obtinguts durant la Primera Guerra Mundial i a la demanda externa (entre 1922-31 la producció agrària espanyola augmentà un 25%). L'augment de la productivitat agrària, beneficià la indústria catalana, ja que n'eren els seus clients. L'arribada dels immigrants va significar l'increment de la demanda d'habitatges (expansió extraordinària del sector de la construcció i dels lligats amb ells, tant del públic com del privat) i dels serveis. La millora dels nivells de renda a tot l'Estat empenyí el consum cap a productes amb més valor afegit (electrodomèstics i automòbils).

Si a aquest fenomen li afegim l'increment de la demanda de productes d'exportació (taps de suro i fruita seca), i comprovem que la producció de la majoria d'adobs que transformaven l'agricultura espanyola es feien a Catalunya, ens adonarem que la importància

⁴³. *Ibidem*, pàg. 31.

del desenvolupament econòmic d'aquest període es centra en nous sectors menors i no en el tèxtil.

L'expansió descrita va arribar fins els anys 1931-1932, després es va produir una reculada sostinguda, que s'explica per la tardana influència de la crisi econòmica internacional a Espanya (caiguda de la borsa de Nova York a finals de 1929 i esfondrament del comerç internacional a l'any 1930).

Malgrat l'expansió del període de la Dictadura, els sectors bàsics de l'economia catalana eren encara els de béns de consum. L'increment dels salaris reals que la República va afavorir i les excel·lents collites van significar un bon nivell de demanda de teixits i d'altres productes de consum, compensant, en certa mesura, la davallada de la metal·lúrgia, de la indústria dels materials de construcció i dels sectors exportadors. L'any 1935, ja s'havien recuperat els nivells de renda i producció dels anys anteriors. *—En definitiva, el període que va del 1914 al 1936 va caracteritzar-se per una profunda variabilitat, amb fases de forta expansió i fases d'estancament (...). El resultat fou un progressiu alliberament de la dependència tèxtil, una millora general de la productivitat i, en darrer terme, la conformació d'una economia moderna no gaire diferent de la pròpia dels països veïns.*⁴⁴

Catalunya i Sant Adrià de Besòs, durant els primers quaranta anys del segle XX, van incrementar substancialment la seva població activa gràcies a l'arribada dels immigrants. Aquests, a la localitat, s'incorporaren inicialment (1900-20) al sector primari, i posteriorment al secundari i terciari (1921-1936), mentre que a la resta de Catalunya ho van fer bàsicament al secundari i terciari.

Catalunya, al començament del segle, tenia ocupats en el sector primari el 53,4% de la població activa, Espanya el 60,3% i Sant Adrià de Besòs el 69,1%. Al final del període (1940) el percentatge de catalans actius en el sector primari era del 26,2%, el d'espanyols el 50,5, i el d'adrianencs el 11,6. En definitiva, Sant Adrià de Besòs s'havia convertit en una societat industrial capitalista, igual que Catalunya, però no el conjunt d'Espanya.

Les transformacions esmentades s'iniciaren tant a Catalunya com a Sant Adrià de Besòs a partir de la Primera Guerra Mundial, però mentre que al país la translació a les xifres d'ocupats va ser immediata —poc després de finalitzar la guerra (1920) el sector secundari era el que tenia més actius—, a la localitat el procés va ser més lent, puix que aquesta presentava en els anys anteriors a la guerra uns actius agraris molt elevats (70-80%) i perquè molts treballadors de les grans empreses no vivien a la localitat fins iniciar-se el procés

⁴⁴. *Ibidem*, pàg. 34.

d'urbanització a partir del 1920. Quan aquests compren o lloguen cases a les noves urbanitzacions i arriben altres immigrants, el sector secundari serà el majoritari (1928). El 1930 Espanya presenta el percentatge més elevat d'actius del sector secundari (26,5), xifra similar a la que tenia Catalunya el 1900 o Sant Adrià de Besòs el 1920-24. Per últim, el sector terciari a Catalunya i la localitat presenta una evolució en xifres relatives molt poc homogènia, que amaga (degut al creixement espectacular del secundari) la tendència del sector a l'augment, com podem comprovar a les xifres absolutes. En ambdós àmbits el moment de màxima activitat en el sector és al final del període, i el creixement més important es produí durant el període republicà.

La Segona República i la Guerra Civil van significar per a Catalunya i Espanya una reducció dels ocupats al sector secundari, la caiguda però fou el doble de l'espanyola en el cas català (Catalunya va perdre gairebé 90.000 llocs de treball en el sector). Sant Adrià de Besòs va augmentar el seu caire industrial durant els anys de la República i després d'aquesta, el 1950 el 69,3% de la població treballa en el sector secundari, el 5,4 en el primari i el 25,3 en el terciari.

Les dones immigrants s'incorporaren en el 1920 al sector serveis, de forma absoluta (88,9% del total) i una mica menys en el 1928 (54,8), alhora que en aquest any ho feren al secundari i en cap del dos al primari, el 1936 les dones s'incorporen al primari, i una mica més al secundari, però es manté el terciari amb força (47,9% del total). Les dones immigrants catalanes entre el 1928-36 es concentraren sempre amb més del 50% del total de les actives en el sector secundari, i mai van no fer-ho en el primari. Les dones immigrants no catalanes van concentrar-se sempre en el sector serveis més que les catalanes. Els homes immigrants, tant catalans com els qui no ho són presenten diferències poc significatives i, en general, sempre hi va haver un major nombre d'immigrants no catalans en el sector primari i inferior en el secundari.

Taula XXVI: Sectors econòmics de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per sexes i , en xifres absolutes i en % sobre el total de sexes. 1920, 1928, 1936.

1920	<i>Immigrants catalans</i>			<i>Resta immigrants</i>			<i>Total immigrants</i>			<i>Resta població</i>			<i>Població Total</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
<i>Primari</i>	45,9	0,0	41,5	60,0	0,0	48,0	50,9	0,0	43,9	54,0	11,1	49,4	53,5	8,9	48,5
<i>Secundari</i>	18,9	0,0	17,1	10,0	20,0	12,0	15,8	11,1	15,2	18,5	52,8	22,2	18,0	44,4	21,0
<i>Terciari</i>	35,1	100,0	41,5	30,0	80,0	40,0	33,3	88,9	40,9	27,5	36,1	28,4	28,5	46,7	30,5
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Total absolut</i>	37	4	41	20	5	25	57	9	66	298	36	334	355	45	400
1928															
<i>Primari</i>	2,0	0,0	1,8	3,2	0,0	3,1	2,7	0,0	2,5	6,2	8,3	6,3	5,3	6,1	5,4
<i>Secundari</i>	89,5	61,1	86,5	87,0	23,1	83,4	88,0	45,2	84,7	81,0	61,9	79,7	82,8	57,4	81,0
<i>Terciari</i>	8,6	38,9	11,8	9,7	76,9	13,5	9,2	54,8	12,8	12,8	29,8	14,0	11,9	36,5	13,7
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Total absolut</i>	152	18	170	216	13	229	368	31	399	1.113	84	1.197	1.481	115	1.596
1936															
<i>Primari</i>	10,1	0,0	8,7	13,4	3,7	12,2	12,1	2,1	10,8	13,1	2,2	11,8	13,0	2,2	11,6
<i>Secundari</i>	58,9	52,4	58,0	51,5	48,1	51,1	54,5	50,0	53,9	59,1	65,8	60,0	58,4	63,5	59,1
<i>Terciari</i>	31,0	47,6	33,3	35,1	48,1	36,7	33,4	47,9	35,3	27,8	32,0	28,3	28,6	34,4	29,3
<i>Total</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Total absolut</i>	129	21	150	194	27	221	323	48	371	1.902	275	2.176	2.225	323	2.547

1.3.1. Les grans indústries

La conversió de l'espai/mitjà de producció agrari en industrial va ser l'element motor del procés d'urbanització, i el que va impulsar alhora la creació de l'espai/consum col·lectiu – infraestructures de comunicació (carreteres, vies, carrers) o de serveis (escoles, hospitals, mercats, parcs,...) –, o individual (habitatges). La conversió de l'espai rural en urbà fou dirigida pels grans propietaris del sòl, els grans industrials -tots ells forans-, i amb la col·laboració de les autoritats municipals.

Les grans indústries organitzaren el territori adrianenc i ocuparen al final del període entre el 15-20% de la superfície del municipi. A finals de la dècada dels trenta, pràcticament cadascun dels barris de la localitat tenia la seva zona industrial. El barri que presentava la major superfície ocupada per grans indústries era el de La Catalana, que tenia el 32,9% del seu sòl dedicat a ús industrial, seguit de Sant Joan Baptista (16,6), de La Mina (6,6) i de Sant

Taula XXVII: Les grans empreses adrianenques, 1906-1936.

<i>Anys</i>	<i>Empreses</i>	<i>Barri</i>	<i>Sectors</i>	<i>S. en m²</i>
1906	Miquel y Widmer Societat en Comandita	2	Química	44.069
1912	Energía Eléctrica de Cataluña, SA	2	Elèctric	58.947
1912	Hijos y Nieto de Pedro Baurier	2	Tèxtil	29.209
1913	Viuda de J. Llandrich	1	Cartró	7.954
1915	Catalana de Gas y Electricidad, SA	4	Elèctric	329.239
1915	Fomento de Obras y Construcciones SA	5	Incineradores	49.000
1916	Almacenes de Obras Públicas	4	Construcció	1.400
1916	Servicio de Arenas de Barcelona	4	Construcció	4.200
1917	Viuda e Hijos de Pedro Nicolau	2	Química	8.400
1918	Sociedad General de Electro-Metalúrgia, SA	5	Metal·lúrgica	15.026
1920	M. R. Tey	2	Química	29.379
1923	Compañía Española Fabricación Mecánica del Vidrio SA	2	Vidre	30.000
1924	Viñas Goig, SA	2	Tèxtil	15.000
1930	Juan Roqueta Arnella	1	Cartró	3.303
1930	Compañía Fonográfica Hispanoamericana, SA.	1	Plàstic	3.779
1936	Productos "Búfalo", SA	1	Química	4.282

Font: Elaboració pròpia a partir de diferents fonts de l'ASAB, dels plànols de Sant Adrià de Besòs: plànols de Vicenç Martorell de 1916-24 i dels càlculs del Dept. d'Urbanisme Municipal de Sant Adrià de Besòs.

Adrià Centre (4,9). Aquestes xifres no poden amagar però, que més del 55,5% del total del sòl industrial del municipi estava al barri de La Catalana i el 30,9 al de Sant Joan Baptista, barri que era el veritable motor industrial de la localitat, ja que tenia en el seu sòl les indústries que ocupaven a la major part de la mà d'obra industrial – l'any 1923, el nombre de treballadors ocupats en les indústries del barri eren aproximadament uns 400, i 800 el 1942–. El 1923, les grans empreses de La Catalana, La Mina i Sant Adrià Centre donaven feina a uns 160, 50 i 30 treballadors respectivament.

Taula XXVIII: L'ús del sòl de les grans indústries per barris, 1906-1936.

<i>Barris</i>	<i>Superfície m²</i>				
	<i>Total</i>		<i>Industrial (grans indústries)</i>		<i>A/B (%)</i>
	<i>Absolut</i>	<i>%</i>	<i>Absolut</i>	<i>%</i>	
1. Sant Adrià Centre	389.381	10,1	19.254	3,2	4,9
2. Sant Joan Baptista	1.120.148	28,9	186.285	30,9	16,6
3. La Verneda	393.267	10,2	0	0,0	0,0
4. La Catalana	1.015.478	26,2	334.839	55,5	33,0
5. La Mina	951.725	24,6	62.763	10,4	6,6
Total municipi	3.870.000	100,0	603.141	100,0	15,6

Llegenda: A = Superfície aproximada del barri B = Sòl d'ús industrial (grans indústries).

Font: Elaboració pròpia a partir de la *Taula XXVII*.

Les grans indústries adriàtiques es situaren al municipi per diferents motius, com ja s'ha dit a l'inici del capítol. Els fonamentals van ser: la proximitat a Barcelona, nucli fonamental del desenvolupament econòmic de Catalunya i d'Espanya; la pressió impositora molt reduïda (a la localitat no s'havien de suportar els arbitres especials de Barcelona); les bones comunicacions (tren, carretera nacional, tramvies, etc.); el suficient assortiment d'aigua i electricitat; la facilitat per fer servir el riu com a col·lector de les aigües residuals i, per últim, la possibilitat d'accedir a sòl en bones condicions econòmiques i sense gaire problemes per a la urbanització. A partir de l'anàlisi de diferents documents municipals es pot constatar l'interès del poder local i del seu arquitecte per industrialitzar el municipi; la creació d'illes industrials tancant o obrint carrers, la reserva de sòl per a la indústria, etc. El mateix arquitecte municipal i la seva germana (Carmen) posseïen una propietat a la finca *Los Novales*, que inicialment volien dedicar a la radicació d'una indústria.

Les dues grans indústries elèctriques s'instal·laren a la desembocadura del Besòs, per la proximitat a Barcelona i a Badalona, per la facilitat d'utilitzar l'aigua de mar per a la refrigeració de les seves instal·lacions de producció d'electricitat i per la facilitat de fer arribar el carbó a les seves instal·lacions, mitjançant les vies fèrries que entraven a les seves empreses.

Així doncs, l'electrificació del municipi va suposar l'arribada de tot un conjunt d'indústries que utilitzaven com a font d'energia l'electricitat produïda per les dues companyies elèctriques. Així, si abans de l'electrificació la companyia química Miquel y Widmer SC produïa la seva pròpia electricitat, després de l'aparició d'aquestes dues indústries deixa de fer-ho.

La SGEMSA, gràcies a les centrals tèrmiques va poder produir acers especials en un forn trifàsic de 750 KVA. La Compañía Española para la Fabricación Mecánica Vidrio SA va fer servir els dos elements tècnics fonamentals per a desenvolupar la seva activitat industrial:

l'electricitat i l'accés a la xarxa ferroviària (també posseïa un accés a les seves instal·lacions que permetia l'arribada de les matèries primeres i la seva sortida per a qualsevol lloc d'Espanya o d'Europa).

Les altres indústries, com les tèxtils (Baurier, Viñas Goig SA), les de producció de cartró (Viuda de J. Llandrich i Joan Roqueta Arnella), les de tractament de la fusta (Viuda e Hijos de Pedro Nicolau), les químiques (Manuel y Ramon Tey) o les de recollida d'escombreries (FOCSA, que tenia un forn crematori de deixalles a La Mina) també aprofitaren per desenvolupar llurs activitats l'energia elèctrica i la proximitat a Barcelona.

La carretera nacional va facilitar també la creació d'indústries lligades al desenvolupament de Barcelona; la FOCSA, quan el 1915 obté la concessió de la neteja viària de Barcelona, s'instal·là al municipi per les bones comunicacions i per les facilitats donades per l'Ajuntament. I els *Almacenes de Obras Públicas* i el *Servicio de Arenas de Barcelona*, que s'instal·len al costat de la nacional per tal de donar servei a les obres públiques que la ciutat necessitava per desenvolupar l'àrea del Besòs i per mantenir en bon estat les comunicacions amb el nucli industrial naixent i amb Badalona.

Taula XXIX: Els protagonistes del pas del món agrari a l'industrial, 1903-1919.

<i>Any venda</i>	<i>Propietaris venedors</i>	<i>m²</i>	<i>Industrials adquiridors</i>
1903	Joaquín de Font y Vinyals	22.648	Hijos y Nieto de Pedro Baurier
1907	Jaime Bachs	13.206	
1909	Joaquín de Font y Vinyals	44.069	Miquel y Widmer, SC
1914	Dolores Sagrera Salva	1.000	Energía Eléctrica de Cataluña, SA
	Francisco Barriga Villa	19.912	
	Rosa Riera Sarradell	13.813	
	SGIC o CGE *	24.222	
1915	Consuelo/Pilar de Moragas	49.000	Fomento de Obras Construcciones, SA
1915	Pilar Bassols de Cabanes	329.239	Catalana de Gas y Electricidad, SA
1917	Francisco Casellas Reig (pare)	21.621	Establecimientos vitivinícolas Pedro i Jaime Casellas
	Juan Fusté Serra Seguí	5.509	
1917	Francisco de Font y Cots	8.400	Viuda e Hijos de Pedro Nicolau
1918	Consuelo de Vidal y Moragas	15.026	Soc. General Electrometalúrgica, SA
1919	Ana de Font y Cots	29.379	Manuel y Ramon Tey Enrich

Llegenda: SIGC= Sociedad General de Industria y Comercio i CGE= Compagnie Generale d'Electricité.

Font: Elaboració pròpia a partir dels amillaraments de 1918 i dels seus apèndixs: 1911 (ACA. HL-1259/37), 1914 (ACA. HL-1253/40), 1916 (ACA. HL-1255/90), 1918 (ACA. HL-1247/51) i 1932-33 i diferents expedients d'obres municipals (ASAB).

En definitiva, la proximitat a la ciutat comtal (consumidors) i les facilitats trobades al municipi (tècniques i polítiques) per al desenvolupament de les seves activitats econòmiques feren que Sant Adrià de Besòs es transformés en un nucli industrial i obrer de primera magnitud, farcit d'indústries punteres d'importància nacional (CGESA, EECSA, SGEMSA, CEFMVSA, HNPB o la *Compañía Química del Besòs*, continuadora de la MWSC), tant per la seva producció altament especialitzada, com pel volum de producció i de llocs de treball creats.

El sòl que compraren les grans indústries era propietat, gairebé tot, de barcelonins, per la qual cosa els grans negocis de conversió de l'espai recurs/inicial (o medi de producció agrari) en mitjà de producció industrial es feren als despatxos de Barcelona i no al municipi, puix que propietaris del sòl i compradors tenien fixada la seva residència a la capital de Catalunya. Les grans indústries de la localitat tenen en comú l'absentisme dels seus propietaris, i no només pel fet de ser grans indústries d'àmbit nacional, com és el cas de les elèctriques, sinó perquè els negocis es feien a la ciutat comtal mentre que la producció es feia al municipi.

Els grans propietaris del sòl van vendre les seves terres per a diferents usos. Així, la família de Font i Vinyals –el pare Joaquín i fills: Francisco, Carmen i Dolors– va aconseguir uns elevats beneficis per la conversió de les seves terres (mitjà de producció agrari) en sòl industrial (mitjà de producció industrial) i sòl urbanitzable (mitjà de consum). L'ús del sòl que va fer la família va anar canviant amb el pas del temps, i si inicialment el pare feia servir les terres per obtenir liquiditat o com a garantia hipotecària per obtenir préstecs (a l'amillament de 1918 consta que conrea la seva terra pel seu compte⁴⁵), la seva filla Carmen va dedicar-se de ple a l'obtenció de plusvàlues mitjançant la creació d'espai urbanitzat, sòl que venia en forma de parcel·les sense la urbanització bàsica.

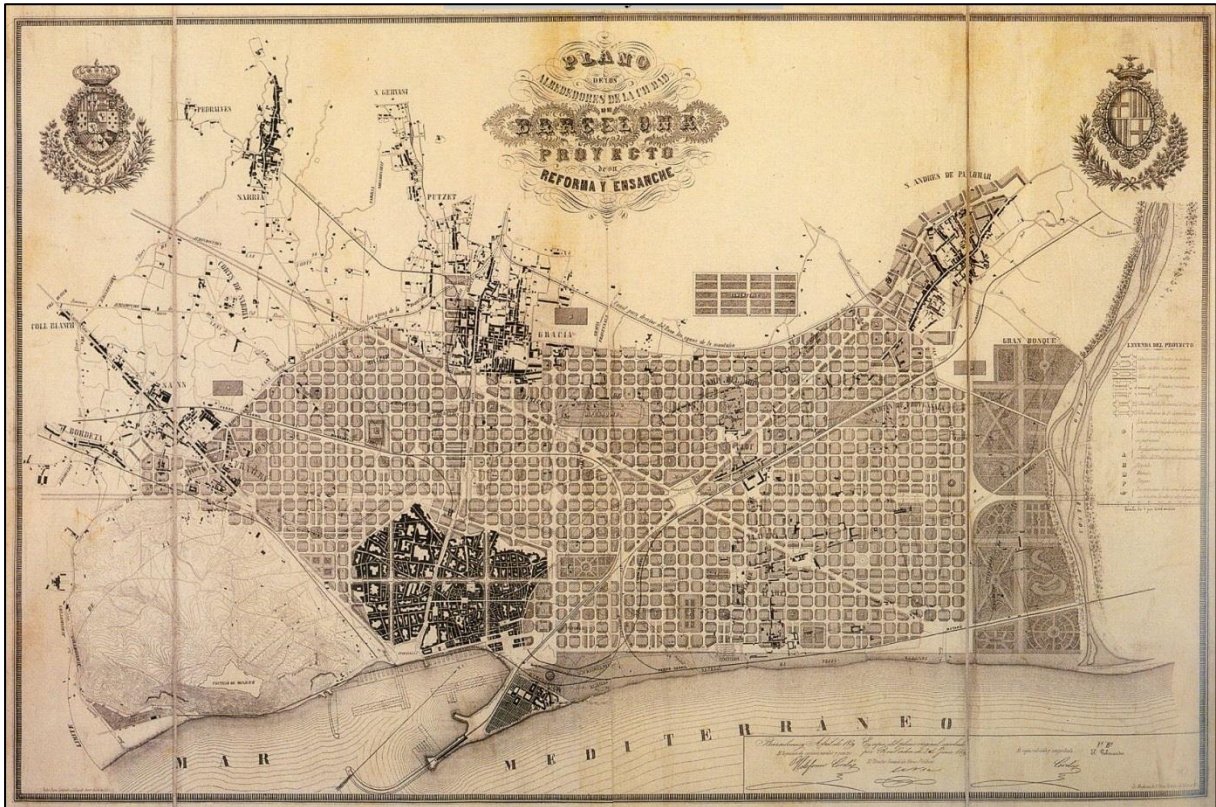
2.1.1. La planificació de l'Ajuntament de Barcelona

L'Ajuntament de Barcelona, malgrat no tenir sota la seva jurisdicció el marge dret del riu Besòs, planifica la seva expansió sobre aquests terrenys, des dels anys cinquanta del segle passat, mitjançant el *Pla Cerdà* (1859), on es consideren terres de Barcelona totes les del Pla, és a dir, les delimitades pels rius Besòs i Llobregat, el mar i la serralada Litoral (Collserola), ja que Cerdà considerava el marge dret de Sant Adrià de Besòs com a zona verda i d'esbarjo

⁴⁵. (A-21). Parte Llamada Torrasa de su propiedad que cultiva por su cuenta: Regadio eventual (1a 6 mof, 2a 12mof, 3a 26 mof y 3mu); Secano, (1a 4mof, 2a 24mof y 13mu, 3a 15mof), Bosque (1a 3mof, 2a 7mof, 3a 5mof) i Yermo 2a 6mof, 3a 5mof.

per als barcelonins i preveié la continuació de la Gran Via de les Corts Catalanes –amb menys amplada–, per al terme municipal.

Imatge 1: Eixample de Barcelona. Pla dels voltants de la ciutat de Barcelona i del projecte per a la seva millora i ampliació, 1859. Ildefons Cerdà i Sunyer.

Els projectes urbanístics que l'Ajuntament de Barcelona volia desenvolupar a Sant Adrià de Besòs mai no van executar-se, malgrat l'agregació –de dret, però no de fet– patida l'any 1929 pel municipi. Però la seva influència en la morfologia urbana del marge dret del municipi va quedar establerta des de principis de segle, i aquesta zona, i més tard tota la ciutat, van convertir-se en un nus de comunicacions (prolongació de la Gran Via –futura autopista Barcelona-Mataró (A-19)–, els enllaços ferroviaris i finalment la Ronda Litoral), que dificultà i impedí un desenvolupament urbà més harmònic: *–Sant Adrià [a finals de la Dictadura franquista] és una ciutat tancada pels quatre costats que ha exhaurit a la pràctica les seves possibilitats de creixement. L'escassa superfície no ocupada per indústries o habitatges són les franges al costat del Besòs, que travessa la ciutat. A més, és un municipi travessat per grans vies de comunicació que originen un volum important de superfície i no pas sempre en profit de la ciutat. Una autopista, una carretera general i una línia ferroviària*

que es desdobra en dues dins el municipi en condicionen en gran manera qualsevol possible expansió urbana [o reordenació]”.⁴⁶

2.1.1.1. Pla León Jaussely, 1905.

El Pla Jaussely evidencia la voluntat de crear una nova Barcelona per a l'anomenat: “partit industrial”,⁴⁷ mitjançant l'increment de l'extensió de la ciutat i el seu poder polític i econòmic sobre el conjunt del Pla. En definitiva: “*Es tracta de fer de Barcelona una ciutat capitalista de dimensions creixents en què els beneficis industrials es lliguin a les rendes diferencials del sòl, multiplicades per la mateixa dinàmica de la creixença de la ciutat.*”⁴⁸

L'annexió continuada dels municipis del Pla de Barcelona, per part del –eap i casal de Catalunya”, finalitzarà el dijous 14 de març de 1929, amb la publicació al ‘Boletín Oficial de la Província de Barcelona’, d'un Reial Decret, de 5 de març de 1929, pel qual s'aprova l'agregació del marge dret de Sant Adrià de Besòs a Barcelona, i de l'esquerre a Badalona.

El programa d'acció de la nova classe dominant barcelonina: la industrial, era inequívoc – des que va obtenir el seu primer triomf sobre l'anterior fracció de classe dominant: la dels rendistes del sòl– reestructurar el sistema econòmic i el polític, per tal de poder defensar llurs interessos de classe. Per Francesc Roca: “...al partit industrial català [li] sembla del tot necessari, després del 98, un canvi en les condicions generals de la producció industrial catalana, que, entre d'altres coses, signifiqui un nou ús del territori. Per primera vegada en la història del capitalisme català, l'accent serà posat sobre els consums col·lectius [higiene, esport, escola, cultura] i sobre els mitjans de circulació [equipament comercial, financer, mitjans de comunicació i de transport]”.⁴⁹

Les resistències dels rendistes del sòl i dels petits poders municipals, davant de la empenta de la Gross-Barcelona, no van poder fer res, i els industrials, els financers i llurs interessos s'imposaren.

El nou model de desenvolupament capitalista lliga el poder polític de la ciutat i el capital financer⁵⁰. Com molt bé ens explica F. Roca, l'aliança entre l'Ajuntament de

⁴⁶. LLARCH, Enric et al., *Dimensió econòmica i territorial del Barcelonès*. Vol I i II. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1987, pàg. 427.

⁴⁷. MAURIÍN, Joaquim. –De la monarquia absoluta a la revolució socialista”. A: *La Revolució espanyola*. Madrid: Cénit, 1932.

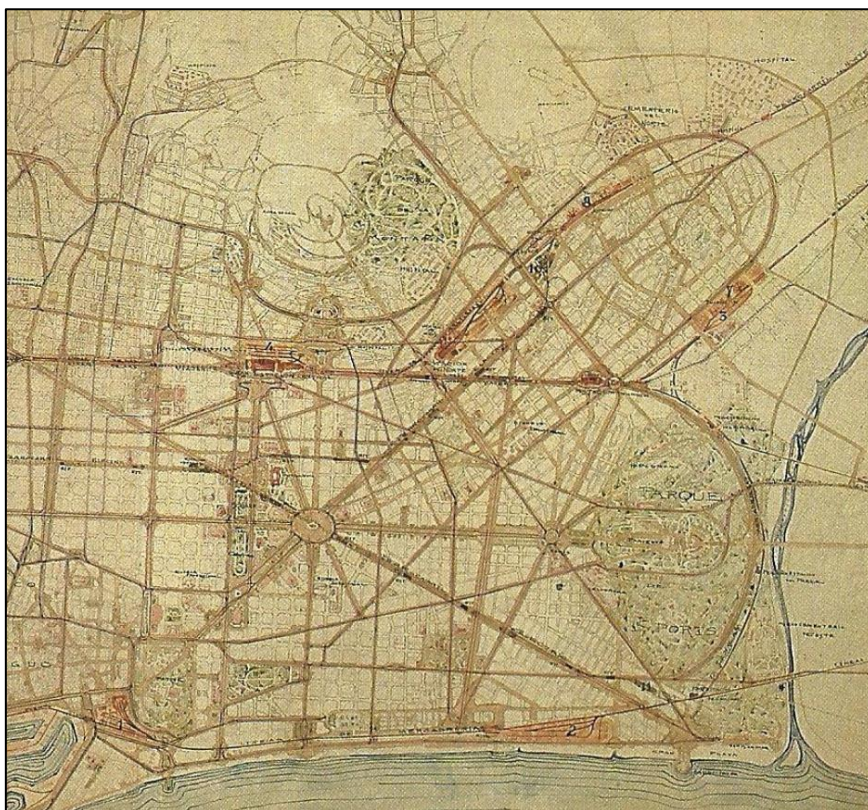
⁴⁸. ROCA ROSELL, Francesc. *Política econòmica i territori a Catalunya 1901-1939*. Barcelona: Ketres, 1979, pàg. 27.

⁴⁹. *Ibidem*, pàg. 27-28.

⁵⁰. Abans d'aquest moment existia una relació entre els polítics i els banquers, però amb uns interessos molt limitats –comissions, prebendes, etc.–. L'aparició d'un capital financer més dinàmic farà que la urbanització del territori estigui orientada a l'obtenció d'importants beneficis personals. A les entitats financeres més importants

Barcelona i el Banc Hispano-Colonial (1906) –i la societat subcontractada pel banc, *Fomento de Obras y Construcciones*⁵¹–, vol, no només garantir la reproducció de les relacions de producció existents, sinó transformar les condicions generals de la producció al Pla de Barcelona⁵². I només en aquest espai –almenys inicialment–, perquè la possibilitat de fer-ho en el marc nacional de Catalunya o del conjunt d’Espanya, no estava dintre de les seves possibilitats per manca de visió de futur o de capacitats financeres.

Imatge 2: Pla León Jaussely, 1905

El desenvolupament de la regió urbana de Barcelona –i de bona part del territori català– es produirà per l’arribada del capital estranger⁵³, que cerca l’obtenció d’elevats guanys

dels anys vint hi trobem alguns dels polítics més significats de la Lliga Regionalista, com ara el mateix Francesc Cambó Batlle, un dels seus fundadors.

⁵¹. Aquesta empresa té al marge dret de Sant Adrià de Besòs una propietat de 45.405 m², anomenada La Torrassa (que representa l’1,17 % de la superfície de la localitat), segons l’amillament de 1945, ASAB.

⁵². El desenvolupament constant de les forces productives (treballadors i mitjans de producció) és l’única forma de poder garantir la pervivència del capitalisme. Aquestes transformacions s’originen per la producció de mercaderies, i el sòl urbà no és res més que una mercaderia.

⁵³. Personatges, com el canadenc F.S. Pearson o el seu representant a Barcelona Carles Montanyés, van més enllà del marc de la ciutat. Per al capital financer internacional, la Barcelona de 1911 i el seu entorn geogràfic –comarques veïnes– és un mercat de força elèctrica en creixement. Aquests inversors veuen –perquè tenen la possibilitat de mobilitzar uns recursos econòmics col·loals, per als seus projectes– com la configuració d’un nou model urbà –inicialment centralitzat a l’àrea barcelonina– significa guanys inimaginables. L’electrificació de

mitjançant el desenvolupament de les forces productives: d'una banda, millorant la formació i la capacitat productiva dels treballadors (força de treball), amb la creació de centres escolars i escoles d'oficis; i d'altra, pel desenvolupament dels mitjans de producció, sobretot dels mitjans de treball en sentit estricte (màquines, eines, etc.), i en sentit ampli (infraestructures viàries, enllaços ferroviaris, espais verds, serveis públics, etc.).

En definitiva, l'objectiu del poder municipal i del seu «partit industrial», el podem resumir utilitzant les paraules de Joan Vilagrà: «...la 'política urbana' des de les institucions, contempla com a principi genèric afavorir els processos d'acumulació a la ciutat. En moments de gran creixement demogràfic, i de reestructuració territorial de les característiques de la força de treball, la producció del medi, esdevé per ella mateixa, un dels sectors clau de l'acumulació de capital, fet posat de relleu per Secchi (1972) en estudiar el cas italià i apuntat en el cas espanyol, per exemple, per Gago Davila (1977) i per Olivé, Rodríguez i Valls (1977).»⁵⁴

El Pla Jaussely va definir els diferents usos de l'espai urbà, segons les teories de la zonificació d'activitats⁵⁵: àrees residencials, zones d'habitatge per a les classes populars, superfícies industrials, equipaments col·lectius, parcs i jardins..., així com trama viària bàsica, «organitzada a partir de dues anelles de circumval·lació [una d'elles es situaria sobre el marge dret de Sant Adrià de Besòs i s'anomenaria *Gran paseo de la circumvalación*] i cinc eixos radials [un d'ells, el que comunicaria el centre de Barcelona (la Plaça de les Glòries, segons Jaussely el futur centre de la ciutat), amb la localitat, seria l'anomenat *Paseo del parque*, i que després d'eixamplar-se es diria *Salón del parque* i, finalment, *Paseo*

l'àrea barcelonina –indústries, mitjans de transport, enllumenat públic i consum privat– suposarà el naixement d'aquest nou model urbà. La dispersió i creixement de la indústria, l'augment de la població i de la trama urbana, juntament amb la bona conjuntura dels anys de la I^a Guerra Mundial, permetrà un fort desenvolupament de les forces productives a tota l'àrea de Barcelona. En resum, tot un conjunt d'activitats econòmiques on obtenir unes elevades taxes de plusvàlues.

⁵⁴. VILAGRÀ i IBARZ, Joan, *op. cit.*, 1990, pàg. 72.

⁵⁵. La zonificació és l'adscripció a determinats usos, activitats o tipologies edificatòries de diferents zones o parts de la ciutat. Cerdà va ser qui va fer servir aquest concepte, en les seves ordenances de la construcció definint els diferents usos de les seves illes: edificades (amb cases, indústries o edificis administratius), i no edificades (dedicades a jardins, parcs o places). Segons López Lucio, citat per: RUEDA PALENZUELA, Salvador. *Ecologia urbana. Barcelona i la seva regió metropolitana com a referents*. Barcelona: Beta, 1995, pàg. 25: *la zonificació que, juntament amb el plànols d'alineacions i les ordenances d'edificació són les tècniques urbanístiques bàsiques, és un poderós instrument de control global de la ciutat, que garanteix, fonamentalment, un millor aprofitament de l'espai i la viabilitat del sistema productiu* [és a dir, assegurar la reproducció de les relacions socials de producció]. També és una forma de mantenir l'estabilitat dels preus del sòl i el seu increment, així com una forma de segregar els usos molestos (habitatges obrers i indústries), a zones allunyades de les àrees de residència de les classes hegemòniques i/o dominants. Aquesta segregació social no va ser prevista per Cerdà.

hasta Badalona’, aquest traçat és el que correspondria –com ja s’ha esmentat– a la gran Via de les Corts Catalanes]’.⁵⁶

Pel que fa a les línies ferroviàries, el Pla definia les que anirien soterrades –les de l’interior de la ciutat– i les que no. Aquestes últimes –ja a l’any 1905– definirien part del futur traçat de comunicacions de la nostra localitat. Així, Jaussely projectava al costat del gran passeig de circumval·lació una línia fèrria, que enllaçaria amb les dues línies –de la via fèrria Barcelona-Mataró– que creuarien el municipi per la part sud (al costat del mar) i per la nord, per confluïr a la ciutat veïna de Badalona en una sola línia.

L’estació projectada al nostre terme municipal era la situada al centre del *Gran paseo de la circumval·lació*’, que s’anomenaria *Estación del parque*’, i que havia de servir per accedir des de diferents barris de la ciutat al parc del Besòs, i per enllaçar amb els ferrocarrils de rodalies o de llarga distància.

Les carreteres projectades pel Pla –a més de la vella carretera Nacional II (Barcelona-França)– eren les noves a Badalona per la zona sud i l’enllaç amb el *Paseo hasta Badalona*’, pel centre de la nostra localitat.

Les infraestructures de comunicació entre els diferents barris o zones de la ciutat es plantegen sistemàticament, amb dos objectius bàsics: la funcionalitat i l’estructuració del territori del Pla de Barcelona. Els desplaçaments per les vies de connexió entre els municipis podien fer-se mitjançant transports col·lectius –tramvies o ferrocarrils–, o per carretera amb vehicles de tracció animal o mecànica, particulars. La pervivència d’algunes de les solucions viàries esmentades abans mostra la correcció dels plantejaments, dintre de la lògica de la ciutat burgesa projectada per Jaussely.

El marge dret del riu, formava part del sistema de parcs de Barcelona –que significaven el 19% del territori projectat⁵⁷, i que era un sistema comparable al de les ciutats de Londres o París–, i havia de ser l’anomenat *Parque del Besós*’, d’una extensió aproximada de 6 Km², és a dir, el 33% de l’espai dedicat als parcs i zones verdes de la ciutat.

El parc havia d’estar dotat, segons el projecte, de tota una sèrie de serveis, molts d’ells ens resulten ara impressionants:

- Un Casino situat a sobre d’una escullera de nova construcció, al costat de la sèquia Madrigera.

⁵⁶. *Ibidem*, pàg. 26.

⁵⁷. MARTORELL PORTAS, V.; FLORENSA FERRER, A.; MARTORELL OTZET, V. *Historia del urbanismo en Barcelona. Del Plan Cerdà al Área Metropolitana*. Barcelona: Labor, 1970, pàg. 68. Segons els autors, la superfície ocupada pels parcs projectats per Jaussely a Barcelona era aproximadament de 15 Km² i el terreny projectat de 80 Km².

- Uns *Grans[des] Baños de mar*, emplaçats als terrenys de la central tèrmica de La Catalana. Al costat d'aquest complex es projectava tota una zona d'esbarjo i de passeig al costat del mar, amb cafès, etc. També en aquesta mateixa zona, al cantó dels banys, s'aixecaria una torre a la vora del delta del riu Besòs.
- *El Cementerio del Este*, al barri de La Catalana. Al sud del cementiri hi hauria un forn crematori i unes instal·lacions de recollida i bombeig d'aigües brutes, que mitjançant un conducte travessarien el riu i anirien a parar al marge dret al costat del mar on hi hauria la *Grande oficina de la derecha*, una espècie de depuradora d'aigües per decantació.

El *Pla Jaussely*, per la seva grandària i ostentositat, resultava del tot inviable des del punt de vista econòmic, per la qual cosa, l'autor proposava a la memòria del mateix, la realització de tot el projecte en quatre etapes de dotze anys cadascuna d'elles —és a dir, l'acabament seria al voltant de l'any 1955—, i considerava que: *—Me imagino todo el plano cubierto de edificaciones, probablemente muy distintas de lo que serán en realidad*”.⁵⁸ En definitiva, el Pla de Jaussely va ser el primer intent d'estructurar el territori del Pla de Barcelona i del cap i casal de Catalunya, sota la direcció de la burgesia nacionalista emergent.

Els anys posteriors a 1907 són els de la preparació de les bases per a bastir la Gross-Barcelona⁵⁹ i del seu Pla: *—Aquest instruments [els plans de gabinets tècnics lligats al poder municipal (informes tècnics), els projectes del municipi (justificats pel pressupost municipal i la memòria), i les disposicions de l'administració Estatal (reial decret o la llei)] tenen com a objectiu central a llarg termini la construcció d'un bloc urbà dominant, i com a estratègia la redefinició de les condicions generals de la producció i la reproducció de béns, serveis i força de treball al Pla de Barcelona i, per tant, l'expansió de la producció, la satisfacció de certes necessitats col·lectives i, és clar, la potenciació d'unes determinades localitzacions*”.⁶⁰

Les infraestructures de comunicació en el si de la ciutat i amb els pobles agregats: *Pla d'obres* (1914) i el *Pla General d'Urbanització de Barcelona o Pla Romeu-Porcel* (1917), són una part essencial en el desenvolupament econòmic i la possibilitat de creació de futurs beneficis per rendes diferencials del sòl. Aquesta organització viària marcarà el futur de Sant Adrià en general, i del marge dret molt especialment. I així, malgrat estar considerat el marge dret com a zona d'esbarjo i de serveis, aviat s'instal·laran indústries i serveis: el magatzem d'*Obras Pùblicas*, 1916; la *Compañia de Fluido Eléctrico*, *—La Catalana*” (central

⁵⁸. *Ibidem*, pàg. 69.

⁵⁹. Segons F. Roca, s'opta pel model prussià perquè és el que: *—[...] millor s'adapta a les condicions del procés econòmic de l'Estat espanyol: endarreriment agrícola, dualisme, polarització industrial, el fet de 'second comer' [el segon en arribar] en el camí de la industrialització*”, op. cit., pàg. 28.

⁶⁰. *Ibidem*, pàg. 28.

tèrmica), 1917; i la *Sociedad General de Electro-Metalurgia*, *‘El Carburo’*, 1918, atrets, entre d’altres motius –com s’analitzarà en l’apartat d’evolució econòmica de la localitat– pels bons preus del sòl, la reduïda fiscalitat, la facilitat de comunicació (carretera N-II) i l’economia d’escala o agregada.

La burgesia catalana i la Lliga Regionalista –fracció nacionalista de la burgesia– dirigeixen les seves actuacions directes envers:

- **L’orientació de la despesa pública:** per tal de crear tot un conjunt d’infraestructures (xarxa viària, urbanització bàsica de carrers, comunicacions, espais verds...) i de serveis (per formar professionalment, aixopugar, i assistir mèdicament a la força de treball). En definitiva, tot el necessari per garantir l’*statu quo* i garantir el creixement i la reproducció de les relacions socials de producció.
- **El control i l’ordenació de l’activitat urbanística privada:** es basa en la zonificació, la regulació d’usos del sòl i de la intensitat d’usos segons les zones. Control dels subministraments energètics i d’aigües a la ciutat.

I les actuacions indirectes –segons Roca-, són:

- **Les adreçades al camp fiscal:** que s’aconsegueixen amb la participació de Joan Ventosa i Calvell (industrial i home de la Lliga) al govern de concentració nacional de 1917, amb la signatura dels Reials Decrets:

— *‘Sobre contribuciones municipales para obras y servicios’*, 17-11-1917.

— *‘Contribuciones especiales’*, o de *‘Mejoras’*, 31-12-1917.

- **Les de la persuasió i la manipulació de l’opinió pública:** mitjançant els mitjans de comunicació de l’època i l’equiparació del concepte Gross-Barcelona amb el d’autogovern de Catalunya, fet per Prat de la Riba.

La burgesia catalana bastia un món on ells eren els amos i senyors i on l’estat, representat a nivell local per l’administració municipal, era un element primordial per créixer i/o millorar el procés de producció i l’acumulació de capital per part d’aquesta classe dominant. La funció de l’Estat com a reequilibrador de les relacions socials de producció capitalistes –i mai com destructor d’aquestes– no esdevindrà efectiu a Catalunya fins la crisi del model de la Lliga Regionalista l’any 1931 i la formació del govern d’ERC.

2.1.1.2. Pla General d’Urbanització de Barcelona o Romeu-Porcel, 1917

El *PGU de Romeu-Porcel* de l'any 1917 és reconegut pels especialistes en el tema urbà com l'exemple més elaborat per a la construcció de la Gross-Barcelona, i l'expressió més coherent de la política urbana del partit industrial català.

El Pla s'elaborà a la primera oficina municipal creada per a l'adaptació i l'actualització del *Pla Jaussely* a la realitat socioeconòmica de la ciutat. Aquest primer gabinet de programació serà qui, entre els anys 1914 i 1917, elabori el primer PGU.

*“El finançament del Pla General d'Urbanització de Barcelona s'havia de basar, doncs, en deduccions per via fiscal de les rendes del sòl. L'augment de la pressió fiscal als propietaris esdevenia, així, l'instrument financer central de la planificació. Els resultats –era previsible– no serien engrescadors”.*⁶¹

L'increment de la pressió impositiva sobre els propietaris urbans – presents o futurs – va significar, a més a més d'altres factors, el creixement de les localitats del Pla de Barcelona. Sant Adrià no va ser aliena a aquest procés, i amb el suport dels nous industrials eradicats, dels propietaris del sòl i del seu Ajuntament, mai no va acceptar l'agregació, ja que això significava la pèrdua del poder sobre un espai que els garantia –al conjunt de la classe dominant: propietaris del sòl, industrials i tecnoburòcrates⁶²– una immillorable rendibilitat del capital invertit, i la possibilitat de futurs guanys per la venda d'uns terrenys tan envejables (pas de sòl agrícola a industrial o d'habitatges, etc.).

El PGU havia de significar per a Sant Adrià de Besòs tenir sobre el marge dret tot un conjunt d'infraestructures viàries similars a les projectades per Jaussely l'any 1905:

- Una via circular, similar a la circumval·lació del parc del Besòs, però més gran i connectada per diversos enllaços amb: una nova via projectada, l'actual Rambla de Prim, i amb una via paral·lela al riu Besòs i amb direcció a Santa Coloma de Gramenet, amb un traçat similar al de l'actual cinturó del Litoral.
- Un enllaç de la Gran Via amb Badalona passant pel centre del municipi.
- El perllongament de la Diagonal envers els límits de la localitat, al costat del mar, entre les rieres d'Horta i la Madriguera. En aquesta zona confluirien la Diagonal, l'actual Rambla de

⁶¹. *Ibidem*, pàg. 33.

⁶². Són els tècnics i professionals, que sense ser posseïdors dels mitjans de producció, tenen una importància clau en el funcionament i el desenvolupament del capitalisme, atesa la seva formació científica i tècnica. Aquest grup social funciona com a una fracció de classe, aliada a les classes dominants i posseïdors del mitjans de producció, amb l'objectiu de mantenir i millorar la seva posició dins de l'estructura social. Segons GARCÍA-DURÁN, Raül. *Economia. 10 temas para entender la economía*. Barcelona: El Roure, 1989, pàg. 66. Aquesta tecnoestructura o poder “managerial” és capaç de generar un model integrador de la classe obrera, a partir dels terrenys comuns existents entre el capital i el treball: “*el progreso tecnológico y el incremento de la riqueza. Esto es lo que caracterizará a la tercera fase del capital (básicamente 1945-73)...*”.

Prim i la circumval·lació, i serviria de via de comunicació de Sant Andreu del Palomar i Sant Martí de Provençals amb el mar.

- La prolongació del Passeig Marítim envers el pont del ferrocarril, vorejant el mar.

La simple planificació d'aquestes vies de comunicació va fer que els preus d'aquest sòl agrícola s'incrementés i que molts industrials esdevinguessin propietaris de terres en aquesta zona, en principi per radicar les seves indústries, però també com a inversió en capital fix.

2.1.1.3. Croquis de distribució del sistema de parcs de la ciutat de Barcelona, 1919

Un element fonamental de la Gross-Barcelona era la necessitat de dotar a la ciutat d'espais verds. L'acció urbanística, que no va respectar els espais verds projectats pel *Pla Cerdà*, i la manca de verd urbà –només existia el Parc de la Ciutadella (31 ha)– van ser una de les accions urbanístiques recollides per la planificació de Jaussely. Aquests espais eren entesos com a forma de millorar les condicions de vida de la força de treball, amb l'objectiu no amagat –pels planificadors municipals, tal i com demostra Roca– d'augmentar la capacitat productiva de la mà d'obra, així com una forma d'evitar els problemes de creixement i de salut dels infants. També les zones agrícoles, que són considerades com a zones verdes, eren necessàries per produir els aliments vegetals o animals, que la gran ciutat necessitava; aquesta funció de *'cintura agrícola'*, va ser la realitzada per Sant Adrià de Besòs durant la primera meitat d'aquest segle.⁶³

El Croquis de 1919 defineix dos tipus de parcs: els interiors i els suburbans. El *'Parque Besòs'* forma part dels suburbans i és un dels més grans de tots. En el plànol hi consta el marge dret del municipi com: "*espacio libre aprobado*", i el marge esquerre com a "*espacio libre que se propone*". Alguns anys després, la Direcció de Parcs Públics considerà el parc del Besòs com un element fonamental de la cintura de parcs exteriors, juntament amb el del Delta del Llobregat i d'altres.

Durant l'elaboració del pla d'espais verds, la planificació sobre el marge dret de la localitat no es va aturar; i el parc del Besòs va ser, amb el de Montjuïc, un dels llocs proposats per fer l'*Exposició d'Indústries Elèctriques* programada per a l'any 1917 i que, finalment, es

⁶³. L'exportació de productes d'horta als mercats de Barcelona i Badalona va ser una activitat que va ocupar fins l'any 1950 al 5,4 % de la població activa.

va celebrar l'any 1929, una vegada la burgesia catalana, els homes del partit industrial i els de la dictadura de Primo de Ribera –i Alfons XIII– arribaren a un acord.⁶⁴

L'acció de la Mancomunitat de Catalunya⁶⁵, que es va desenvolupar entre els anys 1914-1923, va significar per a la burgesia nacionalista i el seu partit industrial l'inici de la planificació a escala nacional. Si fins l'any 1914 la planificació urbanística i econòmica de Barcelona, havia estat fonamental per al desenvolupament del país i per equilibrar la força del cap i casal de Catalunya, en contraposició amb la capital d'Espanya, a partir de la constitució de la Mancomunitat, la voluntat política dels seus presidents i homes de la Lliga (Enric Prat de la Riba i Sarrà i Josep Puig i Cadafalch) es va centrar en el desenvolupament econòmic i social del conjunt del país, i no només de la rica ciutat comtal.

La Lliga Regionalista –el partit industrial–, mitjançant la Mancomunitat, volia consolidar el seu projecte de país. Puig i Cadafalch, el seu president, mantenia que no era possible pensar en una indústria moderna i pròspera sense tenir uns serveis públics desenvolupats i sense una organització de caràcter estatal, com era l'embrionària Mancomunitat.

En definitiva, el partit industrial necessitava un ens supramunicipal i supraprovincial, per a construir un futur Estat –dintre de l'Estat Espanyol– que li permetés desenvolupar les forces productives i el creixement econòmic de Catalunya. Puig i Cadafalch plantejava dues etapes per al redreçament del país:

- **La primera etapa** estava encaminada a la construcció d'un Estat amb els serveis públics necessaris per poder fer avançar el projecte de país industrialitzat i que feia imprescindible posar en marxa:
 - **Un sistema viari**, per poder comunicar el conjunt de pobles del país i, sobretot, les seves zones agràries i industrials; i els llocs de producció interiors (mines o fàbriques tèxtils), amb el port de Barcelona. I, per últim, crear tota una xarxa de comunicació per ferrocarril.
 - **Unes obres hidràuliques** per a la canalització de rius, irrigació, aprofitament energètic dels salts d'aigua, etc.

⁶⁴. Disposem del projecte anomenat: *El Emplazamiento de la futura exposición de Barcelona*. Barcelona: Imprenta de J. Bartra Laborde, 1914-15. A l'esmentat document hi ha un plànol del projecte que volia modificar substancialment el marge dret i la resta de la localitat.

⁶⁵. La Mancomunitat de Catalunya va constituir-se (6 d'abril de 1914), per la unió de les quatre diputacions provincials, aprofitant un Decret del Govern Dato (18 de desembre de 1913), que autoritzava les diputacions provincials a mancomunar-se per a finalitats administratives. L'única Mancomunitat creada a tot Espanya va ser la de Catalunya, que volia ser la base per a un futur govern autonòmic, però que mai no va tenir més atribucions que les que tenien les quatre diputacions. El projecte de descentralització administrativa va finalitzar amb la dictadura de Primo de Rivera i el 20 de març de 1925 fou dissolta definitivament la Mancomunitat de Catalunya.

- **Uns estudis**, ja que per poder transformar i estructurar el país primer calia conèixer-lo. Elaborar un mapa geogràfic –que no existia– i un de geològic serien aspectes imprescindibles d'aquests estudis.
- **La segona etapa** era l'orientada a la integració i al reequilibri del territori català. Les seves fases indispensables eren:
 - **L'acció agrària dels industrials**, orientada envers l'increment de la productivitat i la conversió d'un sector agrari local en un altre d'abast internacional (economia agroexportadora). La competitivitat internacional del sector agrari només s'aconseguiria gràcies a la formació de tècnics, a l'experimentació i a la recerca, a la previsió meteorològica i a la creació de cooperatives i de sindicats agraris.
 - **L'organització de l'ensenyament**, que tenia com a objecte: arribar al conjunt de la ciutadania del país, diversificar-ne els ensenyaments i augmentar la capacitat tècnica de la mà d'obra per tal d'assegurar el desenvolupament industrial que volia encetar el partit industrial.
 - **El desenvolupament econòmic del conjunt del territori** (difusió d'economies externes) mitjançant l'extensió de la xarxa elèctrica i telefònica.
 - **El desenvolupament urbà**, que significaria el creixement de l'espai urbanitzat, basant-se en els projectes de ciutat jardí. La ciutat imaginada s'estendria des d'Arenys fins a Gavà.

En resum, tots els objectius anaven adreçats a aconseguir un desenvolupament econòmic colossal dins de l'economia de mercat i del mode de producció del capitalisme triomfant. Tal i com recull Roca, per a Puig i Cadafalch hi ha dues opcions: “[...] *tots pobres és la solució russa* [digué en el discurs del 12-09-1919], *tots rics és la solució nord-americana, i ha d'ésser la catalana*”.⁶⁶

El partit industrial posà aquest embrió d'Estat al servei dels seus interessos de classe, però: “*De fet, la crisi del model de la Gross-stad [Gross-Barcelona] havia estat registrada al final dels anys vint. El partit industrial no havia aconseguit, en definitiva, ni l'autonomia municipal i regional amb vistes a l'Estat, ni la marginació dels propietaris del sòl, ni una millora substancial de les condicions de vida de la classe treballadora*”⁶⁷, i on el recurs a la Dictadura –per ells consentida– només havia significat agreujar encara més la crisi urbana (manca d'habitatges, escoles i serveis sanitaris; servei d'aigües dolentíssim; dèficit pressupostari, problemes en els enllaços, ...), i no poder tirar endavant el seu projecte de país.

⁶⁶. ROCA, F., *op. cit.*, pàg. 89.

⁶⁷. *Ibidem*, pàg. 149.

De fet, aquest intent de construcció nacional no recollirà alguns èxits fins l'arribada dels governs autònoms d'esquerra moderada (ERC), en els anys de la Generalitat republicana.

La política urbana de la Dictadura no va significar un canvi transcendental respecte de la del partit industrial –malgrat la dissolució de la Mancomunitat de Catalunya–, atès que el lloc central que ocupaven les seves polítiques sectorials, encetades amb el pla sexennal, van ser substituïdes per un procés de desenvolupament de les infraestructures viàries i de comunicació, per tal d'estructurar el territori i garantir l'expansió urbana de la Gross-Barcelona. Serà durant els últims anys de la Dictadura quan el marge dret de Sant Adrià de Besòs passarà a formar part de Barcelona.

La preocupació pels treballadors de l'estat filo-feixista i corporatiu del General Miguel Primo de Rivera era només una aparença, i la manca de programes de construcció d'habitatges i de sanejament o de rehabilitació de barris malsans, un fet inqüestionable. Cap al final del govern dictatorial, l'any 1927 –segons Rubió i Tudirí– hi havia a Barcelona 6.500 barraques i 100.000 rellogats –segons E. Lluch–.⁶⁸

Els habitatges construïts sota la Dictadura foren les anomenades cases barates, edificades per l'empresa privada *Fomento de la Vivienda Popular S.A.*. El total d'habitatges construïts va ser totalment insuficient –i de molt baixa qualitat– i va ascendir a 2.335 habitatges, xifra totalment exigua, atès l'increment de població produït a Barcelona (280.571 persones entre els anys 1923-1931).

Els quatre primers polígons d'habitatges construïts a Catalunya estaven localitzats a llocs excessivament allunyats de la ciutat, amb condicions dolentes d'emplaçament (terrenys inundables, amb humitats i mal orientats) i a preus excessivament cars (20 pessetes m²).⁶⁹

A l'àrea del Besòs es van construir el 56,1% dels habitatges; un dels polígons (Milans del Bosch) és l'encara situat al nord de la nostra localitat (fins el 1943 pertanyia al municipi de Santa Coloma de Gramenet i després d'aquesta data al de Barcelona). La manca d'urbanització bàsica i de serveis públics o privats feien difícils les condicions de vida dels seus habitants.

La llunyania del centre obria pas a l'especulació, ja que va produir una revalorització dels terrenys situats entre aquests polígons i les diferents corones concèntriques, que hom podia definir entre el centre de la ciutat i la perifèria –l'increment del preu estava en relació directa amb la distància al centre de la localitat i les vies de comunicació–.

⁶⁸. BUSQUETS, Joan. *Barcelona. Evolución urbanística de una capital compacta*. Barcelona: Mafre, 1992, pàg. 214-213.

⁶⁹. FERRER I AIXALÀ, Amador. *Els polígons de Barcelona. L'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*. Barcelona: Edicions UPC, 1993, pàg. 56 i 101.

L'acumulació del sòl o de l'espai/recurs inicial sense utilitzar, fins a l'obtenció dels preus desitjats o adequats, generarà al llarg de la història de la urbanització del Pla de Barcelona, una forta lluita entre els interessos generals del capital i els dels propietaris del sòl, és a dir, una confrontació entre dues fraccions de la classe dominant:

1. La representada pel capital productiu en general, que cerca la construcció d'infraestructures per intensificar la producció i l'acumulació de capital, i que necessita utilitzar l'espai urbà per assegurar les condicions generals de la reproducció i de l'acumulació.
2. I els interessos particulars dels rendistes: directes (propietaris del sòl, immobiliàries), i indirectes (financers, inversors en béns immobles), que s'apropien de plusvàlues a partir de la seva incidència directa en l'esfera de la gestió i producció de l'espai urbà.

Així, el *boom* industrial degut a la neutralitat espanyola durant la Primera Guerra Mundial, la immigració vers el Pla de Barcelona, l'augment dels salaris i l'encariment dels transports i materials de la construcció van significar, durant els anys vint, l'inici d'una forta contradicció entre aquestes dues fraccions de la classe dominant. *—De fet, la guerra [Primera Guerra Mundial] accelerà el procés de diferenciació entre la burgesia industrial i financera i la burgesia propietària urbana. [...] La burgesia industrial lligada al benefici, en efecte, estaria interessada en la baixa dels lloguers reals, car això havia de permetre mantenir els salaris sense augments substancials i incrementar, per tant, la taxa de beneficis del capital industrial*".⁷⁰

L'Ajuntament de Barcelona, controlat per la Lliga, havia de prendre mesures per garantir, d'una banda, els interessos del partit industrial i, de l'altra, la reproducció simple de la força de treball (solucionant la manca d'habitatge, el garberament, la morbiditat epidèmica, ...). En definitiva, l'Estat i el seu poder local havien de garantir el desenvolupament de les forces productives i el manteniment de les relacions socials de producció capitalistes. El cop de Primo de Rivera va servir per aturar el creixement del moviment obrer, que lluitava per un veritable canvi social, i per garantir el poder de la burgesia i mantenir la formació econòmica i social intactes.

La zonificació —part fonamental dels plans d'urbanització del Pla de Barcelona— va començar a ser confeccionada l'any 1915 per l'Ajuntament, i continuada per la Dictadura, que l'aprovarà el 29 de novembre de 1927. Aquest *zoning* explicita uns usos del sòl similars als programats anteriorment i deixa fora de la planificació el marge dret de Sant Adrià. Aquesta

⁷⁰. ROCA, F., *op. cit.*, pàg. 104.

iniciativa significava que la Dictadura era totalment respectuosa amb l'expansió de la indústria, seguint les lleis del mercat del sòl, l'expansió del sòl, i que la seva política urbana era la del capital industrial. De tota manera, Roca⁷¹ diu que caldria matisar l'afirmació pel fet que la Dictadura també va donar suport al sector de la construcció i de les obres públiques, per posar-ne un exemple.

L'any 1929, amb la celebració de l'Exposició Internacional de Barcelona, podem observar l'última referència directa a Sant Adrià de Besòs. La maqueta de Nicolau Rubió i Tudurí, exposada al pavelló de la ciutat de Barcelona, ens mostra una: *→nova formulació del Pla Jaussely i de la Barcelona de Pearson, i que defineix les tres operacions globals encetades en el període 1901-1914*".⁷²

En aquesta maqueta de la futura Barcelona, hom pot veure:

- Sant Adrià de Besòs creuat per tres grans vies de comunicació que conflueixen a Badalona: la primera és la prolongació de la Gran Via, i les altres dues són les vies programades en el PGU de 1917, que comuniquen el nucli de confluència del que avui seria l'actual Rambla de Prim i la Gran via, amb el nord i el sud de Sant Adrià de Besòs.
- La creació de la *Playa Balneario de Levante*, a la zona sud del marge dret al costat del mar.
- La Diagonal, que s'allargarà fins entrar al municipi per comunicar el conjunt de la ciutat amb la platja de Llevant.

2.1.2. Els plans de la Generalitat de Catalunya

Catalunya, entre l'any 1911-1930, augmenta la seva població en 706.424 habitants. El creixement migratori va ser de 546.379 persones i el natural de 160.045, la qual cosa suposa que el creixement migratori va ser el 77,3% del creixement total. L'allau de població que rep el país fa que la possibilitat de planificació urbana –mínima durant la Dictadura– es reprengui amb decisió.

Els nous poders públics i, fonamentalment, la Generalitat de Catalunya, necessiten concretar el seu projecte de país, i preparen la represa del creixement econòmic en benefici del conjunt de la població per tal de solucionar els gravíssims problemes d'allotjament i de condicions de vida dels ciutadans. Els problemes que més acuitaren a les autoritats

⁷¹. *Ibidem*, pàg. 126.

⁷². *Ibidem*, pàg. 120.

democràtiques –una vegada finalitzada la Dictadura i proclamada la República– van ser els relacionats amb les necessitats d’infraestructures i equipaments per a la població autòctona i immigrada. La manca d’habitatges, hospitals, escoles..., era l’herència que el model burgès nacionalista i industrialista –incapacitat per fer front als rendistes (burgesos que obtenien les seves rendes de la utilització de la propietat urbana)– havia deixat a la Generalitat democràtica.

La Generalitat, malgrat la crisi econòmica que afectà al país al llarg dels anys trenta –després del *crack* del 1929 (Gran Depressió)–, les dificultats pressupostàries de l’Ajuntament de Barcelona⁷³, i la crisi del model urbà burgès, va endegar tot un conjunt d’accions que comptaven amb el suport de tot un conjunt d’iniciatives innovadores, que moltes vegades –segons Joan Busquets⁷⁴– vorejaven la utopia urbana.

Els plans i les iniciatives que podem destacar, entre d’altres són: els treballs de la *Ponència de la Divisió Territorial de Catalunya* (1931-1932), el *Regional Plannig* (1932) i el *Pla Macià* (1934). Aquestes propostes van patir les vicissituds de la vida política espanyola i catalana, i mai no van tenir reconeixement legal. El *bienni negre* i *els fets d’octubre* van aturar aquestes perspectives de canvi, i la Guerra Civil, malgrat que va significar un moment de confrontació militar, va suposar que el govern d’unitat i d’esquerres tirés endavant polítiques de caràcter col·lectivista com ara la municipalització de la propietat urbana i dels transports, així com de la indústria de la construcció. L’arribada de la dictadura franquista i de la repressió anunciaren l’acabament del procés.

Una peça fonamental en tot el procés de planificació d’aquests anys és el GATCPAC⁷⁵ (Grup d’Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l’Arquitectura Contemporània), clarament influenciat per Le Corbusier i les propostes de la ciutat funcional.⁷⁶ El debat entre

⁷³. El Parlament de Catalunya, l’any 1933, durant el debat sobre responsabilitats dels consistoris emissors de deute públic, va donar a conèixer el deute públic de l’Ajuntament de Barcelona. Les xifres mostren com el deute es crea a parts quasi idèntiques pels homes de Lliga Regionalista (1901-1923: 300 milions de pessetes) i pels de la Dictadura (1923-1930: 380). El sanejament d’aquest deute va ser possible gràcies a una Llei del 13 d’abril de 1933 sobre les finances municipals de Barcelona i al Pla financer de Pi i Sunyer de febrer de 1934.

⁷⁴. BUSQUETS, Joan, *op. cit.*, 1992, pàg. 205.

⁷⁵. El GATCPAC neix com a grup el 1930 i en són fundadors entre d’altres els arquitectes Josep Lluís Sert, Josep Torres Clavé i Germà Rodríguez Arias.

⁷⁶. En el IV Congrés Internacional d’Arquitectura Moderna (CIAM), celebrat l’estiu de l’any 1933, sota l’orientació de Le Corbusier, van quedar clarament definides les quatre funcions bàsiques de qualsevol ciutat: 1) habitació, 2) esbarjo, 3) treball i 4) circulació. L’anàlisi d’aquests aspectes determinaren l’existència d’unes disfuncions i la necessitat d’una proposta de solució: la famosa *Carta d’Atenes* redactada per Le Corbusier (1941). Aquestes propostes determinaran el model de planificació urbana de tot el segle de forma més o menys directa. La *Carta d’Atenes* mostrava: la necessitat d’un planejament supramunicipal i regional que integrés el creixement en l’entorn natural, que respectés o creés zones verdes. La nova zonificació de la ciutat –segons les funcions esmentades– mantenia la segregació social, malgrat defensar la necessitat d’evitar les aglomeracions obreres –*“brou de cultiu de revoltes”*–, garantir un habitatge col·lectiu digne i saludable, i manifestar que el

el model clàssic de la Gross-Barcelona i els plantejaments de la ciutat jardí van significar l'aparició d'un nou model per a la ciutat, el representat pels homes del GATCPAC i que s'anomena la ciutat funcional. L'element més representatiu de la seva activitat planificadora va ser el *Pla Macià* (1934).

Un altre grup important de planificadors és el dels germans Nicolau Maria i Santiago Rubió i Tudurí –*Regional Planning* (1932) –. Aquests projecten un creixement que sigui equilibrat entre desenvolupament agrari i industrial i rebutgen per tant la industrialització furiosa que podria eliminar la riquesa natural del país. A més a més veuen necessària la descentralització de Barcelona per tal de constituir la –Catalunya-ciutat”, on la ciutat comtal no seria res més que un gran barri.

En definitiva, al llarg del primer terç del segle, la burgesia industrial s'adonà que sense una gestió centralitzada de la urbanització, el creixement sostingut i racional era impossible, i que el desgavell estava garantit. Per a aquesta classe social, l'Estat és fonamental per garantir el desenvolupament del model de producció capitalista i ha après que el creixement deixat en mans d'un lliure mercat absolutista significaria la destrucció del mateix model, que els garanteix l'obtenció de plusvàlues i el poder real.⁷⁷

El model de planificació capitalista vol conservar la ciutat perquè continuï donant beneficis –i millorar la seva qualitat–, mentre que els interessos –de més curta volada (rendistes)– del lliure mercat significarien destruir-la, per obtenir els beneficis de forma immediata, i sense garantir el futur. Del *laissez faire* es passa a la planificació capitalista, com a única forma de garantir la pau social i el creixement econòmic.

La planificació de la Generalitat no contradiu els interessos de la classe dominant –només els matisa–. La nova tecnoburocràcia política que controla el poder formal, ERC –que hom pot considerar com a gestidora del sistema i no pas com a demolidora d'aquest–, intentarà racionalitzar el creixement i solucionar els problemes que la política del partit industrial i la Dictadura li han deixat d'herència, per tal de garantir unes millors condicions de vida per als ciutadans de Catalunya, sense trencar amb el model socioeconòmic existent.

La impossibilitat del procés, les greus contradiccions de la societat catalana i l'aixecament dels militars feixistes, significaran l'esclat social i l'aparició d'un poder revolucionari, que sí que vol realment transformar el sistema i desfer els mecanismes d'opressió de la classe dominant.

benefici privat de l'ús del sòl s'havia de subordinar al col·lectiu. Per últim, Le Corbusier critica la ciutat jardí, a la qual considera com una font –d'un individualisme esclavitzant” i –estèril per a l'individu”.

⁷⁷. S'ha de distingir entre classe governant i classe dominant. Així, mentre la primera classe detentà el poder polític –per exemple: el partit nazi a Alemanya o els governs títelles de molts països de l'anomenat Tercer Món–, la segona (els dirigents de les grans corporacions econòmiques capitalistes) té el poder real.

2.1.2.1. *Regional Planning i el primer Pla Comarcal de Barcelona, de Nicolau Rubió i Tudurí, 1932.*

Nicolau M. Rubió i Tudurí, autor del *Regional Planning*, precisà les seves idees – segons analitza Roca– en dos textos⁷⁸ que defineixen l'evolució del seu pensament. En el del 1923 critica el model de gran ciutat i la seva fórmula de creixement i d'urbanització basats en l'agregació successiva dels pobles del Pla de Barcelona. Inicià l'anàlisi de la crisi de la gran ciutat que, segons ell *–ha deixat d'ésser l'ideal dels urbanistes*". La crisi era deguda a cinc raons: 1) a la manca de consens social per al seu desenvolupament, 2) al cost creixent dels transports urbans, 3) a la multiplicació de les distàncies entre el lloc de treball i de residència, cosa que suposava l'aparició d'uns moviments de població pendulars i diaris, 4) a l'allunyament de la naturalesa, i 5) als nivells baixos d'higiene, confort, etc.

El segon text de Rubió i Tudurí (1926) recull –ja cinc anys abans –, la definició del que serà el *Regional Planning*: "... 'el *Regional Planning* vol sempre indicar que una idea de conjunt és aplicada sobre tot un territori al qual vol fer viure harmònicament'. Les àrees que cal definir i protegir serien: a) els 'camins còmodes per a l'expandiment de la indústria', b) 'els terrenys agrícoles (sotmesos) a les escomeses de l'edificació', c) els espais per a l'habitatge barat i ben comunicat, d) els espais per al 'sistema de transport ràpid... la base de tot projecte de pla territorial'".⁷⁹

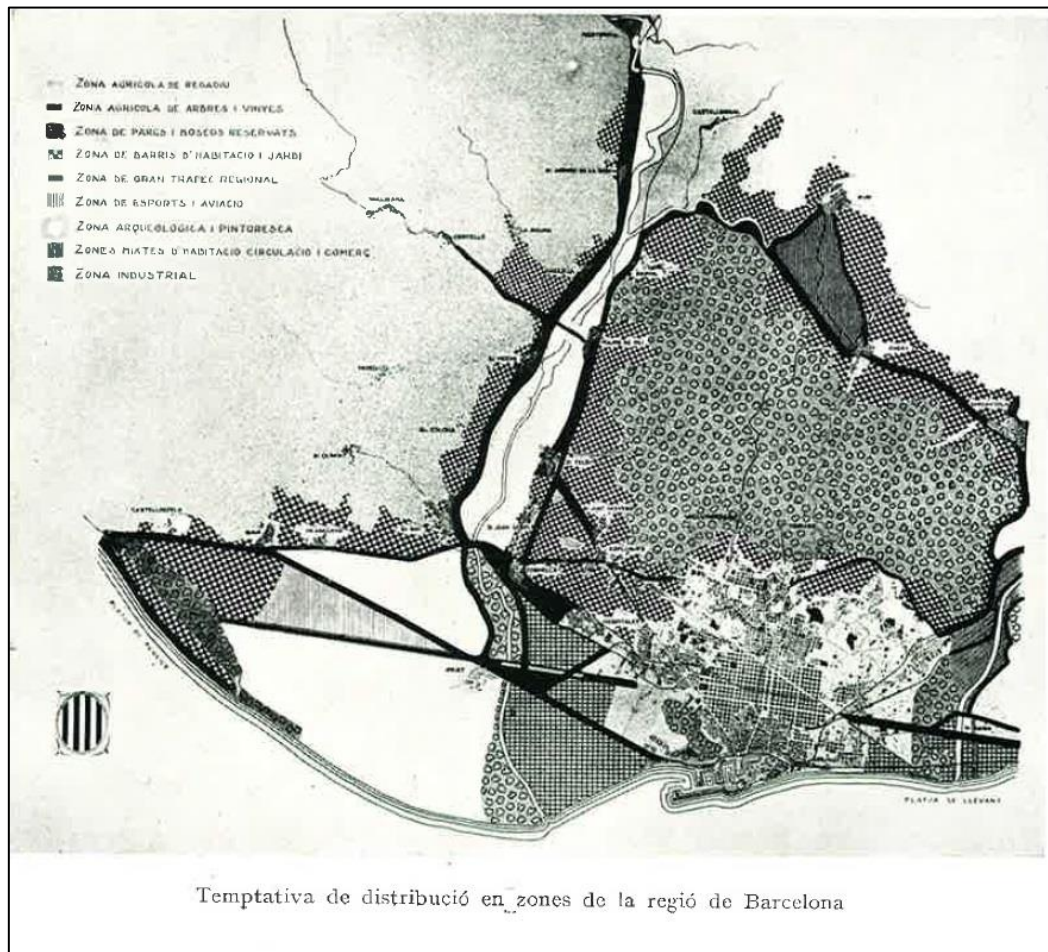
És a dir, el *Regional Planning* o : "El 'Pla de Distribució en Zones del Territori Català' es indiscutiblement el precedente en nuestro país de una planificación territorial. A pesar de no haber podido desarrollarse más allá del nivel de anteproyecto, constituye un testimonio incuestionable de la preocupación manifestada por los poderes públicos (en este caso de la Generalitat de Catalunya), por los problemas del desarrollo urbano e industrial y en definir el futuro de Barcelona dentro del territorio catalán".⁸⁰

⁷⁸. RUBIÓ i TUDURÍ, Nicolau M. –La ciutat ideal, Civitas". *Època II*, octubre 1923 i –La qüestió fonamental de l'urbanisme: el país ciutat". *Revista de Catalunya*. Vol. 20, 1926.

⁷⁹. ROCA, F., *op. cit.*, pàg. 153.

⁸⁰. ROMAGUERA AMAT, Ramón; DOT PALLARES, Josep M. *El Área metropolitana de Barcelona: génesis y problemática*. Urquijo: Moneda y crédito, 1972, pàg. 62.

Imatge 3: Regional Planning i el primer Pla Comarcal de Barcelona, de Nicolau Rubió i Tudurí, 1932.

La Generalitat va presentar un decret –el 31 de d'octubre de 1931– per formalitzar la constitució de l'avantprojecte del *–Pla de Distribució de la superfície de Catalunya*”, presidit per Nicolau M. Rubió i Tudurí, que va ser publicat per la Generalitat de Catalunya amb el títol: *–Pla de Distribució en Zones del Territori Català. Examen preliminar i solucions provisionals*”.⁸¹ El projecte tenia l'aval d'un nombre important de dades estadístiques –una recopilació, malgrat tot, escassa i que dificulta l'elaboració del Pla–, a les quals s'havien d'afegir més de 58 plànols o gràfics, el que anomenava el director del Pla, el *–Pla topogràfic i estadístic*”, que recollia especialment les dades estadístiques.

El *Regional Planning* vol servir d'eina per reorganitzar el territori i per trobar una sortida a la crisi existent, per la qual cosa planteja:

⁸¹. El *Regional Planning*. Barcelona: Novatècnica, 1976. Obra fascimil

- **La necessitat de projectar el conjunt del país:** N. M. Rubió i Tudurí fa aquesta demanda l'any 1920 a la Mancomunitat (*Pla Regional de Català*) i, més tard, al nou poder autònom: la Generalitat.
- **El fet d'aprendre de les aportacions alienes:** *Pla Regional de Nova York* o el *Pla Regional del Ruhr*, dels anys vint.
- **L'aprofitament de les seves excepcionals experiències**, al servei de l'urbanisme municipal de Barcelona (Cap de la Direcció de parcs públics del municipi) i de la *—Societat Cívica Ciutat Jardí*”, que li van permetre participar en els projectes de planificació local i nacional: Sistema de parcs (1919), projecte de zonificació de la ciutat de Barcelona de (1927), *Urbanización del Llano de Barcelona* (pavelló de la ciutat a l'Exposició Universal de 1929), i ser membre del Consell Superior d'Arquitectura en els anys trenta, etc. Aquestes experiències que es mostren algunes d'elles contradictòries: crítiques des de la idea de ciutat jardí a la Gross-Barcelona, però, en canvi, amb una planificació en aquesta línia en el projecte del 1929.
- **El suport d'un grup excepcional de tècnics i especialistes en els diversos temes analitzats:** Pau Vila, J. Martorell, Rossell i Vila, P. Bosch Gimpera, ...

Els plantejaments que donen vida als textos, als plànols i a les estadístiques del Pla són:

- La idea de reforçar l'autogovern.
- L'equilibri entre el procés d'industrialització —o el fre a la industrialització— i el desenvolupament agrari, pel valor estratègic de l'agricultura i de la ramaderia, com a garantia d'independència i autosuficiència econòmica.
- La necessitat de crear la Catalunya-ciutat i fer perdre la centralitat a Barcelona: mitjançant la reducció de les àrees incomunicades del conjunt del territori, a partir de la reserva de les terres d'al·luvió dels voltants de Barcelona (Besòs), per a la relocalització de noves àrees d'habitatges i indústria, la protecció a les àrees agrícoles i el reforçament del sistema de ports.

Al *Regional Planning*, i al llibre *El Pla de distribució en zones del territori català*,⁸² el terme municipal apareix situat en el seu marge dret i esquerre a la zona anomenada de ~~parcs~~ i

⁸². RUBIÓ i TUDURÍ, Nicolau M.; RUBIÓ i TUDURÍ, Santiago. *El Pla de distribució en zones del territori català (Regional Planning). Examen preliminar i solucions provisionals*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1932. Estudis fets segons Decret del Govern de la Generalitat de Catalunya.

boscors reservats”, i una petita part del municipi dintre de la zona agrícola (actuals barris de La Verneda, Sant Adrià i San Joan Baptista). És a dir, Sant Adrià de Besòs manté en aquest projecte la mateixa funció que, des de mitjans del segle XIX, li ha assignat la ciutat comtal: àrea d’esbarjo, i reserva de sòl, per a la localització de les futures indústries o habitatges populars (atès que la zona del riu és poc saludable a causa de l’existència de boires molts dies de l’any).

Una traducció del genèric *Regional Planning* de Catalunya serà la planificació d’una regió, i la millor en què pensaria Nicolau M. Rubió i Tudurí, després dels anys i esforços esmerçats, seria la de Barcelona. Efectivament, la regió triada per desenvolupar el *Regional Planning* fou la de Barcelona. Aquesta regió (o zona) comprenia les comarques del Barcelonès, Baix Llobregat i algunes de les poblacions que volten el massís del Tibidabo i que formen part del Vallès Occidental. La dimensió de la regió és petita per a un sistema urbà com el de Barcelona, la qual cosa significarà continuar el creixement de la ciutat mitjançant agregacions successives, sense que hi hagi un *—ereixement sense solucions de continuïtat—*.

La planificació de la regió de Barcelona s’havia de deduir del *Pla regional de Catalunya*, com si Barcelona i el seu Pla fossin un element més del conjunt del país —el subconjunt Barcelona és gairebé tan important com el conjunt Catalunya. Segons alguns autors la planificació hauria d’haver-se fet a l’inrevés, és a dir, decidir què es feia amb Catalunya una vegada decidit que feien amb el Pla de Barcelona—, quan en realitat el Barcelonès és la comarca fonamental de Catalunya en els anys d’elaboració del Pla (l’any 1930 tenia 1.122.497 habitants i representava el 40,2% de la població de tot Catalunya).

El Pla posa un gran èmfasi en la planificació del sistema de comunicacions, en la protecció de les zones agrícoles, en la defensa del model d’habitatge basat en les idees de la ciutat-jardí —edificacions amb baixes densitats d’ocupació del sòl i dotades d’uns equipaments col·lectius adients, per garantir l’autonomia funcional— i, per últim, en la localització industrial.

Abans d’analitzar aquests elements generals en relació amb Sant Adrià de Besòs, cal dir que el límit de planificació de la regió de Barcelona es situa en aquesta localitat, i que, per primera vegada, es realitzarà una planificació i una zonificació que afecti al conjunt del municipi, és a dir, als dos marges del riu Besòs, atès que fins aquell moment el riu era una frontera infranquejable per a la planificació urbanística.

Les línies de comunicacions definides pel Pla eren diferents segons la tipologia del trànsit:

- Les rutes destinades a facilitar el fet de poder travessar la conurbació barcelonina, això és, rutes que anaven paral·leles a la costa, i que eren definides com a zones per al trànsit ràpid i el recorregut de les quals coincideix amb l'anomenada cintura de l'aglomeració barcelonina i amb l'actual Cinturó del litoral.
- Les rutes destinades a facilitar la circulació d'entrada i de sortida de Barcelona, recorregut que coincideix amb les valls dels rius Besòs i Llobregat.

Una de les vies més importants planificades per facilitar la circulació que travessa Barcelona, la Gran Via de les Corts Catalanes, té a la nostra localitat el mateix traçat que el programat per N. M. Rubió i Tudurí, a la *Urbanitzación del Llano de Barcelona (1929)*. Així, Sant Adrià de Besòs apareix en el plànol creuada per dues grans vies de comunicació que conflueixen a Badalona: la primera és la prolongació de la Gran Via de les Corts Catalanes, i l'altra és la via Nord –programada també al PGU de 1917–, que comunica el nucli de confluència de l'actual Rambla de Prim i la Gran Via, amb el nord de la localitat, pel carrer Guipúscoa. La idea de cinturó de Ronda al voltant de Barcelona pren cos en aquesta planificació –d'altra banda, idea ja manifestada per Jaussely (1917)– amb l'objectiu d'assegurar una bona circulació regional, entre les àrees del Besòs (nord del país) i la del Llobregat (sud del país).

Pel que fa a les vies de circulació d'entrada i de sortida de Barcelona, el Pla en contempla l'existència de dues: l'anomenada línia regional de marxa de la vall del Besòs i la del Llobregat, totes dues definides al Pla com a zones de gran circulació. Aquestes xarxes de comunicació inclourien: ferrocarrils, autopistes, artèries de trànsit feixuc... El Pla preveia que la zona del Baix Llobregat seria la més gran concentració de vies de comunicacions del país, i no tant l'àrea del Besòs. Finalment, com hom pot comprovar, totes dues zones tenen llurs termes municipals esmicolats per l'existència de diferents xarxes i nusos de comunicació. Hom pot observar com a l'àrea del Besòs han desaparegut els pocs espais lliures existents, tant a Sant Adrià de Besòs, com a Santa Coloma de Gramenet o a Montcada i Reixach. Per a la construcció d'aquestes línies de comunicació es preveia la reserva d'uns espais no edificables als costats del riu.

La reserva de sòl agrícola es volia fer a les zones de riques terres al·luvials del Besòs i del Llobregat. També es plantejà la del Delta del Llobregat com a zona agrícola, per ser l'horta de la capital i del conjunt del país, mentre que l'àrea del Besòs i les platges del Llevant eren considerades com a reserva de boscos i paisatges.

Pel que fa a les zones d'habitatge, el Pla considera la necessitat de reservar sòl urbà perquè el seu model de ciutat-jardí pogués desenvolupar-se al voltant de les zones de circulació de cintura –al voltant del massís de Collserola–, i amb l'interès que els habitatges populars poguessin ser de més qualitat i alhora garantissin una vida digna a la població treballadora.

La localització de l'activitat industrial continuaria, segons el Pla, fent-se a la zona Franca, a l'Hospitalet i a la desembocadura del riu Besòs, però *—..per desgràcia aquestes darreres desenvolupades sense control*”,⁸³ com hem esmentat anteriorment. Des de la planificació de Jaussely (1917), a tot el marge dret de la localitat i a l'esquerre, a la desembocadura del riu, les indústries van anar instal·lant-se, –com també ho feren al límit entre el barri de Sant Adrià i el de Sant Joan Baptista (Fàbrica Nova: Can Baurier). És a dir, podem dir amb certesa que la planificació continuava anant darrere de la realitat.

Sant Adrià de Besòs té definit el seu territori, segons el pla comarcal, en diverses zones:

- **Zona de gran tràfec regional:** la localitat apareix creuada per dues vies de comunicació que conflueixen al terme municipal de Badalona: la primera i més gran és la prolongació de la Gran Via, i la segona és la planificada al nord d'aquesta des del *Pla Jaussely*.
- **Zona industrial:** afecta el barri de Sant Joan Baptista, si exceptuem la urbanització Font i Vinyals; a tota La Catalana, si exceptuen l'espai definit entre la via fèrria i l'actual carrer de Maura, que va ser considerat zona de boscos. I per últim, una petita zona entre la via i el mar al sud del barri de La Mina.
- **Zona de parcs i boscos reservats:** pràcticament tot el barri de La Mina –excepte l'espai abans esmentat– i el barri de La Verneda, excepte una petita porció d'espai que estava considerada com a zona mixta d'habitació, circulació i comerç.
- **Zona agrícola de regadiu:** tot l'Eixample, excepte la zona del mercat.
- **Zones mixtes d'habitació, circulació i comerç:** tot el barri de Sant Adrià, excepte l'Eixample i la zona de la urbanització Font i Vinyals, al barri de Sant Joan Baptista.

Per concloure, direm que el *Regional Planning* no va fer-se realitat per manca d'un pla d'inversions, per la mort del seu autor intel·lectual –el president de la Generalitat Francesc Macià–, i per la manca de voluntat política. Aquest és el primer pla de caràcter nacional confeccionat entre els tecnoburòcrates que, com diu Santiago Rubió i Tudurí –germà del director del Pla–, el que vol és posar d'acord les classes antagòniques per tal de defensar el

⁸³. *Ibidem*, pàg. 75.

patrimoni comú de tots, i evitar el que hem anomenat interessos del capital rendista que, sense planificació, condueixen al caos urbanístic i a la destrucció del mateix sistema, ja que no garanteixen el manteniment de les relacions socials de producció; Santiago –com recull Roca–, diu: «[el pla és capaç]...d'oposar-se als excessos d'aquest individualisme que pot arribar a llegar a les generacions que venen un territori fet de quitrà i ciment armat».⁸⁴

L'aliança entre la tecnoburocràcia i els homes d'ERC, representants de les classes mitjanes –les classes populars i la classe obrera formaven en bona part el moviment anarcosindicalista i socialista–, intenta tirar endavant un projecte nacional, no gaire diferent en el terreny de la planificació del que la Lliga Catalana –partit industrial– va proposar en el seu *Pla General d'Obres Públiques*, de 1935, període en què forma govern a la Generalitat, després de l'empresonament del govern de Lluís Companys pels fets d'octubre del 1934.

La manca d'acord entre el partit industrial i ERC fa impossible endegar els plantejaments del nou model capitalista d'intervenció estatal –Keynesià– dels republicans. La Lliga no confia en els tecnoburòcrates, ni en ERC, i no els va acceptar com a cogestors eficients del sistema capitalista.

2.1.2.2. *Pla Macià-GATCPAC, 1934*

El *Pla Macià* o pla per *La Nova Barcelona* és un pla inicialment autònom dels poders públics, realitzat pel GATCPAC amb la col·laboració de Le Corbusier, i l'aprovació de Macià, després de reunir-se amb Le Corbusier l'any 1932. El Pla s'elabora entre els anys 1930-1934 i és presentat definitivament el mes de juliol als soterranis de la plaça de Catalunya.

El Pla és una crítica al model urbanístic de la Lliga, a la seva Gross-Barcelona –model imperant des de 1901–. Els autors es mostren crítics amb el sistema viari, la localització del sector terciari proposada per Jaussely, i el sistema de verd urbà de parcs i jardins. Segons els seus autors, les grans vies acaben en línies corbes, com si la ciutat estigués limitada. La desaprovació també s'estén al projecte de la Barcelona futura plasmat a la *Urbanitzación del Llano de Barcelona* (1929)⁸⁴, per considerar que és impossible considerar entre d'altres elements les reserves de terreny agrícola per garantir el creixement de la ciutat, atès l'augment de les indústries del Port Franc, a més a més de considerar del tot inacceptable la construcció

⁸⁴. ROCA, F., *op. cit.*, pàg. 163. Per a més informació es pot consultar: RUBIÓ I TUDURÍ, Santiago. «El pla de distribució en zones del territori català». *Catalunya municipal*, juny-agost de 1934, números 8-10.

d'habitatges al costat dels rius Besòs i Llobregat, ja que cal recordar: *—l'inconvenient d'ordre higiènic de les boires baixes—*.⁸⁵

El projecte és inicialment *—un intent —teòric— de recomposició de la ciutat capitalista—*,⁸⁶ malgrat que després una part dels tècnics (Josep Lluís Sert, Josep Torres Clavé, Francesc Fàbregas) van veure que l'única possibilitat de solucionar la crisi urbana de Barcelona era fer camí cap a una nova economia urbana de caire socialitzant (basada en la municipalització de la propietat urbana).

L'objectiu del *Pla Macià*, malgrat totes les crítiques que fa als plantejaments urbanístics anteriors, no és gaire diferent al de la Gross-Barcelona. Així doncs, els planificadors del GATCPAC, consideren que Barcelona cal que continuï el seu creixement, i consideren que no pot oblidar: el seu caràcter industrial, el predomini del component obrer, i el fet que sigui port de Catalunya i futura capital política administrativa d'un nou Estat autonòmic. En definitiva, el creixement ha de convertir Barcelona en una ciutat funcional.⁸⁷

El Pla està basat en informacions molt precises i avançades: la cartografia de Vicens Martorell, elaborada entre els anys 1916 i 1924 —és també el primer plànol científic que tenim de Sant Adrià de Besòs—, les fotografies aèries i el fotoplànols de Gaspar, les anàlisis demogràfiques de Josep Vandellòs, les dades de l'anuari estadístic de la ciutat de Barcelona publicades des de l'any 1902 i, per últim, les anàlisis històriques que estableixen les fases de formació de la ciutat.

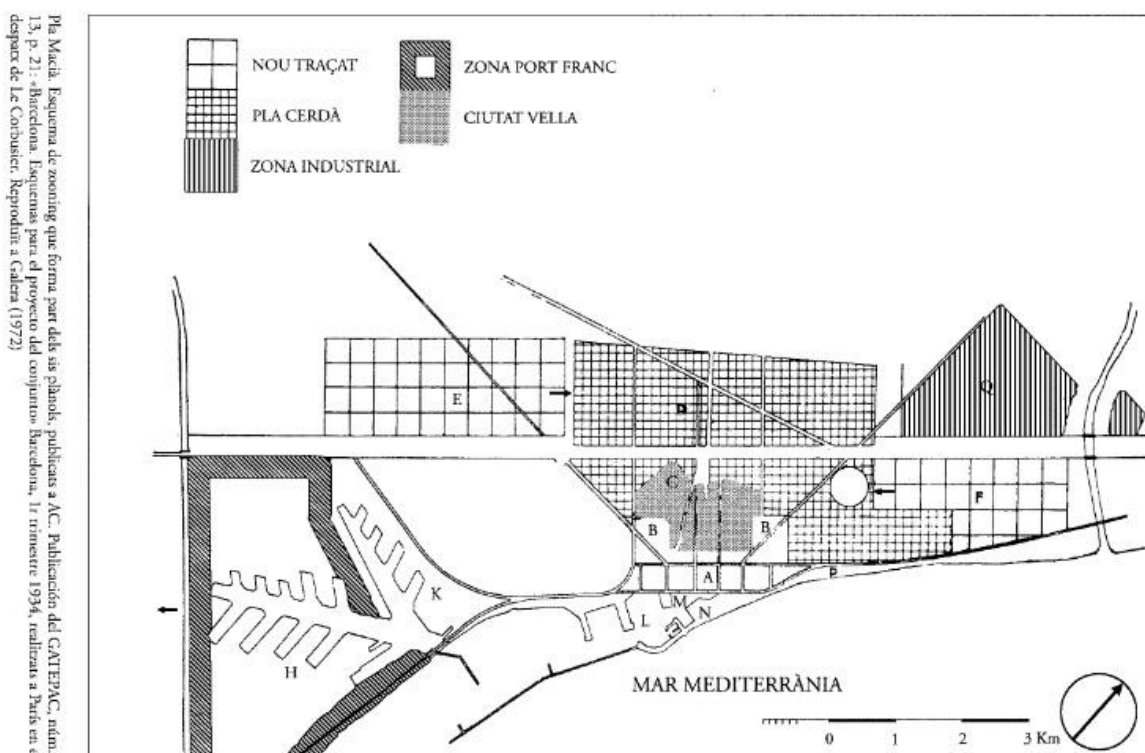
El *Pla Macià* el podem dividir —segons Roca— en el de curt termini i en el de llarg termini. En el primer, es preveu el sanejament del centre històric, la limitació immediata del mòdul d'Eixample existent, la classificació de la ciutat en zones amb diferents funcions urbanes, la comunicació de Barcelona amb el pla del Llobregat i l'aprovació d'unes noves ordenances municipals.

⁸⁵. *Ibidem*, pàg. 172.

⁸⁶. *Ibidem*, pàg. 171.

⁸⁷ Per a RUEDA PALENZUELA, Salvador, *op. cit.*, 1995, pàg. 36: —La ciutat funcional proposada classifica la ciutat en les següents zones: a) zona d'habitació, amb habitatges i hotels; b) zona de producció, amb el port, les zones industrials i la ciutat; c) zona de centre cívic; d) zona de repòs, amb zones verdes i zona de platja; i e) zona de trànsit i circulació com element d'enllaç entre les anteriors.—

Imatge 4: Pla Macià-GATCPAC, 1934

El –segon” *Pla Macià* presenta un esquema basat en la proposta de ciutat futura i funcional. Per aquest motiu, analitza els elements funcionals següents:

- La producció, que estudia el Port, les zones industrials i la *city*.
- L’anomenat Centre Cívic, que estudia els serveis i els edificis necessaris per a la ciutat que serà la capital política i administrativa de Catalunya.
- L’habitació, que divideix en habitatges i hotels.
- El repòs, que examina les zones verdes i les platges.
- El trànsit i la circulació, com a element d’enllaç.

Existeix una segona versió del pla de llarga durada que analitza més intensament el tema dels transports, el de la zonificació i la construcció del nou Eixample: l’anomenat nou mòdul de 400 x 400,⁸⁸ a més a més, de la zona de repòs de Castelldefels.

Els elements programats que afectaven Sant Adrià de Besòs i que en alguns aspectes han determinat –com passa amb la resta de plans estudiats– la morfologia urbana del municipi, són els següents:

⁸⁸. Aquest model significava la construcció d’una –supermalla” formada per tres carrers de l’antic *Pla Cerdà*, que garantia l’edificació d’uns habitatges més higiènics i amb una densitat molt baixa. Els habitatges proposats per a aquest model eren cases funcionals, adaptables a les necessitats dels seus usuaris i d’unes dimensions de 3,5 m d’amplada i 14 de llargada (147 m², ja que havien de tenir tres plantes. Per a més informació veure BUSQUETS, Joan, *op. cit.*, 1992, pàg. 227-228.

- Una de les zones industrials programada era la zona limitada per la Meridiana, la Gran Via i el riu Besòs i que estava formada pels barris del Clot, Sant Andreu i el nord del municipi de Sant Adrià, en l'espai que avui ocupen el barri de La Verneda (Dte. III) i el de Sant Adrià Nord o zona antiga del poble (Dte. I). Aquests barris, encara avui, mantenen en algunes indrets el seu caràcter industrial, sobretot a La Verneda amb el *Polígon Industrial Monsolís*. La proposta demostra que els planificadors tenien: *“consciència de la ràpida obsolescència de les àrees predominantment industrials existents (Sants, la Bordeta i el Poble Nou, Sant Adrià)”*,⁸⁹ per la qual cosa proposen una relocalització d'aquesta zona del sud del Besòs, en aquesta nova ja esmentada i en la Zona Franca.⁹⁰
- La zona d'habitatges o zona d'edificació que proposa el Pla són la zona del Port Franc i la zona del Besòs, atès que estan lligades a aquestes mateixes zones industrials. En el cas de la zona industrial –abans esmentada– els habitatges es construirien en el nou Eixample programat (nou mòdul de 400 x 400) i en l'espai limitat per la Gran Via, l'Eixample del *Pla Cerdà* i el riu Besòs.
- El *Pla Macià* considera tan important el trànsit com la zonificació de la ciutat, ja que aquest determinarà totes les accions urbanístiques dels planificadors –encara més quan aparegui el mitjà de transport individual per excel·lència: l'automòbil–. La via de comunicació que el Pla preveu per a la localitat és la Gran Via, amb el traçat que hom pot considerar habitual en els plans urbanístics barcelonins. Aquesta via era l'eix vertebrador horitzontal més important del Pla de Barcelona, des del riu Llobregat fins al Besòs. Una altra via de comunicació era la que havia de travessar el sud del municipi fins al costat del mar, i que comunicaria la localitat amb Badalona pel sud, per més tard confluïr amb la carretera de Mataró.
- El Pla proposava l'eliminació de la línia de ferrocarril de la costa.
- El Pla recull per primera vegada, en un pla per a Barcelona, una secció dedicada al transport aeri: en una primera proposta volia situar l'aeroport de la ciutat entre la plaça de les Glòries Catalanes i el riu Besòs.

⁸⁹. ROCA, F., *op. cit.*, pàg. 176.

⁹⁰. El *Pla Macià* va plantejar, igual que ho va fer el partit industrial en el projecte de la Gross-Barcelona, que la ciutat tingués un port i una zona industrial pròpia al costat del riu Llobregat.

2.2.4. Els barris de Sant Adrià de Besòs

Els barris de Sant Adrià de Besòs, com ja hem analitzat, van apareixent al costat de les noves fàbriques i/o indústries que s'anaven instal·lant,⁹¹ gràcies a la conversió del sòl recurs/inicial o mitjà de producció agrària que els industrials barcelonins i els propietaris de terres forans i locals van anar fent al llarg d'aquests quaranta primers anys del segle.

La tipologia urbana i les característiques dels habitatges ja han estat analitzades respectivament en els apartats: Les formes del creixement urbà i L'habitatge, per la qual cosa només insistirem a ressaltar que una de les preocupacions més grans de la població treballadora (autòctona o nouvinguda), sotmesa a la tirania i el control dels propietaris del sòl (urbanitzadors) o dels habitatges (rendistes) va ser aconseguir un lloc per viure.

L'estudi dels diferents barris de la localitat l'hem fet utilitzant els censos de 1920 i 1936, i de la rectificació del padró de 1928, per la qual cosa hem informatitzat aquests documents i no fem constar al peu de cada taula la font, puix l'origen és el mateix per a totes. La distribució de la població per barris s'ha fet segons el noms dels carrers i incloent-hi tot el carrer sencer. L'objectiu d'incorporar un apartat dedicat a l'estudi dels barris de Sant Adrià de Besòs és demostrar, com hem fet a d'altres estudis,⁹² l'existència a nivell local del que podríem anomenar una relació centre-perifèria, és a dir, que hi ha una realitat social, econòmica, política i de mentalitat diferent entre els barris del centre de la localitat i els nous barris nascuts amb la immigració. En definitiva, la nostra hipòtesi seria que la distribució de la població està en relació directa amb el poder econòmic i polític de cada grup social. La segregació social, representada pels barris immigrants, era –i encara ho és– el resultat d'una societat de classes.⁹³

⁹¹. Entre 1910 i 1936 s'instal·laren les següents grans indústries als marges del riu:

- **Marge esquerra:** *Vda. Nicolau e Hijos* (derivats del quitrà i creosotat de fustes, instal·lada des de principis de segle provinent de Badalona), *L'Energía Eléctrica de Cataluña* (central tèrmica) i *Hijos y Nietos de Pedro Baurier* (tèxtil cotonera) s'hi van instal·lar l'any 1912; *Viñas Goig* (aprofitament de borres), 1924; *Compañía Española para la Fabricación Mecánica del Vidrio, "CELO"*, 1925; *Viuda e Hijos de Pedro Nicolau* (química), 1917; *M. y R. Tey* (química), 1920; *Compañía Fonográfica Hispanoamericana* (plàstic), 1930; i *Productos Búfalo*, (química), 1936.

-**Marge dret:** *Almacenes de Obras Públicas* (construcció), 1912. *Fomento de Obras y Construcciones, "FOCSA"* (servei de recollida d'escombraries de Barcelona i forn de cremació), 1915; *Servicio de arenas de Barcelona* (construcció), 1916; *Compañía de Fluido Eléctrico, "La Catalana"* (central tèrmica), 1917; i *Sociedad General de Electro-Metalurgia, SA "El Carbuo"*, 1918.

⁹². Cf.: BALLARÍN ELCACHO, César; CASAS i SORIANO, Just; MÁRQUEZ i BERROCAL, Manuel. *Ca n'Anglada: lluita d'un barri. Història Social de Ca n'Anglada: el moviment veïnal, 1950-95*. Terrassa: AV de Ca n'Anglada, 1996 (315 pàg.).

⁹³. Un llibre força interessant sobre el tema és: HARVEY, David. *Urbanismo y desigualdad social*. Madrid: Siglo XXI, 1979. O el clàssic: ENGELS, Federico. *La situación de la clase obrera en Inglaterra*. La Habana: Editorial de Ciencias Sociales, 1974.

El sòl o l'habitatge com a mercaderies, no poden defugir les lleis del mercat capitalista, la qual cosa comporta que la possibilitat d'ús d'aquests béns està en relació directa amb les capacitats econòmiques dels nouvinguts i de la voluntat dels més poderosos, ja que ells són els qui per la seva riquesa poden decidir el lloc on viure i limitar-ne, alhora, l'accés als treballadors. Aquest fet l'hem esmentat en parlar de l'habitatge a la zona antiga de Sant Adrià Centre. Les classes benestants locals residien totes en aquest barri i limitaven l'accés per l'elevat preu dels lloguers i/o del sòl, fet que no només s'esdevingué en aquest barri, ja que els preus d'alguns habitatges a l'avinguda Font i Vinyals a Sant Joan Baptista van anar augmentant entre 1920-30.

Els immigrants, un cop més, van ser sotmesos per la seva condició de nouvinguts, però fonamentalment per la seva pertinença a una classe social: la treballadora.

Els barris de Sant Adrià de Besòs, com ja hem anat analitzant al llarg del treball, són els següents:

- **Sant Adrià Centre (Zona antiga i Eixample)** és el primer nucli de població. La zona antiga⁹⁴ del municipi està situada al marge esquerre del Besòs, sobre una petita elevació, entre la carretera de Barcelona-Martarò-França,⁹⁵ el riu i les ciutats veïnes de Badalona i Santa Coloma de Gramenet. La seva trama urbana estava formada per illes desiguals, amb carrers amples i alguna fàbrica. Al centre del poble estava situada l'església parroquial i l'Ajuntament (des de l'any 1884 fins el 1943). L'Eixample està situat entre la zona antiga i la urbanització Font i Vinyals, a partir de 1925 s'inicià la seva construcció, i estava format per illes irregulars i amb amplis espais no urbanitzats i camps de conreu. El barri apareixerà a partir de la construcció del Mercat Municipal de proveïments, inaugurat l'any 1928.
- **Sant Joan Baptista** va aparèixer el 1922 amb la urbanització Font i Vinyals, situada al marge esquerre del Besòs, i limitada per l'actual carrer de la platja, l'autopista Barcelona-Mataró, el riu i el ferrocarril. Estava constituïda per illes rectangulars alineades pel costat ample i enfrontades a la via d'enllaç (c/ de la platja), i vorejada pels camps de conreu pel costat del riu (SW) i per una incipient zona industrial al costat oposat (NE), on a partir de l'any 1925 s'establiren fàbriques com: Baurier, Viñas Goig i CELO. L'any 1935 es construirà l'església de Sant Joan Baptista, amb el nom de la qual s'anomenà tot el barri. A l'altra banda

⁹⁴. *—És als llindars del segon mil·lenari quan és esmentada per primera vegada l'església de Sant Adrià, l'any 1012 □...□ l'església de Sant Adrià de Besòs, que, segons refereix Feliu de la Peña, havia estat edificada uns anys abans*". ROVIRA i COSTA, Joan, *Monografia històrica de San Adrián de Besòs*. Barcelona: Imp. Casa de Caridad, 1944, pàg. 26.

⁹⁵. Actual avinguda Pi i Margall.

de la via del tren, entre la platja, el riu i el veí municipi de Badalona, existeix una zona industrial -on es localitza la central tèrmica *Energía Eléctrica de Cataluña* des de l'any 1912- i una zona agrícola -aquesta última al costa del riu i sota l'actual carrer de la platja.

- **La Verneda (Urbanització Monsolís).** A finals dels anys vint es construí una urbanització anomenada “Monsolís” (en sòl del Marquès de Monsolís), que comptava amb 55 edificis habitats i 327 habitants. Estava situada al marge dret del Besòs, entre el límit del terme municipal de Barcelona, el riu, la carretera a França i l'actual carrer Balmes.

- **La Catalana** neix com a barri el 1907, any en què s'inicien les obres de la central tèrmica de la Compañía de Fluido Eléctrico (Catalana de Gas y Electricidad), que donaria nom al barri. Els obrers de la construcció foren els seus primers habitants i vivien en cases de planta baixa i sobre una trama inicialment anàrquica. La seva consolidació es produirà a partir del 1922, com a conseqüència de la venda dels terrenys de la família Barnola a l'empresa constructora Anselmo Rius, que realitzà la urbanització amb coordinació amb l'arquitecte municipal i, evidentment, amb els plànols municipals.

- **La Mina (El Camp de la Bota)** deu el seu nom a l'existència d'una font “mina” d'aigua que formava un gorg, avui desapareguda. Començà a tenir certa entitat a partir de l'any 1920, quan l'habiten 128 persones en 18 edificis. L'any 1930 tenim 384 habitants i 64 edificis i dos albergs, El Camp de la Bota.⁹⁶ A partir de l'any 1929 apareixerà una zona de barraques en els límits de Barcelona i Sant Adrià de Besòs, al costat de la platja i limitada per la via del tren. La zona pertanyent a Barcelona era anomenada *Pequín* i la de Sant Adrià *El Parapet*. L'origen d'aquest “barri” és el resultat de la manca de possibilitats econòmiques d'un bon nombre d'immigrants, arribats per a treballar a les obres de l'Exposició Universal de l'any 1929 i de les obres del metro de Barcelona, i que només van poder construir els seus habitatges a continuació de les casernes i quadres militars de la riera d'Horta.

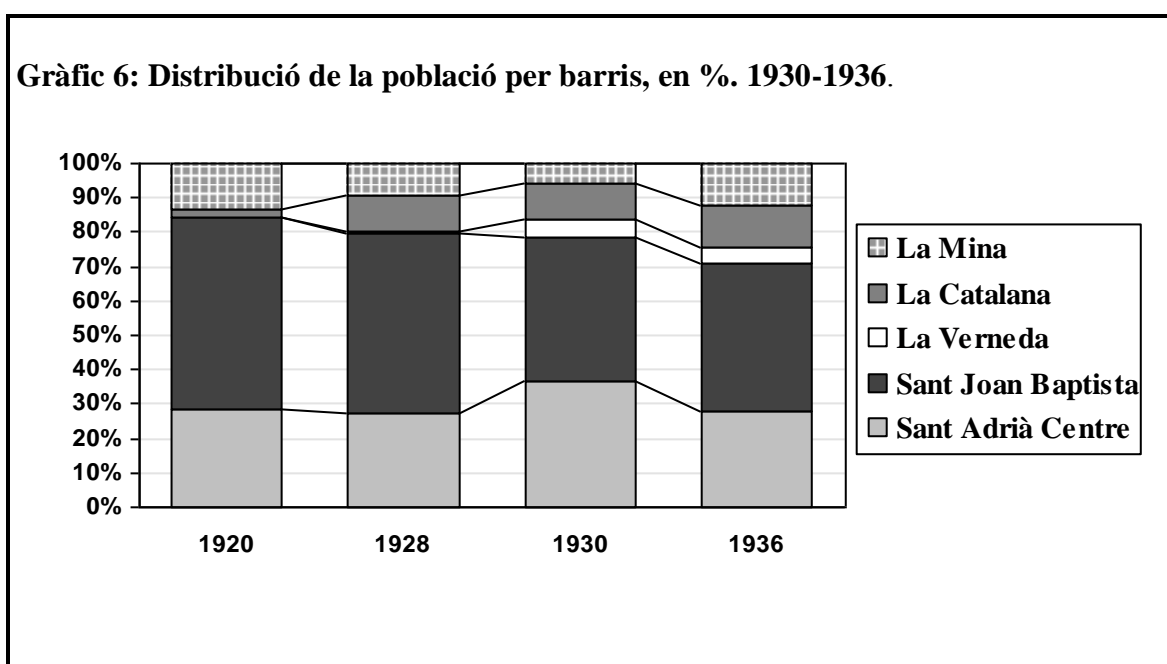
A continuació, analitzarem un conjunt de dades de població per tal de demostrar la nostra hipòtesi de treball i conèixer la realitat dels diferents barris de la localitat. Les variables que estudiarem seran: el temps de residència, l'origen de la població, la distribució de la població per sexes i grups d'edat, l'estat civil, l'activitat de la població (TBA i IRA), els sectors econòmics, el nivell de qualificació i l'analfabetisme.

⁹⁶. El nom de Camp de la Bota –com és prou conegut– és el resultat de la deformació del terme francès *butte*, és a dir, tossal o petit toronet aïllat, on les tropes napoleòniques establiren un camp d'exercicis militars.

L'evolució de la població ha estat estudiada a l'apartat: La distribució territorial, per la qual cosa només inclourem la distribució percentual de la població per tal de recordar-vos el pes de cada barri sobre el conjunt de la localitat.⁹⁷

2.2.4.1. La distribució territorial de la població als barris adrianencs

Els habitants de Sant Adrià de Besòs van anar a viure a les urbanitzacions de promoció privada que els propietaris del sòl (bàsicament forans) van anar creant entre el 1912 i el 1936

als diferents barris. La distribució per barris l'hem feta atenint-nos a la història de la localitat, i més o menys d'acord amb el que altres autors van fer en el passat i en el present (algunes de

⁹⁷. Evolució de la població de Sant Adrià de Besòs, pes percentual de cadascun dels barris entre 1920-36.

Barris						
Anys	Sant Adrià Centre	Sant Joan Baptista	La Verneda	La Catalana	La Mina	Total
1920	28,7	55,6	0,0	2,4	13,2	1.080
1928	27,1	52,7	0,4	10,3	9,4	4.747
1930	36,1	42,6	5,2	10,1	6,1	6.331
1936	28,1	43,0	4,7	12,3	11,9	8.396

les subdivisions que aquests autors van fer no les hem conservades).⁹⁸ Els barris històrics que hem considerat són els següents:⁹⁹

1. **Sant Adrià Centre:** situat al marge esquerre del riu limita amb aquest i amb els termes municipals de Barcelona, Santa Coloma de Gramenet, i el carrer Cortes (actual Av. de les Corts Catalanes).
2. **Sant Joan Baptista:** limita amb l'anterior pel carrer Cortes, i amb el marge esquerre del riu, el mar i Badalona.
3. **La Verneda:** situat al marge dret del riu i limitat per aquest, el terme municipal de Barcelona (abans de 1941 de Santa Coloma de Gramenet) i la Carretera N-II (actual C/ de Guipúscoa).
4. **La Catalana:** limita amb l'anterior, amb el marge dret del riu, el mar i la via fèrria, que divideix el marge dret en dues parts i que continuava en aquells anys, per la superfície fins Barcelona, fins arribar al Camp de la Bota.
5. **La Mina:** situat al marge dret del riu, està limitat per La Verneda, La Catalana (per la via fèrria), el mar i Barcelona. Inclou el Camp de la Bota.

Els immigrants de 1920 en arribar al municipi van anar a viure als habitatges de lloguer construïts a Sant Adrià Centre i Sant Joan Baptista, o a les cases que ells mateixos anaven construint, pedra a pedra, mentre residien amuntegats amb altres familiars, rellogats o en barraques, al mateix poble o als veïns. La primera onada migratòria (1921-1924) i la segona, i més important (1926-30), van traduir-se en l'increment del nombre de veïns i d'habitatges (majoritàriament d'un pis) als barris anteriorment esmentats. Ambdós barris eren els més importants del municipi, i entre 1910-40 van acollir a més del 75% de la població, alhora que anaven perdent pes amb el pas del temps: així, si el 1920 van albergar el 84,3% de la població, el 1940 només ho feren amb el 76,6. En definitiva, el marge dret no va perdre el seu pes fins el 1965 (amb la construcció del polígon d'habitatge d'El Besòs), quan la força de

⁹⁸. MUNTANER i PASCUAL, Josep Maria. *Sant Adrià de Besòs, un municipi en transformació*. Barcelona: BEC, 1968, pàg. 30. Aquest fa la següent relació de barris: Casc Antic, Eixample, Sant Joan Baptista, Monsolís, La Verneda, Grupo La Paz, Barri Besòs (Cobasa), La Catalana, La Mina i Camp de la Bota. I bàsicament, segons els districtes municipals actuals (plànol municipal), però agrupant en un sol barri els actuals d'El Besòs i La Mina, per la pràctica inexistència del primer en aquest període.

⁹⁹. Nosaltres, mitjançant el procés informàtic, hem assignat a cada carrer (o masia o agrupació de cases) un codi i a cada codi un barri, però considerant sempre els carrers sencers (no la seva numeració, ja que això, a més a més de no aportar-nos més informació, era d'impossible realització). Aquesta informatització ens ha permès analitzar els barris del municipi i demostrar algunes de les hipòtesis –que ja hem comprovat a altres estudis–, com és la tendència a la concentració en determinats barris de les classes hegemòniques, és a dir, l'existència d'una distribució espacial de les classes al municipi.

l'agricultura es va esvaïr i les necessitats d'habitatges de la ciutat de Barcelona van ser inabastables.

La indústria, per tal de garantir les necessitats d'habitatges dels treballadors (la reproducció de la força de treball) i poder aprofitar el sòl com a mitjà de producció industrial i extreure les seves plusvàlues de l'explotació de la força de treball, va haver de possibilitar l'obtenció de plusvàlues per a l'ús del sòl com a mitjà de consum privat (habitatges). Aquesta segona forma d'obtenció de rendes va ser aprofitada per alguns industrials (Baurier) i pels propietaris del sòl mitjançant les urbanitzacions privades o la construcció d'habitatges de lloguer en les seves propietats urbanes.

Els barris del marge dret van créixer entre 1920-28 als voltants de la urbanització Font i Vinyals a Sant Joan Baptista; i per la construcció d'habitatges, de lloguer o de propietat, que

Taula XXX: Evolució de la població total de fet de Sant Adrià de Besòs per districtes. 1910-1940.

Anys	Districtes					Total
	I	II	III	IV	V	
1910	205		289			494
1920	310	601	0	26	143	1.080
1928	1.286	2.503	20	491	447	4.856
1930	2.288	2.695	327	637	384	6.515
1936	2.362	3.612	392	1.029	1.001	8.396
1940	6.394		359	973	616	8.342

Llegenda: Districte I: Sant Adrià Centre, Districte II: San Joan Baptista, Districte III: La Verneda, Districte IV: La Catalana i Districte V: La Mina. El creixement de la localitat (ombrejat) és el resultat de l'aparició del barri de La Catalana (1914), de la urbanització Font i Vinyals al barri de San Joan Baptista (1922), i de l'Eixample (1927).

L'any 1928, té 141 habitants que no han estat assignats a cap barri per manca de dades. I el 1930, 184.

Els càlculs del 1940 els hem fet utilitzant les fonts municipals i estatals, per la qual cosa són aproximats. La distribució de la població per barris de l'any 1930 presenta algunes diferències molt pronunciades en alguns barris, això per raó de la diferent classificació dels veïns per barri que fa el cens.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades dels nomenclàtors i de la informatització dels censos i padrons.

es produí a la part antiga (sobretot a la carretera N-II) i a l'Eixample, a partir de la urbanització dels seus carrers i de l'edificació del Mercat (1928).¹⁰⁰

¹⁰⁰. La TCAA (%) de la població per barris va presentar la següent evolució:

Períodes	I	II	III	IV	V	Total
1910-20	4,22	—	—	—	—	8,14
1920-28	19,46	19,52	—	44,38	15,31	20,67
1928-30	33,39	3,76	304,35	13,90	- 7,31	15,83
1930-36	0,53	5,00	3,07	8,32	17,31	4,32
1936-40	—	—	- 2,17	- 1,39	- 11,43	- 0,17

Els barris del marge dret també van créixer en aquests anys de forma espectacular. La Catalana per la construcció d'habitatges pels treballadors de la CGE; La Mina, per l'augment dels habitatges al costat de les vies de comunicació del barri (Ctra. Negra) o al voltant d'algunes masies i indústries: FOCSA, SGEMSA (Cases del Carburo, originades per la urbanització de José Rodó i Pila), i la Verneda, per la construcció de la urbanització Monsolís: entre 1927-28 es construïren 17 cases de planta baixa, la qual cosa explica l'augment de població que observem entre la rectificació del padró de 1928 i el cens de 1930 (aquest ha estat un dels motius per incloure les xifres del cens de 1930). Entre el 1928-36 es produeix un nou creixement dels barris del marge esquerre, però menor que en el període anterior. Així, mentre Sant Adrià Centre resta pràcticament igual amb 2.362 habitants, Sant Joan Baptista creix prop de mil habitants, i s'emporta el gruix de la immigració d'aquests anys. Els barris del marge dret van créixer més que mai i va ser a causa de l'aparició de la Urbanització Rius i l'augment d'habitants a La Mina amb la formació del barri de barraques del Camp de la Bota.

La Guerra Civil va suposar la pèrdua de població del marge dret i el guany de l'esquerre, així el marge dret tornà a guanyar pes i l'esquerre a perdre¹. Les pèrdues van ser més grans en el barri de La Mina –TCCA (%) de menys 11,4 – i menors en els de La Catalana (– 1,3) i el de La Verneda (– 2,1). La pèrdua de població de La Mina va ser deguda a la desaparició del Camp de la Bota, zona militar on es produïren els afusellaments dels represaliats del bàndol republicà després de la Guerra Civil.

La major oferta d'habitatges i de sòl urbanitzable, juntament amb uns reduïts però existents serveis, fa que els immigrants, entre 1920-36, es concentrassin en els barris del marge dret. L'agrupament dels immigrants en aquests barris només va perdre pes a partir dels anys trenta, quan només aplegaren el 69,7% del total dels immigrants.

Al marge d'aquesta concentració espacial, va existir una concentració que podem denominar de classe: els barris d'immigració i obrers (tots menys Sant Adrià Centre) van ser sempre els que més immigrants aplegaren –1920, 83,7%; 1928, 67,4 i 1936, 72,1–, ja que, malgrat les possibilitats de creixement de la part antiga i sobretot de l'Eixample, els preus del sòl els feren inaccessibles als immigrants obrers. Els elevats preus de la part antiga del casc tingueren lloc perquè era aquest el nucli on es concentraven totes les activitats socials, econòmiques (serveis), polítiques (ajuntament), culturals (escoles) i religioses (església, convent, etc.) del poble, a més de ser el lloc on la classe dirigent local i els nousvinguts d'elevat poder econòmic (comerciants, camperols adinerats, com hem comprovat en els censos) volien viure.

La construcció d'habitatges de bona qualitat per llogar –com hem pogut comprovar veient els plànols i els expedients d'obres–, a la part antiga es remunta a la segona dècada del segle (la primera referència que tenim és la de la Contribució sobre edificis i solars de 1915). Aquests habitatges eren reservats pels que poguessin pagar-los i no per al conjunt dels treballadors immigrants. De fet, el nombre d'immigrants que van anar a viure a aquest barri el 1920 van ser vint-i-quatre catalans i cinc no catalans. En els habitatges de José Clapés Clapés vivien bàsicament agricultors benestants, professionals que eren fills de Sant Adrià o que portaven força temps al municipi.

Un altre fet que explica la manca de construcció d'habitatges va ser l'especulació urbana que suposava l'existència d'un sòl lliure i sense urbanitzar, dedicat a horta intensiva: l'Eixample. Aquest barri frontera, situat entre els de dalt (els vells propietaris del poble) i els de sota (barri d'immigració), va ser considerat per les autoritats municipals, com al lloc més adequat per emplaçar el nou mercat públic i per l'expansió de la part antiga. Situar el mercat públic i urbanitzar el barri va garantir els propietaris del sòl –amb presència a l'ajuntament o amb capacitat d'influència sobre aquest– l'obtenció d'unes molt bones plusvàlues, per la conversió del sòl mitjà de producció agrària en sòl urbanitzable de consum privat (habitatges i comerç).

La batalla entre la propietària de la Urbanització Font i Vinyals i el seu representant Fermín Borrás –home amb interessos comercials propis i amb una força política important durant els primers anys de la dictadura de Primo de Rivera– amb l'ajuntament van posar de manifest l'interès que per als organitzadors del creixement urbà tenia millorar els serveis públics a les seves propietats o a les futures urbanitzacions.

Fermín Borrás va demanar i obtenir l'autorització per obrir un mercat públic el 12 de juliol de 1925 (essent president de la Unió Patriòtica), mentre no es construís el municipal (1928). Durant aquests anys va controlar el barri de Sant Joan Baptista, mitjançant la Unió de Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals, el comerç de materials per a la construcció (era el concessionari oficial dels ciments Asland) i l'alimentació. La defensa de llurs interessos va portar-lo a un fort enfrontament amb el poder municipal, oposant-se que s'autoritzés cap altre mercat públic,¹⁰¹ i fins i tot el municipal –ja que va oposar-se a l'emprèstit que va demanar l'ajuntament per a la seva construcció–. Aquestes picabaralles van finalitzar amb la seva derrota i amb el seu poder a la localitat.

¹⁰¹. Fermín Borrás presentà el 19 de desembre de 1925 una instància contra l'acord de l'ajuntament de 16 d'agost de 1925 en el qual s'autoritzava la instal·lació d'un mercat públic a l'entrada dels carrers de l'Església i Andrés Vidal. ASAB. LACPA, 2 maig 1926, Tom 11, foli. 37.

Els barris obrers van créixer degut a la facilitat que suposava pels immigrants poder construir les seves cases poc a poc, en mesura de les seves forces econòmiques i humanes. Els propietaris del sòl, un cop legalitzada la seva urbanització per l'ajuntament, venien les parcel·les que tenien i era el nou propietari que les comprava qui havia d'assumir les despeses d'urbanització: construïa la vorera de davant de casa seva, segons les normes municipals, i un pou cec per a les aigües brutes de la llar. L'ajuntament facilità el procés d'urbanització en el cas de la Urbanització Font i Vinyals, ja que va eximir del pagament d'impostos als nous propietaris de cases de planta baixa fins el 1928, i afavorí a la vegada els interessos dels propietaris de les parcel·les que es venien, ja que això reduïa els costos de construcció dels habitatges obrers i facilitava la possibilitat de compra per part dels treballadors.

Taula XXXI: Distribució de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per barris i sexes, en xifres absolutes. 1920, 1928, 1936.

1920	Immigrants catalans			Resta immigrants			Total immigrants			Població Total			Pob. Total		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	H	D	T
Sant Adrià Centre	12	12	24	0	4	4	12	16	28	147	135	282	159	151	310
Sant Joan Baptista	29	27	56	25	29	54	54	56	110	254	237	491	308	293	601
La Catalana	0	0	0	0	0	0	0	0	0	14	12	26	14	12	26
La Mina	11	6	17	8	9	17	19	15	34	58	51	109	77	66	143
Total	52	45	97	33	42	75	85	87	172	473	435	908	558	522	1.080
1928															
Sant Adrià Centre	107	94	201	89	89	178	196	183	379	449	458	907	645	641	1.286
Sant Joan Baptista	167	152	319	146	133	279	313	285	598	955	950	1.905	1.268	1.235	2.503
La Verneda	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12	8	20	12	8	20
La Catalana	29	27	56	42	35	77	71	62	133	188	170	358	259	232	491
La Mina	6	7	13	24	14	38	30	21	51	205	191	396	235	212	447
Total	309	280	589	301	271	572	610	551	1.161	1.809	1.777	3.586	2.419	2.328	4.747
1936															
Sant Adrià Centre	93	100	193	62	79	141	155	179	334	927	949	1.876	1.082	1.128	2.210
Sant Joan Baptista	124	126	250	129	120	249	253	246	499	1.439	1.442	2.881	1.692	1.688	3.380
La Verneda	13	15	28	21	24	45	34	39	73	140	159	299	174	198	372
La Catalana	33	28	61	44	47	91	77	75	152	432	378	810	509	453	962
La Mina	19	17	36	48	53	101	67	70	137	426	374	800	493	444	937
Total	282	286	568	304	323	627	586	609	1.195	3.364	3.302	6.666	3.950	3.911	7.861

Taula XXXII: Distribució de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per barris i sexes, en % sobre el total d'ambdós sexes. 1920, 1928, 1936.

1920	Immigrants catalans			Resta immigrants			Total immigrants			Resta població			Població Total		
	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
Sant Adrià Centre	12,4	12,4	24,7	0,0	5,3	5,3	7,0	9,3	16,3	16,2	14,9	31,1	14,7	14,0	28,7
Sant Joan Baptista	29,9	27,8	57,7	33,3	38,7	72,0	31,4	32,6	64,0	28,0	26,1	54,1	28,5	27,1	55,6
La Catalana	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	1,3	2,9	1,3	1,1	2,4
La Mina	11,3	6,2	17,5	10,7	12,0	22,7	11,0	8,7	19,8	6,4	5,6	12,0	7,1	6,1	13,2
Total	53,6	46,4	100,0	44,0	56,0	100,0	49,4	50,6	100,0	52,1	47,9	100,0	51,7	48,3	100,0
1928															
Sant Adrià Centre	18,2	16,0	34,1	15,6	15,6	31,1	16,9	15,8	32,6	12,5	12,8	25,3	13,6	13,5	27,1
Sant Joan Baptista	28,4	25,8	54,2	25,5	23,3	48,8	27,0	24,5	51,5	26,6	26,5	53,1	26,7	26,0	52,7
La Verneda	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2	0,6	0,3	0,2	0,4
La Catalana	4,9	4,6	9,5	7,3	6,1	13,5	6,1	5,3	11,5	5,2	4,7	10,0	5,5	4,9	10,3
La Mina	1,0	1,2	2,2	4,2	2,4	6,6	2,6	1,8	4,4	5,7	5,3	11,0	5,0	4,5	9,4
Total	52,5	47,5	100,0	52,6	47,4	100,0	52,5	47,5	100,0	50,4	49,6	100,0	51,0	49,0	100,0
1936															
Sant Adrià Centre	16,4	17,6	34,0	9,9	12,6	22,5	13,0	15,0	27,9	13,9	14,2	28,1	13,8	14,3	28,1
Sant Joan Baptista	21,8	22,2	44,0	20,6	19,1	39,7	21,2	20,6	41,8	21,6	21,6	43,2	21,5	21,5	43,0
La Verneda	2,3	2,6	4,9	3,3	3,8	7,2	2,8	3,3	6,1	2,1	2,4	4,5	2,2	2,5	4,7
La Catalana	5,8	4,9	10,7	7,0	7,5	14,5	6,4	6,3	12,7	6,5	5,7	12,2	6,5	5,8	12,2
La Mina	3,3	3,0	6,3	7,7	8,5	16,1	5,6	5,9	11,5	6,4	5,6	12,0	6,3	5,6	11,9
Total	49,6	50,4	100,0	48,5	51,5	100,0	49,0	51,0	100,0	50,5	49,5	100,0	50,2	49,8	100,0

2.2.4.2. Temps de residència

L'estudi del temps de residència dels immigrants absoluts (nascuts fora del municipi) ens ha permès veure a quins barris van anar a residir els immigrants a cada ona immigratòria, ja que un dels intervals que hem considerat és el de 0-1 any de residència. El 1920, el barri que més immigrants va acollir va ser el de Sant Joan Baptista (112), seguit pel de La Mina (86) i el de Sant Adrià Centre (28), essent la distribució per sexes al primer i a l'últim favorable al grup de dones i al segon al dels homes. La distribució percentual de la població immigrada del municipi per sexes va ser pràcticament del 50%. En percentatges, Sant Joan Baptista va atreure el 64 % del total d'immigrants.

El 1928 el nombre d'immigrants (1.177) va créixer considerablement i la distribució va canviar, no pas en el primer lloc que continuà essent ocupat per Sant Joan Baptista amb 604 persones, però sí, en els altres, Sant Adrià Centre va rebre, 386; La Catalana, 135 i La Mina, 52, i s'observà una distribució per sexes equilibrada al conjunt de la localitat (52% homes i 48 % dones), i favorable al sexe masculí a tots els barris. En percentatges, el barri que més immigrants rebé fou el de Sant Joan Baptista (51%), seguit del de Sant Adrià Centre (33%).

L'any 1936 es mantenen les mateixes posicions que el 1928 (Sant Joan Baptista, 521; Sant Adrià Centre, 350; La Catalana, 161 i La Mina, 144), però amb la incorporació en el últim lloc de La Verneda amb 81 immigrants. La relació de masculinitat de la població va ser del 50%. En percentatges, l'evolució va ser la següent: (Sant Joan Baptista, 41%; Sant Adrià Centre, 28%; La Catalana, 13%; La Mina, 12% i La Verneda, 6%).

Una anàlisi diacrònica de les dades analitzades ens permet veure que Sant Joan Baptista ha estat el barri que més immigrants va acollir i que és el barri d'immigrants per excel·lència, malgrat que va anar reduint la seva capacitat d'absorció d'immigrants, any rere any, no pas en benefici de Sant Adrià Centre, sinó del conjunt de barris del marge dret.

El temps de residència dels immigrants vinguts entre 1915-20 (menys de sis anys de residència) eren més del 50% dels immigrants a tots els barris (exceptuant el de Sant Adrià Centre que eren només el 40%), el barri amb un major percentatge de població immigrada en aquests anys van ser el de La Catalana (83%) i La Mina (72,2%). Al conjunt de la ciutat, de cada deu immigrants, cinc fa menys de sis anys que hi resideixen.

La gran onada migratòria produïda entre 1923-28 fa que tots els barris presentin el 1928 un percentatge impressionant d'immigrants de menys de sis anys de residència: Sant

Adrià Centre, 82%; Sant Joan Baptista, 90,6%; La Catalana, 81,4% i La Mina, 54,3%. Al barri de La Verneda observem una situació especial que ens indica que els immigrants que van anar a viure al barri, que iniciava la seva formació, (tretze persones) eren immigrants que portaven entre 6-5 anys residint al municipi. Al municipi el fet és similar, i el 84,2% porten menys de sis anys de residència.

L'any 1936 mostra que els immigrant arribats entre 1931-36 representaven, gairebé, el 50 % dels immigrants de la localitat. Per barris, La Verneda va ser el que més immigrants, en percentatge, va rebre d'aquesta última onada (64,3%), seguida de La Catalana (52,4%), de Sant Adrià Centre (51,9%), de La Mina (46,9) i de Sant Joan Baptista (41,4%).

Si analitzem el temps de residència del conjunt de la població (veure annex), observem que el 1920 el 46,2% de la població portava menys de sis anys de residència, el 79,7% el 1928 i el 49% el 1936. L'elevat percentatge de persones arribades durant la Dictadura de Primo de Rivera mostra una localitat plena de desconeguts i de malfiances. En definitiva, un clima irrespirable per l'acció social, fet que van aprofitar, com explicarem més endavant, els elements populistes i reaccionaris per fer-se els amos d'una bona part del poble i dividir-lo, per tal de defensar llurs mesquins, però lucratiu interessos.

Aquestes xifres ens mostren que l'existència d'aquest important volum de població va estar determinada per les necessitats d'adaptació i d'integració en un medi que els era nou, i en menor mesura en la transformació del mateix. La preocupació per la subsistència va limitar considerablement la capacitat d'acció dels adrianencs, nouvinguts o/i fills de la localitat, fet que només es començà a solucionar, en part, a finals de la dictadura de Primo de Rivera i amb l'arribada de la República.

Pel que fa al fet de la nostra hipòtesi de treball (centre-perifèria), observem que els immigrants majoritàriament treballadors assalariats resideixen als barris obrers que van apareixent al llarg del període, bàsicament a Sant Joan Baptista, que recull del total de la immigració els següents percentatges: 1920, 60%; 1928, 54% i el 1936 el 44%. Mentre que el barri de Sant Adrià Centre acull el 1928 i 1936 el 25% dels nouvinguts, la qual cosa demostra que l'accés a aquest barri inclòs el seu Eixample, que comença a créixer a partir del 1928, va ser força limitat pels immigrants.

El 1920, Sant Adrià Centre estava habitat en un 45% per persones nascudes al municipi, mentre que Sant Joan Baptista només en recollia el 23%. La forta natalitat dels immigrants que hem observat a partir del 1928 va fer variar aquesta situació, i finalitza el 1936 amb uns percentatges de persones nascudes al municipi idèntics en ambdós barris

(16,7%). Aquests esdeveniments van convertir el barri de La Mina en el que tenia el percentatge més elevat de nascuts al municipi (21%). Sobre el total del municipi, en xifres absolutes, Sant Joan Baptista va ser el barri on més població nascuda a Sant Adrià va residir, entre el 1928 (243) i el 1936 (566) gairebé el 50%.

Taula XXXIII: Distribució de la població de Sant Adrià de Besòs, segons el lloc de naixement per barris i sexe. 1920-1928 i 1936.

1920	Sant Adrià de Besòs			Sant Joan Baptista			La Verneda			La Catalana			La Mina			TOTAL		
	H	D	T	H	D	T	H	D	T	H	D	T	H	D	T	H	D	T
Immigrants absoluts	82	89	171	227	237	464	0	0	0	13	11	24	62	54	116	384	391	775
Sant Adrià de Besòs	77	62	139	81	56	137	0	0	0	1	1	2	15	12	27	174	131	305
Total	159	151	310	308	293	601	0	0	0	14	12	26	77	66	143	558	522	1.080
1928																		
Immigrants absoluts	534	547	1.081	1.136	1.124	2.260	7	6	13	220	209	429	173	159	332	2.070	2.045	4.115
Sant Adrià de Besòs	111	94	205	132	111	243	5	2	7	39	23	62	62	53	115	349	283	632
Total	645	641	1.286	1.268	1.235	2.503	12	8	20	259	232	491	235	212	447	2.419	2.328	4.747
1936																		
Immigrants absoluts	886	956	1.842	1.387	1.427	2.814	144	167	311	434	388	822	382	359	741	3.233	3.297	6.530
Sant Adrià de Besòs	196	172	368	305	261	566	30	31	61	75	65	140	111	85	196	717	614	1.331
Total	1.082	1.128	2.210	1.692	1.688	3.380	174	198	372	509	453	962	493	444	937	3.950	3.911	7.861

Taula XXXIV: Evolució dels anys de residència dels no nascuts a Sant Adrià de Besòs, per barris, sexe i anys de residència agrupats, en percentatge sobre el total de cada sexe i total. 1920-1928 i 1936.

	Sant Adrià Centre			Sant Joan Baptista			La Verneda			La Catalana			La Mina			TOTAL		
1920	H	D	T	H	D	T	H	D	T	H	D	T	H	D	T	H	D	T
0-1	12	16	28	54	58	112							20	15	35	86	89	175
2-5	21	18	39	47	72	119				12	8	20	29	20	49	109	118	227
6-10	20	26	46	90	81	171							3	6	9	113	113	226
11-15	7	3	10	12	9	21				1	3	4	2	5	7	22	20	42
16 i +	22	26	48	24	17	41							8	8	16	54	51	105
T. Abs.	82	89	171	227	237	464	-	-	-	13	11	24	62	54	116	384	391	775
1928																		
0-1	197	189	386	316	288	604				71	64	135	31	21	52	615	562	1.177
2-5	246	258	504	691	703	1.394		1	1	110	104	214	64	64	128	1.111	1.130	2.241
6-10	43	47	90	58	59	117	3	4	7	29	27	56	50	39	89	183	176	359
11-15	22	25	47	15	24	39	3	1	4	3	7	10	6	10	16	49	67	116
16 i +	26	28	54	26	26	52	1		1	7	7	14	22	25	47	82	86	168
T. Abs.	534	547	1.081	1.106	1.100	2.206	7	6	13	220	209	429	173	159	332	2.040	2.021	4.061
1936																		
0-1	166	184	350	262	259	521	37	40	77	81	80	161	72	72	144	618	635	1.253
2-5	239	252	491	305	339	644	56	73	129	137	133	270	107	97	204	844	894	1.738
6-10	207	192	399	445	447	892	23	26	49	108	92	200	92	94	186	875	851	1.726
11-15	134	138	272	332	327	659	18	19	37	86	61	147	60	53	113	630	598	1.228
16 i +	54	56	110	43	55	98	10	9	19	22	22	44	51	43	94	180	185	365
T. Abs.	800	822	1.622	1.387	1.427	2.814	144	167	311	434	388	822	382	359	741	3.147	3.163	6.310

	Sant Adrià Centre			Sant Joan Baptista			La Verneda			La Catalana			La Mina			TOTAL			
1920	H	D	T	H	D	T	H	D	T	H	D	T	H	D	T	H	D	T	
0-1	14,6	18,0	16,4	23,8	24,5	24,1	—	—	—	0,0	0,0	0,0	32,3	27,8	30,2	22,4	22,8	22,6	
2-5	25,6	20,2	22,8	20,7	30,4	25,6	—	—	—	92,3	72,7	83,3	46,8	37,0	42,2	28,4	30,2	29,3	
6-10	24,4	29,2	26,9	39,6	34,2	36,9	—	—	—	0,0	0,0	0,0	4,8	11,1	7,8	29,4	28,9	29,2	
11-15	8,5	3,4	5,8	5,3	3,8	4,5	—	—	—	7,7	27,3	16,7	3,2	9,3	6,0	5,7	5,1	5,4	
16 i +	26,8	29,2	28,1	10,6	7,2	8,8	—	—	—	0,0	0,0	0,0	12,9	14,8	13,8	14,1	13,0	13,5	
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	—	—	—	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
T. Abs.	82	89	171	227	237	464	—	—	—	13	11	24	62	54	116	384	391	775	
1928																			
0-1	36,9	34,6	35,7	28,6	26,2	27,4	0,0	0,0	0,0	32,3	30,6	31,5	17,9	13,2	15,7	30,1	27,8	29,0	
2-5	46,1	47,2	46,6	62,5	63,9	63,2	0,0	16,7	7,7	50,0	49,8	49,9	37,0	40,3	38,6	54,5	55,9	55,2	
6-10	8,1	8,6	8,3	5,2	5,4	5,3	42,9	66,7	53,8	13,2	12,9	13,1	28,9	24,5	26,8	9,0	8,7	8,8	
11-15	4,1	4,6	4,3	1,4	2,2	1,8	42,9	16,7	30,8	1,4	3,3	2,3	3,5	6,3	4,8	2,4	3,3	2,9	
16 i +	4,9	5,1	5,0	2,4	2,4	2,4	14,3	0,0	7,7	3,2	3,3	3,3	12,7	15,7	14,2	4,0	4,3	4,1	
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
T. Abs.	534	547	1.081	1.106	1.100	2.206	7	6	13	220	209	429	173	159	332	2.040	2.021	4.061	
1936																			
0-1	20,8	22,4	21,6	18,9	18,1	18,5	25,7	24,0	24,8	18,7	20,6	19,6	18,8	20,1	19,4	19,6	20,1	19,9	
2-5	29,9	30,7	30,3	22,0	23,8	22,9	38,9	43,7	41,5	31,6	34,3	32,8	28,0	27,0	27,5	26,8	28,3	27,5	
6-10	25,9	23,4	24,6	32,1	31,3	31,7	16,0	15,6	15,8	24,9	23,7	24,3	24,1	26,2	25,1	27,8	26,9	27,4	
11-15	16,8	16,8	16,8	23,9	22,9	23,4	12,5	11,4	11,9	19,8	15,7	17,9	15,7	14,8	15,2	20,0	18,9	19,5	
16 i +	6,8	6,8	6,8	3,1	3,9	3,5	6,9	5,4	6,1	5,1	5,7	5,4	13,4	12,0	12,7	5,7	5,8	5,8	
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
T. Abs.	800	822	1.622	1.387	1.427	2.814	144	167	311	434	388	822	382	359	741	3.147	3.163	6.310	

2.2.4.3. Origen de la població

L'origen de la població mostra que Sant Adrià Centre va ser sempre el barri amb un percentatge de catalans més elevat. El 1920 tenia un 86,5% dels nascuts al Principat i el 1928 el 65,5%, per finalitzar el 1936 amb el 66,7%. La pèrdua de pes d'aquest col·lectiu va produir-se durant la gran onada immigratòria dels anys vint, igual que va passar amb la resta de barris. En xifres absolutes però, el barri que més nascuts a Catalunya va aplegar va ser sempre el de Sant Joan Baptista. La pretesa catalanitat que defensaven des de *La veu de Besós* (la gent de dalt), no es correspon amb la realitat, fins i tot en alguns barris com La Verneda tenien, el 1928, un cent per cent de catalans. Però veiem una anàlisi sincrònica de cada col·lectiu d'immigrants i la seva distribució per sexes.

El 1920, els catalans de Sant Joan Baptista (485) eren en xifres absolutes més que els de Sant Adrià Centre (268), és a dir, els catalans que vivien a Sant Joan Baptista representaven el 55,5% del total de catalans del municipi. La distribució per sexes d'aquest col·lectiu mostra que als barris de Sant Adrià Centre i La Mina el grup d'homes era superior en sis i set punts percentuals respectivament al de les dones, mentre que en els altres barris la distribució era equilibrada.

Els valencians foren la minoria més important a Sant Joan Baptista, l'11,5% representava el 67% del total d'aquest contingent a la localitat, mentre que a Sant Adrià Centre van ser respectivament el 8,4% i el 24,5%. A la resta de barris no van ser la minoria més important. Pel que fa al sexe, les dones foren majoritàries al barri de Sant Adrià Centre (un 5,8% enfront d'un 2,6%) i minoritàries a la resta de barris, si bé en uns percentatges baixos. A La Catalana no hi van viure el 1920 dones valencianes.

Els aragonesos a Sant Joan Baptista eren el 1,7% dels habitants del barri, però el 43,5% del total de la localitat, mentre que a La Catalana representaren l'11,5% dels habitants del barri i el 13% de tota la localitat, a Sant Adrià Centre tenia el 1,9% d'aragonesos i representaren el 26% del municipi. Els homes eren majoritaris al barri de La Catalana (7,7% enfront un 3,8%), mentre que a la resta de barris hi ha un bon equilibri, si exceptuem Sant Adrià Centre, on també les dones eren majoria absoluta. L'existència de treballadores de la llar podria ser-ne l'explicació.

Els nascuts a Castella La Nova - La Manxa van anar a viure en un 75% a La Mina, on representaven el 9% del barri, i el sexe masculí era el més nombrós. Sant Joan Baptista no va rebre cap immigrant d'aquest origen, i foren una minoria important a La Catalana.

El barri amb presència d'immigrants de tots els indrets de l'Estat espanyol va ser Sant Joan Baptista. Una minoria important va ser la d'estrangers, que en xifres absolutes era superior al barri de Sant Joan Baptista i en relatives similar. Els navarresos van ser un 7,7% dels residents de La Catalana (amb un fort equilibri de sexes) i els canaris de La Mina (5,6%). Els primers andalusos i murcians van anar a viure a Sant Joan Baptista, si bé els primers també tingueren una presència petita a La Mina.

El 1928, Sant Adrià Centre continuava essent el barri amb un major percentatge de catalans, 65,5%, però no així en xifres absolutes, Sant Joan Baptista (1.259) va acollir el 46,5% de tots els catalans residents a Sant Adrià de Besòs, mentre que Sant Adrià Centre (835) només representa el 31%. L'equilibri entre ambdós sexes va ser molt gran, però als barris del marge dret les diferències van ser més grans (dos punts percentuals a La Verneda, i de cinc i tres a La Catalana i La Mina respectivament). Tots els barris van guanyar pes en xifres absolutes i en tots els col·lectius.

Els valencians, que van perdre pes als barris del marge dret i el guanyaren a l'esquerra, van anar a residir majoritàriament a Sant Joan Baptista (254), i representen el 10,3% del barri i el 52% del total del poble. Un barri on van ser la minoria més important, en xifres relatives, va ser a La Catalana, 11,6%. A Sant Adrià Centre (100) van representar el 8% del barri i el 20,5% del poble. A La Catalana van ser la minoria més important, 11,6% i la segona a La Mina, 9%. La proporció d'ambdós sexes va ser similar en tots els barris.

Els aragonesos, en xifres absolutes i no pas en relatives, van guanyar pes a tots els barris excepte als barris del marge dret, i presentaren una proporció de dones lleugerament superior. Sant Joan Baptista (134) recollí el 46,5% del total dels immigrants aragonesos, Sant Adrià Centre (82) el 28,5%, i es distribuí la resta entre La Mina, 11,5% i La Catalana, 13,5%.

Els castellans de Castella La Nova - La Manxa van guanyar pes als barris del marge dret i el van perdre al de l'esquerra (excepte a Sant Adrià Centre), si bé sempre en xifres relatives i no pas en absolutes. Tots els barris van presentar una distribució per sexes superior en el sexe masculí.

Els andalusos van anar a residir majoritàriament a Sant Joan Baptista (191), i va ser aquest barri el que presentava la minoria andalusa més gran de Sant Adrià de Besòs, 7,7% i el que absorbí el 65,5% de tots els immigrants de la localitat. Sant Adrià Centre (80) era el segon amb un 6,3% del total del barri i un 27,5% del conjunt del poble. La resta de barris es repartien la resta –La Catalana, 5% i La Mina, 2%. La proporció d'homes i dones era gairebé absoluta.

Els murcians van passar a ser la minoria més important, en xifres absolutes, del municipi, per sobre dels valencians, el barri amb un major nombre (392) i percentatge (15,9) va ser Sant Joan Baptista, seguit en xifres absolutes, de Sant Adrià Centre (62), i en relatives de La Catalana, 10,5%. Sant Joan Baptista va rebre el 71,5% dels murcians, Sant Adrià Centre l'11,5%; La Catalana el 7,5% i La Mina el 9,5%. La proporció d'homes va ser lleugerament superior a la de dones.

El col·lectiu d'estrangers va augmentar el seu pes absolut i relatiu, i va continuar concentrant-se a Sant Joan Baptista (68) i Sant Adrià Centre (31), barris que absorbiran respectivament el 61,5% i el 28% del total del municipi.

El 1936, els nascuts a Catalunya van guanyar pes, en xifres relatives, a tots els barris, excepte La Mina i La Verneda, si bé en absolutes, com ja hem dit, tots guanyaren. Sant Joan Baptista (1.774) va acollir el 40% de tots els catalans residents a Sant Adrià de Besòs, mentre que Sant Adrià Centre (1.454) representa el 32,5%. L'equilibri entre ambdós sexes va ser molt gran en ambdós barris, però als del marge dret les diferències van ser més grans (d'uns quatre punts percentuals favorables als homes).

Els valencians van perdre pes relatiu al marge dret i el guanyaren a l'esquerre (excepte a La Catalana), i es convertiren en la minoria més gran al barri de La Mina (14,4%) i La Catalana (10,6%). De tota manera, el barri on més valencians residiren fou Sant Joan Baptista (248), que acollí el 38% del total del municipi, seguit de Sant Adrià Centre (134) amb un 20,5%, de La Mina (134) amb 20,5%, de La Catalana (102) amb un 15,5 i de La Verneda (34) amb un 5,5%. El percentatge d'homes va ser lleugerament superior al de les dones a tots els barris.

En la conseqüent evolució, els aragonesos van perdre pes relatiu, que no pas absolut, a tots els barris, exceptuant La Verneda, on totes les minories el van guanyar, car era un barri que havia estat habitat només per catalans fins el 1928 (últim any que hem analitzat i amb el qual realitzem la comparació diacrònica). No cal insistir que el barri que més aragonesos va acollir fou Sant Joan Baptista (142), seguit de Sant Adrià Centre (110), La Catalana (62), La Mina (30) i La Verneda (18). En xifres relatives el barri amb més aragonesos fou La Catalana. Les dones són majoria dintre del col·lectiu, en un punt percentual a la majoria de barris.

Els castellans de Castella La Nova - La Manxa van perdre pes relatiu a la localitat i al conjunt dels barris (exceptuant com a tots els altres col·lectius La Verneda). Els homes són percentualment més que les dones, però la diferència és petita.

Els andalusos es converteixen en la segona minoria, desplaçant els valencians, que eren la segona el 1928 i la primera el 1920. El barri on van tenir més presència numèrica va ser el de Sant Joan Baptista (326), seguit de Sant Adrià Centre (149), La Catalana (82), La Verneda (54) i La Mina (53). A La Verneda i Sant Adrià Centre van ser la minoria majoritària amb un 14,7% i un 6,8% de la població del barri respectivament. L'equilibri entre sexes va ser gran, però alguns barris com a Sant Adrià Centre i La Mina presenten més dones que homes, i d'altres com La Verneda i La Catalana a l'inrevés.

Els murcians, en aquest any, van convertir-se en la primera minoria del municipi, en xifres relatives i absolutes. Al barri de Sant Joan Baptista (614) van ser la minoria majoritària, (amb un 18,3% dels veïns del barri, i un 63% del total del municipi), seguits de Sant Adrià Centre (141), La Mina (119), La Catalana (84) i La Verneda (15). La distribució per sexes va ser molt equilibrada.

El barri que més immigrants dels diferents indrets de l'Estat espanyol va acollir fou Sant Joan Baptista, barri immigrant per antonomàsia.

Respecte a la hipòtesi centre-perifèria, observem que el barri amb un percentatge de catalans més gran ha estat sempre el de Sant Adrià Centre (centre), però malgrat aquest fet no podem afirmar que sigui un barri diferent als altres. L'origen de la seva població ens mostra una tendència a la concentració dels immigrants del país, però aquest fet no implica diferències socioeconòmiques. Les diferències les trobarem en altres aspectes com la distribució per edats i sexes, l'activitat econòmica o l'analfabetisme, i no pas en l'origen. La situació de cada persona respecte a les relacions de producció capitalistes (en el nostre cas), van ser les que determinaren les diferències del barri del centre i les de la perifèria.

Taula XXXV: Origen de la població total de cada barri per autonomies, en % sobre cada barri i en xifres absolutes, 1920, 1928 i 1936.

<i>1920</i> <i>Autonomies</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
Catalunya	46,1	40,3	86,5	40,9	39,8	80,7	34,6	34,6	69,2	39,9	32,2	72,0
País Valencià	2,6	5,8	8,4	6,7	4,8	11,5	3,8	0,0	3,8	2,8	2,1	4,9
Aragó	0,3	1,6	1,9	1,0	0,7	1,7	7,7	3,8	11,5	1,4	1,4	2,8
Castella Nova - La Manxa	0,6	0,3	1,0	0,0	0,0	0,0	3,8	3,8	7,7	5,6	3,5	9,1
Andalusia	0,0	0,0	0,0	0,2	0,5	0,7	0,0	0,0	0,0	0,7	0,7	1,4
Madrid	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,7
Múrcia	0,0	0,0	0,0	0,7	0,7	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Castella Vella – Lleó	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
País Basc	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,7
Navarra	0,0	0,0	0,0	0,2	0,3	0,5	3,8	3,8	7,7	0,0	0,7	0,7
Balears	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Canàries	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,3	0,0	0,0	0,0	2,1	3,5	5,6
Estranger	1,6	0,6	2,3	1,2	1,2	2,3	0,0	0,0	0,0	0,7	1,4	2,1
Total	51,3	48,7	100,0	51,2	48,8	100,0	53,8	46,2	100,0	53,8	46,2	100,0
Total Absolut	159	151	310	308	293	601	14	12	26	77	66	143

<i>1928</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
<i>Autonomies</i>															
Catalunya	33,1	32,4	65,5	25,7	25,1	50,8	60,0	40,0	100,0	29,4	25,5	54,9	31,6	28,3	59,9
País València	4,1	3,8	7,9	5,5	4,8	10,3	0,0	0,0	0,0	6,5	5,1	11,6	4,9	4,0	9,0
Aragó	3,2	3,2	6,5	2,4	3,0	5,4	0,0	0,0	0,0	3,3	4,1	7,3	3,1	4,0	7,2
Castella Nova - La Manxa	0,4	0,4	0,8	1,2	0,9	2,1	0,0	0,0	0,0	4,1	3,1	7,1	5,4	1,6	7,0
Andalusia	3,1	3,2	6,3	3,8	3,9	7,7	0,0	0,0	0,0	1,4	1,4	2,9	0,2	1,1	1,3
Madrid	0,6	0,9	1,6	0,2	0,8	1,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,4	0,2	0,0	0,2
Múrcia	2,2	2,7	4,9	8,1	7,8	15,9	0,0	0,0	0,0	4,5	3,9	8,4	5,4	5,2	10,5
Extremadura	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	1,2	0,8	2,0	0,0	0,0	0,0
Castella Vella – Lleó	0,9	1,3	2,2	0,6	0,8	1,4	0,0	0,0	0,0	0,4	1,2	1,6	1,1	1,6	2,7
Galícia	0,3	0,4	0,7	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,6	0,8	1,4	0,0	0,0	0,0
Astúries	0,1	0,0	0,1	0,6	0,4	1,1	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0
País Basc	0,0	0,0	0,0	0,3	0,3	0,6	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,4	0,0	0,2	0,2
Navarra	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,4	0,0	0,7	0,7
La Rioja	0,2	0,2	0,3	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Balears	0,4	0,2	0,6	0,2	0,2	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Estranger	1,3	1,2	2,4	1,6	1,2	2,8	0,0	0,0	0,0	0,4	0,8	1,2	0,4	0,9	1,3
Total	50,0	50,0	100,0	50,6	49,4	100,0	60,0	40,0	100,0	52,7	47,3	100,0	52,5	47,5	100,0
Total Absolut	635	635	1.270	1.250	1.221	2.471	12	8	20	258	232	490	234	212	446

<i>1936</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
<i>Autonomies</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
Catalunya	33,6	33,1	66,7	26,6	26,2	52,8	26,2	30,5	56,7	27,4	24,6	52,0	29,6	25,8	55,4
País Valencià	3,1	3,1	6,1	3,8	3,6	7,4	5,2	4,1	9,3	5,9	4,7	10,6	7,4	7,0	14,4
Aragó	2,1	2,9	5,0	1,8	2,4	4,2	1,9	3,0	4,9	2,8	3,6	6,5	1,2	2,0	3,2
Castella Nova - La Manxa	0,7	0,6	1,3	0,7	0,5	1,2	1,1	1,4	2,5	3,0	1,9	4,9	2,0	1,0	3,0
Andalusia	2,9	3,9	6,8	4,9	4,9	9,7	7,9	6,8	14,7	4,8	3,8	8,6	2,5	3,2	5,7
Madrid	0,2	0,5	0,7	0,2	0,3	0,5	0,0	0,3	0,3	0,2	0,0	0,2	0,5	0,3	0,9
Múrcia	3,2	3,3	6,5	8,9	9,4	18,3	1,9	2,2	4,1	4,7	4,1	8,8	6,6	6,2	12,8
Extremadura	0,2	0,3	0,5	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	1,0	0,7	1,8	0,4	0,1	0,5
Castella Vella – Lleó	0,7	0,8	1,5	1,2	0,6	1,8	1,1	1,9	3,0	0,2	0,8	1,0	0,8	0,6	1,4
Galícia	0,3	0,3	0,6	0,2	0,2	0,4	0,3	0,0	0,3	1,0	1,3	2,3	0,2	0,2	0,4
Astúries	0,1	0,0	0,1	0,5	0,4	0,9	0,0	0,3	0,3	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
País Basc	0,1	0,3	0,4	0,1	0,2	0,3	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,4	0,0	0,1	0,1
Navarra	0,1	0,2	0,3	0,1	0,2	0,3	0,0	0,3	0,3	0,1	0,1	0,2	0,0	0,1	0,1
La Rioja	0,2	0,3	0,6	0,0	0,1	0,1	0,0	0,3	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Balears	0,4	0,2	0,6	0,1	0,1	0,2	0,3	0,8	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Canàries	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ceuta i Melilla	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Estranger	1,1	1,1	2,2	0,8	0,7	1,6	1,1	1,4	2,5	1,5	1,1	2,6	1,3	0,8	2,0
Total	49,0	51,0	100,0	50,1	49,9	100,0	46,9	53,1	100,0	53,0	47,0	100,0	52,5	47,5	100,0
Total Absolut	1.068	1.111	2.179	1.681	1.677	3.358	172	195	367	508	451	959	488	442	930

2.2.4.4. Distribució de la població per sexes i edats

El barri de Sant Joan Baptista, com s'ha esmentat al llarg dels diversos apartats del present treball, va ser un barri que aplegà, fins el 1936, gairebé la meitat de la població de Sant Adrià de Besòs, per la qual cosa les xifres relatives que analitzem no ens podem fer oblidar que, sempre, darrera de qualsevol dada similar en xifres relatives hi ha un volum de població similar a la resta del municipi. És a dir, si el 1920 el percentatge de persones de més de seixanta-cinc anys és similar a Sant Adrià Centre (3,5%) i Sant Joan Baptista (3,7%), no hem d'oblidar que en nombres absoluts aquesta xifra serà el doble. Fet aquest recordatori, analitzem l'evolució de la distribució de la població per grups d'edat de forma sincrònica i diacrònica a la vegada.

El 1920, els barris que hem anomenat perifèria, presenten un percentatge de joves (0-14 anys) superior a Sant Adrià Centre (27,2%), que oscil·la entre els tres punts percentuals de Sant Joan Baptista fins els onze i mig de La Catalana o els gairebé deu de La Mina. El mateix fet l'observem en el grup d'edat de 0-4 anys on els barris de La Mina i La Catalana doblen el percentatge de Sant Adrià Centre. El grup d'edat de la primera etapa productiva (15-39 anys) és entre quatre i cinc punts superior en els barris de la perifèria. En el grup d'edat de la segona etapa productiva (40-64 anys), el fet s'inverteix i és Sant Adrià Centre qui supera entre set i deu punts als barris perifèrics. A La Catalana el grup de vells (majors de 64 anys) no existeix i a La Mina és insignificant, i només són dones. Sant Joan Baptista i Sant Adrià Centre presenten una distribució similar, però invertida, així el nombre de vells és més gran al primer i el de velles al segon. La distribució per sexes és idèntica en els barris del marge dret i en els de l'esquerre, i és en aquest últim el nombre d'homes superior al de dones en un 7,5 punts percentuals, el doble que en els del marge dret.

El 1928, va suposar l'increment en percentatge del grup de joves a tots els barris del marge esquerre, Sant Adrià Centre va passar del 27,2% del 1920 al 30,6% de 1928, i Sant Joan Baptista del 30,1% al 35,9%. Els barris del marge dret presenten una reducció set punts percentuals a La Catalana, que passa dels 38,6% al 31,8% i de quatre a La Mina (36,4 i 32,5). El grup d'edat 0-4 anys, presenta als barris de la perifèria percentatges més elevats, i Sant Joan Baptista és el barri amb el grup de nens més gran (13,4%). La Verneda apareix aquest any amb un 35% de joves, un 40% d'adults de primera etapa d'activitat i un 25% dels de la segona. Els adults del primer grup d'activitat van créixer a Sant Adrià Centre i La Catalana, i es va reduir per l'augment del pes dels joves a Sant Joan Baptista i per l'augment dels adults

actius de la segona etapa a La Mina. El diferencial sexual del grup de vells és favorable a les dones a tots els barris, si bé el percentatge d'ells és força reduït en cap cas supera el 3,3%, el que suposa una pèrdua de pes del col·lectiu en xifres relatives i no en absolutes, com sempre recordem.

El 1936 és un any en el qual després de la forta fecunditat i de l'arribada dels últims immigrants del període analitzat (1910-1939), la diferència centre-perifèria és més gran. Sant Adrià Centre presenta una població jove important però inferior a la dels barris de la perifèria en una mitjana de cinc punts percentuals, punts que guanyà en el grup d'adults, sigui a la primera etapa d'activitat o a la segona, car en ambdues supera a tots i cadascun dels barris de la perifèria; com també ho fa però en menor mesura en el grup de vells, que manté encara el diferencial sexual, que fa que les dones velles siguin sempre més que els homes. A tots els barris, excepte a La Catalana i La Mina, aquest darrer on la tendència sempre ha estat a l'inrevés. La distribució d'homes i dones als barris del marge dret va mantenir-se, amb un lleuger increment del percentatge d'homes (respecte el 1928), que sempre van ser-ne més. Els barris del marge dret presenten canvis respecte al 1928. Així, a Sant Adrià Centre les dones van ser més que els homes s'invertí la tendència de tot el període, mentre que Sant Joan Baptista manté uns percentatges similars al llarg de tot ell.

Per finalitzar, podem observar com els barris de la perifèria van presentar un percentatge de vells inferiors al del centre, la qual cosa ens porta a suposar que l'esperança de vida va ser lleugerament superior.

Taula XXXVI: Distribució de la població dels barris de Sant Adrià de Besòs per grans grups d'edat i en % sobre el total de cada barri. 1920, 1928 i 1936.

<i>1920</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>T</i>
0-14	14,8	12,4	27,2	14,9	15,2	30,1	—	—	—	27,0	11,6	38,6	21,0	15,4	36,4
15-39	21,3	20,3	41,6	22,8	23,1	45,9	—	—	—	19,2	23,0	42,2	25,1	21,7	46,8
40-64	14,2	13,5	27,7	11,2	9,1	20,3	—	—	—	7,6	11,6	19,2	7,7	7,0	14,7
65 i més	1,0	2,5	3,5	2,2	1,5	3,7	—	—	—	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1	2,1
Total	51,3	48,7	100,0	51,2	48,8	100,0	—	—	—	53,8	46,2	100,0	53,8	46,2	100,0
Total Absolut	159	151	310	308	293	601	—	—	—	14	12	26	77	66	143
1928															
0-14	16,3	14,3	30,6	18,4	17,5	35,9	25,0	10,0	35,0	16,8	15,0	31,8	17,6	14,9	32,5
15-39	23,2	22,4	45,6	21,2	20,5	41,7	25,0	15,0	40,0	24,3	22,8	47,1	23,7	21,1	44,8
40-64	9,5	11,0	20,5	9,9	9,5	19,4	10,0	15,0	25,0	11,0	8,9	19,9	10,2	11,0	21,2
65 i més	1,3	2,0	3,3	1,2	1,8	3,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,8	1,2	1,1	0,4	1,5
Total	50,3	49,7	100,0	50,7	49,3	100,0	60,0	40,0	100,0	52,5	47,5	100,0	52,6	47,4	100,0
Total Absolut	645	640	1.285	1263	1226	2.489	12	8	20	255	231	486	235	212	447
1936															
0-14	14,8	15,0	29,8	18,5	17,6	36,1	13,6	19,2	32,8	19,2	17,6	36,8	18,7	15,8	34,5
15-39	21,4	22,7	44,1	19,2	20,0	39,2	21,4	22,5	43,9	19,5	18,1	37,6	21,5	20,0	41,5
40-64	11,4	11,1	22,5	11,4	10,1	21,5	10,5	9,4	19,9	12,5	10,6	23,1	10,7	10,4	21,1
65 i més	1,3	2,2	3,5	1,0	2,2	3,2	1,3	2,1	3,4	1,7	0,8	2,5	1,7	1,2	2,9
Total	48,9	51,1	100,0	50,1	49,9	100,0	46,8	53,2	100,0	52,9	47,1	100,0	52,6	47,4	100,0
Total Absolut	1.080	1.127	2.207	1.692	1.688	3.380	174	198	372	509	453	962	493	444	937

Taula XXXVII: Distribució de la població total per barris i grups d'edat i en % sobre el total de cada barri. 1920, 1928 i 1936.

<i>1920</i> Grups d'edat	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
0-4	2,9	5,2	8,1	5,3	5,7	11,0	7,7	7,7	15,4	8,4	8,4	16,8
5-9	4,8	2,6	7,4	4,3	4,8	9,2	15,4	3,8	19,2	9,1	2,8	11,9
10-14	7,1	4,5	11,6	5,3	4,7	10,0	3,8	0,0	3,8	3,5	4,2	7,7
15-19	7,1	4,8	11,9	5,5	5,0	10,5	0,0	3,8	3,8	2,8	1,4	4,2
20-24	3,2	2,6	5,8	4,2	4,0	8,2	0,0	3,8	3,8	3,5	4,2	7,7
25-29	5,2	3,5	8,7	6,2	6,5	12,6	0,0	0,0	0,0	4,9	4,2	9,1
30-34	3,5	3,9	7,4	3,5	3,8	7,3	15,4	7,7	23,1	7,7	6,3	14,0
35-39	2,3	5,5	7,7	3,5	3,8	7,3	3,8	7,7	11,5	6,3	5,6	11,9
40-44	3,2	2,9	6,1	3,2	2,7	5,8	3,8	7,7	11,5	2,8	2,8	5,6
45-49	3,9	4,2	8,1	3,5	2,2	5,7	0,0	0,0	0,0	1,4	1,4	2,8
50-54	3,5	3,5	7,1	1,7	1,2	2,8	3,8	3,8	7,7	2,8	1,4	4,2
55-59	2,3	1,0	3,2	2,0	2,2	4,2	0,0	0,0	0,0	0,7	0,7	1,4
60-64	1,3	1,9	3,2	1,0	0,8	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,7
65-69	1,0	1,6	2,6	0,8	1,0	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1	2,1
70-74	0,0	0,3	0,3	1,0	0,2	1,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
75-79	0,0	0,6	0,6	0,2	0,3	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
80 i més	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Total	51,3	48,7	100,0	51,2	48,8	100,0	53,8	46,2	100,0	53,8	46,2	100,0
Total Absolut	159	151	310	308	293	601	14	12	26	77	66	143

<i>1928</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
<i>Grups d'edat</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
0-4	6,0	5,1	11,1	6,7	6,7	13,4	10,0	5,0	15,0	6,0	6,0	11,9	6,0	6,0	12,1
5-9	5,5	5,3	10,8	6,9	6,6	13,5	10,0	5,0	15,0	6,6	5,3	11,9	6,9	5,1	12,1
10-14	4,8	3,9	8,7	4,7	4,3	9,0	5,0	0,0	5,0	4,1	3,7	7,8	4,5	3,8	8,3
15-19	4,2	3,8	8,0	3,6	3,3	6,9	0,0	0,0	0,0	5,1	5,8	10,9	5,4	3,1	8,5
20-24	4,0	4,8	8,8	3,7	3,1	6,8	5,0	0,0	5,0	3,7	3,5	7,2	3,1	2,5	5,6
25-29	5,1	5,2	10,3	3,8	4,8	8,6	0,0	0,0	0,0	3,7	4,7	8,4	4,5	6,3	10,7
30-34	5,1	4,9	10,0	5,7	6,1	11,8	10,0	10,0	20,0	6,6	3,9	10,5	6,5	4,7	11,2
35-39	4,8	3,7	8,5	4,4	3,2	7,6	10,0	5,0	15,0	5,1	4,9	10,1	4,3	4,5	8,7
40-44	2,9	3,6	6,5	3,6	3,1	6,7	5,0	0,0	5,0	4,7	2,9	7,6	4,5	4,3	8,7
45-49	2,9	2,4	5,3	2,7	2,2	4,9	0,0	0,0	0,0	1,2	2,7	3,9	2,0	2,0	4,0
50-54	1,3	1,8	3,1	1,4	1,6	3,1	0,0	0,0	0,0	3,5	2,1	5,6	2,0	1,6	3,6
55-59	1,4	1,6	3,0	1,1	1,4	2,5	0,0	0,0	0,0	0,8	0,8	1,6	0,4	1,8	2,2
60-64	1,0	1,6	2,6	1,0	1,2	2,2	5,0	15,0	20,0	0,8	0,4	1,2	1,3	1,3	2,7
65-69	0,7	0,9	1,6	0,6	0,8	1,4	0,0	0,0	0,0	0,4	0,2	0,6	0,7	0,2	0,9
70-74	0,2	0,6	0,9	0,2	0,5	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,4	0,2	0,0	0,2
75-79	0,1	0,3	0,4	0,2	0,2	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,2	0,0	0,2
79-84	0,1	0,1	0,2	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2
85 i més	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Total	50,2	49,8	100,0	50,7	49,3	100,0	60,0	40,0	100,0	52,5	47,5	100,0	52,6	47,4	100,0
Total Absolut	645	640	1.285	1263	1226	2.489	12	8	20	255	231	486	235	212	447

<i>1936</i> <i>Grups d'edat</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
0-4	5,5	5,3	10,8	6,1	5,6	11,7	4,8	6,2	11,0	5,5	4,8	10,3	6,1	5,1	11,2
5-9	5,0	4,4	9,4	6,4	6,4	12,8	4,8	6,5	11,3	5,9	6,4	12,4	7,4	6,0	13,3
10-14	4,3	5,3	9,6	6,0	5,6	11,6	4,0	6,5	10,5	7,8	6,4	14,2	5,2	4,7	9,9
15-19	3,7	3,8	7,5	3,7	4,0	7,7	2,2	3,2	5,4	3,7	3,0	6,8	4,5	4,7	9,2
20-24	3,4	4,6	8,0	3,3	3,5	6,9	4,8	4,0	8,9	3,0	3,3	6,3	3,8	3,9	7,8
25-29	5,1	5,5	10,6	4,0	4,3	8,3	3,5	5,9	9,4	4,1	4,1	8,1	4,1	3,3	7,4
30-34	5,1	4,8	9,9	3,7	4,0	7,7	4,8	4,0	8,9	4,4	4,1	8,4	5,5	4,5	10,0
35-39	4,1	4,0	8,1	4,3	4,2	8,6	5,9	5,4	11,3	4,3	3,6	7,9	3,6	3,5	7,2
40-44	3,9	4,0	7,8	4,1	3,1	7,2	3,2	2,7	5,9	4,9	3,5	8,4	3,7	3,0	6,7
45-49	3,3	2,4	5,7	2,7	2,5	5,2	3,2	1,6	4,8	3,0	2,7	5,7	2,7	2,1	4,8
50-54	2,1	1,8	3,9	1,7	1,9	3,6	0,8	1,9	2,7	2,1	1,7	3,7	2,2	2,5	4,7
55-59	1,0	1,5	2,5	2,0	1,2	3,2	1,9	1,6	3,5	1,7	1,5	3,1	1,1	1,4	2,5
60-64	1,2	1,4	2,6	0,9	1,4	2,3	1,3	1,6	3,0	0,8	1,2	2,1	1,0	1,4	2,3
65-69	0,7	1,0	1,6	0,5	0,8	1,3	1,3	0,5	1,9	1,1	0,2	1,4	0,6	0,5	1,2
70-74	0,6	0,5	1,1	0,3	0,7	0,9	0,0	0,8	0,8	0,6	0,2	0,8	0,7	0,4	1,2
75-79	0,1	0,5	0,6	0,1	0,4	0,5	0,0	0,5	0,5	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
79-84	0,0	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,0	0,3	0,3	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1
85 i més	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3
Total	48,9	51,1	100,0	50,1	49,9	100,0	46,8	53,2	100,0	52,9	47,1	100,0	52,6	47,4	100,0
Total Absolut	1.080	1.127	2.207	1.692	1.688	3.380	174	198	372	509	453	962	493	444	937

2.2.4.5. *Estat civil*

L'estat civil de la població està lligat a la distribució per edats de la població, la qual cosa significa que en augmentar el nombre de joves i d'adults de la primera etapa d'activitat (15-39) el percentatge de persones casades disminueix alhora que augmenta el de solters. Els barris on el nombre de vells és més important, augmenta el percentatge i el nombre de vidus i vídues, si bé sempre el diferencial sexual és favorable a les dones, ja que aquestes tenen una esperança de vida superior a la dels homes, degut a la seva menor participació en el món laboral.

El 1920, el barri amb un major percentatge de persones casades va ser La Catalana, amb un 53,8% del total, seguit de Sant Joan Baptista (43,8%) i el diferencial sexual va ser molt petit. Els solters van ser el grup majoritari, a tots els barris, però especialment a La Mina (53,8%) i Sant Adrià Centre (52,3%), alhora en ambdós casos, com a la resta de barris, amb un percentatge d'homes superior al de dones. La diferència sexual en punts percentuals va ser la següent: La Mina, 10,5; La Catalana, 7,7; Sant Adrià Centre, 7,1 i Sant Joan Baptista, 2,2. Aquest major percentatge d'homes solters mostra la concentració de mà d'obra immigrant soltera. El barri amb un major percentatge de vidus i vídues va ser La Mina (6,3%) i Sant Adrià Centre (6,1%), les vídues representaven el 77% i 90% respectivament de tot el contingent.

El 1928, Sant Adrià Centre incrementà el seu percentatge de persones casades, mentre que a la resta de barris perd pes aquest col·lectiu, i els guanya el de solters –excepte a La Mina–. El percentatge d'homes solters va augmentar a tots els barris, però especialment als del marge dret, d'aquesta manera a La Verneda, per cada dona soltera hi van haver quatre homes solters. Al marge esquerre, Sant Adrià Centre i Sant Joan Baptista presentaren uns percentatges similars respecte a l'any anterior. El diferencial sexual dels casats va ser mínim, però no així el dels solters, en punts percentuals l'augment va ser el següent: La Verneda 29,4; La Mina, 8,6; La Catalana, 6,3; Sant Joan Baptista, 3,2 i Sant Adrià Centre, 2,7. L'augment de solters a La Verneda va ser degut al pes del col·lectiu de dones vídues, el barri va presentar el percentatge de vídues més important de tota la història del municipi, així de cada deu dones dues eren vídues, mentre que no hi havia cap home en aquesta situació civil. La diferència sexual dels vidus i vídues va continuar, si bé els percentatges presentaren un fort increment a La Verneda i La Catalana, i una reducció, mínima, a la resta de barris.

El 1936, degut a l'elevat percentatge del col·lectiu SD (sense dades), presenta més dificultats per a l'anàlisi, de tota manera als barris del marge dret el col·lectiu de solters va ser superior al dels casats i la diferència entre ambdós contingents va ser superior al dels barris del marge esquerre. I com passà l'any 1928, el diferencial sexual dels casats va ser inexistent i el de solters més gran al marge dret, exceptuant el barri de La Verneda, on per primera vegada són més les solteres que els solters. Al marge esquerre el diferencial sexual va ser de 2,5 punt percentual i al dret (exceptuant La Verneda) de gairebé set. Els homes solters van viure en major percentatge, sobre el total del seu barri, al marge dret al llarg del període estudiat. Un fenomen nou és l'aparició de les persones divorciades, aquestes van viure als barris de Sant Adrià Centre, La Catalana i La Mina, com el 1920 ho feren a Sant Joan Baptista. El percentatge de vidus, així com el diferencial sexual favorable a les dones va continuar, amb xifres similars al 1928.

El centre respecte a la perifèria pel que fa a l'estat civil no presenta diferències substancials, si bé hi ha sempre un percentatge de vidus superior al conjunt dels altres barris.

Taula XXXVIII: Estat civil de la població dels barris de Sant Adrià de Besòs, per sexes i en % sobre el total del barri. 1920, 1928 i 1936.

<i>Estat civil</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
1920															
SD	1,9	1,9	3,9	0,2	0,0	0,2	—	—	—	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Casats	19,0	18,7	37,7	22,3	21,5	43,8	—	—	—	26,9	26,9	53,8	20,3	19,6	39,9
Solters	29,7	22,6	52,3	27,0	24,8	51,7	—	—	—	26,9	19,2	46,2	32,2	21,7	53,8
Vidus	0,6	5,5	6,1	1,8	2,3	4,2	—	—	—	0,0	0,0	0,0	1,4	4,9	6,3
Divorciats	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	—	—	—	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Total	51,3	48,7	100,0	51,2	48,8	100,0	—	—	—	53,8	46,2	100,0	53,8	46,2	100,0
Total Absolut	159	151	310	308	293	601	—	—	—	14	12	26	77	66	143
1928															
SD	0,3	0,2	0,5	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,4	0,4	0,8	0,0	0,0	0,0
Casats	20,9	20,9	41,8	21,8	21,4	43,2	17,6	17,6	35,3	22,4	22,4	44,8	22,6	23,3	45,9
Solters	27,4	24,7	52,0	27,8	24,6	52,4	41,2	11,8	52,9	28,5	22,2	50,7	29,2	20,6	49,8
Vidus	1,6	4,1	5,7	1,1	3,3	4,4	0,0	11,8	11,8	1,4	2,2	3,7	0,9	3,4	4,3
Total	50,2	49,8	100,0	50,7	49,3	100,0	58,8	41,2	100,0	52,7	47,3	100,0	52,7	47,3	100,0
Total Absolut	645	641	1.286	1.263	1.228	2.491	10	7	17	259	232	491	233	209	442
1936															
SD	1,6	2,4	4,0	4,9	4,6	9,5	1,1	2,2	3,2	3,0	3,2	6,3	1,6	1,1	2,7
Casats	23,0	23,1	46,1	20,9	21,0	41,9	21,0	20,4	41,4	21,5	21,1	42,6	21,6	22,0	43,6
Solters	23,3	21,5	44,8	22,8	20,0	42,8	22,8	26,6	49,5	27,2	20,9	48,1	27,8	20,9	48,7
Vidus	1,0	4,0	4,9	1,4	4,4	5,7	1,9	4,0	5,9	1,1	1,8	2,9	1,5	3,3	4,8
Divorciats	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,0	0,2
Total	49,0	51,0	100,0	50,1	49,9	100,0	46,8	53,2	100,0	52,8	47,2	100,0	52,7	47,3	100,0
Total Absolut	1.078	1.122	2.200	1.691	1.687	3.378	174	198	372	507	453	960	493	442	935

2.2.4.6. *Les activitats de la població*

L'activitat de la població serà, junt amb els sectors professionals, els econòmics, el nivell de qualificació i el grau d'analfabetisme la variable que més clarament ens permetrà veure que el lloc d'origen dels adrianencs i adrianenques no és el que els diferencia, sinó la seva posició en relació als mitjans de producció (tenir-ne o no) i el lloc que ocupen en les relacions de producció,¹⁰² d'una determinada formació social.¹⁰³

A Sant Adrià de Besòs, com hem afirmat a la nostra hipòtesi de treball, hi ha una segregació social per barris, és a dir, les persones que van arribar al municipi no van a residir al barri que van voler, sinó al que van poder. En definitiva, Sant Adrià Centre va convertir-se en el barri que aplegava el major nombre i percentatge de persones de la classe dominant (propietaris, empresaris i tècnics mitjans i superiors) i de la governant (polítics i empleats de l'administració local).

A la societat capitalista adrianenca de la primera meitat del segle XX, l'increment del nombre de persones que vivien d'un salari (salarització) va ser impressionant. El nombre de persones amb mitjans de producció propis va quedar reduït a la mínima expressió. La immensa majoria dels adrianencs van viure del salari obtingut a les grans indústries, on nou empreses ocuparen, el 1923, a 613 treballadors (el 1924 la localitat tenia 315 treballadors industrials); al camp, on els 54 propietaris de la terra ocupaven a un bon nombre de les 556 persones que tenia el sector primari el 1924. O al terciari, on 60 empresaris (el 70% residents a Sant Adrià Centre) van poder donar feina a 166 persones.

¹⁰². Abans de continuar, crec que cal afirmar, que la posició que una persona ocupa en les relacions de producció (tècniques més socials) no determinarà mecànicament la seva posició de classe (recordem els conceptes de classe en si i classe per a si), però sí que li donarà unes possibilitats d'accés al béns diferents. Així, el poder adquisitiu de la immensa majoria dels treballadors fabrils de Sant Adrià de Besòs durant els anys estudiats no els va permetre l'accés a un habitatge en el barri de Sant Adrià Centre, la qual cosa no vol dir que, automàticament, aquests treballadors es convertiren en lluitadors per una societat més justa, o en afiliats o activistes de les forces polítiques revolucionàries del moment. En canvi la propietat de mitjans de producció (siguin els que siguin) sí que facilitarà als propietaris uns ingressos (plusvàlues) suficients com per a poder adquirir un habitatge a la zona que més els interessi, per raons ideològiques o econòmiques. A Sant Adrià Centre, com ja hem dit al llarg del treball, va anar a viure (com demostrarem més endavant), la majoria dels propietaris de terres o mitjans de producció, així com els encarregats, tècnics mitjans o superiors de les empreses de la localitat, si no se n'anaven a Barcelona, com va passar en molts casos. En definitiva, l'equació mecanicista: fàbrica més obrers igual a lluita de classes, no és per nosaltres vàlida, però aquest aspecte el tractarem més endavant.

¹⁰³. Les relacions socials de producció que s'estableixen en una formació social no són relacions que depenguin de la voluntat de les persones, sinó de les lleis que la reïxin. Així, pel funcionament del sistema capitalista cal que cadascun dels agents de la producció (des del punt de vista social: propietari i no propietari) juguin el seu paper i no pas un altre. El propietari per mantenir el funcionament de la seva empresa pren decisions contràries als interessos del treballadors, però no per voluntat sinó pels imperatius de la formació social capitalista en què viu. En definitiva, les relacions de producció no són relacions personals, sinó relacions entre agents de la producció que tenen com a objectiu produir béns amb uns mitjans de producció propietat d'un dels agents (empresari) i amb la força de treball dels treballadors en el nostre cas.

L'anàlisi de les activitats econòmiques de la població ens mostra que les dones van tenir unes taxes d'activitat molt baixes a tots els barris, sobretot entre 1928-36, anys de la forta fecunditat, però malgrat aquest fet i algunes excepcions puntuals –a La Verneda el 1928 les dones van tenir una TBA del 25%–. El barri que sempre va presentar unes taxes més grans d'activitat femenina fou Sant Adrià Centre. El fet es repeteix amb els homes de Sant Adrià Centre, aquest van presentar unes TBZ superiors a les de tots els barris i a les del municipi (amb algunes excepcions puntuals, com al barri de Sant Joan Baptista el 1920). Pel que fa a l'IRA, la situació es repeteix de forma idèntica. L'explicació d'aquest fet l'hem de cercar en les possibilitats de tenir feina de la gent benestant del centre, el major percentatge de persones en edat activa, en el menor nombre de fills de les dones del centre –el barri va presentar sempre el menor nombre de menors de quatre anys (recordem el model reproductiu català)–, però també les majors possibilitats de dedicació a activitats de formació, el percentatge d'estudiants va ser sempre major a Sant Adrià Centre que a la resta de barris –vegeu la *Taula XLII*–. El nombre de mestresses de casa també va ser superior (amb mínimes excepcions) al barri del centre.

Lògicament això va traduir-se en que Sant Adrià Centre va presentar sempre un menor grau de dependència (inactius dividit per actius), les condicions de vida amb un major nombre de persones actives van significar unes millors condicions de vida per la majoria dels habitants del barri.¹⁰⁴

Els grups d'activitat on desenvoluparen llurs professions els habitants de cadascun dels barris presenten una forta diferència entre centre-perifèria. Els habitants de Sant Adrià Centre van ser els qui més persones dedicades a les activitat del comerç (grup 6) van tenir al llarg de tots els anys i ara sí en xifres relatives i absolutes. El 1920 del total de persones dedicades al comerç al municipi el 57% vivia a Sant Adrià Centre (25); el 1928 el 63% i el 1936 el 57,5%. Els habitants dels barris de la perifèria aplegaren sempre els grups d'activitat dels sectors primari (grups 1 i 2) i del secundari (grups 3, i 5), com sempre recordem amb una major concentració d'efectius absoluts a Sant Joan Baptista.

¹⁰⁴ Relació de dependència dels barris de Sant Adrià de Besòs, elaboració pròpia.

	Sant Adrià Centre	Sant Joan Baptista	La Verneda	La Mina	La Catalana
1920	1,40	1,26	—	2,71	1,86
1928	1,70	2,12	1,22	2,11	1,79
1936	1,73	2,26	2,15	2,24	2,01

En xifres absolutes, Sant Joan Baptista va ser el barri que més persones actives va tenir al llarg de tot el període analitzat. El creixement més important de la TCAA (%) de la població activa de tots els barris de Sant Adrià de Besòs (excepte La Verneda), es va produir entre 1920-28. La Catalana va créixer un 47,6%, Sant Adrià Centre, un 17,7%, La Mina, un 15,0% i Sant Joan Baptista, un 14,8. Els homes van ser el grup que més va pujar, si bé les dones de Sant Adrià Centre (15,9%) van incorporar-se amb força a la població activa i es convertiren en el barri amb més dones actives del municipi, amb 52 actives (assalariades).

Entre 1928-36, el creixement de la TCAA (%) població activa total, va reduir-se a menys de la meitat a Sant Adrià Centre (6,9%) i La Mina (8,7%) i en major quantia a Sant Joan Baptista (3,3%) i La Catalana (8,2%). L'excepció de La Verneda (37,9%) fou deguda a l'aparició del barri. Les dones van incorporar-se amb força al món laboral, en els anys de la Segona República, però sense arribar, ni de lluny, a les taxes d'activitats dels homes. El barris que experimentaren el més fort creixement van ser els del marge dret (amb una mitjana al voltant del 20%, mentre els del marge esquerre ho van fer amb menys força –Sant Joan Baptista (14,1%) i Sant Adrià Centre (10,7%)–. En definitiva, el 1936, els habitants de Sant Joan Baptista van ser el 40,5 % de la població activa de Sant Adrià de Besòs, és a dir, eren el motor obrer del municipi, seguits per una minoria destacada, Sant Adrià Centre (31,5%) i d'altres molt més reduïdes: La Mina (12%), La Catalana (11,5) i La Verneda (4,5%). Aquest fet no pot amagar la pèrdua d'importància percentual de Sant Joan Baptista, car el 1920 els seus habitants van representar el 59% dels actius del municipi.

El 1920, l'agricultura i la ramaderia (grup 1) va ser en percentatge el majoritari als barris de La Catalana (100%) i La Mina (54%), mentre que Sant Joan Baptista era el majoritari amb un 48,9%, però amb el 58% del total del treballadors agrícoles del municipi. Els treballador fabrils van concentrar-se (en xifres absolutes) a Sant Joan Baptista, que aplegava el 75,5% del total del municipi; també van residir al barri el 78% dels treballadors del sector de la construcció (grup 4). Els treballadors del sector de serveis oficials, públics i personals van ser, el tercer grup, que més treballadors va aplegar (en percentatge sobre el total de cada barri): Sant Adrià Centre, 16,3%, Sant Joan Baptista, 14,7% i La Mina 12%. En aquest últim barri, el sector comerç representava sobre el total dels habitants del barri el 18%. Les dones foren majoritàries a les indústries fabrils a Sant Joan Baptista, el 39,5% de les dones del barri treballava en aquest sector i moltes a la casa Baurier (tèxtil). A Sant Adrià Centre (68,8%) al sector de serveis oficials, públics i personals, com d'altra banda també ho van fer a La Mina (66,7%).

El 1928, com ja hem assenyalat al llarg del treball, presenta algunes dificultats pel seu anàlisi d'activitat econòmica desglossada (no especifica si els jornalers són industrials o agrícoles, per la qual cosa a les dades es veu sobrevalorat el grup d'activitat 3). Però, malgrat aquest fet, el que resta prou evident és el procés de salarització de la població de tots els barris i l'increment del pes del sector industrial, el nombre de treballadors que ocuparen les grans indústries adrienenques podria acostar-se als 850 treballadors. En aquest any els treballadors agrícoles van ser el grup majoritari al barri de La Verneda, i el segon a La Mina i La Catalana. Aquests barris es convertiren en els barris agrícoles del municipi, en xifres relatives, però molt propers als de Sant Adrià Centre i Sant Joan Baptista en absolutes. L'any 1928 residiren en aquests tres barris el 55,5% dels treballadors agrícoles del municipi, a Sant Joan Baptista el 25,5% i a Sant Adrià Centre el 19%.

El barri obrer industrial i de la construcció per excel·lència va ser el de Sant Joan Baptista en xifres absolutes i relatives, sobre el total del barri i del municipi, mentre Sant Adrià Centre era el lloc de residència de la majoria dels treballadors i dels propietaris del comerç, i de localització dels seus establiments.

Les dones de Sant Adrià Centre (52) presenten una major diversificació en les seves activitats, però mantenint una forta concentració en el grup de serveis oficials, públics i personals (42, 3%) i en l'industrial (38,5%) i per primera vegada al comerç (7,7%). Les de Sant Joan Baptista (50), es concentraren bàsicament (80%) al sector fabril (grup 3), i per primera vegada també en el comerç (8%) i en els serveis oficials, públics i personals (10%). El petit nombre de persones actives en el sector primari resta significació a l'anàlisi, però malgrat això podem afirmar que les dones del marge dret es dedicaren a l'agricultura en major percentatge que les de l'esquerre (no en xifres absolutes) i els serveis oficials, públics i personals també foren els més significatius.

El 1936 mostra com Sant Joan Baptista va continuar essent el barri industrial més important de la localitat (el 58% dels seus habitants eren treballadors de la indústria i el 8,1% de la construcció), alhora que emergeix com a barri comercial amb un 7,8% d'ocupats en aquest sector. Les dones van incorporar-se al procés de salarització amb força a tots els barris, i dins del sector industrial, de les 329 dones actives, el 62% van treballar-hi.

Els barris agrícoles van continuar essent els del marge dret (La Verneda, 25,4%, La Mina, 28% i La Catalana, 15,5%) i no només en percentatges sobre el total de cada barri sinó sobre el conjunt del municipi, dels 288 treballadors agrícoles el 56,6% vivien en aquests barris. La Mina es consolidà com el barri agrícola del municipi, amb 87 treballadors (30% del

municipi). Sant Adrià Centre i Sant Joan Baptista, malgrat tenir un nombre de treballadors agrícoles important, en xifres absolutes, sobre el conjunt dels seus habitants, van ser-ne un petit grup, que representaven el 6,3% i el 7,1% respectivament. Sant Adrià Centre va consolidar-se com el barri comercial, el 57,5% de tots els treballadors del sector hi van viure. La resta de grups d'activitat presenten xifres inferiors al deu per cent, però a diferència del que va passar als altres anys ara amb representació a tots ells. La construcció (grup 4) va estar present a tots els barris, el primer en xifres absolutes va ser Sant Joan Baptista (84, el 51% del tot el grup al municipi) i en relatives, sobre el total del barri, La Catalana (9,4%).

Les dones van aplegar-se a tots els barris, al sector industrial, a les activitats de serveis oficials, públics i privats i al del comerç, i en menor mesura a l'agrari, sobretot als barris del marge esquerre i a La Verneda.

Sant Adrià de Besòs consolida tres tipus de barris, uns profundament industrials, Sant Joan Baptista (el més important) i La Catalana; un altre industrial i de serveis, Sant Adrià Centre, i per últim uns altres d'industrials, agraris i de serveis, representats per La Verneda i La Mina.

Taula XXXIX: Evolució de l'activitat de la població total dels barris de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en % sobre cada sexe.

<i>1920</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
Actius	113	16	129	223	43	266	—	—	—	7	0	7	47	3	50
Inactius	46	135	181	85	250	335	—	—	—	7	12	19	30	63	93
Total absolut	159	151	310	308	293	601	—	—	—	14	12	26	77	66	143
1928															
Actius	424	52	476	753	50	803	7	2	9	152	6	158	153	7	160
Inactius	221	589	810	515	1185	1700	5	6	11	107	226	333	82	205	287
Total absolut	645	641	1.286	1.268	1.235	2.503	12	8	20	259	232	491	235	212	447
1936															
Actius	693	117	810	894	144	1038	107	11	118	271	26	297	280	31	311
Inactius	389	1011	1400	798	1544	2342	67	187	254	238	427	665	213	413	626
Total absolut	1.082	1.128	2.210	1.692	1.688	3.380	174	198	372	509	453	962	493	444	937
1920															
Actius	71,1	10,6	41,6	72,4	14,7	44,3	—	—	—	50,0	0,0	26,9	61,0	4,5	35,0
Inactius	28,9	89,4	58,4	27,6	85,3	55,7	—	—	—	50,0	100,0	73,1	39,0	95,5	65,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	—	—	—	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1928															
Actius	65,7	8,1	37,0	59,4	4,0	32,1	58,3	25,0	45,0	58,7	2,6	32,2	65,1	3,3	35,8
Inactius	34,3	91,9	63,0	40,6	96,0	67,9	41,7	75,0	55,0	41,3	97,4	67,8	34,9	96,7	64,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1936															
Actius	64,0	10,4	36,7	52,8	8,5	30,7	61,5	5,6	31,7	53,2	5,7	30,9	56,8	7,0	33,2
Inactius	36,0	89,6	63,3	47,2	91,5	69,3	38,5	94,4	68,3	46,8	94,3	69,1	43,2	93,0	66,8
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Taula XL: Evolució de la TBA i de l'IRA de la població dels barris de Sant Adrià de Besòs, per sexes, i en xifres absolutes i en %.

1920	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
PA	113	16	129	223	43	266	—	—	—	7	0	7	47	3	50
PI	46	135	181	85	250	335	—	—	—	7	12	19	30	63	93
PPA	110	105	215	205	193	398	—	—	—	7	9	16	47	41	88
PTF	159	151	310	308	293	601	—	—	—	14	12	26	77	66	143
1928															
PA	424	52	476	753	50	803	7	2	9	152	6	158	153	7	160
PI	221	589	810	515	1185	1700	5	6	11	107	226	333	82	205	287
PPA	419	430	849	776	742	1518	7	6	13	172	154	326	152	143	295
PTF	645	641	1286	1268	1235	2503	12	8	20	259	232	491	235	212	447
1936															
PA	693	117	810	894	144	1038	107	11	118	271	26	297	280	31	311
PI	389	1011	1400	798	1544	2342	67	187	254	238	427	665	213	413	626
PPA	724	746	1470	1029	1021	2050	118	119	237	307	276	583	302	284	586
PTF	1082	1128	2210	1692	1688	3380	174	198	372	509	453	962	493	444	937
1920															
TBA	71,1	10,6	41,6	72,4	14,7	44,3	—	—	—	50,0	0,0	26,9	61,0	4,5	35,0
IRA	102,7	15,2	60,0	108,8	22,3	66,8	—	—	—	100,0	0,0	43,8	100,0	7,3	56,8
1928															
TBA	65,7	8,1	37,0	59,4	4,0	32,1	58,3	25,0	45,0	58,7	2,6	32,2	65,1	3,3	35,8
IRA	101,2	12,1	56,1	97,0	6,7	52,9	100,0	33,3	69,2	88,4	3,9	48,5	100,7	4,9	54,2
1936															
TBA	64,0	10,4	36,7	52,8	8,5	30,7	61,5	5,6	31,7	53,2	5,7	30,9	56,8	7,0	33,2
IRA	95,7	15,7	55,1	86,9	14,1	50,6	90,7	9,2	49,8	88,3	9,4	50,9	92,7	10,9	53,1

Taula XLI: Evolució de la població activa i de la TCAA (%) dels barris de Sant Adrià de Besòs. 1920, 1928 i 1936.

<i>1920</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
Total absolut	113	16	129	223	43	266	—	—	—	7	0	7	47	3	50
1928															
TCAA (%)	18,0	15,9	17,7	16,4	1,9	14,8	—	—	—	46,9	—	47,6	15,9	11,2	15,6
Total absolut	424	52	476	753	50	803	7	2	9	152	6	158	153	7	160
1936															
TCAA (%)	6,3	10,7	6,9	2,2	14,1	3,3	40,6	23,8	37,9	7,5	20,1	8,2	7,8	20,4	8,7
Total absolut	693	117	810	894	144	1038	107	11	118	271	26	297	280	31	311

Taula XLII: Evolució de la població total dels barris de Sant Adrià de Besòs, per sexes i en % segons l'activitat o inactivitat.

1920	Sant Adrià Centre			Sant Joan Baptista			La Verneda			La Catalana			La Mina			
	ACTIUS	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
1		39,8	6,3	35,7	48,9	7,0	42,1	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0	57,4	0,0	54,0
2		1,8	0,0	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
3		8,8	12,5	9,3	12,6	39,5	16,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1	0,0	2,0
4		3,5	0,0	3,1	7,6	2,3	6,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1	0,0	2,0
5		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	6,4	0,0	6,0
6		22,1	0,0	19,4	4,5	0,0	3,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	17,0	33,3	18,0
7		3,5	0,0	3,1	3,1	0,0	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1	0,0	2,0
8		8,8	68,8	16,3	14,3	16,3	14,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,5	66,7	12,0
9		11,5	12,5	11,6	9,0	34,9	13,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,3	0,0	4,0
Total		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut		113	16	129	223	43	266	—	—	—	7	0	7	47	3	50
INACTIUS																
10		73,9	12,6	28,2	47,1	9,2	18,8	0,0	0,0	0,0	71,4	0,0	26,3	26,7	12,7	17,2
11		4,4	77,0	58,6	1,2	76,4	57,3	0,0	0,0	0,0	0,0	75,0	47,4	0,0	71,4	48,4
12		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,3	0,0	1,1
14		0,0	0,0	0,0	1,2	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Altres		21,7	10,4	13,3	50,6	14,4	23,6	0,0	0,0	0,0	28,6	25,0	26,3	70,0	15,9	33,3
Total		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut		46	135	181	85	250	335	—	—	—	7	12	19	30	63	93
TOTAL		159	151	310	308	293	601	—	—	—	14	12	26	77	66	143

Llegenda: Actius = que declaren fer alguna activitat remunerada en el cens o padró. Altres = Sense dades majoritàriament menors. 1= Agricultura, ramaderia i pesca. 2 = Mines i pedreres. 3 = Indústries o fàbriques. 4 = Construcció. 5 = Electricitat, gas, aigua i serveis sanitaris. 6 = Comerç. 7 = Transports, emmagatzematge i comunicacions. 8 = Serveis oficials, públics i personals. 9 = Activitats professionals mal especificades. Inactius = No realitzen activitats remunerades. 10 = Estudiants. 11 = Mestresses de casa. 12 = Jubilats. 13 = Rendistes i 14 = Incapacitats.

Font: Elaboració pròpia.

<i>1928</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
<i>ACTIUS</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
1	3,3	3,8	3,4	2,7	2,0	2,6	42,9	50,0	44,4	9,2	16,7	9,5	16,3	28,6	16,9
2	0,2	0,0	0,2	0,3	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
3	64,4	38,5	61,6	79,2	80,0	79,2	14,3	0,0	11,1	74,3	50,0	73,4	76,5	14,3	73,8
4	7,3	3,8	6,9	9,0	0,0	8,5	0,0	0,0	0,0	7,9	0,0	7,6	0,0	0,0	0,0
6	12,0	7,7	11,6	2,5	8,0	2,9	0,0	0,0	0,0	0,0	16,7	0,6	3,9	0,0	3,8
7	1,2	0,0	1,1	0,5	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	1,3	0,0	0,0	0,0
8	6,8	42,3	10,7	2,7	10,0	3,1	42,9	50,0	44,4	6,6	16,7	7,0	1,3	57,1	3,8
9	4,7	3,8	4,6	3,2	0,0	3,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,6	2,0	0,0	1,9
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	424	52	476	753	50	803	7	2	9	152	6	158	153	7	160
INACTIUS															
10	44,3	14,3	22,5	30,7	10,5	16,6	0,0	0,0	0,0	25,2	3,5	10,5	26,8	8,8	13,9
11	14,0	68,3	53,5	4,5	63,0	45,3	0,0	66,7	36,4	4,7	65,5	45,9	14,6	72,2	55,7
12	0,0	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
14	0,5	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Altres	41,2	17,3	23,8	64,9	26,5	38,1	100,0	33,3	63,6	70,1	31,0	43,5	58,5	19,0	30,3
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	221	589	810	515	1.185	1.700	5	6	11	107	226	333	82	205	287
TOTAL	645	641	1.286	1.268	1.235	2.503	12	8	20	259	232	491	235	212	447

<i>1936</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
<i>ACTIUS</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
1	7,1	1,7	6,3	8,2	0,7	7,1	28,0	0,0	25,4	16,6	3,8	15,5	30,4	6,5	28,0
2	0,0	0,0	0,0	0,3	0,7	0,4	2,8	0,0	2,5	0,4	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0
3	46,2	55,6	47,5	56,6	71,5	58,7	31,8	72,7	35,6	40,6	50,0	41,4	30,4	48,4	32,2
4	5,1	0,0	4,3	9,4	0,0	8,1	4,7	0,0	4,2	10,3	0,0	9,4	4,6	0,0	4,2
5	1,3	0,9	1,2	4,3	0,0	3,7	0,0	0,0	0,0	9,2	0,0	8,4	2,9	0,0	2,6
6	18,8	13,7	18,0	7,9	6,9	7,8	3,7	0,0	3,4	3,7	11,5	4,4	2,9	6,5	3,2
7	8,4	0,9	7,3	7,3	0,7	6,4	10,3	0,0	9,3	12,2	0,0	11,1	12,9	0,0	11,6
8	12,7	25,6	14,6	4,8	18,1	6,6	15,9	27,3	16,9	6,3	26,9	8,1	16,1	38,7	18,3
9	0,6	1,7	0,7	1,2	1,4	1,3	2,8	0,0	2,5	0,7	7,7	1,3	0,0	0,0	0,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	693	117	810	894	144	1.038	107	11	118	271	26	297	280	31	311
INACTIUS															
10	49,4	18,9	27,4	46,7	21,2	29,9	35,8	15,5	20,9	58,0	30,2	40,2	54,5	24,5	34,7
11	0,3	61,3	44,4	0,5	57,4	38,0	0,0	57,2	42,1	0,0	56,7	36,4	0,9	61,3	40,7
12	3,3	0,3	1,1	1,4	0,1	0,6	3,0	0,0	0,8	1,3	0,0	0,5	1,4	0,0	0,5
13	0,3	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
14	0,5	0,0	0,1	0,9	0,1	0,4	1,5	0,5	0,8	3,4	0,5	1,5	1,4	0,2	0,6
Altres	46,3	19,4	26,9	50,5	21,1	31,1	59,7	26,7	35,4	37,4	12,6	21,5	41,8	14,0	23,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	389	1.011	1.400	798	1544	2.342	67	187	254	238	427	665	213	413	626
TOTAL	1.082	1.128	2.210	1.692	1688	3.380	174	198	372	509	453	962	493	444	937

2.2.4.7. Els sectors econòmics de la població

Els sectors econòmics del municipi, analitzats a l'apartat *L'activitat de la població*, mostren una tendència clau: la reducció del sector primari, i l'increment del secundari i en menor mesura del terciari. Però el que ara volem es veure si la reducció va seguir els mateixos ritmes a tots els barris i quin va ser el resultat final del procés. Com podem veure a la **Taula XLIII**, el resultat final, que ja ha estat apuntat a l'apartat anterior, en parlar dels grups d'activitat, va ser l'especialització de cadascun dels barris en una o diverses de les branques de l'activitat econòmica.

El 1920, els habitants de Sant Adrià Centre, van dedicar-se en un 43,9% a les activitats terciàries (serveis), en un 42,1% a les primàries i en un 14% a les secundàries, la qual cosa ens mostra un barri, esquifit en el sector industrial i molt potent en el comercial i agrari. El pes del sector serveis, 13,5 punts percentuals per sobre de la mitjana del municipi, el converteix en el barri dels comerciants i dels tecnoburòcrates, a més a més del dels propietaris agrícoles locals. Les poques dones actives es dedicaren en un 78,6% al sector serveis, i en menor mesura a l'industrial, 14,3% i l'agrari, 7,1%. Els homes, com a conseqüència d'aquest petit nombre de persones actives femenines, no presenten uns percentatges diferents del total en el sector industrial, però sí en l'agrari i el terciari, on el percentatge d'homes actius va ser del 47% i 39% respectivament. Comparant aquest, amb Sant Joan Baptista, podem observar que el percentatge d'habitants dedicats al sector terciari va ser sensiblement inferior (gairebé 20 punts percentuals); en canvi, el sector agrari (48,5%) i l'industrial (27,3%) van ser superiors. El pes del sector industrial no farà res més que augmentar al llarg dels anys, entre altres fets, perquè les dones del barri treballaran en més d'un 70% en aquest sector (fonamentalment a la fàbrica tèxtil Baurier). Les dones van treballar també al sector serveis, com a criades o minyones (25%) i a l'agricultura (10,7%), algunes van ser parceres. El percentatge d'homes actius en el sector primari va ser del 53,7 %, la majoria jornalers especialitzats en horta, valencians i murcians. Els homes dedicats al secundari van ser el 22,2% i als serveis el 24,1%. Els habitants de La Catalana van dedicar-se en un cent per cent al sector primari. La població de La Mina va dedicar-se essencialment a l'agricultura (56,3%) i als serveis (33,3%), i en menor mesura a la indústria (10,4). Les dones van treballar, el cent per cent, al sector serveis.

El 1928 presenta un important decreixement en el sector serveis, que cau espectacularment a tots els barris, si exceptuem La Verneda (44,4%), fins i tot Sant Adrià Centre perd pes (20 punts percentuals) i se situa en un 24,4%. Els barris del marge dret van

tenir un important percentatge de dones dedicades a les activitats terciàries, mentre que Sant Adrià Centre va perdre també dones en aquest sector (25 punts percentuals). Els altres dos sectors no els podem analitzar per manca de dades fiables, si bé el que resta prou clar és l'increment de persones dedicades al secundari, si fem uns càlculs aproximats, podríem dir (tenint presents les dades del municipi pel 1924) que les xifres que donem pel 1920 multiplicades per dos ens donarien una aproximació no allunyada de la realitat. Si aquest fet fos cert, ens trobaríem que a Sant Joan Baptista el 54,5% dels habitants van treballar al sector secundari, i un 38% a l'agrari, el que demostra l'enfortiment de la component obrera industrial del barri.

El 1936, després de l'arribada de la segona onada d'immigrants, Sant Joan Baptista va convertir-se definitivament en el barri industrial, car un 71,3% dels seus habitants treballen en aquest sector i només un 7,6% en el primari, mentre que el de serveis es consolida al voltant del 21%. Les dones encara són més obreres industrials i del sector serveis que els homes.

Sant Adrià Centre oblida les seves dedicacions agràries (només un 6,3% dels habitants van treballar el sector) i entra de ple en el sector serveis (40,2%) i industrial (53,5%). Les dones van canviar la seva distribució dintre dels sectors econòmics, i s'agrupaven al secundari (57,4%) i al serveis (40,9%), aquest últim sector en menor mesura que el 1928. Les activitats del camp han estat oblidades per bona part dels habitants dels barris del marge esquerre, aquestes activitats restaran en mans dels habitants del dret.

La Catalana es convertí en el segon barri industrial de la localitat, el sector secundari va ocupar el 60,1% dels seus habitants, el terciari a un no menyspreable 23,9%, i el primari al 16%. Les dones van treballar en un 54,2% a la indústria i en un 41,7% al serveis, i en menor mesura a l'agrari (4,2%).

La Mina va consolidar-se com un barri agrari, però una mica més industrial i de serveis, és a dir, va ser un barri molt diversificat; si bé, comparat amb els altres barris de la localitat, va ser juntament amb La Verneda, el que més percentatge d'habitants va tenir dedicats a activitats primàries (agràries i ramaderes). Les poques dones que van treballar com assalariades (31) ho van fer majoritàriament en els sectors secundari (48,4%) i terciari (45,2%) i en menor mesura al primari. Malgrat ser el barri amb més dones actives en aquest sector (6,5%), moltes d'elles van treballar en el sector sense remuneració i en propietats familiars (arrendades o pròpies).

La Verneda va presentar uns percentatges, en els diferents sectors econòmics, anàlegs als de La Mina, si bé les dones van presentar respecte a aquest, una diferència substancial, el

72,7% d'elles treballaven al secundari (el percentatge més gran del municipi) i cap al primari. La diferència entre els dos barris va ser que La Verneda era lleugerament més industrial i menys terciari, però en xifres de tota manera molt petites.

Els homes i les dones immigrants van fer de Sant Adrià de Besòs un poble obrer i industrial, progressista i lluitador, deixant de banda els seus diferents orígens geogràfics. La unitat dels treballadors, la unitat de la classe, va forjar-se durant la lluita per un món millor i en el procés de formació de la localitat. La segregació social del que hem anomenat centre-perifèria va produir-se també en els sectors econòmics. El barri del centre va aplegar sempre les activitats mercantils, mentre que la resta va aixoplugar les industrials i agràries.

Taula XLIII: Distribució de la població segons els sectors econòmics dels barris de Sant Adrià de Besòs

<i>1920</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
Primari	47,0	7,1	42,1	53,7	10,7	48,5	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0	60,0	0,0	56,3
Secundari	14,0	14,3	14,0	22,2	64,3	27,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	11,1	0,0	10,4
Terciari	39,0	78,6	43,9	24,1	25,0	24,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	28,9	100,0	33,3
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	100	14	114	203	28	231	—	—	—	7	0	7	45	3	48
1928															
Primari	3,7	4,0	3,7	3,0	2,0	2,9	42,9	50,0	44,4	9,3	16,7	9,6	16,7	28,6	17,2
Secundari	75,2	44,0	71,9	91,1	80,0	90,4	14,3	0,0	11,1	82,8	50,0	81,5	78,0	14,3	75,2
Terciari	21,0	52,0	24,4	5,9	18,0	6,7	42,9	50,0	44,4	7,9	33,3	8,9	5,3	57,1	7,6
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	404	50	454	729	50	779	7	2	9	151	6	157	150	7	157
1936															
Primari	7,1	1,7	6,3	8,6	1,4	7,6	31,7	0,0	28,7	17,1	4,2	16,0	30,4	6,5	28,0
Secundari	52,8	57,4	53,5	71,1	72,5	71,3	37,5	72,7	40,9	60,6	54,2	60,1	37,9	48,4	38,9
Terciari	40,1	40,9	40,2	20,3	26,1	21,1	30,8	27,3	30,4	22,3	41,7	23,9	31,8	45,2	33,1
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	689	115	804	883	142	1025	104	11	115	269	24	293	280	31	311

2.2.4.8. Els nivell de qualificació de la població

El nivell de qualificació dels adrianencs i adrianenques és l'aspecte que més evidencia la diferència entre els habitants del centre i la perifèria. Els primers sempre han presentat uns nivells de qualificació superior al dels habitants dels barris de la perifèria, especialment a partir del 1928; és a dir, les quatre onades (1911-20, 1921-25, 1926-30 i 1931-35) del primer cicle immigratori (1911-35, el segon va produir-se entre 1961-75) van influir de forma diferent en la qualificació de la població.

La primera onada (1911-20) va estar formada per uns immigrants amb un nivell de qualificació lleugerament més elevat que a les onades posteriors. En conseqüència, el 1920, el grau de qualificació dels barris de la perifèria, va ser major que a les onades posteriors. Aquest fet no pot amagar però, el major grau de qualificació dels habitants de Sant Adrià Centre, aquest només va tenir un 12,7% d'habitants no qualificats, enfront del 26,6% de Sant Joan Baptista, del 85,7%, de La Catalana i del 43,1%, de La Mina. Pel que fa als altres nivells de qualificació (tècnics, propietaris o arrendataris i parcers), Sant Joan Baptista recollí el total de totes les persones de la localitat considerades com a tècnics mitjans (director i encarregat de la Baurier). Els jornalers agrícoles de La Catalana són els que van presentar el major grau de no qualificació (85,7%), igual com va passar a La Mina (43,1%). Les dones, el 1920, presenten però als barris de la perifèria un major grau de qualificació i en general, van ser les dones més qualificades (recordem que parlem de dones actives i no de totes les dones) de tot el període estudiat. Hom pot suposar i afirmar que les dones treballadores d'aquests anys, industrials (tèxtil) i del sector serveis (comerç i servei domèstic) eren persones amb un bon coneixement del seu ofici, recordem que moltes vénen amb el seus marits de Roda de Ter o d'altres localitats on ja havien treballat al ram del tèxtil. Les dones inactives van presentar un percentatge d'analfabetisme superior al de les actives, com vam demostrar en parlar de l'analfabetisme a Sant Adrià de Besòs.

Les dues onades següents –la del 1921-25 i part de la del 1926-30–, van fer que l'any 1928, el nivell de qualificació de la població baixés substancialment a tots els barris, però com sempre més als de la perifèria que no pas al centre (la segregació social es va afermar definitivament). Els barris de la perifèria van tenir entre el 71-77% de la seva població en el grup dels no qualificats, mentre que el centre només en tenia el 53%. Una excepció, com sempre, és La Verneda, on els seu primers habitants eren persones amb un elevat nivell de qualificació (el 88,9 % eren qualificats, les dones el cent per cent). Podem afirmar que molts

dels habitatges de lloguer dels primers immigrants van estar al Sant Adrià Centre, però que a partir del 1928, les possibilitats de llogar habitatges, a un preu assequible pels immigrants va reduir-se, en revaloritzar-se aquest espai urbà. La presència de persones de nivell de qualificació alt va concentrar-se a Sant Adrià Centre (4,2%) enfront de l'1,1% de Sant Joan Baptista o de l'1,3 de La Mina; Sant Adrià Centre va acollir al barri el 62,5% del personal d'alta qualificació de tot el municipi, i Sant Joan Baptista el 31,2%.

Les dones de tots el barris van presentar nivells de qualificació més elevats que els homes, però amb la mateixa relació centre-perifèria, car les dones del centre van presentar sempre un percentatge de qualificades més elevat (en uns 20 punts percentuals sobre Sant Joan Baptista i menys respecte als altres barris perifèrics); el percentatge més elevat de tècniques mitges i encarregades va ser el de Sant Adrià Centre (21,2%).

El 1936, els barris de la perifèria van presentar uns nivells de no qualificació molt elevats i, evidentment, molt més que mai respecte al centre –malgrat que l'onada (1928-36) va ser lleugerament més qualificada que l'anterior–, però més baixos que el 1928. Així, Sant Joan Baptista millora la qualificació en disset punt percentuals respecte el 1928, i Sant Adrià Centre vint-i-quatre punts. De totes les persones d'alta qualificació de la localitat, vivien a Sant Adrià Centre el 58,5%, Sant Joan Baptista, 17,3%, La Mina, 15%, La Catalana, 7% i La Verneda, 2,2 %. Els empresaris i propietaris van ser el 8,2 % del total dels habitants del barri i el 82,5% del total de Sant Adrià de Besòs. La Mina, com a barri agrari, en què va convertir-se, va ser el que major percentatge d'arrendataris i parcera va tenir (8,1%) i el segon sobre el total de la localitat amb el 34,2%, darrera de Sant Adrià Centre amb un 36,7%. La realitat centre-perifèria de la localitat va consolidar-se definitivament.

Les diferències entre els barris no van tenir cap relació amb l'origen de la població, perquè creuant la qualificació i l'origen de la població, podem demostrar que als barris perifèrics hi va anar la gent amb menys recursos socioeconòmics. Evidentment, si creiem que en aquests anys la relació entre qualificació o formació i possibilitats de bons sous va ser directa (com d'altra banda, ja vam demostrar anteriorment en estudiar l'analfabetisme al municipi), hem de concloure dient que el barri amb més poder econòmic i polític (com analitzarem més endavant) va ser el de Sant Adrià Centre, i naturalment, no tots els seus veïns, sinó la classe dominant (propietaris urbans o agrícoles, industrials, comerciants i tecnoburòcrates). A més a més, després de l'estudi realitzat, podem demostrar que l'origen res no va tenir a veure amb la segregació social i la concentració dels més qualificats i formats a Sant Adrià Centre, sinó la classe social a què es pertanyia (o al grup econòmic). En definitiva,

i sense cap mena de mecanisme, la gent que va tenir una millor qualificació o formació va tenir més recursos per triar viure al barri benestant del municipi i no pas a un altre.

La *Taula XLV* mostra clarament el que diem, els habitants catalans i els altres catalans (els no nascuts a Catalunya) dels barris perifèrics van presentar sempre uns percentatges de no qualificats superiors als del barri del centre; i les diferències entre els altres catalans del barri de Sant Adrià Centre, i els de la perifèria, van ser, a més a més, sempre molt més assenyalades. Dintre de cada barri, el col·lectiu dels catalans va presentar sempre un major grau de qualificació que el dels altres catalans. Les dones van presentar algunes particularitats, si bé, sempre les dones del col·lectiu dels altres catalans van presentar als barris de la perifèria uns percentatges de no qualificat superior al de les catalanes, al barri del centre el 1920 i el 1936 va ser a l'inrevés. Els immigrants catalans, com hem analitzat a l'apartat d'activitat del treball, s'incorporaren al sector industrial (1928 i 1936), un sector en el qual molts ja tenien experiència.

El 1920, Sant Adrià Centre, en el col·lectiu dels catalans, va presentar un percentatge de no qualificats del 11,5%, inferior al dels barris de la perifèria, Sant Joan Baptista (22,7%), La Catalana (66,7%) i La Mina (36,1%). Les diferències dintre de cada barri, entre els catalans i els altres catalans, van ser molt més grans als barris de la perifèria que al centre. Així, si a Sant Adrià Centre la diferència va ser de gairebé set punts percentuals, a Sant Joan Baptista fou de 19,6; de 33,3 a La Catalana i 34 a La Mina. Les dones de Sant Adrià Centre, nascudes fora de Catalunya, van presentar un menor percentatge de no qualificació que les nascudes al país (14 punts percentuals). A Sant Joan Baptista, les dones nascudes a Catalunya van ser gairebé totes qualificades, la diferència amb les altres catalanes va ser de 28,3 punts percentuals.

El 1928 va produir-se un increment espectacular dels no qualificats a tots els barris, col·lectius i sexes; però, com sempre, en major grau als barris perifèrics i, com sempre, amb un major percentatge de no qualificació entre els altres catalans a cada barri. A Sant Joan Baptista, els catalans van mostrar un percentatge de no qualificats del 69% enfront del 5% a Sant Adrià Centre, mentre que els altres catalans van ser respectivament el 58,2% i el 83,2% respectivament (xifra semblant a la dels altres barris de la perifèria). Les dones no qualificades nascudes a Catalunya i les no nascudes van mostrar uns percentatges similars, però favorables a les catalanes en cinc punts percentuals. A la resta de barris, les diferències van ser més grans i sempre (excepte a La Catalana) favorables a les nascudes al país. El barri

amb més persones no qualificades va ser Sant Joan Baptista. La Verneda va presentar aquest any una població gairebé tota qualificada en tots els sexes i orígens.

El 1936 va millorar la qualificació de les persones, evidentment més al centre, però amb algunes diferències entre els barris de la perifèria. Així, el percentatge de persones no qualificades de La Mina fou molt gran en tots els sexes i col·lectius i molt més petit a La Verneda, mentre que La Catalana i Sant Joan Baptista presentaren nivells de qualificació semblants però favorables a l'últim barri. Sant Adrià Centre va reduir els percentatges de no qualificats respecte al 1928 i va augmentar considerablement la seva diferència respecte als altres barris, més que en cap altre dels anys analitzats.

En resum, els treballadors amb un nivell de qualificació més baix van anar a viure als barris de la perifèria en major nombre, perquè les seves possibilitats econòmiques no els permetien anar a un altre, corroborant la nostra hipòtesi de segregació social urbana o centre-perifèria. A la formació social capitalista de Sant Adrià de Besòs, a ningú no se li va prohibir anar a viure a barris benestants, però com és obvi i palpable qui res no tenia (només les seves mans), no podia aspirar, en aquest sistema de relacions de producció, a unes millors condicions de vida sense la lluita (de classes), i aquesta, naturalment, va anar brollant lenta però ferma, fins arribar al seu punt àlgid, esclatant definitiva i triomfalment durant els anys de la Segona República, com analitzarem més endavant.

Taula XLIV: Evolució de la població activa dels barris de Sant Adrià de Besòs segons la seva qualificació professional, 1020, 1928 i 1936.

1920	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
1	11,9	17,6	12,7	30,6	7,0	26,6	—	—	—	85,7	—	85,7	45,8	0,0	43,1
2	88,1	82,4	87,3	68,5	90,7	72,2	—	—	—	14,3	—	14,3	54,2	100,0	56,9
3	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,8	—	—	—	0,0	—	0,0	0,0	0,0	0,0
8	0,0	0,0	0,0	0,0	2,3	0,4	—	—	—	0,0	—	0,0	0,0	0,0	0,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	—	—	—	100,0	—	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	109	17	126	216	43	259	—	—	—	7	—	7	48	3	51
1928															
1	56,0	34,6	53,7	78,9	54,0	77,3	14,3	0,0	11,1	75,7	42,9	74,2	73,9	14,3	71,3
2	41,8	44,2	42,1	20,1	44,0	21,6	85,7	100,0	88,9	23,7	57,1	25,2	25,5	71,4	27,5
3	0,9	21,2	3,2	0,5	2,0	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	14,3	1,3
4	0,5	0,0	0,4	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
5	0,7	0,0	0,6	0,4	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,6	0,0	0,0	0,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	423	52	475	752	50	802	7	2	9	152	7	159	153	7	160
1936															
1	28,8	31,3	29,1	59,8	59,6	59,8	50,0	66,7	51,6	71,3	68,0	71,1	71,9	78,1	72,5
2	53,4	60,7	54,4	36,6	37,7	36,7	45,6	33,3	44,4	24,0	32,0	24,6	17,5	15,6	17,4
3	3,8	2,7	3,6	1,3	2,7	1,5	1,8	0,0	1,6	0,7	0,0	0,6	0,3	6,3	0,9
4	1,0	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
5	8,8	4,5	8,2	0,5	0,0	0,4	0,9	0,0	0,8	1,3	0,0	1,2	1,3	0,0	1,2
6	1,3	0,0	1,1	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,8	2,0	0,0	1,8	6,6	0,0	6,0
7	2,7	0,9	2,5	1,4	0,0	1,2	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,6	2,3	0,0	2,1
8	0,1	0,0	0,1	0,4	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Total absolut	691	112	803	982	146	1128	114	12	126	300	25	325	302	32	334

Llegenda: 1 = No qualificat/da. 2 = Qualificat/da. 3 = Tècnic mitjà i/o encarregat/da. 4 = Tècnic superior. 5 = Propietari/ària o empresari/ària. 6 = Arrendatari/ària i 7-8 = Parcercs. Elaboració pròpia.

Taula XLV: Evolució de la població no qualificada dels barris de Sant Adrià de Besòs, segons el lloc d'origen. 1920, 1928 i 1936.

<i>1920</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
Catalans	10,4	25,0	11,5	26,9	5,0	22,7	—	—	—	66,7	—	66,7	37,1	0,0	36,1
Altres catalans	23,1	11,1	18,2	42,9	33,3	42,3	—	—	—	100,0	—	100,0	69,2	0,0	60,0
Total	11,9	17,6	12,7	30,6	7,0	26,6	—	—	—	85,7	—	85,7	45,8	0,0	43,1
1928															
Catalans	52,9	32,1	50,9	71,7	48,7	69,0	14,3	0,0	11,1	65,1	50,0	63,8	57,7	0,0	54,9
Altres catalans	61,3	37,5	58,2	83,4	72,7	83,2	—	—	—	83,1	0,0	82,2	90,7	33,3	88,5
Total	56,0	34,6	53,7	78,9	54,0	77,3	14,3	0,0	11,1	75,7	42,9	74,2	73,9	14,3	71,3
1936															
Catalans	21,6	33,3	23,3	44,2	43,9	51,1	32,0	33,3	32,1	58,9	60,0	59,0	68,2	83,3	70,1
Altres catalans	38,7	27,9	37,3	68,5	72,5	73,0	64,1	77,8	65,8	78,2	73,3	77,9	74,6	71,4	74,3
Total	28,8	31,3	29,1	59,8	59,6	52,0	50,0	66,7	51,6	71,3	68,0	71,1	71,9	78,1	72,5

Llegenda: Els «catalans» són els adrianencs i adrianenques nascuts a Catalunya i els «altres catalans» són els habitants de Sant Adrià de Besòs no nascuts a Catalunya.

2.2.4.9. L'analfabetisme de la població

L'analfabetisme és una de les variables que més clarament demostra la nostra hipòtesi centre-perifèria. El grau d'alfabetització, com hem analitzat pel conjunt del municipi, és la variable que millor manifesta les diferències socials, en els anys estudiats. En una societat amb un elevat grau d'analfabetisme, les persones alfabetitzades tenien unes possibilitats d'ascens social més elevades que les analfabetes, sempre que estiguessin disposades a acceptar les regles del sistema. L'analfabetisme, en aquest cas, va anar fortament lligat als sexes, les dones són molt més analfabetes que els homes a cadascun dels barris, però més als perifèrics. En aquests les dones van ser gairebé sempre el doble d'analfabetes i en uns percentatges molt alts.

Una anàlisi diacrònica del fet, ens mostra com el barri del centre va anar disminuint progressivament les taxes d'analfabetisme, i passa del 17,4% del 1920 al 12% del 1936 (les dones d'un 24,8% a un 17,8% i els homes del 10,2% al 5,8% respectivament). I com els de la perifèria (exceptuant, un cop més La Verneda i relativament La Catalana) van empitjorar les taxes d'analfabetisme. Sant Joan Baptista, el 1920, va tenir una taxa d'analfabetisme del 30,4% i el 1936 del 32,1% (les dones del 40,9% i del 44,3%, i els homes del 20,9 i del 20% respectivament). La Mina va passar, entre 1920-36, del 30% al 33% (les dones del 42,9% al 43% i els homes del 17,6% al 23,8% respectivament).

La Verneda, entre el 1928-36, va millorar el grau d'alfabetització, si bé, com cadascun dels barris de la perifèria, no va superar el que hom anomena tercer llindar de l'alfabetització (més del 70% de persones alfabetitzades en ambdós sexes). Sant Adrià Centre sí que va superar aquest llindar ja el 1920.

Les dones analfabetes de cadascun dels barris de la perifèria van ser sempre el doble i més que les de Sant Adrià Centre; mentre que els homes el 1920 van ser el doble d'analfabetes i el 1928 i 1936 entre quatre i deu vegades més.

La *Taula XLVII* ens permet veure com els immigrants dels barris perifèrics van presentar, siguin nascuts o no a Catalunya, uns percentatges d'analfabetisme superiors, no només perquè les taxes d'analfabetisme als seus llocs d'origen foren superiors, que ho eren, sinó, com hem explicat al llarg de l'estudi, perquè les deficientes condicions de vida i d'accés a l'educació dels habitants dels barris perifèrics van ser pitjors. Els catalans dels barris perifèrics (molts d'ells catalans de primera generació i fills dels immigrants) no van poder millorar la seva alfabetització, per la qual cosa van presentar unes taxes d'analfabetisme, en el

cas de Sant Joan Baptista la meitat que la del col·lectiu dels altres catalans. Però no només això, respecte als seus paisans de Sant Adrià Centre, el 1920 i 1928, van ser el doble d'analfabets i gairebé el triple el 1936.

Entre 1920-36, el col·lectiu que més va millorar el seu grau d'analfabetisme, a tots els barris i per ambdós sexes, va ser el dels catalans de Sant Adrià Centre seguits de Sant Joan Baptista, La Catalana, La Verneda i La Mina. Els catalans més formats van viure al barri del centre, com també els altres catalans.

El 1920 els habitants de Sant Adrià Centre van ser els més alfabetitzats i van doblar el percentatge de cadascun dels altres barris; els homes analfabets d'origen català eren el 9,6%, i les dones el 23,2%, mentre que els homes analfabets del col·lectiu d'altres catalans van ser el 15,4% i les dones el 30,8%. Així, el 1920 els dos col·lectius d'origen van superar el tercer llinard de l'alfabetització (de fet, als altres catalans els van faltar només vuit dècimes). A Sant Joan Baptista, les taxes d'analfabetisme van ser molt més elevades que les del barri del centre, alhora que dins del barri observem una forta diferència entre els catalans i els altres catalans (en ambdós sexes) i fortes diferències entre els dos sexes a cada col·lectiu; les diferències van ser molt més grans als barris de la perifèria que als del centre (però en aquest també existiren). El resultat final va ser que les dones immigrants dels barris perifèrics van ser el col·lectiu més analfabet, la marginació de la dona treballadora (assalariada o no) va ser sota el nostre parer la característica més important, juntament amb la forta diferència entre els homes no catalans del centre i la perifèria.

El 1928, aquests fets que acabem d'esmentar pel 1920, només van variar en els percentatges, no pas en les realitats que descrivien, la qual cosa va consolidar encara més les diferències entre el centre i la perifèria. A tall d'exemple, podem dir, que els homes catalans eren el 5,6% analfabets a Sant Adrià Centre, mentre que a Sant Joan Baptista van ser-ho el 11,8%, el 25% a La Verneda, el 20,5% a La Catalana i el 18,9% a La Mina. La situació de les dones no va ser gaire millor, el percentatge d'analfabetes catalanes va ser a Sant Adrià Centre del 18,4% i a Sant Joan Baptista del 31,3%.

En el col·lectiu dels altres catalans els homes analfabets de Sant Adrià Centre van ser el 7,6% i a Sant Joan Baptista, el 27,8%, la diferència va ser espectacular; les dones d'aquest col·lectiu a Sant Adrià Centre eren en un 24% analfabetes i a Sant Joan Baptista en un 52,6%. Aquest any, els habitants de Sant Joan Baptista van ser els menys alfabetitzats a gairebé tots els col·lectius i sexes de tots els barris de Sant Adrià de Besòs (a excepció de La Verneda).

El 1936 va incrementar-se a tots els barris la taxa d'analfabetisme de les dones no nascudes a Catalunya, i va millorar la de les nascudes al país. Malgrat això, cap barri de la perifèria va arribar al tercer llinar d'alfabetització, dins d'aquests barris només ho feren els habitants del col·lectiu d'origen català. En definitiva, les taxes d'analfabetisme dels barris de la perifèria persisteixen en xifres molt elevades i no gaire millors que les de 1920, sobretot a Sant Joan Baptista i La Mina.

En resum, sempre plou sobre mullat, les dones no catalanes van ser, com vam explicar en parlar de la important funció de les mestresses de casa, qui pagaren un preu més alt per la industrialització adriàtica. El 1936 encara un 40% d'elles eren analfabetes.

Taula XLVI: Evolució de l'analfabetisme de la població (de més de deu anys) dels barris de Sant Adrià de Besòs. 1920, 1928 i 1936.

<i>1920</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
Alfabetes	115	94	209	193	130	323	—	—	—	7	9	16	42	28	70
Analfabetes	13	31	44	51	90	141	—	—	—	0	0	0	9	21	30
Total	128	125	253	244	220	464	—	—	—	7	9	16	51	49	100
1928															
Alfabetes	438	371	809	648	465	1113	6	3	9	142	102	244	135	100	235
Analfabetes	30	98	128	198	362	560	2	3	5	45	70	115	33	56	89
Total	468	469	937	846	827	1673	8	6	14	187	172	359	168	156	324
1936															
Alfabetes	757	696	1453	964	674	1638	103	94	197	304	203	507	269	187	456
Analfabetes	47	151	198	241	535	776	29	47	76	74	125	199	84	141	225
Total	804	847	1.651	1.205	1209	2414	132	141	273	378	328	706	353	328	681
1920															
Alfabetes	89,8	75,2	82,6	79,1	59,1	69,6	—	—	—	100,0	100,0	100,0	82,4	57,1	70,0
Analfabetes	10,2	24,8	17,4	20,9	40,9	30,4	—	—	—	0,0	0,0	0,0	17,6	42,9	30,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	—	—	—	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1928															
Alfabetes	93,6	79,1	86,3	76,6	56,2	66,5	75,0	50,0	64,3	75,9	59,3	68,0	80,4	64,1	72,5
Analfabetes	6,4	20,9	13,7	23,4	43,8	33,5	25,0	50,0	35,7	24,1	40,7	32,0	19,6	35,9	27,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1936															
Alfabetes	94,2	82,2	88,0	80,0	55,7	67,9	78,0	66,7	72,2	80,4	61,9	71,8	76,2	57,0	67,0
Analfabetes	5,8	17,8	12,0	20,0	44,3	32,1	22,0	33,3	27,8	19,6	38,1	28,2	23,8	43,0	33,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Taula XLVII: Evolució del percentatge d'analfabets de la població (de més de deu anys) dels barris de Sant Adrià de Besòs, segons l'origen. 1920, 1928 i 1936.

<i>1920</i>	<i>Sant Adrià Centre</i>			<i>Sant Joan Baptista</i>			<i>La Verneda</i>			<i>La Catalana</i>			<i>La Mina</i>		
	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>	<i>Total</i>
Catalans	9,6	23,2	15,9	13,4	35,4	24,0	—	—	—	100,0	100,0	100,0	21,1	51,6	34,8
Altres catalans	15,4	30,8	25,6	45,6	62,2	52,9	—	—	—	100,0	100,0	100,0	7,7	27,8	19,4
Total	10,2	24,8	17,4	20,9	40,9	30,4	—	—	—	100,0	100,0	100,0	17,6	42,9	30,0
1928															
Catalans	5,6	18,4	11,8	16,8	31,3	24,1	25,0	50,0	35,7	20,5	36,8	28,3	18,9	24,3	21,3
Altres catalans	7,6	24,1	16,3	27,8	52,6	39,9	—	—	—	26,9	43,8	35,0	20,5	46,3	33,8
Total	6,4	20,9	13,7	23,4	43,8	33,5	25,0	50,0	35,7	24,1	40,7	32,0	19,6	35,9	27,5
1936															
Catalans	3,3	12,3	7,8	12,9	26,7	19,8	18,3	29,7	24,2	14,9	29,9	22,0	23,5	28,4	25,7
Altres catalans	9,6	25,4	17,9	24,7	55,8	40,3	25,0	36,4	30,9	22,8	44,0	32,5	24,1	54,0	39,0
Total	5,8	17,8	12,0	20,0	44,3	32,1	22,0	33,3	27,8	19,6	38,1	28,2	23,8	43,0	33,0

**II. ANNEXOS CAPÍTOL II: L'ECONOMIA DE SANT ADRIÀ DE
BESÒS: DEL MÓN AGRARI A L'INDUSTRIAL**

2. LES EMPRESES INDUSTRIALS ADRIANENQUES: 1912-1939

2.1. El tèxtil

2.1.1. Hijos y Nietos de Pedro Baurier

Pierre Baurier Berchoux (Tarare, França, 9 de maig de 1820 – Toulouse, França, 5 de març de 1879)¹⁰⁵ era un viatjant de teixits francesos que va venir a Catalunya, i on va fundar dues empreses a Masies de Roda i Roda de Ter. Els seus fills i nets continuaren els seu negocis i s'establiren a Sant Adrià de Besòs on van fundar una de les empreses més emblemàtica del municipi durant el segle XX.

L'empresa s'especialitzà en la fabricació de teixits de cotó d'alta qualitat, especialment el *piqué*, per poder produir-lo va obtenir el *Real Privilegio*,¹⁰⁶ que els autoritzava a introduir a Espanya la jacquard als telers, atorgat per Isabel II, el 5 de setembre de 1853, poc abans de constituir-se i començar a funcionar l'empresa instal·lada a Roda de Ter, el 28 de juny de 1854, que va anomenar-se: *Baurier Hermanos, Azéma y Rolland*, en un terreny anomenat can Moret a Roda de Ter on comptaven amb 28 teler mecànics tipus jacquard. L'empresa va constituir-se amb Pierre, el seu germà Jules Baurier Berchoux (Tarare, França, 28 de novembre de 1813 – Barcelona, 24 d'octubre de 1860) i dos socis capitalistes francesos, Alexandre Azéma i Rolland. La maquinaria i els tècnics de l'empresa van venir de França. Els telers jacquard van ser els primers en funcionar a Catalunya i Espanya i, per poder posar en marxa la producció van contractar un dibuixant de teixits, un cap de fabricació i un mecànic. El privilegi o cèl·lula real concedit *per cinc anys sobre la fabricació en exclusiva de teixits lliurats*” els va convertir en els primers en fabricar roba de *piqué* a Espanya, amb els vuitanta telers jacquard que tenien a Roda de Ter, el 1858;¹⁰⁷ aquest any, els tècnics i els socis capitalistes francesos, Alexandre Azéma i Rolland, abandonaren l'empresa, creant-se una de nova anomenada, *Baurier Hermanos*, que disposava de 83 telers i

¹⁰⁵. Totes les dades biogràfiques dels Baurier corresponen a les fons esmentades al text i contrastades a les informacions de: BAURIER, Jean Claude a GENEANET.ORG [En línia, consultat el 5 de febrer de 2015] Disponible a internet: <http://gw.geneanet.org/baurier?lang=fr&p=pierre+petrus&n=baurier>

¹⁰⁶. GUAL VILLALBÍ, Pedro. *Personalidades eminente de la industria textil espanyola*. Barcelona: Industria Textil Española (Anuario), 1952, pàg. 100-101.

¹⁰⁷. ROVIRA I MONTELLS, Josep Maria. *La colònia de Salou (1864-1963). Heretat Baurier*. Roda de Ter: Ajuntament de Roda de Ter, 2003, pàg. 46-47.

de 61 operaris.¹⁰⁸ El 1860 els seus piqués van ser considerats com de mèrit superior pel redactor de la memòria de l'exposició Industrial de Barcelona on foren presentats, quan ja tenien un despatx a la capital.

**Imatge V: Pierre Baurier Berchoux
(Tarare, 1820 – Toulouse 1879)**

Font: GUAL VILLALBÍ, PEDRO, *op. cit.*, 1952, pàg.101.

El 1864, el creixement de la companyia i la necessita de més potencial hidràulic els va obligar a traslladar-se a un nou indret, conegut com el molinet de Salou, al municipi de Masies de Roda, on construïren una nova fàbrica i colònia, on iniciaren la producció de filatures de cotó per fer els seus teixits, especialment els *piqué blanc embuatat* que no existia Catalunya.¹⁰⁹ L'empresa va comptar amb la incorporació d'Elise Bacque Ballilleux (Madrid, 1821 – Ox, Muret, França, 2 de maig de 1908) viuda del seu germà Jules –mort el 1860– aquesta, el 1872, vendrà la part del seu marit, al seu cunyat Pierre. El 1867 a l'Exposició Universal de Paris, la companyia *Hermanos Baurier* va rebre un nou reconeixement internacional pels seus piqués embuatats.

A la mort de Pedro Baurier, el 1879, va continuar l'expansió, ara en mans dels seus dos fills, primer sota la direcció de Pierre Marie –Antonin” Baurier Lacombe (Toulouse,

¹⁰⁸. CABANA VANCELLS, Francesc. *Fabriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*. Vol. II. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, pp 348-351. Recull de la història dels Baurier a les Masies de Roda, aspectes tècnics, econòmics i familiars.

¹⁰⁹. –*El piqué era una tela de cotó formada per dos teixits aplicats l'un sobre l'altra, amb molt relleu, i qyu s'utilitzava sobretot per les armilles.*” CABANA VANCELLS, Francesc, *op. cit.*, 1992, pàg. 348.

França, 24 de maig de 1848 – Barcelona, 26 de desembre de 1901) i, a partir de 1900, amb d'incorporació de l'altre, Enrique Baurier Lacombe (Masies de Roda, 25 d'octubre de 1869 – Barcelona, 15 de juny de 1933), el nom comercial va ser *P. Baurier e Hijo*, en honor al seu pare. El 1888, els piqués embuatats tornaren a aconseguir la Medalla d'Or a l'Exposició Universal de Barcelona. Fou en aquesta, on compraren la primera dinamo elèctrica de la conca del Ter, el que els va permetre substituir d'il·luminació de carbur per l'elèctrica. El 1900 l'empresa disposarà de 140 telers i 4.500 pues de filar. La relació de "Antonin" amb els seu sogre i antic soci del seu pare, Alexandre Azéma el va apropar a Barcelona on tots dos eren benefactor de les Escoles Franceses, aquest fet i altres factors que després esmentaren van decidir, el desdoblament de la producció de la fàbrica de Masies de Roda. Així, al municipi d'Osona restaren les seccions de filatures i al de Sant Adrià de Besòs portaren les de teixits, esdeveniments, que no va poder presenciar Pedro-Antonio Baurier Lacombe, que va morir, el 1901, data a partir de la qual l'empresa fou anomenada, *Hijos y Nieto de P. Baurier*.

Il·lustració I: La família de la Indústria Baurier

Pierre Baurier Berchoux (1820-1879) Marie Louise Lacombe (1829-1910)		Jules Baurier Berchoux (1820-1879) Elise Bacque Ballilleux (1821-1908)
Pierre "Antonin" Baurier Lacombe (1848-1901) Caroline Marie Capron (1860-1928)	Enrique Gabriel Baurier Lacombe (1869-1933) Marie Noémie Tivollier (1880-1954)	Léon C. Baurier Bacque (1844-1901)
Pedro Baurier Capron (1878-1964)	Manuel Baurier Tivollier (1901-1982)	
	Antonio Baurier Tivollier (1904-1992)	
	Juan Carlos Baurier Tivollier (1908-1983)	

Font: Elaboració pròpia a partir de diverses fonts esmentades al text.

En negreta les persones lligades a l'empresa. De dalt a baix avis, fills i nets; de dreta a esquerra germans i/o cosins segons nivells.

El 1912, un cop construïda la fàbrica, es traslladaren les màquines a Sant Adrià de Besòs i més tard s'ampliaren les noves instal·lacions de blanqueig, tints i acabats. La fàbrica adriana produïa articles de cotó d'alta qualitat com el Piqué, Nansú, Batista, Jacona y

Organdí –aquest últim van tenir la patent espanyola com a substitutius dels d'importació fins als anys cinquanta–. La mort de Enrique Baurier Lacombe, el 1933, va deixar l'empresa en mans del seu nebot, Pedro Baurier Caprón (Barcelona, 1878 –1964 Roda de Ter), president, conseller delegat i gerent i, dels seus fills, Manuel (secretari), Antonio i Juan (vocal) Baurier Trivoller. Després de la Guerra Civil, el 1 de juliol 1939, passar a anomenar-se, Industrial Baurier, SA, la secció industrial i comercial i, Immobiliària Baurier SA, la dedicada a la venda i gestió de finques i propietats immobiliàries.

Els factors que determinaren la instal·lació de l'empresa Baurier a Sant Adrià de Besòs foren similars als de les altres empreses industrials adrianenques: mà d'obra abundant; sòl en quantitat, qualitat i preu assequible, accés a l'electricitat de les centrals tèrmiques adrianenques; grans possibilitats de comercialització, tant al gran mercat barceloní com a espanyol o internacional per carretera, ferrocarril o vaixell i facilitat per aprofitar les sinergies de les estructures industrials, financeres i comercials del Pla de Barcelona.

Un altre factor que caldria tenir present és la situació econòmica del tèxtil a la zona d'Alta muntanya (osona) i del paper jugat i la forma d'actuar dels Baurier en els conflictes obrers a Roda de Ter,¹¹⁰ el 1901, quan dirigien *“l'Associació de Fabricants de Roda”*,¹¹¹ segons el periòdic, *El Socialista*, aquests van subornar a uns dirigents anarquistes per garantir els seus interessos o la conflictivitat obrera de la localitat durant la crisi de 1903-1905.¹¹²

La situació de conflicte va continuar i l'11 de juny de 1910, arriben notícies a la fàbrica de Salou (Masies de Roda de Ter) de que el futur de la fàbrica *“no van per bon camí”* i *“el dia 18 el rumor ja és notícia”*¹¹³ i el 19, a les sis del matí, les obreres s'enfronten als esquiroles (un d'aquests, va resultar ferit de consideració pels cops propinats per les dones), dues d'aquestes acusades d'organitzar la vaga són detingudes per la Guardia Civil, després d'un míting es decideix convocar vaga pel dia 20. El motiu d'aquesta era que els treballadors estaven en contra del canvi de selfactines per contínues, és a dir, d'homes per dones. Els Baurier no van complir la seva paraula de no col·locar dones a les noves contínues; aquest fet

¹¹⁰. VERGÉS i PEREZ, M. Isabel. *Roda de Ter, 1820-1909: Una població industrial a Catalunya*, Treball de recerca, GABRIEL i SIRVENT, Pere (director). Bellaterra: UAB, Departament d'Història Moderna i contemporània, 1991, pàg. 99.

¹¹¹. *El Socialista*, 12 juliol 1901, pàg. 2-3. [En línia, consultat el 29 gener 2015] Disponible a internet: <http://archivo.fpabloiglesias.es/files/Hemeroteca/ElSocialista/1901/7-1901/801.pdf>.

¹¹². *El Socialista*, 3 setembre 1905, pàg. 2. [En línia, consultat el 29 gener 2015] Disponible a internet: <http://archivo.fpabloiglesias.es/files/Hemeroteca/ElSocialista/1909/9-1909/1225.pdf>

¹¹³. VILAR, Miquel. Salou: una colònia francesa (II). *El 13* (Roda de Ter), abril de 1992, núm. abril 1992. Citat per: ROVIRA I MONTELLS, Josep Maria, *op. cit.*, 2003, pàg. 55-57. L'autor explica el conflicte generat en assabentar-se els treballadors que l'empresa vol portar els telers fora de Salou. La data d'inici d'aquest coincideix amb la presentació d'una instància per Pedro Baurier y Capron a l'ajuntament de Sant Adrià de Besòs demanant autorització per a construir una fàbrica (tèxtil).

significava per les famílies obreres la pèrdua de la feina del homes o la meitat de l'ingrés en cas de que aquesta feina la realitzés la dona. La vaga es va eternitzar amb reunions amb els Baurier i la comissió negociadora a Barcelona (22 de juny i 4 de juliol) i finalment l'empresa va guanyar el conflicte. La conseqüència de la derrota obrera va significar, a més a més, de la feminització de la feina tèxtil, el trasllat del tissatge a Sant Adrià de Besòs i la construcció –a l'altra banda del Ter, davant de la fabrica de Salou– d'una gran caserna de la Guardia Civil, finançada pels Baurier.¹¹⁴

La crisi del tèxtil a la Conca del Ter va portar a als patrons a donar de baixa a telers que estaven funcionat i en conseqüència a acomiadar a un bon nombre de treballadors. Pels empresaris la crisi és conseqüència de: la manca de protecció de la indústria en general; un desajust de la moneda espanyola que fa poc assequible el preu del cotó; un mercat interior limitat; manca d'inversions per a crear nous mercats; *–Mejor redistribución de los impuestos que recauda el Estado y que gasta entre holgazanes y no en gente que sepa utilizarlos en beneficio de todo el país*”,¹¹⁵ i la necessitat d'una llei de contractes laborals que faci possible evitar els conflictes. En definitiva, la crisi limitava la capacitat inversora dels patrons, el seus beneficis i el seu futur. La reducció de costos esdevindrà una necessitat bàsica per garantir la supervivència del sector, els Baurier van optar per sortir de la zona tèxtil d'alta muntanya i baixa a la del Pla de Barcelona.¹¹⁶

Pedro Baurier y Capron va presentar, el 11 de juny de 1910, com a gerent en representació de l'empresa *–Hijos y Nietos de P. Baurier*” amb domicili a Barcelona (Caps, 44) demana autorització per construir una fabrica (tèxtil) i sis cases (colònia) sota la supervisió de l'arquitecte Antonio Coll. L'informe de l'arquitecte, Joan Maymó, en representació de l'ajuntament de Sant Adrià de Besòs,¹¹⁷ va ser aprovat per l'ajuntament de Sant Adrià de Besòs presidit per Jose Clapés, el 31 d'agost de 1910, en aquest exposa les característiques tècniques del projecte presentat i es fa una valoració positiva de la construcció projectada per garantir el benestar dels empleats: *–Se han tenido en cuenta aquellas condiciones generales de situación, orientación e iluminación que se pretenden desarrollar, sé que también y a costa de grandes sacrificios se han incluido aquellas otras condiciones inherentes a la higiene, seguridad y comodidad de los operarios, que hace del edificio fábrica de los señores Baurier uno de los mejores estudiados y distribuidos, con más la ventaja, de*

¹¹⁴ OLLICH I CASTANYER, Imma et al., *A banda i banda del Ter. Història de Roda*. Roda de Ter: Eumo Editorial / Ajuntament de Roda de Ter, 1995, pàg. 220.

¹¹⁵ VERGÉS i PEREZ, M. Isabel, *op. cit.*, 1991, pàg. 103.

¹¹⁶ ROVIRA I MONTELLS, Josep Maria, *op. cit.*, 2003, pàg. 19-20.

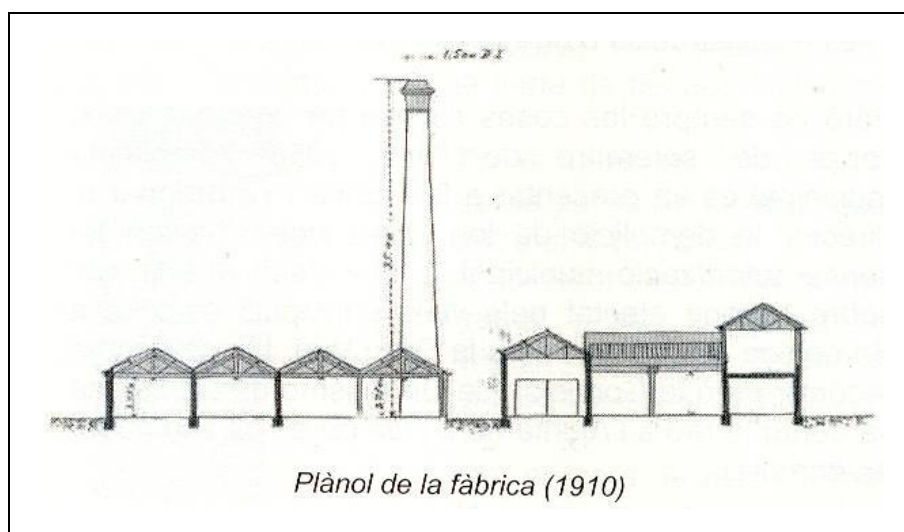
¹¹⁷ ASAB. Capsa: 1554 (Baurier).

que se reservan, si en los sucesivo conviniese, espacios apropiados para el ensanchamiento de las diferentes instalaciones”. Com hem analitzat en el capítol anterior, resta evident l’aliança urbanitzadora adrianenca constituïda, entre els propietaris dels sòl, els industrials i l’ajuntament representat per Joan Maymó (futur arquitecte municipal).

La fàbrica va ubicar-se en els terrenys del gran propietari rural, Joaquín de Font y Vinyals, que el 1903, va vendre 22.648 m² als Baurier (Pedro Antonio i Enrique Baurier Lacombe i Pedro Baurier Capron) –el 1907, Jaime Bachs els va vendre 13.206 m²–. Continua l’informe referint-se a les dimensions: *La fábrica se compone de dos cuerpos de edificios el mayor ó sea el situado al Este, se destina para almacén y fábrica de tejidos forma una sola nave rectangular y coge una superficie de 4.306,50 metros cuadrados*”. Al costat d’aquesta nau hi havia unes petites construccions dedicades a: lavabos, vestuaris, oficines, y càmeres de ventilació i calefacció. La instal·lació fabril s’il·luminava i ventilava per vidrieres movibles i, segons l’arquitecte, permetien un desenvolupament còmode i segur del treball dels operaris. A més a més, es projectaven altres edificis industrials separats de l’anterior. Un situat a l’Oest, dividit en dos naus per un mur i comunicats per una porta, un dedicat al blanqueig i l’altre a aprestos; adossat a aquesta última nau, hi havia un edifici per allotjar els generadors de vapor, la superfície construïda era de 1.924 m². Altra edifici industrial de planta baixa estava situat al costat del mur Nord i acollia la fusteria, serralleria i un cobert, que copaven 502,31 m². Finalment s’havien projectat un grup de sis cases iguals, emplaçades en le carrer de l’angle Est, dedicades a habitacions pels operaris que ocupaven 300 m². L’edifici de la porteria situat al costat de la porta d’accés tenia una superfície de 42,5 m². Els impostos que van haver de satisfer al municipi per la construcció dels diferents edificis, que ocupaven una superfície total construïda de 7.615,58 m² –la superfície total de la fabrica, patis i carrers en construcció era de 29.209 m²– i segons les tarifes del 15 d’octubre de 1908, va ser de 1.648,83 ptes. incloses les 100 ptes. d’honoraris de l’arquitecte Maymó.¹¹⁸

¹¹⁸. Detalls dels impostos municipals d’obres de Sant Adrià de Besòs el 1910 (per poder comparar-los amb el d’altres localitats): Per cada casa (300 m²) i edifici de porteria (42,50 m²) Tarifa 1 de 0,30 ptes./m²; Edifici fàbrica de teixits (4846,77 m²), edificis de blanqueig, aprestos i generadors (1924 m²) i edificis de taller fusteria serralleria cobert (502,31 m²) Tarifa 7 de 0,20 ptes./m²; Pel 299,15 m de murs es va pagar 40 m a 0,25 i la resta a 0,50 ptes./m.

Imatge VI: Plànol de la façana de la fàbrica Baurier, 1910.

Font: FUENTES I VICENT, MANUEL, *op. cit.*, 2003, pàg. 17

El 1916 s'instal·laren quatre electromotors de 100, 60, 15 i 10 CV respectivament i tres de 5CV. El 22 d'agost de 1912, quan la fàbrica funcionava amb 125 operaris, l'empresa sol·licita el permís per construir habitatges pels seus obrers, no amb un interès lucratiu ja que els lloguers seran mòdics, sinó per garantir uns edificis salubres i per no perjudicar els interessos econòmics de l'empresa demana l'ajuntament la constitució de la *Junta de fomento y mejora de las habitaciones baratas del municipio de San Adrián de Besós*, segons la llei de "Casa Baratas" de 12 de juny de 1911 i el reglament de 11 d'abril de 1912.¹¹⁹ El 20 de gener de 1913, l'alcalde Josep Clapés Clapés, s'adreça al governador civil de la província de Barcelona demanat la constitució de l'esmentada junta demanada pels Baurier per tal de satisfer la necessitat d'habitatge del municipi ja que molts treballadors del municipi han de recórrer grans distàncies per arribar-hi als llocs de feina atès que resideixen a Badalona o Barcelona. La direcció del procés urbanitzador per part dels industrials i en especial dels Baurier torna fer-se evident.¹²⁰

El 12 de novembre de 1924, Pedro Baurier y Capron demana permís per construir dues cases de una de planta baixa i dos pisos i una altra de planta baixa i un pis. Els habitatges tenien una superfície d'uns 65 m² i 50m², segons consta en els plànols elaborats l'any 1920.

La indústria Baurier a Sant Adrià de Besòs mostra l'evolució econòmica del país, així entre els anys 1912 i el 1915 tenia en funcionament 125 telers (40 senzill i 85 amb Jacquard)

¹¹⁹. ASAB. UI: 495.

¹²⁰. ASAB. UI: 869.

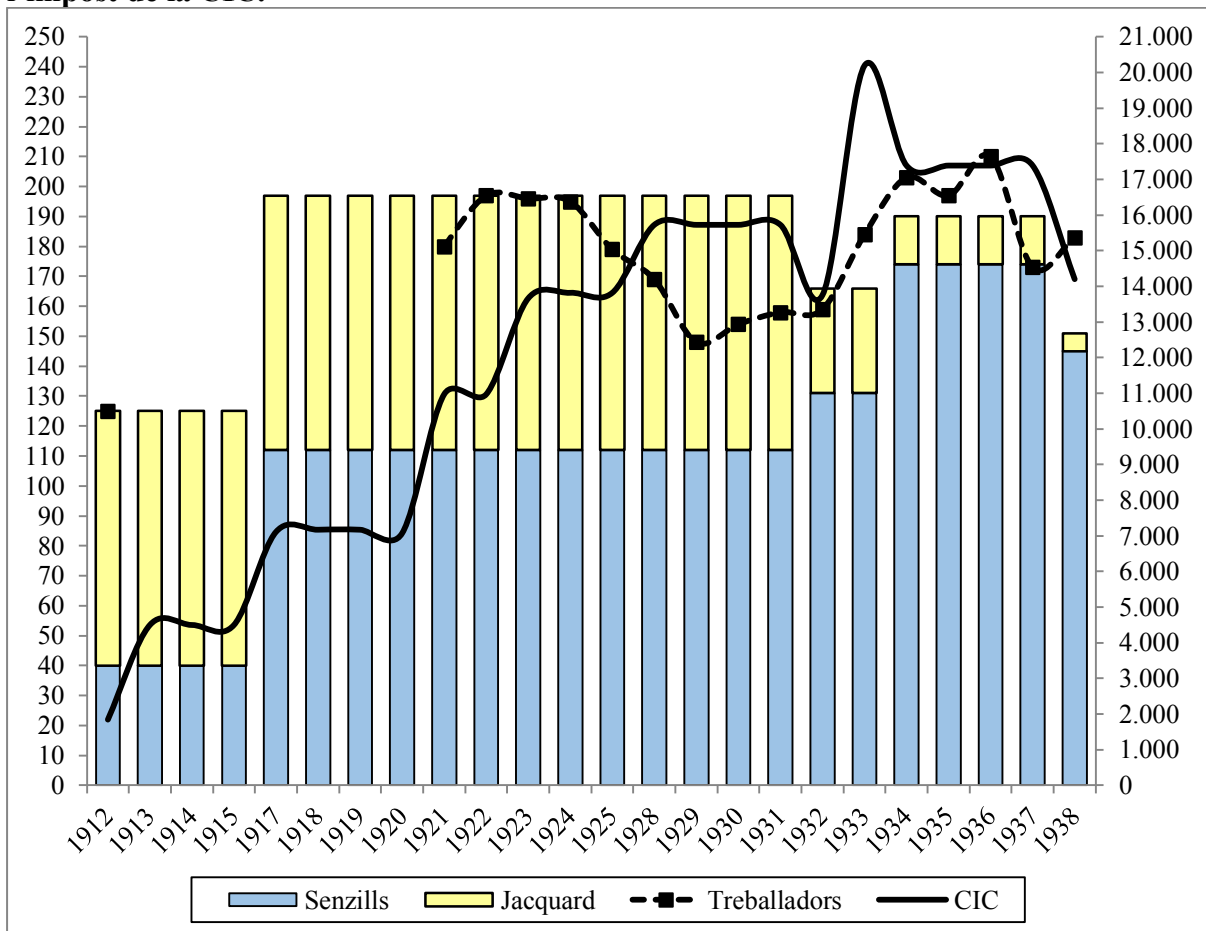
una aprestadora d'ordit, un taller de reparacions i un nombre de treballadors al voltant dels 125, satisfent una quota de CIC de 1.843,82 ptes. Analitzant l'evolució del impost de CIC – 1913-1915, 4.498,25 ptes.; 1917-1920, 7.110,94 ptes.; 1921-1922, 10.970,94 ptes.; 1913, 13.666,29 ptes.; 1924-1925, 13.8181,24 ptes. i 1928-1931, 15.725,55 ptes.– i l'aparell productiu de l'empresa, poden considerar que entre els anys 1913 i 1915 el nombre de treballadors podríem haver estat d'uns 130 i durant la Primera Guerra Mundial entre 180 i 200.

Des del 1917 i fins el 1931, l'empresa, va incrementar el nombre de telers fins als 197 (112 senzill i 85 amb Jacquard), alhora que posava en marxa una secció de blanqueig; 's mantenia l'aprestadora d'ordit i s'instal·laven cinc màquines (cinc fins l'any 1933 i sis fins l'any 1938); instal·lava dues perxes¹²¹ (tres des de 1924 fins el 1938) i la mà d'obra empleada va oscil·lar entre els 154 (1930) i els 197 (1922) treballadors.

Entre els anys 1932 i 1933 s'observa una reducció del nombre de telers jacquard, que passaren de 85 a 35 i un increment dels senzills de 112 a 131, essent el nombre total de 166. En aquest anys s'obrirà la secció de tintoreria i es reduirà la quota a 13.754,67 ptes. que argumentarà l'any 1933 a 20.192,47 ptes.; pel que fa al nombre de treballadors van passar de 159 a 184.

¹²¹ *Les primeres perxes consistien en un gran tambor, format per llistons guarnits amb cardots i dotat d'un ràpid moviment de rotació; el teixit passava al voltant del tambor i la seva superfície restava apelfada.* Gran enciclopèdia catalana. [En línia, consultat: 5 febrer 2016]. Disponible a internet: <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0236547.xml> .Aquesta acció d'apelfatge, feta amb les perxes, li donava al teixit de cotó més suavitat i augmentava els seu gruix.

Gràfic VII: Evolució del nombre de telers (senzill i jacquard), de treballadors i de l'impost de la CIC.

Font: Elaboració pròpia a partir de les Matricules de la Contribució Industrial i de Comerç de Sant Adrià de Besòs dels anys corresponents i dels llibres de l'empresa Baurier.

De nou, entre els anys 1934-1937, es consolida el canvi iniciat els dos anys anteriors, és a dir, la reducció dels telers jacquards, que passaren de 35 a 16 i un fort augment dels senzills, que van passar de 131 a 174, fent un total de 190, alhora que s'instal·lava una nova màquina d'ordit. El nombre de treballador va oscil·lar entre els 203 (1934) i 197 (1935), arribant al màxim del període estudiat amb 210 (1936), durant el primer any de la Guerra Civil, els treballadors es va reduir fins els 173 (1937), per establir-se en 183 (1938) amb una nova reducció del nombre de telers ara 145 senzills i 6 jacquard, en total 151 i una quota de la CIC de 14.201,06 ptes.

Taula XLVIII: Estructura productiva i nombre de treballadors de la Indústria *Hijos y Nietos de Pedro Baurier*. 1912-1938

Any	Telers			Aprestadora d'ordit + màquines d'ordit	Perxes	Taller reparacions	Blanqueig	Camió	Tintoreria	CIC	Treballadors
	Senzills	Jacquard	Total								
1912	40	85	125	0	0	1	0	0	0	1.843,82	125
1913	40	85	125	1	0	1	0	0	0	4.498,25	
1914	40	85	125	1	0	1	0	0	0	4.498,25	
1915	40	85	125	1	0	1	0	0	0	4.498,25	
1917	112	85	197	1+4	2	1	1	0	0	7.110,94	
1918	112	85	197	1+4	2	1	1	0	0	7.170,94	
1919	112	85	197	1+4	2	1	1	0	0	7.170,94	
1920	112	85	197	1+4	2	1	1	0	0	7.170,94	
1921	112	85	197	1+4	2	1	1	1	0	10.970,03	180
1922	112	85	197	1+4	2	1	1	1	0	10.970,04	197
1923	112	85	197	1+4	2	1	1	1	0	13.663,29	196
1924	112	85	197	1+5	3	1	1	1	0	13.818,24	195
1925	112	85	197	1+5	3	1	1	1	0	13.818,24	179
1928	112	85	197	1+5	3	1	1	0	0	15.725,55	169
1929	112	85	197	1+5	3	1	1	0	0	15.725,55	148
1930	112	85	197	1+5	3	1	1	0	0	15.725,56	154
1931	112	85	197	1+5	3	1	1	0	0	15.725,56	158
1932	131	35	166	1+5	3	1	1	0	1	13.754,67	159
1933	131	35	166	1+5	3	1	1	0	1	20.192,47	184
1934	174	16	190	1+6	3	1	1	0	1	17.388,92	203
1935	174	16	190	1+6	3	1	1	0	1	17.388,92	197
1936	174	16	190	1+6	3	1	1	0	1	17.388,92	210
1937	174	16	190	1+6	3	1	1	0	1	17.388,92	173
1938	145	6	151	1+6	3	1	1	0	1	14.201,06	183

Font: Elaboració pròpia a partir de les *Matriculas de Contribución Industrial i de Comerç de Sant Adrià de Besòs* dels anys corresponents i dels llibres de l'empresa Baurier

El nombre de treballadors de la Baurier va passar dels 125 de l'any de fundació (1912) als 192 de 1939. Podem establir l'evolució econòmica de l'empresa a partir del nombre de treballadors i del seu aparell productiu, ja que de moment desconeixem les dades de producció, segons aquest paràmetres podem establir els següents períodes:

1. **Inici de l'activitat industrial (1912-1914):** l'arribada dels telers i obrers de Roda de Ter (1912) situa el nombre de treballadors al voltant dels 125.

2. **Primera Guerra Mundial fins el 1924 (1915-1919):** malgrat desconèixer el nombre de treballadors dels anys de la IGM (1914-1918), l'increment de l'aparell productiu i la continuïtat observada en l'economia catalana que va durar fins l'any 1920, en el nostre cas aquesta etapa de fort creixement econòmic la podem perllongar fins l'any 1924 i ens situa el nombre d'obers entre els 180 i el 200.

3. **Dictadura de Primo de Rivera fins la proclamació de la Segona República (1923-1931):** la reducció del nombre d'obers significa la pèrdua d'entre 32 i 38 llocs de treballs segons les fonts, el que ens situa el nombre d'obers entre els 196 i els 158. L'empenta de la immigració vers Sant Adrià de Besòs i Catalunya farà de motor econòmic de la demanda interior, com demostren les dades generals de l'economia catalana i adriana, per la qual cosa no podem afirmar que la producció s'hagués reduït, malgrat aquesta disminució de la mà d'obra, ja que l'aparell productiu es manté o millora respecte al període anterior. El nombre de teixidors (bàsicament dones) eren 83 persones (1923) i 60 (1925) mantenint-se el nombre de telers en ambdós anys en 197 (112 senzill i 85 jacquard) desconeixem si alguna millora tècnica o d'organització del treball –que fes que els treballadors augmentessin la seva productivitat augmenta el ritme de treball o el nombre de telers a gestionar–, va permetre administrar els mateix nombre de telers amb menys persones o si tots s'utilitzaven durant tot l'any o jornada de treball.

4. **Segona República i Guerra Civil (1931-1939):** l'increment del nombre de treballadors durant la Segona República va ser gradual, passant dels 158-159 dels primers anys (1931-1932) als 184, 203, 197 i 210, respectivament, entre 1933-1936, la qual cosa creiem que va significar també un increment de la producció, empentada pel creixement econòmic general del municipi. El nombre de telers va ser de 190 (174 senzill i 16 jacquard). La guerra aturarà aquest procés de creixement de la força de treball i de la producció de l'empresa, així el nombre de treballadors es situarà en 173, 183 i 192 respectivament entre el 1937-1939; el nombre de telers es reduirà a 151 (145 senzill i 6 jacquard) el 1938, ja que a partir del mes de

març l'empresa no rebra matèria primera. L'arribada de la Dictadura franquista farà que augmentin el nombre d'obrers empleats, que van passar dels 205 (1940) fins els 228 (1941).

Taula XLIX: Evolució del nombre de treballadors de la Baurier (homes, dones i nens/es), 1921-1941.

Anys	Homes		Dones		Nens/es		Total		Total (Altres fonts)
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	
1921	68	37,78	98	54,44	14	7,78	180	100,00	
1922	64	32,49	98	49,75	35	17,77	197	100,00	
1923	68	34,69	112	57,14	16	8,16	196	100,00	(a) 190
1924	81	41,54	102	52,31	12	6,15	195	100,00	
1925	67	37,22	105	58,33	8	4,44	180	100,00	
1926	74	40,22	104	56,52	6	3,26	184	100,00	(b) 182
1927	75	38,27	104	53,06	17	8,67	196	100,00	
1928	71	42,01	87	51,48	11	6,51	169	100,00	
1929	72	48,65	68	45,95	8	5,41	148	100,00	
1930	74	48,05	73	47,40	7	4,55	154	100,00	
1931	75	47,47	74	46,84	9	5,70	158	100,00	
1932	64	40,25	84	52,83	11	6,92	159	100,00	
1933	77	41,85	94	51,09	13	7,07	184	100,00	
1934	85	41,87	106	52,22	12	5,91	203	100,00	
1935	86	43,65	104	52,79	7	3,55	197	100,00	
1936	99	47,14	111	52,86	0	0,00	210	100,00	(c) 210
1937	58	33,53	115	66,47	0	0,00	173	100,00	
1938	57	31,15	125	68,31	1	0,55	183	100,00	(d) 180
1939	72	37,50	118	61,46	2	1,04	192	100,00	
1940	83	40,49	122	59,51	0	0,00	205	100,00	(e) 199
1941	88	38,60	139	60,96	1	0,44	228	100,00	(f) 228

Font: Elaboració pròpia a partir de les fons documentals (vegeu taula). Les diferències entre les dades són degudes a la data en que es van elaborar les estadístiques.

Notes: (a) Cens obrer de la província de Barcelona de 15 d'abril de 1923. (b) Març i maig de 1926: 73 homes, 99 dones i 10 nens/es; Juny (72, 99 i 11); Juliol (72, 101 i 11); Agost (73, 101 i 12) Setembre (74, 103 i 6); Novembre (74, 106 i 7). (c) Juliol de 1936. (d) 18 agost 1938, 180, si trèiem tres obrers mobilitzats. (e) 212 (30.1.1940), 228 (28.2.1940) i 230 (1.04.1940). (f) 30 de maig de 1941.

El càlcul del nombre de treballadors ha estat el resultat d'analitzar tot un conjunt de fonts molt diverses, esmentades a la **Taula L**, el que ens ha permès determinar la seva distribució per sexes i, incloure, el treball infantil (menors de 15 anys). També hem pogut calcular les altes i baixes de l'empresa i alhora comparar les nostres xifres amb altres fonts oficials de l'ajuntament i de la Baurier, en definitiva, considerem que s'ha pogut establir una evolució molt acurada dels empleats d'una de les empreses emblemàtiques de la ciutat.

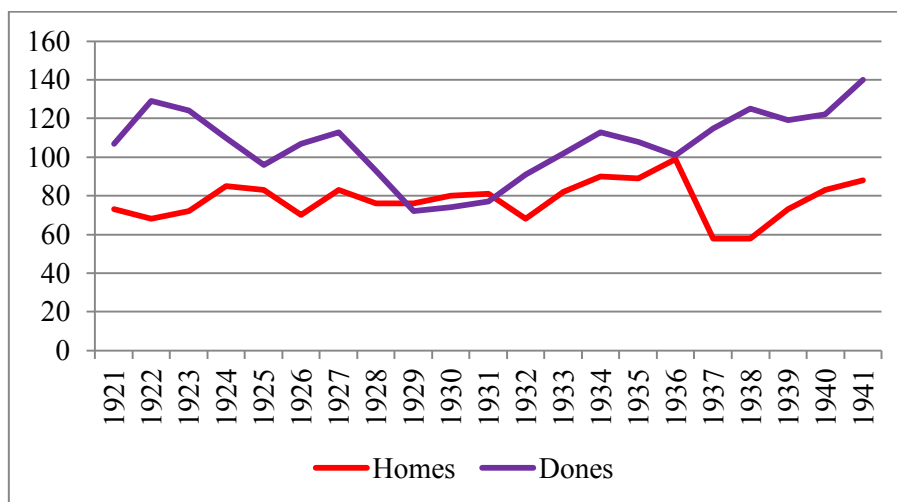
El balanç d'altes i baixes mostra, d'una banda, la reducció del nombre de treballadors entre els anys, 1928 (pèrdua de 23 obrers, 16 dones) i 1929 (26 i 23 dones) degut a la crisi de l'economia adrianenca i, entre 1936 (pèrdua de 37 obrers, 34 homes) i el 1937 (37 i 41 homes) per la incorporació dels homes al front bèl·lic; i d'altra, un augment, entre el 1933 (30) i 1934 (25) amb uns percentatges d'homes i dones molt similar i relacionat amb la

milliores de l'activitat econòmica durant el període republicà, el que situà l'empresa en un total de 203 treballadors.

La distribució per sexes del treballadors mostra un empresa amb majoria de dones en tots els anys, menys en el període 1929-31 (48,5%), i en una mitjana del 57,8% pel període 1921-41; la màxima feminització van ser durant la guerra (1937-39) amb un 65,6% i en els anys, 1922-24 (61,8%).

El treball infantil era bàsicament femení, pel període 1921-41, el 62,6% dels menors contractes eren noies i d'entre els 12-14 anys. L'edat d'entrada a la feina, entre 1921-25, per nens i nenes era als 14 anys (48,2%), en aquest període el nombre de noies va ser del 87,5% i el 75% començaren a treballar en la secció de teixidores. A partir dels anys vint l'entrada al món laboral es produïa als 14 anys i, els menors de 13 anys, desapareixen, així, a la Baurier, entre 1921-23, només el 7,1% del nens tenen 13 anys.¹²² L'augment de l'escolarització del període de la dictadura i especialment la republicà, la legislació laboral (*Código del Trabajo* de 1926 o la *Ley de Contrato de Trabajo de 1931*) fa que el menors s'incorporin al món laboral a partir dels 14 anys; l'any 1938, a la Baurier, només treballava un nen de 14 anys, cap de 15 i cinc de 16 anys.

Gràfic VIII: Evolució del nombre de treballadors de la Baurier per sexes, 1921-1941.

Font: Elaboració pròpia a partir del Fons Baurier

¹²² BORRÁS LLOP, José María (coordinador). *Trabajo infantil en España (1700-1950)*. Barcelona: Edicions Universitat Barcelona/Icaria Editorial, 2013, pàg. 17.

Taula L: Càlculs de l'evolució del nombre de treballadors de l'empresa tèxtil a Baurier, 1921-1941.

Anys	Altes					Baixes					Diferència Altes i Baixes					Treballadors/res					Treballadors/es altres fonts			
	H	D	N	NA	T	H	D	N	NA	T	Homes	Dones	Nens	Nenes	Total	Homes	Dones	Nens	Nenes	Total	Homes	Dones	Nens/es	Total
1921						9	12	0	0	21						68	98	5	9	180	68	98	14	180
1922						5	25	0	4	34						64	98	4	31	197	64	98	35	197
1923						8	23	0	6	37						68	112	4	12	196	68	112	16	196
1924						6	24	0	2	32						81	102	4	8	195	81	102	12	195
1925						6	31	0	0	37						80	91	3	5	179	67	101	6	174
1926	6	19	4	1	30	6	15	1	0	22	0	4	3	1	8	67	104	3	3	184	72	98	9	179
1927	5	13	1	7	26	5	12	0	0	17	0	1	1	7	9	75	104	8	9	196	74	99	11	184
1928	6	11	1	2	20	12	27	0	4	43	-6	-16	1	-2	-23	71	87	5	6	169	74	92	12	178
1929	5	7	1	1	14	10	29	0	1	40	-5	-22	1	0	-26	72	68	4	4	148	72	72	8	152
1930	9	21	4	1	35	7	16	0	2	25	2	5	4	-1	10	74	73	6	1	154				
1931	11	10	4	2	27	10	9	1	0	20	1	1	3	2	7	75	74	6	3	158				
1932	6	14	2	5	27	17	4	1	0	22	-11	10	1	5	5	64	84	4	7	159				
1933	15	14	4	4	37	2	4	1	0	7	13	10	3	4	30	77	94	5	8	184				
1934	10	16	2	4	32	2	4	0	1	7	8	12	2	3	25	85	106	5	7	203				
1935	6	3	0	0	9	5	5	0	0	10	1	-2	0	0	-1	86	104	3	4	197				
1936	2	9	0	0	11	36	2	0	0	38	-34	7	0	0	-27	99	101	0	0	210	99	111	0	210
1937	28	20	0	0	48	69	6	0	0	75	-41	14	0	0	-27	58	115	0	0	173				
1938	29	5	0	0	34	16	4	0	0	20	13	1	0	0	14	57	125	1	0	183	58	125	1	183
1939	31	10	0	1	42	16	17	0	0	33	15	-7	0	1	9	72	118	1	1	192				
1940	12	29	1	0	42	19	5	0	0	24	-7	24	1	0	18	83	122	0	0	205	83	122	0	205
1941	16	5	0	0	21	5	4	0	0	9	11	1	0	0	12	88	139	0	1	228	88	139	1	228

Font: Vegeu la **Llegenda:** H: Homes; D: Dones; N: Nens; NA: Nenes i T: Total. Les dades d'altres i baixes corresponen al finalitzar l'any (desembre).

- Estadístiques d'atur forçós de HNP Baurier Ajuntament de Sant Adrià de Besòs (mitjana anual) (ASAB)
- Registro Régimen Obligatorio de Retiro Obrero, total registrat (ASAB, Fons Baurier)
- Libreta de Registro de Altas y Bajas del Personal de la Fábrica de San Adrián de Besós (ASAB, Fons Baurier)
- Llistats d'obrers de la HNP Baurier dels anys corresponents (ASAB, Fons Baurier)
- Càlcul propi a partir de les altes i baixes respecte a les dades de l'any anterior
- Treballadors de l'empresa al tancar l'any (23 desembre) segons les dades *Estadístiques d'atur forçós de HNP Baurier*
- Càlcul propi a partir de les altes i baixes respecte a les dades anys anterior i càlcul aproximat del nombre de nens/es

La distribució del treballadors, segons les seccions que composaven l'empresa, mostra el pes de la secció de teixidores, aquesta sempre va ser la més important pel que fa al volum de mà d'obra ocupada, el 1921, de cada tres treballadors de la fàbrica, un ho feia a la secció i, el 1938, gairebé la meitat de la plantilla. Però alhora, també ens mostra la nul·la presència d'aquestes en la secció de contramestres. El nombre de treballadores de la secció va oscil·lar entre les 57 del 1922 i les 91 del 1938.

Les feines a les diferents seccions de la fàbrica venien determinades per la política empresarial, paternalista, però fonamentalment pels costos laborals (*Taula LV*), el salari mitjà de les dones el 1938, malgrat ser en ple període revolucionari, era 46 ptes./mes (28,6%) inferior a la dels homes i, l'any 1941, en plena dictadura franquista, encara pitjor (127 ptes./mes i el 46,2%).

Les feines realitzades per les dones es concentraven exclusivament i segons el nombre d'ocupades en: teixidors/es, preparació teixits, netejadores peces, blanqueig i aprests i nuadores i passadores.¹²³ A les seccions de preparació de teixits i netejadores de peces, no treballaren homes en els anys estudiats (1921-1941) i el nombre de treballadores oscil·lava entre les 14-25 i les 4-20, respectivament; observem una reducció d'efectius a la secció de netejadores de peces a partir del 1938 (només 4 dones) i un increment en la de preparació de teixits (1941). Les nuadores i passadores van augmentar el 1938 (11). Les dones incrementaren la seva presència a la secció de blanqueig i aprest (utilització de productes químics que donaven unes característiques especials als teixits i garantien la qualitat final del producte), a partir del 1938 i 1931 (4 i 8, respectivament), des del 1921 només eren 3 i sempre amb una noia menor d'aprenentia. Les feines de les dones eren les que garantien l'excel·lent qualitat del producte per la qual cosa eren feines que exigien una gran qualificació i responsabilitat, el que no es traduïa en uns sous més elevats, sinó més aviat al contrari.

Les feines realitzades per homes van concentrar-se a les seccions, segons els nombre de treballadors, de: peonada, blanqueig i aprests, contramestres, serralleria, fusteria i paraïres. Els contramestres eren els que controlaven l'empresa, des del punt de vista de la producció (control i manteniment dels telers i totes les seccions de l'empresa) i de les relacions laborals (distribuïen les feines, decidien els salaris, o solucionaven els conflictes) . El seu nombre va augmentar a partir del 1924 i en especial des de 1939, l'evolució va ser la següent: 1921-23 (13), 1924-25 (19), 1938 (12) i 1940 (19).

¹²³. Una descripció de les feines a la fàbrica segons el sexe es pot veure a: FUENTES i VICENT, Manuel, *op. cit.*, 2003, pàg. 24-26.

El responsable màxim de la fàbrica era el director, Antonio Rosanas Vinyolas, que va arribar a Sant Adrià de Besòs, des de Roda de Ter per exercir el carrer, fins la seva baixa definitiva (31 de novembre de 1931, amb 60 anys)¹²⁴ va ser, com ja hem explicat, el representant dels Baurier a l'ajuntament (1914-31), una mena d'alcalde a l'ombra (Tinent d'alcalde primer, entre el 1924-31).

La secció de peonada va ser molt important (entre 16 i 26 homes) dedicats a donar suport físic a totes les feines més tècniques, però també incloïa a oficis especialitzats com paletes, xofer o tintorer; el nombre típic eren de setze persones (1941, 26). Al costa d'aquesta tenim la de serralleria (manyacs), peça bàsica en un a fàbrica tèxtil, ja que s'encarregaven del manteniment dels telers i de totes les maquinaries, el seu nombre era d'entre 6 i 23 homes, amb una forta reducció, el 1936 i 1941, quan només hi treballaren sis. Els fusters i paraires van ser sempre pocs treballaren en el període, 1921 i 1941, entre 3-4 i 2-3 respectivament, sempre homes.

En percentatges, les seccions més importants, sobre el total de treballadors de l'empresa a cada any, van ser, entre 1921-1941: teixidores (29-50%), blanqueig i aprest (10-17%), peonada (9-11%), preparació teixits (8-11%), contramestres (7-11%), nuadores i passadores (3-6%), serralleria (3-12%), netejadores peces (2-10%), fusteria (2%), paraires (1%).

¹²⁴. ASAB. Fons Baurier. *Registro Régimen obligatorio de Retiro obrero*, pàg. 27

Taula LI: Evolució del nombre de treballadors de la Baurier (homes, dones i nens/es) per seccions (al finalitzar l'any), 1921-1925, 1938 i 1941.

Seccions	1921					1922					1923					1924					1925					1938					1941				
	H	D	N	A	T	H	D	N	A	T	H	D	N	A	T	H	D	N	A	T	H	D	N	A	T	H	D	N	A	T	H	D	N	A	T
1. Contramestres	13	0	0	0	13	13	0	0	0	13	13	0	0	0	13	19	0	0	0	19	19	0	0	0	19	12	0	0	0	12	19	0	0	0	19
2. Serralleria	15	0	2	0	17	17	0	1	0	18	20	0	1	0	21	21	0	1	0	23	22	0	0	0	22	6	0	0	0	6	6	0	0	0	6
3. Fusteria	3	0	0	0	3	3	0	0	0	3	4	0	0	0	4	4	0	0	0	4	3	0	0	0	3	3	0	0	0	3	4	0	0	0	4
4. Peonada	16	0	0	0	16	15	0	0	0	15	16	0	0	0	16	17	0	0	0	17	16	0	0	0	16	16	0	1	0	17	25	1	0	0	26
5. Paraires	2	0	0	0	2	2	0	0	0	2	2	0	0	0	2	2	0	0	0	2	2	0	0	0	2	2	0	0	0	2	3	0	0	0	3
6. Blanqueig i aprests	13	2	3	1	19	10	2	3	1	16	10	2	3	1	16	12	2	3	1	18	12	2	3	1	18	16	4	0	0	20	30	7	0	1	38
7. Nuadores i passadores	0	5	0	0	5	0	5	0	1	6	0	7	0	0	7	0	5	0	0	5	0	6	0	1	7	0	11	0	0	11	1	9	0	0	10
8. Netejadores peces	0	14	0	0	14	0	16	0	0	16	0	17	0	0	17	0	19	0	1	20	0	18	0	0	18	0	6	0	0	6	0	4	0	0	4
9. Preparació teixits	0	17	0	1	18	0	18	0	1	19	0	17	0	0	17	0	17	0	1	18	0	13	0	1	14	1	13	0	0	14	0	25	0	0	25
10. Teixidors/es	6	60	0	7	73	4	57	0	28	89	3	69	0	11	83	6	59	0	5	70	6	52	0	2	60	1	91	0	0	92	0	93	0	0	93
Total	68	98	5	9	180	64	98	4	31	197	68	112	4	12	196	81	102	4	8	196	80	91	3	5	179	58	125	1	0	183	88	140	0	1	228

Llegenda: 1. Contramestres: Director, director de blanqueig, encarregat serralleria, escrivent, contramestre, majordom teixits, meritori, aprenent de contramestre, mercantil; 2. Serralleria: Serraller, aprenent i peó de serraller, serraller forjador; 3. Fusteria: Fusters, aprenent de fuster; 4. Peonada: porter, carreter, tintorer, fogoner, sereno, xofer, peó fil, peó trames, peó dibuixos telers, peó peces, paleta, peó paleta; 5. Paraires: Paradors i ajudants de parador; 6. Blanqueig i aprest: Aprestadors, blanquejadors, ajudant aprests, ajudant acabats, penjadors, acabats, aprenent de blanquejador, tintorer, aprenent de tintorer; 7. Nuadores i passadores: Nuadores, passadores, aprenent de nuador i de passador; 8. Netejadores peces: Netejadores, rentadores, escutiadores, filadora rodetera; 9. Preparació teixits: Encarregada, ordidora, rodetera i canillera; 10. Teixidors/es: Teixidors/es, aprenent de teixidora i els aprenents dels oficis de la secció de preparació de teixits.

H: Homes; D: Dones; N: Nens; A: Nenes i T: Total.

Font: Les dades dels anys 1921-25: ASAB. Fons Baurier. *Registro Régimen obligatorio de Retiro obrero*. Les dades de 1938 i 1941, corresponen als llista d'obers de la Baurier.

Taula LII: Evolució del nombre de treballadors de la Baurier (homes, dones i nens/es) per seccions (al finalitzar l'any) en % sobre el total de treballadors, 1921 i 1925, 1938 i 1941.

Seccions	1921					1925					1938					1941				
	H	D	N	NA	T	H	D	N	NA	T	H	D	N	NA	T	H	D	N	NA	T
1. Contramestres	7,2	0,0	0,0	0,0	7,2	10,6	0,0	0,0	0,0	10,6	6,6	0,0	0,0	0,0	6,6	8,3	0,0	0,0	0,0	8,3
2. Serralleria	8,3	0,0	1,1	0,0	9,4	12,3	0,0	0,0	0,0	12,3	3,3	0,0	0,0	0,0	3,3	2,6	0,0	0,0	0,0	2,6
3. Fusteria	1,7	0,0	0,0	0,0	1,7	1,7	0,0	0,0	0,0	1,7	1,6	0,0	0,0	0,0	1,6	1,8	0,0	0,0	0,0	1,8
4. Peonada	8,9	0,0	0,0	0,0	8,9	8,9	0,0	0,0	0,0	8,9	8,7	0,0	0,5	0,0	9,3	11,0	0,4	0,0	0,0	11,4
5. Paraires	1,1	0,0	0,0	0,0	1,1	1,1	0,0	0,0	0,0	1,1	1,1	0,0	0,0	0,0	1,1	1,3	0,0	0,0	0,0	1,3
6. Blanqueig i aprest	7,2	1,1	1,7	0,6	10,6	6,7	1,1	1,7	0,6	10,1	8,7	2,2	0,0	0,0	10,9	13,2	3,1	0,0	0,4	16,7
7. Nuadores i passadores	0,0	2,8	0,0	0,0	2,8	0,0	3,4	0,0	0,6	3,9	0,0	6,0	0,0	0,0	6,0	0,4	3,9	0,0	0,0	4,4
8. Netejadores peces	0,0	7,8	0,0	0,0	7,8	0,0	10,1	0,0	0,0	10,1	0,0	3,3	0,0	0,0	3,3	0,0	1,8	0,0	0,0	1,8
9. Preparació teixits	0,0	9,4	0,0	0,6	10,0	0,0	7,3	0,0	0,6	7,8	0,5	7,1	0,0	0,0	7,7	0,0	11,0	0,0	0,0	11,0
10. Teixidors/es	3,3	33,3	0,0	3,9	40,6	3,4	29,1	0,0	1,1	33,5	0,5	49,7	0,0	0,0	50,3	0,0	40,8	0,0	0,0	40,8
Total	37,8	54,4	2,8	5,0	100,0	44,7	50,8	1,7	2,8	100,0	31,7	68,3	0,5	0,0	100,0	38,6	61,4	0,0	0,4	100,0

Llegenda: Idèntica a la taula anterior. **Font:** Les dades dels anys, 1921 i 1925: ASAB. Fons Baurier. *Registro Régimen obligatorio de Retiro obrero.* Les dades de 1938 i 1941, corresponen als llistats d'obres de la Baurier.

Un estudi en profunditat de les dades de l'empresa depassaria l'objectiu d'aquet treball però podem plantejar algunes temàtiques relacionades amb els grups d'edat, l'origen dels treballadors o els salaris (segons dades contractuals) per seccions, el que ens permetrà conèixer millor els treballadors de l'empresa.

Les dades que analitzarem són creuaments d'informació dels llistats de treballadors dels anys 1921, 1938 i 1941 –algunes petites diferències es deuen a aquest creuaments i a l'origen diferent de les dades amb les que treballem–, aquests tres anys recullen, d'una banda l'activitat en els anys de creixement de l'empresa, durant el període revolucionari i el primer franquisme i, d'altra, un període econòmic estable (1921) i, dos de fortes restricció de les activitats per manca de matèries primeres o energia (1938-1941).

Pel que fa als grups d'edat, el 1921, els gruix del contingent femení es concentrava en el de 16-39 anys (primera etapa productiva) el 79,8% i en menor mesura en el de menys de 15 anys (11,1%) i en el de 40-64 anys (9,1%); més del 80% de les teixidores formaven part de la primera etapa productiva (i les de menys 15 anys, 15,8%), mentre que les netejadores de peces, només estaven un 60%, les preparadores de teixits el 83% i les nuadores totes. El 1938, mostra una reducció del nombre de dones en la primera etapa productiva (76%), la desaparició de les noies de menys de 15 anys i un augment de les de 40-64 anys (24%); ara el 75% de les teixidores es concentren en la primera etapa productiva, mentre que les netejadores ho fan només en un 16,7% i, les nuadores i netejadores de peces en més del 90% i les blanquejadores totes. El procés d'envelliment del personal femení de la fabrica va continuar, el 1941, així el nombre de dones entre els 16-39 anys va del 70,7%, desapareixent les de menys de 15 anys i augmentant les de 40-64 anys (36,3%); ara el 63,5% de les teixidores estan en la primera etapa productiva, mentre que les netejadores ho estan en un 25%, les nuadores en un 77,8%, les preparadores teixits en un 96% i les blanquejadores totes.

En el homes observem, el 1921, un equilibri entre les dues tapes productives, en la primera, es concentra el 66,7% dels treballadors, mentre que en la segona (39-64 anys) ho fa un 31,7% i en el grup de més de 64 anys el 1,6%. La secció més joves es la de serralleria tots els obrers estaven en la primera etapa productiva, mentre que els serraller i paraires es concentraven en un 66,7% en la primera, contramestres i la peonada es dividien al 50% en les dues etapes. El 1938, mostra un fort envelliment, els obrers es situen ara majoritàriament a la segona etapa productiva en un 74,1%, un 19% en la primera, un 5,2% en la de més de 64 anys i finalment un 1,7% en la dels menors de 15 anys. Les seccions més envellides seran els paraires, tots estan en la segona etapa productiva, seguida dels contramestres amb un 91,2%,

serrallers (83,3%), peonada (70,6%), fuster (66,7%) i blanqueig i aprest (62,5%). Durant la guerra civil els homes abandonen l'empresa per incorporar-se a les milícies, servei militar o altres llocs relacionats amb les noves circumstàncies polítiques, socials i econòmiques. L'any 1941, suposa un rejoeniment de l'empresa, el 52% dels obrers formen part de la primera etapa productiva i el 48% de la segona. Els contramestres d'entre 16-39 anys són el 44,5%, serrallers (66,6%), blanquejadors (70%), fusters (5059 peonada i parires (33%) i no hi ha cap home menor de 15 anys.

El conjunt dels obrers (homes i dones) l'any 1921 es concentren en el grup de la primera etapa productiva el 75,1%, el 17,2% en la segona, el 7,1% en la dels menors i el 0,6% en el de majors de 64 anys. Les dades pel 1928 van ser respectivament: 58%; 40%; 1,5% i 0,5%. El 1941 el obres es distribuïen entre les dues etapes productives, el 63,4% en la primera i el 36,6% en la segona.

Taula LIII: Origen dels treballadors de la Baurier per províncies sexe i ne nombres absoluts i en % sobre el total de cada any, 1938 i 1941.

Províncies	1938						1941					
	Homes		Dones		Total		Homes		Dones		Total	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Barcelona	49	26,8	75	41,0	124	67,8	37	16,2	64	28,1	101	44,3
Murcia	3	1,6	12	6,6	15	8,2	2	0,9	12	5,3	14	6,1
Almeria		0,0	9	4,9	9	4,9		0,0	6	2,6	6	2,6
Castelló		0,0	7	3,8	7	3,8	1	0,4	6	2,6	7	3,1
Valencia		0,0	4	2,2	4	2,2		0,0	4	1,8	4	1,8
Girona	2	1,1	3	1,6	5	2,7		0,0	2	0,9	2	0,9
Biscaia		0,0	2	1,1	2	1,1		0,0	2	0,9	2	0,9
Estranger		0,0	2	1,1	2	1,1		0,0	2	0,9	2	0,9
Saragossa		0,0	2	1,1	2	1,1		0,0	2	0,9	2	0,9
Tarragona	2	1,1	1	0,5	3	1,6	1	0,4		0,0	1	0,4
Conca		0,0	2	1,1	2	1,1		0,0	2	0,9	2	0,9
Albacete	1	0,5	1	0,5	2	1,1	1	0,4	1	0,4	2	0,9
Lleida		0,0	2	1,1	2	1,1		0,0	1	0,4	1	0,4
Terol		0,0	1	0,5	1	0,5		0,0	1	0,4	1	0,4
Ciutat reial		0,0	1	0,5	1	0,5		0,0	1	0,4	1	0,4
Màlaga		0,0	1	0,5	1	0,5		0,0		0,0		0,0
Oscá	1	0,5		0,0	1	0,5		0,0		0,0		0,0
SD							46	20,2	34	14,9	80	35,1
Total general	58	31,7	125	68,3	183	100,0	88	38,6	140	61,4	228	100

Font: Les dades dels anys 1921-25: ASAB. Fons Baurier. *Registro Régimen obligatorio de Retiro obrero*. Les dades de 1938 i 1941, corresponen als llistats d'obres de la Baurier (informatitzats).

L'any 1938 un de cada tres treballadors de la fabrica Baurier havia nascut a la província de Barcelona, mentre el 1941, eren menys de la meitat; el murcians va ser el segon grup, seguits dels almeriens, castellanencs, valencians i gironins en ambdós anys. Les dones

eren en major nombre i proporció dels orígens esmentats que els homes. La diversitat provincial es similar a la que trobem en el conjunt de la població adrianenca, la qual cosa demostra com els immigrants i especialment dones s'integren en la societat industrial i com aquesta exerceix de pol d'atracció de població de les províncies veïnes i de tota l'Espanya meridional.

L'origen dels treballadors per secció, que hem analitzat, corresponen als anys 1928 i 1941, el primer que hom pot observar, és que tots els contramestres en els dos anys estudiats eren originaris de la província de Barcelona, igual que la majoria dels serrallers –1938 (83,3%) i el altre 16,7% de Tarragona. Els fusters eren també de barcelonins (66,6%) i gironins (33,3%) l'any 1938 i el 50 % dels de 1941 eren de Barcelona, de la resta no disposen de les dades. Els paraires, les dos anys, eren tots de la província de Barcelona. Els blanquejadors i aprestadors eren el 1938 de Barcelona el 81,3% i d'Albacete, Tarragona i Murcia el 6,2% respectivament. La peonada era barcelonina un 82,3%, murciana un 11,8% i d'Osca un 5,9% el 1938 i barcelonina la meitat i murciana un 4%, el 1941. La secció de les teixidores que representaven, en el dos anys gairebé el 50% de l'empresa, eren originaries per províncies i per cada de: Barcelona (58,8% i 44,1%), Murcia (11% i 10,7%), Almeria (9,8% i 6,4%), Castelló (5,5% i 5,4%), Valencià (4,4% i 4,3%); estranger (1,1% i 2,15%), Girona, Conca, Saragossa i Biscaia (2,2% i 2,15% cadascuna d'elles per cada any) i Terol, Albacete, Ciutat reial i Lleida cadascuna amb un 1,1% cada any. La preparació de teixits tenia la següents distribució l'any 1938: Barcelona (71,45); Castelló (14,3%), Tarragona i Murcia el 7,7% cadascuna). Les netejadores de peces per cada any van néixer a: Barcelona (83,3% i 75% i Murcia (16,7% i 25%) i les nuadores el 1938 eren de Barcelona (72,7%) i de Lleida, estranger i Girona (9,1% cadascuna). el 1941 la majoria eren de Barcelona (88%).

Taula LIV: Evolució dels treballadors de la Baurier, per seccions, grups d'edat i sexes, 1921, 1938 i 1941.

Secció	Grups d'edat	1921			1938			1941		
		D	H	T	D	H	T	D	H	T
1. Contramestres	16-39		7	7		1	1		8	8
	40-64		7	7		11	11		10	10
	SD		2	2					1	1
	Total		16	16		12	12		19	19
2. Serralleria	16-39		15	15		1	1		4	4
	40-64					5	5		2	2
	SD		1	1						
	Total		16	16		6	6		6	6
3. Fusteria	16-39		2	2					2	2
	40-64		1	1		2	2		2	2
	65 i +					1	1			
	Total		3	3		3	3		4	4
4. Peonada	< 15					1	1			
	16-39		7	7		3	3		8	8
	40-64		7	7		12	12	1	17	18
	65 i +		1	1		1	1			
	Total		15	15		17	17	1	25	26
5. Paraires	16-39		2	2					1	1
	40-64		1	1		2	2		2	2
	Total		3	3		2	2		3	3
6. Blanqueig i aprest	16-39				4	6	10	8	21	29
	40-64					10	10		9	9
	Total				4	16	20	8	30	38
7. Nuadores i passadores	16-39	5		5	10		10	7	1	8
	40-64				1		1	2		2
	Total	5		5	11		11	9	1	10
8. Netejadores peces	16-39	6		6	1		1	1		1
	40-64	4		4	5		5	3		3
	Total	10		10	6		6	4		4
9. Preparació teixits	16-39	15		15	12		12	24		24
	40-64	3		3	1	1	2	1		1
	SD	1		1						
	Total	19		19	13	1	14	25		25
10. Teixidors/es	< 15	12		12						
	16-39	61	7	68	68		68	59		59
	40-64	3	3	6	23		23	34		34
	65 i +					1	1			
	Total	76	10	86	91	1	92	93		93
Total general		110	63	173	125	58	183	140	88	228

Font: Les dades dels anys 1921-25: ASAB. Fons Baurier. *Registro Régimen obligatorio de Retiro obrero*. Les dades de 1938 i 1941, corresponen als llistats d'obrers de la Baurier (informatitzats).

L'evolució dels salaris mensuals en pessetes corrents (mitjana) dels anys 1938 i 1941 ens mostren una gran diferència entre homes i dones, era de 46 ptes./mes, el 1928 i de 127 ptes./mes el 1941, com ja hem analitzat, però també hi havia una forta diferenciació entre els sous més grans i els més petits, el ventall salarial s'eixamplava encara més amb l'arribada de la dictadura, així, si en el 1938, la diferència era de 83,4 ptes./mes, en el 1941, va ser de 256,9 ptes./mes.

Taula LV: Evolució dels salaris nominals de la Baurier per seccions i sexe, en pessetes constants, 1938 i 1941.

Seccions	1938				1941				DI(A)
	D	H	DI(HD)	Total	D	H	DI(HD)	Total	
1. Contramestres		188,9		188,9		333,8		333,8	144,9
2. Serralleria		176,7		176,7		359,6		359,6	183,0
3. Fusteria		157,7		157,7		299,5		299,5	141,9
4. Peonada		139,0		139,0		226,0		226,0	87,0
5. Paraires		175,0		175,0		300,0		300,0	125,0
6. Blanqueig i aprest	110,0	159,7	49,7	149,8	137,4	263,0	125,6	244,4	94,7
7. Nuadores i passadores	105,5			105,5	139,8	109,0	-30,8	136,4	30,9
8. Netejadores peces	107,5			107,5	186,5			186,5	79,0
9. Preparació teixits	102,3	165,0	62,7	106,8	107,0			107,0	0,2
90. Teixidors/es	119,0	120,0	1,0	119,0	153,5			153,5	34,5
Total general	115,2	161,3	46,0	129,8	148,0	275,0	127,0	195,1	65,3

Llegenda: H: Homes; D: Dones; DI(HD): Diferència entre homes i dones; DI(A): Diferència entre l'any 1941 i 1938.

Font: Les dades dels anys 1938 i 1941: ASAB. Fons Baurier. *Registro Régimen obligatorio de Retiro obrero* i llistats d'obrers de la Baurier 1938 i 1939 (informatitzats).

El treball femení (seccions 7-10) estava pitjor remunerat, el 1938, cap salari mitjà de les dones supera les 120 ptes./mes i corresponien a les teixidores; dins de la mateixa secció, el home tenia un salari superior sempre. Les dades del 1941 són encara pitjors, les dones guanyen la meitat que els homes de les seccions masculines (1-5) exceptuant la peonada, però aquesta encara guanya 78 ptes./mes més que la mitjana de les dones.

Les dades, encara parcials, permeten veure la tendència general i les dures condicions de vida dels adrianencs i, en especial, de les adrianenques durant els anys de la industrialització.

Les úniques dades de producció de la Baurier de les que disposem són del 1919 (filatura que arriba a Sant Adrià de Besòs de Roda de Ter) i dels anys 1935 i 1937; mentre que dels productes que fabricaven tenint les dades dels anys 1919-1921: *Cefiro extrafino B*, *Cefiro extrafino Colores*, *Cefiro Extra*, *1ª i 2ª i Cefiro Extrafino 2ª de 40*; *Visillo A i B*; *Empesa para los mozos*; *Esmeralda extra*; *Pique Rdo 1ª i Piqué Paris 1ª*; *Brocat 1ª i Brocard Verdum*; *Panama ancho*; *Diamantina*; *Otoman 2ª*; *Arum N*; *Tela Belfast*; *Parisiene*; *Voile ancho*; *Mil rayas color*, *Marquesita*.¹²⁵

L'any 1935 la producció de la Baurier va ser de 929.141 metres de teixit i de 393.335 metres, el 1937, és a dir, la producció es va reduir un 42,3 %, per manca de matèria prima, de tota manera va mantenir el nombre de treballadors (173). La producció s'atura definitivament, l'abril de 1938, per manca de cotó.

Les dades de l'empresa col·lectivitzada Baurier radicada a Sant Adrià de Besòs (les oficines estaven a Barcelona), que podem veure a la **Taula LVI**, mostren que aquesta va continuar dedicant-se, durant la guerra, a la producció de teixits de cotó. Aquestes dades mostren una despesa salarial més elevada, que la que nosaltres hem pogut calcular, segons les dades oficials de l'empresa, el que ens porta a pensar que els sous oficials es van respectar i que el salari mitjà, el 1938 va ser de 100 ptes./mes més que el teòric que hem calculat.

Taula LVI: Evolució dels costos de la Baurier, en pessetes corrents, 1937 i 1938.

Conceptes	1937				1938			
	Març	Abril	Maig	Total	Març	Abril	Maig	Total
Salaris	42.208,20	53.676,70	49.400,40	145.285,30	34.595,30	50.528,55	45.181,90	130.305,75
Despeses	2.519,20	2.795,85	2.461,25	7.776,30	1.371,40	981,05	4.618,20	6.970,65
Cotó					15.199,65	0,00	0,00	15.199,65
Materials	7.438,40	30.439,90	24.097,10	61.975,40	138,95	320,3	0,00	459,25
Electricitat	3.653,05	6.570,05	3.517,80	13.740,90	248,15	462,3	235,65	946,10
Impostos	4.000,00	4.000,00	4.000,00	12.000,00	4.000,00	4.000,00	4.000,00	12.000,00
Total	59.818,85	97.482,50	83.476,55	240.777,90	55.553,45	56.292,20	54.035,75	165.881,40

Llegenda: Salaris: Jornals, setmanals, etc.; Impostos: Contribucions, retir obrers, assegurances maternitat, etc

Font: Elaboració pròpia a partir de: ASAB. *Datos de producción de las empresas radicadas en el término municipal para calcular el coeficiente de participación del impuesto sobre la cifra de negocios perteneciente a este municipio según una orden de la Conselleria d'Indústria de 13 de mayo de 1937*, agost de 1937. Capsa: 495 Carpeta: 1930-39.

L'evolució de la massa salarial mostra una progressiva reducció d'aquesta, així si la mitjana mensual del 1937, va ser de 54.520,14 ptes./mes, el 1938, era de 43.435,25 ptes./mes, com es pot veure a la **Taula LVII**. El mateix succeeix amb les despeses de producció que van passar d'una mitjana de 39.202,89 ptes./mes. per l'any 1937, a 11.858,55

¹²⁵. ASAB. Fons Baurier. *Libreta de Registro de Altas y Bajas del Personal de la Fábrica de San Adrián de Besós*, pàg. 1-39.

ptes./mes pel 1938, la manca de cotó va aturar la producció i, en conseqüència, es van reduir els costos variables (cotó, electricitat i materials) lligats directament a la producció. Els costos fixos (impostos, salaris i despeses) es van mantenir, suposem que gracies als recursos propis de l'empresa, però a des de finals del 1937 les despeses salarials seran menors, mantenint-se el impostos en 4.000 ptes./mes ambdós anys.

Taula LVII: Evolució dels costos salaris i les despeses de producció de la Baurier, en pessetes corrents, 1937 i 1938.

<i>Anys</i>	<i>Mesos</i>	<i>Salaris</i>	<i>Despeses producció</i>	<i>Total</i>
1937	Març	42.208,20	17.610,85	59.819,05
	Abril	53.676,70	43.805,80	97.482,50
	Maig	49.400,40	34.076,15	83.476,55
	Juny	69.562,05	49.389,65	118.951,70
	Juliol	57.753,35	51.132,00	108.885,35
	Total	272.600,70	196.014,45	468.615,15
1938	Marc	34.595,30	20.958,15	55.553,45
	Abril	50.528,55	5.763,65	56.292,20
	Maig	45.181,90	8.853,85	54.035,75
	Total	130.305,75	35.575,65	165.881,40

Llegenda: Salaris: sous, jornals i demés retribucions del personal. El document afirma que a partir del mes de maç no es poden adquirir matèries primeres per la les necessitats de la producció. Les vendes de la producció es centralitzaven a Barcelona.

Font: Elaboració pròpia a partir de la taula anterior i de: ASAB. *Comunicació de l'ajuntament del Pla de Besòs a la conselleria d'Hisenda, sobre l'arbitri del producte net*, 3 de juny de 1937. Per l'any 1938, segons les dades dels contractes, la depesa teòrica havia de ser de 23.758 ptes./mes.

2.1.2. Viñas Goig Desperdicios Algodón, SA

L'empresa *Viñas Goig Desperdicios Algodón Sociedad Anónima*, va constituir-se a Barcelona el 14 de maig de 1924, i els socis fundadors van ser: “*Don Ramón Viñas Guix, don Ramón Goig Bert, don Luis Viñas Jordana, casados, y don Ramón Viñas Jordana, soltero, todos mayores de edad, del comercio, vecinos de esta ciudad, constituyen sociedad anónima con la denominación expresada [...] Artículo segundo. La sociedad se denominará Viñas Goig Desperdicios Algodón Sociedad Anónima y tendrá su domicilio en Barcelona, Ronda de San Pablo, cuarenta y seis bajos pudiendo establecer dependencias y sucursales donde crea conveniente tanto en España como en el extranjero. Artículo tercero. El objeto de la sociedad será la compra-venta de desperdicios de algodón y su elaboración, pudiendo extender su esfera de acción a cualesquiera otras operaciones de lícito comercio o industriales que acuerde el consejo de administración o la junta general de accionistas, de conformidad con lo establecido en los estatutos. Artículo cuarto. La duración de la sociedad será por tiempo indefinido, pudiendo empero disolverse por acuerdo tomado en junta general extraordinaria con arreglo a los artículos cuarenta y uno y cuarenta y dos de los estatutos. Título segundo. Capital social. Acciones. Obligaciones. Artículo quinto. El capital social será de un millón quinientas mil pesetas representado por trescientas acciones nominativas de valor nominal cinco mil pesetas cada una, las cuales se denominarán de fundación y tendrán desembolsado todo su valor nominal desde luego. Dichas acciones estarán numeradas correlativamente desde el uno al trescientos inclusive; [...] Finalmente, los fundadores suscriben el capital social en la proporción de cien acciones cada uno de los señores don Ramon Viñas Guix y don Ramon Goig Bert cincuenta cada uno de los señores don Luis Viñas Jordana y don Ramon Viñas Jordana, quienes se obligan a desembolsar el valor nominal de sus títulos, nombran presidente del consejo de administración al señor Viñas Guix; vicepresidente al señor Goig Bert, vocal a don Ramon Viñas Jordana y secretario a don Luis Viñas Jordana; y gerentes para actuar juntos y a solas, al señor Goig y a los señores Viñas Jordana con las facultades contenidas en el artículo treinta y dos de los estatutos y las de las letras b) f) h) i) j) del artículo treinta. Queda en virtud inscrita la sociedad Viñas Goig Desperdicios Algodón Sociedad Anónima para los efectos legales. Lo dicho consta de la primera copia de una escritura autorizada el día catorce de mayo último por don Guillermo Alcover, Notario de Barcelona; presentada en este Registro el día veinte y seis del actual a las once según el talón número catorce del talonario ciento trece. Satisfechos los correspondientes derechos*

reales por todo el capital social. Y de conformidad con el título referido, termino la presente en Barcelona a treinta de agosto de mil novecientos veinte y cuatro".¹²⁶

L'empresa va instal·lar-se, a principis de 1924, sobre els terrenys (1,5 ha) adquirits a l'empresa, *Compañía Química del Besòs, SA*, allà ubicada i situada, com hem explicat, al marge esquerre del riu Besòs a la seva desembocadura, al costat de l'EECSA. El 21 de desembre de 1927, Ramón Viñas Guix, president de VGDASA sol·licitava a l'ajuntament de Sant Adrià de Besòs el permís per a instal·lar: un generador de vapor, tres aparells d'extracció d'olis, dos de destil·lació i els corresponents accessoris, desconeixem si els anys anteriors havien desenvolupat alguna activitat.¹²⁷ L'empresa, instal·lada sobre una antiga fàbrica de lleixiu i que era coneguda popularment com *«la borra»*¹²⁸, va sol·licitar a l'ajuntament permís per realitzar una ampliació el 6 de juny de 1928, que va consistir en la construcció d'uns magatzems¹²⁹ i, finalment, el 12 de desembre de 1929 amplia la sol·licitud anterior demanant autorització per a instal·lar els següents aparells: un hidroextractor (1 metre de diàmetre per 80 cm d'alçada); una màquina de rentar; dos destil·ladors (3m x 60 cm); quatre extractors (2m x 1,5 m); una caldera de vapor de 60 m² tubular amb bona màquina de 100 HP; un alternador de 100 kWA i un condensador (3m x 50cm).

L'empresa, el 1931, tenia com a representant a: *«Don Luis Viñas Jordana, mayor de edad, del comercio, vecino de esta ciudad, obrando como gerente y en representación de la Sociedad de esta hoja, como delegado de su junta general extraordinaria de accionistas celebrada el día diez y ocho de marzo último, declara que el artículo vigésimo tercero de los estatutos sociales para lo sucesivo queda así redactado: «El presente ejercicio social comenzará en primero de enero de mil novecientos treinta se prorroga hasta treinta de junio de mil novecientos treinta y uno, inclusive y los ejercicios sucesivos empezarán el día primero de julio de cada año y terminarán el treinta de junio del año siguiente. Lo dicho consta de la primera copia de una escritura otorgada el día ocho de abril último por don Guillermo Alcover, Notario de Barcelona, presentada en este Registro el día uno del actual a las once horas diez minutos según el talón ciento setenta y cuatro del talonario ciento cuarenta y ocho. De conformidad con el título referido, firmo la presente en Barcelona a treinta de junio de mil novecientos treinta y uno»*".¹³⁰

¹²⁶. RMB. *Llibre de Societats*, de 30 d'agost de 1924, Tom 198, foli. 48-53, núm. 15.653, Anotació 1.

¹²⁷. ASAB. «Exp. 56». A: *Expedients d'obres, 1926-1927*. UI: 11.

¹²⁸. LLANÉS GUTIÉRREZ, Fernando. *Viaje a San Adrián de Besós. Guía práctica y curiosa de la población*. Badalona: Comajuncosa, 1950, pàg. 8.

¹²⁹. ASAB. «Exp. 47». A: *Expedients d'obres, 1929*. UI: 13.

¹³⁰. RMB. *Llibre de Societats*, de 30 de juny de 1931, Tom 198, foli. 53-54, Anotació 2.

El capital social de l'empresa era de un milió i mig de pessetes i l'accionariat estava format per tres-cents accions de 5.000 ptes. cadascuna, distribuïdes de la següent forma: Ramon Viñas Guix, president, qui posseïa cent accions (500.000 ptes.); Ramon Goig Bert, vicepresident i gerent, també tenia cent accions (500.000 ptes.); Luis Viñas Jordana, gerent, 50 accions (250.000 ptes.) i Ramon Viñas Jordana, gerent, amb 50 accions (250.000 ptes.).

El 9 de juny de 1933 es van modificar els estatuts de l'Empresa i va augmentar el capital social a dos milions cent mil pessetes, mitjançant l'emissió de cent vint accions de 5.000 ptes. (sis-cents mil pessetes); d'aquestes, Ramon Viñas, en va rebre vuitanta (400.000 ptes.), i quaranta Ramón Goig (200.000 ptes.). L'accionista majoritari era Ramon Viñas (180 accions) però: *—Don Ramon Goig y Bert mayor de edad casado del comercio y en antigüedad obrando en nombre y representación de la Sociedad de esta hoja como Gerente especialmente delegado por la junta general de accionistas de la misma en sección de quince de junio del año último para llevar a cumplimiento en acuerdo, en la que estuvieron representadas la totalidad de las acciones representativas del capital social, declara modificados los Estatutos por los que se rigen sus representados y redactados en los siguientes términos. Estatutos. Título primero: Denominación, domicilio, objeto y amación de la Sociedad. Artículo primero. Se constituye una Sociedad mercantil anónima que se registrá por estos estatutos por los acuerdos que con arreglo a los mismos se tomen y representamiento por las disposiciones del Código de Comercio o en defecto de éstas por las leyes vigentes en España. Artículo segundo. La sociedad se denominará Viñas-Goig Desperdicios Algodón S.A. y tendrá su domicilio en Barcelona en local que fije el Consejo de Administración y que deberá hacerse constar en el Registro Mercantil pudiendo establecer nuevas factorías y otras dependencias en cualquier punto de España como en el extranjero. Artículo tercero. El objeto de la sociedad será la compra venta de desperdicios de algodón y su elaboración, pudiendo extender su esfera de acción a cualesquiera otras operaciones de línea comercial e industriales que acuerde el Consejo de Administración o la Junta general de accionistas de conformidad con lo establecido en los Estatutos. Artículo cuarto. La duración de la Sociedad será por tiempo indefinido pudiendo empero disolverse por acuerdo tomado en junta general extraordinaria con arreglo a los artículos cuarenta y cuarenta y uno de los Estatutos. Título segundo. Capital social, acciones y obligaciones. Artículo quinto. El capital de la Sociedad será de dos millones cien mil pesetas representadas por cuatrocientas*

veinte acciones de portador de valor nominal cinco mil pesetas cada una que deberá desembolsarse totalmente desde el momento de una emisión.”¹³¹

El 6 de març de 1937, l'empresa va ser col·lectivitzada amb el nom *Viñas Goig Desperdicios Algodón Sociedad Anónima Empresa Col·lectivitzada*. L'acta de constitució de l'empresa va signar-se després de l'assemblea general, el 14 de novembre de 1937. Els representants legals de l'empresa van ser l'antic propietari, Luis Viñas Jordana, ara director i el comitè permanent, que estava format per: Nicolás Cobos Moreno, Francisco Fernández Aragón, Manuel Costas Barrera i José Balcells Carbonell. El germà del director, Ramón Viñas Jordana, també formava part del consell d'empresa. El nombre de treballadors l'any 1937 era de 154 i de 150 l'any 1942. Els beneficis de l'empresa es distribuïen segons l'acta de col·lectivització de la següent manera: Caixa de Crèdit Industrial de Catalunya, 50%; atencions socials de caràcter col·lectiu, 15%; a disposició dels treballadors, 15% i amortització i reserves, 20%.

Així recollia el RMB els fets: *—Viñas-Goig Desperdicios Algodón S.A.E.C. legalizada por transformación en empresa colectivizada de la Sociedad “Viñas-Goig Desperdicios Algodón S.A.” mediante acta de colectivización de fecha seis de marzo último suscrita ante la Junta del Control Sindical Económica delegada por Orden de la Consejería de Economía de la Generalidad de Cataluña, en fecha treinta y uno de octubre del año último a los efectos de legitimación previstos en el artículo diez y seis del Decreto de veinticuatro del citado mes y artículo veintidós del Decreto de treinta de enero de este año. Fueron representantes de la Colectividad en el acto de la legalización Ramón Mauri Castro, Nicolás Cobos Moreno, Pascual Quiles Sánchez, Manuel Costas Barrera, José Balcells Carbonell, Ramón Garriga Luis, Gil Horta Oliva, Ramón Farrés, Joaquín Quivelar Guilar, Luis Viñas Jordana, Ramón Viñas Jordana, Francisco Fernández Aragón, y Francisco Mesa Torres quienes como miembros del Consejo de Empresa de la referida Casa, nombrados por el personal de la misma reunido en asamblea general el día catorce de noviembre del año último, firmaron el acta de legalización, en unión de Pedro Duran Bernet, miembro de la Junta del Control Sindical Económico, delegado al efecto por el consejero de Economía y de Nicolás Cobos Moreno, Interventor Delegado de la Generalidad de Cataluña en la empresa colectivizada “Viñas-Goig Desperdicios Algodón S.A.E.C.”, nombrado con fecha once de enero último por el Consejero de Economía de acuerdo con los obreros de la misma. La representación legal de la empresa corresponde según el acta de legalización, a Luis Viñas Jordana como*

¹³¹. RMB. *Llibre de Societats*, de 18 d'agost de 1931, Tom 198, foli. 58-59, Anotació 3.

Director, Nicolás Cobos Moreno, Francisco Fernández Aragón, Manuel Costas Barrera y José Balcells Carbonell como miembros del Comité Permanente debiendo firmar todos los documentos bancarios y comerciales o que representen movimientos de fondos y en general, todos aquellos que exijan la firma de la empresa, el Director o Subdirector y dos cualesquier de los demás miembros delegados, antes nombrados. Según documento de fecha tres de diciembre del año último suscrito por los miembros del Consejo de Empresa de la Colectividad y el Delegado Interventor de la Generalidad, inserto en la copia del expediente que se dirá el objeto a que la empresa se dedica es el de comercio y preparación de desperdicios de algodón y cabezas para la limpieza de maquinaria, su capital la suma de dos millones ciento mil pesetas y el número de obreros que ocupa es de ciento cincuenta y cuatro. Para régimen interior de la empresa, fue aprobado en primero de octubre último por el Negociado de Legalizaciones del Departamento de Economía de la Generalidad, en virtud de las funciones transferidas al mismo, según dispone el Decreto de catorce de agosto último, de acuerdo con el artículo primero de la Orden del Consejero de Economía de fecha veintiséis de marzo anterior, los Estatutos presentados a dicho Negociado por el Consejo de Empresa de la Colectivización, que, en síntesis dicen: De acuerdo con el capítulo primero del Decreto de Colectivizaciones del veinticuatro de octubre del año último, los trabajadores de la empresa “Viñas-Goig Desperdicios Algodón S.A.” se hacen cargo de la misma y constituyen la empresa colectivizada “Viñas-Goig Desperdicios Algodón S.A.E.C.” Esta empresa explotará la fábrica situada en Pla de Besós, dedicada al comercio y preparación de desperdicios de algodón y cabezas para la limpieza de maquinaria. La empresa “Viñas-Goig Desperdicios Algodón S.A.E.C.” se hace cargo del activo y pasivo que en el momento de constituirse tenía dicha sociedad. La valoración del capital social será efectuada de acuerdo con lo que dispone el apartado sexto del Decreto de Colectivizaciones. El Consejo de Empresa se establecerá en Barcelona, Cortes Catalanas número seiscientos cincuenta y siete y la Asamblea general se reunirá en Pla de Besos, calle Blasco Ibáñez número cinco (fábrica). Todo el personal que trabajaba en la citada empresa tendrá que ser absorbido por la empresa colectivizada. La empresa “Viñas-Goig Desperdicios Algodón S.A.E.C.” será regida y administrada por un Consejo de Empresa integrado por: once representantes de los trabajadores, un Interventor de la Generalidad, nombrado por el consejero de Economía de acuerdo con los trabajadores, un Comité Permanente, el Director y el Subdirector los cuales tendrán las facultades que resultan de los Estatutos. El ejercicio económico estará comprendido entre el primero de marzo y el veintiocho de febrero de cada año. El beneficio

se distribuirá en la forma siguiente: cincuenta por ciento para la Caja de Crédito Industrial de Cataluña, quince por ciento para atenciones sociales de carácter colectivo, quince por ciento a disposición de los trabajadores, el veinte por ciento restante para amortización y reservas. La empresa solo podrá ser disuelta a propuesta del Consejo General de Industria y a resolución del Consejero de Economía. La empresa colectivizada “Viñas-Goig Desperdicios Algodón S.A.E.C.” subroga la personalidad jurídica de la Sociedad “Viñas-Goig Desperdicios Algodón S.A.”. Lo dicho consta de la copia del expediente número [...] a siete de diciembre de mil novecientos treinta y siete.¹³²

Aquesta anotació del RMB, com totes les altres, va ser anul·lada per ordre del *Ministerio de Justicia* el 8 de febrer de 1939, i l’anotació va fer-se a Barcelona l’1 de juny de 1939, *–Año de la victoria–*; la Dictadura Franquista tornava les fàbriques als seus antics propietaris.

Taula LVIII: Evolució de l’accionariat i del capital social de VGDASA, 1926-43.

Accionistes	1924		1933		1943	
	AC	Ptes.	AC	Ptes.	AC	Ptes.
Ramón Viñas Guix	100	500.000	180	900.000	180	900.000
Ramón Goig Bert	100	500.000	140	700.000	194	970.000
Luis Viñas Jordana	50	250.000	50	250.000	103	515.000
Ramón Viñas Jordana	50	250.000	50	250.000	103	515.000
Manuel Rey	–	–	–	–	100	500.000
Ramón Rey	–	–	–	–	100	500.000
Total	300	1.500.000	520	2.100.000	780	3.900.000

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del RMB corresponents a la VGDASA.

L’empresa, l’any 1943, va augmentar el seu capital social a tres milions nou-cents mil pessetes, representades per set-cents accions al portador de cinc mil pessetes, amb la incorporació dels germans Manuel i Ramón Rey, com informa: *–Ramon Goig y Bert, mayor de edad, casado, de este comercio y vecindad obrando en nombre y representación de la Sociedad de esta hoja como delegado de su Junta General extraordinaria de accionistas celebrada el día veinte y nueve de mayo último para llevar a cumplimiento los acuerdos declara aumentado el capital social que era de dos millones cien mil pesetas enteramente desembolsados representados por cuatrocientas veinte acciones al portador de valor nominal cinco mil pesetas cada una en un millón ochocientas mil pesetas más que estarán representadas por trescientas cincuenta acciones al portador de valor nominal cinco mil*

¹³². RMB. *Llibre de Societats*, de 7 de desembre de 1937, Tom 315, foli. 7-8, núm. 15.653, Anotació 4.

pesetas cada una numerada correlativamente del cuatrocientos veinte y uno al setecientos ochenta. A consecuencia queda modificado el artículo quinto de los Estatutos que para lo sucesivo quedará redactado como sigue: Artículo quinto. **El capital de la Sociedad será de tres millones novecientas mil pesetas representado por setecientos ochenta acciones al portador de valor nominal cinco mil pesetas cada una** que deberá desembolsarse totalmente desde el momento de su emisión.[...] Manuel Rey ¿Curide? [...] aporta a esta Sociedad una porción de terreno sita en esta ciudad, barrio de San Adrián del Besós que contiene algunas construcciones y está afectada por varias calles, de superficie veinte y cuatro mil quinientos ochenta y cinco metros ochenta y cinco decímetros sesenta centímetros que queda al frente con la llamada antes calle Central y hoy Avenida de José Antonio por su valor de un millón de pesetas nominales y en compensación y equivalencia se adjudica a los aportadores a don Manuel Rey y don Ramon Rey cien acciones a cada uno de ellos con el carácter de enteramente liberados. De las mismas acciones ahora creadas y emitidas, don Luis y don Ramón Viñas y Jordana suscriben cincuenta y tres cada uno de ellos y don Ramón Goig cincuenta y cuatro [...] Barcelona a veinte de enero de mil novecientos cuarenta y tres”.¹³³

¹³³. RMB. *Llibre de Societats*, de 20 de gener de 1943, Tom 315, foli. 8, núm. 15.653, Anotació 5.

2.2. Les químiques

*“La terminación del siglo XIX y del XX vio una gran expansión de la industria química. Como se ha dicho antes, el nacimiento de esta industria estuvo ligado a las necesidades crecientes de la industria textil en productos químicos como el ácido sulfúrico y la sosa. Con el progreso general de las técnicas los productos químicos se hicieron indispensables en todas las ramas de la industria; la agricultura precisaba abonos minerales e industrias como el tinte y de los explosivos necesitaban de la química”.*¹³⁴

*“Si se tiene en cuenta el considerable impulso de la producción, la fabricación de ácido sulfúrico se convirtió en una especie de medida del desarrollo industrial de las diversas naciones”.*¹³⁵

*“Al llarg de dues centúries, de mitjans del segle XVIII a mitjans segle XX, el sulfúric ha estat, sense discussió, el reactiu fonamental de la indústria química. Quins han estat els usos d'aquest àcid tan important? En una primera fase, estesa fins el 1820 (...) romangué al servei quasi exclusiu de la indústria tèxtil, i li proporcionà agents de blanqueig i mordents per als tints. En una segona, desenvolupada dels anys 1820 als anys 1880, sense trair el vell maridatge amb el tèxtil, el vitriol serví sobretot per a l'obtenció de la sosa Leblanc, una primera matèria insubstituïble de les indústries del paper, del vidre i del sabó dur; al mateix temps, l'àcid clorhídric, residu molt contaminant del sulfat de sosa, era transformat en clorur de calç, imprescindible en l'elaboració del mateix paper i també dels teixits de cotó. En una tercera, iniciada a la darrereria del segle XIX, quan la sosa Leblanc fou substituïda per la sosa Solvay i la sosa electrolítica, cap de les quals no utilitzava el vitriol, aquest reactiu trobà una alternativa, prou més important que la perduda en el camp dels àlcalis, en la producció d'adobs artificials - superfosfats de calç i sulfat amònic-, d'explosius i de colorants sintètics...”.*¹³⁶

Encara avui desconeixem el sistema de fabricació de l'àcid sulfúric a l'empresa Miquel y Widmer SC entre els anys 1910-1924. Podria ser, de tota manera, un dels següents sistemes: utilització de minerals com el sofre i/o sulfats i sulfurs de ferro (pirites), pel procediment de forn mecànic; utilització de biòxid de sofre, pels procediments del àzoe i el de contacte; utilització de catalitzadors, fent servir biòxid de sofre, oxigen i placa d'amiant platinitzat.

¹³⁴. ZVORIKINE, A.A.; CHUCARDÍN, S.V. «La revolución industrial». A: *Historia de la humanidad. Desarrollo cultural i científico*. Vol. 7. Barcelona: Editorial Planeta, 1977, pàg. 468-485.

¹³⁵. *Ibidem*, pàg. 474.

¹³⁶. NADAL, Jordi. «La consolidació pel biaix dels adobs. 1914-1939». A: DD.AA. (dirigida pel que fa al segle XX per Carles Sudrià i Triay). *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Vol. 6. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989, pàg. 149.

*“ Este período [els autors es refereixen als finals del segle XIX i el primer quart del XX] fué también notable por los grandes cambios introducidos en la producción de sosa ”.*¹³⁷

La producció de sosa en aquesta mateixa empresa podria haver-se fet segons alguns dels següents sistemes: mitjançant el mètode Leblanc, que permetia fabricar sosa a partir de sal marina tractada amb àcid sulfúric; pel procediment Solvay, que feia servir sal natural, gas amoníac i biòxid de carbó. Aquest sistema fou utilitzat a tot el món fins al 1920. Aquest mètode fou millorat pel científic rus Pavel Fedotiev: *“ Los éxitos obtenidos en la fabricación de sosa ejercieron influencia en la fabricación del jabón ”*¹³⁸, passant d'èsser una elaboració artesana a una científica. *“ Del 1890 al 1936,(...), la pobreza del subsòl -no limitada a la manca de petroli- i les complicacions tècniques dels tints sintètics, només resoltes pels alemanys, limitaven les possibilitats de la indústria química establerta a Catalunya als adobs fosfatats i al clor i a la sosa electrolítica ”.*¹³⁹

Les indústries dels fertilitzants agrícoles que, des de finals del segle XIX, *“ havien suplantat la sosa al davant de la producció química mundial ”*¹⁴⁰, una vegada finalitzada la Primera Guerra Mundial, van quedar només en mans autòctones, i fou fonamental el paper jugat per la Societat Anònima Cross (Badalona). Aquest procés no és aliè a la substitució d'importacions produïdes durant el conflicte bèl·lic però, com diu Nadal, no és una explicació suficient, i l'adopció de l'electricitat com a força motriu (1918) explica l'important avenç d'aquesta indústria consumidora de grans quantitats d'energia. La producció catalana de fertilitzants s'estancà vers l'any 1924, però no passà el mateix a la resta d'Espanya.

Cal, però, afirmar que la producció de la resta de l'Estat era controlada per la Cross (de trenta-una factories en controlava nou i produïa la meitat dels superfosfats espanyols, i la seva producció de fertilitzants és el 83% del producte brut de l'empresa l'any 1929), i des de 1906, per tal d'apropar la producció de fosfats (producte de molt volum i poc preu) als seus consumidors, obrí factories a Sevilla (1906) i a Alacant (1907), a més a més de controlar d'altres empreses complementàries en el procés productiu.

El paper auxiliar de la indústria química és evident, com diu Nadal, és la indústria menys substantiva i més adjectiva. La indústria que més ha necessitat de la química a Catalunya ha estat la indústria tèxtil cotonera, que li demanava a aquesta agents de blanqueig, mordents per als tints i tints pròpiament dits.

¹³⁷. *Ibidem*, pàg. 475.

¹³⁸. *Ibidem*, pàg. 475.

¹³⁹. NADAL, Jordi, *op. cit.*, 1989, pàg. 150.

¹⁴⁰. *Ibidem*, pàg. 151.

El producte de blanqueig més utilitzat en la indústria tèxtil (cotonera) és el clor -la utilització d'aquest en les teles fou descoberta l'any 1778 pel científic francès C.L. Berthollet-.

La indústria espanyola del segle XIX no produí mai la sosa ni el clor, donat que el primer producte no tenia una important demanda, i el segon era molt més barat al mercat europeu. L'aplicació de l'electricitat a la indústria química va permetre -una vegada el preu d'aquesta energia fos baix- l'obtenció de clor i sosa a preus baixos. Aquest mètode s'adaptava a les necessitats de la indústria catalana, amb la qual cosa el clor es convertí en la substància principal de les reaccions i la sosa en la secundària.

2.2.1. De Miquel y Widmer, SC a la Companyia Química del Besòs, SA

El 23 de juny de 1906, el Dr. Benno Widmer i Enrique Miquel eren els gerents de l'empresa *Miquel y Widmer S. en C^{ta}* i sol·liciten a l'ajuntament el permís d'obres per construir una fàbrica de productes químics al costat de la via del tren, al marge esquerre del riu, en una propietat anomenada la Torrassa, comprada a Joaquim Font i Vinyals (4,41 ha).¹⁴¹

En el permís d'obres explicaven que volien construir vuit edificis, aïllats els uns dels altres, més unes estructures de condensació, un pou i unes torres. La indústria estava situada al costat del mar -els últims edificis distaven uns 130 metres- i allà serien conduïdes les aigües brutes de les naus industrials mitjançant una claveguera, segons va informar el director de l'obra a l'arquitecte municipal, ja que no constaven als plànols. Els gasos i els fums serien evacuats de la instal·lació industrial per una única xemeneia de tir central, on anirien a parar tots els gasos de les diferents activitats desenvolupades a cada nau o edifici.

L'arquitecte municipal, Joan Maymó, valorà, en general, positivament tot el projecte, però deixà clar que: *—la fabricación de las sustancias químicas que en la instancia se detallan, se ajustan a todas las pocas disposiciones que con respecto a esta clase de industrias existente*". Per l'arquitecte, la disposició de les naus aïllades i separades unes d'altres era segura pels operaris i per les indústries i béns adjacents. La situació dels edificis era la més adient, car permetia que la força motriu i generadora ocupés el centre del conjunt, i permetia la fàcil conducció de l'energia a qualsevol punt, i evitava les llargues vies de transmissió, que sempre generen perills als operaris. El funcionament del laboratori i dels escriptoris dintre de la casa de màquines era provisional, i l'arquitecte informa que no reuneix

¹⁴¹. Coincideixen les dades de l'amillament de 1918 i amb l'ASAB. -Exp. 58". *Expedients d'obres*, 1906. UI: 1, L'expedient era aprovat i signat el plànol per l'arquitecte municipal, Joan Maymó i Cabanelles, nomenat per a aquesta tasca per l'alcalde José Clapés i certificat pel secretari Josep Lluís i Clapés.

les condicions de seguretat ni comoditat, i que només pot funcionar mentre que no hi hagi un local per a aquestes activitats. La conducció dels productes de la combustió i els gasos nocius generats durant la producció s'efectuaria per canalitzacions subterrànies i amb una sola xemeneia d'evacuació general d'alçada i dimensions correctes. Un fet interessant, que mostra la importància de Barcelona en tot el que fa a la industrialització adriana, és que l'arquitecte (veí de la capital) ordena que pel que fa a la legalitat de les instal·lacions, funcionament i proves de calderes, es segueixin les Ordenances Municipals de Barcelona (articles: 693 fins 722 i 735 fins 740). Les despeses dels drets d'edificació van ser 509,82 ptes., de les quals 126 ptes. foren els honoraris de l'arquitecte.

Els vuit edificis projectats eren els següents:

- Una gran nau rectangular d'uns 1.560 m² (25mx60m) anomenada "quadra general", dedicada a la producció de: cristall de sosa, sals de sosa, lleixiu i sulfat d'alumini. Amb un motor elèctric de 16HP.
- Una nau central rectangular de 740 m² (18,5mx40m) dedicada a tallers de reparació, sala de màquines (calderes, màquina de vapor, dinamo), vestíbul, oficines i laboratori. A l'exterior, al costat paret nord-oest gairebé en contacte amb ella, hi havia un pou que subministrava l'aigua necessària per la instal·lació. Al centre de tot el conjunt hi havia la xemeneia (on convergien els conductes subterranis dels residus gasosos de les diferents naus) i la distribució d'energia.
- Un edifici d'uns 500 m² dedicat a la fabricació d'àcid muriàtic amb un forn de mufla i un altre de reverbero.
- Edifici d'uns 300 m² destinat a l'emmagatzematge dels productes laborats.
- Quatre edificis, tres molt similars i d'uns 300m², dedicats a la fabricació d'àcid sulfúric. Un amb un forn de pirites, un altre amb unes càmeres de dessecació (motor elèctric de 2HP) i un altre amb unes de contracció (motor elèctric de 2HP) i, finalment, un de més petit, de 250m², dedicat a la fabricació d'àcid nítric.

El 15 de novembre de 1906 va ser aprovat per l'ajuntament l'expedient d'obres. El 9 d'octubre de 1907, l'empresa comunica l'ajuntament que és una societat en comandita, però sense estar constituïda per accions.¹⁴² Aquest any la fàbrica ja funcionava, i el 1908 la trobem anunciada a l'anuari Riera.

¹⁴². ASAB. *Correspondència Foment*. Capsa: 445.

L'empresa s'anomenà inicialment: *Miquel y Widmer S. en C^{ta}*, fins a l'any 1913, que passa a anomenar-se *E. Miquel, S. en C^{ta}*, i fins a la seva desaparició l'any 1921. A partir de 1922, l'empresa s'anomenarà *Compañía Química del Besòs, SA* i fins la seva desaparició, l'any 1924¹⁴³ i la venda de part dels seus terrenys a l'empresa tèxtil *Viñas Goig, SA*. La primera empresa tenia la seva seu central, despatx i magatzems a Barcelona (Vilanova, 14), i la producció a la *Fábrica de productos químicos "San Adrián"* al municipi i el seu banc de gestió era el Banc d'Espanya.

Els productes que es van fabricar en aquestes instal·lacions químiques entre 1907-1923, els podem veure a la **Taula LIX** i foren imprescindibles per a moltes i diverses branques de la indústria, entre elles el blanqueig, la tintoreria, els aprests, l'agricultura, les arts, etc. Fins el 1913 van fabricar la seva pròpia electricitat. Els productes que mai van deixar de fabricar van ser: àcid clorhídric, nítric i sulfúric i lleixiu líquid.

La producció de lleixiu líquid es va fer mitjançant una caldera de 6.000 litres l'any 1911; de 1000 entre el 1912-1913; de 7.000 litres entre 1914-1916 i, de nou de 1.000 litres entre 1917-1923. La producció de sabó es va fer en una caldera de 560 litres, entre 1906-1919. Les tasques de tractants de fertilitzants es van desenvolupar també fins el 1919.

La primera aproximació que podem fer del nombre de treballadors als salaris correspon a l'any 1922, segons el *Boletín del Instituto de Reformas Sociales*, on era anomenada *«Fábrica de productos químicos F. Miguel»*, tenia seixanta-sis treballadors –dels quals sis eren dones–, el salari màxim pels homes era de 12 ptes/dia, el mínim, 6 i el freqüent, 7,50. –per les dones el freqüent era 4,50–; i la jornada laboral declarada era de vuit hores diàries.¹⁴⁴ Pensem que aquestes dades corresponen a l'empresa de E. Miquel, que entre 1921-1923 va continuar part de la fabricació: àcid clorhídric (1,978 m³ cubeta), àcid nítric (0,86 m³ caldera), àcid sulfúric (2400 m³) i fosfat (2 pedres i 1 caldera d'atac).

L'empresa continuadora d'aquestes dues d'Enric Miquel era la *Compañía Química del Besòs, SA*, l'any 1923, tenia 152 obrers, que van produir per un valor de 3,3 milions de ptes.; és a dir, 21.710 ptes. per treballador, una bona rendibilitat i similar a la de les altres empreses adrianenques, si n'exceptuem les tèrmiques. En aquesta data desapareix de les matrícules del CIC, perquè segons consta, en la de l'any 1923, va passar a tributar per l'impost d'utilitats.

¹⁴³. L'empresa CQB estava en procés de liquidació, des del mes de desembre de 1923, segons informava a l'ajuntament el 22 de febrer de 1924, quan li comunica que només tenia sis homes empleats com a guardes i vigilants. ASAB. Estado de les fàbriques y Talleres en paro el dia 15 al 29 del actual febrero de 1924. Administració Secretària.

¹⁴⁴. *Boletín del Instituto de Reformas Sociales*. Madrid. Vol. I, Tom XIX, juliol-desembre de 1922, pàg.351-355 i 360-361.

Taula LIX: Productes químics produïts per Miquel y Widmer, SC: 1910-1923.

Productes	1910	1911	1912	1913	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923
Àcid acètic								X			
Àcid clorhídric	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Àcid nítric	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X
Àcid sulfúric	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X
Amoníac								X			
Cristall de sosa	X	X	X	X	X	X	X	X	X		
Dissolució sulfat sosa								X	X		
Electricitat	X	X	X								
Especulador de carbó						X	X				
Fosfats										X	
Hiposulfit de sosa				X				X			
Lleixiu líquid	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Sabons	X	X	X	X	X	X	X				
Sosa càustica	X	X	X	X	X	X	X				
Substrat de potassa								X			
Sulfat de ferro	X	X	X	X							
Venda fertilitzants		X	X	X	X	X	X				

Font: Elaboració pròpia a partir de les Matricules Industrials i de Comerç dels anys corresponents.

L'empresa Miquel y Widmer, SC va ser, el 1911, la major contribuent de la CIC del municipi amb 1.816,5 ptes. (el 55% del total) i la segon des del 1912, fins que va passar a contribuir per l'impost d'utilitats, el 1923; i es reduí el seu pes dins de la CIC del 39'3% del 1912 (2554,3 ptes.) fins el 13,3% (3.988 ptes.) Durant el temps d'activitat, va suposar el 18,5 del total de l'impost industrial.

Les condicions de treball a les indústries químiques de l'època eren especialment dures i perilloses. A la indústria d'Enric Miquel, la jornada laboral, l'any 1912, era de 10 hores per cada torn –el del matí començava a les 6 hores i el de la nit a les 18 hores– i sis dies a la setmana, és a dir, 60 hores setmanals. Però en aquestes s'havien d'incloure la mitja hora per esmorzar i una hora i mitja per dinar, la qual cosa suposava una jornada laboral de 12 hores ininterrompudes a la fàbrica. El 1919 la jornada laboral continuava sent de 60 hores setmanals, i l'empresari Miquel demanava, el 23 de setembre, a la Junta Local de Reformes Socials de Sant Adrià de Besòs (JLRS), que es respectés aquesta situació, car no hi havia possibilitat d'aturar els forns sense fer-los malbé –també es treballava el diumenge–, per la manca de personal especialitzat, per poder fer tres torns de 8 hores –els obrers de la fàbrica eren tots de Badalona i Barcelona– i perquè cap persona, ni entitat patronal o obrera ha fet cap

reclamació ni verbal ni per escrit contra aquesta proposta. Per consegüent, el que volia el fabricant era que la JLRS fes una excepció al *Real Decreto del 3 de abril de 1919* que establia la jornada màxima legal en 48 hores setmanals (8 hores i sis dies de feina) a tots els treballs. La consecució de la jornada laboral arrenca de molt abans, però la lluita dels treballadors de Barcelona durant la vaga de la Canadenca¹⁴⁵ va ser definitiva per assolir l'èxit de la reivindicació històrica del moviment obrer que venia des de la Conferència de Berlín, del 15 al 29 de març de 1890.¹⁴⁶

L'empresari volia acollir-se al *Real Decreto del 21 de agosto de 1919* que recollia les indústries i professions que podien exceptuar-se de la jornada màxima de vuit hores. La junta formada per l'alcalde president, Domingo Molins Estrany,¹⁴⁷ va decidir que: *las circunstancias especiales de esta localidad, en la que no existe ninguna asociación patronal ni obrera y que la industria para la que se pide la excepción es única en este pueblo...*" i afegeix que en els municipis de l'entorn sí que existeixen fàbriques de similars característiques i que poden haver al·legat raons d'excepció semblants, i acorden proposar a l'Institut de Reformes Social (IRS) que es faci al municipi el mateix que a les altres indústries.

El *Contrato de trabajo y reglamento del mismo de la fábrica de productos químicos San Adrián*¹⁴⁸, de l'1 de gener 1912, de la fàbrica que va funcionar fins el tancament (1920), constava de vint-i-set articles que definien la relació contractual, les relacions laborals i el règim intern. L'article primer mostra que el contracte s'establia de forma individual entre el patró i l'obrer per una quantitat de diners determinada i acordada abans de l'inici de la feina, i *que será su jornal siendo por lo tanto el contrato de trabajo, por días y si al final del jornal, ni el obrero se despide ni la casa le avisa que se ha concluido el trabajo, se entenderá prorrogado el contrato para el jornal siguiente y así sucesivamente*".

Els jornals es pagaven setmanalment, els dissabtes a les 18 hores (art. 2n), només en cas d'acomiadament o de cessament voluntari, el treballador cobraria immediatament la liquidació dels salaris pendents fins aquell moment exacte. (art. 3r i 4t). La jornada laboral (art. 5è) *tanto de día como de noche se considerará de 10 horas, o sea de 6 a 18, con*

¹⁴⁵. BONAMUSA i GASPAR, Francesc. "La jornada laboral de 8 hores". A: *La vaga de La Canadenca i la jornada laboral de 8 hores*. Barcelona: Fundació Arxiu Històric CC.OO/Ajuntament de Barcelona, 1995, pàg. 15-19.

¹⁴⁶. ESPUNY TOMÁS, María Jesús. "La jornada laboral: perspectiva històrica y valoración jurídica". *Trabajo*. Universidad de Huelva. 2004, núm. 13, pàg. 115-144. [En línia, consultat en 2015]. Disponible a internet: <http://rabida.uhu.es/dspace/bitstream/handle/10272/2437/b15145785.pdf?sequence=1>

¹⁴⁷. ASAB. *Acta de la Junta Local de Reformas Sociales*, del 28 de setembre de 1919. Capsa: 1124. Els vocals de la JLRS eren: José Pons Rabadà (capellà), Ibo Julià, Jose Royo Genique, Ramon Oller i Armengol Bachs.

¹⁴⁸. ASAB. *Documentació de la JLRS*, rebuda el 28 de setembre de 1919. Capsa: 1124.

descanso de media hora para almorzar y una y media, para comer". En conseqüència, dotze hores lligats a l'activitat indústria i, com que la majoria de treballadors no vivien al municipi, la possibilitat d'anar a casa era mínima, la jornada es dividia en quatre: de 6 a 8; de 8:30 a 12 (esmorzar de 8 a 8:30); de 13:30 a 16 (dinars de 12:30 a 14:00) i de 16 a 18. L'horari de treball durant els caps de setmana pel torn de nit del dissabte i del de matí del diumenge era de 16 hores, i cobraven un jornal i mig (art. 9è): *—Para empalmar los relevos y los turnos de día y noche, los operarios que entren al trabajo el sábado a las 18, trabajarán hasta el domingo á las 12 y percibirán un jornal y medio y los que han cesado el sábado á las 18, entrarán el domingo á las 12 hasta el lunes á las 6, y percibirán un jornal y medio y así se relevará cada semana el trabajo de día y de noche.*" En cas de treballar el diumenge, i si continuaven contractats per treballar els dies següents, l'empresa (art. 10è) els donarà un dia de festa de la setmana següent o dos mitjos jornals, el que equivalia a no fer la festa normalment.

Els operaris tenien com a hora d'entrada a la fàbrica, en el torn del matí, les 6 hores i les 18 hores en el de la nit; els qui no arribaven a l'hora no podien entrar fins al següent quart de jornal (art. 7è). La reglamentació era estricta i el treball molt pautat, si algú no arribava al matí o al migdia, ja no podia entrar a treballar. També es treballava els diumenges (art. 8è) *“Permitiendo a esta industria, la ley del Descanso Dominical, el trabajo los domingos, en todas aquellas operaciones indispensables, los operarios deberán trabajar los domingos y días festivos cuando sea conveniente. Y en caso de que por fuerza mayor de su parte no puedan trabajar en alguno de dichos días habiendo quedado contratado para ello y no avise su falta, se le impondrá una multa del 10 por ciento de su jornal, que se deducirá de otro sucesivo que trabaje.”*

En entrar a la fàbrica, els obrers tenien normes estrictes de sobre com havien d'actuar,, on podien anar (art. 21è). *—Queda terminantemente prohibido a los operarios pasar de una sección a otra durante las horas de trabajo y en las de descanso entrar en ninguna cuadro de fabricación distinta a la suya.*”; a qui havien d'obeir, l'article 11è era molt explícit: *—Al entrar un operario se le señalará la sección á que se le destina y el mayordomo a cuyas órdenes inmediatas quedará, quedándoles terminantemente prohibido pasar a ninguna otra sección ni ponerse a las órdenes de ningún otro mayordomo sin orden expresa de aquel á cuyas órdenes esté*”; i qualsevol vulneració del reglament o manca de diligència —sobretot durant els relleus al davant dels aparells de producció o dels forns en marxa que no es podien abandonar mai sense autorització d'un cap— era resolt amb sancions econòmiques —o l'acomiadament—, així, l'article 12è deia: *—Asimismo se previene a los operarios que trabajan*

en faenas que tengan relevo, que no podrán moverse del pié del aparato u horno hasta que haya llegado dicho relevo, al que enterarán por obligación-de si hay alguna novedad. Si pasados 30 minutos de la hora señalada para comparecer el relevo éste no se ha presentado, avisarán á su mayordomo para que disponga. Este mayor tiempo le será abonado como extraordinario. El operario contratado para aquel relevo que no esté en su lugar en la hora fijada, podrá ser multado con la cantidad que se haya de abonar al que haya debido esperarle, y en caso de reincidencia la multa podrá ser doble de dicha cantidad”. Les hores considerades com a extraordinàries es cobraven un 50% més que les ordinàries de jornal (art. 13è).

La reglamentació dels accidents de treball quedava recollida en l'article 16è i es feia acollint-se a la legislació vigent: *—Al sufrir el operario cualquier accidente en su trabajo, por leve que éste sea, lo pondrá en el acto en conocimiento del mayordomo de su sección para ponerse inmediatamente en cura y tratamiento según la Ley de Accidentes del Trabajo, á la cual la casa se sujetará estrictamente, De ocurrir algún accidente y no comunicarlo inmediatamente o antes de su salida de la Fábrica, la casa se considerará fuera de responsabilidad en cuanto en derecho haya lugar. De ocurrir a un operario cualquier accidente, se le abonará el jornal íntegro de aquel día y los demás según ordene la citada Ley.*”, per poder tornar a ser contractat l'empresa demanava al treballador accidentat l'alta mèdica (art. 17è).

Les entrades i les sortides del recinte estaven prohibides, s'efectuaven per una sola porta i eren controlades pels porters, que només podien permetre sortir en les hores de dinar, i per fer-ho cada treballador, que rebia del porter un número d'ordre (fitxa) a l'entrada a la fàbrica, devia tornar-lo en sortir. Aquest número era el que havien de presentar per poder cobrar. La prohibició de vestir-se o netejar-se abans de tocar la sirena del treball tenia una excepció, la dels treballadors de treball continu o de relleu (art. 15è): *—Queda terminantemente prohibido dejar el trabajo para vestirse ni lavarse antes de avisar el pito de la fábrica. Por excepción, los que tengan ocupación en trabajo continuo ó de relevo, podrán abandonarlo antes del aviso, al estar presente el relevo y previa conformidad del mayordomo”.*

Les prohibicions que recollia el reglament mostren quins eren els costums dels obrers sotmesos a una disciplina laboral tan estricta, i potser les petites resistències al treball industrial deshumanitzat (art. 22è): *—Queda terminantemente prohibido: 1º Fumar donde esté prohibido. 2º Encender fuego sin permiso del mayordomo. 3º Jugar á cartas, chapas ni á*

ningún otro juego. 4º Ensuciarse fuera de los retretes. 5º Andar ó tumbarse en las horas de descanso, encima de la paja para embalar, así como andar descalzos mientras permanezcan en la Fábrica. 6. Tocar aparatos, útiles ó efectos que no sea por obligación de su trabajo. I article 23è: “Teniendo destinados sitios de basuras, se prohíbe tirar desperdicios de comidas ú otras suciedades en ninguna parte de las cuadras, calles ó patios.”

Les sancions per les faltes esmentades i les relacionades amb l'incompliment d'ordres de treball o de netedat, eren castigades amb multes de 5 o 10 centims o, fins i tot, amb un 10% del jornal o dues hores de suspensió del treball en el mateix dia (art. 24è); els diners recollits segons l'article 25è: *—..serán entregadas por la casa á la caja del Seguro de enfermedades de la Fábrica “SAN ADRIAN”*. L'empresa, en un to d'amenaça un xic subtil, advertia als obrers que tot el que feien a la feina quedava recollit en un expedient personal (art. 19è): *—Se previene a los operarios que se les extenderá á cada uno una hoja de servicios, en la cual se apuntará su conducta. Al igual se le tomarán antecedentes de su oficio.* La desconfiança vers els obrers era evident, com mostra l'article que fa referència al cobrament del jornal (art. 18è): *—Toda reclamación sobre pago de jornales deberá ser hecha el mismo día y sobre la calidad de la moneda entregada, en el acto de cobrar y a la vista del pagador.*; o el 26è, que parla de malalties laborals, normals en una feina física tan dura com la del sector químic: *—Todos los operarios deberán ser revisados por un médico que se señalará, á cargo de la casa, si padecen hernias.*”

Finalment, tots els treballadors, abans de començar la feina, havien d'acceptar el reglament (art. 27è): *—Todo operario dará conformidad á este reglamento desde el momento que empieza su trabajo en la casa. Caso de no saber leerlo por sí mismo, le será leído antes de empezar su trabajo.*”

Els conflictes laborals a l'empresa van esclatar el mes d'octubre del 1913, per qüestions de manca de seguretat; el 21 d'octubre, una comissió d'obrers va anar al govern civil per exposar els motius de la vaga, queixar-se de la intervenció de la força pública i sol·licitar la mediació del governador civil: *—Una comisión de operarios de la fábrica de productos químicos que la Sociedad anónima Miguel y Compañía tiene establecida en San Adrián del Besos, estuvieron a noche en el gobierno civil con objeto de exponer a José Francos Rodríguez las causas de la huelga que sostienen, solicitar mi intervención, para el arreglo del conflicto y quejarse de la intervención de la fuerza pública. Los huelguistas, que*

*son en número de 60, pretenden se reformen las condiciones en que trabajan, pues aseguran que no ofrecen suficientes garantías de seguridad”.*¹⁴⁹

El dia 23 d'octubre, de nou, una comissió d'obrers va reunir-se a Barcelona amb el governador civil, Francos Rodriguez: “... para hablar con el gobernador a favor de los que en dicha fábrica se han quedado sin trabajo a consecuencia de la huelga que declararon. El señor Francos Rodríguez les dio cuenta de la entrevista que había celebrado con el patrono”.¹⁵⁰ Desconeixem el resultat de la negociació, però els conflictes van continuar, com hem vist, el 1919.

2.2.2. Viuda e Hijos de Pedro Nicolau

L'empresa, *Viuda e Hijos de Pedro Nicolau, Sociedad Colectiva* (VHPN) es va crear el 19 de juliol de 1909. Al Registre Mercantil de Barcelona va quedar constància dels socis fundadors, que van ser Concepción Miquel Abad, vídua de Pedro Nicolau –no sabem si família d'Enric Miquel, l'altre empresari químic adrianenc–, gerents de la societat i els seus tres fills; el capital aportat per cadascun va ser de 40.000 ptes. i amb una duració de deu anys, així consta al registre: *Viuda e hijos de Pedro Nicolau. “Sociedad colectiva. Doña Doña Concepción Miquel Abad, Don Pedro, Doña Josefa, Doña Soledad y Doña Concepción Nicolau Miquel constituyen sociedad bajo la razón expresada con domicilio en esta ciudad, para la destilación de alquitranes y sus derivados, creosotage, comercio de madera, aglomerados e inherentes, por término de diez años desde la fecha de este contrato en que sus operaciones, teniendo la gerencia y firma social, la Doña Concepción Miquel. El capital normal es de doscientas mil pesetas correspondiendo cuarenta mil a cada socio así resulta de la escritura otorgada en esta ciudad a ocho Junio firmado ante el notario de la misma Don Juan Soler, cuya primera copia ha sido presentada en este Registro a las nueve de hoy según el talón número trescientos diez y siete del talonario treinta y nueve, Barcelona diez y nueve Julio de mil novecientos once.”*¹⁵¹

¹⁴⁹. LV, 22 octubre 1913, pàg. 2-3.

¹⁵⁰. LV, 24 octubre 1913, pàg. 4. A l'article l'empresa és anomenada Miguel, en canvi, el propietari, Miquel que és el seu cognom correcte i el nom de l'empresa.

¹⁵¹. RMB. *Llibre de Societats*, Tom 81, núm. 8.329, Anotació 1. Nosaltres hem utilitzat les dades del Registre Mercantil de Barcelona, en concret les del Llibre de Registre de Societats, la qual cosa ens ha permès conèixer l'evolució de les empreses adrianenques més importants i amb d'altres informacions complementàries solucionar alguns dels problemes que presenta aquesta font, com que és el fet que la data d'inscripció, no sempre coincideix amb la d'inici l'activitat; si l'activitat (objectiu social) que declaren és la que definitivament realitzaran o si el lloc declarat com a seu social coincideix amb el lloc on aquesta es realitza, etc. MARTÍN RODRÍGUEZ,

L'empresa que va donar origen a VHPN va ser fundada per Pedro Nicolau l'any 1894 a Badalona i, a l'inici del segle XX, va rebre premis internacionals per la qualitat dels seus carbons i productes químics, els anys 1901 (Barcelona) i 1902 (Madrid).¹⁵² L'any 1910, durant l'exposició d'Indústries locals de Badalona (14 d'agost de 1910),¹⁵³ la revista Mercuri deia sobre Pedro Nicolau: *—Esta notable destilería de alquitranes, que posee sus fábricas en Badalona, Las Corts y Manresa, elabora en ellas toda clase de derivados de los productos de la destilación de la hulla : tales son los aceites prensados de hulla, el antraceno, los barnices de brea, la bencina y el benzol, las breas, la creosota, el fenol, la naftalina en todas sus variadas formas; el solvent, el tolueno, el xilol y tantos productos transparentes y cristalinos que no hace muchos años se perdían con los residuos de las fábricas de gas. Estos productos le sirven al inteligente propietario de esta fábrica, D. Pedro Nicolau, para nuevas aplicaciones industriales, ya fabricando composiciones aislantes para usos eléctricos ó aglomerados o carbón de París, ya practicando el creosotaje de los postes, las traviesas y maderas de todas clases. Para dar á nuestros lectores una idea de la magnitud de estos centros fabriles, hemos de esperar el número próximo, en el que publicaremos varias fotografías, reproduciendo diversas vistas de ellos*”.¹⁵⁴

L'any 1936 es consideraven com la primera empresa d'Espanya en aquesta activitat de creosotar —impregnar fusta amb creosota, un líquid oliós, barreja de fenols (creosol i guaiacol), obtingut de la destil·lació del quitrà de fusta o del d'hulla— postes, travesses i fustes de tota classe, per subministrar-les a l'estat, ferrocarrils, tramvies, xarxes telefòniques i centrals elèctriques. També va fabricar aglomerats de carbó l'any 1929 i, en diumenge, apareixia a *La Vanguardia* el següent anunci: *—VOIDES DE ANTRACITA. Carbón de gran calidad para pequeñas industrias, CALEFACCIÓN Y COCINAS. Más calorías que los demás carbones. MAYOR ECONOMÍA, MAS REGULARIDAD, SIN POLVO, TAMAÑO IDEAL, venta en las carbonerías o en la Fábrica de Viuda e Hijos de Pedro Nicolau, Anglesola, 52.*”¹⁵⁵

Manuel; GARRUÉS IRURZUN, Josean; HERNÁNDEZ ARMENTEROS Salvador (directors). *El Registro Mercantil: una fuente para la historia económica*. Granada: Universidad de Granada, 2003, pàg. 339.

¹⁵². En el primer cas (Barcelona) va ser medalla d'or a l'exposició de carbons i derivats i, en el segon (Madrid), medalla de plata d'una exposició internacional per la fabricació de Benzol desnaturalitzant d'alcohol. ASAB. *Indústria i Comerç, Indústries*.

¹⁵³. —Crònica de la inauguració i de les empreses participants”. *LV*, 14 agost 1910, pàg. 9.

¹⁵⁴. —Exposición de Badalona”. *Mercurio (Revista comercial Ibero-americana)*. Barcelona. Any X de 22 setembre de 1910, núm. 107, pàg. 361. El dossier sobre l'exposició de Badalona (pàg. 352-362) recull dades i imatges de les empreses més importants, algunes d'elles es traslladaren la dècada següent a Sant Adrià de Besòs.

¹⁵⁵. *LV*, 27 gener 1929, pàg. 13.

L'any 1913 es fa una nova anotació al RMB, on s'informa que els guanys i pèrdues del negoci es repartiran a parts iguals entre els socis: *—Viuda e hijos de Pedro Nicolau “Sociedad colectiva” Doña Concepción Miquel Abad, Don Pedro, Doña Josefa, Doña Soledad y Doña Concepción Nicolau Miquel, otorgan que los beneficios y pérdidas sociales, se distribuirán por iguales partes entre los socios y que la sociedad llevará los libros que prescribe el código de comercio así resulta de la escritura otorgada en esta ciudad a veintiséis Noviembre último ante el notario de la misma Don Juan Soler, cuya primera copia ha sido presentada en este Registro a las nueve de hoy según el talón número ciento treinta y cinco del talonario cuarenta en Barcelona quince Diciembre de mil novecientos trece.*”¹⁵⁶

L'empresa també va intervenir en el sector navilier, com d'altres: *“petites societats mercantils que armaven velers i vapors, sovint només amb un parell d'embarcacions. Es tractava generalment d'empreses amb un marcat caràcter familiar: Hijos de Ramón A. Ramos, Viuda e Hijos de P. Nicolau, Hijos de Pedro Catasús o Viuda Llusá y R. Masià. Dels 15 armadors que figuraven el 1914 en la Matrícula Industrial de Barcelona es passa a 25 el 1916 i a 37 el 1918, xifra que baixarà a 31 en el període 1923-24. Cal assenyalar que molts d'ells són propietaris de petits velers de cabotatge, ja que el desplaçament dels vapors i dels grans velers cap als tràfics internacionals, més rendibles, va deixar un buit en el tràfic costaner que fou cobert, en gran part, per velers de petites dimensions*”.¹⁵⁷

L'empresa va desenvolupar les seves activitats a Barcelona, així l'any 1915, Energia Eléctrica de Catalunya va ser autoritzada per l'ajuntament de Barcelona a: *“...instalar un transformador electroestático de treinta KVA en la fábrica que la Viuda e Hijos de Pedro Nicolau tiene establecida en la calle de Anglesola, número 52.*”¹⁵⁸

El 28 de febrer de 1917, l'empresa *Viuda e Hijos de Pedro Nicolau* sol·licita a l'ajuntament de Sant Adrià de Besòs, mitjançant el seu apoderat José Morató i Raventós, la construcció d'un edifici fabricat per a la destil·lació de quitrans i dels seus derivats per al creosotatge de fustes, en una propietat de 0,85 ha, adquirida aquell any a Francisco de Font i Cots (fill de Joaquim de Font i Vinyals), situades al marge esquerre del riu i al costat de la via del tren, davant de l'empresa Energia Elèctrica de Catalunya. El conjunt industrial estava format per construccions de planta baixa i aïllats els uns dels altres i comprenien: dipòsits pel quitrà; quatre aparells per a la destil·lació, aïllats de la resta d'edificacions; una sala de

¹⁵⁶. RMB. *Llibre de Societats*, Tom 81, núm. 8.329, Anotació 2.

¹⁵⁷. GARCIA DOMINGO, Enric. *—El miratge del renaixement de la marina catalana*”. *L'Avenç*, Plecs d'Història local: Juliol/Agost 2014, pàg.5.

¹⁵⁸. Gasetta municipal de Barcelona. Any 02 de 25 agost 1915, núm. 34.

calderes amb les carboneres i un taller de reparació; una habitació pel transformador de l'electricitat; una quadra pel serrat de la fusta, per mitjà de serres mecàniques mogudes per un electromotor de 30 HP –finalment va ser de 35 HP i va funcionar fins el 1932–; cubetes tancades pel creosotatge de fusta, balsa de brea; quadres per a la rectificació dels productes i altres edificacions menors.¹⁵⁹

Els socis de l'empresa, el 1928, van decidir prorrogar el termini d'existència de la societat a indefinit: *–Viuda e Hijos de Pedro Nicolau “Sociedad colectiva Doña Concepción Miquel Abad, viuda sin profesión, Don Pedro Nicolau Miquel, viudo, del comercio, Doña Josefa Nicolau Miquel, sin profesión, asistida de su esposo Don José Mestanza La Torre, del comercio, Doña Soledad Nicolau Miquel, sin profesión, asistida de su esposo Don Ramón Blayna Riera, del comercio, y Doña Concepción Nicolau Miquel, sin profesión, viuda, todos mayores de edad, vecinos de esta ciudad, obrando como únicos socios de la sociedad de esta hoja, prorrogan el plazo de su duración de la misma por tiempo indefinido, dejando en lo demás subsistentes los pactos de las escrituras que hasta hoy servían de régimen a la Sociedad. Lo dicho consta de la primera copia de una escritura autorizada el día veintiséis de Noviembre de año último por Don Gabriel Laura, Notario de Barcelona, presentada en este Registro el día treinta y uno de Enero siguiente a las diez, según el talón ciento treinta y tres del talonario ciento treinta y uno. Satisfechos los correspondientes derechos reales. Y de conformidad con el título referido firmo la presente en Barcelona a tres de Febrero de mil novecientos veintiocho.”*¹⁶⁰

L'any 1932 (17 de desembre), la gerent de l'empresa, Concepció Miquel i Abat, presenta a l'ajuntament un projecte, on sol·licita els permisos adients per ampliar extraordinàriament la indústria electrificant i la millora de les seves instal·lacions respecte al moment de la seva autorització per funcionar (27 de juliol de 1917). L'aprovació del pla es va realitzar el 29 de març del 1933, seguint les recomanacions tècniques de l'enginyer municipal i la comissió de foment municipal. Les noves instal·lacions i les propostes d'actuació ordenades, per a poder autoritzar el funcionament, van ser les següents:

- Les calderes, autoclaus i alambins, s'havien sotmetre a les proves de pressió de la Inspecció Provincial d'Indústria.
- La instal·lació elèctrica s'havia de fer complint la normativa del 1929; els electromotors havien de situar-se exactament en el lloc indicat pels plànols.

¹⁵⁹. ASAB. –Exp. 40”. *Permisos d'obres, 1917*. UI 2.

¹⁶⁰. RMB. *Llibre de Societats*, Tom 81, núm. 8.329, Anotació 3, pàg. 114.

- L'electromotor de 35 HP havia d'ésser precintat perquè ja no funcionava.
- Els deu electromotors van ser de: 7,5; 4; 5; 1; 5; 0,5; 5; 3; 2 i 3 HP respectivament.
- Els cinc alambins van ser de: 1.000; 200; 5.000; 700; i 500 litres respectivament.
- Els tres tancs (31, 75 m²) i les sis bases (77,05 m²), ocupaven una superfície de 108,80 m².
- L'ampliació de la nau de la fusteria (97,5 m²), dels coberts d'estable (208 m²) i la construcció d'un petit edifici pel laboratori (48 m²).

El permís atorgat ens permet observar com algunes de les instal·lacions existents a l'empresa no havien estat legalitzades, el que vol dir que no havien satisfet els corresponents impostos municipals ni els de la CIC. Les instal·lacions eren: una xemeneia; un hidroextractor, un compressor, quatre serres curtes, dos autoclaus, que foren considerats com a calderes i quatre alambins d'uns 25 litres. També hi havia altres elements que no havien pagat encara: un transformador elèctric de 50 kWA, quatre tancs (ocupaven 178 m²) i sis basses (209 m²). El cost dels impostos pel permís del projecte va ser de 1.967 ptes. –327 ptes. els honoraris de l'enginyer municipal–.

Les oficines de l'empresa estaven a Barcelona i les fàbriques i els tallers, als anys trenta, a Sant Adrià de Besòs, Barcelona (Les Corts)¹⁶¹ i a Manresa. Les activitats declarades a Sant Adrià de Besòs van ser les pròpies de l'activitat industrial, com ara serres per preparar la fusta i, en conseqüència, tenien un magatzem –en 1936 declarat com a fustes per a la construcció– i la fàbrica de quitrà per realitzar el creosotatge de la fusta. Les instal·lacions tècniques no queden tan detallades en la informació fiscal com en els permisos d'obres.

¹⁶¹. A les Corts es trobava la fàbrica d'aglomerats de carbó de *Roda i Companyia* (des d'inicis de segle XX fins al seu tancament, a finals del 1970, en mans de Pere Nicolau Miquel, fill de la gerent de VHPN). TATJER I MIR, Mercè. –Eixamplament de l'espai industrial (1875-1897)”. *Barcelona quaderns d'història*. Barcelona: 2010, núm. 16, pàg. 221.

Taula LX: Productes elaborats per Viuda e Hijos de Pedro Nicolau: 1919-1938.

<i>Anys/Activitats</i>	<i>Serres</i>	<i>Magatzem de fusta</i>	<i>Creosotatge (21m³)</i>	<i>Fàbrica quitrà (16,9 m³)</i>
1919	X	X	X	X
1920	X	X	X	X
1921	X	X	X	X
1922	X	X	X	X
1923	X	X	X	X
1924	X	X	X	X
1925	X	X	X	X
1928	X	X	X	X
1929	X	X	X	X
1930	X	X	X	X
1931	X	X	X	X
1932	X	X	X	X
1933	X	X		X
1934		X		X
1935		X		X
1936		X		X
1937				X
1938				X

Font: Elaboració pròpia a partir de les Matricules Industrials i de Comerç dels anys corresponents.

Observacions: De 1919 a 1931 les serres que declaraven eren sense fi i de: 95, 80, 90 i 88 cm, mentre que el 1932 i 1933 només una era de 100 cm. El 1933 no declaren l'activitat de creosotatge. El 1937 i 1938 no declaren l'activitat de magatzem de fusta. Des de 1933 declaren per dues fàbriques o tallers de quitrà de 16, 921 m³, abans només declaraven i pagaven per una.

La producció l'any 1935 va ser de 837.960,80 ptes. i el 1937 –quan l'empresa ja estava col·lectivitzada (VHP Nicolau, Colectivitzada)– de 765.862,80 per una producció de 1,615.580 Kg i 39.649 litres (quitrà).¹⁶² Hom pot observar com, malgrat la guerra civil, els treballadors, que calculem sobre una trentena, van mantenir en perfecte estat de producció l'empresa amb una reducció mínima (72.098 ptes.); el document que recull aquesta informació es feia per ordre de la Conselleria de Finances de la Generalitat amb una funció recaptatòria, és a dir, que podem considerar les xifres força ajustades a la realitat, ningú voldria declarar més producció de la real per no haver de pagar més, entenem.

L'empresa va començar a satisfer l'impost de la CIC l'any 1919, i es va convertir en la tercera més important del municipi, darrera de la Baurier i Miquel y Wirmer, SC, primera i segona respectivament. Entre el 1923 i el 1938 serà la segona empresa, darrera de la Baurier, però a partir del 1933 començarà a perdre importància i passa de pagar: 7.371,46 ptes. l'any 1932 a 4.923,76 ptes. el 1933 i, 3.220,39 ptes. el 1937 i 1938. El seu impost va ser del 15% del municipi entre el 1919-23 i del 8,8% entre 1924-36.

El cop d'estat militar del 1936 que va ser derrotat per l'acció decidida de les organitzacions populars, va desencadenar els fets revolucionaris, com l'ocupació de les fàbriques adrianenques que continuaren l'activitat productiva ara sota el control obrer; en el

¹⁶². ASAB. *Indústria i Comerç, Indústries*.

cas de VHPN, per un *Consell d'Empresa* (format per obrers i tècnics), que no fou legalitzat fins el 29 de gener de 1938, per la *Junta del Control Sindical Econòmic*, delegada per la Conselleria d'Economia de la Generalitat, el 31 d'octubre de 1936, per aplicar el Decret de *Col·lectivitzacions i Control Obrer d'Indústries i Comerços* (24 d'octubre de 1936). La inscripció quarta del RMB explicita quin va ser el procés i quins els nous administradors de tota l'empresa situada a Sant Adrià de Besòs, Les Corts i Manresa: “*Viuda e Hijos de Pedro Nicolau. Colectivizada. Constituida por los trabajadores, del negocio que explotaba la empresa de mismo nombre, mediante acta de legalización de su consejo de empresa de fecha veintinueve de Enero del año último suscrita ante la junta del Control Sindical Económico, delegada por orden de la Consejería de Economía de fecha treinta y uno de Octubre de mil novecientos treinta y seis, a los fines de legitimación prevenidos en el artículo diez y seis del Decreto del veinticuatro de los mismos mes y año. Fueron representantes de la colectividad en el acto de la legalización, Eleuterio Sabaté Martí, Francisco Lleuvera Calderón, José Sánchez Domínguez, Ramón Biayna Nicolau, David Bosque Sans, José García San Próspero, Francisco Arderín Saladrigas y Manuel Arias Barbados, miembros del consejo de empresa de la casa, nombrados por el personal de la misma reunido en asamblea general. Francisco Arderín, como director, Manuel Arias, como interventor delegado de la Generalidad y Ramón Biayna, Manuel Arias y Eleuterio Sabaté, tendrán la representación legal de la empresa, y para ello habrán de actuar siempre dos cualquiera de estos últimos conjuntamente con el director. Francisco Arderín director y Manuel Arias, interventor delegado de la Generalidad, fueron sustituidos por Manuel Arias Barbado y Francisco Busquets Roses, respectivamente, mediante acta suplementaria de legalización del consejo de empresa de fecha veintinueve de Abril del año último. Mediante acta suplementaria de fecha quince de agosto último suscrita por Julio Llagostera Subirats y Jaime Guitart Torredadella, miembros del consejo de empresa de la casa, este fue designado miembro del consejo de empresa de la colectividad, y fueron sustituidos Ramón Viada, Eleuterio Sabater, Francisco Busquet, Francisco Herrera y José García delegados con firma i vocales. Según un documento de fecha cinco de diciembre de mil novecientos treinta y seis suscrito por el consejo de empresa de la colectividad, esta tiene su domicilio en Llano del Besós, Las Corts de Sarriá y Manresa, respectivamente y despacho en Barcelona Pablo Iglesias veinticinco, se dedica a la industria derivada del alquitrán, aglomerado de carbones y creosotaje, y su capital es de doscientas mil pesetas. Se rige por unos estatutos que en cinco de agosto último fueron aprobados por el negociado de legalizaciones del departamento de economía. De*

estos estatutos aprobados, copia de los cuales archivo en su correspondiente legajo, a los fines de este asiento resulta lo siguiente. De acuerdo con el capítulo uno del decreto de colectivizaciones del veinticuatro de octubre de mil novecientos treinta y seis, los trabajadores de la empresa Viuda e Hijos de Pedro Nicolau se hacen cargo de la misma y constituyen la empresa colectivizada Viuda e Hijos de Pedro Nicolau colectivizada. Esta empresa explotará por tanto las fábricas de Llano de Besós, Manresa y Las Corts (Barcelona). La colectividad se hace cargo del activo y pasivo que en el momento de constituirse tenía la empresa que se colectiviza. La valoración del capital será efectuada de acuerdo con lo preceptuado en el apartado seis del Decreto de colectivizaciones. El consejo de empresa se establecerá en Barcelona, Mallorca, trescientos dos principal primera y en la misma capital se reunirá la asamblea general. La colectivizada será seguida y administrada por seis miembros trabajadores, por el interventor de la Generalidad nombrado por el Consejero de Economía, por el comité permanente, por el director y por el subdirector, que tendrán los deberes y facultades que se determinan en los estatutos que ahora se inscriben. El ejercicio económico correspondiente al año natural V. H. P. Nicolau Colectivizada subroga la personalidad jurídica de Viuda e Hijos de Pedro Nicolau constituida mediante escritura otorgada a ocho de junio de mil novecientos once ante Don Juan Soler, Notario de Barcelona. Lo dicho consta de la copia del expediente número quinientos cincuenta y seis de colectivizaciones y de los estatutos calendados expedido todo por el Negociado de legalizaciones, documentos presentados, en este Registro al día uno del actual a las doce según el talón cincuenta y siete del talonario ciento setenta y ocho. Y de conformidad con los documentos referidos firmo la presente en Barcelona a seis de octubre de mil novecientos treinta y ocho.

*Nota: La precedente inscripción 4ª de colectivización queda anulada en virtud de lo ordenado por el Ministerio de Justicia en Orden a fecha de ocho de febrero último. Barcelona, 15 de junio de 1939. Año de la victoria.*¹⁶³

La *Nota* a la inscripció quarta mostra qui i per què van fer i van guanyar la guerra. L'empresa tornava a mans dels seus fundadors el 15 de juny de 1939, per ordre del nou *Ministerio de Justicia* del govern del General Francisco Franco.

La inscripció cinc del RMB recull la transmissió que es va fer, el 29 de maig 1936, de la participació de 40.000 ptes. d'una de les sòcies, Soledad, al seu germà i també soci Pedro Nicolau Miquel: *Viuda e Hijos de Pedro Nicolau. Sociedad colectiva. Doña Soledad Nicolau*

¹⁶³. RMB. *Llibre de Societats*, Tom 81, núm. 8.329, Anotació 4. pàg. 114-115.

*Miquel, mayor de edad, casada, sin profesión vecina de esta capital, cede y transfiere a su hermano don Pedro Nicolau Miquel, mayor de edad, viudo, del comercio, vecino de esta capital su participación de cuarenta mil pesetas que le corresponde en la sociedad de esta hoja. El precio de la cesión es la cantidad de cuarenta mil pesetas, que la cedente recibe del cesionario en el acto del contrato. La cesión que antecede ha sido aprobada por los demás socios de la Compañía según escritura de fecha veintinueve de mayo de mil novecientos treinta y seis otorgada ante Don Ramón Fau, Notario de Barcelona. Lo dicho consta del documento calendado y de la primera copia de una escritura otorgada ante dicho notario señor Fau, al cuatro de junio del mil novecientos treinta y seis, documentos presentados en este Registro al día quince de julio último a las nueve, según el talón ciento once del talonario ciento ochenta y cinco. Satisfechos los correspondientes derechos reales. Y de conformidad con el título referido, firmo la presente en Barcelona a dos de agosto de mil novecientos cuarenta.*¹⁶⁴

¹⁶⁴. RMB. *Llibre de Societats*, Tom 81, núm. 8.329, Anotació 5. pàg. 115.

3.2.3. Manuel y Ramon Tey, SC

L'empresa M. y R. Tey, Sociedad en Comandita va ser fundada, el 1908, pels germans Manuel i Ramon Tey Enrich a Badalona amb el suport del seu pare. L'any 1910, com recull la revista comercial el *Mercurio*, era: *—Una de las más típicas e importantes industrias con que se envanece Badalona, es sin disputa la gran fábrica de productos químicos de los Sres. M. y R. Tey, S. en C., cuyo despacho central está en Barcelona, Rech Condal, 6. La casa gira bajo la razón social M. y R. Tey, S, en C y fue fundada en 1908, llevando, por lo tanto, apenas tres años de existencia próspera y progresiva. Son ingenieros directores, los hermanos Manuel y Ramón Tey, y socio comanditario su señor padre. Dichos señores, después de cursados con notable aprovechamiento los estudios preparatorios en la Universidad de Barcelona, pasaron a Alemania e Inglaterra a acabar de perfeccionar sus conocimientos, estudiando durante tres años en varias escuelas politécnicas de dicho país, ingresando después en una fábrica de productos químicos, que poseía al mismo tiempo destilación de alquitrán (especialidad a que se dedican), durante cuyo tiempo practicaron de lo que anteriormente se habían hecho capaces sólo teóricamente. Como hemos dicho, la especialidad de la casa es la destilación de alquitrán e industrias anexas o sea rectificación de todos sus derivados. El alquitrán, residuo de las fábricas de gas, y apenas hace veinte años sin valor ninguno, es hoy día el producto del cual se extraen mayor cantidad de diferentes y utilísimas materias.*”¹⁶⁵

I continua l'explicació del procés industrial per a l'obtenció dels diferents productes que fabricaven: *—Por sucesivas destilaciones se obtienen de él la primera serie de productos ligeros, o sean el Benzol, Toluol y Solvent-Nafta. Subiendo la destilación á mayor temperatura, se obtienen la Creosota y el Aceite de Antraceno; dejando reposar y enfriar dichos dos productos, se consigue la Naftalina y la Antracena respectivamente; resultando, por fin la brea mineral, como residuo de la destilación entre los aceites volátiles y los pesados, obteniéndose una porción final, de la cual se saca el Ácido fénico y el Cresol, dos de los mejores desinfectantes conocidos. Naturalmente, todos dichos productos son en bruto, los cuales han de ser sometidos a distintas operaciones químicas y rectificaciones para obtener un producto que sea completamente puro. A más, la casa fabrica otros artículos subordinados y que poseen alguna relación con los primitivos, como son, por ejemplo, el Barniz negro brillante y el de estufa, muy económicos y de inmejorable calidad; el Aceite para la extracción de la naftalina en las fábricas de gas; el Carbolineum, producto que*

¹⁶⁵ —Exposición de Badalona”. *Mercurio (Revista comercial Ibero-americana)*. Barcelona. Any X, de 22 setembre de 1910, núm. 107, pàg. 361.

aventaja en mucho a la creosota; para evitar la putrefacción de la madera, el Salutol, un desinfectante de propiedades excelentes y que es usado con éxito y elogio por todos cuantos lo han empleado una sola vez, y por fin, un aceite neutro clarificado para la composición de pinturas y mejora de los lubricantes que, dado el bajo precio que se puede vender, reduce mucho el de los primeros.” Així doncs, és evident que aquestes empreses químiques del quitrà i derivats, són punteres en la seva branca d’activitat i que els seus productes són dels més moderns que s’havien fabricat a Catalunya i a Espanya. El Mercuri continua detallant quins eren productes fabricats i quins eren els seus clients: “Como prueba de la diversidad de aplicaciones que tiene productos de esta respetable casa; cuenta ésta entre sus clientes de las más diversas industrias las siguientes: Gran número de Compañías de Ferrocarriles, Mineras para el aglomerado de carbones; fábricas de Tubos asfaltados, Cartón cuero, de Cables eléctricos, de Carburo de calcio, el impermeable, de Gomas, de Barnices, de Objetos de celuloide, de Impermeables, de Quita manchas, de Gas, desinfectantes, de Negro de humo, de Creosotaje, de Lubricantes, y, a más, Droguerías, Comerciantes en pieles, Obras de Puerto, arsenales y muchas Sociedades y particulares. La fábrica de los Sres. M. y R. Tey, está situada en Badalona junto a la proyectada estación de carga y descarga, y ocupa una hectárea de superficie, contando con catorce edificios, aislados convenientemente para evitar la propagación del fuego, a causa de lo peligroso de esta clase de industria y de haber sufrido ya un accidente que en noviembre del año pasado arrasó más de la mitad de la fábrica, la cual, sin embargo, fue inmediatamente reconstruida y ampliada.

Aunque la creciente demanda no impide a la fábrica servir los muchos pedidos que recibe, el año próximo piensan sus propietarios ampliarla nuevamente, para cumplir con su numerosa clientela. La casa da ocupación actualmente a 35 operarios, número que en breve será aumentado hasta 45, llegando dentro de pocos años a ser el centro científico industrial de mayor importancia de la comarca gracias a la inteligente dirección de que es objeto, a la indiscutible superioridad de los productos que elabora, y a la escrupulosidad con que son atendidos así sus compromisos como los más nimios detalles, tanto científicos como mercantiles. Son, pues, dignos de honrosa mención en los anales de la industria regional, los estudiosos e inteligentes ingenieros D. Manuel y D. Ramón Tey, y su respetable comanditario.”¹⁶⁶

¹⁶⁶. –Exposición de Badalona”. *Mercurio* (Revista comercial Ibero-americana). Barcelona. Any X, de 22 setembre de 1910, núm. 107, pàg. 361-362.

El text publicitari redactat pel *Mercurio*, una revista comercial molt important a l'època, es correspon al dossier que recollia la crònica de l'Exposició de Badalona, del 14 d'agost del 1910. A l'exposició es van presentar les indústries de la ciutat i els productes que elaboraven, va tenir gran rellevància, i fou presidida pel Capità General de Catalunya, Valeriano Weyler Nicolau –responsable de la repressió durant la Setmana Tràgica (1909), els fets de la qual afectaren greument a Badalona o Sant Adrià de Besòs i pels quals no es va poder fer l'exposició (que ara presidia) l'any anterior, tal i com l'ajuntament de Badalona i el Governador de Barcelona, Buenaventura Muñoz, tenien previst.

L'empresa, abans d'arribar a instal·lar-se al municipi, ja era una de les més importants d'Espanya, segons les dades del Ministeri de Foment. Durant la Primera Guerra Mundial (1914-1918) produïa, cada any, 300 tones de benzol o benzè, de les 2.000 que es fabricaven a Espanya; s'utilitzava com a substitut de la benzina. Els guanys van ser espectaculars, el 1913, abans de la Gran Guerra, el litre es pagava a 0,40 ptes., mentre que el 1919 es va pagar a 6 ptes. –l'Estat es quedava, però, amb 660 tones a 0,90 ptes.–.

L'any 1920 arriba per instal·lar-se a Sant Adrià de Besòs *M. y R. Tey, SC*, que tenia la seu central a Barcelona (Mallorca, 268); el 15 d'octubre van presentar una sol·licitud per construir en uns terrenys –de 2,94 ha- adquirits pels germans Manuel i Ramon Tey Enrich, l'any 1919, a Ana de Font i Cots (filla de Joaquim de Fonts i Vinyals)– un edifici fàbrica per a la destil·lació de quitrans minerals. Els edificis que van construir van ser: un amb la façana al ferrocarril de 275 m² (44 m x 6,25 m), un altre interior de 345,62 m² (55,30m x 6,25m) -amb un pati central on es situaven la caldera de destil·lació i el quitrà, la de refredament i la de solidificació, etc., i una altra edificació de 45m², d'un total de 665,62 m² de naus

El mitjans de producció instal·lats van ser: un aparell per destil·lar el quitrà –de 10 m³, segons consta a la matrícula industrial de la CIC dels anys que va funcionar (1922 i 1924-1933), primer declarada com a *R y M Tey* i després només com a Manuel Tey–, una caldera de vapor de 8 HP, un electromotor, una electrobomba, una caldera de brea, un aparell per al refredament de la brea, un fossar per a la seva solidificació, un serpentí per a la condensació de vapors amb un dipòsit per a recollir-los i una sèrie de dipòsits magatzems i, per últim, un dipòsit per envasar els productes.¹⁶⁷

El permís d'obres va ser autoritzat el 18 de juliol de 1922. En aquest cas, pel fet d'estar situada l'empresa al costat de la via del tren, va caldre un informe de l'enginyer de la segona divisió de ferrocarril –fet amb data de 3 de desembre de 1920–, a més a més de

¹⁶⁷. ASAB. –Exp. 2". *Expedients d'obres*, 1922. UI: 4.

l'habitual de l'arquitecte municipal (fet el 26 juny de 1922) i de la comissió de Foment de l'ajuntament. Un cop més, l'arquitecte deia que: *—considerando que las Construcciones de referencia aunque muy rudimentarias al parecer dispuestas en desorden, no obstante reúnen aquellas condiciones que le son exigibles en relación al servicio a que son destinadas*”, però finalment, com sempre, s'autoritzaven les obres i una nova indústria perillosa pels obrers – pels productes amb què es treballava, les temperatures a les quals es feien les feines i els gasos que desprenien– i pels veïns s'instal·lava al municipi.

Les obligacions que va imposar la companyia de ferrocarril van ser: fer les obres segons els plànols presentats, no ocupar el terreny de la companyia amb res, ni amb materials de construccions, ni amb bastides, etc.; dirigir les aigües de la fàbrica i terrenys fora dels del ferrocarril; informar amb cinc dies d'antelació al cap de secció d'obres del *Servicio de Vías y Obras* de la companyia resident a Barcelona; les obres s'havien de dur a terme correctament i amb bons materials per garantir l'estabilitat dels edificis, car patirien les vibracions produïdes pel pas del tren, i la Companyia del ferrocarril no es faria responsable dels danys que es poguessin produir en aquests pel normal funcionament de les infraestructures viàries.

Les condicions de l'ajuntament establertes per l'arquitecte municipal van ser les habituals i, com sempre, amb la voluntat de garantir la seguretat de les instal·lacions i dels obrers, els obligaren a construir uns lavabos i altres dependències, segons la legislació vigent, per tal de garantir la comoditat dels empleats. També va obligar-los a alinear la façana de la fàbrica amb la de VHPN, a construir una claveguera de secció seguida de 70 cm i a 75 cm de la façana a la qual s'havien de conduir totes les aigües dels sostres dels edificis (mitjançant canalons) i de la fàbrica per dur-les al riu; edificar unes voreres de pedra dura, d'un metre i mig d'amplada, en el carrer paral·lel al ferrocarril, i de dos metres en el perpendicular, tot a l'alçada de les travesses del ferrocarril, i un xamfrà en la cantonada dels dos carrers de 10m. Els fums s'havien de recollir i de conduir per evitar molèsties als veïns recordem que al costat de la fàbrica es construirà la Urbanització Font i Vinyals. El cost del permís d'obres fou de 467,60 ptes., incloent les 77,93 ptes. dels honoraris de l'arquitecte.

L'empresa va començar a contribuir a la CIC l'any 1922, amb el nom de M. y R. Tey SC fins el 1924; l'any 1923 no va pagar l'impost i durant els anys que ho va tornar a fer (1925 i 1928-33) va ser amb el nom de Manuel Tey. El seu pes dins de la contribució de la CIC era irrellevant, el 1922, un 2,3% del total de la quota del municipi (558,1 ptes./any) i va anar perdent pes fins representar únicament l'1,3% l'any 1933 (951,6 ptes.) i sempre contribuí com a fàbrica de quitrà amb una caldera de 10 m³.

El 1940, Manuel Tey Enrich,¹⁶⁸ propietari de la fàbrica –situada al carrer Primo de Rivera, 128–, va demanar autorització per fer la tanca de la façana que donava al carrer Eduard Maristany de 40 metres, dos metres més alta¹⁶⁹ Encara el 1942 tenim referències d'aquesta quan demana construir un magatzem,¹⁷⁰ però no apareix en el document municipal de les empreses de l'any 1942 i encara l'any 1952 apareix en un permís d'obra, on es demana a l'ajuntament l'autorització per a construir una línia elèctrica de 6.000 volts, per a la seva empresa, la CELO i la Indústria Lipperheide.¹⁷¹

2.2.4. Productes Búfalo, SA

Productos Búfalo, SA fou creada per Jaime Llobera Cerdà l'any 1930, i la seva seu social estava situada a Barcelona (Plaça Tetuan); l'any 1936 va traslladar la fàbrica a Sant Adrià de Besòs –carrer Jacint Verdaguer, cantonada Fermín Galan–, ocupava un terreny de 0,43 ha i es dedicava a la producció de productes per a la indústria de la pell i el calçat i de betum, un producte per a la cura de calçat. La fàbrica, el 1936, constava d'un edifici d'uns 700 m². El novembre de 1939, Joaquin Llobera va sol·licitar permís per ampliar la fàbrica amb la construcció d'un edifici (1.452 m²) en dues plantes, la baixa amb 736 m² i 716 m² el pis, amb l'edifici anterior tenim un espai construït de més de 2.000 m², on l'any 1942 treballaven 40 persones.¹⁷²

Jaime Llobera Cerdà, en una carta, de l'11 d'abril de 1939, adreçada a l'alcalde de Sant Adrià de Besòs, narra com va actuar després del cop d'estat per defensar els seus interessos i els de la seva empresa: *–Sr. Alcalde de San Adrián de Besos. El que suscribe declara por Dios y por su honor que: Nunca en mi vida pertenecí a ningún partido político ni de derechas ni de izquierdas dedicándome solo al trabajo y a mi familia.*

El 18 de Julio de 1936 me sorprendió en plena labor en mi fábrica; producido el Glorioso Movimiento, solo tuve uní sola obsesión; pasarme a la zona Nacional por considerar que este era mi deber de buen Español.

Desde el primer momento procuré paralizar las actividades de mi fábrica al fin de sabotear el régimen marxista y dedicándome a procurarme los medios de escapar con mi familia lo que conseguí para mi Señora, hija, nieto y para mí por intermedio del Cónsul

¹⁶⁸. Manuel Tey va morir el 5 d'agost de 1968. *ABC*, 30 agost 1968, pàg. 45. i *LV*, 5 agost 1969, pàg. 16.

¹⁶⁹. ASAB. –Exp. 6". *Expedients d'obres, 1940*. UI: 20.

¹⁷⁰. ASAB. –Exp. 48". *Expedients d'obres, 1942*. UI: 20.

¹⁷¹. ASAB. –Exp. 4". *Expedients d'obres, 1952*. UI: 31.

¹⁷². ASAB. –Exp. 28". *Expedients d'obres, 1939*. UI: 19.

Argentino; para conseguir la evasión de mi yerno, pedí al personal de mi fábrica, hicieran un documento que justificara el envío de una persona a Francia con el pretexto de ir a comprar materias primas para que no se paralizara la fábrica; este documento no me fue posible obtenerlo por parte del personal y entonces, para no infundir sospechas dejé pasar unos días pues se corrió el rumor de que quería escaparme.

Decidí, finalmente, hacer la petición al Consejo de Economía rojo por mi propia cuenta y en mi calidad de dueño de la fábrica presentado dicho documento me exigieron el visto bueno del Comité de la FAI y CNT de Badalona que era la que controlaba mi fábrica.

A pesar de que el personal obrero estaba metido siempre en dicho comité, pues ya no se trabajaba, arriesgando el todo por el todo me presenté a dicho comité con mi yerno teniendo la fortuna de que como era muy temprano, no había ningún obrero ni obrera; pude convencer a los dirigentes que me pusieran la autorización y con el documento firmado, fui nuevamente al Consejo de Economía, que autorizó la salida de mi yerno, garantizándoles que ni yo ni mi familia nos moveríamos ya que ignoraban que tenía los pasaportes Argentinos en el bolsillo y el tríptico para la salida de un coche Vauxhall de mi propiedad.

En posesión de dichos documentos el día 24 de septiembre de 1936 salimos para la Junquera toda la familia, separándonos de mi yerno en Figueras para que saliera por Port-Bou con el fin de no infundir sospechas.

Atravesamos sin novedad la frontera y nos reunimos nuevamente en Perpignan, de allí nos dirigimos a Sette para ver si había algún vapor para la España Nacional; como no lo había, nos dirigimos a Marsella donde tampoco lo hubo; seguimos sin pérdida de tiempo a Génova y como nos dijeron que en breve saldría un vapor para Mallorca decidimos esperar; efectivamente después de unos quince días más o menos embarcamos en el vapor Catalani donde permanecemos 48 horas en el puerto, al cabo de las cuales nos hicieron desembarcar diciéndonos que el vapor ya no saldría.

Al reembolsarnos el importe de los pasajes se hallaba en las oficinas de la Cia. un Sr. que resultó ser el Conde de Ghirelli que se brindó a gestionarnos los pasajes por Avión desde Roma por Ala Litoria, este Sr. salió para Roma y a los dos días nos mandó llamar por haber solucionado satisfactoriamente el asunto.

Nos trasladamos a Roma dejando encargado el coche para que lo despacharan a Mallorca, desde Génova y el 26 de Octubre de 1936 llegamos sin novedad a Pollensa (Mallorca) sin haber recurrido al auxilio del Cónsul Español en Génova ya que me quedaban

aún unas 6.000.- Ptas. que pude sacar ocultándolas en un tubo de pastillas lacrado dentro del depósito de gasolina del coche.

En Palma permanecí unos pocos meses empleado en una empresa italiana que me mandó a la península para organizar la venta de la prensa italiana y alemana.

Mi yerno con mi Señora e hija se dedicaron inmediatamente a la fabricación de algún producto de nuestras especialidades para no ser gravosos a nuestras respectivas familias que residían en Mallorca por ser el que suscribe y mi yerno hijo de aquella Isla.

En Valladolid me encontré con uno de los Directores de la Unión Química y Lluçh D. Fernando Birk que en atención a nuestro comportamiento anterior me brindó un crédito ilimitado para que volviera a trabajar por mi cuenta.

Aceptado complacido tal ofrecimiento, me establecí en Sevilla en Plaza Dña. Teresa Enriques, 3 y más tarde en calle Campamento, 53 hasta que liberada Barcelona me trasladé a ésta con mi familia habiendo llegado el 28 de febrero ppdo.

Aun no habiendo nunca pertenecido a ningún partido político me entusiasmó el programa de Falange donde ingresé el día 11 de noviembre de 1937 según consta en el carnet que tengo en mi poder. Pueden avalar mi actuación en la España Nacional el camarada D. Rafael Carmona Roldan ex-jefe de Falange Española de Sevilla y en Barcelona D. Miguel Cueto Gil.. Arriba España.”¹⁷³

Després de la Guerra Civil, Jaime Llobera, tornà al municipi i, al llarg de la dècada dels quaranta, començà una carrera professional d'èxit, en què fabricà tot el necessari per a la cura del calçat (tints, cremes, etc.), poliment per a metalls, tints domèstics i, fins i tot, un insecticida fet amb DDT. El 1953, encara era gerent de l'empresa,¹⁷⁴ i morí el 12 de juny de 1954,¹⁷⁵ quan era president del Consell d'Administració i director-gerent de *Productos Búfalo, SA* i *Financiera Mallorquina, SA*, i llavors passà la gestió de l'empresa al seu gendre, José Llinás Masanet. L'empresa va esdevenir de les més importants del sector i una de les més conegudes del municipi a tot el món.

¹⁷³. ASAB. *Correspondència*, 1939.

¹⁷⁴. LV, 8 maig 1953, pàg. 14.

¹⁷⁵. LV, de juny 1954, pàg. 26.

2.3. Les grans elèctriques catalanes a Sant Adrià de Besòs

2.3.1. Energia Elèctrica de Catalunya, SA

*Energia Elèctrica de Catalunya, SA (EECSA) va ser fundada el 18 de novembre de 1911 a Barcelona, per la tenacitat de l'economista i diputat de Tremp-Aran, Emili Riu i Periquet (1871-1928). Riu va aconseguir del govern la concessió de diferents salts en el riu Flamicell (1904), mitjançant la realització per part dels seus topògrafs d'uns estudis (1904-1905) de l'àrea lacustre de l'Estany Gento, que li van permetre elaborar el primer projecte del salt de Capdella. Per poder constituir l'empresa hidroelèctrica va cercar els recursos entre els banquers de Barcelona i les institucions oficials, sense cap èxit; es va desplaçar a París i a Ginebra i allà entrà en contacte amb financers francesos i suïssos. El resultat fou la creació de l'EECSA, l'any 1911, amb capital majoritàriament francès –i en menor mesura suís– amb una aportació inicial de 10 milions de pessetes i de 50, el 1925. Així, *–En el momento de su constitución el capital fue de 10.000.000 de ptas., distribuidos en acciones de 500 ptas. De ese capital 4.700.000 pertenecían a la CGE de París, 3.300.000 a la Société Suisse d'Industries Électriques (SSIE) de Basilea y el resto a accionistas privados, mayoritariamente franceses y suizos. El único socio catalán con una representación económica importante fue C. Massó i Escofet, con 1.500.000 de ptas., aunque su aportación no fue monetaria, pues dicha cantidad era el valor de la permuta en acciones, que había realizado con EEC por las dos concesiones de aprovechamientos hidráulicos que poseía en la provincia de Lérida. Por su parte, Emili Riu realizó una contribución económica relativamente modesta de sólo 300.000 ptas.**¹⁷⁶

La companyia va arribar a Sant Adrià de Besòs el 21 de juny de 1912, quan Carles Isler, subdirector cap dels serveis tècnics de l'empresa, que estava domiciliada a Barcelona (Diputació, 250), va presentar una sol·licitud de permís d'obres a l'ajuntament per a instal·lar una central tèrmica. L'empresa informava a l'ajuntament que havia sol·licitat, el 17 d'abril de 1912, un permís a la superioritat (Govern Civil i Marina), per produir i distribuir energia elèctrica, per la qual cosa necessitava construir una central tèrmica en els terrenys de 4,9 ha que posseïa al marge esquerre, entre la via del tren i el mar, al costat que limitava amb el

¹⁷⁶ Vegeu un estudi complert sobre l'EECSA a: NADAL, Francesc. *–Energía Eléctrica de Cataluña y la hulla blanca de la Vall Fosca (1911-1925)–*. A: CAPEL, Horacio (director). *Las Tres Chimeneas. Implantación industrial, cambio tecnológico y transformación de un espacio urbano barcelonés*. Vol. II. Barcelona: FECSA, 1994, pàg. 85-86. Edició Electrònica (2015): *Scripta Vetera*. Edició electrònica de trabajos publicados sobre geografía y ciencias sociales. Universidad de Barcelona: http://www.ub.edu/geocrit/3ch/3ch_2_08.pdf

terme municipal de Badalona. De tota manera, posseïa al municipi 5,9 ha adquirides a diferents propietaris: *Compagnie Générale d'Electricité* (2,4 ha), Francisco Barriga (2 ha), Rosa Riera (1,4 ha) i Dolores Sagrera Salva (0,1 ha), on instal·larà una estació distribuïdora transformadora.¹⁷⁷

La central tindria inicialment una capacitat de 15.000 KV i les instal·lacions constarien, segons els plànols que ajuntaven, d'una sala de màquines amb dos tubs alternadors trifàsics de 7.500 KW cadascun i els seus accessoris per produir 11.000 volts; una sala de calderes, amb 8 generadors destinats a produir la força de vapor necessària per al funcionament de les dues màquines esmentades; un transformador o caseta de transformació que convertiria els 11.000 volts en 80.000 volts i això podria subministrar energia elèctrica a Manresa, Badalona i Mataró i les localitats en el trajecte entre aquestes ciutats; un conjunt d'edificis com: el xalet pel cap de la central, despatxos, magatzems, tallers, consergeria, etc., i dues xemeneies de 60 metres d'alçada i de 3,30 m de diàmetre.

Les causes que determinen la localització de les dues centrals tèrmiques adrianenques són de caràcter tecnològic i econòmic. Entre les primeres destaquem la superació dels problemes del transport de l'energia a llargues distàncies, solucionats amb la invenció de l'electricitat alterna i la millora del motor elèctric: *—Les dues innovacions que acabem de referir —el motor elèctric eficient i les millores en el transport— van comportar una autèntica revolució en el sistema energètic mundial i canvis molt seriosos en la dinàmica de creixement econòmic dels diversos països. La raó era ben simple: l'ús de l'electricitat en la generació de força implicava l'entrada generalitzada de l'electricitat en la indústria, no ja com un complement —l'enllumenat— sinó com a base essencial de funcionament. [...] En aquest nou panorama, Catalunya en el seu conjunt, i la ciutat de Barcelona en particular, configuraven una àrea especialment adequada per a l'aplicació del nou sistema energètic. No ens ha d'estranyar, doncs, que ja en la primera dècada del segle XX sorgissin diverses iniciatives dirigides a aprofitar l'oportunitat que es presentava*".¹⁷⁸

Una altra qüestió tècnica i econòmica, que explica la localització, va ser el fet d'estar situades al costat del mar i del tren: *—La condensación de la fuerza del vapor requiriendo una gran cantidad de agua fría, obliga a la extracción de ella del mar, lo que se efectuará por medio de tuberías formando sifones en tres cubos en donde las bombas aspirarán el agua de*

¹⁷⁷. ACA. *Apéndice al amillaramiento para el año 1914 de Sant Adrià de Besòs*, HL-1253/40. Les terres eren: Compagnie Générale d'Electricité, regadiu eventual (2 ha, 42a i 22ca); Francisco Barriga, regadiu eventual i sorral (1 ha, 99 a i 12 ca), Rosa Riera (1 ha, 38 a i 13 ca) i Dolores Sagrera Sala, regadiu eventual (10 a).

¹⁷⁸. SUDRIÀ, Carles. *—L'electricificació de Barcelona en el context europeu—. L'electricificació de Barcelona, 1881-1935*. Barcelona: Quaderns d'història, 2013, núm. 19, pàg. 43.

circulación a un promedio de 3 metros cúbicos por segundo. El agua extraída será de nuevo transportada al mar por medio de un canal, franquiciando en túnel la zona-marítima, todo ello según se transcribe en plano n°. 124 acompañando y en conformidad con la petición presentada al Gobierno Civil y Comandancia de Marina en fecha 4 de Mayo del presente año”. Pel que fa a la necessitat d’estar al costat de la via del tren: “El carbón será conducido en vagones, entrando en la fábrica por medio de una línea de empalme, con el ferrocarril de Barcelona á Mataró, cuya ejecución se sujetará a las condiciones fijadas por la Compañía de los ferrocarriles de Madrid a Zaragoza y a Alicante, Red Catalana, a tenor de la petición a ella hecha el 16 de Enero último, y se distribuirá aquel automáticamente a los hogares de las calderas, según proyecto presentado también en el Gobierno Civil el 4 del corriente mes.”¹⁷⁹

Produir energia amb carbó era molt més car que fer-ho amb força hidràulica, però en situacions de sequera no hi havia una altra opció i, a més a més, calia importar el mineral, ja que a Catalunya no n’hi havia. Durant la Primera Guerra Mundial, la situació encara va ser més difícil, ja que a l’aguda escassetat de carbó es va afegir un fortíssim increment dels preus, factor que es pot comprovar en les dades econòmiques de les dues empreses propietàries de les tèrmiques adrianenques, en especial en les de la CGESA.

Pel que feia als terrenys, aquests estancarien amb una paret ancorada amb peus de ferro i tàbics als costats est, oest i sud d’una longitud de 858 metres i de caire provisional al costat nord, mentre s’acabava de definir l’alineació de les façanes del nou carrer.

L’empresa, finalment, demanava: *—SUPLICA se digne conceder a la Sociedad recurrente previos los trámites correspondientes, la oportuna autorización para la construcción de la Central Térmica proyectada con arreglo a los planos en n° de 8 hojas que por duplicado se acompañan, hecha excepción de cuanto en los mismos se halla emplazado en las zonas Marítima y de servidumbres del ferrocarril de Barcelona á Mataro, cuyas autorizaciones se hallan sujetas a la oportuna resultancia de las peticiones ya hechas a las Entidades correspondientes antes calendadas, dejando sin efecto la instancia de la recurrente a esa Corporación, referente a la alineación y cerca de fachada de 16 de Enero último.”*

L’arquitecte municipal en el seu informe recull la modificació de la superfície dels terrenys i els redueix pels costats nord, sud i oest, i deixa en els dos primers camins de comunicació amb la fàbrica i el mar. Maymó indica que els plànols estaven incomplets, car no s’havien afegit els de les façanes, i que calia fer-ho però que això no impedia que l’obra pogués ser aprovada. En la seva defensa del procés d’urbanització ordena que la companyia

¹⁷⁹. ASAB. —Exp. 12”. *Expedient d’obres, 1912*. UI: 2.

deixi espai de forma gratuïta entre la via i la tèrmica i també amb els terrenys de Francisco Barriga, tot per garantir el procés d'urbanització del poble i, a més a més, com que la tèrmica estava comunicava amb la via del MZA per un ramal, aquest hauria de pagar un cànon anual i estar sempre ben il·luminat per tal d'evitar accidents als vehicles o a les persones que l'haguessin de creuar perpendicularment.

Obliga també a la societat anònima a demanar els permisos per a la instal·lació dels cables aeris i d'altres instal·lacions necessàries per transportar el corrent elèctric vers les ciutats esmentades. Alhora, l'arquitecte, recorda a l'empresa la perillositat de l'activitat industrial que desenvoluparan els operaris, per la qual cosa ordena que es posin tots els senyals, les tanques i les informacions per tal d'evitar els accidents segons la legislació i, a més a més: *—cuantas precauciones aconsejen las modernas teorías—*.

La concreció dels edificis i les instal·lacions a l'informe municipal va ser completa. Així doncs, el xalet del cap de la central havia de tenir una superfície de 1.105 m² i estaria format per tres plantes (semisoterrani, planta baixa i primer pis de 283m² cadascuna, i unes golfes de 256m²); l'habitatció (edifici) de la consergeria estaria formada per dues plantes independents i unes golfes de 128,35 m² cadascuna; el magatzem i els despatxos constituïen un edifici independent de dues plantes de 450 m² cadascuna: l'estació de transformació (341,76 m² per planta) era un altre edifici aïllat, de tres pisos, planta baixa i dos pisos, als últims s'accediria per una escala exterior; el taller i el laboratori (375 m² per planta) eren també unes construccions aïllades de planta baixa i un sol pis i també amb una escala exterior d'accés al pis (l'ús del pis era desconegut, segons indica l'informe); la sala de calderes, la de màquines i els annexos (1008,50 m² per planta) eren edificacions deslligades les unes de les altres que formaven, però, dos edificis separats, un dedicat als generadors del vapor i l'altre a la transformació d'aquest en electricitat, i ambdós edificis estaven separats per un canal de desguàs del condensador; la sala de calderes estava formada per un semisoterrani per a emmagatzemar les cendres i les escòries. L'edifici de cada generador (381 m² cada planta) tenia a sobre un immens dipòsit de carbó per alimentar el foc, que era carregat per una grua i distribuït per vagonetes. Al costat de cada dipòsit hi havia una galeria que recollia els gasos de la combustió i els conduïa cap a les dues grans xemeneies, tot estava format per tres pisos. Entre la sala de calderes i la de màquines hi havia un canal de desguàs i per sobre un pis al mateix nivell que les calderes. La sala de màquines comprenia una planta baixa i dos pisos de 856,70 m² cadascuna. Finalment, al costat nord es construirien els menjadors, els vestuaris i els lavabos pels obrers amb una planta baixa i un pis. A més a més d'aquests edificis,

calderes, alternadors i transformadors, hi havia: 8 generadors de vapor de 12.000 Kg/h, dos motors turbines, sis electromotors de més de 20HP i dos motors dièsel de 200HP. L'import dels drets municipals va ser de 5.523,90 ptes., a més a més de les 1.104 ptes. per a l'arquitecte Maymó, qui va presentar l'informe, el 8 de juliol de 1912. L'empresa va sol·licitar a la comissió provincial de foment, el mes d'octubre de 1912, permís per transportar energia elèctrica entre Sant Adrià de Besòs i Barcelona i distribuir-la per la capital.¹⁸⁰

La central tèrmica, per poder distribuir l'energia elèctrica generada, necessitava altres instal·lacions com ara les línies de transport i les estacions de transformació i de distribució. El 22 de novembre de 1912 l'EECSA sol·licitava a l'ajuntament el permís per a construir un edifici destinat a estació de distribució i de transformació.¹⁸¹ El terreny de 1.000 m², propietat de Dolores Sagrera Salva, estava situat al marge dret del poble, entre la Carretera Negra, en el ramal anomenat carretera "als estanys" (est) i al costat de la riera Madriguera (oest i límit amb Barcelona) per sobre de les propietats de Dolores Sagrera a la masia de La Mina (sud i per sobre de la via del MZA), i per sota de les propietats de Miguel Serra (nord).¹⁸² Aquest terreny de forma trapezoïdal (46 m i 20,2 m x 19,9 m i 24m) a la part superior, més estreta, tenia un edifici de planta rectangular (7,85 m x 8,80) de 69,08 m², de dues plantes i de 8,50 m d'alçada. Amb finestres de ventilació i il·luminació de les instal·lacions, i d'entrada i de sortida dels cables conductors de l'energia elèctrica. La construcció es va fer en maçoneria de maons lligats amb morter de calç, i la separació dels pisos amb ferros laminats.

La instal·lació transformadora i distribuïdora va servir per a l'electrificació del marge dret del municipi; l'energia elèctrica, que provenia de la central tèrmica, es distribuïa a baixa tensió a tots els clients des de la línia de tren de MZA fins a la carretera Madrid a França. L'enginyer, Julio Redondo, el 12 d'abril de 1914, comunicava a l'ajuntament que el projecte de l'EECSA comptava amb el suport de tots els propietaris i explicitava les qüestions tècniques. La línia era de pals de fusta (52); el fil, de coure de 3 mm i de 7,06 mm² de secció (2,648 Km); els aïlladors, de vidre o porcellana (348) i la protecció pels punts de creuament de camins es feia amb una xarxa protectora (72 m). Tota l'obra estava pressupostada en 4.215, 68 ptes.¹⁸³

¹⁸⁰. LV, 29 octubre 1912, pàg.5. El mateix diari, recull a l'edició, del 5 novembre 1912, que el 4 novembre 1912, és quan s'aprovà definitivament.

¹⁸¹. ASAB. -Exp. 20". *Expedient d'obres, 1913*. UI: 2.

¹⁸². *Plànol de Barcelona de 1931* de Vicens Martorell (full C2-F), Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, Títol: Barcelona: [Martorell] C2-f: 1931, Núm. Reg.: R.1490 Codi Classificació: Planimetria Q162. Digitalitzat a Internet (2015): <http://w151.bcn.cat/opac/images/raw/1/1@460769/28376111111>

¹⁸³. ASAB. -Exp. 23" i -Exp. 24". *Expedient d'obres, 1914*. UI: 2.

La línia elèctrica, que començava el seu recorregut a l'estació transformadora anomenada de *Pueblo Nuevo*, –el 1931 serà propietat de la *Cooperativa de Fluido Eléctrico SA*– recorria la Carretera Negra i alguns camins particulars. Iniciava l'itinerari cap al mar per les propietats: Casa Có, Casa Garriga de Dolores Sagrera, Jaime Oller, Jose Ortuño, La Verdadera Mina de Dolores Sagrera, Pedro Vinardell i Andrés Vida (amb un total de 25 pals). Vers la carretera, direcció nord, (27 pals) començava a la propietat de Jaime Alegre i seguia per les d'Isidro Pomares, Fusté i Sallent, i finalitzava a Jaime Fondo. La companyia iniciava la seva recerca de clients o abonats i Sant Adrià de Besòs era dels primers llocs a beneficiar-se de la nova font d'energia.¹⁸⁴

El gener de 1913, quan la central tèrmica està pràcticament finalitzada, va ser visitada pel “*Marqués de Alhucemas, ex ministro de Estado, acompañado del diputado señor Lamorena y de los directores de la Compañía «Energía Eléctrica de Cataluña», visitó la importantísima Central Térmica que dicha Sociedad está construyendo en San Adrián de Besos. El señor García Prieto recorrió minuciosamente todas las obras que están ya a punto de terminarse, quedando agradablemente impresionado no sólo de la rapidez con que se han llevado a cabo, sino también de la importan» da que revisten, dedicando, con tal motivo, grandes elogios a la «Energía Eléctrica de Cataluña».*¹⁸⁵

Carles Isler presenta un projecte d'ampliació el 3 d'abril de 1913, de nou, i sol·licita permís per a construir una nova sala de calderes i uns annexos, així com dues noves xemeneies que se situarien paral·leles a les dues anteriors i amb les mateixes característiques tècniques.¹⁸⁶ La construcció de la tèrmica va ser un esdeveniment tècnic de primer ordre. Així, el novembre de 1912: *–La Asociación de Ingenieros industriales visitará el próximo domingo, a las diez y media de la mañana, las construcciones que en San Adrián del Besos*

¹⁸⁴ *–La extensión de las redes de distribución eléctrica de EEC fue acompañada de un aumento progresivo del número de abonados. Así, en 1913, que fue el primer año en que se suministró energía eléctrica, la cifra de abonados era de 9.650. Este número casi se duplicó al año siguiente al alcanzarse la cifra de 16.121 abonados. Tres años más tarde, en 1917, esta cantidad se había incrementado de forma notable al alcanzarse los 37.401 abonados y en 1923, que fue el de la incorporación de ésta al grupo de la Barcelona Traction, contaba ya con 72.835 abonados”* NADAL, Francesc, *op. cit.*, 1994, pàg. 104. *–En 1925, como producto de la integración de Energía Eléctrica de Cataluña, la Barcelona Traction superaba los 250.000 abonados. En los cinco años siguientes agregó 100.000 nuevos consumidores, y en 1935 la cifra de abonados superaba los 435.000 (cuadro VII.23).”* CAPEL, Horacio; URTEAGA, Luis. *–El triunfo de la hidroelectricidad y la expansión de la canadiense”*. A: CAPEL, Horacio (director). *Las Tres Chimeneas. Implantación industrial, cambio tecnológico y transformación de un espacio urbano barcelonés*. Vol. II. Barcelona: FECSA, 1994, pàg. 77. En format digital (2015) a Scripta Vetera. Edición Electrónica de Trabajos Publicados sobre Geografía y Ciencias Sociales. Barcelona: Universidad de Barcelona, núm. 111: <http://www.ub.es/geocrit/sv-111.htm>. Aquest article és una excel·lent i completa història de la BTLP o canadenca.

¹⁸⁵. LV, 16 gener 1913, pàg. 4.

¹⁸⁶. ASAB. –Exp. 19”. *Expedient d'obres, 1913*. UI: 2.

*está ejecutando la «Energía Eléctrica de Cataluña.» [...] que pone a disposición de los ingenieros sus automóviles para trasladarlos desde el local de la asociación (Pelayo, 9), hasta la obra».*¹⁸⁷

L'Associació d'Arquitectes de Catalunya, de la qual era soci Joan Maymó, també va visitar la central tèrmica el 1913, i en un article de l'anuari n'exposa les característiques arquitectòniques: *—Els edificis de dit establiment visitat per la Associació d'arquitectes estan emplaçats en grans extensions de terrenys més de dotze hectàrees. El conjunt de les construccions imposa per la grandiositat de formes i lo folgament que han sigut previstos tots els serveis de tant complicada instal·lació, qual projectes es deuen als arquitectes D. Lluís Homs i D. Eduard Ferres. Les sales de calderes per a 20.000 HP. Cadascuna, la sala de màquines per a turbines també de 20.000 HP. cada una són edificacions summament complicades i en les quals s'han resolt problemes constructius molt importants. Però lo més interessant és sens dubte la celeritat en què s'han conduït les obres que als cinc mesos d'haver-se comensat la cimentació, se cobrien les grans sales de màquines, calderes i quadres. A aquesta celeritat ha contribuït la construcció amb formigó armat de que es componen totes les estructures.*¹⁸⁸ Les obres les feia la companyia *Construcciones y Pavimentos* (abans Miró Trepas y Cia)¹⁸⁹, que va avarar des dels terrenys de l'ECCSA el primer vaixell fet totalment de formigó.¹⁹⁰

Les visites a la tèrmica foren contínues, la publicitat que aquesta aportava era notable i molt important per a la captació de clients i d'inversors, el 26 de gener de 1914 era: *—... la Asociación Profesional de Dependientes del Comercio y de la Industria, de esta ciudad, á San Adrián de Besos, para visitar la grandiosa fábrica de la Compañía «Energía Eléctrica de Cataluña», de cuya visita y de las deferencias que para ellos usaron los ingenieros de la Compañía, quedaron altamente reconocidos los expedicionarios.*¹⁹¹

La situació de la companyia era complicada, i a l'octubre de 1913 va sol·licitar un nou emprèstit de 25.000 obligacions hipotecàries a 500 ptes. nominal cadascuna i a un interès del 5% anual, lliures d'impostos (aval 40 milions de ptes.) amb la Banca Arnús.¹⁹² Aquest

¹⁸⁷. LV, 8 novembre 1912, pàg. 3.

¹⁸⁸. —Visita a la Central de Reserva de la Energía Eléctrica de Catalunya a Sant Adrià de Besòs". *Anuari de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya*. Barcelona. 1913, pàg.131.

¹⁸⁹. LV, 30 abril 1912, pàg. 3.

¹⁹⁰. El 30 març 1918, la Societat *Construcciones y Pavimentos de Barcelona* va construir a les drassanes de Sant Adrià de Besòs, situades als terrenys de l'ECCSA un vaixell de 450 Tn en ciment armat que fou avarat el 15 d'agost. LV, 16 agost 1918, pàg. 7.

¹⁹¹. LV, 27 gener 1914, pàg. 12.

¹⁹². —Anunci". LV, de Octubre 1913, pàg. 2.

emprèstit mostrava la seva situació. El primer consell d'administració fou remodelat el 3 de març de 1913, amb l'entrada de directius de l'empresa competidora, *Riegos y Fuerza del Ebro*, entre ells el mateix Pearson, fundador de la Canadenca, des d'aquell moment dels dotze membres del consell 6 eren de RFE.¹⁹³ Lògicament, la presència al consell d'aquests directius obeïa al canvi accionarial succeït durant les successives ampliacions de capital efectuades; a finals de 1912, el grup de la Barcelona Traction controlava el 49% de totes les accions. Fins el 1914, el comitè directiu va estar integrat per Paul Bizet, René Koechlin i Emili Riu; a partir d'aquesta data, Paul Doumer en seria el nou president i el comitè va ampliar-se amb dos membres més, P. Azaria i P. Rossier. Entre l'any 1921 i el 1923, sota la presidència (amb alguna interrupció) de Daumer, es produirà la crisi financera de la companyia¹⁹⁴ i la seva integració, el juny de 1923, a la canadenca. El nou equip directiu (gener de 1924) va estar presidit per E. Finson, amb F. Laman com a vicepresident, Eugeni Maëder, vocal (Director l'any 1915) i A. Viñas, secretari; van exercir els seus càrrecs fins la seva dissolució definitiva l'abril de 1925, quan va integrar-se a l'estructura empresarial de la canadenca.

La central tèrmica adriana resta definitivament finalitzada, pel període que estudiem, l'any 1933, amb l'ampliació de diversos edificis.¹⁹⁵ Les instal·lacions, l'any 1929, van quedar sota el control, de l'empresa *Unión Eléctrica de Catalunya*, que alhora va controlar l'EECSA (1923) quan va perdre la batalla davant de la *Barcelona Traction, Light and Power Company*, fundada per l'enginyer nord-americà Frederick Stark Pearson, el 1911 a Toronto, Canadà –per la qual cosa l'anomenaren, la canadenca–.¹⁹⁶ Així explicaven les característiques de la tèrmica adriana: *–Para el caso excepcional de sobrevenir una época de estiaje extraordinario disponen las Compañías de dos Centrales térmicas, situadas en San Adrián, a 6 km. de Barcelona, y en la calle del Marqués del Duero, en esta Capital, respectivamente, y ambas provistas de los perfeccionamientos más modernos. La primera de estas Centrales, emplazada entre el mar y la vía férrea de la costa, fue construida*

¹⁹³. –El primer consejo de administración de EEC estuvo compuesto por pàg. Azaria, administrador delegado de la CGE; Paul Bizet, administrador general de la Compagnie d'Électricité de Marsella; Ubaldo Castells, delegado de la Compañía Española de Electricidad; Paul Doumer, presidente de la CGE; R. Koechlin, administrador general de la sociedad Alta Italia; y Dietrich Nachenius, director general de la SSIE; Alfred Wieland, administrador comercial de la Banque Commerciale de Bale; y Emili Riu. [...] Els nous directius del 1913 van ser: "Así, F.S. Pearson, H.M. Hubbard, G.H. Archibald, E.D. Trownbridge, A.W.K. Billings y Luis Comulada, todos ellos directivos de La Canadiense fueron nombrados miembros de dicho consejo, del que dejó de formar parte A. Wieland." NADAL, Francesc, *op. cit.*, 1994, pàg. 86.

¹⁹⁴. Les xifres dels deutes de l'EECSA es poden consultar a: NADAL, Francesc, *op. cit.*, 1994, pàg. 117-120 (taula).

¹⁹⁵. ASAB. –Exp. 41". Expedient d'obres, 1933. UI: 16.

¹⁹⁶ –La Barcelona Traction, Light & Power Company Limited se constituyó el 12 de septiembre de 1911 en Toronto, bajo las leyes del Canadá, con un capital social de 40.000.000 de dólares dividido en 400.000 acciones de 100 dólares cada una." CAPEL, Horacio; URTEAGA, Luis, *op. cit.*, 1994, pàg. 62.p.

completamente de hormigón armado y consta de una espaciosa sala donde se hallan instalados tres turbo-alternadores, dos de 6.000 kW. y otro de 15.000 kW., representando un total de 40.000 HP. Perpendicularmente a esta sala se encuentran los edificios para las calderas, comprendiendo dos amplios locales, con un total de 16 generadores capaces para producir cada uno 12.000 kg. de vapor por hora, a la presión de 15 atmósferas. El agua para la condensación se toma del mar por medio de un sifón que funciona con bombas por el vacío y la conduce a depósitos de decantación, de donde la extraen las bombas de los condensadores. La estacada que sostiene los tubos del sifón avanza 450 m. mar adentro, siendo construida de hormigón armado y sosteniendo cuatro tubos de hierro fundido de un metro de diámetro. El cuadro de distribución y los servicios auxiliares se hallan instalados en un anexo lindante con la Sala de máquinas. En otro edificio separado se encuentra la Sala de transformación de 22.000-80.000 voltios, con la entrada de las líneas 80.000 voltios de las Centrales hidráulicas. Otros edificios, aislados también, albergan el taller de reparaciones, el almacén, las oficinas y habitaciones para el personal".¹⁹⁷

De tota manera, el 19 de juliol de 1930, Daniel Boixeda, enginyer de la companyia, demanava permís a l'ajuntament per a instal·lar una estructura de 22.000 volts a la intempèrie, construïda amb perfils normals, amb ciments i amb plataformes per als transformadors de formigó.¹⁹⁸ I encara, el 1934, es va sol·licitar una ampliació de l'estació receptora i la construcció d'un pis a dalt de l'edifici existent.¹⁹⁹

La central, per poder abastir-se del carbó necessari pel seu funcionament, estava connectada amb la via del MZA d'on li arriba el carbó: *— procedente del puerto de Barcelona, de las minas de Calaf o del resto de España. Con el fin de asegurarse una parte del combustible necesario para hacer funcionar sus centrales térmicas, EEC compró o adquirió los derechos de explotación de diversas minas de carbón. Así, en abril de 1912 se acordó comprar a E. Riu las minas de carbón conocidas como La Pallaresa, la Rabella, La Pallaresa segunda, así como la mina de hulla conocida como Paquita. Al año siguiente, en junio de 1913, se decidió poner bajo la dirección del Sr. Littel la explotación de las minas de Sossís cerca de la Pobla de Segur. Tres años más tarde, en octubre de 1917, ante los graves problemas de abastecimiento de carbón originados por el bloqueo marítimo alemán, se consideró rentable la explotación de las minas de carbón de Calaf, que eran propiedad de*

¹⁹⁷. UNIÓN ELÉCTRICA DE CATALUÑA, *La producción de electricidad en las centrales hidroeléctricas y térmicas de Riegos y Fuerzas del Ebro, S.A., Energía Eléctrica de Cataluña, S.A., Compañía Barcelonesa de Electricidad, S.A.*, Barcelona: Artes Gráficas, Sucesores de Henrich y Cia., 1929, pàg. 28-29.

¹⁹⁸. ASAB. —Exp. 6". *Expedient d'obres, 1933*. UI: 14.

¹⁹⁹. ASAB. —Exp. 9". *Expedient d'obres, 1933*. UI: 17.

*Eléctrica de Mollet, una de las principales filiales de EEC. Así, en abril de 1918 se iniciaron los trabajos preparatorios para poder explotarlas y en julio de ese mismo año se suministraron 50 toneladas de carbón a la térmica de Sant Adrià.*²⁰⁰ Durant la guerra no només es va patir el problema de l'abastiment de carbó, sinó també l'augment extraordinari de preu, que va passar de les 122,58 ptes. la tona del 1917 a les 243,42 del 1918.

L'any 1914, el procés d'electrificació es va accelerar i la situació de l'empresa empitjorà per factors econòmics i d'errors de gestió. El cas de l'arribada de l'energia elèctrica de l'EECSA a la indústria del gènere de punt de Mataró pot ajudar a entendre la situació: *"... la construcción de una línea de alta tensión que permitiría distribuir el fluido eléctrico. Esta línea pertenecía a la compañía Energía Eléctrica de Cataluña S.A, muy activa desde entonces. EECSA contaba con la energía producida por una turbina de vapor instalada en la central de San Adrián del Besos. Durante el mes de febrero de 1913 los accionistas de EECSA optaron por ceder sus participaciones a La Canadencia. Es por este motivo que cuando Energía Eléctrica de Cataluña S.A. fue finalmente autorizada a instalar una línea de alta tensión en Mataró subrogó el permiso a la Sociedad General de Electricidad S.A. En el proyecto de distribución de la electricidad por parte de EECSA se cita como ventaja básica del nuevo servicio y el abaratamiento del precio de KW/Hora, que favorecía la electrificación de muchas empresas, la mayor parte de las cuales seguían trabajando con energía producida por el vapor, y también se daba paso a la sustitución del alumbrado de gas por iluminación eléctrica. Los inicios del suministro eléctrico fueron especialmente conflictivos. En marzo de 1914, la delegación de Mataró de la Cámara Oficial de Industria de Barcelona dirigió una carta a la sede barcelonès, en la que se criticaban abiertamente los abusos cometidos por la empresa Energía Eléctrica de Cataluña S.A. contra sus abonados. Los problemas de suministro eléctrico afectaban, especialmente, a los industriales de la ciudad que ya contaban con la electricidad como principal fuerza motriz. Las razones del descontentamiento provenían de los frecuentes cortes de suministro explicables, en un principio, por el hecho de que la sociedad estaba en período de constitución pero que, sin embargo, se repitieron con posterioridad. Junto a estos cortes se producían también problemas asociados a los cambios de tensión o voltaje que perjudicaban el normal desarrollo de la producción industrial, tanto en lo que hace referencia a la propia utilización de esa fuente energética como fuerza motriz, como a su uso en la iluminación de las naves. Y a todo esto había que añadir que las reparaciones, debido a la fragilidad y a la poca consistencia de los fusibles en muchos casos,*

²⁰⁰. NADAL, Francesc, *op. cit.*, 1994, pàg. 90.

*se efectuaban con importantes retrasos por parte de la compañía. Además, el trato que dispensaba ésta a sus usuarios no era satisfactorio, ya que la empresa no contaba con ningún responsable dedicado específicamente a recibir las quejas y atenderlas. Los efectos producidos por la irregularidad y lo cambio de voltaje en el suministro eléctrico para la actividad industrial no pueden considerarse menores. Provocaron un mayor y más rápido desgaste de la maquinaria y, como consecuencia, una reducción salarial, a la práctica, en los trabajadores que cobraban por producción. También un sobre coste salarial para los empresarios cuyos operarios cobraban semanales. Bajo estas circunstancias, el coste final de la producción industrial del punto en las empresas mataronesas aumentó. Con el tiempo, aunque de una forma más lenta de lo deseado, los inconvenientes asociados a la generalización del suministro eléctrico fueron resolviéndose. Que existiesen problemas técnicos no afectó a la rápida generalización del uso eléctrico en la industria...”*²⁰¹

A Sant Adrià de Besòs, les relacions amb l'EECSA van ser complexes. Així, el gener de 1916, comunica a l'ajuntament que havia d'instal·lar 28 bombetes als barris de: La Mina (4), Sant Adrià de Besòs (7), Escuelas (13) i Baurier (4); però el consistori diu que a les escoles només n'hi ha quatre, per la qual cosa encara en queden 11 per instal·lar, és a dir, només se n'havien instal·lat disset.²⁰² El carrer Eduard Maristany, davant de la tèrmica, encara al setembre de 1923 estava sense urbanitzar. L'alcalde sol·licita a l'EECSA que es faci càrrec de l'obra, el mes de novembre envia les condicions en què acceptaria l'encàrrec, entre elles un preu màxim de 15.000 ptes. i efectuar-les amb el suport tècnic de Joan Maymó. Encara l'any 1928 l'ajuntament li reclamava 5.000 ptes. per aquestes obres.²⁰³ L'enfrontament es va produir amb l'arribada de la Segona República, com hem explicat al capítol anterior, quan la companyia no deixava lliure pas a la platja (1931) o no volia pagar l'impost sobre la inspecció industrial acordat per l'Ajuntament (1934-1936).

La central tèrmica adriana, com deia la pròpia companyia, tenia com a funció combinar la seva activitat amb les centrals hidrolítiques dels Pirineus, per quan aquestes no podien abastir a Barcelona per qualsevol problema tècnic o natural (sequera o manca de cabal dels rius), ho fes la central del Besòs. L'any 1914, la central hidroelèctrica de Capdella (Pallars Jussà, Lleida, Pirineus) i la tèrmica de Sant Adrià proporcionaven una potència de

²⁰¹. LLONCH, Montserrat. *Tejiendo en red: la industria del género de punto en Cataluña (1891-1936)*. Barcelona: Publicaciones de la Universitat de Barcelona, 2007, pàg. 69.

²⁰². ASAB. *LAPA*, 23 gener 1916, Vol. 3, foli, 5.

²⁰³. ASAB. *LACPA*, 20 febrer 1928, vol. 13, foli, 21.

70.000 CV (40-45.000 CV, la tèrmica). Transportaven l'energia per les noves línies d'alta tensió, de 10, 20 i 80 mil volts i per una xarxa de transport de 500 km.²⁰⁴

L'EECSA organitzava, com era habitual, activitats de caire publicitari i/o social fortament paternalista, entre aquestes, les colònies municipals de vacances d'estiueigs a Capdella. Així, el 7 de maig de 1922: *—En la fábrica de electricidad 'La Térmica' de San Adrián del Besos, se celebró la fiesta con que el director general de la Energía Eléctrica de Cataluña Mr. Maeder obsequia los escolares de la colonia municipal de vacaciones que sostiene la referida empresa y que veranea en Capdella. Asistieron al acto el presidente de la comisión municipal de colonias escolares señor Barbey, los vocales señores Quirós, Soler y Roig, Turró, Constanti, Domènech y Bracons y el secretario señor Palau. Fueron recibidos por Mr. Maeder, su esposa, y el alto personal de la fábrica y después de haber visitado las diferentes dependencias enterándose del funcionamiento de la maquinaria, pasaron al jardín, donde se les obsequió con un lunch. Seguidamente se efectuó el reparto de tres premios y un accésit que consistieron: para el primer premio, 40 pesetas y dos libros; para el segundo, 30 pesetas y dos libros, para el tercero, 25 pesetas y dos libros y para el accésit, 15 pesetas y dos libros, a los escolares, que mejor desarrollaron el tema 'Excursión de Capdella, a Gerri de la Sal'.*²⁰⁵

L'any 1923, l'EECSA va ser controlada per la Barcelona Traction, la canadenca, que entra a formar part de la *Unión Eléctrica de Cataluña*, el que afavorí el seu creixement. De fet, a partir del 1925, ja disposava de tres centrals hidroelèctriques: Capdella (1914) que produïa 34.000 CV; Molinos (1919), 21.000 CV i Ribes 8.500 CV, a més a més de la tèrmica de Sant Adrià que produïa 40.000 CV, potència que mantindria fins 1939. L'absorció va significar la unificació de les instal·lacions productives i de les línies de transmissió i de distribució de les dues grans companyies, *Riegos y Fuerza del Ebro* i l'EECSA, la qual cosa va convertir a *Unión Eléctrica de Cataluña* en la indústria elèctrica més important de Catalunya i d'Espanya. I, alhora, a la central adriana en la més important de la nova empresa i també de Catalunya i d'Espanya.

La central adriana, com hem dit, va ser construïda en ciment armat i era: *— una instalación hermosísima y amplia, con material moderno, utilizándose como central de reserva y de socorro*".²⁰⁶ La seva producció, el 1923, ascendia als 103.500 CV, la seva xarxa

²⁰⁴. —Una obra gigantesca". *ABC*. Madrid. 22 febrer 1914, pàg. 11.

²⁰⁵. *LV*, 7 de maig 1922, pàg. 8.

²⁰⁶. GARRO, Enrique. —Las grandes instalaciones hidroeléctricas. La Sociedad Energía Eléctrica de Cataluña". *ABC*. Barcelona. 7 març 1925, pàg. 2.

de transport tenia una longitud de 1.4191 km i la de distribució 339 km. El 1924 tenia 80.264 abonats i produïa 178.541.429 Kw/h.²⁰⁷

Entre 1914 i 1925, l'EECSA tenia tres turbines –el 1918 se'n van trencar dues i, el 1923, una d'aquestes va ser substituïda per una nova de 15.000 HP– amb una potència de 40.000 HP o CV que generaren 195.373.517 kWh, cosa que representava el 12,85% de la producció total, que va ser de 1.519.458.007 kWh, i aquesta producció es va fer bàsicament en el període 1914-1919²⁰⁸, ja que durant la Primera Guerra mundial la tèrmica adriana, a causa de l'esforç productiu el gener de 1918, només disposava d'un únic grup turbogenerador de 6.000 CV en funcionament, els altres dos, de 6.000 i 12.000 CV, estaven avariats. No serà fins l'any 1923, com ja hem explicat, que es va instal·lar un nou turbogenerador, de 15.000 CV i de 873.000 ptes. –fabricat per la Compagnie Electro Mécanique als seus tallers de Baden– i de tres transformadores construïdes per la Westinghouse. El març de 1923 la tèrmica adriana tornà a funcionar a ple rendiment, i produí aquest any 14.000.000 de kWh –el preu mitjà del kWh era de 18,80 ptes., el 1923; de 12,48 ptes. el 1918 i 15,24 ptes. el 1920–²⁰⁹ per tal de compensar la manca de producció hidroelèctrica.²¹⁰

L'energia produïda a Sant Adrià de Besòs va arribar a Mataró i fins la frontera amb França i, des de Montcada, Montmeló i Granollers als Pirineus.²¹¹ El control d'aquesta àrea de distribució, com podem comprendre, no és casual i és el resultat de la situació de l'empresa el 1913 quan: *–El 1 de febrero de 1913 Spanish Securities adquirió 19.600 acciones ordinarias y 4.900 partes de fundador de EEC, lo que representaba el 49% del capital social de la empresa, y las cedió a la BT (Canadenca). Eso hizo posible firmar un acuerdo entre las dos sociedades para dividirse el territorio, evitando la duplicación de las líneas. Según dicho convenio, la parte norte de Cataluña se asignaba a EEC.*²¹²

Durant la construcció de la tèrmica es produïren diversos accidents, la qual cosa, si observem les fotografies de les obres²¹³ i les condicions en què es treballava a l'època, no era gens excepcional: *–Ayer ingresaron en el Hospital de la Santa Cruz dos obreros albañiles que trabajando en la fábrica de electricidad de San Adrián de Besos sufrieron algunas heridas de*

²⁰⁷. *Ibidem*, pàg.2.

²⁰⁸. NADAL, Francesc, *op. cit.*, 1994, pàg. 114 (taula).

²⁰⁹. CAPEL, Horacio; URTEAGA, Luis, *op. cit.*, 1994, pàg. 62.

²¹⁰. NADAL, Francesc, *op. cit.*, 1994, pàg. 110.

²¹¹. NADAL, Francesc, *op. cit.*, 1994, pàg. 122 (plànol).

²¹². CAPEL, Horacio; URTEAGA, Luis, *op. cit.*, 1994, pàg. 35.

²¹³. ANC. Fons: ANC1-211. Fuerzas Eléctricas de Cataluña, S.A. (FECSA). *Fotografies de la construcció de la tèrmica de Sant Adrià de Besòs*, especialment: N-22855 fins N-22860 i altres. [En línia, consultat en 2015]. Disponible a internet: <http://bit.ly/12A4xc4>

*pronóstico reservado. Se llaman José María Segarra, de 50 años, domiciliado en la calle de San Clemente, núm. 5 y Antonio Navarro Iribaren, habitante en la calle de Aliada, núm. 10, tienda”.*²¹⁴

La conflictivitat laboral es va produir ja des de l'inici de les activitats de l'empresa, com en el cas de una vaga de solidaritat, el febrer de 1915: *“En la fábrica de Energía Eléctrica de San Adrián del Besos, se declararon ayer en huelga 12 obreros descargadores de carbón por solidaridad con un compañero despedido.”*²¹⁵ El 1919, en solidaritat amb la vaga de la Canadencia, els treballadors van romandre en vaga del 2 al 21 de març, però la central continuà en funcionament amb personal tècnic de l'exèrcit i de l'armada. També va participar a les vagues del sector elèctric, com la del 16 de març de 1934, amb la perpètua presència de la Guàrdia Civil.

El reglament de treball de la companyia pels tallers i per la fàbrica del municipi, similar a d'altres analitzats, va ser lliurat per Eugenio Maëder,²¹⁶ director de la societat a l'ajuntament, el 24 de març de 1915.²¹⁷

A l'article 1, ens mostra el control sobre els treballadors, als qui sempre els reclamaven referències, per tal d'evitar contractar persones que defensessin els seus interessos com a obrers, estiguessin sindicats o no: *“Artículo 1.- Para ingresar como operario, la Sociedad se reserva el derecho de exigir: 1º- Certificado del di timo taller o fábrica en el cual prestaba sus servicios. 2º.- Identificar su personalidad. 3º.- Solicitud de ingreso según modelo de la Sociedad. 4º.- Para los menores de edad la conformidad de padre, madre o de quien corresponda, y presentación de los documentos que la Ley exija, los cuales quedarán bajo la custodia de la Sociedad.”*

La jornada laboral era de deu hores de treball i sempre supeditada als interessos de la companyia, que la podia perllongar i no es tolerava cap endarreriment: *“Artículo 2º.- Las horas ordinarias de trabajo serán diez. El horario será señalado por la Sociedad que cambiará las horas de entrada y salida, siempre que lo considere necesario, previo avise. Artículo 3º.- No se tolerará ningún retraso en la hora de entrada, fuera de casos extraordinarios y por causa justificada. En ningún caso se permitirá la entrada al operario que retrasare más de media hora, el cual no podrá entrar hasta la hora del almuerzo. Se descontará al operario que se hubiese retrasado más de cinco minutos, la parte*

²¹⁴. LV, 12 juliol 1912, pàg. 3.

²¹⁵. LV, 21 febrer 1915, pàg. 4.

²¹⁶. A la fitxa d'empresa consta que el seu nom era Charles i no Eugeni, com a la documentació de Sant Adrià de Besòs.

²¹⁷. ASAB. Documentació de la JLRS, rebuda el 24 de març de 1915. Capsa: 1124.

correspondiente a su remuneración. Los que falten serán apercibidos por sus encargados, sometiéndolo a la Dirección después de la segunda vez, quien resolverá si procede o no el despido del operario de que se trata”.

El salari es fixava abans de treballar, o per hores o per setmanes, i el pagament s’efectuava per períodes vençuts, que no podien excedir la quinzena (art. 4). L’ambient autoritari era evident a totes les companyies, i a l’EECSA també: *—Artículo 5°.- Durante las horas de trabajo queda prohibido, leer periódicos, cantar en alta voz, comer y toda distracción que pueda mermar la atención que requiere el trabajo. Artículo 6°.- Todo el personal viene obligado a respetar a sus superiores jerárquicos y a todos los demás compañeros e inferiores, sin faltar de obra ni de palabra a ninguno, ni promover altercados ni discusiones. Artículo 7°.- Cada operario viene obligado a dar conocimiento a su superior de cualquier lesión que se ocasionare durante las horas de trabajo, por leve que ella fuese. Y asimismo tendrán obligación de participar cualquier accidente o avería que ocurra en el material”.*

L’empresa deia que: *—Artículo 8°.- Los operarios podrán celebrar con la Sociedad el contrato de trabajo, según las condiciones que por escrito estipulen, y a las cuales deben sujetarse respectivamente”.* Però reconeixia que, com que podia no existir contracte, s’informava que l’operari podia ser acomiadat en qualsevol moment. En canvi aquest, per tal de deixar la feina, havia d’avisar amb una setmana d’antelació: *—Artículo 9°.- No existiendo contrato escrito, todo operario podrá despedirse cuando le convenga, avisando a lo menos con siete días de antelación, y asimismo podrá efectuarlo el patrono. En uno y otro caso, ninguna de las partes tendrá derecho a reclamar a la otra indemnización por tal motivo, ni átono de horas de trabajo, que no sean aquellas ya devengadas y no satisfechas. La Compañía podrá prescindir en el acto de los servicios de cualquier operario, pagándole el jornal correspondiente a siete días de trabajo. Sin embargo, la Sociedad no deberá dar aviso previo ni pagará indemnización alguna en el caso de que el obrero sea despedido por justa causa.”*

Finalment, com a totes les empreses, s’havia de llegir i d’acceptar el reglament per poder treballar-hi: *“Artículo 10°.- Todo el personal está sujeto a la fiel observancia del presente Reglamento que se leerá antes de su entrada, no pudiendo efectuarlo a no estar conforme con el mismo”.*

La Guerra civil, com assenyala Urteaga, va tallar en sec: *—El brillante ciclo de desarrollo hidroeléctrico abierto en 1914 [...]. Durante el curso de la guerra se registró un*

continuado descenso del consumo de electricidad, que afectó, sobre todo, al consumo industrial”,²¹⁸ que va paraitzar el procés d’expansió i la diversificació de la demanda.

El nombre de treballadors va ser de 26, el 1923, i 70 el 1942. L’empresa va ser col·lectivitzada i va entrar a formar part dels *Serveis Elèctrics Unificats de Catalunya*, de la mateixa manera que l’altra central tèrmica propietat de *Catalana de Gas y Electricidad*, llogada per la *Cooperativa del Fluido Eléctrico*. Les tèrmiques i el sector industrial adrianenc (marge esquerre, ambdós costats de la via MZA) van ser objectiu militar del bàndol colpista, sobretot quan aquestes es convertiren en l’única font d’energia elèctrica, en caure les centrals hidroelèctriques dels Pirineus, el 1938, sota control franquista. Els bombardejos al municipi es van efectuar el 17 i 18 d’abril i el 5 de juliol de 1938.²¹⁹

La producció industrial de les empreses adrianenques va anar reduint-se paulatinament, a causa de les dificultats per abastir-les de matèries primeres, per la manca de treballadors o d’energia elèctrica: *—Entre junio y diciembre de 1936 la energía industrial facturada por La Canadiense- se redujo en más de un 30%. En 1937 y 1938, con buena parte de la industria metalmeccánica orientada ya hacia la producción de armamento, el consumo de fuerza motriz siguió cayendo. La demanda de corriente para alumbrado y otros usos no experimentó un descenso tan acusado, aunque desde mediados de 1937 los signos de debilidad eran evidentes. En conjunto, la energía facturada por la Barcelona Traction pasó de 639.000.000 de kWh en 1935, a menos de 300.000.000 en 1938.*”²²⁰

La central tèrmica de Sant Adrià de Besòs, el gener de 1939, va ser dinamitada i va restar fora de servei, de la mateixa manera que les de Fígols, Tortosa, Carrera i les hidroelèctriques de Seròs i Sant Llorenç, només funcionava, i parcialment, la tèrmica de La Mata. En definitiva, el desembre de 1939, la potència instal·lada a les centrals tèrmiques de la Canadenca s’havia reduït a 15.000CV, poc més del 20% de la capacitat disponible el 1935.

²¹⁸. URTEAGA, Luis. *—El proceso de electrificación en Cataluña (1881-2000)*”. A: TARRAGÓ, Salvador (editor). *Obras Públicas en Cataluña. Presente, pasado y futuro*. Barcelona: Real Academia de Ingeniería, 2003, pàg. 355-376. En Linea a Scripta Vetera (2015): <http://www.ub.edu/geocrit/sv-91.htm>

²¹⁹. Biblioteca del Pavelló de la República. Fons Personals FP (Infesta) 17, 32- Bombardeig de Sant Adrià del Besòs i Badalona (5 juliol 1938) per *—Savoia S-79*” comandats pel Coronel Rossanico. Vistes aèries i plànols.

²²⁰. CAPEL, Horacio; URTEAGA, Luis, *op. cit*, 1994, pàg. 78-79.

2.2.2. Catalana de Gas i Electricitat, SA

L'empresa antecessora de la *Catalana de Gas y Electricidad* va ser la *Sociedad Catalana para el Alumbrado por Gas* (SCAG), fundada el 1843,²²¹ dedicada al subministrament de gas per a la il·luminació de Barcelona; el 1896, per tal de poder garantir el futur, va haver de constituir la *Central Catalana de Electricidad* (CCE),²²² i dedicar-se a produir electricitat tèrmica. Dos anys abans, el 1894, va constituir-se la *Compañía Barcelonesa de Electricidad* (CBE), amb un capital de 4 milions de pessetes, aportats per l'Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft (AEG), el Deutsche Bank i la Société Lyonnaise des Eaux; el 1911 passaria a ser controlada per la *Barcelona Traction*, la canadenc. Les dues empreses, enfrontades, produïen energia elèctrica a Barcelona per mitjà de dues centrals tèrmiques, una al paral·lel (CBE) i l'altra al carrer Vilanova (CCE). Les dues es posaren en marxa el 1898. Les innovacions tècniques –corrent alterna i noves turbines– van significar l'aparició de l'energia hidroelèctrica i, com hem explicat a l'apartat anterior, el 1911, dues empreses, la canadenc i nord-americana *Barcelona Traction (Riegos y Fuerzas del Ebro)* i la franco-suïssa *Energia Eléctrica de Cataluña*, van iniciar-ne la producció i la pugna pel control del mercat. La SCAG, davant de la nova situació creada, va constituir la *Sociedad General de Fuerzas Hidro-Eléctricas* (SGFH), el 28 d'octubre de 1911, amb un capital de 10.500.000 pessetes. Els accionistes van ser: la mateix empresa (38%), M. Bertrand i Fill, important empresari tèxtil de Barcelona (38%); i els proveïdors de concessions Francisco Basts i Eugenio López Tudela (24%). L'objectiu de l'empresa era clar, aprofitar les noves oportunitats de negoci en el sector industrial que oferia la nova societat de la segona revolució industrial. Així, l'empresa es constituïa per: *“Dedicarse al estudio, adquisición organización y explotación de toda clase de derechos, concesiones o empresas directa o indirectamente relacionadas con saltos de agua, transporte de fuerza o, medios de transporte urbanos e interurbanos, alumbrado eléctrico o industrias electro-químicas y electro-siderúrgicas y a aquellos otros objetos de licito comercio que se estimen pertinentes”*.²²³

²²¹ “... en 1843 para desarrollarlo la Sociedad Catalana para el Alumbrado por Gas, como sociedad por acciones, con un capital de 6.000.000 de reales de vellón, que suscribieron inicialmente diez accionistas, con una posición preeminente de Lebon y la familia Gil.” FÁBREGAS VIDAL, Pedro-A. “La estrategia eléctrica de catalana de gas y electricidad hace cien años (1890-1930)”. *Comunicación al XI Congreso Internacional de la AEHE*, 4 y 5 de Septiembre 2014, Madrid: Colegio Universitario de Estudios Financieros (CUNEF), pàg. 1. [En línia, consultat en 2015]. Disponible a internet: www.aehe.net/xicongreso/pdfs/s14_fabregas.pdf.

²²² —. el 2 de marzo de 1896 se constituyó la Central Catalana de Electricidad, con un capital de 6 millones de pesetas y como un joint-venture de la Catalana (50%) y Lebon (50%). *Ibidem*, pàg. 5.

²²³. *Ibidem*, pàg. 11.

Els moviments en el sector, el 1912, les fusions d'empreses frustrades –entre la SGFH i l'EEC– o els acords per tal d'accedir a l'energia hidràulica (SGFH) o a les centrals tèrmiques de reserva (EECSA), van generar una nova situació que va significar el control del sector per part de la canadenca i l'aparició d'una nova empresa, el 12 de novembre de 1912, quan la històrica *Sociedad Catalana para el Alumbrado por Gas* va passar a anomenar-se *Catalana de Gas y Electricidad*. El procés va significar una important ampliació del capital social, que va passar de 12.375.000 a 40.000.000 de pessetes, i va absorbir la SGFH, la qual cosa provocà la valoració de la societat en 4.100.000 pessetes, que es van pagar en accions de la nova empresa.

L'empresa va tenir entre els seus principals accionistes a Eusebio Bertrand Serra (7%) i José Mansana (5%). El consell d'administració estava presidit per Álvaro M. Camín López, que fou substituït, el 1922, per Eusebio Bertrand Serra, que ho va ser fins el 1945. També formaren part com a consellers Eugenio López Tudela (1913-1942) i Francesc Cambó Batlle (1913-1923), que era l'home fort de la Lliga Regionalista, catalanista conservador i amb una carrera política i econòmica fortament interrelacionada, on interessos econòmics personals i polítics moltes vegades van barrejar-se.²²⁴

La *Catalana de Gas y electricidad*, el 1913, demanava a l'ajuntament de Sant Adrià de Besòs, poder rectificar i millorar el camí de La Barca, situat a la zona de servei de la via del tren MZA, al marge dret del riu, a prop de la desembocadura, per la qual cosa sol·licitava que aquest fes arribar la demanda a l'Enginyer Cap de la Segona Divisió de Ferrocarrils de la província de Barcelona.²²⁵ Però va ser el 1915 quan la CGESA va adquirir un terreny de 329,239 m² (32,92 ha) a la gran propietària adrianenca, Pilar Bassols de Cabanes.²²⁶ El 7 de maig, l'empresa demanava a l'ajuntament que li comunicessin les condicions econòmiques i generals en les quals els seria atorgat el corresponent permís per a la instal·lació d'una central

²²⁴. ALCALDE CERAVALLS, Rafael. –Cambó a la CHADE: l'inici dolç i el final amarg". *Recerques*. Barcelona. 2006, núm. 52-53. L'article exposa les pràctiques corruptes de Cambó, com a fundador i un dels principals directius de la *Compañía Hispano-Americana de Electricidad* (CHADE), i altres exemples similars. Com quan Cambó apareixia com a receptor de diners de la RFE com a contribució electoral (p. 213); o implicat en la concessió dels tramvies de Barcelona: –*La segona guia, fosca, prové de les relacions entre el Cambó advocat i regidor de l'Ajuntament de Barcelona, la concessió municipal a Tranvías de Barcelona...*" pàg. 214; fins i tot col·laborant en la tramitació d'expedients de la canadenca: –*l'altra carta, de 24 de desembre, també mostra Cambó davant del fràgil equilibri entre la prevaricació oberta, molt estimada ja des d'aquells anys pels gestors estrangers del grup BT –en aquest cas referit a la filial Compañía Barcelonesa de Electricidad– i la prevaricació moderada que sembla propugnar Cambó com a via més útil.*" pàg. 215-216.

²²⁵. ASAB. –Exp. 34". *Expedients d'obres, 1915*. UI: 2

²²⁶. ACA. Fons d'Hisenda, TER-1, lligall, 1236. Consta que la propietat que fou adquirida l'any 1915 era: –*Una extensión de tierra de regadio eventual cereales, yermo y arenales de cabida (329,239 m²) adquirida por compra a D^o Pilar de Bassols de Cabanes.*" També a l'apèndix del amillament de Sant Adrià de Besòs del 1932-33.

tèrmica de 100.000 kW de força, per decidir si s'executava tot el projecte sencer o bé per parts. El 26 de maig de 1915, l'arquitecte va enviar a la companyia les condicions en què es podien realitzar les obres, un informe amb deu clàusules.²²⁷

La primera i la segona condició van ser l'obligació de presentar per duplicat els plànols de les construccions, ja que només s'autoritzarien les obres recollides en aquests i qualsevol modificació calia notificar-la. La tercera i la quarta condició mostraven l'aplicació de la Reial Ordre de 6 de novembre de 1902 (sobre bastides), que obligava a les empreses a garantir la seguretat dels obrers i de tercers (transeünts) i a fer-se càrrec dels danys; alhora que imposava l'acompliment de totes les mesures de seguretat habituals: tanques, cartells, senyals, etc. La cinquena exigia la presentació d'un plànol de les línies elèctriques, caixes de derivació, fusibles, etc., que es construïrien per a distribuir l'electricitat. Els tècnics municipals havien de tenir lliure accés a les obres per exercir els controls adients, segons recollia la sisena condició. S'autoritzava a l'empresa, amb la setena condició, a instal·lar tota la maquinària necessària (calderes, motors, turbines, etc.), per tal de produir els 100.000 kW autoritzats. Les obres s'havien de realitzar en un màxim de quinze anys (condició vuitena). La novena fixava els arbitris del permís de construcció en 25.000 ptes., ja que era impossible quantificar els impostos corresponents al projecte, donada la seva magnitud; també recollia la possibilitat d'ajornar el pagament restant (10.000 ptes.), si els terrenys de l'empresa passessin a formar part d'un altre municipi abans de finalitzar l'obra. La desena i darrera condició era el fet d'informar a la companyia mitjançant aquest informe.

La CGESA va acceptar les propostes municipals, el pagament de les 15.000 ptes. per permís d'obres (clàusula novena) i, obeint el que ordenava la clàusula desena, li ho va comunicar, el 2 de juny de 1915. Finalment, Ernesto von Wild, director de la secció d'electricitat de la CGESA, demanava, el 6 de març de 1920, la legalització de la construcció de la central tèrmica: edificis i annexos per als serveis de transformació i de producció d'energia fins a cent mil Kilowatts.²²⁸ Les característiques de l'obra van quedar detallades a la memòria presentada per l'empresa i signada per l'enginyer Ricardo Margarit. La ingent quantitat de sorra i grava –també aigua– necessàries per les obres es va poder obtenir del riu Besòs gràcies a la corresponent autorització governamental; les condicions del permís

²²⁷. ASAB. –Exp. 34. Informe”. *Expedients d'obres, 1915*. UI: 2

²²⁸. ASAB. –Exp. 3”. *Expedients d'obres, 1922*. UI: 4

explicitaven el lloc on podia efectuar-se la recollida, 140 metres per sota del pont del MZA i la quantitat estipulada, 800m³.²²⁹

Les obres de la tèrmica van patir diferents vicissituds, entre d'altres, els problemes amb l'empresa constructora, *Miró y Trepát*. El 23 d'agost de 1918, el Sindicat de paletes del contractista Miró y Trepát va convocar un vaga que va afectar les instal·lacions de la CGESA: *—El Sindicato de albañiles ha acordado extender la huelga del Hotel Ritz a, las restantes obras de que el contratista el señor Miró y Trepát. Con motivo de este conflicto ocurrieron algunos incidentes en la fábrica de La Catalana de Gas que en San Adrián del Besos construye el señor Miró y Trepát.*”²³⁰

Els edificis destinats a estació de transformació i central tèrmica de reserva per a la producció d'energia elèctrica van ser construïts en una propietat: *— de San Adrián del Besos y en la zona delimitada (Plano nº 1) por la línea del Ferro-carril del litoral, orilla derecha del rio Besós, el mar Mediterráneo y el ramo de Guerra. De estos terrenos, cuya superficie total es de 326.239 m², solo se han utilizado hasta la fecha los comprendidos en el perímetro indicado en el plano nº 2 que abarca una superficie aproximada de 103.000 m² ...*”.²³¹

El edificis i les instal·lacions construïts constaven: d'una nau per acollir una sala de calderes i grups generadors, que ocupava la part central del conjunt dels edificis i instal·lacions construïts en el perímetre de 10,3 ha, i d'una superfície de 2.400 m². Estava dividida en dues sales, a cadascuna de les quals hi havia instal·lades vuit calderes que formaven parelles. *—La batería de la sala I comprende 2 grupos de 2 calderas cada uno, tipo Babcock & Wilcox cuyas características son: Superficie de calefacción = 301m², de calentamiento = 36 m², de emparrillado = 55 m². Presión del vapor = 12 Kg i Temperatura del vapor = 300°C. y dos grupos de calderas tipo «GARBE» de las siguientes características: Superficie de calefacción = 360 m², de calentamiento = 130 m². Presión del vapor = 15 Kg, Vapor recalentado = 360°C. En la sala II hay instalada una batería de 8 calderas tipo “GARBE” iguales a las indicadas anteriormente.*”

²²⁹. Vegeu les condicions a: Ministerio de Fomento: Dirección General de Obras Públicas. *—Servicio Central de Puertos y Faros, Autorizando a la Sociedad Catalana de Gas y Electricidad para extraer gravas y arenas del río Besós, en término municipal de San Adrián de Besós*”. *Gaceta de Madrid*, 12 de juliol de 1919, núm. 193, pàg. 153-154. [en línia, consultat en 2015]. Disponible a internet: <http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1919/193/A00153-00154.pdf>

²³⁰. LV, 24 agost 1918, pàg. 2.

²³¹ ASAB. *—Exp. 3*”. *Expedients d'obres, 1922: Memoria relativa a la central tèrmica de producció i estació transformadora de energia elèctrica de la «catalana de gas y electricidad s. a.» sita en el término municipal de San Adrián de Besos, con detalle de los edificios*. UI: 4.

Hi havia quatre xemeneies, una per cada grup de dues calderes, que eren: “*de palastro, de tiro forzado sistema ‘Prat’ y de una altura total de 25 metros sobre el nivel del piso de la sala de calderas. El tiro forzado se establece por un ventilador a baja presión accionado por un motor de 40 HP a 220 voltios. El tiro inducido es obtenido por 4 ventiladores centrífugos por sala, movidos por motores de 25 HP a 220 voltios*”.

L’aigua d’alimentació de les calderes la subministren tres pous artesianes, és elevada a un dipòsit regulador de 80 m³ de capacitat i per mitjà de tres bombes centrífugues accionades per motor elèctric estaven ubicats en un edifici contigu. L’aigua del dipòsit regulador és distribuïda entre els altres per mitjà de quatre bombes; dos sistemes ‘Sulzer’ centrífugues horitzontals, de 72 m³ de rendiment horari a 4000 revolucions per minut, a alta pressió, mogudes per turbines de vapor i unes altres dues iguals, però de 2900 revolucions per minut i accionades per motors trifàsics de 80 HP a 220 volts. L’aigua per als condensadors procedia d’un dipòsit de decantació que aprofitava les filtracions del riu i del mar.

Les sitges del carbó per a l’alimentació mecànica de les calderes disposa d’un elevador de catúfols i una corretja distribuïdora per a cada sala de calderes, i d’un dipòsit general que podia emmagatzemar 10.000 tones, i que estava situat sota aigua per a una millor conservació.

L’edifici de sala de màquines, de 2.210 m², estava situat al costat de les calderes i estava destinat a sala de grups generadors, que foren els següents: *1º- Los grupos turbo-alternadores trifásicos de 1.300 KW y uno de 6000 KW con sus correspondientes condensadores alimentados por las calderas de la sala I; 2º- Los grupos turbo-alternadores trifásicos de 6000 KW con sus condensadores, alimentados por las calderas de la sala II;- y 3º- Los grupos turbo-alternadores de 12.000 KW alimentados por la batería de calderas de la sala II*”.

En el mateix edifici hi havia els quadres de maniobra i d’accionament dels aparells destinats a la distribució de les dos classes de corrent generades a la central tèrmica, l’alterna trifàsica, una de 6.000 volts i una altra 220 volts i la contínua trifàsica a 150 volts, la maniobra dels aparells es feia a distància per a major seguretat dels operaris.²³²

Un altre dels edificis fonamentals de la tèrmica era el que acollia a l’estació transformadora. Aquesta rebia l’electricitat generada a les centrals hidroelèctriques per dues

²³². “*La corriente trifásica a 220 voltios necesaria para los agregados auxiliares está suministrada por tres transformadores estáticos de relación 6000/220 voltios con refrigeración de agua. La corriente continua viene generada por dos grupos convertidores de 200 kW de corriente trifásica 6000 voltios a continua a 150 voltios y por un grupo elevador de 220 voltios, trifásico a 150 voltios continua de una potencia de 24 kW y una batería de acumuladores compuesta de 86 elementos suministra la corriente continua en caso de interrupción.*” ASAB. —Exp. 3. Memòria”. *Expedients d’obres*, 1922. UI: 4.

línies de transport de 100.000 volts, que transformaven aquesta a 50.000 volts, mitjançant quatre transformadors estàtics de 9000 kWh de potència cadascun, i refrigerats per un serpentí submergit en aigua, pel qual circulava oli impulsat per un motor bomba. En cas d'estiatge o interrupció, la central tèrmica actuava com a reserva i produïa energia elèctrica a 6000 volts, que es transformava a 50.000 volts per tres transformadors de 9.000 kWh. del mateix tipus que els anteriors. Finalment, tenia un altre transformador idèntic, però de 50.000/11.000 volts o de 7.500 kWh, que subministrava el corrent d'intercanvi amb la tèrmica de l'EECSA.

D'altra banda, les línies de sortida de la central eren: dues subterrànies amb cable monofàsic i dues aèries de 50.000 volts; tres línies de 6.000 volts subterrànies a la subcentral del carrer Vilanova de Barcelona; una línia a 5.000 volts mixta a Sant Andreu del Palomar i, per últim, una mixta de 6.000 volts a la *Sociedad General de Electro-Metalurgia* de Sant Adrià de Besòs.

Els altres edificis de la central van ser: *—Un chalet destinado a habitaciones para los Ingenieros (Plano nº 5). Un chalet para las oficinas (Plano nº 6). Locales adecuados para las bombas de los refrigerantes, almacenes y taller mecánico, así como para cocheras. (Planos nº 8, 9 y 10).*” L'enginyer de la Catalana, exposava la qualitat de les obres i de les mesures de seguretat per als treballadors i les instal·lacions: *“En la construcción de los edificios que constituyen la Central térmica se ha conseguido obtener la mayor suma de perfeccionamiento en lo referente a la higiene y comodidad del personal empleado en la misma, por medio de una ventilación adecuada, limpieza, iluminación etc. de todos los locales. En las instalaciones de maquinaria y líneas eléctricas de transmisión se han tenido en cuenta todas las precauciones que exigen las leyes y la práctica aconseja para obtener la máxima seguridad del personal, colocando para-rayos, puestas a tierra, maniobras a distancia y protección de las líneas por medio de interruptores automáticos. Finalmente debe hacerse constar que la Central está dotada de un botiquín sanitario para casos de urgencia, camilla y aparatos extintores de incendio.”*²³³

L'arquitecte municipal, el 24 de març de 1920, va enviar el corresponent informe sobre les condicions en què es concediria el permís d'obres a la CGESA, aquest recull les ordres i obligacions relatives al reglament de policia de ferrocarrils i les específiques municipals, següents: la paret de tancament de la fàbrica s'havia de situar a tres metres del límit dels terrenys del ferrocarril; abans d'efectuar-se el tancament caldria la intervenció de la MZA; no es podrien ocupar els terrenys de la MZA amb materials, bastides, etc.; les aigües no

²³³. ASAB. —Exp. 34. Informe”. *Expedients d'obres, 1915*. UI: 2.

podien anar ni directament ni indirectament als terrenys del ferrocarril; les obres s'havien d'efectuar amb material de qualitat i, finalment, qualsevol dany o deteriorament seria responsabilitat de la CGESA.

Finalment, l'arquitecte, Joan Maymó, el 26 de juny de 1922, accepta la legalització de les obres, dos anys després de presentar-se els plànols sol·licitats (7 de març de 1920) i cinc anys després de la petició del permís d'obres (7 de maig de 1915) i de la seva aprovació per l'ajuntament (23 de maig de 1915), és a dir, el projecte de la central tèrmica va necessitar set anys per poder executar-se. L'explicació podria haver estat: *—La llunyania dels aprofitaments i dificultats de tota mena van fer que Catalana no pogués començar la distribució de la seva electricitat a Barcelona fins al 1918, amb anys de retard respecte als competidors*²³⁴, i *—Así, durante los años críticos de la Gran Guerra, debió basar toda su producción en los generadores de vapor, incurriendo en grandes pérdidas. Según Carles Sudrià, en 1919 su cuota de mercado se había reducido al 3%. [...].*” Un cop posada en marxa: *—La nueva central térmica se inauguró en 1919, y tras una fuerte ampliación de capacidad a finales de los años veinte, se transformó en la planta de mayor potencia de las que existieron en Cataluña antes de la Guerra Civil. En realidad, la capacidad térmica de las grandes compañías, lejos de disminuir, siguió aumentando con el paso de los años aunque a menor ritmo que la capacidad hidráulica.*”²³⁵

L'informe de legalització de la central feia un resum del procés administratiu seguit per la construcció i de les obres efectuades, una valoració positiva de la feina feta i algunes consideracions i condicions finals. Així, l'arquitecte Maymó, afirmava respecte a la seguretat: *“Debe hacerse constar, que tanto en la construcción de los edificios que constituye la Central —térmica como en todas las dependencias y construcciones anexas no se ha regateado por la empresa— medio alguno para obtener el máximo de perfección en lo referente a la higiene y comodidad del personal, dotando a las construcciones de una adecuada ventilación, limpieza, iluminación etc. etc. y de una seguridad bien estudiada para la manipulación de las corrientes en alta tensión.”* Les dues condicions que imposava l'ajuntament eren: *—Que a partir del límite de la propiedad de la Compañía de los ferrocarriles de Madrid, Zaragoza y Alicante se deje un ancho de metros diez y cincuenta centímetros libres de toda construcción para destinarlos a calle, tal como se señala por línea encarnada sobre el plano nº 2 de la planta general. Si en esta faja de 10,50 metros se levantara cualesquiera clase de*

²³⁴. SUDRIÀ, Carles, *op. cit.*, 2013, pàg. 46.

²³⁵. CAPEL, Horacio; URTEAGA, Luis, *op. cit.*, 1994, pàg. 52 i 58.

construcción se considerará abusivo y no será por lo tanto en ningún concepto. Que todas las aguas sucias sean debidamente conducidas al mar.”²³⁶

La connexió de les dues centrals tèrmiques adrienenques, com hem explicat, no era una qüestió baladí simplement tècnica, sinó molt important des del punt de vista econòmic. Així, a partir del 1917, *Riegos y Fuerza del Ebro* (empresa elèctrica de la canadenca) va subministrar energia a l’EECSA (3 cèntims kWh) mitjançant un transformador instal·lat a Sants, i l’abril de 1918 l’EECSA, *Catalana de Gas y Electricidad* i *Riegos y Fuerza del Ebro*: “*alcanzaron un acuerdo para crear un comité de dirección conjunta dedicado a tratar cuestiones de interés común como la fijación de las tarifas eléctricas o el respeto mutuo de la clientela adquirida, pero también a cuestiones relativas a la compra y venta de energía entre compañías*”.²³⁷ En definitiva, l’objectiu de les companyies elèctriques, malgrat l’aparent –o més o menys real– rivalitat, era crear un monopoli privat de l’energia.²³⁸ En el cas de l’intercanvi d’energia efectuat l’any 1921 entre la canadenca i l’EECSA, i abans de l’absorció d’aquesta per la primera (1923), semblava que s’amagava l’interès a retardar la instal·lació del ~~turbogenerador~~ *en la central de Sant Adrià del Besos, que, tal como se ha señalado, entró en funcionamiento en 1923. Sin embargo, durante ese año Riegos y Fuerza del Ebro suministró a EEC más de 3.000.000 de kWh.*”²³⁹

La col·laboració entre les diverses companyies elèctriques, la batalla per l’increment dels preus (es farà, el 1919), la lluita pel control del mercat elèctric i l’intent del capital alemany d’entrar en el negoci de l’energia a Catalunya, expliquen l’origen de la concentració empresarial i el domini del sector per part de la canadenca, des de 1923 fins la Guerra Civil. Només dues empreses de menor entitat, la *Catalana de Gas y Electricidad* i la *Cooperativa de Fluido Eléctrico* (creada el 1921 amb un capital de 25,3 milions de pessetes) intentaven fer front al gegant, però aviat van sorgir problemes: ~~tanto~~ *de producción como de comercialización. En 1927 pudo llegar a un acuerdo de arrendamiento con la compañía Catalana de Gas y Electricidad, lo cual le permitió acceder al mercado barcelonés. Pese a todo, la capacidad de producción de la Cooperativa de Fluido Eléctrico era insuficiente para atender la demanda, y hubo de depender año tras año del fluido suministrado por las empresas del grupo canadiense*”²⁴⁰, és a dir, de l’altra central tèrmica adrienenca.

²³⁶. ASAB. –Exp. 34. Informe”. *Expedients d’obres, 1915*. UI: 2.

²³⁷. NADAL, Francesc, *op. cit.*, 1994, pàg. 115.

²³⁸. ASAB. –Exp. 3. Informe legalització”. *Expedients d’obres, 1922*. UI: 4

²³⁹. NADAL, Francesc, *op. cit.*, 1994, pàg. 115.

²⁴⁰. CAPEL, Horacio; URTEAGA, Luis, *op. cit.*, 1994, pàg. 70. Sudrià data els fets a l’any 1928, SUDRIÀ, Carles, *op. cit.*, 2003, pàg. 27.

La vella central tèrmica del carrer Vilanova no podia ampliar-se, per la qual cosa la CGESA decidí, el 1913, construir la central adrianenca en uns terrenys de 300.000 m² en la desembocadura del riu Besòs, i s'encarregà la maquinària a Suïssa. El 1918, la central que encara estava, com hem vist, en procés de legalització municipal, va tenir una potència inicial de 12.000 kW. Finalment, “... escribiendo el ingeniero Diego Mayoral: «El martes 6 de agosto a las 12h 16m sincronizó el que suscribe la Central de Seira con el sistema general conectado a la Central Térmica de San Adrián, suministrando a la línea toda la carga absorbida en aquel momento por los abonados». Más adelante, en 1922 la tensión de la línea de transporte se elevó a 130.000 voltios, siendo la primera vez que se alcanzaba esta tensión en Europa, llegando la central a disponer de su máxima potencia de 21.600 kW en 1924.”²⁴¹

En aquest primer període de funcionament el problema més greu que va haver d'afrontar, i sense gaire èxit, va ser el de la crisi del carbó: *“Los efectos de la crisis del carbón sobre Catalana de Gas fueron muy relevantes, la dependencia del carbón era muy alta, y más por el retraso de las instalaciones hidroeléctricas que no entraron en operación hasta 1918, con la central de Seira [...] la capacidad de generación de beneficios de la sociedad que empezaron a descender en 1915 y 1916, entrando definitivamente en pérdidas en 1917 y 1918, y no remontando hasta 1919 y 1920 en que se recuperó una cierta normalidad en el mercado de carbones por el fin de la guerra, y adicionalmente entraron en explotación las instalaciones hidroeléctricas”*.²⁴²

La *Cooperativa de Fluido Eléctrico*, com hem vist, s'havia constituït (1920) per un grup d'industrials que volien assegurar-se el subministrament elèctric per a les seves fàbriques, enfront de la canadenca, entre els promotors estava la pròpia família Bertrand lligada a CGESA. La Cooperativa, el 1926, es va transformar en *Compañía de Fluido Eléctrico* i, en 1927, va inaugurar central tèrmica d'Adrall (Lleida) i, finalment, el 1928, va llogar el negoci elèctric de CGESA, i va connectar la tèrmica d'Adrall amb la de Sant Adrià de Besòs amb una línia de 100.000 volts.

El 20 de maig de 1930, la CGESA va presentar una sol·licitud al consistori en què demanava una pròrroga de deu anys a l'autorització concedida el 23 de maig de 1915, per tal de finalitzar les obres i les instal·lacions necessàries per arribar a la força de 100.000 volts, prevista en el projecte autoritzat. La memòria de l'arquitecte municipal recollia la demanda de l'empresa, realitzada pel subdirector de CGESA, Ricardo Margarit i Calvet, on s'explicava

²⁴¹. FÁBREGAS VIDAL, Pedro-A., *op. cit.*, 2014, pàg. 13-14.

²⁴². *Ibidem*, pàg. 15-16.

que el motiu de la sol·licitud era la finalització, el 2 de juliol de 1930, del permís concedit per quinze anys i per instal·lar una potència de cent mil volts, per la qual cosa es feia un resum de la potència instal·lada: *—Ahora bien; las instalaciones practicadas hasta la fecha solo llegan, como consta a los ilustres técnicos de esa Municipalidad, a la potencia de 14.600 kW, estando actualmente practicándose la instalación de otro grupo de 20.000 kW, con lo cual la fuerza total instalada hasta ahora sumará 34.600 kW, lo que dista mucho de las 100.000 kW. autorizados, puesto que si bien en 6 de marzo de 1920 se solicitó de este Ayuntamiento según la cláusula primera del permiso general, la legalización de seis grupos con una potencia total de 44.600 kW, solo fueron instalados 14.600 kW., por no ser precisos, en aquel entonces. Actualmente, teniendo en cuenta, los adelantos de la técnica moderna, se ha decidido sustituir el grupo de 6.000 y uno de los de 12.000 kW. por el que se está terminando de montar, de 20.000, según se pone en conocimiento de VS en instancia separada.*²⁴³

Així doncs, només s'havia instal·lat una tercera part de la potència autoritzada, per la qual cosa l'empresa, que afirmava que en vuit o deu anys podria assolir el seu objectiu, va demanar pagar, per una pròrroga de deu anys, les deu-mil pessetes restants del permís d'obres, ja que el càlcul del cost del permís d'obres (clàusula nou), segons aquesta, era sobre el total de la potència sol·licitada. L'arquitecte, el 19 d'agost de 1930, en el seu informe recorda a la companyia que la clàusula nou només recollia la possibilitat d'aplaçar el pagament en cas d'agregació dels terrenys on aquesta estava situada. Donat que el termini finalitzava, i que l'agregació per part de Barcelona podia ser un fet real, demanava que es realitzés el pagament, per a no perjudicar els interessos del municipi, i encara més quan aquest tenia en marxa obres de millores en tot el poble per a les quals necessita aquests ingressos. El 10 d'octubre de 1930, la comissió d'obres de l'ajuntament desestima la petició i obliga a la CGESA a satisfer immediatament el deute pendent. La comissió permanent municipal de Sant Adrià de Besòs, en sessió de 9 de novembre de 1930, ordena que el pagament s'efectuï en el termini de tres dies a partir de la notificació signada per l'alcalde, José Royo (11 de novembre de 1930). Ricardo Margarit Subdirector de CGESA, en un escrit dirigit a la corporació el 2 de desembre de 1930, recorda *—la cordialidad de la relaciones que siempre han mediado entre esa Corporación y esta Compañía*", però manifesta la seva disconformitat amb l'acord adoptat respecte a la sol·licitud feta; però no es dóna per vençut i intenta sortir-se'n amb una proposta previsible: que pagaran immediatament les deu mil pessetes *— con tal que el Ayuntamiento reconozca explícitamente que el pago de esa cantidad [...] queda esta compañía autorizada*

²⁴³. ASAB. *Informe*". Expedients d'obres, 1930-1931. UI: 15.

para realizar sine die todas las obras e instalaciones necesarias para la producción en nuestra central térmica hasta cien mil quilovattios y su distribución al exterior”, i afegeix que les obres es fan a l’interior de l’empresa i que en res afecten a la població ni al municipi. Finalment, el 15 de gener de 1931, la comissió d’obres de l’ajuntament –el 18 del mateix mes, ho va fer la Comissió municipal permanent–, aprova la proposta de pròrroga feta per la CGESA, i fixa la finalització del permís d’obres necessàries per arribar als cent-mil kilowatts per al 27 de maig de 1940.

El reglament de treball de la *Central Catalana de Electricidad*, secció elèctrica de la *Catalana de Gas y Electricidad, SA*, que va ser lliurat a l’ajuntament el 22 d’octubre de 1918, es dividia en nou articles i vuit apartats, i ens mostra quina era l’organització interna de l’empresa, les seccions que tenia i com s’entenien les relacions laborals a principis del segle XX. L’article primer obligava tots els operaris a obeir el reglament. El primer apartat (art. 2n), de la mateixa manera que els altres analitzats, obligava el treballador a portar certificats dels llocs on havia treballat, però, a més a més, totes les dades dels seus pares, i indicava que abans de començar se li comunicava el salari que percebria.

De la admisión. Art. 2º- Para ser admitido en la fábrica, deberá justificar:

- a) Ser mayor de 18 años y menor de 45.*
- b) Estar vacunado dentro del período que marca la Ley.*
- c) Sujetarse a reconocimiento médico, cuando se exija. Citar casa donde ha trabajado, mediante exhibición de los certificados.*
- d) Su domicilio, naturaleza, profesión, estado, nombres y domicilio de sus padres.*
- e) Ningún obrero será admitido en definitiva hasta después de 15 días de ensayo, durante el cual podrá ser despedido o dejar su trabajo avisando con tres días de anticipación.*
- f) Al entrar un operario se conviene el jornal que ha de ganar.*

L’apartat 2n (article 3r) era el referent a l’acomiadament, i es dividia en voluntari o de la companyia. L’acomiadament podia ser arbitrari, ja que no hi havia cap possibilitat de defensa davant d’una decisió de l’empresa i es podia fer de forma immediata sense el pagament dels vuit dies preceptius d’avís, que sí que eren obligatoris pels obrers:

El despido. Art. 3º- El despido podrá ser voluntario o de la Compañía.

Despido voluntario. Ningún obrero admitido definitivamente podrá dejar su trabajo sin notificarlo con ocho días de anticipación.

Despido de la Compañía. A todo operario se le avisará con ocho días de anticipación, el día en que ha de dejar el trabajo o se le despedirá abonándole estos ocho días.

Podrá ser despedido, no obstante, sin derecho a reclamación, ni abono de los ocho jornales en los siguientes casos:

- a) Si falta al respeto debido a sus Superiores.*
- b) Si no obedece con puntualidad las órdenes que se le comuniquen.*

- c) *Cuando no cumpla con las disposiciones del presente Reglamento.*
- d) *Por dañoso perjuicios causados en la CENTRAL.*

L'apartat 3r (article 4r) era el referent al treball i estava dividit en les cinc seccions de què constava l'empresa: calderes, màquines i turbines, elèctrica, taller i fusteria, i magatzem. Es dividia en voluntari o de la companyia. La jornada normal era de nou hores o vuit alternant totes les setmanes –algunes els peons podien treballar-ne fins a deu–, la durada depenia de la secció de treball i de la qualificació professional:

Del Trabajo. –Art 4º.- Para los efectos de la organización del trabajo, éste estará dividido en 3 ó 5 secciones, en la siguiente forma:

a) Sección de calderas

Jefe de calderas.

Fogoneros y ayudantes de fogonero, trabajando ocho horas y cambiando de turno todas las semanas Caldereros, ayudantes y peones, con nueve horas de trabajo.

Servicio escorias, con 8 (ocho) horas de trabajo, turnando.

Servicio carbón y limpieza, con nueve horas de trabajo.

b) Sección de máquinas y turbinas

Jefe de máquinas.

Segundo maquinista con nueve horas de trabajo.

Engrasadores y ayudantes, con ocho horas de trabajo turnando todas las semanas.

Limpiadores de máquinas y peones, con nueve a diez horas de trabajo.

c) Sección eléctrica

Jefe de la Sección.

Ayudantes de cuadro, trabajando ocho horas y turnando.

Personal de limpieza de Convertidores y Dinamos, con nueve horas de trabajo.

Personal de motores y arcos, con nueve horas de trabajo.

d) Taller i carpintería

Jefe de taller.

Encargado, trabajando nueve horas.

Operarios, trabajando nueve horas.

Peones agregados, trabajando nueve horas.

e) Almacén

Encargado con nueve horas de trabajo.

Peones agregados, con nueve horas de trabajo.

L'apartat 4t (article 5è) concretava el pagament de les hores extraordinàries, durant les tres primeres hores aquesta retribució era ínfima, la qual cosa significava perllongar, gairebé sense cost, la jornada laboral d'una persona si era adient a l'organització de la producció:

-Horas extraordinarias. Art. 5º.- Las horas extraordinarias se pagarán: las 3 siguientes a la jornada ordinaria con 0,05 ptas. de aumento por hora y las restantes con el 50% de aumento”.

L'apartat 5è (article 6è) feia referència als deures dels caps, que eren de caràcter tècnic i repressiu, no tant per la manca de diligència en el treball -que també ho eren-, sinó des del punt de vista de defensa general dels interessos de la companyia –inclosos els suposats sabotatges: trencar eines o instal·lacions de forma intencionada–; una funció fonamental era que aquests podien proposar a l'empresa l'acomiadament de qualsevol treballador, la qual cosa els conferia un poder extraordinari, però alhora també suposava l'enfrontament amb els operaris.

Deberes de los jefes. Art. 6º.- Actividad, constancia y carácter, predicando con el ejemplo, atento con sus inferiores y respetuoso con sus Superiores, con lo que se ganarán la confianza de éstos y el afecto de aquéllos.

- *Repartir el trabajo según las aptitudes de cada uno, evitando el favoritismo.*
- *Proponer el empleo de los operarios bajo su responsabilidad o el despido de aquéllos que fuese necesario, sea por la escasez de trabajo o por los intereses de la Compañía.*
- *Cumplir con las órdenes de sus Superiores y transmitir las a sus operarios, vigilando el mejor cumplimiento de aquellas.*
- *Hacer las nóminas y llenar los partes anotando las observaciones que crean oportunas.*
- *Avisar a los Jefes de otras Secciones siempre que haya alguna operación que interese a ellos, evitando el que por falta de cohesión se produzcan perjuicios.*
- *Llevar un libro de sus máquinas (calderas, dinamos, turbinas máquinas) anotando las averías y sus causas y modos que crea conveniente para evitarlas.*
- *Tener una lista de las piezas de recambio de uso más corriente, avisando cuando haya falta de ellas y vigilar las piezas que por desgaste estén en peligro de rotura o sea conveniente cambiar.*
- *Poner en conocimiento de sus Superiores las roturas de cristales, bombillas, herramientas, siempre que se suponga segunda intención.*

L'apartat 6è (article 7è) feia referència als deures dels obrers, que són les habituals de submissió a les ordres, sense discussió, com ara, no moure's del seu lloc de treball i ser diligents i productius. En el cas de la Catalana, es fa referència explícita a no discutir ni de política ni de religió ni de qualsevol tema aliè al treball, la qual cosa incloïa també documents escrits.

Deberes de los operarios. art. 7º.- Acatar las órdenes de sus superiores y ejecutar los trabajos que se les confíen, con la mayor escrupulosidad y menor tiempo posible.

- *Es responsable de los trabajos que se le confíen, así como de las máquinas y útiles de que haga uso.*
- *El obrero que deje su sitio sin permiso o motivo justificado, será castigado.*

- *Al que se retrasase, se le descontará del jornal el tiempo que tardare en ocupar su puesto.*
- *También será castigado el que faltase al trabajo sin previa autorización.*
- *Los castigos podrán consistir, según las faltas, en uno o más, días de suspensión de empleo y sueldo.*
- *Se prohíbe durante las horas de trabajo, mantener discusiones políticos, religiosas ni de ninguna clase, así como también, lecturas ajenas al trabajo y sostener conversaciones que no estén relacionadas con el mismo.*
- *El mero hecho de trabajar en la Central supone que se aceptan las disposiciones de este Reglamento, dándose por despedido el que faltare a cualquiera-de las cláusulas-del mismo.*
- *Queda prohibido introducir extraños en la Central.*
- *Todo obrero debe velar por la limpieza de los locales de que haga uso.*

Del pago. Art. 8º.- El pago de los jornales será semanal, empezando la semana el VIERNES y terminando el JUEVES. El día de pago será el sábado por la tarde, de 3 a 6.

Toda reclamación sobre moneda o cantidad deberá hacerse en el acto, haciéndolo con corrección y en buena forma, con el bien entendido de que se le atenderá siempre que la razón le asista.

Enfermedades y accidentes. Art. 9º.- Todo lesionado en fábrica o enfermado trabajando en la misma, será atendido por el médico de la Central, el cual cursará los partes oportunos, recibiendo el accidentado, conforme con la Ley del 30 de Enero de 1900, la mitad de su jornal, mientras dure la incapacidad temporal y reservándose el derecho de contratar seguro con Compañía Aseguradora debidamente autorizada por el Gobierno.

En caso de enfermedad, el Sr. Ingeniero-Jefe debe ser avisado desde el primer día de ausencia a fin de que no se dé el caso de encontrarse con la plaza ocupada, ya que el que no avise en el término de 24 horas, se considerara como si abandonase el trabajo espontáneamente.

El nombre de treballadors era 157, el 1923 i 70, el 1942. Durant els períodes de construcció o ampliacions, l'empresa publicava a la premsa les ofertes de llocs de treball, els anuncis sol·licitaven normalment empleats qualificats: *—Cerrajeros mecánico Faltan. Catalana de Gas y Electricidad. San Adrián del Besos*²⁴⁴. L'elevat nombre de treballadors de l'any 1923, correspon al període de les grans obres d'ampliació de la central.

La conflictivitat obrera a la CGESA, abans de la dictadura de Primo de Rivera, va esclatar, el 15 juny de 1923, quan en un comunicat, el Sindicat d'empleats i obrers de la CGESA demanaven als obrers que no acceptessin l'increment de sou que volia fer efectiu l'empresa perquè no respectava l'acordat amb els treballadors, i també plantejaven la possibilitat de fer vaga. Els obrers adrianencs, segons la premsa, s'oposaren a secundar la vaga: *—El sindicato de Cía. «Catalana de gas y electricidad» Se nos ruega la publicación del*

²⁴⁴. LV, 19 juliol 1918, pàg. 18.

siguiente aviso: “Enterada La directiva del Sindicato de empleados y obreros de la «Catalana de gas y electricidad» de que a partir de esta fecha la empresa intentará hacer efectivo a los empleados un aumento irrisorio en los sueldos, desentendiéndose de las bases presentadas por el sindicato, se advierte a todos los empleados, que no cobre ninguno más que el sueldo que hasta hoy han venido percibiendo» y que, por lo tanto-, no acepten bajo ningún concepto el aumento en cuestión, habiéndose de tratar de este asunto en la asamblea general que ha de celebrarse el próximo domingo».

—Respecto al suelto publicado en nuestra edición anterior recogiendo, el rumor de que el expresado Sindicato proyectaba plantear el paro, nos escriben varios empleados de la Compañía., rogándonos que rectifiquemos la noticia que dicen que «en el ánimo de los sindicados, que lo han sido la mayoría por amenaza y coacción, no cabe lo que dice dicho suelto y nos opondremos a ello por todos los medios a nuestro alcance. Las bases a que se refieren, fueron aprobadas por menos de cien socios de los 700 de que se compone el Sindicato, no habiendo prestado su apoyo la mayoría por haber declarado la gerencia, por conducto de la dirección que el personal quedaba aumentado de sueldo desde el día 1 del corriente y que la Dirección creía haberlo hecho a satisfacción de todos los empleados».

*—También nos dicen que los obreros de la Catalana de gas y electricidad (sección tèrmica de San Adrián del Besos), de acuerdo con los obreros de las demás subcentrales protestan asimismo del propósito de ir al paro”.*²⁴⁵

Els contenciosos amb els veïns es centraren en les molèsties causades per l'emissió de gasos, fums i carbonissa; el 24 d'octubre de 1931, la CGESA, ara llogada per la *Cooperativa de Fluido Eléctrico*, informa a l'ajuntament que intentarà reduir al mínim les molèsties ocasionades per despreniments de fums, sempre que això no posi en perill el subministrament elèctric. Un altre conflicte, de caire social però lligat a qüestions de seguretat, es produirà entre setembre del 1924 i febrer del 1925, amb el *Club de football Adrianense* per la ubicació del camp de futbol molt a prop d'una línia d'alta tensió (130.000 volts) de la CGESA.²⁴⁶

La vaga general convocada per la CNT, el 9 de maig de 1933, va centrar part de les seves accions en l'aturada del transport públic i en el tall del subministrament elèctric. La premsa informava del fracàs de la vaga, així com de coaccions i sabotatges, el que resulta força contradictori, si tenim en compte el nombre d'accions realitzades i els talls de subministrament produïts entre el dia 9 i el dia 12 de maig. Reproduïm, l'article sencer –i no

²⁴⁵. LV, 15 juny 1923, pàg. 5.

²⁴⁶. ASAB. *Correspondència, 1924-1925*. Capsa: 503.

només les accions o les repercussions d'aquestes a les dues centrals tèrmiques adrienenques—, ja que demostra la importància estratègica del subministrament elèctric, la complexitat tècnica de la xarxa i com les autoritats dediquen un intens control policial al conjunt del servei: *—EL MOVIMIENTO EXTREMISTA. El fracaso de la huelga en Barcelona. COACCIONES Y ACTOS DE SABOTAJE. Los actos de sabotaje en las líneas eléctricas. Al objeto de informar a nuestros lectores con la mayor precisión posible respecto al intento de dejar a oscuras las poblaciones, como al parecer se proponían los elementos directores del actual movimiento anarcosindicalista, estuvimos ayer tarde en las oficinas de las dos Compañías que en Barcelona suministran el fluido eléctrico. En la dirección de Riegos y Fuerza del Ebro nos dijeron que a la una cincuenta y ocho de la madrugada habían notado un disturbio en las líneas de 110.000 voltios por avería en los cables de Santa Margarita a Sans y San Andrés. El disturbio se debió a haber sido derribados con explosivos los castilletes 33, 34 y 35, instalados cerca del Hospital de leprosos de Horta.*

A las 3'30 se produjo otro disturbio en las líneas de 80.000 y 111.000 voltios, saltando tres líneas entre Pobla, Manresa, Casa Barba y San Adrián, habiéndose localizado la avería en la sección de Manresa, Casa Barba, donde se encontraron con que habían sido derribados también con explosivos dos castilletes de la línea de 110.000 voltios de la Cooperativa de Fluido Eléctrico en el cruce con las de Riegos y Fuerza del Ebro, cayeron los cables de aquella sobre la línea de esta última Compañía. Retirados éstos cables, a las diez de la mañana de ayer y previa reparación de uno de los cables de Riegos y Fuerza que se había fundido por el cortocircuito que se estableció, pudo ponerse en servicio la línea.

Las averías de las líneas III y IV, que son las de Casa Cadena-San Andrés, tardaran dos o tres días en ser reparadas; pero entretanto se han montado unos postes provisionales para restablecer rápidamente la corriente en una línea. Este trabajo se confiaba tenerlo terminado por todo el día de ayer. Los actos de sabotaje que mencionamos han ocasionado los siguientes paros: En la línea de 11.000 voltios, Casa Barba, doce minutos; en la de 221000 voltios, Manresa, ocho minutos; en la de San Adrián, diez minutos- en la de Vic, dos interrupciones de un minuto cada una, y en la de Gerona, tres interrupciones, también de un minuto cada; una. La Compañía para asegurar el Servicio puso en marcha la central de vapor de la calle de Mata, a las cinco de la madrugada, con una carga de dos mil voltios, y la de San Adrián a las seis treinta y siete, con carga de cinco mil voltios. Además, Riegos y Fuerzas del Ebro suministró a la Cooperativa de Fluido Eléctrico tres mil kilovatios de socorro en la calle de Méjico a las cinco veinte; mil a las seis veintitrés en Gracia, y doce mil

a las diez en San Andrés. Después de facilitarnos los datos expuestos, nos manifestó la Dirección técnica la satisfacción que sentía por el hecho de que el personal todo, tanto el dirigente como el obrero, hubiera procedido con tanta diligencia y celo. En la Cooperativa de Fluido Eléctrico nos manifestaron que, conocedora la empresa, por los rumores que hasta ella habían llegado, de que existían propósitos de efectuar actos de sabotaje en sus líneas de transporte de energía, procuró en la noche del lunes al martes adoptar todas aquellas precauciones que estimaba necesarias para evitar el perjuicio que a sus abonados pudiera ocasionarles la interrupción del suministro de fluido eléctrico. A las 2'35 de la madrugada comunicaron a la Compañía, desde la Sociedad Unión Eléctrica de Cataluña, que, con explosivos, habían sido derribados dos postes de las líneas de alta tensión que alimentan a una de sus estaciones de transformación. Con este motivo se facilitó a dicha compañía, de común acuerdo, el paso de su fluido por una de nuestras líneas en substitución de las saboteadas. Media hora después se oyeron fuertes detonaciones en las cercanías del lugar por donde pasan las líneas de ambas compañías, cerca de Barcelona. Era la explosión de "potentes bombas que habían sido colocadas en la base de cuatro castilletes correspondientes a dos de las líneas de las inmediaciones de San Adrián del Besos. Mientras el personal del servicio técnico inspeccionaba las líneas para determinar y reparar las averías, se reprodujeron las explosiones en otros castilletes, quedando derribadas dos torres metálicas de 38 metros de altura, enclavadas en el término de Tarrasa, una de ellas correspondiente a la línea de alta tensión que enlaza Barcelona con la Central Hidroeléctrica de la Compañía en Huesca. Estos postes, al derrumbarse, arrastraron cerca de un kilómetro de línea, que fue a caer sobre los hilos de otros castilletes, de las dos compañías, en forma tal, que dejaron grandemente averiadas seis grandes arterias que alimentan de fluido eléctrico a Barcelona. Esta relativamente grave avería, no privó, sin embargo, de fluido a los abonados de la Compañía, que utilizó las baterías de corriente continua con que cuenta, asegurando con ello el servicio. Puesto en movimiento el personal de la Compañía, en breves horas efectuó unas reparaciones provisionales, con lo que a las siete y media de la mañana quedaban dos de las mencionadas líneas averiadas en servicio, y éste normalizado a las 7'45. De nuestra conversación con los técnicos de ambas compañías, podemos deducir que, con haber sido importantes las averías producidas en las líneas, no lo fueron esenciales para determinar un apagón en la ciudad. Es difícil –nos dijeron–, dados los medios con que cuentan las compañías, ya sea conectando unas líneas con otras, ya haciendo pasar el fluido por otros hilos, que, con atentados como los ocurridos, y aún mayores, se

*consiga privar de fluido a la población. Por otra parte, las centrales térmicas y aun los acumuladores son fuente de fluido suficiente para que los barceloneses, y en general todos los abonados, dispongan, durante el tiempo que se tarde en reparar las averías, del fluido indispensable, una vez atendida la iluminación pública. La Catalana de Gas. Los directores técnicos de la Compañía Catalana, que suministra todo el gas que se consume en Barcelona, nos manifestaron que en sus diversas fábricas se había trabajado con toda normalidad, sin que las coacciones que sobre sus obreros se habían hecho, produjeran efecto alguno. Es –nos manifestaron– que muchos obreros se dan cuenta de que prestan un servicio público. Desde luego, añadieron, aunque todas las precauciones estaban adoptadas, no ha habido necesidad de apelar a ellas; pues el trabajo se efectuó con toda normalidad. Las precauciones. Las autoridades adoptaron ayer, horas antes de empezar el trabajo, las precauciones necesarias para evitar que la orden de huelga general dada por el Comité de la CNT se cumpliera en nuestra ciudad. Al efecto las fuerzas de la Guardia civil, Seguridad y Asalto fueron distribuidas durante la madrugada en los puestos donde mayor es la afluencia de obreros y de un modo especial en las cercanías de las fábricas o depósitos de electricidad, gas y agua. Los obreros acuden al trabajo. A la hora habitual, puede decirse que la inmensa mayoría de los obreros acudió al trabajo y las labores empezaron de un modo normal, salvo en alguna fábrica donde faltó fluido eléctrico debido a los actos de sabotaje de la noche anterior”.*²⁴⁷

Les dades de producció conjunta de les dues tèrmiqes i, com hem explicat, la rendibilitat del negoci eren, en aquests anys, extraordinàries i, encara més, tenien en compte el petit nombre de treballadors ocupats. L’empresa va ser col·lectivitzada i entra a formar part dels *Serveis Elèctrics Unificats de Catalunya*. La producció la desconeixem, només tenim les dades d’un informe del 1937, signat pel *Grup Cooperativa de Fluido Eléctrico*, on es fan constar les despeses de personal i –altres despeses de producció”; les xifres van ser, respectivament i per mesos, les següents: abril, 76.991,60 i 18.982,99; maig, 64.031,65 i 20.480,67; juny, 68.628,35 i 17.808,13 i juliol, 78.335,19 i 16.265,81. Durant els dies convulsos de maig s’observa una forta reducció dels costos de personal que tornen a recuperar-se el mes de juny i, especialment, el de juliol.²⁴⁸

²⁴⁷. LV, 10 maig 1933, pàg. 7.

²⁴⁸. ASAB. *Datos de producción de las empresas radicadas en el término municipal para calcular el coeficiente de participación del impuesto sobre la cifra de negocios perteneciente a este municipio según una orden de la Conselleria d’Indústria de 13 de mayo de 1937*. Agost de 1937. Capsa: 495. Carpeta: 1930-39.

2.4. La Construcció

L'anàlisi de l'evolució dels edificis i habitatges de Sant Adrià de Besòs ha estat tractada extensament –al capítol I, apartat, 2.2.3.2. L'espai construït: indústria i habitatge–, per la qual cosa aquí només estudiarem el sector de la construcció pel que fa l'estructura empresarial formada majoritàriament per treballadors autònoms.

Al sector, al costat dels propietaris del sòl trobem els constructors i les persones dedicades a la venda de materials per a la construcció, a més a més, de dues persones que podríem considerar corredors de finques o terrenys: Fermín Borrás Suñé i Antonio Soler Aymerich –a l'*Anuario General de España (Bailly-Baillière-Riera)*, apareixen sota l'epígraf, –*Ferrenos (venta)*–, els dos primers grups va actuar com a subsidiari dels propietaris del sòl (grans o petits) i el tercer van ser una fracció de la classe dominant molt influent. El paper d'aquestes persones amb una forta influència econòmica, social i política seran analitzats en profunditat en el capítol III.

La relació dels constructors i mestres paletes amb el poder local va ser petita –com professionals contractats en obres municipals o responsables de petites obres públiques–, però no pas la dels corredors de finques, contractistes o venedors de materials de la construcció. La seva intervenció en la vida econòmica i política de la localitat va ser, com hem vist i veurem fonamental a Sant Adrià de Besòs. Els homes de la construcció que detallem a la **Taula LXI** són els que apareixen a diferents fonts de caire econòmic; moltes d'aquestes persones, alguns anys, no van pagar la contribució i, en canvi, apareixen a l'*Anuari General d'Espanya*, per la qual cosa deduïm que, malgrat no pagar, continuen exercint la seva professió. A través dels censos –com hem analitzat en el capítol I– hem pogut conèixer el nombre total dels treballadors del sector de la construcció. Aquí el que analitzem són els que treballen per compte propi i contractaven altres treballadors.

El primer que observem és que serà a partir de l'any 1925 quan apareixeran a la CIC, el grup que hem considerat responsables de la construcció del municipi, tant d'edificis com de carrers o carreteres; la qual cosa no vol dir, lògicament, que abans no es fessin aquestes feines sinó que podien ser realitzades per empreses o professionals forans que contractaven mà d'obra adriana.

El sector de la construcció estarà format bàsicament per paletes (mestres paletes o constructors) que realitzaran totes les activitats necessàries per a la construcció dels edificis, exceptuant les lligades a la fusteria i, en menor mesura, les relacionades amb les instal·lacions

de llum i aigua. Així, en el quinquenni, 1925-30, aquests representen el 72% del sector de la construcció per compte propi i el 82% pel quinquenni 1931-35 (el 1936, 66,7%). Observem com durant el període republicà augmenta el nombre de paletes per compta propi i, alhora, el grup dels venedors de sòl urbanitzable, contractistes, venedors de materials de la construcció és manté estable.

Els paletes o mestres d'obres paguen una contribució (CIC) idèntica i que va de les 87, 14 ptes. anuals del 1924, a les 190,32 del 1935. Els venedors de materials passaren de pagar 69,41 el 1925 a les 158,60 el 1935. Les dades de contractistes i venedors de sòl les desconeixem ja que no pagaven CIC.

Taula LXI: El sector de la construcció a Sant Adrià de Besòs, 1924-40

<i>Noms</i>	<i>V. sòl</i>	<i>Materials</i>	<i>Contractista</i>	<i>Paletes</i>	<i>CIC</i>	<i>Ajuntament</i>
Ausach Curto, José				25-36	192,48	R. 35-36
Ayza Roda, Joaquín			29-35	24-36	1.341,73	
Blasco Espada, Miguel			29	24-30	384,96	R. 25-30
Blasco Tey, Angel				31-36 i 40	730,89	
Bolos Sala, Miguel		30 i 34-36			520,89	R.23-24 i 31-34
Borrás Suñé, Fermín	29-40	29-34	29-36 i 40		SD	AB (24-25)
Cabrera Pérez, Francisco				36	190,32	
Canals y Albareda, Jaime		25-29			152,57	
Cassals Torrents, Jaime			36		190,20	
Cassola Morat, Antonio				28-34	786,81	
Cazorla, N.			29		SD	
Escorza Rossi, Juana		36-37			317,20	
Garriga Expósito, Federico				31-36 i 40	851,43	
Ibáñez Ruiz, Diego		35			158,60	
Marfany Cardona, José				28-36	647,24	
Marfany Tort, Juan				33-36	520,21	
Miguel Parés, Teresa		29-33			427,80	
Milla Ribera, Francisco			29	25 i 32-36 i 40	833,23	
Montoya Soler, Juan				32	105,34	
Pagès Riera, Ramon				34-36	520,21	
Pitarch Domingo, Heliodoro		34-36			437,74	Germà R: 34-36
Rasal Gracia, Antonio			29	36 i 40	SD	TA1. 31-34
Roura Masdú, Jaime				25 i 28	192,47	
Sánchez Huertas, José				36	190,32	
Serra Buque, José				28-29	382,53	
Soler Aymerich, Antonio	34-40				SD	R. 30-31
Suñé Roca, Jaime		34-36 i 40		32-34	365,45	
Triadú Guitart, José			29-35	25, 28 i 33-35	313,02	
Valls Olivé, Esteban				28-29	210,68	
Viñas Esteve, José			32-34		365,45	

Llegenda: Paletes = Paletes o mestres paletes. V. Sol = Venedors de terrenys (propis o aliens). Materials = Venedors de materials per a la construcció. Contractistes = Constructors per compte propi. I Ajuntament: R = Regidors municipals i TA = Tinent d'Alcalde i AB = Alcalde de Barri.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les matrícules industrials i de Comerç i de *l'Anuario General de España (Bailly-Baillièrre-Riera)*, del 1929 fins el 1940.

Els empresaris o professionals autònoms del sector de la construcció són trenta persones d'elles només una és dona (Teresa Miguel Parés, venedora de material de la construcció) per completar el sector ens caldria afegir tres pintors i un instal·lador de llum, que comencen a treballar per compte propi, a partir de 1930, Francisco Barrachina Mir (1930-1934 que va pagar de CIC, 247,3 ptes.; Pedro Obiol Algué (1932-1936, 323,5) i Poncio Puigdevall Bosch (1936, 82,5); i l'instal·lador de llum, Andrés Garriga Estrella (1931-1936, que va pagar de CIC, 367,9 ptes.). L'evolució del nombre de treballadors de la construcció sobre el total de la població activa, va ser la següent: 1920 (5,1%; 23 persones); 1928 (6,9%; 113) i 1936 (6,5%; 165).

L'activitat desenvolupada per aquests treballadors, la majoria d'origen immigrant català o de fora de Catalunya –malgrat desconèixer el municipi on treballaven i, tenim present que una bona part dels habitatges va ser d'autoconstrucció–, van augmentar al llarg del període estudiat en percentatge i en nombres absoluts, la qual cosa la podem relacionar amb l'impressionant procés urbanístic adrianenc i especialment en la construcció d'habitatges com podem observar a la **Taula LXII**.

Taula LXII: Evolució intercensal de la construcció d'habitatges a Sant Adrià de Besòs, 1900-1936.

<i>Anys</i>	<i>1900-1910</i>	<i>1910-1920</i>	<i>1920-1930</i>	<i>1930-1936</i>
Increment de la població	76	579	5.442	1.886
Habitatges construïts a Sant Adrià de Besòs	17	168	1.684	414
Habitatges construïts a Catalunya	39.263	56.005	142.233	67.354
Població (Índex: 1900-10 = 100)	100	761,84	939,90	34,66
Habitatges (Índex: 1900-10 = 100)	100	1017,58	1002,68	24,61
TCAA en % de l'increment d'habitants	–	22,51	25,11	-16,19
TCAA en % dels habitatges construïts	–	26,11	25,93	-20,84
Mitjana anual d'habitatges construïts	1,65	16,79	168,35	41,44
Població mitjana Sant Adrià de Besòs	446	761	3.663	7.458
HCA a Sant Adrià de Besòs en ‰	3,70	22,07	45,97	9,26
HCA de Catalunya en ‰	1,95	3,75	5,60	4,70

Llegenda: TCAA= Taxa de creixement anual acumulativa. HCA= Habitatges construïts anualment per cada mil habitants.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades del censos, padrons i nomenclàtor dels anys respectius. I segons TAFUNELL i SAMBOLA, Xavier. –La construcció: una gran indústria i un gran negoci”. A: *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània, s. XX, Indústria, finances i turisme*. Vol. VI. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989, pàg. 239-240. Nosaltres, com l'autor, associem el nombre de cèl·lules dels censos o padrons (fulls d'empadronament) al nombre d'habitatges. I, per al càlcul dels edificis realment construïts, apliquem les taxes d'habitatges anualment enderrocats, deduïdes per Tafunell dels permisos d'enderrocament concedits per l'Ajuntament de Barcelona, en els anys estudiats. Els percentatges correctors són els següents: 0,10%, 1901-1910; 0,15%, 1911-1920; 0,30%, 1921-1930 i 0,275 pel període 1931-1936 (càlcul propi, fet amb la mitjana dels períodes anterior i posterior a la Guerra Civil). Les dades de Catalunya: TAFUNELL, Xavier, *op. cit.*, 1989, pàg. 216 i 222 (Quadre, 6).

Les dades del municipi mostren un ritme de construcció d'habitatges extraordinari, molt superior al de Catalunya, en el decenni 1910-1920 es construïren 168 habitatges i en la dècada següent 1.648, es multiplicaren per deu el nombre d'habitatges construïts i el nombre d'habitants. Industrialització, immigració i necessitat d'allotjament expliquen el fenomen, però sense oblidar el paper fonamental dels propietaris del sòl, que afavoriren aquest procés per tal de garantir-se un guanys extraordinaris –i com veurem al capítol III un poder polític de primer ordre– mitjançant el sistema de censos. La escassa disponibilitat de recursos econòmics dels treballadors adrianencs i la escassa capacitat d'accés al finançament, va permetre l'aparició d'aquest sistema, especialment a la Urbanització Font i Vinyals, sota el control de Fermin Borrás, que era apoderat del propietari, Pi i Gibert, marit de la gran propietària Carme de Font. El sistema consistia en vendre els solars als treballadors mitjançant un pagament mensual (cens); aquests amb la participació d'un mestre d'obres, paletes o l'autoconstrucció i, amb els materials que el mateix Borrás venia, poguessin construir uns habitatges senzills; tal i com explica el mateix, en unes memòries publicades el desembre de 1926: *–Del impulso que di a esta obra de urbanización, dará exacta idea el decir que a los dos años, llevaba despachados más de 600 solares, la inmensa mayoría a gente humilde y trabajadora, que pudo ver levantado, con pequeño y agradable esfuerzo, un hogar propio.*"²⁴⁹ Així, entre 1922 i 1924 va vendre 600 parcel·les, que el 1928 s'havien convertit en 598 habitatges construïts –gairebé la meitat dels del municipi (1.164)– i 730 el 1936 (el 41,5% dels 1.758 habitatges del poble). No coneixem en profunditat si aquest sistema s'estenia a la resta del municipi, però podem suposar que així era, donades les característiques constructives de la majoria de barris del poble i l'existència d'altres urbanitzacions similars.

El sector de la construcció adrianenc, per als anys analitzats, mostra clarament les limitacions d'aquesta indústria, d'una banda, per les dificultats en l'acompliment normal del cicle de reproducció del capital, degut a que el període de rotació es molt llarg i que la conversió de diners en sol urbanitzable per a la construcció d'habitatges és difícil donat que és un bé escàs, durador, no reproduïble i moltes vegades en poques mans (oligopoli); i d'altra, l'absència d'una demanda solvent creixent per manca de finançament, fenomen que també afecta al procés de producció de la mercaderia habitatge, com ha explicat, Carme Massana,

²⁴⁹. BORRÁS SUÑÉ, Fermín. *Memoria de la obra social y política realizada en San Adrián del Besós, por el ciudadano y vecino Fermín Borrás Suñé, durante los años 1922 al 1926*. Badalona: Impremta M. Comajuncosa, 1926, pàg. 9.

per l'àrea de Barcelona.²⁵⁰ La indústria de l'habitatge mostra, un cop més, una contradicció conjuntural que no estructural; així d'una banda els consumidors i el capital industrial estan interessats en mantenir baixos els preus de l'habitatge, mentre que els propietaris del sòl, la indústria de la construcció, constructors, venedors, propietaris i rendistes defensen l'augment. Durant el primer terç del segle XX, l'hegemonia de la burgesia industrial monopolista va afavorí el descens dels preus dels bens de consum, per evitar la pujada de salaris i per tant poder augmentar la plusvàlua relativa, en conseqüència es va produir una desvalorització dels habitatges.

La indústria de la construcció adriana presentava una estructura poc evolucionada fins els anys quaranta i estava formada per mestres paletes, paletes, constructors, contractistes i algunes petites empreses (*Urbanitzacions Anselmo Rius*), en definitiva el gruix del habitatges eren construïts pels propietaris dels terrenys (autoconstrucció) a vegades amb la participació d'algun mestre paleta o paletes professionals –en menor mesura per aquest o per contractistes amb un preu fixat– i per ser utilitzats com a primera residència. Uns altres eren obra de propietaris de sòl urbà, contractistes o alguns mestres d'obres que invertien els seus capitals en la construcció d'habitatges de lloguer, com una forma d'obtenció de rendes que els permetien continuar el procés constructiu, obtenir beneficis i en menor mesura tancar el llarg cicle de reproducció del capital propi del sector.²⁵¹

²⁵⁰. MASSANA CALVETE, Carme. *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)*. Barcelona: Curial, 1985. pàg. 136-156. Vegeu tot el capítol 4, –Eixament i construcció: entre el benefici i la renda”. pàg. 117-156.

²⁵¹. –*Pel que fa al procés de circulació del capital en la producció d'habitatges, diverses fonts coincideixen a assenyalar el propietaris urbans rendistes com els principals promotors de l'edificació d'habitatges*”, MASSANA CALVETE, Carme, *op. cit.*, 1985, pàg. 142.

2.5. L'electrometal·lúrgia: Sociedad General Electro Metalurgia Sociedad Anonima

La “Sociedad General de Electro Metalurgia Sociedad Anónima” va ser creada a Barcelona el 19 de febrer de 1918 per: “Don Juan Torras Puig, don José Bartomeu Granell y don José María Pobra Jou, de esta vecindad, constituyen sociedad con la denominación expresada, domiciliada en Barcelona, para la fabricación de productos electro químicos y electro metalúrgicos. Durará indefinidamente a contar desde la fecha del contrato en que dió comienzo a sus operaciones. El capital social será de doscientas mil pesetas representadas por cuatrocientas acciones nominativas de quinientas pesetas cada una. Se crean cien acciones de fundador de quinientas pesetas cada una, nominativas y adjudicadas en concepto de liberadas al emitir las acciones ordinarias y gozando de los mismos derechos que éstas. Regirán la sociedad la Junta general, el Consejo de administración y uno o más directores gerentes. La Junta general de accionistas se reunirá ordinariamente en el mes de marzo de cada año y extraordinariamente cuando lo crea oportuno el Consejo o lo pidan accionistas que representen la mitad del capital emitido. [...] El Consejo de administración se compondrá de tres accionistas elegidos por la Junta general. Los cargos durarán tres años. Uno de los consejeros habrá de poseer acciones de fundador. Forman el primer Consejo don Juan Torras, como presidente, don José Bartomeu, secretario y don José Maria Pobra, vocal. Estos señores nombran gerentes a don José Bartomeu y don José Maria Pobra. [...] Barcelona nueve de marzo de mil novecientos diez y ocho.”²⁵²

La *Sociedad General de Electro-Metalurgia, SA*, estava domiciliada a Barcelona (Trafalgar, 63) i els representants eren els enginyers industrials José Maria Pobra Jou, de 26 anys, i José Bartomeu Granell, de 29, ambdós solters, residents a Barcelona i gerents de la companyia; l'1 d'octubre de 1918 van sol·licitar a l'ajuntament el permís d'obres per instal·lar-se a Sant Adrià de Besòs, a la carretera Negra – al marge dret del riu Besòs, al costat de can Pungem–en uns terrenys d'1,5 ha que l'empresa havia adquirit el 20 d'abril de 1918 a Consuelo de Vidal i Moragas, com a hereva de Consuelo de Moragas (Marqueses de Moragas).

L'edifici industrial era una nau rectangular de 840 m² (70 m x 12 m) amb un sortint irregular d'uns 60 m², el que feia una superfície total construïda de 900 m², i limitat per les propietats de la Marquesa de Moragas i Isidre Gassol.

²⁵². RMB. *Llibre de Societats*, de 9 de març de 1918, Tom 103, núm. 11.380, foli 52, Anotació 1.

Els aparells destinats a la fabricació d'acer que es volien instal·lar eren: electromotors trifàsics, dos de 10HP, un de 5HP, dos de 2HP i dos d'1HP; una electro-bomba trifàsica de ½HP; un grup motor ventilador monofàsic d'1/15HP i dos forns de 3 x 1,5 m de secció màxima exterior i d'1,70m d'alçada.²⁵³ La corporació municipal, vist l'informe de l'arquitecte i de la comissió d'obres públiques de l'ajuntament, decidí aprovar el projecte el 20 de desembre de 1918. Les condicions exposades en l'informe eren les habituals, entre elles: no realitzar activitat que formi part del grup de les anomenades nocives; no perjudicar a tercers ni veïns amb els processos industrials; construir els edificis i els magatzems sota la supervisió d'un pèrit, en condicions de solidesa i seguretat, per evitar perills als operaris i empleats; de la mateixa manera amb les instal·lacions de màquines i aparells industrials; que les instal·lacions tinguin les condicions necessàries per a que els operaris puguin desenvolupar amb comoditat el treball i, alhora, o auxiliar-los en cas d'accident (lavabos, vestuaris, etc.) i, evidentment, satisfer els arbitris d'obres i els honoraris de l'arquitecte.

L'empresa, l'1 de juliol de 1921, va decidir augmentar el capital social en tres-centes cinc mil pessetes, i queda així aquest constituït per un total de cinc-centes cinc mil pessetes: *—Don Juan Torras Puig, arquitecto, casado, don José Bartomeu Granell y don José María Pobra Jou, ambos ingenieros industriales, solteros, los tres mayores de edad, vecinos de esta ciudad, obrando como poseedores de la totalidad de las acciones de la sociedad de esta hoja y cumplimentando, además, lo acordado el día primero de julio último por la junta general extraordinaria de accionistas, aumentan el capital social en trescientas cinco mil pesetas, que estarán representadas por seiscientas diez acciones de quinientas pesetas de valor nominal cada una, que se denominarán de la serie B, serán nominativas e irán numeradas del uno al seiscientos diez. En su virtud, el capital social será de quinientas cincuenta y cinco mil pesetas representado por cuatrocientas acciones serie A, por seiscientas diez acciones serie B y por cien acciones de fundador. Las nuevas acciones serie B han sido suscritas por los señores Torras y Bartomeu en la proporción de quinientas siete y ciento tres, respectivamente, y desembolsadas mediante traslado que hacen a la cuenta de capital de parte de su cuenta corriente en la sociedad, salvo en cuanto a dos mil quinientas pesetas del valor de las acciones suscritas por el señor Bartomeu, que serán desembolsadas en metálico a los quince días siguientes al otorgamiento de la escritura de aumento. [...] en Barcelona a trece de setiembre de mil novecientos veinte y uno.*²⁵⁴

²⁵³. ASAB. —Exp. 42". Expedients d'obres, 1918. UI: 2.

²⁵⁴. RMB. Llibre de Societats, de 13 de setembre de 1921, Tom 103, núm. 11.380, foli 52, Anotació 2.

El 18 d'octubre de 1923 es modifiquen els estatuts, i en aquests els dos propietaris que posseïen les accions de fundadors renunciaven als drets que aquestes els atorgaven: *—Don José María Pobla Jou, ingeniero soltero; don Juan Torras Puig, arquitecto casado; y don José Bartomeu Granell, ingeniero, soltero, los tres mayores de edad, vecinos de esta ciudad, obrando como poseedores de la totalidad del capital de la sociedad de esta hoja, declaran modificados varios artículos de los estatutos sociales, que son los que a continuación se expresan, que quedan redactados como sigue: Artículo cuarto. La Sociedad se constituye por tiempo indefinido a contar desde la fecha del contrato en que dio comienzo a sus operaciones, pudiendo en todo tiempo la Junta general extraordinaria acordar la disolución con arreglo a las prescripciones del artículo ciento sesenta y ocho del Código de Comercio. Artículo quinto. El capital social será de quinientas cinco mil pesetas representado por cuatrocientas acciones de la serie A y seiscientas diez acciones de la serie B numeradas correlativamente del uno al cuatrocientos y del uno al seiscientos diez y serán al portador. Artículo octavo (ahora séptimo). Los tenedores de acciones tendrán derecho a obtener con preferencia a toda otra persona las acciones que se emitan, siempre que se acordase un nuevo aumento de capital, y cuando sean varios los que pretendan adquirirlas serán prorrateadas las acciones su consideración al número de las que ya poseyeran. Artículo décimo cuarto (décimo tercero). Su último párrafo dirá: Sin embargo en cualquier tiempo en que se hallasen reunidos los poseedores de la totalidad de las acciones que tenga en circulación la sociedad, se considerará válidamente constituida su junta general y podrá adoptar todos los acuerdos que estime convenientes, así acerca de la continuación o modificación de la sociedad como de su disolución por cualquier objeto. Artículo décimo quinto (décimo cuarto). El primer apartado dirá: Tendrán derecho a asistir a las juntas generales ordinarias o extraordinarias, los accionistas poseedores de cinco acciones o más pudiendo agruparse varios accionistas para formar grupos de cinco acciones. Artículo trigésimo cuarto (trigésimo tercero). De los beneficios líquidos que resulten en cada balance, se destinarán: Primero. Una cantidad que fijará en cada caso el Consejo hasta un cinco por ciento de los beneficios, o la junta general si pasase de este límite para formar un fondo de reserva hasta que alcance a la mitad del capital social. Segundo. Un diez por ciento para el Consejo. Tercero. De un cinco a un diez por ciento que fijarán en cada caso el Consejo ó la Junta general, si pasase de este límite para la gerencia. Cuarto. La cantidad necesaria para distribuir a las acciones un dividendo activo hasta el seis por ciento de su valor nominal. El resto se aplicará en la forma que acuerde el Consejo de administración. Artículo trigésimo*

sexto (trigésimo quinto). Todos los dividendos no cobrados dentro de los tres años siguientes a su señalamiento quedarán prescritos a favor de la sociedad. Artículo trigésimo noveno (trigésimo octavo). Cuando tenga lugar la disolución de la sociedad, se procederá a su liquidación por una comisión liquidadora compuesta de uno de los gerentes y dos consejeros. La junta general fijará las condiciones en que los liquidadores ejerzan el cargo. Artículo cuadragésimo (trigésimo noveno). Después de extinguirse el pasivo, el remanente se distribuirá por partes iguales entre todas las acciones. Finalmente, los señores Bartomeu y Pobra renuncian a todos los derechos y acciones que los estatutos confieren a las acciones de fundadores. [...] en Barcelona a diez y nueve de octubre de mil novecientos veinte y tres.”²⁵⁵

El 1923 l'empresa tenia 42 treballadors i una producció declarada de 600.000 ptes. és a dir, 14.285,7 ptes./obrer; el que no la feia, en aquell moment, una de les més rendibles del municipi, com ja hem analitzat; situació que l'obligava, justament l'any 1924, a sol·licitar ajuda a l'Estat: *–Peticiónes de auxilio al Estado. Ha sido resuelta la instancia de D. José Bartomeu, en nombre de la Sociedad general de Electro-Metalurgia, S. A., domiciliada en Barcelona, en solicitud de beneficios conforme al Real decreto de 30 de abril de 1924 de auxilios a las industrias.*”²⁵⁶

El 1924-1925, el director Josep Bartomeu era el president de la secció de Química i Metalurgia de la Asociación de Ingenieros Industriales de Barcelona.²⁵⁷ I tant ell com les empreses, el sector i els tecnoburòcrates (enginyers, economistes, advocats, etc.) demanaven l'auxili de l'Estat a fi de garantir la continuïtat del negoci industrial, com veurem a continuació. Finalment, la protecció demanada, com després analitzarem, arribaria a la SGEMSA el 1927.

La situació del sector de l'electrometal·lúrgia a Espanya,²⁵⁸ el 1925, era analitzada a la revista d'enginyeria madrilenya, *Ingeniería y construcción*, i en aquesta restava evident que: *–El valor relativo del carbón y de la energía eléctrica decidirá en cada caso si es conveniente el empleo del horno alto eléctrico para la producción del lingote. En España, donde tan lejos estamos de tener energía eléctrica al coste de menos de un céntimo, como en Noruega, es imposible hoy la fabricación del lingote eléctrico, y no vemos que esto pueda realizarse en un*

²⁵⁵. RMB. *Llibre de Societats*, de 19 d'octubre de 1923, Tom 186, foli 175-176, Anotació 3.

²⁵⁶. BNE. *Madrid científico*, 1927, núm. 1.200, pàg. 15. [en línia, consultat en 2015]. Disponible a internet: <http://hemerotecadigital.bne.es>

²⁵⁷. *–Crónica de la Asociación*”. *Técnica*. Barcelona. Novembre de 1924, núm. 71, pàg. 179.

²⁵⁸. FERNÁNDEZ MIRANDA, Eustaquio. *–La industria siderúrgica en España*”. *Ingeniería y construcción*. Madrid. Any 3, novembre de 1925, vol. 3, núm. 35, pàg. 536-541. Altres articles sobre el sector siderúrgic al núm.(s). 31 (p. 314) i 32 (p. 343) de la mateixa revista. Disponible a internet: http://issuu.com/juanloturriano/docs/1925_11

porvenir próximo si las centrales térmicas generadoras de electricidad no resuelven el problema de la producción barata, que las hidroeléctricas no han logrado hasta ahora.”

L'article reivindicava la necessitat de l'electrometal·lúrgia, ja que permet l'obtenció de lingots d'acer d'alta qualitat, acers imprescindibles per a la producció d'armaments i la defensa nacional –el director gerent de l'empresa, José Bartomeu, defensava la qüestió en conferències i que van quedar en un llibre²⁵⁹: *–En cambio merece especial atención por parte del Gobierno, porque afecta a la defensa nacional, la fabricación de fundición sintética, que se practica en un horno eléctrico del tipo corriente,...”*, aquest procediment va ser utilitzat durant la Gran guerra (1914-18) quan: *“...se fabricaron durante la guerra europea grandes cantidades de fundición acerada, con especiales características mecánicas, para la fabricación de proyectiles...”*, però encara no permetia la qualitat dels nous sistemes productius dels forns del 1925. En definitiva, l'impuls industrial a partir de les necessitats bèl·liques, era la forma de fer intervenir a l'estat en el sector, ja que només aquest era qui podia estimular la demanda inicial: *–Si algún día nuestra elaboración de aceros llegara a consumir cantidades de alguna importancia, no habría dificultad para establecer entre nosotros una industria como la electrometalurgia de los ferros, donde el horno eléctrico dio los primeros pasos firmes, adquiriendo un crédito que contribuyó no poco a su expansión en el campo de la siderurgia. Asunto de capital importancia para la defensa nacional, por la repercusión que tiene en la fabricación de aceros especiales, de los que no puede prescindir la industria siderúrgica militar, debe merecer por parte del Gobierno la más decidida protección, favoreciendo también con especial tutela las investigaciones de riquezas minerales que proporcionan las primeras materias de la fabricación de ferros, en cuyo aprovisionamiento cainita la verdadera dificultad comercial de esa industria en tiempos de paz y la dificultad de vivir en tiempos de guerra, cuando son necesarios minerales de que no disponemos en nuestro solar patrio, como el de cromo, principal elemento de los aceros para la construcción de material de guerra”*. Com veurem, la protecció del negoci feia imprescindible una energia barata: *–Consideraciones sobre el precio de la energía eléctrica. Si el 'siderurgista' no dispone de energía eléctrica a bajo precio no es posible que pueda implantarse la electrosiderurgia, que tantos beneficios reportaría desde el punto de vista de utilización de minerales pulverulentos e impuros y bajo el aspecto de calidad insuperable de los productos”*. I després d'exposar els problemes de l'energia hidroelèctrica, com l'estiatge,

²⁵⁹. BARTOMEU GRANELL, José. *Nuestra producción y la defensa nacional. Conferencias leídas en el Fomento del Trabajo Nacional. Acompañadas del discurso de abertura pronunciado por D. José de Caralt y de la peroración de clausura de D. Guillermo Graell*. Barcelona: El Fomento de la Industria, 1916 (96 pàgines).

els costos de construcció i de conservació de les preses o la necessitat de disposar de centrals tèrmiques de reserva per tal d'assegurar la regularitat i continuïtat del subministrament d'energia, afirma que: *no puede hacerse al precio que necesita la industria electrosiderúrgica*".

La proposta de l'enginyer de mines, Fernández, era l'ús de centrals tèrmiques de gas o vapor, a les quals situaria a les conques mineres amb recursos carbonífers –que malgrat la baixa qualitat– podrien ser aprofitats: *Los adelantos que en estos últimos tiempos se han obtenido en el empleo de combustibles de calidad inferior, bien sea sometidos a una gasificación con aprovechamiento de subproductos, bien a una destilación a baja temperatura y utilización del semicook resultante como combustible pulverizado, bien por la combustión en hogares apropiados de calderas con alto rendimiento, hacen posible el establecimiento de grandes centrales térmicas productoras de energía eléctrica a mas bajo precio que las instalaciones hidráulicas. Los progresos alcanzados en las turbinas de vapor son tales que para grandes grupos de 20.000 a 30.000 kilovatios [com les adrianenques] se llega en las centrales térmicas a una producción de coste tan reducido que solamente las excepcionales instalaciones hidráulicas de Suecia y Noruega podrían lograr. Continúa Fernández, criticant la política d'inversions de l'estat: *Causa asombro pensar en el desarrollo industrial que el país obtendría si el Estado fomentara estas aspiraciones, ya del dominio público, por lo evidente de su conveniencia, encauzando hacia ellas los esfuerzos que se malogran en otras empresas para las que, por una suprema razón, que no todos comprenden, se vuelcan las arcas del Tesoro nacional año tras año.*"*

La segona part de l'article analitza la situació dels mitjans de producció de la siderúrgica electrotèrmica a Espanya: *La electrosiderurgia en España comienza orientándose hacia la producción de aceros especiales, único medio de lograr que el precio de coste del producto, dado el elevado de la energía eléctrica que ha de consumir, ofrezca una diferencia apreciable con el de venta del metal producido. De esta suerte la producción eléctrica de acero entre nosotros viene a substituir a la de acero en crisol; pero también se destina a piezas moldeadas, viniendo a reemplazar, con gran ventaja de calidad, a las que se obtenían, por segunda fusión, en pequeños convertidores de insuflación lateral, ya abandonados en algunas fábricas*". La possibilitat de creixement del sector, molt preparat tècnicament, s'atribueix a la resistència dels consumidors a substituir els acers estrangers pels de fabricació nacional, malgrat ser d'idèntica qualitat. L'esforç del sector és considerable, per la qual cosa una altra vegada es demana la participació de l'estat –recordeu que estem en

plena dictadura de Primo de Rivera i sota una política econòmica intervencionista—, per tal de garantir la producció general i la pròpia seguretat nacional, la qual cosa fa quan demana: —. *toda clase de exenciones fiscales y de auxilios estimuladores, a una industria naciente de tan extraordinaria importancia en la construcción, que si cesara el suministro del extranjero tendrían que pararse los talleres, faltos de herramientas apropiadas en sus máquinas, y la fabricación de artículos de guerra, ya directos o auxiliares, pero ambos indispensables*”.

La situació del sector de la producció dels electroacers, iniciada a Espanya el 1917 i a Sant Adrià de Besòs, el 1918, en 1925 estava en crisi, l'estat”) de la qual era el següent: —*creada en poco más de ocho años, es la que da a conocer el adjunto cuadro V en el que se resumen los hornos eléctricos existentes. No todos esos hornos funcionan a presente, y es de lamentar que algunos se hallen parados a consecuencia del fracaso de las industrias constructoras que proveían de acero; nacidas en el período excepcional de la guerra europea no pudieron subsistir al entrar, con las convulsiones que acompañaron al cambio, en la normalidad de la paz*”. El procediment de treball habitual era: —. *el de simple fusión de chatarra con refino y el de sobreafino, si bien este procedimiento dúplex no ha adquirido toda la expansión a que tiene derecho por sus condiciones de economía. Entre los sistemas de caldeo predominan los de arco y los de arco y resistencia, que son los que tienen más aceptación en todas partes, realizados según las distintas modalidades de las varias patentes más acreditadas*”.

El quadre esmentat ens mostra les grans indústries espanyoles de producció d'acer mitjançant forns elèctrics. La companyia adrianenca SGEMSA era la més important de Catalunya i una de les més importants del país, pel que fa a la capacitat dels seus forns; en posseïa dos d'una capacitat de càrrega de set i cinc tones respectivament, només superats per la *Fábrica de Reinosa de la Sociedad Española de Construcción Naval* a Santander, que posseïa dos forns de deu tones i un de cinc. El sistema de producció de l'empresa adrianenca era el forn elèctric *Héroult* modificat.²⁶⁰ La fàbrica produïa fleix, cintes d'acer o ferro laminat en fred.

El 1926 la societat augmentarà el seu capital social en un milió nou-centes noranta-cinc mil pessetes, el que farà que el total del capital fos de dos milions cinc-centes mil pessetes i que es procedís a redactar uns nous estatuts.

²⁶⁰. Tota la informació esmentada correspon a: FERNÁNDEZ MIRANDA, Eustaquio, *op. cit.*, 1925, pàg. 539-541.

Les accions van quedar dividides en quatre sèries: la A, formada per les primeres quatre-centes accions de cinc-centes ptes. cadascuna (un centenar eren accions de fundador) en total dues-centes mil pessetes; la B, forma per sis-centes deu accions també de cinc-centes ptes., en total tres-centes cinc mil pessetes; la sèrie C, formada per cent dinou accions de cinc mil ptes. cadascuna, que feien cinc-centes noranta-cinc mil pessetes i, finalment, la sèrie D, formada per dues-centes vuitanta accions preferents, que restaven en cartera i representaven un milió quatre-centes mil pessetes. Així van quedar registrats els canvis al RMB: *—Los señores Don Juan Torras y Puig, arquitecto y del comercio, casado; Don José Bartomeu y Granell, ingeniero, soltero, y Don José María Pobla y Jou, ingeniero, soltero, todos mayores de edad, y vecinos de Barcelona, obrando como poseedores únicos de la totalidad de las acciones representativas del capital social de la sociedad de esta hoja reunidos el día veintiséis de Junio próximo pasado en Junta General Extraordinaria de accionistas declaran aumentado el capital social en un millón novecientas noventa y cinco mil pesetas que sumado al capital social hasta la fecha de quinientas cinco mil pesetas, elevan el de la sociedad a dos millones quinientas mil pesetas. Dicho aumento de capital será representado por trescientas noventa y nueve acciones de valor nominal cada una de ellas cinco mil pesetas serán al portador i divididas en dos series a saber: Serie C constituida por ciento diecinueve acciones numeradas correlativamente del uno al ciento diecinueve tendrán el carácter ordinario y puestas en circulación desde la fecha del otorgamiento del contrato y la serie D construida por doscientas ochenta acciones numeradas también correlativamente del uno al doscientos ochenta tendrían el carácter de preferentes gozarían de prioridad en el reparto de beneficios, cuyas acciones quedaran en cartera en la caja Social y serán puestas en circulación cuando lo exijan las necesidades de la Sociedad o el Consejo de Administración. Además hacen constar que en adelante quedan así redactados los estatutos de la compañía. Título primero. Nombre, domicilio, objeto y duración de la sociedad. Artículo primero: Se constituye una sociedad anónima con arreglo a los presentes Estatutos y a las disposiciones legales vigentes, que se denominará “Sociedad General de Electro Metalurgia Sociedad Anónima”. Artículo segundo. El objeto de la Sociedad será la fabricación y venta de toda clase de productos electroquímicos y electrometalúrgicos y en general podrá dedicarse a toda clase de negocios industriales o comerciales lícitos. Podrá también la Sociedad interesar en cualquier otro negocio de la misma naturaleza que al que se dedica, fusionarse con otras entidades que realicen iguales o análogos negocios y celebrar con ellos los contratos que juzgue oportunos. Artículo tercero: La Sociedad tendrá su domicilio en Barcelona pudiendo*

por acuerdo del Consejo de Administración establecer fábricas, sucursales, delegaciones, agencias, oficinas y dependencias donde estime conveniente así en España como en el extranjero. Artículo cuarto: La Sociedad se constituye por tiempo indefinido, a contar desde el día de hoy en que da comienzo a sus operaciones, pudiendo en todo tiempo la Junta General extraordinaria acordar su disolución con arreglo a las prescripciones del artículo ciento sesenta y ocho al Código de Comercio. [...] Artículo quinto: el capital de la Sociedad es de dos millones quinientas pesetas representadas por cuatrocientas acciones de la serie A... [600, sèrie B; 119, C i 280, D] [...]Adicional de la firma social. Artículo cuadragésimo tercero. El Presidente del Consejo de Administración actuará como Consejero Delegado del mismo y asumirá su plena representación en todos los actos de la Sociedad a cuyo fin tendrá la firma que podrá delegar en otro Consejero, en el gerente o en un funcionario de la Sociedad mediante poderes legalmente otorgados. Finalmente hacen constar los declarantes que quedan suscritas las ciento diecinueve acciones ordinarias de la serie C puestas en circulación desde la fecha del otorgamiento por Don Juan Torras y Puig quien desembolsa las quinientas noventa y cinco mil pesetas importe de las mismas mediante trasladar a la cuenta corriente del capital que dicho señor tiene abierta en los libros de la Sociedad igual importe de quinientas noventa y cinco mil pesetas; y en cartera en la las doscientas ochenta acciones preferentes de la serie D y serán puestas en circulación cuando lo acuerde el Consejo de Administración. [...] en Barcelona a veintiuno de septiembre de mil novecientos veintiséis."²⁶¹

²⁶¹. RMB. *Llibre de Societats*, de 21 de setembre de 1926, Tom 186, foli 176-182. Anotació 4.

Taula LXIII: Distribució de l'accionariat i del capital social de la SGEMSA, 1926-40.

Accionistes	Sèrie A		Sèrie B		Sèrie C		Sèrie D		Total
	AC	Ptes.	AC	Ptes.	AC	Ptes.	AC	Ptes.	Ptes.
Joan Torras	100	50.000	507	253.500	119	595.000	–	–	898.500
José Bartomeu	150	75.000	103	51.500	–	–	–	–	126.500
José María Pobla	150	75.000	–	–	–	–	–	–	75.000
Caja Social	–	–	–	–	–	–	280	1.400.000	1.400.000
Total	400	200.000	610	305.000	119	595.000	280	1.400.000	2.500.000

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del RMB corresponents a la SGEMSA.

El president de la societat, Joan Torras, el 1926, posseïa 895.500 ptes. del total del capital social (és a dir, el 35,9% del total); mentre que el secretari, José Bartomeu, només tenia 126.000 ptes. (5%); el vocal, José María Pobla 75.000 ptes. (3%) –cal esmentar que ell i Bartomeu eren els propietaris de les cent accions de fundador– i, finalment, restaven en cartera 1,4 milions de pessetes en accions de sèrie D preferents. En definitiva, el veritable propietari era Joan Torras, que començà a transferir responsabilitats a qui suposem era el seu fill, Francisco de P. Torras Fusté, a partir del 16 de gener de 1928 i que apareixerà ja com a representant de l'empresa l'any 1941, justament quan es va realitzar un canvi en la quantia del capital social (vuit milions de pessetes) i en l'accionariat.²⁶²

El 27 de desembre de 1927, el diari ABC, a Barcelona, publicava un extens article, comercial i publicitari, que recollia la informació més rellevant de la SGEMSA, des del punt de vista històric, tècnic i econòmic, on es feia referència, precisament, a la protecció que la companyia

²⁶². RMB. *Llibre de Societats*, de 28 de març de 1941, Tom 186, foli 183-184. Anotació 7. –Don Francisco de P. Torras Fusté mayor de edad, casado, del comercio, vecino de esta ciudad, obrando en nombre y representación de la Sociedad de esta hoja como delegado de su junta general extraordinaria de accionistas celebrada el día veinticinco de diciembre del año último para llevar a cumplimiento sus acuerdos. Declara aumentado el capital social de cinco millones quinientas mil pesetas, representadas por mil cien acciones, al portador serie E de valor nominal cinco mil pesetas cada una, con cual aumento, el total capital de la Compañía será de ocho millones de pesetas; pone en circulación veinticuatro acciones serie C, de valor nominal cinco mil pesetas cada una parte del capital anterior, que quedaron en cartera, y emite las mil cien acciones ahora creadas, de las que pone en circulación quinientas ochenta, de valor en punto, dos millones novecientos mil pesetas, números uno al quinientos ochenta, dejando en cartera quinientos veinte para ser puestas en circulación cuando lo exijan las necesidades sociales a juicio del consejo. Presente al otorgamiento del contrato don Juan Torras Puig, mayor de edad, casado, arquitecto, vecino de esta ciudad suscribe: En nombre propio noventa y cinco acciones serie E, y en equivalencia de ellas aporta una porción de terreno sita en esta ciudad, manzana formada por las calles de Wad-Ras, Igualdad, Ena y Dos de Mayo, con frente a la primera de dichas calles, números ciento once ciento trece. En nombre de Torras Herrerías y Construcciones S.A., como presidente del consejo de administración de la misma, facultado para lo que motiva este asiento por los Estatutos sociales, recibe noventa acciones serie E, y en equivalencia del valor de las mismas aporta un edificio fábrica con frente a la calle de Ena, números ciento dos y ciento cuatro, Don Francisco de P. Torras, en nombre de don Juan Laldivea Ubrillos, aporta maquinaria, y en pago recibe para este señor noventa y cinco acciones serie E. Finalmente don Juan Torra Puig, por sí, y don Francisco de P. Torras Fusté y por don José Bartomeu Granell y don Juan Laldivea Ubrillos, suscriben, aquel las veinticuatro acciones serie C, de valor nominal cinco mil pesetas una, que quedaban en cartera, más cien acciones de nueva creación de cinco mil pesetas una; y éste por sí ochenta acciones de nueva creación y por don José Bartomeu sesenta, y por don Juan Laldivea, sesenta, aportando en equivalencia de su valor metálico. [...] en Barcelona a veintiocho de marzo de mil novecientos cuarenta y uno.”

rebia de l'administració: *—Valores positivos de la industria española. Recientemente el Gobierno ha consagrado, por decirlo así, oficialmente, una importante industria, que radica en Cataluña, concediéndole la categoría de protegible. Se trata precisamente de una entidad digna, a nuestro juicio, de esa señalada distinción; de una empresa que ha introducido en España la calibración en frío de las cintas de hierro y acero, dando un paso gigantesco en la metalurgia del hierro en nuestra producción. Esta honorable industria es la Sociedad General de Electro-Metalurgia, S.A., que, al colocarse en el preeminente lugar en que se encuentra, no es precisamente una iniciativa casual (pues ya existía anteriormente la industria que ha logrado dar ese avance), ni tampoco de una creación reciente.*” L'empresa era de les més modernes d'Espanya, i així ho explicaven les revistes del sector o l'enginyer director al periodista de l'ABC: *—Teníamos deseos de conocer la fábrica de referencia, ya que nuestra misión está dedicada de lleno a ensalzar lo que en España, para honra suya, se produce, sin tener que envidiar nada al extranjero, y por entender que los detalles de esa producción serían interesantísimos para nuestros lectores. A juzgar por la antedicha concesión de nuestro Gobierno, y, en efecto, hemos dedicado una mañana a esta visita, acompañados amablemente por el ingeniero director, quien nos ha dado una explicación de la labor admirable; que honra sobremanera, a los ojos de otras naciones, esta fábrica, pues la maquinaria, especial que se utiliza en la Sociedad General de Electro-Metalurgia es la última palabra de la ingeniería moderna, con un máximo de rendimiento y una economía grande, por el reducido número de obreros que allí trabajan.*” La història de l'empresa es remuntava al segle passat: *—A nuestras preguntas, el ilustre gerente nos dijo: El abolengo de esta casa fabril se remonta ya a antes del último cuarto de siglo pasado, cuando un Arquitecto barcelonés instaló en Barcelona su primer taller de construcciones metálicas, que se transformó más tarde en una gran instalación de fundición y laminación de acero, a la altura de las mejores instaladas en su época. Después, siguiendo la orientación primitiva, la Dirección, siempre atenta a lo que fuera renovación dentro de su Industria, unió a su interés e iniciativa, por todo lo científica y técnicamente nuevo, un certero y sereno espíritu crítico, que le permitió escoger, entre lo nuevo, lo práctico haciendo así progresar su industria con paso firme y seguro. Desde el principio de la guerra, en que se pudo ver claramente lo que faltaba en nuestro país, así como todo lo que España era capaz de producir, se dio al conjunto un enorme impulso comercial, con el perfeccionamiento de su utillaje industrial y la creación de varios talleres y sucursales en toda España. Y al mismo tiempo se creó una nueva casa: la Sociedad General de Electro-Metalurgia, S. A., dedicada exclusivamente al estudio y*

propulsión de las industrias, por decirlo así, finas de hierro y acero. Bajo sus auspicios se estudiaron paralelamente las posibilidades de producción de aceros de calidad en el horno eléctrico (de ahí el nombre de Sociedad General de Electro-Metalurgia, S. A.) y la obtención de productos calibrados, decapados; en una palabra, acabados (laminación en frío). Dadas las exigencias del mercado de nuestro país, se dio mayor impulso a esta sección, dejando la otra, que trabajó intensamente al final de la guerra, sólo como auxiliar para cuando se necesitan calidades especiales para la obtención de flejes para embutidos profundos, extradulces, muy duros, templados, etcétera, etc. En 1921, la Sociedad General de Electro-Metalurgia, S. A. adquirió la primera maquinaria en el extranjero, y en 1923 se puso en marcha la nueva instalación, con una minoría, de personal extranjero (alemán) que poseía ya larga experiencia dentro de la especialidad.

Después se tendió a la nacionalización de todos los elementos posibles, habiendo instruido obreros españoles y adoptando una absoluta dirección nacional y, además, materiales nacionales, incluso toda la maquinaria que no fuera indispensable adquirir en el extranjero, como, por ejemplo, la concedida actualmente por el Real decreto del Gobierno, a propuesta del benemérito Consejo de la Economía Nacional.

Así vimos fabricar flejes desde 0,08 hasta 4 mm de espesor, desde extrablandos a extraduros, desde 3 a 300 m. de ancho actualmente, y en toda clase de acabados, blanco extrabrillante, negro, azulado, etc., siendo estos productos consumidos por muchísimas industrias.

Para todo ello, la Sociedad General de Electro-Metalurgia, S. A., trabaja actualmente con un capital de 2.500.000 pesetas. Tiene sus talleres en San Adrián de Besós, Barcelona, sobre un terreno de más de 10.000 m², y tiene hornos eléctricos para fusión de acero, hornos de carbón para, recocer, caldera de vapor, con los laminadores, desde 350 mm de diámetro hasta 120 mm de diámetro para el material extradelgado, las tijeras circulares y toda la maquinaria aneja necesaria, y, además, un moderno y adecuado laboratorio químico y mecánico, siendo todo ello objeto de nuestra admiración.

La fuerza instalada es de 2.000 HP, para los hornos, y 600 HP, para los laminadores. La fábrica posee una subcentral propia, que transforma desde 6.000 a 220 voltios (para motores) y a 120 voltios (para hornos) la energía eléctrica, que la Central de la Catalana de Gas y Electricidad produce o retransmite de Seira (Huesca). Como dato curioso, la cantidad de agua necesaria para la refrigeración de cilindros, cojinetes, etc., es de cerca de 1.000 litros por minuto. No obstante el elevado consumo de fuerza, el número de obreros es reducido, por tratarse de una instalación con la maquinaria más moderna y perfeccionada en

su clase. Que exige relativamente poco personal (sólo unas cien personas). Por último, la Sociedad General de Electro-Metalurgia, S.A., tiene una instalación para emplomar.

Muy agradables transcurrieron las horas para nosotros en aquella admirable fábrica que es hoy uno de los modelos de producción que honran a España, y así lo ha entendido el Estado cuando la ha declarado incluida en la difícil clasificación de protegible, que acaba de concederle.”²⁶³

La defensa de la innovació i la investigació científica i tècnica fou un dels elements que determinà la creació de l'empresa SGEMSA per part de Jose Bartomeu Granell, així parlava al *Foment del Treball Nacional*, el maig de 1916²⁶⁴, i escrivia: "*Nuestros industriales, generalmente pequeños, y alimentadores de un mercado pobre, sin pretensiones de exportación, y por lo tanto fuera de la concurrencia cosmopolita, no han sentido la necesidad de pagar experimentadores para encontrar algo nuevo, desconocido de los concurrentes, que les permita adelantarse a ellos, triunfar sobre ellos. Y nuestra industria continúa por eso pobrísima, incapaz de luchar ventajosamente en el mercado mundial.”²⁶⁵* Ni ell ni l'empresa van abandonar la innovació tècnica, així apareixia, el 1933, a la revista *INGAR*, un invent registrat per a la fabricació de fleix estanyat.²⁶⁶

El 16 de gener de 1928: *—Don Juan Torras Puig, mayor de edad, arquitecto, vecino de esta ciudad, obrando en nombre y representación de la Sociedad de esta hoja, como delegado de su consejo de administración en sesión celebrada el día diez y seis de enero de mil novecientos veintiocho para llevar a cumplimiento sus acuerdos, confiese poder a Don José Bartomeu Granell y a Don Francisco de P. Torras, mayores de edad, vecinos de esta ciudad, para que cada uno de por sí y los dos a la vez, puedan: comprar y vender géneros, librar, aceptar, endosar y negociar letras de cambio y pagarés a la orden, abonando y cobrando su importe, protestarlos, avalar letras de cambio y pagarés o intervengan en la aceptación y pago de los mismos, hacer depósitos, abrir cuentas corrientes, ingresar y extraer cantidades de las mismas, inscribir talones, intervenir en acciones de bienes, quitas y esperas, nombrar síndicos y administradores, aprovar créditos e impugnarlos, celebrar acomodamientos,*

²⁶³. GARRO CORTÉS, Enrique. *—Valores positivos de la industria española—*. ABC. Barcelona. 27 de desembre de 1927, pàg. 12.

²⁶⁴. Les conferències que recull el llibre es van pronunciar a *Fomento del Trabajo Nacional* els dies 6, 10 i 13 de maig de 1916.

²⁶⁵. BARTOMEU GRANELL, José, *op. cit.*, 1916, pàg. 80-81.

²⁶⁶. *INGAR. Relación de Inventos registrados últimamente: 131-563. Sociedad General de Electro-Metalurgia (Barcelona, España). Procedimiento para fabricar fleje estañado*. Madrid: Órgano de la Federación de Asociaciones Profesionales de Alumnos de las Escuelas Especiales de Ingenieros y Arquitectos, octubre de 1933, núm. 7, pàg. 180. [En línia, consultat en 2015]. Disponible a internet: <http://hemerotecadigital.bne.es/>

formar y firmar facturas y pólizas, suscribir correspondencia y en general realizar cualquier acto de operación corriente de comercio. [...] En Barcelona a treinta y uno de enero de mil novecientos treinta y uno."²⁶⁷ Aquesta autorització, el 25 d'agost de 1934, Juan Torras Puig, president del Consell d'Administració, va deixar-la sense efecte i se'n va aprovar una de nova: *—Don Juan Torras Puig mayor de edad, casado, arquitecto de esta ciudad obrando como Presidente del Consejo de Administración de esta Sociedad y en nombre y representación de la misma delegado especialmente por dicho Consejo en sesión de veinticinco de agosto último para llevar a cumplimiento sus acuerdo, deja sin efecto el poder que en escritura de veinte de Enero de mil novecientos veintiocho ante el Notario de Badalona don Ramón Torras se confirió a los señores Don José Bartomeu Granell y Don Francisco de P. Torras Fusté, y de acuerdo con el artículo cuarenta y tres de los estatutos en lo relativo a las delegaciones de la firma social, otorga a los propios Señores Don José Bartomeu Granell y Don Francisco de P. Torras Fusté, mayores de edad, de este comercio y vecindad, poder para que juntos y a solas quedan en nombre y representación de la Compañía. [...] A diez y seis de octubre de mil novecientos treinta y cuatro*".²⁶⁸

El 1936, l'empresa va ser col·lectivitzada sota la denominació de: Sociedad Obrera de Electro-Metalurgia, Empresa Colectivitzada; l'any 1938, estava intervinguda per la Generalitat i el director n'era José Bartomeu Granell, el seu fundador —al RMB no hi ha constància del fet—. Les dades de producció, segons informava l'empresa a la Generalitat, van ser de 3.772.729 kg el 1935 i 1.757.228 el 1937, cosa que representava una caiguda espectacular de la producció.²⁶⁹

El 22 d'octubre de 1940, el gerent de l'empresa, José Bartomeu, va informar d'unes noves obres de millora i ampliació,²⁷⁰ i l'empresa va continuar el seu creixement, ja que el 1953 ocupava més de 6.000 m².²⁷¹ L'evolució del nombre de treballadors de l'empresa demostra la seva importància: 42 el 1923, 100 el 1927 i 179 el 1942; en menys de 20 anys, en triplica el nombre i es situa com a la tercera empresa més important del municipi.

²⁶⁷. RMB. *Llibre de Societats*, de 31 de gener de 1931, Tom 186, foli 182. Anotació 5.

²⁶⁸. RMB. *Llibre de Societats*, de 16 d'octubre de 1934, Tom 186, foli 182-183. Anotació 6.

²⁶⁹. ASAB. Capsa: 495. Carpeta: 1930-39.

²⁷⁰. ASAB. —Exp. 2". *Expedients d'obres, 1940*. UI: 20.

²⁷¹. ASAB. —Exp. 82". *Expedients d'obres, 1965*. UI: 89.

2.6. El Vidre: Compañía Española para la Fabricación Mecánica del Vidrio, SA

La *Compañía Española para la fabricación mecánica del vidrio (procedimiento Libbey-Owens)* va constituir-se a Barcelona el 31 d'octubre de 1922, com a societat anònima i com a filial de la mateixa companyia Belga. El propòsit de la CELO –nom comercial i popular de la companyia– era la constitució i l'explotació de tota classe d'empreses de fabricació i de venda del vidre, sota totes les seves formes, mitjans i usos a Espanya, Portugal i a les seves colònies.

La història de la companyia està íntimament lligada al canvi productiu que va suposar la mecanització de la fabricació del vidre pla a començaments del segle XX. El primer procediment va ser el dels industrials americans Libbey i Owens. “... *que constituïren la Libbey-Owens Sheet Glass Company, la qual posà en marxa una fàbrica a Charleston el 1918*”,²⁷² mètode que serà l'aplicat a la nova companyia CELO, la qual va poder posar-se en marxa per la voluntat comercial de Joan Lligé, industrial del vidre, i pel suport financer del Banc de Catalunya, d'on aquest era soci i conseller, i de la Banca Marsans. La participació dels diplomàtics espanyols i catalans, que formen part del consell d'administració de l'empresa, va jugar també un paper cabdal –sense deixar de banda l'estratègic espai industrial adriànic: riu, comunicacions i energia– que caldria conèixer molt més. Però el procés, com demostren els documents del RMB i afirma Francesc Cabana, va ser el següent: *“L'empresa americana Libbey-Owens cedí la patent de concessió del seu sistema per Europa a la Compagnie Internationale pour la Fabrication Mécanique du Verre (Procédées Libbey Owens), SA. Aquesta companyia, formada per un grup d'empreses belgues encapçalat per la Banque de Bruxelles, construí la seva primera fàbrica a Moll (Bèlgica), mentre es posava d'acord amb diversos grups per a l'explotació d'aquest sistema en altres països europeus, a canvi d'una participació.*”²⁷³

Els fundadors van ser: *“Don Manuel Yansen; Don Carlos Adolfo Senmettau; Don Fernando Poncelet, de nacionalidad belga el primero y el último y de norte americana el segundo, del comercio, casados, mayores de edad, vecinos el primero y el último de Bruselas y de Toledo, Ohio (Estados Unidos de América) el segundo; Don Miguel Alejandro Casas, del comercio, casado; Don Francisco de Asís Cambó y Batllé, abogado soltero; Don Juan Lligé y Pagés, abogado, casado, Don Carlos Maristany Benito, ingeniero, casado; Don Francisco*

²⁷². CABANA I VANCELLS, Francesc. *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*. Vol. 4. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992-1994, pàg. 174.

²⁷³. *Ibidem*, pàg.175.

Corbera Puñet, industrial, casado; Don Luis Marsans Peix, banquero, casado; Don Eduardo Recasens Mercader, banquero, casado; Don Joaquín Uriach Uriach, del comercio, casado; y Don José de Hoyos y Vinent, Marques de Hoyos, militar, casado; mayores de edad y de esta vecindad, obrando los tres primeros en representación de la sociedad anónima “Compagnie Internationale pour la fabrication mecanique du verre (Procedes Libbey Owens)” domiciliada a Bruselas, en uso de las facultades que les han sido conferidas por el Barón Don José de Dordolat, en méritos de la autorización especial que a él había sido concedida por el consejo de administración de la referida sociedad en ejercicio de las funciones que le competen según los estatutos sociales, mediante la escritura autorizada en diez y ocho de octubre último por Don Luis Amador Sánchez Fernández, Vicecónsul de España en Amberes por delegación del Cónsul General de España en dicha población, y de los demás en nombre propio, constituyen una sociedad anónima para cuyo régimen establecen los siguientes estatutos: Título primero. De la Sociedad en general. Artículo primero. Con la denominación de “Compañía Española para la Fabricación Mecánica del Vidrio (Procedimiento Libbey-Owens)” se constituye una sociedad mercantil bajo forma anónima que se regirá por los presentes estatutos y en cuanto en ellos no esté previsto por las prescripciones del vigente Código de Comercio español. Artículo segundo. La referida sociedad tiene por objeto en España y Portugal, así como en las colonias y países de protectorado español y portugués y Tánger y ya sea por sí misma, ya sea en participación o por acuerdo con terceros, la constitución y explotación de toda clase de empresas de fabricación y de venta del vidrio, bajo todas sus formas, medios y usos. La compra, toma, valoración y explotación de toda clase de patente, licencias, procedimientos y mareas de fábrica española, portuguesas y extranjeras, relacionadas con la industria de la Sociedad y concesión de todas las licencias totales o parciales de dichas patentes. Podrá interesarse por aportación, fusión total o parcial, suscripción, o de cualquier otro modo en cualquier empresa o Sociedad similar, además, podrá hacer por si o con participación de terceros todas las operaciones comerciales, industriales o financieras que se refieran directa o indirectamente en todo o en parte, al objeto social o que sean susceptibles de facilitar o favorecer su realización.

La CELO tenía la seu social a Barcelona i fixava la seva durada en noranta anys. —*Artículo tercero. El domicilio de la Sociedad se establece en Barcelona, Consejo de Ciento trescientos cuatro, principal. Artículo cuarto. La compañía podrá establecer sucursales, agencias u oficinas en otras poblaciones. Artículo quinto. La duración de la Sociedad se fija en noventa y nueve años a contar del día de su constitución no obstante podrá prorrogarse o*

*limitarse su duración por acuerdo de la asamblea general deliberando en la misma forma establecida para la modificación de los estatutos.*²⁷⁴

Els fundadors formaven part de les elits econòmiques, empresarials i polítiques de Catalunya, tres d'ells eren d'origen belga i un nord-americà, la resta eren de nacionalitat espanyola. El capital social es va fixar en sis milions de pessetes, representades per sis mil accions preferents amb un valor nominal de 500 ptes. cadascuna (3 milions de ptes.) i sis mil accions ordinàries i lliures, també de 500 ptes. (3 milions ptes.), aquestes darreres estaven totes en mans de la *Compagnie Internationale pour la fabrication mécanique du verre, Procèdes Libbey Owens* (CIFMVLO). Totes les accions eren al portador, però les preferents eren nominatives, fins que es desemborsés el 50% del valor s'havien de subscriure en metàl·lic i van posar-se en circulació després de la constitució de la societat; per subscriure-les calia satisfer el 20% del valor nominal. En cas d'ampliació de capital, els posseïdors d'accions preferents tenen prioritat alhora d'adquirir les noves accions. Les accions sis mil ordinàries van lliurar-se a la CIFMVLO, representada per Manuel Yansen, Carlos Adolfo Senmettau i Fernando Poncelet, en compensació per les aportacions fetes en drets i patents. Les sis mil accions preferents es distribuïen entre els homes de l'empresa –veure taula–; el consell d'administració va estar format pels propietaris de les accions preferents i ordinàries, a més a més de Rodrigo de Saavedra Vicent (Marques de Villalobar) i José Prat i Feliu. El president del Consell d'administració va ser Luis Marsans Peix; el Vicepresident primer, Manuel Yansen; el Vicepresident segon, Eduardo Recasens Mercader i Conseller Delegat, Juan Lligé i Pagés.

²⁷⁴. RMB. *Llibre de Societats*, d'11 de desembre de 1922, Tom 173, núm. 14.909, foli 128 -137. Anotació 1.

Taula LXIV: Consell d'administració de la CELO, 1922.

Nom i cognoms	Accions Preferents		Consell d'administració	Professió	EC
	Nombre	%			
Juan Lligé i Pagés ²⁷⁵	2.200	36,7	Consell Delegat - Gerent	Advocat	C
Eduardo Recasens Mercader	1.000	16,7	Vicepresident 2n.	Banquer	C
Miguel Alejandro Casas	600	10,0	Conseller	Enginyer	C
Luis Marsans Peix	450	7,5	President	Banquer	C
Francisco Corbera Puñet	450	7,5	Conseller	Industrial	C
Joaquín Uriach Uriach	400	6,7	Conseller	Comerciant	C
Antonio Suqué Sucona ²⁷⁶	400	6,7	Conseller	Diplomàtic	C
Francisco de Asís Cambó i Batllé	300	5,0	Conseller	Advocat	S
Carlos Maristany Benito	100	1,7	Conseller	Enginyer	C
José de Hoyos y Vinent ²⁷⁷	100	1,7	Conseller	Diplomàtic	C
Total Accions preferents	6.000	100,0			
Rodrigo de Saavedra y Vinent ²⁷⁸	–	–	Conseller	Diplomàtic	C
José Prat i Feliu ²⁷⁹	–	–	Conseller	Enginyer	C
Manuel Yansen	<i>Representants</i>		Vicepresident 1r.	Comerciant	C
Fernando Poncelet	<i>CIFMVLO (6.000</i>		Conseller	Enginyer	C
Carlos Adolfo Senmettau	<i>accions ordinàries)</i>		Conseller	Comerciant	C

Llegenda: EC = Estat Civil (C: Casat i S: Solter).

Font: Registre Mercantil de Barcelona. *Llibre de Societats*, d'11 de desembre de 1922, Tom 173, núm. 14.909, foli 128 -137, Anotació 1.

El 16 d'octubre de 1923, el gerent de l'empresa, Joan Lligé Pagués va concedir autorització a Miguel Alejandro Casas, Juan Benet Puchol i Juan Lligé Casas per dur a terme totes les activitats i accions necessàries per desenvolupar i garantir el funcionament econòmic i industrial de l'empresa.²⁸⁰ Les accions es podien fer amb la participació de dos d'ells (decisions econòmiques i financeres) o de forma individual (industrials o legals), segons els casos. El 1925 va tornar a renovar-se aquesta mateixa autorització.

Els representants de l'empresa CELO, Fernando Poncelet i Francisco Corbera Puñet informen, el 19 de febrer de 1925, de l'acord pres per la Junta general extraordinària d'accionistes de la CELO, en la qual es va decidir ampliar el capital social en dos milions de pessetes, representats per quatre mil accions pre-preferents de 500 ptes. cadascuna (dos

²⁷⁵. Polític de la Lliga Regionalista, diputat a Madrid (1919-1920).

²⁷⁶. Industrial Reusenc accionista del Banc de Catalunya.

²⁷⁷. José María de Hoyos y Vinent de la Torre O'Neill (III Marqués de Hoyos, 1874-1959) militar, diplomàtic, monàrquic i polític; va ser: Senador electe en 1921, conseller d'Estat des de 1930, membre de la *Asamblea Nacional Consultiva* de la dictadura de Primo de Rivera (1927-1930), Ministre de la Governació amb l'almirall Aznar (18 de febrer a 14 d'abril de 1931) a l'últim govern del rei Alfonso XIII i Alcalde de Madrid (1930-1931).

²⁷⁸. Rodrigo de Saavedra y Vinent (II Marqués de Villalobar, 1864-1926), diplomàtic, monàrquic i home de confiança del rei Alfonso XIII, ambaixador a Bèlgica que va desenvolupar una important activitat durant la Primera Guerra Mundial.

²⁷⁹. Era el 1924 comptador de la Asociación de Ingenieros Industriales de Barcelona, "Junta general ordinaria de elecciones". *Técnica*. Barcelona. novembre de 1924, núm. 71, pàg. 181.

²⁸⁰. RMB. *Llibre de Societats*, Tom 173, foli 137 i 138. Anotacions 2 i 3, de 20 d'octubre de 1923 i de 4 de juny de 1925 respectivament.

milions de pessetes), nominals, completament alliberades (sèries A i B) i desemborsades. En conseqüència, es modifica l'article sisè dels estatuts de la companyia. A partir d'ara, aquesta diu que el capital social és de vuit milions de pessetes: quatre-mil accions pre-preferents de valor nominal 500 ptes. dividides en dues sèries iguals i, de la primera emissió, sis mil accions preferents i sis mil ordinàries, totes de valor nominal de 500 ptes. Les noves accions pre-preferents van ser subscrietes per: Fernando Poncelet en nom de la CIFMVLO, dues mil (sèrie A); Juan Ventosa Calvell, com a president del Consell d'administració de la Banca Marsans mil (sèrie B), i Eduardo Recasens Mercader com a Director del *Banc de Catalunya* i d'un grup que en representa mil (sèrie B). Després d'aquesta ampliació, van incorporar-se al consell d'administració per a representar aquestes accions: Fernando Poncelet, Juan Ventosa Calvell, Juan Cantí Canals, Jose Luis Marsans i Comas i Joaquim Uriach Uriach. Els bancs i l'empresa matriu reforcen la seva posició dins l'empresa, així de les setze mil accions de la CELO, l'empresa matriu (CIFMVLO) en controla la meitat, vuit mil –sis mil ordinàries i dues mil pre-preferents–, el *Banc de Catalunya*, quatre mil dues-centes –Joan Lligé i Pagès, dues mil dues-centes preferents; Eduardo Recasens mil pre-preferents i mil preferents–i la Banca Marsans, mil quatre-centes cinquanta –Calvet mil pre-preferents, i Lluís Marsans quatre-centes cinquanta preferents–. Per primera vegada (article 33), apareix el Comitè de direcció, aquest és triat entre els membres del Consell d'administració i el president és el mateix en ambdós òrgans de direcció, els altres tres membres que el componen representaran a cada tipus d'accions de la companyia (preferents, pre-preferents i ordinàries), abans només existia la figura del Director o subdirector, qui depenia directament del Consell d'administració.²⁸¹

L'origen de l'empresa estava fortament lligat al Banc de Catalunya, la direcció de l'empresa, segons els documents del RMB i les dades de Francesc Cabana, des de la seva fundació estava sota el control del: *–Banc de Catalunya, constituït dos anys abans, hi participà amb capital i participació d'alguns consellers: Joan Lligé i Pagès hi fa un doble paper, com a representant del banc i com a industrial del vidre. Lluís Marsans, de la Banca d'aquest nom, en serà el president. El domicili de la nova empresa serà el mateix de Cristalleries Lligé, al carrer de la Diputació, núm. 239, de Barcelona. Joan Lligé serà el primer conseller delegat de la societat, mentre que Eduard Recasens, un dels homes forts del Banc de Catalunya, n'ocupa la vice-presidència.*²⁸²

²⁸¹. RMB. *Llibre de Societats*, de 15 de juliol de 1925, Tom 173, foli 138-141, Anotació 4.

²⁸². CABANA I VANCELLS, Francesc, *op. cit.*, 1992-1994, pàg. 175.

El Banc de Catalunya va ser fundat el gener de 1917 per Evarist Fàbregas, soci capitalista del banc —republicà d’esquerres” i nacionalista, fins la seva mort, segons Francesc Cabana—, i Eduard Recasens —també republicà com ell i que es passarà als rengles de la Lliga regionalista— amb el nom de: *Fàbregas i Recasens, Societat Regular Col·lectiva*; després de diverses operacions per fer-se amb el control de petits bancs (Banc de Reus, Banc de Tortosa) i la constitució del Banc Comercial de Tarragona, el 1920, es convertirà en el Banc de Catalunya, SA.²⁸³ Eduard Recasens va ser vicepresident de la CELO, i entre els accionistes trobem: Joan Lligé Pagès (home fort del sector del vidre, Conseller Delegat-Gerent de la CELO i conseller del banc) i Artur Suqué Sucona (germà d’Antoni, conseller de la CELO). La importància del banc és notòria, les activitats es desenvoluparen en el sector comercial, en el dels negocis, i en la promoció industrial. El paper d’Evarist Fàbregas en aquestes activitats va ser secundari, i en foren els germans Recasens, Francesc i Eduard, els responsables. Aquests van donar suport a la fundació de la CELO, el 1922, empresa promoguda per Joan Lligé Pagès.²⁸⁴

Però al costat d’Eduard Recasens, membre de la Lliga Regionalista, trobem a la CELO de la mateixa manera que a la Catalana de Gas i Electricitat, SA, el destacat polític de la Lliga Francesc Cambó. Ambdós, destacats membres de l’elit econòmica i política catalana, van defensar la creació d’un banc català, primer Cambó, i tres anys després, el 16 de maig de 1918, va ser Eduard Recasens qui ho va fer al Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), entitat sindical, social i política creada el 1903, de caire catalanista. En les eleccions generals espanyoles del 29 d’abril de 1923, van ser triats diputats per la Lliga, Cambó per Barcelona i Recasens per la seva província d’origen, Tarragona. La idea de banca que tenia Recasens i alhora Evarist Fàbregas —republicà d’esquerres, president de la junta revolucionària del 14 d’abril de 1931 de Reus, i home d’ERC—, era molt més política que la de Cambó—segons Ernest Lluch, el Banc de Catalunya: “...l’empresa capitalista de més volada partí de posicions catalanistes esquerranes i, en definitiva, de la petita o mitjana burgesia”.²⁸⁵ Tots dos entenien que aquestes havien de recollir l’estalvi català i donar suport a l’economia del país, però Recasens li atribuïa funcions de banc nacional o central, que havia de donar suport a l’administració local o autonòmica (emissió de deute) per esdevenir el futur

²⁸³. GARRO, Enrique. —Impresiones de un viaje. Las entidades bancarias”. *ABC*. Barcelona. 5 d’octubre de 1921, pàg. 6.

²⁸⁴ CABANA I VANCELLS, Francesc, *op. cit.*, 1996, pàg. 121-128.

²⁸⁵. LLUCH, Ernest. —Sobre la burgesia catalana. Els orígens del Banc de Catalunya”. *Revista del Centre de Lectura de Reus*, abril de 1968, núm. 188, pàg. 544-547.

en el banc públic de la Catalunya autònoma.²⁸⁶ Recasens, molt més conservador que el seu soci capitalista Fàbregas, va proposar a Primo de Rivera la creació –Reial decret de 24 de maig de 1925– del *Banco de Crédito Local* (BCL) d'àmbit espanyol –dedicat a recolzar les hisendes municipals–, que actués com a un banc privat però privilegiat per l'administració, en aquest va tenir una important participació (60% del capital) el Banc de Catalunya. Quan aquest va fer fallida el juliol de 1931, el BCL va quedar molt afeblit. A Sant Adrià de Besòs s'aprovarà la sol·licitud de l'emprèstit de 300.000 ptes. al BCL l'octubre de 1926.²⁸⁷ I així ho recollia la premsa: *–El Banco de Crédito local ha aprobado y concedido el empréstito que hizo este Ayuntamiento de la cantidad de trescientas mil pesetas, que se destinarán a mejoras urbanas y hermostrar mucho la población–*.²⁸⁸ El crèdit mai va arribar a substanciar-se, com analitzarem al següent capítol.

El 18 de juliol de 1923, Luis Marsans Peix, banquer, casat i veí de Barcelona, i president del consell d'administració de la CELO, demanava a l'ajuntament adrianenc permís per realitzar els treballs preliminars per a la construcció de la seva fàbrica als terrenys del barri de La Barca, al carrer Eduard Maristany (al costat de la via fèrria), en una illa situada entre les fàbriques de M. y R. Tey (dreta, carrer Tey) i la de Viuda e Hijos de Pedro Nicolau, (esquerra, carrer Nicolau), ambdues separades de la futura CELO per dos carrers, el Tey de 10m d'amplada i el Nicolau de dotze metres d'amplada. L'empresa ocupava una superfície 30.120 m² (75,3 m x 400 m), dins d'una illa de 600 m de longitud. La sol·licitud de la CELO estava relacionada amb la dimensió de l'illa on volien situar la fàbrica, per ells era incomprensible que aquesta mesurés 75 m de façana, mentre que la de l'empresa R. y M. Tey en feia 126 m. Diuen que l'arquitecte municipal no hi trobava explicació. El fet, però, és que en el projecte d'eixamplament del marge esquerre del municipi, elaborat per aquest arquitecte, el 1914, hi ha quatre grans illes rectangulars similars, paral·leles al riu pel costat llarg (600 m), i perpendiculars a la via del ferrocarril per la façana (114 m), separades cadascuna per dos carrers (12 m), i per un de més ample (16 m), entre les dues primeres i les dues segones hi ha l'anomenada avinguda Central. Deixava l'illa següent, la de la futura fàbrica de Viuda e Hijos de Pedro Nicolau, sense façana al carrer Eduard Maristany. Segons l'empresa, el problema va ser solucionat, quan després d'una sol·licitud interposada per Francisco de Font i Cots, el 1916, va poder desplaçar el carrer de Nicolau, en direcció Barcelona, fins l'actual ubicació,

²⁸⁶. CABANA I VANCELLS, Francesc. *–Perspectiva econòmica del catalanisme–*. *Cicle de conferències Cent anys de catalanisme*. Sala Cotxeres del Palau Robert, 24 de gener de 2007. [En línia, consultat en 2015]. Disponible a internet: <http://jordipujol.cat/EMC1003-Catalanisme-F.Cabana-correcta.doc>.

²⁸⁷. ASAB. *LACPA*, 10 Octubre 1926, foli 7.

²⁸⁸. *LV*, 20 octubre 1926, pàg. 21.

sobre l'illa inicial (114 m) i n'obtingué dues illes, de 75 m i 40 metres de façana respectivament; com sabem, poc després, el 1917, va ser venuda a l'empresa VHPN.

La CELO sol·licitava que es pogués desplaçar el carrer Tey, encara no construït, sis metres en direcció Barcelona, per tal de tenir una illa més gran que pogués permetre el creixement futur de la factoria amb una nova màquina Libbey-Owens –ja n'hi havia dues instal·lades–, que faria necessària la instal·lació d'un nou forn de 31,50 m d'amplada, la qual cosa dificultaria enormement el desenvolupament de la feina i la circulació de vehicles. Ho feia defensant la importància de l'empresa, i indicant que la solució proposada no suposaria cap perjudici per a les altres empreses, alhora que demanava que la reforma aparegués en el plànol d'urbanització municipal.²⁸⁹

L'ajuntament no va modificar el traçat del carrer, com podem observar al Pla General d'ordenació de Sant Adrià de Besòs (1934). No serà fins el 30 de novembre de 1939 quan l'empresa, representada per Miguel Alejandro Casas, enginyer, exconseller del Banc de Catalunya i conseller delegat de la CELO, torni a sol·licitar poder ampliar-lo per tal de facilitar la circulació del vagons per l'interior de la fàbrica i alhora realitzar també diferents obres d'ampliació.²⁹⁰ L'ajuntament, presidit per l'alcalde accidental Jose Royo Queraltó, un cop aprovat el plànol d'«*Ensanche del sector*», el 1940, obria exposició pública per tal de recollir les reclamacions; i, finalment, permetrà dur a terme les reformes sol·licitades.²⁹¹

La fàbrica de Sant Adrià de Besòs, que començarà a construir-se l'any 1923, serà una còpia de la instal·lada a Bèlgica. *«El forn continu de fabricació del vidre pla era alimentat per gas d'hulla, que produïa la mateixa fàbrica. Però l'empresa estava igualment connectada amb les empreses elèctriques que havien d'assegurar la continuïtat de la marxa del forn. La fàbrica es posà en marxa el 1925. Consumia unes 30 tones diàries de carbó, que li arribaven a través d'una connexió directa amb l'estació de Badalona de la línia de ferrocarril de la costa.»*²⁹²

Les obres van continuar el 29 de març de 1923, quan van sol·licitar permís per a construir el ramal de via que havia de comunicar la factoria amb la del MZA.²⁹³ Més tard, el 8

²⁸⁹. ASAB. *Expedients d'obres, 1923*. UI: 1.550.

²⁹⁰. ASAB. *Expedients d'obres, 1940*. UI: 1.550.

²⁹¹. Edicto de San Adrián de Besós, de 7 de febrer de 1940. *BOPB*, núm. 38, pàg. 6.

²⁹². CABANA I VANCELLS, Francesc. *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*. Vol. 4. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992-1994, pàg. 175-176.

²⁹³. ASAB. *LAPA*, 29 març 1923, foli 2.

de gener de 1928, l'ajuntament va autoritzar a Juan Lligué Casas, apoderat de la CELO, a realitzar obres de millora i ampliació de la fàbrica.²⁹⁴

La CELO va ubicar-se al costat de la línia del MZA, per tal de poder rebre directament dins de la fàbrica els vagons carregats amb les matèries primeres necessàries pel procés productiu i, alhora, treure el vidre pla elaborat utilitzat en finestres i aparadors; i també al costat de les centrals tèrmiques per obtenir l'energia necessària per funcionar. Les obres de la fàbrica s'iniciaren el 1923, sota la direcció del Sr. Joan Civil i Juncosa. Va ser una de les fàbriques més gran i moderna de tot l'Estat, en la seva especialitat: *—Donava feina a unes 300 persones, enginyers tècnics mitjans, professionals mecànics i una part relativament petita de peons. La seva producció arribava als 20.000 m² diaris de vidre pla, de gruixos que anaven dels 0,9 mm (que s'utilitzava per fer negatius de fotografies, llavors no hi havia rodets en suport de plàstic) fins als 12 mm (una mena de cristall antibala de l'època). La fàbrica treballava 24 hores al dia, 365 dies a l'any. Mantenia, en tots els conceptes, un equip de tècnics que vivien a Sant Adrià, "importats" de Bèlgica els primers anys i posteriorment substituïts per catalans. És de destacar que la fàbrica disposava d'un ramal de ferrocarril que li permetia la connexió de la fàbrica amb la xarxa ferroviària, i així facilitar l'entrada de la matèria primera i la distribució de la producció; per fer aquest servei disposava de dues locomotores de vapor que permetien la circulació dels vagons per dintre del recinte de la fàbrica".*²⁹⁵

La fabricació del vidre pla mitjançant el procediment "Libbey-Owens" permetia l'elaboració de làmines de vidre de molta més qualitat, fonent i fusionant la sorra de sílice, carbonat de sodi i calcàries, en un forn a 1.500°C. A l'inici de la línia de producció, la pasta de vidre, surt dels forns, mitjançant un esquer, aquests flux continu de vidre que es veu comprimit per dues rodes o moles modeladores, es refreda i es recou lentament a una torre de recuita on s'eliminen les tensions internes del material i s'endureix; finalment, surt a les taules de treball on es talla, poleix i afina. El gruix del vidre depenia de la pressió de les rodes de modelatge i de la velocitat d'extracció i de circulació del material del forn; així, es podien aconseguir gruixos d'1 a 12 mm segons perquè fos emprat.

El 31 d'octubre de 1925 es va inaugurar oficialment la fàbrica de la CELO a Sant Adrià de Besòs, amb la presència del conseller delegat Joan Lligé: *—Se ha efectuado la inauguración de la fábrica construida en San Adrián del Besos por la Compañía Española*

²⁹⁴. ASAB. LAPA, 8 gener 1928, foli 15.

²⁹⁵. La CELO, *Viure a Sant Adrià*, 1996, pàg. 3.

para la fabricación mecánica del vidrio, importante establecimiento único en España, que posee el privilegio para la citada fabricación y que puede producir hasta el setenta por ciento del consumo nacional. El consejero delegado de la expresada compañía, don Juan Lligé, impulsado por el patriótico anhelo de que se hicieran públicos los adelantos de la industria nacional, que puede muy bien en determinados ramos competir con la extranjera, invitó ayer a los representantes de la prensa local para que visitaran la nueva instalación y presenciar las diferentes operaciones que se realizan para la fabricación del vidrio plano.

La fábrica ocupa una espaciosa nave en la que están instalados los hornos y las demás secciones de corte, preparación y embalaje del vidrio. Este se fabrica por procedimientos Libbey-Owens, que consiste en sacar el vidrio del horno de fusión por medio de una máquina de estirar, que, laminado, lo pasa al arca de recocer, saliendo de la misma las láminas perfectamente planas y de una calidad tan superior que comparada con el cristal no se observa diferencia ninguna y solamente puede hallarse ésta si se platea en hojas grandes, en cuyo caso resultan ligeras imperfecciones. Con este sistema se puede producir vidrio de gran tamaño, de una longitud indefinida y de todos los gruesos, desde uno y medio a veinte milímetros. Los invitados salieron muy complacidos de la visita, felicitando muy calurosamente al señor Lligé por la importante obra realizada, que ha de contribuir poderosamente.”²⁹⁶

Miquel Alexandre Casas (enginyer), en representació de l'empresa CELO, informa al Registre Mercantil sobre la decisió presa per la Junta general extraordinària d'accionistes, el 20 de maig de 1926 –i posada en pràctica pel Consell d'administració del dia 22–, d'emetre deu mil obligacions, representatives d'un capital de cinc milions de pessetes, en les següents condicions: totes formaven part d'una sola sèrie, portaven la data de 26 de maig de 1926, eren al portador, de 500 ptes., nominals i d'un interès del 6% reemborsables per tot el seu valor nominal en un període màxim de vint-cinc anys, a partir de l'amortització en 1930. Per tal de garantir l'emissió i els interessos, es va hipotecar la fàbrica de Sant Adrià de Besòs i es va crear un cos d'obligacionistes representats per un comitè format per dos membres anomenats per la *Banca Marsans* i el *Banc de Catalunya*.²⁹⁷

A la premsa, el 12 de juny, apareixen els articles que anunciaven la subscripció pública a títol irreductible de les deu mil obligacions hipotecàries de la CELO, al 6% anual i amortitzables en vint-i-cinc anys: *–Estas Obligaciones fueron creadas por escritura pública*

²⁹⁶. LV, 31 octubre 1925, pàg. 7.

²⁹⁷. RMB. *Llibre de Societats*, de 8 de juny de 1926, Tom 173, foli 141-142, Anotació 5.

en 26 de mayo de 1926, y disfrutaban de la garantía de una primera hipoteca sobre los terrenos y edificios de la fábrica de San Adrián de Besos, los cuales, según el último balance, tienen un valor superior a 7.000.000 de pesetas. [...] Los Bancos afianzadores de la presente emisión ofrecen estos 10.000 títulos en suscripción pública, que se abrirá el próximo día 17, al tipo de 93%, o sean 465 pesetas por obligación pagaderas en el acto de la suscripción contra entrega de los títulos definitivos. Las demandas se servirán por el orden que se reciban, cerrándose la suscripción en el momento en que los 10.000 títulos queden suscritos.” Els bancs que participaven de la subscripció van ser: *–Banco de Cataluña. Banco Hispano Colonial. Banco Comercial de Barcelona. Soler y Torra Hermanos. Banca Marsáns, S. A. Banco Urquijo Catalán. Jover y Compañía. Banco Internacional de Industria y Comercio. y en los demás Bancos y banqueros. Junio, 1926.*”²⁹⁸

L’empresa, representada per Miguel Alexandre, informa a la Junta general d’accionistes, en sessió extraordinària del 24 de maig de 1928, de la modificació d’un seguit d’articles dels estatuts de l’empresa. Així, l’article sisè, diu: *–El capital social se fija en 8 millones de pesetas, representado por diez y seis mil acciones, iguales, al portador, de valor nominales quinientas pesetas cada una que se hallan totalmente liberadas y en circulación.*” L’article setè i els següents fan esment a la preferència dels propietaris d’accions per adquirir les noves quan es faci una nova emissió, a com seran aquestes, a com s’hauran de liquidar o vendre, etc. Ahora, s’analicen i s’exposen els deures de la Junta general d’accionistes, del Consell d’administració i del Comitè de direcció, ara format per designació d’entre els consellers de l’empresa, sense atendre al tipus d’accions que posseeixen, ja que aquestes s’hauran unificat totes en ser bescanviades per les noves.²⁹⁹

El més de juny del 1928 es van emetre deu mil bons al portador de 500 ptes. (cinc milions de pessetes), amb data d’11 de juny de 1928, numerats de l’1 al 10.000 i signats pels president del consell i un conseller. L’interès es va fixar en el 6% i es pagarà per trimestres vençuts, i el termini de reemborsament es farà com màxim en deu anys, això és, finalitzarà l’any 1938.³⁰⁰

Un cop més sortia anunciada a la premsa la nova ampliació de capital i s’aprofitava per a explicar algunes característiques de l’empresa i les condicions de l’emissió dels bons, que coincidien exactament amb les dades del Registre Mercantil i del notari Cruz Usatorre: *–La Compañía Española para la fabricación mecánica del Vidrio, S. A. (Capital 8.000.000 de*

²⁹⁸. LV, 12 juny 1926, pàg. 4.

²⁹⁹. RMB. *Llibre de Societats*, de 16 d’agost de 1928, Tom 173, foli 142-145, Anotació 6.

³⁰⁰. RMB. *Llibre de Societats*, de 3 de setembre de 1928, Tom 173, núm. 14.909, foli 142-145, Anotació 7.

pesetas), posee hoy en su fábrica de San Adrián del Besos los medios más modernos y perfectos para la producción del vidrio plano existente en España. La calidad insuperable de los productos de su fabricación es conocida y apreciada por todo el mercado español de vidrio plano, en el que la Celo ocupa el altísimo lugar que corresponde a la importancia de su establecimiento industrial. Estas circunstancias y el hecho de haberse reanudado la antigua política seguida en el comercio de vidrio en España, que durante 30 años supo mantener corrientes de respeto y mutua consideración entre los productores, indujeron a la CELO a adquirir importantes participaciones en Empresas similares que gozan de gran prestigio, de una fortísima tradición industrial y floreciente situación.

Garantías. Estos bonos creados por escritura de 11 de julio de 1928 ante el notario de Barcelona, don Cruz Usatorre, gozan de garantía general del activo de la Compañía, notablemente aumentado durante el corriente año con la adquisición de las referidas participaciones, que se hallan en la cartera de la compañía, libres de toda carga o gravamen y cuyo valor efectivo es muy superior al de la actual emisión.

Características. Los 10.000 bonos, de un valor nominal de 500 pesetas cada uno, tienen señalado un interés fijo del 6% anual, llevan cupón 15 de agosto próximo y cupones trimestrales vencidos en 15 de febrero, 15 de mayo, 15 de agosto y 15 de noviembre de cada año. La amortización se efectuará en el plazo de 10 años a partir de 1929, quedando la Sociedad facultada para adelantar la amortización establecida en los cuadros que llevan impresos los Títulos, y que se halla calculada sobre la base de una anualidad fija.

Condiciones de la suscripción: Las entidades Banco de Cataluña, Banco Hispano Colonial, Banco Urquijo Catalán, Soler y Torra Hermanos, Banco Comercial de Barcelona, Jover y Compañía y Banco Internacional de Industria y Comercio, que han afianzado la presente emisión, ofrecen los 10.000 bonos referidas en **SUSCRIPCIÓN PÚBLICA A TÍTULO IRREDUCTIBLE** a partir del día 16 del corriente mes al tipo de 96%, o sean, 480 pesetas por bono pagaderas en el acto de la suscripción contra entrega de los títulos correspondientes. **PUNTOS DE SUSCRIPCIÓN EN BARCELONA: BANCO DE CATALUÑA. BANCO URQUIJO CATALÁN. BANCO COMERCIAL DE BARCELONA. BANCO HISPANO COLONIAL. SOLER Y TORRA HERMANOS. JOVER Y COMPAÑÍA. EN MADRID: BANCO INTERNACIONAL DE INDUSTRIA Y COMERCIO** y en todas las Sucursales y Agencias de dichos Bancos y en todos los demás Bancos y Banqueros”.³⁰¹

³⁰¹. LV, 14 juny 1928, pàg. 3.

Finalment, el 1931, Miquel Alejandro Casas, conseller delegat, informa d'una nova ampliació del capital social, en aquest cas de cinc-cents mil pessetes, mitjançant mil accions de 500 ptes. iguals que les existents. El capital social de l'empresa (article setè) era de vuit milions i mig de pessetes, representat per disset mil accions de valor nominal de 500 ptes., cadascuna totalment alliberades i en circulació.³⁰²

Els conflictes laborals a l'empresa van ser importants al llarg del període republicà, per això, només iniciar-se la Segona República, la patronal, davant de les reivindicacions presentades pels treballadors, va optar per tancar la factoria. Aquest tancament patronal era la forma en què entenien les relacions laborals els propietaris de la CELO, entre ells destacats polítics catalanistes o dirigents, com Francesc Cambó, màxim dirigent de la Lliga Regionalista i membre del consell d'administració de l'empresa. Així ho recollia la premsa, amb un redactat com a mínim curiós –els qui no van esperar els resultats de les negociacions van ser els propietaris de l'empresa i no pas els obrers– i on es reconeix que hi ha un problema de manca de feina, ja que només es treballava quatre dies a la setmana: *–Sin esperar el resultado de unas proposiciones que hizo la Compañía a sus obreros, las cuales estaban en estudio y negociación por parte del Sindicato y Generalidad, ayer lunes los obreros de la importante fábrica de vidrio plano, la CELO, se han encontrado al querer entrar al trabajo, con que la Dirección habla cerrado las puertas. En vista de la gravedad del asunto, el alcalde lo ha puesto en conocimiento del gobernador, el cual, inmediatamente ha citado en su despacho a la autoridad local y al director, y, después de breves palabras, ha ordenado al señor Civit, director de la CELO, que se abriese la fábrica ayer mismo, lo que sin incidencias de ninguna clase se ha efectuado por la tarde. Gracias a la energía del alcalde señor Micheli, es justo reconocer se ha evitado un conflicto de suma importancia, ya que son numerosas las familias de esta ciudad que allí trabajan y además que ya hace bastante tiempo que solamente trabajan tres o cuatro días a la semana”*.³⁰³

El 12 de desembre de 1931, el Centre Republicà Federal, l'Ateneu Obrer d'Extrema Esquerra i el Centre d'Esquerra Republicana feliciten l'alcalde Francesc Micheli Jové (ERC) per la solució del conflicte provocat pel *Lock-Out* de la CELO, i aquest afegeix que s'hauria de fer extensible al Govern Civil (Josep Oriol Anguera de Sojo) i a la Generalitat de Catalunya.³⁰⁴ Foren aquestes autoritats i institucions les que pressionaren i aconseguiren que els propietaris tornessin a la feina immediatament, amb l'objectiu d'evitar un conflicte

³⁰². RMB. *Llibre de Societats*, de 24 de juliol de 1931, Tom 173, foli 146, Anotació 8.

³⁰³. *LV*, 8 desembre 1931, pàg. 34.

³⁰⁴. ASAB. *LAPA*, 12 desembre 1931, foli 24.

inexistent, ja que els obrers no s'havien declarat en vaga; Anguera de Sojo no serà precisament un defensor dels drets dels treballadors –com hom pot comprovar a la seva biografia–, sinó que volia evitar la conflictivitat social en un període especialment convuls per les reivindicacions obreres tant temps reprimides per la dictadura de Primo de Ribera. Pel que sabem, i ja ha explicat Alejandro Andreassi, el 1931 es va crear la primera organització sindical de la CNT a Sant Adrià de Besòs: el Sindicat de la Indústria Vidriera amb els treballadors de la CELO. La conflictivitat laboral no va finalitzar i en el context de les grans vagues comarcals i regionals convocades per la CNT pel mes de gener, a Sant Adrià de Besòs, el 4 de febrer de 1932, iniciaren una vaga els treballadors de CELO, en desconeixem les reivindicacions però poden estar relacionades amb la manca de treball, la reducció de salaris i l'empitjorament de les condicions de treball, producte de la crisi mundial de 1929 que començava a afectar a Catalunya.³⁰⁵ Les condicions laborals no eren les adients, com queda reflectit en l'accident d'Antoni Arjó Navarry –tinent d'alcalde 4t, l'any 1935 i lerrouxista– el mes de novembre de 1933: *“Mientras estaba ocupado en sus cotidianos quehaceres en la fábrica de vidrio plano CELO, Antonio Arjó sufrió un accidente que, afortunadamente, no ha sido grave.”*³⁰⁶

La liquidació al municipi de la part corresponent de l'impost estatal d'utilitats de la CELO pel trienni 1931-33 va ser de 11.654'92 ptes. (el 88'725% pel municipi i l'11'275% a Barcelona), la qual cosa feia de l'empresa una de les més importants per les arques municipals.

La fàbrica tampoc va estar lliure d'accions de sabotatge que pretenien aturar la producció; així, el mes de novembre de 1934: *–Acto de sabotaje. En la fábrica de vidrio plano «Celo», situada en San Adrián del Besos, la pasada madrugada cerca de las cuatro, se presentaron unos individuos los cuales, pistola en mano, obligaron a unos obreros que trabajaban a cortar la hoja de vidrio en plena producción. Luego hicieron algunos disparos que ocasionaron destrozos. Ante ello dejaron ayer por la mañana de acudir al trabajo los obreros de la fábrica de borra de los señores Viñas y Goig. A las ocho de la mañana se presentaron unos números de la Guardia civil, los cuales practicaron algunas detenciones. Por la tarde se reintegró al trabajo parte del personal de la mencionada fábrica de vidrio plano.”*³⁰⁷ Igualment, va succeir a mitjans de juny de 1936, però ara amb una vaga en

³⁰⁵. ANDREASSI CIERI, Alejandro. *Libertad también se escribe en minúscula: anarcosindicalismo en Sant Adrià de Besòs (1925-1939)*. Barcelona: Hacer, 1996, pàg. 55-56.

³⁰⁶. LV, 24 novembre 1933, pàg. 17.

³⁰⁷. LV, 10 novembre 1934, pàg. 7.

solidaritat: “En Badalona y San Adrián del Besos, ayer, además del conflicto planteado por la dependencia mercantil, se declararon en huelga los obreros de las fábricas de hilados Casacuberta, sita en la calle del Dos de Mayo. El motivo es el no querer readmitir la dirección a un encargado que fue despedido en 1935. También se han declarado en huelga los obreros de la fábrica de vidrio plano «Celo», sita en San Adrián del Besos. Se ignoran las causas.”³⁰⁸

El cop militar i el consegüent aixecament popular en defensa de la República va comportar, com a totes les grans empreses adrianenques, la col·lectivització de la CELO. Així va restar consignat al RMB, entre els responsables de la nova direcció democràtica trobem l'alcalde de Sant Adrià de Besòs Francesc Michelí i destacats anarquistes, com Dimas Álvarez Menéndez, Francisco Esteve Mancho (Director de la fàbrica) o Francisco Pérez: *—Compañía Española para la fabricación mecánica del vidrio. I. Empresa colectivizada constituida por los trabajadores de la Sociedad “Compañía Española para la fabricación mecánica del vidrio (Procedimiento Libbey-Owens) mediante acta de legalización del consejo de empresa de fecha veintinueve último suscrita ante la Junta de Control Sindical económico, delegada por orden de la Consejería de Economía de fecha treinta y uno de octubre de mil novecientos treinta y seis a los efectos de legitimación previstos en el artículo diez y seis del Decreto de veinticuatro de los mismos mes y año. Juan Civil Juncosa, Adolfo Tobies Serré, Lorenzo Acezat Huget, José Ballvé Tudó, Florencio González Elías, Dimas Álvarez Menéndez, Adolfo Vivó Serrano, José Giménez Melgar, Gregorio Martínez Muñoz, Juan López Giménez, Esteban Corbera Brau, Antonio González Melero, Francisco Esteve Mancho, Guillermo Jerez Mira y Francisco Michelí Jové, miembros del consejo de empresa de la referida casa nombrados por el personal de la misma reunidos en asamblea general, representaron a la colectividad en el acto de la colectivización y firmaron el acta correspondiente. Según ésta la representación de la empresa corresponde a Juan Civil Juncosa, como director; a Adolfo Tobies Serré, como interventor delegado de la Generalidad, y a Lorenzo Acezat Huget, Florencio González Elías, José Ballvé Tudó y Francisco Esteve Mancho; y habrán de actuar siempre dos cualesquiera de estos últimos en unión del director a los fines bancarios, comerciales y todos aquellos otros que fueren necesarios para la marcha de la casa. Mediante acta suplementaria de la legalización de consejo de empresa de fecha diez y nueve de enero del año último, suscrita ante el Jefe de Negociado del Departamento, digo de legalización del Departamento de Economía, en virtud*

³⁰⁸. LV, 19 juny 1936, pàg. 7.

de las funciones transferidas al negociado de Legalización según dispone el Decreto del catorce de agosto del año citado, fueron nombrados Francisco Esteve Mancho, director de la colectividad, José Maria Ballvé Tudó, subdirector; Adolfo Vivó Serrano, Esteban Corbera Brau y Benedicto González Muñoz, miembros del comité permanente y Juan Serentil, Domingo Giménez, Cristóbal Ruiz y Francisco Pérez miembros del consejo de empresa, en restitución de Juan Civil, LL. Acezat, J. González, J. Ballvé, J Esteve, A Tobies, D. Álvarez, G. Martínez y L. López, director, cuatro delegados con firma y los demás vocales, respectivamente. Por el negociado de legalizaciones del Departamento de Economía fueron aprobados en veinticinco de septiembre último, y para régimen interior de la empresa unos estatutos ajustados a los estatutos tipos publicados en el Bol. digo Diario Oficial del once de marzo del año último. De estos estatutos aprobados archivo en su correspondiente legajo, a los fines de este asiento resulta, lo siguiente: De acuerdo con el capítulo uno del Decreto de colectivizaciones del veinticuatro de octubre de mil novecientos treinta y seis los trabajadores de la Compañía para la fabricación Mecánica del Vidrio, SA se hacen cargo de la misma y constituyen la empresa colectivizada Compañía para la fabricación Mecánica del Vidrio, IC. Esta empresa explotará por lo tanto la fabricación del vidrio plano y su venta. Se hace cargo del activo y pasivo de la Sociedad colectivizada en el momento de constituirse. La valoración del capital será efectuada de acuerdo con lo que dispone el apartado seis del decreto de colectivizaciones. El consejo de empresa se establecerá en Pla de Besós (Barcelona) y en la misma población tendrá lugar la asamblea general. La empresa será regida por un consejo de empresa integrado por siete trabajadores; por un interventor de la Generalidad nombrado por el consejero de Economía; por el comité permanente; por el director y por el subdirector, que tendrán los deberes y facultades que se detallan en los estatutos que ... se suscriben. El ejercicio social estará comprendido entre el uno de febrero y el treinta y uno de enero de cada año. Los beneficios que resulten de cada balance se distribuirán en la siguiente forma: cincuenta por ciento para la Caja de Crédito Industrial de Cataluña, quince por ciento para atenciones sociales de carácter colectivo, quince por ciento se pondrán a disposición de los trabajadores para que estos reunidos en asamblea general le den el destino que crean oportuno; y el veinte por ciento restante pasará a fondo de reserva, amortización de maquinaria, etc. en la proporción que acuerde la asamblea general. Compañía para la fabricación Mecánica del Vidrio, IC. Subroga la personalidad jurídica de Compañía para la fabricación Mecánica del Vidrio, S.A. constituida mediante escritura autorizada por el Notario don Antonio Gallardo en treinta y uno de octubre de mil novecientos treinta y dos. Lo

dicho consta de la copia del expediente de colectivización número treinta y seis expedida por la Junta del Control Sindical Económico y de los estatutos calendados; documentos presentados en este Registro el día cinco del actual a las diez según el talón treinta y cuatro del talonario ciento setenta y cinco. Y de conformidad con los documentos referidos, firmo la presente en Barcelona a doce de febrero de mil novecientos treinta y ocho.

*Nota: La precedente inscripción 9ª de colectivización queda anulada en virtud de lo ordenado por el Ministerio de Justicia en Orden a fecha de ocho de febrero último. Barcelona, 15 de junio de 1939. Año de la victoria”.*³⁰⁹

L'empresa col·lectivitzada va pagar l'any 1937 els següents jornals totals mensuals: març 76.576,90 ptes., abril, 81.932,75; maig, 86.028,45; juny, 98.457,80 i juliol, 105.312,40 ptes. La companyia informava, el 25 d'abril de 1937, que no tenia altres despeses de producció perquè la fàbrica estava en atur forçós. Les dades de producció de vidre pla per la campanya de 1934/1935 van ser de 427.786 m² (gener, 129.972; febrer, 120.214; març, 117.986 i abril, 59.614) i per la de 1935-1936 de 292.871 m² (octubre, 38.363; novembre, 124.037 i desembre 130.471), el que feia un total de 720.657 m² en dos anys, és a dir, una producció diària d'uns 2.815 m² (considerant 256 dies laborables). Pel que fa l'expedició (vendes) de vidre pla, el 1935 van ser 628.403,79 m² i el 1936, 521.926.926,01 m² el que fa un total de 1.150.329,80 m², és a dir, 4.494 m² diaris, segons informava el director, Francisco Esteve Mancho, el 16 de març de 1938.³¹⁰

L'aparició de la CELO, el 1925, amb el seu nou mètode de producció, més barat i de més qualitat, va portar a una dura competència entre els diferents actors del sector a Espanya, amb l'arribada de les empreses estrangeres va augmentar la competència; d'una banda, amb els empresaris bascos d'origen francès, Delclaux (Vidrala);³¹¹ la gran empresa francesa Saint-Gobain; i els catalans de la CELO, amb el suport dels belgues de la CIFVMLO (que depenien de l'empresa americana Libbey-Owens).

Així, sense entrar a fons a analitzar la qüestió, només cal dir que l'empresa CELO va saber jugar les seves cartes i, malgrat alguns errors a la segona meitat dels anys vint, va aconseguir mantenir-se en el sector un bon període de temps: *—En las primeras décadas del XX, la multinacional francesa mantuvo numerosos contactos con los dirigentes de las industrias vidrieras españolas, en particular con Juan Vilella Puig, propietario de la empresa*

³⁰⁹. RMB. Llibre de Societats, de 12 de febrer de 1931, Tom 173, foli 146-148, Anotació 9.

³¹⁰. ASAB. *Datos de producción de las empresas radicadas ...* Capsa: 495. Carpeta: 1930-39.

³¹¹. RODRÍGUEZ LÓPEZ DE ANDÚJAR, Fernando. *Vidrala. 50 años de pasión por el vidrio*. Madrid: LID Editorial, 2015.

familiar Vidriera Barcelonesa, y Miguel Alejandro Casas, administrador-delegado de la Compañía Española Libbey-Owens (CELO), de origen belga. Saint Gobain negoció con ambos empresarios la cesión de acciones a cambio de un reparto coordinado de la producción y el mercado. En consecuencia, desde mediados de los años cincuenta la Vidriera Barcelonesa dispuso del 3,06% del capital social de CE, el 12,50% de VMN, el 19,66% de CGVE, el 28,03% de GF, el 16,39% de SEIE y el 0,61% de Expaco. Juan Vilella formó parte de los Consejos de Administración de todas estas sociedades, ocupando la presidencia de los de SEIE y UCV, y la vicepresidencia de los de VMN, GF y CGVE. El grupo Libbey-Owens, por su parte, adquirió el 6,25% de CE, el 24,12% de CGVE, el 22,5% de UCM y el 0,69% de Expaco, y su presidente, Miguel Alejandro, participó en la administración de las sociedades CE, CGVE, GF y Expaco. A cambio, CELO y Vidriera Barcelonesa se concentraron en el mercado catalán y cedieron a los franceses el resto del territorio español. Conocidos responsables de la economía y la política españolas, como J. M. Comyn, dirigente de la CAMPSA, y J.F. de Lequerica, embajador de España en París y Washington, fueron también miembros de los Consejos de Administración de las filiales de Saint Gobain¹⁵. Los dirigentes franceses se plantearon, en alguna ocasión, la absorción de los pocos grupos españoles que disfrutaban entonces de una cierta importancia en el sector, es decir, los catalanes CELO y Vidriera Barcelonesa, pero al final prefirieron «ne rien toucher» y aprovechar las ventajas de contar con socios locales.”³¹²

La CELO, el 6 de març de 1939, havia enviat personal a la fàbrica per començar a treballar (paletes, fusters i alguns obrers), alhora que sol·licitava a l'ajuntament un soldador (jornal de 10,5 ptes/dia de 8h de treball). En finalitzar la guerra, les instal·lacions estaven en perfecte estat, l'única reclamació que va fer la CELO fou el fet de denunciar, a la comissió de recuperació de l'ajuntament, la desaparició d'una formigonera –desapareguda i reclamada pel consell d'empresa, el 19 de desembre de 1938, i que segons sembla estava cedida per l'ajuntament a unes obres de Cornellà–.³¹³ L'empresa no va patir cap dany d'importància i va poder reprendre la producció amb normalitat després de la guerra, mitjançant l'ampliació de les instal·lacions i l'augment de la producció. El nombre de treballadors era, el 1942, de tres-cents nou, la qual cosa la va convertir en la més important del municipi. En definitiva,

³¹². SÁNCHEZ SÁNCHEZ, “Un siglo de vidrio francés: Saint Gobain en España, de 1905 a la actualidad”. *Investigaciones de Historia Económica*. Vol. 07. Noviembre 2011, núm. 03, pàg. 395-407. També: SÁNCHEZ SÁNCHEZ, Esther”. *Rumbo al sur: Francia y la España del desarrollo, 1958-1969*”. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2006. pàg. 336-337.

³¹³. Carta de la CELO a l'ajuntament, 21 de febrer de 1939, ASAB. *Correspondència comissió de recuperació de Sant Adrià de Besòs*.

—L'empresa donarà beneficis fins avançada la dècada dels anys setanta. Els belgues, que havien mantingut sempre una participació en el capital des de la seva fundació, aniran prenent posicions majoritàries fins a controlar la societat. Graverbel, l'empresa belga titular de les accions, serà absorbida en començar la dècada dels anys vuitanta per la japonesa Asahi Glass. Aquesta, vistes les importants pèrdues generades per CELO, acordarà tancar la fàbrica de Sant Adrià del Besòs el 1985. La nota de la direcció declarava que una de les causes del tancament i de les pèrdues era el caràcter obsolet de la seva maquinària, amb una tecnologia dels anys vint. Hi havia aleshores 300 treballadors que foren acomiadats i indemnitzats.»³¹⁴

2.7. El cartró i els discos

2.7.1. Viuda de J. Llandrich (Juan Llandrich-fill) i Juan Roqueta Arnella

El sector del cartró apareix a Sant Adrià de Besòs el 24 d'octubre de 1913, amb l'empresa de Maria Dolores Cardoner, veïna de Barcelona, *Viuda de J. Llandrich*, qui sol·licitava a l'ajuntament la legalització d'un edifici,³¹⁵ ja construït, situat al Camp del Rector, en un terreny de 7.954 m², al marge esquerre del riu Besòs, al nord de la població, en el cas antic del municipi. L'ajuntament, mitjançant l'arquitecte municipal, li demanarà que construeixi un mur en el carrer projectat, una vorera d'1,20 metres d'amplada, que els lavabos tinguin sifó i que les aigües es dirigeixin a un pou asèptic, i serà legalitzada, definitivament, per l'ajuntament el 23 de gener de 1914, com consta a l'acta del ple municipal de l'1 de gener de 1914.³¹⁶

Entre l'any 1915 i 1923, l'empresa va satisfer una quota de la CIC de 9.162,2 ptes., que representava el 5,46% del total de la quota total del poble, va anar guanyant pes al llarg d'aquests anys i representa, el 1923, gairebé el 8% del total de la CIC del municipi de l'any. Fabricava cartró ordinari amb una màquina d'un metre d'amplada, l'any 1917 la màquina era d'1,30 m. L'any 1925, l'empresa va passar a Juan Llandrich Cardoner, fill de la propietària. Entre els anys 1924 i 1936 va satisfer per la CIC, la quantitat de 21.950,2 ptes., que representaven sobre el total de la CIC del municipi el 3,15%. El 1937 i 1938 representava el 0,88 de la CIC municipal. L'any 1923 hi treballaven set obrers i va tenir una producció

³¹⁴. CABANA I VANCELLS, *Francesc*, op. cit., 1992-1994, pàg. 176.

³¹⁵. ASAB. —Exp. 55—. *Expedients d'obres*, 1913. UI: 2.

³¹⁶. ASAB. *LAPA*, 1 de gener de 1931, foli, 4 i 5.

valorada en 200.000 ptes. El 20 de juny de 1929, Joan Llandrich Cardoner va demanar legalitzar totes les màquines instal·lades a la seva fàbrica: una màquina de fabricar cartró d'1,30 metres d'amplada; un joc de moles hidràuliques, una premsa hidràulica; un cilindre setinador, dos jocs de bombes per elevació d'aigua, una cisalla i un motor dièsel (Campbell) de 28 HP.³¹⁷

L'any 1942 tenia deu treballadors i l'edifici ocupava 400m². Joan Llandrich Cardoner va desenvolupar, a més a més, de la seva activitat empresarial, un important paper social, cultural i polític al municipi, va ser el president de l'*Ateneu Adrianense*, regidor municipal i membre de la comissió de Foment l'any 1930. En acabar la guerra civil, s'afilià a la FET-JONS.³¹⁸

El 4 d'agost de 1930, Juan Roqueta Arnella va sol·licitar a l'ajuntament permís per instal·lar una nova fàbrica de cartró.³¹⁹ L'any 1932 començarà a satisfer la quota corresponent a la Tarifa 3, Classe 10, Epígraf 14 de la CIC (de la mateixa manera que l'altra empresa de cartró) per una màquina d'un metre d'amplada, l'any següent declarava que era d'1,3m i el posterior, fins 1938 d'1,2m.

El 30 de març de 1933 va demanar permís per a la instal·lació de diferents màquines: quatre electromotors de 25, 15, 2 i 0,7 HP de potència respectivament i un transformador de 40kWh, la qual cosa va ser autoritzada per la comissió de foment de l'ajuntament el 12 d'abril de 1933.³²⁰ El 23 de març de 1935 va demanar permís per ampliar la fàbrica amb la construcció d'un cobert o magatzem.³²¹ L'any 1939 va aixecar un pis a la fàbrica i el 1940 un nou magatzem. L'any 1942 tenia deu empletas i ocupava una superfície de 3.303m². El 28 de març de 1947, mort el fundador, Joan Roqueta Arnella, l'empresa passa a mans dels seus fills, amb el nom de *Hijos de Juan Roqueta*, i el gerent era Francisco Roqueta Prats.

³¹⁷. ASAB. -Exp. 17". *Expedients d'obres, 1929*. UI: 13.

³¹⁸. **Llandrich Cardoner, Juan** (Barcelona, 29 d'abril de 1893) estava casat amb Maria Vidal Badia (Premià de Mar, Barcelona, 17 d'abril de 1893) i tenien quatre fills: Rosa Llandrich Vidal (Sant Adrià de Besos, 5 de gener de 1919), Joaquim Llandrich Vidal (Sant Adrià de Besos, 9 de febrer de 1922), Maria Llandrich Vidal (Sant Adrià de Besos, 10 de gener de 1926) i Joan Llandrich Vidal (Sant Adrià de Besos, 25 de maig de 1930). Van arribar a la vil·la al 1912 en Juan i al 1918 la seva dona, i van viure en una casa de la seva propietat al carrer 6 d'Octubre, 27. Mentre ell tenia una empresa del sector del cartró, la seva dona i la seva filla gran feien les feines de la casa, i els altres fills anaven a l'escola. Tots estaven alfabetitzats. Va ser regidor a l'ajuntament de 1930, i ocupà un càrrec en la comissió de Foment. El mateix any fou President de l'Ateneu Adrianense. En acabar la Guerra Civil, es va afiliar a FET-JONS, i va ser un confident. Cens de 1936, volum 13, foli 33.

³¹⁹. ASAB. -Exp. 3". *Expedients d'obres, 1930*. UI: 16.

³²⁰. ASAB. -Exp. 3". *Expedients d'obres, 1933*. UI: 16.

³²¹. ASAB. -Exp. 20". *Expedients d'obres, 1930*. UI: 18.

Entre l'any 1932 i el 1936 va pagar la quantitat de 10.934,8 ptes de CIC, el que representava l'1,6% del total de la CIC municipal; els anys 1937 i 1938 la quantitat satisfeta va ser de 4.815 ptes. i representava el 0,78% de la CIC total del poble.

Juan Roqueta Arnella, de la mateixa manera que l'altre empresari del cartró, també fou regidor municipal l'any 1935, al costat de Jose Royo Genique, a la Lliga Regionalista. En acabar la guerra, va ser alcalde de barri (Districte I, Secció 3a) en el primer ajuntament feixista, no va ser membre de la FET-JONS però els seus fills, Francisco i Pedro, sí que ho foren. Francisco va fer carrera política dins del règim franquista, va ser alcalde des del 19 de setembre de 1966 fins al 3 de febrer de 1974.³²²

Les dues empreses de cartró va ser controlades pels treballadors el 1936. Els obrers de l'empresa Juan Llandrich, controlada per la CNT, informaven a la conselleria de finances, el 22 de febrer de 1938, que la producció de l'any 1936 havia sigut de 450.000 Kg i de 125.000 el 1937, mentre que el comitè de control de la Casa Roqueta de la CNT i UGT comunicava, alhora, que la seva producció havia sigut de 600.833 Kg i 328.239 respectivament. La producció en ambdues empreses col·lectivitzades va caure en la primera un 75% i, en la segona, un 50%.³²³

2.7.2. Compañía Fonográfica Hispano-americana, SA.

La Compañía Fonográfica Hispano-americana, SA. es va constituir a Barcelona el 5 de juliol de 1929. Segons les dades del RMB, els fundadors van ser: *—Don Antonio Mut Baró, banquero, Don José Marsans Claramunt del comercio y Don José María Soldrà y Torres del comercio, todos mayores de edad y vecinos de esta ciudad de estado casado constituyen sociedad anónima bajo la denominación expresada y establecen para su régimen los siguientes Estatutos. Artículo primero. Denominación. Domicilio. Funciones y objeto de la*

³²². *—Cuando pienso en el avi Sisquet, siempre me acuerdo del único consejo que me dio, aún recuerdo cuando sentenció, en catalán claro, 'No te metas en política ni seas policía' [...]El avi Sisquet, nació en 1916, fue un industrial cartonero, con estudios, un hombre culto para la época. Fue movilizado por la República, marchó al frente y desertó (1937). [...] En la Central Nacional Sindicalista ocupó los cargos de Jefe de la Sección Económica del Sindicato de Industria y Comercio y delegado local. En el momento de ser nombrado alcalde ingresó como militante en FET-JONS directamente como jefe local. Nuestro abuelo fue falangista. Fue así como Sant Adrià de Besós construyó bajo el mandato del abuelo, un nuevo edificio para el ayuntamiento, escuelas e instalaciones deportivas y como se materializó uno de sus grandes proyectos, lo que la prensa de la época definió como una nueva ciudad trepidante que sería el orgullo de los futuros adrianenses, el barrio de La Mina.[...] Francisco Roqueta Prats nos dejó el 26 de diciembre, día de San Esteban, de 1995. Descanse en paz."* Biografía elaborada pel nét polític de Francisco Roqueta Prat i publicada a Internet, el 9 de setembre de 2009, consultada el 2015: <http://banderasdenuestrosabuelos.blogspot.com.es/2009/09/francisco-roqueta-prats-el-avi-sisquet.html>.

³²³. ASAB. Capsa, 495. Carpeta: 1930-39.

Sociedad. Con la denominación de “Compañía Fonográfica Hispano Americana S.A.” una Sociedad mercantil anónima que se registrá por los presentes Estatutos y en defecto de ellos por las leyes vigentes. Artículo segundo. La Sociedad tendrá un domicilio en esta ciudad y provisionalmente en la calle de Fontanella número diez pudiendo el Consejo acordar el traslado a cualquier otro sitio de esta ciudad y asimismo establecer sucursales o agencias en cualquier otro punto de España o del extranjero en que lo exijan las necesidades del negocio. Artículo tercero. La Sociedad empezará sus operaciones en el día de hoy y su duración se fija por un periodo de diez años pudiendo prorrogarse una o más veces por el tiempo que se crea oportuno previo acuerdo de la Junta General convocada a tal efecto.

*Artículo cuarto. El objeto primordial de la Compañía será la explotación en España Portugal Repúblicas Sudamericanas y Cuba de la fabricación y venta de discos y aparatos fonográficos pudiendo también dedicarse a cualesquiera otros negocios de dicho comercio. Capital social acciones. Artículo quinto. El capital social será de dos millones de pesetas representado por veinte mil acciones al portador de cien pesetas cada una. [...] Artículo diez. El capital social podrá ser ampliado a propuesta del Consejo previo acuerdo de la Junta General convocada a tal efecto. En tal caso se reconocerá a los accionistas actuales un derecho de prioridad a la inscripción de las nuevas acciones. [...] Artículo treinta y nueve. Cualquier duda o cuestión que se promueva dentro de la Sociedad se resolverá en esta ciudad por amigables componedores con arreglo a la Ley de Enjuiciamiento Civil. Don José Marsans y Don Antonio Mut suscriben cada uno mil quinientas acciones y Don José María Saldrà mil acciones. Las restantes diez y seis mil acciones no suscritas quedan en cartera, para ponerlas en circulación cuando lo acuerdo el Consejo. Forman el primer Consejo: Don Antonio Mut, Don José Marsans Claramunt y Don José Maria Soldrá [...] En Barcelona a cinco de julio de mil novecientos veintinueve”.*³²⁴

La distribució d'accions entre els socis, i alhora membres del consell d'administració, donava el mateix poder a José Marsans i Antonio Mut, ja que cadascú posseïa mil cinc-centes accions de cent pessetes (150.000 ptes.), i més reduït a José María Saldrà, qui només en posseïa mil (100.000 ptes.). Encara, però, restaven pendents de col·locació setze mil accions (1.600.000 ptes.). Finalment, aquestes sortiren a la venda el 27 de setembre de 1929, quan estaven intentant aconseguir el capital per poder posar en marxa el projecte industrial.

—Inscripción 2. Don José María Soldrá Torres, mayor de edad, empleado, vecino de esta ciudad, obrando en nombre y representación de la Sociedad de esta hoja, en cumplimiento de

³²⁴. RMB. *Llibre de Societats*, de 5 de juliol de 1929, Tom 245, núm. 17.219, Anotació 1, pàg. 157-161.

lo acordado por su consejo de administración en veintisiete de veintisiete de septiembre último, declara puestas en circulación diez y seis mil acciones de cien pesetas nominales cada una, números cuatro mil uno al veinte mil que quedaron en cartera al constituirse la compañía. [...] En Barcelona a veinticuatro de diciembre de mil novecientos veintinueve.”³²⁵

A principis de març de 1930, el conseller delegat de la CPHASA, José Marsans Claramunt, resident a Barcelona (Passeig de Gràcia, 8), sol·licitava a l'ajuntament permís per a construir una fàbrica destinada a la producció de discos de fonògraf, en un terreny de 3.779 m² situat: *—en la manzana que forman la carretera de Francia, Paseo Besós y una nueva Calle del Fonografo*”,³²⁶ en el marge esquerre del Besòs, al nord, al costat d'aquest i la N-II. Al llarg del mes de març va seguir el tràmit habitual i, en aquest cas també, va ser enviat a l'enginyer en cap del *Circuito Nacional de Firms Especiales*, en estar situada al costat d'una via de comunicació tan important com la N-II, circumstància que, com veurem, va influir també en el seu tancament, ja que les vibracions del sòl, a causa de l'intens trànsit, afectaren el procés de producció dels discos.

Els edificis de la fàbrica formaven dos cossos d'edificis units per una terrassa en el primer pis, un situat enfront del carrer del Fonògraf i destinat a l'habitatge, format per una planta baixa i un pis (65,26 m²); mentre que l'altre seria la fàbrica, que té la seva façana al llarg de la carretera N-II i el riu Besòs. Aquesta es componia d'un soterrani (594,11 m², més 34,51 m² de claraboia) per a tot el cos de l'edifici paral·lel a la carretera; d'una planta baixa en tota la part edificada (1.234 m²); i d'un primer pis (651,80 m²), el cos de la façana a la carretera i d'un segon cos en la part de l'angle orientat a l'oest (294,53 m²), amb una torre en l'esmentat angle. També es va construir un pou d'aigua per a ús industrial, un mur de tancament (129 m) i un altar de protecció a la carretera (34,50 m). L'informe de l'arquitecte obligava l'empresa que enviés les aigües brutes a una fossa sèptica que s'havia de projectar i de construir, que l'edifici estigués envoltat d'una vorera de 2,40m i que la construcció es realitzés respectant la seguretat dels operaris i de tercers (transeünts, etc.) sota la responsabilitat del propietari; i, finalment, afegia que el termini d'execució de l'obra era d'un any a partir de la data de lliurament del permís d'obra. El cost del permís d'obres fou de 2.676,97 ptes., incloent les 464,50 ptes. (20%) dels honoraris de l'arquitecte municipal.

³²⁵. RMB. *Llibre de Societats*, de 24 de desembre de 1929, Tom 245, núm. 17.219, Anotació 2, pàg. 161.

³²⁶. ASAB. —Exp. 1”. *Expedients d'obres, 1930*. UI: 14.

La descripció de l'edifici la va donar a conèixer Lluís Bonet Garí,³²⁷ arquitecte responsable del projecte, l'any 1930, a la revista *Mirador*, com exemple del que ell considerava que havia d'esser l'arquitectura moderna.³²⁸ Lluís Bonet, qui fou deixeble d'Antoni Gaudí, ha estat un dels arquitectes més importants del segle XX, responsable de diverses obres, entre elles el Temple Expiatori de la Sagrada Família. Així valorava l'arquitecte municipal Joan Maymó, en el seu informe, el projecte de fàbrica: *—La construcción con hormigón armado empleada en toda la edificación, está perfectamente indicada dado su carácter industrial y ha sido perfectamente resuelta por el arquitecto director que ha sabido hermanar la utilidad industrial con la esbeltez de líneas, produciendo el conjunto del edificio un agradable efecto.*”³²⁹ La fàbrica, anomenada popularment Polydor, era l'exemple perfecte de l'edifici racionalista industrial modern, funcional, de línies rectes, de formigó, de vidre i una autèntica il·luminació natural.

El 4 d'agost de 1930, el gerent de la companyia adjuntava els plànols de la xemeneia i la casa per a la maquinària (216,60 m²) de la fàbrica, que ja estava en construcció.³³⁰ El temps atorgat per executar l'obra va ser de sis mesos. El cost del permís d'obres fou de 181,94 ptes., incloent les 30,22 ptes. dels honoraris de l'arquitecte. El permís va ser aprovat el 3 de maig de 1933. La superfície total que ocupava l'edifici industrial era 1.515 m², mentre que la superfície útil dels edificis era de 3.011,3 m².

La convocatòria de la junta general d'accionistes, el 18 de juliol de 1930, per decidir un augment del capital social, estava signada pel president Jose Maria Roviralta, de qui desconeixem si posseïa accions i en quin nombre, mentre que llavors Jose Maria Soldrà apareixia com a secretari: *—Por acuerdo del Consejo de Administración se convoca a los señores accionistas a la Junta general extraordinaria que se celebrará de primera convocatoria el día 28 de julio, a las 17 horas, en las oficinas de la Sociedad, Plaza de Cataluña, 17,1º, al objeto de deliberar y acordar: 1º Sobre aumento del capital social. 2º Reforma de los artículos 5 y 22 de los Estatutos Sociales. 3º Facultar en su caso al Consejo de Administración para poder llevar a cabo el aumento del capital social y forma y condiciones en que haya de efectuarse. Se previene a los señores accionistas que el depósito*

³²⁷. Vegeu una biografia completa i bibliografia sobre l'arquitecte Lluís Bonet Garí de Raquel Lacuesta Contreras al *Diccionari d'historiadors de l'art català, valencià i balear* a Internet (2015): http://dhac.iec.cat/dhac_mp.asp?id_personal=283

³²⁸. Vegeu la fotografia de la proposta de Polydor a: *—Què en penseu de l'arquitectura moderna?—. Mirador setmanari de literatura, art i política.* Any II, de 27 de març de 1930, número 61, pàg.7.

³²⁹. ASAB. —Exp. 1”. *Expedients d'obres, 1930.* UI: 14.

³³⁰. ASAB. —Exp. 2” *Expedients d'obres, 1930.* UI: 14.

de las acciones, en conformidad a lo dispuesto en el artículo 22 de los Estatutos Sociales, debe efectuarse, con cinco días por lo menos de anticipación al de la celebración de la Junta, en Banco Alemán Transatlántico, S. A.; Arnús-Garí o Banca Marsans, S. A., indistintamente. Se previene, además, a los señores accionistas el cumplimiento de las disposiciones de los artículos 22, 23, 25 y 27 de los Estatutos Sociales. Barcelona; 14 de julio de 1930. El Presidente. José María Roviralta. El Secretario. José María Soldrà”.³³¹

Les finances de la companyia no funcionaven, com demostra el fet que el consell d'administració prorrogava el bescanvi d'accions antigues per noves en una relació una a dos: *—El Consejo de Administración participa a los señores accionistas, que en uso de las facultades que les confirió la Junta general extraordinaria celebrada el día 28 del actual, ha acordado señalar de plazo hasta el día 6 de agosto próximo, inclusive, para que los señores accionistas actuales puedan hacer uso de su derecho de prioridad a la suscripción de nuevas acciones que se les concedió en la proporción de una acción número veinte mil una a veintidós mil por cada dos acciones de número uno al cuatro mil que posean y una acción de número veintidós mil una a treinta mil por cada dos acciones de número cuatro mil una a veinte mil que posean. Se previene a los señores accionistas que para la efectividad del derecho de suscripción, que se les ha concedido en la junta dicha, deberán presentar sus acciones y verificar el pago del valor nominal de las que suscriban y en el plazo expresado en: S. A. Arnus-Gari. Banca Marsans, S. A. Banco Alemán Trasatlántico. Indistintamente. Barcelona, 29 de julio de 1930. El Presidente: José María Roviralta. El Secretario: José María Soldrà.*”³³²

L'empresa, com estem veient, per poder continuar desenvolupant el projecte va haver d'ampliar el capital social a tres milions de pessetes, mitjançant l'emissió de deu mil accions a cent pessetes cadascuna: *”Inscripción 3. Don José Marsans Claramunt, mayor de edad, casado, del comercio, vecino de esta ciudad, obrando en nombre y representación de la Sociedad de esta hoja, como consejero delegado de la misma, llevando a cumplimiento lo acordado el día veintiocho de julio último por la junta general extraordinaria de accionistas y el día siguiente por el consejo de administración de la Compañía, declara aumentado el capital social hasta tres millones de pesetas, mediante la emisión de diez mil acciones, al portador, de cien pesetas de valor nominal cada una, y modificados los artículos quinto y*

³³¹. LV, 16 juliol 1930, pàg.3.

³³². LV, 31 juliol 1930, pàg.3

veintidós de los estatutos sociales. [...] En Barcelona a cuatro de octubre de mil novecientos treinta.”³³³

La fàbrica, el 1933, encara estava pendent de la instal·lació de la maquinària necessària per a la producció. El 4 de febrer de 1932 es convocava una junta general, però ara a la fàbrica de Sant Adrià de Besòs: *—Por acuerdo del Consejo de Administración se convoca a los Señores Accionistas de la misma a la Junta General que se celebrará, el día 4 de febrero próximo, en su fábrica de San Adrián, a las once y media de la mañana. Para asistir a la Junta deberán depositarse las acciones en el Banco Alemán Transatlántico, en la S. A. Arnús-Garí o en la Banca Marsans, antes del 31 del corriente mes. Barcelona, 23 de enero de 1932.*”³³⁴

La companyia, finalment el 13 d'abril de 1934, informava que no es podia celebrar la junta general extraordinària d'accionistes per no haver-se presentat el nombre suficient d'accions, i informava que s'havia de tractar sobre una proposició d'un accionista i la liquidació de la societat: *—No habiéndose depositado suficiente número de acciones para celebrar la junta general extraordinaria del día 17 del corriente, se convoca a los señores accionistas para la Junta general extraordinaria de segunda convocatoria, que tendrá lugar el día 28 del actual, a las cuatro de la tarde, en nuestra fábrica de San Adrián, para tratar de la proposición de un señor accionista y de la liquidación de la Sociedad, recomendando encarecidamente a los señores accionistas que no dejen de asistir a la misma, depositando previamente todas sus acciones en la S. A. Arnús-Garí o en la Banca Marsans, antes del día 24 del corriente, siendo válidos los depósitos constituidos para la junta que debía celebrarse el día 17. Barcelona, 13 de abril de 1934.*”³³⁵

Romualdo Torres, el nou president, el 22 de maig de 1934 informava que la junta extraordinària es faria al Foment del Treball: *—Anuncios oficiales “En beneficio de los señores accionistas de esta Sociedad, se les convoca a la junta general extraordinaria que se celebrará el día 6 de junio, a las cuatro de la tarde, en los locales del «Fomento del Trabajo Nacional», Avenida Puerta del Ángel, 7, para tratar de asuntos de gran interés económico que requieren la máxima asistencia de señores accionistas, a cuyo efecto deberán depositar sus títulos en la S. A. Arnús-Garí, o en la Banca Marsans, con cinco días de anticipación. Barcelona, 22 de mayo de 1934. El presidente, Romualdo Torres”.*”³³⁶

³³³. RMB. Llibre de Societats, de 4 d'octubre de 1930, Tom 245, núm. 17.219, Anotació 3, pàg. 162.

³³⁴. LV, 26 gener 1932, pàg. 23.

³³⁵. LV, 15 abril 1934, pàg. 16.

³³⁶. LV, 26 maig 1934, pàg. 3.

Les accions dirigides a intentar salvar la companya continuaven, el març de 1935, amb una proposta de reducció del capital social, que suposem que només era paper –accions que ningú volia adquirir– i manca de líquid: *–El Consejo de Administración de esta Sociedad ruega a los señores accionistas de la misma que, con el fin de dar cumplimiento al acuerdo tomado en la última junta general extraordinaria, referente a la reducción del capital social, se sirvan depositar sus Acciones en la S. A. Arnús Garí o en la Banca Marsans, S. A., de esta ciudad, al objeto de sufrir el estampillado previsto. Al propio tiempo les convoca a la junta general ordinaria que se celebrará el día 30 del actual, a las cuatro de la tarde, en su Fábrica de San Adrián, recomendando la asistencia [...]. El presidente del Consejo de Administración, Romualdo Torres”.*³³⁷ Però la reunió va ser un fracàs: *–No habiendo sido depositado el suficiente» número de Acciones para la celebración de la junta General ordinaria convocada para el día 6 del corriente mes, se avisa a los señores accionistas, que la referida junta se celebrará de segunda moratoria el día 16 del actual, a las cuatro de la tarde, en los locales del Fomento del Trabajo Nacional (Avenida Puerta del Ángel, núm. 7). A dicho efecto se ruega y encarece a los señores accionistas que depositen sus Acciones antes del día 13 del corriente en la Banca Marsans o en la S. A. Arnús-Gari, contra entrega de los correspondientes resguardos. El presidente del C. de A. Romualdo Torres.”*³³⁸

Les activitats econòmiques de dos dels fundadors de la CGHASA van finalitzar de forma previsible. Així, el 31 d'agost de 1936, l'Oficina Jurídica de Barcelona decretà una ordre de detenció contra José Marsans Claramunt, per usura.³³⁹ I, el 19 de gener de 1939 es citava a José María Soldrá Torres per ingressar a la presó per un delictes d'evasions de capitals: *–Don Ángel Romero del Castillo, Juez delegado especial del especial general de Represión del Contrabando por Evasión de Capitales, Delegación de Madrid, por el presente cito, llamo y emplazo a José María Soldrá Torres, natural de Caldas de Mombuy, hijo de Joaquín y Antonia, de treinta y seis años, soltero, del comercio, y domiciliado últimamente en la calle de Viriato, 73, entresuelo, para que, en el término de diez días, contados desde el siguiente al que esta requisitoria se inserte en la Gaceta de la República, comparezca en la Sala audiencia, sita en el Palacio de Justicia, plaza de la Villa de París, con objeto de constituirse en prisión decretada con esta fecha en el sumario número 37» de 1936, que se le*

³³⁷. LV, 20 març 1935, pàg.15

³³⁸. LV, 6 Juny 1935, pàg.4.

³³⁹. VILLAR FERRERO, José Luís. *Justicia y revolución en 1936: las oficinas jurídicas de Cataluña*, Tesis Doctoral, SERRANO GONZÁLEZ, Antonio (director). Bellaterra: Facultat de Dret, Departament de Dret Públic Ciències Historicojurídiques de la UAB, maig de 2012, pàg. 184.

sigue por evasión de capital, como incurrió en el número 1 del artículo 835 de la ley de Enjuiciamiento Criminal. »³⁴⁰

L'ajuntament franquista, l'1 de setembre de 1939, va acordar per unanimitat la compra de l'edifici *Polydor* –que ocupava una superfície de 3.779 m²– per 2.500. ptes., i donà com a dipòsit 20.000 ptes., i les 230.000 ptes. restants tan aviat com el Banc de Crèdit Local d'Espanya li concedís l'emprèstit sol·licitat, per tal d'establir en l'edifici un grup escolar. El 9 d'octubre de 1939 es concretava com havia d'ésser el contracte d'arres i el posterior de compra-venda, aquest incloïa com a comprador a l'ajuntament de Sant Adrià de Besòs, representat per l'alcalde José Sabaté Ferruz; com a venedor la CFHASA, representada per la comissió liquidadora; el preu de compra-venda era de 250.000 ptes.; la finca era l'anomenat edifici *Polydor* i els patis annexos, situada a l'Avinguda Primo de Ribera, sense número, i que donava al riu Besòs o est amb terrenys de la parròquia, i a l'oest a un carrer en projecte (Fonògraf), amb un líquid imposable de 8.040 ptes.³⁴¹

El RMB recull la liquidació de l'empresa: *—Don Romualdo Torres Capdevila, del comercio, y don Alfonso Palou Cabol, corredor de Bolsa, los dos casados, mayores de edad, vecinos de esta Capital, obrando en nombre y representación de la Sociedad de esta hora, como delegados de la junta general de accionistas de la misma celebrada, previamente convocada, el día nueve de diciembre de mil novecientos treinta y nueve, para llevar a cumplimiento sus acuerdos, que fueron tomados de conformidad con lo estipulado en el artículo treinta y cuatro de los estatutos sociales, y por unanimidad, declaran y hacen constar lo siguiente: Disuelta la Sociedad, en vista de las pérdidas sufridas por la misma que absorben la casi totalidad del capital social. Que la Comisión liquidadora queda integrada por don Romualdo Torres Capdevila, don Joaquín Murcot Carreras don Francisco J. Pons Cubilles, don Rafael Bonet Javi y don Alfonso Palou Cabot, con las facultades conducentes a la extinción del pasivo y realización y pago o distribución del activo con arreglo a los estatutos. Que la sociedad económica de la Sociedad queda establecida en el siguiente balance: Activo, Caja y bancos doscientas cuarenta y siete mil cuatrocientas cuarenta y siete pesetas diez céntimos. Pasivo. Varios acreedores, treinta y dos mil setecientas cincuenta pesetas. Capital restante, doscientas catorce mil seiscientos noventa y siete pesetas diez céntimos. Que la comisión liquidadora procederá al reparto del haber líquido a los*

³⁴⁰. *BOP de Madrid*, 19 de gener de 1939, núm. 16. pàg. 1. També, 15 de febrer de 1939, núm. 18, pàg. 1

³⁴¹. ASAB. *Correspondència*, 1939. UI: 506.

accionistas recogiendo las acciones en circulación. [...] en Barcelona a veinte de julio de mil novecientos cuarenta. ³⁴²

³⁴². RMB. *Llibre de Societats*, de 20 de juliol de 1940, Tom 245, núm. 17.219, Anotació 4, pàg. 162-163.

III. ANNEXOS CAPÍTOL III: VERS UN NOU MÓN: LLUITA DE CLASSES, SOCIETAT, POLÍTICA I CULTURA (TAULES I DOCUMENTS)

1. TAULES I DOCUMENTS

Taula LXV: Afiliats al Centre Republicano Radical (2n semestre de 1933).

<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alfabet</i>	<i>EC</i>
Agustín Granell Borja	Cervantes,	Jornaler	60/SD	C
Alfonso Cánovas Albarracín	José Nakens, 22	Polidor	26/NO	C
Alfonso Moreno Cruz	Francesc Ferrer, 5	Jornaler	45/SD	C
Amadeu Corominas Camat	Pablo Iglesias, 16	Jornaler	44/SI	C
Andrés Pérez Casanovas	14 d'abril, 7	Jornaler	30/SI	C
Àngel Llaveria Foix	Lleida	Jornaler	40/SI	C
Antonio Arjó Navarry	García Hernández, 65 1r 1a	Jornaler	46/SI	C
Antonio Gimeno Rossell	14 d'abril, 21	Agent d'assegurances	42/SI	C
Antonio Payan de Arco	José Nakens, 22	Polidor	43/NO	C
Antonio Roselló Roig	Barcelona, 27	Jornaler	33/SI	C
Bienvenido Pertegaz Tarragón	García Hernández, 124	Mestre	37/SI	C
Domingo Borrell Castells	Fermin Galán, 26 1r 1a	Jornaler	44/SI	C
Enrique Algueró Peris	García Hernández, 79	Jornaler	49/SI	C
Esteban García Massachs	García Hernández, 143	Comerciant	41/SI	C
Eugenio De Diego Pérez	Lleida, 139	Jornaler	27/SD	C
Federico Garriga Expósito	Andrés Vidal	Paleta	40/SD	C
Fèlix Pérez Petra	Pi i Gibert, 30	Jornaler	29/SD	C
Fernando Sánchez García	José Nakens, 31	Jornaler	30/SD	C
Francisco Caminal Sánchez	Fermin Galán, 26 2n 2a	Viatjant	28/SI	C
Francisco Chica Jiménez	Barcelona, 13	Jornaler	53/SI	V

<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alfabet</i>	<i>EC</i>
Francisco García Benedito	Ctra. Catalana	Peó	34/SD	C
Francisco López Sastre	Blasco Ibáñez, 4	Peó	37/SD	C
Francisco Vilardell Vilardell	Pi i Margall, 15	Xòfer	26/SI	C
Gabriel Gómez Fernández	Saragossa, 18	Jornaler	43/SD	C
Gregorio Sánchez Sánchez	García Hernández, 31 1r	Jornaler	50/SD	C
Jacinto Casadellà Peramola	SD	Jornaler	39/SD	C
Jaime Suñé Roca	García Hernández, 143 bxs.	Paleta	34/SI	C
Joan Moreno López	Tarragona, 4	Jornaler	29/SI	C
Joaquín Ayza Roda	Fermín Galán, 108	Paleta	44/SI	C
Joaquín Prats Ors	Ctra. Catalana, 4	Jornaler	27/NO	C
Joaquín Quelart Queralt	Ferrer Guàrdia, 7	Mecànic	40/SD	C
José Casas Pons	14 d'abril, 29	Jornaler	38/SI	C
José Fita	Barcelona, 34	Forner	27/SD	S
José Fors Riu	Pi i Gibert, 37	Jornaler	53/SI	C
José Hidalgo García	Andrés Vidal	Fuster	40/SI	C
José M ^a Gratal Nicolau	García Hernández, 23	Industrial	37/SD	S
José Ruiz Quiñonero	Pi i Gibert, 5 1r 1a	Jornaler	40/SD	C
José Saban Malagón	Fermín Galán, 170 1r 1a	Marmolista	48/SI	V
José Villanueva Pérez	Ctra. Catalana, 52	Jornaler	43/SI	C
Juan Farràs Rivera	Lletra R, soterrani	Paleta	50/SI	
Juan Fernández Hernández	14 d'abril, 72	Jornaler	40/SD	C
Juan Gómez Fernández	Saragossa, 18	Jornaler	30/SD	C
Juan Martí Baluvi	Tarragona, 27	Paleta	28/SI	C
Juan Pérez Alpiste	José Nakens, 29	Jornaler	46/NO	C

<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>Professió</i>	<i>Edat/Alfabet</i>	<i>EC</i>
Lluís Malet Rey	Fermín Galán, 42	Comerciant	40/SD	C
Lluís Tudela	Blasco Ibáñez, 18	Jornaler	34/SD	C
Manuel Borràs Suñé	Pablo Iglesias, 12	Jornaler	39/SI	C
Manuel Carbonell Del Valle	Fermín Galán, 37 planta	Mecànic	22/SD	V
Manuel Escobar Pérez	García Hernández, 142	Jornaler	55/SI	C
Manuel Martí Ibáñez	Tarragona, 17	Peó	50/NO	C
Manuel Molina	Badalona	Empleat comerç	53/SD	C
Marcelino Petra Gabarró	Fermín Galán, 9 1r	Jornaler	61/SD	C
Miguel Pascual Font	Pi i Margall, 7	Comerciant	71/SD	C
Miguel Sánchez Mirón	García Hernández, 59	Bomber	40/SD	C
Miquel Prats Arribas	República, 8 1r 2a	Fuster	69/SD	C
Pedro Mas Carles	Barri Artigas, Badalona	Jornaler	35/SD	C
Pedro Oliveras Farell	Fermin Galán, 143 1r	Viatjant	42/SI	C
Pedro Reixac Adell	San Peiró, 4	Jornaler	39/SD	C
Rafael García López	Fermín Galán, 23	Xòfer	23/SD	S
Ramon Moret Bastón	Fermín Galán, 28	Comerciant	27/SD	C
Simeón Vidal Morillo	Fermín Galán, 183	Jornaler	43/SI	C
Urbano Fita	Barcelona, 34	Forner	61/SD	V
Vicente Febré Bruch	García Hernández, 79 1r	Jornaler	41/SI	C

Font: AHGCB. *Registre d'associacions*. Reg: 17.375. ASAB: *Cens electoral de 1933*, UI: 1077. Fonts. Cens 1936 i rectificació del Padró de 1928

Manifest Fundacional del'Ateneo Cultura Social. Sant Adrià de Besòs.

Ya es hora de que sacudamos nuestra apatía y que procuremos salir de este caos en que nos hallamos; ya es hora de que trabajemos por nuestra cuenta, cultivando nuestra inteligencia, sin esperar la venia del estado, que quisiera sumirnos continuamente en la ignorancia para poder así engañarnos y explotarnos impunemente, sin dejarnos tan sólo el derecho a protestar de las injusticias y atropellos que continuamente están realizando con los explotados de la burguesía. Ya es hora de que, unidos todos los hombres y mujeres de sentimientos humanos y libres, salgamos al paso de tanta injusticia y no nos dejemos atropellar tan inicualemente por esta casta de «teócratas», falsarios, hipócritas y vividores, que quieren oscurecer nuestro entendimiento enseñándonos historias arcaicas y divinas, las cuales atrofian nuestra inteligencia, no dejándonos pensar libremente y cerrándonos el paso para llegar a una generación más pura, por el camino de la revolución social.

Nosotros, los que formamos este ateneo libertario, deseamos que, si tenéis ansias de libertad y de justicia, vengáis a uniros con nosotros, para trabajar juntos, propagando la cultura libertaria en todos sus aspectos: social, científica, moral y físicamente, para crear hombres sanos y conscientes, y no autómatas y serviles, como nos quieren nuestros explotadores.

Hemos de crear inteligencias nuevas y libres, al margen de esta sociedad hipócrita, egoísta, corrompida e inmoral.

No confiéis ya más en las promesas halagüeñas que os brindan los políticos; ya es hora de que abráis los ojos a las realidades de la vida y no os dejéis engañar más por esos farsantes de oficio.

Si queremos que nuestros hijos sean hombres libres y conscientes, hemos de procurar educarlos nosotros mismos, abriendo escuelas racionalistas por nuestra cuenta, dándoles una educación en un sentido liberal y humanitario.

Sobre todas las cosas, la libertad —como decía el gran pensador Víctor Hugo—: y ya que hablamos del gran hombre, os recordaremos un pensamiento del gran pensador: «el libro vencerá a la espada» y nosotros estamos dispuestos a que la venza pronto, para que terminen las guerras fratricidas entre hermanos, porque hermanos somos todos los que sufrimos las injusticias de la sociedad burguesa y capitalista, nuestros enemigos comunes.

Nosotros, los que formamos parte de este ateneo, llenos de un espíritu noble e idealista, invitamos a todos los obreros y obreras que. Sientan ganas de reivindicarse, que acudan a este ateneo. Que a todos los esperamos con los brazos abiertos, para que todos juntos fraternicemos y luchemos por una causa justa y noble, como es la del comunismo libertario.
La junta

Font: *Solidaridad Obrera*, 19 maig 1932.

Resum conferencia de Ricards Fornells

San Adrián del Besos. Organizada por el ateneo cultura social de este pueblo. Se celebró en el teatro-cine la amistad la conferencia a cargo del camarada Ricardo Fornells, disertando sobre el tema «la lucha de clases y la juventud».

Presidió el compañero Font, y después de hacer una breve presentación del orador y de los fines que persigue dicho centro, comenzó el acto.

Dijo el conferenciante que está satisfecho de que se creen agrupaciones como la nuestra, porque así se hace obra práctica. Se extendió en consideraciones referente a la juventud, demostrando que hay dos juventudes en la actualidad, distinta una de la otra: una es la que ha creado la dictadura última, la cual, embrutecida por los juegos que les prepararon sus enemigos. Se desentienden de la lucha de clases y de los problemas morales del proletariado; la otra es la que se interesa por el bien de la humanidad, y es la superviviente de las crueles represiones que hemos sufrido de unos años acá. La juventud sana dice la que debe determinar el cambio hacia la sociedad más justa y buena que anhelamos.

Pasa a ocuparse minuciosamente de la lucha de clases, exponiendo sus diferentes características. La lucha de clases –afirma no es para nosotros un capricho: es, sencillamente, una necesidad que nos exige la clase capitalista y que, tratándose de fuerzas antagónicas, forzosamente tienen que chocar. Argumentó sobre la inutilidad de la colaboración de clases, demostrando con datos y fechas que el socialismo mundial ha fracasado rotundamente con sus tácticas, pues, a pesar de su colaboración, no han podido evitar las rebajas de los salarios que se han efectuado en los principales centros industriales, ni conseguir la disminución del paro forzoso. Los socialistas afirma no van a la abolición del sistema capitalista, sino que van a aliviar su bancarrota. El capitalismo es más poderoso que todos los estados, y los representantes de los electores, antes que mandatarios de estos, son mandatarios de los capitalistas.

Pasa a ocuparse de la economía, en sentido general, y pone una gran confianza en la riqueza de la tierra, sosteniendo que mientras pertenezca a una clase determinada no puede haber paz entre los hombres. Hace un parangón entre los laboreos antiguos y los modernos, deduciendo de ellos que el fruto del progreso lo aprovecha íntegro la burguesía, sin que nos llegue a los que lo producimos.

Habla de la sociedad futura y dice que la colectividad dependerá de la producción y, siendo el consumo necesario, tendremos todos la obligación moral de producir. Termina haciendo una llamada a la juventud para que se encamine por medio de la actividad y la cultura, al comunismo libertario.

Cerró el acto el presidente haciendo un resumen de lo dicho por el conferenciante y anuncio para el próximo martes otra conferencia, a cargo del compañero Robuste. El público, que casi llenaba la amplia sala, salió muy satisfecho del acto. A la salida se colectaron cuarenta y cinco pesetas para cubrir gastos del acto y para los presos. Santiago Farrás.

Font: *Solidaridad Obrera*, 20 maig 1932.

Taula LXVI: Llista d'afiliats a la Unió General de Treballadors (UGT), 1936-1939

<i>Nom i cognoms</i>	<i>Adreça</i>	<i>B</i>	<i>DN</i>	<i>PN</i>	<i>EC</i>	<i>TR</i>	<i>Professió i empresa</i>	<i>Q</i>	<i>T</i>	<i>AL</i>
Aguilar Ferrer, Damián	SD	SD	1911	Barcelona	SD	SD	Mecànic, Unió Metalúrgica	SI	SI	SI
Albiac Barberà, Julio	SD	SD	1912	Barcelona	SD	SD	Cambrer	SI	SD	SD
Alcázar Lucas, Salvador	14 d'abril 47, bxs.	4	1904	Múrcia	C	0	Peó del camp	NO	SI	NO
Andrés Marzal, Julio	Pau, 17	2	1912	Girona	SD	SD	Soldador	SI	SD	SD
Andreu Peris, José	Plaça de dalt,5	1	1903	Castelló	SD	SD	Carreter	NO	SD	SD
Aragall Josa, Pedro	Sant Lluís Beltran, 22	SD	1894	Osca	C	SD	Comerciant	SI	SI	SD
Armengol Roura, Luis	Primo de Rivera, 17	SD	1892	València	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Bachs Creuet, Francisco	Fermín Galán,128	1	1909	Barcelona	S	0	Jornaler	NO	SD	SD
Baquedano Matute, José	Pi Margall, 7 bxs.	1	1894	Barcelona	SD	SD	Xofer	SI	SI	SD
Bautista Burgos, Fernando	Ctra. La Catalana, 1	4	1898	Jaén	SD	SD	Flequer	SI	SD	SD
Blesa Peiró, Miguel	Barcelona, 12 bxs.	2	1918	Barcelona	S	10	Metal·lúrgic	NO	SI	SI
Bochs Martí, José Maria	Fermín Galán, 9 bxs.	2	1911	Barcelona	S	24	Mecànic, Baurier	SI	SI	SI
Bonet Arnau, María	Lluís Beltran, 38	1	1881	Barcelona	C	SD	Pagès	NO	SI	SI
Bonet Santacana, Lluís	SD	SD	1909	Lleida	SD	SD	Aux. Farmàcia	SI	SD	SI
Buisan Ruiz, Severiano	Valencia, 15	2	SD	Osca	SD	SD	Profesor/a	SI	SI	SI
Caballero Pellejero Julián	Bonaventura, 7 bxs	1	1910	Barcelona	C	SD	Litògraf	SI	SI	SI
Cabús Cullell Francesc	SD	SD	1914	Barcelona	S	SD	Obrer industrial	SI	SI	SI
Carreras Roviralta, Juan	Major, 15 1r	1	SD	Barcelona	SD	SD	Peó de boter	NO	SD	SD
Castelló Álvaro, Ambrosio	Verneda,9	3	1897	Lleida	C	12	Pagès	SI	NO	SI
Castello Llider, José	SD	5	SD	Lleida	C	SD	SD	SD	SD	SI
Castells Catalán Josep	SD	SD	1910	Barcelona	C	SD	Mecànic	SI	SI	SI
Castroverde Buitrago, Genaro	Fermín Galán, 37 1r 1a	1	1887	Múrcia	C	11	Comptable, CELO	SI	SI	SI
Castroverde Navarro, José	Fermín Galán, 37 1r 1a	1	1910	Múrcia	S	11	Tallador vidre, CELO	SI	SI	SI
Cerdà Navarro, Amador	Fermín Galán, 48	1	1899	Alacant	C	5	Comerç mobles	SI	SI	SI
Cid Ferrari, Eloy	Prado, 18 bxs.	3	1905	Cadis	V	5	Forjador, Enrique Creus	SI	SI	SI
Coll Ramos Llorenç		SD	1906	Illes Balears	C	SD	Cambrer	NO	SI	SI

Comorera Rosinés, Guillermo	Saragossa, 7	2	1892	Barcelona	C	10	Fuster	SI	NO	SI
Coromina Ferran, Judit	Font i Vinyals 130, 1 ^o 2 ^a	2	1880	Girona	C	SD	Profesor/a	SI	SI	SI
Cuesta Álvarez, Ramón	Pere Quart, 55 1 2	SD	1879	Lugo	V	SD	Mestre	SI	SI	SI
De Oña de Giner, Rafael	Bogatell, 105 bxs.	1	1922	Barcelona	S	6	Jornaler	NO	SD	SI
Egea Tomas, Pedro	Lletra A, 51 sot	4	1898	Múrcia	C	14	Carreter, MZA	NO	SI	SI
Estarrelles Descals, Ramon	La Barca, 11 1r 1a	2	1889	València	C	8	Peó, Hijos M. Lores	NO	SI	NO
Estrems Serrat, José	Fermín Galán, 15 bxs.	1	1879	Barcelona	C	8	Comerç	SI	SI	SI
Fenollar Pastor, Julià	Fermín Galán	1	1902	Albacete	C	33	Empleat, Baurier	SI	SI	SI
Fontanillas Aznar, José	SD	SD	1907	Barcelona	SD	SD	Dependent	SI	SD	SI
Garcia Bas, Vicente	Lletra D, 26	4	1892	València	C	11	Paleta, CELO	SI	SI	SI
Garcia Moriyón, Lluçia	S. Luis Beltran, 38	1	1889	Astúries	C	2	Tipògraf, J. Zucker, SA	SI	SI	SI
García Pérez, Domingo	Santa Coloma, 8 1	SD	1889	Terol	C	SD	Profesor/a	SI	SI	SI
Gascó Moreno, Juan	Ctra. La Mina, 127 bxs.	5	1918	València	S	17	Peó escombriaire	NO	SI	SI
Gascón Arroyo, José	Fermín Galán, 149 bxs.	1	1905	Múrcia	C	2	Conductor, Carabasa Hnos.	SI	SI	SI
Gatius Seres, Juan	Besós, 11	2	1897	Lleida	C	SD	Llaurador	NO	SI	SI
Giménez Cruz, Antoni	Ctra. Catalana, 40	4	1888	Badajoz	C	2	Peó	NO	SI	SI
Gimeno Fontanete, Isidoro	La Barca, 31	2	1920	Barcelona	S	13	Mecànic, S. Latino station	SI	SI	SI
Gimeno López, Manuel	Catalana de Gas	4	1912	Terol	S	17	Tèc. Electricista, C Fluido E	SI	SI	SI
Gimferrer Escute, Àngel	Fermín Galán, 24 3r 1a	1	1900	Barcelona	C	7	Impressor, <i>La Vanguardia</i>	SI	SI	SI
Ginesta Bote, Marcelino	Pi Margall, 10 bxs.	1	1906	Barcelona	C	5	Cambrer, Bar propi	SI	SI	SI
Giraldos Vidal, Manuel	Lletra V, 12 bxs.	5	1902	Saragossa	C	4	Guarda de nit, MZA	NO	SI	SI
Gómez López, Santiago	Pilar, 7 bxs.	2	1920	Múrcia	S	8	Carboner, B. Oliva	NO	SI	SI
Ibáñez Martínez, Josep	Ctra. Catalana, 1	4	1896	Múrcia	C	6	Peó vidrier, CELO	NO	SI	SI
Ibars Juanias, Domingo	SD	SD	1911	Barcelona	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Iglesias Rodríguez Lluís	SD	SD	1917	Astúries	S	SD	Vidrier	SI	SI	SI
Jofre Arnal, Mariano	Ctra. Mataró, 24	3	1912	Barcelona	S	4	Dependent, C. Guarniciones	SI	SI	SI
Larre Vilalta, Antonio	SD	SD	1917	SD	SD	SD	Guarnicioner	SI	SD	SD
López Ávila, Cándido	Ctra. Catalana, 13	4	1890	Badajoz	C	9	Ferrovitari, MZA	SI	SI	SI
Lozano Palau, Angela	Guimerà, 14	2	1907	SD	C	SD	Mestressa	NO	NO	SI

Magrans Pineda, Jerónimo	Can Aguilera	4	1888	Barcelona	C	14	Pagès	SI	SI	SI
Mainou Carbonell, José María	Fermín Galan, 38, 2 2	1	1871	Barcelona	C	SD	Profesor/a	SI	SI	SI
Mallor Durban, Gabriel	Bogatell, 113 bxs.	1	SD	SD	SD	SD	Ajudant calderer	SD	SD	SD
Maña Ulldemolins, Pedro	Andrés Vidal, 59	1	1918	Barcelona	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Marín Avellaneda, Julián	García Hernández, 83 1a	2	1904	Múrcia	C	4	Gasista	NO	SI	SI
Martínez Cuenca Josep	SD	SD	SD	Barcelona	S	SD	Daurador	SI	SI	SI
Martínez Duran, Ramon	Fermin Borrás	2	1912	Barcelona	S	6	Teixidor, La Seda Badalona	SI	SI	NO
Martínez Escañuela, Bartolomé	Plaça Mercat, 1 1r 3a	1	1921	Barcelona	S	15	Aprenent mecànic	NO	SI	SI
Martínez Paesa, Fermín	Anselm Clavé, 10 bxs.	1	1907	Saragossa	SD	15	Llauner	SI	SD	SI
Martínez Ros, Celestino	Ricart, 8	1	1898	Biscaia	V	10	Vidrier, CELO	SI	SI	SI
Martínez Ruíz, Ricardo	San Joaquin, 7 bxs	SD	1893	Almeria	C	SD	Mecànic	SI	SI	SI
MaSDéu Bargallo, José	Maragall, 10 2n 1a	1	1918	Tarragona	S	7	Obrer Viñas Goig	NO	SI	NO
Masdéu Bargallo, Ramon	Maragall, 10 2n 1a	1	1912	Tarragona	S	7	Empleat, Viñas goig	NO	SI	SI
Méndez González, Manuel	Àngel Guimerà	1	1905	Múrcia	C	4	Obrer, Riegos y Fuerza Ebro	SI	SI	SI
Montero López, Manuel	Maristany 16, 1 1	SD	1886	Madrid	C	SD	Ferrovitari	SI	SI	SI
Noguer Ferrer, Miguel	García Hernández, 87 bxs.	2	1910	Barcelona	C	8	Empleat de comerç	SI	NO	SI
Núñez Venteo, Manuel	Àngel Guimerà, 2 1r 2a	2	1915	Almeria	S	4	Mosso despatx, MM Ibèrica	SI	SI	SI
Oller Clapes, Miguel	Fermín Galán, 37 4r 4a	1	1915	Barcelona	C	16	Mosso, Jaime Lloberas	SI	SI	SI
Oña (De) Giner, Rafael	Bogatell 105 bxs	1	SD	Barcelona	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Ortiz Martínez, Francisco	S. Luis Beltran, 28	1	1899	Múrcia	C	5	Mosaista	SI	SD	SI
Parlabe Figuerola, Antón	14 d'abril, 23-25	2	1918	Barcelona	S	2	Servent, Pau Fabrè i Colet	SI	SI	SI
Pascual Laseras, Daniel	Anselm Clavé, 18	1	1910	Saragossa	SD	SD	Enguixador, C. Barberán	SI	SI	SD
Pérez López, Francisco	Barcelona, 22 bxs.	2	1909	Almeria	C	14	Tallador vidre, CELO	SI	SI	SI
Peris Noguer, Luis	Ctra. La Catalana, 23 bxs	4	1897	Barcelona	C	SD	Fuster	SI	SI	SI
Puig Giro, Juan	Pi i Margall, 13 bxs.	1	1916	Barcelona	S	19	Ferreria familiar	SI	SI	SI
Puigdemont Carrió, Casimir	Pau, 11	2	1901	Girona	SD	SD	Mecànic	SI	SI	SI
Puigero Mualda, Enrique	SD	SD	1918	Barcelona	SD	21	Adober	SI	SD	SD
Raja Sánchez, José	Àngel Guimerà, 8	2	1882	Múrcia	C	12	Vidrier, CELO	SI	SI	SI
Raluy Iglesias, Luis	Lletra A, 37 bxs.	4	1911	Estranger	S	12	Artista circ	SI	SI	SI

Raso Badia, Pedro	Av. Caudillo, 48	1	1903	Barcelona	C	SD	Metge	SI	SI	SI
Robert Cardona, Pedro	SD	SD	SD	SD	SD	SD	Vidrier	SI	SD	SD
Rodríguez Rossell, Francisco	Ctra. Mataró, 1	4	1914	Barcelona	S	11	Administratiu, Baurier	SI	SI	SI
Rubellot Montoya, Agustín	Girona, 11	2	1919	Barcelona	SD	SD	Peó	NO	SD	SD
Rubio Plazuelo, Juan	Lleida, 27	2	1894	Còrdova	C	2	Peó industrial	NO	SD	SI
Ruiz Ortuño, Antonio	La Barca, 13 1r 1a	2	1904	Múrcia	S	9	Metal·lúrgic, Isidro Rubio	SI	SI	SI
Ruiz Ortuño, Cristóbal	La Barca, 12	2	1904	Múrcia	C	9	Mosaics, EF Escofet i Corafres	SI	SI	SI
Rull Méndez, Mariano	Saragossa, 5	2	1894	Tarragona	C	9	Jornaler	NO	SI	SI
Saban López, José	Nebot, 18	1	1919	Madrid	SD	SD	Mecànic, Cons. Mecánicas	SI	SI	SI
Sabater Blasco, José	Jacint Verdaguer, 14 2n 1a	1	1893	Osca	SD	SD	Vidrier	SI	SD	SD
Sainz Fernández, José	García Hernández, 13	2	1891	Santander	C	10	Jornaler	NO	SI	SI
Sansano Querol, Josep	Prado	3	1888	Tarragona	C	3	Torner autònom	SI	SI	SI
Selva Camps, Lluís	Fermín Galán, 143 2n 1a	1	1913	Barcelona	C	9	Gravador, Casa Ruiz	SI	SI	SI
Serna Cerdán, Pere	Cortes, 18	1	1901	Alacant	C	4	Vidrier, CELO	SI	SI	SI
Sitjar Deusach, Domingo	Cortes, 26 bxs.	1	1894	Girona	C	14	Xofer, E. Queralt	SI	SI	SI
Soto Pesquera, Domingo	Lleida	2	1905	Segòvia	C	2	Calderer, MZA	NO	SI	SI
Tarrés Rogado, Antonino	SD	1	1918	Barcelona	S	14	Cansaladeria familiar	SI	SI	SI
Temprado Tena, Manuel	San Isidro, 8	1	1900	Castelló	SD	22	Planxista	SI	SD	SI
Torner Jove, Antonio	Blasco Ibáñez, 5	2	1887	Barcelona	C	10	Fuster, Casa Boté	SI	SI	SI
Torralba García José	SD	SD	1912	Múrcia	S	SD	Electricista	SI	SI	SI
Ventura Armengol, Eulalia	Av. Caudillo, 53	1	1899	Barcelona	C	SD	Portera	NO	SI	NO
Verdú Garcia, Emili	Lletra R,	4	1904	Alacant	C	3	Visitador, MZA	SI	SI	SI
Vicente Gracia, Pablo	Sta. Catarina, 20	1	1889	Terol	C	15	Xofer	SI	NO	SI
Vidal Pascual, Francisca	Sant Lluís Beltrán 53, 1º 2ª	1	1888	Girona	S	SD	Mestre	SI	SI	SI
Vidal Pla, Martí	Àngel Guimerà, 12 bxs.	1	1910	Barcelona	C	10	Xofer	SI	SI	SI
Villanueva Pérez, Joaquín	Pere Quart, 55 2 1	SD	1896	Terol	C	SD	Militar	NO	SI	SI

Llegenda: B: Barris; DN: Data de naixement; PN: Província de naixement; EC: Estat Civil; TR: Temps de residència; Q: qualificació; T: Treballa i AL: alfabetitzat. Els Barris: 1: Sant Adrià-Centre, 2: Sant Joan Baptista; 3: La Verneda; 4: La Catalana i 5: La Mina. **Fonts.** Cens 1936 i rectificació del Padró de 1928. ASAB. *IAPSC 1939-1940*. 18 maig 1940 al 8 gener 1940. Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer del Govern Militar de Barcelona. Auditoria de Guerra de la IV Regió Militar. Procediments judicials militars (Sumaríssims) de Sant Adrià de Besòs. ASAB: Censos i padrons de 1928 i 1936

A TODOS LOS FELIGRESES DE LA PARROQUIA DE SAN ADRIÁN DEL BESOS

Amados hermanos míos en Nuestro Señor Jesucristo: Desde que, por mandato de nuestro amado Obispo, el Exorno, y Revmo. señor don Manuel Irurita, tomé posesión de ésta, para mí tan querida parroquia, mi única preocupación ha sido procuraros el conocimiento y amor a Jesucristo; a los pequeños y a los mayores, a los pobres y a los ricos, procurando, en nombre de Dios, con el auxilio de la Inmaculada Virgen María y la protección de San Adrián, el pan espiritual a todos y, además, a los pobres y desvalidos el pan material y auxilio en las horas de enfermedad y miseria. Apenas me di cuenta de la grande extensión de la parroquia y del número de sus habitantes, repercutieron en mi corazón las palabras de Jesús pronunciadas al recorrer las ciudades y villas «predicando el Evangelio del reino de Dios y curando toda dolencia y toda enfermedad. Y al ver que esas gentes, se compadecía entrañablemente de ellas, porque estaban mal paradas y tendidas aquí y allá, como ovejas sin pastor.

Sobre lo cual dijo a sus discípulos: La mies es verdaderamente mucha, más los operarios pocos. Rogad pues al dueño de la mies, que envíe a su mieses i operarios. Mateo IV-35-38.» Y rogamos al Señor y Él nos ha enviado operarios apostólicos aumentando los sacerdotes al servicio parroquial, y ha provisto de sacerdotes a los habitantes del grupo de Casas Baratas «Carlos Áribau» y hoy tenemos la alegría y plena satisfacción de anunciaros la fundación en la barriada «Font y Viñals» de una casa de religiosos Pasionistas, o sea, de los clérigos Regulares de la Sma. Cruz y Pasión de Nuestro Señor Jesucristo.

Ahora podremos decir como Jesús a los dos discípulos de Juan el Precursor y Bautista: «Los pobres son evangelizados. Mateo XI-5-» Qué gracia tan grande nos dispensa la Providencia en este año jubilar extraordinario de 1933 en el cual se cumple el XIX centenario de la Pasión y Muerte de Jesucristo, mediante la cual se realizó nuestra redención I [Cómo ha provisto nuestra pobreza y apremiante necesita amándonos Los Pasionistas, Apóstoles de la Cruz cuyo ideal en la vida es meditar la Pasión y Muerte de Jesucristo, copiar en sí mismos; la imagen del Crucificado, mediante el sacrificio y que hacen un cuarto voto de predicar y recordar a los fieles el camino de santificarse a las plantas del Crucificado.

Si la Divina Providencia suscitó en el siglo XVIII "...al Fundador de los Pasionistas, San Pablo de la Cruz, para contrarrestar la influencia del impío Voltaire, el más cruel y jurado enemigo de Jesús, hoy sus discípulos los Pasionistas, llegan también en buena hora. El mundo está intoxicado hoy como entonces, por la literatura atea, y la Fe ha desaparecido de las multitudes, la sátira y las seducciones impías se empeñan como buenos discípulos de Voltaire en desmoralizar al pueblo e infiltrarle el odio a la religión de Cristo, a su Iglesia y a sus ministros, la sensualidad, el amor desordenado a la riqueza, el orgullo y la insubordinación, se han enseñoreado del mundo y el odio anida en el corazón de los hombres y la lucha recrudece en las familias, en la calle, entre clases y naciones. Decidme sino debemos agradecer a la Providencia el hecho de que, para combatir tantos males, envíe a San Adrián de Besos los hijos de San Pablo de la Cruz, los cuales, meditando, imitando y predicando la Pasión de Cristo, vuelvan la fe a los descreídos e infundan el amor a la Cruz y al sufrimiento, que hará que el pobre y el rico se amen, que reine la paz, que la virtud sea apreciada y los pueblos, con la civilización cristiana, la única, disfruten de la verdadera libertad, igualdad y fraternidad, frutos del árbol del Calvario.

Demos gracias a Dios Nuestro Señor porque ha escuchado nuestras oraciones. Como monumento conmemorativo de este año Santo, ninguno encontraríamos tan oportuno y tan provechoso como la fundación en esta parroquia, de los Padres Pasionistas. Ésta capilla quedará instalada en la Avenida García Hernández, 45.

Tendrá por título «Jesús Crucificado»: allí vivirá Jesús Sacramentado, allí se celebrará diariamente la Santa Misa, allí se perdonarán vuestros pecados, allí Dios escuchará vuestras plegarias, será la casa de Dios y la puerta del Cielo.

Espero, confiado, vuestro respeto y veneración al nuevo templo y a sus religiosos; que aprovecharéis, especialmente los del barrio Font y Viñals, la oportunidad y ventajas espirituales que tendréis para santificaros; los Pasionistas no desean otra cosa que vuestro bien. Que Cristo venza todos los obstáculos del infierno; que Cristo reine en vuestros corazones; que Cristo impere sobre las familias, la parroquia y la sociedad.

JOSÉ BLANCH, Pbro., ecónomo.

San Adrián de Besos. 18 de febrero de 1933.

NOTA. La inauguración tendrá efecto hoy, domingo, a las diez de la mañana, con la bendición de la capilla y celebración de la Santa Misa.

Font: *La Vanguardia*, 19 febrer 1933, pàg. 14.

[En línia, consultat: 7 juliol de 2018] Disponible a internet: <http://hemeroteca-paginas.lavanguardia.com/LVE07/HEM/1933/02/19/LVG19330219-014.pdf>

SECCIONS ELECTORALS SANT ADRIÀ DE BESÒS

Les seccions de cada Districte, malgrat ser diferents als que existien al 1936, ens poden servir per a veure quins eren els carrers que en formaven part:

DI, S1: Plaça Constitució, Plaça de Dalt, Major, S. Bonaventura, Sant Isidre, Oreja, Nebot, Andrés Vidal, Besòs, Monges, Església i Av. Gral. Primo de Rivera;

DI, S2: Sant Lluís Beltran fins la cruïlla amb Bogatell, Mossèn Josep Pons, José Royo, Germans, Plaça Mercat, Fivaller;

DI, S3: Sant Lluís Beltran cruïlla amb Corts, Mossèn Jacint Verdaguer, Bogatell des del xamfrà amb Lluís Beltran fins al final, Maragall, Ignacio Iglesias, Escuelas i Sant Miquel;

DI, S4: Lluís Beltran fins al final, Cortes, Colònia Baurier, Paz, Àngel Guimerà i Valls d'Andorra;

DI, S5: Sant Joaquim, Pilar, Pi i Gibert, Fermín Borrás, Carmen fins la cruïlla amb Barca i Font i Vinyals fins la cruïlla amb Barca;

DI, S6: Font i Vinyals fins la cruïlla amb Barcelona, Carmen fins la cruïlla amb Barcelona, Barcelona, Tarragona, Lleida i Torrassa;

DI, S7: Font i Vinyals fins al final, Carmen fins al final, Girona, València, Eduard Maristany, Energia elèctrica, fàbrica CELO, disseminat fins a la mar i el riu.

DII, S1: Arenas Port Franc, Ctra. Mataró, Verneda, Prado, Ctra. Catalana fins casa Manuel;

DII, S2: Ctra. Catalana fins casa Manuel, Farinetes, Catalana d'Electricitat i tots els carrers transversal de la Ctra. Catalana denominats amb lletres;

DII, S3: Mina de dalt i de baix, camp de la Bota i la resta del disseminat.

Font: ASAB, *Llibre d'Actes del Ple de l'Ajuntament*, 2 febrer 1939, Tom. 22, foli, 3.

Taula LXVII: El personal polític de Sant Adrià de Besòs, 1910-1939.

<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>B</i>	<i>DN</i>	<i>PN</i>	<i>EC</i>	<i>TR</i>	<i>professió</i>	<i>Q</i>	<i>T</i>	<i>AL</i>	<i>P/S</i>
Abad Alcover, Jacint	S. Luis Beltran, 36	1	1890	Saragossa	C	5	Electricista, CELO	SQ	SI	SI	ERC
Abril Lloberas, Francesc	S. Luis Beltran, 56	1	1886	Barcelona	C	10	Estampador, Casas i Jové	SQ	SI	SI	ERC
Algeró Peris, Enric	Font i Vinyals, 79	2	1883	Saragossa	C	5	Arturo Bloer	NQ	SI	SI	PRR
Álvarez Méndez, Valentí	Carmen, 152	2	1907	Astúries	S	11	Vidrier	SQ	SD	SI	CNT
Ariño Orench, Joan	Pi i Gibert, 33	2	1904	Barcelona	C	11	Conductor, Hijos Fº Cart	SQ	SI	SI	PRR
Arjó Navarry, Antoni	Font i Vinyals, 65	2	1892	Barcelona	C	SD	Mecànic, CELO	SQ	SI	SI	PRR
Artigas Oliveras, Laureà		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	CNT
Asensio Foj, Salvador		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	PRR
Aubia, Domènech		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	PSUC
Ausach Curto, Joan	Lletra N, 10	4	1891	Tarragona	C	12	Paleta, Constructor, CP	SQ	SI	SI	SD
Bachs Muns, Juan	S. Luis Beltran, 128	1	1868	Barcelona	C	68	Pagès	SQ	NO	SI	SD
Baltar Pérez, Alfred		1	1892	Almeria	C	8	Jornaler	NQ	SD	SI	CNT
Barba Barraceta, Manuel		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	FET
Barroso Arroyo, Antoni	Torrassa, 20	2	1903	Màlaga	C	10		NQ	SD	SI	CNT
Bigas Suñol, Antoni	Girona, 40	2	1906	Barcelona	C	5	Peó, CELO	NQ	SI	SI	ERC
Blasco Espada, Miguel	S. Luis Beltran, 140	1	1874	Saragossa	C	22	Paleta	SQ	NO	SI	SD
Boix Roca, Ambrós	Font i Vinyals, 17	2	1879	Girona	V	12	Botiga comestibles, CP	P/E	SI	SI	FET
Bolós Sala, Miguel	S. Luis Beltran, 18	1	1877	Barcelona	C	30	Comerç materials de construcció	P/E	SI	SI	LIC
Borrás Blanch, Francesc		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	ERC
Borrás Dalgà, Fermín	Font i Vinyals, 1	2	1880	Saragossa	C	13	Comerciant, CP	P/E	SI	SI	FET
Borrás Lozano, José		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Casanova Soto, Remigi	Font i Vinyals, 13	2	1895	Múrcia	C	6	Encofrador, Pujadas i Jorbas	SQ	SI	SI	CNT
Casas Asperó, Pere		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	CNT
Casas Carné, Juan	Pi i Margall, 1	1	1874	Barcelona	V	62	Pagès, arrendatari	AR	SI	SI	SD
Casellas Bagudanch, Pedro	Andrés Vidal, 2	1	1883	Girona	C	11	Empresari (2 empleats)	P/E	SI	SI	SD
Castan Bistuer, Josep	Fermin Borràs, 36	2	1880	Barcelona	C	12	Descarregador del moll	NQ	NO	SI	FE/FP

<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>B</i>	<i>DN</i>	<i>PN</i>	<i>EC</i>	<i>TR</i>	<i>professió</i>	<i>Q</i>	<i>T</i>	<i>AL</i>	<i>P/S</i>
Clapés Campeny, José	S. Luis Beltran, 52	1	1908	Barcelona	C	28	Aux. Farmàcia sogre, J Serentill	SQ	SI	SI	FET
Clapés Campeny, Juan	Pérez Galdós, 22	1	1907				Comerç	SQ	SD	SI	FET
Clapés Clapés, José		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Clapés Rovira, Agustín		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Colominas Casanovas, Juan	S. Luis Beltran, 9	1	1891	Barcelona	C	SD	SD	SD	SD	SI	SD
Comorera Rosinés, Guillem	Saragossa, 7	2	1892	Barcelona	C	10	Fuster	SQ	NO	SI	USC
Corominas Torrà, Benet	S. Luis Beltran, 193	1	1905	Girona	C	7	Bar, CP	P/E	SI	SI	CNT
Costal Nicolau, Josep M ^a	Pablo Iglesias, 1	2	1895	Barcelona	C	11	Forner, CP	P/E	SI	SI	PRR?
Damià Bernis, Joan	Bogatell, 4	1	1902	Barcelona	C	7	Manyà, CELO	SQ	SI	SI	ERC
Elies Baldó, Ramon		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	PSUC
Espiga Fernández, Manuel		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	CNT
Esteve Mancho, Francesc	Girona, 35	2	1909	València	S	8	Fuster, CELO	SQ	SI	SI	CNT
Fabré Lluch, Vicens	Font i Vinyals, 79	2	1993	Castelló	C	5	SD	NQ	SD	SI	PRR?
Farrás Ribera, Joan	Lletra R, 4	4	1883	Barcelona	C	11	SD	SD	NO	SI	PRR
Forés Llopis, Agustí	Sta. Catalina, 2	1	1902	Castelló	S	6	Pagès	SQ	NO	SI	CNT
Fors Riu, Josep	Pi i Gibert, 27	2	1880	Barcelona	C	14	Fogoner, Viñas i Goig	SQ	SI	SI	PRR
Garcia Moriyón, Lluçia	S. Luis Beltran, 38	1	1889	Astúries	C	2	Tipògraf, J. Zucker, SA	SQ	SI	SI	PSUC
Giménez Cruz, Antoni	Ctra. Catalana, 40	4	1888	Badajoz	C	2		NQ	SI	SI	PSUC
Gimeno Rossell, Antonio	Àngel Guimerà, 14	2	1892	Barcelona	C	14	Llauner	SQ	NO	SI	PRR
Gomis Baiget, Ramon	La Barca, 13	2	1900	Tarragona	C	7	Guarnicioner, Gabriel Oliger	SQ	SI	SI	ERC
Gonfaus Comas, Joaquim	Font i Vinyals, 111	2	1889	Lleida	C	10		NQ	SD	SI	ERC
Herreros Álvarez, Ernest		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	CNT
Ibáñez Martínez, Josep	Ctra. Catalana, 1	4	1896	Múrcia	C	6	Peó vidrier, CELO	NQ	SI	SI	PSUC
Jiménez Cruz, Alexandre		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	PSUC
Jimeno Pescador, Benito	Andrés Vidal, 40	1	1879	Teruel	C	13	Tipògraf, Acadèmica	SQ	SI	SI	ERC?
Insa Alcaine, Pedro	La Barca, 16	2	1887	Saragossa	C	13	Fuster, materials Jic	SQ	SI	SI	EEF?
Llandrich Cardoner, Juan	Andrés Vidal, 27	1	1893	Barcelona	C	24	Empresari Cartró	P/E	SI	SI	FET
Lloberas Oller, Agustín	Pi i Margall, 12	1	1876	Barcelona	C	40	Comerç gra, CP	P/E	SI	SI	SD
Lloberas Oller, José	Major, 3	1	1881	Barcelona	C	47	Estanc, CP	P/E	SI	SI	SD

<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>B</i>	<i>DN</i>	<i>PN</i>	<i>EC</i>	<i>TR</i>	<i>professió</i>	<i>Q</i>	<i>T</i>	<i>AL</i>	<i>P/S</i>
López Àvila, Cándido	Ctra. Catalana, 13	4	1890	Badajoz	C	9	Ferrovitari, MZA	SQ	SI	SI	USC
Magrans Pineda, Jeroni	Can Guilera,	4	1887	Barcelona	C	14	Pagès (patates)	AR	SI	SI	FET
Mahó Conca, Josep	Font i Vinyals, 81	2	1894	Barcelona	C	9	Calderer compte propi	SQ	SI	SI	ERC
Manyà Amorós, Pere		SD	SD	SD	SD	SD	sd	SD	SD	SD	ERC?
Martínez Ros, Celestino	Ricart, 8	1	1898	Biscaia	V	10	vidrier celo	SQ	SI	SI	PSUC
Martínez Serrat, Vicens	Pi i Margall, 27	1	1909	Castelló	S	SD	sd	SD	NO	SI	CNT
Mercader Casanovas, Salvador	Carretera Mina, 3	5	1879	Barcelona	C	44	pages i bodega	P/E	SI	SI	SD
Micheli Jové, Francesc	S. Luis Beltran, 166	1	1902	Lleida	C	10	mecànic (celo)	SQ	SI	SI	ERC
Molins Estrany, Domingo		SD	SD	SD	SD	SD	sd	SD	SD	SD	SD
Monteys Capdevila, Andreu	Can Farinetes,	5	1892	Barcelona	C	42	Pagès arrendament	AR	SI	SI	LIC/FET
Navarro Segura, Josep	Pi i Margall, 16	2	1890	Barcelona	C	14	Comerç propi	P/E	SI	SI	SD
Oliveres Farell, Pere	S. Luis Beltran, 143	1	1890	Barcelona	C	4	Xofer	SQ	NO	SI	PRR
Ollé Garriga, Ramon	Major, 18	1	1868	Barcelona	C	45	Pagès arrendament	AR	SI	SI	SD
Oller Bachs, Juan	Pi i Margall, 2	2	1877	Barcelona	C	20	Cavista, CP	P/E	SI	SI	SD
Oller Mariner, Jaume	D. Can Coll,	5	1870	Barcelona	C	35	Pagès amb terra	P/E	SI	SI	SD
Oller Palou, Andreu	D. Can Coll,	5	1894	Barcelona	C	35	Pagès amb terra	P/E	SI	SI	LIC/FET
Ortiz Martínez, Francesc	S. Luis Beltran, 28	1	1899	Múrcia	C	5	Mosaista	SQ	SD	SI	USC
Ortuño Such, José		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Parcet Jordà, Joaquim		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Pera Buera, Cecili		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	CNT
Perramont, Carreras, Joaquim		2	1897	Barcelona	C	30	SD	SD	SD	SI	SD
Pitarch Domingo, Francesc	S. Luis Beltran, 44	1	1893	Teruel	C	14	Fuster, CP	P/E	SI	SI	SD
Pons Rivera, Amadeo	Pi i Margall, 23	2	1885	Barcelona	C	15	Taverna i comerç, CP	P/E	SI	SI	LIC
Puerto Granel, Antoni	Girona, 6	2	1912	Barcelona	C	10	Cilindrador, Vidal i Serra cia.	SQ	SI	SI	CNT
Puig Llopart, Juan		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Querol Soler, Domenec		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	CNT
Raja Sánchez, Josep	Àngel Guimerà, 8	2	1882	Múrcia	C	12	Vidrier, CELO	SQ	SI	SI	PSUC
Rasal Gracia, Antonio		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Ribas Rius, Andrés	D. Cal Pobre,	5	1876	Barcelona	V	57	Pagès	SQ	SD	SI	LIC/FET

<i>Nom</i>	<i>Adreça</i>	<i>B</i>	<i>DN</i>	<i>PN</i>	<i>EC</i>	<i>TR</i>	<i>professió</i>	<i>Q</i>	<i>T</i>	<i>AL</i>	<i>P/S</i>
Roca Salvado, Herminia	14 d'abril, 111	2	1885				Actriu	SQ S	S	SI	
Roca Vives, Joan	Pilar, 13	2	1890	Barcelona	C	15	Xofer, Uriach	SQ	SI	SI	ERC
Rocasalvas Fabrè, Sebastià	La Barca, 6	2	1899	Barcelona	C	1	Talabarder	SQ	NO	SI	SD
Roig Carreras, Vicente	Carretera 14	1	1883	Barcelona	C	4	Taverna i comerç	P/E	SI	SI	SD
Roqueta Arnella, Joan		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Rosanas Vinyolas, Antonio		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD
Roselló Roig, Antoni		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	PRR
Royo Genique, José	Major, 14	1	1873	Lleida	V	30	Olis; CP	P/E	SI	SI	LIC
Royo Queraltó, José	Major, 14	1	1908	Barcelona	S	27	Olis, negoci pare	SQ	SI	SI	FET
Rubio Junquera, Eduard		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	CNT
Rubio Plazuelo, Joan	Lleida, 27	2	1894	Còrdova	C	2		NQ	SD	SI	PSUC
Ruiz Ortuño, Cristóbal	La Barca, 12	2	1904	Múrcia	C	9	Mosaics, EF Escofet i Corafres	SQ	SI	SI	USC
Sabadell Noés, Antonio	Can Co, 2	5	1887	Barcelona	C	48	Pagès	SQ	SI	SI	LIC/FET
Sabaté Ferruz, José	Pi i Margall, 29	1	1905	Barcelona	C	SD	Corretger, CP	P/E	SI	SI	FET
Serna Cerdán, Pere	Cortes, 18	1	1901	Alacant	C	4	vidrier (celo)	SQ	SI	SI	PSUC
Soler Aymerich, Antonio	S. Luis Beltran, 101	1	1894	Barcelona	C	42	Impressor, CP	P/E	SI	SI	FET
Soler Vidal, Andrés	Bogatell, 21	1	1863	Barcelona	C	30	Pagès, compte propi	SQ	SI	SI	LIC
Tomás i Vidal, Francesc	Barcelona, 30	2	1907	Tarragona	C	14	Paleta, Ocata	SQ	SI	SI	CNT
Torrellas Segura, Josep		SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	CNT
Verdú García, Emili	Lletra R,	4	1904	Alacant	C	3	Visitador, MZA	SQ	SI	SI	PSUC
Viurà Vidal, Mateu	S. Luis Beltran, 11	1	1898	Barcelona	C	15	Comerç vins, CP	P/E	SI	SI	ERC

Llegenda: B: Barris; DN: Data de naixement; PN: Província de naixement; EC: Estat Civil; TR: Temps de residència; Q: qualificació; T: Treballa i AL: alfabetitzat. Els Barris: 1: Sant Adrià-Centre, 2: Sant Joan Baptista; 3: La Verneda; 4: La Catalana i 5: La Mina.

Fonst. Censos de 1910, 1920, 1936 i rectificació del Padró de 1928. ASAB. *IAPSC 1939-1940*. 18 maig 1940 al 8 gener 1940. ASAB. *LAPA i LACPA*, 1909, 1914-1939.

Taula LXVIII: Propietas agrícoles col·lectivitzades a Sant Adrià de Besòs

<i>Propietario</i>	<i>Nombre propietat</i>	<i>Sup.(mojadas)</i>	<i>Sup. (ha)</i>	<i>Colectivització</i>
Moragues, Congol i Pilá	Can Serra	39,50	18,96	NO
Fonts i Cots, Dolors de	La Barca	32,75	15,72	NO
Oleína, Josep de	L'Alzina	32,50	15,60	NO
Catalana de Gas i Electricitat	La Catalana	32,00	15,36	NO
Rius, Anselm de	Can Rigalt	20,75	9,96	NO
Font, Ana de	A la Barca	20,00	9,60	NO
Olcina, Josep de	L'Alzina	20,00	9,60	NO
Barriga, Francesc	Can Barriga	19,00	9,12	NO
Planas, Josep	D'en Cua	18,25	8,76	NO
Vidal Casanovas, Andreu	L'Hereditat	15,00	7,20	NO
Bruguera, Melchor	D'en Llopart	13,50	6,48	NO
Vidal, Congol	L'Alzina	13,25	6,36	NO
Capella, Pilar	La Barca	11,50	5,52	NO
Mayol, Pere	Can Piques	11,50	5,52	NO
Barnola, Joaquim de	Can Rigalt	11,33	5,44	NO
Font, Carme de	L Borra	11,00	5,28	NO
Vidal Casanovas, Andreu	La Fabriqueta	10,00	4,80	NO
Llobateras, Frederic de	Cal Agustí	7,25	3,48	NO
Olcina, Josep de	L'Alzina	6,25	3,00	NO
Capella, Pilar	La Barca	6,00	2,88	NO
Renom, Bartomeu	Can Renom	6,00	2,88	SI
Ventura, Josep	Cal Viudet	6,00	2,88	NO
Foment d'Obres i Construccions"	Can Pungem	4,50	2,16	NO
Casellas, PereJaume	Can Casellas	4,00	1,92	NO
Olivé, Cristina	el Fot-bol	4,00	1,92	NO
Rius, Anselm de	Ferrocarrils M.Z.A.	4,00	1,92	NO
Sitjá Oliva, Rosa	L'Hereditat	4,00	1,92	NO
Garrós Palou, Andreu	Can Nando	3,00	1,44	SI
Guilera, Josep	Can Guilera	3,00	1,44	NO
Soler, Andreu	Can Ricard	3,00	1,44	SI
Boada, Antoni		2,50	1,20	SI
Sabadell, Antoni		2,50	1,20	SI
Oller Mariné, Jaume	Can Coll	2,00	0,96	SI
Oller Mariné, Josep	Barriada de la Mina	2,00	0,96	NO
Santaló, Miquel	El Borni	2,00	0,96	NO
Tey, Manuel	La Barca	2,00	0,96	NO
Vidal Casanovas, Andreu	El Sorral	2,00	0,96	NO
Tuneu, Joan	La Mina	1,00	0,48	NO
Viñas i Goig	La Borra	1,00	0,48	NO
Total		409,83	196,72	

(*) Col·lectivització Voluntaria: Si o No. **Font:** ANC. *Generalitat de Catalunya. Comitè d'expropiacions.* 1936. Lligall. 186, núm. 1 documents: 65-108.

Taula LXIX: Afiliats a Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de ofensiva nacional sindicalistas (FET-JONS) de Sant Adrià de Besòs, anys quaranta.

Nom	Adreça	Professió	Edat/Alf.	Quota
Agustench Perelló, Isidro	C. San Isidro 14			2,5
Agustench Perelló, Pedro	Mina –Can Boada”			2,5
Alas Martí, Juan	Pi y Gibert 21	Jornaler	32/NO	1
Alcaraz Martínez, José	C. Mayor 39			1
Aldabert Serra, Melitón	Av. Caudillo 172	Jornaler	27/Si	1
Alsina, José	C. Senatorio	Cuiner	25/Si	1
Andújar, Saturnino	Av. Caudillo 143			1
Anton Tortejada, Simeón	Ángel Guimerà 5			1
Aragall Elena, Saturnino	Gral. Mola 25 1º	Comerç	36/Si	2,5
Arbos Angelat, Miguel	C. Mayor 13			1
Armengol, Luis	Can Coll	Metge	38/Si	2,5
Auge Calvet, Rafael	Av. Caudillo 38	Sastre	33/Si	1
Ayza Roda, Joaquín	Av. Caudillo 110	Paleta	44/Si	1
Bachs Crehuet, Juan	C. Nebot 2	Agricultor	31/Si	1
Bachs Palou, Juan	C. Escuelas 3	Jornaler	28/Si	1
Baquadano Matute, José	Av. Primo de Rivera 70			2,5
Barba Barraceta, Manuel	Av. Caudillo 20	Industria	38/Si	1
Bargues Latorre, Juan	C. Paz 9			1
Bel Domènech, Francisco	Av. Caudillo			1
Beltran Soler, Francisco	Av. Caudillo 94			1
Benito Gómez, Manuel	C. Mataró			1
Blasco Teys, Angel	C. Ricart 21	Paleta	33/Si	2,5
Boada Agustench, Antonio	–Can Boada”			2,5
Boada Noes, Antonio	Ctra. Negra 26			1
Boch Casanovas, Isidro	C. José Royo			2,5
Bonet Campos, José	Mina 139			2,5
Borrás Delga, Fermín	Av. José Antonio 1	Comerç	28/Si	2,5
Borrás Suñé, Fermín	Av. José Antonio 1			2,5

Nom	Adreça	Professió	Edat/Alf.	Quota
Bosch Griera, Evelio	Av. Caudillo 174	Mecànic	54/Si	1
Bosch Serra, Salvador	Av. Caudillo 46 1º			1
Caralt Ventura, Emilio	Av. Caudillo 10	Recadero	34/Si	2,5
Carretera Moreno, Miguel	Angel Guimera 1 2º1ª			1
Casademunt Rodeja, Buenaventura	Av. Primo de Rivera 8	Fornier	50/Si	2,5
Casanovas Ramírez, Blas	Fermín Borrás 26			1
Casas Carne, José	Av. Caudillo 54	Jornaler	56/Si	2,5
Case Martí, Antonio	Gral. Mola 12			1
Casellas Fàbregas, Javier	Andrés Vidal 2			1
Casolà Miro, José	C. Torrasa 4 1º 1ª			2,5
Causadias Capmany, Juan	C. Mayor 27			2,5
Causadias Pons, Juan	Casa "La Fabriqueta"			2,5
Cayo Badia, Francisco	Andrés Vidal 62			1
Cervelló Guasch, Pedro	Av. José Antonio 63			1
Céspedes Garcia, Manuel	Av. Caudillo 44 1º 2ª			2,5
Clapes Campeny, José	Av. Caudillo 50	Comerciant	25/Si	2,5
Clapes Campeny, Juan	C. Mayor 22	Comerciant	27/Si	2,5
Colom Pedragosa, José	Ctra. Catalana "C. Colom"			2,5
Colominas Casanovas, Miguel	Gral. Mola 25	Jornaler	39/Si	2,5
Colominas Costa, Jaime	C. Monjas Clabe 2	Agricultor	34/Si	2,5
Colominas Costa, Valentín	Av. Caudillo 19	Comerç	37/Si	2,5
Colominas Lloveras, Miguel	Andrés Vidal 51	Jornaler	28/Si	1
Costals Clua, Salvador	Gral. Mola 17			2,5
Cuerpo Loran, Román	Av. Caudillo 53			1
Cusco Ribas, Francisco	Andrés Vidal 56			1
De Ciurana Puig, Luis	Av. Primo de Rivera 4			1
Divins Marva, Miguel	Pablo Casals 22-24			1
Domingo Monserrat, Jaime	Barca 37			2,5
Escoda Ferrer, Liberto	Av. Caudillo 3 3º			1
Esteban Borbón, Manuel	Av. Caudillo 166			1
Estivill Zamora, Juan	Av. Caudillo 40 1º	Electricista	37/Si	1

Nom	Adreça	Professió	Edat/Alf.	Quota
Falguera Altega, Pedro	Av. Caudillo 17			2,5
Fuste Abaña, Miguel	Av. Primo de Rivera 1	Electricista	27/Si	2,5
Fuste Roma, Jaime	Ctra. Mataró 3			2,5
Fuster Vidal, Antonio	–Can Petrolí” 26			2,5
Garcia Moliner, Leopoldo	C. Mina 31			1
Garcia Perez, Domingo	Ctra. Santa Coloma 8 1º	Maestro	45/Si	2,5
Garcia Suarez, José	Av. Caudillo 30 1º			1
Garriga Exposito, Federico	Av. Caudillo 28			1
Genesca Genesca, Jaime	Av. Caudillo 49			1
Genesca Ponsi, Juan	Primo de Rivera 21	Comerç	34/Si	1
Genis Hort, Ramón	Ctra. Catalana Letra D			2,5
Gimeno Llaverias, Francisco	C. Mina 53 bis			1
Gomez Bargallo, Jaime	C. Andrés Vidal 16	Ferrer	26/Si	2,5
Gómez Bargallo, José	Andrés Vidal 16	Dependent	23/Si	1
Gonzalez Luenzo, Eonato	Av. José Antonio 13			1
Gou Miro, Ramón	Av. Caudillo 56			2,5
Gracia Galindo, Antonio	C. Mataró 30			1
Gual Bustins, Miguel	Campo Bota –Palou”			1
Guarda Ricart, Antonio	C. Mayor 11	Jornaler	41/Si	1
Guasch Reverter, Luis	Av. Caudillo 24			1
Guillami Argelis, José	Av. José Antonio 107			2,5
Jover Roig, Pedro	C. Mina –Cal Pobre”			1
Llandrich Cardoner, Juan	C. Andrés Vidal 27	Industrial		2,5
Llima Rimbau, Sebastián	C. Mina 16			1
Llimas Canals, Sebastian	Mina C. Campo 16			2,5
Llorens Campos, Antonio	C. Monjas 7	Xofer	51/Si	1
Llovera Soto, José	Gral. Mola 15	comerç	26/Si	1
Lloveras Bergamo, Domingo	Plaza de Dalt			2,5
Lloveras Reventos, Juan	C. Primo de Rivera 70			1
Lloveras Soto, Agustín	C. José Royo 3	Comerç	29/Si	1
Lovico Exposito, Roberto	Av. Caudillo 174	Jornaler	44/Si	1

Nom	Adreça	Professió	Edat/Alf.	Quota
Magrans Pineda, Jerónimo	Casa Aguilera			2,5
Magrans Vilardell, Genaro	C. Catalana –€ Aguilera”			1
Maranges Blesa, Pedro	C. Mayor 31			1
Mari Cargol, Lluís	Av. Primo de Rivera 4 1º			1
Martínez Muñoz, Juan	Av. Caudillo 49 1º 1ª			1
Matacas Suñe, José	Eduardo Maristany 201			2,5
Mendez Santaflorientina, Diego	Nebot 16 1º 1ª			1
Mercader Figueras, José	Av. Caudillo 15			1
Molina Badia, Agustín	C. Mayor 23			2,5
Molina Sarret, Andrés	C. Mayor 23	Llaurador	55/Si	2,5
Monteys Capdevila, Andrés	C. Campo –€an Farinetas”			2,5
Monteys Rubies, Andrés	C. Campo –€an Farineta”			1
Moral Lopez, Juan	Av. Caudillo 174	Jornaler	39/Si	1
Moreno Martínez, Antonio	Ctra. Negra 127			2,5
Nicolet Ramon, Alfredo	Ctra. Mataró 28			1
Nomen Sales, Bautista	Campo 4			2,5
Nualart Aragall, Grabiell	Av. Caudillo 32	Jornaler	27/Si	2,5
Núñez Lorente, Antonio	Rdo. J. Pons 4 1º 4ª			1
Olba Montigay, Pedro	Av. Caudillo 164	Sastre	25/Si	2,5
Oller Casas, Ramón	C. San Antonio 8			2,5
Oller Clapes, Miguel	Plaza de Dalt			1
Oller Clapes, Pedro	C. Primo de Rivera 25 1º			1
Oller Deulondis, Francisco	Ctra. Mataró 7			2,5
Oller Palou, Andrés	Can Coll			1
Oller Riumbau, Pedro	C. Catalana 15-I			1
Orteu Riu, Agustín	Primo de Rivera 27			1
Ortuño Mele, Salvador	Ctra. Mina –€asa Co”			2,5
Ortuño Serra, José	Ctra. Mina 10-B			2,5
Paredes Caparros, Antonio	Angel Guimera 5 1º			1
Pedra Castells, José	Av. Caudillo 7 1º			1
Perramon Carreras, Joaquín	PL. Martínez Anido 2	Empleat	40/Si	2,5

Nom	Adreça	Professió	Estat/Alf.	Quota
Perramon Carreras, Martín	Pl. Martínez Anido 2			2,5
Pitarch Escorihuela, Alvaro	Av. Caudillo 44			1
Planella Ubach, Jaime	C. Nebot 5	Comerç	38/Si	2,5
Plans Cerco, Joaquín	Ctra. Negra 20			2,5
Porta Bragulat, Alejo	C. Campo "Can Bach"			2,5
Pous Grau, Carlos	Av. Caudillo 174			1
Prat Pon, José	Av. Caudillo 174	Jornaler	41/Si	1
Primo Corbera, José	C. Campo "Can Viudet"			2,5
Puig Boada, Pedro	Av. Primo de Rivera 3	ferrer	44/Si	2,5
Puig Domenech, José	Av. Caudillo 174			1
Puig Font, José	Av. Caudillo 174			1
Puig Font, Ramón	Av. Caudillo 174	Jornaler	41/Si	1
Puigdevall Bosch, Pedro	Ctra. Santa Coloma 2			2,5
Quintana Sabater, Juan	Av. Caudillo 5 2º 1ª			1
Raso Badia, Pedro	Av. Caudillo 48	Metge	27/Si	2,5
Reixach Culell, José	Pas. S. Pedro 12			1
Reixach Margarit, Bartolomé	Av. Caudillo 54 1º			2,5
Renom Baya, Bartolomé	Mn. Jacinto Verdaguer 18			2,5
Reta Arxivo, Marcelino	C. José Royo 3			1
Ribas Rius, Andrés	Campo "Palau"			2,5
Ribot Cirera, José	Av. Caudillo 187	Electricista	41/Si	2,5
Rodon Suriol, José	Ctra. Catalana			2,5
Rodríguez Rosell, Francisco (Baixa)	C. Mataró 1			1
Roqueta Prats, Francisco	Cortes y Ricart 1			1
Roqueta Prats, Pedro	Cortés y Ricart 1			1
Rosanas Planas, Melitón	Edificio "Polydor"	Xòfer	28/Si	1
Rosanas Planas, Ramón	Av. Caudillo 174	Tècnic	37/Si	2,5
Rosell Prats, Jaime	C. Mina 2			1
Roura Matamala, Francisco	Mina "Can Boada"			2,5
Rovira Costa, Juan	Av. Caudillo 106 2º 2ª			1
Royo Queralto, José	C. Mayor 14	Comerç	24/Si	2,5

Nom	Adreça	Professió	Edat/Alf.	Quota
Royo Queraltó, Pedro	C. Mayor 14			2,5
Sabadell Noes, Antonio	Ctra. Mina –Casa Co”			2,5
Sabadell Noes, José	Casa Aguilera –Casa Co”			2,5
Sabadell Piera, José	Ctra. Mina –Casa Co”			2,5
Sabadell Piera, Juan	Ctra. Mina –Casa Co”			2,5
Sabaté Llop, Andrés	Andrés Vidal 8			1
Sabaté Llop, Pedro	Andrés Vidal 20	Fuster	24/Si	1
Sabater Ferruz, José	Av. Primo de Rivera 39			2,5
Sala Badia, Miguel	C. Monjas 10			1
Salvador Bagan, Manuel	C. Mina 123			2,5
Salvador Mas, Juan	C. Mataró 28			1
Sambro Descarrega, José	C. Catalana –Casa Casellas”			2,5
Sambro Descarrega, Juan	Mina 16			2,5
Serentill Costa, José	Av. Caudillo 54	Boticari	45/Si	2,5
Serra Armengol, José	Av. Caudillo 174			1
Serra Pujol, Antonio	Av. Caudillo 49	Vaquer	23/Si	2,5
Serra Subirana, Manuel	Ctra. Catalana 250			1
Sobirana Pregonas, Juan	Av. Caudillo 172			1
Soler Aymerich, Antonio	Av. Caudillo 101	Comerç	39/Si	2,5
Soler Palou, Jaime	C. Mina 19			2,5
Soler Roig, Alberto	C. Mina 19			1
Soms Vila, Miguel	C. Mn. José Pons 3			2,5
Tarres Puigdevall, Amadeo	Av. Primo de Rivera 18	Comerç	50/Si	2,5
Tondo Casanovas, Juan	Ctra. Negra –Casa Casellas”			2,5
Toneu Serra, Juan	La Mina			2,5
Torne Planas, Pedro	C. Catalana 10-S			1
Treig Lozano, José	Av. Caudillo 18	Comerç	36/Si	2,5
Turbau Juan, Ramón	Av. José Antonio 103 2º 2ª			1
Vicente Fernandez, José	C. Valencia 7			1
Vidal Vilardell, José	Av. Primo de Rivera 17			2,5
Vila Armangol, Elias	Av. Caudillo 9			1

Nom	Adreça	Professió	Edat/Alf.	Quota
Vila Aspero, Román	Av. Caudillo 12 1º			2,5
Vila Aspero, Salvador	Av. Caudillo 12 2º			2,5
Vila Barbat, José Maria	Fermín Borrás 3			1
Vila Castellvi, Juan	Àngel Guimerà 24	Comerç	42/Si	1
Vilabriu Magester, Alejandro	Av. José Antonio 65			1

Font: ASAB. Llistats d'afiliats a FET-JONS, anys quaranta.

Taula LXX: Refugiats a Sant Adrià de Besòs, 1936-1939

<i>Cognom i nom</i>	<i>ED</i>	<i>MN</i>	<i>PN</i>	<i>Professió</i>	<i>EC</i>	<i>DPR</i>	<i>DAM</i>	<i>Adreça a Sant Adrià</i>
Albiol Montgat, Maria	35	Peníscola	Castellón	MC	C	Vinaròs	16/07/38	Santa Catalina, 18
Álvarez Rodríguez, Maria	54	Quiroga	Lugo	MC	C	Quiroga	01/06/36	Miquel Servet, 1
Ardid Plou, Cesar	4	Letux	Saragossa	Nen/a	S	Letux	22/05/38	Can Pungem, 60
Ardid Plou, Pascuala	7	Letux	Saragossa	Nen/a	S	Letux	22/05/38	Can Pungem, 60
Ardid Travieso, Agustín	33	Letux	Saragossa	Llaurador/a	C	Letux	22/05/38	Can Pungem, 60
Arodid Plou, Pilar	10	Letux	Saragossa	Nen/a	S	Letux	22/05/38	Can Pungem, 60
Ballus Mar, Clemente	37	Berga	Barcelona	Sabater/a	C	Berga	Transe.	Fermín Galán, 30 2n 1a
Blaia Soler, Francisco	47	Claravalls	Lleida	Jornaler	C	Tàrrrega	11/01/39	Les Corts, 28
Blanch Dolor, Teresa	35	Fatarella	Tarragona	Llaurador/a	C	Fatarella	15/08/38	Mina, 16
Castellón Marti, Antonio	17	Montblanc	Tarragona	Fuster	S	Montblanc	27/01/39	Fermín Galán, 30 2n 1a
Castellon Santiago, Manolita	11	Lleida	Lleida	Nen/a	S	Montblanc	27/01/39	Fermín Galán, 30 2n 1a
Castro Alvarez, Celia	22	Quiroga	Lugo	Sirventa	S	Quiroga	01/06/36	Miquel Servet, 1
Castro Álvarez, Ofelia	26	Quiroga	Lugo	Sirventa	S	Quiroga	01/06/36	Miquel Servet, 1
Cervelló Rius, Jaime	55	Fatarella	Tarragona	Llaurador/a	C	Fatarella	15/08/38	Mina, 16
Estopa Prusi, Ester	3	Flix	Tarragona	Nen/a	S	Flix	15/07/38	Mina, 11
Estrade Flor, Pablo	54	Omélls de Nagaya	Lleida	Llaurador/a	V	S. Martí de Maldà	12/01/39	Pi Maragall 37
Fernández Garcia, Francisco	63	Alcarracejos	Còrdova	Llaurador/a	C	Alcarracejos	16/10/36	Anselm Clavé, 11
Fernández González, Francisca	28	Alcarracejos	Còrdova	MC	S	Alcarracejos	16/10/36	Anselm Clavé, 11
Fernández González, Piedrasanta	16	Alcarracejos	Còrdova	MC	S	Alcarracejos	16/10/36	Anselm Clavé, 11
Fernández González, Teresa	30	Alcarracejos	Còrdova	MC	S	Alcarracejos	16/10/36	Anselm Clavé, 11
Figueroa Parrades, José	40	Pla de Cabra	Tarragona	Llaurador/a	C	Pla de Cabra	15/01/39	Baurier
Folia Pla, Anita	27	San Jorge	Castellón	MC	C	San Jorge	20/04/38	San Joaquin, 8
Garcia Ardid, Pascuala	63	Letux	Saragossa	MC	C	Letux	22/05/38	Can Pungem, 60
Gimeno Lafaja, Carmen	6	Urrea de Gaén	Terol	Nen/a	S	Urrea de Gaén	14/03/38	Angel Guimerà, 5 1r 1a
Gimeno Lafaja, Jose	3	Urrea de Gaén	Terol	Nen/a	S	Urrea de Gaén	14/03/38	Angel Guimerà, 5 1r 1a
Gironés Blanch, Terea	10	Fatarella	Tarragona	Nen/a	S	Fatarella	15/08/38	Mina, 16
Gironès Pascual, Ramón	43	Fatarella	Tarragona	Llaurador/a	C	Fatarella	15/08/38	Mina, 16
Gómez Martin, María	44	Almansa	Albacete	MC	C	Montblanc	27/01/39	Fermín Galán, 30 2n 1a
González González, Nieves	37	Pla de Cabra	Tarragona	MC	C	Pla de Cabra	15/01/39	Baurier
Gonzalez Ruiz, Piedrasanta	63	Alcarracejos	Còrdova	MC	C	Alcarracejos	16/10/36	Anselm Clavé, 11
Lafaja Lopez, Joaquin	68	Urrea de Gaén	Terol	Llaurador/a	C	Urrea de Gaén	14/03/38	Angel Guimerà, 5 1r 1a
Lafaja Serrano, Esteban	37	Urrea de Gaén	Terol	Llaurador/a	C	Urrea de Gaén	14/03/38	Angel Guimerà, 5 1r 1a

<i>Cognom i nom</i>	<i>ED</i>	<i>MN</i>	<i>PN</i>	<i>Professió</i>	<i>EC</i>	<i>DPR</i>	<i>DAM</i>	<i>Adreça a Sant Adrià</i>
Lafaja Serrano, Pilar	23	Urrea de Gaén	Terol	MC	C	Urrea de Gaén	14/03/38	Angel Guimerà, 5 1r 1a
Lafaja Serrano, Rosa	27	Urrea de Gaén	Terol	MC	C	Urrea de Gaén	14/03/38	Angel Guimerà, 5 1r 1a
Martí Moix, Bienvenida	42	Blancafort	Tarragona	MC	C	Montblanc	27/01/39	Fermín Galán, 30 2n 1a
Martinez Valles, Concepcion	12	Gurrea de Gallego	Osca	Nen/a	S	Gurrea de Gallego	06/10/36	República, 10 2n 1a
Martinez Valles, Natividad	9	Gurrea de Gallego	Osca	Nen/a	S	Gurrea de Gallego	06/10/36	República, 10 2n 1a
Menéndez Iglesias, Amelia	16	Nova York	EUA	MC	S	Pla de Cabra	15/01/39	Baurier
Menéndez Iglesias, Carmen	12	Nova York	EUA	MC	S	Pla de Cabra	15/01/39	Baurier
Menéndez Iglesias, Generosa	45	Cangas del Narcea	Astúries	MC	S	Pla de Cabra	15/01/39	Baurier
Minguell Domingo, Magina	22	Tàrrega	Lleida	Espardenyera	S	Tàrrega	11/01/39	Les Corts, 28
Minguell Mateu, Agustín	49	Verdú	Lleida	Llaurador/a	C	Tàrrega	11/01/39	Les Corts, 28
Minguell Rivera, Mercedes	12	Verdú	Lleida	Nen/a	S	Tàrrega	11/01/39	Les Corts, 28
Minguell Rivera, Narciso	11	Verdú	Lleida	Fuster	S	Tàrrega	11/01/39	Les Corts, 28
Neri Albiol, Antonia	1	Peníscola	Castellón	Nen/a	S	Vinarós	16/07/38	Santa Catalina, 18
Neri Albiol, Felipe	15	Peníscola	Castellón	Nen/a	S	Vinarós	16/07/38	Santa Catalina, 18
Neri Albiol, Francisca	7	Peníscola	Castellón	Nen/a	S	Vinarós	16/07/38	Santa Catalina, 18
Neri Albiol, Maria	5	Peníscola	Castellón	Nen/a	S	Vinarós	16/07/38	Santa Catalina, 18
Neri Albiol, Teofilo	12	Peníscola	Castellón	Nen/a	S	Vinarós	16/07/38	Santa Catalina, 18
Neri Rio, Felipe	43	Barcelona	Barcelona	Pescador	C	Vinarós	16/07/38	Santa Catalina, 18
Palomè Mols?, Sabina	65	La Almolda	Barcelona	MC	S	La Almolda	25/01/39	Pablo Iglesias
Parrizo Menéndez, Maria	15	Madrid	Madrid	MC	S	Pla de Cabra	15/01/39	Baurier
Pasqual Ferrer, Maria	55	Fatarella	Tarragona	Llaurador/a	C	Fatarella	15/08/38	Mina, 16
Pasqual Pei, Ciriaco	12	Fatarella	Tarragona	Nen/a	S	Fatarella	15/08/38	Mina, 16
Pasqual Pei, Filomena	27	Fatarella	Tarragona	MC	C	Fatarella	15/08/38	Mina, 16
Pei Folquè, Francisca	52	Fatarella	Tarragona	Industrial	C	Fatarella	15/08/38	Mina, 16
Plou Garcia, Casimira	22	Letux	Saragossa	MC	S	Letux	22/05/38	Can Pungem, 60
Plou Garcia, Miguel	63	Letux	Saragossa	Llaurador/a	C	Letux	22/05/38	Can Pungem, 60
Plou Gracia, Benita	32	Letux	Saragossa	MC	C	Letux	22/05/38	Can Pungem, 60
Prusi Pedra, Dolores	24	Barcelona	Barcelona	MC	C	Flix	15/07/38	Mina, 11
Rius Pasqual, Rosita	14	Fatarella	Tarragona	Nen/a	S	Fatarella	15/08/38	Mina, 16
Rivero Fusté, María	42	Barbens	Lleida	Llaurador/a	C	Tàrrega	11/01/39	Les Corts, 28
Rodes Aimar, Francisco	71	La Almolda	Saragossa	Llaurador/a	V	La Almolda	28/03/38	Pérez Galdós, 13
Rodes Garcia, Jacinto	26	La Almolda	Saragossa	MC	C	La Almolda	28/03/38	Pérez Galdós, 13
Rodes Garcia, Teresa	23	La Almolda	Saragossa	MC	S	La Almolda	28/03/38	Pérez Galdós, 13
Rodríguez Rodríguez, Benigno	51	S. Miguel de Navea	Palència	Llaurador/a	C	S. Miguel de Navea	05/09/36	Miquel Servet, 1-2
Sans Rius, Lucrecia	41	Ossó de Sió	Lleida	MC	C	Tàrrega	11/01/39	Les Corts, 28

<i>Cognom i nom</i>	<i>ED</i>	<i>MN</i>	<i>PN</i>	<i>Professió</i>	<i>EC</i>	<i>DPR</i>	<i>DAM</i>	<i>Adreça a Sant Adrià</i>
Soler Sans, Carmen	11	Tàrrega	Lleida	Nen/a	S	Tàrrega	11/01/39	Les Corts, 28
Soler Sans, Jorge	9	Tàrrega	Lleida	Nen/a	S	Tàrrega	11/01/39	Les Corts, 28
Soler Sans, Juan	5	Tàrrega	Lleida	Nen/a	S	Tàrrega	11/01/39	Les Corts, 28
Soler Sans, Teresa	9	Tàrrega	Lleida	Nen/a	S	Tàrrega	11/01/39	Les Corts, 28
Tàrrega Gomez, Emilia	7	Montblanc	Tarragona	Nen/a	S	Montblanc	27/01/39	Fermín Galán, 30 2n 1a
Tàrrega Gómez, Maria	19	Almansa	Albacete	Sabater/a	S	Montblanc	27/01/39	Fermín Galán, 30 2n 1a
Valles Tello, Concepcion	32	Gurrea de Gallego	Oscá	MC	C	Gurrea de Gallego	06/10/36	República, 10 2n 1a

Llegenda: ED: Edat; MN: Municipi de naixement; PN: Província de naixement; EC: Estat Civil –Solter, Casat i Vidu–; DPR: Darrera Població de residència; Any d'arribada al municipi. Totes les famílies declaren que volen marxar. **Font:** ASAB. *Relació de refugiats de guerra*, UI. 1083.

Taula LXXI: El Cost Humà de la Guerra Civil a Sant Adrià del Besòs, 1936-1939

COGNOMS I NOM	S	ED	DNAIX	MN	PN	EC	NF	Professió	AFILIACIO	MORT	Àmbit
Adell Martínez Martín	H	30	29/10/1907	Guarromán	Jaén	Casat/ada	2	Jornaler	SD	25/10/1938	AG
Adrover Font Pedro	H	44	01/01/1908	Palma de M	Majorca	Casat/ada	3	Vidrier	CNT	14/03/1952	RF
Aguilera Hernández Adoració	D	39	01/01/1898	SD	SD	SD	SD	SD	SD	16/08/1937	Bombardeig
Agustí Ara Josep Nicolau	H	21	01/01/1917	SAB	Barcelona	Solter/a	SD	Comerciant	PSUC	24/10/1937	AG
Alcaraz Gil Pilar	D	6	01/01/1932	SD	SD	Solter/a	SD	Escolar	SD	16/08/1938	Bombardeig
Alcaraz Hernández Ginés	H	42	01/01/1896	SD	SD	SD	SD	SD	SD	16/08/1938	Bombardeig
Aldea Tierno Ambrós	H	20	20/03/1916	Mohernando	Guadalajara	Solter/a	SD	Metal·lúrgic	CNT	14/10/1936	AG
Alegre Sacristán Manuel	H	18	30/12/1920	SD	SD	Solter/a	SD	Escombriaire	SD	SD	AG
Algueró Peris Enric	H	58	01/01/1881	Móra d'Ebre	Tarragona	Casat/ada	0	Embalador	PRR	23/11/1936	AG
Álvarez Cares José	H	28	16/02/1917	Girona	Girona	Casat/ada	1	SD	SD	06/08/1938	AG
Álvarez Cares José	H	20	16/02/1917	Leioa	Biscaia	Solter/a	SD	Jornaler	SD	19/01/1938	AG
Álvarez López Josep	H	25	22/08/1912	Cartagena	Múrcia	Solter/a	1	Vidrier	SD	27/05/1938	AG
Álvarez Menéndez José	H	30	01/01/1912	Tremañes	Gijón	SD	SD	Vidrier	CNT	07/09/1942	Camp extermini
Andaluz Sanz Blai	H	28	03/02/1910	Burgo de Osma	Sòria	Casat/ada	1	Teixidor/a	CNT	31/08/1938	AG
Andrés Marçal Manuel	H	28	01/01/1910	Girona	Girona	Casat/ada	1	SD	SD	06/08/1938	AG
Andrés Ribera Joaquina	D	SD	SD	SAB	Barcelona	SD	SD	SD	SD	25/01/1938	Bombardeig
Aparicio Puig Pere	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	13/11/1938	Bombardeig
Arenós Vicent Pascual	H	20	10/01/1918	Vila-real	Castelló	Solter/a	SD	Jornaler	CNT	19/02/1938	AG
Argelés Dunjó Silveri	H	19	20/06/1920	SD	SD	Solter/a	SD	Jornaler	SD	SD	AG
Arnau Mosas Baptista	H	28	04/11/1909	Benicarló	Castelló	Casat/ada	1	SD	SD	03/11/1938	AG
Ayudán Castellón Francisco	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	01/01/1938	AG
Badosa Marc Jacint	H	32	01/01/1907	Argelaguer	Girona	Casat/ada	1	Ferrovitari	CNT	16/11/1939	RF
Balaguer Puig Josep	H	20	10/07/1919	SD	SD	SD	SD	Metal·lúrgic	SD	SD	AG
Barrio Campo Aurelià	H	23	23/04/1913	Valdorros	Burgos	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	01/07/1936	VR/RR
Batalla Casas Àngela	D	15	01/01/1923	SD	SD	Solter/a	SD	SD	SD	25/04/1938	Bombardeig
Bellés Bellés Jaume	H	21	24/06/1915	Hospitalet de Llobregat	Barcelona	Casat/ada	1	Jornaler	SD	01/09/1937	AG
Belmonte Mateu Enric	H	20	01/01/1919	SD	SD	SD	SD	Serrador	SD	SD	AG

COGNOMS I NOM	S	ED	DNAIX	MN	PN	EC	NF	Professió	AFILIACIO	MORT	Àmbit
Berescó Chiva Josep	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	18/06/1938	Bombardeig
Bigas Suñol Manel	H	36	01/01/1919	Barcelona	Barcelona	Casat/ada	2	SD	SD	01/07/1938	AG
Blesa Edo Miquel	H	21	10/03/1918	SD	SD	SD	SD	Metal·lúrgic	SD	SD	AG
Bofill Pagés Juan	H	54	01/01/1885	SAB	Barcelona	Casat/ada	5	Pagès	CNT/FAI	04/03/1939	RF
Borràs Duran Llibert	H	20	12/07/1919	SD	SD	Casat/ada	SD	Mecànic	SD	SD	AG
Borrell Fradera Joan	H	20	10/03/1919	SD	SD	SD	SD	Teixidor/a	SD	SD	AG
Bou Guilleumes Joan	H	28	15/07/1910	Cornellà de Ll.	Barcelona	Casat/ada	1	Jornaler	SD	22/07/1938	AG
Burillo Alonso Àngel	H	41	01/01/1897	Barcelona	Barcelona	Casat/ada	SD	SD	SD	12/05/1938	Bombardeig
Caballero Martín Enrique	H	21	01/01/1918	SD	SD	SD	SD	Paleta	SD	01/01/1939	RF
Caballero Pellejero Julián	H	29	01/01/1910	Badalona	Barcelona	Casat/ada	1	Litògraf	UGT	31/05/1939	RF
Cabús Cullell Francesc	H	23	22/09/1914	Santa Coloma G	Barcelona	Solter/a	SD	Obrer Ind.	UGT/ JSU	23/03/1938	AG
Callado Cano Juan	H	31	01/01/1908	Huércal-Overa	Almeria	Casat/ada	4	SD	SD	02/01/1939	AG
Campaña Mata Josep	H	20	17/09/1919	SD	SD	SD	SD	Botiguer/a	SD	01/01/1939	AG
Campo Sagrado Mariano del	H	39	01/01/1897	Briviesca	Burgos	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	23/07/1936	VR/RR
Campo Vallerín Faustí	H	34	01/01/1904	Barcelona	Barcelona	Solter/a	SD	SD	SD	12/05/1938	Bombardeig
Campos Cánovas Francisco	H	33	01/01/1906	Alhama de Murcia	Múrcia	Casat/ada	SD	SD	SD	01/01/1939	AG
Campoy Jover Josep	H	SD	SD	Molina de Segura	Múrcia	Solter/a	SD	Llibreter	SD	SD	AG
Camps Verges Joan	H	SD	SD	SD	SD	Solter/a	SD	Capellà	SD	01/08/1936	VR/RR
Cánovas Ramírez Diego	H	21	13/09/1918	SD	SD	SD	SD	Escrivent	SD	SD	AG
Capiña Roso Vicente	H	SD	01/04/1919	SD	SD	SD	SD	Peó	SD	SD	AG
Carrillo Onofre	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	13/11/1938	Bombardeig
Casals Tribó Josep	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	13/11/1938	Bombardeig
Casolà Batlle Josep	H	SD	19/05/1920	SD	SD	SD	SD	Pagès	SD	SD	AG
Castelló Alvaro Ambrosi	H	SD	SD	Eslida	Castelló	Casat/ada	4	Jornaler	UGT	25/01/1938	AG
Castells Catalán Josep	H	27	28/04/1910	Barcelona	Barcelona	Casat/ada	SD	Mecànic	UGT/PSUC	25/03/1938	AG
Castells Lafont Joan	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	01/01/1938	AG
Cerezo Abarca Joan	H	19	05/04/1920	SD	SD	SD	SD	Lampista	SD	SD	AG
Cerezo Aranda Amador	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	01/01/1938	AG
Chalar Rodríguez Antonio	H	21	09/02/1916	Sabiñán	Saragossa	Solter/a	SD	Jornaler	CNT	29/01/1938	AG

COGNOMS I NOM	S	ED	DNAIX	MN	PN	EC	NF	Professió	AFILIACIO	MORT	Àmbit
Coll Ramos Llorenç	H	30	24/05/1906	Palma de M.	I. Balears	Casat/ada	SD	Cambrer/a	UGT	22/09/1936	AG
Contreras Puig Josep	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	13/11/1938	Bombardeig
Crespo Borràs Josep	H	45	01/01/1897	SD	SD	Casat/ada	SD	SD	SD	12/05/1938	Bombardeig
Cuerpo Loren Enric	H	42	01/01/1895	SD	SD	SD	SD	SD	SD	16/08/1937	Bombardeig
Cuevas Aguilar Josep	H	18	05/06/1921	SD	SD	Solter/a	SD	Jornaler	CNT	27/01/1939	Bombardeig
Domingo Sincar Ramon	H	20	24/08/1919	SD	SD	SD	SD	Torner	SD	SD	AG
Domínguez Rivera Felesín	H	21	09/05/1918	SD	SD	SD	SD	Cambrer/a	SD	SD	AG
Domínguez Salas Florentín	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	01/01/1938	AG
Doñoro Ruiz Antonio	H	19	08/10/1920	SD	SD	SD	SD	Pescador	SD	SD	AG
Enrech Lasala Josep	H	14	01/01/1924	SD	SD	SD	SD	SD	SD	22/08/1938	Bombardeig
Escarp Primera Salvador	H	29	01/01/1909	Maials	Lleida	Casat/ada	SD	SD	SD	01/05/1938	AG
Escudero Beltrán Lorenzo	H	21	13/02/1918	SD	SD	SD	SD	Pagès	SD	SD	AG
Espelleta Collado Juan	H	19	20/02/1920	SD	SD	SD	SD	Fonedor	SD	SD	AG
Fernández Aragón Joaquin	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	01/01/1938	AG
Fernández González Joan	H	31	01/12/1905	Cuevas del Almanzora	Almeria	Casat/ada	3	Jornaler	CNT	12/04/1937	AG
Fernández Villanueva Juan	H	SD	SD	Sant Adrià de Besòs	Barcelona	SD	SD	SD	SD	12/05/1938	Bombardeig
Fernández Villanueva Pedro	H	18	09/10/1919	SAB	Barcelona	Solter/a	SD	Impressor	CNT	13/08/1938	AG
Figueras Ferrer José	H	24	01/01/1915	Sant Adrià	Barcelona	Solter/a	0	Tintorer	CNT/FAI	04/05/1939	RF
Figueras Ibáñez Josep	H	19	19/05/1920	SD	SD	SD	SD	Vidrier	SD	SD	AG
Filella Pardella Ramon	H	SD	16/09/1907	Sabadell	Barcelona	Casat/ada	1	SD	SD	01/07/1938	AG
Flaquer Gúrriz Joan	H	19	04/09/1920	SD	SD	SD	SD	Tintorer	SD	SD	AG
Flaquer Gúrriz Salvador	H	30	21/07/1908	SAB	Barcelona	Casat/ada	1	Jornaler	SD	04/09/1938	AG
Flores Escolar Àngel	H	28	28/05/1909	Murcia	Múrcia	Casat/ada	1	Fuster	CNT	10/04/1938	AG
Fusté Viladot Josep	H	21	01/01/1918	SD	SD	SD	SD	Vidrier	SD	SD	AG
Galindo Gea Encarnació	D	63	01/01/1875	SD	SD	SD	SD	SD	SD	30/08/1938	Bombardeig
Gallardo Zarco José	H	30	22/09/1907	Alcázar de San Juan	Ciudad Real	Solter/a	SD	Mecànic	CNT	28/08/1938	AG
García Doval Luciano	H	20	05/03/1919	SD	SD	SD	SD	Mercantil	SD	SD	AG
García González Pedro	H	20	02/10/1919	SD	SD	SD	SD	Baster	SD	SD	AG
García Manzano José	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	CNT	08/04/1937	AG

COGNOMS I NOM	S	ED	DNAIX	MN	PN	EC	NF	Professió	AFILIACIO	MORT	Àmbit
García Marín José	H	20	01/01/1917	Murcia	Múrcia	Solter/a	SD	Peó	CNT/FAI	23/02/1937	VR/RR
García Martínez Damià	H	18	21/12/1917	Hellín	Albacete	Solter/a	SD	Jornaler	CNT	26/09/1936	AG
García Moreno Julio	H	13	01/01/1925	SD	SD	Solter/a	SD	Pagès	SD	13/11/1938	Bombardeig
García Navalón Vicente	H	21	04/10/1918	SD	SD	SD	SD	Peó	SD	SD	AG
García Nieto Juan	H	21	18/08/1918	SD	SD	SD	SD	Jornaler	SD	SD	AG
García Reberter Antoni	H	21	02/06/1918	SD	SD	SD	SD	Fonedor	SD	SD	AG
García Reina Juan	H	21	04/11/1918	SD	SD	SD	SD	Pagès	SD	SD	AG
García San Agustín Luis	H	5	01/01/1934	SAB	Barcelona	SD	SD	Estudiant	SD	01/01/1939	Altres morts
García del Olmo Anastasio	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	01/01/1938	AG
Gascón Sebastián Salvador	H	44	01/01/1894	Jérica	Castelló	Casat/ada	5	Jornaler	SD	13/11/1938	Bombardeig
Gelabert Molins Lluís	H	21	05/11/1918	SD	SD	SD	SD	Pagès	SD	SD	AG
Giménez Ávila Juana	D	46	01/01/1891	Almogía	Màlaga	Casat/ada	0	Mestressa C.	SD	16/08/1938	Bombardeig
Gimeno Llaveria Francesc	H	SD	01/01/1918	SD	SD	SD	SD	Comerciant	SD	SD	AG
Gómez Gutiérrez Antoni	H	5	01/01/1933	Barcelona	Barcelona	Solter/a	SD	Escolar	SD	01/04/1938	Bombardeig
González Catalán Manuel	H	21	01/01/1918	SD	SD	SD	SD	Aprenent	SD	SD	AG
Gracia Moliner Francesc	H	21	08/09/1918	SD	SD	SD	SD	Carreter	SD	SD	AG
Gregori Vilaloy Pere	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	12/05/1938	Bombardeig
Guerrero Segovia Melcior	H	20	24/11/1919	SD	SD	SD	SD	Jornaler	SD	SD	SD
Guifoll Gras Joaquim	H	21	09/06/1918	Torredembarra	Tarragona	Solter/a	SD	Metal·lúrgic	SD	20/08/1938	AG
Guissó Balada Agustí	H	74	01/01/1914	Badalona	Barcelona	SD	SD	SD	SD	25/04/1938	Bombardeig
Gurruchaga Tomás	H	SD	SD	SD	SD	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	19/07/1936	VR/RR
Gusi Pla Vicenç	H	36	01/01/1900	Barcelona	Barcelona	Casat/ada	1	SD	SD	12/08/1936	VR/RR
Haro López Miguel de	H	19	01/01/1920	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	AG
Hernández Delgado Emilio	H	35	01/01/1904	Molina de Segura	Múrcia	Casat/ada	4	Metal·lúrgic	SD	01/01/1939	AG
Hernández Mateo José	H	40	01/01/1898	Cartagena	Múrcia	Casat/ada	4	Jornaler	SD	01/10/1938	AG
Hernández Oliva Josep	H	18	04/01/1918	Murcia	Múrcia	Solter/a	SD	Jornaler	CNT	26/09/1936	AG
Hernández Sebastián José	H	19	28/04/1920	SD	SD	SD	SD	Jornaler	SD	SD	AG
Huguet Folch Albert	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	01/01/1938	AG
Ibáñez Llobell Josepa	D	40	25/10/1897	Cerdà	València	Casat/ada	1	Mestressa C.	SD	18/03/1938	Bombardeig

COGNOMS I NOM	S	ED	DNAIX	MN	PN	EC	NF	Professió	AFILIACIO	MORT	Àmbit
Ibarlucea Sánchez Crisanta	D	53	01/01/1885	Antequera	Màlaga	Casat/ada	SD	Mestressa C.	SD	16/08/1937	Bombardeig
Iglesias Rodríguez Lluís	H	19	15/07/1917	Gijón	Astúries	Solter/a	SD	Vidrier	UGT	12/04/1937	AG
Iglesias Rodríguez Manuel	H	20	17/09/1919	SD	SD	SD	SD	Vidrier	SD	SD	AG
Jaén Calabuig Joan Baptista	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	26/01/1939	AG
Jerez Cazorla Salvador	H	19	08/12/1919	SD	SD	SD	SD	Mecànic	SD	SD	AG
Jiménez Ventura Amadeo	H	12	22/11/1930	Barcelona	Barcelona	Solter/a	SD	SD	SD	21/11/1942	ADG
Jofre Pau Bonaventura	H	23	01/01/1913	Castellfollit R.	Girona	SD	SD	SD	JSU/PSU	19/07/1936	AG
Jordà Viaruef Josep	H	29	22/02/1909	Cercs	Barcelona	Casat/ada	1	Jornaler	SD	01/09/1938	AG
Lacerda Castejón Sebastián	H	20	14/11/1919	SD	SD	SD	SD	Aprenent	SD	SD	AG
Lambea Nogués Agustín	H	18	22/12/1920	SD	SD	SD	SD	Botiguer/a	SD	SD	AG
Larrosa García Marcos	H	24	25/02/1914	Vélez-Rubio	Almeria	Casat/ada	1	Estampador	CNT	15/04/1938	AG
Lauzan Miramon Pascual	H	42	01/01/1894	Tabuena	Saragossa	Casat/ada	SD	Porter/a	SD	21/11/1936	VR/RR
Llaveria Lafuente Àngel	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	AG
Lombraño Sauces Esteban	H	SD	SD	SD	SD	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	19/07/1936	VR/RR
Loren Herrero Maria	D	42	01/01/1895	SD	SD	SD	SD	SD	SD	16/08/1937	Bombardeig
Mahó Roger Domènec	H	20	21/08/1919	SD	SD	SD	SD	Mecànic	SD	SD	AG
Maranges Mías Pere	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	AG
Maranges Miró Armengol	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	01/01/1938	AG
March Solans Josep	H	35	01/01/1903	Barcelona	Barcelona	Casat/ada	2	Guàrdia urbà	SD	01/12/1938	AG
Marchante Orozco Manuel	H	23	11/07/1913	Iznatoraf/Torafe	Jaén	Solter/a	SD	Estudiant	SD	28/10/1936	AG
Marchante Orozco Pedro	H	19	01/01/1920	SD	SD	SD	SD	Jornaler	SD	01/01/1938	AG
Margalef Tost Francesc	H	24	01/11/1911	Masroig	Tarragona	Solter/a	SD	Teuler	CNT	25/09/1936	AG
Margalef Tost Julio	H	21	19/01/1918	Roda de Barà	Tarragona	SD	SD	Jornaler	SD	01/01/1938	AG
Maria García Félix	H	SD	SD	SD	SD	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	SD	VR/RR
Mariné Besora Pere	H	34	05/08/1904	Torre de Fontaubella	Tarragona	Casat/ada	0	SD	SD	01/01/1939	Bombardeig
Maronda Soler Joan Baptista	H	30	08/11/1908	Castelló de Rugat	València	Casat/ada	1	SD	SD	26/12/1938	AG
Martí Padrós Jaume	H	28	01/01/1908	S Agnès Malaganes	Barcelona	Solter/a	SD	Capellà	SD	22/07/1936	VR/RR
Martí Vegas Josep	H	16	01/01/1921	SAB	Barcelona	Solter/a	SD	SD	SD	18/06/1938	Bombardeig
Martimorena Toribia	H	SD	SD	Yerri	Navarra	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	25/10/1936	VR/RR

COGNOMS I NOM	S	ED	DNAIX	MN	PN	EC	NF	Professió	AFILIACIO	MORT	Àmbit
Martínez Benito Celestino	H	19	10/06/1920	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	AG
Martínez Cuenca Josep	H	SD	SD	Barcelona	Barcelona	Solter/a	SD	Daurador	UGT	09/01/1938	AG
Martínez Rodríguez Gabriel	H	43	01/01/1894	SD	SD	SD	SD	SD	SD	16/08/1937	Bombardeig
Martínez Sáez Josep Maria	D	19	27/10/1917	Bilbao	Biscaia	Solter/a	SD	Obrer ind.	CNT/FAI	26/09/1936	AG
Martínez Sánchez Francisco	H	19	05/10/1920	SD	SD	SD	SD	Mecànic	SD	SD	AG
Martínez Tejedor Angel	H	47	01/01/1891	Barcelona	Barcelona	SD	SD	SD	SD	12/05/1938	Bombardeig
Masdéu Bargalló Josep	H	21	12/06/1918	SD	SD	SD	SD	Peó	SD	SD	AG
Méndez García Antonio	H	19	11/01/1920	SD	SD	SD	SD	Peó	SD	SD	AG
Mesa Torres Francisco	H	34	01/01/1903	Torreveija	Alacant	Solter/a	SD	SD	SD	06/05/1937	VR/RR
Mirete Martínez Ruiz	H	19	10/06/1920	SD	SD	SD	SD	Fuster	SD	SD	AG
Molina Fernández Antonio	H	47	01/01/1891	Motril	Granada	SD	SD	SD	SD	05/09/1938	AG
Molina Melgarejo Ferran	H	17	20/10/1920	SAB	Barcelona	Solter/a	SD	Jornaler	CNT	12/05/1938	AG
Mondéjar Torrijos Miquel	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	01/01/1938	AG
Monton Guardiola Felip	H	21	01/05/1915	Sigüenza	Guadalajara	Solter/a	SD	Metal·lúrgic	CNT/FAI	27/07/1936	AG
Monton Guardiola Josep	H	27	14/07/1912	Sigüenza	Guadalajara	Casat/ada	1	SD	SD	01/01/1939	AG
Morales Balasteguin Cristòfol	H	26	26/08/1910	Mazarrón	Múrcia	Casat/ada	2	Marbrista	CNT	31/12/1936	AG
Moreno García Manuel	H	18	09/10/1920	SD	SD	SD	SD	Pescador	SD	01/01/1938	AG
Moreno Pascual Balbino	H	SD	SD	Pinilla de los Moros	Burgos	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	07/11/1936	VR/RR
Moure Soler Lluís	H	SD	09/01/1920	SD	SD	SD	SD	Tallador (textil)	SD	SD	AG
Navarro Rocamora Gregorio	H	SD	19/07/1919	SD	SD	SD	SD	Fonedor	SD	SD	AG
Octavi Maños Andrés	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	13/11/1938	Bombardeig
Ortega González José	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	01/01/1938	AG
Ortiz Martínez Francisco	H	39	03/02/1899	Brihuega	Guadalajara	Casat/ada	3	Picapedrer	SD	01/11/1938	AG
Ortiz Salvador José	H	19	27/05/1920	SD	SD	SD	SD	Peó	SD	SD	AG
Panadès Panadès Francesc	H	19	01/01/1920	SD	SD	SD	SD	Pescador	SD	SD	SD
Paules Lleida Manuel	H	61	01/01/1877	SAB	Barcelona	SD	SD	SD	SD	12/05/1938	Bombardeig
Payá Calvo Emeterio	H	21	24/02/1918	SD	SD	SD	SD	Fuster	SD	SD	AG
Perera del Río Gaietà	H	19	09/03/1920	SD	SD	SD	SD	Jornaler	SD	SD	AG
Perescó Chiva Josep	H	16	01/01/1916	SD	SD	SD	SD	SD	SD	29/05/1938	Bombardeig

COGNOMS I NOM	S	ED	DNAIX	MN	PN	EC	NF	Professió	AFILIACIO	MORT	Àmbit
Pérez Cutillas Ignasi	H	19	07/07/1920	SD	SD	SD	SD	Rellotger	SD	SD	AG
Pérez Olmedo Manuel	H	26	01/01/1913	SD	SD	Casat/ada	SD	Calderer	CNT	26/04/1939	RF
Piera Bofill Geroni	H	20	15/09/1938	Barcelona	Barcelona	Casat/ada	SD	Carreter	CNT	19/02/1938	AG
Pitarque Pelandreu Josep	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	AG
Pons Cárdenas Josep	H	29	25/03/1909	Peñíscola	Castelló	Casat/ada	2	Fuster	SD	19/06/1938	AG
Prat Renom Joan	H	21	28/04/1916	SAB	Barcelona	Solter/a	SD	Mecànic	CNT/PSUC	07/01/1938	AG
Prats Manuel Andreu	H	49	01/01/1890	Castelló	Castelló	Vidu/a	5	Peó	CNT	04/05/1939	RF
Puente Bernesach Antonio	H	20	13/07/1919	SD	SD	SD	SD	Escriptent	SD	SD	AG
Puig Domènech Josep	H	19	26/11/1919	SD	SD	Solter/a	SD	Ajudant	SD	SD	AG
Pujol Cid Emili	H	21	18/06/1918	SD	SD	Solter/a	SD	Fonedor	SD	SD	AG
Pujol Rocavert Antoni	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	30/06/1938	Bombardeig
Punter Soler Josep	H	21	01/03/1920	SD	SD	Solter/a	SD	SD	SD	SD	AG
Querol Milià Anastasi	H	19	10/01/1920	SD	SD	Solter/a	SD	Pagès	SD	SD	AG
Rabasa Marc Jacint	H	32	01/01/1907	Argelaguer	Girona	Casat/ada	SD	Ferrovieri	CNT	27/05/1939	RF
Rais Núñez Joan	H	19	01/03/1920	SD	SD	Solter/a	SD	Pescador	SD	SD	AG
Ramon Vericat Basili	H	SD	26/04/1907	Traiguera	Castelló	Casat/ada	SD	SD	SD	SD	AG
Redondo Vélez Eusebio	H	SD	SD	Amayuelas de Arriba	Palència	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	19/07/1936	VR/RR
Reverté Carrés Josep	H	SD	SD	Amposta	Tarragona	Casat/ada	1	SD	SD	01/10/1937	AG
Ribot Minbó Francesc	H	20	27/10/1918	Badalona	Barcelona	Solter/a	SD	Jornaler	SD	01/08/1938	AG
Roca Bosch Manel	H	19	12/10/1919	SD	SD	Solter/a	SD	SD	SD	SD	AG
Roca Muñoz Joan-Baptista	H	22	28/12/1915	Badalona	Barcelona	Solter/a	SD	Jornaler	SD	28/12/1937	AG
Rodríguez Fernández Cristóbal	H	20	01/01/1918	Cartagena	Múrcia	Solter/a	SD	Fuster	SD	15/04/1938	AG
Romero Sánchez Manel	H	SD	06/03/1920	SD	SD	Solter/a	SD	Xofer	SD	SD	AG
Sabán López Josep	H	21	20/03/1918	SD	SD	Solter/a	SD	Mecànic	SD	SD	AG
Sagredo Díaz Mariano	H	43	01/01/1893	Briviesca	Burgos	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	01/07/1936	VR/RR
Sambró Serra Esteve	H	32	01/01/1906	SAB	Barcelona	Casat/ada	4	SD	SD	20/03/1938	Bombardeig
Sánchez Millán Mariano	H	20	18/12/1918	SD	SD	SD	SD	Vidrier	SD	SD	AG
Sánchez Ruzafa Joaquin	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	13/11/1938	Bombardeig
Segado Navarro Pedro	H	17	07/02/1921	Badalona	Barcelona	Solter/a	SD	Jornaler	CNT	26/05/1938	AG

COGNOMS I NOM	S	ED	DNAIX	MN	PN	EC	NF	Professió	AFILIACIO	MORT	Àmbit
Selaria Laporta Frederic	H	SD	SD	SD	SD	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	SD	VR/RR
Serafin Quevedo Joan	H	26	26/02/1912	Cartagena	Múrcia	Casat/ada	SD	Metal·lúrgic	CNT	10/03/1938	AG
Serna Pérez Laurentino	H	21	21/01/1909	Urbel del Castillo	Burgos	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	07/11/1936	VR/RR
Serra Pujol Joaquim	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	01/01/1938	AG
Serrano Jordà Pere	H	65	01/01/1873	Ascó	Tarragona	Casat/ada	2	Jornaler	SD	30/08/1938	Bombardeig
Sitjar Palli Vicenç	H	SD	25/01/1920	SD	SD	SD	SD	Mecànic	SD	SD	AG
Solsona Ibáñez Manel	H	19	24/12/1919	SD	SD	SD	SD	Mecànic	SD	SD	AG
Solteras Conde Conrad	H	SD	12/01/1920	SD	SD	SD	SD	Cambrer/a	SD	SD	AG
Sotelo Dorinda	D	SD	SD	Sarreaus	Ourense	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	25/10/1936	VR/RR
Terrahima Arts Josep	H	36	01/01/1903	Barcelona	Barcelona	Casat/ada	3	SD	SD	01/01/1939	AG
Teruel Mateu Francesc	H	SD	SD	Vélez-Rubio	Almeria	Casat/ada	1	Barber	CNT	23/02/1938	AG
Torralba García José	H	25	11/09/1912	San Javier	Múrcia	Solter/a	SD	Electricista	UGT/PSUC	25/01/1938	AG
Torre Castro Primo de la	H	19	24/12/1916	Pontevedra	Pontevedra	Solter/a	SD	Mecànic	CNT	20/09/1936	VR/RR
Tuneu Soms Miquel	H	21	21/07/1918	SD	SD	SD	SD	Pagès	SD	SD	AG
Turmo Vidaller Antoni	H	37	01/01/1901	Barcelona	Barcelona	Casat/ada	SD	SD	SD	12/05/1938	Bombardeig
Urrea Pina Ginés	H	45	01/01/1895	Ramonete	Múrcia	Casat/ada	1	Fotògraf	SD	14/03/1952	RF
Vagué Agramunt Ramon	H	39	07/04/1899	Flix	Tarragona	Casat/ada	1	Forjador	SD	26/01/1939	AG
Vallbé Rasal Llibert	H	21	20/07/1918	SD	SD	SD	SD	Cambrer/a	SD	SD	AG
Valls Ferrer Enric	H	38	01/03/1898	Barcelona	Barcelona	Casat/ada	2	Carter	CNT/FAI	12/10/1936	AG
Vergés Camps Joan	H	SD	SD	SD	SD	Solter/a	SD	Capellà	SD	01/08/1936	VR/RR
Vernet Tort Joan	H	20	01/01/1919	Masroig	Tarragona	SD	SD	SD	SD	27/01/1939	AG
Vilabrú Clos Lluís	H	21	01/06/1915	Barcelona	Barcelona	Solter/a	SD	Forner	CNT	01/01/1936	AG
Vilanova Castells Josep	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	AG
Vilanova Salvador Joaquim	H	19	28/08/1920	SD	SD	SD	SD	Estudiant	SD	SD	AG
Viñas Puig Agustí	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	01/01/1938	AG
Viñas Rojals Joan	H	21	01/01/1918	SD	SD	SD	SD	Contramestre	SD	SD	AG
Vivancos Lorente Antonio	H	25	01/01/1914	Mazarrón	Múrcia	Casat/ada	SD	Xofer	CNT	27/05/1939	RF
Vivó Jara Antoni	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	AG
Zagazua Equino Vicente	H	21	01/10/1915	Gomocha	Àlaba	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	01/07/1936	VR/RR

COGNOMS I NOM	S	ED	DNAIX	MN	PN	EC	NF	Professió	AFILIACIO	MORT	Àmbit
Zamora Baeza Pedro	H	20	01/01/1919	SD	SD	SD	SD	Vidrier	SD	SD	AG
SD	H	SD	SD	Logroño	La Rioja	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	19/07/1936	VR/RR
SD	H	SD	SD	SD	SD	Solter/a	SD	Religiós/a	SD	19/07/1936	VR/RR

Llegenda: NF= Nombre de fills. AG= Acció de Guerra; VR/RR= VR/RRViolència Revolucionària Repressió Reraguarda; RF= Repressió franquista; ADG= Accidents derivats de la guerra

Font: ASAB. ASAB. *Diversa documentació municipal*. AHNN. *Causa General. op .cit.*, Capsa: 1588, Expedient: 7. SOLÉ i SABATÉ, Josep. Maria; VILARROYA I FONT, Joan. *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1989. CAMPS VIVES, Eduard; OLIVA LLORENS, Jordi; PUIGVENTÓS LÓPEZ, Eduard. *Cost humà de la Guerra Civil (1936-1953) a Sant Adrià de Besòs (inèdit)*. Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2015.

Taula LXXII: Persones represaliades pel franquisme residents a Sant Adrià de Besòs, 1939-1955

COGNOMS I NOM	S	ED	AN	MN	PN	EC	NF	PROFESSIÓ	AFILIACIÓ	EMPRES	CA	LLIURE
Adrover Font, Pedro	H	41	1908	Palma de M	Majorca	C	3	Vidrier	SD-CNT	28/11/1949	BT	
Alcaraz Martínez, Pedro	H	31	1908	Cartagena/Algar	Múrcia	C	SD	Fuster	FAI-CNT	22/02/1939	RM	
Alegre Gimeno, Jaime	H	36	1902	Barcelona	Barcelona	C	3	Hortolà	SD-SD	10/05/1939	AR	04/07/1941
Aloy Mató, Antonio	H	52	1881	Cadis	Cadis	C	0	Cambrer	SD-SD			
Alzuria Ibar, Mariano	H	50	1889	Binéfar	Osca	C	2	Jornaler	SD-CNT	04/08/1939	RM	15/10/1939
Andres Pamblanco, José	H	27	1928	Pedralba	València	S	0	Peó	SD-SD	10/02/1955	TA	
Andrés Quilés, Blas	H	49	1892	Pedralba	València	SD	SD	SD	SD-SD			
Andreu Gálvez, Juan	H	31	1909	Vélez Rubio	Almeria	S	0	Maoner	FAI-CNT	04/04/1940	RM	06/09/1941
Aragall Josa, Pedro	H	45	1894	Binéfar	Osca	C	SD	Comerciant	SD-UGT		AR	
Armengol Roura, Luis	H	43	1896	Barcelona	Barcelona	C	SD	Metge	SD-UGT			
Arnal Viñuales, Joaquín	H	37	1902	Azara	Osca	C	SD	Ferrovieri	SD-CNT		RM	
Artes Fernández, María	D	35	1902	Cartagena/Algar	Múrcia	C	SD	Llaurador	FAI-CNT	27/02/1939	AR	27/06/1951
Badosa March, Jacinto	H	32	1907	Argelaguer	Girona	C	1	Ferrovieri	SD-CNT	27/04/1939		
Baixet Casas, Jaime	H	32	1907	Badalona	Barcelona	C	2	Llaurador	FAI-CNT	12/05/1939	RM	24/05/1943
Baldrich Gussens, Jaime	H	48	1898	Roda de Barà	Tarragona	S	0	Estanyador	SD-CNT	17/01/1940	AR	12/09/1941
Bautista Burgos, Fernando	H	41	1898	SD	Jaén	C	3	Barber	SD-SD	03/08/1939	AR	17/10/1939
Beltran Gomez, Antonio	H	18	1921	Molina de Segura	Múrcia	S	0	Jornaler	SD-CNT	01/06/1939	RM	
Benito Jimeno, Pescador	H	60	1879	SD	SD	C	6	Tipògraf	SD-SD	22/06/1939	AR	12/12/1939
Berruezo Jerez, Alfonso	H	51	1888	Vera	Almeria	C	SD	Electricista	SD-SD		RM	
Bofill Pagés, Juan	H	54	1885	SAB	Barcelona	C	5	Pagés	FAI-CNT	27/02/1939		
Bonet Arnau, María	D	58	1881	Reus	Tarragona	C	SD	Mestre/a	SD-UGT			
Buenaventura Molins, Pedro	H	48	1891	Barcelona	Barcelona	C	4	Tècnic	SD-SD	24/05/1939		17/19/1939
Buisan Ruiz, Severiano	H	61	SD	Velillas	Osca	SD	SD	Professor	SD-UGT			
Buqueras Capellas, Enrique	H	43	1890	Barcelona	Barcelona	S	SD	Militar	SD-SD			
Caballero Pellejero, Julián	H	29	1910	Badalona	Barcelona	C	1	Litògraf	SD-UGT	05/03/1939		
Cabezuelo Sánchez, Orosio	H	38	1901	Riópar	Albacete	C	1	Cambrer	SD-SD	03/09/1939	RM	01/06/1941
Camps Peña, José	H	20	1919	Marsella	França	S	1	Vidrier	FAI-CNT	06/10/1939	RM	11/07/1944
Capilla Montoliu, Federico	H	45	1896	Barcelona	Barcelona	C	2	Paleta	FAI-CNT	12/09/1939		11/12/1941LC
Carceles Tomas, Jesús	H	18	1921	SAB	Barcelona	S	0	Comptable	SD-CNT	16/03/1939	RM	
Carasco Alvarez, Severiano	H	32	1907	Cañete	Cuenca	C	1	Xòfer	SD-CNT	21/05/1939	AR	16/11/1951
Castan Vistuer, José	H	62	1880	Barcelona	Barcelona	C	1	Jornaler	SD-SD	20/08/1942	RM	
Castillo Ramos, Daniel	H	28	1911	Segorbe o Matet	Castelló	S	0	Jornaler	SD-CNT	03/05/1939	AR	25/08/1945
Castroverde Buitrago, Genaro	H	35	1910	Mazarrón	Múrcia	C	1	Administratiu	PSOE-UGT	20/07/1939		11/08/1939
Castroverde Navarro, José	H	29	1910	Mazarrón	Múrcia	C	SD	Vidrier	SD-CNT	03/05/1939		

COGNOMS I NOM	S	ED	AN	MN	PN	EC	NF	PROFESSIÓ	AFILIACIÓ	EMPRES	CA	LLIURE
Celdrán Vera, Juan	H	35	1904	Cartagena	Múrcia	S	0	Sastre	SD-CNT	04/08/1939	ARM	11/12/1953
Cerezo Abarca, Juan José	H	28	1911	Sierro	Almería	S	0	Xòfer	SD-CNT	01/09/1939		11/12/1953
Coromina Ferran, Judit	D	59	1880	Bisbal d'Empordà	Girona	C	SD	Professor	SD-UGT			
Cruz Martínez, Baldomero	H	58?	1881	Jaén	Jaén	SD	SD	SD	SD-SD			
Cuesta Álvarez, Ramón	H	58	1879	Lugo	Lugo	V	SD	Mestre/a	SD-UGT			
Cuevas López, Juan	H	35	1903	Pegalajar	Jaén	C	4	Peó	FAI-CNT	20/03/1939	RM	23/11/1943PA
Díaz Rodríguez, José	H	27	1912	La Unión	Múrcia	C	1	Ferroviari	SD-SD	11/10/1939	RM	22/06/1941
Díaz Vivo, José	H	44	1895	Fuencaliente	Ciudad Real	C	1	Tranviari	SD-CNT	26/06/1939	ARM	29/03/1946
DIEGO PÉREZ, Eugenio De	H	33	1906	San Ildefonso	Segòvia	SD	SD	SD	SD-CNT	27/07/1939	RM	04/07/1941
DIEGO PÉREZ, Fernando De	H	35	1904	San Ildefonso	Segòvia	C	1	Jornaler	SD-SD	27/07/1939	RM	¿14/12/42?
Elíes Buldó, Ramón	H	32	1907	Barcelona	Barcelona	C	SD	Mecànic	SD-CNT		RM	
Fenoy Planas, Carlos	H	35	1904	Santa Coloma F	Girona	S	0	Ferroviari	SD-SD	11/03/1942	ARM	
Ferrem Blas, Rosa	D	45	1894	Montgai	Lleida	SD	SD	SD	SD-SD			
Figuera Ferrer, José	H	24	1915	SAB	Barcelona	S	0	Tintorer	FAI-CNT	11/05/1939	RM	
Florensa Leor, Ramón	H	52	1895	Ascó	Tarragona	C	SD	Mecànic	ERC-SD			
Fusalbas Masdeu, Domingo	H	48	1891	Barcelona	Barcelona	C	1	Pintor	SD-SD	28/03/1939	RM	16/07/1943
Gallarte Bonias, Vicente	H	34	1905	Cofrents	València	S	0	Jornaler	SD-CNT		PF	15/07/1943
Gallego Lillo, Àngela	D	43	1896	Castelló	Castelló	C	SD	SD	FAI-CNT		RM	
García Bas, Vicente	H	46	1892	Moixent	València	C	1	Paleta	SD-UGT		RM	
García Cabra, Juan	H	23	1917	Lió	França	C	1	Llaurador	SD-CNT	21/10/1939	RM	22/02/1951
García García, Andrés	H	33	1906	Mazarrón	Múrcia	C	1	Jornaler	SD-CNT	01/08/1939	RM	01/08/1951
García Moreta, Rogelio	H	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD	SD-SD			
García Navarro, María Aurora	D	SD	SD	Tortosa	Tarragona	SD	SD	SD	SD-SD			
García Pérez, Domingo	H	50	1889	Torrijas	Terol	C	SD	Professor	FETE-UGT			
García Rodríguez, Angel	H	41	1897	Senés	Almería	C	1	Ferroviari	FAI-CNT	21/08/1939	RM	20/08/1940
García Valero, Bernabé	H	18	1921	Lorca	Múrcia	S	0	Pastisser	UJA-CNT	10/06/1939		10/05/1945
Gatius Seres, Juan	H	43	1897	Vilanova de Segrià	Lleida	C	0	Llaurador	SD-UGT		RM	
Giménez Quiles, Carmen	D	24	1915	Orà	Argelia	C	SD	Cuïnera	JJLL-CNT		RM	
Gonzalez Catalan, José	H	15	1925	Barcelona	Barcelona	S	0	Estudiant	SD-CNT		RM	
González Pintor, Antonio	H	26	1913	Lorca	Múrcia	C	SD	Militar	SD-SD	06/08/1936	AR	LV
González Sánchez, Manuel	H	23	1917	Murcia	Múrcia	C	SD	Militar	SD-SD			
González Vivanco, Juan	H	57	1882	Mazarrón	Múrcia	C	1	Jornaler	FAI-CNT	22/08/1939	RM	22/08/1951
Hernández Franco, Mateo	H	34	1905	Lorca	Múrcia	C	1	Jornaler	SD-SD	04/08/1939	RM	08/10/1939
Ibars Juanias, Domingo	H	28	1911	Barcelona	Barcelona	SD	SD	SD	PSOE-UGT			
Jerez Berruezo, Alfonso	H	39	1900	Vera	Almería	C	5	Electricista	SD-CNT	05/03/1939	AR	
Jerez Flores, Francisco	H	31	1909	Cuevas Almanzora	Almería	C	0	Fuster	SD-CNT	20/07/1939		
Lara Pèrez, Antonio	H	24	1925	Barcelona	Barcelona	C	SD	Llauner	SD-PatruCont	06/07/1949	RM	

COGNOMS I NOM	S	ED	AN	MN	PN	EC	NF	PROFESSIÓ	AFILIACIÓ	EMPRES	CA	LLIURE
Mainou Carbonell, José María	H	68	1871	Barcelona	Barcelona	C	SD	Professor	SD-UGT			
Manzanera Segura, Ginés	H	48	1891	SD	SD	C	3	Jornaler	SD-SD			
March Pitarch, Fèlix	H	29	1911	SD	SD	C	1	Mecànic	SD-SD	03/02/1940	RM	23/11/1940
Martí Balbi, Juan	H	33	1906	Badalona	Barcelona	C	4	Paleta	FAI-CNT	04/08/1939	RM	
Martínez Carrascosa, Antonio	H	48	1891	SD	SD	C	1	Fogoner	SD-SD	06/10/1939	RM	22/05/1943
Martínez Martínez, José	H	34?	SD	Letur	Albacete	C	6	Sabater	SD-CNT	08/10/1939	RM	04/01/1942
Martínez Ruíz, Ricardo	H	46	1893	Turre	Almeria	C	2	Mecànic	SD-UGT	21/08/1939		01/05/1942
Masip Montoya, Juan	H	28	1911	Vilanova Geltrú	Barcelona	S	0	Carreter	SD-SD	04/07/1939		07/09/1940
Mauri Castro, Ernesto	H	25	1914	Barcelona	Barcelona	S	0	Mecanògraf	JSU-SD	26/07/1939		04/10/1939
Mesaguer Marcos, Antonio	H	40	1903	Murcia	Múrcia	C	4	Impressor	SD-CNT	18/05/1944		
Mestre Collado, Miguel	H	39	1900	Oliva	València	C	SD	Peó	SD-CNT	27/02/1939	RM	29/02/ 1959
Micheli Jove, Francesc	H	39	1902	Seròs	Lleida	C	3	Mecànic	ERC-SD	27/12/1941		23/03/1942
Miralles Pujol, Joaquín	H	27	1913	Barcelona	Barcelona	C	SD	Calderer	SD-CNT	27/08/1940	RM	11/08/1948
Molina González, Antonio	H	33?	1904	Elche de la Sierra	Albacete	C	1	Fonedor	FAI-CNT	03/05/1939	RM	19/11/1939
Montero López, Manuel	H	53	1886	Madrid	Madrid	C	1	Ferrovitari	SD-UGT	11/05/1939		21/07/1939
Moreno García, Ginés	H	36	1920	Cartagena	Múrcia	SD	SD	SD	SD-SD	SD	SD	
Morote Ros, Pascual	H	34	1905	Cieza	Múrcia	C	2	Ferrer	SD-CNT	28/10/1939	RM	06/01/1940
Moure Pérez, Manuel	H	SD	SD	La Cañiza	Pontevedra	SD	SD	SD	SD-SD			
Moyano Velasco, Teodoro	H	29	1911	La Seca	Valladolid	C	2	Paleta	SD-CNT	06/07/1939	ARM	
Noguer Ferrer, Miguel	H	28	1911	Barcelona	Barcelona	C	2	Comerciant	ERC-UGT	06/09/1941	ARM	04/03/1942
Noguer Palol, Andrés	H	54	1885	Setcases	Girona	C	1	Carnisser	ERC-SD	10/08/1939		22/09/1939
Oliva Aubia, Joan	H	23	1916	Figuerola del Camp	Tarragona	S	0	Funerari	SD-CNT	03/09/1939		19/11/1939
Oller Clapés, Juan	H	31	1908	SAB	Barcelona	S	SD	Llaurador	FAI-CNT		RM	LP
Pardo Borrell, Ramón	H	29	1909	Barcelona	Barcelona	C	SD	Professor	FAI-CNT		AR	LP
Paredes Zamora, Bernardo	H	41	1900	Mazarrón	Múrcia	SD	SD	SD	SD-SD			
Paredes Zamora, Pedro	H	50	1891	Mazarrón	Múrcia	SD	SD	SD	SD-SD			
Pastor Agustín, Rafael	H	22	1916	Barcelona	Barcelona	S	SD	Llaminador	SD-CNT	13/06/1941	AR	15/06/1947
Peña Lario, Benito	H	53	1886	Lorca	Múrcia	C	SD	Jornaler	SD-CNT		RM	
Pérez Casanovas, Santiago	H	31	1909	Cartagena	Múrcia	SD	SD	SD	SD-SD			
Pérez Estaute, Manuel	H	39	1900	Guadix	Granada	C	3	Jornaler	FAI-CNT	03/09/1939		30/11/1939
Pérez Olmedo, Manuel	H	26	1912	Buenos Aires	Argentina	C	0	Calderer	SD-SD			26/04/1939
Peris Noguer, Luis	H	42	1897	Barcelona	Barcelona	C	1	Fuster	PSUC-UGT	29/05/1939	Ex.R	05/10/1939
Planas Gamó, Lorenzo	H	34	1905	St Jaume de Llerca	Girona	C	1	Hortolà	P.Socialista-CNT	16/05/1939	AR	28/03/1942
Porrera Parés, José	H	51	1877	Gratallops	Tarragona	C	1	Sabater	SD-CNT	28/03/1939	RM	15/09/1940
Prat Ballarri, Amadeo	H	17	1922	València	València	S	0	Electricista	SD-SD	01/06/1939	RM	12/05/1945
Prat Flaque, Valentín	H	50	1883	Pont de Vilomara	Barcelona	SD	SD	Mecànic	SD-CNT			
Prats Manuel, Andrés	H	49	1890	València	València	V	5	Peó	SD-CNT			

COGNOMS I NOM	S	ED	AN	MN	PN	EC	NF	PROFESSIÓ	AFILIACIÓ	EMPRES	CA	LLIURE
Pretel Ruiz, José	H	43	1896	Fraila de Baza	Granada	SD	8	Peó	FAI-CNT	03/03/1939	AR	20/08/1942
Pujol Bautista, José	H	53?	1887	Santa Coloma G.	Barcelona	C	2	Cambrer	SD-SD	17/09/1940		12/10/1940
Querol Angles, Vicente	H	33	1906	Barcelona	Barcelona	SD	SD	Agricultor	SD-CNT			
Raso Badia, Pedro	H	33	1903	Barcelona	Barcelona	C	1	Metge	SD-UGT			
Reyes Chamorro, Gonzalo	H	42 o 35	1904	Villa de Rio	Còrdova	C	SD	Jornaler	SD-SD	10/08/1939	RM	
Robert Cardona, Pedro	H	25	1914	Barcelona	Barcelona	C	0	Vidrier	SD-SD	21/11/1939		13/05/1940
Roca Enrich, Pedro	H	60	1879	Castellbell i el Vilar	Barcelona	C	4	Comptable	SD-SD	04/09/1939		12/02/1940
Rodríguez López, Antonio	H	36	1903	La Unión	Múrcia	SD	SD	SD	SD-SD			
Rodríguez Marchante, Ciriaco	H	39	1900	Puertollano	Ciudad Real	C	1	Peó	SD-CNT	15/07/1939		06/10/1030
Rojas Soler, José	H	38	1901	St Mateu de Bages	Barcelona	C	2	Jornaler	SD-SD	14/03/1939		05/10/1939
Roldán Sánchez, Vicenta	D	36	1907	Madrid	Madrid	C	1	Mestressa C	SD-SD		IE	
Romá Bagés, Alfonso	H	34	1905	Bellví	Lleida	C	SD	Vaquer	SD-CNT	10/02/1939	RM	
Romá Bagés, Gaspar	H	39	1900	Bellví	Lleida	C	0	Cabrer	SD-SD	06/07/1939		04/09/1940
Ruiz Monrubia, José	H	41	1898	La Unión	Múrcia	C	SD	Estanyador	FAI-CNT		RM	28/09/1939
Sabater Blasco, Jose	H	47	1892	Huesca	Osca	SD	SD	Vidrier	PSOE-UGT			
Salcedo Ibort, Manuel	H	42	1897	Las Pedrosas	Saragossa	S	0	Llaurador	SD-CNT	03/05/1939	AR	04/02/1943LC
Sancho Aznar, Francisco	H	38	1901	Barcelona	Barcelona	S	0	Xòfer	SD-SD	03/05/1939		
Sancho Bosch, Ernesto	H	37	1902	Alcanar	Tarragona	C	4	Guixaire	SD-SD	25/05/1939	RM	16/07/1943
Sanmartí Ribera, Ramón	H			Guissona	Lleida	SD	SD	SD	SD-SD			
Sanmartín Urzainqui, Isidoro	H	45	1894	Carcastillo	Navarra	C	0	Paleta	SD-SD	14/06/1939		11/12/1942PA
Sansano Querol, Jose	H	48?	SD	Ulldecona	Tarragona	C	3	Mecànic	PSOE-UGT	28/03/1939		21/08/1940
Sanz Bravo, Aniceto	H	40	1899	Somolinos	Guadalajara	C	1	Ferrovieri	SD-SD	30/04/1939		05/10/1939
Sarola Roura, Lorenzo	H	47	1892	St. Julià de Ramis	Girona	C	2	Jornaler	SD-SD	21/05/1939		
Saura Antolin, Teresa	D	39	1900	Càlig	Castelló	SD	SD	SD	SD-CNT	20/09/1940		
Segado Rufete, Antonio	H	48	1891	Cartagena/La Unión	Múrcia	SD	SD	Obrer químic	SD-CNT		RM	17/07/1942
Segado Rufete, Francisco	H	44	1897	La Unión	Múrcia	C	SD	Jornaler	SD-CNT		RM	17/07/1942
Serradilla Serradilla, Lope	H	50	1888	Berzocara	Cáceres	C	3	Carabiner	SD-SD	28/03/1939		29/04/1939
Serrano García, Juan	H	35		Benifan	Múrcia	C	1	Ferrovieri	SD-CNT			
Sicart Vidal, Antonio	H	27	1920	Pareira	Tarragona	S	0	Mecànic	SD-SD	23/10/1947		
Sierra Samper, Manuel	H	34	1911	Barcelona	Barcelona	C	2	Carter	SD-CNT		RM	Depuració
Sitjar Deusach (Dausa), Domingo	H	46	1893	Santa Cristina d'Aro	Girona	C	2	Xòfer	SD-UGT	19/04/1939		17/12/1941
Soler Fulquet, Salvador	H	32	1899	Barcelona	Barcelona	SD	SD	SD	SD-SD			
Soler López, Juan Diego	H	29	1911	Cuevas de Almanzora	Almeria	C	2	Pintor	SD-SD	28/09/1939		
Soler Rull, Rosa	D			SAB	Barcelona	S	SD	SD	SD-SD			
Subirats Vila, Jaime	H	34	1905	SAB	Barcelona	C	0	Sabater	SD-SD	15/06/1939		25/07/1939
Suesa Giménez, Juan	H	47	1897	Almeria	Almeria	C	SD	SD	SD-SD	24/08/1944	RM	
Surós Caya, Joaquín	H	43?		Barcelona	Barcelona	SD	0	Xòfer	SD-SD	05/11/1939	RM	

COGNOMS I NOM	S	ED	AN	MN	PN	EC	NF	PROFESSIÓ	AFILIACIÓ	EMPRES	CA	LLIURE
Teruel Mateos, Francisco	H	22	1917	Vélez Rubio	Almería	SD	SD	Militar	SD-CNT		RM	05/11/1939LV
Tortosa Pla, José	H	41	1899	Montesa	València	C	4	Maoner	SD-SD	20/01/1940		20/06/1941
Tura Oliva, Esteban	H	34	1905	Vic	Barcelona	C	1	Mecànic	SD-SD	31/05/1939		29/09/1939
Urrea Pina, Ginés	H	45	1895	Ramonete	Múrcia	C	1	Fotògraf	SD-SD	24/12/1939	RM	18/01/1947
Utrillas Licer, Antonio	H	33	1910	Alobras	Terol	C	1	Jornaler	SD-CNT	17/04/1939	TA	LP
Utrillas Licer, Nicolás	H	33	1903	Alobras	Terol	C	1	Comerciant	SD-CNT	11/08/1939	RM	17/11/1939
Utrillas Licer, Vicente	H	20?	SD	Alobras	Terol	C	SD	Jornaler	SD-CNT		PC	LP
Ventura Armengol, Eulalia	D	40	1899	Sant Adrià de Besòs	Barcelona	C	SD	Portera	SD-UGT	17/04/1939	RM	
Verdú Garcia, Emilio	H	35	1904	Alcoi	Alacant	C	2	Jornaler	PSUC-UGT	05/05/1939	RM	05/06/1940
Vidal Morillo, Simeón	H	49	1890	Peralta de Alcolea	Oscá	C	2	Fuster	SD-SD	03/09/1939		14/04/1943
Vidal Pascual, Francisca	D	45	1888	Girona	Girona	S	SD	Mestre/a	SD-UGT			
Vilardell Solé, Antonio	H	29	1910	Barcelona	Barcelona	S	0	Tèxtil	SD-SD	16/13/1939	RM	¿1957?
Villajosana Biel, Mauricio	H	54?		Suria	Barcelona	C	3	Fuster	ERC-SD	06/06/1939	RM	20/05/1943
Villanueva Pérez, Joaquín	H	43	1896	San Agustín	Terol	C	SD	Militar	UP-UGT		RM	09/05/1939
Viñas Mula, Juan	H			Girona	Girona	SD	SD	SD	SD-SD			
Viura Vidal, Mateo	H	42	1899	Sant Adrià de Besòs	Barcelona	C	1	Comerciant	ERC-SD	21/12/1941	RM	13/03/1943
Vivancos Lorente, Antonio	H	25	1914	Mazarron	Múrcia	C	SD	Xòfer	SD-CNT			
Zaragoza Martínez, Francisco	H	47	1923	Murcia	Múrcia	C	5	Escombriaire	SD-SD	03/05/1939		11/08/1939
Zorrilla Salvador, Daniel	H	32	1908	Viver	Castelló	C	1	Ferrovieri	SD-CNT	06/04/1939		13/11/1941

Llegenda: Ex.R= Excitació a la Revelió LLV= Llibertat vigilada; LP= Llibertat provisional; PC= Patrulles de control; IE= Injurijs a l'exèrcit; PF= Pas de frontera TA= Tinença d'armes; BT= Bandidatge i terrorisme. **Fonts:** Sant Adrià de Besòs, elaboració pròpia a partir de l'Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer del Govern Militar de Barcelona. *Auditoria de Guerra de la IV Regió Militar. Procediments judicials militars (Sumaríssims) de Sant Adrià de Besòs.* AHN. *Causa General. Peça primera o principal de la província de Barcelona (sèrie). Causa General de la Rebelión Marxista en Barcelona y su provincia.* Sant Adrià de Besòs. Causa 23, Caja: 1588, Expedient: 7. [En línia, consultat: 10 juny 2018] Disponible a internet: <http://pares.mcu.es>. ANC: Centre penitenciari d'homens de Barcelona. Presó Model, inv. 236 (expedients).

2. BIOGRAFIES ADRIANENCs I ADRIANENQUES

Abad Alcocer, Jacinto. (Saragossa, 17 de juny de 1890), estava casat amb Trinidad Lozano Seva, (Barcelona, 3 de juny de 1889). El 1936, vivia amb els cinc nebots i una afillada que tenien edat que oscil·laven entre els dos mesos del petit Josep Maria i els 28 anys de l'Àngel; la casa que estava situada al carrer Fermín Galán, 36 baixos, era de lloguer i propietat de Miquel Soms. Va arribar al municipi el 1932, treballant com a electricista a l'empresa CELO. Entre el 1932-33 va ser president de la delegació local d'ERC i membre del consistori com a regidor entre el 1937-38 i vocal de la Comissió de Cultura durant aquests anys. Cens de 1936, volum 15, foli 317.

Abril Lloberas, Francesc. (Sant Adrià, 2 de maig de 1886) estava casat amb Catalina Casanovas Mansión (Selva de Mar, Girona, 6 de gener de 1893). Tenien dos filles: Carme (Santa Coloma de Gramenet, 16 de juliol de 1924) i Núria (Sant Adrià, 25 de desembre de 1929). El matrimoni va arribar al municipi l'any 1926 i vivien de lloguer en un pis propietat de Ramon Gou, situat al carrer Fermín Galán, 56 1r. Amb ells vivia també la seva mare Pepeta Lloberas Viltró (Sant Adrià, 25 de gener de 1862). Ell treballava com a estampador de teixits a l'empresa "Casas i Jové" i la seva dona era mestressa de casa. Tant ell com la seva dona estaven alfabetitzats, però la seva mare no sabia llegir ni escriure. Entre 1934-37 va ser membre del consistori municipal amb el càrrec de conseller i regidor per ERC durant els mateixos anys. Al 1934 va ser president de Governació i proveïments i en els dos ajuntaments de 1936 fou president d'aquesta comissió i de Reclutament i lleves. En l'ajuntament de 1937 va ser vocal de la comissió de Proveïments. Cens 1936, volum 15, foli 382.

Algueró Peris, Enric. (Mora d'Ebre, Tarragona, novembre de 1883) casat amb Emília Anguera Espada (Barcelona, agost de 1886), a la seva casa vivien amb la germana de la seva dona, el seu marit i dos fills. Van arribar al municipi el 1931, eren propietaris de la seva casa situada al carrer García Hernández 79 1r i la seva professió el 1933 era jornaler i el 1936 treballador del comerç Arturo Bloch, ell estava alfabetitzat i la seva dona no. Va ser alcalde en els ajuntaments del 3 de maig de 1935 i del 14 d'agost de 1935. En aquests ajuntaments va ocupar els càrrecs de president d'Hisenda i del Patronat de la Biblioteca Popular. A partir de 1933 va estar afiliat al Centre Republicano Radical, associació de la qual en seria president al 1934. Cens de 1936, Volum 10, foli 1.145.

Andreu Gálvez, Francisco. (Linares, Jaén, 27 de juliol de 1912) va arribar al municipi durant l'any 1928, i vivia en un pis de lloguer al carrer Jacint Verdguer, 12 1r 1a, propietat d'Antonio Soler; juntament amb el seu pare Francesc Andreu Jordán (Chiribel, Almeria, 15 de setembre de 1866), la seva mare Inés Gálvez Laso (Vélez Rubio, Almeria, 6 de juny de 1968), els seus cinc germans (tots ells nascuts al poble natal de la seva mare) i el marit i els dos fills de una de les seves germanes. Ell treballava com a litògraf i el seu pare i dos germans treballaven com a peons. Tant ell com el seu pare estaven alfabetitzats, però la seva mare no sabia llegir ni escriure. Va ser membre de l'Ateneu "Cultura Social", i al 1936 va ser comptador d'aquesta associació. Cens de 1936, Volum 5, foli 581.

Ariño Orench, Juan. (Sant Martí, Barcelona, 7 de març de 1904), estava casat amb Maria Borràs Escriuhela (Barcelona, 29 de març de 1911) i tenien una filla, Dolores Ariño Borràs (Sant Adrià de Besòs, 25 de setembre de 1931). Van arribar a la vila al 1925 i van viure de lloguer al carrer Pi i Gibert, 33 baixos, propietat de Concepció Riazuelo. Treballava com a conductor de l'empresa "Transportes Hijos de Francisco Farré", i la seva dona era mestressa

de casa. Ambdós estaven alfabetitzats. Va ser conseller del consistori municipal en els ajuntaments del 3 de maig de 1935 i del 14 d'agost de 1935, en els quals va ser, també, vocal de la comissió d'Hisenda Cens 1936, volum 8, foli 1018.

Arjó Navarry, Antonio. (Barcelona, 14 d'octubre de 1892) casat amb Jerónima Subías Sancerní (Osca, 1 d'octubre 1895) tenien set fills entre un i disset anys. Van arribar al municipi el 1936 (els cens els considerava transeünts) vivien de lloguer al carrer García Hernández, 65 1r 1a en un pis propietat de Jaume Tarrés. El pare, que estava alfabetitzat (la mare no), treballava com a mecànic a la CELO. Va ser conseller en l'ajuntament del 3 de maig de 1935 i alcalde 4t en el del 14 d'agost de 1935. A partir de 1933 va estar afiliat al Centre Republicano Radical, associació de la qual en seria secretari el 1934 i el 1935. Cens de 1936, volum 8, foli 943.

Ausach Curto, Joan. (Tortosa, Tarragona, 11 de gener de 1891), casat amb Rosa Calderó Ausach (Barcelona, juny de 1890), va arribar a Sant Adrià l'any 1924. El matrimoni tenia dos filles: Rosa (Barcelona, agost de 1913) i Montserrat (Sant Adrià, novembre de 1925). Vivien en un pis de la seva propietat al carrer Lletra N, 10 baixos. Ell treballava com a paleta en un negoci propi al carrer Nebot i la seva filla gran era peó industrial. La seva dona era mestressa de casa. Ell estava alfabetitzat, en canvi la seva dona no sabia llegir ni escriure. Va ser conseller de l'ajuntament del 15 d'agost de 1935. Cens de 1936, volum 3, foli 202.

Ayza Roda, Joaquín. (Càlig, Castelló, 3 de juny de 1899) estava casat amb Antonia Ferràs Roda (Cerdanyola, 3 de desembre de 1895) i tenien 5 fills d'edats compreses entre 7 i 18 anys. Els seus tres primers fills van néixer a Badalona i els altres dos a Sant Adrià. El matrimoni va arribar al municipi durant l'any 1922 i a partir de 1930 van ser els propietaris del habitatge on vivien amb els seus fills i la seva sogra situat al carrer Fermín Galán, 108 baixos 1a. Ell treballava com a contractista per compte propi, negoci que tenia al mateix carrer i la seva dona era mestressa de casa. Ell estava alfabetitzat, però la seva dona no sabia ni llegir ni escriure. A partir de 1933 va estar afiliat al Centre Republicano Radical, associació de la qual en seria Vicesecretari al 1935. Al finalitzar la Guerra Civil es va afiliar a FET-JONS. Cens 1936, Volum 5, foli 462.

Bachs Muns, Juan. (Sant Adrià, febrer 1868) estava casat amb Enrica Creuet Clos (Ballcamora, Girona, juny de 1869) i tenia una filla, Josepa Bachs Creuet (Sant Adrià, 28 de maig de 1893). Ell va residir sempre al municipi i la seva dona s'hi va traslladar l'any 1888. Vivien en un habitatge propietat de Joan Valls situat al carrer Fermín Galán, 128 2n 2a. Tots dos eren pagesos i la seva filla treballava com a teixidora en l'empresa "Casa Baurier". Tant ell com la seva filla sabien llegir i escriure, però la seva dona era analfabeta. Va ser regidor 4t dels ajuntaments de 1914 i 1916, en els quals va formar part de la comissió d'Amillaraments fins al 1918. Entre els anys 1922 i 1923 va ser alcalde del barri del marge esquerra del poble. Tenia propietats rústiques al poble des de 1910 fins al 1936. Cens de 1936, volum 5, foli 483.

Barreto López, Felipe. (Fuente Álamo, Múrcia, 25 de setembre de 1890), estava casat amb Carmen Pérez Sanmartín (Cartagena, Múrcia, 26 d'agost de 1895) i tenia tres filles: Rosa (Cartagena, Múrcia, 8 de febrer de 1920), Dolores (Barcelona, 29 de juny 1922) i Carmen (Barcelona, 20 de desembre de 1927). Va arribar al municipi durant el 1923. Ell treballava com a peó i ella era mestressa de casa. Tots dos estaven alfabetitzats i vivien al carrer Carmen, 59 en una casa que al 1930 seria de la seva propietat. En la junta del 20 de juny de

1930 va ser vocal 3r de la Cooperativa Obrera –El Besòs”. Rectificació del Padró de 1928, registre 548.

Barroso Arroyo, Antoni. (Cuevas de B., Màlaga, gener de 1903), estava casat amb Montserrat Juan Mañig (Badalona, març de 1906). El matrimoni tenia cinc fills d'edats compreses entre 4 i 14 anys. Els quatre primers van néixer a Badalona i els dos darrers a Sant Adrià. Van residir al municipi des de l'any 1926 i vivien en un pis propietat de Bartolomé Barroso situat al carrer Torrasa, 20 soterrani. Ell treballava com a peó industrial i la seva dona era mestressa a dona era mestressa de casa. Tots dos sabien llegir i escriure. Va formar part dels ajuntaments del 12 de juliol de 1937, del 15 de desembre de 1937 i del 27 de maig de 1938 com a conseller de la CNT. En els dos ajuntaments de 1937 va ser vocal de la comissió de Cultura. Cens de 1936, volum 9, foli 1.116

Bigas Suñol, Antoni. (Barcelona, gener de 1906) estava casat amb Maria Aubia Torremadé (Figuerola, Tarragona, desembre de 1904) i tenia dos filles: Maria (Sant Adrià, abril de 1933) i Llibertat (Sant Adrià, setembre de 1935). El matrimoni va arribar a Sant Adrià de Besòs l'any 1931 i vivien en un pis propietat de Ramón Villegas, situat al carrer Girona, 40 1r. Ell treballava com a peó de l'empresa CELO i la seva dona era mestressa de casa. Tots dos sabien llegir i escriure. Va ser membre d'ERC i conseller per aquest grup al consistori municipal en els ajuntaments de l'1 de febrer de 1934, del 17 de febrer de 1936, del 20 de maig de 1936, i del 12 de novembre de 1936. Al 1934 i al 1936 va ser vocal de la comissió de Governació i proveïments, al 26 de juliol de 1936 entrà a formar part de la comissió de Sanitat i assistència social com a vocal primer, i en l'ajuntament del 12 de novembre de 1936 va ser vocal de la comissió de Defensa per ERC. També va ser membre de la CNT, sindicat del vidre de l'empresa CELO. Cens de 1936, volum 12, foli 1.385

Bigas Suñol, Manuel. (Barcelona, 20 de gener de 1903) estava casat amb Maria Clofen Aubia (Figuerola, Tarragona, 1 de juliol de 1901) i tenia dos fills: Esteve (Sant Adrià, 12 d'agost de 1928) i Antoni (Sant Adrià, 31 de maig de 1931). El matrimoni va residir al municipi des de l'any 1909 i van viure al carrer I. Iglesias 10 baixos en un pis de la seva propietat. Ell treballa com a xofer a l'empresa CELO i la seva dona era mestressa. Tant ell com la seva dona estaven alfabetitzats. Va ser Vice-president d'ERC al 1936. Cens de 1936, volum 6, foli 666.

Blasco Espada, Miguel. (Maella, Saragossa, 17 de juliol de 1871) estava casat amb Francesca Teys Roig (Badalona, 16 de juliol de 1974) i no tenien cap fill. El matrimoni va arribar a Sant Adrià durant l'any 1914 i residien en un pis que era propietat seva situat al carrer Fermín Galán, 140 baixos. Ell treballava com a paleta en un negoci propi que va tenir des de 1924 fins al 1934, però durant l'any 1936 cap dels dos tenien feina. Ell sabia llegir i escriure, en canvi la seva dona era analfabeta. Va ser regidor de l'ajuntament del 10 d'octubre de 1925. Cens de 1936, volum 5, foli 485.

Boix Roca, Ambrosio. (Espolla, Girona, 20 d'octubre de 1879), era viudo i vivia al carrer García Hernández 17 baixos en una casa de la seva propietat, amb dos gendres: Lluís Pardo Borrell (Barcelona, 11 de novembre de 1919) i Juan Caballos Costa (Organyà, Lleida, 28 de setembre de 1911); amb les seves dos filles bessones: Enriqueta Boix García (Barcelona, 25 de maig de 1910) i Carmen Boix García (Barcelona, 25 de maig de 1910); i amb dos nets: Isabel Pardo Boix (Sant Adrià de Besòs, 6 de març de 1933) i Juan Caballos Boix (Sant Adrià de Besòs, 17 de març de 1936). Van arribar a la vil·la al 1924 i van anar a viure al carrer

García Hernández 17 baixos, en una casa de la seva propietat on també hi tenien la botiga. Mentre ell es dedicava al comerç amb un negoci de comestibles propi que va tenir des de 1925 fins al 1938, les seves filles eren mestresses de casa i els seus gendres, l'un també es dedicava al comerç i l'altre era farmacèutic en una farmàcia de Badalona. Tots estaven alfabetitzats. Va ser conseller en l'ajuntament de febrer de 1934. Cens 1936, volum 8, foli 914.

Bolós Sala, Miguel. (Sant Martí, Barcelona, 22 de juliol de 1877) estava casat amb Lluïsa Roig Prat (Sant Martí, Barcelona) i tenien dos fills: Lluïsa (Sant Martí, Barcelona, 17 de desembre de 1899) i Celestí (Sant Adrià, 15 de febrer de 1915). El matrimoni es va traslladar al municipi l'any 1906 i vivien en un pis de la seva propietat, situat al carrer Fermín Galán, 18 1r 2a. Amb ells vivien també el seu gendre Alfred Torras Cuesta (Xàtiva, València) i el seu net. Ell treballava en un comerç propi de materials per la construcció situat als baixos de casa seva, on treballava també el seu fill, el seu gendre era xofer. Tots ells estaven alfabetitzats, excepte el seu gendre. Va tenir el comerç des de 1930 fins al 1936. Va ser regidor primer de l'ajuntament del 2 de novembre de 1923, ocupant també un càrrec dins la comissió de Pressupostos, arbitris, repartiments i comtes, i dins la Junta Local de primera ensenyança; i regidor dels ajuntaments del 14 d'abril de 1931 i del 31 d'octubre de 1931. Cens de 1936, volum 15, foli 286.

Borrás Dalgà, Fermín. (Badalona, 1 d'agost de 1905) era fill de Fermí Borrás Suñé (Fabara, Saragossa, 8 de maig de 1880) i Dolors Dalgà Oris (Sant Gervasi, Barcelona, 10 de setembre de 1884). Tenia una germana, Dolors Borrás Dalgà (Badalona, 16 de maig de 1925). Tota la família va arribar al municipi l'any 1923 i van anar a viure al carrer García Hernández 1, en una casa de la seva propietat. Ell treballava com a comerciant, al igual que el seu pare, i la seva mare i la seva germana eren mestresses de casa. Tots ells sabien llegir i escriure. Va ser vocal de l'ajuntament del 26 de gener de 1939 i Tinent 2n del d'1 de febrer de 1939. En aquest últim ajuntament va ser el cap de la comissió "Abastecimientos, Organización y propaganda". Va estar també, afiliat a FET-JONS a partir del 1939. Cens de 1936, volum 8, foli 910.

Borrás Suñé, Fermín. (Fabara, Saragossa, 8 de maig de 1880) casat amb Dolors Dalgà Oris (Sant Gervasi, Barcelona, 10 de setembre de 1884). El matrimoni tenia dos fills, Fermí Borrás Dalgà (Badalona, 1 d'agost de 1905) i Dolors Borrás Dalgà (Badalona, 16 de maig de 1925). La família va arribar al poble al 1923 i van anar a viure al carrer García Hernández 1, en una casa de la seva propietat. Ell treballava en un comerç de la seva propietat entre 1929 i 1932, de desinfectants, amb el seu fill; mentre que la seva dona i la seva filla es dedicaven a les feines de la llar. Tots ells estaven alfabetitzats. Al 1924 va ser alcalde del barri del marge esquerra del poble. Al 1939 es va afiliar a FET-JONS. Cens de 1936, volum 8, foli 910.

Borrás Suñé, Manuel. (Badalona, 7 de gener de 1894), casat amb Joaquina Duran Llimes (Gràcia, Barcelona, 19 d'abril 1898), i els quals van tenir 4 fills d'edats compreses entre 8 i 7 anys, tots ells nascuts a Badalona, van arribar al municipi l'any 1929 i van viure al carrer Pablo Iglesias, 14 baixos, en un pis propietat de la seva cunyada, que també vivia amb ells i era soltera. A l'any 1936 es trobava sense feina, mentre que la seva dona treballava com a filadora a Casa López. El seu fill major treballava com a metal·lúrgic i un altre fill ho feia com a perruquer. Tant ell com la seva dona estaven alfabetitzats. A partir de 1933 va estar afiliat al Centre Republicano Radical, associació de la qual en seria comptador el 1935. Cens

1936, volum 8, foli 874.

Caballero Risueño, Faustino. (Férez, Albacete, 29 de juny de 1886) casat amb Remedios Martín Cuevas (Torremolinos, Màlaga, 22 d'abril de 1896) va arribar al municipi durant l'any 1927. El matrimoni tenia tres fills: Maria (Torremolinos, Màlaga, 16 d'agost de 1918), Enrique (Barcelona, 29 d'agost de 1920) i Angelita (Barcelona, 22 d'octubre de 1924). Ell era jornaler i ella era mestressa de casa. Ell estava alfabetitzat, en canvi ella no sabia llegir ni escriure. Van viure al carrer Torrassa, 14, en una casa de la seva propietat. Va ser Vice-secretari de la junta de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi de 16 de juliol de 1930, i també va ser Vice-secretari de la junta de la Cooperativa Obrera "El Besòs" de 20 de juny de 1930. Rectificació del Padró de 1928, registre 883.

Cánovas Pintado, Antonio. (Los Martínez del Puerto, Múrcia, 2 de novembre de 1894), estava casat amb Josefa Aparicio Marcón (Cartagena, Múrcia, 12 d'octubre de 1898). Tenien tres fills: Maria (Barcelona, 13 de desembre de 1920), Justa (Barcelona, 24 de juny de 1924) i Antonio (Sant Adrià, 1 de març de 1926). El matrimoni va arribar a Sant Adrià durant l'any 1923. Ell treballava com a ferrer i ella era mestressa de casa. Tant ell com la seva dona sabien llegir i escriure. Vivien al carrer Carmen, 113. Va ser vocal 3r de la junta de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi de 16 de juliol de 1930. Rectificació del Padró de 1928, registre 560.

Calvo Benito, Jesús. (Nódalo, Sòria, 4 de desembre de 1912) era fill de Jenaro Calvo Soria (Calatañazor, Sòria, 19 de setembre de 1875) i de Emilia Benito Martínez (Nódalo, Sòria, 16 d'agost de 1875). Tenia quatre germans més: Elvira (Nódalo, Sòria, 3 d'abril de 1907), Balbina (Nódalo, Sòria, 31 de març de 1911), Esperanza (Hortezuela, Sòria, 22 de setembre de 1916) i Amalia (Hortezuela, Sòria, 10 de juliol de 1918). La família va arribar a Sant Adrià l'any 1920 i vivien en un pis propietat de Obres Públiques (Carretera Mataró, 1). Ell treballava com a mecànic per a l'empresa "Metal·lúrgia SM", el seu pare era capatàs d'Obres Públiques, la seva mare era mestressa de casa, les seves germanes Elvira i Balbina treballaven com a minyones i Esperança era oficial de modista en un empresa de Badalona. Tots ells estaven alfabetitzats. Va ser secretari de les juntes de la Penya Adrianense de Cultura i Esports de l'1 d'agost de 1935 i del 12 de maig de 1936. Cens de 1936, volum 1, foli 46.

Casanova Soto, Remigio. (Pacheco, Múrcia, 16 d'octubre de 1895) estava casat amb Lucia Arjona Gil (Vélez Blanco, Almeria, 9 d'agost de 1897). El matrimoni tenia quatre fills: Juana (Cartagena, Múrcia, 6 d'octubre de 1924), Maria (Cartagena, Múrcia, 18 de setembre de 1926), Joaquín (Cartagena, Múrcia, 12 d'agost de 1928) i José (Sant Adrià, 21 d'octubre de 1933). Va arribar al municipi, juntament amb la seva família durant l'any 1930 i vivien un habitatge de la seva propietat al carrer García Hernández, 13. Ell treballava com a encofrador per a l'empresa Pujades i Jorbàs de Barcelona i la seva dona era mestressa de casa. Ell estava alfabetitzat, però la seva dona en canvi no sabia llegir ni escriure. Va ser conseller dels ajuntaments del 12 de novembre de 1936 i del 27 de maig de 1938; va ser vocal de la comissió d'Hisenda al 1936. Va pertànyer a la CNT i va ser secretari de l'Ateneu "Cultura Social" en la junta de 12 de maig de 1936. Cens de 1936, volum 8, foli 911.

Casas Carné, Juan. (Sant Adrià, gener de 1874) vivia juntament amb la seva filla Rosa Casas Oller (Sant Adrià, 3 de maig de 1904), el seu gendre Miquel Fusté Olaña (Badalona), la seva neta Montserrat (Sant Adrià, 16 de juny de 1935) i la seva germana Maria (Sant Adrià, maig de 1871). Va viure a Sant Adrià tota la seva vida, i van viure en un pis propietat de

Joaquim de Barnola situat al carrer Pi i Margall, 1 baixos. Ell treballava com a pagès en unes terres arrendades, el seu gendre era electricista i la seva filla i germana eren mestresses de casa. Tots ells estaven alfabetitzats. Tenia propietats rústiques i urbanes. Va ser Regidor 3r dels ajuntaments d'1 d'abril de 1922 i del 27 de març de 1924, Tinent d'alcalde 2n en els ajuntaments de 8 d'abril de 1924 i de 23 d'octubre de 1924, i regidor de l'ajuntament de 26 de febrer de 1930. En els ajuntaments de 1922 i 1924 va formar part de les comissions de Beneficència, Obres públiques i municipals, policia urbana i rural, i espectacles públics; i de la Junta pericial d'amillaraments, consums i repartiments de les esmentades branques i classes. En els ajuntaments de 1924 fins a 1930 va ocupar un càrrec en la comissió de Governació. Cens de 1936, volum 13, foli 58.

Casellas Bagudanch, Pedro. (Navata, Girona, 1 d'abril de 1883) estava casat amb Maria Fàbregas Santamaría (Barcelona, 29 de setembre de 1888). Tenien cinc fills d'edats compreses entre 9 i 19 anys, tots nascuts a Barcelona, excepte el més petit que va néixer a Sant Adrià. La família va arribar al municipi l'any 1925 i vivien en una casa de la seva propietat, situada al carrer 6 d'Octubre, 2-4 baixos. Ell treballava en un comerç propi, primer una drogueria al major fins al 1937 i després a la venta de maquinària, la seva dona era mestressa de casa. Tots ells sabien llegir i escriure. Va ser suplent de Tinent Alcalde 2n en l'ajuntament del 10 d'octubre de 1925. Cens de 1936, volum 13, foli 1.

Castán Bistuer, José. (Barcelona, 6 de juny de 1880) casat amb Juana González Ventura (Mataró, Barcelona, 6 de setembre de 1880). El matrimoni tenia tres fills, Pedro Castán González (Marsella, França, 3 d'abril de 1907) que estava casat amb Benita Blanch Val (Saragossa, 4 de gener de 1912) i que tenien una filla Pepita Castán Blanch (Sant Adrià de Besòs, 4 de maig de 1931); Pedro Castán González (Marsella, França, 14 de juliol de 1917) i Plácido Castán González (Barcelona, 11 de desembre de 1923). La família va arribar a la vila al 1924 per anar a viure al carrer Pablo Iglesias, 36 baixos, en una casa de la seva propietat. Ell i el seu fill gran eren descarregadors del moll, mentre que la seva dona i la seva jove es dedicaven a les feines de la llar, el seu segon fill treballava en les arts gràfiques a Barcelona i tant el seu fill menor com la seva neta encara anaven al col·legit. Tots ells estaven alfabetitzats. Al 1933 va ser el refundador de l'Ateneu Obrer Federal. Va ser conseller en l'ajuntament del 20 de maig de 1936, ocupant el càrrec de vocal en les comissions de Governació i Sanitat i assistència social. Cens de 1936, volum 8, foli 894.

Cerdà Navarro, Amador. (Hondón de los Frailes, Alacant, 19 de maig de 1899) estava casat amb Paulina García Martínez (Jumilla, Múrcia, febrer de 1902) i tenia 3 fills: Francesc (Barcelona, 15 d'abril de 1922), Esteve (Barcelona, 12 de novembre de 1923) i Amador (Barcelona, 29 d'agost de 1928). Va arribar al municipi junt amb la seva família durant l'any 1931 i vivien al carrer Fermín Galán, 48 baixos. Ell treballava en el seu propi comerç de mobles i la seva dona era mestressa de casa. Tots dos sabien llegir i escriure. Va ser tresorer en la junta de la Unió Socialista de Catalunya del 29 d'abril de 1934. Cens de 1936, volum 15, foli 370.

Cervelló Guasch, Pedro. (Miramar, Tarragona, 1 de maig de 1891), estava casat amb Montserrat Casasayas Obiols (Barcelona, 8 de setembre de 1898). Tenien dos filles: Dolores (Sant Adrià, 20 de setembre de 1930) i Montserrat (Sant Adrià, 10 de març de 1934). Ell va arribar al municipi l'any 1923 i la seva dona va arribar juntament amb la seva mare Dolores Obiols Rocamora (Organyà, Lleida, 3 de març de 1863) durant l'any 1921). Vivien en un pis propietat de la seva sogre situat al carrer García Hernández, 63 baixos. Tant ell com la seva

dona eren mestres. Tots dos sabien llegir i escriure, al igual que la seva sogra. Va ser president de la junta del Circulo Obrero Republicano de 12 de febrer de 1931. Al 1939 es va afiliar a FET-JONS. Cens de 1936, volum 8, foli 941.

Chica Jiménez, Francisco. (Màlaga, 31 de juliol de 1880) va arribar al municipi durant l'any 1922, juntament amb la seva filla Carmen Chica López (Barcelona, 10 d'agost de 1921) i vivien en un pis de la seva propietat situat al carrer Barcelona, 13. En aquest any, la seva esposa ja havia mort. Ell treballava com a peó i el seu patró era Pedro Nicolau. La seva filla es dedicava a fer les feines de casa. Tots dos estaven alfabetitzats. Va ser Vice-secretari en la junta de la Cooperativa Obrera "El Besòs" de 17 de gener de 1925, i al 1933 estava afiliat al Centre Republicano Radical. Cens 1936, Volum 11, foli 1.329.

Clapés Campeny, José. (Sant Adrià de Besòs, 27 de març de 1908), estava casat amb Araceli Serentill Riba (Badalona, Barcelona, 5 de desembre de 1910) i tenien dos fills: Josep Clapés Serentill (Sant Adrià de Besòs, 25 de febrer de 1933) i Araceli Clapés Serentill (Sant Adrià de Besòs, 30 d'agost de 1935). José era fill de Sant Adrià de Besòs, mentre que la seva dona va arribar al 1925 amb els seus pares. Ell vivia amb els seus sogres al carrer Fermí Galán, 52 en un pis de la propietat de la seva sogra. Els seus sogres, Josep Serentill Costa (Badalona, Barcelona, 10 de gener de 1889) i Joaquina Riba Luer (Barcelona, 4 de juliol de 1894) eren farmacèutic i auxiliar de farmàcia respectivament. Ell era també auxiliar de farmàcia en el negoci familiar, mentre que la seva dona era mestressa de casa. Tots estaven alfabetitzats. Al 1939 es va afiliar a FET-JONS. Va formar part com a vocal en l'ajuntament del 26 de gener de 1939, i com a regidor en l'ajuntament de l'1 de febrer de 1939. En aquest últim va ocupar la presidència de la comissió de "Beneficencia y Auxilio Social, Sanidad y Cultura". Cens 1936, volum 15, foli 380.

Comorera Rosinés, Guillem. (Barcelona, 10 d'octubre de 1892) estava casat amb Anna Pons Puigdengoles (Barcelona, 22 d'abril de 1891), van arribar al municipi el 1926 i eren propietaris de l'habitatge on vivien situat al carrer Saragossa, 7 baixos. La seva professió va ser fuster i la de la seva dona planxadora, el 1936 tots dos estaven sense feina i eren persones alfabetitzades. Va ser Regidor de l'ajuntament del 14 d'abril de 1931 i Alcalde 4t dels ajuntaments de 1 de febrer de 1934, de 17 de febrer de 1936 i del 20 de maig de 1936. Va ocupar el càrrec de president de la comissió de Sanitat i assistència social els anys 1934 i 1936. Va ser regidor el 1936 de la Unió Socialista de Catalunya i vocal 3r en la junta de 29 d'abril de 1934 de la USC, secretari de l'Ateneu Obrer d'Extrema Esquerra Federal en la junta de 1931, i Vice-secretari de l'Ateneu Obrer Federal en la junta de 23 de gener de 1937. Cens 1936, volum 9, foli 1.023.

Conesa Montes, Antonio. (Sant Adrià de Besòs, al juny de 1914) fill de Juan Conesa Bernal (Cartagena, Múrcia, 9 de març de 1890) i Amparo Montes (Madrid, 18 de març de 1888). Els seus dos germans eren: Encarnación Conesa Montes, (Sant Adrià de Besòs, novembre de 1918) i José Conesa Montes (Sant Adrià de Besòs, març de 1924). La família va arribar al municipi al 1924 i van viure al carrer Tarragona, 24 baixos, en una casa de la seva propietat. Mentre el seu pare feia de mecànic, ell era aprenent del mateix ofici. Per altra banda la seva mare era mestressa de casa al igual que llur germana i el seu germà petit encara assistia a l'escola. Era l'únic de la família alfabetitzat. Va formar part de l'Ateneu de Cultura social i fou militant actiu de la CNT. Cens de 1936, volum 10, foli 1198.

Corominas Torrà, Benet. (St. Feliu, Girona, 12 de gener de 1905) era viudo, però a casa seva hi vivia una serventa, Juana Buche Toledo (Jumilla, Múrcia, 23 de desembre de 1905) i amb la seva filla Llibertat Roldán Buche (Paris, França, 23 d'agost de 1928). Ell va arribar a la vil·la al 1929, mentre que elles ho feren al 1935. Vivien al carrer Fermín Galán, 193 baixos, en una casa de la seva propietat. Tenia un comerç propi en el qual hi treballava, mentre que ella era mestressa de la llar, la seva filla encara anava a l'escola. Tots estaven alfabetitzats. Va ser membre dels ajuntaments del 12 de novembre de 1936, del 15 de desembre de 1937 i del 27 de maig de 1938 com a conseller de la CNT. Al 1936 va ser vocal de la conselleria de Sanitat, i al 1938 va ser el representant de la CNT a la comissió d'Assistència social com a vocal. Cens de 1936, volum 5, foli 551.

Costal Nicolau, Josep Maria. (Vallirana, Barcelona, 23 de juny de 1895) casat amb Dolors Temprado Terra (València, 4 de juny de 1905). El matrimoni no va tenir fills. Ell va residir a la vil·la des de 1925, mentre que ella hi era des de 1917. Al 1936 residien al carrer Pau Iglesias, 1 baixos, propietat d'Oriola Castada. En Josep era forner i la seva dona mestressa de casa. Ambdós estaven alfabetitzats. Va ser membre dels ajuntaments del 3 de maig de 1935 i del 14 d'agost de 1935 com a conseller. En el primer ajuntament va ser vocal de la comissió de Cultura, Sanitat i assistència social. Cens 1936, volum 8, foli 861.

Damià Bernis, Juan. (Barcelona, 23 de Febrer de 1902), estava casat amb Dolors Cahira Bose (Lleida, 22 de Febrer de 1905) i tenien un fill, Jordi (Sant Adrià de Besòs, 5 de febrer de 1930). Van residir al municipi des de l'any 1929 i va treballar a la indústria metal·lúrgica CELO. Va exercir diferents càrrecs a l'ajuntament. Va ser secretari d'ERC durant l'any 1932. Durant el 1936 i fins el 1938 va ser conseller per ERC. Al 1936 va formar part del departament de Governació com a vocal. El 1937 va ser regidor i vocal de les comissions de Defensa, i de Treball i Habitatge; i el 1938 va passar a ser membre de la comissió de Treball i obres públiques. Cens de 1936, volum 15, foli 394.

De Oña Sánchez, Diego. (Oran, 19 d'abril de 1893) casat amb Maria Giner Pitarch (Castelló, 3 d'abril de 1894). Amb ells vivia la seu fillastre Pascual Broch Giner (Badalona, 5 d'abril de 1918), i els seus cinc fills: Rafael De Oña Giner (Badalona, 13 de febrer de 1922), Matilde De Oña Giner (Badalona, 14 de maig de 1924), Domingo De Oña Giner (Badalona, 7 de març de 1926), José De Oña Giner (Castelló, 9 de juny de 1927) i Montserrat De Oña Giner (Sant Adrià de Besòs, 27 d'abril de 1932). La família va arribar a la vil·la al 1930 i van anar a viure al carrer Bogatell, 105 baixos, en una casa de la seva propietat. Ell era paleta i estava sense feina, el seu fillastre era marbrista i la seva dona es dedicava a les feines de la llar, els altres fills encara anaven a l'escola. Tots estaven alfabetitzats menys la seva dona i la més menuda de les seves filles. En Rafael De Oña Giner va estar afiliat a la UGT. Cens de 1936, volum 6, foli 618.

Espín Sánchez, Juan. (Oliete, Teruel, 11 d'abril de 1894) estava casat amb Dolores Pujantell Nogué (La Bausen, Lleida, 14 d'abril de 1894). El matrimoni tenia tres fills: Antònia (Barcelona, 14 de desembre de 1920), Ramon (Barcelona, 11 de novembre de 1923) i Juan (Oliete, Teruel, 11 de juliol de 1928). Van arribar al municipi l'any 1925. Ell treballava com a jornaler i la seva dona era mestressa de casa. Tots dos sabien llegir i escriure. Vivien al carrer Girona, 14 en una casa de la seva propietat. Va ser comptador de la Unió de Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi, en la junta del 16 de juliol de 1930. XXX. Rectificació del Padró de 1928, registre 679.

Esteve Mancho, Francesc. (Chulilla, València, març de 1909) fill de la vídua Teresa Mancho Caba (Chulilla, València, març de 1870). Ell vivia amb els seus germans: Vicenta Esteve Mancho (Chulilla, València, abril de 1896), Joaquim Esteve Mancho (Chulilla, València, gener de 1899) i José Esteve Mancho (Chulilla, València, abril de 1900); el seu oncle, Joaquín Mancho Caba (Chulilla, València, abril de 1876); i els fills de la seva germana Vicenta que era també vídua: Josefa Cervera Esteve (Barcelona, març de 1922), Juan Cervera Esteve (Sant Adrià de Besòs, juny de 1924) i Lluís Cervera Esteve (Sant Adrià de Besòs, agost de 1927). La família va arribar al poble al 1924 i van anar a viure al carrer Girona, 35 baixos, en una casa de la seva propietat. Ell va treballar de fuster a la CELO, la seva mare i la seva germana es dedicaven a les feines de la llar, el altres dos germans seus van ser peons industrials, el seu oncle estava sense treball i els fills de la seva germana gran anaven a l'escola. Estaven alfabetitzats: ell, el seu germà José, el seu oncle i els dos fills grans de la seva germana. Durant els anys 1937 i 1938 va ser conseller per la CNT. Al juliol i octubre de 1937 va formar part del departament d'Hisenda i Finances com a vocal. El desembre de 1937 va ser president de la comissió de Sanitat i el representant de la CNT en aquesta. Finalment al 1938 no va ocupar cap càrrec en cap comissió de l'ajuntament. Cens de 1936, volum 12, foli 1.403.

Fabré Lluch, Vicente. (Benicarló, Castelló, abril de 1893) casat amb Concepción Anguera Espada (Barcelona, setembre de 1891). El matrimoni tenia dues filles, Florentina Fabré Anguera, (Barcelona, juliol de 1919) i Montserrat Fabré Anguera (Barcelona, juliol de 1929). Ells vivien a casa d'Enric Algueró Peris (Mora d'Ebre, Tarragona, novembre de 1883) i de la seva dona Emilia Anguera Espada (Barcelona, agost de 1886); del carrer García Hernández, 79 1r, de la propietat d'aquests últims. Ell era peó industrial, mentre que la seva dona es dedicava a les feines de la llar i els seus fills anaven a l'escola. Ell i la seva filla gran estaven alfabetitzats. Va ser conseller en els dos ajuntaments de 1935, en els quals va ocupar diversos càrrecs. Va ser vocal de les comissions d'Hisenda i de Foment. Va ser, també, Dipositari, Síndic, l'encarregat de la Junta Municipal de Cens Electoral. Va estar afiliat a la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi. Cens de 1936, volum 10, foli 1145.

Farràs Martín, Juan. (Barcelona, 24 de març de 1917), era fill de Juan Farràs Rivera (Barcelona, 24 de març de 1883) i de Carmen Martín Gimeno (Teruel, 24 de novembre de 1889). Tenia tres germans més: Ramona (Barcelona, 25 de desembre de 1907), Francisco (Barcelona, 8 de novembre de 1912) i Maria (Barcelona, 29 d'abril de 1909). La família va arribar al municipi l'any 1926. El seu pare treballava com a jornaler, al igual que la seva germana gran i la seva mare era mestressa de casa. Durant l'any 1928 ell es trobava sense feina. Tots ells estaven alfabetitzats. Vivien a la Ctra. La Catalana, 15. Durant el 1936 va ser membre de l'Ateneu "Cultura Social". Rectificació del Padró de 1928, registre 1.092.

Farràs Ribera, Joan. (Berga, Barcelona, 24 de març de 1883) estava casat amb Carme Martín Gimeno (Castellote, Teruel, 24 de novembre de 1888) i tenien dos fills, Francesc Farràs Martín (Barcelona, 8 de novembre de 1912) i Joan Farràs Martín (Barcelona, 25 de març de 1917). La família va arribar al poble al 1925 i van anar a viure al carrer Lletre R, 4 en una casa de la seva propietat. Pel que fa a la feina, ell estava sense treball al igual que el seu segon fill, la seva dona es dedicava a les feines de la llar, i el seu fill gran era metal·lúrgic. tots estaven alfabetitzats. Al 1933 estava afiliat al Centre Republicano Radical. Va formar part dels dos ajuntaments de 1935, en el primer en fou conseller i en el segon alcalde tercer. Cens de 1936, volum 3, foli 296.

Ferrer Perelló, Salvador. (Beniopa, València, 16 d'octubre de 1901) estava casat amb Felisa Domingo Pardo (Casas Parades, València, 2 de maig de 1898). Tenien dos fills: Ramon (Sant Adrià, 27 d'agost de 1924) i Mercedes (Sant Adrià, 31 d'octubre de 1929). El matrimoni va arribar al municipi l'any 1923 i vivien en un pis que esdevindria de la seva propietat, situat al carrer Girona, 29. Ell treballava a la indústria metal·lúrgica en l'empresa "Compañía de Material de Ferrocarriles" i la seva dona era preparadora tèxtil. Ell estava alfabetitzat, però la seva dona no sabia llegir ni escriure. Va formar part de dues juntes directives de la Cooperativa Obrera "El Besòs". En la primera del 16 de desembre de 1925 en fou vocal segon, mentre que en la del 20 de juny de 1930 en fou Vice-president. Cens de 1936, volum 12, foli 1.400.

Forés Llopis, Agustí. (Benicarló, Castelló, 1902) era hoste de la família Massip Pons, pel fet que el cap de família d'aquesta era també de Benicarló, Mariano Massip Simón (Benicarló, Castelló, 24 de desembre de 1896). Des de feia sis anys vivia a Sant Adrià de Besòs al carrer Santa Caterina, 2. La seva professió era la de pagès, però en aquells moments estava sense feina. Estava alfabetitzat. El 1937 va ser regidor de l'ajuntament per la CNT, ocupant el càrrec de vocal en la comissió de Proveïments. Cens de 1936, volum 6, foli 607.

Fors Rius, Josep. (La Garriga, Barcelona, 17 de gener de 1880) casat amb Gumersinda Camins Farré (Barcelona, 13 de gener de 1902), van arribar al municipi el 1922 i la casa on van viure, situada al carrer Pi i Gibert, 27 baixos, era de la seva dona. La seva professió era fogoner de Viñas i Goig i tots dos eren alfabets. A partir de 1933 va estar afiliat al Centre Republicano Radical, associació de la qual en seria Tresorer al 1934. Va formar part dels dos ajuntaments de 1935, en el primer en fou Alcalde quart i en el segon conseller. En el primer ajuntament, a més a més d'alcalde quart, va ocupar diversos càrrecs. Va ser vocal de les comissions de Governació i proveïments, i de Cultura, Sanitat i assistència social; així com l'encarregat del Consell Local de Primer Ensenyament. Cens de 1936, volum 8, foli 1.013.

Galindo Cano, Joaquim. (Vélez Rubio, Almeria, 23 d'agost de 1908), fill de José Galindo Gea (Vélez Rubio, Almeria, 4 de març de 1867) i de Maria Cano García (Vélez Rubio, Almeria, 13 de setembre de 1868). La família va arribar al municipi l'any 1927. Tant ell com el seu pare treballaven com a jornalers i la seva mare era mestressa de casa. Cap dels tres sabia llegir ni escriure. Van viure al carrer Lleida, 27. Va ser tresorer de la SIA (Solidaritat Internacional Antifeixista) en la junta del 15 de juliol de 1938. Rectificació del Padró de 1928, registre 710.

Garcia Massachs, Esteban. (Santa Perpètua, Barcelona, 3 de maig de 1893) casat amb Rosa Bachs Escullet (Sant Adrià de Besòs, 9 de maig de 1900) al domicili el 1928 vivien els seus pares: Marcelino García Franch (Sta. Perpètua, Barcelona, 14 d'abril de 1849) i Mercedes Masachs Jius (Sta. Perpètua, Barcelona, 4 d'agost de 1851), la seva filla Mercedes (Sant Adrià de Besòs, 20 de novembre de 1927) i la serventa, Flora Aguilar Martí (Castellote, Teruel, 3 de març de 1901). Van arribar al municipi el 1924, ell va ser de comerciant hostaler, així poc temps després d'arribar al poble, obrir el restaurant Miramar el qual el 1929 va convertir-se en una fonda (6a categoria). La seva dona era mestressa de casa. Ell estava alfabetitzat, en canvi ni la seva dona ni els seus pares sabien llegir ni escriure. Van viure on tenia el restaurant Miramar, a l'avinguda Font i Vinyals, 127 en un immoble de la seva propietat. A partir de 1933 va estar afiliat al Centre Republicano Radical, associació de la qual seria Comptador en la junta del 24 de febrer de 1934. Va ser, també, President de la Unió de Propietaris de la

Urbanització Font i Vinyals i radi en la junta del 13 de juny de 1926. Rectificació del Padró de 1928, registre 629.

García Moriyón, Lluçia. (Gijón, Oviedo, 17 d'abril de 1889) que estava casat amb Joaquina Doval Fernández (Madrid, 7 de març de 1892), el matrimoni tenia dos fills: Lluçia García Doval (Madrid, 5 de març de 1919) i Rosario García Doval (Madrid, 17 d'octubre de 1920). Van arribar a la vila al 1934 i van viure al carrer Fermí Galán, 38 1r 2a, en un pis de lloguer. Ell era tipògraf, la seva dona era cotillaire i el seu fill era auxiliar de farmàcia de la farmàcia Felip. Tots ells estaven alfabetitzats. Va ser Secretari General de l'ajuntament del 12 de novembre de 1936, i conseller en els dos primers ajuntaments de 1937, ocupant els càrrecs de president de la comissió de Proveïments en el primer i el segon, i de president de la comissió de Cultura en el segon. El 15 de setembre de 1937 seria substituït en aquest últim càrrec per Alexandre Giménez Cruz. Va ocupar aquests càrrecs com a membre del PSUC, partit al que estava afiliat. Cens de 1936, volum 15, foli 341.

Gasòliba Bars, Benet. (Gironella, Barcelona, 1893) estava casat amb Conxita Jordà Vienès (Barcelona, 29 de gener de 1899). El matrimoni tenia sis fills d'edats compreses entre 1 i 17 anys. Els tres primers van néixer a Fígols, Barcelona, el quart a Badalona i els dos darrers a Sant Adrià. La família va arribar al municipi l'any 1926 i van viure al carrer Pi i Gibert, 2 baixos. Ell treballava com a peó de la CELO i la seva dona era mestressa de casa. Ell, a diferència de la seva dona, sabia llegir i escriure. Cens de 1936, volum 8, foli 987.

Gérez Cazorla, Diego. (Cuevas de Almanzora, Almeria, 18 d'abril de 1915), era el més gran de quatre germans del matrimoni format per (Diego i Maria), va arribar al municipi amb la seva família el 1926 i vivien de lloguer al carrer García Hernández, 37-39 baixos principal i el propietari era Fermín Borràs. Més tard van viure en una casa de la seva propietat. Va treballar d'escrivent amb Valentí Colominas, el 1931 va ser Vice-secretari del Círculo Obrero Republicano, membre de l'Ateneu Obrero Federal, del Ateneu Cultura Social i de la CNT. Va ser voluntari a milícies durant la Guerra Civil (Columna Durruti i 26ª divisió) i en finalitzar aquesta, va exiliar-se a França. Cens 1936, volum 8, foli 926.

Giménez Cruz, Antoni. (Mérida, Badajoz, desembre de 1898) que estava casat amb Gabriela Clarabias Salinas (Salamanca, juny de 1905). El matrimoni tenia dos fills, Pedro Giménez Clarabias (Mérida, Badajoz, setembre de 1927) i Manuel Giménez Clarabias (Mérida, Badajoz, agost de 1929). La família va arribar al poble al 1934, i van anar a viure a la Ctra. Catalana, 40 3r, en un pis de lloguer propietat de Jaime Ferré. Ell era un peó eventual del que sortia, mentre que la seva dona era la mestressa de la llar i els seus fills anaven a l'escola. Tots estaven alfabetitzats. Va ser conseller pel PSUC de l'ajuntament del 12 de novembre de 1936, en el qual va ocupar els càrrecs de vocal en la comissió de Defensa i en la comissió d'Hisenda. Al 1937 va ser conseller en tots els ajuntaments per UGT-PSUC, ocupant els càrrecs de vocal en la comissió de Defensa i de president de la comissió de Cultura en l'ajuntament del 2 de març; i de vocal en la comissió de Treball en l'ajuntament del 13 de juliol. Cens de 1936, volum 2, foli 103.

Gimeno Rossell, Antonio. (Barcelona, 13 d'agost de 1892), estava casat amb Francisca Borràs Suñé (Fabara, Saragossa, 15 d'agost de 1885), tenia dos fills: Aurora Gimeno Borràs (Badalona, Barcelona, 10 de setembre de 1916) i Rizal Gimeno Borràs (Badalona, Barcelona, 1 d'octubre de 1920). Van arribar al municipi al 1923 i van residir al carrer Àngel Guimerà, 14 1r 2a. Al 1936 la seva professió era la de lampista, mentre que la seva dona estava sense

feina. Ell i els seus fills estaven alfabetitzats, mentre que la seva dona, els seus sogres, no ho estaven. Al 1933 estava afiliat al Centre Republicano Radical. Va formar part dels dos ajuntaments de 1935, en el primer en fou alcalde segon i president de la comissió de Governació i proveïments, i en el segon va ser conseller. Cens 1936, volum 6, foli 731.

Ginescà Ginescà, Jaume. (Barcelona, 29 de febrer de 1917), fill de José Ginescà Raural (St. Feliu de Codines, Barcelona, 25 de desembre de 1892) i Francisca Ginescà Ponsi (Barcelona, 27 de gener de 1887). Tenia dos germans més, Francisca Ginescà Ginescà (Barcelona, 29 de juny de 1918) i Joaquín Ginescà Ginescà (Barcelona, 22 de maig de 1927). La família va arribar a la vila al 1931 i van anar a viure al carrer Andrés Vidal 21 baixos. El seu pare era jornaler amb un sou de 6 pessetes anuals i la seva mare era mestressa de la llar. Tots menys el seu germà petit estaven alfabetitzats. A partir de 1933 va estar afiliat a la Federació de Joves Cristians de Catalunya, Grup Actiu Reconquesta; del qual en fou bibliotecari. Rectificació del Padró de 1928, registre 126.

Gómez de Haro, Pedro. (Cuevas, Almeria, 10 de setembre de 1906) estava casat amb Anita Belmonte Camparraz (Cuevas, Almeria, 10 de març de 1910). Tenien un fill, Pedro (Sant Adrià, 7 de desembre de 1934). El matrimoni va arribar a Sant Adrià l'any 1930 i vivien en un pis propietat de Ramón Peñas situat al carrer 14 d'Abril, 67 1r 1a. Ell treballava com transportista per compte pròpia i la seva dona era mestressa de casa. Ell estava alfabetitzat, però la seva dona no sabia llegir ni escriure. Va pertànyer a la CNT. Cens de 1936, volum 8, foli 974.

Gomis Baiget, Ramon. (Prades, Tarragona, 14 d'agost de 1900), estava casat amb Teresa March Botanch, (Selva del Camp, Tarragona), 19 de maig de 1902). Van tenir dos fills, Ramon nascut al poble de la seva mare (20 d'agost de 1928) i Teresa (20 de març de 1931) nascuda a Sant Adrià. Van arribar al municipi el 1929, vivia en el pis d'un familiar al carrer de La Barca, 13 1r 2a. Ell treballà de guarnicioner a la casa Gabriel Orisela i la seva dona de mestressa de la llar. Va ser president de la delegació local d'ERC, el 1932 i secretari el 1938; va formar part del consistori com a regidor i vocal de la Comissió de Cultura en el 1937 i com a regidor i vocal de la comissió de Proveïments i cultura en el 1938. Cens de 1936, volum 9, foli 1.066.

Gonfaus Comas, Joaquim. (Barcelona, 25 de març de 1900) estava casat amb Mercedes Parra Sahanes (Barcelona, 10 d'abril de 1900) i tenia tres fills: Joaquim (Barcelona, 9 de febrer de 1916), Dolores (Barcelona, 29 de març de 1922) i Carmen (Barcelona, 27 de maig de 1927). La família va arribar al municipi durant el 1926. Ell treballava com a peó i la seva dona era mestressa de casa. Tots dos sabien llegir i escriure. Van viure a l'avinguda Font i Vinyals, 91 en una casa de la seva propietat. Va formar part del consistori municipal per ERC en l'ajuntament de 1934 com a alcalde segon i president de la comissió de Foment; en els tres ajuntaments de 1936, els dos primers com a alcalde segon i president de la comissió de Foment, i en l'últim com a conseller i president de la comissió de Sanitat. També va formar part dels ajuntaments de 1937 i 1938 amb el càrrec de conseller regidor primer. En l'ajuntament del 2 de març de 1937 va ser vocal de la comissió de Sanitat, i a partir d'aquest moment fins al final dels ajuntaments republicans al 1938 ocupà el càrrec de president de la comissió d'Assistència social. En tots aquests càrrecs representant a ERC. Rectificació del Padró de 1928, registre 621.

González Muñoz, Antonio. (Mazarrón, Múrcia, 2 de juny de 1895) estava casat amb María López Ruiz (Mazarrón, Múrcia, 12 de setembre de 1896). El matrimoni va arribar a Sant Adrià l'any 1928 i van viure al carrer Àngel Guimerà 22 1r 2a, en un pis propietat de Juan Vila. Ell treballava com a gasista de l'empresa CELO i la seva dona era mestressa de casa. Ell sabia llegir i escriure, en canvi, la seva dona no estava alfabetitzada. Va ser President de l'Ateneu Obrero Federal al 1932 i Tresorer del mateix en la junta de 1938. Va estar afiliat a la CNT. Cens de 1936, volum 6, foli 740.

González Simón, Manuel. (La Unión, Múrcia, 8 d'octubre de 1889) estava casat amb Maria Catalán Ubalde (Villafeliche, Saragossa, 17 de gener de 1891). El matrimoni tenia quatre fills: Carmen (Barcelona, 17 de gener de 1914), Manuel (Barcelona, 25 de juliol de 1918), José (Barcelona, 2 de desembre de 1923) i Luis (Barcelona, 16 d'agost de 1929). La família va arribar al municipi l'any 1927 i vivien en un pis de la seva propietat al carrer 14 d'Abril, 97 baixos. Ell treballava com a electricista per a l'empresa Riegos y Fuerzas del Ebro, la seva dona era mestressa de casa. Ell estava alfabetitzat, en canvi la seva dona sabia llegir però no sabia escriure. Va ser Vice-secretari de l'Ateneu Obrero Federal en la junta del 21 de febrer de 1937, i Confident al acabar la guerra. Cens de 1936, volum 8, foli 985.

Gonzalvo Usón, Gregorio. (Gelsa, Saragossa, abril de 1870), casat amb Ramona Salà Tomás (Igualada, Barcelona, abril 1874) i tenien una filla: Francisca Gonzalvo Sala (Fuentes, Saragossa, setembre de 1902. La família va arribar a Sant Adrià durant l'any 1931 i vivien en un pis de lloguer al carrer Lletra S, 4 baixos, propietat de Mateo Mojado. Ell havia treballat com a peó, però durant l'any 1936 es trobava retirat a causa de una malaltia. La seva dona era mestressa de casa. Ell estava alfabetitzat, en canvi la seva dona no. A partir de 1933 va estar afiliat al Centre Republicano Radical, associació de la qual en seria Tresorer el 1935. Cens 1936, volum 3, foli 274.

Grau Latorre, Rosa. (veure Matacàs Sunyé, Jaume, que era el seu marit). Afiliada a ERC, al 1933 en va ser Vice-secretaria en la junta del 13 de juliol.

Grau Latorre, Rossend, Rosa i Joaquim. fills de Rossend Grau Sala i dona de Jaume Matacàs Sunyé. (Vegeu el pare).

Grau Sala, Rossend. (Barcelona, 15 de desembre de 1876), estava casat amb Joaquina Latorre Romeo (Estadilla, Osca, 5 de febrer de 1869). El seus dos fills, Rossend (1 de juny de 1905) i Joaquim (4 de desembre de 1912) van néixer a Barcelona. En arribar al municipi (1931), van viure de lloguer. Rossend, el pare, va treballar com a peó de la fabrica del Bórax i artículos químicos SA de Badalona, mentre el seu fill Rossend ho va fer com a polidor a l'empresa Eladi Escofet de Barcelona. Joaquim, el fill petit, sembla que no tenia ni professió, ni feina. Tota la família estava alfabetitzada. Va estar afiliat a ERC, de la que en seria Vice-president el 1933 en la junta del 13 de juliol. Cens de 1936, volum 8, foli 953.

Ibáñez Martínez, Josep. (Yecla, Múrcia, 9 de maig de 1896) que estava casat amb Lucia Ortega Marcos (Yecla, Múrcia, 24 de febrer de 1901). El matrimoni tenia quatre fills: Catalina Ibáñez Ortega (Yecla, Múrcia, 28 de desembre de 1921), Gregorio Ibáñez Ortega (Yecla, Múrcia, 19 de març de 1923), José Ibáñez Ortega (Yecla, Múrcia, 1 de gener de 1927) i Carmen Ibáñez Ortega (Sant Adrià de Besòs, 20 d'agost de 1935). La família va arribar a la vila al 1930 i van anar a viure a la Ctra. Catalana, 1 baixos, en una casa de lloguer propietat d'Hilario Sáez. Ell treballava de peó vidrier a la CELO, mentre que la seva dona i la seva filla

gran es dedicaven a les feines de la llar i els seus fills petits anaven encara a l'escola. Tots estaven alfabetitzats. Va ser regidor municipal pel PSUC en els dos primers ajuntaments del 1937, ocupant els càrrecs de vocal en la comissió d'Assistència social en el primer ajuntament, i en la comissió d'Hisenda en el segon. XXX. Cens de 1936, volum 2, foli 116.

Insa Alcaine, Pedro. (Sástago, Saragossa, 13 de maig de 1887 que estava casat amb Maria Gracia Clavero (Pina, Saragossa, 5 de desembre de 1897). El matrimoni tenia dos fills, Carmen Insa Gracia (Sástago, Saragossa, 9 de gener de 1921) i Pedro Insa Gracia (Sant Adrià de Besòs, 21 de desembre de 1928). La família va arribar a la vil·la al 1923 i van anar a viure al carrer de La Barca, 16 baixos, en una casa de la seva propietat. Ell era fuster, mentre que la seva dona era mestressa de la llar i els seus fills anaven encara a l'escola. Tots estaven alfabetitzats excepte la seva dona. Va ser membre del consistori municipal durant els anys 1931 i 1932. En l'ajuntament del 25 d'abril del 1931 va ser regidor, així com membre de les comissions d'Aigües i higiene, Obres i construccions, i Revisió de comptes. En el del 5 de setembre del mateix any va ocupar el càrrec de Tinent alcalde segon, així com càrrecs en les comissions de Foment i en la de Cultura. Finalment al 1932 fou regidor i membre, també, de les comissions de Foment i de la de Cultura. Cens de 1936, volum 9, foli 1070.

Izquierdo Osete, Juan. (Fuente Álamo, Múrcia, 16 de juliol de 1888), estava casat amb Maria Solano Guillermo (Fuente Álamo, Múrcia, 14 de juliol de 1885) i tenien tres fills: Martín (Fuente Álamo, Múrcia, 7 de gener de 1911), Rafael (Fuente Álamo, Múrcia, 15 de setembre de 1912) i Luisa (Lyon, França, 18 d'octubre de 1918). Va arribar al municipi juntament amb la seva família durant l'any 1923 i vivien en una casa de la seva propietat situada al carrer Torrassa, 40. Ell treballava com a "mosaïsta" i la seva dona era mestressa de casa. Cap dels seus tres fills tenien treball. Tant ell com la seva dona i els seus fills sabien llegir i escriure. Va ser vocal primer en la junta de 20 de juny de 1930 de la Cooperativa Obrera "El Besòs". Va ser confident al final de la Guerra Civil. Cens de 1936, volum 9, foli 1.142.

Jimeno Pescador, Benito. (Báguena, Teruel, desembre de 1879) que estava casat amb Pascuala Peribáñez Sancho (Báguena, Teruel, 11 d'agost de 1883), els quals tenien cinc fills: Julio Jimeno Peribáñez (Barcelona, 7 de gener de 1907), Pascual Jimeno Peribáñez (Barcelona, 23 de novembre de 1913), Fidel Jimeno Peribáñez (Barcelona, 23 de març de 1917), Pilar Jimeno Peribáñez (Barcelona, 25 de maig de 1918) i Josefina Jimeno Peribáñez (Sant Adrià de Besòs, 12 de novembre de 1923). Van arribar al poble al 1923 i van viure de lloguer en un pis de la propietat d'Agustí Gallart, al carrer 6 d'Octubre, 40 2n 2a. Benito era tipògraf, mentre que els seus fills Julio i Fidel eren mecànics i en Pascual treballava al ram de l'aigua. Pel que fa a la seva dona i les seves dues filles, feien feines de la casa a excepció de Josefina que encara anava a l'escolà. Tots estaven alfabetitzats. Va ser membre del consistori municipal durant els dos ajuntaments del 1931. En l'ajuntament del 25 d'abril del 1931 va ser l'Alcalde, així com membre de les comissions d'Arbitris i contribucions, i Revisió de comptes. En el del 5 de setembre del mateix any va ocupar el càrrec de regidor en l'ajuntament, així com un càrrec en la comissió de Governació. Cens de 1936, volum 13, foli 39.

Llandrich Cardoner, Juan. (Barcelona, 29 d'abril de 1893) que estava casat amb Maria Vidal Badia (Premià de Mar, Barcelona, 17 d'abril de 1893) i tenien quatre fills: Rosa Llandrich Vidal (Sant Adrià de Besos, 5 de gener de 1919), Joaquim Llandrich Vidal (Sant Adrià de Besos, 9 de febrer de 1922), Maria Llandrich Vidal (Sant Adrià de Besos, 10 de

gener de 1926) i Joan Llandrich Vidal (Sant Adrià de Besos, 25 de maig de 1930). Van arribar a la vil·la al 1912 en Juan i al 1918 la seva dona, i van viure en una casa de la seva propietat al carrer 6 d'Octubre, 27. Mentre ell tenia una empresa del sector del cartró, la seva dona i la seva filla gran feien les feines de la casa, els altres fills anaven a l'escola. Tots estaven alfabetitzats. Va ser regidor en l'ajuntament de 1930, ocupant un càrrec en la comissió de Foment. Al mateix any fou President de l'Ateneu Adrianense. Al final la Guerra Civil es va afiliar a FET-JONS, i va ser un confident. Cens de 1936, volum 13, foli 33.

Lloberas Oller, Agustín. (Sta. Coloma de Gramenet, Barcelona, 25 de març de 1876) casat amb Lucía Soto Tablés (Molda, Saragossa, 13 de desembre de 1881) i que tenien tres fills: Josep Lloberas Soto (Sant Adrià de Besos, 29 de gener de 1909), Àngel Lloberas Soto (Sant Adrià de Besos, 19 de febrer de 1911) i Francesca Lloberas Soto (Sant Adrià de Besos, 11 de febrer de 1921). El matrimoni va arribar a la vil·la al 1896 i van anar a viure al carrer Pi i Margall, 12, en una casa de la seva propietat. També tenia terres pròpies. Ell treballava al ram del comerç en un comerç propi de gra situat a la Carretera 12, on també hi treballaven els seus fills com a dependents, la seva dona era mestressa de casa. Tots estaven alfabetitzats. Va ser membre del consistori municipal de 1922, ocupant el càrrec de regidor quart, i membre de la comissió de Primera Ensenyança, els mateixos que va ocupar durant el primer ajuntament de 1924. En els ajuntaments d'abril i octubre de 1924 fou Suplent de Tinent. Alcalde segon i membre de la comissió de Foment. I en els ajuntaments de 1925 i 1930 fou Tinent Alcalde segon. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim. Cens de 1936, volum 15, foli 422.

Lloberas Oller, José. (Sta. Coloma de Gramenet, Barcelona, 30 de setembre de 1881) que estava casat amb Francesca Raventós Miquel (Dosrius, Barcelona, 20 de desembre de 1886). Ell va arribar a la vil·la al 1889, mentre que llur dona ho feu al 1901 i van viure al carrer Benito Pérez Galdós, 3 baixos, en una casa de lloguer propietat de M. Puigdevall. En José treballava d'estanquer i la seva dona era mestressa de casa. Tots dos estaven alfabetitzats. Va ser regidor i membre de la comissió d'Hisenda de l'ajuntament de 1930. Cens de 1936, volum 13, foli 93.

López Àvila, Cándido. (Campanario, Badajoz, 14 de desembre de 1890), casat amb Cristina Gaviar Calafi (Barcelona, 2 de Juliol de 1889), Van tenir una filla Asunción (Barcelona, 29 de maig de 1924). El matrimoni va arribar al municipi l'any 1927 i van viure en un pis de la seva propietat situat a la Ctra. La Catalana, 13 1r. Ell treballava com a ferroviari per a l'empresa MZA i ella era mestressa de casa.. Tots dos sabien llegir i escriure. Va ser regidor per la USC en els ajuntaments de 1931 i en el de 1932. En el primer ajuntament de 1931 va ser membre de les comissions de Beneficència i sanitat, Acció política i social, i Arbitris i contribucions. En el segon fou membre de les comissions d'Hisenda i de la de Foment. I en el de 1932 va ser membre de les comissions d'Hisenda i de la de Beneficència i sanitat. Al 1934 va ser Vice-secretari de la Unió Socialista de Catalunya (USC). Al 1934 va ser alcalde de barri del Districte II. Cens 1936, volum 2, foli 127.

Magrans Pineda, Jeroni. (Barcelona, febrer de 1888) estava casat amb Josefa Vilardell Zabaleta (Barcelona, abril de 1892) i tenien quatre fills: Antonia Magrans Vilardell (Barcelona, maig de 1918), Jenaro Magrans Vilardell (Barcelona, abril de 1920), Jeroni Magrans Vilardell (Sant Adrià de Besos, desembre de 1925) i Juan Magrans Vilardell (Sant Adrià de Besos, abril de 1926); també vivia amb ells un mosso, Josep Viñas Ferré (Llorenç de P., Tarragona, febrer de 1890). La família va arribar a la vil·la al 1922, i van anar a viure a

Can Aguilera. Ell era llaurador, el seu fill gran i el mosso que vivia amb ells eren peons, la seva dona i la filla gran treballaven en les feines de la llar i els dos fills petits anaven a l'escola. Tots estaven alfabetitzats a excepció del mosso que vivia amb ells. La casa, així com algunes finques de Can Aguilera eren de la seva propietat. Va ser conseller en l'ajuntament de 1935. Va estar afiliat a la UGT fins al final de la guerra i posteriorment es va afiliar a FET-JONS. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim. Cens de 1936, volum 4, foli 438.

Mahó Conca, Josep. (Hostafrancs, Barcelona, 21 de març 1894) estava casat amb Laura Roger Gaspar (Caldes de Montbui, Barcelona., 29 de juny de 1893). El matrimoni tenia tres fills, Domènec Mahó Roger (Hostafrancs, Barcelona, 21 d'agost de 1919), Leandro Mahó Roger (Hostafrancs, Barcelona, 27 de març 1925) i Lluís Mahó Roger (Sant Adrià de Besòs, Barcelona, 30 d'octubre de 1934); també vivia amb ells el seu cunyat, Domènec Roger Gaspar (Caldes de Montbui, Barcelona., 29 de setembre de 1888). La família va arribar al poble el 1927, i van anar a viure a l'Avinguda Font i Vinyals (posteriorment anomenada García Hernández), 81, baixos; en una casa de la seva propietat. Ell era calderer per conte propi, el seu fill Domènec era aprenent industrial, el seu cunyat treballava de paleta per l'ajuntament i la seva dona es dedicava a les tasques de la llar. Tots ells menys el més menut estaven alfabetitzats. Va estar afiliat a ERC. Va ser conseller per ERC entre 1934 i 1937, i pel PSUC en el 1938. Al 1934 va ser vocal de la comissió de Sanitat i assistència social; i no va participar en l'ajuntament de 1935. En els ajuntaments de maig i juliol de 1936 va ocupar els càrrecs de vocal en la comissió d'Hisenda i en la de Foment, i va ser el Dipositari; en el de novembre va ser vocal de la comissió de Treball. Al 1937 només va formar part del consistori municipal en l'ajuntament de març, ocupant el càrrec de vocal en la comissió de Treball i habitatge. Finalment, al 1938 i representant al PSUC, va ser vocal de la comissió de Treball i obres públiques. Rectificació del Padró de 1928, registre 610. Cens 1936. volum 10, foli 1.146.

Manyà Amorós, Pedro. (Barcelona, 19 de novembre de 1894) estava casat amb Antònia Noguera Fortuny (Barcelona, 7 de gener de 1893). El matrimoni, que no tenia cap fill, va arribar a Sant Adrià durant l'any 1926. Ell treballava com a jornalero i ella era mestressa de casa. Ell estava alfabetitzat, però la seva esposa no sabia llegir ni escriure. Va ser Conseller de l'ajuntament de 1934, i dels dos de 1936. Al 1934 va ser president de la comissió de Cultura i també del Patronat de la Biblioteca Popular. Càrrecs que mantindria en el primer ajuntament de 1936. En l'ajuntament del 26 de juliol de 1936 va mantenir el càrrec del Patronat de la Biblioteca Popular i va ser vocal de la comissió de Cultura. Al 1935 va ser Vice-president de l'Ateneu Obrero Federal. Cens de 1828, registre 799.

Mahó Conca, Rosa. (Barcelona, 26 de maig de 1908) era filla de Josefa Conca Nyoca (Hostafrancs, 15 de maig de 1874). Va arribar al municipi durant l'any 1930 i vivien en el pis propietat del seu pare mort anteriorment situat al carrer García Hernández, 81 soterrani, juntament amb les seves dos germanes: Vicenta (Hostafrancs, Barcelona, 10 de març de 1895) i Joaquina (Hostafrancs, Barcelona, 31 de març de 1900). En el mateix pis també vivien dos filles de la seva germana major. Ella treballava com a carnissera, al igual que les seves germanes a la carnisseria Casa Márquez, i la seva mare treballava com a serventa. Ella era la única de les germanes que estava alfabetitzada. La seva mare tampoc sabia llegir ni escriure. Va ser Vocal tercera d'ERC en la junta del 13 de juliol de 1933. Cens 1936. volum 10, foli 1.147.

Mari Cargol, Lluís. (Navata, Girona, 25 de març de 1891) va arribar al municipi l'any 1911 i vivia juntament amb la seva germana Carme (Navata, Girona, 15 abril 1896) en un pis de la seva propietat situat l'avinguda Pi i Margall, 4 1r 1a (1928 Carretera, 4) Ell treballava com a comerciant en el comerç anomenat La Adrianense i la seva germana el 1928 treballava de jornalera i el 1936 com a auxiliar de medicina per a la Generalitat. Tant ell com la seva germana sabien llegir i escriure. Va ser Tresorer de la Penya Adrianense de Cultura i Esports els anys 1935 i 1936. Al acabar la Guerra Civil va afiliar-se a FET-JONS. Rectificació del Padró de 1928, registre 153 i Cens de 1936, volum 15, foli 417.

Martín Zarzoso, Lorenzo. (Puebla de Arenoso, Castelló, 15 de febrer de 1882) estava casat amb Guadalupe Zarzoso Izquierdo (Puebla de Arenoso, Castelló, 25 de gener de 1882) i tenia una filla adoptiva Madrona León Campderrós (Corbera, Barcelona, gener de 1936). El matrimoni va arribar a Sant Adrià durant l'any 1924 i vivien en un habitatge propietat de Vicente Roig (vivien en el local del dispensari on treballava, situat al carrer Bogatell, 1). Ell treballava com a practicant per a l'ajuntament de Sant Adrià i la seva dona era mestressa de casa. Tots dos estaven alfabetitzats. Va ser secretari del Circulo Obrero Republicano al 1931, i Vocal tercer de l'Ateneu Obrero Federal al 1933-34. Cens de 1936, volum 15, foli 398.

Martínez Ortuñez, Gregorio. (Yecla, Múrcia, 2 de setembre de 1878) estava casat amb María Muñoz Medina (Yecla, Múrcia, 15 de maig de 1883) i tenia tres filles: Ángeles (França, 14 de maig de 1912), Joana (França, 14 d'abril de 1915) i Asunción (Yecla, Múrcia, agost de 1909). La família va arribar a Sant Adrià durant l'any 1922 i vivien en un habitatge de la seva propietat a la Ctra. La Catalana, 9 baixos, on vivia també el seu gendre Francisco Campos Cánovas (Alama, Múrcia, agost 1906). Ell treballava com a peó de l'empresa CELO, al igual que el seu gendre, i la seva dona i les seves filles eren mestresses de casa. En els anys 1929 i 1930 va tenir una taverna a la Ctra. La Catalana. Ni ell ni la seva dona sabien llegir ni escriure, en canvi les seves filles estaven alfabetitzades. Estava afiliat a la CNT i va ser Vocal primer de la Cooperativa Obrera "El Besòs" en la junta del 17 de gener de 1925. Cens de 1936, volum 2, foli 123.

Martínez Ros, Andrés. (Gijón, Asturias, 20 de setembre de 1903) casat amb Celina Dintén Fernández (Avilés, Asturias, 26 d'agost de 1906). El matrimoni tenia tres filles, Anna Maria Martínez Dintén (Sant Adrià de Besòs, 13 de gener de 1927), Celina Martínez Dintén (Sant Adrià de Besòs, 23 d'abril de 1928) i Luisa Martínez Dintén (Sant Adrià de Besòs, 5 de juliol de 1934). La família va arribar al poble al 1926, i van anar a viure al carrer de La Barca, 9 baixos, en un pis propietat de Segundino Gomis. Ell treballava de vidrier a la CELO, mentre que la seva dona era mestressa de la llar i les seves filles anaven encara a l'escola. Tots estaven alfabetitzats. Va ser un membre destacat de l'Ateneu Cervantes en els anys 1929 i 1930. Al 1929 en va ser Secretari, i al 1930 en va ser President i Representant. Cens de 1936, volum 9, foli 1060.

Martínez Ros, Celestino. (Lejona, Bilbao, 10 de maig de 1898), era vidu i la seva dona va morir entre el 1931-36. Tenia 5 fills amb unes edats compreses entre els 15 i 5 anys. Tres d'ells van néixer a San Ildefonso (Santander), un altre a Mataporquera (Segòvia), i el més petit a Sant Adrià. Va arribar al municipi l'any 1926 i va viure al carrer Ricart, 8, en una casa de la seva propietat, on també hi vivia Encarnación De Diego Pérez (San Ildefonso, Segòvia, 16 d'octubre de 1908) la seva minyona de 27 anys i també viuda. Ell va treballar com a vidrier a l'empresa CELO i els seus fills encara anaven a l'escola. Tots estaven alfabetitzats. Al 1930 va ser comptador de la Cooperativa Obrera "El Besòs", tresorer de la Unió de

Propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi, i secretari de l'Ateneu Cervantes. Durant l'any 1931 va ser vice-president del Círculo Obrero Republicano i alhora regidor de l'ajuntament (Síndic), i va formar part de les comissions de Beneficència i sanitat, Aigües i higiene, Acció política i social, de Cultura, de Mercats i escorxadors i d'Hisenda. I en el 1932 de les comissions d'Hisenda, Cultura i Beneficència i sanitat. Al 1934 va ser vocal primer de la Unió Socialista de Catalunya (USC), i al 1936 fou secretari de l'Ateneu Obrero Federal. Va ser conseller entre de l'any 1936 al 1938 pel PSUC. Durant el 1936 va formar part de les comissions de Treball i Sanitat, l'any 1937 de les comissions de Treball i habitatge i Sanitat en l'ajuntament del març, d'Assistència social i de Sanitat en el de juliol, de la comissió d'Assistència social en l'ajuntament d'octubre, comissió de la qual també va formar part l'any 1938, i de la de Sanitat en l'ajuntament de desembre. Cens 1936, volum 5, foli 445.

Martínez Serrat, Vicente. (Benicarló, Castelló, 18 d'agost de 1909) vivia com a hoste a casa de la vídua Rosario Cherta Beltrán (Cervera del Monte, Castelló, 1 de gener de 1896) al carrer Pi i Margall, 27 2n 2a, propietat d'Amalio Pons. Ell era solter i en aquells moments estava sense feina, mentre que Rosario era mestressa de casa. Ambdós estaven alfabetitzats. Va estar afiliat a la CNT, formant part dels ajuntaments de març i juliol de 1937. En el de març fou president de la comissió de Treball i habitatge, i en el de juliol fou president de la comissió de Treball. Cens de 1936, volum 13, foli 87.

Mas Redón, José. (Castelló, abril de 1880) en aquest any era vidu i tenia quatre fills d'edats compreses entre 8 i 26 anys. Els seus dos primers fills van néixer també a Castelló i el tercer va néixer a Barcelona i el seu fill més petit va néixer a Sant Adrià. Va arribar al municipi juntament amb els seus tres primers fills l'any 1923 i vivien en un pis de la seva propietat, on vivia també la seva germana Remei (Castelló, setembre de 1893) situat al carrer Torrassa, 7 baixos. Ell treballava com a peó, al igual que els dos fills més grans. Tant ell com els seus fills estaven alfabetitzats, però la seva germana no sabia ni llegir ni escriure. Al 1925 va ser Tresorer de la Cooperativa Obrera «El Besòs», i al 1930 en fou President d'aquesta mateixa cooperativa. Cens 1936, Volum 9, foli 1100.

Masgoset Besora, Antonio. (Fulleda, Lleida, 3 de febrer de 1895), casat amb Rosa Calbó Morató (Catllar, Tarragona, 7 de desembre de 1896), tenien 2 fills: Josep (Catllar, Tarragona, 18 d'abril de 1921) i Antoni (Batea, 18 de febrer de 1924). Va arribar al municipi juntament amb la seva família l'any 1924 i vivien en un pis de lloguer. Ell treballava com a electricista a l'empresa CELO i ella era mestressa de casa. Tots dos estaven alfabetitzats. Va estar afiliat a ERC, de la qual en fou Tresorer l'any 1932. Cens 1936, Volum 6, foli 670.

Matacàs Sunyé, Jaume. (Barcelona, 11 d'abril de 1905) estava casat amb Rosa Grau Latorre (Barcelona, 5 de febrer de 1910) i tenien un fill: Jaume (Sant Adrià, 22 de desembre de 1935). Va arribar al municipi l'any 1924 (la seva dona va arribar l'any 1931) i vivien en una casa de la seva propietat situada al carrer Lleida, 18. Ell treballava com a obrer en una empresa ferroviària (MZA) i ella era mestressa de casa. Tots dos estaven alfabetitzats. Va estar afiliat a ERC, de la qual en fou Secretari l'any 1933. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim. Cens 1936, volum 11, foli 1.304.

Mercader Casanovas, Salvador. (St. Esteban, Barcelona, maig de 1879), casat amb Engràcia Pitarch Mercader (Barcelona, desembre de 1878) i que van arribar al poble al 1892. Vivien al carrer de la Mina, 3 baixos, en una casa de la seva propietat. A casa hi tenien un hoste que era Josep Pascual Vidiella (Vilaseca, Tarragona, març de 1869) que va arribar al poble al 1919.

Salvador va ser peó del camp i va treballar en un comerç, una bodega; mentre que llur dona, fou mestressa de la llar. Tant el matrimoni com l'hoste, estaven alfabetitzats. Va ser regidor 5è de l'ajuntament de 1916. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim. Cens de 1936, volum 4, foli 333.

Messeguer Marcos, Antonio. (Múrcia, 13 de juny de 1903) estava casat amb Catalina Ruiz Ruiz (Vera, Almeria, 16 de març de 1909) i tenien tres fills: Francisca (Sant Adrià, 23 de gener de 1932), Antonio (Sant Adrià, 10 d'abril de 1933) i Luis (Sant Adrià, 3 de juny de 1935). El matrimoni va arribar al municipi durant l'any 1924 i van viure a la Plaça Macià 8 baixos, en un pis de lloguer propietat de Josefa Sabadell. Ell treballava com a impressor i la seva dona treballava com a mestressa de casa. Tots dos sabien llegir i escriure. Va estar afiliat a la CNT, i fou Vocal tercer del Circulo Obrero Republicano l'any 1931. Cens de 1936, volum 7, foli 829.

Micheli Jové, Francesc. (Serós, Lleida, 7 de setembre de 1902) casat amb Juanita Belleu Regne (Lleida, 17 de setembre de 1902). El matrimoni tenia dos fills, Francesc Micheli Belleu (Sant Adrià de Besòs, 5 de febrer de 1927) i Juanita Micheli Belleu (Sant Adrià de Besòs, 14 d'abril de 1931). Van arribar al poble al 1926 i van anar a viure al carrer Fermín Galán, 166 baixos, en un pis de lloguer propietat de A. Alba. Ell era mecànic de la CELO, mentre que la seva dona es dedicava a les feines de la llar i els seus fills anaven encara a l'escola. Tots estaven alfabetitzats. Va ser regidor per ERC en ajuntaments intermitents entre 1931 i 1937. En el primer ajuntament de 1931 va ser Tinent d'alcalde segon, i membre de les comissions de Cultura i comunicacions, Acció política i social i de Revisió de comptes; mentre que en el segon ajuntament fou Alcalde i membre de les comissions de Cultura i de Governació. Al 1932 mantindria el càrrec en la comissió de Governació. Al 1934 va ser Alcalde i president de la comissió d'Hisenda. Va formar part dels tres ajuntaments de 1936, en el primer com Alcalde i vocal de la comissió d'Hisenda; en el segon com a conseller i vocal de la comissió d'Hisenda; i en el tercer com conseller i vocal de la comissió de Cultura. Al 1937 va tenir els mateixos càrrecs que en l'últim ajuntament de 1936, el 18 de març d'aquest any va dimitir del càrrec per raons personals. Cens de 1936, volum 5, foli 499.

Mir Miró, José. (Soleras, Lleida, 22 de març de 1888) estava casat amb Concepción Piersach Burjés (Barcelona, 8 de desembre de 1888) i tenien tres filles: Emília (Barcelona, abril de 1919), Mercedes (Barcelona, març de 1921), Pepita (gener de 1930). El matrimoni va arribar a Sant Adrià durant l'any 1924 i vivien juntament amb la seva sogra Florentina Burjés Rius (Lleida, gener de 1850) en un pis de la seva propietat, situat al carrer Tarragona, 30 baixos. Ell treballava com a fuster i ella era mestressa de casa. Tots dos sabien llegir i escriure. Al 1925 en la junta del gener va ser president de la Cooperativa Obrera «El Besòs». Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim. Cens de 1936, volum 10 foli 1203.

Miró Benet, Enric. (Xàtiva, València, 6 d'abril de 1898) estava casat amb Julia Ibáñez Llobella (Cerdà, València, 1 d'agost de 1899) i tenien quatre fills d'edats compreses entre els 6 i els 16 anys. Els seus dos primers fills van néixer a França, el tercer a Barcelona, i el fill més petit va néixer a Sant Adrià. El matrimoni va arribar al municipi durant l'any 1925 i van viure al carrer de La Paz, 5 baixos, en un pis de lloguer propietat de Antonio Soler. Ell era mecànic, tot i que durant aquest any es trobava sense feina. El seu fill més gran era forner i la seva mare era mestressa de casa. Tant ell com els seus fills estaven alfabetitzats, en canvi la seva dona no sabia llegir ni escriure. XXX. Cens de 1936, volum 6, foli 597.

Monteys Capdevila, Andreu. (Barcelona, setembre de 1892) casat amb Sabrina Rubés Cullell (Barcelona, gener de 1892). El matrimoni va tenir tres fills: Andreu Monteys Rubés (Sant Adrià de Besos, abril de 1919), Lluís Monteys Rubés (Sant Adrià de Besos, juny de 1923) i Juan Monteys Rubés (Sant Adrià de Besos, juny de 1927); i amb ells vivia el mossò Salvador Jordana Vila (Olp, Lleida, Abril de 1904). Ell va arribar al poble al 1893 i la seva dona ho feu al 1918. Van viure a Can Farineta, i mentre ell era llaurador, el seu fill gran i el mossò eren peons i llur dona mestressa de la llar. Els altres dos fills encara anaven a l'escola. Tots estaven alfabetitzats. Tenien dues finques que sumaven un total de més de 2 Ha. Va formar part de l'ajuntament de 1934 com a conseller i vocal de la comissió de Sanitat i assistència social; i de l'ajuntament de 1935 com a conseller i vocal de la comissió de Cultura, Sanitat i assistència social. Al 1939 va ser alcalde del Districte II, Secció 2a. Al acabar la Guerra Civil va afiliar-se a FET-JONS, i va ser confident del nou règim. Cens de 1936, volum 4, foli 456.

Montoya Soler, Juan. (Vera, Almeria, 11 de maig de 1899), estava casat amb Maria Jerez Flores (Vera, Almeria, 2 de desembre de 1899). El matrimoni tenia dos fills: Isabel (Sant Adrià, 15 de gener de 1925) i Juan (Sant Adrià, 27 d'octubre de 1926). El matrimoni va arribar al municipi l'any 1923. Ell treballava com paleta i tenia una botiga de comestibles al carrer Saragossa, mentre que ella era mestressa de casa. Tots dos estaven alfabetitzats. Van viure a l'avinguda Font i Vinyals, 41 en una casa de la seva propietat. Al 1930 va ser president de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi. Rectificació del Padró de 1928, registre 591.

Moreno López, Juan. (Maria, Almeria, 5 de juny de 1904) estava casat amb Antonia Girona Incleta (Vélez Rubio, Almeria, 23 de desembre de 1902) i tenien una filla, Isabel Moreno Girona (Sant Adrià, 10 d'abril de 1928). El matrimoni va arribar al municipi durant l'any 1927 i van viure al carrer 14 d'Abril, 7 baixos, en un pis de lloguer propietat de Juli Cánovas. Ell treballava com a peó a l'empresa JM Rodríguez i ella era mestressa de casa. Ell estava alfabetitzat, en canvi ella sabia llegir però no sabia escriure. A partir de 1933 va estar afiliat al Centre Republicano Radical, associació de la qual en seria Vocal segon al 1934. Més tard va estar afiliat a la CNT. Cens de 1936, volum 8, foli 949.

Muriente Cardona, José. (Caspè, Saragossa, 5 de gener de 1898) estava casat amb Regina Fernández Valencia (Paiporta, Saragossa, 26 de gener de 1892) i tenien quatre fills d'edats compreses entre ells 5 i 18 anys. El fill més gran va néixer a Barcelona i els altres tres van néixer a Sant Adrià. El matrimoni va arribar al municipi durant l'any 1924 i vivien en un pis de la seva propietat, situat al carrer Barcelona, 35 baixos. Ell treballava com a paleta i el seu patró era Juan Coret. La seva dona era mestressa de casa. Ell estava alfabetitzat, però la seva dona no sabia llegir ni escriure. Al 1925 va ser secretari de la junta de gener de la Cooperativa Obrera "El Besòs", i president de la junta de desembre. Cens 1936, Volum 11, foli 1.335.

Navarro Segura, Josep. (Barcelona, 4 de desembre de 1890) que estava casat amb Maria Pueo Casas (Estadilla, Osca, al 1889). El matrimoni tenia tres fills: Josep Navarro Pueo (Sant Adrià de Besos, 18 d'abril de 1922), Maria Navarro Pueo (Sant Adrià de Besos, al 1924) i Joan Navarro Pueo (Sant Adrià de Besos, abril de 1930). Van arribar a la vila al 1922 i van viure al carrer Pi i Margall, 16 baixos, en una casa propietat de Consol Segura. Ell treballava en un comerç propi, una ferreteria, mentre que la seva dona era mestressa de la llar. Els fills anaven a l'escola. Tots ells estaven alfabetitzats. Va formar part del consistori municipal de 1934 com a conseller i vocal de la comissió de Foment; i dels dos primers de 1936, ocupant

respectivament els càrrecs de conseller, i de vocal de la comissió de Foment, així com ser l'encarregat de la Junta Local de Cens Electoral. Cens de 1936, volum 15, foli 424.

Oliveras Farell, Pedro. (Sabadell, 9 d'agost de 1890) casat amb Margarita Trenchs Reverter (Sabadell, 1 de juny de 1891) i amb 2 fills: Heriberto (Sabadell, 10 de desembre de 1912) i Florines (Sabadell, 7 de setembre de 1915), va arribar a Sant Adrià juntament amb la seva família l'any 1932 i van viure en un pis de lloguer al carrer Fermín Galán, 143 1r 1a. Ell era xofer i s'havia dedicat a la venda d'automòbils, tot i que durant l'any 1936 es trobava sense treball. La seva dona era mestressa de casa i el seu fill gran treballava també com a xofer del senyor Joaquim Boada. Ell estava alfabetitzat, però la seva dona no sabia llegir ni escriure. A partir de 1933 va estar afiliat al Centre Republicano Radical, associació de la qual en seria Vocal tercer al 1934. Va ser membre del consistori municipal de 1935, primer com Alcalde Tercer i després com Alcalde Segon, també va ser membre de la comissió de Patronat de la Biblioteca Popular i president de les comissions de Foment i de Cultura, Sanitat i assistència social. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim. Cens de 1936, volum 5, foli 490.

Oller Bachs, Juan. (Sta. Coloma de Gramenet, Barcelona, 6 de gener de 1877), que estava casat amb Coloma Casas Carné (Sant Adrià de Besos, 21 d'agost de 1879). Ell va arribar a la vil·la al 1916, on va conèixer a Coloma i van viure al carrer Pi i Margall, 2 baixos, en una casa de la seva propietat. Entre 1921 i 1928 va tenir una bodega de venda de vins al detall. Al 1936 ell era dentista per compte propi i la seva muller era mestressa de la llar. Ambdós estaven alfabetitzats. Va ser Alcalde en els ajuntaments de 1920, 1922, març de 1924 i abril de 1924; després fou regidor del consistori municipal fins al 1930. Al 1920 i 1922 va ser membre de les comissions de Pressupostos, Obres públiques i Amillaments; al març de 1924 va ser membre de les mateixes comissions i a més la de Primera Ensenyança; a l'octubre de 1924 va ser membre de les comissions d'Hisenda i de Primera Ensenyança; i al 1930 ho fou de la comissió de Foment. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim. Cens de 1936, volum 15, foli 416.

Oller Clapés, Pere. (Sta. Coloma de Gramenet, Barcelona, 8 de gener de 1903) estava casat amb Carrodilla Pueo Casas (Estadilla, Ossa, 6 de gener de 1905). El matrimoni tenia un fill, Josep Oller Pueo (Sta. Coloma de Gramenet, Barcelona, 14 de setembre de 1929). La família va arribar a la vil·la al 1932, i van anar a viure al carrer Pi i Margall, 25 1r, en un pis de la propietat de Amadeo Pons. Ell era pagès i la seva dona mestressa de casa. Tots estaven alfabetitzats. Al acabar la Guerra Civil es va afiliar a FET-JONS al igual que el seu germà Miguel. Cens de 1936, volum 13, foli 81.

Oller Garriga, Ramon. (Santa Coloma de Gramenet, Barcelona, 24 de juny de 1868) estava casat amb Francesca Sagués Galobardes (Barcelona, 10 de febrer de 1870) i que tenien un fill mort i una filla, Teresa Oller Sagués (Sant Adrià de Besos, 12 d'agost de 1895) que vivia amb ells al igual que la seva jove, Ana Artigas Xicot (Badalona, Barcelona, 1900) i els seus nets: Ramon Oller Artigas (Sant Adrià de Besos, 23 d'abril de 1925) i Francesca Oller Artigas (Sant Adrià de Besos, 19 de setembre de 1928). Ell va arribar a la vil·la al 1891, i van viure al carrer Benito Pérez Galdós 18 baixos en una casa de la seva propietat. Ramon era pagès, tenia dues finques amb un total de 1.2 Ha; la seva filla Teresa era operaria, i la seva dona i la seva jove es dedicaven a les feines de la llar. Tots estaven alfabetitzats. XXX. Cens de 1936, volum 13, foli 87.

Oller Mariner, Jaume. (Barcelona, abril de 1870) casat amb Josefa Palou Peral (Barcelona, març de 1872), que tenien un fill, Andreu Oller Palou (Barcelona, març de 1894). Al 1936 tenien una serventa, Josefa Álvarez López (Villabuide, Lugo, febrer de 1920), que estava de pas pel poble. Van arribar a la vil·la al 1901 i van viure a Can Coll que era de la seva propietat. En l'immoble també hi vivien la seva jove i els seus dos nets, veure Andreu Oller Palou. Tant pare i fill eren llauradors, mentre que la seva dona es dedicava a les feines de la llar. Tenien dues finques amb un total de 1.4 Ha. Tots estaven alfabetitzats. Va ser regidor en els ajuntaments d'entre 1920 i 1930. Regidor 4t i membre de les comissions d'Obres públiques i d'Amillaments en l'ajuntament de 1920; regidor 5è i membre de la comissió d'Obres públiques en els ajuntaments de 1922 i març de 1924; i regidor i membre de la comissió de Governació entre 1924 i 1930. Cens de 1936, volum 4, foli 450.

Oller Palou, Andreu. (Barcelona, març de 1894) estava casat amb Catalina Sitja Palou (Barcelona, agost de 1895). El matrimoni vivia amb els pares d'ell a Can Coll, i tenia dos fills, Jaume Oller Sitja (Sant Adrià de Besos, agost de 1925) i Andreu Oller Sitja (Sant Adrià de Besos, abril de 1930), ambdós nets de Jaume Oller Mariner. Ell treballava de llaurador i tenia dues finques amb un total de 2.2 Ha., mentre que la seva dona es dedicava a les feines de la llar. Els seus dos fills encara anaven a l'escola. Tots estaven alfabetitzats. Va ser conseller en els ajuntaments d'entre 1934 i febrer de 1936. Al 1934 va ser vocal de la comissió de Cultura, i al 1935 ho fou de la comissió d'Hisenda. Al acabar la Guerra Civil es va afiliar a FET-JONS, i va ser confident del nou règim. També va ser regidor de l'ajuntament de 1939 ocupant el càrrec de ~~vocal~~ "práctico" del ~~Servicio~~ "de Recuperación Agrícola". També va ser alcalde del Districte II, Secció 3a. Cens de 1936, volum 4, foli 450.

Ortiz Martínez, Francisco. (Yecla, Múrcia, 2 de febrer de 1899) estava casat amb Elvira Cuadros Juez (Badalona, 8 de desembre de 1904) i tenien 3 fills: Irene (Badalona, 16 de març de 1926), Luis (Badalona, 25 de Setembre de 1927) i Antonia (Badalona, 8 de febrer de 1929). El matrimoni va arribar a Sant Adrià l'any 1931 i van viure en un pis de lloguer situat al carrer Fermín Galán, 28 3r 1a, propietat de Dolores Fibla. Ell era mosaista i ella era mestressa de casa.. Tots dos sabien llegir i escriure. Va ser vocal segon de la Unió Socialista de Catalunya (USC) en la seva junta de 1934. Va ser, també, conseller dels ajuntaments de 1934 i febrer de 1936. Al 1934 fou vocal de la comissió d'Hisenda. Cens 1936, volum 15, foli 309.

Pagès Ferrer, José. (Guimerà, Lleida, 5 d'abril de 1865), va arribar a Sant Adrià durant l'any 1923. Vivia juntament amb la seva filla Agustina Pagès Llobet (Barcelona, 4 d'abril de 1898), el seu gendre José Gemma Gemma (Barcelona, 10 d'agost de 1892), els seus dos nets nascuts també a Barcelona i un hoste: Benjamín Sorribes Ripollès (Barcelona, 15 d'abril de 1907), al carrer València, 19, en una casa de la seva propietat. Ell treballava com a jornalero, el seu gendre era ebanista, la seva filla era mestressa de casa i el hoste era paleta. Tots ells estaven alfabetitzats. Va ser vocal tercer de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi en la junta de 1926. Cens de 1927, registre 655.

Pamplona Sancho, Manuel. (Urrea de Ganes, Teruel, 14 d'octubre de 1898) estava casat amb Benita Gimeno Oliver (Urrea de Ganes, Teruel, 11 de desembre de 1901). El matrimoni va tenir dos fills: Felipe (Urrea de Ganes, 10 de setembre de 1926) i Manuel (Sant Adrià, 14 de gener de 1935). La família va arribar al municipi durant l'any 1927 i vivien en un pis de la seva propietat, situat al carrer Lleida, 13. Ell treballava com a peó i la seva dona era mestressa de casa. Tots dos estaven alfabetitzats. Va ser secretari de la Cooperativa Obrera ~~El Besòs~~

en la junta de 1930, i bibliotecari de l'Ateneu Obrero Federal. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim. Cens 1936, Volum 11, foli 1.271.

Pardos Simón, Luis. (Castejón de Valdejosa, Saragossa, 19 d'agost de 1914) va arribar a Sant Adrià durant l'any 1925, juntament amb el seu pare Antonio Pardos Vicente (Badules, Saragossa, 1 de novembre de 1874), la seva mare Inocencia Simón Sancho (Liceo de Giloca, Teruel, 11 de juny de 1877) i el seu germà Francisco (Benabarre, Osca, 5 de març de 1905). Vivien en un pis de lloguer al carrer de Les Corts, 32 1r 1a, propietat de Francisco Barrachina. Ell i el seu germà treballaven com a sabaters, el seu pare com a peó per al ajuntament i la seva mare era mestressa de casa. Tots quatre sabien llegir i escriure. Va ser membre de la CNT, de les Joventuts Llibertaries, i de l'Ateneu "Cultura Social" del qual en fou bibliotecari el 1936. Cens de 1936, volum 5, foli 572.

Pera Buera, Cecili. (Saragossa, 22 d'octubre de 1899) casat amb Julia Pardos Simón (Liceo de Giloca, Teruel, 18 de maig de 1901). El matrimoni tenia tres fills, Aurora Pera Pardos (Sant Adrià de Besòs, 6 de novembre de 1928), Julià Pera Pardos (Sant Adrià de Besòs, 13 de gener de 1931) i Elio Pera Pardos (Sant Adrià de Besòs, 10 de novembre de 1932). El matrimoni va arribar a la vila al 1927 i van anar a viure al carrer Luis Nakens 29 baixos 3a, en un pis propietat del senyor Juan Carles de Barcelona. Ell era sabater sense una feina fixa i la seva dona era mestressa de la llar. Tots menys els més menuts estaven alfabetitzats. Va estar afiliat a la CNT i de la Federació Local de Sindicats Únics. Va ser membre de l'Ateneu "Cultura Social", del qual en seria president al 1933. Al 1936 va formar part del consistori municipal per la CNT, ocupant el càrrec de conseller i a partir del novembre de vocal de la comissió de Cultura. Cens de 1936, volum 7, foli 791.

Pérez Colomer, Francisco. (Canals, València, març de 1901) va arribar al municipi amb la seva germana Nieves (Canals, València, setembre de 1898) i el seu cunyat Mariano Martín Ibáñez (Badalona, març de 1896). Vivien en un pis de lloguer juntament amb els quatre fills de la seva germana situat al carrer Pablo Iglesias, 22 1r 2a, propietat de Juan Almalate. Ell treballava com a peó, tot i que l'any 1936 es trobava sense treball. Ell era l'únic membre de la família que sabia llegir i escriure. Va ser membre de l'Ateneu "Cultura Social", del qual en seria president al 1936. Cens 1936, Volum 8, foli 883.

Pertegaz Tarragón, Bienvenido. (Olba, Teruel, 22 de setembre de 1896) estava casat amb Teresa Escriche Ventura (València, 24 de juny de 1900) i tenia un fill, José (Barcelona, 20 de setembre de 1930). Va arribar al municipi durant l'any 1931 i vivia en un pis de lloguer juntament amb el seu cunyat i la seva neboda, situat al carrer García Hernández, 127 baixos, propietat de Toribio Cuerpo. Ell era mestre i la seva dona era mestressa de casa. Tots dos sabien llegir i escriure. A partir de 1933 va estar afiliat al Centre Republicano Radical, associació de la qual en seria Vice-secretari al 1934 i Vice-president al 1935. Cens de 1936, volum 10, foli 1.171.

Pitarch Domingo, Francisco. (Iglesuela, Terol, 20 d'octubre de 1893) estava casat amb Betsabé Escorihuela Beltran (Iglesuela, Terol, 29 de gener de 1895). Tenien dos fills: Álvaro (Iglesuela, Teruel, 31 de desembre de 1918), Roberto (Iglesuela, Teruel, 4 de desembre de 1921). La família va arribar al municipi l'any 1923 i al mateix domicili vivia el seu oncle Manuel Beltran Bono (Iglesuela, Teruel, 25 de març de 1874). Ell treballa com a fuster, el seu oncle era empleat i la seva dona era mestressa de casa. Tots ells estaven alfabetitzats. Van viure l'avinguda Font i Vinyals, 27, en una casa de la seva propietat. Va ser vocal segon de la

Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi en la junta de 1930. Va ser conseller de l'ajuntament de 1934, en el que també ocupà el càrrec de vocal de la comissió de Governació i proveïments; de l'ajuntament de 1935, en el que ocupà el càrrec de vocal de la comissió de Foment; i en el del febrer de 1936, en el que només fou conseller. El seu germà José estava afiliat a la CNT. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim i el seu fill Álvaro es va afiliar a FET-JONS. Rectificació del Padró de 1928, registre 585.

Pons Rivera, Amadeo. (Sta. Maria de Barberà, Barcelona, 14 de desembre de 1885) que estava casat amb Joaquina Torrella Carbó (Sta. Maria de Barberà, Barcelona, abril de 1885). El matrimoni tenia dos fills: Consol Pons Torrella (Sta. Maria de Barberà, Barcelona, 27 de maig de 1914) i Amadeo Pons Torrella (Sta. Coloma de Gramenet, Barcelona, 16 de setembre de 1918); i també vivia amb ells Joana Ruiz Perán (Lorca, Múrcia, 8 de gener de 1918) com a serventa. Ell va arribar a la vil•la al 1921 i van viure al carrer Pi i Margall, 23, en una casa de la seva propietat. Pare i fill treballaven en un comerç propi, una bodega de vins al detall, i tant la seva dona com la seva filla treballaven en les feines de la llar. Tots estaven alfabetitzats. Va ser conseller de l'ajuntament de 1935 i del de febrer de 1936. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim. Cens de 1936, volum 13, foli 80.

Puente González, Diego. (Vélez Rubio, Almeria, 31 d'octubre de 1889), casat amb Antònia Benesach Planas (Badalona, 13 de juny de 1890), tenia dos fills: Antonio (Sant Adrià, 13 de juny de 1919) i Maria (Sant Adrià, 13 de març de 1924). Ell va arribar al municipi durant l'any 1917 i la seva dona, tot i haver nascut a Badalona, feia 25 anys que vivia a Sant Adrià. Vivien juntament amb el seu sogre Joaquim Benesach Sans (Maçanet de Cabrenys, Girona, 3 de juliol de 1858). Ell treballava com a jornalero i la seva dona era mestressa de casa. Tant ell com la seva dona sabien llegir i escriure, en canvi el seu sogre era analfabet. Van viure al carrer San Joaquim, 14, en una casa de la seva propietat. Va ser secretari de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi en la junta de 1930. Rectificació del Padró de 1928, registre 448.

Puerto Granel, Antoni. (Barcelona, 30 d'abril de 1912) que estava casat amb Francisca López Prats (Grao, València, 15 de desembre de 1912). El matrimoni tenia una filla, Francisca Puerto López (Sant Adrià de Besòs, març de 1933). Amb ells hi vivia també el seu cunyat, Agustín López Prats (Grao, València, 1 de gener de 1910). Ell va arribar a la vil•la al 1926, mentre que la seva dona i el seu cunyat ja hi eren des de 1922. Van viure al carrer Girona, 6 1r 1a, en un pis de lloguer propietat d'Agustí López Bartoli. Ell era cilindrador a la fàbrica Vidal i Serra, mentre que el seu cunyat era vidrier a la CELO i la seva dona mestressa de la llar. Tots estaven alfabetitzats. Va ser conseller del consistori municipal al novembre de 1936 en representació a la CNT, sindicat al que estava afiliat feia temps. Cens de 1936, volum 12, foli 1.366.

Puig Llopart, Juan. (Vilanova de la Mar, Girona, al 1864) casat amb Felipa Boada Serra (Barcelona, 16 de març de 1861). El matrimoni tenia un fill, Pedro Puig Boada (Sant Adrià de Besòs, 2 de setembre de 1889) que estava casat amb Teresa Giró Arenas (Badalona, 21 de novembre de 1994); i tenien dos nets, Juan Puig Giró (Sant Adrià de Besòs, 27 de maig de 1917) i Felip Puig Giró (Sant Adrià de Besòs, 2 de desembre de 1920). Ell va arribar al poble al 1886 i la seva dona ho feu al 1888, van anar a viure a la Ctra. Catalana, 13 baixos, en una casa de la seva propietat. Ell i el seu fill eren ferrers, al igual que el seu germà Isaac, mentre que la seva dona i la seva jove es dedicaven a les feines de la llar. Tots estaven alfabetitzats

menys la seva dona. Va ser regidor de l'ajuntament de 1923, ocupant un càrrec en la comissió d'Obres públiques. Rectificació del Padró de 1928, registre 166.

Raja Sánchez, José. (Mazarrón, Múrcia, 3 de Juliol de 1882) casat amb Beatriz Soler Soler (Mazarrón, Múrcia, 3 de Maig de 1884), tenien sis fills d'edats compreses entre 1 i 15 anys. Els seus dos primers fills van néixer a Barcelona i els altres quatre a Sant Adrià. Van arribar al municipi durant l'any 1924 i vivien al carrer Àngel Guimerà 8 baixos, en un pis de lloguer propietat de F. Caminal. Ell treballava com a vidrier a l'empresa CELO i ella era mestressa de casa. Tots dos estaven alfabetitzats. Va ser conseller pel PSUC dels ajuntaments de 1936, 1937 i 1938. Al 1936 fou vocal de la comissió de Governació, al desembre de 1937 va ser president de les comissions de Proveïments i de Cultura, i al 1938 va ser president de la comissió de Proveïments i cultura al mateix temps que conseller regidor tercer. Va estar afiliat a la Unió Socialista de Catalunya (USC), de la que en fou Vice-president al 1934. Cens 1936, volum 6, foli 712.

Rasal Gracia, Antonio. (Tardieta, Osca, 22 de març de 1882) casat amb Rosa Luna Álvarez (Longás, Saragossa, 28 d'agost de 1881). Amb ells vivien la seva mare, Francisca Gracia (Sesa, Osca, 9 de març de 1857) i la seva neboda Antonia Vallvé Rasal (Perú, 23 de gener de 1913). El matrimoni va arribar a la vil•la al 1923, per anar a viure al carrer de La Barca, 19 baixos, en una casa de la seva propietat. Ell era paleta pel seu comte, mentre que la seva dona era mestressa de la llar i la seva neboda modista. Tots estaven alfabetitzats. Va ser membre del consistori municipal en els ajuntaments de 1931 i 1932. En l'ajuntament d'abril de 1931 va ser Tinent d'alcalde primer, així com membre de les comissions d'Obres i construccions, Revisió de comptes, i Mercats i escorxador; en el de setembre de 1931 va continuar en el càrrec de Tinent d'alcalde primer, i va ser membre de les comissions de Foment i de Governació. Al 1932 va ser va ser regidor i membre de les comissions de Foment i de Governació. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim. Cens de 1936, volum 9, foli 1074.

Ribas Rius, Andrés. (Barcelona, agost de 1876) era vidu. Vivia a Can Nofre amb la seva filla, Maria Ribas Parés (Sant Adrià de Besos, març de 1903), el seu gendre Miquel Gual (Argentona, Barcelona, abril de 1896), els seus nets: Maria Gual Ribas (Sant Adrià de Besos, març de 1903), Miquel Gual Ribas (Alella, Barcelona, desembre de 1927) i Montserrat Gual Ribas (Argentona, Barcelona, novembre de 1935); i el mosso Eugenio Sàbat Rius (Gelida, Barcelona, abril de 1870). Ell va arribar al poble al 1879, on posteriorment treballaria de llaurador amb el seu gendre, la seva filla era mestressa de la llar, el mosso era peó i els seus nets encara anaven a l'escola. Només estaven alfabetitzats, ell, el seu gendre, i els dos nets grans. Ell era un pagès amb terres, posseïa una parcel•la de terra de 0.4 Ha. Va ser regidor 5è i membre de la comissió d'Obres públiques de l'ajuntament de 1914. També va ser regidor dels dos ajuntaments de 1931. Al acabar la Guerra Civil es va afiliar a FET-JONS. Cens de 1936, volum 4, foli 457.

Roca Vivas, Joan. (Igualada, Barcelona, 6 de juliol de 1890) estava casat amb Josefa Cabanes Balaguer (Corbins, Lleida, 2 de gener de 1889) i tenien una filla, Concepció Roca Cabanes (Barcelona, 22 d'agost de 1911). Van arribar a la vil•la al 1921 i van viure en una casa de la seva propietat al carrer 14 d'abril, 13 baixos. Mentre ell era xofer de Can Uriach, la seva dona i la seva filla treballaven a casa. Tant en Joan com la seva filla Concepció estaven alfabetitzats. Va ser conseller per ERC els anys 1937 i 1938, fins finalitzar la guerra. Durant

tot aquest període va ocupar el càrrec de vocal en la comissió de Sanitat de l'ajuntament. Cens de 1936, volum 8, foli 952.

Rocasalvas Fabré, Sebastià. (Badalona, 15 de juny de 1899) que estava casat amb Providencia Martínez Navarro (Lorca, Múrcia, 25 de febrer de 1898). El matrimoni tenia una filla, Pilar Rocasalvas Fabré (Badalona, 18 de juliol de 1932). Amb ells vivien també una filla de la seva esposa d'un matrimoni anterior, Anita Martínez Martínez (Badalona, 16 de juny de 1924); la seva mare, Paula Fabré Tusset (Granollers, Barcelona, 19 de setembre de 1860); i la seva sogra, Catalina Navarro Martínez (Lorca, Múrcia, 14 de maig de 1858). Van arribar a la vila al 1935 i van anar a viure al carrer de La Barca, 6 baixos, en una casa de la seva propietat. Ell estava sense feina, mentre que la seva dona i la seva fillastra es dedicaven a les feines de la llar. Ell, la seva dona i la seva fillastra, estaven alfabetitzats. Va ser conseller de l'ajuntament del 26 de juliol de 1936, ocupant el càrrec de vocal en la comissió de Cultura. Cens de 1936, volum 9, foli 1059.

Rodríguez Juárez, Pedro. (Riopar, Albacete, 30 de juny de 1896) estava casat amb Dolores Montolio Martín (Roncielos, Teruel, 24 d'abril de 1875). Tenien tres fills: Francisco (Barcelona, 24 de desembre de 1922), Jaime (Sant Adrià, 10 de gener de 1924) i Gloria (Sant Adrià, 2 de novembre de 1925). El matrimoni va arribar al municipi durant l'any 1920. Ell treballava com a jornalero i ella era mestressa de casa. Cap dels dos sabia llegir ni escriure. Van viure a la Ctra. La Catalana, 2, en una casa de la seva propietat. Va ser vocal quart de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi en la junta de 1930. Rectificació del Padró de 1928, registre 1128.

Rodríguez Martínez, Antonio. (Lorca, Murcia, 1892) estava casat amb Dolores López Pareja (Vélez Rubio, Almeria, 29 de gener de 1896) i quatre fills d'edats compreses entre 1 i 9 anys. El matrimoni va arribar al municipi durant l'any 1922. Ell treballava com a jornalero i ella mestressa de casa. Tots dos estaven alfabetitzats. Van viure al carrer Torrassa, 37, en una casa de la seva propietat. Va ser vocal segon de la Cooperativa Obrera "El Besòs" en la junta de 1925. Rectificació del Padró de 1928, registre 875.

Roig Carreras, Vicente. (Sant Sadurní de Noia, Barcelona, 15 d'octubre de 1883) estava casat amb Josefa Torné Planas (Sant Sadurní de Noia, Barcelona, 30 d'octubre de 1885). El matrimoni va arribar al municipi durant l'any 1924 i van viure en una casa que era de la seva propietat, situada a la Carretera Catalana número 14. Ell era propietari d'una taverna al 1925 que posteriorment va esdevenir en un restaurant al 1928, el "Café Central Bar" a la Carretera de Mataró, 14, i ella era mestressa de casa. Tenia 0.244 Ha de propietats agrícoles. Tots dos estaven alfabetitzats. Va ser regidor en els dos ajuntaments de 1931, en el de 1932, i conseller en el de 1935. Al 1931 va formar part de les comissions de Beneficència i sanitat, Hisenda, Cultura i comunicacions i de Governació; i al 1932 en les de Cultura, Beneficència i sanitat, Arbitris i contribucions, i en la de Mercats i escorxador. Rectificació del Padró de 1928, registre 167.

Roselló Roig, Antoni. (Eivissa, març 1900) casat amb Àngela Ysanta Canar (Argentera, Lleida, abril 1897) i el qual tenia 3 fills: Antonio (Barcelona, abril 1926), José (Sant Adrià, març 1931) i Margarita (Sant Adrià, Febrer 1934). El matrimoni va arribar al municipi durant el 1926 i vivien en una casa que era de la seva propietat, situada al carrer Barcelona, 37 baixos. Antoni va treballar com a peó de la fàbrica Bórax i artículos químicos SA de Badalona i la seva dona era mestressa de casa. Ell era alfabet, però en canvi ella no sabia llegir ni

escriure. A partir de 1933 va estar afiliat al Centre Republicano Radical, associació de la qual en seria vocal primer al 1934. Va ser conseller en l'ajuntament de 1935. Cens 1936, volum 11, foli 1.336.

Royo Genique, Josep. (Borges Blanques, Lleida, 25 de gener de 1873) era viudo i vivia amb els seus dos fills: **Josep Royo Queraltó** (Sant Adrià de Besos, 25 de juliol de 1908) i Pere Royo Queraltó (Sant Adrià de Besos, 21 de gener de 1912); el seu germà Francesc Royo Genique (Bujaraloz, Saragossa, 3 de desembre de 1865); i una serventa, Mercè Puig Boig (Organyà, Lleida, 24 de setembre de 1909). Va arribar a la vila al 1906 i va viure al carrer Benito Pérez Galdós, 14 baixos, en una casa de la seva propietat. Tenia un comerç propi, de majorista d'olis i cavalls, on hi treballaven ell i llurs fills; el seu germà era rendista i Mercè Puig s'encarregava de les feines de la llar. Tots estaven alfabetitzats. Josep Royo Genique va ser membre del consistori municipal durant els anys 1920, 1922, 1924, 1925, 1930, 1931, 1934, 1935 i 1936. Entre 1920 i el març de 1924 va ser regidor segon de l'ajuntament, al 1920 va ser membre de les comissions d'Obres públiques, d'Amillaraments, i de Primera Ensenyança; al 1922 va ser membre de les de Pressupostos, i d'Amillaraments; al igual que en el de març de 1924. Entre l'octubre de 1924 i principis de 1931 fou Alcalde. En l'ajuntament d'abril de 1924 va ser membre de les comissions d'Hisenda i de Primera Ensenyança; en el d'octubre del mateix any fou membre de les comissions d'Hisenda, de Governació, i de Foment; les mateixes que en l'ajuntament de 1930. Al 1931 i 1932 va ser regidor d'aquests ajuntaments, i al 1934 va ser Alcalde 3r i va ocupar el càrrec de vocal en la comissió de Foment. Al 1935 va ser conseller d'aquest ajuntament i vocal de la comissió de Governació i proveïments, i al 1936 va ser Alcalde 3r de l'ajuntament de febrer. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim, i els seus dos fills es van afiliar a FET-JONS. Cens de 1936, volum 13, foli 100.

Royo Malleu, Olegario. (Morella, Castelló, 6 de març de 1884) estava casat amb Pepita Martínez Soler (Benifallet, Tarragona, 16 de març de 1892). El matrimoni va tenir tres fills: Olegario (Barcelona, 21 d'octubre de 1923), Antonio (Anguera, València, 15 de gener de 1925) i Pepito (Barcelona, 2 de febrer de 1927). La família va arribar al municipi durant l'any 1924. Ell era jornalero i ella era mestressa de casa. Tots dos estaven alfabetitzats. Van viure a l'avinguda Font i Vinyals, 24. A partir de 1929 va ser propietari d'una merceria situada a l'avinguda Font i Vinyals. Va ser comptador de la Cooperativa Obrera "El Besòs" en la junta de 1925. Rectificació del Padró de 1928, registre 583.

Royo Queraltó, Josep. (Sant Adrià de Besos, 25 de juliol de 1908), veure Royo Genique, Josep (pare). Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim, i es va afiliar a FET-JONS. Va ser vocal en el primer ajuntament del nou règim al 1939, i Tinent alcalde 1r en l'ajuntament del febrer de 1939, ocupant també la cartera d'Hisenda. Cens de 1936, volum 13, foli 100.

Rubio Plazuelo, Joan. (Espiel, Córdoba, abril de 1894) que estava casat amb Concha León Larios (Córdoba, maig de 1903). El matrimoni va tenir un fill, Juan Rubio León (Córdoba, juny de 1924). Van arribar al poble al 1934, i van viure al carrer Lleida, 27 1a, en un pis de lloguer propietat de Joaquín Sempan. Ell treballava de peó industrial a la MZA, mentre que la seva dona era mestressa de la llar i el seu fill anava a l'escola. Tots estaven alfabetitzats. Al 1936 va ser conseller pel PSUC en l'ajuntament del novembre, ocupant el càrrec de president de la comissió de Cultura. Va estar afiliat a la UGT fins al 1939. Cens de 1936, volum 11, foli 1283.

Ruiz Manrubia, José. (La Unión, Múrcia, febrer de 1898) estava casat amb Antonia González Vera (Mazarrón, Múrcia, gener 1907) i vivia amb la seva dona en un pis de lloguer situat al carrer Blasco Ibáñez, 5 baixos propietat de el seu germà Alfonso Ruiz Manrubia (La Unión, Múrcia, 28 de juliol de 1905), i la seva cunyada. Va arribar al municipi l'any 1925, junt amb el seu germà i la seva dona. Treballava com a peó del carbur i la seva dona era mestressa de casa. Ell era alfabet, però la seva dona no sabia llegir ni escriure. Tant ell com el seu germà van estar afiliats a la CNT, van ser membres de l'Ateneu Cultural Social i van ocupar càrrecs destacats a la Solidaritat Internacional Antifeixista (SIA), José en va ser secretari i Alfonso delegat de propaganda fins finalitzar la guerra. Cens 1936, volum 12, foli 1.401.

Ruiz Ortuño, Cristóbal. (Yecla, Múrcia, 18 de juny de 1904) que estava casat amb Concepción Ibáñez Martínez (Yecla, Múrcia, 4 de juny de 1905). El matrimoni tenia un fill, Cristóbal Ruiz Martínez (Sant Adrià de Besòs, 27 de desembre de 1930). Amb ells vivien també el seu germà, Antonio Ruiz Ortuño (Yecla, Múrcia, 7 de juliol de 1915); i la seva filla política, Dolores Ibáñez Martínez (Yecla, Múrcia, 12 d'abril de 1918). La família va arribar al poble al 1925 a excepció de Dolores que ho feu al 1933. Van viure al carrer de La Barca, 13 1r 1a, en un pis de lloguer propietat de Segundino Gomis. Ell treballava de mosaista a Barcelona a l'empresa EF. Escofet, el seu germà era metal·lúrgic, i la seva dona i filla política es dedicaven a les feines de la llar. Tots estaven alfabetitzats. Va estar afiliat a la Unió Socialista de Catalunya (USC), de la qual en fou secretari en la junta de 1934. Va ser conseller de l'ajuntament del maig de 1936 ocupant el càrrec de vocal en la comissió de Cultura; Alcalde 3r de l'ajuntament de juliol del mateix any, ocupant la presidència de la comissió de Cultura i sent vocal de la de Foment. Cens de 1936, volum 9, foli 1065.

Rull Masdeu, Mariano. (Reus, Tarragona, 16 de febrer de 1894) estava casat amb Aurora Comorera Rosinés (Barcelona, 4 de juny 1896). Van tenir 2 filles: Carmelita (Barcelona, 2 de juny de 1921) i Guillermina (Barcelona, 27 d'abril de 1924). El matrimoni va arribar a Sant Adrià l'any 1927 i vivien en una casa de la seva propietat al carrer Saragossa, 7, que més tard llogaria a un altre matrimoni. Ell treballava com a jornalero i la seva esposa era mestressa de casa. Tots dos sabien llegir i escriure. Va ser vocal quart de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi en la junta de 1926. Va estar afiliat a la Unió Socialista de Catalunya (USC), de la qual en fou el president en la junta de 1934. I també va ser membre de l'Ateneu Obrero Federal, del qual en fou tresorer al 1932 i president al 1934. Rectificació del Padró de 1928, registre 483.

Sabadell Noés, Antonio. (Sant Adrià de Besos, juny de 1887), casat amb Mercè Piera Olivé (Barcelona, juny de 1884). El matrimoni tenia quatre fills: Juan Sabadell Piera (Sant Adrià de Besos, agost de 1912), José Sabadell Piera (Sant Adrià de Besos, abril de 1913), Josefa Sabadell Piera (Sant Adrià de Besos, maig de 1917) i Mercè Sabadell Piera (Sant Adrià de Besos, febrer de 1921). També vivien amb ells, la dona del seu fill gran, Teresa Cardús Garriga (Masquefa, Barcelona, maig de 1914) i una serventa, Rita Garriga Montfort (Calonge, Barcelona, abril de 1892). Mentre Antoni i tots els seus fills havien nascut a la vila, la seva muller hi va arribar al 1910, la seva jove al 1934 i la serventa al 1935. Aquesta última només hi estava de pas a Sant Adrià de Besos. Van viure al carrer Casas 2 baixos, en un immoble de la seva propietat. Ell era llaurador i tenia terres de la seva propietat, unes 2.32 Ha; els seus fills eren mossos llauradors, mentre que la seva dona, la jove, les filles i la serventa tenien cura de les feines de la llar. Tots i cadascun d'ells estaven alfabetitzats. Va ser regidor en tots

els ajuntaments entre 1925 i 1932. En els dos ajuntaments de 1924 va formar part de la comissió de Primera Ensenyança i en el de 1932, la de Beneficència i sanitat. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim, i es va afiliar a FET-JONS. Cens de 1936, volum 4, foli 425.

Sabaté Ferrúz, Josep. (Badalona, Barcelona, 5 de maig de 1905) que estava casat amb Coloma Oller Clapés (Sta. Coloma de Gramenet, Barcelona, 28 d'octubre de 1906). El matrimoni tenia dos fills: Josep Sabaté Oller (Sant Adrià de Besos, 10 d'agost de 1930) i Maria Sabaté Oller (Sant Adrià de Besos, 19 de gener de 1934). Van viure al carrer Pi i Margall, 29 baixos, en una casa de la propietat d'Àngel Sabaté. Ell era carreter amb un negoci propi, i la seva dona era mestressa de casa. Ambdós estaven alfabetitzats. Els seus dos fills anaven a l'escola. Va ser conseller dels ajuntaments de 1935 i 1939. En l'ajuntament de gener de 1939 va ser president de la Comissió gestora, i en el de febrer fou alcalde i president de la comissió de "Gobernación" i del "Servicio de Recuperación Agrícola". Al 1937, abans d'acabar la Guerra Civil, es va afiliar a FET-JONS. Cens de 1936, volum 13, foli 88.

Sabaté Llop, Andreu. (Santa Coloma de Gramenet, octubre de 1913), va arribar al municipi l'any 1928, juntament amb la seva mare (el seu pare havia mort) Elisa Llop Martí (Guardia Prats, Tarragona, juny de 1879) i la seva germana Teresa Sabaté Llop (Santa Coloma de Gramenet, 2 de febrer de 1907). Vivien al pis de la seva mare que estava situat al carrer 6 d'Octubre, 18 baixos. Ell treballava com a electricista per compte propi, i la seva germana i la seva mare eren mestresses de casa. Tots tres sabien llegir i escriure. Al 1933 va ser Vice-president de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, Grup Actiu Reconquesta. Al acabar la Guerra Civil es van afiliar a FET-JONS. Cens de 1936, volum 13, foli 18.

Sainz Fernández, Daniel. (La Cortana, Santander, 11 de novembre de 1892), casat amb Jesusa de la Peña Hoyos (Valdeolea, Santander, 16 de juny de 1898), va arribar al municipi juntament amb la seva família l'any 1926. El matrimoni va tenir dos fills: Daniel (Valdeolea, Santander, 14 d'abril de 1921) i Albino (Valdeolea, Santander, 29 de novembre de 1924). Ell era jornaler i la seva esposa era mestressa de casa. Tots dos estaven alfabetitzats. Van viure al carrer Torrasa, 15. Va ser Vice-comptador de la Cooperativa Obrera "El Besòs" en la junta de 1930 i vocal primer de l'Ateneu Obrero Federal en les juntes de 1932 i 1941. Rectificació del Padró de 1928, registre 865.

Sainz Fernández, José. (Campoo de Juro, Santander, 19 de març de 1891) estava casat amb Natalia Uribe Villar (Cueto, Santander, 1 de desembre de 1895) i tenien una filla: Natividad (Lejona, Biscaia, 27 d'abril de 1923). Era germà de Daniel Sainz Fernández. La família va arribar al municipi l'any 1926. Ell treballava com a jornaler i ella era mestressa de casa. Tant ell com la seva esposa sabien llegir i escriure. Van viure a l'avinguda Font i Vinyals, 11. Va ser comptador de l'Ateneu Obrero Federal en les juntes de 1932 i 1939, i va estar afiliat a la Unió Socialista de Catalunya (USC), de la qual també en fou comptador en la junta de 1934. de la Rectificació del Padró de 1928, registre 576.

Sánchez Ambrosio, Juan. (Almeria, 6 de maig de 1902) era viudo. Amb ell vivien els seus fills, Juan Sánchez Ruiz (Badalona, 14 de març de 1931) i Manuel Sánchez Ruiz (Sant Adrià de Besòs, 1 de febrer de 1934); la seva sogra, Maria Sánchez Fornieles (Canjáyar, Almeria, 10 de gener de 1878); els seus cunyats, José Giménez Garrido (Níjar, Almeria, 6 de setembre de 1905) i Rosalia Ruiz Sánchez (Gérgal, Almeria, 13 d'abril de 1908); així com els seus nebots, Manuel Giménez Ruiz (Badalona, 22 de setembre de 1931) i José Giménez Ruiz

(Almeria, 17 d'abril de 1933). Ell va arribar al poble al 1932 i van anar a viure al carrer Pi i Gibert, 8 baixos, en una finca propietat de Ramon Vigatà. Ell era camperol i el seu cunyat mosaista, la resta es dedicaven a les feines de la llar o bé encara anaven a l'escola. Només ell, el seu cunyat i la seva cunyada estaven alfabetitzats. XXX. Cens de 1936, volum 8, foli 990.

Serna Cerdán, Pere. (Alacant, 13 d'agost de 1901) que estava casat amb Concepción Martínez Zaplana (Albatena, Alacant, 8 de desembre de 1907) i que tenia dues filles, Concepción Serna Martínez (Barcelona, 20 d'octubre de 1932) i Rosa Serna Martínez (Sant Adrià de Besos, 27 d'abril de 1936). Van arribar al poble al 1932 i van viure al carrer de Les Corts, 18 baixos 1a, en un pis de lloguer. Ell era vidrier a les indústries CELO, mentre que la seva dona era mestressa de casa. Tant ell com ella estaven alfabetitzats. Va ser conseller pel PSUC en els ajuntaments de 1937 i 1938, ocupant el càrrec de vocal de la comissió d'Hisenda i Finances primer, i després de la d'Hisenda. Cens de 1936, volum 5, foli 558.

Solé Pasaret, Josep Maria. (Barcelona, 9 de juliol de 1903) estava casat amb Isabel Alsedà Viladrich (Barcelona, 30 de maig de 1909). Va arribar a Sant Adrià l'any 1933 i vivia a casa dels seus sogres: Jaume Alsedà Fornells (Sanahuja, Lleida, 25 de maig de 1875) i Maria Viladrich Colomina (Sanahuja, Lleida, 28 de desembre de 1878). El pis on vivien era propietat de Josep Navarro i estava situat al carrer Fermín Galán, 8-10 1r 2a. Ell treballava com a mecànic per compte propi i el seu sogre era industrial. Tant la seva dona com la seva sogra eren mestresses de casa. Ell i la seva dona estaven alfabetitzats, en canvi els seus sogres no sabien llegir ni escriure. Va ser soci de la Penya Adrianense de Cultura i Esports, de la qual en fou vocal primer al 1935 i vice-president al 1936. Cens de 1936, volum 15, foli 262.

Soler Aymerich, Antonio. (Sant Adrià de Besos, 4 d'abril de 1894), estava casat amb Dolors Rosanas Planas (Roda, Barcelona, 26 de març de 1899). El matrimoni tenia tres fills: Miquel Soler Rosanas (Sant Adrià de Besos, 19 d'agost de 1922), Montserrat Soler Rosanas (Sant Adrià de Besos, 14 de desembre de 1925) i Antoni Soler Rosanas (Sant Adrià de Besos, 10 de maig de 1930). Ell era fill de la vil·la, mentre que la seva dona hi va arribar al 1911. Tots vivien al carrer Fermí Galán, 101, en una casa de la seva propietat. Ell era impressor i treballava en un negoci propi, mentre que la seva dona era mestressa de la llar i els seus fills anaven encara a l'escola. Tots estaven alfabetitzats. Al 1918 tenia dues finques amb un total d'unes 10.7 Ha., al 1933 tenia una finca de 3.18 Ha., i al 1945 tenia una finca de 0.04 Ha. Va ser regidor de l'ajuntament de 1930, així com president de la societat recreativa "La Amistad" en la junta de 1927. Al acabar la Guerra Civil es va afiliar a FET-JONS, i va ser confident del nou règim. Cens de 1936, volum 5, foli 458.

Soler Vidal, Andrés. (Sant Adrià de Besos, 28 de desembre de 1863) que estava casat amb Dolors Domènech Sala (Sant Adrià de Besos, 25 d'agost de 1875). El matrimoni tenia dos fills: Maria de l'Assumpció Soler Domènech (Sant Adrià de Besos, 14 de novembre de 1909) i Josep Maria Soler Domènech (Sant Adrià de Besos, 9 de setembre de 1912). Tots eren fills de la vil·la i van viure al carrer Bogatell, 21, en una casa de la seva propietat. Tant pare com fill eren pagesos amb terra pròpia, mentre que la mare era mestressa de la llar. Tots ells estaven alfabetitzats. Tenia una finca de 1.47 Ha. Va ser Regidor 1r en els ajuntaments de 1914 i 1916, ocupant un càrrec en la comissió de Pressupostos i en la de Primera Ensenyança fins al 1918. En l'ajuntament de 1920 va ser Regidor 5è; i en els ajuntaments entre 1930 i 1932 va ser regidor. En l'ajuntament de 1932 va ser membre de les comissions d'Hisenda, de Foment, de Governació i de Cultura. Cens de 1936, volum 15, foli 397.

Suñé Roca, Jaume. (Figueres, Girona, abril de 1898) casat amb Teresa Valls Barris (França, març de 1904) i pare de dos fills, Joana (Sant Adrià de Besòs, setembre de 1925) i Jaume (Sant Adrià de Besòs, maig del 1931). Van arribar al municipi el 1923 la casa on vivia era de la seva propietat i estava situada al carrer García Hernández, 143 baixos (el 1928 vivien al carrer Carmen, 152). Ell va treballar de paleta pel seu compte i la seva dona era mestressa de casa, tots dos eren alfabetats. Va ser secretari de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi en la junta de 1926. A partir de 1933 va estar afiliat al Centre Republicano Radical, associació de la qual en seria Vice-president al 1934. Rectificació del Padró de 1928, registre 567. Cens de 1936, volum 10, 1.174.

Tomás Vidal, Francesc. (Tarragona, 24 de desembre 1907) estava casat amb Isabel Ramon Pérez (Vélez, Almeria, 27 de juny de 1909). Tenien dues filles, Elena Tomás Ramon (Sant Adrià de Besòs, 6 d'abril de 1932) i Maria Tomás Ramon (Sant Adrià de Besòs, 19 de març de 1934). Amb ells vivien també el seu cunyat, Diego Ramon Pérez (Vélez, Almeria, 18 de març de 1915) i la seva sogra Maria Encarnación Pérez (Vélez, Almeria, 10 d'abril de 1876). Van arribar a la vila al 1922 i van anar a viure al carrer Barcelona, 30 baixos interior, en un pis de la seva propietat. Ell i el seu cunyat eren peons del ram de la construcció, mentre que la seva dona i la seva sogra es dedicaven a les feines de la llar, pel que fa als fills ambdós anaven encara a l'escola. Només estaven alfabetitzats, en Francesc, la seva dona i el seu cunyat. Va ser conseller en tots els ajuntaments de 1937 per la CNT. En el primer va ser vocal de la comissió de Treball i habitatge, en el segon va ser vocal de la d'Assistència social, després fou president de la comissió de Treball, i finalment va ser president de la de Treball i habitatge. Cens de 1936, volum 8, foli 907.

Toneu Colldelram, José. (Sant Hipòlit de Voltregà, Barcelona, 26 de maig de 1887) estava casat amb Vicenta Bertran Llanas (Sant Hipòlit de Voltregà, Barcelona, 2 de febrer de 1886) i tenien dos fills: Nicolás (Sant Hipòlit de Voltregà, 10 de setembre de 1913) i Josefa (Sant Andrés de Palomar, Barcelona, 10 de febrer de 1922). Vivien juntament amb la seva mare: Josefa Colldelram Vellus (Sant Martí del Bas, Barcelona, 24 de juny de 1858). La família va arribar al municipi durant l'any 1926. Ell treballava com a jornalier i el seu fill era aprenent. La seva esposa era mestressa de casa. Ell estava alfabetitzat, en canvi ni la seva ni la seva esposa sabien llegir ni escriure. Van viure al carrer Saragossa, 11. Va ser membre de l'Ateneu Obrero Federal, ocupant el càrrec de vice-president durant la junta de 1935. Rectificació del Padró de 1928, registre 485.

Toscas Viars, Antonio. (Rocafort, Barcelona, 2 de setembre de 1853), estava casat amb Teresa Palosin Almozara (Sant Fruitós, Barcelona, 21 d'agost de 1844). Tenien dos fills: José (Manresa, 2 de novembre), Antonio (Gràcia, 28 de gener de 1912). La família va arribar al municipi durant l'any 1925. Ell treballava com a industrial i la seva dona era mestressa de casa. Tant ell com la seva dona sabien llegir i escriure. Van viure al carrer Sant Joaquim, 1, en una casa de la seva propietat. Va ser tresorer de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi en la junta de 1926. Al acabar la Guerra Civil va ser confident del nou règim. Rectificació del Padró de 1928, registre 418.

Verdú García, Emili. (Alcoi, Alacant, 17 de setembre de 1904) casat amb Juana Tarragó Vicendo (Barcelona, 4 de novembre de 1908). El matrimoni tenia dos fills, Enric Verdú Tarragó (Barcelona, 8 d'agost de 1931) i Juana Verdú Tarragó (Barcelona, 14 d'agost de 1932). Amb ells vivien també els seus pares: Enrique Verdú Gisbert (Alcoi, Alacant, 16 de març de 1872) i Maria García García (Alcoi, Alacant, 8 d'abril de 1877). La família va arribar

a la vil•la al 1933 i van anar a viure al carrer Lletra R, 8 principal, en un pis de lloguer propietat de Jaume Segarra. Ell treballava de visitador per la MZA, mentre que la seva dona i la seva mare es dedicaven a les feines de la llar i el seu pare estava impedit. Tots estaven alfabetitzats excepte la seva mare. Va ser conseller pel PSUC en els últims ajuntaments de 1937 i en el de 1938. En l'ajuntament d'octubre de 1937 va ocupar el càrrec de vocal en la comissió de Treball, i en el de desembre va ser vocal de la comissió de Treball i habitatge. Cens de 1936, volum 3, foli 300.

Viñas Mulà, Juan. (Girona, 8 de setembre de 1899) estava casat amb Àngela Puig Obiols (Osor, Girona, 13 d'agost de 1899) i tenien quatre fills: Benito (Girona, 21 de novembre de 1912), Agustín (Barcelona, 10 d'agost de 1915), Anita (Osor, Girona, 4 de gener de 1918) i Maria (Sant Adrià, 9 de gener de 1923). El matrimoni va arribar al municipi l'any 1918. Ell treballava com a jornaler i ella era mestressa de casa. Tant ell com la seva dona sabien llegir i escriure. Van viure a l'avinguda Font i Vinyals, 86, en una casa de la seva propietat. Va ser vice-president de la Unió de propietaris de la Urbanització Font i Vinyals i radi en la junta de 1926, i en la de 1930. Rectificació del Padró de 1928, registre 620.

Viura Vidal, Mateu. (Barcelona, 31 de desembre de 1899) i que estava casat amb Antònia Claramunt Casas (Barcelona, al 1905). El matrimoni tenia una filla, Núria Viurà Claramunt (Sant Adrià de Besos, 29 d'octubre de 1926). Van arribar a la vil•la al 1921 i van anar a viure al carrer Fermí Galán, 11 1r, en un pis de la seva propietat. Ell tenia un comerç de vi des de 1929, en el qual treballava, mentre que la seva dona era mestressa de la llar. Al 1936 la seva filla anava a l'escola. Tots ells estaven alfabetitzats. Va ser membre d'ERC, agrupació a la qual va representar en tots els ajuntaments entre 1934 i 1938, excepte el de 1935. Al 1934 va ser conseller, i va ocupar el càrrec de Dipositari i de vocal de la comissió d'Hisenda; en el primer ajuntament de 1936 va ser conseller i president de la comissió d'Hisenda, càrrec que no deixaria fins al 1938, en el segon va mantenir aquesta presidència i va ser l'alcalde, i en el de novembre tornà a ser conseller; al 1937 va ser alcalde del primer ajuntament i conseller en cap del altres, va ocupar la presidència de la comissió d'Hisenda i finances en tots els ajuntaments, així com la presidència de la d'Assistència social en el primer; i al 1938 va ser president de l'ajuntament, així com de les comissions d'Hisenda i de Proveïments i Cultura. Cens de 1936, volum 15, foli 268.

IV. ÍNDEX DE TAULES, GRÀFICS I IMATGES

1. ÍNDEX DE TAULES

<i>Taula I: Estimació dels saldos migratoris quinquennals i la seva participació en el creixement total, 1901-1940.</i>	5
<i>Taula II: Producte interior brut (PIB), població i PIB per càpita d'algunes regions espanyoles, 1900-1940.</i>	8
<i>Taula III: Evolució de l'origen dels habitants de Sant Adrià de Besòs (en %), 1900-1936.</i>	13
<i>Taula IV: Immigrants murcians segons el municipi d'origen, 1924 i 1928.</i>	15
<i>Taula V: Cicles econòmics i creixement migratori a Catalunya i Sant Adrià de Besòs, 1916-1936.</i>	17
<i>Taula VI: Origen de la població de Sant Adrià de Besòs, 1920, 1928 i 1936.</i>	19
<i>Taula VII: Distribució dels immigrants nascuts dins i a fora de Catalunya de Sant Adrià de Besòs (per sexes i total), 1920, 1928, 1936.</i>	22
<i>Taula VIII: Distribució dels immigrants de Sant Adrià de Besòs per autonomies (per sexes i total) i en % sobre el total de cada any, 1920, 1928, 1936.</i>	23
<i>Taula IX: Distribució dels immigrants de Sant Adrià de Besòs nascuts a fora de Catalunya per autonomies (per sexes i total), i en % sobre cada any, 1920, 1928, 1936.</i>	24
<i>Taula X: Anàlisi dels immigrants de Sant Adrià de Besòs segons les dimensions del nucli familiar, 1920, 1928 i 1936.</i>	25
<i>Taula XI: Anàlisi dels immigrants individuals de Sant Adrià de Besòs, segons les 'raons' per les quals immigraren (en %), 1920, 1928 i 1936.</i>	28
<i>Taula XII: Distribució de la població de Sant Adrià de Besòs i Catalunya per grans grups d'edat (població total en %), 1900-1940.</i>	29
<i>Taula XIII: Distribució de la població immigrant, resident i total de Sant Adrià de Besòs, per grups d'edat (en % sobre el total del col·lectiu), 1920, 1928 i 1936.</i>	32
<i>Taula XIV: Distribució de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per grups d'edat i en % sobre el total de cada grup. 1920, 1928, 1936.</i>	35
<i>Taula XV: Correlació entre la Contribució Industrial i de Comerç i la població activa de Sant Adrià de Besòs, 1910-1936.</i>	45
<i>Taula XVI: Evolució de la població total de fet, de la potencialment activa, de l'activa i de les taxes associades. 1900-1936.</i>	47
<i>Taula XVII: Evolució de la TBA i l'IRA a Sant Adrià de Besòs. 1900-1936.</i>	48

<i>Taula XVIII: Evolució de l'activitat de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en % sobre el total de sexes. 1920, 1928, 1936.</i>	53
<i>Taula XIX: Evolució de la TBA i de l'IRA de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per sexe, en xifres absolutes i en %. 1920, 1928, 1936.....</i>	54
<i>Taula XX: Evolució de l'activitat de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per grups d'edat, en xifres absolutes i en % sobre el total de sexe. 1920, 1928, 1936.</i>	55
<i>Taula XXI: Evolució de la TBA l'activitat de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per grups d'edat i sexe, en xifres absolutes i en % sobre el total de cada grup d'edat i sexe. 1920, 1928, 1936.</i>	58
<i>Taula XXII: Evolució de l'activitat de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per grans grups d'activitat i en % sobre el total de sexes. 1920, 1928, 1936.....</i>	65
<i>Taula XXIII: Evolució de l'activitat de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per sexes, en xifres absolutes i en % sobre el total de sexes i cada grup d'activitat. 1920, 1928, 1936.</i>	69
<i>Taula XXIV: Qualificació professional de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per sexes, en xifres absolutes i en % sobre el total de sexes. 1920, 1928, 1936.</i>	72
<i>Taula XXV: Evolució de la població activa per sectors econòmics de Sant Adrià de Besòs i Catalunya. 1900-1936 (en % i en xifres absolutes).</i>	75
<i>Taula XXVI: Sectors econòmics de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per sexes i , en xifres absolutes i en % sobre el total de sexes. 1920, 1928, 1936.</i>	82
<i>Taula XXVII: Les grans empreses adrianenques, 1906-1936.</i>	83
<i>Taula XXVIII: L'ús del sòl de les grans indústries per barris, 1906-1936.</i>	84
<i>Taula XXIX: Els protagonistes del pas del món agrari a l'industrial, 1903-1919.....</i>	85
<i>Taula XXX: Evolució de la població total de fet de Sant Adrià de Besòs per districtes. 1910-1940.....</i>	118
<i>Taula XXXI: Distribució de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per barris i sexes, en xifres absolutes. 1920, 1928, 1936.....</i>	122
<i>Taula XXXII: Distribució de la població immigrant (nascuts dins i fora de Catalunya i total), dels residents i del total de Sant Adrià de Besòs, per barris i sexes, en % sobre el total d'ambdós sexes. 1920, 1928, 1936.</i>	123
<i>Taula XXXIII: Distribució de la població de Sant Adrià de Besòs, segons el lloc de naixement per barris i sexe. 1920-1928 i 1936.....</i>	127

<i>Taula XXXIV: Evolució dels anys de residència dels no nascuts a Sant Adrià de Besòs, per barris, sexe i anys de residència agrupats, en percentatge sobre el total de cada sexe i total. 1920-1928 i 1936.</i>	128
<i>Taula XXXV: Origen de la població total de cada barri per autonomies, en % sobre cada barri i en xifres absolutes, 1920, 1928 i 1936.</i>	134
<i>Taula XXXVI: Distribució de la població dels barris de Sant Adrià de Besòs per grans grups d'edat i en % sobre el total de cada barri. 1920, 1928 i 1936.</i>	139
<i>Taula XXXVII: Distribució de la població total per barris i grups d'edat i en % sobre el total de cada barri. 1920, 1928 i 1936.</i>	140
<i>Taula XXXVIII: Estat civil de la població dels barris de Sant Adrià de Besòs, per sexes i en % sobre el total del barri. 1920, 1928 i 1936.</i>	145
<i>Taula XXXIX: Evolució de l'activitat de la població total dels barris de Sant Adrià de Besòs, en xifres absolutes i en % sobre cada sexe.</i>	151
<i>Taula XL: Evolució de la TBA i de l'IRA de la població dels barris de Sant Adrià de Besòs, per sexes, i en xifres absolutes i en %.</i>	152
<i>Taula XLI: Evolució de la població activa i de la TCAA (%) dels barris de Sant Adrià de Besòs. 1920, 1928 i 1936.</i>	153
<i>Taula XLII: Evolució de la població total dels barris de Sant Adrià de Besòs, per sexes i en % segons l'activitat o inactivitat.</i>	154
<i>Taula XLIII: Distribució de la població segons els sectors econòmics dels barris de Sant Adrià de Besòs</i>	160
<i>Taula XLIV: Evolució de la població activa dels barris de Sant Adrià de Besòs segons la seva qualificació professional, 1920, 1928 i 1936.</i>	165
<i>Taula XLV: Evolució de la població no qualificada dels barris de Sant Adrià de Besòs, segons el lloc d'origen. 1920, 1928 i 1936.</i>	166
<i>Taula XLVI: Evolució de l'analfabetisme de la població (de més de deu anys) dels barris de Sant Adrià de Besòs. 1920, 1928 i 1936.</i>	170
<i>Taula XLVII: Evolució del percentatge d'analfabets de la població (de més de deu anys) dels barris de Sant Adrià de Besòs, segons l'origen. 1920, 1928 i 1936.</i>	171
<i>Taula XLVIII: Estructura productiva i nombre de treballadors de la Indústria Hijos y Nietos de Pedro Baurier. 1912-1938.</i>	183
<i>Taula XLIX: Evolució del nombre de treballadors de la Baurier (homes, dones i nens/es), 1921-1941.</i>	185
<i>Taula L: Càlculs de l'evolució del nombre de treballadors de l'empresa tèxtil a Baurier, 1921-1941.</i>	187
<i>Taula LI: Evolució del nombre de treballadors de la Baurier (homes, dones i nens/es) per seccions (al finalitzar l'any), 1921-1925, 1938 i 1941.</i>	190
<i>Taula LII: Evolució del nombre de treballadors de la Baurier (homes, dones i nens/es) per seccions (al finalitzar l'any) en % sobre el total de treballadors, 1921 i 1925, 1938 i 1941.</i>	191

<i>Taula LIII: Origen dels treballadors de la Baurier per províncies sexe i ne nombres absoluts i en % sobre el total de cada any, 1938 i 1941.</i>	<i>193</i>
<i>Taula LIV: Evolució dels treballadors de la Baurier, per seccions, grups d'edat i sexes, 1921, 1938 i 1941.</i>	<i>195</i>
<i>Taula LV: Evolució dels salaris nominals de la Baurier per seccions i sexe, en pessetes constants, 1938 i 1941.</i>	<i>196</i>
<i>Taula LVI: Evolució dels costos de la Baurier, en pessetes corrents, 1937 i 1938.</i>	<i>197</i>
<i>Taula LVII: Evolució dels costos salaris i les despeses de producció de la Baurier, en pessetes corrents, 1937 i 1938.</i>	<i>198</i>
<i>Taula LVIII: Evolució de l'accionariat i del capital social de VGDASA, 1926-43.</i>	<i>204</i>
<i>Taula LIX: Productes químics produïts per Miquel y Widmer, SC: 1910-1923.</i>	<i>211</i>
<i>Taula LX: Productes elaborats per Viuda e Hijos de Pedro Nicolau: 1919-1938.</i>	<i>221</i>
<i>Taula LXI: El sector de la construcció a Sant Adrià de Besòs, 1924-40.</i>	<i>267</i>
<i>Taula LXII: Evolució intercensal de la construcció d'habitatges a Sant Adrià de Besòs, 1900-1936.</i>	<i>268</i>
<i>Taula LXIII: Distribució de l'accionariat i del capital social de la SGEMSA, 1926-40.</i>	<i>280</i>
<i>Taula LXIV: Consell d'administració de la CELO, 1922.</i>	<i>288</i>
<i>Taula LXV: Afiliats al Centre Republicano Radical (2n semestre de 1933).</i>	<i>316</i>
<i>Taula LXVI: Llista d'afiliats a la Unió General de Treballadors (UGT), 1936-1939.</i>	<i>321</i>
<i>Taula LXVII: El personal polític de Sant Adrià de Besòs, 1910-1939.</i>	<i>328</i>
<i>Taula LXVIII: Propietas agrícoles col·lectivitzades a Sant Adrià de Besòs.</i>	<i>332</i>
<i>Taula LXIX: Afiliats a Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de ofensiva nacional sindicalistas (FET-JONS) de Sant Adrià de Besòs, anys quaranta.</i>	<i>333</i>
<i>Taula LXX: Refugiats a Sant Adrià de Besòs, 1936-1939.</i>	<i>340</i>
<i>Taula LXXI: El Cost Humà de la Guerra Civil a Sant Adrià del Besòs, 1936-1939.</i>	<i>343</i>
<i>Taula LXXII: Persones represaliades pel franquisme residents a Sant Adrià de Besòs, 1939-1955.</i>	<i>352</i>

2. ÍNDEX DE GRÀFICS

<i>Gràfic 1: Participació del creixement migratori i natural, interquinquenal, i la seva participació en el creixement total en %. 1901-1940.</i>	<i>4</i>
<i>Gràfic 2: Evolució de lloc d'origen de la població, en %. 1900-1936.</i>	<i>10</i>
<i>Gràfic 3: Evolució del nombre de famílies immigrants (n_i) de Sant Adrià de Besòs segons el nombre de persones per família (x_i), 1920, 1928 i 1936.</i>	<i>27</i>

<i>Gràfic 4: Evolució de la població activa de Sant Adrià de Besòs. 1900-1936</i>	<i>39</i>
<i>Gràfic 5: Població activa per sectors d'activitat en %, 1900-1936.</i>	<i>74</i>
<i>Gràfic 6: Distribució de la població per barris, en %. 1930-1936.....</i>	<i>116</i>
<i>Gràfic VII: Evolució del nombre de telers (senzill i jacquard), de treballadors i de l'impost de la CIC.....</i>	<i>182</i>
<i>Gràfic VIII: Evolució del nombre de treballadors de la Baurier per sexes, 1921-1941.</i>	<i>186</i>

3. ÍNDEX D'IMATGES I ILUSTRACIONS

<i>Imatge 1: Eixample de Barcelona. Pla dels voltants de la ciutat de Barcelona i del projecte per a la seva millora i ampliació, 1859. Ildefons Cerdà i Sunyer.....</i>	<i>87</i>
<i>Imatge 2: Pla León Jaussely, 1905.....</i>	<i>89</i>
<i>Imatge 3: Regional Planning i el primer Pla Comarcal de Barcelona, de Nicolau Rubió i Tudurí, 1932.</i>	<i>104</i>
<i>Imatge 4: Pla Macià-GATCPAC, 1934</i>	<i>111</i>
<i>Imatge V: Pierre Baurier Berchoux</i>	<i>175</i>
<i>Il·lustració I: La família de la Indústria Baurier</i>	<i>176</i>
<i>Imatge VI: Plànol de la façana de la fàbrica Baurier, 1910.</i>	<i>180</i>